ISSN 2074-1847

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

2019. №10
ҚисмиII

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

2019. № 10
ЧастьII

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

2019. No. 10
Part II

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2019

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маҷалла соли 1990 таъсис ёфтааст. Дар як сол 8 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Имомзода Муҳаммадюсуф Сайдалӣ — *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Муовини сармуҳаррир:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич — *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафарализода Хуҷамурод Қуддусӣ — *Номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

07.00.00 – Таърих ва археология

Акрамов Зикриё Иномович — *Доктори илмҳои таърих, профессор*

Искандаров Қосимшо Якубов — *Доктори илмҳои таърих, профессор*

Юсуфшоҳ Расулиён Қаҳҳор — *Доктори илмҳои таърих, профессор, академики АИ ҶТ*

Доктори илмҳои таърих, профессор

Кушматов Абдувалӣ — *Доктори илмҳои таърих, профессор*

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович — *Доктори илмҳои таърих, профессор*

Нуриддинов Раймалихон Шаҳбозович — *Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*

Самиев Холмаҳмад Давлатович — *Номзади илмҳои таърих, дотсент*

09.00.00 – Фалсафа

Курбонов Абдураҳмон Шерович — *Доктори илмҳои фалсафа, профессор*

Идиев Хайриддин Усмонович — *Доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи АИ ҶТ*

Олимов Кароматулло — *Доктори илмҳои фалсафа, профессор, академики АИ ҶТ*

Раҳимов Муҳсин Ҳусейнович — *Доктори илмҳои фалсафа, профессор*

Ахмедов Саид — *Доктори илмҳои фалсафа, профессор*

13.00.00 - Педагогика

Иматова Лутфия Маҳмадиллоевна — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*

Файзализода Ҷумахон Хол — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*

Раҷабзода Махмадулло — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*

Шарипов Фаридун Файзуллоевич — *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*

Ҳоҷиматова Гулчеҳра Масаидовна — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*

Мухамметов Гапур Бабаевич — *Доктори илмҳои педагогӣ, профессор*

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016 ворид гардидааст.

Дар маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои илмҳои таърих, фалсафа ва педагогика барои чоп қабул мегарданд. Маҷалла мақолаҳои илмии муаллифонро аз рӯи ихтисосҳои зерин барои чоп қабул менамояд:

***Таърих ва бостоншиносӣ:** 07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15*

***Фалсафа:** 09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14*

***Педагогика:** 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08*

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. –**№10,** Қ. II

ISSN 2074-1847

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №0036/ЖР-97, аз 17.01.2018 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва траҷумаи ДМТ барои нашр тахия мегардад. Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ДМТ, 2019

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет.
Журнал основан в 1990 г. Выходит 8 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Имомзода Мухаммадюсуф Сайдали	*Доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, ректор Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА*:*

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА*:*

Сафарализода Худжамурод Куддуси	*Кандидат политических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

07.00.00 – История и археология	
Акрамов Зикриё Иномович	*Доктор исторических наук, профессор*
Искандаров Косимшо	*Доктор исторических наук, профессор*
Якубов Юсуфшох	*Доктор исторических наук, профессор, академик АН РТ*
Расулиён Каххор	*Доктор исторических наук, профессор*
Кушматов Абдували	Доктор исторических наук, профессор
Мирзоев Ниёз Мирзобадалович	Доктор исторических наук, профессор
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	*Доктор политических наук, профессор*
Самиев Холмаҳмад Давлатович	*Кандидат исторических наук, доцент*
09.00.00 – Философия	
Курбонов Абдурахмон Шерович	*Доктор философских наук, профессор*
Идиев Хайриддин Усмонович	*Доктор философских наук, профессор*
Олимов Кароматулло	*Доктор философских наук, профессор, академик АН РТ*
Рахимов Мухсин Хусейнович	*Доктор философских наук, профессор*
Ахмедов Саид	*Доктор философских наук, профессор*
13.00.00 – Педагогика	
Иматова Лутфия Махмадиллоевна	*Доктор педагогических наук, профессор*
Файзализода Джумахон Хол	*Доктор педагогических наук, профессор*
Раджабзода Махмадулло	*Доктор педагогических наук, профессор*
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	*Доктор педагогических наук, доцент*
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	*Доктор педагогических наук, профессор*
Мухамметов Гапур Бабаевич	*Доктор педагогических наук, профессор*

© ТНУ, 2019

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации от 03.06.2016, №1925.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки и научным специальностям:

История и археология: *07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15*

Философия: *09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14*

Педагогика: *13.00.01, 13.00.02, 13.00.08*

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.vestnik-tnu.com).

Вестник Таджикского национального университета.
– 2019. –**№10, Ч. II**
ISSN 2074-1847

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 0036/ЖР-97 от 17.01.2018 г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.
Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

Founder of the journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 1990. Issued 8 times a year.

CHIEF EDITOR:

Imomzoda Muhammadyusuf Saidali — *Doctor of Philology, Professor, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Rector of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich — *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi — *Candidate of political sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

07.00.00 - Historical Sciences and Archeology

Akramov Zikriyo Inomovich — *Doctor of Historical Sciences, Professor*
Iskandarov Kosimsho — *Doctor of Historical Sciences, Professor*
Yakubov Yusufshoh — *Doctor of Historical Sciences, Professor*
Rasulien Kahhor — *Doctor of Historical Sciences, Professor*
Qushmatov Abduvali — *Doctor of Historical Sciences, Professor*
Mitzoev Niyoz Mirzobadalovich — *Doctor of Historical Sciences, Professor*
Nuriddinov Raimalikhon Shahbozovich — *Doctor of Political Sciences, Professor*
Samiev Kholmakhmad Davlatovich — *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor*

09.00.00 - Philosophical sciences

Kurbonov Abdurakhmon Sherovich — *Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Idiev Khairiddin Usmonovich — *Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Olimov Karomatullo — *Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Rakhimov Mukhsin Khuseinovich — *Doctor of Philosophical sciences, Professor*
Akhmedov Said — *Doctor of Philosophical sciences, Professor*

13.00.00 - Pedagogical sciences

Imatova Lutfiya Makhmadilloevna — *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Faizalizoda Jumakhon Khol — *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Rajabzoda Mahmadullo — *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Sharipov Faridun Faizulloevich — *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Hojimatova Gulchehra Masaidovna — *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Mukhammetov Gapur Babaevich — *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1925.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science and scientific specialties:

History and archeology: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15

Philosophical sciences: 09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14

Pedagogical sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.vestnik-tnu.com).

Bulletin
of the Tajik National University.
– 2019. – **№10, P. II**

ISSN 2074-1847

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.
Address of the Publishing Center:
17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025,
Republic of Tajikistan,
Web site of the journal: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Tel.: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2019

УДК:930 (575.1) (575.32)

ЭКОНОМИКО - ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ОТКАЗА ЭМИРА БУХАРЫ ОТ ПРИСОЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ ЗАПАДНОГО ПАМИРА В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

Карамова И.И.
Институт гуманитарных наук АН им. Б. Искандарова

Как известно из истории в 1883 году Эмир Афганистана Абдурахманхан, нарушив международное соглашение, заключенное между Англией и Россией в 1873 году, при прямой поддержке англичан, захватил Рушан, Шугнан и Вахан. Господство афганцев над Западным Памиром продолжалось до 1895 года. Захват Западного Памира Афганистаном был явным нарушением соглашения, заключенного между Россией и Англией. Поэтому 19 декабря 1883 года МИД России обратилось с запиской к послу Великобритании и заявило, что захват Западного Памира нарушает соглашение 1873 года.

Предпринимаемые правительством России дипломатические и военные мероприятия начали постепенно приносить свои плоды. В 1892 году, чтобы положить конец стремлению соседних государств захватить, принадлежащие России Памирские владения, на Памир был послан отряд под командованием полковника М.Е. Ионова [1,с.68]. В сентябре 1895 года между Россией и Англией было заключено соглашение о разграничении влияния этих держав на Памире. По разграничительному протоколу 1895 года река Пяндж объявлялась границей между Афганистаном и Россией. Левобережный Дарваз, который входил в состав Бухарского эмирата, отошел к Афганистану. В порядке компенсации за эти территории правительство России решило отдать Бухарскому Эмиру основную часть Западного Памира – Рушан, Шугнан и часть Вахана. Россия оставила за собой право содержать военные гарнизоны на Западном Памире. Российское правительство, хотя и желало окончательно присоединить Западный Памир к России, но из-за возможных отношений с Англией временно отложило выполнение этого намерения.

Переход Рушана, Шугнана и Вахана под власть бухарского Эмира был совершен, но власть Эмира носила формальный характер. При передаче Эмиру бухарскому в 1896 году Рушана, Шугнана и Вахана было подчеркнуто, что население этих районов до 1899 года будет освобождено от уплаты каких-либо налогов. Но по истечению этого срока, под давлением Российского правительства, Эмир бухарский с некоторыми колебаниями согласился еще на один год отсрочить сбор податей до 1900 года, но с условием, что с будущего года он беспрепятственно приступит к сбору податей.

Следует подчеркнуть, что по каким-то объективным причинам местное население крепко привязалось к представителям русской власти и было уверено в том, что русская власть защитит их от любого произвола, чинимого над ними бухарскими чиновниками.

Население Западного Памира было уверено в том, что Россия, избавив их от гнета афганцев, непосредственно возьмёт их под свое подданство и никак не ожидало от России, что она отдаст их во власть бухарского Эмира. Как афганцы, так и представители Эмира бухарского к местному населению относились с определённой неприязнью и считали их кафирами. Законы шариата бухарские чиновники к местному населению отказывались применяюсь опять же по той причине, что местное население относилось к исмаилитской ветви ислама, а афганские наместники и бухарские чиновники к суннитской ветви ислама, а вражда между этими ветвями ислама своими корнями уходила в далекое средневековье. Методы управления бухарских чиновников вызвали у местного населения определенное отвращение к ним. Развратность же бухарских чиновников, которая имела место в Вахане, когда они потребовали к себе сына ваханского аксакала для определенной цели, и в Рушане, где в крепости Вамара бухарский чиновник держал мальчика, вызывало у населения ненависть к представителям Эмира на Западном Памире [2,с.248].Были случаи, когда бухарские чиновники хотели силой заставить местное население читать намаз не дважды, как принято у исмаилитов, а пять раз, как у суннитов. За неповиновение местное население подвергалось нечеловеческим избиениям, что имело место в Поршиневе .

Все это не оставалось незамеченным со стороны офицеров Памирского отряда. Хотя и было предписано офицерам Памирского отряда не вмешиваться в дела управления Шугнана, Рушана и Вахана бухарскими чиновниками, офицеры отряда не могли просто наблюдать, как местное население подвергается не только избиениям, но и унижениям религиозного характера. Недовольство местного населения по отношению к чиновникам бухарского Эмира было в пользу России. Офицеры отряда должным образом рассматривали жалобы местного населения

относительно бухарских чиновников и, по мере возможности, решали их в пользу местного населения Вмешательство офицеров Памирского отряда в дела управления Бухарского Эмира над вновь присоединёнными к его владениям территориям, и в некоторой степени вызывало недовольство Эмира Бухары. Местное население тем временем продолжало просить Российское Правительство взять их в свое подданство, а Россия, учитывая, свое политическое и военное положение относительно стран Западной Европы и в первую очередь Англии умышленно затягивала решение этого вопроса [3,с.265].

Россия предпочитала для себя более выгодным склонить Эмира Бухарского к добровольному отказу от этих территорий взамен определенного вознаграждения, нежели без согласия Эмира присоединить эти территории к своим владениям и тем самым вызвать укоры со стороны правительства Великобритании.

Эмир Бухарский же убедившись в том, что вновь присоединённые к его владениям территории не приносят ему пользу в какой- то степени сожалел о том, что отдал левобережный Дарваз Афганистану, который ежегодно приносил определенный доход казне Бухары. Чтобы не быть голословными по изложенным фактам приводим для подтверждения сказанной нами мысли материалы из архивных документов объективно, без каких-либо политической окраски, отражающие реальную картину происходящих в начале 20-века событий.

При этом нужно подчеркнуть и тот факт, что в связи отдаленностью этих районов от Бухары и неумением чиновниками Бухары управлять этими районами, Эмир Бухарский неоднократно обращался к Российской стороне разрешить ему вернуть Русскому Правительству присоединенные в 1895 году к его владениям части Шугнана, Рушана и Вахана. В текущем году Эмир Бухарский трижды по этому вопросу обращался к Русскому Правительству. Ближайшими причинами к этому отказу послужили следующие события: в начале этого года Военный Губернатор Ферганской области донес генерал- Губернатору, что, согласно рапорту начальника Памирского отряда, Шугнанский бек Ишан- куль находится в тайных сношениях с главным английским шпионом в Читрале, влиятельным ишаном Шозода-Лайсом. Джигиты и другие служащие названного выслеживают русских отрядных разведчиков, и дают о них знать на левый берег реки Пянджа.

Об этих ничем не подтверждённых слухах Генерал- губернатор счел нужным довести до сведения Бухарского правительства. Когда об этом было доложено Эмиру, то он был крайне огорчен этим весьма тяжким, обвинением на Ишан-Кулья и просил Генерал-губернатора командировать одно должностное лицо, который бы совместно с бухарским чиновником, командированным Эмиром мог бы путем дознания на месте разъяснить это дело. Генерал-Губернатор из-за отсутствия улик по этому вопросу воздержался от отправки должностного лица в Шугнан для разъяснения дел.

Секретным письмом от 24 июня сего года за № 26, Политический Агент донес генерал-губернатору, что Эмир Бухарский, принимая его на прощальной аудиенции перед отъездом на Кавказ для лечения, заявил ему следующее: « Вам известно, что я неоднократно возбуждал вопрос о том, что бы мне разрешили отказаться от Шугнана, Рушана, присоединённых волею Государя Императора к моим владениям вместо Запянджского Дарваза, отошедшего к Афганистану. Мною был поднят этот вопрос, как Вы знаете, так же и в нынешнем году в Санкт-Петербурге, но до сих пор мне говорили, что с этим ходатайством мне нужно повременить. Обладание этими областями доставляет мне много забот и огорчений. В виду отдаленности Шугнана и Рушана и тяжёлых путей сообщения я не имею возможности следить за тем, что там происходит. Само население этих областей шиитского толка и к нам, суннитам, всегда будет относиться враждебно. Поэтому эти отдаленные области никогда не соединятся плотно с прочими частями моих владений. Шугнан и Рушан мне никаких доходов не приносят, напротив, в течение всего времени обладания этой страной должен был нести расходы по управлению оной, приплачивая 30- 35 тысяч тенге в год. Прошу, Вас, передать Министру Иностранных дел и Туркестанскому Генерал- Губернатору мою усерднейшую просьбу, помочь мне, чтобы мне было разрешено отказаться от этих областей. Не думайте, что я принял такое решение вследствие недавних жалоб на шугнанского бека Ишан- Куль – дадху, правда, если бы пришлось заменить этого бека другим лицом, то мне трудно было бы подыскать подходящего человека, ибо я знаю, что почти все откажутся принять этот пост. К решению просить о присоединении этих областей к России, я пришел после долгих размышлений, окончательно убедившись, что мне не под силу управлять Шугнаном и Рушаном. Взамен этих областей я ничего не желаю, я и без того осыпан милостями Государя Императора, я уверен, что со временем, Бог даст, мой сын и наследник Саид- Мир- Алим получит титул Высочества. Из недавнего пожалования ему титула Светлости я убедился, что признают желательным, чтобы (имя непонятен) имел титул ниже пожалованного мне титула. Других Высочайших наград я теперь получить не могу» [4,с.309-312].

Не имея никаких указаний по делу о присоединении Шугнана и Рушана к России и в виду того, что вопрос этот неоднократно поднимался. Политический Агент счел себя вправе отговаривать Эмира от предпринимаемого им решения и ограничился лишь обещанием, что настоящее поручение его Высочество будет им в точности исполнено. Политический Агент выразил, что нынешнее заявление Эмира является, по его убеждению, действительно искренним. Эмир с самого начала передачи ему этих областей относился к ним не особенно дружелюбно. Недоразумения возникли еще семь лет назад между русскими Памирскими властями и бухарскими беками в Шугнане, Рушане, причинявшими Эмиру много беспокойства и неприятностей. Поэтому, вскоре после принятия этих областей в свое управление, Эмир стал жаловаться на неудобства и трудности с управлением Шугнаном и Рушаном и несколько уже раз возбуждал вопрос о разрешении ему отказаться от них. Эмира смущают не расходы, вызываемые управлением Рушаном, Шугнаном, которые ему до сих пор никаких доходов не дают, не приятен ему тот русский контроль, под которым находятся невольно эти ханства, вследствие близкого соседства с Памирами и отдаленности их от Бухары. Он сознает, что самостоятельно управлять Памирскими ханствами, он не может и это обстоятельство особенно сильно действует на его самолюбие, так как он убежден, что такое управление дискредитирует его в глазах его народа. Хотя Эмир и заявил, что он не ожидает никакого вознаграждения за возвращение России Рушана, Шугнана и Вахана, казалось бы тем не менее желательным, если будет признано возможным удовлетворить это его ходатайство теперь же, попросив Высочайшую милость Его Высочество за передачу этих областей. О способе вознаграждения Эмира за оные, Политический Агент обещал представить Генерал- Губернатору свои соображения по получению указанний о результате этого ходатайства.

Содержание этого донесения сообщено также директору Первого- Департамента Министерство Иностранных дел. Письмом от 25 июля Политический Агент донес, что по полученным от Гиссарского бека донесениям в Шугнане местное население возмутилось против бека Ишан-Куля, окружило его дом, угрожая ему и другим бухарским чиновникам. Возмущение это, согласно телеграмме и донесению Военного Губернатора Ферганской области, вызваны безжалостными притеснениями Ишан-Кула местного населения, что подтверждается, как полученными частными сведениями, так и последующей телеграммой Политического Агента, в которой он доносит, что Эмир сменил Ишан- Куля, назначив Беком Шугнана, Рушана Мирза- Юлдаш- бия, бывшего два года тому назад беком Дарваза. Согласно письму Политического Агента в Бухаре от 6 июля сего года Эмир усматривает в происшедших в Шугнане беспорядках еще доказательство тому, что управлять ему Памирскими бекствами не под силу. Отдаленность этих бекств и малая их доступность лишает Эмира возможности иметь постоянный надзор за действиями местных бухарских властей и своевременными указаниями предупредить беспорядки подобных тем, которые недавно были там. Это служит основной причиной возбужденного Эмиром ходатайства, в разрешении ему возвратить России Шугнан, Рушан и Вахан.

Из изложенного выясняются основные причины отказа Эмира Бухары от присоединенных к его территориям новых территорий, т.е Шугнана, Рушана и Вахана. Эти территории Эмир Бухары получил в замен левобережного Дарваза, который в результате русско- английского соглашения по разграничению от сентября 1895 года отошёл к Афганистану. Русские оставили на Западном Памире свои разъезды, которые наблюдали за бухарскими чиновниками, которых русские обязали в течение трех лет не собирать с населения зякет.

Местные жители часто с жалобами на бухарских чиновников обращались к офицерам Памирского отряда. Споры эти решались в пользу населения. Население, увидев защиту со стороны русских, стали отвечать на произвол бухарцев одинаковым образом, что и в конце концов заставило эмира отказаться от этих территорий.

Архивные материалы

1. Госархив ГБАО, ф. 19, д. № 12. -С.431.
2. Госархив ГБАО, ф. 19, д. № 28. -С.248.
3. Госархив ГБАО, ф. 19, д. № 29. -С.265.
4. Госархив ГБАО, ф. 19, д. № 48. -С.309-312.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабринской А.А. Секта исмаилия в русских и бухарских пределах Средней Азии / А.А. Бабринской. – Москва, 1902.
2. Емельянова Н. М. Мусульмане Кабарды / Н. М. Емельянова. – Москва, 2002.
3. Искандаров Б. Восточная Бухара и Памир во второй половине 19 века / Б.Искандаров. – Душанбе, 1962.
4. Карамова И.И. Прошлое – зеркало будущего / И.И. Карамова. – Душанбе, 2917. - С. 127.
5. Карамшоев Д. Пограничники и жители Памира / Д. Карамшоев, И.Харкавчук. -Издательство «Памир»,1995.
6. Муханов. Военно- статическое описание Туркестанского военного округа. Памирский район. –Ташкент, 1912.
7. Набиев А. Присоединение Памир к России и его социально- политическое положение до победы Великой Октябрьской социалистической революции (1895-1917) / А. Набиев. – Душанбе, 1964.

8. Пирумшоев М. Х. Памир в русской историографии второй половины XIX – начала XX в.в./ М. Х. Пирумшоев. – Душанбе, 2012.
9. Постников А.В. Схватка на « Крыше мира» / А.В. Постников. – Москва, 2005.

САБАБҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА СИЁСИИ ДАСТ КАШИДАНИ АМИРИ БУХОРО АЗ ҚАЛАМРАВҲОИ ҲАМРОҲШУДАИ ПОМИРИ ҒАРБӢ (ДАР ЧОРЯКИ АВВАЛИ АСРИ XX)

Дар мақола дар асоси таҳлили маводи бойгонӣ, сабабҳои даст кашидани амири Бухоро аз қаламрави соҳили чапи Дарвоз, Рушон, Шуғнон ва Вахон баррасӣ шудаанд. Дар ибтидо амири Бухоро ба чунин масъалае, ки пас аз ақди созишнома дар бораи маҳдуд кардани таъсири ду қудрат – Россия ва Англия дар Помир, ки дар моҳи сентябри соли 1895 воқеъ гардид, назари мусбат дошт. Соҳили чапи Дарвоз дар муқоиса бо Рушон, Шуғнон ва Вахон ба хазинаи амир бештар аз ноҳияҳои номбаршуда андози бештар медод. Ҳамзамон, амир тахти фишори Русия дар тӯли се сол уҳдадор шуд, ки аҳолии қаламравҳои аз нав забтшударо аз андоз озод кунад, ки ин ба амир таҳқиромез буд. Россия ҳуқуқи нигоҳ доштани гарнизонҳои ҳарбиро дар Помири Ғарбӣ, ки ба корҳои дохилии ин кишвар мудохила кунанд, ба даст овард. Онҳо шикояти аҳолиро нисбати мансабдорони Бухоро қабул карданд ва ба мардуми маҳаллӣ дар мубориза ба муқобили худсарии мансабдорони Бухоро кумак карданд. Дар маҷмӯъ ин ҳама масъалаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ниҳоят ба он оварда расонданд, ки амири Бухоро маҷбур шуд, ки ин қаламравҳоро тарк намояд.

Калидвожаҳо: маҳдудкунии сарҳад, шартнома, қаламрав, амири Бухоро, Россия, Помири Ғарбӣ, ҷуброн, Афғонистон.

ЭКОНОМИКО- ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ОТКАЗА ЭМИРА БУХАРЫ ОТ ПРИСОЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИЙ ЗАПАДНОГО ПАМИРА В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА

В статье на основе анализа архивных материалов выявлены причины отказа Эмира Бухары от присоединенных к его территориям взамен левобережного Дарваза, Рушана, Шугнана и Вахана. Эмир Бухары вначале положительно отнеся к такому вопросу, который стал реальным после заключения соглашения о разграничении влияния двух держав России и Англии на Памире в сентябре 1895 года. Левобережный Дарваз относительно Рушана, Шугнана и Вахана давал в казну Эмира более богатый зякет, по сравнению с названными районами. Эмир при этом обязался под давлением России на три года освободить население вновь присоединенных территорий от налога, что и нанесло определенное унижение Эмиру. Россия оставила за собой право содержать военные гарнизоны на Западном Памире, которые вмешивались во внутренние дела страны. Принимали жалобы населения на чиновников Бухары и оказывали помощь туземцам в борьбе против произвола бухарских чиновников. Все это в конечном итоге привело к тому, что Эмир Бухары отказался от этих территорий.

Ключевые слова: разграничение, соглашение, территория, Бухарский Эмир, Россия, Западный Памир, компенсация, Афганистан.

ECONOMIC AND POLITICAL REASONS FOR THE REFUSAL OF EMIR OF BUKHARA FROM THE ANNEXED TERRITORIES OF THE WESTERN PAMIRS, THE FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY

A Based on the analysis of archival materials, the article reveals the reasons for the refusal of Emir of Bukhara to join the left-bank territories of Darvaz, Rushan, Shugnan and Vakhan. The emir of Bukhara initially positively related to such an issue that became real after the conclusion of an agreement on delimiting the influence of the two powers of Russia and England in the Pamirs in September 1895. With respect to Rushan, Shugnan and Vakhan, the left-bank Darvaz gave to the Emir's treasury a richer zyak in comparison with the named regions. At the same time, the Emir undertook under the pressure of Russia for three years to exempt the population of the newly annexed territories from tax, which caused a certain humiliation to Emir. Russia reserved the right to maintain military garrisons in the Western Pamirs, which interfered in the country's internal affairs. They accepted the complaints of the population against Bukhara officials and assisted the natives in the fight against the arbitrariness of Bukhara officials. All this ultimately led to the fact that the Emir of Bukhara abandoned these territories.

Key words: delimitation, agreement, territory, Bukhara Emir, Russia, Western Pamir, compensation, Afghanistan.

Сведения об авторе: ***Карамова Ибодат Имомназаровн***а - Институт гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова АН РТ, научный сотрудник отдела истории, этнографии и археологии. **Адрес:** 736003, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Холдорова, 4. 16/6. E-mai: **ibodat.karamova@mail.ru** Телефон: **934-11-19-76**

Information about the author: ***Karamova Ibodat Imomnazarovna*** - Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov, RT Academy of Sciences, Researcher, Department of History, Ethnography and Archeology. **Address:** 736003, Republic of Tajikistan, Khorog, Koldorova Str. 4. 16/6. E-mai: **ibodat.karamova@mail.ru** Phone: **934-11-19-76**

УДК 72.036 (575.3)

АКАДЕМИК А.П.ОКЛАДНИКОВ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПАМЯТНИКОВ ПЕРВОБЫТНОЙ ИСТОРИИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Кароматулло Хайруллозода
Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова

Первобытный период истории человечества является древнейшим и самым длительным. Именно на этом этапе истории человек начал свою созидательную деятельность: создавая первые орудия труда из камня и постепенно преображая окружающий мир, используя природные ресурсы для удовлетворения своих потребностей и формирования культуры. Оставшиеся следы жизни и материальной культуры человека первобытной эпохи позволяют изучить и восстановить древнейшую историю человечества. Отдельные находки каменного века с территории Таджикистана были известны давно, но подлинно научное изучение

памятников первобытной эпохи республики начинается в конце 40-х годов XX века, когда здесь начала свою деятельность большая группа специалистов – Согдийско-Таджикская археологическая экспедиция, которая открыла большое количество стоянок первобытных людей. К середине XX века история таджикского народа начиналась с описания отдельных находок каменных орудий труда [2], то сейчас все учебники представляют материалы Кульдары – самого древнего на территории Средней Азии памятника каменного века, возрастом 1 млн.лет [3,с.53-54]. В истории археологического изучения Таджикистана и, в частности северных районов республики (совр.Согдийская область Таджикистана), археолог Алексей Павлович Окладников (3 октября 1908 - 18 ноября 1981) занимает особое место – с его именем связано начало, успехи и достижения в изучение первобытной культуры Таджикистана.

Академик А.П.Окладников считается одним из самых крупных «каменщиков» - учёных-археологов, специализирующихся в области исследователей каменного века. Выпускник исторического факультета Иркутского государственного педагогического института (1934 г.) А.П. Окладников прошёл путь от аспиранта Института истории материальной культуры (ИИМК, 1934-1938 гг.) до директора Института истории, филологии и философии Сибирского отделения АН СССР, от младшего научного сотрудника до академика (1968), он - обладатель Сталинской премии (1950), Государственной премии СССР (1973), Герой Социалистического Труда (1978). За выдающие заслуги в изучении истории таджикского народа А.П.Окладников в 1978 году получил почётное звание «заслуженный деятель науки Таджикской ССР».

Следует отметить, что исследования А.П. Окладникова связаны в основном с историей первобытной культуры (палеолит, мезолит и неолит) Сибири, Дальнего Востока и Центральной Азии. Выезжая каждый полевой сезон на поиски и раскопки на протяжении более 50-ти лет, А.П.Окладников открыл много стоянок и следов пребывания древних людей не только на территории бывшего СССР, но и за его пределами – в Египте, Монголии и др. Он является открывателем главных памятников первобытной истории и культуры на берегах сибирских рек Ангары, Лены, на Колыме, Селенге, Амуре и Уссури и др. Но, в то же время, А.П.Окладников исследовал открыл и исследовал много памятников каменного века и на территории Центральной Азии. В целом, вклад академика А.П.Окладникова в историческую науку высоко оценён его коллегами [1,с.109-124; 4,с.306-325; 10,с.68].

В Средней Азии А.П.Окладников известен как первооткрыватель пещеры Тешикташ в горах Байсунтау Узбекистана: здесь учёный вел раскопки культурных слоёв каменного века и обнаружил самое первое в СССР и уникальное по своему значению погребение мезолитического периода. Скульптурный облик раскопанного А.П.Окладниковым подростка – неандертальца (до недавнего времени считалось, что был обнаружен скелет мальчика, но последние исследования учёных из Германии свидетельствуют, что А.П.Окладников обнаружил костные останки девочки) был реконструирован антропологом М.М.Герасимовым и его можно увидеть во всех учебниках по истории. А.П.Окладников проводил археологические работы и на территории Таджикистана в рамках исследований работ крупной археологической экспедиции – ТАЭ. Эта экспедиция (до 1953 г. называлась СТАЭ) была организована в 1946 году для комплексного археологического изучения территории Таджикистана силами трёх научных центров – Института истории материальной культуры АН СССР, Государственного Эрмитажа и Таджикского филиала АН СССР. Руководителем СТАЭ-ТАЭ был назначен крупный советский востоковед, член-корреспондент АН СССР А.Ю.Якубовский. Однако прошло ещё несколько лет, пока начались исследования памятников каменного века Таджикистана - для поисков и раскопок стоянок каменного века был создан специальный отряд.

С именем академика А.П.Окладникова связаны открытия и исследования многих памятников первобытной культуры Таджикистана - как временных стоянок, таких как Санги угур, Тангатовти, Кизилджар, Калкот, Худжарки (Дашти мазар), Гиджовак, Оби Оси, так и долговременных поселений – Туткаул, Сайд, Куй-Бульен [7,с.15-21]. Центральным объектом исследований становится поселение Куй Бульен, которое первое из всех найденных неолитических памятников подвергается систематическим раскопкам в 1957-1959 гг. Ещё один памятник, изученный А.П.Окладниковым - Тепаи Гозион-оказалось наиболее обширным и самым богатым по находкам среди подобных поселений в Гиссарской долине.

Следует отметить, что археологи проделали огромную работу: примерно за одно десятилетие, т.е. к 1960 г., когда А.П.Окладников завершил свои исследования в Таджикистане, в республике было зафиксировано свыше 130 памятников каменного века [6,с.68-69]. Они показали, что на территории Таджикистана, как и в других областях Средней Азии, человек появился еще в нижнем палеолите. Археологические раскопки второй половины 50-х годов позволили перейти к углубленному пониманию динамики развития культур каменного века на территории Таджикистана. Касаясь верхнепалеолитической эпохи, было высказано мнение о преобладающих южных связях населения Таджикистана. Вместе с тем, вопрос о вероятности существования другого направления культурных связей – с Сибирью и Центральной Азией –

оставался актуальным. Знаменитый учёный внёс большой вклад в изучение памятников Кайраккумской культуры каменного века, история которой заслуживает специального рассмотрения.

В середине XX века руководство СССР и Таджикской ССР приняли решение о строительстве Кайраккумского водохранилища. Согласно плану строительства ГЭС, обширная территория между Худжандом (в тот период – Ленинабад) и Канибадамом – урочище Кайраккум и степь Ха-дервиш, должны были быть затоплены. Под водой искусственного водохранилища оказывались песчанники и холмы древних террас по правому и левому берегам Сырдарьи на протяжении свыше 70 км. Это территория представляла собой часть долины Сырдарьи, ограниченная с севера грядами Акбель и Акчоп, с юга горной грядой Каратау, являлась археологически не изученной. В связи с этим, руководство Института истории, археологии и этнографии АН Таджикской ССР приняло решение провести комплексное изучение предполагаемой зоны затопления и направило для изысканий несколько археологических экспедиций. Одна из них, руководимая всемирно известным археологом, профессором Алексей Павлович Окладниковым, занялась поиском и изучением памятников каменного и бронзового веков.

Исследования археологов на территории будущего «Таджикского моря» начались осенью 1954 гг. В ходе маршрутных исследований были обнаружены много пунктов с находками энеолитического периода. Историческим днём стал вечер 2 октября 1954 года, когда археологи во время работ в урочище Булакчоп нашли несколько орудий труда, сделанные из камня. После этого количество находок подобных орудий стало расти. Это были совершенно новые для исторической науки Таджикистана материалы. Первые экспедиции, возглавляемые А.П.Окладниковым в зоне затопления Кайраккумской ГЭС предоставили исторической науке уникальные материалы о самом раннем этапе жизнедеятельности человека – каменном веке.

С 1955 г. в составе различных отрядов ТАЭ организуются отдельные группы по изучению каменного века под руководством А.П.Окладникова. Учёный, который в этот период возглавлял Сектор палеолита ЛОИИМК АН СССР, несмотря на большую занятость административно-организаторской деятельностью, уделил большое внимание исследованию остатков памятников каменного века урочища Кайраккум. В ходе этих маршрутных поисков и изысканий на поверхности старых террас Сырдарьи были найдены 14 пунктов, на которых было получено огромное количество орудий труда из камня: отщепы из кремнистой гальки, скребловидные орудия, ножевидные пластинки и скребки верхнепалеолитического типа, изготовленные из кремня. Чуть позже здесь были отмечены еще пункты с археологическим материалом. Террасы с пунктами находок располагались 30-60 и 70-120 м над уровнем Сырдарьи. По предположениям геологов, эти террасы и такыры были руслом реки более 70 тыс. лет.

Всего в ходе изучения археологов на территории Северного Таджикистана, включающей в себя бассейн Сырдарьи - в урочище Кайраккум и у Наукатской переправы, были обнаружены более 30 местонахождений, определённых как охотничьи лагеря. Материал этих стоянок был в большинстве своём переотложенным. Всего была получена коллекция находок, состоящая из 1040 предметов. К нижнему палеолиту отнесен пункт с отдельными находками у селения Кайрагач и стоянка у мазара Ходжи-Ягона. Другие памятники, обнаруженные около железнодорожной станции Мельниково, Наукатской переправы, в местностях Ходжагор в долине реки Исфарасай, Аласигирь и на поверхности городища Мугтепа в г. Уратюбе (совр. Истравшан) были датированы эпохой мустье. Находки с названных памятников были представлены самыми разными орудиями: дисковидными нуклеусами, рубило-образными предметами, скреблами, остроконечниками, разными пластинами [9,с.97-104].

Эта группа памятников каменного века в исторической науке Таджикистана получила название «Кайраккумский палеолит». Принято считать, что орудия труда этой культуры выполнены с большим изяществом, а техника исполнения – свидетельствуют о техническом совершенстве. Эти признаки характерны для леваллуа-мустьерской культуры. Более ранние орудия труда коллекции изготовлены из порфирита, поздние – типично мустьерские чаще изготавливались из кремнистого известняка, песчаника и сланца. Нуклеусы разнообразны – это дисковидные, площадочные, «тортезы», они отличались и по своим размерам: мелкие имеют размеры 4-6 см, а большие достигают 10-12 см.[3,с.68]. Исследователи отмечают, что среди найденных орудий труда кайраккумской культуры «… преобладают два типа: остроконечники и скребла, другие орудия очень редки, это рубящие орудия, острия, скребки. Вторая группа, мустьерская, отличается меньшими размерами, тогда как в типологии орудий и технике их обработки существенных различий нет» [3,с.68].

Таким образом, один из самых выдающихся советских археологов XX века – академик А.П.Окладников стоял у истоков изучения первобытной истории Таджикистана и таджикского народа. Ему принадлежит честь открытия и введения в науку многих стоянок каменного века,

ставших в наши дни хрестоматийными памятниками – памятников Кайраккумского палеолита и Гиссарского неолита. Хорошо исследованный материал памятников, опубликованных в книгах и статьях А.П.Окладникова стал прочной базой и надёжной основой для реконструкции древнейших страниц истории таджикского народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаренко А.Ф. Мастера русской историографии: Алексей Павлович Окладников / А.Ф. Бондаренко // Исторический архив. - 2013. - № 2. - С. 109-124.
2. Гафуров Б.Г. Таърихи мухтасари халки точик / Б.Г. Гафуров. – Сталинобод, 1947.
3. История таджикского народа. Т.1. Древнейшая и древняя история. – Душанбе, 1998. – 752 с.
4. Клейн Л.С. Первопроходец: А.П. Окладников // История российской археологии: Учения, школы и личности / Л.С. Клейн. - СПб., 2014. - Т. 2: Археологи советской эпохи. - С. 306-325
5. Литвинский Б.А. Древности Кайраккумов. Древнейшая история Северного Таджикистана / Б.А. Литвинский, А.П. Окладников, В.А. Ранов. – Душанбе, 1962. - С.7-8.
6. Окладников А.П. Исследования памятников каменного века Таджикистана / А.П. Окладников //МИА. – 1958. - №66. - С.68-69.
7. Окладников А.П. Исследования памятников каменного века Северного и Южного Таджикистана / А.П. Окладников //Археологические работы в Таджикистане в 1956 году. – Вып.3. – Сталинабад, 1959. – 194 с.
8. Окладников А.П. Палеолит и мезолит Средней Азии//Средняя Азия в эпоху камня и бронзы / А.П. Окладников. – Л., 1966. – С.45-46.
9. Ранов В.А. Каменный век Таджикистана. – Т.1. Палеолит / В.А. Ранов. – Душанбе, 1965. – С.97-104.
10. Таюрский В.Г. Новосибирский академик А.П. Деревянко и археология Якутии / В.Г. Таюрский. - Якутск, 2005. – 68 с.

АКАДЕМИК А.П. ОКЛАДНИКОВ - МУҲАҚҚИҚИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХИ ИБТИДОИИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ

Мақола саҳми академик А.П. Окладниковро дар омӯзиши ёдгориҳои асри сангин дар шимоли Тоҷикистон баррасӣ менамояд. Таҳқиқот пас аз ташкили экспедитсияи археологии Тоҷикистон дар соли 1946 оғоз ёфт. Окладников дар тӯли 10 соли таҳқиқоти саҳроӣ дар Тоҷикистон беш аз 130 ёдгорӣ кашф кардааст. Яке аз кашфиётҳои аҷиби А.П. Окладников палеолити Қайроққум аст. Дар шохроҳи Қайроққум, дар майдонҳои қадимии Сирдарё, 31 макон омӯхта шуд, ки маҷмӯан 1040 асбоби сангро таҷдиди назар. Таҳлили бозёфтҳо имкон дод, ки марҳилаҳои қадимаи таърихи халқи тоҷик азнавсозӣ карда шаванд. Маводҳои ҳафриётии А.П. Окладников дар ёдгориҳои Тоҷикистони Шимолӣ то имрӯз аҳаммияти худро гум накардаанд.

Калидвожаҳо: А.П. Окладников, бостоншиносӣ, асри санг, палеолити Қайроққум, олоти меҳнат.

АКАДЕМИК А.П.ОКЛАДНИКОВ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПАМЯТНИКОВ ПЕРВОБЫТНОЙ ИСТОРИИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается вклад академика А.П. Окладникова в изучение памятников каменного века Северного Таджикистана. Исследования начались после создания Таджикской археологической экспедиции в 1946 году. За 10 лет полевых исследований А.П. Окладников открыл в Таджикистане более 130 памятников. Одним из замечательных открытий А.П. Окладникова является Кайраккумский палеолит. В урочище Кайраккум, на древних террасах Сырдарьи были изучены 31 стоянка, на которых собрали коллекцию из 1040 каменных орудий труда. Анализ находок позволил сделать реконструкцию древних этапов истории таджикского народа. Материалы раскопок А.П. Окладникова на памятниках Северного Таджикистана не потеряли своё значение до наших дней.

Ключевые слова: А.П.Окладников, археология, каменный век, кайраккумский палеолит.

ACADEMICIAN A. P. OKLADNIKOV-RESEARCHER OF SITES OF PRIMITIVE HISTORY OF NORTHERN TAJIKISTAN

The article considers the contribution of academician A.P. Okladnikov to the study of stone age monuments in Northern Tajikistan. Research began after the establishment of the Tajik archaeological expedition in 1946. During 10 years of field research, A.P. Okladnikov opened more than 130 monuments in Tajikistan. One of the remarkable discoveries of A.P. Okladnikov is the Kairakkum Paleolithic. In the tract Kayrakkum, on the ancient terraces of the Syr Darya were studied 31 sites, which collected a collection of 1040 stone tools. The analysis of the findings allowed us to reconstruct the ancient stages of the history of the Tajik people. The materials of A.P. Okladnikov's excavations on the monuments of Northern Tajikistan have not lost their significance to the present day.

Key words: A.P. Okladnikov, archeology, stone age, Kairakkum Paleolithic, tools

Сведения об авторе: ***Хайруллозода Караматулло* –** Худжандский государственный университет имени Б.Г. Гафурова, соискатель кафедры отечественной истории и археологии. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: **saburov.67@mail.ru**. Телефон**: 928-47-76-07**

Information about the author: ***Khairullzoda Karomatullo*** - Khujand State University named after B.G. Gafurova, applicant for the Department of Russian History and Archeology. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. E-mail: **saburov.67@mail.ru**. Telephone: **928-47-76-07**

УДК:93/94 (575.3)

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Абдуфаттох Шарифзода
Исполнительный аппарат Президента Республики Таджикистан

Независимость для каждой нации является бесценным благом, величайшей святыней и грандиозным праздником, ибо она предмет гордости каждого гражданина, катализатор национальной гордости, основа развития и прочный фундамент единства и государственной целостности.

Таджикский народ обрел независимость 9 сентября 1991 года, и с той поры ежегодно с большим размахом празднуется день Государственной независимости Республики Таджикистан.

С начала 90-х годов ощущалась необходимость внесения изменений и дополнений в Декларацию от 1990 года. Заявление Верховного Совета Республики Таджикистан «О государственном суверенитете Республики Таджикистан» [1], от 9 сентября 1991, принятое на внеочередной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан двенадцатого созыва года, так проницательно сформулировало эту мысль: «Принимая во внимание революционные преобразования в СССР и уважая стремление входящих в него суверенных республик к новым взаимоотношениям,… в соответствии с принятой 24 августа 1990 года Декларацией о суверенитете Республики Таджикистан, Верховный Совет провозглашает государственную независимость Республики Таджикистан». Здесь важнейшим пунктом было стремление независимых республик к восстановлению взаимоотношений. К тому же, развивая понятие «независимость» определением «государственная» выражали стремление Таджикистана к достижению подлинной независимости. Заявление представляло Республику Таджикистан в ее международных отношениях в качестве самостоятельного субъекта международного права.

Принятое Заявление послужило тому, что Верховный Совет Республики Таджикистан принял специальное постановление «О провозглашении государственной независимости Республики Таджикистан» [2] и одобрил текст Декларации Верховного Совета о государственной независимости Республики Таджикистан.

Вот уже 27 лет, как Таджикистан продвигается вперед под знаменем суверенитета и под мудрым руководством Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Продвигается в атмосфере мира, спокойствия и сплоченности народа вокруг Главы государства, неизменно добивается больших свершений.

В то же время мы должны глубоко осознавать, что эти успехи нам дались нелегко. Чтобы добиться этого, наш народ прошел через неимоверные трудности. Известно, что до 16-й сессии Верховного Совета Республики Таджикистан (16 ноября 1992 года) и избрания Эмомали Рахмона Председателем Верховного Совета страну сотрясала навязанная гражданская война. Судьбой было предначертано, чтобы этот мужественный человек в то смутное время взял бразды правления в свои руки, приступил терпеливо погашать языки пламени братоубийственной войны и стал думать, как сплотить народ, тем самым спас Таджикистан от распада и в полном смысле утвердил Государственную независимость.

Даже короткий взгляд на недавнее приснопамятное прошлое обнажает картину того сложного периода и неустанные усилия Лидера нации для защиты независимости на все времена. Внеочередная сессия Верховного Совета Республики Таджикистан 12 созыва своим решением объявила 9 сентября Днем Государственной независимости, и, начиная с того исторического дня, на политической карте мира появилось новое суверенное государство – Республика Таджикистан.

Но, к сожалению, это важное историческое и судьбоносное событие, являющееся чаянием каждой свободолюбивой нации, в силу различных обстоятельств в то время не смогло обеспечить единство нации. Различные позиции, неприязнь, отсутствие толерантности, личная вражда некоторых деятелей сделали мглистой атмосферу в обществе, и народ не смог во всей полноте осознать значения слов «свобода», «независимость», «суверенитет».

В стране набирал силу процесс противостояния. Оппозиционные силы при помощи своих зарубежных «боссов» старались прибрать власть к своим рукам и укрепить чуждую идеологию в нашем обществе. Эти антинациональные и антигосударственные подвижки оппозиционных лиц привели к противостоянию их со здоровыми силами общества, в итоге произошла гражданская война. С целью устранения кризиса было создано Правительство национального примирения с включением в его состав группы представителей оппозиции, но это правительство не сумело погасить огонь войны и нормализовать политическую ситуацию. Тысячи людей были вынуждены покинуть места проживания и бежать в соседние страны и

Россию. Число внутренних мигрантов, скрывающихся в дальних регионах страны, превысило миллион человек.

Опубликованные об этой трагедии нации данные весьма удручающие: убито более 150 тысяч человек, были разрушены 30 тысяч жилых домов, сотни объектов и сооружений, предприятий и фабрик, учреждения сферы медицины, образования, культуры, помещения государственных ведомств. В целом, нанесенный войной материальный урон составил почти 10 млрд долларов. В этих тяжелейших условиях народные депутаты в высшем органе представительной власти взяли на себя громадную ответственность и 16 ноября 1992 года во дворце «Арбоб», недалеко от Худжанда, провели 16-ю сессию Верховного Совета Республики Таджикистан 12 созыва. Верховный Совет избрал новое политическое руководство страны во главе с уважаемым Эмомали Рахмоном. Именно он, как Председатель Верховного Совета Республики Таджикистан и в то же время Глава государства, внес программу полного вывода страны из политического, экономического, культурного и нравственного кризиса. К счастью, Верховный Совет с избранием нового руководителя в лице Эмомали Рахмона сумел избрать правильный путь. Таким образом, в те дни, когда наш благодатный Таджикистан полыхал в огне войны, на счастье нации Эмомали Рахмон не побоялся взять на себя руководство практически разложившимся и парализованным государством, неимоверным трудом остановил войну и сплотил народ. Встав у кормила власти, он в первый же день объявил о своей главной цели – установить мир в Таджикистане, вернуть беженцев и объединить народ вокруг идеи единства.

Присягая, новый Председатель Верховного Совета заявил: «Свою работу я начну с думой о мире, мы должны быть подобно братьям и сестрам, чтобы стабилизировать обстановку». Своей клятве он остался верен все годы служения Родине и нации, ибо с того момента начался путь страны к выходу из политического, экономического, культурного и нравственного кризиса.

Во всех постсоветских странах в 90-х годах 20-го века наблюдался спад экономики, но в Таджикистане в результате вооруженного противостояния этот процесс протекал намного сильнее. В 1992 году дошло до того, что ситуацию в экономике специалисты назвали «экономической трагедией». В стране царили безвластие и хаос, государственные и частные производства дышали на ладан, с другой стороны, некоторые отечественные и зарубежные экономические группы, пользуясь ситуацией, начали грабить и разворовывать национальное достояние.

После 16-й сессии и начала деятельности Эмомали Рахмона в качестве Главы государства экономические показатели стали медленно, но устойчиво преображаться. Самое главное, был остановлен спад, что означало возвращение к законности и давало надежду на лучшее будущее. Возвращение беженцев, прекращение военных действий, восстановление национальной экономики и многое другое во имя укрепления мира и стабильности уже началось в первые месяцы после 16-й сессии Верховного Совета.

Постепенно жизнь наладилась, начались работы по восстановлению разрушенных объектов, в деятельность различных государственных структур были внесены изменения и дополнения, были созданы Национальная армия и Пограничные войска. Это дало возможность укрепить первые столпы таджикской государственности, вернуть вынужденных беженцев-мигрантов в Таджикистан, создать прочную правовую и политическую основу, активизировать общество, повысить международный авторитет страны, воспитывать новое поколение в духе уважения к независимости, любви к родной земле, истории, литературе и культуре своего народа, к родному языку, к укреплению демократического общества, национального самосознания и почитания национальных и общечеловеческих ценностей.

В современном мире каждое государство и нация имеют свои государственные символы и национальные святыни, такие, как Конституция, герб, флаг, гимн и национальная валюта, благодаря которым каждая независимая страна становится узнаваемой на международной арене.

Принятие Конституции суверенного государства является одним из важнейших судьбоносных событий в новейшей истории нашего народа. Это произошло 6 ноября 1994 года в очень сложный социально-политический период, когда ещё в разгаре была гражданская война. Но с осознанием великой ответственности граждане страны посредством всенародного референдума приняли основной закон государства – Конституцию Республики Таджикистан.

Конституция как паспорт государства и свидетельство счастливой нации впервые представила миру Таджикистан как суверенное, демократическое, правовое и светское государство, объявила государственным таджикский язык, определила государственные символы и признала права и свободы человека и гражданина высшей ценностью, а народ - выразителем независимости и единственным источником государственной власти. После принятия Конституции в стране начались коренные реформы, были урегулированы все сферы жизни, общества и государства, была создана прочная основа для конституционной стабильности.

Национальный флаг является предметом гордости каждого гражданина суверенного Таджикистана, выразителем единства и сплоченности, чести, патриотизма и национальной гордости нашего народа, а в отблесках его красок отражены созидательные цели и путь таджикского народа.

На 16-й сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, наряду с другими важнейшими вопросами того неспокойного времени, народные депутаты приняли Закон Республики Таджикистан «Об утверждении Устава Государственного флага Республики Таджикистан». Принятие флага придало новый смысл и значение государственному управлению, жизни и мышлению нашего народа. В те судьбоносные дни принятие Государственного флага было патриотическим шагом и первой попыткой устранения нависшей над государством и нашим древним народом опасности [3].

Государственный герб является символом государственности, в стране и за её пределами посредством официальных государственных документов удостоверяет единство и суверенитет государства, личность граждан и собственность страны, поэтому считается одной из святынь каждого государства и нации.

Символы нашего государства отражают древнюю историю страны. Высокие пики указывают на таджикские горы, восходящие лучи - на наш солнечный край, золотая корона является символом величия народа, а семь звезд означают многообразие климата и добрые чаяния народа.

Национальный гимн, как один из главных символов государственности, звучит в начале и конце политических и государственных мероприятий. На больших спортивных форумах при защите чести и славы таджикского государства и нации гордыми спортсменами в зарубежных странах он звучит при поднятии Государственного флага.

В период независимости с целью дальнейшего совершенствования денежно-кредитной системы и на этой почве повышения роли национальной валюты в экономике страны был издан Указ Президента Республики Таджикистан о замене таджикского рубля на новые таджикские купюры, в соответствии с которым 30 октября 2000 года в оборот была введена новая единица национальной валюты Республики Таджикистан – сомони.

Национальная валюта является национальным богатством и достоянием, выразителем авторитета нации и своим зарождением обязана независимости.

За годы независимости в социально-экономической сфере произошли громадные изменения, в результате чего коренным образом изменился облик городов и районов, ещё больше укрепилось национальное единство. Для превращения Таджикистана в развитую страну Лидер нации Эмомали Рахмон избрал наиболее правильные и оптимальные пути - это вывод страны из коммуникационного тупика, достижение полной энергетической независимости и обеспечение продовольственной безопасности.

Соединение всех регионов страны высококлассными автомобильными дорогами, укрепление всесторонних экономических и хозяйственных связей между городами и районами являются одними их тех мер, которые создают благоприятные условия для формирования национального единства. С целью укрепления энергетической независимости в эксплуатацию были сданы две электростанции – «Сангтуда-1» и «Сангтуда-2», сегодня большими темпами продолжается строительство Рогунской ГЭС. Принятие «Государственной долгосрочной программы создания каскада малых гидроэлектростанций на период 2009-2020 годов» намного расширило процесс энергетической реформы, что позволит превратить Таджикистан в страну полного света.

Продолжительная магистраль «Душанбе - Худжанд - Чанак», как важная часть Великого шелкового пути, соединила Согдийскую область со столицей и другими регионами страны и является большим шагом на пути к достижению важной стратегической цели - вывода страны из коммуникационного тупика. Строительство железной дороги «Курган-Тюбе - Куляб», автомагистрали «Куляб - Хорог - Кульма - Каракорум», тоннелей «Истиклол», «Шахристон», «Хатлон», «Озоди», газовых месторождений Ходжасартез, Ходжабакирган, аэропорта Куляба, перестройка аэропортов Душанбе и Худжанда, ввод ряда больших и малых промышленных объектов в селениях, городах и областях, благоустройство мест проживания, реконструкция дорог и разрушенных мостов, в особенности в Раштской и Вахшской долинах, учреждение десятков совместных предприятий с зарубежными странами по всей республике также является плодами независимости и национального единства. Трудности, связанные с передвижением между регионами, постепенно находят свое решение, в результате чего города и районы страны во все времена года обеспечены надежным автомобильным сообщением. Эти дороги способствуют не только передвижению, но и формированию устойчивых экономических отношений между регионами и в итоге создают общие экономические интересы, тем самым становясь важным фактором национального единства.

Другой важной стратегической целью Правительства Республики Таджикистан является обеспечение продовольственной безопасности, и в этом направлении также проделана заметная работа. Ещё в начале своей деятельности Глава государства Эмомали Рахмон для решения проблемы нехватки продуктов питания выделил гражданам 75 тысяч гектаров земли, чтобы население могло эффективно пользоваться ими и обеспечивать себя продуктами первой необходимости.

Правительством страны были внесены большие изменения во всех сферах национальной экономики. Так, в сельскохозяйственной сфере стали осуществляться новые формы хозяйствования. Появились дехканские частные хозяйства, жители стали обеспечиваться дополнительными местами работы. В связи с развитием сферы, обеспечивающей продуктами первой необходимости, Президентом страны были приняты различные государственные программы. Благодаря реализации государственных программ и стратегий появились благоприятные условия для развития сфер животноводства, птицеводства, рыбоводства, пчеловодства, семеноводства, создания новых садов, введения в оборот пахотных земель, осуществления мелиоративных работ, экспорта овощей и фруктов, сухофруктов, создания предприятий по переработке сельхозпродукции.

Было открыто много производственных промышленных предприятий, созданы новые рабочие места. Наряду с этим в свободных экономических зонах и других уголках страны была налажена переработка сырья до конечной, готовой продукции. В связи с потребностью на овощи и бахчевые, фрукты и сухофрукты, качественный мед и другую продукцию, отвечающую мировым стандартам, хорошо налажен экспорт этих видов продукции в зарубежные страны.

По мнению Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, промышленное производство - это катализатор национальной экономики, средство, обеспечивающее занятость населения, источник пополнения государственного бюджета и, в целом, важнейший фактор решения социальных проблем.

За годы независимости также произошли заметные изменения в сфере горной промышленности. Свидетельством тому является сдача в эксплуатацию с участием Главы государства Эмомали Рахмона крупнейших промышленных предприятий, таких, как Металлургический комбинат горнопромышленной компании Таджикистана и Китая в городе Истиклол Согдийской области, крупного предприятия по производству криолита, фтористого алюминия и сульфатной кислоты, предприятия «Хуаксин Гаюр цемент», «Мохир цемент» в Яванском районе Хатлонской области, «Хуаксин Гаюр Сугд цемент» в Бободжон Гафуровском районе Согдийской области и Таджикский металлургический комбинат в Гиссаре.

Горная продукция, другие промышленные и сельскохозяйственные товары Таджикистана экспортируются в зарубежные страны, в том числе Российскую Федерацию, Китайскую Народную Республику, Казахстан, Турцию и страны Европы.

Показатели развития человеческого потенциала состоят из трех главных направлений – доступа к образованию, здравоохранению и достойному уровню жизни.

Правительство страны для улучшения ситуации по данным направлениям осуществляет государственные программы и добилось заметных результатов.

В особенности серьезные шаги предприняты в сфере науки и образования, проводятся реформы и обновления. Стратегическая цель социальной политики государства в сфере науки направлена на то, чтобы учащиеся средних общеобразовательных учреждений не только ограничивались теоретическим изучением отдельных предметов, но наряду с практическими и лабораторными занятиями стремились к освоению современных знаний и расширению кругозора. В период независимости, особенно в последние годы, Правительство Таджикистана уделяет большое значение созданию и реконструкции учебных заведений в соответствии с современными условиями, оснащению передовым оборудованием, информационными технологиями. Повышение уровня и качества учебного процесса, привлечение учеников к новаторству и изобретательству, изучение точных наук и языков, воспитание сегодняшнего и будущих поколений в духе патриотизма, национальной гордости и уважения к национальным и общечеловеческим ценностям являются первостепенной задачей государства, Правительства страны и работников сферы образования.

Руководство государства и Правительство республики с учетом того, что здоровье народа является важнейшим условием развития страны, уделяет большое внимание решению вопросов, связанных с здравоохранением населения.

В сфере здравоохранения и социальной защиты населения устойчиво и поэтапно проводятся реформы, в результате систематического увеличения финансирования сданы в эксплуатацию десятки новых учреждений здравоохранения, оснащенные современным медицинским оборудованием, улучшается уровень и качество медицинского обслуживания населения. В стране особое внимание уделяется оздоровлению инвалидов, социальной

поддержке уязвимых слоев общества, в том числе сирот и беспризорных детей, малообеспеченных семей, их доступу к медицинскому и социальному обслуживанию, с этой целью в этом направлении осуществляются своевременные меры.

Задачи и цели в сфере культуры больше направлены на формирование нравственности, глубокое изучение истории прошлого и нынешнего культурного наследия таджикского народа, укрепление чувства национальной гордости и патриотизма, а также утверждение в сознании подрастающего поколения, молодежи чувства уважения к национальным святыням и государственным символам. За последние 10 лет благодаря усилиям Правительства страны были построены Национальная библиотека и Национальный музей, здания большинства профессиональных театров и учреждений культуры в стране. Два академических театра в Душанбе были капитально отремонтированы, в различных городах и районах страны было построено более 20 современных театров, дворцов и центров культуры.

За годы независимости в республике во имя почитания богатой культуры наших предков с участием Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона с большим размахом и особой грандиозностью был проведен ряд общегосударственных и общенациональных мероприятий - Год арийской цивилизации, 2500-летие Истаравшана, 2700-летие Куляба, 3000-летие Гиссара, а также празднование других важных исторических дат.

Оглядываясь на пройденный путь, осознаешь, что в период независимости сделаны большие созидательные шаги во имя развития и процветания страны. За эти годы были претворены великие планы, о которых в советское время никто не задумывался, или они годами существовали лишь на бумаге.

Как известно, только та страна может играть роль на международной арене, которая успешно проводит внутреннюю политику, где царят прочная стабильность, единство и целостность. Сегодня Таджикистан является полноправным членом 57 региональных и международных организаций, вместе с другими странами вносит свой вклад в решение политических проблем, а также трудностей, связанных с безопасностью, экономикой, социальной и культурной жизнью планеты. Наша страна также является членом структур Организации Объединенных Наций, в которых проводит успешную деятельность. В 2016 году Республика Таджикистан была принята в членство экономического и социального Совета Организации Объединенных Наций (ЭКОСОС). Это является ещё одним международным достижением и свидетельством авторитета нашей страны. Республика Таджикистан подписалась под 350 международными документами, такими, как международные Конвенции, Хартии и Декларации, и выполняет свои обязательства в плане достижения мировых целей, в частности, социального развития, улучшения экономической ситуации, защиты окружающей среды и других. За 27 лет независимости Республика Таджикистан как неотделимый и полноправный субъект мирового сообщества в рамках своей успешной внешней политики установила дипломатические отношения с большинством стран мира. В настоящее время двусторонние отношения с зарубежными странами во имя развития дружбы, сотрудничества и добрососедства во благо народа страны приносят желанные плоды.

Один из высших образцов дружеских отношений, добрососедства и стратегического партнерства - обоюдовыгодные отношения двух соседних стран - Таджикистана и Узбекистана.

В 2018 году в ходе государственных визитов Президента Республики Таджикистан в Узбекистан и Президента Республики Узбекистан в Таджикистан стороны подписали более 50 важных документов. С уверенностью можно сказать, что подписанные документы охватывают все ключевые сферы сотрудничества Таджикистана и Узбекистана и положили конец всем трудностям и преградам, мешающим развитию отношений дружбы и братства народов.

Ответный государственный визит Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в Республику Узбекистан открыл новую страницу в политических отношениях двух стран и своими успешными ценными итогами золотыми буквами вписан в историю.

Непреходящее значение имеет подписание в ходе государственного визита Президента Республики Таджикистан в Республику Узбекистан «Договора о стратегическом партнерстве между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан», внесшего бесценный вклад в сближение и интеграцию наших городов и наций. Эти визиты возвели отношения государств на качественно новый уровень. Усилиями Эмомали Рахмона и Шавката Мирзиёева обе страны вышли на уровень стратегического партнерства.

Государственные визиты президентов, подписание документов, организация бизнес-форумов, выставок промышленной и сельскохозяйственной продукции, культурных программ в обоих государствах, открытие 16 межреспубликанских пограничных пунктов, восстановление воздушного сообщения, автомобильные дороги, эффективная деятельность Межправительственной комиссии Таджикистана и Узбекистана по торгово-экономическому сотрудничеству и другие факторы создали благоприятные условия для сближения таджикского и узбекского народов и восстановление свободного передвижения родственников.

30-31 августа 2018 года в истории добрососедских отношений Таджикистана и Узбекистана произошло ещё одно важное и радостное событие. Главы государств - Эмомали Рахмон и Шавкат Мирзиёев удостоили государственных наград Таджикистана и Узбекистана государственных деятелей, представителей науки, образования и культуры (по десяти с обеих сторон). Эти лица, в годы независимости внесшие достойный вклад в укрепление, развитие и расширение отношений дружбы, культурных и гуманитарных, социально-экономических, научно-технических связей во благо таджикского и узбекского народов, были удостоены государственных наград - орденов и почетных званий.

Таджикистан благодаря эффективным усилиям и своевременной постановке вопросов Президентом страны уважаемым Эмомали Рахмоном сегодня на мировой арене признан активной и инициативной страной. Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон является автором четырех глобальных мировых инициатив: «Международный год чистой воды, 2003», «Международный год сотрудничества в сфере воды, 2013», «Международное десятилетие действий «Вода для жизни, 2005-2015 годы» и Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы».

Установление мира и национального единства только на первый взгляд кажется внутренним делом страны. Предпринятые Лидером нации Эмомали Рахмоном важные шаги, как до установления мира, так и после него, то есть сплочение нации, остановка кровопролития, разрешение конфликтов путем переговоров, личные мужественные усилия для достижения мира и согласия, даже с риском для собственной жизни, восстановление за короткий срок разрушенной экономики и снижение уровня бедности, превращение страны в край спокойствия и стабильности, не только способствовали развитию Таджикистана, но и стали важным фактором укрепления безопасности в регионе. Все это в целом стало основой для признания Эмомали Рахмона как харизматического Лидера - новатора и реформатора, руководителя, который на примере одной страны сумел осуществить общечеловеческие чаяния. Естественно, высокий мировой авторитет нашего Лидера стал причиной возвышения и политического имиджа страны в глазах мирового сообщества, причиной создания благоприятных условий для развития дипломатии и установления отношений дружбы со многими развитыми государствами.

Именно благодаря неустанным усилиям и самоотверженному труду Таджикистан избежал опасности распада, укрепил свою государственную независимость. Таджикский народ, в течение столетия хранивший в своем сердце мечту о возрождении национальной государственности, достиг великих исторических свершений, и сегодня устойчивыми шагами продвигается к доброму будущему.

Независимость - это символ государственности и патриотизма гордой цивилизованной таджикской нации, самостоятельно предначертавшей свое будущее, нашедшей свой неповторимый путь и свое достойное место в мировом сообществе, гармонируя пульс государства и нации с пульсом планеты [4].

19 декабря 2017 года под номером 968 был подписан Указ Президента Республики Таджикистан «О праздновании 30-летия Государственной независимости Республики Таджикистан», согласно которому в 2021 году по всей стране будет широко и торжественно отмечаться этот общенациональный праздник. Этот шаг предпринят во имя почитания национальных ценностей, в том числе Государственной независимости Республики Таджикистан. Главной же целью празднования 30-летия Государственной независимости является встреча с достойными свершениями этого исторического события.

А сегодня, в год 28-летия Государственной независимости, народ Таджикистана живет мирной жизнью и трудится в духе созидания во благо ещё большего украшения нашей раеподобной земли и теснее сплачивается вокруг своего признанного Лидера нации, которому верит и который в своей многогранной деятельности опирается на здоровые силы общества, миролюбие, благоразумие и дальновидность своей древней нации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Заявление “О государственном сувернитете Республики Таджикистан” // Маҷмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Ҷ.1. –С. 10–11.
2. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон шудани истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Маҷмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Ҷ.1. – С.11.
3. Основы новейшей государственности. -Москва: Радуница, 2002. – С.37-45.
4. Раҳмонов Э.Ш.: Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. –Душанбе, 2001. –Ҷ.3. – С. 666–668.

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН

Истиқлолият барои ҳар як миллат неъмати бебаҳо, муқаддасоти пурқиммат ва ҷашни бузург мебошад, чунки он мояи ифтихори ҳар шаҳрванд, асоси рушд ва заминаи устувори ягонагӣ ва комилии давлат мебошад. Халқи тоҷик 9 сентябри соли 1991 истиқлолият ба даст оварда, аз ҳамон рӯз ҳамасола бо шукӯҳи

бузург Рӯзи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҷашн мегирад. Қариб 28 сол мешавад, ки Тоҷикистон зери парчами истиқлолият ва бо роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қадамҳои устувор мегузорад. Дар муҳити сулҳ, осудагӣ ва иттиҳод дар атрофи Сарвари давлат ба дастовардҳои азим ноил мегардад. Инчунин мо бояд амиқ дарк намоем, ки ин муваффақиятҳо осон ба даст наомадаанд. Барои ноил гардидан ба чунин дастовардҳо халқи тоҷик мушкилоти бениҳоят калонро паси сар намуд. Имрӯз бошад Тоҷикистон дар тӯли 28-соли истиқлолияти давлатии худ ҳаёти осуда ба сар мебарад ва дар рӯҳияи боз ҳам гулгулшукуфоии замини биҳиштосои худ дар атрофи Пешвои эътирофгардидаи миллат, ки ба Ӯ эътиқод доранд ва дар фаъолияти серҷабҳаи худ ба қувваҳои солими ҷомеа, сулҳпазирӣ, некандешӣ ва дурандешии миллати кӯҳанбунёди худ такя менамояд, боз ҳам зич муттаҳид мегарданд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, истиқлолият, Эмомалӣ Раҳмон, ҷанги шаҳрвандӣ, ҷанги бародаркуш, иттиҳоди халқ, истиқлолияти давлатӣ.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ НЕЗАВИСИМОСТЬ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ

Независимость для каждой нации является бесценным благом, величайшей святыней и грандиозным праздником, ибо она предмет гордости каждого гражданина, катализатор национальной гордости, основа развития и прочный фундамент единства и государственной целостности. Таджикский народ обрел независимость 9 сентября 1991 года, и с той поры ежегодно с большим размахом празднуется день Государственной независимости Республики Таджикистан. Вот уже 27 лет, как Таджикистан продвигается вперед под знаменем суверенитета и под мудрым руководством Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Продвигается в атмосфере мира, спокойствия и сплоченности народа вокруг Главы государства, неизменно добивается больших свершений. В то же время мы должны глубоко осознавать, что эти успехи нам дались нелегко. Чтобы добиться этого, наш народ прошел через неимоверные трудности. А сегодня, в год 28-летия Государственной независимости, народ Таджикистана живет мирной жизнью и трудится в духе созидания во благо ещё большего украшения нашей раеподобной земли и теснее сплачивается вокруг своего признанного Лидера нации, которому верит и который в своей многогранной деятельности опирается на здоровые силы общества, миролюбие, благоразумие и дальновидность своей древней нации.

Ключевые слова: Таджикистан, независимость, Эмомали Рахмон, гражданская война, смутное время, братоубийственная война, сплочение народа, государственную независимость.

STATE INDEPENDENCE AND ITS VALUE

Independence for every nation is an invaluable blessing, the greatest shrine and a grand holiday, for it is the subject of pride of every citizen, a catalyst for national pride, the basis for development and the solid foundation of unity and state integrity. The Tajik people gained independence on September 9, 1991, and since then annually on a large scale the Independence Day of the Republic of Tajikistan has been celebrated. For 27 years now, Tajikistan has been moving forward under the banner of sovereignty and under the wise leadership of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, esteemed Emomali Rahmon. He is advancing in an atmosphere of peace, tranquility and solidarity of the people around the Head of State, and has always achieved great achievements. At the same time, we must be deeply aware that these successes were not easy for us. To achieve this, our people went through incredible difficulties. And today, in the year of the 28th anniversary of State independence, the people of Tajikistan live a peaceful life and work in the spirit of creation for the benefit of even more adornment of our paradise-like land and rallies more closely around their recognized Leader of the nation, who believes and who relies on healthy forces in his multifaceted activities societies, peace, prudence and foresight of their ancient nation.

Key words: Tajikistan, independence, Emomali Rahmon, civil war, troubled times, fratricidal war, rallying of the people, state independence.

Сведения об авторе: ***Абдуфаттох Шарифзода*** – Исполнительный аппарат Президента Республики Таджикистан, член-корреспондент АН РТ, доктор исторических наук, профессор

Information about the author: ***Abdufattoh Sharifzoda*** – Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan, Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor

УДК: 930(581)(575.3)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ НАУЧНЫХ ЭКСПЕДИЦИЙ В АФГАНИСТАНЕ

Махмадшоев Р.М.
Таджикский национальный университет

Афганистан - эта страна, которая своей древней историей, своим географическим и геополитическим расположением, своеобразием ландшафта, своей богатой, еще должным образом не изученной культурой всегда притягивала путешественников, миссионеров, завоевателей и, конечно, исследователей различных научных направлений. Как правило, в состав различных посольств, миссий, военных экспедиций включались специалисты по фауне, флоре, геологии, горному делу, гидрологии, топографии, истории, этнографии, археологии и т. д. Особую тягу к этой стране испытывали исследователи старины, археологических артефактов, архитектурных памятников, обычаев и традиций ее народов. Особенную деятельность в этом направлении проявили англичане, среди которых английский разведчик и археолог Чарльз Массон считается пионером археологии Афганистана. Ему принадлежат первые исследования буддийского пещерного комплекса в Бамиане, составление описи всех находок найденных при

раскопках буддийских ступ Афганистана, в том числе коллекция монет, составление топографического плана с локализацией выявленных памятников.

В первые десятилетия XXв., с модернизацией социально-экономической, политической и общественной жизни, нормализацией межгосударственных отношений с соседними странами открылись благоприятные условия для разностороннего изучения этой страны, снаряжения различных научных экспедиций. Они стали более интенсивными по мере возрастания потребности страны в добыче и промышленной эксплуатации новых природных ресурсов. Для этого возникла острая необходимость приглашения специалистов различного профиля из других стран, в том числе ученых – историков, этнографов, музееведов, археологов для поиска, изучения и сохранения ценных археологических, историко–архитектурных памятников Афганистана.

В этом плане, налаживание добрососедских, политико–дипломатических отношений Афганистана с Советским Союзом оказало самое благоприятное влияние на подобного рода исследования. В 20-50 х гг. XXв. в составе научных экспедиций Афганистан посещали советские ученые М.С. Андреев [1], П.Алексеенков [2], Н.И. Вавилов и Д.Д. Букинич [3], Г.Ф. Дебец [4] и др., проведшие также и археологические изыскания.

Немаловажную роль в археологическом изучении Афганистана сыграла открывшаяся в 1922г. Французская археологическая делегация ДАФА **(Délégation archéologiqu efrançaiseen Afghanistan)** [5], во главе Альфреда Фуше, а затем Даниеля Шлюмберже (1922-1945гг.), которому со своими коллегами Жюлем Барту, Жозефом Акэном и Романом Гиршманом удалось раскопать археологический комплекс в Хадде с великолепными буддийскими скульптурами, многочисленные находки из стекла, кости, предметы средиземноморского, индийского и китайского происхождения. В послевоенное время французы начали археологическое изучение мусульманской культуры Афганистана. Были раскопаны дворцы резиденции Газневидов и Гуридов с замечательными фресками. Шлюмберже было обнаружено кушанское династическое святилище в Сурх-Котале. Найденные там надписи написаны на бактрийском языке, до того времени неизвестном науке. Полу Бернару принадлежит сенсационное открытие «центральноазиатского эллинизма», то есть открытие городища Ай – Ханум, располагавшегося у впадения р. Кокча в Амударью, где был обнаружен и подробно исследован греко – бактрийский город, основанный около 300 г. до н. э. и погибший под ударами кушанов в 145г. до н.э.

Следует отметить, что впервые в этих раскопках участвовали советские археологи Г.А. Кошеленко и Р.М. Мунчаев, И.Т. Кругликова и Б.А. Литвинский. Работы в Ай–Хануме продолжались до начала гражданской войны в Афганистане в 1978г. За это время были раскопаны дворец, арсенал, сокровищница, гимназии, главный городской храм, жилища, городские постройки смешанной местной и греческой архитектуры. В 80 –х гг. ДАФА под руководством Жан Клода Гардена прекратила раскопки Ай – Ханум, переходя на разведочное исследование археологических памятников, составление археологической карты Афганистана и реконструкции древних ирригационных сооружений Восточной Бактрии эпохи бронзы, вплоть до монгольского нашествия. Возобновила ДАФА свою деятельность в 2002 году с изучения Балха.Кроме них, в стране эпизодически работали немногочисленные американские, британские, немецкие, японские, итальянские археологи. Так, экспедиция итальянского Института Среднего и Дальнего Востока во главе Дж. Туччи раскопала средневековые памятники Газни и буддийское святилище Теппе Сардар. Следует отметить, что за все это время, кроме нескольких местных археологов (Ш. Мустаманди, З.Тарзи и др.), ощущалась острая нехватка национальных кадров – археологов.

В 60-70-е годы, с углублением советско-афганского технико-экономического сотрудничества открылись благоприятные перспективы для отправки археологических экспедиций в Афганистан. В эти годы там плодотворно работала «Советско-Афганская экспедиция» во главе И.Т. Кругликовой [6]. Сенсационным достижением советских археологов было открытие группой во главе В.И.Сарианиди в 1978 году некрополя Тилля – тепе из семи царских захоронений, давших более 20600 золотых украшений - нашивки, подвески, ожерелья, кольца, броши, браслеты, пояса, ножны, короны, а также изделия из серебра, бронзы, других материалов, известных как «бактрийское золото». Это было открытие века, внесшее новые данные в деле реконструкции исторического прошлого древней Бактрии эпохи кушан, датируемое Iв.н.э [7]. Наряду с раскопками Тилля-тепе Советско-Афганская экспедиция изучала городища Дильберджин, Джагат-тепе, Емши-тепе и проводила разведки северо-западной территории Афганистана от Герата до Мазари-Шарифа. Однако многие из изученных ею памятников не были включены в археологическую карту 1982г. У.Болла - Ж.-К. Гардена. На основании материалов, полученных Советско-Афганской экспедицией, стала возможной реконструкция истории урбанизации Бактрии в древности. Стало известно, что все исследованные советскими археологами города возникли не позднее ахеменидской эпохи (VI–

IV вв. до н.э.) и достигли расцвета в кушанское время (первые века н.э.). Исходная форма организации всех раскопанных городищ: Дильберджина, Емши-тепе и Джагат-тепе – круг, имело сакральное значение, однако квадратный план цитадели Дильберджина – результат греческого влияния. Кушанский город определенно был центром ремесла и торговли и выполнял религиозные функции. Аналогичные городские храмовые комплексы в памятнике Тахти-Сангин, или Храма Окса, исследованного Б.А. Литвинским и И.Р. Пичикяном, говорят о сильной позиции жрецов и их «государственного статуса», подтвердившихся сведениями Ибн ал-Факиха о владениях верховных жрецов из рода Бармака в области Балха.

Заметную лепту в археологическое изучение Афганистана внесли таджикские ученые - археологи А. Мухторов, Б.А. Литвинский, М.А. Бубнова, У.Бабаев, Ю.Я. Якубов и др. В результате, советские научные экспедиции, работавших в различных провинциях страны, внесли весомый вклад в поиск, изучение и сохранение многочисленных, в том числе известных историко–археологических памятников Афганистана мирового значения.

Однако многолетняя гражданская война в Афганистане привела к непоправимым потерям культурных ценностей мирового масштаба. Были разграблены Кабульский и Гератский музеи, проводились варварские и незаконные раскопки, были разрушены все известные памятники – Ай-Ханум, Хадда, Тепе Сардара, династийный храм кушанских царей в Сурх-Котале, Бактр (Балх), Тилля-тепе, уничтожена статуя Будды в Бамиане.

С другой стороны, антикварные артефакты контрабандным путем вывозились в соседний Пакистан и страны Запада. Кроме чудом уцелевших в подвалах Национального банка Афганистана клада из Фулола и золота Тилля-тепе, огромное число произведений древнего искусства погибло безвозвратно, значительная часть осела в частных коллекциях. Так,“Сокровища богини”, состоящее из клада золотых, серебряных и бронзовых монет из Мир-Закаx – местности к югу от Кабула, недалеко от Гардеза, а также часть предметов из Кабульского музея и других мест оказались в коллекции японской миллиардерши Михоко Кояма.

Многие археологические памятники были открыты благодаря работам в таких отраслях экономики, как дорожное строительство, проведение геолого - разведочных работ и промышленной разработки различных месторождений полезных ископаемых. Реализация таких проектов требовала привлечения квалифицированных зарубежных специалистов, экспертов, советников, в том числе в области геологоразведочных работ. В результате, в 70-х гг. XXв. в Афганистане начали работу несколько зарубежных компаний по поиску нефти, газа и полезных ископаемых, в том числе и «Зарубежгеология» из Советского Союза, поисковые партии и экспедиции которого работали во всех провинциях Афганистана. В этом плане, одним из плодотворных и результативных проектов в 70-х гг. XXв. являлось осуществление крупномасштабных работ по открытию крупнейшего в мире меднорудного месторождения Мес Айнак в провинции Логар, первооткрывателями и разработчиками которого были советские специалисты В.И. Славин, В.Г. Чернов, В.М. Чмырев, И.М. Охримюк, Г.В. Щербина, АН. Афиногенов, Г.К. Еременко, И.А. Гусев, в том числе и таджикский геолог Зухур Ёров.

Вместе с тем, важным было и то, что здесь, благодаря геологоразведочным работам, попутно был открыт крупный древний город с дворцами, храмами, скульптурами, ступами, мастерскими по плавке металла, производству керамической посуды, монетным двором и т. д., жители которого на протяжении тысячелетий добывали здесь медь и другие полезные ископаемые, были торговыми посредниками на древних караванных путях.

Впоследствии, по соседству с Мес Айнак, наряду с фиксацией новых проявлений меднорудных месторождений также были обнаружены следы древних археологических памятников в районе Харвор, Саджаванд, Кофаркот. Это свидетельствовало о том, что с древнейших времен первые поселения рудокопов, плавильщиков меди, олова, бронзы расположились неподалеку от месторождения. Это произошло в период позднего неолита и меднокаменного века (конец IV тысячелетия до н.э.), когда впервые люди в своих выложенных камнем очагах обнаружили выплавившиеся бесформенные куски камня, содержащие медь. Это было открытием, перевернувшим коренным образом жизнь древних людей. В этом плане, можно предположить, что в будущем, при нормализации обстановки, мы можем стать свидетелями новых археологических открытий как в указанных, так и других районах страны.

Однако в годы противостояния различных военно-политических сил, обострения внутриполитического положения и многолетнего афганского конфликта, все международные проекты были закрыты, были свернуты работы и в Мес Айнак. Лишь с приходом к власти Хамида Карзая, с целью пополнения государственного бюджета и реализации некоторых социальных программ, государство объявило тендер на разработку минеральных ресурсов, в том числе и на меднорудное месторождение Мес Айнак.

В результате, 25 мая 2008 года, китайская металлургическая корпорация «Чайна Металлуржикал Групп Корпорэшен» (MCC), выиграла право на разработку здешнего

месторождения сроком на тридцать лет. Взамен компания посулила больше трех миллиардов долларов и пообещала построить в этом пустынном, слаборазвитом районе автотрассы, железную дорогу и электростанцию. Афганские чиновники подсчитали, что разработка месторождения принесет 1,2 миллиарда долларов США хрупкой экономике страны, которая с 2002 года зависит от иностранной помощи. Однако, наряду с экономической выгодой, важной составляющей было и сохранение древнего культурного комплекса. Неслучайно, в афганской прессе поднялся вопрос о том, что сохранение культурного наследия важнее, чем сиюминутная финансовая выгода.

В результате, благодаря энтузиазму афганских археологов, поддержанных посольством Республики Таджикистан в Афганистане и французской археологической миссией в Афганистане во главе с Филлипом Маркусом, удалось убедить официальный Кабул обратить самое серьезное внимание на проблему сохранения буддийского комплекса Мес Айнак, имеющего мировое значение. После этого, Вахидулла Шахрани, министр шахт и и горных дел Афганистана, занимавшийся также проблемой защиты археологических ценностей, официально заявил, что китайская компания разделяет с правительством стремление защитить наследие древности, хотя и начнет разработку месторождения так скоро, как это возможно. Было решено провести масштабные археологические раскопки с целью извлечения и переноса на новое место основные археологические объекты, ступы, скульптуры, настенную роспись, другие ценные артефакты, прежде чем начнутся вскрышные работы на месторождении. Участь разграбления и уничтожения угрожала и этому историческому объекту. С другой стороны, имеющиеся еще со времен советско–афганской войны минные поля, неспокойная обстановка в провинции Логар и опасность совершения терактов, требовали от правительства предпринять серьезные меры для обеспечения безопасности и нормальных условий работы. С этой целью вокруг Мес Айнака было создано три пояса безопасности с оборонительными ограждениями, наблюдательными вышками, пропускными постами, опорными пунктами, охраняемые контингентом вооруженных сил министерства внутренних дел Афганистана численностью около 2000 человек. Была проведена зачистка месторождения от минных полей.

Таким образом, в 2009 году началась археологическая эпопея Мес Айнака. Правительством Афганистана для проведения археологических работ была приглашена компетентная международная экспедиция, в состав которой входили специалисты из США, Перу, Канады, Англии, Франции, Германии, Дании, Польши, Венгрии, Италии, Греции, Ливана, Турции. С афганской стороны в этом проекте участвовали археологи Министерства информации и культуры, выпускники археологического отделения исторического факультета Кабульского университета, сотрудники реставрационной мастерской Кабульского музея. Работы были начаты на западе от горы Мес Айнак, на участке Кала – и Гольхамид и сразу дали хорошие результаты. Были раскопаны буддийские монастыри, келья монахов, жилые и хозяйственные постройки, керамическая посуда, медеплавильная мастерская, монеты и другие артефакты. В 2010-2011 годах раскопки буддийского комплекса Кафират – тепе дали невиданное ранее обилие археологических находок - буддийский комплекс с многочисленными каменными и кирпичными зданиями религиозного назначения с многочисленными ступами, скульптурами, настенной живописью, массивными каменными оборонительными стенами. Разведочные шурфы по восточной стороне Кухи Айнак показали, что площадь предстоящих работ огромна, охватывая примерно 400 тыс. кв. м., и имеющимися силами за короткий срок не справиться. Китайцы планировали начать вскрышные работы в 2012 году и поэтому требовали ускорить раскопки.

Исходя из этого, правительство Афганистана в лице министра шахт и горных дел Афганистана Вахидулла Шахрани посредством посольства Таджикистана в Афганистане обратилось к правительству Таджикистана с просьбой о помощи учеными, специалистами – археологами. Учитывая добрососедские отношения, общность историко-культурного наследия и желание помочь афганским друзьям, правительство Республики Таджикистан решило отправить большую группу специалистов в Афганистан. В начале 2012г. Академию наук Республики Таджикистан посетила большая рабочая делегация Афганистана, которая выбрала участников предстоящей экспедиции. В состав экспедиции входили: член-корреспондент АН РТ, доктор исторических наук, профессор Юсуфшо Якубов (руководитель группы), доктор исторических наук, профессор Рахматшо Махмадшоев (руководитель группы с 2013г.), доктор исторических наук Давлатходжа Довутов, кандидат исторических наук Усмонкул Эшонкулов, историки Чумъахон Саидалиев, Фируза Абдулвохидова, Фаррух Сафоев, инженер-архитектор Рахматджон Саломов. Таким образом, Таджикская экспедиция, прибывшая в Афганистан в мае 2012г., присоединилась к международной археологической экспедиции и начала свою научно-исследовательскую деятельность в Мес Айнаке. Для нормального функционирования большой интернациональной группы людей – энтузиастов своего дела, в 5-7 км. от месторождения был построен благоустроенный городок из сборных металлических конструкций с нормальными

условиями жизни и работы – отдельные помещения с холодной и горячей водой, кондиционером, линией связи и интернетом, лаборатория, столовая, транспорт. Городок окружен массивной стеной с колючей проволокой, с соответствующей охраной. Мес Айнак находится примерно в часе езды (40км.) от Кабула на юг, в сторону Гардеза, где от населенного пункта Захидабад, дорога круто сворачивает влево на проселок и вьется вдоль сухого русла, минуя деревушки, укрепленные заставы и блокпосты, огибая россыпь заброшенных зданий с голубыми крышами, обнесенных колючей проволокой. Здесь, в 17 км. от главной дороги, среди гор находится крупнейшее меднорудное месторождение Мес Айнак. По предварительным оценкам, тут содержится 12,5 миллиона тонн меди. Правительство Афганистана уповает на то, что медь вернет стране если не процветание, то хотя бы самодостаточную экономику.

Сегодня ландшафт Мес Айнака полностью лишен лесного покрова, и не исключено, что древняя технология выплавки меди сыграла роль в исчезновении лесов - что, в свою очередь, могло положить конец металлургическому производству. Для получения древесного угля нужно было сжигать огромные массивы древесины, а для того, чтобы выплавить из руды всего лишь полкилограмма меди, могло потребоваться очень много древесины на то, чтобы разжечь костер почти до 1100 градусов по Цельсию и несколько дней питать небольшой очаг. Помимо всего прочего, для переработки сырья в таких объемах был необходим надежный источник воды. Вода нужна была, чтобы промывать руду и охлаждать раскаленные слитки. Вода могла поступать из горных источников, мелких речек и древних подземных оросительных каналов - кяризов, которые до сих пор используются во многих местах Афганистана. Такой кяриз в несколько десятков, а может, и сотни метров, нами был обнаружен в северной части Мес Айнака - вероятно, он входил в целую сеть каналов. Видимо, постепенное обезлесение обернулось сокращением осадков, что еще больше уменьшило и без того скудные запасы воды. Теперь же, для промышленного освоения такого горнорудного гиганта, как Мес Айнак, для открытой разработки карьера, добычи, обогащения и плавки медной руды необходимо построить горно-обогатительный и медеплавильный комбинаты, построить электростанцию и ЛЭП, железную дорогу, шахтерский город, другие инфраструктурные компоненты.

За последние семь лет интернациональная команда археологов с помощью шести с половиной сотен рабочих раскопала тысячи буддийских статуй, ступ, медных, серебряных, золотых, стеклянных, костяных предметов, керамику, монеты, целые монастыри и оборонительные сооружения, древнейшие из которых датируются первыми веками до н.э. и - началом новой эры. Место раскопок окружает больше сотни сторожевых застав, и круглые сутки его патрулируют около двух тысяч полицейских.

Это, несомненно, самые масштабные раскопки за всю историю Афганистана. Несмотря на усиленную охрану, разработку месторождения тормозит обстановка в регионе. Свидетельство тому участившиеся артобстрелы, вылазки террористов, заложение придорожных мин, устрашение и угрозы в адрес рабочих и другие акции. Если ко всем опасностям прибавить инфраструктурные затруднения - отсутствие ЛЭП, авто и железной дороги для вывоза руды, серьезную нехватку воды, отсутствие рабочего городка - становится понятно, почему работы, запланированные на 2012 год, не были начаты. В 2013 году китайцы попытались отказаться от выполнения некоторых условий контракта, требуя быстрее закончить работы по извлечению археологических ценностей и их переносе на новое место. С целью увеличения численности археологов, реставраторов, химиков, музейных работников правительство Афганистана вновь попросило правительство Таджикистана отправить дополнительную группу таджикских специалистов в Афганистан. В результате, в мае месяце 2013г. в Мес Айнак была командирована новая группа таджикских специалистов – заведующий университетской кафедрой, специализирующийся на вопросах археологии, кандидат исторических наук Р. Шарифов, реставраторы Р. Абдулхамидова, П. Абдуллоева, М. Бобомулоев, музейный работник К. Сафолов, химик С.Сафаров.

В результате слаженной и плодотворной работы этой интернациональной экспедиции из многовековой толщи земли встали развалины целого древнего города с многочисленными кварталами, дворцами, мастерскими, древними водопроводными каналами - кяризами, многочисленными буддийскими храмами. На территории археологического памятника дугой растянулось по меньшей мере семь многоэтажных буддийских монастырей; каждый из них защищали древние сторожевые башни и высокие стены. Внутри этих укреплений и жилищ археологи обнаружили почти сотню сланцевых и глиняных ступ самого разного размера - буддийских реликвий, чтимых как святыни. Имеются и сооружения, предположительно зороастрийского назначения.

Считается, что Мес Айнак является важным объектом исторического наследия и одним из самых важных пунктов на Шелковом пути. В данном месте обнаружено 19 археологических памятников, включая два небольших форта, цитадель, четыре монастыря, 12 храмовых комплекса, более 400 буддийских ступ, зороастрийский храм огня, древние медные выработки,

плавильные мастерские и жилища шахтеров. Здесь найдены стекло, монеты и инструменты для их изготовления. Также, помимо буддийских монастырей и других структур из буддийской эпохи, Мес Айнак имеет остатки строений предыдущих, более древних цивилизаций. Чтобы в деталях реконструировать жизнь и первоначальный исторический комплекс Мес Айнака, потребуется не один десяток лет и труд новых отрядов историков – археологов.

В этом деле, свою небольшую лепту уже внесли члены Таджикской археологической экспедиции (ТАЭ) в Афганистане, участвовавшие в раскопках этого уникального исторического памятника, являющегося связующим звеном между памятниками конца эпохи бронзы и доисламского периода обширного региона, объединяющего юг Средней Азии и Хорасана, с одной стороны, и культур Гандхары и Мохенджо – Даро индийского субконтинента, с другой. Членами таджикской археологической экспедиции, наряду с раскопками, выполнены обширные научные исследования, результаты которых опубликованы в виде научного сборника и отдельных статей в афганских академических научных изданиях [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М.С. По этнологии Афганистана. Долина Панджшир (Материалы из поездки в Афганистан в 1926г.) // Общество для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами / М.С. Андреев. -Ташкент, 1927.
2. Алексеенков П. Аграрный вопрос в Афганском Туркестане / П. Алексеенков. – М., 1933.
3. Вавилов Н.И. Земледельческий Афганистан / Н.И. Вавалон, Д.Д.Букинич. – Л., 1929.
4. Дебец Г.Ф. Антропологические исследования в Афганистане // Предварительный отчет об антропологических исследованиях в Афганистане / Г.Ф.Дебец. – М., 1965. - Вып. 1 – 6. – 196с.
5. BernardP. Alfred Foucher archeoloque: Les foulles de la Delegation archeoloque francaise en Afghanistan a Bactries (1923 - 1925) // Bouddhisme d Asie Monuments et Literatures. Journee d etude en homage a Alfred Foucher (1865 - 1952) reunie le 14 decembere 2007 a Academie desInscriptions et belles – Lettres (palais de Institut de France) / Recueil e dite par P. – S. Filliozat et chlecrant. 2007. – P. 153 – 209.
6. Кругликова И.Т. Разведки археологических памятников, проводившиеся сотрудниками Советско – Афганской археологической экспедицией (САЭ) на северо – западе Афганистана в 1969т- 1978гг. // ПИФК. – 2005. – С. – 309 – 437; Мунчаев Р.М., Кошеленко Г.А., Гоибов В.А. Советско – Афганская археологическая экспедиция //РА.– 4. – С. 149 – 158.

ФАЪОЛИЯТИ ЭКСПЕДИТСИЯҲОИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ИЛМӢ ДАР АФҒОНИСТОН

Дар ин мақола фаъолияти экспедитсияҳои байналмилалии илмӣ дар Афғонистон баррасӣ шудааст, ки бо таърихи қадимӣ, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва геополитикӣ, манзараҳои табиӣ, фарҳанги бой ҳамеша диққати сайёҳон, миссионерҳо, забткунандагон ва, албатта, муҳаққиқони соҳаҳои мухталифи илмиро ба худ ҷалб мекард.Дар даҳсолаҳои аввали асри 20 бо навсозии ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ба эътидол овардани муносибатҳои байнидавлатӣ бо кишварҳои ҳамсоя шароитҳои мусоид барои омӯзиши ҳамаҷонибаи ин кишвар фароҳам оварда шуданд, экспедитсияҳои гуногуни илмӣ ташкил карда шуданд. Дар баробари муайян кардани зуҳуроти нави конҳои маъдан, дар минтақаҳои Харвор, Саҷаванд, Кофаркот пайроҳаҳои ҷойгоҳҳои бостониро дар наздикии Мес Айнак низ кашф карданд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аз замонҳои қадим нахустин нуқтаҳои аҳолинишини маъдан, мис, сурб ва биринҷӣ дар наздикии кон ҷойгир буданд. Ин як кашф буд, ки зиндагии мардуми қадимаро дигаргун сохт. Дар робита ба ин, тахмин кардан мумкин аст, ки дар оянда бо ба эътидол овардани вазъ мо метавонем шоҳиди кашфиёти нави бостоншиносӣ ҳам дар ин ва ҳам дар дигар минтақаҳои Афғонистон бошем. Ба туфайли корҳои иктишофи геологӣ дар ин роҳ, як шаҳри калони қадимӣ бо қасрҳо, маъбадҳо, ҳайкалҳо, ступаҳо, устохонаҳои гудозиши оҳан, истеҳсоли табақҳои сафолӣ, наъно ва ғайраҳо кушода шуданд, ки сокинони онҳо дар тӯли ҳазорсолаҳо дар ин ҷо мис ва маъданҳои дигар истихроҷ мекарданд.

Калидвожаҳо: Афғонистон, экспедитсияи байналхалқӣ, муҷассамаи таърихӣ, бостоншиносони тоҷик, таҳқиқоти илмӣ, фарҳанг.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ НАУЧНЫХ ЭКСПЕДИЦИЙ В АФГАНИСТАНЕ

В данной статье рассматривается деятельность международных научных экспедиций Афганистана, которая своей древней историей, своим географическим и геополитическим расположением, своеобразием ландшафта, своей богатой, еще должным образом неизученной культурой всегда притягивала путешественников, миссионеров, завоевателей и, конечно, исследователей различных научных направлений. В первые десятилетия XXв., с модернизацией социально-экономической, политической и общественной жизни, нормализацией межгосударственных отношений с соседними странами открылись благоприятные условия для разностороннего изучения этой страны, снаряжения различных научных экспедиций.Впоследствии, по соседству с Мес Айнак, наряду с фиксацией новых проявлений медноpудных месторождений также были обнаружены следы древних археологических памятников в районе Харвор, Саджаванд, Кофаркот. Это свидетельствовало о том, что с древнейших времен первые поселения рудокопов, плавильщиков меди, олова, бронзы расположились неподалеку от месторождения. Это было открытием, перевернувшим коренным образом жизнь древних людей. В этом плане, можно предположить, что в будущем, при нормализации обстановки, мы можем стать свидетелями новых археологических открытий как в указанных, так и других районах страны. Благодаря геологоразведочным работам попутно был открыт крупный древний город с дворцами, храмами, скульптурами, ступами, мастерскими по плавке металла, производству керамической посуды, монетным двором и т. д., жители которого на протяжении тысячелетий добывали здесь медь и другие полезные ископаемые, были торговыми посредниками на древних караванных путях.

Ключевые слова: Афганистан, международная экспедиция, исторические памятники, таджикские археологи, научные исследования, культура.

INTERNATIONAL EXHIBITION ACTIVITIES INCREDIBLE IN AFRICON

This article discusses the activities of international scientific expeditions in Afghanistan, with its ancient history, geographical and geopolitical location, the nature of its landscape, its rich and unique culture, and always explores travelers, missionaries, conquerors and, of course, researchers in various fields of science. In the first decades of the 20th century, with the modernization of socio-economic, political and social life, normalization of interstate relations with neighboring countries, favorable conditions for the comprehensive study of this country were created, various scientific expeditions were organized. long with the discovery of new ore deposits, the tracks of ancient sites near Mes Ayak were discovered in the areas of Harvard, Sajavand, Kofarkot. This means that since ancient times, the earliest settlements of ore, copper, copper, lead and bronze were located near the mine. It was a discovery that changed the lives of the ancient people. In this regard, we can assume that in the future, with the stabilization of the situation, we may witness a new archeological discovery both in this and other regions of the country. Thanks to geological exploration on this road, a large ancient city with palaces, temples, sculptures, stoves, metal smelting workshops, ceramic plates, mint and so on, has been inhabited for thousands of years here. are. resellers on ancient flights.

Key words: Afghanistan, international expedition, historical monument, Tajik archaeologists, scientific researches, culture.

Сведения об авторе: ***Махмадшоев Рахматшо*** – Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, профессор кафедры зарубежного регионоведения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **935-86-67-77**

Information about the author: ***Mahmadshoev Rahmatsh***o Tajik National University, Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of Foreign Regional Studies. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave.17. Phone**: (+992) 935-86-67-77**

УДК 323 (575.3)

ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ XVI СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УКРЕПЛЕНИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Фармонова Д.Ж.
Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова

Для прекращения войны, восстановления элементарных основ законности и государственности состоявшаяся в ноябре 1992г. в пригороде Худжанда Арбобе XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан приняла ряд поистине исторических решений, определивших пути выхода из той пропасти, куда неудержимо скатывалась страна. Новый курс правительства, основы которого были заложены решениями XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, явился результатом объективной необходимости. На основе разработок Министерства иностранных дел, Верховного Совета и Правительства республики были определены основные принципы и приоритеты во внешней политике. Глава государства Республики Таджикистан, Председатель Верховного Совета Эмомали Рахмон в первом обращении к народу Таджикистану от 12 декабря 1992 года декларировал основные принципы и приоритеты внешней политики независимого Таджикистана, основным из которых является вхождение Таджикистана в мировое сообщество как субъекта международного права. Далее следуют:

- установление дипломатических отношений со всеми государствами, которые желают сотрудничать с Таджикистаном на основе равноправия и взаимовыгодных отношений;
- членство в международных организаций;
- укрепление и дальнейшего развитие добрососедских отношений и всестороннего сотрудничества с государствами СНГ, прежде всего с Российской Федерацией, Узбекистаном, Казахстаном, Кыргызстаном и Туркменистаном;
- на основе равноправия, двустороннего взаимовыгодного сотрудничества, невмешательства во внутренние дела других государств, установление отношений со всеми государствами, в том числе с соседними странами – Афганистаном, Пакистаном, Китаем, Ираном и другими странами Азии, Африки, Европы и Америки.
- нахождение своего достойного места в мировом сообществе [3,с.5-6].

XVI сессия Верховного Совета и её решения по внешней политике Республики Таджикистан имеют великое историческое и судьбоносное значение.

Республика Таджикистан и её политическое руководство во главе с Э. Рахмоном с первых дней выбрали правильный путь – интегрироваться с государствами СНГ и Центральной Азии, ибо данный курс был продиктован коренными интересами республики. Учитывая экстремальное положение и отсутствие национальной армии, XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан обратилась к руководителям Российской Федерации, Казахстана, Узбекистана и Кыргызстана с просьбой направить в Таджикистан ограниченный контингент миротворческих сил для установления политического равновесия и спокойствия в республике

[6,с.203]. Сразу после сессии, в декабре-месяце 1992 года, сессии Верховного Совета Узбекистана и Казахстана приняли решение удовлетворить просьбу парламента братского Таджикистана о направлении воинского контингента для помощи в поддержании мира и спокойствия граждан. Народные избранники соседних стран были единодушны: с фундаментализмом, несущим народам кровь и насилие, нужно бороться всем вместе.

После завершения работы XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан Председатель Верховного Совета Э. Рахмон направился в Термез, где 9 декабря 1992 года состоялась встреча министров обороны государств Центральной Азии и России. Совещание проходило под председательством Главкома Объединёнными Вооружёнными силами Содружества Независимых Государств, маршала авиации Е. Шапошникова. «Сейчас различные партии и движения выдвигают требования о запрещении вмешательства республик бывшего Союза в дела суверенных государств, - сказал маршал. – Основной упор тут делается на независимость. Но разве можно назвать вмешательством армии Содружества Независимых Государств в дела Таджикистана, где самым варварским способом убиты десятки тысяч человек? Нам понятна и близка боль и тревога руководства республики. Да, Союза нет, но ведь осталась многолетняя, вековая дружба между народами, осталось чувство братства, взаимопомощи. Со своей стороны, мы сделаем всё возможное для скорейшего прекращения гражданской войны в Таджикистане» [8,с.366].

4 января 1993 года в Ташкенте состоялась встреча глав государств центрально-азиатских республик. На ней главы государств подтвердили свою готовность к оказанию всемерного содействия братскому таджикскому народу, поддержали предпринимаемые руководством Республики Таджикистан меры по её скорейшему выходу из критической политической и экономической ситуации. Главы государств высказались за усиление оказания моральной поддержки конституционной власти Таджикистана и гуманитарной помощи продовольствием, медикаментами и одеждой.

Несмотря на то, что 15 мая 1992 года в Ташкенте был подписан Договор о коллективной безопасности стран СНГ, не было полной уверенности в том, что внутренняя и внешняя безопасность Республики Таджикистан гарантированы. Было также совершенно очевидно, что Таджикистан не смог бы своими собственными силами обеспечить безопасность своих внешних рубежей. В добавление ко всему необходимость скорейшей ликвидации тяжких последствий гражданской войны диктовала расширение сотрудничества с зарубежными странами, сохранение и развитие устоявшихся традиционных связей на центрально-азиатском пространстве. Значение январской минской встречи глав государств СНГ в 1993 году состояло в том, что на нем было принято Заявление в связи с общественно-политической обстановкой в Республике Таджикистан, где говорилось, что:

- государства-участники Содружества Независимых Государств поддерживают избранное конституционным путём на XVI сессии Верховного Совета руководство Республики Таджикистан в его усилиях, направленных на нормализацию общественно-политической обстановки и национальное примирение в стране. Поддерживают обращение Верховного Совета Республики Таджикистан с просьбой о введении в республику коллективных миротворческих сил как важного шага к достижению стабилизации обстановки в стране, подтверждают своё согласие на оказание такой помощи;
- выступают за принятие дополнительных мер по укреплению охраны таджикско-афганской границы;
- окажут гуманитарную, а также продовольственную помощь населению Республики Таджикистан, особенно тех ее районов, которые наиболее пострадали от последствий гражданской войны;
- призывают все государства к строгому соблюдению нейтралитета и принципа невмешательства во внутренние дела Республики Таджикистан [1].

Главами государств было поддержано обращение Верховного Совета Таджикистана с просьбой о введении в республику коллективных миротворческих сил, в связи с чем было принято «Решение о мерах по стабилизации обстановки на участке государственной границы Республики Таджикистан с Афганистаном» [5,с.29].

На пути достижения мира в Таджикистане огромную роль сыграли Миротворческие силы, которые были основаны в 1993 году пятью государствами - членами СНГ - Россией, Казахстаном, Кыргызстаном, Узбекистаном и Таджикистаном [6,с.205]. Вышеуказанные силы в годы гражданской войны всячески содействовали укреплению мира и спокойствия на таджикской земле. Историческая роль XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан заключается в том, что именно этот орган во главе с Эмомали Рахмоном взял на себя управление государством и тем самым предотвратил его распад, погасил пламя гражданской войны, восстановил парализованную структуру власти, особенно правоохранительных органов, сформировал национальную армию и пограничные войска,

обеспечил благоприятные условия для построения нового общества в Таджикистане, осуществил конституционную реформу в стране, принял новую Конституцию Таджикистана, создал правовые и политические условия для подписания 27 июня 1997 года Соглашения об установлении всеобщего мира и согласия, что является беспрецедентным примером для мирового сообщества, в результате чего был заложен фундамент национального возрождения, созидательного процесса в стране, устранена опасность голода и вымирания, повышена политическая значимость государства на международной арене [7,с.393].

Анализ судьбоносной роли XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан свидетельствует о том, что эта Сессия имеет великое историческое значение с трех позиций - национальной, региональной и международной. Историческая роль решений XVI сессии Верховного Совета в становлении внешней политики Республики Таджикистан безмерно велика, в них определены пути интеграции Таджикистана в мировое сообщество.

Региональное значение XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан заключается в том, что она своими результатами заложила основу для укрепления мира и безопасности в регионе Центральной Азии. Если бы XVI сессия своими решениями не погасила пламя гражданской войны, не преградила путь экстремистским движениям, не предприняла новаторские шаги в установлении демократического, правового и светского государства, не объявила своей основной целью создание гражданского общества и не установила с соседними государствами взаимовыгодных связей, наверняка пламя войны и экстремистское движение вышли бы за пределы страны [7,с.398]. К счастью, Таджикистан, основываясь на решениях и результатах XVI Сессии, предпринял все меры к тому, чтобы страна пошла по пути мирного развития и на всей её территории установились мир и спокойствие.

XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан определила международное положение и внешнюю политику Республики Таджикистан, наметила пути взаимовыгодного сотрудничества со странами мира и влиятельными международными организациями. «Справедливая и мудрая международная политика Таджикистана способствовала тому, что международное сообщество официально признало его как свою неотъемлемую часть и эффективно сотрудничало с ним в прекращении гражданской войны в нашей стране, в выводе её из глубокого экономического, социального, политического и духовного кризиса. Здесь необходимо отметить особую роль развитых государств мира, государств-гарантов, Организации Объединённых Наций и Организации безопасности и сотрудничества в Европе» [7,с.398]. В связи с претворением в жизнь решений XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан достиг полной политической стабилизации. Таджикистан, несмотря на сложное политическое положение, верно определил основные направления развития своих национальных интересов в международной политике. Как подчеркнул Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, «Республика Таджикистан по своему географическому расположению, геополитическому положению и экономическим интересам входит в пять политических блоков. Первым направлением является Содружество Независимых Государств, которое, несмотря на тяжёлые годы первых лет образования, имеет тенденцию к всестороннему укреплению связей. Второе направление – Центральная Азия, в настоящее время стремится к экономическому и политическому согласию. Третьим направлениям является территория проживания и деятельность соседних персоязычных государств, которые хотя ещё не вошли в совместные политические и экономические объединения, но тем не менее их связывают не только историко-религиозная и культурная взаимосвязь, но и реальная перспектива дальнейшего национального развития. Четвёртым направлением является круг влияния мусульманских государств Востока, которых связывает не только общность религиозных традиций и духовных предписаний, но возможность и необходимость национального развития. Пятое направление – это международное сообщество, внешняя и внутренняя взаимосвязь которого всё более набирает силу и целенаправленно ведёт к общечеловеческой цивилизации» [2,с.77].

Понимание геополитического положения и верное определение основных направлений внешней политики дали возможность Таджикистану найти своё место в современном мире, укрепить его и направить богатые международные возможности на решение внутренних вопросов. Как отмечает Эмомали Рахмон, «любая государственная политика в конечном итоге защищает национальные интересы, является политическим мастерством на мировой арене и достижением мудрого и справедливого баланса различных интересов государств» [2,с.78].

Говоря о внешней политике государства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22 апреля 2002 года отметил: «Международная политика Республики Таджикистан со всеми государствами мира должна претворяться на основе равноправия и прагматизма с учётом национальных, политических и культурных интересов страны, с целью содействия экономическому развитию и всесторонней защите прав и интересов наших граждан» [4].Республика Таджикистан, проводя

свою международную политику в соответствии со своими интересами и на основе норм и принципов международного права как неотъемлемая часть мирового сообщества, вносит достойный вклад в его развитие.

Таджикистан в первые годы независимости находился в очень тяжёлом состоянии. Несмотря на все препятствия, Таджикистан не прекращал свои дипломатические отношения с дальними и близкими республиками. Нужно отметить, что он активно старался укрепить дипломатические отношения с республиками Центральной Азии, а это стало прочной основой для дальнейшего развития экономических, социально-политических и культурных отношений.

Внешняя политика Республики Таджикистан успешна завершила этап своей организации и становления (9 сентября 1991-2001гг.) и в совершенно новый исторический период она утвердилась как неотделимая часть всей политической деятельности государства.

Этот этап был характерен воистину неимоверными трудностями для молодой независимой Республики Таджикистан в решении важнейших задач по выводу республики из глубокого политического и социально-экономического кризиса, укреплению международного положения Таджикистана и его вхождению в мировое сообщество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Изҳороти давлатҳои узви ИДМ вобаста ба вазъи ҷамъиятию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. -1993, 28-29 янв.
2. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин / Э. Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон,1996.- 312с.
3. Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ / Э.Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон, 2001. - Ҷилди 1.- 512с.
4. Садои мардум.- 2002, 25 апрел.
5. Саидзода Зафари Шерали. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в период становления её внешней политики (1991-2004гг.): дис. ... док. ист. наук: 07. 00. 15. – Душанбе, 2016.- 301с.
6. Саъдиев Ш. Ҳалли сиёсии низои дохилӣ ва таҳкими сулҳ дар Тоҷикистон // Ваҳдат, давлат, президент /Ш.Саъдиев. - Душанбе: Деваштич, 2007. -Ҷилди VI. -287с.
7. Убайдуллоев М. Основа новейшей государственности / М. Убайдуллоев. - Москва: Радуница, 2002 .-416с.
8. Хайдаров Г. История таджикского народа: XX век / Г. Хайдаров. - Худжанд, 2001.-505с.

НАҚШИ ТАЪРИХИИ ИҶЛОСИЯИ XVI ШӮРОИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ГУСТАРИШИ РАВОБИТИ МАМОЛИКИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақола маълумотҳо оид ба нақши таърихии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар густариши равобити мамлакатҳои Осиёи Марказӣ гирд оварда шудаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қарорҳои муҳимро қабул намуд, ки он қарорҳо дар раванди сиёсати хориҷӣ аҳаммияти бузурги таърихӣ ва тақдирсоз доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарвари сиёсии он Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустин роҳи дурусти ҳамгироиро бо давлатҳои узви ИДМ ва Осиёи Марказӣ интихоб намуд. Хулоса мешавад, ки аҳаммияти таърихии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон беназир буда, он боиси устувории сулҳу оромӣ ва бехатарии манотиқи Осиёи Марказӣ гардид.

Калидвожаҳо: Шӯрои Олӣ, сиёсати хориҷӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Осиёи Марказӣ, истиқлолияти давлатӣ, декларатсия, муносибати байналхалқӣ, равобити сиёсӣ, дипломатия.

ИСТОРИЧЕСКАЯ РОЛЬ XVI СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УКРЕПЛЕНИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье приведены сведения об исторической роли XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан в укреплении взаимоотношений стран Центральной Азии. Отмечается, что XVI сессия Верховного Совета и её решения по внешней политике Республики Таджикистан имеют великое историческое и судьбоносное значение. Новый курс правительства, основы которого были заложены решениями XVI сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, явился результатом объективной необходимости. Республика Таджикистан и её политическое руководство во главе с Э. Рахмоном с первых дней выбрали правильный путь – интегрироваться с государствами СНГ и Центральной Азии, ибо данный курс был продиктован коренными интересами республики. Региональное значение XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан заключается в том, что она своими результатами заложила основу для укрепления мира и безопасности в регионе Центральной Азии. Если бы XVI сессия своими решениями не погасила пламя гражданской войны, не преградила путь экстремистским движениям, не предприняла новаторские шаги в установлении демократического, правового и светского государства, не объявила своей основной целью создание гражданского общества и не установила с соседними государствами взаимовыгодных связей, наверняка пламя войны и экстремистское движение вышли бы за пределы страны.

Ключевые слова: Верховный Совет, внешняя политика, Республика Таджикистан, Центральная Азия, государственная независимость, декларация, международные отношения, политическое сотрудничество, дипломатия.

HISTORICAL ROLE OF THE 16TH SESSION OF THE SUPREME COUNCIL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN STRENGTHENING MUTUAL RELATIONS OF THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

The article provides information on the historical role of the 16th Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan in strengthening relations between Central Asian countries. It is noted that the 16th session of the Supreme Council and its decisions on the foreign policy of the Republic of Tajikistan have great historical and crucial significance. The new government course, the foundations of which were laid by the decisions of the 16th session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, was the result of objective necessity. The Republic of Tajikistan and its political leadership, headed by E. Rahmon, from the first days have chosen the right path - to integrate with the CIS and Central

Asian states, because this course was dictated by the fundamental interests of the republic. The regional significance of the 16th Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan is that by its results it laid the foundation for strengthening peace and security in the Central Asian region. If the 16th session hadn't extinguished the flames of the civil war by its decisions, didn't block the path of extremist movements, didn't take innovative steps to establish a democratic, legal and secular state, didn't proclaim its main goal to create a civil society and establish mutually beneficial relations with neighboring states, surely the flame wars and extremist movements would go beyond the borders of the country.

Key words: the Supreme Council, foreign affairs, the Republic of Tajikistan, independent statehood, declaration, international relations, political cooperation, diplomacy.

Сведения об авторе: ***Фармонова Дилрухсор Жумабоевна*** - Худжандский государственный университет им. Б.Гафурова, кандидат исторических наук, доцент. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1 Телефон: **918-41-80-39.** E-mail: **dilruh@bk.ru**

Information about the author: ***Farmonova Dilrukhsor Jumaboevna*** - Khujand State University named after academician B.Gafurov, candidat of History sciences. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, travel Mavlonbekov, 1 E-mail: **dilruh@bk.ru** Phone: **918-41-80-39**

УДК: 930+327 (575.3)

ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ВА БАШАРДӮСТОНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗЪ ВА ДУРНАМО

Шарипов С.С, Шарипов А.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосири муносибатҳои байналмилалӣ падидаи ҷаҳонишавӣ сабаби наздикӣ ва тавсеаи бесобиқаи муносибат миёни миллатҳо ва давлатҳо гардида, омили дастрасӣ ба комёбиҳои навину арзишманди башарӣ ва баҳрабардорӣ аз дастовардҳои тафаккури созандаи инсонӣ барои аҳли башар гаштааст. Дар баробари ин, мушкилоти моддиву маънавӣ ва ахлоқии башар низ хислати глобалӣ касб карда, ин амр боиси торафт афзудани фишор ба сохторҳо ва арзишҳои миллӣ ва фарҳангии халқҳо ва ангезиши бархӯрди тамаддунҳо мешавад [6]. Аз тарафи дигар, таъсири равандҳои гуногуни асри нав, аз қабили таҳоҷумҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ, дастрасии бесобиқаи инсонҳо ба иттилоот ва аз байн рафтани сарҳадҳо дар низоми иттилооти давлатҳо бо дарназардошти пешрафти технология аз кишварҳои олам роҳу усулҳои самарабахшро дар муносибат бо онҳо тақозо менамояд.

Имрӯз дипломатияи фарҳангӣ беш аз пеш ба майдони мубориза барои тафаккур ва қалби мардумони гӯшаву канори гуногуни дунё табдил меёбад. Дар шароити муноқишаҳо ва ноустувориҳо нақши фарҳангро ҳамчун афзори «неруи нарм» набояд нодида гирифт. Ин сарчашмаи муҳимми дипломатия мебошад, ки барои пешбурди манфиатҳои давлат, беҳтар гаштани ҳусни тафоҳум миёни зиёиён ва халқҳо истифода мешавад [4].

Дар ин раванд рушди муносибатҳои байнифарҳангии давлатҳо аҳаммияти хоссаро касб намудаанд. Қобили зикр аст, ки имрӯз нақши фарҳанг дар муносибатҳои байналмилалӣ боз ҳам боло рафта, бо падид омадани мафҳуми "неруи нарм" он сарчашмаи муҳимми дипломатия гардида, омили пешбурди манофеи давлатҳо ва тавсеаи ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ миёни мардумони олам шудааст.

Муҳаққиқони дипломатияи фарҳангӣ бар он назаранд, ки дар шароити муосир табақаи зиёӣ дар баробари дипломатия, тавaҷҷуҳи асосиро ба дипломатияи мардумӣ, ба маънои мубодилаи васеи фарҳангӣ байни мардуми одӣ равона месозанд. Бо ин роҳ дар вазъи ҷаҳонишавӣ фарҳанг ҷузъи таркибии сиёсати байналмилалӣ ва "неруи нарм"-и кишварҳо ба ҳисоб меравад. Бояд тазаккур дод, ки муҳаққиқи англис Марк Леонард дар китоби худ "Дипломатия ба маъноҳои дигар" ҳадафҳои асосии дипломатияи ҷамъиятиро дар асри XXI муайян месозад, ки тамоми онҳо ба рушди сиёсати фарҳангӣ равона гардидаанд:

- ❖ боло бурдани огоҳӣ оид ба кишвар;
- ❖ ташаккули симои мусбати кишвар ва арзишҳои он, таъмини нуқоти назари мусбат ва нисбати онҳо;
- ❖ ҷалби мардум ба сайёҳӣ, таҳсилот ва интиқоли маҳсулоти он ба хориҷ;
- ❖ ҷалби сармоя ва шариконӣ хориҷӣ [2].

Метавон гуфт, ки дипломатияи фарҳангӣ, дар навбати худ, меҳвари дипломатияи ҷамъиятиро ташкил дода, маҳз тавассути фарҳанг миллат ба ҷаҳониён ҳувият ва арзишу ақоиди худро муаррифӣ месозад.

Омилҳои асосие, ки ба рушди дипломатияи мардумӣ таъсир мерасонанд, инҳоянд:

- ❖ авлавиятҳои сиёсати хориҷӣ қарор додани он;
- ❖ кӯшиши ташаккули имиҷи мусбат;
- ❖ сарчашмаҳо ва сармоягузории сиёсати фарҳангӣ;

❖ густариш ва маъруфияти забони давлатӣ дар кишварҳои дигари олам;
❖ манофеи тиҷоратии давлат [1].

Омилҳои мазкур аз таваҷҷуҳи давлат нисбат ба дипломатияи фарҳангӣ далолат мекунанд. Дар робита бо ин яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозии дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона аст, ки ҳадафҳои он дар бахши 3-юм, зербахши 3,5-и Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаш банд оварда шудаанд. Он бо дарназардошти тамоюлҳои мазкури мусбат ва манфии раванди ҷаҳонишавӣ ба таъмини ҳастии маънавӣ ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои асили миллии фарҳангиву ахлоқии халқи тоҷик, муаррифии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари дорои фарҳангу тамаддуни қадима ва истифодаи он бо мақсади таҳкими шинохти мусбати Тоҷикистон ва мардуми он равона гардидааст. Чунин ҳадафгузорӣ дар ИМА, Фаронса, Италия, кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва ғайра низ ба назар мерасад. Дар ин мақола диққати асосӣ ба **зербанди панҷуми** аҳдофи дипломатияи фарҳангӣ ва гуманитарии Тоҷикистон равона гардидааст, ки он "мусоидат ба фароҳам овардани шароити фарогиру муносиб барои будубош ва сафарҳои шаҳрвандони хориҷӣ ба Тоҷикистон ҷиҳати рушди туризми байналмилалӣ ва ҷалби сайёҳон ба мамлакат" ба ҳисоб меравад [6]. Дар асоси зербахши мазкур таваҷҷуҳи асосӣ ба рушди сайёҳии байналмилалӣ ва ҷалби сайёҳон ба мамлакат равона намудаем, ки дар воқеъ, яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии моро дар бар мегирад.

Маҳз ба ин хотир Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019 таҳти №1170 дар бораи «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намудани солҳои 2019-2021 қабул гардидааст, ки мақсади он вусъат бахшидан ба рушди деҳот, соҳаи сайёҳӣ ва дастгирии ҳунарҳои мардумӣ ба ҳисоб меравад [9].Таваҷҷуҳи сайёҳӣ дар тамоми кишварҳои дунё аз рӯйи меъёрҳои зерин баҳо дода мешавад:

❖ ҷойҳои тамошобоб дар ҳама шаклҳо (таърихӣ, фарҳангӣ, технологӣ ва ғайра);
❖ гуногуншаклии манзараҳои табиӣ (мавсимӣ, дар тамоми фаслҳо);
❖ мероси ғании таърихӣ ва эҷодӣ;
❖ иқлими муътадил ва дастрасии осон ба нақлиёт;
❖ хизматрасонии сазовори сайёҳон (меҳмонхонавӣ, паркҳо бо аттраксионҳо–воситаҳои дилхушӣ) ва инфрасохтори нақлиётӣ.

Дар робита ба масоили зикргардида бояд тазаккур дод, ки кишвари зебои мо дорои тамоми имконоти табиӣ буда, танҳо эҷоди инфрасохтори зарурӣ дар ин самтҳо зарур аст.

Ҳарчанд мо дар баъзе масоил, аз қабили бунёди инфрасохтори роҳҳо ва эҳёи ҷойҳои тамошобоби таърихӣ корҳое анҷом додаем, вале онҳо кофӣ нестанд. Мушкилоти асосӣ дар самти хизматрасонии сазовори сайёҳӣ ва дар маҷмӯъ тамоми навъҳои хизматрасонӣ буда, он бояд мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор дода шавад. Имрӯз хизматрасонӣ ҷузъи асосии маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) бузургтарин кишварҳои оламро ташкил медиҳад, ки баъзеи онҳоро ба таври зайл овардан мумкин аст: ММД-и Фаронса $2,856 трлн буда, саҳми хизматрасонӣ дар он 78,8%-ро дар бар мегирад; [10] Сингапур ММД-и $528,1 млрд дошта саҳми хизматрасониҳо 73,7%-ро ташкил медиҳад.

Радабандии кишварҳоро вобаста ба созгор будан аз назари сайёҳӣ иқтисодчиён дар асоси нишондодҳои зерин муайян менамоянд [8]:

❖ сатҳи рушди инфрасохторҳои нақлиётӣ ва меҳмонхонавӣ;
❖ сатҳи рушди технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
❖ амният (шахсӣ ва умумидавлатӣ);
❖ пешбурди мувофиқи тиҷорат;
❖ таъминоти ҳуқуқӣ;
❖ суботи сиёсӣ;
❖ иштироки давлат дар рушди соҳаҳои сайёҳӣ;
❖ рақобатпазирии нархӣ;
❖ тандурустӣ ва беҳдошт;
❖ устувории экологӣ;
❖ ҷалбнамоии сайёҳон;
❖ иқтидори табиӣ ва инсонии кишвар ва амсоли инҳо.

Аз рӯйи нишондодҳои мазкур низ, аз қабили амният (шахсӣ ва умумидавлатӣ), суботи сиёсӣ, устувории экологӣ, иқтидори табиӣ ва инсонии кишвар, Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги сайёҳӣ буда, имконоти хуби сайёҳии табобатӣ аз лиҳози растаниҳо ва обҳои шифобахшу табиии гуворороро соҳиб аст.Гуногунии наботот аз лиҳози табобатӣ зиёда аз 4,5 ҳазор навъ, аз ҷумла қариб 1 ҳазор навъи эндемикие мебошад, ки танҳо дар Тоҷикистон ва минтақаҳои ҳамсояи он мерӯянд. Дар Тоҷикистон беш аз 200 чашма ва манбаъҳои обҳои табобатӣ мавҷуд аст, ки дар паҳлуи онҳо истироҳатгоҳҳо бунёд ва ин навъи саёҳат инкишоф ёфта истодааст. Машҳуртарини онҳо «Хоҷаобигарм», «Шоҳамбарӣ», «Обигарм», «Зумрад», «Ҳавотоғ» мебошанд. Дар чашмаҳои гарми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди «Гармчашма», «Башор» ва «Шохдара» бозмондаҳои

оҳак ва намакин ба вуҷуд меоянд. Фоиданоктарини онҳо махсусан, дар истироҳатгоҳи «Гармчашма» ба назар мерасанд [7]. Навъҳои муҳимтарини ҳайвонот ва ҷойҳои шоёни диққати табиӣ – бабри барфӣ, бузи пармашох, гӯсфанди кӯҳии бухороӣ, архар мебошанд. Тоҷикистон сарзамини қуллаҳои баланд, яхчашмаҳои бузург, дарёҳои дохилию фаромарзӣ, кӯлҳои такрорнашаванда, ҳайвоноти ғайриодии нодир аст. Асосан кӯҳҳои ошёнадор ландшафти табиати зебои Тоҷикистонро инъикос мекунанд, боигарии шаклии он, ҷойҳои иқлими гуногунранги ҳаётиро ба вуҷуд меоранд. Дар ҷумҳурӣ дар муддати якуним соат метавон аз водии гарми Вахш ба минтақаи арктикии пурбарфи Помир парвоз кард. Дар асоси 13 парваришгоҳ ва мамнуъгоҳи давлатии Зоркӯл, Ромит, Мозкӯл, Дашти Ҷум, боғи табиӣ-таърихии Ширкент ва ҳатто Боғи миллии Тоҷикистон аз ҷиҳати экологӣ дар қатори аввал меистанд. Дар ин робита самтҳои зерини сайёҳӣ афзалиятнок мебошанд:

- ❖ кӯҳнавардӣ, сайёҳии манотиқи кӯҳӣ ва экологӣ;
- ❖ рафтинг, паридан бо парашют ва лижаронии кӯҳӣ;
- ❖ шикори омехта;
- ❖ сайёҳӣ ба манотиқи таърихӣ ва этнографӣ;
- ❖ табобати шифохонавӣ ва истироҳатӣ [7].

Ҳунарҳои мардумӣ дар асоси сарватҳои табиат ҷамъоварии хушкмеваҳо ва гиёҳҳои табобатӣ, сабадҳои бофта, зарфҳои сафолӣ, ҷавоҳироти заргарӣ аз сангҳои қиматбаҳои маҳаллӣ ба шумор мераванд. Аммо дар масъалаҳои сатҳи рушди инфрасохторҳои нақлиётӣ ва меҳмонхонавӣ, рушди технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, пешбурди мувофиқи тиҷорат, рақобатпазирии нархӣ, тандурустӣ ва беҳдошт ва ҷалби сайёҳӣ бо мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ ҳастем. Новобаста аз мушкилоти мавҷуда, Тоҷикистон дар самти амалӣ намудани дипломатияи фарҳангӣ ва гуманитарӣ ба якчанд дастовардҳои назаррас ноил гардидааст, ки ба аҳдофи он дар асоси ҳуҷҷатҳои расмӣ созгор мебошад. Масалан, дар самти муаррифии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари дорои фарҳангу тамаддуни қадим ва истифодаи он бо мақсади таҳкими шинохти мусбии Тоҷикистон ва мардуми он корҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд. Бояд хотирнишон сохт, ки дар ин давра Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бештар аз 350 санади байналмилалӣ, ба мисли конвенсияҳо, хартияҳо ва эъломияҳои байналмилалӣ аъзо шуда, уҳдадориҳои худро дар мавриди расидан ба ҳадафҳои ҷаҳонӣ, аз қабили рушди иҷтимоӣ, беҳбудии вазъи иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва амсоли инро иҷро менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарӣ ва ташаббусҳои созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи Созмони илмию фарҳангии СММ ЮНЕСКО низ ба дастовардҳое дар заминаи муаррифии осори фарҳангию таърихии миллати тоҷик ноил шуд, ки ба чанде аз онҳо ишора мекунем [5]:

- ❖ соли 2002 пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ба ҳайси “Шаҳри сулҳ” сазовори ҷоизаи ЮНЕСКО гардид;
- ❖ соли 2003 “Шашмақом” ҳамчун мусиқии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон ба ҳайси шоҳкориҳои шифоҳӣ ва фарҳангии мероси ғайримоддии башарият ба феҳристи ЮНЕСКО ворид карда шуд;
- ❖ соли 2006 ҷашни 2700-солагии шаҳри Кӯлоб таҷлил карда шуд, ки яке аз ҷашнҳои бисёр ҳам муҳим барои кишвар буд;
- ❖ соли 2010 бо қарори 34-умин ҷаласаи Кумитаи мероси умумиҷаҳонии ЮНЕСКО шаҳраки қадимаи «Саразм» ба феҳристи мероси фарҳангии умумиҷаҳонии ЮНЕСКО дохил карда шуд;
- ❖ соли 2013 бо қарори 36-умин ҷаласаи Кумитаи Мероси Умумиҷаҳонии ЮНЕСКО “Боғи миллии Тоҷикистон – Кӯҳҳои Помир” ба феҳристи Мероси Табиии Умумиҷаҳонии ЮНЕСКО шомил гардид;
- ❖ соли 2013 дар шаҳри Париж дар қароргоҳи ЮНЕСКО муаррифии китоби «Меъмори сулҳ», ки ба саҳми пурарзиши Пешвои муаззами миллат–Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи расидан ба сулҳу суботи комил дар кишвар бахшида шуда буд, баргузор гашт;
- ❖ соли 2013 бо эътирофи пайравии пайваста ба ҳадафҳои ташаккули сулҳи пойдор ва пешбурди рушди устувор, аз ҷумла тавассути ташаббусҳо доир ба пешбурди ҳамкорӣ ва муколамаи байналмилалӣ дар соҳаи об, табодули донишҳои илмӣ ва мусоидат ба пешрафт дар самти татбиқи Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола ва ҳадафҳои рушди дар сатҳи байналмилалӣ ҳамоҳангшуда, Созмони ЮНЕСКО Пешвои миллат–Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро бо Медали ҷашнии «60-солагии ЮНЕСКО» сарфароз гардонид;
- ❖ соли 2013 дар шаҳри Париж дар рафти 37-умин иҷлосияи Конфронси генералии ЮНЕСКО ҷашнҳои 3000-солагии Ҳисор, 700-солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ (дар ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Исломии Эрон) ва 600-солагии Абдурраҳмони Ҷомӣ ба феҳристи

ҷашнҳое, ки бо иштироки ЮНЕСКО дар солҳои 2014–2015 таҷлил мешаванд, ворид гардиданд.

Гузашта аз ин, ташаббусҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ марбут ба об низ дар самти муаррифии шоистаи Тоҷикистон ҷойгоҳи хосса дошта, хислати башардӯстона доранд, чун он дар шароити босуръат тағйирёбандаи вазъи экологии сайёра ва гармшавии иқлим фаротар аз манофеи миллии Тоҷикистон буда, ба манфиатҳои умумисайёравӣ созгор мебошад. Дар ин радиф бояд зикр намуд, ки 3-юми октябри соли 2019 дар ҷаласаи 3-юми гурӯҳи кишварҳои сатҳи баланди сайёҳии узви Созмони Ҳамкориҳои Исломӣ пойтахти Тоҷикистан ҳамчун пойтахти сайёҳии кишварҳои узви Созмони Ҳамкориҳои Исломӣ барои солҳои 2020–2021 интихоб гардид. Инчунин, мутобиқи маълумоти "Сомонаи миллии сайёҳӣ" Тоҷикистон аз ҷониби муҳимтарин оҷонсиҳо ва ниҳодҳои сайёҳии байналмилалӣ радабандӣ шудааст, ки баъзе аз онҳоро зикр менамоем:

❖ Оҷонсии "Globe Spots": Тоҷикистонро дар радифи даҳ кишвари ҷолиб қарор додааст (дар соли 2014);

❖ Нашриёти русии "National Geographic" (рӯзи 28 феврали соли 2016): Роҳҳои Помирро ба қатори даҳ гузаргоҳи кӯҳии зебои ҷаҳонӣ ворид намуд;

❖ Нашрияи "The Independent": пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанберо кишвари бехатартарин аз лиҳози рафтуомади шабона эълон намуд;

❖ Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз лиҳози рушди сайёҳӣ дар ҷойи дуюм қарор дод [3].

Ба хотири муаррифии бештар ва расидан ба дастовардҳои назаррас, инчунин, ҷалби сайёҳон ба мамлакат амалисозии пешниҳодҳои зерин мусоидат хоҳад намуд:

❖ Таъсиси шабакаи телевизионии миллӣ бо тарҷумаи забонҳои маъруфи хориҷӣ ба хотири муаррифии имконоти сайёҳии Тоҷикистон; а) ҷойҳои зебоманзар дар ҳама шаклҳо, гуногуншаклии манзараҳои табиӣ, иқлими муътадил; б) мероси ғании таърихӣ ва эҷодӣ, истеҳсол ва таблиғи армуғонҳо бо шаклҳои миллӣ аз ҷойҳои тамошобоби мамлакат.

❖ Бунёди инфрасохтори сайёҳӣ бо ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ дар самти хизматрасонии сазовори сайёҳон (меҳмонхонавӣ) ва дастрасии осон ба нақлиёт дар мавзеъҳои сайёҳӣ.

❖ Боло бурдани фарҳанги миллии хизматрасонии сайёҳӣ миёни аҳолии мамлакат (вобаста ба меҳмоннавозӣ ва бархӯрди фарҳангии аҳолӣ) дар минтақаҳои сайёҳии Тоҷикистон.

❖ Эҷоди Консепсияи миллии дипломатияи фарҳангӣ, ба монанди Фаронса, **"Фарҳанг – сиёсат аст"**, ки аз сармоягузории мунтазами давлатӣ баҳравар гардад.

❖ Таваҷҷуҳи асосӣ ба сатҳи тахассусии гузаронидани чорабиниҳои фарҳангӣ, ки ба муаррифӣ намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидаанд.

❖ Ташкили хатсайрҳои сайёҳии миллӣ, дар самти шинохти амалии кишвар барои шаҳрвандони Тоҷикистон ва бедор намудани ҳисси ватанпарастии онҳо.

Ҳамин тариқ метавон хулоса намуд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ татбиқи дипломатияи муваффақи фарҳангӣ на танҳо ба муаррифии миллату давлат, ҳифзи асолати таърихию фарҳангӣ мусоидат менамояд, балки имкон медиҳад, ки дар баҳри пуртуғёни тавсеаи арзишҳои аврангӣ ғарқ нашуда, илова бар он бо роҳи ҷалби сайёҳон барои рушди иқтисод ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми кишвар заминаи мустаҳкам гузошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Holden J. Influence and Attraction. Culture and the race for soft power in the 21st century / J.Holden // British Council. URL: www.britishcouncil.org (date of access: 23.11.2015).
2. Leonard M. Diplomacy by Other Means // Foreign Policy, 2002. [Электронный ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/245932965_Diplomacy_by_Other_Means. (дата обращение: 22.10.2019).
3. Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020, аз "1" марти соли 2018, № 80. [Манбаи электронӣ]. URL: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=580 (санаи муроҷиат: 21.10.2019).
4. Василенко Е.В. Культурная дипломатия как инструмент «мягкой силы» государства. [Электронный ресурс]. URL: http://www.perspektivy.info/print.php?ID=375201. (дата обращение: 22.03.2019).
5. Дастовардҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. URL: https://mfa.tj/tg/main/sijosati-khoriji/dastovardhoi-sijosati-khorijii-tojikiston. (санаи муроҷиат: 21.10.2019).
6. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 27январи соли 2015, №332 [Манбаи электронӣ]. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston (санаи муроҷиат: 27.10.2019).
7. Маърӯзаи экологӣ 2018. Тоҷикистон. Муҳити зист. [Манбаи электронӣ].URL: http://envreport.hifzitabiat.tj/?page_id=222&lang=tg. (санаи муроҷиат: 29.09.2019).
8. Рейтинг туристических стран. [Электронный ресурс]. URL: http://www.alexeytour.ru/strany_mira_tour-rating.html (дата обращение: 27.09.2019).

9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019 №1170, Дар бораи «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намудани солҳои 2019-2021. [Манбаи электронӣ]. URL: http://president.tj/node/19137. (санаи муроҷиат: 01.10.2019).
10. Экономика Франции. [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki. (дата обращение: 20.11.2019).

ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ВА БАШАРДӮСТОНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗЪ ВА ДУРНАМО

Дар мақола моҳияти дипломатияи фарҳангӣ, дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳолат ва дурнамои рушди он баррасӣ гардидааст. Вазъи тағйирёбанда ва рӯзафзуни муносибатҳои сиёсӣ, тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии минтақавӣ ва байналхалқӣ дар замони муосир омили баҳамоии кишварҳо дар ҷаҳони муосир гардидааст. Ин ҳолат падидаҳои зиёдеро, аз қабили таъсиррасонии фарҳангӣ ва маънавию идеологӣ миёни кишварҳо дар пай дорад. Аз ин рӯ, раванди мазкур тавассути абзорҳои гуногун, аз қабили иттилооти таблиғотии идеологӣ ва фарҳангӣ сурат гирифта, дар самти ваҳдат ва ягонагии кишварҳо монеа эҷод менамояд. Равандҳои мазкур ба падид омадани гурӯҳҳои зиёди мухолиф дар фазои миллӣ ва минтақавӣ сабаб гардида, омили бадбинии фарҳангӣ ва эътиқодӣ ва рӯ гардонидан аз арзишҳои таърихию фарҳангӣ мегардад. Дар ин шароит роҳи асосии ҳифз ва таъмини минбаъдаи рушди фарҳангӣ ва таблиғи арзишҳои он дар шароити муосир пешбурди димпломатияи фарҳагӣ ва роҳҳои истифодаи самараноки он дар арсаи байналмилалӣ мебошад. Дарёфти роҳу усулҳои самарабахши пешбурди дипломатияи фарҳангӣ яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: дипломатия, дипломатияи фарҳангӣ, фарҳанг, сиёсат, нерӯи нарм, башардӯстона, тамаддун, ахлоқ, арзишҳо, мусбӣ, манфӣ, бархӯрди тамаддунҳо.

КУЛЬТУРНАЯ И ГУМАНИТАРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: НАСТОЯЩЕЕ И ПЕРСПЕКТИВА

В статье рассматриваются сущность культурной дипломатии, культурно-гуманитарная дипломатия Республики Таджикистан, состояние и перспективы ее развития. Постоянно меняющиеся региональные, международные, политические, торгово-экономические и культурные отношения в современном мире стали фактором взаимосвязи стран. Этот процесс осуществляется с помощью различных инструментов, таких как идеологическая и культурная информация, которая препятствует единству и солидарности стран. Эти процессы привели к появлению многих оппозиционных групп на национальном и региональном пространстве и стали фактором культурной и религиозной ненависти и отвержения исторических и культурных ценностей. В этих условиях основным способом сохранения и обеспечения дальнейшего культурного развития и продвижения их ценностей в современных условиях являются содействие культурной дипломатии и способы ее эффективного использования на международной арене. Одним из приоритетов внешней политики Таджикистана является поиск эффективных путей и средств продвижения культурной дипломатии.

Ключевые слова: дипломатия, культурная дипломатия, культура, политика, мягкая сила, гуманизм, цивилизация, мораль, ценности, позитивный, негативный, столкновение цивилизаций.

CULTURAL AND HUMANITARIAN DIPLOMACY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PRESENT AND PROSPECTS

The article examines the essence of cultural diplomacy, the cultural and humanitarian diplomacy of the Republic of Tajikistan, the state and prospects of its development. The changing and ever-changing situation of regional, international, and political, trade-economic and cultural relations in the modern world has become a factor of interconnection of countries. This is due to many phenomena, such as cultural and spiritual and ideological influences between countries. This process is carried out through various tools such as ideological and cultural information, which impedes the unity and solidarity of the countries. These processes have led to the emergence of many opposition groups in the national and regional space, and have become a factor of cultural and religious hatred and a rejection of historical and cultural values. In these circumstances, the main way of preserving and ensuring further cultural development and promoting its values in modern conditions is to promote cultural diplomacy and how to use it effectively in the international arena. One of the priorities of the foreign policy of the Republic of Tajikistan is to find effective ways and means to promote cultural diplomacy.

Key words: diplomacy, cultural diplomacy, culture, politics, soft power, humanitarianism, civilization, morality, values, positive, negative, clash of civilizations, globalizing world.

Сведения об авторах: ***Шарипов С.С.*** **-** Таджикский национальный университет, аспирант кафедры зарубежного регионоведение. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 985-48-58-46**. E-mail: **sayhomid.tj.93@mail.ru**
Шарипов А.Н. - Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 988-50-10-11**. E-mail: **amrsharif@mail.ru**

Information about the authors: ***Sharipov S.S.*** - Tajik National University, graduate student of the department of foreign regional studies. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 985-48-58-46**. E-mail: **sayhomid.tj.93@mail.ru**
Sharipov A.N. - Tajik National University, candidate of historical sciences, associate professor of the department of diplomacy and foreign policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 988-50-10-11.** E-mail: **amrsharif@mail.ru**

УДК:930 (574) (581)

ГУСТАРИШИ ҲАМКОРИҲОИ АМНИЯТӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ГУМАНИТАРИИ ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Исматова Н.Ш.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Тақрибан тамоми марзи ҷанубии Осиёи Марказӣ бо Афғонистон ҳамсарҳад буда, имтидоди сарҳадҳои кишварҳои ин минтақа бо Афғонистон беш аз (2000км) ду ҳазор километрро ташкил менамояд. Аксари ин марзи тӯлонӣ дар тамоми тӯлаш ҳамагӣ бо як рӯдхона ҷудо мешавад, ки дар қисмати болооб бари он ҳамагӣ чанд метрро ташкил менамояд. Аз назари ҳавзаи умумии ҷуғрофиюиқлимӣ низ қисмати шимолии Афғонистон аслан ба ҳавзаи ҷуғрофиёии Осиёи Марказӣ ворид шуда, шохаҳои табиию иқлимӣ ва номҳои табиӣ ва ҷуғрофии муштарак дорад. Чунин ҳамсоягии табиӣ ва наздикии ҷуғрофӣ боиси он гаштааст, ки Афғонистон ва Осиёи Марказӣ аз ҳама гуна таҳаввулоти ҳамдигар огоҳ ва таъсирпазир бошанд. Таҳлилҳои сиёсати кишварҳои минтақа дар ин самт гувоҳи онанд, ки бо ҷой доштани умумиятҳо солҳои охир ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ ҷаҳд дорад дар самти Афғонистон сиёсати хосси худро дошта бошад.

Новобаста аз он ки байни Қазоқистон ва Афғонистон марзи умуми вуҷуд надорад, дар Афғонистон шумораи зиёди қазоқон зиндагӣ менамоянд. Ба ҳисоби умумӣ, айни замон дар Афғонистон аз 5 то 30 ҳазор қазоқони таҳҷоӣ умр ба сар мебаранд. Бо сабабҳои муҳоҷирати аҳолии мардуми Афғонистон ба кишварҳои гуногун, шумораи аниқи онҳоро муайян намудан номумкин аст. Шаҳрвандони Афғонистон, аз ҷумла қазоқони таҳҷоӣ муддати зиёд дар кишварҳои “транзитӣ”, ба мисли Покистон, Эрон ва Туркия зиндагӣ менамоянд[1]. Ҳанӯз дар замони воридшавии қувваҳои мусаллаҳи Шӯравӣ дар соли 1979 шумораи зиёди қазоқони Афғонистон дар якҷоягӣ бо мардуми таҳҷоӣ, ба кишварҳои Эрон, Туркия ва Покистон муҳоҷират намуданд. Мардум ҳатто аз наздик шудан ба қувваҳои мусаллаҳи Шӯравӣ, худдорӣ менамуданд. Новобаста аз надоштани саводи кофӣ мардум натавонистанд бо идеологияи коммунистӣ розӣ бошанд ва бо он идеология зиндагӣ намоянд [2]. Яке аз сабабҳои асосии муҳоҷирати шумораи зиёди аҳолӣ дар замони мавҷуд будани қувваҳои мусаллаҳи Шӯравӣ дар ин кишвар,норозигӣ нисбати идеологияи коммунистӣ буд.

Таъсири низои Афғонистон ба равандҳои сиёсӣ дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ бисёр возеҳу равшан аст. Ин низои дарозмуддат кишварҳои минтақа, аз ҷумла, кишвари ҳаммарзро маҷбур сохтааст, ки дар сиёсати дохилии худ масъалаи таъмини амниятро дар дараҷаи аввал гузоранд. Эҳсоси хатар ва таҳдиди доимӣ аз шикасти суботи сиёсӣ, ки зери таъсири вазъияти Афғонистон сурат гирифтааст, дар рушди ниҳодҳои сиёсии демократӣ, таваҷҷуҳ ба масоили ҳуқуқу озодиҳои фардӣ дар ин кишварҳо таъсири манфии худро гузоштааст. Амнияти ин кишвар ба ҳайси дарвозаи ҷанубии минтақаи Осиёи Марказӣ-минтақаи саршор ва дастнахӯрдаи захоири табиӣ ва минтақаи муҳимми интиқоли он хеле боло рафтааст [3].

Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, Ҷумҳурии Қазоқистонниз мисли дигар ҷумҳуриҳои пасошӯравӣ муносибатҳои дипломатии худро бо дигар кишварҳо бароҳ монд. Аз ҷумла, дар санаи 12 феврали соли 1992 муносибатҳои дипломатии худро бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба роҳ монд. Сафоратхонаи Афғонистон дар Қазоқистон соли 1993 кушода шуд ва соли 2003 сафоратхонаи Қазоқистон дар Афғонистон фаъолияташро оғоз намуд. Дақиқтар, аввалин қадамҳо барои ҳамкорӣ аз соли 2004 Қазоқистон гузошт ва муносибатҳои дуҷониба дар сатҳи байниҳукуматӣ ба роҳ монда шудаанд. Ҳарчанд ки миёни ин ду кишвар марзи умумӣ мавчуд набошад, вале онҳо ҳамсоякишварҳои ҳамсархадро доранд, ба мисли Ӯзбекистон. Равобит байни ин ду кишвар соҳаҳои мухталифро дар бар гирифта, яке аз бахшҳои таркибии равобити байналмилалии замони муосирро ташкил медиҳанд.

Солҳои 2004-2005 муносибатҳои дуҷониба боз ҳам рушд карданд ва тиҷорат байни Қазоқистон ва Афғонистон фаъол шуд. Худи ҳамин сол дар Кобул ширкати сохтмонии давлатии ОАО «Казхиммонтаж холдинг» кушода шуд. Асоси ин муносибатҳои дуҷониба дар моҳи декабри соли 2005, ҳангоми ба имзо расонидани Қонун дар бораи “Тасдиқи (ратификасияи) шартномаҳо оид ба асосҳои муносибатҳои дуҷониба ва ҳамкориҳо байни Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҳукумати муваққатии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон” гузошта шуда буданд. Ин созишнома баъди ташрифи Президенти Афғонистон Ҳомид Карзай ба Қазоқистон дар моҳи апрели соли 2004 ба тасвиб расид. Дар доираи ин ташриф масъалаи ҳамкориҳодар самти мубориза бар зидди терроризм ва қочоқи маводи мухаддир, роҳи воридшавии ширкатҳои қазоқистонӣ ба бозори Афғонистон ва ширкати онҳодар барномаи азнавсозии иқтисодиёти Афғонистон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Дар

соли 2006 барои густариши̅ ҳамкориҳо дар самтҳои сиёси̅ ва иқтисоди̅ заминаҳои мусоид фарҳам оварда шуданд.

Дар санаи 14-уми июни соли 2007 дар Остона вохӯрии ҳайати вакилони Афғонистон бо сарварии муовини президенти ин кишвар Ахмад Зиё Масъуд бо сарвазири Қазоқистон Карим Масимов баргузор гардид. Дар рафти вохӯри̅ муносибатҳои дучониба мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Аслан, гуфтушунидҳо дар бораи амали̅ намудани лоиҳаҳо дар самтихочагии қишлоқ ва ворид намудани гандум ба Афғонистон сурат гирифтанд. Ҳамзамон,мустаҳкам намудани ҳамкориҳои муштарак дар самти фаъолияти бонки̅, сохтмон ва боркашони̅ тариқи нақлиёт дар ҳудуди ҳарду кишвар низ муҳокима гардиданд. Худи ҳамон вақт Аҳмад Зиё Масъуд иброз намуда буд, ки “мо ташкилёбии комиссияи байниҳукуматиро хуш қабул дорем ва ман бовари̅ дорам, ки ин қадами устувор, дар самти мустаҳкам намудани ҳамкориҳои иқтисодии ҳар ду кишвар мебошад” [4].

Қазоқистон хамкорихои худро бо Ҷумхурии Исломии Афғонистон дар доираи ташкилотхои байналмилали̅ ба мисли САҲА, СҲШ, МҲТБО, СААД ва инчунин ташкилоти Маркази минтақавии ҳамоҳангсозии мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир дар Осиёи Марказӣ, ба роҳ мондааст. Имрӯзҳо Қазокистон ба сифати сармоягузори муҳимми лоиҳаҳо дар инфрасохтори минтақави̅ аз ҷумла Афғонистон мебошад. Ҳамзамон, ёрии башардӯстонаро, ба мисли маҳсулоти хӯрокворӣ ва маҳсулоти ниёзи аввалаба ин кишвар ворид месозад. Аз ҷумла дар соли 2002 дар ҳаҷми 3000-тонна гандум; соли 2008 2000-тонна гандум ва дигар маҳсулоти лозимаро то ба имрӯз ба Афғонистон дар шакли ёрии башардӯстона содир менамояд[4].

Ҳамкориҳои Қазоқистон ва Афғонистон дар сатҳи ҳукумату идораҳои давлати̅, роҳбарони давлатҳо ва парламентҳо васеъ ба роҳ монда шудаанд, ки табодули фаъоли ҳайатҳои баландпоя ва имзои қарордодҳои зиёд байни ду кишвар аз он гувоҳи̅ медиҳанд. Қазоқистон дар аксари чорабиниҳои байналмилали̅, конфронсҳова ташаббусҳо оид ба Афғонистон фаъолона иштирок менамояд ва дар ин самт уҳдадориҳои мушаххас, аз ҷумла ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо мақсади эҳёи иқтисодию ичтимоии Афғонистонро ба зиммаи худ гирифтааст. Ин кишвар мизбони Конфронси вазирони корҳои хориҷии раванди Истамбул буд, ки 26 апрели соли 2013 дар Алмаато доир шуда, масъалаи ҳамоҳангии талошҳои кишварҳои минтақа барои эҳёи иқтисодии Афғонистонро баррасӣ намуд. Дар самти ҳамкориҳои ташкилотҳои СҲШ ва СААД бо Афғонистон бошад, Қазоқистон узви фаъоли Гурӯҳи тамос оид ба ҳамоҳангсозии фаъолиятҳои кишварҳои узви СҲШ дар лоиҳаҳои барқарорсозии Афғонистон ва узви Гурӯҳи кории «СААД–Афғонистон» мебошад. Дар баробари ин, саҳми Қазоқистон дар пешрафти соҳаи илм ва маориф, сохтмони мактабҳо, табобатхонаҳо дар Афғонистон назаррас мебошад. Аз ҷумла барои таҳсили донишҷӯёни авғон дар Қазоқистон шароитҳои мусоид фароҳам оварда шудааст. Дар моҳи июли соли 2008 аз ҳисоби Вазорати молияи Қазоқистон 2.38 миллион доллар барои сохтмони мактабҳо дар вилояти Самангони Афғониситон, бо маблағи 160000 доллар барои сохтмони беморхонаҳо дар вилояти Бомиён ҷудо гардид [5].

Муносибатҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар самти таҳкими амният. Минтақаи Осиёи Марказӣ яке аз ҳавзаҳоест, ки бухрони Афғонистон ба он бетаъсир намондааст. Омилҳои амиқи ҷуғрофи̅, таърихи̅, сиёси̅, фарҳанги̅ ва амнияти̅ боиси он гаштаанд, ки таъсири ин буҳрон бар вазъияти Осиёи Марказӣ гоҳо хусусияти ҷидди̅ гирад. Ногуфта намонад, ки ин буҳрон минтақаи Осиёи Марказиро аз канори сиёсати ҷаҳони̅ ба маркази сиёсати ҷаҳон ворид сохт. Хусусан, дар марҳилаи нави буҳрони Афғонистон, яъне пас аз соли 2001 ва пас аз воридшавии неруҳои эътилофи ғарби̅ ба ин кишвар аҳаммияти Осиёи Марказӣ дар сиёсати ҷаҳони̅ афзуд.

Яке аз муҳимтарин талошҳое, ки имрӯз дар сиёсати хориҷии Қазоқистон дар ин самт ба назар мерасад, ин аст, ки Ҷумҳурии Қазоқистон масъалаи Афғонистонро на танҳо як таҳдиди умуми̅ барои минтақа, балки як фурсати амали̅ барои ба роҳ мондани маҷмӯаи ҳамкориҳои васеи минтақави̅ ва байналмилали̅ медонад. Аз нигоҳи Қазоқистон, «масъалаи Афғонистон» метавонад як нуктаи муттаҳидсоз ва ҳамоҳангсози талошҳои минтақавию байналмилали̅ гардад ва чунин таҷрибаи ҳалли якҷояи буҳронҳо метавонад барои тамоми кишварҳои ҷаҳон арзиши амали̅ пайдо намояд. Қазоқистон дар ин самт, чунин пешниҳод кардааст, ки бо мақсади ҳамоҳангсозии талошҳои байналмилали̅ ва минтақави̅ дар атрофи «масъалаи Афғонистон» ва ҳалли мушкилоти дигари минтақави̅ дар шаҳри Алмаато намояндагии баландмақоми СММ таъсис дода шавад, ки он намояндаи олии СММ дар тамоми ҳавзаи бузурги Авруосиёи Марказӣ бошад. Қазоқистон сармоягузории комили бунёди созмон ва зерсохторҳои зарури̅ барои фаъолияти намояндагии минтақавии СММ-ро ба уҳда гирифтааст. Қазоқистон яке аз кишварҳое мебошад, ки барои барқароршавии Афғонистон ва бартарафсозии буҳрони он таваҷҷуҳи зиёде зоҳир менамояд. Барои ҳалли бӯҳрони Афғонистон, Қазоқистон 3 (се) роҳи ҳалро пешниҳод намудааст: аз ҳамвобастагии амният ва рушд; муносибатҳои байниминтақави̅ баҳри таъмини амният ва рушд; ҳамчунин стратегияи рушди минтақави̅

бо мақсади баланд бардоштани ёрии башардӯстона дар сатҳи байналмилалӣ аз ҷониби сохтори СММ ва дигар донорҳо [6].

Имрӯзҳо бухрони Афғонистон боиси бархӯрди манфиатҳои абаркудратҳо ва қудратҳои минтақавӣ гаштааст. Чунин ба назар мерасад, ки ин бӯҳрон геополитикаи Осиёи Марказиро дигар намудааст. Чун Амрико яке аз кишварҳои асосии дахолаткунанда ба вазъи Афғонистон мебошад, набояд дар танҳоӣ ва ё бо шарикони худ барои бартарафсозии бухрони ин кишвар амал намояд. Дар ин самт Амрико бояд, ёрии Қазоқистонробарои амният ва оромӣ дар Афғонистон қабул намояд, зик шудааст дар яке мақолаҳои нашриёти амрикоии The Washington Times. Тодда Вудаиброз доштааст ки, Ғарб наметавонад дар танҳоӣ бухрони Афғонистонро бартараф созад. Амрико ва шарикони аврупоии он метавонанд, "зуҳуроти ҳалокатро бо арзиши хуни худ ва харҷи зиёд", пешгирӣ намоянд. Афғонистон, исломи ифротӣ, трайбализм ва иқтисодиёти тағйирёбандаро мекушояд ва ба ақидаи муаллиф, танҳо ҳамсоякишварҳо метавонанд ба ин кишвар ёрӣ диҳанд[6]. Сабаби асосии ташаккулёбии экстремизми динӣ ва ифротгароӣ дар Осиёи Марказӣ, маҷмӯи масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва дохилӣ, ҳамзамон мушкилоти таъсири беруна ба вазъияти минтақа мебошад. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар солҳои охир, ба амният дар Осиёи Марказӣ вазъияти Афғонистон ва дурнамои густариши минтақаи ноустувор дар Осиёи пасошӯравӣ таъсири манфӣ расонидааст. Мавриди зикр аст, ки давлатҳои Осиёи Марказӣ дарк намудаанд, ки манфиати онҳо на дастгирии ин ё он гурӯҳ, мазҳаб, қавм ва ақида аст, балки дар худи барқарории субот ва амният дар Афғонистон мебошад.

Ҳамкориҳои ҳарбӣ-техникӣ байни Қазоқистон ва Афғонистон яке аз дидгоҳҳои дуҷониба мебошад. Ин ҳамкориҳо байниин ду кишвар, инчунин кишварҳои ҷалбшуда, дар самти амният ва дар доираи ҳарбӣ бахри ҳалли бухрони Афғонистон бисёрҷанба арзёбӣ шудаанд. Аз ҳамон рӯзҳои аввал Қазоқистон ҷонибдори амалиётҳои зидди террористии кишварҳои Ғарб дар Афғонистон буд ва аз ҳудуди кишвари худ барои интиқоли маводҳои ҳарбӣ ва ғайриҳарбӣ иҷозат дода буд. Инчунин, парламенти ин кишвар барои иштироки мутахассисони ҳарбии худ, дар ҳайати қувваҳои коалитсионии байналхалқӣ иҷозат дод. Дар ин самт ҳайати Қазоқистон маҳдуд арзёбӣ шудааст (4-нафар) ва иштирок ва дастгирии Қувваҳои Байналмилалии Мусоидат ба Сулҳ (МССБ)дар Афғонистон аз ҷониби Қазоқистон рамзӣ мебошад. Дар ин ҳошия, собиқ Президенти Қазоқистон Нурсултон Назарбоев, қайд намуда буд, ки "Қазоқистон дар амалисозии якҷояи фарогирандаи нақшаи амалиёт бахри танзимнамоии сиёсати дохилӣ дар Афғонистон баромад менамояд. Мо мувофиқи қуввати худдар ҳалли масъалаҳои Афғонистон, аз ҷумла дар омӯзиши кадрҳо, барқарорсозии инфрасохтори иншоотҳои иҷтимоӣ иштирок менамоем ва ин амалҳоро идома медиҳем"[7].

Ҳамзамон, Қазоқистон эълон намуд, ки омодааст ҳамкориҳоро дар самтҳои мудофиа ва амният ташаккул диҳад. Ин ҳамкориҳо аслан дар се самт ба роҳ монда шудааст:

- омодасозии мутахассисони Афғонистон дар самтҳои мудофиа ва амният дар мактабҳои махсуси Қазоқистон, аз ҷумла омодасозии офитсерон барои қувваҳои сарҳадӣ ва полис;
- истифода аз таҷриба ва имкониятҳои Қазоқистон дар азнавсозии техникаи ҳарбӣ, маводи алоқа, таҷҳизоти радиолакатсионӣ, техникаи ҳавоӣ ва ғайра;
-ҳамкориҳо дар самти мубориза алайҳи терроризми байналхалқӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир:

Ҳамкории Қазоқистон бо қувваҳои мусаллаҳи ИМА ва НАТО рақибони дохилии худро дорад. Якқатор қувваҳои опозитсионии Қазоқистон иштироки мутахассисони ҳарбии қазоқистониро дар ҳайати Қувваҳои байналхалқии амниятӣ (ISAF) муқобили манфиатҳои миллии ҳукумат, қаламдод намудаанд. Ба ақидаи онҳо, Қазоқистон метавонад ҳадафи гурӯҳҳои динӣ-ифротии байналхалқӣ,аз ҷумла"Ал-Қоида"ва "Толибон" қарор гирад. Бозингарони берунӣ, ба мисли Россия ва Чин, ки ҳамсоя кишварҳои Қазоқистон ва шарикони иқтисодиву мудофиавии ӯ мебошанд, ба ташаккули ҳамкориҳои ҳарбии Қазоқистон бо ИМА ва НАТО назари манфӣ доранд. Аз ҳама зиёд эътибори ҳамкориҳои ҳарбии ин кишвар бо кишварҳои аъзои эътилофи зиддитеррористӣ, баъди эълони хориҷшавии қувваҳои мусаллаҳи ИМА ва НАТО аз Афғонистон ба воситаи марзи кишварҳои Осиёи Марказӣ афзуд. Қазоқистон дар раванди хориҷшавии қувваҳои мусаллаҳи хориҷӣ ба воситаи "Хатсайри шимол (Северний маршрут)" нақши калидиро бозид. Мутобиқ бо талаботҳои шартнома байни Қазоқистон ва Қувваҳои байналхалии амниятӣ (ISAF), ҳайати низомӣ ва техникаи ҳарбӣ ба воситаи фурудгоҳи Шимкент ва бандари бахрии Актау берун шуданд.

Яке аз ташабусҳои ин кишвар дар самти таъмини амният дар Афғонистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ин дастгирии фаъол барои мустаҳкамии марзи Тоҷикистон бо Афғонистон дар доираи фаъолияти СААД мебошад. Ин аст, ки Остона чи будани терроризм ва экстремизмро ҳамчун ду таҳдиди ҷиддӣ дар амнияту суботи миллӣ ва

амнияти кишварро вобаста будан аз оромии кишварҳои ҳаммарз хуб дарк намудааст. Вазъи нигаронкунандаи Афғонистон, баъди берун шудани як қисми қувваҳои ҳарбии ИМА ва НАТО Қазоқистонро бетараф намемонад. Аз ҷумла, пайдогардидани гурӯҳҳои ифротӣ дар марзи Афғонистон бо кишварҳои ИДМ нигаронкунанда мебошад.. Вазифаи аввалини Қазоқистон дар ин ҷанба нишон додани вокуниши мувофиқ ба таҳдидҳо ва хатарҳои аз ҷониби марзи Афғонистон баамаломада мебошад.

Дар маҷмӯъ, ба дурнамои рушди вазъият дар Афғонистон ва минтақа Қазоқистон назари мусбат дорад ва ҳузур ва амалиёти неруҳои эътилофи зиддитеррористиро дар Афғонистон мусбат арзёбӣ намудаанд. Соли 2014-ро роҳбарияти Қазоқистон ҳамчун «оғози фоҷиа» ва «поёни суботи минтақавӣ» намеҳисобад ва хориҷшавии неруҳои низомии байналмилалиро аз Афғонистон оғози марҳалаи навини рушду тавсеаи ин кишвар медонад.

Роҳбарияти Қазоқистон дар робита бо масъалаи мазкур вобаста ба ду маврид изҳори нигаронӣ намудааст:Аввалан, Қазоқистон бо дарназардошти маълумот вобаста ба мавҷудияти садҳо шаҳрванди Қазоқистон дар лагерҳои ифротиён дар Афғонистон ва Покистон, барои идомаи раванди хориҷшавии неруҳои НАТО аз Афғонистон омодагиҳои муайяне мегирад. Тибқи маълумотҳои расмӣ қисмати бештари шаҳрвандони ин кишвар ҳангоми муҳоҷирати меҳнатӣ дар Русия ба гурӯҳҳои ифротгаро ҷалб карда мешаванд ва аз тариқи кишварҳои сеюму чорум ба Афғонистон интиқол дода мешаванд. Ва маҳз дар ҳамин лагерҳо онҳо бо омӯзишҳои низомӣ фаро гирифта мешаванд. Фаъолона дастгирӣ ёфтани Барномаи байнидавлатии мусоидат ба таҳкими марзҳои Тоҷикистону Афғонистон дар доираи СААД аз ҷониби Қазоқистон маҳз ҳамин омил маҳсуб меёбад, зеро роҳбарияти ин кишвар вобастагии амнияти худро бо амнияти ин марзҳо хуб дарк менамояд.

Дувум, Қазоқистон, чун бархе кишварҳои дигар, ба вогузор намудани лавозимоти ҷангии пешрафта ба Ӯзбекистон аз ҷониби неруҳои хориҷшавандаи НАТО аз Афғонистон, ки аз тариқи Осиёи Марказӣ бояд амалӣ гардад, назари манфӣ дорад. Коршиносони Қазоқистон бар ин назаранд, ки омили мазкур тавозуни низомии минтақаи Осиёи Миёнаро халалдор намуда, вазъияти минтақаро муташанниҷ мегардонад ва ба суръатгирии мусобиқаи таслиҳотӣ сабаб мегардад.

Дар радифи ин ҳамкориҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон моҳи октябри соли 2016 ба фонди Армияи миллии Афғонистон(ANATF) 2млн.доллари ИМА ҷудо намуд (ин дастгирӣ ҳанӯз дар соли 2012 дар саммити СААШ (НАТО) дар Чикаго иброз шуда шуда буд) [8].Дар моҳи ноябри соли 2015 авалин сафари кории Ашраф Ғанӣ ба Қазоқистон сурат гирифт.Тарафҳо ҳамкориҳоро дар самтҳои иқтисодӣ, нақлиёт, аграрӣ, фарҳангию гуманитарӣ, инчунин вазъи минтақа муҳокима намуданд. Вобаста ба масъалаи терроризм Ашраф Ғанӣ қайд намуд, ки: "терроризм фарҳангро, марзро намеписандад ва ин хатари умумӣ мебошад. Мо дар якҷоягӣ бояд ба муқобили терроризм мубориза барем ва нагузорем, ки дини мо, фарҳанги бузурги мо зиён бинанд ва мардуми ҷаҳон донанд, ки халқи Қазоқистон ва Афғонистон ва мусулмонони дунё ҳамкорӣ, дустӣ ва амниятро мехоханд" [9].

Густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ ва гуманитарӣ Қазоқистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. Мавҷудияти захираҳои бузурги сарватҳои табиӣ ва манбаъҳои энергетикӣ ва ҳолати истифоданашудаи ин зарфиятҳои бузург, вазъияти иқтисодии Осиёи Марказӣ ва Афғонистонро ба ҳам наздик намудааст. Омӯзиши вазъияти иқтисодии ин кишварҳо ва равандҳои умумии иқтисодии минтақаи Осиё Марказӣ нишон медиҳанд, ки танҳо ҳамкорҳои зич метавонанд ҳалли мушкилоти иқтисодии ҳамаи кишварҳои минтақаро таъмин созанд. Асосан, вобастагии шадиди транзитии Осиёи Марказӣ ва Афғонистон аз ҳамдигар, эҳтиёҷи онҳо ба истифодаи манбаъҳои табиӣ ва энергетикии ҳамдигарӣ боиси он гардидааст, ки умуман, вазъият ва сарнавишти иқтисодии ин кишварҳо бо ҳам бисёр вобаста ва таъсирпазир бошанд.Самти дигари сиёсати Қазоқистон ин эҳёи иқтисодии Афғонистон мебошад. Қазоқистон барои ҳалли ин масъала, аз ҷумла шомилсозии Афғонистон ба лоиҳаҳои иқтисодӣ, энергетикӣ ва коммуникатсионии минтақавиро дар сатҳи Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ пешниҳод дорад. Ба таври дақиқ, Қазоқистон бунёди долонҳои транзитӣ аз тариқи Афғонистон, сохтмони роҳи оҳан,роҳҳои автомобилгард, бунёди лоиҳаҳои азими энергетикӣ чун «TAPI», «CASA–1000» ва ғайраро ҷонибдорӣ менамояд.

Дар самти иқтисодиёт Қазоқистон Афғонистонро яке аз бозорҳои серталаботимолу маҳсулоти худ медонад ва барои содироти мол ба ин кишвар талошҳои ҷиддӣ низ дорад. Аз ҷумла, Қазоқистон, ба Афғонистон равған, орд, гандум, семент, чӯб, оҳан, трансформатор, маводи сӯхт, шиша, маводи шӯстушӯй ва ғайра содир менамояд, ки дар бозори Афғонистон талабот ба онҳо зиёд мебошад. Ҳаҷми содироти молу маҳсулоти Қазоқистон ба Афғонистон дар соли 2013 беш аз 251.4 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод, дар соли 2014 ба 336.7млн доллари ИМА расид [9].Қазоқистон омодагии сармоягузорӣ ва

иштирокро дар коркарди сарватҳои табиӣ ва маъданҳои Афғонистон пешниҳод кардааст, ки он стратегия ва дурнамои сиёсати иқтисодии ин кишварро муайян мекунад. Умуман, мувофиқи маълумоти Агентии омории Қазоқистон, зарфияти содиротии кишвар ба Афғонистондар як сол метавонад то ба 2 млрд доллари ИМА расад. Ҳамчунин, Қазоқистон аз татбиқи лоиҳаи байналмилалии «Долони Аврупо– Қафқоз – Осиё» ё ТРАСЕКА дар Осиёи Марказӣ ба таври расмӣ ҳимоя менамояд, ки он сохтмони роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳани байналмилалиро дар дохили Афғонистон низ дар назар дорад. Дар ин бора Эъломияи муштараки вазирони нақлиёти Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Афғонистон ба имзо расидааст.

Дар санаи 4-5-уми моҳи сентябри соли 2006 ба Остона мушовири президенти Афғонистон оид ба масъалаҳои иқтисодӣ Исҳоқ Нодирӣ сафари корӣ анҷом дод. Дар санаи 25-уми сентябри ҳамон сол ҳайати Қазоқистон бо сарварии муовини вазири корҳои хориҷии ин кишвар Кайрат Абдураҳмонов ба Афғонистон сафар намуданд. Дар натиҷаи ин вохӯриҳо ва нишастҳо муносибатҳои иқтисодии ин ду кишвар густариш ёфтанд. Гардиши молу маҳсулот дар соли 2006 то ба 180 млн доллари ИМА расид.Ҳаҷми молу маҳсулоти ба Афғонистон содиротшуда ба 640тонна расид[10].Қазоқистон аз солҳои аввали оғози муносибатҳояш бо ин кишвар лоиҳаҳои гуногуни транзитиро аз кишварҳои Осиёи Марказӣ бабандарҳои Покистон ва Ҳиндустон пешниҳод намуда буд. Дар ин росто ташкилотҳои логистикӣ яке аз аввалинҳое мебошанд, ки бозори Афғонистонро аз худ намудаанд. Ҳамлу нақли молу маҳсулот ба воситаи Қазоқистон ба Чин натиҷаи хуб медиҳад. Доир ба ин мавзӯъ вазири савдои Афғонистон Саид Мустафо Козимӣ иброз намуда буд, ки “боркашонӣ аз Чин ба воситаи Қазоқистон, Ӯзбекистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Покистон то Ҳиндустон фаъол буд ва фаъолияти босамар ҳам дорад [10]. Қазоқистон, ки ба Чин роҳи автомобилгард ва роҳи оҳан дорад метавонад, маркази логистикӣ барои кашонидани молу маҳсулот ба Афғонистон гардад”.

Қазоқистон дар самти расонидани кумакҳои башардӯстона ба Афғонистон фаъол мебошад. Барномаи давлатии расонидани кумак ба ҶИ Афғонистон, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон тасдиқ шудааст, расонидани ҳаҷми бузурги маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла орду гандум, бунёди роҳҳо, мактабҳо ва беморхонаҳоро аз тарафи Қазоқистон дар назар дорад. Ахиран ин кишвар ниҳоди нави давлатӣ бо номи Агентии кумакҳои расмӣ барои рушд ва мусоидати техникиро таъсис додааст, ки яке аз самтҳои асосии фаъолияти он татбиқи лоиҳаҳои кумакрасонӣ ба Афғонистон мебошад. Масалан, соли 2008 Қазоқистон дар вилояти Самангон як мактаб ва дар вилояти Бомиён як беморхона сохта, шоҳроҳи Толиқон–Қундузро таъмир намуд [11]. Бо вуҷуди ин, давлати Қазоқистон ҳадафи асосии худро дар ин самт на афзоиши кумакҳои башардӯстона, балки коҳиш додани вобастагии Афғонистон ба ин навъ кумакҳо ва ба ивази он, афзоиши саҳми сармоягузориҳои мустақим дар иқтисоди ин кишвар эълон намудааст.

Дар шаҳри Остона 18–уми августи соли 2018 вохӯрии тиҷоратӣ байни Қазоқистон ва Афғонистон баргузор гардид. Дар ин вохӯрӣ сарвазири Афғонистон Абдулло Абдулло ва раиси палатаи савдои хориҷии Қазоқистон Аян Еренов, инчунин намояндагони ҷамъиятҳои савдои дигар кишварҳо иштирок намуданд. Аян Еронов қайд намуд, ки муносибатҳои дуҷониба имрӯзҳо ниҳоят хуб ба роҳ монда шудаанд. Аз ҷумла, дар соли 2016 мубодилаи мол байни кишварҳо 489.4 млн долларро ташкил дод.

Сарвазири Афғонистон Абдулло Абдулло муҳим будани чунин вохӯриҳоро қайд намуд ва иброз дошт, ки ҷонибдори ҳамкориҳо дар оянда мебошад. “Афғонситон ва Қазоқистон муносибатҳои зичи дуҷониба доранд. Агар дар бораи муносибатҳои иқтисодӣ суҳан гӯем, мо мехоҳем шарту шароит ва имтиёзҳои бехатарро барои тоҷирони Қазоқистон фароҳам оварем. Мо гази моеи қазоқиро дар мавсими зимистон истифода мебарем ва ин барои мо зарурӣ мебошад. Ба туфайли муносибати хуб ва қонунгузории кишварҳо мо метавонем ташаккул ёбем ва мубодилаи молу маҳсулотро зиёд намоем”[12], қайд намуд Абдулло Абдулло.

Ҳамзамон, дар ин вохӯрӣ директори палатаи савдо ва озуқаи Афғонистон Нусрат Атиккула миннатдории худро ба ҳамкорони Қазоқистон иброз дошт. Қайд намуд, ки дар соли 1995 содирот аз Афғонистон ба Қазоқистон то 50% кам гардид, ки бо сабабҳои транзитӣ мебошад. Тӯли ин муддат дар Қазоқистон бо иштироки зиёда аз 100 тоҷир аз Афғонистон бизнес-конфронсҳо ва мулоқотҳо баргузор гардиданд. Дар моҳи марти соли 2016 байни палатаи савдои хориҷии Казоқистон ва палатаи савдо ва хӯрокаи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон меморандуми ҳамкорӣ ба имзо расид. Қазоқистон нефт, газ, маҳсулотҳои хӯрока ва молҳои сохтмониро ба Афғонистон содирот менамояд ва аз он ҷо қолин, меваҷоти тар ва хушкро ба Қазоқистон ворид менамояд. Аз моҳи январ то марти соли 2017 мубодилаи савдо байни кишварҳо 195.8 млн долларро ташкил дод, аз ҷумла 195.2 млн содирот ва 0.6 млн доллар воридот мебошад [12].

Таҳлилҳо аз равобити мутақобила нишон медиҳанд, ки муҳимтарин самти сиёсати имрӯзаи Қазоқистон дар Афғонистон рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва густариши таъсири

иқтисодӣ дар бозори ин кишвар мебошад. Дар Афғонистон медонанд, ки иқтисодиёти Қазоқистон солҳои охир яке аз пурқувваттарин дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад. Вақтҳои охир дастгирии молиявӣ аз ҷониби донорҳои хориҷӣ кам гардидааст ва барои Кобул аён шуд, ки маҳсулоти донорҳои шахсӣ имрӯзҳо лозим аст ва Қазоқистон яке аз онҳо мебошад. Афғонистон, агар аз нигоҳи иқтисодӣ қашшоқ бошад ва бо ёриву кумаки беруна пойбарҷо мондааст, вале дорои захираҳои бой ба мисли газ, ангишт, минералҳои табиӣ -оҳан, мис мебошад. Дар асоси ин захираҳо метавон тиҷорати хубро бароҳ монд. Аммо барои ин, албатта, муҳити амн ва бехатар лозим аст. Яке аз омилҳои манфӣ барои иқтисодиёти Афғонистон он мебошад, ки шумораи миллионерҳо аз дохили ин кишвар хело зиёд мебошанд, мутаассифона, онҳо маблағҳои худро берун аз мамлакат, дар кишварҳои хориҷ нигоҳ медоранд. Албатта, муҳити хатарноки Афғонистон монеаи бузург барои ташаккулли тиҷорати хориҷиён, аз ҷумла сармоягузорони Қазоқистон дар ин кишвар мебошад. Ин ҷо ақидаи дигаре ба миён меояд, ки шояд Қазоқистон барои як ҳиссаи ҷомеаи байналмилалӣ гардидани худ ҳамчун як кишвари рӯ ба рушд дар чунин миқёс ташаббуси худро нишон дода истодааст.

Мавриди зикр аст, ки мубодилаи молу маҳсулот байни Қазоқистон ва Афғонистон аз моҳи январ то апрели соли 2018 180.2 млн долларро ташкил дод, ки ин аз хамин давраи соли 2017 19.3% (151,1 млн)зиёд аст. Аз соли 2005 то квартали якуми соли 2018 ҷараёни умумии инвеститсяҳо аз Афғонистон ба Қазоқистон 200 000 доллар ва аз Қазоқистон ба Афғонистон дар ин муддат 300 000 долларро ташкил додааст [13]. Ҳамин тавр, баррасии сиёсати Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба Афғонистон нишон медиҳад, ки ин кишвар сиёсати таҳаввулёбанда дар ин самт дошта, дар оянда, идомаи он метавонад таъсири Қазоқистонро дар Афғонистон, алалхусус дар самти иқтисодиву тиҷоратӣ бештар намояд.

АДАБИЁТ

1. Репатриация этнических казахов в Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vuzlit.ru/. Дата обращения 31.07.2019
2. Казахи Афганистана на стороне Советской армии. https://rus.azattyq.org/a/afganistan-kazakhi-voina/26758724.html-Дата обращения 05.08.2019
3. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ. Қосимшо Искандаров, Раҳматкарим Давлатов, Раҳматулло Абдуллоев. МН Душанбе:Дониш2018
4. http://expertonline.kz/a6209/ Крепкое партнерство Казахстана и Афганистана. Дата обращения 15.07.19
5. https://ru.sputniknews.kz/afghan/20190214/9299508/kazakhstan-afganistan-istoriya-sotrudnichestvo.html Дата обращения 19.07.2019
6. https://yandex.ru/turbo?text=https%3A%2F%2Fwww.zakon.kz%2F4898533-reshit-problemu-afganistana-mozhet.html&d=1. Дата обращения 19.07.2019
7. Выступление Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева на встрече с главами дипломатических миссий и представительств международных организаций, аккредитованных в Казахстане. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://akorda.kz. Дата обращения 23.07.2019
8. Сотрудничество Республики Казахстан с Исламской Республикой Афганистан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mfa.kz/. Дата обращения 31.07.2019
9. Гани диверсифицирует афганскую политику через Казахстан http://afghanistan.ru/doc/91956.html Дата обращения 06.08 2019
10. http://expert.ru/kazakhstan/2007/27/afganistan/ Дата обращения 15.04.2019
11. https://ru.wikipedia.org/wiki/Афгано-казахстанские_отношенияДата обращения 15.04.2019
12. https://atameken.kz/ru/news/27211-azastan-men-auanstan-arasynday-tauar-ajnalymy-0-zhyly-shamamen-00-mln-dollara-dejn-artty Дата обращения 13.08.2019
13. https://lsm.kz/kazahstan-vedet-peregovory-s-afganistanom-o-sovmestnom-nedropol-zovanii. Дата обращения 13.08.2019

ГУСТАРИШИ ҲАМКОРИҲОИ АМНИЯТӢ, ИҚТИСОДӢ ВА ГУМАНИТАРИИ ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Мақола ба баррасии густариши ҳамкориҳои амниятӣ, иқтисодӣ ва гуманитарии Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон бахшида шудааст. Таҳлилҳо аз равобити мутақобила нишон медиҳанд, ки муҳимтарин самти сиёсати имрӯзаи Қазоқистон дар Афғонистон рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва густариши таъсири иқтисодӣ дар бозори ин кишвар мебошад. Дар Афғонистон медонанд, ки иқтисодиёти Қазоқистон солҳои охир яке аз пурқувваттарин дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад. Вақтҳои охир дастгирии молиявӣ аз ҷониби донорҳои хориҷӣ кам гардидааст ва барои Кобул аён шуд, ки маҳсулоти донорҳои шахсӣ имрӯзҳо лозим аст ва Қазоқистон яке аз онҳо мебошад. Афғонистон, агар аз нигоҳи иқтисодӣ қашшоқ бошад ва бо ёриву кумаки беруна пойбарҷо мондааст, вале дорои захираҳои бой ба мисли газ, ангишт, минералҳои табиӣ -оҳан, мис мебошад. Дар асоси ин захираҳо метавон тиҷорати хубро ба роҳ монд. Мавриди зикр аст, ки мубодилаи молу маҳсулот байни Қазоқистон ва Афғонистон аз моҳи январ то апрели соли 2018 180.2 млн долларро ташкил дод, ки ин аз хамин давраи соли 2017 19.3% (151,1 млн)зиёд аст. Баррасии сиёсати Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба Афғонистон нишон медиҳад, ки ин кишвар сиёсати таҳаввулёбанда дар ин самт дошта, дар оянда, идомаи он метавонад таъсири Қазоқистонро дар Афғонистон, алалхусус дар самти иқтисодиву тиҷоратӣ бештар намояд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, густариши ҳамкориҳо, мубодилаи молу маҳсулот байни Қазоқистон ва Афғонистон, сиёсати Қазоқистон нисбат ба Афғонистон.

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ АФГАНИСТАН В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ, ЭКОНОМИКИ И РАЗВИТИЯ ГУМАНИТАРНЫХ СВЯЗЕЙ

В данной статье автор рассматривает развитие сотрудничества между Республикой Казахстан и Исламской Республикой Афганистан в сфере безопасности, экономики и развития гуманитарных связей. Анализ двусторонних отношений показывает, что основным направлением сегодняшней политики Казахстана в Афганистане является развитие экономических отношений и возрастающее влияние Казахстана на рынке Афганистана. В Афганистане знают, что экономика Казахстана в последние годы является одной из мощнейших среди стран Центральной Азии. В последнее время сократилась финансовая поддержка со стороны иностранных доноров и Кабул понимает, что сегодня очень важна помощ таких доноров как Казахстан. Хотя Афганистан с экономической токи зрения и является бедной страной и нуждается в помощи из вне, но он имеет богатые запасы таких природных ресурсов как газ, уголь, природные минералы, железо и медь. На основе этих ресурсов можно создать очень хорошую и выгодную почву для ведения бизнеса. Нужно констатировать тот факт, что обмен товарами и продукцией между Казахстаном и Афганистаном с января по апрель месяц 2018 года составил 180.2 млн долларов, что очень высока по сравнению с периодом 2017 года на 19.3% (151,1 млн). Рассмотрение политики Республики Казахстан по отношению к Афганистану показывет, что эта страна ведет развивающую политику в данном направлении в будущем сможет увеличить влияние Казахстана на Афганистан в направлении экономики и развития коммерческих отношений.

Ключевые слова: Республика Казахстан и Исламская Республика Афганистан, развитие сотрудничества, омен товарами и продукцией между Казахстаном и Афганистаном, политика Казахстана по отношению к Афганистану.

DEVELOPMENT OF COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN IN THE FIELD OF SECURITY, ECONOMY AND THE DEVELOPMENT OF HUMANITARIAN LINKS

In this article, the author considers the development of cooperation between the Republic of Kazakhstan and the Islamic Republic of Afghanistan in the field of security, economy and the development of humanitarian ties. An analysis of bilateral relations shows that the main direction of Kazakhstan's current policy in Afghanistan is the development of economic relations and the growing influence of Kazakhstan on the Afghan market. In Afghanistan, they know that the economy of Kazakhstan in recent years is one of the most powerful among the countries of Central Asia. Recently, financial support from foreign donors has declined and Kabul understands that the help of donors like Kazakhstan is very important today. Although Afghanistan, from an economic point of view, is a poor country and needs help from outside, it has rich reserves of natural resources such as gas, coal, natural minerals, iron and copper. Based on these resources, you can create a very good and profitable ground for doing business. It should be noted that the exchange of goods and products between Kazakhstan and Afghanistan from January to April of the month of 2018 amounted to 180.2 million dollars, which is very high compared to the period of 2017 by 19.3% (151.1 million). Consideration of the policy of the Republic of Kazakhstan in relation to Afghanistan will show that this country is developing a policy in this direction in the future will be able to increase the influence of Kazakhstan on Afghanistan in the direction of the economy and the development of commercial relations.

Keywords: Republic of Kazakhstan and the Islamic Republic of Afghanistan, the development of cooperation, the exchange of goods and products between Kazakhstan and Afghanistan, the policy of Kazakhstan in relation to Afghanistan.

Сведения об авторе: ***Исматова Н.Ш.*** – Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, соискатель кафедры международных отношений. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 121. Телефон: **(+992) 900-10-89-75**

Information about the author: I*smatova N.Sh.* – Tajik state pedagogical University. S. Aini, candidate of the Department of international relations. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 121. Phone: **900-10-89-75**

УДК: 930. (575, 4+5)

МАКТАБИ БАЙНАЛМИЛАЛШИНОСИИ ЧИН: МАНБАЪҲО ВА САМТҲОИ ОМӮЗИШ

Самиев Х.Д., Баротов И.И., Ван Л.Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АИ ҶТ

Дар ҷаҳони муосир вобаста ба он таҳаввулоте, ки дар рушду инкишофи парадигмаҳои нави назарияи муносибатҳои байналхалқӣ ба назар мерасад, саҳми як қатор кудратҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ эҳсос мегардад. Сарфи назар аз оне, ки назарияи муносибатҳои байналхалқӣ моҳият ва хусусияти гуногунандешӣ дорад, вале вобаста ба равиши мазкур аз назари Ганс Моргентау, «табиати муносибатҳои байналхалқиро дигаргун намудан ғайриимкон аст» [3]. Аммо, таҳаввулоти солҳои охир дар илми равобити байналмилалӣ моро ба андешае меорад, ки давраи ҳокимияти қариб дуасраи назарияҳои ғарбӣ батадриҷ ба охир расида, акнун ба саҳнаи омӯзиш ва баҳсу мунозираҳо, пешниҳоди назарияву консепсияҳои нав ҳарчи бештар намояндагони мактабҳои дигар аз гӯшаву канор ва манотиқи дунё фаъолона ворид мешаванд. Яке аз ин «бозингарони фаъол» – мактаби байналмилалшиносони чинӣ мебошад. Донишмандони чинӣ ба таҷдиди назар ва фаҳмиши андешаҳои сиёсии пешгузаштагони худ фаъолона даст зада консепсияҳои равобити байналмилал, геополитика ва низоми ҷаҳониро шакл медиҳанд. Ян Сюетун, Син

Ясин, Е Сзичэн, Чжао Тинян ва бисёр дигарон иштирокчиёни фаъоли гуфтумони ғарбӣ оиди масоили сиёсати байналхалқӣ гардидаанд. Дар ин мақола кӯшиш мешавад, ки бо истифода аз анбӯҳи зиёди манобеъ ва адабиёти мавҷуда марҳилаҳои шаклгирии риштаи илмии мазкур дар Чини муосир таҳлилу баррасӣ гардад. Аслан, дар мавриди ин ки чӣ гуна назарияе дар боби равобити байналмилал дар Чин эҷод шудааст, баҳсу мунозираҳо зиёданд. Воқеан ҳам, имрӯз Ҷумҳурии мардумии Чин дар раванди таҳаввули назарияҳои ғайриғарбии муносибатҳои байналхалқӣ нисбатан пешсаф аст. Аслан, дар доираҳои мухталифи илмӣ мафҳумҳое ба монанди «назарияи муносибатҳои байналхалқӣ бо дарназардошти арзишҳои чинӣ», «арзишҳои меҳварии тамаддуни чинӣ», «раванди тамаддунгароии Чин дар минтақа ва ҷаҳон» ба назар мерасанд, ки онҳо ба самтҳои афзалиятноки омӯзиши мактабҳои байналмилалии Чин мубаддал гардида, моҳият ва хусусияти хосси худро доранд. «Махсусан асосҳои устувор гардидани идеология ва таҳкими арзишҳои меҳварии тамаддун дар партави сиёсати геостратегии Чин системаи минтақавиро бо дарназардошти арзишҳои он шакл дода истодааст» [1,с.174-181]. Аммо, «нобояд фаромӯш кард, ки ҳеҷ як давлат ва ҳеҷ як қудрати сиёсӣ наметавонад дар танҳоӣ низоми нави муносибатҳои байналхалқиро бо дарназардошти манфиатҳои геополитикӣ ва фазои геостратегии худ созмон диҳад. Зеро аз назари илмӣ раванди мазкур объективӣ буда, хусусияти универсалӣ дорад» [2]. Мо ҳам бо назардошти вижагиҳои мавзӯи омӯзиш ба се маврид ишора карданием: а) таҳаввулоти ниҳодӣ; б) раванди тарҷумаи осори донишмандони ғарбӣ; в) таҳқиқоти мустақилона дар ҷомеаи равобити байналмилалии чинӣ.

Аксари муҳаққиқони чинӣ дар таърихи шаклгирии риштаи равобити байналмилал чанд давраро ҷудо мекунанд: Давраи аввал солҳои (1912-1949). Дар даврони мавҷудияти Ҷумҳурии Чин (дар шароити парокандагии сиёсӣ, истилои ҷопониҳо ва ҷанги шаҳрвандӣ) масъалаи соҳибихтиёрӣ ва осебпазирии сарҳадҳо мусъалаи муҳим ва нигаронкунанда ҳисоб мешуд. Аз шимол Россия муборизаи халқи муғулро барои истиқлолият дастгирӣ мекард; аз шарқ Ҷопон Куриёро кашида гирифта, ба ғасби ноҳияҳои шимолу шарқии Чин омодагӣ мегирифт; Англия дар Гонконг ва Португалия дар Макао хуҷаинӣ мекарданд. Донишмандони чинӣ кӯшиш доштанд, ки ба шароити геополитикии устуворшуда сарфаҳм раванд. Масъалаи муайян кардани манфиатҳои миллӣ дар ин давра ба маркази мавзӯъҳои илмии Чин кучонда шудааст. Бо вуҷуди шароити вазнини дохилии сиёсии Чин метавон аз фаъолияти баланди эҷодии донишмандони чинӣ дар солҳои 20-30-юми асри гузашта ҳарф зад: то соли 1949 беш аз 150 асар доир ба мавзӯоти байналмилалӣ нашр шуда беш аз 50 асари муаллифони хориҷӣ ба табъ расидаанд.

Давраи дуюм солҳои 1949-1963. Баъди таъсиси Ҷумҳурии Мардумии Чин чанд муддат таҳқиқи риштаҳои илмии зиёде амалан манъ шуда буданд. Аз ҷумла, геополитика ҳамчун илми идеалистии буржуазӣ ва материализми механикӣ ва ғояҳои геополитикии Чини бостон – феодалӣ маҳкум карда шуданд. Рӯ овардани доираҳои илмии чинӣ ба омӯзиши амиқи риштаҳои ҷомеашиносӣ аз қабили сотсиология, сиёсатшиносӣ, ҷуғрофиёи сиёсӣ, равобити байналмилал ба сиёсати ислоҳот ва бозкушоӣ, ки дар охири солҳои 70-ум эълон шуда буд, алоқаманд буд. Ислоҳоти мазкур маҳдудиятҳо ва мавзӯъҳои манъшударо дар соҳаҳои илмии зикршуда аз байн бардошт. Хусусияти хосси ин давра зуҳури аввалин ниҳодҳои таълимиву илмии равобити байналмилал ба шумор меравад. Аз ҷумла, аввалин департаменти марбут ба равобити байналмилал дар Донишгоҳи Ремин дар соли 1953 арзи вуҷуд кард, ки баъди ду сол ҳамчун донишкадаи алоҳида ба тайёр кардани кадрҳои дипломатӣ шуруъ кард. Баъдҳо, ду ниҳоди дигар дар ин замина ба вуҷуд омаданд, яке аз онҳо муассисаи равобити байналмилал ва дигаре муассисаи сиёсати байналмилал ном дошт. Шурӯъ аз соли 1959 донишкадаи мазкур ба нашри маҷаллаи «Мутолиоти масоили байналмилалӣ» оғоз кард [17].

Давраи сеюм солҳои 1963-1978. Дар ин давра раванди ниҳодёбии риштаи омузиш идома дошт. Вижагии умдаи ин давра эҷоди се департаменти сиёсати байналмилал дар се донишгоҳи бузурги Чин (донишгоҳҳои Пекин, Ремин ва Фудан) аст. Донишгоҳи Пекин дар заминаи ҷунбишҳои озодибахши миллӣ дар кишварҳои ҷаҳони савум, донишгоҳи Ремин дар заминаи мутолиаи ҷунбишҳои коммунистӣ дар ҷаҳон ва Донишгоҳи Фудон дар заминаи мутолиоти равобити байналмилал дар ҷаҳони Ғарб фаъолият мекарданд. Департаментҳо вазифадор буданд, ки назарияпардозони марксизм ва пешвоёни инқилобӣ - К. Маркс, В.И.Ленин ва Мао Сзэ Дун ва афкори онҳоро мавриди мутолиа қарор диҳанд ва тамаркузи онҳо рӯйи назариёте чун «назарияи се ҷаҳон»-и Мао ва «мусалласи (сегонаи) стратегӣ» буд [4, с. 156-158].

Давраи чаҳорум солҳои 1978-1990. Дар ин давра «муносибатҳои байналхалқӣ» ба унвони риштаи илмиву таълимӣ мақоми мустақилро соҳиб шуданд. Дар макотиби олии кишвар тадриси назарияҳои муносибатҳои байналхалқӣ, бавижа амрикоӣ вусъат меёбад. Барои пажӯҳишҳои назариявӣ нашри як силсила маҷаллаҳои илмӣ «Иқтисод ва сиёсати ҷаҳонӣ» [18], «Ҷаҳони муосир» [19], «Муносибатҳои байналхалқии муосир» (аз соли 1981),

[20] «Шарҳи умури хориҷӣ» (аз соли 1984) [21] ба роҳ монда шуда буданд. Метавон гуфт, ки ба ташаккули асосҳои риштаи илмӣ табаддулоти назариявии рухдода дар охири солҳои 70-уми асри гузашта дар роҳбарияти ҲКЧ таъсири ҷиддӣ расонд, ки ба арзёбии мундариҷаи давраи муосир дахл дошт. Дар соли 1977 Дэн Сяопин фарзияеро пешниҳод кард, ки «ҷанг иҷтинобнопазир нест». То соли 1985 ин фарзия дар шакли таълимот оиди эҳтимолияти адами зуҳури ҷанг тайи муддати мадид пешниҳод карда шуд[22].

Ба фаҳмиши назариявии сиёсати хориҷии мамлакат инчунин анҷумани 12-уми ҲКЧ (1-11 сентябри соли 1982) таъсири амиқи усулӣ гузошт. Дар он бори аввал ба ҷойи истилоҳи «манфиатҳои пролетариат» мафҳуми «манфиатҳои миллӣ» ба кор бурда шуда буд. Корбурди истилоҳи нав ҷомеаи Ғарбро ҳушдор медод, ки Чин аз ҷиҳатгириҳои мафкуравӣ дар соҳаи сиёсати хориҷӣ қисман даст кашида омода аст ба сохторҳои байналмилалӣ дар заминаҳои маъмул ва эътирофшуда шомил гардад.

Давраи панҷум (1990-2000) бо идомаи раванди бемафкурагардонии равобити байналмилали чинӣ фарқ мекунад. Дар анҷумани 14-уми ҲКЧ (12-18 октябри соли 1992) аз Оинномаи ҳизб истилоҳи «интернатсионализми пролетарӣ» ҳамчун асоси сиёсати хориҷии кишвар берун карда шуд. Дар силсилаи конфронсҳои ба масоили равобити байналмилал бахшидашуда дар Пекин (солҳои 1991, 1994) консепсияи «махсусияти чинӣ» муҳокима ва инкишоф дода шуд [8]. Ба давраи панҷум инчунин вусъати оммавии тарҷумаи осори донишмандони Ғарб ба забони чинӣ хос аст. Маҷаллаҳои нав таҳти унвони «Уқёнуси Ором» [23] (аз соли 1993 - маҷаллаи Академияи илмҳои ҷамъиятии Чин), «Мутолиоти муосири Осиё ва Уқёнуси Ором» [24] (аз соли 1998 – маҷаллаи Академияи илмҳои ҷамъиятии Чин), «Форуми байналмилалӣ» [25] (маҷаллаи Донишгоҳи забонҳои хориҷии Пекин) ба нашр сар карданд. Дар ҳамин давра теъдоди зиёди факултетҳои муносибатҳои байналхалқӣ кушода мешаванд, ки то имрӯз фаъолият доранд.

Дар доираи давраи шашум (аз соли 2000 то имруз) омӯзиш ва таҳлили интиқодии назарияҳои ғарбӣ идома дошт. Тибқи баъзе маълумотҳо, ба забони чинӣ бештар аз 85 асари донишмандони ғарбӣ – намояндагони мактабҳои реализм, либерализм ва сохторгароӣ тарҷума карда шудаанд. Тавре дар боло ишора рафт, тарҷумаи осори донишмандони Ғарб ҳануз дар нимаи аввали қарни бистум аз ҷониби донишомӯзони чинӣ, ки дар Аврупо, ИМА ва Ҷопон таҳсил мекарданд, ба роҳ монда шуда буд. Ян Фу аз ҷумлаи аввалин донишмандон ва мутарҷимони соҳибном буд, ки бо тарҷумаи осори Адам Смит, Ҷон Милл ва дигар мутафаккирони ғарбӣ саҳми босазое дар таҳаввулоти академӣ ва андеша дар боби равобити байналмилал дар Чин гузошт. Бо вуҷуди ин, тарҷумаи осори донишмандони ғарбӣ ба таври системавӣ ва ҳадафнок баъди аз ислоҳот ва бозкушоии Чин аз соли 1979 шурӯъ шуд. 5 силсила аз осори тарҷумашуда ҳоизи таъсироти зиёде дар ин хусус будаанд. Аввалин силсила аз тарҷумаҳо дар соли 1990 шакл гирифтанд, ки тарҷумаи китоби «Сиёсати миёни миллатҳо. Мубориза барои қудрат ва сулҳ» - Г. Моргентау муҳимтарин асар дар ин силсила ҳисоб мешуд[9]. Дар солҳои минбаъда осори дигар донишмандон ва назарияпардозони ғарбӣ, аз қабили К. Уолтс [10], С.Хантингтон [11] Ҷ. Розенау [12], И. Валлерстайн [13] ва дигарон тарҷума ва ба табъ расиданд. Дар миёнаҳо ва охири солҳои 90-ум таваҷҷуҳ ба масъалаи тарҷума бештар мешавад. Мушаххас буд, ки реализм бар гуфтумони равобити байналмилал дар Чин ҳоким шудааст ва дар раванди омӯзиш ба иштибоҳ тасаввур мешуд, ки назарияи равобити байналмилал ҳамон реализм аст. Поёни ҷанги сард ин амрро ба вузуҳ нишон дод. Талошҳои мутааддиде сурат гирифт, то назарияҳои дигаре ғайр аз реализм низ ба ҷомеаи байналмилалшиносони чинӣ муаррифӣ шавад. Либерализм, сохторгароӣ (ё структуралистҳо), мактаби англисӣ ва соир назарияҳо ба василаи тарҷума муаррифӣ шуданд [5]. Метавон гуфт, ки осори тарҷумашуда ба донишмандони равобити байналмилал дар Чин ин ангезаро дод, ки риштаи донишгоҳии мустақилеро дар ин замина бунёд кунанд. Ҳамчунин, ин осори тарҷумашуда донишмандони чинӣ, махсусан донишмандони ҷавонро водор сохт, ки стандартҳои ғарбии риштаи равобити байналмилалро дунбол намоянд. Умдатан, ба далели тарҷумаи назарияи равобити байналмилали ғарбӣ ду падидаи барҷаста дар мутолиаи сиёсати байналмилал дар Чин вуҷуд доштааст. Аввалӣ марбут ба таъкиди зиёд рӯйи назарияи донишмеҳвар аст, ки бар асоси академикии ин дониш таъкид дорад, падидаи дувум афзудани бартарии гуфтумони равобити байналмилалии ғарбӣ, махсусан амрикоист [6]. Дар натиҷа, се навъи барномаи таҳқиқотии назариямеҳвар ба вуҷуд омадааст: реалистӣ, либерализм ва сохторгароӣ, ки фаҳмишҳои мухталиферо аз мафҳумҳои калидии равобити байналмилал, назири суверенитет, манфиати миллӣ, тавозуни қувво, роҳу равиш ва ҳувият ба даст медиҳанд. Ба манзури фаҳмидани пешрафтҳои ҳосилшуда дар ҷомеаи равобити байналмилалии чинӣ бояд қоил шавем, ки дар байни се марҳилаи мухталиф дар ҷараёни назарияпардозӣ фарқият вуҷуд дорад: 1) марҳилаи пешназария (pre- theory phase), марҳилаи ёдгирии назария ва марҳилаи назарияпардозӣ. Дар марҳилаи пешназария, огоҳии чандоне дар хусуси назарияҳо вуҷуд надорад ва таҳқиқот умдатан ба воситаи тахассуси фардӣ ва тафаккури амиқи фикрӣ анҷом мешавад. Мумкин аст, ки тафаккуроти

мураттаби зиёде вуҷуд дошта бошанд, аммо ҳеҷ талоши огоҳонае барои табдили онҳо ба як назарияи фарогир ва низомманд сурат намегирад. Гоҳе ки ҷомеаи академӣ дар як ҳавзаи мураттаб ба огоҳии ҷамъӣ мерасад ва шурӯъ ба эҷоди дастури корӣ барои анҷоми таҳқиқоти назарӣ менамояд, марҳилаи омӯзиши назария шурӯъ мешавад. Дар ин марҳила теъдоди бешуморе аз ин таҳқиқот рӯйи муаррифӣ ва таҳлили интиқодии назарияҳои умда мутамарказ мешаванд ва таҳқиқоте бо ҳадафи исбот ё ботил сохтани назарияҳои умда сурат мегиранд. Мумкин аст аз ин таҳқиқот идеяҳои наве ҳосил шаванд, аммо назарияҳои наве, ки дорои сохтори муҳим ё фарзияи умдае бошанд, ҳосил нахоҳад шуд. Ин омузиш барои такомули назарияҳо ва пешрафти ин риштаи муҳим ва ҳаётист, аммо ба нудрат мумкин аст, ки ба ироаи фарзияи ҷадиде хатм шавад. Марҳилаи савум марҳилаи эҷод шудан аст, зеро назарияи ҷадид, ки дорои фарзиёти ҳастаист, матраҳ мешавад ва табйинҳои қавӣ аз воқеият ба даст меояд. Замоне ки ҳеҷ назария қаблан дар ҳавзаи хосси академӣ вуҷуд надошта бошад, эҳтимол дорад, ки муҳаққиқон аз соир ҳавзаҳои мураттаб илҳом гиранд. Замоне ки назарияе қаблан дар он ҳавза вуҷуд дошта бошад, муҳаққиқон назарияҳои ҷадидеро ба ду ҳадаф ироа медиҳанд: ё ин ки бо ибтоли назариёти марказӣ назариёти қадимии онро нафй намоянд, ё ин ки бихоҳанд як силсила фарзияҳои наве ироа диҳанд то ба ин роҳ назарияи ҷадидеро таъриф намоянд. Замоне ки ҷомеаи миллӣ ба марҳилаи савум мерасад, метавонем бигӯем, ки як мактаби фикрии ҷадиде зуҳур ёфтааст. Бозшиносии ин се марҳила дар таҳқиқоти марбут ба назарияи равобити байналмилал дар Чин кори чандон мушкиле нест. Мантиқан солҳои 1953-1979 марҳилаи пешназария буд. Дар ин марҳила вожаи «назария» дар ибтидоитарин маънои хеш ва амалӣмеҳвар буд. Ҳамон тавре ки муҳаққиқони чинӣ изҳор доранд, эҷод ва тавсеаи назарияи равобити байналмилал муддати зиёде он қадар дорои аҳаммияти зиёде буд, ки фақат чеҳраҳои муайяне қодир ба анҷоми он буданд ва кори муҳаққиқони равобити байналмилал ироаи иттилоот ва таъбир буд. Назария бар асоси идеяҳои стратегии роҳбарони сиёсӣ усулан мавриди таваҷҷуҳ набуд. Бинобар ин, дар бофту муҳити чинӣ назария ба унвони хатти асосӣ, барои амал, баёни қоида ва усуле буд, ки мебоист мавриди пайравӣ қарор мегирифт ва стратегияи кишвар барои таомул бо ҷаҳон ва соир бозингарон маҳсуб мешуд. Аз замоне ки назария ба унвони сиёсат ва стратегия матраҳ шуд, иддаи хеле каме буданд, ки огоҳӣ ё фароғати хотири кофӣ дошта бошанд, то ба назарияпардозӣ бар асоси донишмеҳвари бингаранд. Маҷаллаҳои каме вуҷуд доштанд, ки рӯйи равобити байналмилал тамаркуз доштанд, аммо мақолоти онҳо низ кӯтоҳ ва ба сабки изҳори назари журналистӣ буд. Ин худ нишон медод, ки таъбир ва тафсири сиёсатҳо, иттилооти пешзамина ва тавсифи воқеаҳои ҷории байналмилалӣ буд. Илова бар ин, ҳеҷ назарияе низ ба шакли низомманд аз хориҷ аз Чин ҳам матраҳ нашуда буд. Дар соли 1964, замоне ки департаментҳои сиёсати байналмилал барпо шуданд, вазифаи онҳо дорои ҳеҷ асоси возеҳи марбут ба ришта набуд ва дорои огоҳии каме дар хусуси таҳаввулоти назарияи равобити байналмилал ба унвони «тарҳ ё низоме аз идеяҳо, ки воқеаҳои марбут ба падидаеро табйин мекунанд», буданд. Марҳалаи дувум аз соли 1990 шурӯъ шуда ва то кунун низ идома доштааст, ки дорои 4 мушаххасаи бориз аст. Барҷастатарин мушаххасаи он иборат аз афзоиши фосила ва фарқи байни тафсири сиёсӣ ва таҳқиқи академикист. Дар ҳақиқат, дар охирҳои даҳаи 1980 ҷомеаи равобити байналмилали чинӣ ба ин ҳақиқат даст ёфт, ки назария сирфан роҳнамое барои сиёсатгузорӣ нест, балки чашмандозест, ки мардум метавонанд аз манзари он ба ҷаҳони равобити байналмилал бинигаранд, фарзияест, ки аз тариқи он мардум метавонанд тасаввуроти хешро дар бораи ҷаҳони равобити байналмилал бисанҷанд ва таъмимест, ки ба воситаи он мардум метавонанд дунёи равобити байналмилалро беҳтар бифаҳманд. Марҳилаи дувум, бо афзоиши теъдоди таълиф ва тарҷума дар ин замина ҳамроҳ аст. Мақолаҳои зиёде дар боби муаррифӣ ва нақди назарияҳо аз хориҷи Чин дар маҷаллаҳои академикии он ба чоп расиданд. Ин маҷаллаҳо ба асоси илмии мутолиаи равобити байналмилал таваҷҷуҳи бештар нишон доданд ва дар раванди омӯзиши равобити байналмилал саҳми босазое гузоштанд. Вижагии савуми он иборат аз ин буд, ки таҳқиқоти равобити байналмилал мавзӯоти густурдаеро ҳатто хориҷ аз марзҳои Чин фаро гирифтанд. Вижагии савуми он ин аст, ки ҳамроҳ бо зиёд шудани мавзӯъҳои таҳқиқотӣ афзоиши давомдоре дар се ҳавзаи таҳқиқотӣ ба чашм мерасад: 1) чандҷонибагароӣ ва ниҳодҳои байналмилалӣ; 2) ҷомеаи байналмилалӣ ва 3) бозингарони ғайридавлатӣ ва ҳукумати ҷаҳонӣ [14].

Ба назар чунин мерасад, ки ҷомеаи илмии ҷаҳонӣ ба мутолиоти чиниҳо дар соҳаи равобити байналмилал таваҷҷуҳи кам зоҳир мекунад. Ҳарчанд дар Ғарб, бояд иқрор шуд, дар мавзӯи Чин интишороти зиёдеро метавон вохӯрд. Таҷрибаи маъмули нашриёҳои ғарбӣ чопи осори дастаҷамъонаи муаллифони ғарбиву чинист. Ҳамзамон, тайи солҳои охир маҳсули кори мустақилонаи донишмандони чинӣ ба забони англисӣ ба табъ расидаанд [16]. Вижагии интишороти мазкур дар он аст, ки онҳо махсус барои маҳфили ғарбӣ навишта шуда, худи ҷомеаи байналмилалшиносони Чин камтар аз онҳо огоҳӣ дорад. Дар маҳдудаи пасошӯравӣ номи аксари донишмандони пешбари илми

байналмилалшиносӣ барои донишмандон ва алоқамандон ошно нестанд. Аз қабили Е Сзичэн («Геополитика ва дипломатияи Чин», « Инкишофи неруи хушкӣ: сууд ва сукути давлатҳои бузург»), Чжан Шипин («Неруи баҳрии Чин»,) Чжан Вэнму («Таҳлили манфиатҳои амнияти миллии Чин»), Ли Шаосзюн («Методҳои омӯзиши равобити байналмилал»), Ли Баосзюн (Муқаддимаи дипломатияи муосири Чин), Ян Шэни («Дипломатияи муосири Чин»), Ван Чжэни («Низоми байналмилалӣ ва болоравии Чин»), Ли Шенмин («Инкишофи осоиштаи Чин ва стратегияи байналмилалӣ»), Ли Бниян («Стратагемҳо ва инқилоби ҷадид дар умури ҳарбӣ»), Ян Сюетун («Таҳлили манфиатҳои миллии Чин», «Методҳои амалии мутолиоти байналмилалӣ», «Сиёсати байналмилал ва Чин»), Син Ясин («Қудрат, низом, фарҳанг: назарияи равобити байналмилал ва услубҳои таҳқиқот», «Робитаҳо ва равандҳо: андозаи фарҳангии назарияи чинии равобити байналмилал» ва чанд маҷмӯаҳои дигар). Ин силсиларо метавон давом дод. Тавре ки донишманди маъруфи чинӣ Чжао Тинян ишора кардааст, адабиёти ҷаҳонӣ кайҳо боз ҷузъи фарҳанги чинӣ гардидааст, вале адабиёти чинӣ то ҳол барои Ғарб ноошност. Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии мардумии Чин баҳсу мунозираҳои фаъол оиди сиёсати хориҷии мамлакат, ҷойгоҳ ва нақши Чин дар низоми глобалии равобити байналмилал сурат мегиранд. Мушкилоти ташаккули ҳувияти нави давлатӣ, «неруи нарм», манфиатҳои миллӣ, мақом ва нуфузи Чин дар созмонҳои байналхалқӣ васеъ муҳокима мешаванд. Хусусан, ба таҳияи консепсияҳои миллии сиёсати ҷаҳонӣ ва шаклгирии мактаби чинии равобити байналмилал таваҷҷуҳи хос зоҳир карда мешавад. «Донистани тамоилҳои асосии рушди ҷаҳонӣ, пой ба пойи вақт гузоштаву қадам задан вазифаи муҳимест, ки иҷроиши ҳамешагӣ ва навсозиву навкориро талаб дорад. Барои он ки Чин рушд кунад, бояд аз пайи равандҳову гароишҳои ҷаҳонӣ равад. Бояд дидгоҳҳои густурда ба оламро ба шакл дароварад, дастро ба набзи замон гузошт ва амиқан тағйироти чашмгирро, ки дар олами муосир мегузарад, равшану возеҳ дид, ба моҳияти бисёре аз зуҳуроти гуногун чанг зад» [7]. Хулоса, Ҷумҳурии Мардумии Чин консепсияи «неруи нарм»-ро ҳамчун механизми асосии таҳкими ҳадафҳои бузург ва ҳаётан муҳим коркард ва роҳандозӣ менамояд. Вобаста ба шароити нави ҷаҳонӣ ва ниёзҳое, ки дар заминаи онҳо марҳилаи сифатан нави рушду инкишофи Чин дар дурнамо амалӣ мегардад, мактабҳои байналмилалшиносӣ консепсияи мазкурро ба сатҳи нави ҳувияти давлатӣ бароварда, уфуқҳои нави онро дар сангарҳои мухталифи олам рушд медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Баротов И.И. Геополитический имидж Китая в Центрально-Азиатском регионе: Переход от «мягкой силы» к «мягкой гегемонии» / И.И Баротов // Известия института философии, политологии и права Академии наук Республики таджикистан. -2019. -С. 174-180.
2. Баротов И.И. Таҳаввули назарияҳои ғайриғарбии муносибатҳои байналхалқӣ / И.И Баротов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иктисодӣ ва ҷамиятӣ. -2018. -С. 254-259.
3. История политической мысли. Фрагменты и лица. – СПб., 2005. – С. 140.
4. Мао Цзэдун. Заявление в поддержку справедливой борьбы американских негров против расовой дискриминации, проводимой американским империализмом от 8 августа 1963 г. // Выступления и статьи Мао Цзэдуна разных лет, ранее не публиковавшиеся в печати: сб. –Вып. 6. – М.: Прогресс, 1976. – С. 156–158.
5. Назарияи равобити байналмилал. Пешина ва чашмандоз. – Тадвин ва тарҷумаи Абдулалии Қавом, Сайид Аҳмад Фотиминажод, Сайид Шӯкуҳӣ. – Теҳрон, 1390. – С. 339.
6. Назарияи равобити байналмилал. Пешина ва чашмандоз. – Тадвин ва тарҷумаи Абдулалии Қавом, Сайид Аҳмад Фотиминажод, Сайид Шукӯуҳӣ. – Теҳрон, 1390. – С. 340.
7. Си Ҷинпин. Дар бораи дипломатияи миллии Чин, ибтикори «як камарбанд – як роҳ» ва ҷомеаи сарнавишти ягонаи башарият. Нашри дуюм. – Душанбе, 2019. – С. 16.
8. Саидов А.С. Стабильное развитие как показатель динамики международного имиджа государства / А.С Саидов, И.И Баротов // Вестник Таджикского национального университета, серия социально- экономических и общественных наук. -2018. -№ 8. -С. 261-264.
9. Morgenthau H.J. Politics among nations: the strrggle for power and peace. 2nd ed. -New York: Knopf, 1955. Моргентау Њ. Сиёсати миёни миллатњо. Мубориза барои ќудрат ва сулњ. – Тењрон, 2006.
10. Waltz K.N. Theory of international politics. Reading: Addison-Wesley, 1979.
11. Huntington S.P. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. -New York: Simon and Schuster,1996.
12. Rosenau James N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity. Princeton: Princeton University Press, 1990.
13. Wallerstein, Immanuel (with Terence K. Hopkins, and Associates). World-Systems Analysis: Theory and Methodology. Beverly Hills: Sage, l982; Wallerstein, Immanuel. World-Systems Analysis: An Introduction. Durham, NC: Duke University Press, 2004
14. Qin 2002. IR Theory and foreign policy in China, paper presented to the Sino-US Symposium on International Relations, Beijing, China. Равобити байналмилал: пешина ва чашмандоз с. 342.
15. China's Soft Power and International Relations (Routledge) edited by Hongyu Lai and Yiyi Lu (2012), Conceptual Gaps in China-EU Relations: Global Governance, Human Rights and Strategic Partnership
16. Chinese Strategic Culture and Foreign Policy Decision-Making: Confucianism, leadership and war by Huiyun Feng (2007), China's Struggle for Status: The Realignment of International Relations .Global Stability: Perspectives from China (China International Analysis and Evaluation Reports) by Yan Xuetong (2014).
17. 国际关系研究 — "International Studies".

18. 世界经济与政治 -“World Economics and Politics”.
19. 当代世界 -“Contemporary World”.
20. 现代国际关系 — “Contemporary International Relations”.
21. 外教评论 — “Foreign Affairs Review”.
22. Deng Xiaoping. Deng Xiaoping wenxuan [The complete works]. Beijing: Renmin chubanshe. Vol.3. 1993. -56, 105
23. 太平洋学报 – ”Pacific Journal”.
24. 当代亚太 – “Journal of Contemporary Asia-Pacific Studies”.
25. 国际论坛 – “International Forum”.

МАКТАБИ БАЙНАЛМИЛАЛШИНОСИИ ЧИН: МАНБАЪҲО ВА САМТҲОИ ОМӮЗИШ

Мақолаи мазкур ба раванди омӯзиши равобити байналмилал дар Ҷумҳурии Мардумии Чин дар марҳилаи ҳозира бахшида шудааст. Тавре аз мазмуни мақола бармеояд, солҳои зиёде бар асари султаи парадигмаҳои ғарбии равобити байналмилал чунин андеша роиҷ буд, ки дар мамлакатҳои ғайриғарбӣ назарияи алоҳида ё мактаби алоҳидаи равобити байналмилал мавҷуд дошта наметавонад. Дар мақолаи мазкур нишон дода мешавад, ки чӣ тавр дар омузиши равобити байналмилал, сиёсати байналмилал, геополитика ва сиёсати хориҷӣ ба роҳ монда шудааст ва мавзӯъҳои асосии омӯзиш ва пажӯҳиши донишмандони чинӣ дар марҳилаи ҳозир кадомҳоянд. Муаллифон бо истифода аз равиши маъмул бо рақаму далелҳои дарихтиёрдошта нишон додаанд, ки мавзӯъро дар се самт кушода диҳанд, яъне, аввал, таҳаввули ниҳодии риштаи равобити байналмилалро нишон диҳанд, ки чӣ гуна аз нигоҳи институтсионалӣ ин раванд шакл гирифтааст. Сипас, раванди тарҷума ва интишори осори донишмандон ва назарияпардозони маъруфи Ғарб чи гуна ба роҳ монда шудааст. Ва ниҳоят, марҳилаи шаклгирии мактаби чиниро аз лиҳози назариявӣ нишон додаанд ва мавзӯъҳо ва консептҳои маъруфи донишмандони чиниро нишон додаанд. Ҳамзамон, муаллифон кӯшиш кардаанд, ки сабабҳои бо намунаи ғарбӣ шакл нагирифтани назарияи чинии равобити байналмилалро нишон диҳанд.

Калидвожаҳо: назарияи ғарбии равобити байналмилал, назарияи гайриғарбӣ, мактаби чинии равобити байналмилал, ҷомеаи байналмилалии чинӣ, назарияи муносибатҳои байналхалқӣ бо дарназардошти афзалиятҳои чинӣ.

КИТАЙСКАЯ ШКОЛА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ: ИСТОЧНИКИ И НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ

В настоящей статье делается попытка дать картиниу формирования дисциплины международных отношений с китайской спецификой в КНР. Авторы из большого массива оригинальных источников выделили необходимое «международное» содержание, систематизировали его, осветив основные проблемы главных этапов институционализации данной дисциплины в Китае. Еще одноий задачей стало ознакомление наших исследователеий с ранее не задействованными в отечественной политической науке китайскими источниками. Статья рассматривает китайский дискурс о взаимоотношениях Китая с внешним миром в китайском контексте в отличие от существовавшего до сегодняшнего дня положения «западного дискурса в китайском контексте». В статье дается подробное описание того как прошел процесс формирования дисциплины международных отношений в Китае. При этом акцентируется внимание на такие направления, как: а) институционализация дисциплины, т.е. открытие департаментов, факультетов, институтов по изучению международных отношений, появление журналов и других изданий, посвященных международным отношениям; б) процесс распространения иностранной, особенно западной, литературы по международной тематике, перевода видных западных ученых, философов, политологов, начиная от Г. Моргентау, заканчивая Дж.Розенау, К.Томпсона и др. ; и) процесс складывания китайской школы международных отношений в теоретическом аспекте, начиная от теорий Мао Цзэ Дуна, кончая реформаторов – Дэн Сяо Пина и др. отдельно анализируются работы многих видных китайских историков, политологов, работы которых посвящены проблемам нахождения места Китая в современных условиях, геополитическом положении и возможностях Китая, участие Китая в решении глобальных и региональных проблем и т.д.

Ключевые слова: международные отношения, незападные теории международных отношений, международные отношения с китайской спецификой

THE CHINESE SCHOOL OF THE INTERNATIONAL RELATIONS: SOURCES AND STUDYING DIRECTIONS

In the present article attempt becomes to give картиниу formation of discipline of the international relations with Chinese specificity in КНР. The article tries to show the Chinese viewpoint on the history of their “international relations” discipline. The author of the article had to find “international” content in the large quantity of original sources, systemize them, characterize them, and present the main problems of all the periods of the institutionalization of this discipline in China. It reflects the impact of China’s humiliation by Western powers on the national intellectual landscape, as well as the role of the Communist ideology and the Party in the development of the national school of International Studies. The article also introduces unknown Chinese literature to Russian researchers, and it also considers the Chinese discourse in its own context instead of “Western discourse in a Chinese context”.Article considers Chinese a discourse about mutual relations of China with an external world in chinese context unlike position existing till today «the western discourse in chinese context». In article the detailed description of that is given as has passed process of formation of discipline of the international relations in China. The attention to such directions, as institutinalisation disciplines is thus focused, i.e. Opening of departments, faculties, institutes on studying of the international relations, occurrences of magazines and other editions devoted to the international relations; process of distribution of foreign, especially western literature on the international subjects, transfer of visible western scientists, philosophers, political scientists beginning from H.Morgentau, finishing J. Rosenau, K.Tompson, etc.; process of folding of the Chinese school of the international relations in theoretical aspect, beginning from theories Mao Ze Dong, finishing reformers - Dan Siao Pen.

Key words: international relations, not western theories of the international relations, the international relations with the Chinese specificity,

Сведения об авторах: ***Самиев Холахмад Давлатович*** – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений факультета международных отношений таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: **918-79-90-91.** E-mail: **samiev.kholakhmad@mail.ru**
Баротов Исроил Иброхимович – Институт философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан, аспирант отдела политических проблем международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 33. Тел.: (**+992) 900-70-90-00**
Ван Лин Лин – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Тел.: **933-74-69-69**

Information about the authors: Samiev Kholakhmad Davlatovich - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Relations, Faculty of International Relations, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **918-79-90-91**
Barotov Isroil Ibrokhimovich – Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, post-graduate student of the department of political problems of international relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33. Phone: **(+992) 900-70-90-00**
Wan Lin Lin – Tajik National University, Postgraduate Student, Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **933-74-69-69**

УДК: 930+32.001 (575.3)

МИЛЛАТИ ТАЪРИХӢ-СИЁСӢ ВА МАСЪАЛАИ ҲУВИЯТИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН

Шукурзода Абдулҳакими Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба гурӯҳи иҷтимоие, ки хусусиятҳои фарқкунанда бо дигар гурӯҳҳоро доранд ва ба вежагиҳои ҳаммонандашон худро ба як гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ мутааллиқ медонанд, миллат гуфта мешавад. Миллатҳо аз ҷиҳати таърихи пайдоиш ё сиёсӣ ва ё таърихӣ (табиӣ) мешаванд. Миллати тоҷик, аз зумраи миллатҳое мебошад, ки таърихи бой дорад ва аз замонҳои қадим арзи ҳастӣ кардааст. Ин миллат дорои хотираҳои фаровони таърихӣ, тамаддунӣ, устураҳо, ифтихорот ва давлатдорӣ мебошад.

Вақте дар бораи ҳувияти миллӣ баҳс мешавад, бояд зикр кунем, ки ҳувияти миллӣ тобеи баҳси миллат мебошад. Чи хеле ки гуфтем, миллат аз ҷиҳати таърихи пайдоиш ё таърихӣ (табиӣ) ва ё сиёсӣ мешавад. Бинобар ин, ҳувияти миллӣ низ ба он вобаста аст, ки миллат таърихӣ ва ё сиёсӣ бошад. Мо дар ин мақола аз равиши таҳқиқи таҳлилӣ ва китобхонаӣ истифода карда, мафҳуми миллат, миллати таърихӣ ва сиёсӣ, ҳувияти ҷамъӣ ва дигар масъалаҳои ин баҳсро равшан кардаем. Гарчанде дар бораи таърихи тоҷикон китобу мақолаҳои фаровон вуҷуд дорад, мо дар ин мақола ба баррасии таърих намепардозем. Кори мо дар ин мақола баён кардани миллати таърихӣ, сиёсӣ ва ҳувият мебошад, ки дар охир тоҷиконро дар қолаби ин мафҳумҳо ҷой додаем. Он чи мо дар ин мақола баррасӣ кардаем, кори илмии ҳаммонанд дар дастрас набуд. Бинобар ин, баррасии ин мавзӯъ муҳим ба назар расид. Муҳиммияти ин мавзӯъ ба он хотир аст, ки бархе аз тоҷикон худро ба ин ё он миллат вобаста надонанд ва дарк кунанд, ки мо як миллати таърихӣ ва мустақил ҳастем ва берун аз марзҳои имрӯзаи Тоҷикистон низ дорои ҳувияти миллии таърихӣ мебошем.

Фарзияи ин таҳқиқ аз он иборат мебошад, ки тоҷикон як миллати таърихӣ ва табиӣ ҳастанд. Хусусиятҳои як миллати таърихӣ дар идомаи баҳс оварда шудаанд, ки умед дорем хонандаро қаноатманд мекунад. Натиҷае, ки аз ин таҳқиқ ба даст меояд, фарзияи моро исбот мекунад. Бо дар назар доштани фарҳанги ягонаи миллӣ, забони ягона, дин ва расму оин, хотираҳои муштарак, омилҳои ҷуғрофӣ ва ғайра, ба натиҷаи мавриди назар расидаем. Ҳамчунин, мақсади худ аз ин таҳқиқро бояд зикр кард, ки тоҷикон бояд ба гузаштаи худ ифтихор дошта бошанд ва ба гузаштаи боифтихори худ бо ғурур нигоҳ кунанд. Ин ҳисси худкамбиние, ки дар миёни тоҷикон баъзан пахш карда мешавад, ғурури миллиро аз байн мебарад. Барои мисол, ин андеша, ки тоҷикон пас аз Сомониён ҳазор сол давлат надоштанд, андешаи нодуруст ва таҳқири миллати тоҷик мебошад. Камтарин далелаш ин аст, ки забони тоҷикӣ дар тамоми ин давраҳо забони коргузорӣ ва расмию давлатӣ будааст. Албатта, бояд зикр кард, ки ифтихор ва ғурур бо миллат ва таърихи худ, ба маънои таҳқири дигарон нест. Ҳамон тавре ки дӯст доштани худӣ, ба маънои нафрат нисбат ба дигарон намебошад. Миллатҳое, ки дар ҳақиқат таърихи чандоне надоранд – ҳатто бардурӯғ ҳам шуда - барои худ таърих месозанд ва дар миллатсозии худ муваффақанд.

Дар бораи калимаи миллат ва мафҳуми асосии он, ифодаҳои гуногун ва зиёде гуфта шудааст. Дар ин маврид назарҳои гуногуне вуҷуд доранд, ки ҳар кадом аз як самт ба ин масъала назар андохтаанд. Ин ки имрӯз миллат ба маънои асосии он ё классикии он вуҷуд дорад ё надорад, хусусиятҳои он чиҳо ҳастанд, таърихчаи пайдоиши он чӣ мебошад ва

ғайра. Бо вуҷуди назарҳои гуногун, баъзе соҳибназарон миллатро ҳамчун як падидаи зеҳнӣ ва тасаввурӣ мепиндоранд. Далели онҳо ин аст, ки аъзои як миллат начандон ҳамдигарро мебинанд ва начандон бо ҳамдигар иртиботи наздик доранд, аммо онон ҳамагӣ дар ин бовар устуворанд, ки аъзои як гурӯҳи иҷтимоие ба номи миллат ҳастанд. Афроди аъзои ин миллатро худӣ медонанд ва дар тасаввури онҳо як ҳисси тааллуқ вуҷуд дорад. Ҳатто падидаи миллатро ҳамчун як бовари зеҳнӣ, на ҳамчун як падидаи воқеӣ қаламдод мекунанд [1,с.44].Гурӯҳе аз инсонҳо, ки гузаштаи ягонаи таърихӣ, нажоди ягона, забон, дин ва фарҳанги ҳаммонанд дошта бошанд, дар як сарзамини муайян (омили ҷуғрофӣ) зиндагӣ кунанд ва дорои манфиатҳои муштараке бошанд, ба ин гурӯҳ аз одамон миллат гуфта мешавад [2,с.930]. Дар ин баён аз мафҳуми миллат, нуқтаи назарҳои мувофиқ ва мухолифе ҷамъ оварда шудаанд. Бархе аз соҳибназарон баъзе аз омилҳои ташкилкунандаи як миллатро муҳим медонанд ва баъзе дигарашон назари баръакси онро доранд. Аммо дар ин баён, ҳамаи унсурҳоро зикр кардем, то дар идома ба таври мухтасар дар мавриди назарҳои онон баҳсро идома диҳем.

Агар яке аз унсурҳои болоро, ки дар ташкил додани як миллат муҳим шуморида мешаванд, мавриди баррасӣ қарор диҳем, мебинем, ки назарҳо мутафовитанд. Дар айни ҳол, ҳам мувофиқон ва ҳам мухолифонро мебинем, ки назари ҳар кадом дорои мантиқи худ аст ва ба шароити воқеӣ ва ҳақиқӣ рост меояд. Барои мисол ва таҳлил метавон унсури динро интихоб кард. Баъзе нависандагон омили динро дар ташкили миллат муҳим шуморидаанд [2,с.930], аммо мухолифони ин ақида бар ин назаранд, ки афроди як миллат метавонанд пайравони динҳои гуногун бошанд. Ба баёни дигар, афроди як миллат, ки соҳиби таърих, фарҳанг, забон ва дигар унсурҳои ягонаи ташкилкунандаи як миллат ҳастанд, метавонанд аз динҳои гуногун пайравӣ карда, дар ин замина аз ҳам фарқ кунанд, вале ҳанӯз яъзои як миллат бошанд. Нависанда, ҳамин назарро авло медонад. Барои мисол, як тоҷик метавонад динро бар асоси иродаи худ қабул, интихоб ё рад кунад, аммо наметавонад инкор кунад, ки ӯ тоҷик аст. Миллати тоҷик дар ҳарду масъала метавонад намунаи хубе бошад. Барои мисол, як тоҷик метавонад мусалмон ва ё зардуштӣ (дини бобоӣ) бошад ва аз ҷиҳати мансубияти миллӣ як тоҷик боқӣ бимонад. Имрӯзҳо, албатта, аксарияти мутлақи Тоҷикон мусалмон ва ҳанафӣ ҳастанд, аммо дар ин миён касоне ҳастанд, ки ба динҳои дигар гаравидаанд ва ё ба дини бобоии худ – зардуштӣ – боқӣ мондаанд. Ин мисол маънои беарзиш будани дин дар ташкили миллатро надорад, балки гуфтанием, ки аз унсури асосӣ ба ҳисоб намеравад. Омили забон низ, бар асоси андешаи Ренан, ҳамин тавр муҳим бошад ҳам, такмилкунанда ва ё аз унсурҳои асосии ташкилкунандаи миллат намебошад [3,с.68].

Омили ҷуғрофӣ низ ба ҳамин равиш (монанди дин) аз омили аслӣ намебошад. Махсусан дар мисоли тоҷикон (миллати тоҷик), пазируфтани омили ҷуғрофӣ, ба маънои инкори мавҷудияти аксарияти тоҷикон дар Ӯзбакистон, Афғонистон, Чин ва дигар кишварҳо аст. Ҳамчунин, пазируфтани ин омил ҳамчун унсури асосӣ, моро ба марзҳои кӯчаки имрӯзӣ маҳдуд мекунад, ки албатта, ҳавзаи тамаддунӣ ва таърихии тоҷикон ҳаргиз чунин кӯчак ва маҳдуд набудааст. Аммо набояд фаромӯш кард, ки дар шароити имрӯзӣ аз назари сиёсӣ масъалаи марзҳо хеле муҳим ва ҳассос мебошад. Аммо аз назари зеҳнӣ (фикрӣ) ҳанӯз бояд ба марзҳои васеътар аз марзҳои имрӯзӣ андешид.Барои ҷамъбандии мафҳуми миллат, ба андешаи Эрнест Ренон, кифоят карда мешавад. Чун дар назарияи ин мутафаккир ҳарду омили моддӣ ва маънавии миллат ҷамъоварӣ шудааст ва муаллифи мақола ба назари ин нависанда нисбат ба назарияҳои дигар бештар мувофиқ аст. Албатта, бояд зикр кард, ки Ренон ба омили маънавӣ бештар таваҷҷуҳ дорад. Аз назари Ренон, миллат як ҳамбастагии маънавӣ аст, ки ба воситаи як огоҳии таърихӣ эҷод гардида, нигоҳ дошта мешавад. Ба назари вай, ин ҳамбастагӣ ба воситаи ду омил дар гузашта ва замони ҳол шакл мегирад. Аввал, бархӯрдорӣ аз мероси ғанӣ ва муштараки хотираҳо ва ормонҳо аст, ки ҳамаи инҳо ба замони гузашта тааллуқ доранд (ва дар гузариши замон ба вуҷуд омадаанд ва ё сохта шудаанд). Дувум, ризоят ва майли ҳақиқии ҳамаи мардум ба ҳамзистӣ ва давом додану нигоҳдории мероси муштараке, ки дар ихтиёр доранд [4,с.15-16].

Бо таваҷҷуҳ ба он чи ки дар бораи миллат тавзеҳ дода шуд, бояд гуфт, ки ҳувияти миллӣ як навъе аз ҳувияти ҷамъӣ дар сатҳи гурӯҳи иҷтимоие ба номи миллат мебошад. Бояд гуфт, ки мо то агар мафҳуми миллатро дуруст нафаҳмем, мафҳуми ҳувияти миллиро низ ба хубӣ фаҳмида наметавонем. Пас аз баррасии андешаҳои гуногун дар бораи миллат, ба баҳси ҳувияти миллӣ гузаштан бамаврид ба назар мерасад. Аммо, аввалан бояд ҳувиятро ба ду навъ тақсим кунем, ки навъи аввал ҳувияти фардӣ ва навъи дувум ҳувияти ҷамъӣ мебошад.

Ҳувият, яъне хусусияти хосси ҳар фард ё гурӯҳи муайян. Хусусияти хоссе, ки дар "ман" ҳаст ва дар дигаре нест. Фард бо тасаввуре, ки аз худ дорад, метавонад ба саволи асосии "ман кистам?" ҷавоб диҳад. Бинобар ин, маҷмуи боварҳо, эътиқодҳо, эҳсосот ва дигар хусусиёти фардии шахс, ки худи фард дар баробари саволҳое дар бораи худаш ва дар натиҷаи ёфтани тасаввуре аз худаш барои худаш ироа медиҳад, ҳамаи инро дар як калима

мешавад ҳувият гуфт. Ҳувияти фардии шахс “ман” “ту”-ро ташкил мекунад ва ҳувияти ҷамъии “мо” “онҳо”-ро шакл медиҳад [5,с.18]. Ҳувияти ҷамъӣ, ҳувияти як гурӯҳи муйаяне аз инсонҳо аст, ки сабаби фарқияти ин гурӯҳ аз гурӯҳҳои дигар мешавад. Яъне, бо доштани хусусиятҳои махсус аз дигар гурӯҳҳо фарқ мекунанд [6,с.87]. Ва ҳамин махсусиятҳои онҳоро ҳувияти онҳо ташкил мекунад. Ба сухани дигар, хусусиятҳое, ки як гурӯҳ бо доштани онҳо ба як эҳсоси доштани “мо”-и муштарак мерасанд. Ҳамон тавре ки дар ҳувияти фардӣ, ҳар як “ман” бо доштани хусусиятҳои махсуси худ, аз “ман”-и дигар ё шахси дигар фарқ мекунад [7, с. 28]. Ва ҳамин тавр, дар ҳувияти ҷамъӣ (иҷтимоӣ) як фард бо доштани махсусиятҳои гурӯҳӣ, эҳсоси пайвастагӣ ба он гурӯҳро дорад, ки ҳисси тааллуқ доштан ба он гурӯҳ намоёнгари ҳувияти шахс мешавад. Яъне, дар ин нигариш инсонҳо бар асоси монандиҳое, ки дар як гурӯҳ доранд, бар асоси миллат ё фарҳанг ё кишваре, ки дар он зиндагӣ мекунанд, тақсимбандӣ мешаванд. Дар ҳақиқат, ҳувиятҳои гурӯҳӣ (collective identity) ҳамчун баёнкунандаи маҷмӯи нақшҳо маънидод мешаванд. Барои равшантар шудани баҳс, бояд гуфт, ки коргарони як корхонае, бар асоси навъи корашон - дар як доираи ҳувияти ҷамъӣ, шинохта мешаванд. Барои мисол, анҷумани табибони ҷарроҳи дил ва ё мисолҳои ба ин монанд.

Аммо ҳар ҷомеа аз ду унсури асосӣ ташкил мешавад, ки аз унсури зеҳнӣ (равонӣ) ва сохторӣ (айнӣ, мисли ниҳодҳо) иборат мебошад [8,с.43]. Унсури аввал ба ҳолате бармегардад, ки инсон дар зеҳни худ нисбат ба он ҷомеа (ҷамъият ва ё гурӯҳе, ки ба он тааллуқ дорад) чи чизеро дорад. Ин шомили меъёрҳо, намод ё рамзҳо, боварҳо, ҳиссиёт ва малакаи одамоне мешавад, ки ба он гурӯҳ тааллуқ доранд. Аммо дар бахши сохторӣ ё айнӣ, метавон заминаҳо, вазифаҳо ва ниҳодҳо (институтҳо)-еро баршуморид, ки бо ҳамдигар иртиботи дуҷониба доранд. Ба ибораи дигар, унсури аввал бахши нарм ва унсури дувум бахши сахти як ҷомеаро ташкил мекунанд, ки, албатта, бе ҳамдигар буда наметавонанд.

Табиист, ки ниҳодҳои иҷтимоии ҳар ҷомеа бар асоси боварҳои мардум шакл мегиранд ва “нақш”-ҳо тавассути фарҳанги он ҷомеа баён ва ё беҳтар аст бигӯем муайян карда мешаванд. Бахши зеҳнии ҷомеа дар одамон тавассути раванди ҷомеапазирӣ ҳамчун одати дарунӣ (малака) мешавад ва инсонҳо ба арзишҳо ва меъёрҳои он ҷомеа бовар пайдо мекунанд. Ҳамчунин, онҳоро ҷузве аз ҳувияти худ медонанд ва хоста ё нахоста ба онҳо амал мекунанд. Ҳамин гуна, ин раванд то он ҷое давом мекунад, ки аксарияти мутлақи афроди ин гурӯҳ, дар боварҳо ва арзишҳо, ҳаммонанд мешаванд ва худро дар як сохтори иҷтимоии ягона мебинанд, ки бо дигар аъзои он ҷомеа монандии ҷиддие доранд. Бинобар ин, як ҳисси тааллуқ доштан ба он ҷомеа онҳоро фаро мегирад ва нисбат ба он ҷомеа илова бар эҳсоси тааллуқ доштан, нақшеро барои худ меёбад, ки дар иҷрои он худро вазифадор мешуморад. Маҳз дар ҳамин ҳолат метавон аз як ҳувияти иҷтимоӣ сухан ба миён овард [9,с.83]. Чи тавре ки дар боло зикр кардем, ҳар ҷомеа аз ду унсур-айнӣ ва зеҳнӣ иборат мебошад. Зимнан, ҳувияти иҷтимоӣ бо узвияти гурӯҳӣ пайванди ногусастанӣ дорад ва узвияти гурӯҳӣ худ аз се унсури дигар ташкил мешавад:

- Унсури шинохтӣ – огоҳии фард аз ба як гурӯҳи муайян тааллуқ доштанашро дар назар дорад.
- Унсури арзишӣ – фикрҳо дар бораи натиҷаҳои мусбат ё манфии узвият дар як гурӯҳ.
- Унсури эҳсосӣ – ҳиссиёти худ нисбат ба гурӯҳ ва нисбат ба одамони дигаре, ки робитаи махсус бо он гурӯҳ доранд [10,с.152].

Аз ҷиҳати дигар, дар мавзӯи ҳувияти иҷтимоӣ, ба се масъала ба таври ҷиддӣ бояд таваҷҷуҳ кард. Аввалан, ба мафҳуми ҳаммонандӣ, ҳамоҳангӣ ва яксонии “шахсияти иҷтимоӣ” ё “superego”, ки бахши зеҳниро ташкил мекунад ва тақвиятгари боварҳои гурӯҳӣ аст. Дуввум, ба маънои огоҳӣ ва бовари инсон аз тааллуқ ба гурӯҳи иҷтимоии муайян ва арзиши узвияти дар ин гурӯҳ барои фард. Сеюм, ба вуҷуд омадани уҳдадорӣ ва эҳсоси масъулият барои иҷрои нақшҳое, ки аз тарафи сохторҳои иҷтимоии мавҷуда ба инсон вогузор карда шудааст.

Инсонҳо ба гурӯҳҳои мухталиф тааллуқ доранд ва ба ҳамин хотир, дар маҷмӯъ, ба як ҳувияти иҷтимоие даст меёбанд, ки баёнгари шароити махсусашон (гуногун буданашон) дар ҷомеа мебошад. Аммо тааллуқ доштан ба як гурӯҳи муайян, фақат дар ҳолате метавонад мусбат бошад, ки он гурӯҳро дар муқоиса бо дигар гурӯҳҳо ба таври ҷонибдорона муқоиса карда тавонад. Дар ин муқоиса, одамон алоқаманд ҳастанд, ки ба фоидаи гурӯҳи худ мусбат баҳодиҳӣ кунанд [11,с.109]. Барои ҳамин, чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ҳувияти иҷтимоӣ як намуди худшиносии фард дар баробари дигарон (дар доираи гурӯҳ) аст, ки он шахс аз назари равоншинохтӣ ва иҷтимоӣ кист ва чӣ мавқеъ дорад. Он чи ки дар боло дар мавриди миллат гуфта шуд, дидем, ки дар бораи миллат қоидаҳо ва тавсифҳои мухталиф ва гуногун вуҷуд доранд, аммо ҳар кадом қисмате аз ҳақиқат ва воқеиятро дар худ доранд. Сабаби асосии гуногун будани ин андешаҳоро бояд дар ду решаи асосии ба вуҷуд омадани миллат ҷустуҷӯ кард. Дар мавриди пайдоиши

миллат ду андешаи гуногун вуҷуд дорад. Аввал назари ҷомеашиносона, ки бештар ҷанбаи таърихӣ ва табиӣ дорад, дувум назаре, ки бештар ба ҷанбаи сиёсии пайдоиши миллат таъкид мекунад. Назарияи ҷомеашиносона (баъд аз ин, ба таври мухтасар – назарияи таърихӣ, гуфта мешавад), ба ҷанбаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии миллат бештар таваҷҷуҳ мекунад. Хусусиёти асосии миллат бар асоси ин назария фарҳанг, боварҳо, хотираҳои ҷамъии ягона, устураҳо, арзишҳо, забон ва одобу русум мебошад. Албатта, ин мушаххасаҳо дар раванди таърихи як миллат (таърих) ва дар як сарзамини муайян (омили ҷуғрофӣ) ба вуҷуд меоянд. Ин навъ миллат дар ҷомеае таърихӣ-фарҳангӣ ҳаст, ки дар даруни ниҳодҳои иҷтимоии худ монанди оила, забон, дин, ҳатто ҳавзаи иқтисодӣ, расму оин ва ғайра, дорои ҳувияти ягонаи ҷамъӣ мебошад. Албатта, дар ин шароит аъзои ин ҷомеа эҳсоси ҳамбастагӣ, тааллуқ (тааллуқ ба ин гурӯҳ ва худӣ донистани дигар аъзои гурӯҳ), муҳаббат ва ҳимоят доранд, ки инро дар шароити имрӯзӣ бояд равоншиносии иҷтимоӣ омӯзад. Чун ҳамаи аъзои ин гурӯҳи иҷтимоӣ, аз як раванди ягонаи ҷомеапазирӣ бархӯрдор будаанд.

Гуфтаҳои боло, албатта, ба ин маъно нест, ки ҳамаи ин шароит берун аз як сохтори сиёсӣ будааст. Гарчанде ки дар ҳамаи намунаҳо шояд ин гуна набуда, аммо дар бештари мавридҳо миллатҳои таърихӣ низ аз як сохтори сиёсии воҳид ба маънои ҳукумат бархӯрдор будаанд. Ҳарчанд метавон гуфт, ки дар доираи қавму қабила (доираи кӯчактар аз миллат) буда бошад. Аммо дар ҳар ҳол шароити миллат он рӯзҳо бо рӯзгори мо фарқи асосӣ доштааст. Миллатҳои таърихӣ, ҳатман дар доираи сиёсии ҳокимиятҳои қаблии худ нестанд ва имрӯз дар сояи як ҳукумати ягона низ намебошанд. Шароити сиёсӣ ва ҷуғрофии ҷаҳон бисёр иваз шудааст. Яъне, шояд дар гузашта дорои як сохтори сиёсии ягона будаанд, аммо ба лиҳози қудрат, имрӯз зермаҷмӯаи қудратҳои гуногун ҳастанд. Ин гуна миллатҳо бештар дар Осиё шакл гирифтанашон мавриди назар аст. Миллатҳое, ки ҳавзаи тамаддунӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, динӣ, нормативҳо ва дигар хусусиятҳои ягона доштаанд. Шояд имрӯз ҳам (дар Осиё) ин гуна миллатҳо бошанд, ки дар тахти як сохтори қудрати воҳид бошанд. Аммо дар Аврупо ва ё махсусан дар Амрико ва Канада масъала фарқ мекунад.

Дар назарияи дувум, миллат як маҷмуаи сиёсӣ, аст. Мисол, дар натиҷаи як раванди муборизотии сиёсӣ давлатҳое шакл гирифтаанд ва дар сарзамини муайяне дорои сохтори сиёсии воҳиде шудаанд. Расидан ба як сохтори сиёсии воҳид дар сарзамини муайян, ба якчанд равиш имконпазир мебошад, ки мо дар поён ба ду равиши он ишора хоҳем кард.

Аввал, маҷмӯаи сиёсӣ аз инсонҳое, ки бар асоси муштаракоти қавмӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ дар даруни марзҳои ҷуғрофиёии муайянгардида бо ҳамдигар зиндагӣ мекунанд [12,с.18]. Яъне, миллати фарҳангие, ки бар асоси ҳаммонандиҳои зеҳнӣ дар раванди таърих ба сохтани як сохтори сиёсӣ муваффақ гардидаанд. Ин сохтор таъминкунандаи амнияти дохилӣ ва истиқлоли хориҷии он дар баробари миллатҳои дигар мебошад. Аз назари Александр Невилле, миллат рушду тавсеаи қавмӣ аст, ки бар асоси раванди таърих як иҷтимоъро ба вуҷуд овардааст. Ва дар раванди таърих тавассути рӯйдодҳо ва ҳодисаҳо ба ҳамдигар гиреҳ хӯрдаанд, ки ҳатто бо дарназардошти баъзе зиддиятҳо ба хотири манфиатҳо ва дигар масъалаҳои мавриди алоқаашон миллати ягонаро шакл додаанд.

Дувум ин ки, сохтори сиёсӣ, решаи фарҳангӣ ва таърихӣ надошта бошад. Балки, бар асоси ҳамбастагӣ ва иртиботи сохторҳои иқтисодӣ ва ё ҳатто мудохилаи хориҷӣ бошад. Рушди иқтисодӣ ва технологӣ сабаби шаклгирии сохторҳои сиёсӣ ва иқтисодии зиёде хоҳад шуд, ки ҳавзаҳои гуногуни ҷуғрофӣ ва инсониро тағйир хоҳад дод. Ин амр, худ сабаби иртиботи мутақобил ва ҳамбастагии иҷтимоӣ дар миёни ҷамъият мешавад. Ин ҳамбастагиҳо аз решаҳои ягонаи таърихӣ ва фарҳангӣ сарчашма намегирад, балки бар асоси ниёзҳои иҷтимоӣ барои таъмини беҳбуди вазъияти иҷтимоӣ мебошад. Ин гуна миллат пеш аз ташкили давлат вуҷуд надорад ва дар раванди ба вучуд омадани давлат ва ё ҳатто пас аз он сохта мешавад. Ҳаммонандиҳои фарҳангӣ, арзишӣ ва нормативӣ, пас аз ташаккули ҷомеаи навин дар натиҷаи фароянди ҷомеапазирӣ, амалӣ мешаванд, ки албатта, набояд бо моҳияти сохторҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеаи навин зиддият дошта бошанд. Албатта, дар натиҷаи дарунӣ шудани (мустаҳкам шудан ва ё одат кунондани худ дар раванди ҷомеапазирӣ ба фарҳанги нав) фарҳанг ва тафаккури навин ба хотири таъсир ва муқовимати фарҳанги пешина (мардумони маҳаллие, ки ба Шӯравӣ зиддият нишон доданд ва дар раванди коммунистикунонӣ иддае тобеъ нашуданд, намунаи амалии ин назария дар таърихи садсолаи охири тоҷикон мебошад), миёни ҳарду фарҳанг ихтилоф ва тазоде ба вучуд меояд. Албатта, ҳукумати марказӣ талоши худро барои заиф ва аз байн бурдани фарҳанги пешин хоҳад кард.

Хулоса, бояд гуфт, ки ҳамбастагӣ ва иртиботи миёни гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар ин ҷомеаҳо, бар асоси ақлоният (rationalism), ниёзҳои зиндагӣ ва амниятӣ мебошад, на бар асоси муҳаббату дӯстӣ ва эҳсоси тааллуқ доштан ба як миллати ягона ё дигар омилҳо. Дар ин гуна ҷомеа, миллат як иҷтимои сиёсие мебошад, ки аҳолии як сохтори сиёсӣ ба номи

кишварро ташкил мекунанд. Чун яке аз унсурҳои асосии ташкилкунандаи ҳокимияти сиёсие ба номи давлат-кишвар, ин аҳолӣ (миллат ё шаҳрванд) мебошад. Бинобар ин, имрӯз мо дар ҷаҳон дорои ду навъ миллат ҳастем. Яке миллати таърихӣ ва ё табиӣ, ки аъзои он пайвандҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳатто хунӣ доранд ва навъи дигари он фақат дорои як сохтори сиёсии якпорча ҳастанд.Чи хеле ки гуфтем, миллатҳои таърихӣ, дорои унсури ҷуғрофӣ ва таърихӣ ҳастанд, ки ба онҳо эҳсоси тааллуқ мекунанд ва худро масъули нигоҳдории он медонанд ва ба он ифтихор мекунанд. Гарчанде ки дар ҳоли ҳозир дорои он ҳама сарзаминҳои муштараке ки доштанд, набошанд ҳам, онҳоро ҳанӯз дар зеҳни худашон доранд. Албатта, сарзаминҳои миллатҳои таърихӣ дар шароити имрӯзӣ мумкин аст ба миллатҳо ва кишварҳои дигар тааллуқ дошта бошанд, аммо вақте ба хотираҳои муштараки таърихии ҳар миллат нигоҳ мекунем, бояд ба онон ҳақ дод, ки ҳанӯз ба гузаштаи фарҳангӣ ва сарзаминии худ эҳсоси тааллуқ кунанд. Ин масъала ба ин хотир муҳим аст, ки барои ғурури як миллат нақши асосӣ дорад. Тоҷикон ҳамон қадар, ки ба фарзандони бонуфузу номбаланди худ менозанд, ҳамон қадар ҳақ доранд, ки ҳамчун як миллати таърихӣ ба доштани он сарзаминҳо дар хотираи таърихии худ низ ифтихор кунанд.

Миллатҳои сиёсӣ, монанди миллатҳои таърихӣ, собиқаи таърихии дароз (ҷангҳо, хотираҳои муваффақиятҳо ва шикастҳои муштарак, дилбастагӣ ва ғурур ба онон ва ғ.) надоранд, аммо ҳамон ҳамбастагие, ки миллатҳои таърихӣ доранд, миллатҳои сиёсӣ низ доранд. Фақат бо ин фарқият, ки сабаби ҳамбастагии миллӣ дар миллатҳои сиёсӣ таърихи гузашта набуда, балки шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад.

Дар шароити имрӯзӣ, миллатҳои таърихие, ки дар сарзаминҳои чанд кишвар ба таври ҷудогона зиндагӣ мекунанд, иртиботи ҷиддии сиёсӣ ва иқтисодӣ надоранд. Ҳатто иртиботи фарҳангииононро низ дар мизони ҳадди ақал метавон баҳогузорӣ кард. Дар ин масъала дахолатҳои сохторҳои сиёсӣ, аҳаммияти асосӣ дорад. Ҳам кишварҳое, ки бар ин миллатҳо дар зери чатри чанд ҳукумат, ҳокимият мекунанд ва ҳам кишварҳои соҳибманфиате, ки ҳамкории миллатҳои таърихиро ба салоҳи кори хеш намебинанд. Дар баробари ин, миллатҳои сиёсӣ дар ҳар заминае ҳар қадар иртиботи бештар дошта бошанд, баръакс барои манфиати кишварашон хуб аст. Аммо, ба назари муаллиф, ҳадди ақал нухбагони фикрии миллатҳои таърихӣ, ки дар кишварҳои мухталиф зиндагӣ мекунанд, метавонанд ҳамкории мудовими илмӣ ва фарҳангӣ дошта бошанд ва навъе иртиботи худро нигаҳ доранд.

Дар охир чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки тоҷикон, ҳамзамон, метавонанд ҳам миллати сиёсӣ ва ҳам миллати таърихӣ бошанд. Албатта миллати сиёсӣ аз намуди фарҳангии он, ки дар боло зикр карда шуд. Ба ин маъно, ки тоҷикони муқими Тоҷикистон (ҳамроҳ бо дигар ақаллиятҳои миллӣ) зери мафҳуми миллат-шаҳрванд дар назар гирифта шаванд. Чун ақаллиятҳои миллии мо, ки асосан ӯзбекҳоро ташкил мекунанд, ба ҷуз масъалаи забонӣ дар дигар масъалаҳо монанди дину мазҳаб ва расму оин бо мо ягонагӣ доранд.

Миллати таърихӣ, тоҷикони берун аз марзҳои Тоҷикистони имрӯзиро дар назар дорем. Ҳаммонанд ва аз худ пиндоштани ҳамаи тоҷикон дар берун аз марзҳои Тоҷикистон, барои ғурури миллӣ ва ҳувиятсозӣ масъалаи муҳим мебошад. Бинобар ин, барои рушд ва таблиғи як ҳувияти миллии сиёсӣ ва як ҳувияти миллӣ - таърихӣ, бояд барномаҳои таблиғотие вуҷуд дошта бошанд. Албатта, пешниҳод мешавад, ки ин кор аз тарафи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва тавассути расонаҳои ҷамъӣ анҷом гирад, чун аз тарафи давлат анҷом шудани ин барнома, барои сиёсати хориҷии мо хуб нахоҳад буд. Дар зимн, тоҷикон бештарин омилҳои ҳамбастагиро доранд, фақат кофист, ки онҳо зинда ва таблиғ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Буруҷердӣ. Фаслномаи мутолиоти миллӣ. – Теҳрон, 1992. -120 с.
2. Маҳмуд Тулӯӣ. Фарҳанги ҷомеи сиёсӣ. -Теҳрон: Илм, 2007. -1102 с.
3. Муқаддима ба назарияи миллатшиносӣ / Зери назари профессор Сайфулло Сафаров, Маркази тадқиқоти стратегӣ . –Душанбе: Ирфон, 2012. -245 с.
4. Бани Ҳошимӣ Мирқоисм. Фароянди миллатсозӣ дар Ховари Наздик. -Теҳрон, 2004. - 230 с.
5. Ҷенкенз Ричард. Ҳувияти иҷтимоӣ / Ҷ. Ричард. Тарҷумаи Ёр Аҳмадӣ. - Теҳрон: Шероза, 2002. -182 с.
6. Шукурзода А. Ҳ. Ҳувият ҳамчун мафҳуми тағйирпазир//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2018. - №/4. - 318 с.
7. Ҳабиб Аҳмадлу ва Имод Афруғ, Фаслномаи Мутолиоти миллӣ. -Теҳрон, 2002. -№ 13. -180 с.
8. Фирӯз Ҷоён. Фаслномаи мутолиоти рушди иҷтимоӣ. -Теҳрон, 1997. -130 с.
9. Алихонӣ Алиакбар. Мабонии назарии ҳувият ва буҳрони ҳувият. -Теҳрон, 2003. Мутолиот ва таҳқиқоти сиёсӣ. -280 с.
10. Фарзона Қосимӣ. Фаслномаи мутолиоти миллӣ. - Теҳрон, 1998. -№18. -152 с.
11. Беҳзоди Даврон. Фаслномаи мутолиоти миллӣ. -Теҳрон, 2005. -№ 28. -109с.
12. Мирмуҳаммадӣ Довуд. Гуфторҳое дар бораи ҳувияти миллӣ. Мутолиоти миллӣ. -Теҳрон, 2001. -197 с.

МИЛЛАТИ ТАЪРИХӢ - СИЁСӢ ВА МАСЪАЛАИ ҲУВИЯТИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН

Миллатҳо аз ҷиҳати таърихи пайдоиш ё таърихӣ ва ё сиёсӣ мешаванд. Миллати таърихӣ, ё ҳатто ба он миллати табиӣ низ гуфта мешавад, дар шароите ба вуҷуд меояд, ки мардуми як минтақаи ҷуғрофии муайян дар давоми солҳо бо як фарҳанг, забон, дин ва расму русумоти махсуси худ зиндагӣ карда, бо доштани ин хусусиёт аз дигар мардумон (миллатҳои дигар) фарқ мекунанд. Миллатҳои таърихӣ, дорои хотираҳои фаровони таърихӣ, тамаддунӣ, устураҳо, ифтихорот ва давлатдорӣ мебошанд. Аммо миллати сиёсӣ аз хусусиятҳои айнии миллати таърихӣ бархӯрдор намебошад ва дар як шароити иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба хотири ҳифзи манфиатҳои гурӯҳӣ ба вуҷуд омада, як навъе миллати қарордодӣ аст.Баҳси ҳувияти миллӣ тобеи баҳси миллат аст ва бо таваҷҷуҳ ба мафҳуми миллат ҳамаи хусусиёте, ки дар бораи он зикр карда шуд, илова бар омилҳои равонӣ ва хусусиятҳои зеҳнӣ, ҳувияти як миллатро шакл медиҳанд. Бинобар ин, чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки тоҷикон ҳамзамон метавонанд ҳам миллати сиёсӣ ва ҳам миллати таърихӣ бошанд. Ба ин маъно, ки тоҷикони муқими Тоҷикистон зери мафҳуми миллат-шаҳрванд дар назар гирифта шаванд ва тоҷикони берун аз марзҳои Тоҷикистони имрӯзиро миллати таърихӣ дар назар гирем. Натиҷа ва пешниҳоде, ки оварда мешавад, ин аст, ки ҳаммонанд ва аз худ пиндоштани ҳамаи тоҷикон дар берун аз марзҳои Тоҷикистон, барои ғурури миллӣ ва ҳувиятсозӣ масъалаи муҳим мебошад. Бинобар ин, барои рушд ва таблиғи як ҳувияти миллии сиёсӣ ва як ҳувияти миллӣ-таърихӣ, бояд барномаҳои таблиғотие вуҷуд дошта бошанд. Махсусан фаротар аз марзҳои Тоҷикистони имрӯзӣ андешидан, зеҳнияти васеъ мебахшад.

Калидвожаҳо: Миллати таърихӣ, миллати сиёсӣ, тоҷикон, ҳувияти миллӣ.

ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ НАЦИЯ И ТАДЖИКСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ

Нации, с точки зрения их происхождения, становятся исторической нацией или политической нацией. Исторические нации - их также называют естественными нациями - появляются тогда, когда люди определенного географического региона жили своей общей культурой, языком, религией и традициями на протяжении многих лет, и этими характеристиками они отличаются от других наций. У исторических народов много исторических воспоминаний, цивилизаций, почестей и власти. Но политические нации не имеют объективных элементов исторической нации. В социально-экономической ситуации они были созданы в интересах групповых интересов и являются контрактной нацией. Обсуждение национальной идентичности зависит от вопроса о нации и в соответствии с концепцией нации все упомянутые в ней черты, помимо психологических факторов и психических привилегий, формируют идентичность нации. Поэтому в то же время таджикский народ может сделать вывод, что он является и политической нацией, и исторической нацией.В этом смысле таджики, проживающие в Таджикистане, считаются нацией-гражданином, а таджики вне современных границ - исторической нацией. Предлагаемый результат заключается в том, что очень важно объединить всех таджиков внутри и за пределами границ для формирования национальной гордости и самобытности. Поэтому должны быть пропагандистские программы для развития национальной политической идентичности и исторической национальной идентичности. Особенно, если подумать о сегодняшних политических границах Таджикистана, это придаст широкое мышление таджикскому народу.

Ключевые слова: историческая нация, политическая нация, таджики, национальная идентичность.

HISTORICAL AND POLITICAL NATION AND TAJIK NATIONAL IDENTITY ISSUE

Nations, in terms of their origins, become a historical nation or a political nation. Historical nations - they are also called natural nations - come about when people of a certain geographic region have lived their own common culture, language, religion, and traditions over the years and with these characteristics they differ from other nations. Historical nations have a lot of historical memories, civilizations, honors, and government. But the political nations do not have the objective elements of a historical nation. In a social and economic situation, it was created for the benefit of group interests and it's a kind of contract nation. The discussion of national identity is subject to the issue of the nation and according to the concept of the nation, all the features mentioned in it, in addition to the psychological factors and mental privileges, form the identity of a nation.Therefore, at the same time Tajik people can conclude that they are both a political nation and a historical nation. In this sense, Tajiks that living in Tajikistan are considered as nation - citizen and Tajiks outside of today's borders as a historical nation. The result suggested is that it is very important to unite all Tajiks inside and outside the borders to build national pride and identity. Therefore, there must be propaganda programs to develop a national political identity and a historical national identity. Especially thinking beyond the current political borders of Tajikistan today, it gives a broad mindset to the Tajik nation.

Key words: historical nation, political nation, Tajiks, national identity.

Сведения об авторе: ***Шукурзода Абдулхакими Х.*** – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры международных отношений. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (**+992) 887-77-75-12**. E-mail: **h.shakuri@mail.ru**

Information about the author: ***Shukurzoda Abdulhakimi H***. – Tajik National University, doctoral student PhD of the Department of International Relations, Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: +992 **88 7777 512**. E-mail: **h.shakuri@mail.ru**

УДК:930.85

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚӢ: МОҲИЯТ ВА ҶАНБАҲОИ ОМӮЗИШ

Ғайратова Ф.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷомеаи инсонӣ чи дар гузашта ва чи имрӯз дар ҳар як зинаи таҳаввули хеш дучори ҳазорон падидаҳои ғайримуқаррарӣ гардида, ки баъзе аз онҳо омили хоми фароҳам овардани зинаи нави инкишофи олам будаанд. Инқилобҳо, ҷунбишҳои озодихоҳонаи халқу миллатҳо, намоишҳову гирдиҳамоиҳои оммавии кӯшиш баҳри ислоҳоти соҳаи идории давлат дар ҳар як гӯшаи олам сар задаанд ва ҳатто аз доираи як давлат берун баромада, мувофиқи дараҷа ва хислати зоҳиршавии худ тағйироти ҷузъиву куллиро дар олам падид овардаанд. Ҳамроҳ бо ин ҳама воқеот ва он пешрафту тараққиёте, ки ба вуҷуд омадаанд, якчанд падидаҳои канораву харобу фасодсози ҷомеа, ба мисли нажодпарастӣ, миллатгароӣ, шовинизм, генотсид, сионизм, ифротгароӣ, терроризм ва ғайра пайдо гардида, рушд мекунанд, ки бо характеру хусусияти худ тамоюлоти дар боло овардашударо рад месозанд, аммо дар муаррифӣ худро мубориздони он роҳ, яъне ё озодихоҳу инқилобчӣ ва ё гуманисту адолатҷӯ ва саркӯбсози душман эълон медоранд. Ҳамаи ин зуҳурот ҳамқадами инсон ва ҷомеа буда, доимо дар олам чун занги таҳдид садо медиҳад, ки дар байни онҳо терроризм ҷойи махсусро соҳиб аст.

Асри XXI бо фазои гуногун, махсусан воқеоти дар худ фарогирифтааш аз ҷумлаи асрҳои гузашта фарқ мекунад. Гарчанде падидаҳои ҷойдошта зодаи танҳо ин аср нестанд, аммо дар баробари асри нав ҷомаи нав ба бар кардаанд, яъне ҳар як падида шакли муташаккилтару мураккаби зоҳиршавиро пайдо кард. Терроризм низ падидаи нав нест. Нишонаҳои он дар даврахои пеш мавҷуд буд, аммо дар замони муосир он тарзу усули хос касб кардааст. Масъалаи мазкур диққати ҷаҳониёнро моили худ сохта, борҳо намояндагони кишварҳои оламро сари мизи гуфтушунид ҷамъ овардаасту ҳадафу самти фаъолияти даҳҳо ташкилоту созмонҳо фарогири ин тамоюл гардидааст, вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, терроризм ва таъсири он на танҳо сусту заиф намешавад, балки рӯз аз рӯз рушд намуда, ҷонибдорони зиёде пайдо мекунад. Ҳаррӯза амалиётҳои гуногуни террористӣ дар гӯшаҳои олам ва садҳо таркишоту ҳазорон қурбонии ин таркиш ва иттилооти фаровони васоити ахбори омма далели ин гуфтаҳоянд. Дар раванди ҷаҳонишавӣ масъалаҳое, ки ташвиши танҳо як давлат буданд ва қариб таъсире ба давлатҳои дигар надоштанд, хосияти умумидавлатӣ пайдо мекунад ё бо ибораи дигар, он масъала ташвиши ҷаҳониён мегардад. Хатаре дар як давлат ва таъсири он ба давлатҳои олам, монанд ба маризие дар як узви инсон аст, ки кулли аъзоро мутаваҷҷеҳи худ месозад.

Дар олами муосир хатари терроризм ва гурӯҳҳои ифротгароӣ яке аз масъалаҳои мубрами илмҳои сиёсӣ буда, омилҳо, хусусиятҳо, харобаҳои он аз ҷониби илмҳои гуногуни ҷомеашиносӣ мавриди омӯзиш ва тадқиқи илмӣ қарор гирифтааст. Ин раванди номатлуб ҷомеаи башариро нигарон намуда, баҳри пешгирии омилҳои террористӣ тамоми омилҳо, сабабҳо ва дарёфти роҳу усулҳои самарабахши мубориза алайҳи терроризмро пайдо хоҳанд намуд. Ба ин маънӣ омӯзиши ҳамаҷонибаи ин масъала талаби замон мебошад. Агар одамон ба масъалаҳои терроризм ва муборизаи зидди он бевосита пайваст набошанд ҳам, тавассути чизи дигаре ва ё субъекти дигаре бо масъалаҳои мухталифи терроризм ва шаклҳои дигари экстремизми сиёсӣ алоқаманд гашта, мавқеи худро муайян менамоянд.

Аз ин рӯ, дар тамоми ҷаҳон марказҳо ва пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ ба омӯзиши ин падидаи номатлуби иҷтимоӣ машғуланд. Албатта, дар чаҳорчӯбаи як мақола фаро гирифтан ва таҳқиқ кардани таърих ва идеологияи тамоми созмонҳо ва ҳаракатҳои муосири диниву сиёсӣ аз имкон берун аст. Аз ҳамин сабаб мо дар ин ҷо ба таври умумию мухтасар дар бораи созмонҳои ифротгарою террористӣ, ки омили хатарноки ҷомеаи башарӣ мебошанд, маълумоти умумӣ медиҳем.

Терроризм дар инкишофи таърихии инсоният ҳодисаи нав набуда, ҳанӯз аз замонҳои қадим бо ин усул қувваҳои гуногуни сиёсӣ ва ҷамъиятӣ барои ҳокимият талош дошта, даст ба зӯрӣ, даҳшат овардан ва тарсонидани одамон мезаданд [1]. Қувваҳои гуногун террорро ҳамчун воситаи мубориза бар зидди рақибони хеш медонистанд. Ҳатто, дар андешаҳои муҳаққиқони аҳди қадим, аз ҷумла Ксенофонт, террор дар мисоли воситаи самараноку мусбати мубориза бар зидди рақибон дониста мешуд. Аммо дар аҳди қадим мафҳуми «террор» дар маънои расмиаш истифода намегардид.Таърихи терроризм бо таърихи ҳаёти сиёсӣ ва иқтидори сиёсии башар хамроҳу ҳамзод аст. Терроризм дар давоми таърих барои касб, ҳифз ва иқтидори қудрат, барои таъмини ғаразҳои дарунӣ ва фурӯ нишонидани эҳсосоти сиёсӣ тавассути афрод ва гурӯҳҳои маҳдуди сиёсӣ, қавмӣ, нажодӣ ва мазҳабӣ мавриди истифода қарор гирифтааст [2]. Дар фарҳанг ва донишномаҳо фаъолияти террористиро ҳанӯз дар асрҳои қадим мебинанд. Далели ин фаъолияти террористии

элитаи сиёсии Рими қадим, монанди Тиберий шуда метавонад, ки мухолифини сиёсии хешро саркӯб менамуд ва тафтиши ақидаву шиканҷаву терроррро роиҷ сохта буд. Решаҳои терроризм бениҳоят амиқ, мавқеияти иҷтимоӣ ва сиёсии он печ дар печ буда, бо ҷанбаҳои таърихӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, идеологӣ ва ҷаҳонбинӣ пайванд дорад. Дар мавриди он ки аввалин иқдоми террористӣ кай, дар куҷо, бо кадом ҳадаф ва чӣ гуна сурат гирифтааст, муҳаққиқон назарҳои гуногун доранд. Дар аҳди қадим, асрҳои миёна ва давраи муосир афрод ва гурӯҳҳои сиёсӣ ва мазҳабие вуҷуд доштанд, ки барои расидан ба ҳадафҳои хеш аз террор ва ваҳшатафканӣ истифода карда, тарсу ваҳшати тарвиҷ ва ашхоси бегона, ки кӯчактарин алоқамандӣ бо мавзӯъ надоштанд, қурбонӣ кардаанд. Қатли Ҳийпорхуш тавассути Ҳормудюш ва Ористигиюн дар соли 514-уми қабл аз милод, ки ба ҳайси як иқдоми ошиқона ва бо озодӣ пайванд ёд шудааст, барои нобудии яке аз ситамгарон ва ҷабборони таърих анҷом ёфтааст. Ин амал яке аз амалҳои аввалини характери террористидошта ҳисобида мешавад [3]. Дар устураҳо омадааст, ки фиръавниёни Миср сабаби хушунат ва террор алайҳи қавми Бани Исроил гардида, Сомсум, қозии қадими Исроил оташкадаро ба рӯйи душманонаш баст ва бисёре аз мардуми қатл шуда бегуноҳ буданд. Солҳои охир тадқиқот доир ба терроризми байналхалқӣ низ зиёд шудаанд. Муҳаққиқон 4 мавҷи терроризми муосири байналхалқиро муайян кардаанд:

1.Мавҷи анархистӣ, ки дар даҳаи 1880 ба вуқӯъ пайваст ва тақрибан чил солро дар бар гирифт.

2.Мавҷи зиддиистеъморӣ ва ё миллатгароӣ, ки дар даҳаи 1920 оғоз ёфт ва то даҳаи 1960 идома ёфт.

3.Мавҷи зиддидемократӣ, ки солҳои 60-уми асри XX то солҳои 90-уми ҳамин аср идома ёфт ва ин ҷараён бо Иттиҳоди Шӯравӣ вобастагии зиёд дорад.

4.Мавҷи мазҳабӣ, ки аз соли 1997 ташаккули ҳамаҷониба ёфта, то имрӯз идома дорад ва бинобар вазъияти имрӯзаи ҷаҳон мо шоҳиди зуҳури мавҷи навин дар ояндаи ҷаҳон мебошем [4].

Дар мавҷи аввал тактикаи асосӣ ва қабулшуда террор ва қатли афрод буд. Дар мавҷи дуюм ҳамла ба иншооту мавқеъҳои низомӣ табдил ёфт. Дар мавҷи сеюм террор ба воситаи ҳавопайморабоӣ, гаравгонгирӣ ва одамрабоӣ амалӣ мешуд. Мавҷи чорум ба ҳодисаи 11-уми сентябри соли 2001 пайвастагии ногусастанӣ дорад.

Изобел Довистин дар рафти тадқиқоти худ терроризми қадим ва терроризми навинро ба чор мавридд мушаххас сохтааст:

1.Терроризми қадим ба воситаи сода ва хушунат ва вайронгарӣ барои ҳадафҳои сиёсӣ анҷом меёфт, дар ҳоле ки терроризми навин аз василаи пешрафта истифода намуда, ташкили амалиёти террористӣ печида мебошад.

2.Дар терроризми қадим масолеҳи интиҳорӣ камтар истифода мешуд, дар ҳоле ки дар терроризми навин террорист аксаран ба шакли интиҳорӣ амал менамояд.

3.Террористони қадим дар як муҳити муайян ва маҳдуд амал мекарданд, дар ҳоле ки терроризми навин дар сатҳи ҷаҳонӣ амал мекунад.

4.Дар терроризми қадим иерархия бисёр боаҳамият буд ва фаъолияташон ба шакли амудӣ анҷом меёфт, дар ҳолате ки дар терроризми навин силсиламаротиб камаҳаммият мебошад ва фаъолияташон ба шакли уфуқӣ сурат мегирад.

Мақсади асосии террористон ва гурӯҳҳои террористӣ паҳн кардани тарсу ваҳм бо амалҳои муайян ва амалиёти террористӣ мебошад. Дар ҷаҳон зуд-зуд амалҳои террористӣ содир карда мешаванд. Пайомади ногувори яке аз амалҳои террористӣ дар шаҳри Ню-Йорки ИМА, ки наздик ба 3000 кас ҳалок ва садҳо нафари дигарро захмӣ намуд, аз хотирҳо фаромӯш нагардидааст. Террористон тавонистанд бо ғасби якчанд ҳавопаймо кирдореро анҷом диҳанд, ки дар таърих аз мудҳиштарин амали террористӣ ба ҳисоб меравад.

Ихтилофу зиддият, бартарӣ ва афзалият гузоштан дар миёни равия ва мазҳабҳои гуногуни динӣ яке аз сарчашмаҳои рух додани чунин амалу кирдорҳои ваҳшиёна гардида, дар ин миён масҷиду калисо, ибодатгоҳҳо ва ҷойҳои барои мардум муқаддас ҳадафи террористон қарор мегиранд. Таассуфовар аст, ки дар Покистон, Афғонистон, Ироқ, Сурия ва як қатор давлатҳои дигар, ки нобаробариҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва зиддияти мазҳабӣ зиёд авҷ гирифтаанд, гурӯҳҳои иртиҷоӣ бо истифода аз вазъи баамаломада ҳадафҳои душманонаи худро алайҳи мардуми бегуноҳ анҷом медиҳанд [5].

Содир намудани амали террористӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, кӯчаву хиёбонҳо, бозорҳо ва маконе, ки издиҳоми мардум бештар ҷамъ меоянд, дар ин кишварҳо як амали маъмулӣ гардидааст.Рахт бастани ҳиссиёти раҳму шафқат аз вуҷуди ашхоси бадсиришту беимон, аз фарҳангу маърифат ва муқаддасоту арзишҳои олии инсонӣ бехабар, боиси содир намудани сангинтарин амалу кирдорҳои разилона гардида, ҳуқуқи одамонро ба зиндагии осоишта маҳрум месозад.Сол то сол дигаргун шудани механизми содиршавии актҳои террористӣ, ҳарчи сангину бераҳм ва даҳшатноктар гардидани он шаҳодат медиҳад, ки ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои террористӣ бо мақсади ҳарчи бештар расонидани хисороти

моливу ҷонӣ ва бемамониат ба амал баровардани қасди ҷиноят роҳҳои гуногунро кашфу ихтироъ мекунанд.Созмону ҳаракат ва гурӯҳҳо, аз қабили "Ал-Қоида", "Ҷундуллоҳ", "Ҳаракати Исломии Ӯзбекистон", "Ҷиҳоди ислом", "Ҳаракати Толибон", "Ансоруллоҳ", "Ҳизб-ут-Таҳрир", ва амсоли инҳо, ки аз ҷониби як қатор давлатҳо ҳамчун ташкилотҳои террористӣ-экстремистӣ дониста шудаанд, бо густурда намудани фаъолияти худ ва анҷом додани амалу кирдори ҷинояткорона мехоҳанд нуфузу эътибори худро боло баранд.

Нагирифтани пеши роҳи ин хатари умумибашарӣ метавонад боз ҳазорҳо мардуми осоиштаро аз ҳаёт маҳрум созад, зеро дар қалбу вуҷуди онҳое, ки чунин зулму ситам ва афкору андешаи ҷоҳилона ҷой гирифтааст, ба ҷуз бадбахтӣ ва маҳрумият овардан дигар андешаи солиме ҷой надорад.

Тоҷикистон дар радифи дигар кишварҳои мутараққии ҷаҳон бо ин зуҳуроти марговар мубориза бурда, талош менамояд аз пайомади ногувори ин гуна амалҳо ҷилавгирӣ намояд. Бо ин мақсад аз тарафи Ҳукумати мамлакат якчанд қонунҳо ва санадҳо, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мубориза бар зидди терроризм" (соли 1999), Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ) (соли 2006), Конвенсияи Созмони Ҳамкории Шанхай бар зидди терроризм, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгароӣ)" (соли 2006) ба тасвиб расиданд, ки барои муборизаи оштинопазир бурдан бо зуҳуроти номатлуб мусоидат менамоянд [6].

Имрӯз танҳо муборизаи дастаҷамъонаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мусоидати аҳолӣ ба мақомот ва ҳушёрию зиракии мардум имкон медиҳад, ки пеши роҳи ин даҳшат ва бераҳмӣ гирифта шавад.

АДАБИЁТ

1. Королёв А.А. Международный терроризм на современном этапе / А.А. Королёв // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение» - 2008. - №6.
2. Файзуллоҳ Ҷалол. Симои терроризми байналмиллалӣ (нақши Иттиҳоди Аврупо дар мубориза бар зидди терроризм). - Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 18 с.
3. Ткачёв П.Н. Терроризм как единственное средство нравственного и общественного возрождения / П.Н. Ткачёв. – М.: Археографический центр, 1997.
4. Будницкий О.В. Терроризм: история и современность / О.В. Будницкий // Электронный журнал «Полемика» - Выпуск 10.
5. Жариков К.В. Понятие терроризма/ К.В. Жариков. – М., 2016. - С.113.
6. Файзуллоҳ Ҷалол. Симои терроризми байналмиллалӣ (нақши Иттиҳоди Аврупо дар мубориза бар зидди терроризм). - Душанбе: ЭР-граф, 2019. - 77с.
7. Назиров Д. Проблемы терроризма и религиозного экстремизма в условиях глобализации. Ч.1. Терроризм: понятие, сущность, идейные истоки, факторы, противодействия / Д. Назиров. – Душанбе, 2009. – 288 с.
8. Х. Холикназар. Республика Таджикистан в борьбе против терроризма и религиозного экстремизма в период государственной независимости. – Душанбе, 2016. – 317 с.

ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛХАЛҚӢ: МОҲИЯТ ВА ҶАНБАҲОИ ОМӮЗИШИ ОН

Дар мақолаи мазкур кӯшиши таҳқиқ ва муайян сохтани моҳияту хусусияти яке аз проблемаҳои мубрами имрӯза - терроризм анҷом дода шудааст. Муаллиф бо истифода аз манобеи таърихиву сиёсии дастрас падидаи терроризмро дар оинаи таърих дида баромада, якчанд марҳилаҳои асосии онро низ пешниҳод намудааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки нагирифтани пеши роҳи ин хатари умумибашарӣ метавонад боз ҳазорҳо мардуми осоиштаро аз ҳаёт маҳрум созад, зеро дар қалбу вуҷуди онҳое, ки чунин зулму ситам ва афкору андешаи ҷоҳилона ҷой гирифтааст, ба ҷуз бадбахтӣ ва маҳрумият овардан дигар андешаи солиме ҷой надорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун кишвари дар сафи аввали мубориза бо терроризм қарордошта як силсила қонуну консепсияҳои махсус қабул кардааст, ки барои мубориза бурдан бо ин падидаи номатлуб равона шудаанд.

Калидвожаҳо: терроризм, экстремизм, мавҷҳои терроризм, мубориза бо терроризм, муборизаи Тоҷикистон бо терроризм, давлати исломӣ, консепсияи мубориза бо терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, омӯзиши терроризм, таҳдидҳои глобалӣ, ихтилофҳои мазҳабӣ.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ: СУЩНОСТЬ И АСПЕКТЫ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ

В настоящей статье делается попытка исследовать и выяснять сущность и специфику одной из самых серьезных и сложных проблем современности - терроризма. Автор на основе привлечения и изучения многочисленных источников исторического и политического характера раскрывает это явление через призму истории и предлагает несколько этапов её эволюции. При каждом этапе, по убеждению автора, мы наблюдаем различные стороны проявления терроризма, хотя можно и выделить общие черты терроризма, присущие ему во все времена. Автор убеждает читателя в том, что только совместными усилиями человечество может предотвратить международный терроризм и успешно бороться с ним, тем самым спасти международное сообщество от неминуемой гибели. Опасность этого явления особенной ощутима для независимых центральноазиатских государств, где активно действуют многие терористические и экстремистские организации, получающие поддержку извне. В их числе: «Ал-Каида», ИДУ, «Движение Талибан», «Хизб ут–Тахрир ал-Ислами», «Ансаруллах», ПИВТ и многие другие. Республика Таджикистан, находясь на переднем краю борьбы с тероризмом, предпринимает различные попытки, создавая прочную правовую и нормативную базу для организованной и совместной борьбы вместе со своими региональными и международными партнерами для предотвращения и искоренения названной проблемы.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, волны терроризма, борьба с терроризмом, борьба Таджикистана с терроризмом, исламские государства, концепция противодействия терроризму в Республике Таджикистан, изучение терроризма, глобальные угрозы, религиозные конфликты.

INTERNATIONAL TERRORISM: THE ESSENCE AND ASPECTS OF ITS STUDY

This article attempts to investigate and clarify the nature and specificity of one of the most serious and complex problems of our time - terrorism. The author reveals this phenomenon through the prism of history and shows several stages of its evolution on the basis of attracting and studying numerous historical and political sources. At each stage, according to the author, we observe various aspects of the manifestation of terrorism, although it is possible to single out the general features of terrorism inherent in them at all times. The author convinces the reader that only through joint efforts can mankind prevent international terrorism and successfully fight it, thereby saving the international community from imminent death. The danger of this phenomenon is especially palpable for independent Central Asian countries, where many terrorist and extremist organizations actively receive support from outside. Among them, "Al-Qaeda", the IMU, "Taliban Movement", "Hizb ut-Tahrir al-Islami", "Ansarullah", the IRPT and many others. The Republic of Tajikistan, being not at the forefront of the fight against terrorism, is making various attempts, creating a solid legal and regulatory framework for an organized and joint struggle together with its regional and international partners to prevent and eradicate this problem.

Key words: terrorism, extremism, waves of terrorism, the fight against terrorism, the struggle of Tajikistan against terrorism, the Islamic state, the concept of countering terrorism in the Republic of Tajikistan, the study of terrorism, global threats, religious conflicts.

Сведения об авторе: ***Гайратова Фотима*** – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (**+992) 915-19-1860**

Information about the author: ***Gayratova Fotima*** - Tajik National University, applicant for the Department of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: **915-19-18-60**

УДК 94(47)

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ АРТИШИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипов А.Н., Собиров С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

9-сентябри соли 1991 дар арафаи пош хӯрдани давлати абарқудрати Шӯравӣ дар таърихи фаъолияти байналхалқии Тоҷикистон марҳилаи нав оғоз гардид [12,с.14]. Мувофиқи Эъломияи истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналхалқӣ эътироф гардид.

Дар баробари дастёбӣ ба истиқлолияти давлатии худ Тоҷикистон ба ислоҳоту азнавсозии сохтори қудратӣ оғоз намуд, ки тӯли таърихи 70 сол ба ИҶШС тааллуқ дошт.

Эъломия «Дар бораи истиқлолияти давлатӣ» муайян кард, ки Тоҷикистон ба мақсади ҳифз намудани истиқлолият ва якпорчагии сарзамини худ ҳуқуқи барпо намудани қувваҳои мусаллаҳро дорад [7,с.14]. Маъмулан, артиш яке аз унсурҳои асосии давлат ва кафили мавҷудияти он ба шумор меравад. Бунёди артиши миллии муқтадир эҳтимолан имкони пешгирии ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ғорати моликияти давлатӣ ва заминаи рушди кишварро дар шароити соҳибистиқлолӣ таъмин менамуд.

Вале бояд таъкид намуд, ки Тоҷикистон мисли ҷумҳуриҳои дигари иттифоқӣ аз артиши Иттиҳоди Шӯравӣ ягон мерос нагирифта, амалан ташаккули онро аз сифр оғоз намуд [9]. Дар ин бора Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳояш қайд кардаанд: "Аксари ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ аз артиши давлати абарқудрат ҳиссаи худро соҳибӣ карданд ва дар шароити нисбатан мусоид қарор доштанд, мо корро амалан дар ҷойи холӣ оғоз намудем. Яъне, артиши мо дар хаймаҳои аскарии воқеъ дар фурудгоҳи низомии шаҳраки Айнӣ таъсис ёфт» [19,с.73].

Марҳилаи аввали заминагузорӣ ва таъсиси Қувваҳои мусаллаҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи сентябри соли 1991 то декабри соли 1992 идома дошт. Дар ин марҳила аз нуқтаи назари назариявӣ қарори давлатӣ –дар бораи созмон додани Қувваҳои мусаллаҳ барои таъмини бехатарии ҳарбӣ қабул карда шуд.

Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал қарорро «Дар бораи тадбирҳо оиди таҳияи Консепсияи мудофиа ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул намуд, ки мувофиқи он мебоист Девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комиссариати ҳарбӣ, Кумитаи қонунбарорӣ, тартиботи ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи инсон, илм, маориф ва сиёсати байни ҷавонони Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон то якуми октябри соли 1991 лоиҳаи Қонун «Дар бораи мудофиаи амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва таклифҳоро дар хусуси ташкили гвардияи ҷумҳуриявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таклифҳои вакилони халқии

ИҶШС аз Тоҷикистон ва вакилони халқи ҷумҳурӣ, ки ҳангоми вохӯрӣ бо вазири мудофиаи ИҶШС рафиқ Шапошников Е.И. баён намудаанд тайёр карда, ба Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоянд.

Ҳамзамон, дар асоси ин санад мебоист дар сохтори Девони Вазирон Вазорати Мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда мешуд [5]. Дар радифи ин аснод фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиев «Дар бораи ташкил намудани Кумитаи мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид, ки дар баробари зарурати таъсиси Кумитаи мудофиа бо мақсади ҳифзи истиқлолияти давлатӣ ва тамомияти арзӣ таъйини раиси Кумита ва аз вазифа озод кардани ӯ ба салоҳияти Президенти ҷумҳурӣ мегузашт [6]. Ҳамчунин, дар ҳошияи ин фармони таърихӣ илова карда шуд, ки генерал – майор Ниёзов Фарух Раҳмонович раиси Кумитаи мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин карда шавад.

Дар ибтидои солҳои 90–ум вазъияти байналхалқӣ хусусиятҳои сифатан навро касб намуда, ба гузариш аз зиддият ва мухолифатҳои ду низом ба шакли нави муносибатҳои байнидавлатӣ тавсиф меёбад. Ҳарчанд хатари бархӯрди ду низом ва ҷанги ҳастаии умумӣ нисбатан коҳиш ёфта бошад ҳам, вале зуҳури хатарҳои муосир дар заминаи зиддиятҳои миллӣ, байнимардумӣ, минтақавӣ, динӣ ва ғайраҳо возеҳ гардид. Ин раванд ба Тоҷикистон низ тааллуқ дошт [7,с.334].

Бо дарназардошти хатарҳо ва зуҳуроти дигар ҷиҳати муҳофизати сарҳади давлатии худ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Эъломияи истиқлолияти давлатӣ «Дар бораи ташкили Раёсати муҳофизати сарҳади давлатии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо мақсади пурзӯр намудани сарҳади давлатӣ, расонидани ёрии амалӣ ба Қӯшунҳои сарҳадии Федератсияи Россия ва таъмини ҳамкории самараноки онҳо ба мақомоти олии ҳокимият, инчунин роҳ надодан ба ҳодисаҳои вайрон кардани сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва пешгирии амали бадхоҳонаи гурӯҳҳои мухталиф ба муқобили сохти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул намуд, ки Раёсат оид ба муҳофизати сарҳади давлатии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шумораи 79 нафар ташкил карда шавад [13].

Ҳамин тавр, аз сентябри соли 1991 то декабри соли 1992 заминаҳои сохторҳои Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шуданд. Аммо дар ин замон вазифаҳои муҳим ва масъалаҳои куллӣ оид ба созмони артиши миллӣ ҳалли худро наёфта буданд. Илова бар ин, ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, набудани заминаи моддӣ-техникӣ, вазъи сарҳади Тоҷикистону Афғонистон бо назардошти таҳдиди хатарҳои муосир тақдири ояндаи мурдуми тоҷикро зери хатар қарор дода буданд.

Таърих борҳо собит намудааст, ки тоҷикон ҳамеша ҳангоми бадбахтиҳои азим ва дар душвортарин вазъият кӯшишҳои сангин ба харҷ додаанд, то бар оламиён нишон бидиҳанд, ки наҷотдиҳандаи марзу бум ва аҳлу аёлашон танҳо худашон ҳастанд [1,с.29]. Марҳилаи дуюми таъсиси Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз декабри соли 1992 то июни соли 1997 ба шумор меравад, ки бо номи фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон алоқаманд мебошад. Муаррихон бар ин ақидаанд, ки яке аз ҷанбаҳои асосии таърихи инсониятро роҳбарони кишварҳо муайян менамоянд. Албатта, аксари давраҳои таърихии рушди давлатҳои қадим ва муосир бо номи сарварон алоқаманд мебошанд, ки рифоҳи мардум, авҷи қудрати кишвар, густариши илму фарҳанг ва тиҷорат бо ному фаъолияти онҳо вобастагӣ доранд [15].

Дар ин марҳила қадамҳои устувор оид ба барпо намудани қувваҳои мусаллаҳ, аз ҷумла бунёди заминаи ҳуқуқӣ гузошта шуданд. Аммо самти муҳимми созмондиҳии қувваҳои мусаллаҳ дар ин вақт масъалаи ташкил намудани қӯшунҳои зудамал, тарбиявӣ ва мутамарказонидашуда ба ҳисоб мерафт.

Дар иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ яке аз муҳимтарин санадҳо дар таърихи навини халқи тоҷик -Қарор «Дар бораи таъсиси қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд. Вале вусъати вазъияти сиёсии номуътадил имкон намедод, ки ин раванд бо як низоми муайян ва дар муҳлатҳои таъйиншуда ба итмом расонида шавад. Бояд қайд намуд, ки ҷанги шаҳрвандии оғозгардида дар соли 1992 имкон намедод, ки дар ҷумҳурӣ артиши доимоамалкунандаи қудратнок ташкил карда шавад, зеро низоъҳои ҳарбии шаҳрвандӣ дар авҷ буд [7,с.306].

Раванди касби истиқлоли давлатии тоҷикон, пайомадҳои он дар шакли ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва хатари нобудии миллат ба саҳна нафареро овард, ки бешак масъулияти он рӯзу фардои миллатро ба зимма гирифта, худро дар қатори пешвоёни бузурги таърихӣ ҷой дод. Эмомалӣ Раҳмон бо изни Худованд ва дуои мардуми тоҷик дар лаҳзаи ҳассос ба сари қудрат омада, оғози сулҳу ваҳдат, ҳифзи истиқлолияту давлатдорӣ ва касби рифоҳу амнияти мардум гардид. Новобаста аз вазъи муташанниҷи сиёсӣ мувофиқи фармони Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 уми декабри соли 1992 Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил шуд, ки ба давраи аслии ташкилшавии қувваҳои мусаллаҳи ҷумҳурӣ оғоз бахшид [13,с.263].

Аз моҳи декабри соли 1992 ва аввали соли 1993 Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамкориро дар бахши таъсиси Вазорати мудофиа ва сохторҳои қудратии кишвар дар сатҳи баланд ба роҳ монд. 2-феврали соли 1993 Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон бо вазири мудофиаи Федератсияи Русия П.С. Грачёв мулоқот намуд.

Зимни мулоқот Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон ва вазири мудофиаи Федератсияи Русия масъалаҳои марбут ба ҳамкориҳои ҳарбӣ ва ҳарбию техникии Тоҷикистону Россияро баррасӣ намуданд. Баъд аз анҷоми мулоқот 4-уми феврали соли 1993 Эмомалӣ Раҳмон бо ҳамроҳии вазири мудофиаи Россия аз қисми низомии дивизияи 201–ум Федератсияи Русия дидан карданд, ҳамчунин Эмомалӣ Раҳмон фармонро «Дар бораи Рӯзи қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон» имзо намуд. 17 феврал бошад, Э. Раҳмон Қарори Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи савганди низомӣ»-ро имзо кард [12,с.60].

Эмомалӣ Раҳмон 22-феврали соли 1993 фармони Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи додани рутбаи навбатии ҳарбии генерал – майор ба вазири мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон полковник Шишлянников А.Б. ва раиси Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон полковник Зуҳуров Сайдамир додани рутбаи генерал - майор»-ро имзо намуд [12,с.61].

Мутобиқи фармони Раиси Шӯрои Олӣ рӯзи 23–юми феврал Рӯзи қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардида, бахшида ба он дар шароити мураккаби сиёсӣ ва буҳрони шадиди иқтисодӣ гузаронидани паради ҳарбӣ ба нақша гирифта шуд.

Нависандаи рус Сорокин А. он рӯзро ба ёд оварда қайд намуда аст: «Имрӯз офтоби хандон дар осмони кабуди Душанбе нурафшонӣ карда, мардумро ба сӯйи майдони Озодӣ роҳнамоӣ мекард. Мардум, ки аз гирдиҳамоиҳои ғайриқонунӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ монда шуда буданд, ба маркази шаҳр бинобар чорабиниҳо баҳри барпо намудани Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъ омаданд.

Новобаста аз рӯзи корӣ, майдон пур аз одамон шуд. Дар маросими тантанавӣ Раиси Шӯрои Олӣ, Раиси Ҷабҳаи Халқӣ, аъзоёни парламент, ҳукумат ва намояндаи Созмони Милали Муттаҳид иштирок доштанд. Имрӯз дар майдони марказии шаҳри Душанбе намоиши якуми артиши Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Ин рӯз ҳамчун рӯзи барпо намудани Қувваҳои мусаллаҳи Тоҷикистон дар таърихи кишвари мо сабт мегардад» [13,с.263]. Асоси барпо намудани Қувваҳои мусаллаҳи ҷумҳуриро низомномаҳои умумиҳарбӣ, унвонҳои ҳарбӣ ва принсипҳои нигоҳдории Артиши Шӯравӣ ташкил медоданд [7,с.356].

Вале дар ин давраи мушкил таҳдид ба якпорчагии давлати тоҷикон ҳам аз сарҳад аз ҷониби Афғонистон ва ҳам аз дохил тавассути гурӯҳҳои ҷинояткор эҳсос мегардид.

Масалан, шаби 13 июли соли 1993 гурӯҳҳои ҷангии мухолифини тоҷик ва афғон ба посгоҳи сарҳадии Гурӯҳи қувваҳои сарҳадии Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷум карданд, ки дар натиҷа сарҳадбонон 25 нафар талафот доданд [2].

Тибқи иттилооти Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «1-уми августи соли 1993 қисмҳои низомӣ маҷбур шуданд, ки амалиётҳои ҳарбиро дар ноҳияҳои Тавилдара ба муқобили гурӯҳҳои ҷинояткор, ки дер боз яроқнок шуда буданд, оғоз намоянд. Онҳо фармони Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз 18-уми декабри соли 1992 «Дар бораи ихтиёрӣ супоридани яроқу аслиҳа» вайрон карданд. Дар амалиёти ҳарбие, ки дар Дашти Шер гузаронида шуд, чор нафар хизматчии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон ба ҳалокат расид. Аз соли 1993 оғоз намуда, дар ноҳияи Тавилдара ҳар рӯз иғвогариҳо ва амалиётҳои ҳарбӣ рух медоданд» [4,с.455].

Новобаста аз таъсиси сохторҳои қудратӣ ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ давом мекард, ки дар рафти он зиёда аз 150 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистон ба ҳалокат расиданд, 55 ҳазор кӯдакон ятим монданд, 25 ҳазор занҳо аз шавҳаронашон маҳрум гаштанд. Ба ғайр аз ин, шумораи зиёди хонаҳо, мактабҳо пулҳо вайрону валангор карда шуданд. Ин вайронкориҳо, харобиовариҳо ва зарари овардашуда иқтисодиёти Тоҷикистонро то ба муҳлати якчанд сол ба қафо кашиданд ва сатҳи зиндагии мардумро хеле паст карданд. Аз ин рӯ, Сарвари давлат аз рӯзҳои аввалини роҳбарӣ ба кишварҳои ҳамсоя ва Россия ҷиҳати мусоидат ба ҳалли мусолиматомези вазъият дар Тоҷикистон мурочиат намуд. Ҳамзамон имзои шартнома дар бораи Нерӯҳои дастаҷамъии муҳофизати сулҳи кишварҳои узви ИДМ барои мустаҳкам намудани сарҳади Тоҷикистону Афғонистон аҳамияти муҳим дошта, инчунин барои муътадил намудани вазъият дар Тоҷикистон ва баргардонидани гурезаҳо ва муҳоҷирон мусоидат намуд [3]. Инчунин бо талошҳои сарвари давлат ва даъват аз минбари Созмони милали муттаҳид ба ин нерӯҳо мақоми қувваҳои сулҳхоҳи СММ дода шуданд [10,с.192].

Марҳилаи сеюм давраи хотимавии бунёди артиши миллии Тоҷикистон баъди имзои Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ байни ҳукумати ҳукумати кишвар ва роҳбарияти мухолифин оғоз гардид. Дар ин давра ба ҳайати таркибии Артиши миллӣ

тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Ҷиҳати иҷрои протокол оид ба масъалаҳои низомии созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва бо мақсади суръатбахшии ҷараёни реинтегратсия, халъи силоҳ ва барҳамдиҳии воҳидҳои мусаллаҳи иттиҳоди мухолифини тоҷик, ки аз бақайдгирӣ ва атестатсия гузаштаанд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор баровард, ки ба Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохторҳои қудратӣ аз ҳисоби воҳидҳои мусаллаҳи иттиҳоди мухолифини тоҷик, ки аз бақайдгирии атестатсия гузаштаанд, ҷузъу томҳои дахлдори муваққатии қувваҳои мусаллаҳ ва дигар воҳидҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил намоянд [5].

Аз барқароршавии Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ шуруъ карда дар муносибат бо кишварҳои хориҷӣ ҳамкориҳои судмандро ба роҳ монда дар самти баланд бардоштани ихтисоси низомиёни тоҷик ва омода намудани кадрҳои ҳарбӣ дар сатҳи матлуб ба роҳ монда шуд. Тайи солҳои 1999-2015 400 нафар хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи мо дар курсҳои омӯзишии Ҷумҳурии мардумии Чин сатҳи касбии худро баланд бардоштаанд [8]. Ҳамкории мутақобила бо Федератсияи Россияро ҷиҳати ёрии амалии низомӣ ва техникӣ дар солҳои истиқлолият бояд бесобиқа шуморем. Бо кумаки ин кишвар то соли 2017 барои Артиши миллии тоҷик беш аз ҳазор нафар мутахассисони ҳарбӣ омода гардидаанд [15]. То соли 1997 Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар аз се навъи асосӣ, яъне қӯшунҳои хушкигард, қувваҳои ҳарбӣ – ҳавоӣ ва қувваҳои зиддиҳавоӣ иборат буданд [11].

Соли 2003 дар фазои ИДМ сохтори ҳарбӣ-сиёсӣ бо номи Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ пайдо шуд, ки яке аз вазифаҳои муҳимми худро мубориза ба муқобили терроризми байналхалқӣ муайян намуд. Заминаи таъсиси он шартномаи амнияти дастаҷамъӣ мебошад, ки 15-майи соли 1992 дар шаҳри Тошканд ба имзо расида, иштирокчиёни он дар оғоз аз 6 давлат -Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Росия, Украина иборат буданд. Дар ин созмон Тоҷикистон мақоми хосса дошта, ҳамчун сангари асосии пешгирии хатарҳои муосир аз Афғонистон ба шумор меравад [3].

Тавре маълум аст, айни замон ягон кишвари дунё новобаста за иқтидор ва нерӯ наметавонад ба танҳоӣ дар баробари хатарҳои муосири ҷаҳонӣ истодагарӣ намояд. Аз ин рӯ, танҳо ҳамкории бисёрҷониба ва усули дастаҷамъии ҳамкорӣ имкони муқобилият бо терроризм ва экстремизмро фароҳам меорад. Бо назардошти ин яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвари мо ҳамкорӣ бо созмонҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дар самти таъмини амният буда, Тоҷикистон дар саҳнаи байналхалқӣ ҳамчун кишвари пешоҳанги мубориза бо хатарҳои муосир эътироф гардидааст. Бешубҳа, ин мақоми кишвар бо заҳмату талош, ҷонфидоӣ ва ироаи пешниҳодҳои оламшумули Пешвои миллат ба даст омадааст.

Имрӯз Артиши миллии Тоҷикистон воҳиди мукаммали ҳарбӣ ба ҳисоб меравад. Дар қиёс бо солҳои аввали истиқлолият он фишанги муҳимми ҳокимият буда, ҳамчун кафил сулҳу субот ва амнияти кишвар баромад менамояд. Дар сафҳои он ватандӯстони тоҷик ба хотири кишвар пайваста ҷоннисорӣ менамоянд. Дар саргаҳи ин қаҳрамонии сарбозони шуҷоъ намунаи барҷастаи Пешвои миллат меистад. Ҳамагон медонанд, ки зимни расидан ба ҳадафи олӣ – сулҳ ва музокироти байни тоҷикон таҳдиду суиқасдҳои зиёд аз дохилу хориҷ, хатари табдили кишвар ба майдони рақобати мансабталошон ва бозингарони минтақавию ҷаҳонӣ возеҳ буд. Устуворӣ ва қатъият новобаста аз душмании рӯирости қувваҳои дохиливу хориҷӣ, мулоқоту вохӯрӣ бо роҳбари мухолифин дар Кобулу Хусдеҳ, гузашт ба хотири миллат аз нотакрории шахсияти Пешвои тоҷикони ҷаҳон шаҳодат медиҳад [16,с.296].

Маҳз бо заҳмату талошҳои пайгиронаи Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон дар интиҳои асри XX аз фоҷиаи миллӣ раҳо ёфта, истиқлолияти давлатии худро таҳким бахшид ва миллати тоҷик баъди ҳазор сол дар роҳи эҳёи давлатдории миллӣ ба дастовардҳои бузурги таърихӣ ноил гардида, имрӯз ба сӯйиояндаи нек устуворона қадам мезанад. Яке аз омилҳои асосии таъмини ин эътимоди мардум артиши миллӣ мебошад. Ин аст, ки имрӯз Тоҷикистон кишвари дуюмини амнтарини ҷаҳон эътироф шудааст [14].

АДАБИЁТ

1. Амиршоҳӣ Н. Давлатдории тоҷикон. Дар асрҳои IX-XVI. -Душанбе, 1999. - 1008 с.
2. Бой на 12-й заставе Московского погранотряда [электронный ресурс]. wikipedia.org/wiki/ Бой_на_12-заставе_Московского_погранотряда
3. Винокуров В. И. История военной дипломатии. Том 4. Издательство: ИД Перемены, 2011 г. С.132. [электронный ресурс]. https://www.labirint.ru/books/384829/
4. История таджикского народа. Том IV. (Новейшая история). -Душанбе: Империал-Групп,2011. - С. 455.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 феврали соли 1999 «Дар бораи таъсиси ҷузъу томҳои муваққатии Қувваҳои Мусаллаҳи доимоамалкунанда ва дигар қисмҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби Воҳидҳои мусаллаҳи ҳарбии иттиҳоди мухолифини тоҷик».
6. Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳо оиди таҳияи консепсияи мудофиа ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон». Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қадриддин Аслонов. 9-сентябри 1991. шаҳри Душанбе. Ҷумҳурият №4. 7-январи соли 1992.

7. Назаршоев Н. Военная история Таджикистана. Душанбе, 2002. -С.359.
8. Нашрияи Ҷамъияти мададгори мудофиа / Н.Назаршоев //Ватанпарвар. -11.05.2016. -№5
9. Петр Бологов Граница в полтора века. 12.07.2012. [электронный ресурс]. https:Fergananews.com.articles\7424
10. Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. В 4-х томах. Том первый. -Душанбе, 2004. - С.192.
11. Раҳимзода М. Артиш зода ва парвардаи истиқлол //Ватанпарвар. - №7. 19.07.2019.
12. Саидов З. Ш. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей» / З. Ш. Саидов. – Душанбе, 2015. - С.14.
13. Таджикистан в огне. –Душанбе: Ирфон, 1993. -263 с.
14. Тоҷикистон дуюмин кишвари амнтарини ҷаҳон дониста шуд! Пажӯҳиши Маркази таҳлилии амрикоӣ Gallup. [электронный ресурс]. https://khovar.tj/2019/11/to-ikiston-duyumin-kishvari-amntarini-a-on-donista-shud-pazh-ishi-markazi-ta-lilii-amriko-gallup/18
15. Ҷурақулзода Д. Ватанпарвар. - 10.02.2017. - №2.
16. Шарипов А. Махсусият ва омилҳои маҳбубият касбнамудаи Пешво / А. Шарипов //Паёми ДМТ. -2019. - №1. - С.293.
17. Шарифзода А. Эмомалӣ Раҳмон наҷотбахши миллат / А.Шарифзода, С. Фаттоев. -Душанбе: Ирфон, 2011. - С.60.
18. Эмомалӣ Раҳмон Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Ҷумҳурият. - 28 декабри соли 1992. -№2. 3.01.1993
19. Эмомалӣ Раҳмон Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз 5 ҷилд. –Душанбе: Ирфон, 2005. - Ҷилди панҷум. -Саҳ-73 (560).

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ АРТИШИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба баррасии масъалаи таъсиси яке аз рукнҳои аслии нигоҳдошти ҳокимияти давлатӣ - Артиши миллӣ бахшида шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон Артиши миллии худро дар замони ҷанги шаҳрвандӣ, набудани заминаи моддӣ-техникӣ, норасоии мутахассисони ҳарбӣ бунёд намудааст. Дар мақола марҳилаҳои таъсиси Артиши миллӣ бо махсусиятҳои хосси онҳо инъикос ёфтаанд. Ҳамзамон таъкид мегардад, ки маҳз талошҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон омили асосии таъсиси Артиши миллӣ ва такмилу тақвияти иқтидори ҷангӣ ва сохтории он гаштааст. Муаллифон таъкид менамоянд, ки маҳз ҷоннисорию талошҳои пайгиронаи Пешвои миллат намунаи садоқат ва қаҳрамонӣ барои хизматчиёни ҳарбӣ гардидааст. Айни замон таъмини амнияти кишварҳо бо назардошти ҳамкориҳои ҳарбӣ низ мукаммал гашта, амнияти дастаҷамъӣ омили пешгирии хатарҳои муосир мебошад. Имрӯз бо ташаббусу дастгирии хирадмандонаи сардори давлат Артиши миллии мо ба яке аз артишҳои пурқудрати Иттиҳоди Давлатҳои мустақил табдил ёфта, дар пешгирии хатарҳои минтақавӣ саҳми назаррасеро доро мебошад.

Калидвожаҳо: истиқлолият, ҷанги шаҳрвандӣ, Артиши миллӣ Пешвои миллат, амният, хатарҳо, ҳамкориҳои ҳарбӣ, хатарҳои муосир.

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена рассмотрению проблемы формирования одного из основных элементов сохранения государственной власти – Национальной армии. Республика Таджикистан создала свою Армию во время гражданской войны, отсутствия материально-технической базы, нехватки военных специалистов. В статье освещены этапы формирования Национальной армии с ее особенностями. Вместе с тем, подчеркивается, что именно Лидер нации Эмомали Рахмон стал фактором создания и повышения квалификации и усиления военного потенцила и его структуры. Авторы подчеркивают, что именно преданность и поступательные усилия Лидера нации служат примером преданности и геройства военнослужащих. В настоящее время безопасность государства осуществляется с учетом военных взаимодействий, коллективная безопасность стала фактором противодействия современным угрозам. Сегодня с инициативами и мудрой поддрежкой главы государтства наша национальная армия превратилась в одну из сильных армий Содружества независимых государств, внося весомый вклад в дело противодействия региональным угрозам.

Ключевые слова: независимость, гражданская война, национальная армия, Лидер нации, безопасность, вызовы, военное сотрудничество, современные угрозы.

ROLE OF EMOMALI RAKHMON IN THE FORMATION OF THE NATIONAL ARMY OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the consideration of the problem of the formation of one of the main elements of maintaining state power - the National Army. The Republic of Tajikistan created its Army during the civil war, the lack of material and technical base, and the shortage of military specialists. The article highlights the stages of the formation of the National Army with its features. At the same time, it is emphasized that it was the leader of the nation Emomali Rahmon who became a factor in the creation and further training and strengthening of the military potential and its structure. The authors emphasize that it is the dedication and ongoing efforts of the Leader of the nation that serve as an example of the dedication and heroism of the military. At present, the security of states is being filled taking into account military interactions, collective security has become a factor in countering modern threats. Today, with the initiatives and wise support of the head of state, our national army has become one of the strongest armies of the Commonwealth of Independent States, having a visible contribution to countering regional threats.

Key words: independence, civil war, national army, leader of the nation, security, challenges, military cooperation, modern threats.

Сведения об авторах: ***Шарипов Амриддин Нуридинович*** – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988-50-10-11.** E-mail: **amrsharif@mail.ru**
Собиров Сайёд Рамазонович – Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, соискатель кафедры истории таджикского народа. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: **(+992) 918-16-11-82**. E-mail: **ddkssr@mail.ru**

Information about the authors: ***Sharipov Amriddin Nuridinovich*** - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 988-50-10-11.** E-mail: **amrsharif@mail.ru**
Sobirov Sayyod Ramazonovich - Kulyab State University named after A. Rudaki, applicant for the Department of History of the Tajik People. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov Street 16. Phone: **(+992) 918-16-11-82.**

УДК 9 (М) 3

НАҚШИ Л.С. ЯВИЧ ДАР РУШДИ ИЛМИ ҲУҚУҚ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ТОҶИКИСТОНИ ШӮРАВӢ

Норов И.С.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров

Дар замони Шӯравӣ дар Тоҷикистон як қатор олимон ва муҳаққиқони варзидаи илми ҳуқуқшиносӣ фаъолият доштанд, ки барои рушду инкишофи ин соҳа саҳми арзандаи худро гузоштанд. Яке аз ин гуна муҳаққиқи соҳаи ҳуқуқ Явич Лев Самойлович маҳсуб меёбад. Явич Лев Самойлович (20 сентябр 1919 - 30 июли 2004) - олим, ҳуқуқшиноси варзидаи шӯравӣ, муҳаққиқи илми ҳуқуқшиносӣ, ки дар пешрафти қонунгузории ҶШС Тоҷикистон ва Иттиҳоди Шӯравӣ саҳми арзанда гузоштааст. Бахши корҳои ӯ ба тадқиқи масъалаҳои фалсафаи ҳуқуқ, назарияи давлат ва ҳуқуқ бахшида шуда, минбаъд дар натиҷаи тадқиқотҳои илмияш ба комёбиҳои назаррас мушарраф гардида буд.

Мавсуф Донишгоҳи ҳуқуқшиносии шаҳри Ленинградро бо дипломи ҳуқуқшинос хатм намуда буд. Баъд аз хатми донишгоҳ барои баланд бардоштани савияи дониши ҳуқуқии худ ва тадқиқот дар ин бахш ба аспирантураи донишгоҳи мазкур дохил гардида, дар оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ Л.С. Явич аспирантураро ба итмом мерасонад. Сипас дар шуъбаҳои гуногуни мақомотҳои қудратӣ, аз ҷумла дар мақомоти прокуратураи шӯравӣ ва дар ҳифзи қонунҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҶШС Тоҷикистон фаъолият менамояд. Барои таҳкими қонунгузории миллии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Шӯравӣ саҳми арзанда мегузорад. Баъд аз солҳои фаъолият дар мақомотҳои қудратӣ аз соли 1967 оғоз намуда ба Тоҷикистон меояд ва пурра ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғул мешавад. Фаъолияти илмӣ педагогии худро то соли 1990 дар Тоҷикистон ҳамчун олими варзида идома дода, саҳми худро дар пешрафти илми ҳуқуқ ва бахшҳои алоҳидаи он то бозгашташ ба Изроил мегузорад. Дар замони фаъолияти илмӣ-тадқиқотияш ҳамчун профессори факултети ҳуқуқшиносии кафедраи назарияи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи Ленинград кор кардааст. Фаъолияти илмӣ-тадқиқотияшро дар Тоҷикистон, Москва ва Ленинград давом додааст.

Соли 1951 дар Донишгоҳи ҳуқушиносии ба номи М.И Калинин рисолаи номзадии худро дар мавзӯи «Норма советского социалистического права и социалистическое правовое отношение» [4,с.130] ҳимоя намуд, ки кори илмии ӯ дар танзими муносибатҳо ва нормаҳои қонунгузории шӯравӣ нақши муҳимеро бозид. Баъд аз якчанд соли фаъолияти илмӣ, аниқтараш дар соли 1960 дар Донишгоҳи ҳуқуқшиносии ба номи А.А. Жданов рисолаи доктории худро дар мавзӯи «Советское право - регулятор общественных отношений в СССР: Основные вопросы общей теории правового регулирования» [3,с.168] ҳимоя намуд. Минбаъд дар муносибатҳои ҳуқуқии Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистон, кори илмии ӯ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ дар таҳкими қонунгузории миллӣ ва мустаҳкам намудани пояи ҳуқуқии кишварҳои аъзои иттиҳод нақши марказиро бозид. Ҳар як тадқиқоти илмӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ барои ҳалли масъалаҳои мубрами замони шӯравӣ бахшида мешуд, ки аз ҷумлаи чунин мавзӯъҳо кори илмии Л.С. Явич низ буд.

С.А. Раҷабов дар китоби худ "Рушди илми ҳуқуқшиносӣ дар Тоҷикистон" оид ба фаъолияти илмию эҷодии Л.С. Явич «Творческое воздействие советского права на создание и развитие социалистических, форм хозяйства» маълумоти мухтасар додааст. Дар ин асари худ муаллиф доир ба нақши илми ҳуқуқи шӯравӣ дар рушди соҳа ва илми ҳуқуқ, инчунин соҳаҳои хоҷагидорию ҷамъиятӣ аз замони Инқилоби Октябр маълумот додааст, ки ин яке аз нишонаҳои таъсири асарҳои илмӣ–оммавии олимони ватанӣ дар таҳкими қонунгузории миллӣ ва ҳалли проблемаҳои замон дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистон ба ҳисоб мерафт [1,с.23].

Яке аз дигар асари илмии дотсент Л.С. Явич «Народно-государственная власть» ба ҳисоб меравад, ки ин асар дар таҳкими қонунгузории ҳукумати маҳаллӣ, дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нақши марказиро дар ҳалли муаммоҳои маҳаллӣ мебозид.

Соли 1954 муаллиф мавзӯи худро дар маҷалла дар ҳаҷми як мақолаи фишурда аз чоп баровард, ки дар он гуфта шуда буд:" Мақомоти давлатӣ ва ҳуқуқии Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҳалли масъалаҳо ҳалталаби ҷомеаи муосири Шӯравӣ яке аз ҷойгоҳи намоёнро ишғол менамоянд", ки доир ба камбудиҳои дар илми ҳуқуқшиносии шӯравӣ ва дигар масъалаҳову муаммоҳои давр қарор дошта, андешаҳои худро баён намуда буд. Ҳамчунин,

оиди муайян намудани муносибатҳои дигари ҳуқуқие, ки хусусияти синфӣ доштанд, дар ҷомеа ибрози андеша намуда буд [2,с.137].

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки ҳисоботҳои факултети ҳуқуқшиносии ДДТ дар солҳои 1954-1955 далели онанд, ки нақшаҳои дар назди худ гузоштаро кафедраи назарияи давлат ва ҳуқуқ пурра ба иҷро расонидаанд. Кори илмӣ-тадқиқотии Л.С. Явич низ як қисми курси мавзӯъҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ ба ҳисоб мерафт [1,с.26].

Л.С. Явич муаллифи зиёда аз 250 асар ва мақолаҳои илмӣ мебошад, ки онҳо бо забонҳои англисӣ, немисӣ, испанӣ, хитоӣ, булғорӣ ва дигар забонҳо тарҷума гардидаанд.

Л.С. Явич муҳаққиқи соҳибмактаб буда, таҳти роҳбарии ӯ 50 нафар рисолаи номзадӣ, 10 нафар рисолаи докторӣ дифоъ намуданд ва 8 нафар мудирони кафедраҳоро тарбия намудааст, ки минбаъд дастпарваронаш дар рушди илми ҳуқуқ, тарбияи мутахассисони баландихтисоси соҳаи ҳуқуқ ва қонунгузории ҶШС Тоҷикистон низ саҳми арзандаи худро гузошта буданд.

Л.С. Явич ҳамчун муҳаққиқи варзидаи соҳаи ҳуқуқ аъзои таҳририяи маҷаллаи «Правоведение» низ буд, ки дар он оид ба масъалаҳои мубрами ҳуқуқӣ мақолаҳои ҳалталаби замонашро аз чоп мебаровард ва дар навбати худ ба мутахассисони ҷавон тарзи навиштани мақолаҳои илмӣ ва баён намудани андешаҳоро нисбат ба масъалаҳо ва муаммоҳои ҳуқуқӣ меомӯзонид, ки минбаъд мутахассисони ҷавон дар пешбурди корҳои илмӣ – тадқиқотии худ аз таҷрибаи бои чунин муҳаққиқон истифода мебурданд.

Явич Л.С. нисбати қонунгузорӣ нуқтаи назари худро чунон баён менамуд, ки ҳоло дар ҷомеа фаҳмиши мафҳуми ҳуқуқ он қадар васеъ паҳн нагардида буд, ки бояд барои оммафаҳм гардидани ҷумлаҳои дар боло зикршуда аз болои таҳияи қонунҳо ва мафҳумҳои ҳуқуқӣ олимони ҳуқуқшинос бояд корбарӣ намуда, қонунгузории миллии кишварро мустаҳкам намоянд. Аммо баъд аз солҳои 50-ум рушди илми ҳуқуқшиносӣ хеле хуб ба назар расид, ки фаҳмиши истилоҳи ҳуқуқ, ба андозаҳои фаҳмиши ҷамъиятӣ мутобиқ гардид [5]. Аз рӯйи фаҳмиши Л.С. Явич муқарраротӣ ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ дар эҷодиёти С.Н. Братуся кам ба назар мерасид, ки бисёри масъалаҳои пешкашнамудаи ӯ ба мафҳуми ҳуқуқ наздикӣ надоштанд. Аммо Л.С. Явич мегӯяд, ки фикрронии Е.А. Лукашова нисбат ба мафҳуми ҳуқуқ ва муносибатҳои гуногунҷабҳагии ҳуқуқ хеле хуб буда, дар асарҳои ӯ андешаҳои назаррас баён шудаанд. Ақидаи ӯ нисбат ба бисёрҷабҳа будани фаҳмиши ҳуқуқӣ ва истифодаи он дар илм даҳсолаи аввали натиҷаи ҳукумати Шӯравӣ, ба ақидаи Л.С. Явич хеле назаррас буда, ба маҳдудиятҳо нигоҳ накарда, олимони ин соҳа барои пешрафт ва ташаккулёбии он роҳҳои дигари пешбурди илми ҳуқуқ ва қонунгузориро ҷустуҷӯ менамуданд [5]. Барои боз ҳам пешравии қонунгузории шӯравӣ диққати бештари олимонро ҷалб менамуданд. Роҳҳои гуногуни муносибат ба ҳуқуқ ва қонун дида баромада мешуд. Ғояи асосии консепсияи Л.С. Явич дар мақола дида баромада шудааст. Гап дар сари он аст, ки ҳуқуқ асоси мафҳуми илми ҳуқуқшиносиро ташкил медиҳад. Л.С. Явич тавзеҳи муқарраротӣ ҳуқуқро ҳамчун "оморӣ-дастгоҳӣ" баҳо дода, иброз намуда буд, ки дар воқеъ назария ва таърихи иқтисод, давлат ва ҳуқуқ дар таълимоти ҳуқуқӣ аз ҷониби А.Я. Вишинский ба курси "Назарияи давлат ва ҳуқуқ" табдил дода шуда буд. Соли 1940 китоби дарсии "Назарияи давлат ва ҳуқуқ" аз ҷониби муаллифон С.А. Голунский ва.С. Строгович, ки дар он масъалаҳои ҳуқуқ ба дараҷаи дуюм ҷойгир карда шуда буд ва омӯзиши давлат аз рӯйи фаҳмиши сотсиалистӣ бо дарки махсуси тафаккури сталинӣ, дар асарҳо бо номи "Вопросах ленинизма" ва "таърихи кӯтоҳи Ҳизби коммунистӣ" инъикос гардида буд. Саволҳои ҳуқуқиро бошад А.Я. Вишинский дар китобаш "Вопросы теории государства и права" (М., 1949) (Саволҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ) (Москва, 1949) пурра нишон дода шудааст.

Назарияи умумии ҳуқуқ яке аз самтҳои тадқиқоти Л.С. Явич ба ҳисоб мерафт. Китоби мазкур дар бораи масъалаҳои муҳимми назарияи ҳуқуқии марксистӣ - ленинӣ махсус аз ҷиҳати фалсафию ҳуқуқӣ омӯхта шудааст. Дар асари мазкур раванди ташаккули босуръат, демократӣ ва дараҷаи маҳсулнокии ҳуқуқ ва истифодаи он дар раванди вусъатёбии сотсиализм баён ёфтааст.

Муаллиф муносибати байни ҳуқуқ ва иқтисод, сиёсат, идеология, моҳияти ҳуқуқ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, қонуният ва ҷазо ҳангоми ҳуқуқвайронкунӣ ба таври комил шарҳ додааст. Як қатор маълумотҳои китоб хусусияти мубоҳисавӣ доранд. Машаққат ва меҳнати муаллиф аз ҷониби олимони ҳуқуқшинос, файласуфон, таърихшиносон, иқтисодчиён ва инчунин донишҷӯёни курсҳои болоии донишгоҳҳои ҷомеашиносӣ ва унвонҷӯён баҳои баланд гирифтааст [4].

Л.С. Явич ба хулосае омад, ки ҳаёт, таҷриба ҳама вақт мавриди ташаккули амиқи донишҳои мо дар бораи ҳуқуқ ва самтҳои гуногуни таҳқиқи он, ки натиҷаҳо назарияи умумии ҳуқуқро дар самтҳову дараҷаҳои гуногун, миқдори фарогиранда, ба пуррагӣ муайян шуда, дар охир ва дар ҳаёту фаъолияти мо бо такмилдиҳию идораи муносибатҳои ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Муҳим он аст, ки тамоми тадқиқотҳои илмие, ки бурда мешаванд, бояд фарогири масъалаҳои муҳимми ҳалталаби ҳуқуқии ҷомеа

бошад. Дар натиҷаи тадқиқотҳои тӯлонӣ олимони соҳаи илми ҳуқуқшиносӣ қайд мекунанд, ки “оҳиста-оҳиста мураккабии ҳуқуқ нуқтаи назари методологиро доро мебошад. Он барои тадқиқи ҳуқуқ дар самтҳои гуногун имкон медиҳад, ки дар асоси он мо моҳияти илмии онро васеътар омӯзем. Қонунгузории махсуси ҷомеаи имрӯзаро бошад, дар асоси муҳиммияти ҷамъиятӣ ва арзишмандиаш дар асоси сарчашмаҳо дурусттар муайян намуда имкониятҳои барои ҷомеа заруриро бо макони дурусти истифодабарӣ дар ҳаёти инсонҳо роҳи нави ҳалли масъаларо пайдо менамоянд [5]. Аз нуқтаи назари методологӣ қабули арзиши ҳуқуқ ҳамчун мафҳуми мураккаб, аз нигоҳи ҳуқуқшиносон он ҳамчун шароити мусоид барои омӯхтан тадқиқи таҳкурсии асосии илми ҳуқуқшиносӣ ва робитаи он бо давлат, илмҳои иқтисодию сиёсӣ, идеология, таҷрибаи амалии одамон дар самтҳои гуногуни ҳаёти воқеии имрӯза омӯхта шавад.

Ҳамин тавр, Л.С. Явич дар натиҷаи тадқиқотҳои илмии худ дар соҳаи фалсафаи ҳуқуқ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, инчунин илми ҳуқуқшиносӣ ва қонунгузории миллии Тоҷикистон ва собиқ ИҶШС аз худ саҳми арзанда боқӣ гузошт.

АДАБИЁТ

1. Раджабов С.А. Развитие юридической науки в Таджикистане / С.А. Раджабов, М.И. Клеандров. -Душанбе: Дониш, 1986. -112 с.
2. Явич Л.С. Некоторые вопросы теории государства и права в свете марксистско-ленинского учения о базисе и надстройке / Л.С. Явич // Учен. зап. ТГУ, т. II, Сер. гуманитарных наук. -Сталинабад, 1954. -С.137- 154.
3. Советское право - регулятор общественных отношений в СССР. -Сталинабад, 1957. -168 с.
4. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. -Л., 1976. – 125 с.
5. О многоаспектном подходе к праву в трудах Л.С. Явича © 2011 Г.Р. Воронов Самарский государственный экономический университет [электронный ресурс]. E-mail: georg-voronov@yandex.ru
6. Вышинский А.Я. Вопросы теории государства и права / А.Я. Вышинский. - М., 1949.
7. Сталин И. Вопросы ленинизма. -М., 1947.
8. Манов Г.Н. О понятии формы государства / Г.Н. Манов // Ученые записки. Том XI: Труды юридического факультета. Выпуск 4.

НАҚШИ Л.С. ЯВИЧ ДАР РУШДИ ИЛМИ ҲУҚУҚ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ТОҶИКИСТОНИ ШӮРАВӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи яке аз олимони ҳуқуқшинос Л.С.Явич, ки дар пешрафти илми ҳуқуқ ва қонунгузории Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон саҳми назаррас гузоштааст, маълумот додааст. Инчунин, асарҳои олими мазкур ва бархе андешаҳои олимони дигари ҳуқуқшинос доир ба илми ҳуқуқ, қонунгузорӣ ва андешаронии онҳо нисбат ба рушди бахшҳои дигари илми ҳуқуқ дида баромада шудаанд ва бо андешаҳо ва пешниҳодҳои Л.С. Явич муқоиса карда шудаанд. Муҳаққиқ кӯшиш ба харҷ додааст, ки масъалаҳои ҳуқуқии дар ҷомеа вуҷуддоштаро таҳлил намояд. Барои ҳалли ин мушкилотроҳҳои ҳалро дарёбад ва пешниҳод намояд. Дар охир маълумот доир ба фалсафаи ҳуқуқ, назарияи давлат ва ҳуқуқ ва робитаи он бо дигар илмҳо хулосабарорӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, ҳуқуқшиносӣ, қонун, муҳаққиқ, Л.С. Явич, адабиёти ҳуқуқӣ, рушди қонунгузорӣ, пешрафти илм.

РОЛЬ Л.С. ЯВИЧА В РАЗВИТИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА СОВЕТСКОГО ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье автор постарался дать информацию об одном очень успешном ученом - юристе Л.С.Явиче, который внес свой вклад в развитие правового регулирования, развитие юридической науки и законодательного общества в Таджикской Советской Социалистической Республике. Он его научной деятельности напечатаны научные и методические книги, которые внесли свой вклад в общее развитие права и юридической науки, приводится оценка других ученых о его книгах и их мыслях, о развитии правоведения и юридической науки. Ученый постарался оценить другие точки зрения юристов и правоведов по различным проблемам юридической науки и хотел узнать их мнение о проблемах, которые существовали в обществе. В конце концов он переосмотрел другие мнения о проблемах: уголовных, гражданских, хозяйственных и других проблемах которые существовали и должны были решаться быстрее, для того чтобы не нанести вред обществу. В конце статьи приведена информация об философии права, теории государства и права и их отношениях с другими науками.

Ключевые слова: право, правоведение, закон, законодательство, исследователь, Л.С. Явич, юридическая литература, развитие законодательства, развитие юридической науки.

ROLE L.S. JAVICZ IN THE DEVELOPMENT OF LEGAL SCIENCE AND THE LEGISLATION OF SOVIET TAJIKISTAN

In this article, the author tried to date information about a very successful legal scholar L. S. Yavich which contributed to the development of legal regulation, the development of legal science and the legislative society in the Tajik Soviet Socialist Republic. More about his scientific activity, printed scientific and methodical books that have contributed to the overall development of law and legal science and evaluation of other scientists about his books and their thinking about the development of law and legal science revalued with the point of view of L. S. Yavich. The scientist tried to evaluate other points of view of lawyers and lawyers with different problems of legal science and wanted to know their opinion about the problems that existed in society. Eventually he reconsidered other opinion about problems: criminal, civil, economic and other problems which existed and had to be solved more quickly in order that without damaging to society. At the end of the article provides information about the philosophy of law, the theory of state and law and their relationship with other Sciences evaluated.

Key words: law, jurisprudence, law, legislation, researcher, L. S. yavich, legal literature, development of legislation, development of legal science.

Сведения об автора: ***Норов Исматулло Садибоевич*** - Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, аспирант кафедры отечественной истории и археологии. Адрес:735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: **92-770-35-89.** E- mail: **Ismatullo.Norov.1995 @mail.**

Information about the author: ***Norov Ismatullo Sadiboevic*** - Khujand State University named after B. Gafurov, graduate student of the Department of Russian History and Archeology. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. Pone: **92-770-35-89.** E- mail: **Ismatullo.Norov.1995 @mail.ru**

УДК:327.930,22

НАҚШИ АФҒОНИСТОН ДАР ТАШДИДИ ВОҚЕАҲОИ СИЁСӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ ДИПЛОМАТИИ ХОНИГАРИҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БО МАМОЛИКИ ҲАМҶАВОР ДАР АСРҲОИ XVIII-XIX, ИБТИДОИ АСРИ XX (БАР МАБНОИ САРЧАШМАҲО)

Саидов С.М.
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Қишри асосии аҳолии Осиёи Миёна ва ҷануби онро асосан қавмҳои ҳиндуориёӣ ташкил медоданд. Муҳаққиқон макони пайдоиши қавму қабилаҳои ҳиндуориёиро, доманакӯҳҳои Помир донистаанд, ки батадриҷ ба дигар қисматҳои Осиёи Миёна, Ҳинди Шимолӣ, ҳатто ба самти Аврупо паҳн шудаанд. «Аз ин ҷо (доманакӯҳҳои Помир.С.С.) гузаштагони ориёии мо аз як ҷониб ба самти ҷануб ба Ҳинд, ки он ҷо тамилҳоро фишор дода, ҷойгузини онҳо шуданд, аз дигар сӯ, ба самти шимолу ғарби Эрон ба Кавказ ва Аврупо роҳ ёфтанд ва бо шарофати фароҳам будани имкониятҳои беҳтарин, ба инкишофи олии ақлониву санъатӣ даст ёфтанд» [7,с.56]. Шарқшинос Н.Хаников зимни таҳрир ва ислоҳи боби IV китоби «Эрон» (муаллифи китоб Карл Риттер. С.С.), доир ба 11 минтақаи Эроншаҳр, ки дар «Занд Авасто» омадааст, маълумот додааст, ки бештари онҳо дар қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ қарор доштанд. Аз ҷумла: Суғдиён, Марғиёниён (Марв), Бохтариён, Нисо (Ҳудуди Ашқободи имрӯза),Ориёно (Ҳирот),Вайкарато (Сиистон), Гиркания ё Гургон (Ҷурҷон), Арахосия (Арокаҷа), Хайтумант (Ҳилманд), Рог ё Рага (Рай), Ҳапта Ҳинду (Ҳафт дарё дар Синду Ҳинд) [14,с.55]. Бо мурури замон, сарзамини мардуми бумии Осиёи Миёна ва ҷануби он ба макони тохтутози қавмҳои кӯчии аз қисматҳои шимол ва шимолу шарқӣ воридшуда табдил меёбад. Аз забткориҳои арабҳо, тохтутозҳои қавмҳои туркии қабл аз ҳуҷуми муғулҳо, сипас худи муғулҳо, то таъсисёбии аввалин давлати шоҳии Афғонистон аз ҷониби Аҳмадшоҳ, вилоятҳои алоҳидаи Афғонистони имрӯза бештар ба ҳайати давлатҳои Сaффориён, Сомониён ва Ғазнавиён дохил шуда будаанд. Тадриҷан пас аз парокандашавии ин давлатҳо, сарзамини афғоннишин миёни қавму қабилаҳои гуногун тақсим мешавад, ки дар мавридаш зикр хоҳем кард. Шарқшинос Н.Хаников, сарзамини Хуросонро "қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ" меномад. Ӯ нигоштааст, ки Хуросон як қисми алоҳидаи минтақаи ҷуғрофӣ мебошад, ки ба Эрони имрӯза рабте надорад ва ба Трансоксания (Мовароуннаҳр.С.С.) низ аз ҳама ҷиҳат кам робита дошта, мустақилияти он ҳамеша ҳис мешавад" [14,с.43]. Муҳаққиқи афғоншинос В.Гурко-Кряжин, тавонистааст доир ба пайдоишу вазъи таърихии афғонҳо, ҷойгоҳи онҳо дар арсаи таърихи то мелодиву асрҳои миёна ва замони муосир, маълумоти муфассал ва гоҳе муъҷаз баён намояд. В.Гурко-Кряжин дар бораи фазилатҳои қаҳрамонӣ ва фидокориҳои миллати афғон, дар мубориза бо абарқудратҳои минтақавию ҷаҳонӣ чунин нигоштааст: «…Бо вуҷуди кӯшишҳои зиёд, муддатҳои тӯлонӣ арабҳо натавонистанд, ки водии Кобулро тасхир намоянд ва ин бо шарофати мубориза ҷасуронаи ҳокимони он ҷо будааст…» [8,с.66]. Шарқшиносоне чун В.В.Бартолд, ва Н.Хаников, дар атрофи ҳамин мавзӯъ ақидаи худро баён кардаанд. Муҳаққиқон зикр менамоянд, ки ҳуҷуми муғулҳо ба Мовароуннаҳру Хуросон ва бо қавмҳои маҳаллӣ омезиш ёфтани онҳо, сабаб гаштааст, ки танҳо дар сарзамини имрӯзаи Афғонистон қавму қабилаи зиёд ба вуҷуд ояд, ки аз ҷумла муғулҳо, ҷамшедиҳо, тайманиҳо, фирӯзкӯҳиҳо, таймурҳо, ки ҳамагӣ "аймоқҳо" номида мешуданд ва дигарҳо арзи ҳастӣ намоянд. Ин қавмҳои туркӣ-муғулӣ ба доманаҳои фарохи маскунии ду соҳили Амударё, аз Мурғоб (водии Марв) то Бадахшонро соҳиб шуданд ва ин сарзамин дар осори таърихӣ бо истилоҳи «Туркистони Афғон» машҳур гардид [8,с.67]. Дар хусуси қавми ҳазораҳо, ки бештари муҳаққиқон онро аз мафҳуми "ҳазор сарбоз" донистаанд, аммо Карл Риттер онҳоро аз истилоҳи зандии "ҳузвареш" донистааст, ки маънои "ҷанговар"-ро дошта, онҳо ҳанӯз дар даврони ҳукмронии Ардашери Сосонӣ, дар артиш хизмат мекардаанд. Ба ҳар ҳол К.Риттер аввалин шахсест, ки чунин иддаоро баён кардааст [14,с.61]. Дар давоми сеюним аср, аз замони омадани муғулҳо то таъсисёбии аввалин шоҳигарии афғонҳо, сарзамини Афғонистони имрӯза майдони муборизаҳои тӯлонии абарқудратҳои минтақавӣ, аз ҷумла сафавиҳои эронӣ, ӯзбекони шайбонӣ мегардад. «Муғулҳое, ки дар асри XVIII Туркистонро ишғол намуда буданд, дорои забони

бегона буданд, дар онҳо ҳанӯз одатҳои қурбонӣ кардани инсонҳо мушоҳида мегардид. Умуман, дараҷаи фарҳангии онҳо нисбати қарохониҳои асри X боз ҳам пасттар буд...»- нигоштааст В.В.Бартолд (қисми чоруми китоби "Ҳаёти фарҳангии Туркистон", дар боби "Султаронии муғулҳо", саҳифаи 86). Мардуми ориёии ин сарзамин бо напазируфтани дини нав аз ҷониби арабҳо, сипас аз тарси қатли ом аз ҷониби муғулҳо, сарзамини аҷдодии худро раҳо намуда, сокини кӯҳҳои баланд гардиданд ва ҷойгоҳи онҳо макони зисти қавмҳои кӯчии аз қисматҳои шимол, шимолу шарқии ба ин ҷо омада мегардад. Мо инро дар мисоли мардуми ғур ва сарзамини онҳо мушоҳида карда метавонем."Дини ислом дар мамлакати Ғур, ба мисли дигар вилоятҳои кӯҳистони тоҷик, хеле суст ҷорӣ гардид. Ба хулафои араб муяссар нашуд, ки ин мамлакатро ба зери тасарруфи худ дароваранд. Аҳолии озодидӯсти он муддати дуру дарозе ақидаҳои кадимаи мазҳабии худро нигоҳ дошта, ҳатто то миёнаҳои асри XI баъзе кабилаҳо дини исломро комилан қабул накарда буданд" [3,с.533]. Кавмҳои муғулӣ ва туркӣ чун меҳмонҳои нохонда бо соҳиб шудан ба заминҳои ҳосилхез ва доманаҳои фарохи маскунии ду соҳили Амударё, то Мурғобу Бадахшон, ба худ номи "туркони афғон"-ро мегиранд. Зикр бояд кард, ки бо забт шудани Ҳиндустон аз ҷониби Бобур, нимаи аввали асри XVI, аҳолии таҳҷоии сарзамини имрӯзаи Афғонистон бо умеди зиндагии осоишта ва ёфтани қути лоямут гурӯҳ–гурӯҳ равонаи Ҳинди осоишта мешаванд. Сарзамини раҳокардаи онҳоро дар мавзеъҳои Кобул, Ҳилманд ва шарқи Сват қавмҳои ориёии аз кӯҳҳои Ҳиндукуш, Кофиристон, Тилгит, Читрал омада, соҳиб мегарданд [8,с.64]. Майор Бидделф ва муҳаққиқ Робертсон ин қавмҳои ориёии аз кӯҳ фаромадаро бо номҳои роно, шино, домӣ, дардҳо ва ғайра ном мебарад [8,с.65]. Қавму қабилаҳои дар сарзамини Афғонистон мавҷуд буда, бо роҳи забткориву ғоратгариҳои мутадовим, халқҳои дар ҳамсоягӣ қарор доштаи худро азият медоданд. Ин воқеа то оғози воридшавии эъзомияҳои гуногунмақсади қудратҳои сармоядор идома меёбад. Чунончи: "Дар моҳи июли соли 1717 ба Исфаҳон хабар омад, ки афғонҳо Ҳиротро ва узбекҳо Хуросонро ишғол кардаанд... Барои мубориза бо афғонҳо ва узбекҳо давлати Сафавиҳои Эрон мобилизатсияи умумӣ эълон кардаанд..." [6,с.5]. То соли 1747 ҷамъоварии Афғонистони воҳид ва якпорча, ё ин ки ба як давлати алоҳида табдил додани он ба касе муяссар нашуда буд. Оғози нимаи дуюми асри XVIII-ро метавон давраи эҳёшавии миллати афғон номид. Дар ин ҳангом, таъсисёбии қабилаҳои Дурронӣ (дар қисматҳои ҷанубу ғарбии Афғонистон) ва Гилзай (дар қисматҳои шимолу шарқии Афғонистон) ба амал меояд. Аз вафот кардани Нодиршоҳ ва истиқлол касб кардани Афғонистон, то вафот кардани Аҳмадшоҳ дар соли 1757, дар ин сарзамин як навъ оромии сиёсӣ мушоҳида мешавад. Дар бораи вазъи сиёсиву иҷтимоии қисматҳои шимолу ғарбии Афғонистон ва умуман Хуросон, шарқшинос Н.Хаников, ҳанӯз дар соли 1858 чунин нигошта буд: "Қисматҳои ҷанубии Осиёи Марказӣ аз сабаби ҷойгиршавии мавқеи ҷуғрофиашон, барои давлатҳои мутамаддин ношинохта боқӣ мондаанд" [14,с.24]. Н. Хаников сабаби боздид ба амал наовардан аз сарзаминҳои ҷануби Осиёи Марказӣ ва Хуросонро, аз ноамнӣ дар ин сарзамин мебинад, чунки сайёҳоне, чун Марко Поло, Клавихо Бенекдикт Гоэс ва дигарон дар осори хеш, мардумони ин сарзаминро "ваҳшиҳо","меҳмоннописанд" ва монанди ин зикр кардаанд, ки сабаби ҳароси аврупоиҳо аз ин ҷойҳо шудааст. Сипас, ӯ чунин идома медиҳад: "Хуросон имрӯзҳо низ (миёнаҳои асри XIX С.С.), чун даврони пеш, нақши девореро мебозад, ки ҳуҷуми қавмҳои туркиро ба ин самт бозмедорад"[14,с.24,ва с.62]. Тибқи ахбори муҳаққиқони давр, ҳатто савдои тоҷирони Осиёи Миёна ва рус бо Афғонистон асосан дар давраи сулолаи Дурраниҳо (1747-1819) хеле авҷ гирифтааст [4(а),с.54]. Дере нагузашта, қавми Аҳмадшоҳ (дурраниҳо) бо қавми баракзайҳо, ки бештари вазирони Аҳмадшоҳ аз он буданд, ба ҷанги 50-сола кашида мешаванд. Бо ҳуҷуми артиши англисҳо ба сарзамини Ҳиндустон таҳти пӯшиши «Ширкати Ост-Индия», яккатозиҳои моғулҳои бузург дар он сарзамин анҷом меёбад. Ин воқеае буд, ки ҳам барои ҳиндуҳо ва ҳам барои афғонҳо фаромӯшношуданӣ буд. Ширкати британиягии "Ост-Индия" на танҳо Ҳиндустон, балки сарзамини Афғонистонро низ, яке аз нуктаҳои муҳимми геополитикии миёни Россия ва Британия ҳисобида буданд. Намояндагони Ширкат аз мавқеи ҷуғрофиёии Афғонистон истифода бурдан мехостанд.Ба даст овардан ва назорат кардан ба чорроҳаи тиҷоратие, ки асрҳо боз маъруф буд, англисҳоро ором намегузошт. Муаррихон бар он назаранд, ки ба таҳрики қувваҳои ҳарбии англисҳо дар Ҳинд ва Афғонистон, инчунин дар сарҳадҳои ба он наздики Осиёи Миёна асосан фаронсавиҳо ва русҳо сабаб шудаанд [4(б),с.23]. Наполеони 2 шахсан нақшаи ҳуҷум ба Ҳиндро кашида буд: яке аз он нақшаҳо, бо ҳамроҳии русҳо тарҳрезӣ гардида, он тавассути Осиёи Марказӣ ва Афғонистон, дигаре тавассути иттифоқ бастан бо Эрон ва аз хоки он ҳуҷум намудан ба Ҳинд буд. Аммо, аз сабаби вафоти Павели 1 ва баста шудани сулҳ, нақшаҳои Наполеон амалӣ нашуда мемонад, вагарна воқеаҳои сиёсӣ дар ин минтақа ранги дигарро мегирифт. Ҳамаи ин нақшаҳо ва ниятҳои рақибони Англия, мисли Фаронса ва Россия, англисҳоро безобита намуда буд. Англисҳо дар соли 1809 фавран сулҳи Калкуттаро бо афғонҳо имзо мекунанд ва аввалин маротиба дар Афғонистон сафири

худро бо номи Элфинстон таъйин менамоянд. Ғайр аз ин, дар таърихи 12 марти соли 1809 дар Теҳрон миёни англисҳо ва форсҳо шартномае ба имзо расид, ки тибқи он шоҳи Эрон муваззаф гардид, ки дар сурати ҷангидани англисҳо бо афғонҳо, форсҳо бояд ба англисҳо кумак менамуданд. Пас аз се моҳ, англисҳо айнан чунин шартномаро бо афғонҳо имзо намуданд. Муҳтавои шартномаи мазкур он буд, ки дар сурати ба Ширкати «Ост Индия» ҳуҷум намудани французҳо ва эрониҳо, афғонҳо мебоист ба англисҳо кумак менамуданд. Чунин безобитагию саросемагиҳои ҷониби Англия, аз он сар зад, ки ба Ҳинд лашкар кашидани русҳо ва фаронсавиҳо шиддат мегирифт. Дар натиҷа, дар он ҳангом, англисҳо Афғонистонро ба саҳнаи муқовиматҳои сиёсӣ табдил доданд. Дар асоси шартномаи сулҳи Калкутта, Шоҳ Шуҷоъ вазифадор шуда буд, ки воридшавии артиши Фаронсаро ба Ҳинд тавассути Афғонистон иҷозат намедиҳад. Англия, дар навбати худ, гарави оромии Афғонистон шуда буд. Сафири англисҳо Элфинстон на ҳамаи нозукиҳоро андешида буд: пас аз Кобулро тарк кардани ӯ, дар натиҷаи суиқасд ва табаддулоти ҳарбӣ, созишномаи ҳарбӣ низ беқурб дониста шуд. Як нуктаи муҳим дар ин сафари Элфинстон он буд, ки бори нахуст Афғонистон аз ҷониби англисҳо ҳамчун минтақаи ҳимоявӣ эълон шуда буд. Англисҳо ҳамеша дар фикри ба ҳам шӯронидани Афғонистон бо Эрон буданд, то ин ки ба ҳадафҳои ғаразноки худ соҳиб шаванд.

Пас аз имзо кардани шартнома байни Англия ва Афғонистон дар моҳи июни соли 1809, шоҳи Афғонистон Шуҷоъул-мулк аз ҷониби додараш Маҳмудшоҳ аз тахт ронда шуд. Соли 1818 Маҳмудшоҳ вафот кард. Дар Кобул Дӯстмуҳаммадхон, дар Қандаҳор Куҳандилхон, дар Пешовар Султон Мухаммадхон ҳоким эълон шуданд. Номбурдаҳо ҳама фарзандони Фатҳалихон буданд, ки дар дарбори хони собиқ аспбонӣ мекарданд. Оҳиста–оҳиста ҳукумати Дӯстмуҳаммадхон пурзӯр мешавад. Дар ҳамин вақт давлати Эрон хоҳони забти Ҳирот ва амири Бухоро дар тараддуди тасарруфи Мазори Шариф мешаванд. Англисҳо кӯшиш намуданд, ки чунин нақшаҳои шоҳи Эрон ва амири Бухоро амалӣ нагардад. Онҳо, бо мақсади аз русҳо дуртар нигоҳ доштани Ҳинди Британия, Осиёи Миёнаро ҳамчун минтақаи мудофиавӣ нигоҳ доштанӣ буданд. Осиёи Миёна барои англисҳо бояд девори мудофиавӣ аз русҳо мегардид. Дар соли 1826 табаддулоти дарборӣ пурра анҷом ёфт ва ба сари қудрат дар Афғонистон аз қабилаи Баракзай Дустмуҳаммад омад, ки қабилаи дурраниҳоро пурра шикаст дода буд. Заминҳои Кашмир, Панҷоб, Пешовар ба ҳайати давлати созмондодаи Аҳмадшоҳ дохил шуда буданд, аммо аз сабаби муборизаҳои қавмӣ ин вилоятҳо мустақилияти худро бо тамоюл ба давлати Ҳинд ҳифз карда буданд. Эъзомияи сафири англис Бернс ба Кобул дар ҳамон сол имконияти гуфтушунидро фароҳам овард, то ин ки ҳукумати Афғонистон заминҳои аздастрафтаашро аз Ҳинди англисҳо талаб намояд. Ҷониби англисҳо бо ин пешниҳоди Дустмуҳаммад розӣ намешаванд. Тақдири афғонҳоро ҳамеша мавқеи стратегӣ доштан ва дар чорроҳаи тиҷоратӣ ҷойгир будан муайян кардааст. Аммо, бо кушода шудани роҳҳои баҳрӣ ба самти Ҳинд, аҳамияти роҳҳои хушкигард, бахусус Роҳи бузурги Абрешим аз байн рафт. Сарони Афғонистон, ки ҳамеша дар зери нуфузи абарқудратҳои минтақавӣ қарор доштанд, акнун якҷоя бо мамлакатҳои бузурги аврупоӣ масъалаҳои нозуки минтақавиро ҳаллу фасл мекунанд. Дар ин хусус, овардани нигоштаҳои сарчашманигори маъруфи форс-тоҷик Абулфазли Аламӣ бамаврид аст: «Кадоме аз кишварҳои аврупоӣ бар Афғонистон тасаллут ёбад, он кишвар соҳиби ҳамин минтақаи замин хоҳад шуд» [1,с.28]. Дар ҳамин давр, ҷоннокшавии ҳаракати русҳоро ба самти ҷануби Осиёи Марказӣ мушоҳида мекунем. Ҷониби Россия эъзомияеро таҳти сафорати Виткевич ба Кобул ирсол намуданд. Азбаски забткориҳои русҳо ҳанӯз то наздикии Сирдарё нарасида буданд, лекин авҷи муносиботи дипломатии афғонҳо бо русҳо дар солҳои сиюми асри XIX англисҳоро сахт тарсонда буд. Дар оғози соли 1840 эъзомияи ҳарбии русҳо бо сарварии Перовский ба Хева сурат мегирад. Ҳарчанд он бебарор анҷомида буд, англисҳо дарк намуданд, ки русҳо на танҳо нияти қатъии Осиёи Миёнаро гирифтан доранд, балки Афғонистону Ҳиндустонро ҳам ишғол карданӣ ҳастанд. Ҷониби англисҳо аз амири Афғонистон талаб менамоянд, ки аз хоки Афғонистон Виткевичи рус берун карда шавад. Чунин вазъи муташанниҷ дар охири соли 1842/43 ба ҷанг оварда расонд. Ҳарчанд Кобул, Ғазна, Қандаҳор аз ҷониби артиши англисҳо ишғол гардиданд, воқеа бар зарари англисҳо анҷом ёфт ва дар натиҷаи ба амал омадани шӯриши халқии зиддианглисӣ, сарбозони англисҳо аз ҷониби афғонҳо террор мешаванд [2,с.253]. Дар ин воқеа ягона афсари англис, ки хизматчии тиббӣ буд, зинда мемонад [8,с.34]. Ҳукумати либералии дар қудрати сиёсии Англия қарор дошта кӯшиш менамояд, ки ба умури дохилии афғонҳо мудохила нанамоянд. Дар муоҳадаи соли 1855, ки дар Пешовар имзо мешавад, ҷониби Англия ваъда медиҳанд, ки ба корҳои дохилии Афғонистон мудохила накунад ва пойбарҷоии сарҳадҳои Афғонистонро чи хеле ки ҳаст, риоя намояд. Аммо, онҳо дар амал дигар корҳоро анҷом медоданд. Қариб дар тамоми шаҳрҳои Туркистон, Афғонистон, Эрон ва Қошғар намояндагони ҷосусии Англия қарор доштанд. Масалан, Мак Грегор ҳангоми ба шаҳри Шероз омадан, зикр мекунад, ки намояндаи махсуси ожонсии Британия барои ӯ асперо омода намудааст, то ин ки ӯ ба

сафараш идома диҳад. Ҳангоми ба шаҳри Бушир расидан, Мак Грегорро полковники англис Росс бо ҳамсараш пешвоз мегиранд. Даврае фаро расид, ки афғонҳо низ нисбати англисҳо беэътино шуданд. Масалан, муҳаққиқ ва сайёҳи англис Мак Грегор, аз сабаби беэътиноии амири Афғонистон Шералихон нисбати ӯ дар таъмини амнияти сафараш тавассути хоки ин кишвар, рӯҳафтода шуда, ниҳоят бо роҳи тӯлонӣ, тавассути Оллоҳобод, Бомбай, Хуросони Эрон ва Россия ба ватанаш бармегардад. М.Грегор таъкид мекунад, ки "...мо- англисҳо ба Шералихон кумакҳои низомии зиёд мекунем, то ин ки хатари ҳуҷуми Россия ба Ҳиндро бартараф созем. Агар Шералӣ як ҷентлмени англисро (М.Грегорро.С.С.) дар хоки кишвараш ҳифз карда натавонад, пас аз ӯ чӣ умед кардан мумкин аст?» [9,с.2].

Аз ин бармеояд, ки тавассути хоки Афғонистон сафар намудани сайёҳон ва тоҷирон бехавф набудааст. Аммо, дар ҳалли бисёр масъалаҳои муҳимми минтақавӣ, дар муносибатҳои байнидавлатии Афғонистон ва Англия, то миёнаҳои соли 70-уми асри XIX якдигарфаҳмӣ дида мешавад. Шералӣ, ки ба ҷойи Дӯстмуҳаммад ба тахти шоҳии Афғонистон нишаста буд, дар солҳои 1870 аз Англия таҷҳизоти ҳарбӣ ба миқдори 120 ҳазор фунт дарёфт мекунад ва аз ҷиҳати қудрати низомӣ дар минтақа пешсаф мегардад. Тибқи ахбори муаррихон, сар задани ҷанг миёни ду абарқудрат- Россия ва Англия ҳар лаҳза метавонист ба амал ояд [8,с.36].

Бо вуҷуди ин, сиёсати пешгирифтаи подшоҳ Александри 2, ин роҳ ёфтан ба минтақаҳои нав ба нави фурӯши молҳои саноатии рус нигаронида шуда буд. Чи тавре ки қӯшунҳои ҳарбии рус навбат ба навбат шахрҳои калони Осиёи Марказиро, аз ҷумла марказҳои калони саноатии хонигариҳои Хева, Бухоро ва Қӯқандро забт карда, ба сарҳади империяи британиягиҳо наздик мешуданд, англисҳо низ, бо чунин ният пас аз забти Калот, Балуҷистон, Синд, Пешовар, Мултон, Панҷоб ба сарҳадҳои таҳти нуфуз қароргирифтаи русҳо наздик омада буданд. Осиёи Миёнаро забт кардани русҳо, дар Англия боиси овозаҳои зиёд шуд: гӯё имрӯз ё пагоҳ русҳо Ҳиндро ишғол мекунанд. Нооромиҳои дохилидарборӣ дар Афғонистон, ҳамеша барои англисҳо мавқеи муносибро дар ҳалли масъалаҳо фароҳам меоварД. Амири афғонҳо Шералӣ дар соли 1878 барои ором кардани ҷангҳои дохилӣ аз англисҳо кумак мепурсад ва аз онҳо ҷавоби рад мегирад. Ӯ дарҳол ба русҳо мурочиат мекунад ва дар ҳамон сол қувваҳои хурди ҳарбӣ бо сарварии генерал Столетов ба қисми шимолии Афғонистон ворид мешаванд. Англисҳо бошанд, инро баҳона карда бо афғонҳо ҷанг эълон мекунанд. Он 2 сол давом мекунад, вале дар охир бо бастани шартномаи Афғонистону Англия хотима меёбад. Тибқи шартнома, Англия ба сиёсати берунии Афғонистон назорат мекунад ва ҳаққи дар дарбори амир нигоҳ доштани намояндаи худро, ки мебоист аз ҷумлаи мусулмонҳо бошад, ба даст меорад. Ҳукумати Англия хоҳ дар Лондон бошад, хоҳ дар Ҳинд, тавассути ҷосусон ва тоҷирони кишвари худ, дар кишварҳои Шарқ ҳамеша маълумот ва ақидаҳои зиддирусиро паҳн мекарданд. Ба таври мисол, сайёҳон ва тоҷироне чун Александр Бернс ва Моҳон Лаъл дар тарғиботи зиддирусии худ сарони кишварҳои Осиёи Миёна ва Афғонистонро ба бастани муоҳидаҳои зиддирусӣ ташвиқ мекарданд. Ё ин ки ҷосуси британиёӣ Аббот дар Хева бисёр ҳам мехост, то ин ки хони Хеваро барои ба зери чатри ҳимоявии англисҳо ворид намудан ҳидоят намояд. Англисҳо нақшаҳояшонро доир ба эҳдо намудани иттиҳоди зиддирусӣ дар Осиёи Миёна пинҳон намедоштанд. Англисҳо мехостанд, ки ҳамеша тавассути афғонҳо ба Россия зарар расонанд ва барои даст ёфтан ба он роҳҳои гуногунро истифода мекарданд. Мисол, яке аз сарони Марв Махтум Кулӣ тавассути мактуб Абдураҳмонхонро маслиҳат медиҳад, то ки ӯ розигии худро барои пайвастани Марв ба Афғонистон диҳад. Аммо, Абдураҳмонхон оқибати корро андеша намуда, ба чунин пешниҳоди сарони Марв розӣ намешавад. Ӯ иброз медорад, ки Марв аз Афғонистон дур аст, хуб мебуд, ки марвиҳо бо Эрон ё Россия пайваст гарданд. Абдураҳмонхон қудрати ҳарбии русҳо ва англисҳоро дарк мекард [11,с.67]. Амир Абдураҳмонхон (солҳои ҳукмронияш 1880 то 1901) дар муддати кӯтоҳ Афғонистони марказонидашударо созмон дод. Абдураҳмонхон нисбати русҳо, хусусан бо генерал Кауфман, муносибати шахсии хуб дошт. Муаллифи асари таърихии «Сироҷ ут-таворих» Файз Муҳаммад Котиб дар қисмати сеюми асараш, ки аз таърихи солҳои 1882 то миёнаҳои солҳои бистуми асри бисти Афғонистон иттилоъ медиҳад, зикр мекунад, ки англисҳо, барои таҳкими муносиботи дӯстии афғону англис, амир Абдураҳмонхонро бо нишони «Ситораи Ҳинд» қадр карда будаанд. Пас аз он ки Амонуллоҳхон ба қудрати сиёсии Афғонистон соҳиб мешавад, фармон медиҳад, ки қисми сеюми «Сироҷ-ут-таворих»-ро нобуд созанд [2,с.249]. Сабаб маълум буд: он ҳам ин буд, ки маълумоти аз ҷониби англисҳо қадр шудани шоҳи собиқи Афғонистонро мехостанд рупуш намоянд. Файз Муҳаммади Котиб дар иншои китоби таърихии хеш аз 16 сарчашмаи таърихӣ истифода кардааст ва он барои омӯхтани таърихи Афғонистон сарчашмаи бебаҳоест [11,с.28; 12,с.198].

Аз шартномаи соли 1893 имзошуда миёни Англия ва Афғонистон бармеомад, ки ба умури берунии Афғонистон англисҳо роҳбарӣ мекарданд. Русҳо ин шартномаро ба

эътибор гирифтанд. Ҳамчун кишвари буферӣ, Афғонистон аз соли 1883 ҳамасола аз Англия 12 лак ва аз соли 1893 – то 18 лак кумаки молӣ мегирифт [4(а),с.51]. Вазъи сарҳадоти ду абарқудрати ҷаҳонӣ- Россия ва Англия дар минтақа аз нав муташанниҷ гардид ва онҳо дар ҳолати омодабоши ҷангӣ қарор доштанд: дар сарҳади русӣ–афғонӣ, якчанд истеҳкомоти ҳимоявӣ ва дар Ҳирот низ бо кумаки муҳандисони англис чунин истеҳкомот миёни Афғонистону Эрон сохта шуда буданд. Дар ҳамин давр, муаррихон 2 маротиба дар арафаи ҷанги воқеӣ қарор доштани Россия ва Англияро зикр мекунанд: - яке дар соли 1884, ҳангоми Марвро ишғол кардани русҳо, ки дар натиҷа соли 1886 бо имзои шартнома ба фоидаи русҳо анҷом ёфтааст; дигаре дар соли 1895, зимни экспедицияи "илмӣ", ки ба забт кардани Помири калон аз ҷониби русҳо анҷом ёфтааст ва ин бо назорат аз қуллаи баландтарини он (имрӯза қуллаи Исмоили Сомонӣ, собиқ Коммунизм), ки ҳаракат ба самти Ҳинд, Афғонистон, Хитой ва Осиёи Миёнаро муҳайё месохт, ба амал омада буд [8,с.34]. Генералҳои рус ҳамеша дар орзуи ҳамла кардан ба Ҳинди англисҳо буданд, аммо ҳукуматдорони рус вазъи молӣ ва авзои сиёсии худро дар Аврупо ба назар гирифта, иҷозати чунин ҳамлаеро ба ҳарбиёни худ намедоданд. Аммо, зикр кардан бамаврид аст, ки бештари забткориҳои русҳо дар Осиёи Миёна, маҳз аз бесарӣ ва фаъолиятҳои бемаслиҳатонаи ҳарбиён - генералҳои онҳо будааст. Ба ин мисол шуда метавонад ишғоли қалъаҳои Марв ва Кушка дар хонии Хева, ё ин ки забти пойтахти хонигарии Қуқанд, ё ин ки аз Помир берун рондани англисҳо ва ғайраҳо. Масалан, сарвари экспедицияи Помир, генерал Скобелев маҳз тавассути роҳи кӯҳии Помири калон, зарба задан ба Ҳинди Англияро пинҳон намедошт [8,с.89]. Англисҳо ва русҳо дар сарзамини Осиёи Миёна ва Афғонистон, ҷосусони зиёдро пиёда карда буданд, ки аз ҳамаи ҳаракатҳои артиш ва кормандони хадамоти бехатарии ҳамдигар хабардор мегардиданд. Ҳамон тавре ки зикр гардид, дӯстие, ки миёни Кауфман ва Абдураҳмонхон мавҷуд буд, англисҳоро ором гузошта наметавонист ва дар шаҳрҳои Бухоро, Кобул, Ҳирот ва дигарҳо ҷосусони махфии англис кӯшиш мекарданд, ки ҳар як номаи ба ҳамдигар ирсол мекардаи онҳоро омӯзанд. Дар ин хусус, сарони ҳарду минтақа хабар доштанд, аммо барои ба англисҳо нишон додани он, ки дӯстии онҳо ба ҷониби сеюм, яъне ба англисҳо зараровар нест, ҳатто дар баъзе аз номаҳо англисҳоро «наҷотбахши афғонҳо» низ донистаанд [4,с.46; 5,с.176].

Намояндаи махфии ожонсии дипломатии дигари рус бо номи қалбакии Муҳаммад Алӣ Хоҷа, ки худ афсари рус ва номи аслиаш Борис Тагеев аст, дар либоси марди шиамазҳаби тоҷик баҳори соли 1901 тавассути дарёи Аму ба сарзамини Афғонистон мегузарад. Мақсаде, ки дар назди ӯ гузошта шуда буд, аз омӯхтани вазъи омодабошии артиши Афғонистон дар хатти ҷабҳа бо хонигариҳои Осиёи Миёна ва артиши англисии дар Ҳинд қарор доштаи англисҳо иборат буд. Ӯ вазифаи ба дӯшаш гузоштаро сарбаландона иҷро намуда, тавассути Ҳинд ва Аврупо ба Россия бармегардад. Хотироти ӯро шарқшинос Н.Хариташвили зери унвони "Афғонистон дар нигоштаҳои афсари рус. Охири асри XIX, оғози асри XX" ба чоп омода кардааст. Афсари рус Б.Тагеев пас аз мушоҳидаи вазъи артиши афғонҳо дар оғози асри XX ба чунин хулоса омадааст: "Ҳар як кишвари аврупоӣ метавонад орзуи онро дошта бошад, ки артише, мисли артиши афғонҳо дошта бошад"[13,с.121]. Муҳаммад Алӣ Хоҷа навиштаҳояшро чунин идома медиҳад: "Мундирҳои ҳарбии афғонҳо чунон дилрабо ҳастанд, ки дар муқоиса бо либосҳои аскарони беҳавсалаи ҳамсоякишварашон (Аморати Бухоро.С.С.) ҳоҷат ба муқоиса кардан надорад"[13,с.123].

Ба воқеаҳои мубҳами сиёсии охири асри XIX нигоҳ накарда, ҳукумати Афғонистон тасмим мегирад, ки барои кӯмак расондан ба мардуми қаҳтизадаи кишвари Россия, ки аз сабаби хушксоливу беҳосилии заминҳои кишт ба амал омада буд, дасти ёрӣ дароз намоянд. Ҳамон тавре ки намояндаи сиёсии Россия дар Бухоро Лессару зикр менамояд, тибқи фармони Абдураҳмонхон, ҳукумати музофоти Туркистони Афғонистон мувазҷаф мегардад, ки ба дӯстони руси худ 200 шутур бори гандумро то шаҳри Карки ирсол намоянд ва ин фармони ӯ иҷро гардидааст [4(а),с.48].

Ҳамаи мубориза҆ои ду абарқудрати вақт- Англия ва Россия ба он оварда расонд, ки тибқи созишномаи махфӣ аз соли 1907 ҷониби Россия, илова бар сарзаминҳои ишғолкардаашон дар Осиёи Миёна, ба қисматҳои шимолии Эрон, аз ҷумла Арманистон, ҷониби Англия бошад, ҳамаи заминҳои Ҳинд, аз ҷумла Афғонистонро ба ихтиёри худ гирифтанд. Бо ҳамин муқовимати 150- солаи байни ин ду абарқудрат каме ҳам бошад коҳиш ёфт. Аммо, Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба ин созишномаҳо тағйирот ворид намуд. Амири Афғонистон Ҳабибуллоҳхон 20.11.1918 кушта шуд. Ба ҷойи ӯ Амонуллоҳхон ба тахти шоҳӣ нишаст. Ӯ дарҳол соҳибистиқлолии Давлати Шӯравиро эътироф намуд ва муносибатҳои дипломатии ҳарду кишвари ҳамсоя дар ҳамон сол барқарор шуданд. Амонуллоҳхон бо амири собиқ пайванди хунӣ надошт. Англисҳо бо амири тоза ба тахт соҳибшуда ҷанг эълон намуданд. Афғонҳо дар муддати 2 моҳ ҷангида, шикаст хӯрданд. Лекин аз сабаби дар хоки Ҳинд ба амал омадани ошӯбҳо, англисҳо маҷбур шуданд, ки Афғонистонро тарк намоянд. Ниҳоят, тибқи шартномаи Равалпинди аз соли 1921,

Британия назорати худро дар сиёсати хориҷии Афғонистон пурра қатъ намуд. Дар моҳи феврали 1921 шартномаи дўстии ИҶШС ва Афғонистон имзо гардид. Тибқи ин шартнома, ҷонибҳо набояд, ки бо тарафи сеюм қарордоде ба имзо мерасонданд, ки ба зарари яке аз ҷонибҳо гардад. Яке аз нуктаҳои он лағви пардохти гумрукӣ барои убуру мурури тоҷирон ва амволи транзитӣ тавассути хоки якдигар будааст. Инчунин, он заминҳоеро, ки русҳо дар арси XIX аз Афғонистон гирифта буданд, Давлати Шўравӣ бояд бармегардонд. Россияи Шўравӣ, тибқи шартномаи дўстӣ аз 28.11.1921 Афғонистонро эътироф намуд ва сафоратҳои ҳарду кишвар ба фаъолият оғоз намуданд. Шартнома миёни давлатҳои афғонҳо ва англисҳо дар ноябри с.1921 ба имзо расид ва Англия Афғонистонро расман шинохт.Тибқи ин шартнома, Афғонистон хатти «Дюранд»–ро эътироф намуд, ҳарчанд ин ба манфиати афғонҳо набуд. Дар натиҷа он заминҳоеро, ки дар ҷанги соли 1893 англисҳо аз афғонҳо ба зўрӣ гирифта буданд, дар соли 1947 ба сарзамини Покистон дохил шуданд ва дар паси марз монданд. Дар натиҷаи таъсис ёфтани Ҳокимияти Шўравӣ, аз тарси таъсири ғояхои коммунистӣ, Афғонистон, аз ночорӣ муносибаташро бо Англия таҳким бахшид. Лекин, мавриди зикр аст, ки ба пешниҳоди Англия дар бораи қатъи ҳамкорӣ намудан бо Россияи Шўравиро афғонҳо напазируфтанд. Бастани шартномаи дўстӣ миёни Ҳукумати Шўравӣ ва Афғонистон дар соли 1921, ба хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ ва мубориза бо ҳаракати босмачигарӣ дар собиқ Аморати Бухоро кумак расонд. Амири Афғонистон Амонуллоҳхон ақидаҳои зиддимустамликавӣ ҳам дошт ва ин назари ў бо сиёсати англисҳо мувофиқ намеомад. Англисҳо иваз шудани амирро интизор буданд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Дар натиҷаи шўриши зиддиҳукуматӣ дар ҷанубу шарқӣ аз ҷониби паштунҳо ва дар шимоли кишвар авҷи эътирозоти тоҷикҳо, амир Амонуллоҳхонро аз тахт барканор кард. Шўришгарон Бачаи Сақо (дар баъзе сарчашмаҳо Сақао зикр шудааст) ном роҳбари худро, ки миллаташ тоҷик буд, ба тахт нишонданд. Муҳаққиқон ин табаддулотро кори дасти англисҳо ҳам донистаанд. Ба ақидаи мо, нақши Бачаи Сақо дар тарҳрезӣ ва ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шўравии Сотсиалистии Тоҷикистон, аниқтараш аз худмухторӣ ба ҷумҳурии советии сотсиалистӣ табдилёбии он беасар нест. Мутаассифона, аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик, дар хусуси ин масъалаи муҳим ва ҳалкунанда, ки ба тақдири минбаъдаи миллати тоҷик дахл дошт ва он ниҳоятан ба бунёди давлати соҳибистиқлоли тоҷикон оварда расонд, маълумоти ночиз дода мешавад. Бо ғалабаи Бачаи Сақо ва ба тахти амирии Афғонистон нишастани фарде аз миллати тоҷик, коммунистҳоро дар Маскав ба фикр кардан маҷбур намуда буд. Қабл аз Бачаи Сақо, амири собиқ Амонуллоҳхон бо Ҳукумати Шўравӣ муносибати хуб дошт. Ба воқеаҳои сиёсии дар Аморати Бухоро ва хонигарии Хева рух дода нигоҳ накарда, Амонуллоҳхон бо ҳукумати Россияи Шўравӣ шартномаҳои нав баста, бо ба роҳ мондани ислоҳоти маъмурию иқтисодӣ ва ҳарбию сиёсӣ фаъолияти худро пеш мебурд. Аммо, нодида гирифтани сиёсати минтақавии англисҳо, Амонуллоҳхонро аз тахти амирии Афғонистон дур кард. Ҷониби Афғонистон ва Иттиҳоди Шўравӣ муваззаф гардиданд, ки ба интихоби сохти давлатдории ҷониби Хева ва Бухоро арзи эҳтиром мегузоранд. Давлати Шўравӣ бо ин роҳ тавонистанд мудохилаи хориҷиҳо ба умури сарзаминҳои дар зери султа қарор доштаашон ва интиқоли яроқро аз ҷониби Афғонистон пешгирӣ намоянд. Англия низ, аз сабаби иваз шудани амири Афғонистон аз Амонуллоҳхони паштун ба Бачаи Сақои тоҷик, мисли шўравиҳо сару калобаашро гум карда буд. Англисҳо дар дуроҳа монда буданд: оё ба ҳукумати нав кумак расонанд ё не? Ҳукумати вақти Шўравӣ якчанд чорабиниҳоеро фавран анҷом дод. Маҳз дар ҳамин вақт, то муайян шудани вазъияти муътадил дар Афғонистон, мавқеи Ҷумҳурии Шўравии Мухтори Сотсиалистии Тоҷикистонро то ба дараҷаи Ҷумҳурии Шўравии Сосиалистӣ, тарҳрезӣ кардани Ҳукумати Шўравӣ беасос набуд. Бо ин амалашон зимомдорони вақти шўравӣ мехостанд, аз як ҷониб, ба тоҷикони берунмарзӣ (махсусан дар Афғонистон) фаҳмонанд, ки Давлати Советӣ ба қадри ҳар як қавму миллати худ мерасад ва онҳоро «соҳибдавлат» карда метавонад. Аз ҷониби дигар, ба гумони мо, ҳадафи ин амал, пеш аз ҳама, рўҳбаланд кардани тоҷикони Шўравиро дошт, то ин ки аз ҳар гуна иғвоандозиҳои «муттаҳидсозӣ»-и тоҷикони ду соҳили Амударё пешгирӣ намоянд. Ин амал, яъне аз худмухторӣ ба дараҷаи ҷумҳурии шўравии сотсиалистӣ бардоштани тоҷикон, ин як ҳушдоре ба Бачаи Сақои тоҷик низ буд, то ин ки муносибаташро бо Давлати Шўравӣ хуб кунад. Азбаски амири собиқи Бухоро Олимхон дар Кобул қарор дошт, ў тавассути зархаридони хориҷиаш барои соҳиб шудан ба тахти амирии аздастрафтааш ҳамеша дар ҳолати омодабош қарор гирифта буд. Вазъи сиёсии давлати Афғонистон Ҳукумати Шўравиро ором гузошта наметавонист. Аз рўзҳои аввали ба тахт нишастанаш, маълум гардид, ки Бачаи Сақо бо сарони босмачиёни дар хоки Осиёи Миёна буда, нақшаҳои тахрибкоронаашро мекашад, то ин ки Осиёи Миёнаро ҳарчи зудтар аз шўравиҳо озод намояд. Маълум гардид, ки ба босмачиҳо, ин дафъа худи амири собиқи Бухоро Олимхон роҳбарӣ хоҳад кард. Тарҳи нақшаҳои зиддишўравии Олимхон, Бачаи Сақо ва босмачиёни Осиёи Миёна, ҳукуматдорони Шўравиро бетараф намегузошт. Ҳукумати Шўравӣ пас аз хабардор шудан аз аҳдофи иғвогаронаи Бачаи Сақо муносибати

худро бо Афонистон тағйир дод. Дар моҳи апрели соли 1929 ба қисми шимолии Афғонистон қувваҳои маҳдуди артиши шӯравӣ ворид гардиданд, ва кушоду равшан изҳор намуданд ки ба бозгардондани Амонуллоҳхон ба қудрат кӯмак мерасонанд. Лекин, бо расидани хабар, аз он ки Амонуллоҳхон тавассути Ҳинд ба Италия расидааст, артиши Шӯравӣ ҳам хоки Афғонистонро тарк намуданд ва Бачаи Сақоро ба ҳоли худ гузоштанд. Воқеаҳои сиёсии Афғонистон бо ҳамин хомӯш нагардида, баръакс авҷ мегирифтанд. Англисҳо аз беҳад иртиҷоӣ будани Бачаи Сақо ҳаросида, бо истифода аз шӯриши зиддидавлатӣ яке аз хешованди Амонуллоҳхонро бо номи Нодирхон ба тахти Афғонистон шинонданд. Ин воқеа дар октябри соли 1929 рух дод. Нодир аз хатогиҳои пешиниён омӯхт ва муносибаташро бо шӯравиҳо ва англисҳо ба таври оқилона ба роҳ монд. Ӯ ҳатто, дар нест кардани гурӯҳҳои босмачиён дар қисматҳои шимолии Афғонистон ба шӯравиҳо кӯмаки ҳарбӣ расонд. Дар соли 1931 шартномаи нав миёни Шӯравӣ ва Афғонистон ба имзо расид, ки нуктаҳои шартномаи соли 1926 - ро пурра мекард.

АДАБИЁТ

1. Аламӣ Абулфайз. Ойини Акбарӣ. -Теҳрон,1345.
2. Файз Муҳаммад. Сироҷ ут таворих, (дар 3 ҷилд). - Кобул,1333.
3. Ғафуров Бобоҷон. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав.1,2. –Душанбе: Ирфон, 1998. -1107с.
4. Бабаходжаев М.А. Очерки социально-экономической и политической истории Афганистна (конец XIX в.) / М.А. Бабаходжаев. -Ташкент, 1975. -201с.
5. Бабаходжаев М.А. Русско-афганские торгово-экономические отношения во второй половине ХУ111-начале XX в./ М.А. Бобоходжаев. - Ташкент, 1965. -184с.
6. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии / М.А.Терентьев. - СПб.,1875. -178ст.
7. Бушов П.П. Посольство Артёма Волынского в Иран / П.П.Бушов. 1715 – 1718 гг., -М., 1978. - 231с.
8. Венюков М. Восток и Запад: очерки современного Китая / М.Венюков. - Спб.,1874. – С.136.
9. Кряжин В.Г. Афганистан. (Сборник статей) / В. Г.Кряжин. - М., 1924. - 242с.
10. Мак Грегор. Хорассан. Путешествие по Восточной Персии Мак Грегора / - Киев, 1886. -С.210.
11. Иванов П.П. Архив Хивинских ханов X1Хв. / П.П.Иванов. - Ленинград,1940. -278ст.
12. Ромодин Н.А. Афганистан во второй половине X1Х-начале XXв. / Н.А.Ромодин. -М.,1990. -141с.
13. Семенов А.А. Кауфманский сборник «Бегство» Абдур-рахманхана из Ташкента в Афганистан. (Эпизод из нашей политики в Средней Азии) / А.А. Семенов. - М.,1910. -107с.
14. Н.Хариташвили. Афганистан в описании русского офицера Б.Л.Тагеева.Конец X1X –начало XX в.// Историография и источниковедение истории стран Азии и Африки. -СПб., 2004. -№22.

НАҚШИ АФҒОНИСТОН ДАР ТАШДИДИ ВОҚЕАҲОИ СИЁСӢ ВА МУНОСИБАТҲОИ ДИПЛОМАТИИ ХОНИГАРИҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БО МАМОЛИКИ ҲАМҶАВОР ДАР АСРҲОИ XVIII-XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX (БАР МАБНОИ САРЧАШМАҲО)

Оғози нимаи дуюми асри XVIII-ро метавон давраи эҳёшавии миллати афғон номид. Дар ин ҳангом таъсисёбии қабилаҳои Дурронӣ (дар қисматҳои ҷанубу ғарбии Афғонистон) ва Гилзай (дар қисматҳои шимолу шарқии Афғонистон) ба амал меояд. Аз вафот кардани Нодиршоҳ ва истиқлол касб кардани Афғонистон, то вафот кардани Аҳмадшоҳ дар соли 1757, дар ин сарзамин як навъ оромии сиёсӣ мушоҳида мешавад. Ҳуҷуми артиши англисҳо ба сарзамини Ҳиндустон таҳти пӯшиши «Ширкати Ост-Индия», яккатозиҳои моғулҳои бузургро дар он сарзамин анҷом дод. Ин воқеае буд, ки ҳам барои ҳиндуҳо ва ҳам барои афғонҳо фаромӯшношуданӣ буд. Англисҳо мехостанд на танҳо Ҳиндустон, балки сарзаминҳои Афғонистон ва хонигариҳои Осиёи Миёнаро низ дар меҳвари сиёсати геополитикии худ қарор диҳанд. Муаррихон бар он назаранд, ки ба таҳрики қувваҳои ҳарбии англисҳо дар Ҳинд ва Афғонистон, асосан французҳо ва русҳо сабаб шудаанд. Дар натиҷа, англисҳо Афғонистонро ба саҳнаи муқовиматҳои сиёсӣ табдил дода, онро ба девори мудофиавӣ барои эмин нигоҳ доштани Ҳинди “зархез” табдил доданд.

Калидвожаҳо: Афғонистон,ҳиндуҳо, англисҳо, аморат, Осиёи Миёна, шартнома, сарчашмаҳо, дипломатҳо, эъзомияҳои тиҷоратӣ, сафирон.

РОЛЬ АФГАНИСТАНА В НАКАЛИВАНИИ ПОЛИТИКО -ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ХАНСТВ С СОПРЕДЕЛЬНЫМИ СТРАНАМИ В XVIII - И НАЧАЛЕ XIX ВВ.(СОГЛАСНО ИСТОЧНИКОВ)

Международные отношения во второй половине XVIII и XIX вв между среднеазиатскими ханствами (Бухарским, Хивинским и Кокандским) и Афганистаном с европейскими государствами, особенно с Англией и Россией, находились в состоянии формирования. Государственные отношения нельзя привязать только к дипломатическим экспедициям, которые в названных периодах совершались чаще, чем в других веках. Наряду с дипломатическими контактами совершались также торговые экспедиции, большинство политико - дипломатических задач решались именно под прикрытием купцов или торговых караванов. Многие исследователи, путешественники и военно-дипломатические эмиссары западных стран и России в своих отчётах и мемуарах очень подробно сообщали о военно- политическом и социально-экономическом состоянии центральноазиатских стран, в том числе о Бухарском, Хивинском и Кокандском ханствах и Афганистане в конце XVIII –XIX вв.

Ключевые слова: купечество, эмир, хан, Россия, Средняя Азия, Афганистан, эмиссары, Восток, дипломатия, Европа, товар, Бухара, Хива, исторические источники, капитал, экспедиция.

ROLE OF AFGHANISTAN IN HEARING POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS OF THE MIDDLE ASIAN KHANAS WITH THE COUNTRY COUNTRIES IN THE XVIII - AND BEGINNING OF THE XIX CENTURY (ACCORDING TO SOURCES)

International relations in the second half of the 18th and 19th centuries between the Central Asian khanates (Bukhara, Khiva and Kokand) and Afghanistan with European states, especially with England and Russia, were in a state of formation. State relations cannot be tied only to diplomatic expeditions, which were carried out more often in these periods than in

other centuries. Along with diplomatic contacts, trade expeditions were also carried out; most of the political and diplomatic tasks were solved precisely under the cover of merchants or trade caravans. Many researchers, travelers and military-diplomatic emissaries of the Western countries and Russia in their reports and memoirs very carefully reported on the military-political and socio-economic status of the Central Asian countries, including the Bukhara, Khiva and Kokand khanates and Afghanistan at the end of XVIII-XIX centuries

Key words: merchants, emir, khan, Russia, Central Asia, Afghanistan, emissaries, East, diplomacy, Europe, goods, Bukhara, Khiva, historical sources, capital, expedition.)

Сведения об авторе: ***Саидов Султон Махмадович*** **–** Таджикский государственный университет коммерции, доцент кафедры общественных наук. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Дехоти ½. Телефон: **935-01-33-12**

Information about the author: ***Saidov Sulton Makhmadovich*** **-** Tajik State University of Commerce, Associate Professor of the Department of Social Sciences. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Dekhoti ½. Phone: **935-01-33-12**

УДК: 327.2:338(575.3)(091)

СИЁСАТИ ТИҶОРАТИИ РУСИЯ ДАР АМОРАТИ БУХОРО – ДАВРАҲО ВА МАРҲИЛАҲОИ ОН (НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX)

Ёров А. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Осиёи Марказӣ, махсусан Аморати Бухоро, дер боз таваҷҷуҳи кишварҳои абарқудрати ҷаҳон – Русия ва Англияро ба худ ҷалб намуда буд, ки он дорои давраҳо ва марҳилаҳои ба худ хос мебошад. Онро аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа метавон ба ду давра ва чаҳор марҳила ҷудо намуд.

Давраи якум аз солҳои 30-юм то солҳои 60-уми асри XIX-ро дар бар гирифта, ба марҳилаҳои зерин чудо мешавад: 1) солҳои 30-юм ва 40-ум; 2) солҳои 50-ум – 60-ум.

Давраи дуюм, аз нимаи дуюми солҳои 60–уми асри XIX то соли 1920-ро фаро гирифта, ба ду марҳила ҷудо мегардад: 1) нимаи дуюми солҳои 60-ум – 80-ум; 2) солҳои 90-уми асри XIX – ибтидои асри XX (1920).

Қабл аз он ки ба ҳалли масоили мазкур пардозем, мехостем каме ҳам бошад, оиди дар кадом самт шакл гирифтани ин муносибатҳо чанде истода гузарем. Ба он, пеш аз ҳама, ҳукумати подшоҳии Русия ҳанӯз аз чоряки якуми асри XVIII – замони ҳукмронии Петри I (1689-1725) таваҷҷуҳи бевосита зоҳир менамуд. Мақсад аз ин, ба воситаи кишвар фаъол гардонидани роҳи транзитӣ байни Осиё ва Аврупо маҳсуб ёфта [10,с.9], дар ин замина бой намудани хазинаи давлат ба ҳисоб мерафт.

Баъдан, дар ибтидои асри XIX дақиқтараш 14-ум (26-ум)-и сентябри соли 1815 байни давлатҳои Русия, Австрия ва Пруссия барои нигоҳ доштани низоми пештараи монархиявии Аврупо шартномаи «Иттифоқи муқаддас» ба имзо мерасад, ки маҳз он санаи дурусти аввалин рақобати сиёсии Русия ва Англия шинохта мешавад. Ҳарчанд ба ин шартнома Англия аъзо набошад ҳам, барои заиф намудани мавқеи сиёсии Русия дар Аврупо ва Осиё ба таври доимӣ ширкат менамуд [7,с.70-71].

Чанде нагузашта, диққати ҳарчи бештари Англия ба Осиёи Марказӣ, ки дар меҳвари он Аморати Бухоро меистод, ҷалб мегардад.

Ногуфта намонад, ки Русия дар бозори Аврупо дар ибтидои асри XIX чун содиркунандаи ашёи хом ва воридкунандаи моли тайёри саноатӣ, дар Осиё – Осиёи Марказӣ, Хитой ва Эрон бошад, баръакси он, яъне содиркунандаи моли саноатӣ ва воридкунандаи ашёи хом шинохта шуда буд [7,с.24].

Кишвари Англия бошад, дар ин давра чун содиркунандаи молҳои саноатӣ на танҳо дар Осиё, балки Аврупо низ машҳур буд.

Маҳз аз ҳамин давра шурӯъ гардида, муносибатҳои тиҷорати байналхалқии Аморати Бухоро дар натиҷаи рақобати Русия ва Англия хусусияти сиёсӣ касб намуда, ба давраҳо ва марҳилаҳои ба худ хос ҷудо мешаванд. Бояд зикр намуд, ки дар бораи ибтидои рақобати тиҷоратии ин давлатҳо, махсусан барои Аморати Бухоро, ақидаҳо гуногун мебошанд. Масалан, Неполенин В.Я. ба Аморати Бухоро ба таври зиёд ворид гардидани молҳои англисиро ба солҳои 30-юм 40-уми асри XIX мансуб медонад [8,с.9].

Муаллифи дигар Хаников Н. В., ки дар соли 1841 бо сафари дипломатӣ ба Бухоро омада буд ва шоҳиди бевоситаи он рӯзҳо низ маҳсуб меёбад, ба бозори Авруосиёӣ, яъне Бухоро дар он сол ба таври хеле ҳам зиёд ворид гардидани молҳои саноатии англисиро таъкид намудааст [16,с.173].

Халфин Н. А. дар такя ба маълумоти таърихшиноси машҳури соҳаи тиҷорати Русия бо Осиёи Марказӣ Неболсин П.И. таъкид менамояд, ки бо теъдоди зиёд ворид гардидани молҳои англисӣ ба Бухоро ба солҳои 1841-1842-юм рост меояд [15,с.46].

Олими намоёни соҳаи сиёсати тиҷоратии Русия дар минтақа Соколов А.Я. чунин ранг гирифтани корро ба миёнаи солҳои 40-уми асри XIX мансуб медонад [13,с.47].

Маълум мегардад, ки Англия дар як маврид барои амалӣ намудани мақсадҳои ниҳоии худ ду барномаи стратегӣ: якум, барои огаҳӣ ёфтан аз вазъи пешрафти иқтисодӣ ва ҳолати сиёсии минтақа тариқи фиристодани сафирони расмӣ ва ғайрирасмӣ – ҷосусон; дуюм, ба воситаи содироти аз ҳад зиёди молҳои саноатӣ ба воситаи тоҷирони англис ва ҳиндутабор кӯшиш ба харҷ доданд, ки он ба хусусияти сиёсӣ гирифтани ин муносибатҳо дар минтақа замина гардид.

Ҳукумати подшоҳии рус тавассути сафирон ва тоҷирони худ аз ин иқдоми Англия огоҳ гардида, дар ин росто ташаббусро ба дасти худ мегирад.

Англисҳо барои мавқеи худро дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам намудан аз ҳар роҳу усул истифода менамуданд. Масалан, дар соли 1852 мебинанд, ки молҳои овардаашон дар Бухоро ба фурӯш намеравад, бо миёнаравии тоҷирони форс ва афғон онҳоро ба муддати аз 12 то 18 моҳ ба қарз мегузоштанд [15,с.47] ва ба ин васила гардиши тиҷоратии худро нигоҳ медоштанд.

Дар марҳилаи дуюми давраи якум (солҳои 50-60-уми асри XIX) сарфи назар аз он ки Русия ба ҷанги Қрим (1853-1856) кашида мешавад, гардиши тиҷоратии Русия ва Бухоро дар муддати солҳои 1840–1850 12525 ҳазор рублро ташкил медода бошад, пас он дар як соли 1867 ба 10 525 ҳазор рубл баробар мешавад, ки нисбати солҳои пештара хеле ҳам зиёд мебошад [3,с.43].

То аввали солҳои 60-уми асри XIX моли овардаи Русия аз кишварҳои Аврупо ва Амрико ба 37 млн рубл баробар буд [1,с.3]. Масалан, то соли 1862 Русия 90% пахтаи худро аз Ғарб – Америка, 10%-и боқимондаро аз Шарқ, ки ҳиссаи Осиёи Марказӣ 7-4%-ро ташкил мекард, ворид менамуд [12,с.62].

Дар қиёс бо Русия, гардиши тиҷоратии Англия дар солҳои 1873–1883 бо Олмон ва Фаронса 7%-ро ташкил медода бошад, пас нисбати кишварҳои Шарқ фақат бо Ҳиндустон дар ҳадди 60%-ро ташкил менамуд [9,с.247].

Дар оғози давраи дуюм, тибқи дастури нави тиҷоратӣ, ки дар санаи 11 майи соли 1868 байни Русия ва Аморати Бухоро ба мувофиқа оварда шуд, ин муносибатҳо бевосита дар шаш банд таҷассуми худро ёфтанд [11,с.113].

Ба ҳамин мазмун баъдан 23 июни соли 1868 шартномаи сулҳ байни Русия ва аморати Бухоро баста мешавад. Дар он ба ҷуз ду масъала – додани товони ҷанг ва дастгирӣ намудани амир дар ҳолати низову ҷангҳои дохилӣ, инчунин масъалаи асосиро савдои озоди тоҷирони рус дар қаламрави аморати Бухоро ва ҳифзи молу амволи онҳо, доштани агентии тиҷоратӣ, доштани корвонсарой, то 2,5% паст фаровардани андози тиҷоратии тоҷирони рус ва ҳамин ҳуқуқҳоро доро будани тоҷирони бухороӣ дар кишвари Русия ифодаи худро пайдо намуданд [5,с.21-22].

Ҳукумати подшоҳии рус амалан аз рӯзҳои аввалини ба роҳ мондани сиёсати тиҷоратии худ дар Осиёи Марказӣ бо мақсади дифоъ намудани манфиатҳои саноатчиёни Русия ба таври мунтазам дар ин самт чорабиниҳоро ба роҳ мемонд. Яке аз аввалин корҳое, ки дар ин ҷода амалӣ гардонида шуд, ин гирифтани пеши роҳи воридшавии бемайлони молҳои саноатии аврупоӣ буд, ки он 27 майи моли 1868 – зери қарори №5942 амалӣ шуд [13,с.128]. Бояд гуфт, ки он, пеш аз ҳама, ба муқобили рақиби тиҷоратии Русия – Англия, баъдан Олмон, Фаронса ва Швейтсария, ки то он замон бо Аморати Бухоро алоқаи зичи тиҷоратӣ доштанд, равона шуда буд.

Сиёсати тиҷоратии Русия дар давраи нави вассалӣ – нимаи дуюми солҳои 60-80-ум махсусан бо баста шудани шартномаи дӯстӣ дар санаи 28-уми сентябри соли 1873 байни Русия ва Аморати Бухоро ба маҷрои нав ворид мегардад. Дар баробари доштани имтиёзҳои дигар дар ин шартнома барои тоҷирони ҳарду тараф бе боҷпулӣ убур намудани марзи ҳамдигарӣ (мутобиқи банди 7), ба табааи ҳарду тараф дар кишвари мизбон машғул шудан ба касбу корҳои дигар (мутобиқи банди 11), соҳиби молу амволи хусусӣ будан (мутобиқи банди 12) кафолат дода мешуд [4,с.115].

Бо таъсиси Агентии сиёсӣ-императории Русия дар Бухоро дар соли 1885 сиёсати тиҷоратии Русия дар кишвар боз ҳам тақвият меёбад. Аз тарафи идораи намояндагӣ на танҳо муносибатҳои тиҷоратии ин ду кишвар, балки тамоми кишварҳо дар дохили аморат назорат карда мешуд.

Тавассути генерал-губернатории Туркистон, ки сардори кулли Русия дар минтақа ба ҳисоб мерафт, 25 июни соли 1885 оид ба сохтмони роҳи оҳан аз вилояти Моварокаспий то шаҳри Тошканд, ки хароҷоти он ба зиммаи амир гузошта шуда буд, байни генерали рус ва амир созишнома ба имзо мерасад [5,с.75-76].

Дигар созишномае, ки дар санаи 23 июни соли 1888 байни генерал-губернатори Туркистон ва амири Бухоро баста шуд оиди имтиёзҳои дутарафаи табааи Русия ва Бухоро дар мулки ҳамдигар буд [5,с.76]. Бояд таъкид намуд, ки он дар баробари сиёсати

тиҷоратии Русияро дар кишвар мустаҳкам намудан, инчунин бандҳои алоҳидаи шартномаи соли 1873-ро аз ҷониби дигар пурра мегардонд.

Чорабинии навбатие, ки дар ин сол доир шуд, ба дасти тоҷирони рус пурра гузаштани молҳои алавиятдоштаи тиҷоратӣ, бахусус пахта буд [2,с.27-28]. Он дар мавридҳои аввал барои тоҷирони маҳаллӣ як қадар мушкилиҳоро оид ба фурӯши ин моли пурқимат ба миён оварда бошад ҳам, вале пеши инкишофи муносибатҳои сармоядориро дар кишвар гирифта натавонист. Тоҷирони бухороӣ аз ҳар роҳу усул истифода бурда, дар баробари тоҷирони рус дар содироти ин ашёи гаронарзиши саноатӣ, чи ба Русия ва чӣ ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ, саҳми муносиб мегузоштанд.

Нисбати муносибатҳои тиҷоратии Аморати Бухоро бо кишварҳои Осиё – Ҳиндустон, Хитой, Афғонистон ва Эрон ҳамин нуқтаро қайд намудан зарур аст, ки ба қарору аснодҳои «пешгирикунанда» оиди хатарҳои тиҷоратӣ ва саноатӣ андешидаи ҳукумати подшоҳии рус дар ин солҳо нигоҳ накарда, он ба таври муътадил пеш мерафт.

Дар марҳилаи дуюми давраи дуюм – солҳои 90-уми асри XIX – ибтидои асри XX (1920) аз қабили ҳамин гуна чорабиниҳо нисбати тоҷирони кишварҳои Осиё, аз он ҷумла Ҳиндустон низ, ба миён оварда шуд.

Ин дастур аз тарафи ҳокимияти маҳаллии рус дар Осиёи Марказӣ генерал губернатории Туркистон А.Б. Вревский (1889-1898) соли 1893 интишор гардида, таъкид мегардид, ки тамоми судхӯрони ҳиндуе, ки дар минтақа бе шиноснома ба соҳибкорӣ машғул буданд, аз ҳудуди кишвар ронда мешаванд.

Баъдан, муқовимати Англияро дар ин масъала ба назар гирифта, бидуни судхӯрӣ ба дигар корҳо машғул гардидани табааи Ҳиндустон ва Афғонистон иҷозат дода мешавад.

Баъд аз як сол, 6-уми июли соли 1894 вазирони молия ва ҳарбии Русия низомномаи наверо ҷорӣ намуданд, ки тибқи он воридшавии мол аз кишварҳои дигар ба Бухоро ба шарте иҷозат дода мешуд, ки он ба пешрафти саноати рус зиёновар шуморида намешуд [14,с.56].

Ҳарчанд дар нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX Аморати Бухоро ба бозори молҳои саноатии рус табдил ёфта бошад ҳам, вале пеши роҳи ворид гардидани молҳоро аз дигар кишварҳо гирифта натавонист.

Таъсиси шуъбаи Бонки давлатии Русия дар шаҳри Бухоро дар соли 1892 [2,с.25] ва идораи гумрукӣ дар Аморати Бухоро соли 1894 дар сиёсати тиҷоратии Русия дар минтақа қадами наве ба пеш буд. Аз ин ҳисоб ҳукумати подшоҳии рус даромади калоне ба даст меовард.

Шартномаи дар соли 1895 байни Русия ва Англия оид ба муайян намудани хатти марзӣ байни Аморати Бухоро ва Афғонистон чораҷӯии наве буд дар сиёсати тиҷоратии Русия дар минтақа. Аз ин пас, то ҷое он хусусияти яктарафа – русиро гирифта бошад ҳам, вале ин рақобат миёни онҳо дар доираи муносибатҳои тиҷоратӣ ҳамоно давом менамуд.

Ислоҳоти пулие, ки соли 1901 дар Аморати Бухоро гузаронида шуд [6,с.197], ҳарчанд дар пешрафти муносибатҳои тиҷоратии ҳарду ҷониб то ҷое таъсири мусбии худро гузошта бошад ҳам, вале ба паст гардидани нархи молҳо дар бозори дохилӣ сабаб гардид.

Маҳз ин ва дигар чорабиниҳо боис гардиданд, ки дар ин марҳила яку якбора дар муносибатҳои тиҷоратӣ бо кишварҳои Осиё рахна эҷод шуда, бо кишварҳои Аврупо, пеш аз ҳама бо Русия, баъдан бо Олмон, Фаронса, Италия ва Англия инкишоф меёбанд.

Агар содироти тиҷоратии Аморати Бухоро дар солҳои 80-уми асри XIX ба 15 млн рубл баробар бошад, он дар соли 1900 ба 23 млн 700 ҳазор рубл, соли 1915 ба 35 млн 385 ҳазор рубл, яъне 88%-и моли содиротӣ рафта мерасад. Воридот аз ин кишвар ба Бухоро 39 млн 410 ҳазор рублро ташкил медод, ки дар маҷмӯъ ба 74 млн 795 ҳазор рубл баробар буд [3,с.76].

Молҳои асосии содиротии Аморати Бухороро бо Русия дар ин давра ашёи хоми пахта, пӯсти қарокӯлӣ, абрешим, пашм ва меваи хушк ташкил менамуд.

Молҳои воридотиро аз ин кишвар саноати хӯрокворӣ – ғалла, қанд; саноати сабук – матоъ; саноати вазнин – оҳан, чӯян, пӯлод ва ғайраҳо ташкил медод.

Ҳамин тавр, сиёсати тиҷоратии Русия дар Аморати Бухоро дар нимаи дуюми асри XIX – ибтидои асри XX аз нигоҳи барномаи сармоядории рус пеш бурда шуда, бештар барои қонеъ намудани манфиатҳои ҳукумати подшоҳӣ равона шуда буд.

АДАБИЁТ

1. Аминов А. Экономические и политические последствия присоединения Средней Азии к России /А. Аминов, А. Бобоходжаев. – Ташкент, 1966. – 209с.
2. Бобохонов М.Б. Фирмы и их роль в экономике Восточной Бухары / М.Б. Бобохонов //Из истории культурного строительства в Таджикистане (сборник статей).– Душанбе, 1973. – Вып.IV. – С.25–39.
3. Ёров А.Ш. Бухарский эмират на мировом рынке. Монография /А.Ш. Ёров. – Душанбе, 2017. – 158с.
4. Ёров А.Ш. Осиёи Марказӣ дар низоми нави муносибатҳои байналхалқӣ. Монография /А.Ш. Ёров. – Душанбе, 2016. – 138с.

5. Ёров А.Ш. Сухане чанд оид ба вижагиҳои тиҷоратӣ ва фарҳангии тоҷикон. Монография/ А.Ш. Ёров. – Душанбе, 2018. – 100с.
6. Жуковский С.В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последние три столетия /С.В. Жуковский. – Петроград, 1915. – 215с.
7. История СССР. (XIX – начало XX вв.)/ под ред. И. А. Федосов – М., 1987 – 542с.
8. История Узбекской ССР./ под ред. Х. З. Зияева. т.2. – Ташкент, 1968 – 662с
9. Новая история стран зарубежного Востока /под ред. И. М. Рейснера, Б. К. Рубцова. – М.,1952 – 454с.
10. Посланник Петра 1 на Востоке. Посольство Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718–1725 годах./ под ред. Н.А. Халфин – М., 1986. – 159 с.
11. Ремез А. Внешняя торговля Бухары до мировой войны / А. Ремез. – Ташкент,1922. – 118с.
12. Рожкова М.К. Экономические связи России со Средней Азией 40-60 гг. XIX в./ М.К. Рожкова. -М., 1963. -236 с.
13. Соколов А.Я. Торговая политика России в Средней Азии и развитие русско–афганских торговых отношений / А.Я. Соколов. – Ташкент, 1971. – 230с.
14. Тухтаметов Т. Истоки дружбы / Т. Тухтаметов – Душанбе, 1987. – 169с
15. Халфин Н.А. Политика России в Средней Азии / Н.А. Халфин. – М., 1969. – 311с.
16. Ханыков Н.А. Описание Бухарского ханства /Н.А. Ханыков. – СПб., 1843. – 279 с.

СИЁСАТИ ТИҶОРАТИИ РУСИЯ ДАР АМОРАТИ БУХОРО – ДАВРАҲО ВА МАРҲИЛАҲОИ ОН (НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX)

Мақолаи мазкур аз рӯйи барномарезии худ ба ду қисмат ҷудо мешавад. Якум, ҳадафи муаллиф бевосита марбут мебошад ба кушодани замина ва шаклгирии рақобати сиёсии ду кишвари муқтадири ибтидои асри XIX -Русия ва Англия барои дар минтақаи Аврупо мустаҳкам намудани мақсад ва ҳадафҳои худ. Муаллиф барои дақиқ намудани санаи он шартномаи «Иттифоқи муқаддас»-ро дар соли 1815 далел меоварад. Ҳадафи дуюми муаллиф дар ин мақола, ки чун маҳаки муҳим ва асосӣ дар кушодани масоили мазкур ба ҳисоб меравад, нишон додани мазмуни серпаҳлуи рақобати тиҷоратии ин ду кишвар барои минтақаи Осиё, бавижа Осиёи Марказӣ мебошад. Дар ин қисмат сараввал оиди иқтидори иқтисодӣ ва тиҷоратии Русияву Англия сухан рафта, дар ин росто раванд ва мароми давраҳо ва марҳилаҳои ин муносибатҳо ошкор карда мешавад. Тибқи далелҳои овардаи муаллиф, он махсусан дар солҳои 80-уми асри XIX на танҳо дар муносибатҳои аморати Бухоро бо кишварҳои Осиё зиёни ҷиддӣ мерасонад, балки ба пешрафти фаъолияти тоҷирони минтақа низ монеа эҷод мекард. Дар охири асри XIX – аввали асри XX муносибатҳои тиҷоратӣ махсусан бо кишвари Русия, баъдан бо мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ тавсеа меёбанд.

Калидвожаҳо: Русия, Англия, сиёсати тиҷоратӣ, таваҷҷуҳ, рақобат, давраҳо ва марҳилаҳо, шартномаи сулҳ, шартномаи дӯстӣ, созишнома, Аврупо, Осиё, Осиёи Марказӣ, муътадил, зиёновар, чорабинӣ, поён, инкишоф.

ТОРГОВАЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ – ПЕРИОДЫ И ЭТАПЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX - НАЧАЛО XX ВЕКА)

Настоящая статья по своему построению делится на две части. Первая цель автора напрямую связана с раскрытием основания формирования политического противоборства двух влиятельных стран начала XIX века, России и Англии, для укрепления своих целей и задач в Европейском регионе. Для подтверждения этого автор приводит примеры из договора “Священном Союзе” от 1815 года. Второй целью автора этой статье, которая является важным и существенным критерием для раскрытия этой проблемы, состоит в том, чтобы показать многогранное содержание торгового соревнования двух стран за Азию, в частности Центральную Азию. В этом разделе сначала описывается экономический и коммерческий потенциал России и Англии, а также в связи с этим раскрываются периоды и этапы этих отношений. Согласно доводам автора, в 80-х годах XIX века они наносили серьезный ущерб отношениям Бухарского Эмирата со странами Азии, но и препятствовали развитию местных коммерсантов в регионе. В конце XIX - начале XX века торговые отношения особенно развиваются с Российским государством, а затем и со странами Западной Европы.

Ключевые слова: Россия, Англия, торговая политика, внимание, соперничество, периоды и этапов, мирный договор, дружественный договор, соглашение, Европа, Азия, Центральная Азия, нормальный, вредоносный, мероприятие, вниз, развитие.

RUSSIA'S TRADE POLICY IN THE BUKHARA EMIRATE -PERIODS AND STAGES (SECOND HALF OF THE XIXth - EARLY XXth CENTURY)

This article is divided into two parts by its construction. The first goal of the author is directly related to the disclosure of the basis for the formation of political confrontation between two influential countries of the early XIX century, Russia and England, to strengthen their goals and objectives in the European region. To confirm this, the author gives examples from the Treaty of the "Holy Union" of 1815. The second purpose of the author of this article, which is an important and essential criterion for the disclosure of this problem, is to show the multifaceted content of the trade competition between the two countries for Asia, in particular Central Asia. This section first describes the economic and commercial potential of Russia and England, and in this connection reveals the periods and stages of these relations. According to the author's arguments, in the 80-ies of the XIX century, they caused serious damage to the relations of the Bukhara Emirate with Asian countries, but also hindered the development of local merchants in the region. In the late XIX - early XX century, trade relations especially developed with the Russian state, and then with the countries of Western Europe.

Key words: Russia, England, political trade, attention, rivalry, periods and stages, peace treaty, friendly contract, agreement, Europe, Asia, Central Asia, normal, harmful, event, way down, development.

Сведения об авторе: ***Ёров А.Ш.* –** Таджикский национальный университет, кандидат исторический наук, докторант кафедры зарубежного регионоведения, факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 918 65 60 41**

Information about the author: ***Yorov A.SH.* -** Tajik National University, candidate of historical sciences, Doctoral candidate of Department of Foreign area studies of faculty of International Relations. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17. Telephone: **(+992) 918 65 60 41**

УДК:930:37 (581)

ТАВСЕА ВА РУШДИ МАОРИФИ АФҒОНИСТОН ДАР ЗАМОНИ РАҲБАРИЯТИ ҲОМИД КАРЗАЙ (СОЛҲОИ 2001-2014)

Кушо Фаҳим
Донишгоҳи Ҷузҷони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Баъд аз нобудии қудрати “Толибон” дар соли 2001 тавассути давлати Амрико дар санаи 11 сентябри соли 2001 бо бархӯрди се тайёраи мусофирбар бо тамоми сарнишинҳояш ба се маркази муҳим дар Амрико бархӯрд, ки бурҷҳои тиҷоратии Амрико ва қисмате аз сохтумони Пентагон, Вазорати мудофиаи Амрико аз байн рафт ва ҳудуди се ҳазор нафар амрикоӣ ҷони худро аз даст доданд.

Давлати Амрико эълон дошт, ки созмони «Ал-Қоида” сабабгори ин ҳодиса аст. Ҷорҷ Буш президенти Амрико аз тариқи расонаҳои амрикоӣ эълони дубораи ҷангҳои Салибӣ кард ва ба “Толибон” эълон намуд, ки ё Усома бинни Лоданро интиқоли Амрико диҳанд ва ё барои ҷанг бо Амрико омода бошанд. “Толибон” бо ҷавоби қотеона ин дархости Амрикоро рад карданд [1,с.35]. Вале бо вуҷуди он ҳам неруҳои амрикоӣ бо кумаки неруҳои эътилоф ва Афғонистон тавонистанд “Толибон”-ро аз Афғонистон нобуд ва аз байн бибаранд.

Албатта, бештарин интиқод аз “Толибон” дар бахши таълиму тарбия (маориф) ворид шудааст. “Толибон” на танҳо дарвозаҳои таҳсилро ба рӯйи духтарон бастанд, балки барои таҳсили писарон низ шароитеро ба вуҷуд оварданд, ки ба маънии баста шудани ғайримустақими дарвозаҳои мактабҳои писарон буд. Баъди нобудии давлати “Толибон” дар Афғонистон конфронси Бонн аз нахустин ва барҷастатарин иқдомоту ибтикори Созмони Милали Муттаҳид буд, ки ба ҳамкорӣ ва пуштибонии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва кишварҳои ҳамсояи (6+2) ва бо иштироки намояндагони гурӯҳҳо ва ҷонибҳои Афғонистон дар моҳи декабри соли 2001 дар шаҳри Бонни Олмон тадвир ёфт ва оғозе буд барои қарори сулҳ ва таҳаввулоти сиёсӣ дар Афғонистон [2,с.109].

Баъд аз соли 2001 аз тарафи на танҳо фаъолияти идораҳои мухталифи Созмони Милали Муттаҳид ва ҳайатҳои сиёсии он, балки ҳузур ва фаъолияти дуҷониба ва бисёрҷонибаи кишварҳои ғарбӣ, ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ низ ба шакли густурда бештар шуд [3, с.46].

Бахусус дар соҳаи маориф дар натиҷаи кӯшишҳои давлати Афғонистон ва таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои хориҷӣ, кор ва фаъолият ва рушду шукуфои зиёдро ба бор овард. Албатта, мувофиқи гузориши ЮНЕСКО дар соли 2011 ҳудуди 14000 мактаб дар саросари Афғонистон фаъол буд, ки дар ин мактабҳо 8 миллиону сад ҳазор шогирд, ки 38%-и онҳо духтарон мебошанд, ки аз онҳо 175000 нафарашонро омӯзгорон ташкил медоданд [4,с.302].Дар ин асос давлати Афғонистон дар соҳаи маориф бо кӯшишҳои худ ва кумакҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ рушд ва шукуфоии зиёдеро насиби худ гардонд.

Президенти Афғонистон Ҳомид Карзай аз соли 2001 то соли 2014 роҳбари Афғонистон буд. Ӯ ба ҳайси раиси ҷумҳурии мувақкат, раиси идораи интиқолии исломӣ ва раиси ҷумҳурии мунтахаб дар як марҳилаи муҳимми таърихии Афғонистонро бар уҳда дошт.

Давраи 13-солаи Ҳомид Карзай, ки баъд аз тавофуқномаи таърихии Бонн оғоз шуд, як давраи тиллоӣ барои кишвари Афғонистон маҳсуб мегардид, ки тайи ин давра сулҳи нисбӣ дар кишвар ҳукмфармо гардид. Афғонистон тавонист бо вуҷуди як силсила мушкилот дар заминаи маориф ва кулли бахшҳои зиндагӣ пешрафтҳои назаррасе намуд ва асоси зербиноҳои харобшудаи Афғонистон, бахусус низоми маориф то ҳадди тавон бозсозӣ ва навсозӣ шуданд. Бояд қайд намуд, ки ҷаласаи таърихии Бонн, ки бо иштироки намояндагони гурӯҳҳои мухталифи Афғонистон дар соли 2001 дар шаҳри Бонн и Олмон доир гардида буд, Ҳомид Карзай ба ҳайси раиси идораи мувақкатии Афғонистон интихоб шуд.

Баъд аз конфронси Бонн дар моҳи декабри соли 2001 ҳузури фаъоли доираҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, идории Созмони Милали Муттаҳид дар Афғонистон оғоз шуд ва пас аз таъсиси идораи мувақкатӣ дар Афғонистон, Шӯрои Амнияти СММ эҷоди қувваҳои мусоидаткунандаи амният (ISAF)-ро бунёд намуд [5]. Дар фасли баҳори соли 2001 ба шумори 4 миллион шогирд вориди низоми маориф гардида ва таҳти ин шиор. “Биёед, ки таълим гирем” ба сӯйи мактаб ва муассисаҳои таълимӣ раҳсипор шуданд. Ҳамчунин, заминаи кор ва омӯзиш барои муаллимон, кормандон, шогирдон ва донишомӯзони табақаи духтарони кишвар низ фароҳам гардид, ки баъд аз як давраи толибонӣ раҳсипори мактабҳо, муассисаҳои таълимӣ, донишгоҳу донишкадаҳо гардиданд. Профессор Расул Амин вазири маорифи идораи мувақкатии Афғонистлон таъйин ва таҳти роҳбарии номбурда нақшаи стратегии нави се марҳилаи маорифро омода ва аз оғози соли 2003 ба таври зайл ба роҳ монда шуд:

1.Бозсозии тамоми соҳаҳои маориф.

2.Барқарорсозии маводҳои зарурии таълимӣ барои муассисаҳои таълимӣ ва мактабҳо.
3.Баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар Афғонистон.
4.Рушди ҳамаҷонибаи соҳаи маорифи кишвар.

Бар асоси Конститутсия ҶИА таълими ибтидоӣ болои ҳамаи шогирдони мактаб то синфи нуҳум ба таври иҷборӣ ва маълумоти олӣ аз ҷониби давлат то марҳалаи таълими миёнаи нопурра (баклавр) ба таври ройгон аз ҷониби давлат пешбинӣ шудааст.

Ҳамчунин, дарс бо забонҳои модарӣ ҳаққи ҳар як шаҳрванди Афғонистон дониста шуда ва заминаи омӯзиш барои тамоми мардуми шарифи Афғонистон дар сартосари кишвар асосӣ дониста мешавад. Чизи муҳимми дигаре, ки дар ин давра дар мавриди маорифи Афғонистон дарҷи Қонуни асосии кишвари Афғонистон гардид ва дар майдони амал омад, иҷозатнома барои бунёди муассисаҳои хусусии таълимӣ низ омода шуд, ки бар асоси он шахсон ва муассисаҳо тавонистанд аз марҳилаи таҳсили ибтидоӣ то таҳсилоти олӣ ба эҷоди муассисаҳои хусусӣ дар бахши маориф даст ба кор шаванд.

Бинобар ин, шумораи муассисаҳои таълимии шахсӣ, ки то поёни соли 2014 дар низоми маорифи кишвар ташкил гардида, ба 1140 муассиса мерасид, ки дар он 400000 шогирд ва донишҷӯ тавассути 11000 муаллим омӯзиш дода мешаванд. Бояд хотирнишон кард, ки эҷоди муассисаҳои таълимии шахсӣ дар соли 2008 оғоз гардид ва як қадами муҳим дар рушди маорифи Афғонистон гузошт. Ҳамчунин, 600 муассисаи таълимии хориҷӣ, ки дар кишварҳои Эрон ва Покистон фаъолият доранд, дар қайди Вазорати маорифи Афғонистон мебошанд.

Албатта, то соли 2013 дар Афғонистон Вазорати маориф дар ҳудуди 16470 мактаб эҷод кард, ки дар он омӯзиши асосӣ ва техникӣ, муассисаҳои муаллимтайёркунӣ, институтҳо шомил ҳастанд. Дар маҷмӯъ, Вазорати маориф илова бар мактаҳо, 43 маркази муаллимтайёркунӣ, 51 дорулмуаллимини исломии шаръӣ, беш аз 190 маркази мусоидаткунандаи муаллим омодакунӣ, 170 мактаби техникию кишоварзӣ ва 800 мактаби диниро соҳиб аст [6].Мувофиқи омори созмони байналмилалӣ, мисли ЮНИСЕФ, USAID ва ЮНЕСКО, Афғонистон яке аз ҷавонтарин аҳолиро дар ҷаҳон соҳиб аст. Ҳудуди 41% аҳолии ин кишвар то 14-сола ва 64% онро то 24-сола ташкил медиҳад. Афғонистон 13 миллион кӯдак ва ҷавонони омодаи мактабравиро дорад [7].

Бар асоси омори солонаи Вазорати маорифи Афғонистон, дар соли 2014 шумораи умумии шогирдон ба 11,5 миллион расидааст, ки дар 17437 муассисаи таълимӣ тавасути 217000 муаллим бо доштани барномаи таълимии меъёрӣ, ки асоси онро эҳтироми арзишҳои умумиисломӣ, муҳаббат ба ватан, риояи тамоми арзишҳои фарҳангии асили миллии кишварро ташкил медиҳанд, масруфи омӯзиш ҳастанд, ки 40% онро духтарон ташкил медиҳанд.

Ҳамчунин, бар асоси ҳисоботи солонаи Вазорати маорифи Афғонистон дар соли 2014 ба шумораи 796000 нафар саводомӯз дар 78 мактаби маҳви бесаводӣ ва 31840 курсҳои мусоидаткунанда ба омӯзиш масруфи дарёфти савод ва омӯзиш буданд.

Дар соли 2014 барномаҳои таълимии умумӣ “аз синфи якум то синфи 12-ум”, ки шомили 2161 номгӯйи китоб буд, мавриди интишор ва дар ихтиёри шогирдон ва устодон қарор гирифт. Рафти таълиму тарбия бар асоси дастурамалҳои нави Вазорати маорифи Афғонистон шурӯъ гардид. Ҳамчунин, кор рӯйи барномаҳои омӯзиши исломӣ, таълимоти техникӣ аз соли 2001 то соли 2014 ба таври умумӣ 214 миллион нусхаи китоби дарсиро чоп ва дар ихтиёри шогирдон ва устодон қарор доданд, оғоз шуд, ки шомили китобҳои дарсӣ бо забонҳои сеюми кишвар, яъне (ӯзбекӣ, туркманӣ, балуҷӣ, помирӣ, нуристонӣ ва пашаӣ) низ буд, ки таълиф гардида ва ба чоп расиданд.

Тӯли ин муддат китобҳои дарсӣ дар соҳаи таълиму тарбияи муаллим низ чоп шуд, ки пеш аз ин тадриси ин соҳа тавассути лексияҳо сурат мегирифт.

Вазорати маорифи Афғонистон аз соли 2006 то 2014 корро рӯйи 12631 аз тармиму таҷдиди замонавӣ оғоз карданд, ки аз он ҷумла 9770 бинои маориф такмил ва кор рӯйи 2861 бинои дигар то имрӯз идома дорад.

Дар соли 2014 шумораи умумии кормандони идораҳои таълимии Вазорати маорифи Афғонистон ба 264000 нафар расидааст, ки аз он ҷумла 238000 онро шомили низоми комиссияи мустақили ислоҳоти идораҳо ва кормандони шахсӣ шуд ва аз ин имтиёзоти хуби молӣ бархӯрдор шуданд. Дар мавриди беҳтар шудани ҳолати рӯҳию маишӣ қадамҳое дар замони ҳокимияти Ҳомид Карзай гузошта шуд, ки аз он ҷумла ҷудо намудани қитъаи замин барои муаллимон буд, ки аз соли 2008 то соли 2014 маҷмӯан 105000 қитъаи замини назди ҳавлигӣ барои устодони бесарпаноҳ дар вилоятҳои мухталифи кишвар тақсим карда, дода шуд. Дар баъзе минтақаҳо мардум ба Вазорати маориф ё мусоидаткунандагон интизор нашуданд, то дар бозкушоии мактабҳо ва таъмири онҳо кумак кунанд, балки худ даст ба кор шуданд ва мактабҳоро дар хонаҳои худ бунёд намуданд ва замин туҳфа карданд ва дар он мактабҳо бино карданд, ки ҳамаи онҳо ба василаи мардум ба поён расонида шудаанд [1,с.35].

Афғонистон тайи солҳои охир дар бахшҳои мухталиф, ҳамчун иқтисодӣ, фарҳангӣ, таълиму тарбия ва технология ба пешрафтҳои назаррас ноил шудааст. Аз ин миён технологияи иҷтимоӣ ва технология дар бахшҳои маорифи Афғонистон яке аз бахшҳои асосӣ дар пешрафт, тараққиёти ҳамаҷонибаи 15- солаи гузашта маҳсуб мешавад [8,с.2].

Дар баъзе вилоятҳои Афғонистон мушкилоти асосӣ, ки дар соҳаи маориф қарор доранд, иборатанд аз: норасоии мизу курсӣ дар мактабҳо, бахусус дар мактабҳои духтарона, норасоии маконҳои таълиму тарбия ва оби нӯшокии қобили эътимод, майдонҳои варзишӣ, нобудии деворҳои иҳотакунандаи баъзе мактабҳои Афғонистон мебошад [13,с.30]. Дар ин муддат муассисаҳои бисёри байналмилалӣ бо низоми маорифи кишвар ҳамкории молӣ ва техникӣ дошт, ки метавон аз ЮНИСЕФ, Бонки Ҷаҳонӣ, ЮНЕСКО, Созмони Умумиҷаҳонии Ғизо, Идораи кумакҳои инкишофии ИМА, Идораи кумакҳои инкишофии Канада, Кумитаи Шветсия (Шветсия), Идораи кумакҳои инкишофии Дания, Ҳамкории ҷаҳонӣ барои таълим, Сандуқи баналмилалии Британиё ва ғ.-ро ном бурдан мумкин аст. Дар ҳамин муддат як теъдод кишварҳои дӯст ва ҳамкор ба низоми маорифи Афғонистон ҳамкорӣ намуда, ки метавон аз кишварҳое чун Шветсия, Дания, ИМА, Англия, Германия, Фаронса, Ҷопон, Ҳолланд, Финландия, Австралия, Туркия, Ҳиндустон, Эрон, Миср, Қазоқистон ва Чинро ном бурдан мумкин аст.

Давраи 13-солаи Ҳомид Карзай бо ин ки як давраи хуб барои инкишофи маорифи Афғонистон маҳсуб мегардад, вале камбудиҳои худро низ дошт [22,с.302].

Роҳбарияти соҳаи маорифи Афғонистон дар панҷ соли охир баробар бо инкишоф дар бахшҳои маорифи дохили кишвар, талошҳои ҷалби ҳимоятҳои моддӣ ва маънавии ҷоҳон бо муаррифии маорифи кишвар ба ҷаҳониёнро дар маърази барномаҳои худ қарор дод.

Бояд қайд намуд, ки маорифи Афғонистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷойгоҳи шоистаи худро пайдо менамояд. Исботи мо ин буд, ки пешрафте, ки дар як даҳаи гузашта дар Афғонистон дар бахши омӯзиш сурат гирифта, дар ҳеҷ кишвари ҷҷангзадаи ҷаҳон ҳамто надорад. Ҳамчунин, дастрасии ҳар як кӯдаки афғон ба таълиму тарбия, бахусус онҳое, ки осебпазиранд ва ё дар ҳошия қарор гирифтаанд. Инчунин, ба хотири дастёбӣ ба ҳадафҳои таълиму тарбия барои ҳама ва ҳадафҳои инкишофи низоми маорифи кишвар дар ҳамкориҳои байналмилалӣ ифтихори узвиятро касб намудааст [2,с.27].

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар арсаи тавсеа ва густариш ироаи хадамоти таълиму тарбия барои ҳама ва баланд бурдани сатҳи сифати таълиму тарбия дар мактабҳои сартосари кишвар дастовардҳои қабили мулоҳиза доштааст.

Дар охири давраи ҳокимияти Ҳомид Карзай Вазорати маорифи Афғонистон дар доираи барномаҳои таълимӣ ва омӯзиш дар кул дар идораи маориф дастовардҳои назаррасе доштааст [12,с.4]. Вазири адлияи Афғонистон дар мавриди қонуни “Такмили ҳамаҷонибаи кӯдакон” гуфт, ки кори тадқиқи мавoди қабулшудаи ин қонун такмил ва мавриди тайиди кобинаи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон қарор гирифта ва барои тасвиб расман ба Шӯрои миллӣ фиристода шудааст. Ва феълан дар идораи қонунгузории парлумон қарор дорад, ки баъд аз тасвиб ва тайид дар маҷаллаи расмӣ нашр хоҳад шуд, ки ба асоси ин қонун дар мактабҳои Афғонистон ҳеҷ муаллим ва ё масъулини мактабҳо дар муқобили кӯдакон бархӯрди физикӣ ва золимонаро ба роҳ монда наметавонанд.

Афғонистон дар 18-уми сентябри соли 2012 аҳдномаи “Ҳуқуқи ашхоси маъюб”-ро имзо кард. Ин санад яке аз аҳдномаҳои муҳим аст, ки Афғонистон шомили он аст. Аммо мутобиқ ба моддаҳои пешбинишуда мувазааф аст, ки заминаи шумулияти ашхоси дорои маъюбиятро дар бахшҳои мухталиф, бахусус маориф дар назар гирад. Дар паймони ҷаҳонии ҳуқуқи шахсони дорои маъюбият мавзӯи дастрасии ашхоси дорои маъюбият ба таълимоти фарогир ва ихтисосӣ возеҳ гардида ва давлатҳо маҷбуранд, ки ба фароҳам кардани таълим ва тарбияи маъюбон иқдом намоянд 7].

АДАБИЁТ

1. Аббосӣ Муҳаммад К. Маҷаллаи “Ирфон”. -Кобул: Маориф, 2014. – С.55.
2. Аҳмади Вардак Гулоғо. Сайри таърихии маорифи Афғонистон. – Кобул: Раёсати нашарот ва иттилооти Вазорати маориф, 2016. – С .343.
3. Дониш Ҳалим З. Мужда Ваҳид. Афғонистон ва панҷ соли султаи Толибон. – Теҳрон: Матбааи нашароти, китобхонаи миллии Эрон, 2013. – С. 188.
4. Козимӣ Султон. Маҷаллаи “Маориф”-и ҶИА. – Маориф тирҳаракура, Кобул: интишороти Маориф, 2013. – С. 48.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Исломии Афғонистон муҳтарам Ҳомид Карзай дар шаҳри Бонни Олмон дар 11.12. 2001 [манбаи электронӣ].: www.afghanlanminesurvivors.org (санаи истифодабарӣ: 10.11.2019).
6. Паёми вазири маорифи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Форуқ Вардак дар кобинаи Афғонистон дар 23.2. 2013 [манбаи электронӣ].: http://www.dw.com(санаи истифодабарӣ: 5.10.2019).
7. Паёми сухангӯйи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон муҳтарам Муҳаммад Осиф Нанг дар барои мардуми Афғонистон дар 23.2. 2013 [манбаи электронӣ]. http://www.bokhdinews.af .com (санаи истифодабарӣ: 2.11.2019).
8. Султонӣ Валӣ Муҳаммад. Чашмандоз бар маорифи Афғонистон. – Кобул: Афғонбесим, 2016. – С. 81.
9. Суруш Ҳалим. Моҳномаи тахассусӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ. №174. – Кобул: Парвиз, 2016. – С. 224.

10. Фозилёр Фазилраҳмон. Ҷомеаи ҷаҳонӣ ва давлат-миллатсозӣ дар Афғонистон. – Кобул: Сарвари саодат, 1395. – С. 245.
11. Ҳамад Ҷомӣ. Нигоҳе ба таърихи муосири Афғонистон. – Кобул: Мустақбал, 1398. – С. 240.
12. Ҷамшедӣ Фарҳод. Дастовардҳои Вазорати Маориф. – Кобул: Маориф, 2016. -№250. – С. 4.
13. Яашин Абдулҳай. Пешинаҳои таърихии маориф, ҳукумат ва шарванд. – Ҷузҷон, 1389. – С. 40.

ТАВСЕА ВА РУШДИ МАОРИФИ АФҒОНИСТОН ДАР ЗАМОНИ РАҲБАРИЯТИ ҲОМИД КАРЗАЙ (солҳои 2001-2014)

Дар соли 2001 дар саросари Афғонистон 3400 мактаб амал мекард, ки дар ин мактабҳо як миллион шогирд тавассути 20000 устод тадрис мегардид ва ҳузури духтарон дар ин як миллион нафар наздик ба сифр буд. Дар соли 2013 теъдоди 16000 мактаби ибтидоии миёна ва олӣ дошт, ки ин мактабҳо нопурра буда, зарурат ба 8000 мактаби дигар вуҷуд дошт. Бар асоси омори солонаи Вазорати Маорифи Афғонистон, дар соли 2014 теъдоди умумии шогирдон ба 11,5 миллион расида буд ва 40% и онро духтарон ташкил медод, ки дар 17437 муассисаи таълимӣ тавассути 217000 муаллим бо доштани барномаи таълимии меъёрӣ, ки асоси онро эҳтироми арзишҳои умумиисломӣ, муҳаббат ба ватан, ҳифз ва эҳтироми арзишҳои фарҳангии асили миллӣ кишвар ташкил медод, масруфи омӯзиш буда,. Ҳамчунин, бар асоси гузориши омори солонаи Вазорати маорифи Афғонистон дар соли 2014 ба теъдоди 796000 нафар саводомӯз дар 78 мактаби маҳви бесаводӣ ва 31840 курси саводомӯзӣ масруфи касби савод ва омӯзиш буданд. Бар асоси гузориши созмонҳои байналмилалӣ, мисли ЮНЕСЕФ, USAID Афғонистон яке аз ҷавонтарин ҷамъиятҳоро дар ҷаҳон доро аст ва ҳудуди 41% ҷамъияти ин кишвар то 14-сола ва 64% онро то 24-сола ташкил медиҳад. Афғонистон 13 миллион кӯдак ва ҷавонони баробар ба мактабравиро дорад. Дар оилаҳои сарватманд 50% аз занони байни 15 то 24 сола босавод буда, дар оилаҳои фақир 5% бонувон босавод мебошанд.

Калидвожаҳо: Афғонистгон, низоми маориф, барномаи таълимии меъёрӣ, эҳтироми арзишҳои умумиисломӣ, фарҳангии асили миллӣ.

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ АФГАНИСТАНА В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ ХАМИДА КАРЗАЯ (2001-2014годы)

В 2001 году на территории Афганистана действовало 3400 школ и в них учились один миллион учеников и преподавали 20000 учителей, но участие девочек в образовательном процессе сводилось к нулю. В 2013 году В Афганистане функционировали уже 16000 школ и высших учебных заведений, но и их не хватало, нужно было открыт еще 8000 школ. На основе ежегодных статистических данных Министерства образования Афганистана в 2014 общее количество учащихся достигло 11.5 миллионов и среди них количество девушек составляло40% и они получали образование в 17437 образовательных учреждениях под руководством 217000 учителей. Также на основе ежегодных статистических данных Министерства образования афганистана в 2014 году 796000 человек были охвачены обучением в 78 школах ликвидации неграмотности проходили курсы обучения грамоте населения. На основе данных международных организаций таких как ЮНЕСЕФ и USAID Афганистан является одним из молодых обществ в мире и 41% населения этой страны составляют граждане до 14 лет и 64% градане до 24 лет. В Афганистане живут 13 миллионов детей дошкольного возраста. В богатых семьях 50% женщин от 15 до 24 лет являются грамотными, а в бедных семьях только 5% женщин и девушек умеют читать и писать.

Ключевые слова: Афганистан, система образования, учебные нормативные программы, уважение к общеисламским ценностям, самобытная национальная культура.

AFGHANISTAN'S EDUCATION DEVELOPMENT DURING THE BOARD OF KHAMID KARZAYA (2001-2014 years)

In 2001, there were 3400 schools in Afghanistan and one million students studied and 20,000 teachers taught, but the participation of girls in the educational process was reduced to zero. In 2013, 16,000 schools and higher education institutions operated in Afghanistan, but there were not enough of them; another 8,000 schools were needed. Based on the annual statistics of the Ministry of Education of Afghanistan, in 2014 the total number of students reached 11.5 million, and among them the number of girls was 40% and they were educated in 17,437 educational institutions under the guidance of 217,000 teachers. Also, based on the annual statistics of the Ministry of Education of Afghanistan, in 2014, 796,000 people were enrolled in 78 literacy schools and received literacy courses. Based on data from international organizations such as UNECEF and USAID, Afghanistan is one of the youngest societies in the world and 41% of the population of this country are citizens under 14 years old and 64% of cities under 24 years old. 13 million preschool children live in Afghanistan. In rich families, 50% of women aged 15-24 are literate, and in poor families only 5% of women and girls can read and write.

Keywords: Afghanistan, education system, educational normative programs, respect for common Islamic values, distinctive national culture..

Сведения об авторе: ***Кушо Фахим –*** Университет Джузджон Исламской Республики Афганистан, преподаватель факультета истории, докторант Ph.D Таджикского национального университета.

Information about the author: ***Kusho Fahim*** - Jusjon University of the Islamic Republic of Afghanistan, Lecturer, Department of History, Ph.D. Ph.D., Tajik National University.

УДК:93/94 (3)

БАРРАСИИ ҶУНБИШИ АДАБИИ ДАВРАИ СОМОНИЁН

Меҳробиддин Сиддиқӣ, Муҳаммад Содиқ Усён
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Давраи Сомониён яке аз бошукӯҳтарин давраҳои маданият, фарҳанг, адаб ва дониш дар сарзамини паҳновари Хуросон буд. Дар қаламрави ин давлати фарҳанггустар ва адабдӯст шоирон, нависандагон, донишварон ва дигар фарозонагони соҳибном дар арсаҳои гуногуни улум ва фунун зуҳур карданд ва дар заминаи фурсатҳои бавуҷудомада аз ҷониби ин хонаводаи фарзона, заминаҳои рушд ва шукуфоии ҳикмат ва маърифат, фарҳанг ва забону адабиёт фароҳам гардид. Адабиёти форсӣ-дарӣ дар ҳамин аср ба гунаи бунёдин таҳаввул ёфт ва пояҳои устувори ҷараёнҳо ва ҷунбишҳои неруманди адабӣ дар ҳамин рӯзгор гузошта шуданд ва забони форсӣ-дарӣ дар ҳама абъодаш дар ин бурҳаи дурахшони таърихӣ такомул ёфт ва осори фаровоне дар ин замон халқ шуд. Маъруфтарин сарояндагони шеъри форсӣ, монанди Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшакури Балхӣ, Робиаи Балхӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва даҳҳо шоири номдори дигар дар ҳамин сарзамини бузург ба боландагӣ расиданд.

Ба гувоҳи таърих метавон пай бурд, ки корномаи аслии Сомониён бештар дар ҳавзаҳои фарҳангӣ ва адабӣ шакл гирифтааст ва ҳувияти аслии давраи Сомониёнро дар оинаи фарҳанг, адаб ва дониш метавон ба тамошо нишаст. Тавсеаи фарҳангӣ ва сиёсати фаъоли фарҳангмеҳваронаи Сомониён дар он замон сабаби эҷоди худшиносӣ, ҳамбастагӣ, ҳамгироӣ ва ҳамсадоӣ миёни мардумони ҳамзабон ва ҳамфарҳанг дар саросари билоди Хуросон шуд. Ин амр боиси эҷоди шароити муносиб барои рушду борварӣ ва шукуфоии арсаҳои гуногуни офаридаҳои илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ гардид ва ҷунбиш ва ҷаҳише дар заминаи таълиф, тарҷума ва тавлиди осори пурарзиш ва мондагор дар он замон гардид, ки инак пас аз ҳазор сол ҳанӯз офаридаҳои бозмонда аз он давраи дурахшон дар миёни дигар осори гаронсанги садаҳои баъдӣ аз ҷойгоҳи барин ва барозанда бархӯрдоранд ва бархе аз ин осор аз шоҳкориҳои ҷаҳон аст.

Дар фарҷом бояд гуфт, ки ин мақола кӯшидааст, то дар пайванд ба ҷанбаҳо ва паҳлуҳои гуногуни ҷунбиши адабӣ дар замони Сомониёнро ба баррасӣ бигирад ва натоиҷи бадастомада аз ин баҳсро бо хонандагон дар миён бигузорад.

Сомониён, ки силсилаи неруманди ҳукумати Саффориро шикаст доданд, севумин давлати муқтадир буданд, ки дар давраи исломӣ дар замони кӯтоҳе илова бар Мовароуннаҳр, Балх, Систон, Хуросон, Гургон, Табаристон ва Райро ба тасарруф даровარданд. Чун ҷадди онон Сомонхудот ном дошт, аз ин рӯ ононро Сомониён ном додаанд. Муассиси воқеии Сомониён Исмоил ибни Аҳмад буд (295 ҳ.), ки Бухороро пойтахти худ қарор дод, дар ин силсила нуҳ тан ба салтанат нишастаанд.

Сомониён дар даврони салтанат ва ҳукуматдории хеш аз ҳар ҷиҳат аҳаммият доштаанд ва ба қишри равшанфикрон, уламо ва донишмандон, забон ва адабиёти форсӣ хидмати шоёне кардаанд. Ин хонавода шоиронро мавриди ташвиқ қарор медоданд ва нависандагонро ба таълиф ва тарҷумаи кутуби муътабар вомедоштанд. Ин таваҷҷуҳ муҷиб шуд, ки адабиёти форсӣ, ки аз аҳди Тоҳирён ва Саффориён маншаъ гирифта буд, бо суръати шигифтовар рушд кунад ва шоирон ва нависандагони бузурге, монанди Абушакури Балхӣ, Рӯдакӣ ва Дақиқӣ ба вуҷуд оянд ва ҳатто «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки баъдҳо ба номи Ғазнавиён сикка хӯрдааст, дар замон ин силсила оғоз шуд.

Мавзӯи дигаре, ки дар давраи Сомониён қобили таваҷҷуҳ ва аҳаммияти зиёд аст, адами музоҳимати онон нисбат ба мазоҳиб ва фирқаи мухталиф аст. Дар давраи онон ҳеҷ кас аз назари изҳори ақоиди илмӣ ва динӣ дучори чунон фишор нашуд, ки дар асри Ғазнавиён ва Салҷуқиён мешуданд [3].

Назм ва насри форсӣ ва такомули он дар давраи Сомониён. Қарни чаҳоруми давраи Сомониён такомулу назму насри форсӣ аст ва Рӯдакӣ – падари шеъри форсӣ дар ин давра зуҳур кардааст. Сомониён бисёр фарҳангдӯст буданд ва махсусан ба фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳ доштанд. Китобҳои мутааддиде аз арабӣ ба форсӣ тарҷума шуд, бисёре савдои Шоҳномапардозӣ дар сар доштанд, аз қарни чаҳорум ҳудуди 57 шоир мешиносем, ки бидуни эҳтисоби «Шоҳнома» аз эшон ҳудуди 8654 байт боқӣ мондааст, аз асри Сомониён 35 шоирро мешиносем, ки аз эшон қариб ба ду ҳазор байт боқӣ намондааст. Ду сулс аз ин ашъор, яъне ҳудуди 1300 мутааллиқ ба Рӯдакӣ ва Абӯшакури Балхӣ аст. Ҳудуди 900 байт аз Рӯдакӣ ва 443 байт аз Абӯшакури Балхӣ аз шоирони маъруфи ин давра Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшакури Балхӣ, Дақиқӣ, Кисоии Марвазӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Робиаи Балхӣ ва Фирдавсӣ ҳастанд.

Мухтасоти сабки шеъри ин давра. Шеъри давраи Сомонӣ ба лиҳози забон ҳамон мухтасоти форсии куҳан ё сабки Хуросониро дорад, ки дар куллиёти сабкшиносӣ зикр

гардидааст. Калимоти арабӣ кам дорад, маҳҷури куҳан ва наздик ба паҳлавӣ дорад. Дар он такрор дида мешавад ва бештар мубтанӣ бар эҷоз аст.

Аз назари фикрӣ ҳамосӣ аст ва мутазамини панду андарз ба таври куллӣ шеъре шод ва ба дур аз яъс ва ноумедӣ ва бадбинӣ аст. Аз истилоҳоти илмӣ, чун истилоҳоти нуҷумӣ ва тиббӣ холӣ аст, ишора ба оёт ва аҳодис надорад (ба лиҳози басомад) ва ба таври куллӣ фарҳанги исломӣ дар он нест, ба давраҳои баъд бозтоби васее наёфтааст. Аз назари адабӣ ин давра ба лиҳози ташбеҳ, махсусан ташбеҳи тафсилӣ бисёр қавӣ аст [8].

Дар қарни чаҳорум аз назари тасовири ҳиссӣ ва таҷрибаҳои мустақими шеърӣ борвартарин давраи адаби форсӣ аст ва ҳамчунин аз назари танаввӯи заминаҳои тасвирӣ. Шоирони ин давра бо озодии тахайюли хеш бисёре аз хаёлҳои шеъреро ба адаби форсӣ таҳмил мекунанд, ки қарнҳо бо тасарруфоти мухталиф дар шеъри шоирони наслҳои баъд дар гардиш аст ва такрор мешавад. Мурод он аст, ки ташбеҳоти асили ин давра, ҳосили нигоҳ ва диққати худ шоирон ба табиат ва ашё аст. Ҳол он ки шоирони давраҳои баъд гоҳе табиат ва ашёро аз чашми шоирони ин давра мебинанд. Ташбеҳот ғолибан маҳсус ба маҳсусанд (ҳам муфрад ва ҳам мураккабанд), аммо ташбеҳи маҳсус ба маъқул ҳам дида мешавад, ки навъе навоварӣ аст, ташбеҳи маъқул ба маъқул нодир аст. Ташбеҳот гоҳе маъхуз аз адаби арабанд [1].

Дар авохири садаи чаҳорум ва авоили қарни панҷум истиора ҳам зиёд ба кор меравад (дар шеъри Мунҷик, Фирдавсӣ). Саноеи бадеӣ дар ҳадди эътидол аст ва бештар аз саноеи бадеии лафзӣ истифода мешавад то бадеи маънавӣ, масалан, анвои ибҳом ё ҳусни таълил ё иғроқ (аммо иғроқ дар «Шоҳнома» фаровон аст, зеро лозимаи ҳамоса аст) ба кор намебаранд [4]. Қитъа, маснавӣ, қасида ва рубоӣ дар ин давра марсум аст.

Забони форсии дарӣ дар қарни чаҳорум. Он чи аз наср ва назми ин давра ба мо расидааст, интишори он бештар марҳуни шоҳони шарифи сомонист. Ҳангоме ки забонҳои навини Аврупо ҳанӯз қобилияти сухангӯӣ надоштанд, забони форсии дарӣ дорои адабиёти хуб ва луғоти пурмояи зебо ва муфид буд ва сабки осон ва пуршукӯҳе дошт. Албатта, забони он аср тақрибан забони имрӯзист, ки дар Афғонистон, Эрон, Тоҷикистон ва ғайра кишварҳо бад-он такаллум мешавад ва дар зарфи ҳазор сол камтар фарқ кардааст, чӣ мисраъҳо ва абёти қарни чаҳоруми форсӣ дарӣ имрӯз ба ҳамон андоза осон ва қобили фаҳм аст, ки он рӯз буд. Дар ҳоле ки дар давраҳои баъд такаллуф ва маснуот рӯйи кор омад, ки забони нигоришро барои мардуми ғайр мафҳум кард, аз ин нигоҳ забони форсии дарӣ дар давраҳои нахуст байни забонҳои олам якто ва бемонанд аст. Насри ин давра сурати умумии сода ва равон буд, ибораҳои печида ва муғлақ кам дошт, ҷумлаҳо кӯтоҳ буд, дар наср ва назми ин давр калимоти арабӣ тақрибан кам ва гоҳе ҳеҷ ба назар намеояд, ки ин хосияти даври аввали Сомониён аст, дар ахири даври ҳукмронии Сомониён кам-кам калимоти арабӣ нуфуз карда, албатта, расмулхат ва талаффузи калимот дигаргуна буд [5].

Ба вуҷуд омадани давраи ҳукумати Сомониён асри тиллоӣ барои парваришгоҳи забони форсии дарӣ ва қадимтарин назму насри форсии дарӣ, ки то ҳол суроғ метавон кард, дар сарзаминҳои Мовароуннаҳр, Хуросон, Систон ва Эрон дар таърих будааст.

Ҳамчунин, то он ҷое ки таҳқиқ кардаанд, қадимтарин насри форсии дарӣ дар ин давра халқ шудааст ва мутааллиқ ба ин давра мебошад. Дар асрҳои мазкур фарҳанги халқҳои Осиёи Миёна ба дараҷаи баланд инкишоф ёфт. Ба рушди фарҳанги Мовароуннаҳру Хуросон интишор гардидани забони дарӣ (тоҷикӣ) мусоидат кард. Ба ин забон назму наср инкишоф ёфт, ки он дар эҷодиёти сардафтари адабиёти форсии дарӣ Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, шоири бузург Абулқосим Фирдавсӣ ва дигарон зоҳир гардид. Шаҳрҳои асосии Мовароуннаҳру Хуросон – Бухоро, Самарқанд, Балх, Марв, Нишопур, Хуҷанд, Бунҷикат ва ғ. ба марказҳои калони маданӣ табдил ёфтанд. Аз тамоми мамлакатҳои Шарқ ба пойтахти давлат шаҳри Бухоро олимон, шоирон, мусаввирон ва дигар намояндагони фарҳангу адаб ва илм ҷамъ омада буданд. Бухоро яке аз марказҳои фарҳангу адаби Шарқ гардид. Дар шаҳр китобхонаи хеле бое ташкил карда шуд, ки он бо номи «Савон ул-ҳикмат» машҳур буд. Дар он китобҳои нодир роҷеъ ба илмҳои мухталиф гирд оварда шуда буданд.

АДАБИЁТ

1. Субҳонӣ, Тавфиқ. Таърихи адабиёти Эрон. – Теҳрон, 1386. Чопи аввал
2. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър. – Теҳрон, 1382. Чопи нуҳум.
3. Жубул, Муҳаммад Ҳайдар. Таърихи адабиёти Афғонистон. интишорот – Кобул: Майванд, 1383. Чопи чаҳорум.
4. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ. Китобхонаи миллии Эрон. –Теҳрон, 1383. Чопи даҳум.
5. Каҳдуӣ, доктор Муҳаммад Козим. Адабиёти Афғонистон дар адвори қадима. – Теҳрон: Алҳудо, 1384.
6. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Маҷмӯаи накди адабӣ. – Теҳрон: Маҳорат, 1382.
7. Муътамин, Зайналобиддин. Таҳаввули шеъри форсӣ. – Теҳрон, 1371. Чопи чаҳорум.
8. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммад Ризо. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. - Теҳрон: Огаҳ, 1385. Чопи даҳум.
9. Арузии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. – Теҳрон: Амири Кабир, 1384.

БАРРАСИИ ҶУНБИШИ АДАБИИ ДАВРАИ СОМОНИЁН

Давраи Сомониён яке аз бошукӯҳтарин давраҳои маданият, фарҳанг, адаб ва дониш дар сарзамини паҳновари Хуросон буд. Дар қаламрави ин давлати фарҳанггустар ва адабдӯст шоирон, нависандагон, донишварон ва дигар фарозонагони соҳибном дар арсаҳои гуногуни улум ва фунун зуҳур карданд ва дар заминаи фурсатҳои бавуҷудомада аз ҷониби ин хонаводаи фарзона, заминаҳои рушд ва шукуфоии ҳикмат ва маърифат, фарҳанг ва забону адабиёт фароҳам гардид. Адабиёти форсӣ-дарӣ дар ҳамин аср ба гунаи бунёдин таҳаввул ёфт ва пояҳои устувори ҷараёнҳо ва ҷунбишҳои неруманди адабӣ дар ҳамин рӯзгор гузошта шуданд ва забони форсӣ-дарӣ дар ҳама абъодаш дар ин бурҳаи дурахшони таърихӣ такомул ёфт ва осори фаровоне дар ин замон халқ шуд. Маъруфтарин сарояндагони шеъри форсӣ, монанди Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшакури Балхӣ, Робиаи Балхӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва даҳҳо шоири номдори дигар дар ҳамин сарзамини бузург ба боландагӣ расиданд. Ба гувоҳи таърих метавон пай бурд, ки корномаи аслии Сомониён бештар дар ҳавзаҳои фарҳангӣ ва адабӣ шакл гирифтааст ва ҳувияти аслии давраи Сомониёнро дар оинаи фарҳанг, адаб ва дониш метавон ба тамошо нишаст.

Калидвожаҳо:фарҳанг, тавсеаи фарҳангӣ, сиёсати фаъоли фарҳангмеҳваронаи Сомониён, эҷоди худшиносӣ, инкишофи офаридаҳои илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ, тарҷума ва тавлиди осори пурарзиш.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ДВИЖЕНИЯ В ЭПОХУ САМАНИДОВ

Период правления Саманидов по праву считается одним из наиболее блестящих и насыщенных периодов в истории духовной культуры. Развитию местной культуры, основанной на многовековой традиции способствовал и тот факт, что при Саманидахязык дари-фарси окончательно победил и вытеснил арабский в государственном делопроизводстве, художественной и научной литературе. Поэзия была только одной из сторон проявления этой культуры. Столь же интенсивным было развитие науки с ее различными отраслями, с ее такими выдающимися деятелями, как Абуали ибн Сино, Абурайхон Беруни и многие другие, развитие искусства – художественно-прикладного, музыкального и др. Период правления Саманидов был одним из самых важных в цивилизации, культуре, литературе и знаниях на обширной территории Хорасана. Здесь жили и творили много известных людей, поэтов, писателей и ученых в разных областях науки. Литература на персидском дари изменилась и развивалась в основном в данный период. Знаменитые персидские поэты, такие как Рудаки, Шахид Балхи, Або Шокор Балхи, Рабеха Балхи, Дакики Балх, Фердавси и другие поэты и писатели жили и творили свои бесценные произведения.

Ключевые слова:культура, развитие культуры, активная культурная политика саманидов, самосознание, развитие научных, культурных и художественных достижений, перевод и возрождение бесценных произведений.

STUDY OF LITERATURE MOVEMENT IN SAMANIAN DURATION

Samanian duration is one of the pompous duration in civilization, culture, literature and knowledge in the vast land of Khorasan. In the land of this literatures and cultural government many knowlegeful an famous person such as poets, writers and scientists in different field of science have emerged. This family had provided facilities for development of wisdom, cognition, culture, literature and language. The literature of Dari Persian has changed and developed basically in this duration. The strong pillar of literature movement was put in this duration. The Dari Persian literature developed highly and books were created. The famous poets of Persian such as Rodaki, Shahid Balkhi, Abo Shokor Balkhi,Rabeha Balkhi, Daqiqi Balkh, Ferdawsi and other poets and writers were developed in this big emperor and then became famous and effective.According history the task and interesting of Samanian was in development of literature and culture.Samanian is known as mirror of development in culture, knowledge and literature. The active cultural policy and cultural development Samanian was caused of unity, sympathy and homophony among the people of all over the Khurasan. Therefore, this situation provided suitable condition to develop scientific, cultural and literature creature.In order many books were written and were translated in this duration. After thousands years the books and other creatures of that duration has been using and some of them are the global stunt. It is mentionable, this topic has tried to study the different sides of literature movement in Samanian duration and share its result with read.

Key words: culture, cultural development, active cultural policy of the Samanids, self-awareness, development of scientific, cultural and artistic achievements, translation and revival of priceless works.

Сведения об авторах: ***Мехробиддин Сиддики –*** Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, докторантPh.D. **Адрес**: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул.С.Сафарова-16.Телефон**: 901407407**

Мухаммад Содик Усён -Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, докторантPh.D. **Адрес**: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул.С.Сафарова-16.

Information about the authors:*Mehrabudin Sediqi* - Kulyab State University named after A. Rudaki, Ph.D. Ph.D. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, the city of Kulyab, S. Safarov-16 St. Phone:**901407407**

***Mohammad Sadeq Osyan* -** Kulyab State University named after A. Rudaki, Ph.D. Ph.D. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, the city of Kulyab, S. Safarov-16 St.

УДК:94 (3) (575)

ТАЪРИХИ АНДОЗ ВА БОҶУ ХИРОҶСИТОНӢ ДАР ЗАМОНИ ШОҲИГАРИИ ҲАХОМАНИШҲО

Мирзоалиева М.А.

Донишгоҳи давлатии молиявию иқтисодии Тоҷикистон

Заминдорон дар Бобулистони қадим имтиёзи заминҳоро ба ивази хидматҳои худ ба давлат ба даст оварда буданд, ки бо забони аккадӣ «кишту» (qashtu) номида мешуд. Ҳокимони маҳаллӣ бо пайвастани неруҳои низомии худ ба артиши Ҳахоманишҳо, ки бо дархости шоҳаншоҳи бузург хизмат мекарданд, гирандаи чунин саховатҳо буданд. Ричард Нелсон Фрай дар китоби худ «Мероси Осиёи Марказӣ» тартиби андозситонии давраи Ҳахоманишҳоро мавриди эътибор қарор дода, навиштааст: "Чун дар Шарқ пул дар

муомила набуд (дарикҳои тиллоӣ ва сиккаҳои юнонӣ фақат дар Ғарб дар гардиш буданд), чуноне ки дар нигоштаҳои Персеполис омадааст, туҳфаҳои солона ба ҳоким як амали хос ва маъмулшуда ба ҳисоб мерафт”[1,с.273].

Ҳарчанд андозҳои солона дар ибтидо шакли махсус доштанд, чи хеле ки Ричард Нелсон Фрай дар китоби худ «Мероси Осиёи Марказӣ» нишон додааст, дар замони Дориюши 1 пас аз тақсими империя ба сатрапҳо арзиши андоз бо талантҳои нуқраӣ (воҳиди вазн 30 кг) таъйин мешуд. Бинобар ин, воҳидҳои ҷуғрофиёӣ, ки якҷоя андозбандӣ шуда буданд, ба сатрапҳо мутобиқ набуданд. Масалан, бохтариён, ҳамсоягони онҳо, хоразмиён, суғдиён ва ареиён (вилояти Ҳирот) якҷоя 390 дар як сол мепардохтанд. Мардумони Осиёи Хурд, Бобул ва Миср хеле бештар мепардохтанд, вале Бохтар ғанитарин сарзамини шаркӣ пас аз Ҳинд буд, ки Ҳинд 360 талант гарди тилло мепардохт. Ҳеродот менависад, ки таносуби тилло ба нуқра 13 бар 1 буд.

Гарчанде дар гуфтаҳо Ҳеродот каме зиёдаравӣ карда бошад ҳам, вале воридот ба ҳукумати марказӣ ё дарбор аз тариқи боҷу хироҷ ва андозҳои махсус, аз ҷумла барои артиш ва фаъолияти он бешумор буд. Муайян кардани он, ки чанд сохтор ва чӣ қадар дастгоҳи идорӣ дар бахши ғарбии империя – дар Осиёи Марказӣ фаъолият мекарданд, кори мушкил аст, вале метавон тахмин кард, ки онҳо хеле зиёд буданд. Дар баробари пайдо шудани давлат зарурати ба таври ҳатмӣ ва маҷбурӣ ситонидани андоз ба миён омад. Таҷрибаи таърихии давлатдории тамоми халқу миллатҳои дунё далели он аст, ки дар ҳама давру замонҳо андоз ҳамчун василаи бунёди асоси моддӣ ва пойдории давлат буда, сарфи назар аз тағйиротҳои шаклиаш он то ба имрӯз аз маҷрои мазмуни аслии хеш берун набаромадааст. Доир ба таҳлили низоми иқтисодӣ ва шаклҳои гуногуни боҷу хироҷ, андозҳои дандоншикани мардумони заҳматкаш дар масири таърих олимон ва мутафаккирони бузург асарҳои зиёди илмӣ нигоштаанд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо, дар асрҳои пеш аз мелод қисмати асосии Осиёи Миёна дар ҳайъати давлати Ҳахоманишӣ қарор доштанд. Дар навиштаҷоти Тахти Ҷамшед қайд шудааст, ки давлати Ҳахоманишӣ аз сарзамини «сакоиҳои паси Суғд» то Кӯш (Эфиопия) масоҳати бузургеро ишғол мекард.

Давлати Ҳахоманишиҳоро Куруши II бунёди гузошт, ки пештар чун вассал ба салтанати Моди тобеъ буд. Ӯ дар натиҷаи муборизаҳои сахт ва дурудароз на фақат аз тобеият халос шуд, балки дар соли 550 пеш аз милод давлати Модро тамоман торумор намуда, ба зери итоати худ даровард. Куруши II ҷангҳои зиёде кардааст. Ӯ аввал тамоми мулкҳои тобеи давлати Модро тасарруф намуд. Сипас, дар соли 547 ё 546 пеш аз милод давлати юнонии Осиёи Хурд – Лидияро, ки мамлакати пурсарвате буд, ба салтанати худ тобеъ кард. Дар асоси хулосаи он далелу мадракҳои мавҷуда тахмин кардан мумкин аст, ки ба Куруши II фатҳи Порт, Бохтар, Хоразм, Суғд ва кадом як қисмати сакоиҳо муяссар гардидааст.

Баъди вафоти Куруши II тахти империяи бузурги Хахоманишиҳо ба дасти Камбуҷӣ-ворис ва писари Куруши II мегузарад. Камбуҷӣ дар яке аз муҳорибаҳои Миср кушта мешавад ва Дориюш - писари Виштосп ҳукмронии ин шоҳаншоҳии бузургро ба дасти худ мегирад [2,с.293].

Бохтар то охири лаҳзаҳои мавҷудияти давлати Ҳахоманишӣ дар таҳти тасарруфи он буда, муҳимтарин маркази шарқии ин давлат ҳисоб мерафт. Нуфузи зиёд ва имкониятҳои фаровони иқтисодию ҳарбии Бохтар ва вилоятҳои тобеи он мавқеи ин кишварро дар ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии тамоми қисмати шарқии давлати Ҳахоманишӣ муайян мекард. Тамоми давлати Ҳахоманишӣ ба вилоятҳои молиётдиҳандаи ҳарбӣ, яъне сатрапиҳо (ҳушатра) тақсим гардида буд, ки онҳоро волиҳо (ҳушатрабонҳо, сатрапҳо) идора мекарданд. Тавре Геродот хабар медиҳад (111, 89-94), дар аҳди Дорои 1 (522-486 п.аз. м.) шумораи ин қабил ҳушатриҳо ба 20 мерасид [3,с.408-409].

То Дориюш ҳушатрабон (сатрап- хшатрапаван- ниго) вазифаи ҳарбӣ ва маъмуриро ба уҳда дошт. Дориюш ислоҳот гузаронида, вазифаи ҳарбиро аз маъмурӣ ҷудо кард. Ҳушатрабон танҳо вазифаи маъмурӣ, хоҷагӣ, додситониро иҷро намояд. Вай ҳақ дошт дар ҳудуди ҳушатра (сатрапӣ, вилоят, ҳавзаҳои хироҷпардозӣ) сиккаҳои нуқра ва мисӣ барорад. Ба масъалаҳои андоздиҳӣ, андозситонӣ ва кори ҳокимони маҳаллӣ назорат мекард. Ҳушатрабон дар ихтиёри худ дастаҳои ҳарбӣ дошт.То давраи Дориюш тартиби муайяни андози молӣ вуҷуд надошт. Мувофиқи ислоҳоти Дориюш андози молӣ ва пулӣ барои ҳар як ҳушатра мувофиқи ҳосилнокии замин муайян карда шуд. Масалан, Осиёи Хурд ба чор бахш ҷудо шуда, ҳар сол ба хазинаи давлат аз 400 то 500 талант (андозаи вазни бобулӣ- баробар ба 30 кг. нуқра) андоз месупорид. Вазни пули Ориёно ду намуд буд: тилло баробари 25 кг, нуқра баробари 33 кг. Сиккаҳои тилло дар заробхонаҳои шоҳаншоҳӣ бароварда шуда, 8,4 гр вазн доштанд. Сиккаҳои нуқраро хушатрабонҳо ва мисро дар маҳалҳо мебароварданд. Аз соли 515 п.м. сар карда, дар тамоми мамлакат вазни якхелаи пул ҷорӣ карда шуд. Муомилот бештар бо тангаҳои нуқра, ки ченаки вазни

он ба 5,6 гр баробар буд, сурат мегирифт. Тангаҳои дороӣ дар тӯли чандин аср қимати умумиҷаҳонӣ доштанд.

Ҳушатрабон, ки бевосита ба подшоҳ итоат мекарданд, аксаран аз байни форсҳо таъйин карда мешуданд. Вазифаи Ҳушатрабон, асосан, аз ҷамъоварии андоз ва нигаҳдории қӯшун иборат буд. Вай, инчунин, ҳақ дошт ба ҳамсоягони худ итоат накунад ва бо ризоияти подшоҳ метавонист, ҳатто бар зидди онҳо лашкар кашад. Мансаби волӣ бештар меросӣ буд. Боҷу хироҷгундорӣ аз муҳимтарин амалҳои дастгоҳи давлатӣ ҳисоб мешуд. Мувофиқи ислоҳоти дар соҳаи молиёт ҷоринамудаи Дорои 1 ҳар як ҳушатрӣ мебоист андози солонаро бо пул пардохт кунад. Ғайр аз ин, ба тариқи молиёт, яъне маҳсулоти зироатӣ, ё ки ҳунармандӣ андоз мепардохтанд. Илова бар ин, боҷҳои дохилӣ ва андозҳои роҳ низ вуҷуд доштанд. Махсусан, бо сарбоз таъмин кардани қӯшуни шоҳаншоҳӣ барои аҳолӣ бори гароне буд. Аҳолӣ аз ин қабил андозу хироҷҳои зиёд ба азобу кулфатҳои тоқатшикан дучор мегардид. Деҳқонон барои додани андози молиёт аксар вақт замини худро ба судхӯрҳо гарав мегузоштанд ва ё ҳатто фарзандони худро ба ғуломӣ мефурӯхтанд.

Қабилаҳои кӯчманчии сокини канораҳои баҳри Каспий, ба қавли Геродот, ба таркиби сатрапии XI дохил шуда, солона ба маблағи 200 таланти нуқраи бобулӣ хироҷ медоданд. Хоразм, Суғд ва Порт сатрапии XVI буда, 300 талант андоз мепардохтанд. Бохтар сатрапии XII ба шумор рафта, 360 талант андоз медод. Ниҳоят сакоиҳо вилояти XV-ро ташкил намуда, ба маблағи 250 талант хироҷ медоданд.

Яке аз воситаҳое, ки Ҳахоманишиҳо аз аҳолии Осиёи Миёна андозҳои иловагӣ мегирифтанд, бастани дарғоти об буд. Аҳолӣ аз беобӣ ба танг омада, маҷбур мешуд, ки барои кушодани дарғот андози иловагӣ бидиҳад. Геродот (111, 117) дар ин бора менависад: «… Вақте ки онҳо бе об монданд, бо аёли худ ба Форс меравӣнд, дар назди дари қасри подшоҳ ҷамъ шуда, доду фиғон мебардоранд; подшоҳ аҳволи ин муҳтоҷонро дида амр мекунад, ки дарғотҳоро кушода, обро ба сӯйи дашт сар диҳанд. Ҳамин ки замин аз об сер шуд, боз дарғотҳоро мебанданд ва бо амри подшоҳ дарғотҳои дигарро барои дигар муҳтоҷони об боз мекунанд. Аз рӯйи ривоятҳо ба ман маълум аст, ки аз кушодани дарғотҳо пули бисёр меситонад» [8,с.280].

Дар бораи Доро таърихнигорони зиёде навиштаанд. Ричард Фрай навиштаҷоти Кӯҳи Бесутунро иқтибос намуда, мегӯяд: «Навиштаҷот дар бораи Доро дар харсанги дастнораси ростфаромадаи дар болои роҳи аз пастхамиҳои Месопатамия ба Ҳамадон баранда овезон буда, кандакорӣ карда шудааст. Навиштаҷоти Бесутун ва нақши он, хеле хуб нигоҳ дошта шудаанд, ки инро, пеш аз ҳама, бо эҳтиёткории Доро маънидод кардан мумкин аст. Навиштаҷот, ки аз корномаҳои Доро нақл мекард, барои Доро бечунучаро аҳамияти махсусан калон дошт» [5,с.275].

Дорои ҷавон ба сари ҳокимияте омад, ки давлат ба даҳҳо қисм ҷудо шуда буд. Кам монда буд, ки ягонагӣ ва иттиҳоди пурқудрати давлати Форс барҳам хӯрад. Доро сулолаҳои маҳаллии парокандашудаистодаро ба ҳам муттаҳид намуд. Барои инкишофи забон, дин, анъана, мазҳаб ва урфу одатҳояшон кумак намуд. Вале аз болои ҳамаи ин ҳокимияти ягонаи Доро ҳукмронӣ мекард.Тамоми ҳудуди давлати Ҳахоманишҳо ба сатрапҳо (хшатрапаҳо) ҷудо карда шуд, ки ин ба назорат ва идоракунӣ мусоидат мекард. Мувофиқи баъзе маълумотҳо шумораи нахустин сатрапҳо 23–торо ташкил медод. Вале дар натиҷаи васеъ шудани ҳудуди давлати Форс дар замони Дорои Номвар гӯё шумораи сатрапҳо ба 31 расида буд. Навиштаҷоти Истахр 27 сатрап, навиштаҷоти Нақши Рустам 28 сатрапро дар бар мегирад. Дар Навиштаҷоти Геродот 20 сатрап номбар шудааст [5,с.274].

Доро дар ҳар кадом сатрап сенафарӣ мансабдори аз ҳамдигар вобаста набуда ва бевосита дар тобеияти дарбор буда: сатрап, котиби дарбор ва сарлашкарро таъйин менамуд. Сатрапҳоро шоҳ таъйин мекард, ки муддати дар вазифа мондани онҳоро шоҳ маълум мекард. Онҳо аз ҳокимияти гражданӣ пурра истифода мебурданд. Боғҳо, қасрҳо, посбонон, ҳарамҳои калони худро доштанд. Мувофиқи салоҳдиди худ хироҷҳоро тақсим мекарданд.

Тақсим кардани империя ба сатрапҳо на фақат аз ҷиҳати иқтисодӣ, инчунин аз ҷиҳати сиёсӣ ҳам қобили қабул буд: зеро ҷамъ намудани андоз, тақсим намудани буҷа ва ғайра вазифаи бевоситаи сатрап буд. Даромади хазинаи форсҳо аз рӯйи маълумотҳои Масперо ва Геродот дар як сол 1460 таланти эвбейиро ташкил мекард, ки он тақрибан ба 663000000 франк баробар буд [5,с.278]. Доро барои осон шудани муомила тангаҳои тилло ва нуқраро ба кор даровард, ки дар рӯйи он акси шоҳ сикка зада шуда буд. Дар хазинаи шоҳ бошад, аз нигоҳ доштани танга дида, нигоҳ доштани фузулотро авлотар медонистанд. Масалан, Искандар, вақте шаҳри Сузиро ишғол намуд, аз анбори боҷу хироҷи он ба миқдори 50000 талант нуқра дарёфт кард [1,с.286].

Боигарии сатрапҳо аз боигарии давлати марказӣ монданӣ надошт. Масалан, як худи сатрапи Бобулистон дар як сол зиёда аз як артаб андоз ҷамъ меовард, ки ин баробар ба

2600000 франк баробар буд. Ҳокими сатрап интихоб карда мешуд, дар сурати эътирози хурдтарини шахси алоҳида, шоҳ сатрапро аз байн мебурд. Системаи идоракунии давлат ба воситаи сатрапҳо қариб 1000 сол давом кард. Тартиби иртиботи сиёсию иқтисодӣ ва маъмури мадании ин кишвару музофотҳо бо се роҳ сурат мегирифт [7,с.305]:

а) музофоту кишварҳое, ки комилан зери тасарруфи империя қарор доранд, бевосита ҳаҷми маблағи боҷу хироҷи онҳо пешакӣ таъйин шудааст;

б) кишварҳое, ки андозаи боҷу хироҷи онҳо бевосита пешакӣ таъйин нашудаанд ва пардохти молиётиашон ба таври инъомот пешкаш мегарданд;

в) кишварҳои мустақил, ки аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озоданд.

Кишварҳое, ки пештар дар зери тобеияти форсҳо буданду акнун мустақил шуда буданд, аз хавфи таҳдиди давлатҳои дигар ба давлати Форс андоз медоданд, то ин ки амнияти худро нигоҳ доранд. Ин гуна давлатҳо ба шоҳ туҳфа ва инъомҳо низ пешкаш менамуданд.

Ҳукумати марказии Ҳахоманишҳо аз кишвару музофотҳои тобеъ мувофиқи шумораи хонаводаҳо ва даромади воқеии онҳо боҷу хироҷ меситонид. Аз ҳар як кишвару вилоятҳо ба миқдори 400 воҳиди нуқра хироҷ ситонида мешуд. Аз музофоти бистум, ки ба он халқиятҳои бисёри Ҳиндустон дохил буданд, зиёдтар аз 360 воҳиди тилло хироҷ мегирифтанд. Соле ҷамъулҷамъ ба хазинаи Дорои 1 ба миқдори 14560 воҳиди тилло ворид мегардид. Мувофиқи маълумотҳои Геродот баъзе халқиятҳо, аз ҷумла Ҳабашия, Колҳида ва ҳамсояҳои онҳо то кӯҳҳои Қафкоз уҳдадориҳои хироҷ надоштанд, аммо ин музофотҳо ба шоҳаншоҳ инъому туҳфаҳоро, ба монанди нуқраву тилло, ҳайвонот, ғуломону канизакон ва амволи онҳо мефиристониданд.

Ба ин тариқ, шароити нисбатан мувофиқи сиёсию иҷтимоии империя барои равнақу ривоҷи ҳам савдои дохилӣ ва ҳам тиҷорати хориҷӣ имкониятҳои хуберо фароҳам меовард. Вазъияти аҳолии меҳнатӣ дар давраи ҳукмронии Ҳахоманишҳо фавқулода вазнин буд. Қабилаву халқҳои озодихоҳи Осиёи Миёна муттасил ба муқобили ҷабру зулми подшоҳони Форс шӯриш мебардоштанд.

Ба қавли Ҳеродот, дар ҳудуди Осиёи Миёнаи муосир чор вилоят (сатрапия) вуҷуд доштааст. Кӯчиёни сокини соҳили баҳри Хазар ба ҳайати сатрапияи 11-ум дохил мешуданд ва ба маблағи 200 таланта нуқраи бобулӣ боҷу хироҷ месупориданд. Хоразм Суғд, Порт давлатҳои сатрапияи 16-ум буда 300 талант, Бохтар-сатрапияи 12-ум 360 талант медоданд. Сокҳо ба сатрапияи 15-ум дохил буданд ва 250 талант пардохт мекарданд. Аз рӯйи ҳисоюу китоби имрӯза бигирем, ин маблағҳо хеле бузург буданд [7,с.263].

Яке аз воситаҳои рӯёнидани хироҷи иловагӣ аз аҳолии Осиёи Миёна бастани дарғоти обанборҳо буд. Барои кушодани дарғот аҳолӣ боҷу хироҷи иловагӣ месупорид [7,с.286].

Бояд гуфт, ки дар замони Ҳахоманишиён низоми ягонаи пул ва низоми андозбандӣ ҷорӣ карда шуда буд, ки мутобиқи он имкониятҳои иқтисодии кишварҳои ҳайати империя ба ҳисоб гирифта мешуданд ва дар ин бобат қонуни умумидавлатӣ қабул гардида буд.

Пас аз давлатдории Ҳахоманишиҳо, гарчанде ки ҳукмронии юнону македониҳо ҳам дар сарзамини Форс ва ҳам дар сарзамини имрӯзаи Осиёи Миёна барқарор шуда буд, мардуми заҳматкаши ин минтақаҳо ҳарҷӣ зиёдтар дар зери таъсир ва зулму истибдоди ғоратгарони аҷнабӣ монда буданд. Ба Искандари Македонӣ на танҳо анъана, расму одат, низоми давлатдории Форсҳо писанд омад, инчунин сохти давлатдорӣ, ҷабру зулм ва ситонидани боҷу хироҷ ва андозҳоро дар ҳамон асос идома медод. Баъди вафоти Искандар давлати Селевкиён ҳукмрони тамоми сарзамини Суғду Бохтар гардида, давлатдории Юнону Бохтарро таъсис доданд, ки тамоми заҳматкашони сарзамини Юнону Бохтар дар зери зулму истибдоди юнониҳо қарор доштанд.

Мардуми сарзамини мо дар давраи таърихии давлатдории Ашкониён ва Кӯшониёни бузург низ давраи риққатовареро сипарӣ намудаанд. Ҷангу ҷидолҳои дохилии дарборӣ, ҳуҷуми қабилаҳои зиёди юҷиҳои кӯчманчӣ ба ҳаёти мардум ва хоҷагии халқ бетаъсир намемонд. Ин қавму қабилаҳо мехостанд бо ҳар роҳе бошад, мардумро ғорат намуда, сиёсати худро ҷорӣ намоянд.

Соли 115 римиҳо дар шимоли Байнаннаҳрайн мавқеи худро устувор намуданд. Баҳори соли 116 ба пойтахти Ашкониён – шаҳри Тайсафун ҳуҷум карда, онро ишғол намуданд ва дар ҳамаи шаҳру вилоятҳои он андозҳои вазнин ва сиёсати худро ҷорӣ намуданд.

Сосониён охирин сулолаи эронии тоисломӣ буда, аз соли 224 то соли 651 уми мелодӣ, яъне 427 сол дар Шарқи Наздику Миёна ҳукмронӣ кардаанд. Асоси давлатдории Сосониёнро Ардашери Бобакони Сосонӣ гузоштааст. Низоми андоз, боҷу хироҷситонӣ дар замони ҳукмронии сулолаҳои Сосониён, ки яке аз давлатдориҳои пуриқтидор ба шумор мерафт, бо вуҷуди баъзе тағйиротҳо заминаи асосии мустаҳкамии давлат ба шумор мерафт. Дар ин давра андозҳое маъмул буданд, ки дар давраҳои пештар амал мекарданд. Ба давлати Сосониён, ки яке аз давлатҳои мустаҳкам ва пуриқтидор ба шумор мерафт,

барои пур кардани хазина, нигоҳ доштани қӯшун ва ғайра, лозим меомад, ки навъҳои гуногуни андоз ва маҷбуриятҳои дигарро истифода намояд.

АДАБИЁТ

1. Ричард Нелсон Фрай. Мероси Осиёи Марказӣ / Ричард Нелсон Фрай. Тарҷумаи Б Ализода. –Душанбе: Сурушан, 2000. -393 с.
2. Таърихи халқи тоҷик. Маводи ёрирасон. Мураттиб Мақсуда Фозилова // ДДОТ ба номи С.Айнӣ. –Душанбе: Ирфон, 2017. -431 с.
3. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Китоби якум / Б.Ғ. Ғафуров. - Д.: Ирфон, 1983. -С. 408 – 409.
4. Бобоҷон Ғафуров. Тоҷикон. –Душанбе: Ирфон, 1978. –С. 60.
5. Иброҳим Умарзод. Таърихи тамаддуни Ориён. Кисми 1-2. - Душанбе: Шарқи озод, 2006. -372с.
6. Масперо Г. 1911. –С.613. //Иброҳим Умарзод. Таърихи тамаддуни Ориён. Қисми 1-2. –Душанбе: Шарқи озод, 2006. -372с.
7. Усмон Каримов. Афкори иқтисодӣ аз даврони Зардушт то охири замони Сомониён. -Душанбе, 1999. -304 с.

ТАЪРИХИ АНДОЗ ВА БОҶУ ХИРОҶСИТОНӢ ДАР ЗАМОНИ ШОҲИГАРИИ ҲАХОМАНИШҲО

Дар мақолаи пешниҳодгардида доир ба таҳлили низоми иқтисодӣ ва шаклҳои гуногуни боҷу хироҷ, андозҳои дандоншикани мардумони заҳматкаш дар замони ҳукмронии давлатдории Ҳахоманишҳо ва дар давраи ҳуҷумҳои Искандари Македонӣ ба Осиёи Миёна мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ маълумот пешниҳод карда шудааст. Дар асрҳои пеш аз мелод қисмати асосии Осиёи Миёна дар ҳайати давлати Ҳахоманишӣ қарор дошт. Ҳукумати марказии Ҳахоманишҳо аз кишвару музофотҳои тобеъ мувофиқи шумораи хонаводаҳо ва даромади воқеии онҳо боҷу хироҷ меситонид. Яке аз воситаҳои рӯёнидани хироҷи иловагӣ аз аҳолии Осиёи Миёна бастани дарғоти обанборҳо буд. Барои кушодани дарғот аҳолӣ боҷу хироҷи иловагӣ месупорид. Бояд гуфт, ки дар замони Ҳахоманишиён низоми ягонаи пул ва низоми андозбандӣ ҷорӣ карда шуда буд, ки мутобиқи он имкониятҳои иқтисодии кишварҳои ҳайати империя ба ҳисоб гирифта мешуданд ва дар ин бобат қонуни умумидавлатӣ қабул гардида буд. Баъди забти Осиёи Миёна ба Искандари Македонӣ на танҳо анъана, расму одат, низоми давлатдории Шарқ писанд омада буд, инчунин сохти давлатдорӣ, ҷабру зулм, ситонидани боҷу хироҷ ва андозҳоро низ дар ҳамон асос идома медод.

Калидвожаҳо: боҷу хироҷ, давлат, чорабиниҳои иқтисодӣ, андоз, сабукиҳои андозӣ, намудҳои андоз, ҷамъоварии андоз, назорати андоз, сиёсат, низоми ягонаи пул, расму русум.

ИСТОРИЯ НАЛОГОВ И ПОШЛИН В ЭПОХУ АХЕМИНИДОВ

В статье дана информация об экономической системе и разных видах тяжелых налогов и пошлин в эпоху властвования Ахеминидов и в период нашествия Александра Македонского на Среднюю Азию на основе анализа исторических материалов. До рождества Христова основная часть населения Средней Азии жили в составе Ахеменидской державы. Центральное правительство взимало налоги и пошлины с регионов и провинций в зависимости от число семей. Одним из основных видов взимание налогов было закрытие русл рек и водоемов. Для открытия плотин население должно было платить новые налоги и обязательства. Нужно отметить, что в период Ахеминидов была введена единая денежная система налогооблажения. В этой системе учитывалась структура населения и были приняты общие нормы для всех жителей империи. После завоевания Средней Азии Александром Македонским ему понравились не только традиции и обычаи местного населения, но и форма государственного управления. Прежняя система налогооблажения сохранилась.

Ключевые слова: пошлины, экономические меры, налог, налоговое послабление, виды налогов, собиратель налогов, контроль налогов, политика, единая денежная система, традиции и обычаи.

HISTORY OF TAXES AND DUTIES IN THE AGE OF AHEMINIDES

The proposed article offers information about the economic system and various types of heavy taxes and duties in the era of the ruling of Aheminids and during the invasion of Alexander the Great into Central Asia based on the analysis of historical materials. In the centuries before the birth of Christ, the bulk of the population of Central Asia lived as part of the Achaemenid state. The Central Government exempted taxes and duties from regions and provinces depending on the number of families. One of the main types of tax collection was the closure of river beds and reservoirs. For the discovery of platinum, the population had to pay new taxes and obligations. It should be noted that during the Acheminid period a single monetary system and taxation was introduced. In this system, the structure of the population was taken into account and general norms were adopted for all residents of the empire. After the conquest of Central Asia by Alexander the Great, he liked not only the traditions and customs of the local population, but also a form of government. The former tax system was maintained.

Key words: duties, economic measures, tax, tax breaks, types of taxes, tax collector, tax control, politics, a single monetary system, traditions and traditions.

Сведения об авторе: ***Мирзоалиева Муборак Абдувалиевна*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры гуманитарных дисциплин. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: **900-13-50-51**

Information about author: ***Mirzoalieva Muborak Abduvalievna***- Tajik State University of Finance and Economics, assistant of department of humanitarian subjects of Tajik state finance of economics University. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: **900-13-50-51**

УДК:930 (575.3) (575.1)_

ТАҒЙИРОТИ МУСБӢ ВА ОҒОЗИ ДАВРАИ НАВИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОНУ ӮЗБЕКИСТОН

Каримова З.М.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таърих гувоҳ аст, ки ду халқи бародар - тоҷику ӯзбек борҳо аз имтиҳони таърих гузашта, сарзамини худро аз ҳуҷуми аҷнабиён наҷот дода, онро аз харобазор ба гулистон табдил додаанд ва ба насли имрӯзу фардо марказҳои тамаддуни худ, Бухорову Самарқанд, Хеваю Балх, Хуҷанду Истаравшан, Ҳисору Бохтарро ба ёдгор гузоштанд.

Дар сарнавишти халқҳои тоҷику ӯзбек бо дарёфти истиқлолияти давлатӣ давраи нав, давраи бунёди давлатҳои нави миллӣ оғоз ёфт. Сароғози давлатдории навин барои ҳарду халқ пешомади хушбинона ва муносибатҳои дӯстона ва ҳамсоягии нек, ҳамкории мутақобилан судманд, ҳамзистии осоиштаро дарак медод.

Дар се даҳсолаи асри нав ҳарду кишвар бо сиёсати созанда ва бо қадамҳои устувор ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ворид гардиданд. Ҳарду давлат дар бунёди давлати мутараққӣ ва демократӣ, дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст овардаанд. Ҳарду давлат, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон аз рӯйи бисёр масъалаҳои глобалӣ ва минтақавӣ мавқеи ягона ва ё наздик доранд.Робита ва ҳамкориҳои ҳамсоякишварҳо ба манфиати ҳарду халқҳо ва кишварҳои бародар буда, минбаъд низ вусъати тоза касб хоҳад намуд. Айни ҳол рушди муносибатҳои Тоҷикистон бо Ӯзбекистон дар сиёсати хориҷии кишвар яке аз самтҳои авлавиятнок ба ҳисоб рафта, ду ҷониб ҷиҳати таҳким ва пурзӯр намудани ҳамкориҳои мутақобилан судманд ҳамарӯза корбарӣ намуда истодаанд.

Айни замон ҷонибҳо ҷиҳати беҳтар гардонидани фазои ҳамкорӣ ва ба сатҳи сифатан нав баровардани муносибатҳо саъй намуда, масоили вобаста ба риояи тавозуни меъёри боҷу хироҷи нақлиётӣ ҳангоми убури сарҳад (барои нақлиёти автомобилии мусофирбар ва боркаш), рафтуомади шаҳрвандон (дар мавриди бақайдгирии шаҳрвандон дар қаламрави кишварҳои якдигар), афзун гардонидани савдои мутақобила, пешбурди масоили обиву энергетикӣ ва дигар масъалаҳоро дар рӯҳияи ҳамдигарфаҳмӣ ва риояи ҳуқуқу манфиатҳои якдигар баррасӣ менамоянд. Бо назардошти таҳаввулоти мусбат дар муносибатҳо байни Тоҷикистон ва Ӯзбекистон табодули бошиддати ҳайатҳои ду кишвар мушоҳида мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дурнамои рушди иқтисодӣ, мавқеи ҷуғрофӣ ва инчунин муносибатҳои таърихан ташаккулёфтаи халқҳои ду кишварро ба инобат гирифта, ба рушду таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. «Дар ҳолати имрӯза асоси шартномавию ҳуқуқии муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон ва Ӯзбекистонро 111 созишнома ва аҳднома ташкил медиҳанд, ки аз соли 1992 то имрӯз дар сатҳҳои байнидавлатӣ, байниҳукуматӣ ва байнисоҳавӣ ба имзо расидаанд» [3,с.12]. Санадҳое, ки миёни ду кишвар қабул шудаанд, самтҳои муҳимми ҳамкориҳоро дар бар гирифта, барои рушду тавсеаи минбаъдаи робитаҳои дуҷониба дар соҳаҳои сиёсӣ, тиҷорию иқтисодӣ ва ғайра заминаи мустаҳками ҳуқуқиро ба вуҷуд овардаанд.

Тағйир ёфтани сиёсати минтақавии кишварҳои Осиёи Марказӣ баъди соли 2016 ва сифатан беҳтар гардидани муносибатҳои дуҷонибаи онҳо, яке аз пешравиҳои назаррас дар минтақа мебошад. Дар ин росто, метавон муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистон ва Ӯзбекистонро номбар намуд, ки дар равобити онҳо шурӯъ аз охири соли 2016 гардиши куллӣ ба вуҷуд омад. Чунин сатҳи муносибатҳо, бешубҳа, ба мантиқи татбиқи манфиатҳои ҳаётан муҳимми ҳарду давлат ҷавобгӯ мебошад. Зеро аз оғози ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар кишвар рушди муносибатҳо бо Ӯзбекистон дар сатҳи ғайри қобили қабул қарор доштанд ва батадриҷ коҳиш меёфтанд. Дар чунин шароит ҳифзу татбиқи манфиатҳои миллӣ барои Тоҷикистон мушкил буд, чун таъсири мустақим ва ғайримустақими ин кишвар ба иқдомҳои роҳбурдии давлати мо ба таври васеъ эҳсос мешуд. Дар марҳилаи кунунӣ, бинобар сабаби ба сатҳи комилан нав баромадани муносибатҳо, тамоюли ҳамгироӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ суръати мусбатро касб намуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон тайи бисту ҳашт соли истиқлолияти худ дар асоси муносибатҳои дипломатӣ пайгирона кӯшиш менамуд, ки бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон сиёсати дӯстона ва ҳамкории мутақобилан судмандро пеш барад. Аз тарафи дигар, таҳти сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон новобаста аз сардии фазои сиёсӣ ва сукунатҳои муваққатии солҳои охир эҷод гардида, дар муносибатҳои иқтисодӣ, тиҷорӣ ва фарҳангии ӯзбекони муқими дар Тоҷикистон ва тоҷикони муқими дар Ӯзбекистон, таъсири манфӣ нарасонида, баръакс солимфикрӣ ва дӯстии байни ин ду миллатро мустаҳкамтар намуд. Бо интихоб шудани Шавкат Мирзиёев ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон муносибатҳо байни ду кишвар рӯ ба беҳбудӣ ниҳоданд.

«Масъалаҳои солҳои охирбамиён омада:- бардоштани маҳдудиятҳои раводид; - кушодани сарҳадот; - бардоштани маҳдудиятҳои парвози ҳавопаймоҳо; -шурӯи истифодабарии роҳи оҳани Термез - Душанбе, Термез – Қӯрғонтеппа, Тошканд – Хуҷанд - Фарғона, Самарқанд – Панҷакент; делимитатсия ва демаркатсияи сарҳад» [4,с.17].

Масъалаи дигаре, ки ҳарду давлатро муттаҳид мекунад, ин бароҳмонии ҳамкорӣ бар зидди зуҳуроти номатлуб мебошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки бо афзоиши гурӯҳҳои зиёди террористӣ хавфи интиқоли маводи мухаддир ва мадҳушкунанда бо истифода аз марзҳои ин ду кишвар эҳтимолияти афзоиш доранд. Ба ин масъала дар якҷоягӣ бояд на танҳо давлатҳои узви ИДМ, балки бо истифода аз минбари СММ ва созмонҳои бонуфузи ҷаҳон, тамоми давлатҳои тараққикардаро ба мубориза бар зидди чунин зуҳурот ҷалб намудан лозим аст.Бо дарназардошти мавқеи геополитикии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон бароҳмонии ҳамкориҳои дуҷонибаи башардӯстонаи ҳарду кишвар муваффақ арзёбӣ мешавад. Ҷаҳониён медонанд, ки даҳсолаҳои охир ин ду кишвар дар ин замина таҷрибаи ғание пайдо намудаанд ва мутобиқ ба муроҷиати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ягона роҳро барои муътадил нигоҳ доштани вазъи имрӯзаи Афғонистон ба миён мегузоранд.

Дар баробари масъалаҳои муҳимми сиёсӣ, боварӣ дорем, ки таҳти роҳбарии сарони давлат гурӯҳи корӣ ба масъалаҳои иқтисодӣ эътиборӣ махсус зоҳир намуда, «бо ба имзо расонидани Созишнома байни Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати иқтисоди Ҷумҳурии Ӯзбекистон самтҳои муҳимми ҳамкориҳои дуҷонибаи иқтисодӣ ва тиҷорчии ду давлатро барои солҳои 2018–2025 муайян менамоянд. Дар ин замина, Вазорати энергетика ва мелеоратсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди бастани қарордод корро дар самти барқарор намудани хатти баландшиддати барқи Осиёи Марказӣ, харид ва фурӯши барқ, фавран ба интиқоли барқ шурӯъ намуда, ҷадвали таъминоти Ҷумҳурии Ӯзбекистонро бо об, бо дарназардошти танзими марҳилаҳои зарурии мавсимӣ ҷоннок кунад» [6].

Масъалаи дигаре, ки ба нафъи ду миллат муҳим ҳисоб мешавад, ин ҷалби сармоя ва мутахассисони ӯзбек ба соҳаҳои мухталифи мамлакати мо мебошад. Бо назардошти имкониятҳои кишвари мо ва потенсиали энергетикии он аз як тараф ва аз тарафи дигар эҳтиёҷоти ҷумҳурии ҳамсоя бо барқ, бояд ду тарафро водор намояд, ки дар якҷоягӣ аз имкониятҳои мавҷуда истифода намуда, бо ҳам дар бунёди иншоотҳои барқию обии якчанд лоиҳаҳо иштирок намоянд. Дар баробари соҳаи энергетика, самтҳои зиёди иқтисодиёти мамлакати мо (бавижа саноати вазнин, сабук, хуроквории, кишоварзӣ, мелеоратсия) низ эхтиёҷ ба сармояи хориҷӣ доранд.

Масъалаи дигаре, ки ба он роҳбарияти ҳарду давлат бо назардошти дар ҷаҳон аз нав эҳё гардидани Шоҳроҳи Абрешим эътибори махсус зоҳир менамоянд, ин истифодабарии пурсамари шоҳроҳҳои Тоҷикистон аст. Даҳсолаҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маблағҳои ватанӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ бозсозии шоҳроҳҳои мамлакатро анҷом дода, Тоҷикистонро аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намуд. Бо мақсади самаранок истифода намудани ин шоҳроҳҳо, бояд Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Созишнома дар бораи истифодабарии муштараки шоҳроҳҳо, танзими барасмиятдарории гумрукӣ, ташкили хизматрасонии ронандагон ва мусофирон, бунёди ташкилотҳои муштараки нақлиётӣ ва бе мамоният ҳаракат намудани нақлиёти боркашонӣ ва мусофирбарӣ дар ҳудуди давлатҳои Осиёи Миёна, чораҳои лозимиро андешанд ва ба имзо расонанд. Дар соҳаи роҳи оҳан низ бояд тарафҳо дар якҷоягӣ дар муҳлатҳои кутоҳтарин проблемаҳои ҷойдоштаро бартараф намуда, дар баробари хариди локомотив ва вагонҳои ҳозиразамони истеҳсоли Ӯзбекистон дар фикри татбиқи лоиҳаи электрификатсиякунонии роҳи оҳан шаванд.

Самти дигари барои ду давлат муфид ин истифодабарии муштараки захираҳои табиии ҳудуди Тоҷикистон мебошад. Бояд ёдовар шавем, ки солҳои пеш тоҷикон дар якҷоягӣ бо бародарони ӯзбек аз қаторкӯҳҳои Зарафшон, Ҳисор, Туркистон ва Помир тилло, нуқра, мис, оҳан, сангҳои қиматбаҳо истеҳсол намуда, коркарди онро васеъ ба роҳ монда буданд. Маълум аст, ки имрӯзҳо Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар масъалаи истихроҷи маъданҳои мухталиф, аз он ҷумла тилло ва нуқра нисбат ба мо таҷрибаи бештар пайдо намудааст. Қобили қайд аст, ки бо назардошти истифодаи таҷҳизотҳои замонавӣ, ҳаҷми истеҳсоли тилло дар як сол дар ҳудуди Ҷумҳурии Ӯзбекистон имрӯзҳо то ба 110 тонна расонида шудааст. Аз ин лиҳоз, бо назардошти конҳои зиёди кашфшудаи тиллои Тоҷикистон ва таҷрибаи корхонаҳои истихроҷи тиллои Ӯзбекистон вусъат додани муносибатҳо дар ин самт ба нафъи ҳарду давлат аст. Масъалаи дигаре, ки барои ду миллати ҳамсоя хеле муҳим аст, ин аз нав эҳё намудани ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ шуморида мешавад. Маълум аст, ки солҳои охир дар бунёди инфраструктураи соҳаи сайёҳии ду давлати ҳамсоя пешрафти назаррас баръало дида мешавад. Дар баробари комплексҳои зиёди сайёҳӣ дар шаҳрҳои марказии ду давлат меҳмонхонаҳои замонавӣ, минтақаҳои махсуси сайёҳӣ, кемпингҳо,

маҷмааи лижаронӣ сохта шуда, барномаҳои зиёди сайёҳӣ барномарезӣ гардиданд, ки онҳо дар якҷоягӣ ба рушди ин соҳа мусоидат менамоянд.

Татбиқи дурнамои самтҳои дар боло зикргардида, имрӯз дар сатҳи олии ду давлат ҳал намудани масъалаҳои молиявиро тақозо дорад. Қобили зикр аст, ки солҳои охир системаи амалкунандаи асъори хориҷии давлатҳои абарқудрат бо назардошти дар сиёсати ҷаҳонӣ истифода шуданашон, мавқеи худро аз даст дода истодаанд. Солҳои охир, бисёри давлатҳо дар муомилоти дуҷонибаи худ ҳисоббаробаркуниро бо асъори миллии худ анҷом дода истодаанд. Дар ин замина, ҳалли масъалаи бунёди бонки муштараки ҳисоббарорӣ, яке аз масоили муҳим маҳсуб мешавад. «Муносибатҳои ин ду давлати ҳамсоя, хусусан соли 2017 оғоз ба тавсеаи бештар пайдо карданд, ки аз талошу дастгириҳои бесобиқаи роҳбарони сатҳи олии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон сарчашма мегирад» [2,с.61].

Аз ин хотир метавон соли 2017-умро соли рушди пойдори ҳамкорӣ ва тавсеаи муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон арзёбӣ намуд. Бо назардошти вазъияти зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир ва зуҳури моҷароҳои сиёсиву амниятӣ дар қаламрави аксар кишварҳои минтақа ва ҷаҳон давлатҳои Осиёи Марказӣ аз сабаби ҷойгиршавии наздик беш аз пеш дар самти ҳамкории дуҷониба қадамҳои устувор мегузоранд, зеро ҳамоҳангиву муттаҳидии минтақавӣ байни кишварҳои Осиёи Марказӣ худ кафили рушди устувор ва таҳкими амният ва оромӣ дар қаламрави минтақа дониста мешавад. Таҳкими амният ва оромӣ дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити кунунӣ манфиатбахшу муҳим дониста мешавад.

Дар Тоҷикистон ба раванди рушди ҳамгироии минтақавӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дода мешавад. Далели ин гуфтаҳо дар давоми сол бо ташаббус ва иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пойтахти мамлакат баргузор гардидани ду чорабинии сатҳи минтақавӣ мебошад, ки далели бесобиқаи талошҳои Тоҷикистон дар роҳи тақвият бахшидани ин ҳамгироиҳо ба манфиати минтақа ба ҳисоб меравад. Аз ҷумлаи мамолики минтақа Ӯзбекистон кишваре мебошад, ки Тоҷикистон дар роҳи рушди муносибатҳои дуҷониба бо ин давлати ҳамсоя қадамҳои устувор мегузорад.

Кушодашавии хатсайри ҳавоии Душанбе-Тошканд-Душанберо сокинони ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо хушнудӣ пазируфта, аз иқдоми навбатии роҳбарони сатҳи олии мамлакат, ки ба рушди минбаъдаи ҳарду кишвар заминаи устувор мегузорад, миннатдорӣ менамоянд. Дар воқеъ, ифтитоҳи хатсайри ҳавоӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон аз ҷумлаи иқдомҳои таърихӣ дар рушди ҳамкорӣ ва муносибатҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Ӯзбекистон маҳсуб мегардад. «Бояд тазаккур дод, ки бо ба роҳ мондани парвозҳои ҳавоӣ тариқи хатсайри Душанбе-Тошканд ва Тошканд-Душанбе ҳамкории судманд миёни кишварҳо дар соҳаҳои гуногун тақвият ёфта, ин омил боиси пешрафт ва рушду тараққиёти бештар мегардад» [1,с.15]. Дар назар аст, ки дар ояндаи наздик байни фурудгоҳҳои байналмилалии Душанбе ва фурудгоҳҳои дигар шаҳрҳои ин кишвари ба мо дӯсту бародар сафари мусофирон тариқи роҳи ҳавоӣ роҳандозӣ хоҳад шуд. Аз ҷониби ширкати миллии ҳавоии «Ӯзбекистон ҳаво Йуллари» низ ба Ҷумхурии Тоҷикистон парвозҳо анҷом дода мешаванд.

Дар идомаи рушди ҳамкории ин ду кишвари дӯсту бародар дар соҳаҳои иқтисоду тиҷорат ва фарҳангу маънавиёт дар соли 2017-ум, бо ташаббусҳои дуҷониба байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ӯзбекистон «намоишгоҳи маҳсулоти Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва рӯзҳои фарҳангии ин кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Намоиши маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Рӯзҳои фарҳангии кишвари мо дар пойтахти Ӯзбекистон - шаҳри Тошканд баргузор гардид.

Ҳамкории судманд миёни ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва ӯзбекистон роҳҳои навро дар рушди иқтисодиёт боз намуда, гуногунрангии бозори дохилӣ ва баланд бардоштани гардиши мол миёни ин ду кишварро таъмин менамояд. Дар заминаи дастгириҳои роҳбарияти олии ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ӯзбекистон моҳи апрели соли равон дар шаҳри Душанбе намоишгоҳи маҳсулоти истеҳсолии Ҷумҳурии Ӯзбекистон баргузор шуд, ки дар он зиёда аз 160 ширкати истеҳсолии ин мамлакат иштирок карданд.

Рушд ва мустаҳкам намудани муносибатҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва илмиву техникӣ мақсади асосии роҳбарияти олии ин ду кишвар ба шумор рафта, дар ин замина тадбирҳои саривақтӣ андешида мешаванд. Мақсад аз ташкили намоиши маҳсулоти истеҳсолии Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, боз ҳам бештар тақвият бахшидани ҳамкории иқтисодиву тиҷоратӣ ва мустаҳкам сохтани робитаҳо миёни соҳибкорони ҳарду мамлакат ба шумор меравад. Дар асоси принсипи баробарӣ ва манфиати дуҷониба мусоидат ба ҷалби сармояву пайдо намудани шарикони ҳамкор дар мадди назар қарор дорад. «Андешидани тадбирҳои саривақтӣ ва мусоидат намудан дар самти баланд бардоштани рақобатпазирии содирот имкон дод, ки дар даҳаи охири моҳи апрели соли ҷорӣ зиёда аз 160 ширкати истеҳсолӣ, аз ҷумла, 400 нафар соҳибкорони Ҷумҳурии Ӯзбекистон барои муаррифии молу маҳсулоти хеш ба Тоҷикистон

биёнд. Зимни ифтитоҳи намоишгоҳи маҳсулоти Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар Маркази савдои «Пойтахт-90» намояндагон аз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон иштирок намуда, таъкид доштанд, ки рӯз то рӯз ҳамкорӣ миёни кишварҳо рушд карда, ба марҳилаи нав, аз ҷумла, дар самти ҳамкории субъектҳои хоҷагидор ва доираҳои тиҷоративу инчунин ҳамкории наздисарҳадӣ қадамҳои устувор гузошта мешаванд» [5,с.88]. Таҳкими ҳамкории дуҷониба байни ширкатҳои саноативу истеҳсолии Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва ширкатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам меоварад, ки ин ду кишвар ба тариқи табодули таҷриба тавонанд дар самти истеҳсолоти дохилӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гарданд. Ба гуфтаи роҳбарони ташкилотҳои истеҳсолии Ӯзбекистон, ташкили чунин намоишгоҳҳо аз чанд ҷониб барои соҳибкорони ҳам тоҷикистонӣ ва ҳам ӯзбекистонӣ манфиатовар буда, рушди минбаъдаи истеҳсолотро дар корхонаҳо таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. 2018. Издатель: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. -188 с.
2. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. 2017. Издатель: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 181 с.
3. Материалы международного круглого стола «Китай-Узбекистан: перспективы совместной реализации инициативы ОПОП». 14 мая 2018г.г. -Ташкент. - 52 с.
4. Материалы Центрально-азиатского экспертного форума. -Ташкент, 2018. – 37 с.
5. Таджикистан: 27 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2016 г. – 417 с.
6. Узбекистан и Таджикистан планируют восстановить объединенную энергосистему [Электронный ресурс]. https://regnum.ru/news/2374779.html

ТАҒЙИРОТИ МУСБӢ ВА ОҒОЗИ ДАВРАИ НАВИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОНУ УЗБЕКИСТОН

Дар мақола динамикаи муомилоти мол байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ таҳлил гардидааст. Раванди мулоқотҳои президентҳои ҳарду давлат, созишномаҳои баимзорасидаро баррасӣ намуда, муаллифон таъсири рӯйдодҳои мусбатро дар фаъолгардонии муносибатҳои тиҷоратию иқтисодии шарикон ва дар маҷмӯъ дар Осиёи Марказӣ нишон додаанд. Доир ба афзоиши ҳаҷми муомилоти тиҷоратӣ, диверсификатсияи сохтори содироту воридот ва дурнамои ҳамкорӣ дар ҷанбаи ташкили истеҳсолоти муштарак ва содироти маҳсулоти ба рақобат тобовари бо арзиши зиѐди изофа чандин нишондиҳандаҳо оварда шуда, онҳо бо ҳам муқоиса гардидаанд.

Калидвожаҳо: мол, омор, иқтидори иқтисодӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, инфрасохтор, робита, дӯстӣ, савдо, истеҳсолот.

ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И НАЧАЛО НОВОЙ ЭПОХИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ТАДЖИКИСТАНОМ И УЗБЕКИСТАНОМ

В статье анализируется динамика торгового оборота между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан за годы государственной независимости. Рассмотрев результаты переговорных процессов президентов двух стран, подписанные межгосударственные, межправительственные соглашения в Душанбе и Ташкенте, автор отмечает огромное влияние позитивных изменений в активизации торгово-экономических отношений у партнеров 72 и в целом Центральноазиатском регионе. Приводятся многочисленные статистические данные об увеличении товарооборота, диверсификации структуры экспорта, импорт перспективах сотрудничества в контексте организации совместного производства и экспорта конкурентоспособной продукции с большой добавленной стоимостью, создании продуктивной занятости и т.д. Выделено участие совместных предприятий в производстве и обмене произведенной продукцией между двумя соседними странами, как новое явление плодотворного сотрудничества.

Ключевые слова: товар, статистика, экономический потенциал, инвестиционный проект, инфраструктура, отношения, дружба, торговля, производство.

POSITIVE CHANGES AND THE BEGINNING OF NEW PERIOD OF RELATIONS BETWEEN TAJIKISTAN AND UZBEKISTAN

The article analyzes the dynamics of trade turnover between the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan over the years of state independence. Having considered the negotiation process of the presidents of the two countries, interstate agreements, intergovernmental agreements, the author notes the influence of positive changes in the activation of trade and economic relations among partners and in the whole Central Asian region. Numerous comparable data on the increase in commodity turnover, diversification of the structure of exports and imports and prospects for cooperation in the context of organizing the joint production and export of competitive products with high added value are given.

Key words: goods, statistics, economic potential, investment project, infrastructure, relation, friendship, trading, producing.

Сведения об авторе: ***Каримова Зарнигор Мирзоалиевна*** – Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, ассистент кафедры права и международных отношений. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: **987-41-78-28**

Information about the author: ***Karimova Zarnigor*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, Assistant at the Department of Law and International Relations. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16. Tel: **987-41-78-28**

УДК:930(1-87)

ХАТАРҲОИ НАВИНИ ҶАҲОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Қурбонова З.И.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Олами муосир бо ҳама пешрафту инкишофи зудҳаракат ва тағйиротҳои бемислаш аз падидаҳои манфиву канора ва хатарҳои харобиовар холӣ нест. Манфиатҷӯйии давлатҳои абарқудрат, зиддияти байни акторҳои сиёсӣ ва муносибати ноодилонаи инсон ба табиат, боиси он гардидаанд, ки дар олам ҳар гуна хатару ҳодисаҳои мураккаб пайдо шаванд. Асри XXI-ро хатарҳои гуногуни ҷаҳонӣ пайгирӣ мекунанд. Олами муосир тарзе намудор мегардад, ки ҳар як фардро водор месозад, то оиди воқеияти ҷаҳонӣ андешае намояд. Бо вуҷуди он, ки олами имрӯза дар як зинаи баланди тараққиёт ҷой дошта бошад ҳам, дар баробари ин, хатарҳои зиёде ҷой доранд.

Ҳаёти сиёсии ҷомеа аз раванду ҳодисаҳо, муносибатҳои мухталифу ба ҳам зид ва муносибу муттасил таркиб ёфтааст. Дар маркази ҳамаи ҳодисаҳо ва муносибатҳои ҳаёти сиёсӣ инсон истодааст, ки моҳиятан он маҳсули муносибатҳо ва робитаҳои ҷомеаи сиёсист. Инсон ба рафтор ва фаъолияти хеш дар доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва робитаҳо мақом ва нақши пешбарро соҳиб аст.

Мушкилоти асосии даҳсолаҳои охиринро хатарҳои навини олам ташкил медиҳанд. Ба қатори чунин хатарҳо, пеш аз ҳама, терроризм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, коррупсия, СПИД, қашшоқӣ, масоили экологӣ, фурӯши ғайриқонунии одамон ва дигар масъалаҳо дохил мешаванд. Ҳарчанд ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳри аз байн бурдани ин хатарҳо кӯшишҳо намуда истодааст, вале пурра аз байн бурдани чунин хатарҳо ғайриимкон аст. Ба замми ин, хатарҳо дар ҷаҳон сол то сол афзоиш ёфта, амнияту оромии ҷаҳонро халалдор месозанд.

Терроризм яке аз шаклҳои навини хатари олам мебошад. Терроризм аз забони лотинӣ (terror-тарс, ҳарос) гирифта шуда, ба маънои муосираш дар охири асри XVIII ҳангоми Инқилоби Фаронса истифода шудааст. Он як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зӯрӣ нисбати шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон, ҷомеа ҳокимият, институтҳои ҳокимиятӣ, давлат ва низоми идоракунии он буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ, геополитикӣ ва имкониятҳои гуногуни тарҳрезишуда равона гардидааст. Ба ақидаи Лансов С.А., «терроризм як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зӯрӣ ба олам ва оламиён аст» [4,с.51]. Жаринов терроризмро чунин таъриф медиҳад: «терроризм фаъолиятест, ки баҳри дигаргунсозии сохти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, вайронсозии идеологияи давлатӣ, тағйирдиҳии идоракунии давлатӣ, вайронсозии ягонагии ҳудудӣ бо методҳои ҷиноӣ ва террор мебошад» [12,с.12]. Якчанд шаклҳои терроризмро фарқ мекунанд, ки ҳар як навъи он метавонад ба ҷомеа хатари ҷиддӣ дошта бошад, аз қабили терроризми сиёсӣ, терроризми миллатгароӣ, терроризми динӣ, терроризми технологӣ, терроризми кибернетикӣ.

Ҳар сол бо айби террористон ҳазорон нафар одамон кушта мешаванд. Танҳо дар соли 2005 дар ҷаҳон 11111 амалиёти террористӣ ба қайд гирифта шудааст, ки дар натиҷа 4,7 ҳазор нафар маҷрӯҳ, ҳазор нафар рабуда ва 16600 нафар кушта шаданд. Тахминан 30%-и ин ҳодисаҳо ба Ироқ марбут аст. Террористон қариб 6,6 ҳазор полис, 30 нафар корманди давлатӣ, 1000 нафар кӯдакони ноболиғ, 170 нафар намояндагони воломақоми динӣ, 140 муаллим ва 110 нафар рӯзноманигорро ба қатл расонидаанд.

Мубориэаи аввалинро бар зидди терроризм Лигаи Миллатҳо соли 1937 дар асоси қабули Конвенсия «Оиди пешгирии терроризм ва муҷозот барои амали террористӣ» ба миён оварда буд [8,с.77]. Соли 1985 бошад, АГСММ Резолютсия «Дар бораи терроризми байналхалқӣ»-ро ба тасвиб расонид. Ҳарчанд ки оиди мубориза бо ин хатар чандин қарордодҳо ба имзо расидаанд, вале, аз тарафи дигар, оиди мубориза бо терроризм ҳамаи давлатҳо фикри ягона надоранд. Имрӯзҳо давлатҳо аз тарси хатари терроризм маҷбур шудаанд, ки дар фурудгоҳҳо, кӯчаҳо, ҷойҳои ҷамъиятӣ, мағозаҳо камераҳои пинҳонӣ насб намоянд, то ки каме ҳам бошад пеши роҳи ин амали номатлуб гирифта шавад. Давлатҳои қафомонда, ки чунин имкониятҳоро надоранд, кӯшиш мекунанд тавассути чорабиниҳо ба мардум фаҳмонанд. Хуллас, терроризм ва амалҳои террористӣ яке аз хатарҳое мебошад, ки ҳар лаҳза метавонад таъсири манфии худро ба ҷомеа бирасонад.

Яке аз хатарҳои дигари олам ин гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир мебошад. Аввали солҳои 90-уми асри XX ҳаҷми солонаи фурӯши нашъа аз 500 миллиард доллар зиёд буд, ки 8%-и ҳаҷми умумии савдои байналмилалиро ташкил медод. Даромади наркомафия зимнан ба 60% расид, ки қисме аз он ба густариши бизнеси ғайриқонунии наркоиндустрия маблағгузорӣ мешуд. Имрӯз дар ҷаҳон мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, вазифаи на танҳо органҳои ҳифзи ҳуқуқи давлатӣ, балки

вазифаи тамоми муассисаҳои таълимӣ ва шаҳрвандон аст. Яке аз кишварҳое, ки ба макони истеҳсоли маводи мухаддир табдил ёфтааст, ин кишвари Афғонистон мебошад. Дар минтақаҳои дигари ҷаҳон низ нуқтаҳои истеҳсоли маводи мухаддир кам нестанд. Имрӯз дар ҷаҳон чор минтақаи асосии истеҳсоли маводи мухаддир, ки манбаи асосии хатар ба генофонди башарият аст, маълуманд: якум- «Секунҷаи тиллоӣ», ки Бирма, Таиланд ва Лаосро дар бар мегирад. Минтақаи дуюм- «Ҳилоли тиллоӣ» қисми ғарбии Осиёи Марказӣ (Афғонистон, Эрон, Туркия, як қатор ноҳияҳои Қазоқистон, Ӯзбекистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон) дохил мешаванд. Сеюм, соҳилҳои Амрикои Ҷанубии халиҷи Гвинея, қисмҳои ҷанубӣ ва марказии Амрико (Колумбия, Боливия, Перу)» [7,с.4]. Марказҳои дур ва наздики маводи нашъаовар на танҳо мақсадҳои иқтисодӣ, балки сиёсӣ низ доранд. Илова бар ин, маблағҳои маводи мухаддир барои дастрас кардани мақсадҳои нопоки сиёсӣ равона карда мешаванд. Аз харидани мансабдорон ва истифодаи онҳо ба мақсадҳои хеш сар карда, то ворид намудани намояндагони худ ба органҳои ҳуқуқӣ ва ҳокимияти иҷроия дар сатҳҳои гуногун.

Тибқи маълумоти Кумитаи байналмилалии назорати маводи нашъаовар, масоҳати умумии кишти банг дар Афғонистон аз 80 ҳазор дар соли 2003 комилан то 130 ҳазор гектар дар соли 2004 афзуда, ҳосили банг 4 ҳазору 200 тоннаро ташкил дод. Мисоли дигар, дар тӯли се соли охир таносуби пули маводи мухаддири мусодирашуда дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ 600 миллион доллари амрикоиро ташкил медод [6,с.75].

Коррупсия низ яке аз навъҳои хатари ҷаҳонӣ аст. Муносибати коррупсионӣ аксарияти кишварҳо ва аксарияти муносибатҳои ҷамъиятиро фаро гирифтааст. Коррупсия суиистифода аз ҳокимияти давлатӣ барои гирифтани фоида ба манфиатҳои шахсӣ аст. Гардиши солонаи коррупсия дар ҷаҳон садҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Дар «Барномаи глобалии СММ бар зидди коррупсия», паст намудани шиддати коррупсия масъалаи афзалиятнок буда, СММ коррупсияро бо проблемаи қашшоқӣ дар як қатор давлатҳо алоқаманд медонад. Дар айни замон як қатор ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ оид ба мубориза бар зидди коррупсия қабул шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: «Кодекси рафтори байналхалқии ашхоси мансабдори давлатӣ (Резолютсияи Ассамблеяи генералии СММ №51/59 аз 28-уми январи соли 1997); Стандартҳои умумии мубориза бар зидди коррупсия дар идораҳо ва мақомотҳои полис (Интерпол, соли 2002); Конвенсияи Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд (аз 21-уми ноябри соли 1997) дар мубориза бар зидди харида гирифтани ашхоси мансабдори хориҷӣ дар муомилоти байналмилалии тиҷоратӣ, Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткориҳои муташаккили трансмиллӣ аз 15-уми ноябри соли 2000» ва ғайраҳо [5,с.81]. Муборизаи давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ ва қабули санадҳои ҳуқуқӣ баҳри мубориза бар зидди амалҳои коррупсионӣ маънои онро дорад, ки коррупсия хатари сахттарин ба давлатҳо ва ҷаҳон аст.

Қашшоқӣ низ яке аз шаклҳои хатари ҷаҳонӣ мебошад. Охири моҳи сентябри соли 2010 дар шаҳри Ню-Йорк нишасти сарони давлатҳо оиди баррасии якчанд масоили «Барномаи рушди ҳазорсола» доир гардид, ки аз ҷумлаи онҳо камбизоатӣ ҳамчун хатари ҷаҳонӣ қайд карда шуд. Дабири кулли СММ Пан Ги Мун дар суҳбате бо хабаргузории давлатии Русия аз он изҳори нигаронӣ кард, ки муҳимтарин ҳадафи Барномаи рушди ҳазорсола коҳиши қашшоқӣ, ҳатто дар соли 2015 низ иҷро нашуда боқӣ мемонад. Созмони озӯқа ва кишоварзии СММ то моҳи апрели соли 2010 дар сар то сари олам 1 миллиарду 17 миллион гуруснагонро ба қайд гирифтааст, ки ин назар ба соли 2008 110 миллион нафар зиёд аст. «Ҳар рӯз дар ҷаҳон 840 миллион то 1 миллиард кас гурусна хоб меравад. Аз ин миқдор 642 миллион нафарашон дар Осиё, 265 миллион нафарашон дар Африқо, 42 миллион нафарашон дар Амрикои Лотинӣ, ҳамчунин 15 миллион нафар дар мамолики инкишофёфта зиндагӣ мекунанд» [3,с.3]. Тибқи ваъдаҳои давлатҳои пешрафта бояд онҳо аз соли 2005 то соли 2010 ба кишварҳои қашшоқи Африқо 100 миллиард доллари амрикоӣ ёрӣ мерасониданд, аммо қисме аз ин ваъдаҳо иҷро шуданду халос. Яке аз мушкилоти асосии ҷаҳониро оиди масъалаи қашшоқӣ, инкишофи босуръати кишварҳои шимол ва аз ҳад зиёд ақиб мондани кишварҳои ҷануб ташкил медиҳад, ки ин ҳолат инъикоскунандаи назарияи «Шимоли сарватманд ва Ҷануби бенаво» ба шумор меравад. Кишварҳои сарватманд (Шимол) иқтидори зиёд ва имконияти зиёди пулӣ доранд. Ва ба замми ин, аҳолии кам доранд, ки давлат метавонад бе ягон мушкилӣ талаботи иқтисодию иҷтимоии аҳолиро таъмин намояд. Аммо кишварҳои қашшоқ бошанд (Ҷануб), баръакс имконоти ками молиявӣ ва аҳолии зиёд доранд.

Дар давоми солҳои 80-уми асри XX мувофиқи нишондоди СММ шумораи давлатҳои на он қадар инкишофёфта аз 31 ба 41 расида буд. Ё худ соли 1990 агар 3 миллиард сокинони Африқои Ҷанубӣ, Осиёи Ҷанубӣ, Ҳиндустон ва Хитой даромади миёнаи солонаашон 500 миллиард доллари амрикоиро ташкил медод, 1,5 миллиард кас дар Амрикои Лотинӣ, Шарқи Наздик ва шимоли Африқо даромади миёнаи солона 2 ҳазор доллари амрикоӣ мебошад. Пас 850 миллион нафар сокинони давлатҳои мутараққӣ даромади миёнаи 20000 долларро доро мебошанд. Чунин ҳолат дер боз боқӣ мемонад,

зеро пешомади инкишоф вазъияти бештареро нишон дода наметавонад. Зиддияти инкишоф ва муқовимати ҳалнопазири инкишофи мамлакатҳои мутараққӣ ва заифу бенаворо мисоли дигаре низ баръало нишон медиҳад. Масалан, «дар Британияи Кабир таносуби сатҳи зиндагии аҳолии қисмати панҷум аз поён 5,5:1-ро ташкил медиҳад, яъне, таносуби байни сатҳи зиндагӣ зиёдтар аз 5 маротиба аст. Дар Бангладеш бошад, чунин таносуб баробари 100:1 мебошад» [2,с.147]. Ҳоло кишварҳои сарватмандтарини ҷаҳон «ИМА, Ҷопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса, Ҷумҳурии Халқии Чин, Италия, Канада, Мексика, Испания ва кишварҳои қашшоқтарини ҷаҳон Эфиопия, Ҷумҳурии Федералии Конго, Бурунди, Сера Леоне, Либерия, Нигер ва ғайраҳо мебошанд» [9,с.25]. Хароҷоти оилавӣ низ дар кишварҳои сарватманд ва бенаво (қашшоқ) аз ҳам фарқияти зиёд дорад. Фақат хароҷоти истеъмолию озуқаворӣ дар як ҳафта дар оилаҳое, ки ба ҳисоби миёна 4-5 нафар зиндагӣ мекунанд, «Олмон 500 доллар, Ҷопон 375 доллар, Финландия 361 доллар, ИМА 350 доллар ва Русия 300 долларро ташкил медиҳанд» [10,с.219]. Аммо дар кишварҳои қашшоқ бошад (Африқо), шароити зиндагӣ ниҳоят вазнин буда, маблағи сарфмекардаи якҳафтаинаи як оила (барои хӯрокворӣ) ниҳоят кам аст. Масалан, Чад 1 доллару 23 сент. Ҳамин тавр, далелҳои овардашуда исбот менамоянд, ки проблемаи қашшоқӣ, ин таҳдид ба ҷаҳони муосир аст.

Масъалаи гуруснагӣ аз миёни солҳои 80-ум боз ривоҷ ёфтааст. Сабаби ин, аз як тараф, шароити номусоиди боду ҳаво, аз тарафи дигар, навъҳои нави гандуму ҷави бавуҷудовардашуда мебошад, ки ба таъсири касалӣ ва ҳашароти зараррасон муқовимат карда натавонистанд. Инчунин, истеҳсоли ғалла аз афзоиши шумораи аҳолӣ ақиб монда истодааст. Агар талаботи аҳолии кураи Замин дар як сол ба ғалла 28 миллиард тонна бошад, аммо ҳосили истеҳсолшудаи ҷаҳонӣ дар як сол 17 миллиард тонна аст. Афзоиши босуръати аҳолӣ, ва пешгӯии олимон, ки гӯё соли 2025 аҳолии сайёра ба 8,5 миллиард (дар нимаи асри XXI ба 14 миллиард) мерасад, боз ҳам аз эҳтимолияти авҷи хатари қашшоқӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Хатари экологӣ низ яке аз масъалаҳои мубрами ҷаҳонӣ дониста мешавад. Олимони амрикоӣ якчанд мушкилоти даҳсолаи ояндаро пешгӯӣ карданд, ки яке аз онҳо ин «ҷанги якуми иқлим бар зидди инсоният» мебошад. Обшавии пиряххо, камшавии ҷангалзорҳо, гармшавии иқлим, нобудшавии баъзан растаниҳову ҳайвонҳои ҷангалӣ сабабҳои асосии хатари экологӣ буда, ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Ҷангалҳои Тайга ва Амазонка, ки яке дар Амрикои Лотинӣ ва дигаре дар Осиё мавҷуданд, аз назари географӣ ниҳоят мусоид ҷойгир буда, фоизи зиёди ҳавои ифлосро фурӯ мебаранд, аммо ин ҷангалҳо ба нестӣ рафта истодаанд. Дар маҷмӯъ, 33%-и ҷангалҳо ба нестӣ рафтааст, инчунин, бо камшавии ҷангалзорҳо талабот ба нафту газ зиёд мегардад, дар ҳоле ки норасоии сӯзишворӣ (нафту газ) низ мушкилии дигари ҷаҳонӣ аст. Тибқи пешгӯиҳо захираи нафти ҷаҳонӣ 40-сол ва газ 70-сол расидагӣ мекунаду халос.

Олимон сабаби асосии хатари экологиро дар ду омили асосӣ - гармшавии иқлим ва таъсири инсоният медонанд. Инсоният аз давраҳои қадим то ҳол табиатро ба манфиати худ истифода мебарад, аммо оиди хатари он ҳеҷ фикре намекунад. Корхонаҳои зиёди металлургӣ ва истеҳсоли нафт боиси ифлосшавии ҳаво гардида, зиёда аз 200 намуд моддаҳои зараровар ва газҳо дар ҳаво пайдо гардидаанд. Мушкилии дигар, сӯрохшавии қабати озонии ҳаво аст. Ҳар сол дар укёнусҳои ҷаҳонӣ 1,5 миллиард тонна нафт ҳамроҳ шуда, умқи баҳру укёнусҳоро ба партовҳои химиявӣ табдил медиҳад. Дар давоми асри XX 25 ҳазор навъи растанӣ ва 10 ҳазор навъи ҳайвонот нобуд шудаанд. Нишонаҳои аввалини низоъҳои оянда имрӯз мушоҳида мешаванд. Мубориза барои назорат аз болои захираҳои нафти Ироқ, баҳри Каспий ва дигар минтақаҳои нафтдори ҷаҳон авҷ гирифтааст. Имрӯз биосфера (кураи Замин) дигар ба фаъолияти инсон муқобилият карда наметавонад. Дар таркиби ҳаво оксиген кам шуда, газҳои карбонат, сулфур ва дигар олудакунандагон меафзояд. Дар натиҷаи ифлосшавии ҳаво борон борида заҳролуд шуда, қабати болоии хокро низ заҳролуд менамояд ва ҳосилнокии онро кам мекунад. Инчунин, зиёдшавии гази карбонат ва дигар газҳои зараровар боиси гармшавии ҳаво гашта, пиряххоро ба зудӣ об мекунанд. Баъдан, дар натиҷаи обшавии зиёди пиряххо ва баландшавии сатҳи об (ба 1метр) 11% масоҳати Бангладеш, 15% масоҳати Миср, ҷазираҳои Малдив, ноҳияҳои васеи Хитой зери об мемонанд. Дар кураи Замин зиёда аз 1 миллиард аҳолӣ аз норасоии оби тоза ранҷ мебаранд. Ҳар сол 3 миллион нафар аз касалиҳои сирояткунандаи вобаста ба об ва ё аз оби ифлос мемиранд.

Экологияи сайёраро бештар чунин давлатҳо ифлос менамоянд: ИМА 25%, Ҷопон 25%, Иттиҳоди Аврупо 20%. Фақат аз ҳисоби камшавии майдони кишт инсоният ҳар сол аз 30 млн тонна ғалла маҳрум мешавад.

Хулоса, олами муосирро хатарҳои навини ҷаҳонӣ пайгирӣ мекунанд. Новобаста аз он ки ҷомеаи ҷаҳонӣ бахри аз байн бурдани чунин хатарҳо чораҳо меандешад, ба пуррагӣ аз байн бурдани ин хатарҳо ғайриимкон аст.

АДАБИЁТ
1. Абдуҷалол А. ВИЧ/СПИД аз дидгоҳи ислом / А.Абдуҷалол, У.Назаров, У.Тоиров. -Душанбе, 2007. -251 с.
2. Зокиров Г. Н. Геополитика / Г.Н. Зокиров. –Душанбе, 2009. – 148 с.
3. Иқбол М. Камбизоатӣ дар Тоҷикистон ва ҷаҳон / М. Иқбол. - Дунё. 30. 09. 2010. -№ 40. - 340 с.
4. Лансов А. Террор и террористы / А. Лансов. –М, 2004. – 234 с.
5. Лунев В. В. Коррупция, учтенная и фактическая / В. В. Лунев // Государство и право. - 1996. -№8. – 81 с.
6. Маҳмадов А.Н. Амнияти ҳамчун падидаи системаи иҷтимоӣ / А.Н.Маҳмадов. –Душанбе, 2007. – 112 с.
7. Максим И. Дунё. Борьба мировых центров/ И. Максим / № 46. 11. 11. 2010. – 346 с.
8. Организатсионного-правовые вопросы борьбы с терроризмом. –М, 2006. – 77 с.
9. Расулиён Қ. Ҷаҳоншиносӣ / Қ. Расулиён. –Душанбе, 2008. – 78 с.
10. Торкунов А. Современные международные отношения / А.Торкунов. –М., 2006. – 219 с.
11. Фомин Б. Глобальное изменение климата и экономика: Современное состояние проблемы /Б.Фомин Е. Житнитский // Мировая экономика и международные отношения. –М., 1999. -№6. – 189 с.
12. Жаринов К. Терроризм и террористы / К. Жаринов. –М., 1999. – 180 с.

ХАТАРҲОИ НАВИНИ ҶАҲОНӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масоили мубрами рӯз-хатарҳое, ки имрӯзҳо ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтаанд, мавриди баррасӣ қарор додааст. Новобаста ба он ки оиди мавзӯи мазкур китобҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмии зиёде навишта шуда бошанд ҳам, таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши амиқтарро талаб менамояд. Дар оғози мақола муаллиф оиди хатарҳое, ки имрӯз на танҳо давлатҳои рӯ ба инкишоф, балки ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш меоранд, маълумот додааст. Дар мақола нуқтаҳои назари гуногуни муҳаққиқон нисбати масъалаи мазкур мавриди баррасӣ қарор дода, муаллиф то қадри имкон роҳҳои ҳалли ин проблемаҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: хатар, терроризм, экстремизм, хатарҳои экологӣ, қашшоқӣ, маводи мухаддир, коррупсия, бенавоӣ.

НОВЫЕ МИРОВЫЕ УГРОЗЫ И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА СИСТЕМУ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Автор в данной статье старается рассмотреть одну из актуальных проблем – современные угрозы, которые охватывают мировое сообщество, и как они воздействуют на отдельные страны мира. Несмотря на то, что по данному вопросу появилось множество статей, книг и монографий, он все ещё требует более глубокого изучения и анализа. Автор в предисловии статьи упоминает те угрозы, которые воздействуют не только на развивающиеся страны, но и на все мировое сообщество, унося жизни тысяч людей. Также в статье автор, рассматривая и анализируя разные концепции и разные точки зрения исследователей, по возможности, старается указать некоторые пути решения. Например, при уточнении и определении количества жертв от наркотических весcществ, терроризма и экстремизма, бедности, экологических проблем использована точка зрения автора.

Ключевые слова: угроза, терроризм, экстремизм, экологические угрозы, бедность, наркотические вещества, коррупция, нищета.

NEW GLOBAL THREATS AND THEIR IMPACT ON THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

The author, in this article, tries to consider one of the urgent problems - modern threats that affect the world community and how they affect individual countries of the world. Despite the fact that many articles, books and monographs have appeared on this issue, it still requires more in-depth study and analysis. The author in the preface of the article recalls those threats that affect not only developing countries, but also the entire world community, killing thousands of people. Also in the article, the author, considering and analyzing different concepts and different points of view of researchers, tries to give some solutions if possible. For example, when specifying and determining the number of victims from drug abuse, terrorism and extremism, poverty, and environmental problems, the author's point of view was used.

Key words: threat, terrorism, extremism, environmental threats, poverty, drug abuse, corruption, poverty.

Сведения об авторе: ***Курбонова Зарина Исоевна*** – Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, ассистент кафедры права и международных отношений. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: **918-34- 76-29**

Information about the author: ***Gurbonova Zarina*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, Assistant at the Department of Law and International Relations. **Address:** 734065, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov street, 16. Tel: **918-34- 76-29**

УДК:94 (100)”05/…”

ИНЪИКОСИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР АСАРҲОИ ПРОФЕССОР А.М.МУХТОРОВ

Қараев Ф.К., Хукматова М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Илми таърихи халқи тоҷик бо номи як қатор фарзандони фарзонаи худ ифтихор дорад, ки профессор Абдусаттор Мухторов яке аз ҳамин олимони варзидаи кишвар ба ҳисоб меравад. Муҳаққиқи варзида дар тӯли умри бобаракаташон барои наслҳои оянаи кишвар басо мероси гаронбаҳои илмиеро аз худ боқӣ гузоштаанд. Олими шинохта аз зумраи он муҳаққиқонест, ки доири тамоми паҳлуҳои таърихи халқи хеш, асару мақолаҳои зиёде офаридааст. Дар байни таҳқиқоти ин олими шинохташуда мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ

ҷойгоҳи махсусеро дороcт. Доир ба мавзӯи ҷангӣ ва меҳнатии шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар солҳои мудҳиши ҷанг профессор Мухторов асару мақолаҳои зиёдеро ба табъ расонидааст. Нахустин мақолаи ин олими варзида ҳанӯз соли 1969 бо номи "Ойгул аз Шинг аст" [1], ки дар маҷаллаи "Комсомоли Тоҷикистон" ба табъ расида буд. Муаллиф дар натиҷаи тадқиқотҳои зиёди баанҷомрасонидашуда ва аз шунидаву хотироти ҳамдиёрону хешовандони Ойгул макони зисти қаҳрамони очерки худро муайян намудааст. Муаллифи очерк бо овардани далелҳои амиқ исбот менамояд, ки Ойгул Муҳаммадҷонова зодаи деҳаи Шинг мебошад. Профессор Мухторов дар омӯзиш ва муайян намудани макони зист ва корнамоиҳои ҷангии нахуст лочиндухтари тоҷик яке аз аввалинҳо шуда тадқиқотҳо гузаронида, ӯро бо аҳли ҷомеа ошно намудааст. Муҳаққиқи варзида таҳқиқотҳои худро идома дода, соли 1995 мақолаи навбатии худро бо номи "Ёрии кормандони хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ба фронт"-ро дар маҷмӯаи "Материалҳои Конфренсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 50-умин солгарди пирӯзии мардуми Шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ" [2] ба табъ расонид. Муҳаққиқ аз рафти ёрии меҳнаткашони соҳаи кишоварзӣ ва кормандони корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ сухан ронда, қайд менамояд, ки "меҳнатдӯстони корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ тасмим гирифтанд, ки ҳар моҳ се рӯзи музди маоши кори хешро ба фонди мудофиа ирсол мекунанд. Ҳамин тавр рӯз то рӯз фонди мудофиа дар Тоҷикистон бой мегардад!"

Меҳнаткашони соҳаи кишоварзии кишвар ба фонди мудофиа 30,5 млн сӯм пул ҷамъ намуда, ба 45,5 млн сум заём обуна шуданд. Аз боби ёрии кормандони соҳаи хоҷагии қишлоқи кишвар муаллиф сухан ронда, қайд менамояд, ки деҳқонони тоҷик ба фонди мудофиа 6491 сентнер ғалла супориданд. Муаллиф аз ёри башардӯстонаи кормандони соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ сухан ронда қайд менамояд, ки деҳқонони тоҷик дар солҳои ҷанг ватандӯстии бепоён зоҳир намуда, дар баробари меҳнати қаҳрамононаашон, инчунин барои фронт маблағҳои калони пулию заём ҷамъ намуданд. Деҳқонони тоҷик аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани ҷанг то моҳи сентябри соли 1942 ба фонди мудофиа 29,6 млн сӯм пул ҷамъоварӣ намуда, ба маблағи 38,8 млн сӯм ба заёмҳо обуна шуда, 7600 сетнер ғалла ва 850 сентнер гӯшт ба фонди ғалаба супориданд. Меҳнаткашони Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси тамоми табақаҳои аҳолии ҷумҳуриро дастгирӣ намуда, барои сохтани калонаи танкии "Колхозчии Тоҷикистон" 84 млн сӯм ва барои сохтани эскадрилияи самолётҳои "Тоҷикистони Шӯравӣ" 35,2 млн сӯм маблағ ҷамъоварӣ намуданд. Соли 2000 50-умин солгарди Ғалаба дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо шукӯҳу шаҳомати хосса ҷашн гирифта шуд. Муҳаққиқи варзида мақолаи навбатии худро бо номи "Саҳми дастпарварони ташкилоти мададгори мудофиаи ҷумҳурӣ дар ғалаба аз болои фашизм" [3] ба табъ расонид. Муаллиф аз рафти корнамоиҳои ҷангии фарзандони ҷумҳурии хеш дар набардҳои хунини ин солҳои мудҳиш сухан ронда, қайд менамояд, ки дар рафти амалиётҳои ҷангӣ беш аз 12 ҳазор шаҳрвандони Иттиҳоди Шӯравӣ барои аз худ нишон додани шуҷоати ҷангӣ ба гирифтани унвони олии Ватан -Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гардиданд, ки дар байни онҳо фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дастпарварони ташкилоти мададгори мудофиа кам набуданд.

Дастпарварони ин ташкилот дар озод намудани шаҳрҳои Москва, Сталинград, Курск, Ленинград, Одесса, Киев, ҷумҳуриҳои Молдавия, Латвия, Литва ва озод намудани мамлакатҳои Аврупо нақши арзандае гузошта, аксари онҳо дар сангарҳои ин ҷанги хонумонсӯз қурбони тири душман гардиданд. Муаллиф аз корнамоиҳои дастпарварони ин ташкилоти бонуфузи кишвар мисолҳои ҷолибе оварда, қайд менамояд, ки нақши кормандони ташкилоти мададгори мудофиа дар таъмин намудани ғалабаи оламшумул аз болои фашизм басо калон мебошад. Беш аз 50 ҳазор нафар дастпарварони ин ташкилот, менависад муаллиф, ба гирифтани ордену медалҳо ва 50 нафарашон сазовори унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ гардиданд.

Соли 2010 65-умин солгарди Ғалабаро ҷашн гирифтанд. Олими варзида профессор А.Мухторов низ ба ин ҷашни фархунда бо ҳамқаламии яке аз муаррихони чирадасти кишвар Асламшоҳ Раҳматуллоев китоберо бо номи "Осоавиахим дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)" [4] ба табъ расид. Асари мазкур аз се боб иборат буда, ҳар як боби он давраҳои ҳассостарини таърихи халқи тоҷикро дар ин солҳои пурошӯб дар бар мегирад. Устод дар сарсухани китоби хеш аз оғоз гардидани ҷанг сухан ронда, қайд мекунад, ки Ҷанги Бузурги Ватанӣ яке аз санҷишҳои азиме буд барои шаҳрвандони Иттиҳоди Шӯравӣ. Душманони Иттиҳоди Шӯравӣ бо қувваи азиме ба ҳудудҳои давлати мо лашкар кашида, мехостанд ба тезӣ ин давлати сулҳхоҳ ва сулҳпарварро барҳам диҳанд, аммо онҳо хато карданд. Аз рӯзи аввали оғоз гардидани ин воқеаи ҳузнангез халқу миллатҳои ИҶШС муттаҳид гардида, дар якҷоягӣ ба муқобили душманони давлати хеш муборизаро оғоз намуданд. Муаллиф аз корнамоиҳои ҷангии фарзандони диёри хеш сухан ронда, қайд мекунад, ки аз рӯзҳои аввал то анҷом ёфтани ҷанг беш аз 280 ҳазор фарзандони ин диёри бостонӣ бахри озодии ватан яроқ ба даст гирифта, ба ҳимояи меҳан рафтанд, ки аз ин миқдор даъватшудагон 92 ҳазорашон дар роҳи истиқлолият ба даст

даровардани Ватан дар сангарҳои ин ҷанги хонумонсӯз ҷон супоридаанд. 54-нафар фарзандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар набардҳои хунин аз худ шуҷоати ҷангӣ нишон додаанд, сазовори унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба 19 нафарашон бо ордени "Шараф" дараҷаи 1, 2, 3 сарфароз гардидаанд.

Муҳаққиқ дар қисмати аввали кори хеш, ки "Саҳми тоҷикон дар озодкунии шаҳри Москва" ном дорад, аз рафти оғоз гардидани ҷанг ва иштироки фарзандону шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳарбу зарбҳои назди Москва далелҳои ҷолиберо пешкаши хонандагон гардонидааст. Муаллиф сабаб ва омилҳои асосии оғоз гардидани ҷангро дар ин қисмати кори хеш шаҳр дода, қайд менамояд, ки ба хатогии баъзе аз роҳбарони ҳизбию ҳарбии кишвар, Ҳукумати Шӯро ба ҳолати ногувор гирифтор гардид. Аз ин вазъият истифода намуда, тайи се моҳ душманони хунхор ҳудудҳои ғарбии давлати Иттиҳоди Шӯравиро истило намуда, аҳолиҳои онро азобу шиканҷа медоданд. Бо мақсади ҳарчи зудтар шикаст додани душман роҳбарияти давлати Иттиҳоди Шӯравӣ сафарбаркунии қувваҳоро ба ҷабҳа оғоз намуд. Ҳайати дивизияи 20-уми савораи кӯҳгард, ки ҷузъу томҳояш дар ҳудудҳои Тоҷикистон таъсис ёфта буд ва онҳо таҷрибаи хеле хуби ҷангӣ доштанд, аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба ҳимояи пойтахти Иттиҳоти Шӯравӣ шаҳри Москав сафарбар шуда, дар ҳарбу зарбҳои он иштирок намуда, аз худ шуҷоати зиёди ҷангӣ нишон доданд. Боиси ифтихор ва сарбаландии тоҷикистониён аст, ки аскарони ин дивизияи овозадор Муҳаммадӣ Иброҳимови истаравшанӣ ва Нина Лобковскаяи душанбегӣ барои аз худ нишон додани шуҷоати ҷангӣ бо "Ордени Ленин" сарфароз гардонида шудаанд. Муаллифи китоб аз корнамоиҳои ҷангии фарзандони диёри хеш сухан ронда, қайд мекунад, ки пирӯзии артиши Шӯравӣ дар муҳорибаи назди Москва ба рафти амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ тағйироти ҷиддиеро ворид сохт. Аммо артиши фашистӣ аз ин нокомии худ хулосаи даркориро набароварда, пайваста ҳуҷум мекард ва сахт муқобилият нишон медод, аммо ба ҳар ҳол ба мақсадҳои нопоки худ нарасид. Корнамоиҳои ҷангии ҷузъу томи дивизияи овозадори 20-уми савораи кӯҳгарди тоҷик, ки дар амалиётҳои ҷангии муҳорибаи назди Москва иштирок намуда, аз худ корнамоиҳои зиёде нишон додаанд, аз ҷониби сарфармондеҳи олии қувваҳои мусаллаҳ беш аз 150-ҳазор аскарони ҷузъу томи ин дивизияи машҳури тоҷик бо ордену медалҳо сарфароз гардонида шудаанд. Қисмати дувуми асари номбурдаи муаллифон "Диловарии баҳодурони тоҷикон дар ҷабҳаҳо" ном дошта, он қисмати калонтарини асари мазкурро ташкил медиҳад. Муаллиф дар ин қисмати кори хеш аз рафти амалиётҳои ҷангии муҳорибаи Сталинград, муҳорибаи Курск, муҳорибаи Днепр ва муҳорибаи Ленинград маводҳои ҷолиберо пешкаш менамояд. Муҳорибаи Сталинград, менависад муаллиф, муҳорибаи танкӣ ба ҳисоб меравад. Ғолибият дар ин муҳориба ба рафти амалиётҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ тағйирот ворид сохт. Дар рафти амалиётҳои ҷангии муҳорибаи Сталинград душман бори дигар шикаст хӯрд ва дар ин амалиётҳо зиёда аз 147.200 нафар аскарону афсарони душман ва аз он ҷумла, беш аз 2500 нафар афсарон, генералҳо таҳти сардории фелдмаршал Паулюс ба асирӣ афтоданд. Муаллифи асар аз бурдбориҳои ҷузъу томҳои артиши сулҳпарвар ва сулҳхоҳи Иттиҳоди Шӯравӣ дар ин амалиётҳо далелҳои ҷолибе оварда, менависад, ки боз як ҳангомаи мағлубнашавандаи лашкари фашистӣ дурӯғ баромад. Муҳорибаи Камонаки Курск, ки он дар таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ муҳорибаи танкӣ низ ном гирифтааст 50 шабонарӯз идома ёфтааст. Муалиф аз амалиётҳои ҷангии ин муҳориба сухан ронда, қайд намудааст, ки дар ин муҳориба ба ду фарзанди диёри мо -Ҳодӣ Кенҷаев ва Исмоил Ҳамзаалиев муяссар гардид, ки ба гирифтани унвони олии ватан -Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гарданд. Гузаштан аз соҳилҳои дарёи Днепр, менависад муаллифи китоб, яке аз муҳорибаҳои дурахшонтарин барои ҷанговарони тоҷик гардида буд, зеро барои аз худ нишон додани шуҷоати ҷангӣ дар ин амалиётҳо 12 нафар фарзандону шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо унвони олии ватан -Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сарфароз гардонида шуданд. Муҳорибаи Ленинград яке аз саҳифаҳои дурахшонтарини ин солҳои мудҳиш ба ҳисоб меравад, ки он 4-сол идома ёфт. Душманони ғаддори инсоният тамоми қувваи худро ба ин шаҳр сафарбар намуда, мехостанд онро маҳв созанд. Тири нохалафон хок хӯрд. Душман ба пуррагӣ торумор гардид. Ғалабаи пайдарпай обрӯ ва нуфузи Иттиҳоди Шӯравиро дар миқёси ҷаҳон боло бардошт. Муаллифи китоб аз бурдбориҳои меҳнаткашони соҳаи хоҷагии деҳоти кишвари хеш дар ин солҳои мудҳиши ҷанг сухан ронда, нақши ин табақаҳои ҷамъиятиро дар таъмин намудани фронт аз маҳсулоти хоҷагии қишлоқ нишон додааст. Деҳқонони ҷумҳурӣ, менависад муаллиф, аз рӯзҳои аввал то ба охири ҷанг беш аз 151-вагон туҳфа ҷамъоварӣ намуда, ба ҷабҳа фиристода, дар таъмин намудани ғалабаи оламшумул нақши арзандае гузоштанд. Қисмати ҷамъбастии асари мазкур "Илму фарҳанги замони ҷанг" ном дорад. Муаллиф аз душвориҳои замони ҷанг сухан ронда, қайд менамояд, ки кормандони соҳаи илму фарҳанг ба ҳолати душвори замони ҷанг нигоҳ накарда, таҳқиқотҳои илмии худро пеш мебурданд. Як қатор қаламкашони кишвар, менависад муаллиф, амсоли С.Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳ. Карим, М. Осимӣ, А. Мухторов,

Б. Раҳимзода, Б. Искандаров ва дигарон, дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ иштирок карда, дар таъмин намудани ғалабаи оламшумул нақши худро гузоштанд. Дар охир бояд иброз намуд, ки мо як қисмати таҳқиқотҳои баанҷомрасонидаи ин муҳаққиқи варзидаро мавриди баррасӣ қарор додем, аммо аксари таҳқиқотҳои ин олими варзида ҳанӯз аз ҷониби олимон омӯхта нашудаанд.

АДАБИЁТ

1. Мухторов А.М. Ойгул аз Шинг аст / А.М. Мухторов // Комсомоли Тоҷикистон.- 7-уми март соли 1969. - №10.
2. Мухторов А.М. Ёрии кормандони хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ба фронт / А.М. Мухторов // Материалҳои Конфренсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 50-умин солгарди пирӯзии мардуми Шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ.-Душанбе, 1995. - С. 7-11.
3. Мухторов А.М. Саҳми дастпарварони ташкилоти мададгори мудофиаи ҷумҳурӣ дар ғалаба аз болои фашизм / А.М. Мухторов // Материалҳои Конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 60-умин солгарди пирӯзии мардуми Шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ. –Душанбе, 2000. - С. 6-9.
4. Мухторов А.М. Осоавахимия дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941—1945) / А.М. Мухторов. –Душанбе, 2010. – 136 с.

ИНЪИКОСИ МАВЗӮИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР АСАРҲОИ ПРОФЕССОР МУХТОРОВ А.М

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи муҳаққиқи забардаст, профессор, Мухторов А.М, ки пас аз худ ба наслҳои ояндаи ҷомеа мероси гаронбаҳои илмиро гузоштаанд, сухан меравад. Аз ҷониби ин олими бузург таҳқиқотҳои басо зиёд ба сомон расидаанд, аммо тадқиқотҳои доир ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ баанҷомрасонидаи ин олими варзида, дар байни тадқиқотҳои ӯ мақому манзалати махсусеро доро янд. Соли 2010 65-умин солгарди пирӯзии Ғалабаро бо шукӯҳу шаҳомати хосса ҷашн гирифтанд. Бахшида ба ин ҷашни фархунда, олими нуктасанҷ низ китоберо бо номи «Осоавиахим дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ», дар ҳаҷми 172 саҳифа ба табъ расонидааст. Ҳар як боби китоби мазкур даврахои мухталифи ҳаёти ҷангӣ ва меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: муҳаққиқи забардаст, таҳқиқот, олим, мақом ва манзалат, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, пирӯзии қувваҳои мусаллаҳ, ҷашни фархунда, Осоавиахим, давраҳои мухталиф.

ОТРАЖЕНИЕ ТЕМЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ТРУДАХ ПРОФЕССОРА А.М. МУХТОРОВА

В данной статье речь идёт об одном из выдающих исследователей, Профессоре А.М. Мухторове, который внёс свой безмерный вклад в науку. Ему принадлежат многочисленные научные работы, однако, исследования на тему Великой Отечественной войны занимают центральное место в его исследовательской жизни. В 2010 году мир праздновал 65-летие победы вооружённых сил СССР. Великий учёный написал книгу, посвящённую этому дню, «Осоавиахим в годы Великой Отечественной войны», состоящую из 172 страниц. Каждая глава этой книги отражает отдельные периоды военной и трудовой жизни таджикских граждан в период Великой Отечественной войны. Безусловно, в исследовании данной темы эта книга может стать незаменимым помощником.

Ключевые слова: выдающий исследователь, исследования, исследователь, статус, планета, Великая Отечественная война, победа вооружённых сил, празднование, Осоавиахим, разные периоды.

EXPRESSION OF THE THEME OF GREAT PATRIOTIC WAR IN THE RESEARCH OF PROFESSOR MUKHTOROV A.M

This article deals with one of the greatest scientists, professor Mukhtorov A.M, who had made substantial contributions to the development of science. He had published a lot of scientific studies, however the research of the theme Great Patriotic War is the most issuing research among his studies. In 2010 people all over the world celebrated the 65th anniversary of the victory of USSR armed force. The outstanding scientist wrote a book by name “Osoaviakhim in the years of Great Patriotic War”, which consists of 172 pages. Each part of this book expresses the war and working life of Tajik citizens during the Great Patriotic War. Definitely, the mentioned book can play one of the main roles on the study of this them.

Key words: the greatest scientist, research, scientist, status, planet, Great Patriotic War, the victory of USSR armed force, celebration, Osoaviakhim, different periods.

Сведения об авторах: ***Караев Фарход*** – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа исторического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **93-313-10-41**

Хукматова Муниса Сафаралиевна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикского народа исторического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **904-59-51-77**

nformation about the author: ***Karayev Farhod*** - Tajik National University, candidate of historical ksiences, associate professor of the history of the Tajik people of the Fakulty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Telephone: **93-313-10-41**

Khukmatova Munisa Safaralievna - Tajik National University, applicant for the Department of History of the Tajik People, Faculty of History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **904-59-51-77**

УДК: 930:338 (091) (575.3)

БУНЁДИ НЕРУГОҲҲОИ БАРҚИ ОБИИ ХУРДУ БУЗУРГ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ҲАЁТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ рушди иҷтимоиёту иқтисодиёти ҷумҳурӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [1]. Дар ин самт Ҳукумати мамлакат таҳти сарварии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми тадбирҳои судмандро андешида истодааст.

Пушида нест, ки баъди барҳам хӯрдани ИҶШС Ҷумҳурии навтаъсиси Тоҷикистон ба гирдоби ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Аксарияти корхонаҳои истеҳсолӣ, роҳу кӯпрукҳои байниминтақавӣ, неругоҳҳои хурду бузурги обӣ ва муассисаҳои ҷамъиятиву давлатӣ аз ҷониби гурӯҳҳои тундраву мансабталош харобу валангор гардиданд. Дар натиҷаи ҳамаи ин бадбахтиҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтори бухрони иқтисодию иҷтимоӣ гардид [2]. Ба хотири раҳо ёфтан аз бухрон, таъмини истиқлолияти сиёсӣ, ғани гардонидани иқтисодиёти мамлакат, беҳдошти вазъи иҷтимоии аҳолӣ, рушду нумӯи фарҳанги миллӣ Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон таъмини амнияти озӯқаворӣ, истиқлолияти эненргетикӣ ва аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани мамлакатро дар ибтидои солҳои соҳибистиқлолӣ се ҳадафи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон намуд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки соҳаи энергетика дар шароити феълии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳиму афзалиятнок буда, пешрафти тамоми соҳаҳои дигар аз ин соҳа вобастагии зиёд дорад. Ҳамин буд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиқлолӣ сиёсати энергетикиро яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иқтисодию сиёсии худ муаррифӣ намуд. Дар натиҷа дар тамоми гӯшаю канори мамлакат неругоҳҳои хурду бузурги обӣ сохта ба истифода дода шуданд.

Дар замони мавҷудияти ИҶШС Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи энергетикии худро бо маҳсулоти энергетикии дохилӣ дар ҳаҷми 48-49% таъмин мекард. Қисми боқимондаи ниёзи энергетикии мамлакатро аз ҷумҳуриҳои Иттифоқӣ таъмин менамуд. Дар давраи соҳибистиқлолӣ ба ҷумҳурӣ воридшавии энергияи барқӣ 32,5%, гази табиӣ 72%, маҳсулоти нафтӣ 88,5% ва ангишт зиёда аз 9,5% кам гардид. Ин ҳолат Ҳукумати ҷумҳуриро водор намуд, ки ҳарчи зудтар роҳҳои таъмини аҳолиро бо маҳсулоти энергетикӣ пайдо намояд.

Таносуби НБО дар замони Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёдгардида якранг набуд. Аксарияти неругоҳҳо дар қисмати ҷануб ва маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон сохта шуда буданд. Аз ин рӯ, қисматҳои мазкур нисбат ба шимол ва шарқ бо қувваи барқ хубтар таъмин буданд [3].

Дар қисмати шимоли кишвар танҳо НОБ-и Қайроққум фаъолият менамуд, ки он танҳо 17-17,5% талаботи ин минтақаро бо қувваи барқ таъмин менамуд. Ба хотири бартараф намудани норасоии қувваи барқ дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати мамлакат аз тамоми роҳҳо истифода намуд.

Соли 2006 бо мабалғгузории Ҷумҳурии Халқии Чин бунёди хатти баландшиддати барқии «Ҷануб-Шимол» бо дарозии 386 км шурӯъ гардида, соли 2010 ба итмом расид. Дар натиҷаи ин дар ҷумҳурӣ шабакаи ягонаи энергетикӣ бунёд гардид.

Дар ибтидои солҳои соҳибистиқлолӣ норасоии қувваи барқ дар ВМКБ низ яке аз проблемаҳои асосӣ буд. Зеро то давраи соҳибистиқлолӣ дар ВМКБ ҳамагӣ 60 истгоҳи дизелӣ фаъолият менамуд, вале аз сабаби нарасидани сӯзишворӣ аксарияти онҳо аз фаъолият бозмонданд.

Соли 2005 Президенти мамлакат зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ, Ҳукумати мамлакатро вазифадор намуд, ки то моҳи ноябри худи ҳамон сол сохтмони Неругоҳи барқи обии «Помир-1»-ро дар ВМКБ ба анҷом расонад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳанӯз соли 1984 бунёди Неругоҳи барқи обии «Помир-1» шурӯъ гардида буд, танҳо навбати якуми он бо иқтидори истеҳсолии 14 мВт ба истифода дода шуд, ки барои бо қувваи барқ таъмин кардани эҳтиёҷоти маркази вилоят нокифоя буд. Дар давраи соҳибистиқлолӣ ин неругоҳ бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтидори пурраш ба кор андохта шуд, ки дар таъмини аҳолии вилоят бо қувваи барқ ва тақвияти иқтисодиёти ҷумҳурӣ нақши беназир дорад.

Сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-1», «Сангтӯда-2» ва НБО-и «Роғун» иқдомҳои наҷиби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳалли проблемаи энергетикии кишвар мебошад.

Мавриди қайд аст, ки бунёди НБО-и Сангтӯда ҳанӯз дар давраи мавҷудияти ИҶШС дар солҳои 70-80 уми асри XX ба нақша гирифта шуда буд. Омӯзиши нақшаи неругоҳро

дар давраи Шӯравӣ муҳандисони Институти лоиҳакашии САО Гидепи Осиёимиёнагии Академияи илмҳои собиқ ИҶШС ба зимма гирифта буданд. Лоиҳаи НБО-и Сангтӯда аз тамоми идораҳои марбут ба сохтмони неругоҳҳои ИҶШС дар натиҷаи омӯзиши ҳамаҷониба тасдиқ гардид. Баъдтар бо назардошти баъзе хусусиятҳо зарур омад, ки НОБ-и Сангтӯда ба ду қисм -«Сангтӯда-1» (бо иқтидори 670мВт0 ва «Сангтӯда-2» (бо иқтидори 220 мВт) ҷудо карда шавад.

Солҳои 80-ум барои сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-1» ва «Сангтӯда-2» қариб 500 млн сомонӣ ҷудо карда шуда буд. Аз ин шумора 185 млн барои сохтмону мантаж, 1млн барои роҳ, боқимонда барои бунёди шаҳрчаи кормандон пешбинӣ шуда буд. Аз соли 1986 то соли 1989 дар макони бунёди НОБ-и «Сангтӯда-1» раёсати базаи механикунонидашуда, анборҳои сохтмон, заводи оҳану бетон, ошхона, шаҳрчаи истиқоматӣ, базаи автомобилӣ ва ғайраҳо бунёд гардиданд.

Мувофиқи нақшаи ИҶШС бояд агрегати якуми НОБ-и «Сангтӯда-1» соли 1994 бо иқтидори 167,5 мВт ба кор андохта мешуд. Мутаассифона, баробари барҳам хӯрдани ИҶШС корҳои сохтмонӣ низ дар неругоҳ қатъ гардиданд. Баъдан, соли 1996 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав дар бунёди ин неругоҳ камари ҳиммат баст. Аз ҷониби Ҳукумати мамлакат Ҷаъмияти саҳомии шакли кушода (АООТ), Шӯрои директорон дар ҳайати панҷ нафар таъсис ёфт. Ҳамзамон, 11 декабри соли 1996 саҳмияҳои ин неругоҳ ба фурӯш гузошта шуданд.

Бояд қайд намуд, ки дар давраи сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-1» вазъи сиёсиву иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон хуб набуд. Ҳаҷми умумии буҷаи давлат дар соли 1992-1993 ҳамагӣ 300 млн сӯмро ташкил медод. Дар чунин шароит барои Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур буд, ки дар бунёди неругоҳи «Сангтӯда-1» инвеститсияи хориҷиро ҷалб намояд. Бо ин мақсад соли 1994 зимни сафари расмии Президенти Федератсияи Россия В. В. Путин ба Тоҷикистон дар баробари дигар масъалаҳои мубрами мулоқот масъалаи бунёди НОБ-и «Сангтӯда-1» яке аз масъалаҳои асосӣ буд. Дар ин мулоқот Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия шартномаи қарзӣ дар ҳаҷми 250 млн доллари ИМА барои сохтмони НБО-и «Сангтӯда-1» ба имзо расонданд.

Соли 2005 бо иштироки ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсия Россия сохтмони НБО-и «Сангтӯда-1» оғоз гардид. Дар кори сохтмон ширкатҳои сохтмонии Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя фаъолиятро оғоз намуданд. Аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон Дирексия генералии сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-1» иштирочии асосии сохтмон буд. Дар кори сохтмон дар солҳои 2004-2005 беш аз 4500 нафар иштирок намуданд, ки аз ин шумора 70% онҳоро шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикстон ташкил медоданд.

Бо меҳнату заҳмати шабонарӯзии кормандону мутахассисони сохтмончӣ 31 июни соли 2009 НОБ-и «Сангтӯда-1» бо иқтидори пурраш 670мВт ба кор даромад.

Дар маросими пурра ба кор оғоз намудани неругоҳи «Сангтӯда-1» Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Президенти ҳамонвақтаи Федератсия Россия Димитрий Медведев, намояндагони ВАО ва дигар меҳмонони дохилию хориҷӣ иштирок карданд.

Дар боаробари бунёди НОБ-и «Сангтӯда-1» бунёд ва ба истифода додани неругоҳи «Сангтӯда-2» низ дар татбиқи истиқлолияти энергетикӣ яке аз ҳадафҳои муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-2» дар баробари дигар неругоҳҳои барқӣ ҳанӯз солҳои 30-юми асри XX ба нақша гирифта шуда буд. Аммо, бо сабабҳои ба мо маълум, мисли дигар сохтмонҳои зарурӣ бунёди ин неругоҳ низ ба таъхир гузошта шуд.

Соли 2005 зимни вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо сарвари Ҷумҳурии Исломии Эрон Муҳаммад Ҳотамӣ оиди сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-2» созишнома ба имзо расид. Мутобиқи созишномаи мазкур Ҷумҳурии Исломии Эрон бунёди ин неругоҳро ба зимма гирифт. Сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-2»-ро метавон лоиҳаи пурраи давраи истиқлолият номид. Зеро дар давраи мавҷудияти ИҶШС оиди сохтмони ин неругоҳ ягон иқдоми ҷиддие анҷом дода нашуда буд.

Моҳи январи соли 2005 Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Исломии Эрон сафари корӣ анҷом дод. Сафари роҳбари мамлакат ба амалишавии сохтмони неругоҳи «Сангтӯда-2» ҳусни оғоз бахшид. Рӯзи 18 январи худи ҳамон сол дар қасри Раёсати Ҷумҳурии Исломии Эрон ба имзо расидани санадҳои ҳуқуқии ҳамкории ду кишвар баргузор гардид. Дар ҳамин маврид шартноми сохтмони неругоҳи «Сангтӯда-2» дар тарҳи нав ба имзо расид. Дар асоси созишномаи мазкур 20 феврали соли 2006 бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазири энергетикаи Ҷумҳурии Исломии Эрон Сайид Парвиз Фаттоҳ ва вазири энергетикаи Афғонистон Алҳоҷ Муҳаммд Исмоилхон сохтмони НОБ-и «Сангтӯда-2» дар дарёи Вахш оғоз гардид. Дар кори сохтмони неругоҳи мазкур қувваҳои кори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон якҷоя фаъолона

иштирок намуданд. Дар натиҷаи меҳнати содиқонаву софдилонаи коргарон сохтмони неругоҳ соли 2013 дар арафаи Ҷашни байналмилалии Наврӯз пурра ба анҷом расид.

Бунёд гардидани ин ду неругоҳи азими тақдирсоз дар тақдири халқи тоҷик саҳифаи наверо боз кард ва дар таъмини истиқлолияти энергетики Тоҷикистон қадаме ба пеш буд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ //Ҷумҳурият. - 2019.
2. Холов А.И. Освоение гидроэнергетических ресурсов Таджикистана в годы независимости (1991 – 2014гг.) / А.И. Холов. - Душанбе, 2015.
3. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик / Н. Ҳотамов, Д.Довуди, С.Муллоҷонов, М. Исоматов. - Душанбе, 2011.
4. Раҳимов Ю. Ташаккул ва инкишофи гидроэнергетикаи Тоҷикистон дар давраи истиқлолият / Ю.Раҳимов, Ф.Раҳимов. -Душанбе, 2014.
5. Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо. -2006.

БУНЁДИ НЕРУГОҲҲОИ БАРҚИ ОБИИ ХУРДУ БУЗУРГ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ҲАЁТИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Энергетика яке аз соҳаҳои муҳим ва сердаромади иқтисодиёти кишвар буда, дар беҳдошти ҳаёти иҷтимоӣ нақши беназир дорад. Ҳамин буд, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин соҳа таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, таъмини истиқлолияти энергетикиро яке аз ҳадафҳои стратегии худ муаррифӣ намуд. Дар мақолаи мазкур муаллиф аз таърихи пайдоиши энергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ намуда, оиди бунёди бузургтарин неругоҳҳои барқи обӣ ибрози андеша намуда, нақши онҳоро дар рушди иқтисодиёти мамлакат нишон додааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлати Шӯравӣ, энергетика, Сангтӯда, дизел, иқтисодиёт, иҷтимоиёт.

СОЗДАНИЕ КРУПНЫХ И МАЛЫХ ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ИХ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ СТРАНЫ

Энергетика является одним из самых важных и прибыльных секторов экономики и играет важную роль в улучшении общественной жизни страны. Поэтому, после обретения независимости, Правительство Республики Таджикистан уделяет особое внимание данной области и назвало энергетическую независимость одной из приоритетных и стратегических целей. В данной статье автор подверг рассмотрению и изучению историю выработки энергии в Республике Таджикистан и роль ГЭС в развитии экономики страны.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Советский Союз, Энергетика, Сангтуда, Дизель, Экономика, Соц.

ESTABLISHMENT OF SMALL AND GREAT HUMAN RIGHTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR ROUND IN THE ECONOMIC LIFE OF THE COUNTRY.

Energy is one of the most profitable and profitable sectors of the economy and has a unique role in improving social life. That is why, after gaining independence, the Government of the Republic of Tajikistan paid special attention to this area and named energy independence one of its strategic goals. In this article, the author starts with the history of energy generation in the Republic of Tajikistan and outlines the role of HPP in the development of the economy of the country, before building the largest hydroelectric power plants.

Key words: Republic of Tajikistan, Soviet Union, Energy, Sangtuda, Diesel, Economy, Social.

Сведения об авторе: ***Ибодуллозода А.Х.*** **–** Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **918-629162**

Information about the author: ***Ibodullozoda A.Kh.*** - Tajik National University, candidate of historical sciences, associate professor of the department of history of the Tajik people. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **918-629162**

УДК:94 (100)" 05/…" (575.34)

ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ВИЛОЯТИ КӮЛОБ БАЪД АЗ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (СОЛҲОИ 1946-1950)

Бадалов И.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ба итмом расидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ бо пирӯзии халқи Шӯравӣ, сабаб гардид, ки мардум ба ҳаёти осоишта баргашта, барои баркарор намудани хоҷагии қишлоқ бо иродаи қавӣ камари ҳиммат банданд.

9-майи соли 1945 мардуми Кӯлоб низ рӯзи Ғалабаро бо як шаҳомати хосса ҷашн гирифтанд. Баъди ғалаба дар ҷанг зарурати ба роҳи тараққиёти осоишта гузаронидани хоҷагии халқи мамлакат пеш омад, зеро дар солҳои ҷанг истеҳсоли баъзе намуди маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ нисбат ба давраи то ҷанг поён фаромада буд. Алалхусус, истеҳсоли маҳсулоти истеъмолии халқ коҳиш ёфт. Аз ҷумла, истеҳсоли маҳсулоти саноатии ҷумҳурӣ дар соли 1945 фақат 74%-и маҳсулоти саноатии соли 1940-умро ташкил мекарду халос, истеҳсоли пахта бошад, бештар аз 2,6 маротиба кам шуда буд [10,с.292].

Ҷанг рушди иқтисодии вилояти Кӯлобро солҳои зиёд боздошт. Баъд аз ҷанг Ҳукумати Шӯравӣ барномаи аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ИҶШС-ро муайян намуда, он дар «Нақшаи панҷсолаи аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ИҶШС барои солҳои 1946-1950» дарҷ гашта буд. Дар ин аснод ҶШС Тоҷикистон барномаи минбаъдаи азнавбарқароркунӣ ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ҷумҳуриро муайян намуд.

Халқи тоҷик бо ҳамроҳии ҳамаи халқҳои ИҶШС бо тамоми қувваи худ барои барзиёд иҷро намудани нақшаи 5 солаи Сталинӣ дар 4 сол иштирок намуданд. Дар паҷсолаи баъдиҷангӣ заҳматкашони вилоят ҳамаи қувваҳо ва воситаҳои худро барои ҳарчи зудтар бартараф намудани оқибатҳои ҷанг равона карда буданд. Ин буд, ки бо нишондоди Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1946-1947-ум истеҳсоли маҳсулоти саноатии вилоят аз дараҷаи пеш аз ҷанг ҳам баландтар шуда, ҷамъоварии умумии пахта нисбатан афзоиш ёфт. Солҳои 1948-1950 бошад, давраи минбаъдаи авҷи тракқиёти вилоят ба шумор мерафт.

Иҷлосияи якуми даъвати дуюми Шӯрои Олии ИҶШС 12-уми марти соли 1946 «Нақшаи панҷсолаи аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ИҶШС -ро барои солҳои 1946-1950» тасдиқ кард. Вазифаи марказии нақшаи панҷсолаи баъдиҷангӣ дар ҶШС Тоҷикистон, дар навбати аввал, аз нав барқарор кардан ва минбаъд тараққӣ додани саноат ва кишоварзии ҷумҳурӣ буд. Тибқи нақшаи мазкур дар Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ ба 195 ҳазор гектар расонидани майдонҳои кишти пахтаю дигар зироатҳо муқаррар карда шуд. Майдони кишти пахта бояд то ба 107 ҳазор гектар расонида мешуд. Дар давоми панҷсола майдони заминҳои обёришаванда мебоист дар вилоят то ба 17,8 ҳазор гектар расонида мешуд [11, с.293]. Бо ҳамин мақсад зери роҳбарии ташкилоти ҳизбии вилоят дар солҳои панҷсолаи баъдиҷангӣ аз худ намудани заминҳои бекорхобида оғоз гардид. Танҳо дар соли 1948-ум дар вилоят 2 ҳазор гектар замини нав ба истифода дода шуд, ки аз ин ҳисоб 900 га дар ноҳияи Фархор, 463 га дар ноҳияи Колхозобод ва 248 га дар ноҳияи Кӯлоб буда, барои обёрӣ пешбинӣ шуда буданд [12].

Нақшаи иҷроиши супоридани пахта дар ноҳияҳои вилояти Кӯлоб соли 1948 дар муқоиса ба солҳои 1946-1947

№	Нохияхо	Типки шартнома (тонн)	Хатмӣ супурдан (тонн)	Дар вокеъ супурда шуд (тонн)	Ичроиши шартнома бо фоиз	Ичроиши хатми супурдан бо фоиз	Супурдани пахта дар соли 1946 (тонн)	Супурдани пахта дар соли 1947 (тонн)	Афзоиш ва кохиш соли 1948 (тонн)
1.	Кулоб	6068	8640	5602	92,3%	64,8%	4338	5369	+233
2.	Колхозобод	4285	6200	3949	92,2%	63,7%	2640	3408	+541
3.	Шурообод	465	700	401	86,2%	57,3%	263	490	-89
4.	Кизил-мазор	1005	1475	895	89,1%	60,7%	701	709	+186
5.	Дангара	340	500	347	102,1%	69,4%	-	275	+72
6.	Кангурт	126	180	118	93,7%	65,5%	141	105	+13
7.	Фархор	6305	9305	5572	88,4%	59,9%	3576	2867	+2705
Дар маҷмуъ		18594	27000	16884	90,8%	62,5%	11948	13545	+3339

Нақшаи панҷсолаи аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, ки онро 8-августи соли 1946 Иҷлосияи нуҳуми даъвати якуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон қабул намуд, вазифаҳои дар назди заҳматкашони Тоҷикистон гузоштаи нақшаи умумииттифоқиро мушаххастар намуд. Иҷрои ин вазифаҳо мебоист на танҳо ба тараққиёти минбаъдаи хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон, балки ба пешрафти тамоми мардуми Иттиҳоди Шӯравӣ ҳам кумак мерасонид. Зеро тараққӣ додани соҳаи пахтакорӣ дар ҷумҳурӣ боиси рушдёбии саноати бофандагӣ дар минтақаҳои марказии Иттиҳоди Шӯравӣ мегардид.

Аз ин лиҳоз, нақшаи азнавбарқароркунӣ ва тараққӣ додани хоҷагии халқ пахтакориро дар ҷумҳурӣ ба ҳайси яке аз вазифаҳои навбати якум муайян намуд. Дар нақша масъалаҳои ба кор даровардани заминҳои нав, аз нав барқарор кардани заминҳои обии аз гардиши кишоварзӣ баромада ба миён гузошта шуда буданд. Нақшаи панҷсола инчунин азнавбарқарокунӣ ва тараққӣ додани чорводорӣ, афзун гардонидани ҳосили ғалла, сабзавот ва меваро низ муайян намуда буд. Дар асоси вазифаҳои умумии тараққиёти кишоварзии ҷумҳурӣ ва ба назар гирифтани шароити мушаххаси вилояти Кӯлоб аз тарафи

Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои меҳнаткашони вилоят нақшаи мушаххаси тараққиёти ин ноҳия тартиб дода шуда, дар иҷлосия тасдиқ гардид. Дар ин нақша пешбинӣ шуда буд, ки дар соли 1950 нисбат ба соли 1940-ум замини кишт васеъ карда шавад. Ҳамчунин, саршумори чорвои ҷамъиятӣ аз дараҷаи солҳои пешазҷангӣ зиёд карда шавад. Пешбинӣ карда шуда буд, ки замини кишт дар соли 1950 то ба 193,5 ҳазор гектар расонида шавад, ҳоло он ки дар соли 1940-ум дар вилояти Кӯлоб танҳо 176 ҳазор гектар замини корам мавҷуд буду халос. Дар ин давра майдони кишти пахтазор аз 9,8 ҳазор гектар то ба 12 ҳазор гектар расонида шуд. Яке аз вазифаҳои бисёр пурмасъул дар амалӣ гаштани ҳадафҳои нақшаи панҷсолаи меҳнаткашони вилояти Кӯлоб ҳамчунин рушд додани кишти пахтаи навъи маҳиннах ба шумор мерафт. Истеҳсоли ин навъи пахта дар соли 1946 39,3 тонна, соли 1947 57,3 тонна, соли 1948 77,6 тонна, соли 1949 79 тонна ва соли 1950 бошад, то ба 96,5 тонна расонида шуд [1]. Солҳои минбаъда дар соҳаи пахтакории вилоят муваффақиятҳои зиёд ба даст омаданд. Дар ин панҷсола дар ноҳияҳои вилояти Кӯлоб сол аз сол ҳосилрӯёнии пахта беҳтар гашт, ки дар ҷадвали зерин ҷамъоварии ҳосили пахта дар вилояти Кӯлоб оварда шудааст [5].

Муқоисаи афзоиши ҷамъоварии пахта дар соли 1948 нисбати солҳои 1946-1947 дар вилояти Кӯлоб бо /тонна/ (дар шакли диаграмма)

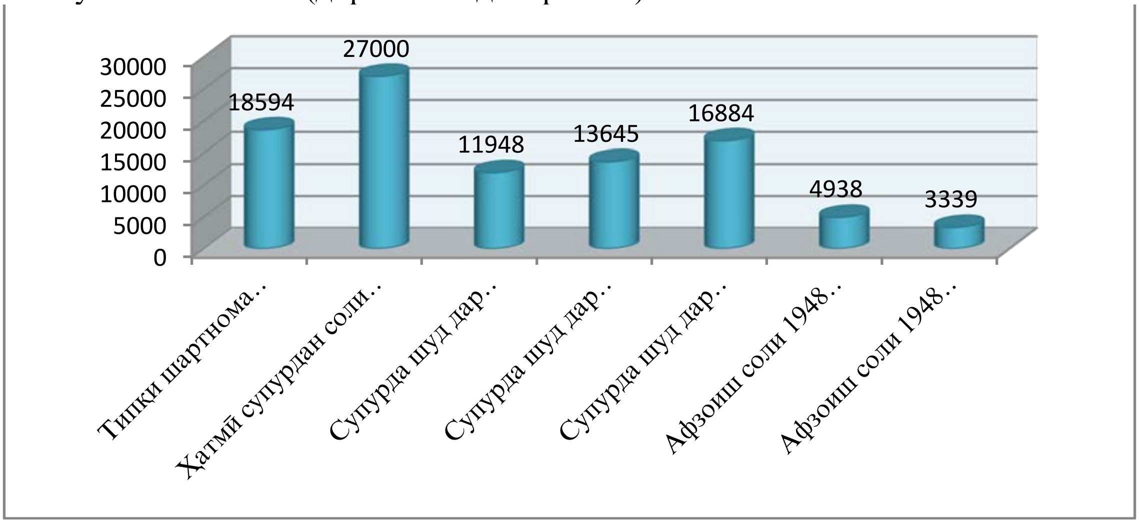

Дар давраи ҶБВ баъзе аз идораҳои дахлдори ҶШС Тоҷикистон ба суиистифода аз мансаб даст мезаданд, ки сабаби бемақсад истифода шудани маблағҳои зиёд ва нобуд гаштани чорвоҳои колхозҳо мешуд ва ин мушкилот низ дар давраи баъдиҷангӣ ошкор карда шуда, ҳалли худро ёфтанд. Чунончи; «Дар қарори Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 23 сентябри соли 1946 чунин омадааст, ки органҳои Суғуртаи ҶШС Тоҷикистон ба дағалона вайрон карда шудани Қонуни суғуртаи ҳатмии окладии чорпоён роҳ додаанд. Дар бисёр ноҳияҳо органҳои суғурта аз маблағҳои товони суғурта ба таври ғайриқонунӣ барои адои ҳаққи суғуртаи ихтиёрӣ аз колхозҳо кам карда мегирифтаанд, ҳол он ки ҳамин маблағҳо бояд ба фондҳои тақсимшавандаи колхозҳо ҳисоб карда, гузаронида мешуданд» [3]. Комитетҳои иҷроияи Шӯроҳои вилоятӣ ва ноҳиявии депутатҳои меҳнаткашон ба кори органҳои суғурта диққати даркорӣ надодаанд ва дар корҳои органҳои суғурта барои барҳам додани зарарҳо иштироки фаъолонаи кормандони ветеринариро (бойториро) таъмин накардаанд [4].

Ба дуруст тартиб додани актҳои мурда нобуд шудани чорпоён назорат накардани органҳои суғурта боиси суиистифода шудани маблағҳо ва расонидани зарарҳои калон шудааст. Чунончи, агар дар миқёси ҷумҳурӣ гирем, дар зарфи соли 1945 ба колхозҳои ноҳияи Куйбишев 600 ҳазор сум, ба колхозҳои ноҳияи Комсомолобод 720 ҳазор сӯм, ба колхозҳои ноҳияи Шуғнон 258 ҳазор сум, ба колхозҳои ноҳияи Муъминобод 193 ҳазор сум тавони суғуртавии ғайриқонунӣ дода шудааст ва ҳоказо [3].

Ҳамин тавр, тибқи қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон, вазири молияи ҶШС Тоҷикистон Саидов ва сардори Идораи суғуртаи давлатӣ Абдурауфов вазифадор карда шуда буданд, ки як қатор мушкилотро бартараф намоянд, аз ҷумла:

а) дар муддати ду моҳ бояд корҳои барҳам додани зарарҳои нобуд шудани чорпоёни суғурташударо ба тартиб медароварданд;

б) дар муддати то 1 январи соли 1946 ба тамоми раисони Шӯроҳои қишлоқ бояд дастурамалҳои ихтисоснок дар бораи тартиби аз тарафи онҳо тартиб додани актҳои мурда нобуд шудани чорпоён дода мешуд;

в) супориш дода шуд, ки ба кори органҳои ноҳиявии суғурта дар бобати суғурта карда шудани чорпоён назорати сахт муқаррар намоянд ва дар ҳолати ошкор шудани

вайронкунихои қонуни суғуртаи ҳатмии окладӣ ва қоидаҳои суғуртаи ихтиёрии чорпоён гунаҳкоронро ба ҷавобгарии сахт кашанд;

г) қарор карда шуд, ки назорати даркорӣ муқаррар намоянд, ки маблағҳои товони суғуртавӣ барои чорпоёни мурда нобудшудаи колхозҳо мувофиқи қарори №1288 аз 23 майи соли 1943 баровардаи Совети Комиссарони Халқии ИҶШС дар ҳисоби капиталгузориҳои Бонки хоҷагии қишлоқ ба фонди тақсимшавандаи колхозҳо ҳисоб карда гузаронида шаванд. Касонеро, ки ба вайрон карда шудани тартиботи муқарраршуда роҳ додаанд, инчунин касонеро, ки ба рафтори ғайриқонунии худ аз тавони суғуртавии чорпоёни мурда нобудшуда ва кам карда гирифтани маблағҳои суғуртаи ихтиёрӣ гунаҳгор мебошанд, ба ҷавобгарии сахт кашанд;

ғ) дастур дода шуд, ки идораҳои Суғуртаи давлатии товони чорпоёне, ки ба гуноҳи колхозчиён (задани чорпоён ва фавқулода тез ҳай кардани онҳо нобуд шудаанд) баргардонад ва ё кори ин гуна колхозчиёни гунаҳкорро барои аз онҳо рӯёнида гирифтани маблағҳои товони зарар ба суд ирсол намоянд [4].

Тибқи қарори мазкур Комитетҳои иҷроияи шӯроҳои вилоятӣ ва ноҳиявии депутатҳои меҳнаткашон вазифадор карда шуданд, ки дуруст ва дар вақташ аз тарафи раисони Шӯроҳои деҳот тартиб дода шудани актҳои мурда нобуд шудани чорпоёни суғурташуда, инчунин ба кори органҳои суғурта дар бобати адо карда шудани товони зарарҳо назорати ҷиддӣ муқаррар намоянд, камаш ду маротиба дар ҳар сол маърӯзаҳои онҳоро дар бораи чӣ гуна ҷараён доштани кор шунида, барои беҳтар шудани сифати корҳои мазкур қарордодҳои мувофиқ қабул намоянд [4].

Ба вазири чорводорӣ Саломатшоев супориш дода шуда буд, ки барои тартиб додани актҳои мурда нобуд шудани чорпоён аз тарафи коркунони ветеринарӣ (бойторӣ) тартиби сахт муқаррар намоянд, ки ба суиистифодаҳои худи коркунони ветеринарӣ (бойторӣ) роҳ надиҳад, инчунин дар бораи ҳатман аз тарафи коркунони ветеринарӣ (бойторӣ) пешниҳод карда шудани мулоҳизаҳо дар бораи сабабҳои ҳар як мавриди ҷудогонаи касал шуда мурдани чорпои суғурташуда дастурҳои зарурӣ диҳад.

Инчунин, муқаррар намоянд, ки аз ҳисоби суратҳисоби колхозҳо баровардани арзиши чорпоёни нобудшуда фақат дар асоси актҳое, ки бо риояи Қонуни суғуртаи ҳатмии окладӣ аз рӯйи формаи муқарраркардаи Суғуртаи давлатии ИҶШС тартиб дода шудаанд, анҷом дода мешавад. Ба правленияҳои (назоратчиёни) колхозҳо тавсия карда шуд, ки дар тамоми мавридҳое, ки инспексияҳои Суғуртаи давлатии ба сабабҳои сари вақт маълум нашудани мурда нобудшавии чорпоён, товони суғуртавии ҳамин чорпоёни мурда нобудшударо адо кардан нахоҳанд, дар чунин ҳолат ҳамин маблағҳои зараре, ки расидааст, аз ҳисоби касоне рӯёнида мешавад, ки ба дар сари вақт маълум накардани мурда нобуд шудани чорпоён гунаҳкор ҳисобида мешаванд.

Ба прокурори ҷумҳурӣ Романов бошад, супориш дода шуда буд, ки дар бораи ба ихтиёри судҳои халқӣ фиристодани корҳо оид ба рӯёнида гирифтани маблағҳои ғайриқонунӣ ва барзиёд адо кардашудаи товони суғуртавӣ, ки бештар ба дасти прокурорҳои вилоятӣ мерасиданд, чораҳои муассир андешад. Инчунин, дар бораи ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани на фақат нафароне, ки барои ғайриқонунӣ аз худ кардани маблағҳо гунаҳкор дониста мешаванд, балки барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани нафароне, ки барои тартиб додани актҳои нодуруст ва қалбакӣ гунаҳкор мебошанд, ба прокурорҳои ноҳиявӣ дастурҳои зарурӣ диҳанд» [2].

Дар давраи ҶБВ, тибқи қонунҳои муқарраршуда, актҳои мурда нобут шудани чорпоён дар колхозҳо бояд аз тарафи раисони комитетҳои иҷроияи Шӯроҳои депутатҳои меҳнаткашони қишлоқ, ё аз тарафи вакилон-депутатҳои Советҳои қишлоқии аз ҷониби онҳо таъйинкардашуда тартиб дода мешуданд. Аммо ин гуна актҳо дар колхозҳо аз тарафи коркунони колхозҳо/аъзоёни правленияҳо, мудирони фермаҳо, ҳисобдорон, чӯпонҳо ва дигарон, ки худ бисёри вақт сабабгори асосии мурда нобуд шудани чорпоён гашта буданд, тартиб дода мешуданд. Масалан, чунин ҳолат дар ноҳияҳои Шӯрообод, Данғара ва ҳамчунин дар дигар ноҳияҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла Пролетар, Мурғоб, Орҷоникидзеобод, Комсомолобод ва дигар минтақаҳо низ ба чашм мерасид [3].

Лозим ба ёдоварист, ки соли 1948 вазъият дар соҳаи чорводорӣ то дараҷаи муайян тағйир ёфта буд. Хоҷагиҳои вилоят нақшаи чорвои ҷамъиятиро 103,8% ба иҷро расонида буданд. Хусусан, дар ин солҳо чорводорони ноҳияи Қизилмазор хуб меҳнат карда, нақшаи саршумори ҳайвони шохдори калонро 113,7% ва парвариши бузу гӯсфандро 208,5% ба иҷро расониданд. Қаҳрамони кори сотсиалистӣ галлабони колхози ба номи Сталини ноҳияи Колхозобод (айни ҳол ноҳияи Восеъ) Алӣ Қодиров нақшаи наслгириро аз аспҳо 105,8% иҷро намуда, аз 100 сар асп 58 сарӣ той гирифтааст. Чӯпони колхози ба номи Фрунзеи ноҳияи Қизил-мазор (айни ҳол ноҳияи Темурмалик) Имом Худойназаров аз 401 гӯсфанд 476 сар барра ба даст оварда, нақшаро 119 % иҷро кардааст, ё ин ки аз ҳар сад сар меш 119 сар барра гирифтааст, ба ӯ 25 сар барра мукофот дода буданд [1].

Саршумори ҳамаи навъҳои ҳайвонот дар хоҷагиҳои вилоят дар соли 1950 бояд нисбати соли 1945 ба чунин шумора меафзуд: аспҳо 89%, ҳайвони калони шохдор 28,7%, бузу гӯсфанд 83% ва дигар ҳайвонҳо [10].Пленуми дуюми Кумитаи Ҳизби коммунистии вилояти Кӯлоб дар моҳи майи соли 1946 тамоми ташкилотҳои ибтидоии ҳизбии корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳои вилоятро вазифадор намуд, ки иштироки фаъолонаи оммаи меҳнаткашони вилоятро дар пеш аз муҳлат ба анҷоми расонидани корҳои нақшаи панҷсолаи чаҳорум таъмин намоянд.

Гарчанде ки Ҳизби коммунистӣ ва Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон дар назди пахтакорони вилояти Кӯлоб вазифаи муҳимтарин, яъне баланд бардоштани ҳосилнокии умумии пахтаро гузошта бошад ҳам, ҳанӯз ҷамъоварии умумии пахта дар колхозу совхозҳои вилоят ҳамагӣ 18 ҳазору 594 тонна, ҳамроҳи уҳдадории онҳо 27 ҳазор тонна пахтаро ташкил медод. Ҳосилнокии пахта аз ҳар гектар замини пахта дар ноҳияи Кӯлоб 15,5, дар Колхозобод (алҳол ноҳияи Восеъ) 14,1 Қизилмазор (алҳол ноҳияи Темурмалик) 15,2, Кангурт 19,7, дар Шӯрообод 14, Данғара 16,3, Фархор 11,9 сентнериро ташкил медод. Ба ҳисоби миёна аз ҳар гектар 13,8 сентнерӣ пахта ҷамъоварӣ карда мешуд, ки ин ҳоло ҳам қаноаткунанда набуд [10,с.287-288].

Дар ин давра кишоварзӣ яке аз соҳаи муҳимми пешбурди хоҷагии халқ ба шумор рафта, дар маракази диққати ҳукумати маҳаллӣ қарор дошт. Соли 1948 колхозҳои вилояти Кӯлоб дар майдони 165 ҳазору 543 гектар ғалла ва дигар зироатҳои кишоварзӣ кошта, уҳдадор шуданд, ки аз ҳар гектар13,5 сентнерӣ ғалла рӯёнанд. Колхозҳои вилоят аз давлат тибқи нақшаи соли 1947-1948-ум 4298 тонна ғалла қарздор буданд. Дар соли 1948 онҳо бояд на танҳо нақшаро барзиёд иҷро мекарданд, инчунин, муваззаф буданд қарзи пешинаи соли 1947-умро барқарор намоянд [8]. Аз ҷиҳати ғалласупорӣ хоҷагиҳои ноҳияҳои Қизилмазор, Кангурт, Фархор ва Шӯрообод пешсаф буданд. Масалан, Шӯрообод яке аз ноҳияҳои ғаллакори вилоят ба шумор мерафт, ки дар соли 1948 дар 28 ҳазору 830 гектар замин ғалладона корида буд ва бештар аз 3 гектари ҳудуди онро кишти зағир ва кунҷит ташкил медод[6]. Аммо кумитаи иҷроияи ноҳияи Ховалинг ва Сари Хосор ба қарорҳои кумитаи иҷроияи вилоятӣ риоя накарда, ҷамъоварии ғалларо дуруст ташкил накардаанд. Дар натиҷа, дар колхози ба номи Андрееви ноҳияи Ховалинг 90 тонна ғалладонаро алафҳои бегона зер намуда, нобуд кард. Инчунин, дар ноҳияи Даштиҷум 250 тонна ва Сари Хосор 100 тонна ғалла сироят ёфта буд [7].

Масъалаи дигаре, ки баъди солҳои ҷанг ба нақша гирифта шуд, ин беҳтар намудани ҳаёти иҷтимоӣ-коммуналии аҳолӣ буд. Дар нақшаи азнавбарқароркунӣ ва тараққӣ додани хоҷагии халқи вилояти Кӯлоб дар назар гирифта шуда буд, ки дар соли 1950-ум 2750 метри мураббаъ барои аҳолии шаҳр хонаю манзил сохта, ба истифода дода мешуд. Алалхусус, ба воситаи шӯроҳои маҳаллӣ бояд 2120 метри мураббаъ хонаю ҷой месохтанд. Дар маҷмӯъ, барои сохтмони хонаю манзил дар вилоят пешбинӣ карда шуда буд, ки 1100 ҳазор сӯм масраф карда шавад [9].Дар баробари ин, дар охирҳои панҷсола мебоист дар вилоят 180 китобхонаи оммавию сиёсӣ, 73 клуб, 91 чойхонаи сурх, 56 дастгоҳи кинонамоишдиҳӣ ва 5 боғи фарҳангию фароғатӣ ба кор шурӯъ мекарданд [10].

Дар Пленуми дуюми Кумитаи Ҳизби коммунистии вилояти Кӯлоб дар моҳи соли 1946 гуфта мешуд: «Ба он муваффақ шудан лозим аст, ки – ҳамаи корхонаҳои саноатӣ, колхозҳо, совхозҳо иҷрои нақшаи давлатиро таъмин намоянд». Мувофиқи ин нақша дар давоми панҷсолаи якуми пасазҷангӣ маблағгузорӣ ба рушди корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ нисбат ба панҷсолаҳои пешазҷангӣ афзуд. Масалан, дар панҷсолаи чорум (солҳои 1946-1950) маблағгузорӣ нисбат ба панҷсолаи якум (солҳои 1928-1932) 5,8 маротиба, дар панҷсолаи 5-ум нисбат ба панҷсолаи дуюм 2,4 маротиба зиёд маблағ ҷудо шуда буд. Маблағгузорӣ ба саноати Тоҷикистон ба 46,7 миллион сӯм (ба пули солҳои 1946) расонида шуд [1,с.344].

Дар вилояти Кӯлоб вазифаҳои рушд додани соҳаи пахтакорӣ, зиёд намудани зироатҳои ғалла ва равғандиҳанда, сабзавот, тараққӣ додани кирмакпарварӣ дар навбати аввал меистоданд. Дар нақшаи панҷсолаи вилоят рушди соҳаи чорводорӣ низ ҷойи махсусро ишғол мекард. Нақшаи панҷсола инчунин қатъиян зиёд намудани истеҳсоли пахта, истифода бурдани қувваи барқ дар истеҳсолот, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ ва ғайраро дар назди меҳнакашони вилоят гузошт.

Дар нақша васеъ истифода бурдани иқтидори лоиҳавии корхонаҳо, ҷорӣ кардани техникаи пешқадам ва дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи вилоят баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат пешбинӣ карда шуда буд. Инчунин, васеъ намудани муассисаҳои маорифи халқ, тиб ва фарҳангию маърифатӣ низ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба шумор мерафт. Аз сабаби дар вилоят набудани саноати ҳарбӣ, азнавбарқароркунии хоҷагии халқ дар нимаи дуюми соли 1945 сар шуда, дар аввали соли 1946 ба анҷом расид. Бинобар ин, соли 1946 нисбат ба соли 1945 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилоят 19% афзуд [12].

Дар ин панҷсола талаботи рӯзафзуни кишоварзии ҳамаи ноҳияҳои вилояти Кӯлобро ба инобат гирифта, Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон ба сохтани устохонаи байниноҳиявии таъмири мошинҳои кишоварзӣ дар шаҳри Кӯлоб иҷозат дод. Ин устохона супоришҳои гуногуни колхозҳои вилояти Кӯлобро иҷро мекард. Масалан, устохона нақшаи тайёр намудани қисмҳои эҳтиётии тракторҳоро дар соли 1946-ум 115%, соли 1947-ум 107% ба иҷро расонда бошад, нақшаи аз нав барқарор кардани қисмҳои эҳтиётии тракторҳоро дар соли 1946-ум 118 дарсад, соли 1947-ум 117,6% ва соли 1948-ум 27,2% иҷро карда буд. Нақшаи иҷроиши таъмири мотори мошинҳои тамғаи «ГАЗ» ва тракторҳои шудгоркунандаи «НАТИ» дар соли 1948 ҳатто то 116% расонида шуд [11].

Дар асоси беҳтар гардонидани фаъолияти хоҷагии устохонаи байниноҳиявӣ вазъи иқтисодии онҳо хеле хуб гардид. Ҳосилнокии меҳнат ба ҳар сари коргар дар соли 1948-ум 13,9% афзуд. Махсусан, дар панҷсолаҳои баъдиҷангӣ талабот ба маҳсулоти устохонаи байниноҳиявии Кӯлоб хеле зиёд гардид. Устохона сол аз сол хизматрасониҳои худро барои колхозҳову совхозҳои вилоят беҳтар намуд.

Дар ин солҳо барои тараққӣ додани хоҷагии халқ ғамхории ҳаррӯзаи ҳизб ва ҳукумат ҳис карда мешуд. Масалан, бо кумак ва дастгирии ҳокимияти маҳаллӣ пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ, махсусан дар солҳои 1946–1950, устохонаи механикии байниноҳиявии шаҳри Кӯлоб хеле рушд ёфта, устохона ба яке аз манбаъҳои коргарони баландихтисоси маркази вилоят табдил ёфт. Устохона аз соли 1946 сар карда, ба таъмир намудани моторҳо шурӯъ намуд. Танҳо дар соли 1951 ба ҷойи таъмири 8355 мотори «СТЗ» ва «НАТИ»-и дар нақша пешбинишуда, 9884 моторро таъмир намуд. Ин ба устохона имкон дод, ки танҳо дар соли 1951 барои пурра намудани таҷҳизоти худ ба маблағи бештар аз 30 ҳазор сӯм афзор ва таҷҳизоти таъмиркунӣ харидорӣ намояд.

Барои пеш аз муҳлат иҷро намудани нақшаи панҷсола моҳи марти соли 1946 коллективи коргарони «Шӯробугол» ба ҳамаи коргарон, зану мард, хизматчиён ва коргарони инженерию техникии роҳи оҳани ҷумҳурӣ бо даъват муроҷиат намуд, ки ба мусобиқаи сотсиалистӣ ҳамроҳ шаванд. Бо даъвати шӯробиҳо якчанд корхонаҳои саноатӣ, колхозу совхозҳои вилояти Кӯлоб низ ҳамроҳ шуданд. Пеш аз ҳама, коллективҳои заводҳои пахтатозакунии шаҳри Кӯлоб, ноҳияи Фархор, заводи равғанкашӣ ва заводи хишти Кӯлоб ба ин ташаббус ҳамовозии хуб намуданд. Заводи пахтатозакунии шаҳри Кӯлоб ба қавли худ вафо карда, нақшаи соли аввали панҷсоларо пеш аз муҳлат, 7-уми декабр ба иҷро расонд [11]. Бояд гуфт, ки заводи таҷҳизоти техникии, шаҳри Кӯлоб дар он вақт маҳсулоти истеҳсолнамудаи худро ба беш аз 850 шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриҳои шӯравӣ мефиристонд.

Ҳамин тавр, нақшаи азнавбарқароркунӣ ва тараққиёти хоҷагии халқи Кӯлоб баъди солҳои ҷанг манфиати оммаҳои меҳнаткашони вилоятро дар худ инъикос намуда, заҳматкашони ин минтақа чун тамоми халқи Шӯравӣ нақшаро сари вақт иҷро намуданд.

АДАБИЁТ

1. Очерк истории народного хозяйства Таджикистан. – Душанбе, 1967. – 493 с.
2. Постановление Совета Министров Таджикской ССР г.Сталинабад №745 от 23-сентября 1946 г. Постановления Совета Министров Таджикской ССР// Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-77, в. 8;
3. Постановление Совета Министров Таджикской ССР г.Сталинабад №745 от 23-сентября 1946 г. Постановления Совета Министров Таджикской ССР// Бойгониии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-77, в. 6;
4. Постановление Совета Министров Таджикской ССР г.Сталинабад №745 от 23-сентября 1946 г. Постановления Совета Министров Таджикской ССР// Бойгониии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-77, в. 7;
5. Сессии Кулябского областного совета депутатов трудящихся второго созыва от 14-декабря 1948 г 3-й сессии. Протоколы сессий облсовета и их решения//Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-118, в. 69.
6. Сессии Кулябского областного совета депутатов трудящихся второго созыва от 16-июня 1948 г 2-й сессии. Протоколы сессий облсовета и их решения//Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-118, в. 16.
7. Сессии Кулябского областного совета депутатов трудящихся второго созыва от 16-июня 1948 г 2-й сессии. Протоколы сессий облсовета и их решения//Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-118, в. 14.
8. Сессии Кулябского областного совета депутатов трудящихся второго созыва от 16-июня 1948 г 2-й сессии. Протоколы сессий облсовета и их решения//Бойгониии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф7, р-1, п-118, в. 12.
9. Ҳақиқати Кӯлоб, 1946, 19 ноябр.
10. Шарифов Д. Маҷмӯаи рисолаҳои таърихӣ ва адабӣ / Д.Шарифов. - Душанбе: Бухоро, 2013. – 463 с.
11. Шарифов Д. Ба кор андохтан ва тараққӣ додани корхонаҳои саноатӣ дар шаҳри Кӯлоб / Д. Шарифов //Ҳақиқати Кӯлоб. -1974, 26 март
12. Шарифов Д. Роҳкушоёни марҳалаи нав / Д. Шарифов //Роҳи ленинӣ.- 1987, 17 июл.

ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ВИЛОЯТИ КӮЛОБ ДАР СОЛҲОИ 1946-1950

Дар мақолаи мазкур муаллиф заҳматҳои мардуми вилояти Кӯлобро дар раванди азнавбарқароркунии хоҷагии халқ инъикос намудааст. Баъди ғалабаи Иттиҳоди Шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ зарурият пеш омад, ки хоҷагии халқи мамлакат ба роҳи осоишта гузаронида шавад. Ҳамин тавр, дар панҷсолаи баъдиҷангӣ заҳматкашони вилоят ҳамаи қувваю воситаҳои худро барои ҳарчи зудтар бартараф намудани оқибатҳои ҷанг равона карда буданд. Нақшаи азнавбарқароркунӣ ва тараққиёти хоҷагии халқи вилояти Кӯлоб барои солҳои 1946-1950 манфиати оммаҳои меҳнаткашони вилоятро дар худ инъикос менамуд. Заҳматкашони вилояти Кӯлоб чун тамоми мардуми Шӯравӣ бо рӯҳбаландӣ ба иҷрои нақшаи панҷсолаи чорум камари ҳиммат баста, дар пешбурди хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон саҳми боризи худро гузоштанд.
Калидвожаҳо: Кӯлоб, хоҷагии халқ, колхозҳо, корхона, совхозҳо, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҶШС Тоҷикистон, азнавбарқароркунӣ, суғурта.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ В 1946-1950 ГОДАХ

В статье автор отражает труд и отвагу населения Кулябской области в послевоенный период восстановления сельского хозяйства. После победы Советского Союза в Великой Отечественной войне возникла необходимость перевода отраслей сельского хозяйства в мирное русло Таким образом в первой послевоенной пятилетке трудящиеся области направили все свои усилия на устранение последствий войны. План восстановления и развития сель ского хозяйства Кулябской области на 1946-1950 годы отражал интересы трудящихся масс. Трудящиеся Кулябской области наряду со всеми народами страны советов с энтузиазмом приступили к выполнению планов четвертой пятилетки и внесли свой весомый вклад в развитие сельского хозяйства Таджикской Советской Социалистической Республики.
Ключевые слова: Куляб, сельское хозяйство, колхозы, предприятия, совхозы, Великая Отечественная война, ТаджССР, восстановление, страхование.

AGRICULTURE OF THE KULYAB REGION IN 1946-1950

In the article, the author reflects the work and courage of the population of the Kulyab region in the post-war period of the restoration of agriculture. After the victory of the Soviet Union in World War II, the need arose to transfer the agricultural sectors to a peaceful course. Thus, in the first post-war five-year plan, the working people of the region directed all their efforts to eliminating the consequences of the war. The plan for the restoration and development of agriculture in the Kulyab region for 1946-1950 reflected the interests of the working masses. The working people of the Kulyab region, along with all the peoples of the country of councils, enthusiastically embarked on the implementation of the plans of the Fourth Five-Year Plan and made their significant contribution to the development of agriculture in the Tajik Soviet Socialist Republic.
Keywords: Kulyab, agriculture, collective farms, enterprises, state farms, the Great Patriotic War, the Tajik SSR, restoration, insurance.

Сведения об авторе: ***Бадалов Исфандиёр*** - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки, докторант Ph.D кафедры истории таджикского народа. **Адрес**: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова 16. E-mail: **Kulob.35@mail.ru**. Телефон: **(+992) 918-19-19-43**

Information about the author: ***Badalov Isfandiyor*** - Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Ph.D. student of the Department of History of the Tajik People. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, the city of Kulyab, st. S. Safarova 16. E-mail: **Kulob.35@mail.ru.** Phone: **(+992) 918-19-19-43**

УДК:94 (575.3)

АЗ ТАЪРИХИ СОХТМОНИ КОЛХОЗӢ ДАР ВИЛОЯТИ КӮЛОБ (СОЛҲОИ 1930-1940)

Исуфов Ш.В.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар таърихи Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон масъалаҳои таҳқиқнашуда ҳанӯз хело зиёданд. Гарчанде доир ба таърихи минтақа муаррихону тадқиқотчиён рисолаҳои илмии зиёд таълиф намуда бошанд ҳам, вале ҳанӯз ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти заҳматкашони минтақаи Кӯлоб ҳамаҷониба таҳқиқ нашудаанд. Махсусан, ташкил ёфтани хоҷагиҳои коллективӣ, таъсиси Пойгоҳҳои мошиниву тракторӣ (МТС) ва ҷамъбасти коллективонӣ, ки дар ҳаёти мардуми Кӯлоб нақши амиқи худро гузоштааст, то ҳол пурра омӯхта нашудаанд. Аз ин рӯ, васеъю ҳаматарафа омӯхтани таърихи сохтмони колхозӣ дар вилояти Кӯлоб аз аҳаммияти илмиву таърихӣ холӣ нест.

Коллективонии соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Кӯлоб асосан охири солҳои 20-ум ибтидои солҳои 30-юми асри гузашта сар шуда, махсусан дар ноҳияҳои барои кишти пахта мувофиқ ин раванд бомуваффақият пеш мерафт. Соли 1929 аввалин колхоз дар деҳаи Автолуқ (Офтоблиқо)-и ноҳияи Кӯлоб ва нахустин совхоз дар ноҳияи Данғара ташкил ёфт. Соли 1929 аз маркази ҷумҳурӣ аввалин бор 30 адад трактор ба вилояти Кӯлоб фиристода шуданд, ки онҳо дар совхози ғаллакории «Данғара» ба кор оғоз карданд. То моҳи августи соли 1930-ум 91% хоҷагиҳои яккадасти ноҳияҳои пахтакори Кӯлобу Фархор дар колхозҳо муттаҳид шуданд. Дар ноҳияҳои ғаллакор бошад, ҳамагӣ 88 колхоз ташкил ёфта буду халос [7,с.208]. Соли 1930 меҳнаткашони вилояти Кӯлоб дар соҳаи кишоварзӣ муваффақиятҳои аввалин ва беназир ба даст оварда, 44 473 киллограм пахта ба давлат фурӯхтанд. Ташкилотҳои ҳизбӣ ба тараққиёти чорводорӣ низ диққати зиёд медоданд,

лекин ташкил кардани хоҷагиҳои чорводории ҷамъиятӣ ба монеаҳои зиёд дучор мешуд. Соли 1930 дар вилоят 76 200 сар чорвои калон, 419 500 сар гӯсфанд ба ҳисоб гирифта шуда буд. То миёнаҳои соли 1930 аз марказ ба округ (вилоят) ҳамагӣ 1343 плуг, 1142 хаскашак, 417 култиватор фиристода шуда буд. Соли 1930 дар совхози «Данғара» ва дар Кӯлоб аввалин Пойгоҳи мошинию тракторӣ (МТС) ташкил карда мешавад, ки дар ихтиёри худ қариб панҷоҳ адад тракторҳои тамғаи «Интернатсионал» ва «Катер пилет» доштанд [5].

Сиёсати коллективонии саросар ва барҳам додани унсурҳои феодалӣ ҳамчун синф бо қарори таърихии Кумитаи Марказии ПК (б), аз 5-уми январи соли 1930 «Доир ба суръати коллективонӣ ва тадбирҳои ёрии давлат ба сохтмони колхозӣ» тасдиқ карда шуда буд, ки доир ба бомуваффақият вусъат ёфтани ҳаракати колхозӣ дар округи Кӯлоб аҳамияти бағоят бузург дошт [7,с.214]. Давлати Шӯравӣ дар арафаи ин чорабинӣ ба деҳқонони вилояти Кӯлоб ёрии калони иқтисодӣ ва техникӣ мерасонд. Барои кумаки деҳқонони кӯлобӣ моҳи сентябри соли 1926 дар шаҳри Кӯлоб «Анбори молҳои кишоварзӣ» ташкил карда шуд. Асбобу афзор ва таҷҳизоти кишоварзиро аз дигар ҷумҳуриҳои бародарӣ ба воситаи Амударё то ба Саройкамар (н.Панҷ) кашонда, аз он ҷо ба воситаи корвонҳо ба «Анбори молҳои кишоварзӣ»-и шаҳри Кӯлоб мебурданд. Аз ҳисоби давлат деҳқононро бо афзору таҷҳизоти хуби корӣ таъмин менамуданд. Барои дуруст истифода бурдани техникаи кишоварзӣ, ки аз Русия меомад, барои деҳқонон курсҳои кӯтоҳмудат ташкил карда мешуд. Масалан, дар солҳои 1929-1930 бештар аз 50 экскурсияи деҳқонони ноҳияҳои Данғара, Фархор, Кӯлоб, Восеъ, Қизилмазор ва Балҷувон ба «Анбори молҳои кишоварзӣ»-и дар шаҳри Кӯлоб ташкил намуда буданд. Дар ин ҷо истифодабарии техникаи соҳаи кишоварзӣ ба деҳқонон таълим дода мешуд. Агар дар ҷумҳурӣ то тобистони солҳои 30-ум 634 колхозҳо ташкил ёфта ва онҳо 27 983, ё ин ки 13,3% шумораи умумии хоҷагии деҳқонони Тоҷикистонро муттаҳид карда бошанд, дар округи Кӯлоб то якуми сентябри соли 1930 3058 хоҷагии деҳқонон дар колхозҳо муттаҳид карда шуда буданд, ки онҳо ҳамагӣ 6,5% аҳолии вилоятро ташкил медоданд [4,с.181].

Дар соли 1934 колхозҳои ҷумҳурӣ 106 ҳазор хоҷагӣ, ё ин ки 60,8% хоҷагиҳои деҳқононро муттаҳид менамуданд. Дар округи Кӯлоб бошад, 61,7%, ҳамаи деҳқонони пахтакор дар хоҷагиҳои коллективӣ муттаҳид гардида буданд [5]. Аммо дар ноҳияҳои ғаллакори вилояти Кӯлоб коллективонидани хоҷагиҳо он қадар муваффақият пайдо накарда буд. Дар ин самт танҳо 27% деҳқонон дар хоҷагиҳои коллективӣ муттаҳид шуда буданду халос. Дар соли 1930 дар вилояти Кӯлоб аввалин совхози соҳавии ғаллакории «Данғара» ташкил карда шуд, ки майдонаш 32,5 ҳазор гектар заминро ташкил медод [6,с.180]. Ҳамин тавр, соҳаи кишоварзии вилояти Кӯлоб бо роҳҳои зерин (ба тарви сотсиалистӣ) аз нав сохта шуд:

1. Бо роҳи ташкил намудани хоҷагиҳои калони коллективӣ, колхозҳое, ки дар асоси моликияти коллективӣ, ёрии ҳамдигарии рафиқона таъсис ёфта буданд.
2. Бо роҳи ташкил намудани корхонаҳои давлатии кишоварзӣ - совхозҳо.
3. Бо роҳи ташкил кардани корхонаҳои давлатии умумихалқӣ - стансияҳои мошиниву тракторӣ.

Дар моҳи марти соли 1931 Анҷумани VI Шӯроҳои ИҶШС «Дар бораи сохтмони совхозӣ» қарор қабул кард. Дар он нишон дода шуда буд, ки фақат дар асоси индустрияи рӯзафзуни сотсиалистӣ баробар тараққӣ кардани совхозу колхозҳо асосан ба охир расондани коллективонии кишоварзиро таъмин менамояд.

Колхозҳои нахустине, ки дар ҳудуди Кӯлоб ташкил ёфта буданд, ниҳоят хурд буданд. Масалан, аксари онҳо 35-40 гектар замин ва 14-15 хоҷагии деҳқониро якҷоя мекарданд. Камиқтидории колхозҳои хурд ба масъалаи кор фармудани техникаи кишоварзӣ, махсусан тракторҳо ва зиёд намудани ҳосили зироатҳои кишоварзӣ халал мерасонд. Дар моҳи декабри соли 1929 Кумитаи марказии ҳизби коммунистии Тоҷикистон зарурати ташкили колхозҳои калонтар ва муттаҳид кардани колхозҳои хурдро ба миён гузошт. Дар ҳаёт ҷорӣ намудани чунин чорабинии муҳим маблағҳои зиёдеро талаб мекард. Аз ин ҷост, ки Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ дар соли 1929-1930 ба сохтмони колхозии ҷумҳурӣ ба воситаи системаи байникишоварзӣ 6,4 миллион сӯм ёрӣ расонд. Дар соли 1928-1929 бошад, чунин ёрии Ҳукумати Иттифоқ танҳо 612 ҳазор сӯмро ташкил дода буд. Ин ғамхориҳои Ҳукумати Шӯравӣ аз он шаҳодат медод, ки дар Тоҷикистон ҳокимияти халқӣ ба вуҷуд омадааст ва ин ҳокимият ба деҳқонон ёрии ҷиддии иқтисодӣ расонда метавонад.

Ҳанӯз Анҷумани XVI Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ дар моҳҳои июн-июли соли 1930 қарори худро қабул карда, қайд намуда буд, ки: «Шакли колхоз бояд ба хусусиятҳои хоҷагии ноҳия ва соҳаҳои хоҷагӣ мувофиқ бошад. Дар баъзе ноҳияҳои ғайри ғаллакор, дар баробари артел мумкин аст, ки дар вақтҳои аввал ширкатҳои якҷоя кишту кор кардани замин, ҳамчун шакли гузариш ба артел ба тарви оммавӣ паҳн мегардад». Маълум аст, ки ширкатҳои киштукори якҷояи замин шакли асосии ибтидоии муттаҳид кардани аҳли деҳоти ҳамаи ноҳияҳои Тоҷикистон набуд. Дар як ноҳия, дар ҳар як ҷамоати деҳот шароитҳои маҳалро ба инобат гирифта, чунин шаклҳои коркарди заминро ба амал

мебароварданд. Тараққиёти ояндаи хоҷагии қишлоқи вилояти Кӯлобро ба назар гирифта, Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон дар асоси қарори Кумитаи Марказии ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ доир ба ташкили ноҳияҳои нав, яъне соли 1936 ноҳияи Колхозобод (Арал, Восеъ) ва соли 1937 ноҳияи Сарихосорро таъсис дод [5].

Моҳи марти соли 1938 Бюрои ташкилии Кумитаи марказии ҳизби комммунистии Тоҷикистон оид ба округи Кӯлоб таъсис дода шуд. Бюро дар ҳайати 7 нафар: Сайко, Маҷидов, Садовников, Гусков, Ҷумъаев, Гайбуллин, Обносов ташкил ёфт. Баъдтар котиби якуми Кумитаи ҳизбии округи Кӯлоб Сайко ва раиси комиҷроияи округи мазкур Маҷидов интихоб шуданд [5]. Аз таърихи 10 то 20 майи соли 1938 маҷлисҳои ҳисоботию интихоботии 10 ноҳияи округ: Кӯлоб, Шӯрообод, Балҷувон,Сарихосор, Даштиҷум, Муъминобод, Ховалинг, Кангурт, Қизилмазор ва Колхозобод баргузор гардиданд, ки ба Конфроси якуми ташкилоти ҳизбии округи Кӯлоб вакилонро интихоб намуданд. Он вақт ноҳияҳои Фархор ва Данғара ба округи Қӯрғонтеппа дохил мешуданд.

То 1 марти соли 1940 коллективонии соҳаи кишоварзӣ аз вилоят ба 98% расонда шуд. Дар вилоят 713 колхоз ташкил карда шуд, ки дар онҳо 32 908 хоҷагии деҳқонон муттаҳид шуда буданд. Ҳамагӣ 427 хоҷагии яккадаста монда буду халос, ки онҳо ҳам то моҳи августи ҳамон сол ба колхозҳо аъзо шуданд. Дар натиҷа коллективонӣ ба 100% расида, дар вилоят 756 колхоз ташкил карда шуд. Замини корами колхозҳо 186 890 гектарро ташкил мекард, ки аз он 10 255 гектараш замини пахта буд. Ба колхозҳо 7 ПМТ, 412 трактор, 28 комбайн ва 25 мотосикл ёрӣ мерасонданд [7,с.214].

Ҳосилнокии заминҳои корам сол то сол меафзуд, дар баробари ин маҳсулнокии чорво баланд мешуд. Соли 1939 вилояти Кӯлоб нишондодҳои кишоварзиро барзиёд иҷро кард. Ҳосилнокии заминҳои пахта аз ҳар гектар ба 16,2 сентнер расид, аз ғалла бошад 9 сентнерро ташкил кард. Нақшаи фурӯши пахта бошад, 117,6% иҷро шуда, ба давлат 16 500 тонна пахта фурӯхта шуд. Нақшаи фурӯши ғалла бошад 100% иҷро шуд. Барои тараққиёти соҳаи чорводории вилоят давлат соли 1940 4 миллион сӯм ҷудо кард [5].

Бояд қайд намуд, ки агар дар миқёси Иттифоқи Шӯравӣ дар кори коллективонии кишоварзӣ ноҳияҳои ғаллакор пешқадам бошанд, дар Тоҷикистони мо дар соҳаи коллективонӣ ноҳияҳои пахтакор пешсаф буданд. Колхозу совхозҳои Тоҷикистон аввалин шуда, дуруст истифода намудани техника, ташкили нави коллективии хоҷагиро нишон доданд. Дар маҳалҳои чорводории вилоят, ки ҳаракати колхозӣ аз соли хоҷагии 1930/1931 сар шуда буд, коллективонӣ ҳамагӣ 12,9% хоҷагиҳоро фаро гирифта буд. Соли 1933 дар ноҳияҳои пахтакорӣ 65 хоҷагиҳои коллективӣ дар шакли артел фаъолият мекарданд.

То ташкил ёфтани вилояти Кӯлоб, яъне 22 июли соли 1939 дар округи Кӯлоб 647 колхоз, 478 артел ва 109 ТОЗ (коркарди рафиқонаи замин) вуҷуд дошт. Колхозҳое, ки дар ин округ мавҷуд буданд, хеле хурд буда, даромади ниҳоят ночиз доштанд. Масалан, аз 478 артел танҳо 297-то дорои фермаҳои чорводорӣ буданд, ки танҳо 62% артелҳои округро ташкил медоданд. Дар ин давра дар округи Кӯлоб нуқтаҳои пахтақабулкунии Даҳана, Тосқалъа, Кӯлоб, Колхозобод(н.Восеъ) амал мекарданд, ки онҳо дар як сол танҳо 9,7 ҳазор тонна пахта қабул мекарданду халос [1].

Соҳаи дигари фаъолияти колхозҳои вилоят чорводорӣ буд. Дар санаи 1-2 июни соли 1940 иҷлосияи дуюми Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои меҳнаткашони вилояти Кӯлоб масъалаи «Дар бораи тайёр намудани маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоят»-ро муҳокима кард. Дар иҷлосия қайд карда шуд, ки нақшаи гӯштсупории вилоят дар соли 1940 ҳамагӣ 16389 сентнерро ташкил медиҳад. Дар кори бомуваффақият иҷро намудани нақшаи гӯштсупорӣ ноҳияҳои Қизилмазор (175%) ва Колхозобод (110%), дар иҷрои нақшаи солонаи вилоят оид ба пашмсупорӣ ноҳияҳои Даштиҷум (151%), Қизилмазор (103%) ва ноҳияи Данғара (100%) пешқадам буданд. Дар соли 1940 дар хоҷагиҳои вилояти Кӯлоб 2880 асп, 22 000 сар чорвои калон, аз ҷумла 7 000 сар гов, 84300 сар гӯсфанд, 820 сар хук мавҷуд буд [2].

Заҳматкашони вилоят дар соли 1940 дар кори рушду тараққиёти чорводорӣ ба муваффақиятҳои калон ноил гардиданд. Масалан, дар соли 1940 афзоиши саршумори чорвои калон нисбат ба соли 1935-ум 198,2%, хукҳо 143,8%, аспҳо 1012,2% зиёд шуда буд. Якуми июли соли 1940 дар вилоят 685 колхоз мавҷуд буд, ки 439-238-тои онҳо дар ихтиёри худ 2 ферма, 98 тояшон се фермаи чорво доштанд. Баъзе чорвопарварони вилоят бо меҳнати шуҷоатмандонаи худ дар тамоми гӯшаю канорҳои ҷумҳурӣ ном бароварда буданд. Ба ин чӯпонон Ш. Давлатов, О. Ҳоҷибердиев аз колхози ба номи Орҷиникидзеи ноҳияи Данғара, Гул Шакаров аз колхози «Интернатсионали сеюм»-и ноҳияи Кангурт, Ғулом Орифов аз колхози ба номи Андрев мисол шуда метавонад [3].

Хулоса, то оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар вилояти Кӯлоб сохтмони колхозӣ пурра ба анҷом расид. Ба амал баровардани хоҷагии калони сотсиалистӣ дар шакли колхозу савхозҳо имконият дод, ки тамоми захираҳои мавҷуда: замин, об, мошинҳо, қувваҳои корӣ ва маблағ озодона ба нақша гирифта шуда, аз онҳо самранок истифода гардад.

АДАБИЁТ
1. Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф 7, р-1, п-7, варақаҳои 57-72.
2. Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф 7, р-1, п-7, варақаи 7.
3. Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб. Ф 7, р-1, п-7, варақаҳои 8-9.
4. Очерк истории народного хозяйства Таджикистан. -Душанбе, 1967. -С-181.
5. Роҳи ленинӣ. 20 майи соли 1987.
6. Саймуродов Ҳ. Назарияи ленинии роҳи тараққиёти ғайрикапиталистӣ ва татбиқи он дар Тоҷикистон / Ҳ. Саймуродов. - Душанбе,1960. –С.180.
7. Шарифов Д. Маҷмӯи рисолаҳои таърихӣ ва адабӣ / Д. Шарифов. - Душанбе,2013. –С.463с.

АЗ ТАЪРИХИ СОХТМОНИ КОЛХОЗӢ ДАР ВИЛОЯТИ КӮЛОБ (СОЛҲОИ 1930-1940)

Муаллиф дар мақола хусусиятҳои хосси ташкили хоҷагиҳои коллективӣ, таъсиси Пойгоҳҳои мошиниву тракторӣ (МТС), таърихи сохтмони колхозӣ дар вилояти Кӯлобро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Таърихи сохтмони колхозӣ ва коллективонии соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Кӯлоб асосан охири солҳои 20-ум - ибтидои солҳои 30-юми асри гузашта оғоз гардид. То ташкил ёфтани вилояти Кӯлоб, яъне 22 июли соли 1939 дар ин вилоят 647 колхоз, 478 артел ва 109 Коркарди рафиқонаи замин (ТОЗ) вуҷуд дошт. Колхозҳое, ки дар ин вилоят мавҷуд буданд, хеле хурд буда, даромади ниҳоят ночиз доштанд. Соли 1929 аввалин колхоз дар деҳаи Автолуқ (Офтоблиқо)-и ноҳияи Кӯлоб ва нахустин совхоз дар ноҳияи Данғара ташкил ёфт, ки то оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ сохтмони колхозӣ дар вилояти Кӯлоб пурра ба анҷом расид. Муаллиф оиди масъалаҳои дар боло овардашуда дар мақола маълумоти зарурӣ оварда, хонандаро бо вазъи мураккаби замони то оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) дар собиқ вилояти Кӯлоб шинос менамояд

Калидвожаҳо: коллективонӣ, ПМТ, колхоз, совхоз, КРЗ, вилоят, Кӯлоб, қишлоқ, ҷанг, пахта, чорво, меҳнат.

ИЗ ИСТОРИИ КОЛХОЗНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ (1930-1940 г.г.)

Автор в данной статье анализирует особенности создания и подведения итогов работы колхозов, создания машинно-тракторных станций (МТС), историю колхозного строительства в Кулябском регионе. История колхозов и колхозного строительства в Кулябском регионе началась в основном в конце 1920-х - начале 30-х годов прошлого века. До создания Кулябского района, т.е 22 июля 1939 года, было 647 колхозов, 478 артелей и 109 коллективных содружеств по землеустройству (ТОЗ). Колхозы области, были очень маленькими и имели очень низкие доходы. Первый колхоз был создан в 1929 году в селе Автолук (Офтоблико) Кулябского района, а строительство первого колхоза в Дангаре было завершено до окончания Великой Отечественной войны. Автор дает необходимую информацию по вышеперечисленным вопросам о сложной ситуации до Великой Отечественной войны (1941-1945) в бывшей Кулябской области.

Ключевые слова: коллективизация, МТС, колхоз, совхоз, ТОЗ, область, Куляб, село, война, хлопок, скот, труд.

FROM HISTORY A BUILDING COLLECTIVE IN KULYAB REGION (1930-1940)

The author analyzes the features of creating and summarizing the work of collective farms, the creation of machine and tractor stations (MTS), the history of collective farm construction in the Kulyab region. The history of collective and collective farm construction in the Kulyab region began mainly in the late 1920s - early 30s of the last century. Before the creation of the Kulyab region, that is, July 22, 1939, there were 647 collective farms, 478 artels and 109 Commonwealth Land Management (TOZ). The collective farms that were present in this province were very small and had very low incomes. In 1929, the first collective farm was created in the village of Aftovluk (Oftobliko) of the Kulyab district, and the first stata farm in Dangara was completed before the end of World War II. The author gives the necessary information abovementionec questions about the difficult situation before the Great Patriotic War (1941-1945) in the former Kulyab region.

Key words: collectivization, MTS, collective farm, state farm, TOZ, region, Kulyab, village, war, cotton, cattle, labor.

Сведения об авторе: ***Исуфов Шердил*** - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки, докторант Ph.D, кафедры истории таджикского народа. **Адрес:** 734065, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Телефон**:** **(+992) 931-79-36-10**

Information about the author: ***Isufov Sherdil*** **-** Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Ph.D. student of the Department of History of the Tajik People. **Address**: 734065, Kulyab, S. Safarov street 16. Phone: **931-79-36-10**

УДК:94 (575.3)

АЗ ТАЪРИХИ ТАДҚИҚОТИ ПИСТА ВА ИНКИШОФИ СОҲАҲОИ ХОҶАГИИ ҶАНГАЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Файззода Рамазон Хурсанд, Баротова С.Ҷ., Абдуназаров Х.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Яке аз ҳадафҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ барои расидан ба болоравии иқтисодиёти миллӣ баланд бардоштани маҳсулнокии меваву сабзавоти маҳаллӣ, аз ҷумла писта маҳсуб меёбад.

Писта (Pistacia vera) дарахти хазонрез буда, меваи серғизо дорад ва дар таркиби мағзи писта то 65% равған, 12-18% сафеда, 3-6% қанд мавҷуд аст. Дар бузғунҷ ва барги он то 30-40% танин (ашёи саноати тиб) ҳаст. Бузғунҷи писта дар рангубор ва даббоғӣ (коркарди чармгарӣ) ба кор меравад. Решаи писта хокро аз обшӯӣ эмин медорад. Дарахти писта аз якчанд тана иборат буда, то 8-9 метр қад мекашад. Пистаи буттамонанд низ мавҷуд аст. Он асосан дар доманакӯҳҳо мерӯяд ва 3-5 тана дорад. Буттаи чунин пистаҳо аз 2м то 3,5м

қад мекашад. Дарахти писта сершоху барг мебошад. Пӯсти тана ва шохаҳояш хокистарранг, навдаҳои наврӯстааш сӯрхтоб ва баргаш сабзи тира, аз 3-5 баргча иборат аст. Баргчаҳои дарахти писта ду намуд мешаванд, байзашакл ва нештаршакл, гули дарахти писта дучинса буда, хӯшагул ва туғшакл аст. Писта меваи донакмонанди зард, сабзтоб, гулобӣ, сурх ва норинҷӣ мебошад. Дарозии донаи писта 26-30 мм, бараш 6-15 мм, вазнаш 0,2 то 1,42 гм аст. Давраи нашви писта вобаста ба шароити иқлими маҳалли рушд 140-148 рӯз мебошад [3,с.89]. Аз замонҳои қадим инҷониб аз сабаби хушлаззатӣ ва сершираю хӯшбӯӣ, он ба худ номи dilisate, яъне мағзи нафисро гирифтааст. Ботаникҳо мегӯянд, ки писта (Pistacia) ин растании чӯбӣ буда, ба оилаи сумахӣ (Anacar diaceae) мансуб аст. Боғдорони Эрону Туркия барои даромади зиёд додани пистазор онро «дарахти тиллоӣ» ва ё «тиллои кабуд» меноманд. Иловатан, дарахти писта на танҳо аз ҷиҳати даромаднокӣ, балки аз ҷиҳати чи дар ҳавои гарм ва чи дар ҳавои хунук хело тобовар буданаш ҳам, дар ҳақиқат дарахти тиллоӣ мебошад [1,с.4].

Дарахти писта рӯшноипарвар аст. Он ба гармии 45-48 ва сармои то 30 дараҷа тоб меорад. Дарахти писта дар хокҳои хокистарранги муқаррарӣ ва тира, гилхок, хоки регбум ва сероҳак хуб мерӯяд. Писта дар заминҳои хокаш шӯр намесабзад. Дар Осиёи Марказӣ аз солҳои 30-юм инҷониб олимон барои бунёд намудани пистазорҳои обӣ тадқиқот мебаранд [3,с.90]. Бинобар ин, ҳам дарахти писта дар кори аз худ кардани биёбонҳои беоб, ки ҳоло аз як се қисми тамоми рӯйи Заминро ташкил мекунанд, ояндаи бузург дорад. Калимаи «писта», аслан форсӣ (тоҷикӣ) буда, ҳанӯз дар замонҳои қадим (охирҳои асри III пеш аз мелод) ин калима дар байни забонҳои юнонӣ, (pistake) ва лотинӣ (Pistacia) ва ниҳоят ба забонҳои аврупоӣ низ бо ҳамин ном паҳн шуда рафтааст. Якумин нишонаи рӯидани пистаи ҳақиқиро дар Осиёи Миёна аз асарҳои Феофраст, ки солҳои 370-285 пеш аз мелод зиндагӣ кардааст, пайдо мекунем. Феофраст дар китоби худ «Тадқиқоти растаниҳо» менависад: «Мегӯяд, ки дар Бохтар ҳамин гуна растанӣ мерӯяд, донакаш хурди андозааш бодом барин аст. Вай аз ҷиҳати намуди зоҳирӣ ҳам ба он монанд мебошад, аммо пӯчоқаш сахт нест». Агар ба саҳифаҳои таърих назар кунем, вилоятҳои ҷанубии Тоҷикистон ба ҳайати Бохтари қадим шомил мешуданд, пас равшан мегардад, ки дар асари Феофраст сухан дар бораи ҳудудҳои Тоҷикистони Ҷанубӣ меравад.

Аввалин бор Карл Линне соли 1753 пистаро аз ҷиҳати ботаникӣ тасвир кардааст. Аммо тасвироти он аз рӯйи растаниҳои дастпарвар дода шуда буд, ибтидои буттаҳои худрӯи пистаи ҳақиқӣ бошад, ба Линне маълум набуд ва ба монанди дигар ботаникҳои номии ҳамон замон – Энглер, Буассе, Сурия ва Месопотанияро ватани писта ҳисоб мекард. Мувофиқи тадқиқоти Вавилов Н. И. пистаи ҳақиқӣ ду маркази пайдоиш дорад: 1) Осиёи Миёна, Ҳиндустони Шимолу Шарқӣ, Афғонистон, Тоҷикистон ва Тян - Шонро дар бар мегирад; 2) Осиёи Пеш, Осиёи Хурд, Закавказе (Қафқоз), Эрон ва Туркманистони кӯҳӣ дохил мешаванд [1,с.4-6].Ба ақидаи олимон, дар ҳолати маъмулӣ аз ҳар дарахти писта тахминан 5-7 кг ҳосил ҷамъоварӣ мегардид, ки ин дар шароити кишварҳои пистапарвари Осиёи Марказӣ як омори одӣ ба ҳисоб меравад. Бо вуҷуди ин, ба гуфтаи мутахассисон дар мавсими имсола дар хоҷагии ҷангали Тоҷикистон ба нақша гирифтаанд, ки 103 тонна писта ҷамъоварӣ шавад. Ин дар ҳолест, ки ҳисоби миёнаи ҳосилнокии пистазорҳои Тоҷикистон то 100 кг аз як гектар буда, аз ҳисоби миёнаи дигар кишварҳо, аз ҷумла Эрон, Юнон, Амрико, Туркия ва кишварҳои дигаре, ки ба парваришу ҷамъоварии ин мева машғуланд, хело кам мебошад. Дар баъзе кишварҳои номбаршуда ҳосили миёнаи писта аз як гектар боғи писта тибқи омори расмӣ ба ҳисоби миёна аз 1 то 2 тонна аст. Лозим ба ёдоварист, ки ду кишвари ҳамсояи Тоҷикистон Қирғизистон ва Афғонистон ҳам ба шумораи даҳ кишвари асосии истеҳсолкунандаи писта дохил мешаванд ва сатҳи баландтари парваришу ҷамъоварии ин меваро дорад [6,с.11].

Писта дар шароити иқлими Тоҷикистони Ҷанубӣ нимаи дувуми моҳи апрел гул мекунад. Меваaш охири моҳи июл ва аввали моҳи август пухта мерасад. Меваҳои пухта расидаи писта кушода ва нокушода мешаванд. Вобаста ба навъи писта ва шароити иқлими маҳалли рушд дар баъзе дарахтон тамоми писта ё қисман кушода мешаванд. Пистаи хандон (F. dchiscens) аз ҳамин қабил аст. Пистаи дарахтони дигар тамоман кушода намешаванд, ки онҳоро кӯрписта (F. indchiscens) меноманд [3,с.90]. Тоҷикистон аз ҷиҳати растаниҳои гуногуннамуду гуногуншакли ёбоӣ сарзамини бойтарин мебошад. Шароити гуногуни табиӣ, релефи мураккаб, аз сатҳи баҳр аз 300м то 3500м баланд будани минтақаҳо боиси боигарии оламИ набототи ҷумҳурӣ гардидааст. Аз 5-ҳазор намуди растаниҳое, ки дар ҳудуди Тоҷикистон мерӯянд, бештар аз 10 фисадаш фоиданок мебошад. Аз онҳо қариб 120 намудаш доруворӣ, 70 намудаш даббоғӣ (коркарди чармгарӣ), 130 намуд рангворӣ ва 50 намуди дигараш равғани эфирӣ мебошад. Аз ҷумла растаниҳои ёбоии Тоҷикистон буттаи писта мавқеи махсусро ишғол мекунад [1,с.3].

Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр моликияти хусусӣ будани ҷангалро барҳам дод. Соли 1923 Кодекси ҷангали РСФСР баромад. Минбаъд Комитети давлатии ИҶШС оид ба хоҷагии ҷангал ташкил карда шуд. Дар ноҳияҳои гуногуни мамлакат

хоҷагиҳои ҷангал вазифаҳои гуногунро иҷро мекарданд. Масоҳати хоҷагиҳои ҷангал дар ИҶШС 1млрд 257 млн гектарро ташкил медод [5,с.3]. Аз 1 кг мағзи писта қариб 200 г равғани зардтоби хуштамъ гирифтан мумкин аст, ки он сифатан ба равғани зайтун монандӣ надорад. Равғани пистаро дар саноати хӯрокворӣ ва дар соҳаи тиб ба кор мебаранд. Ягона камбудии вай ин аст, ки зуд талх мешавад. Ба яхмосҳои қиматтарин мағзи писта ҳамроҳ мекунанд, ки тамъ ва бӯйи ниҳоят хуш дорад. Аз писта қаҳваи сунъии хело болаззат ва серғизо тайёр карда мешавад.

Дар давлати Фаронса бошад, мағзи пистаро дар истеҳсолоти ҳасиб бисёр ба кор мебаранд. Пистазорҳои ҳудуди Тоҷикистон дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҳама калонтарин ба ҳисоб мерафтанд. Ин растании пурқимат зиёда аз 170 ҳазор гектар заминро ишғол кардааст ва бинобар ин ҷумҳурии мо барои тайёр намудани миқдори зиёди писта имкониятҳои калон дорад. Пистазорҳои Тоҷикистон сарвати гаронбаҳои ҷумҳурӣ буда, онҳоро самаранок истифода намудан ва доимо зиёд кардан зарур аст [2,с.57].

- М.Г. Попов оқилона қайд мекунад, ки дарахти писта дар шароите сабзида ҳосил мебандад, ки дигар ягон растанӣ ин тавр бе об сабзида наметавонад.

- М.Умандӣ мутахассис аз Эрон чунин қайд намудааст: «Дарахти писта ба хушки чунон тобовар аст, ки агар ҳатто чандин солҳо пай дар пай бориш нашавад, ҳосилашро кам мекунаду аммо худи дарахт нобуд (яъне қоқ) намешавад».

- Мутахассисони амрикоӣ дарахти пистаро ба зоти дарахти ба хушкӣ тобовартарин дар ҷаҳон мансуб дониста, чунин ҳисоб мекунанд, ки назар ба дарахтони анҷир ва зайтун тобовартар мебошад.

- О.В.Зеленский муайян кардааст, ки дар шароити нимдашти Туркманистон дарахти писта ба хушкӣ назар ба бодом бештар тобовартар аст.

- Л.А. Энфиадҷян қайд мекунад, ки дар Арманистон соли 1950 дар зарфи се моҳ, аз моҳи июл сар карда, танҳо 22,4 мм бориш шудааст, дарахти писта нашъунамои худро давом медод ва ҳол он ки барги дарахтони бодом, анҷир ва анор аз аввали сентябр рехтанд [1,с.18].

Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ба дарахтони писта диққати махсус дода, ҳаммаи қувва бояд ба он равона карда шавад, ки пистазорҳои мавҷуда муҳофизат ва аз нав барқарор карда шаванд. Хоҷагиҳои ҷангали пистапарварӣ барои пешрафти иқтисодиёти давлат бояд саҳмгузор шаванд. Дар Тоҷикистон пистазорҳои дастпарвар вуҷуд надоранд. Аммо аз рӯйи боигарии пистазорҳои боқимонда Тоҷикистон дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ҷойи якумро ишғол мекунад. Аз рӯйи маълумоти баҳисобгирии бешазорҳо то 1 январи соли 1966 майдони пистазорҳо қариб 66-ҳазор гектарро ташкил мекарданд, ки ин 22% бешазорҳои ҷумҳуриро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 1. Майдони пистамазорҳо дар солҳои 1965-67

Номи хоҷагиҳои ҷангалпарварӣ	Масоҳати хоҷагиҳои ҷангалпарварӣ
Қӯрғонтеппа	17448 га
Панҷ	16988 га
Даҳанакиик	10926 га
Данғара	10480 га
Шаҳритуз	6626 га
Москва	2778 га
Ҷамъ:	**65246 га**

Пистазорҳои асосӣ дар ҳудуди ҷанубии ҷумҳурӣ, дар пастхамиҳои каторкӯҳҳои Телаклитоғ, Каротоғ, Алотоғ, Чолтоғ, Ариқтоғ, Ғозималик ва Боботоғ месабзанд. Ғайр аз ин, пистазорҳои асосии доманфарох, пистазорҳои дарахтонашон ҷудогона ва гурӯҳҳои алоҳида дар пастхамиҳои қаторкӯҳҳои Ҳисор, Ҳазрати Шоҳ ва дигар ноҳияҳои ҷанубии вилояти Кӯлоб ва ноҳияи Қалъаихумб мавҷуданд [1,с.12-13].

Дарахти писта ба хушкӣ чи тавр мутобиқ шудааст. Тадқиқотчиёни соҳаи пистапарварӣ муқаррар кардаанд, ки дар навбати аввал, дарахти писта қобилияти чуқур реша ронданро дорад. Ниҳоли писта дар зарфи 7-8 соли ҳаёти аввали худ дар "реша" месабзад. Дар худи соли аввали коридани тухм, вақте ки қисми рӯйизаминӣ қариб ба 5-10 см мерасад, решааш ба замин 1,5-2 метр чуқур меравад. Тадқиқи решаи дарахти 18-солаи писта нишон дод, ки решаи он 3,5-4 метр чуқуртар рафтааст. Ғайр аз ин, решаи рӯяи дарахтони писта, махсусан дарахти модина, ки назар ба наринааш намии зиёдро талаб мекунад, хело инкишоф ёфтааст, ки он аз боришҳои зимистону баҳор бо тамоми қувва истифода мебарад. Ба ибораи дигар, дарахти писта аз боришҳои зимистону баҳор истифода бурда, онро ба чуқурии хок фиристода, «халтаи об» ба вуҷуд меоварад, ки он барояш захираи об мешавад. Решаи дарахти писта аз обҳои боришот ва захираи нами зимистонӣ босуръат истифода бурда, зуд нашъунамо мекунад [1,с.20-21].

Пас, Вазорати кишоварзиро зарур аст, ки дар соҳаи пистапарварӣ корҳои илмию амалиро ба роҳ монда, дар маҳалҳои хоҷагиҳои пистапарварӣ семинару озмунҳоро амалӣ намуда, рушду нумуи соҳаро афзун гардонанд.

АДАБИЁТ

1. Енъкова А.П. Писта / А.П. Енъкова. – Душанбе: Ирфон, 1978. -60 с.
2. Караев И.Г. Чормағз ва бодому пистаи Тоҷикистон / И.Г. Караев, Н.Г. Ширяева, А.А. Ядров. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. -70 с.
3. Гулов С.М. Мевапарварӣ / С.М. Гулов, В.С. Мадаминов, В.Г. Силвандер. Сарредаксияи илмии энсиклопедияи миллии тољик. - Душанбе Ватанпарвар, 2007. -160 с.
4. Гулов С.М. Меваҳои гармдӯсти Тоҷикистон / С.М. Гулов. Сарредаксияи илмии энсиклопедияи миллии тоҷик. –Душанбе: Ватанпарвар, 2008. -152 с.
5. Минбари халқ. 9 августи соли 2017. - №32 (1116). -16 с.

АЗ ТАЪРИХИ ТАДҚИҚОТИ ПИСТА ВА ИНКИШОФИ СОҲАҲОИ ХОҶАГИИ ҶАНГАЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур дар бораи рушди соҳаи пистапарварӣ дар Ҷумҳурии Тоқикистон маълумот дода шудааст. Пистазорҳои Тоҷикистон табиӣ буда, асосан дар кӯҳсори ҷанубу ғарбии ҷумҳурӣ ҷойгир шудаанд. Дар ҳар гектар пистазори табиӣ 60-150 бех дарахти писта месабзад. Пистаро тавассути тухмӣ, бехҷаст ва бо роҳи пайванд зиёд мекунанд. Ба 1 гектар 6-7 кг тухмӣ сарф мешавад. Дарахти писта аз тухми сабзида то 300 - 400 сол бор меорад. Агарчи дарахти писта ба шароити номусоиди хок нағз мутобиқ бошад ҳам, ҳосили он дар шароити табиӣ, асосан аз касалиҳо ва ҳашароти зарарнок ниҳоят кам мешавад. Яке аз сабабҳои асосии камҳосилии дарахти писта қариб тамоман набудани нигоҳубини агротехникии он мебошад. Ба муқобили касалиҳо ва ҳашаротҳои зарарнок мубориза бурда намешавад. Хоҷагиҳои пистапарварӣ вилояти Хатлон барои афзун гардонидани дарахти писта бояд нигоҳбини онро хело беҳтар гардонида, ба мубориза бар зидди бемориҳо ва ҳашароти зарарасон диққати махсус диҳанд.

Калидвожаҳо: писта, дарахти писта, муҳаққиқон, хоҷагиҳои пистапарварӣ.

ИЗ ИСТОРИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИСТАШЕК И РАЗВИТИЯ ЛЕСНОГО СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается развитие фисташкового лесного хозяйства в Республике Таджикистан, данные в нейпредоставляются на основе достоверных источников. В предгорья Таджикистана в естественных условиях фисташки и встречаются в основном на юго-западе страны. Каждый гектар производит от 60 до 150 кустов фисташки. Фисташки размножаются семенами, обходом и прививанием. Используется от 6 до 7 кг семян на гектар. Фисташковое дерево приносит урожай от 300 до 400 лет. Хотя фисташка произрастает и в неблагоприятных почвенных условиях, ее урожай в естественных условиях, главным образом, от болезней и вредителей, уменьшается. Одной из основных причин низкой урожайности фисташковых деревьев является отсутствие агротехнической поддержки. Фисташковые лесхозы в Хатлонской области должны улучшить свою работу и уделить особое внимание борьбе с болезнями и вредителями. Таким образом, лесным хозяйствам в Хатлонской области необходимо связать можжевеловые деревья с другими деревьями, чтобы ускорить развитие лесного хозяйства, а также связать низкоурожайные виды с высокоурожайными сортами фисташек.

Ключевые слова: фисташки, исследователи, лесные хозяйства.

FROM THE HISTORY OF PISTACHIO RESEARCH AND THE DEVELOPMENT OF THE FOREST SECTOR IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the development of pistachio forestry in the Republic of Tajikistan, where data are provided based on reliable sources. The foothills of Tajikistan are natural and are found mainly in the south-west of the country. Each hectare produces from 60 to 150 pistachio bushes. Pistachios breed by seed, bypass and grafting. Used from 6 to 7 kg of seeds per hectare. Pistachio trees bring crops from 300 to 400 years. Although pistachio is well suited for adverse soils and soil conditions, its yield under natural conditions, mainly from diseases and pests, is reduced. One of the main reasons for the low yield of pistachio trees is their lack of agricultural support. Do not fight diseases and pests. Pistachio forestries in the Khatlon region should improve their care and pay special attention to the fight against diseases and pests. Thus, forestry in the Khatlon region needs to connect juniper trees with modern trees in order to accelerate the development of forestry, as well as link low-yielding species with high-yielding pistachios.

Key words: pistachios, pistachios, pistachios Researchers, pistachios of forestry.

Сведения об авторах: ***Файззода Рамазон Хурсанд*** **-** Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, ассистент кафедры общей истории. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Телефон - **987 37 37 13**

Баротова Сарвиноз Джаъфаровна **–** Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, ассистент кафедры политологии. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67

Абдуназаров Хушбахт - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67 Телефон: **907 77 42 47**

Information about the authors: ***Fayzoda Ramazon Hursand*** **-** Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, assistant to the Department of General History. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, st. Aini, 67. Phone **- 987 37 37 13**

Barotova Sarvinoz Dzhafarovna - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Assistant of the Department of Political Science. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, st. Aini, 67

***Abdunazarov Khushbakht*-Bokhtar** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, st. Aini 67 Telephone: **907 77 42 47**

УДК:930.85 (575.3)

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ САМБО ДАР ДУНЁ ВА ТОҶИКИСТОН

Маҳмадрасулов Б.С., Маҳмарасулов С.

Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В.Ломоносов дар шаҳри Душанбе

Самбо на танҳо намуди муҳорибавии варзишӣ ва усули муқовимат бо хасм бидуни истифодаи ярок, балки тартиби тарбия ва рушди хусусиятҳои ахлоқию иродавӣ, ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ мебошад. Самбо ашхоси дорои қудрати ҳифзи худ, оила ва ватанро тарбия менамояд.

Самбо услубу усулҳои нисбатан фоиданоктарини муҳорибаҳои варзиши ва санъатҳои намудҳои миллии гӯштинро, ба монанди гулеши озарӣ, кохеи арманӣ, куреси қазоқӣ, тринтаи малдовӣ, гуштингирии тоҷикӣ, гореши туркманӣ, чидаобаи гурҷӣ, кураши ӯзбекӣ, башкортса кэрэши башқирӣ, бухе Барилдаан»-и бурятӣ, намудҳои гӯштини финӣ-фаронсавӣ, амрикоӣ, шведсарӣ, англисии ланкаширӣ, кемберлендӣ, дзюдо ва сумои Ҷопонӣ ва силсилаи мухталифи муҳорибаҳоро дар бар мегирад.

Ташаккулёбии самбо ба солҳои 1920-1930 рост омад. Аз аввал самбо дар ду самт рушд намуд: ҳамчун намуди оммавии варзиш ва ҳамчунин мактаби самараноки омодасозии кормандони ҳифзи тартибот. Аз соли 1923 дар ҷамъияти варзишии «Динамо»-и шаҳри Москва В.А. Спиридонов омӯзиши фанни амалӣ-худмуҳофизатиро ба роҳ монд. Дар бошишгоҳи «Динамо» омузӯши муҳорибаҳои мухталиф ба роҳ монда шуд, аз он ҷумла намудҳои гӯштини миллии мардумони дунё, бокс ва силсилаи намудҳои зарбавӣ. Ин самт махфӣ буда, мутлақо барои омодасозии ҷузъу томҳои махсус равонашуда буд.

Дар ҳамин давра дар заминаи дзюдо, самбои варзишӣ фаъолона тараққӣ менамояд, ки баъди ҳабсу марги В.С.Ошепков ҳамчун «гӯштини тарзи озод»-и беярок маъруф буд. Хатмкардаи институти Дзю-до «Кодокан», дорандаи дани дуюм В.С. Ошепков омӯзиши дзю-доро ҳамчун фанни дарсӣ дар Донишкадаи тарбияи ҷисмонии ш. Москва ворид месозад, аммо рафта-рафта, бо мақсади ба даст овардани усулҳои нави нисбатан фоидаовар аз қоидаҳои дзю-до дур мегардаду асосҳои намуди нави якҳарбаро ба вуҷуд меорад. Самти ҳарбии ин якҳарба, монанди джиу-джитсу ва дзю-до, дар факултаи ҳарбии Донишкадаи тарбияи ҷисмонии ш. Москва, ки соли 1932 кушода шуда буд, омӯзонида мешуд. Бо мурури замон тартиби худмуҳофизати Спиридонов бо тартиби Ошепков тавъам мегардад. Дар рушд ва тарғиби тартиби худмуҳофизавии беярок А.А. Харлампиев ҳиссаи бузург гузоштааст (яке аз шогирдони В.С. Ошепков). Ӯ мустақилона намудҳои миллии гӯштини мардуми гуногунро омӯхт. Ҳамчунин, шогирди А.А. Харлампиев, Е.М. Чумаков, низ дар рушди самбо ҳиссагузор аст. Дар замони ҳозира гӯштини самбо дар ду самт: варзишӣ ва ҳарбӣ (ҷангӣ) фаъолият менамояд.

Аз лаҳзаҳои поягузории худ самбо ҳамчун василаи фоидаовари рушди ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои ахлоқию иродавӣ, чолокӣ, пурқувватӣ, тобоварӣ, тарбияи андешаи тактикӣ ва эҷоди хислатҳои ватандӯстӣ дар назар дошта шуда буд. Аллакай дар солҳои 1930-юм самбо ба меъёрҳои маҷмӯи (комплекси) ГТО, ки тавассути иштироки фаъолонаи В.С. Ошепков мураттаб гардида буд, ворид мегардад.

16 ноябри соли 1938 Кумитаи умумитифоқии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши назди шӯрои комиссарҳои халқӣ фармони таҳти рақами 633 «Дар бораи рушди гӯштини тарзи озод (Самбо)»-ро баровард. Гӯштини тарзи озод дар ИҶШС, ки аз беҳтарин усулҳои намудҳои гӯштинҳои миллии (гурҷӣ, тоҷикӣ, қазоқӣ, қирғизӣ, ӯзбекӣ, тоторӣ ва карачаевӣ) ва силсилаи дигар намудҳои гӯштин мураттаб гардида буд, намунаи аз ҷиҳати гуногуншаклии техникӣ ва талаботи муҳофизавӣ беҳтарини варзиш мебошад.

Сараввал гӯштини тарзи озод дар Москва ва Ленинград (Санкт Петербург) тарғибу ташвиқ карда шуд. Ин намуди варзиш дар ҷамъиятҳои «Криля Советов»-и (Москва) ва «Водник»-и Ленинград нисбатан рушди оммавӣ ёфт, ки ин гурӯҳҳо бо дарназардошти фаъолияти доимии нақшавӣ, дастовардҳои калони варзиширо сазовор гаштанд. Таҷрибаи Москва ва Ленинградро асос карда, гӯштини тарзи озод дар дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шӯравӣ Харков, Саратов, Киев ва Боку интишор ёфт.

Бо мақсади танзими низоми ин фаъолият Кумитаи умумиттифоқии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш моҳи ноябри соли 1937 шуъбаи умумииттифоқиро ташкил намуд.

Ҷамъомади умумиттифоқии мураббиёни ш. Москва, ҷамъомади умумиукраинӣ дар ш. Киев, вохӯриҳои дастаҳои Москва-Ленинград, эҷоди қоидаҳои расмӣ ва ғайра рушди ин намуди нотакрори варзиши мудофиавиро дар оянда таъмин намуданд. Вале, дар ин давра, гӯштини тарзи озод дастоварди оммавии варзишгарони советӣ нагардида буд. Ҷамъиятҳо «Спартак», «Локомотив», «Зенит», «Строител» ва дигарон ба ин намуди варзиш умуман таваҷҷуҳ зоҳир наменамоянду ҳамзамон рушди ҳамаҷонибаи намудҳои мудофиавиро инкор месозанд. Бо дарназардошти ин, Кумитаи умумиттифоқии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ дар назди Шӯрои комиссарони халқии ИҶШС фармон медиҳад, ки дар назди

кулли кумитаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ҷумҳуриҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо шуъбаҳои гӯштини тарзи озод ташкил карда шаванд. Дар ҷумҳуриҳо, кишварҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо, ки намудҳои миллии гӯштин дар байни мардум маъруфанд, фаъолияти варзишӣ оиди ин намудҳо ташкил ва ба роҳ шавад. Ба мақсади пурқувват намудани пояҳои моддии намудҳо кумитаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ҷумҳуриҳо, шаҳру вилоятҳо вазифадор карда мешаванд, ки дар сметаҳои худ маблағҳои барои рушди гӯштини тарзи озод ва дар минтақаҳои миллӣ барои гӯштини миллӣ пешбинӣ мешударо таҳрезӣ намоянд.

Бо мақсади таъминоти намуди навъи нави варзиш бо мутахассисони соҳибтаҷриба саридораи варзиш бояд курсҳои семоҳаи омодасозии мураббиёни деҳотро дар соли 1939 ташкил намуд. Ташкилотҳои минтақавӣ, вилоятӣ ва шаҳрӣ оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш намояндагони худро ба ҷамъомади якуми умумиттифоқии мураббиён сафарбар намуданд. Шуъбаи умумиттифоқии гӯштини тарзи озод уҳдадор карда шуд, ки барномаи дарсии гурӯҳҳои поёнӣ ва дастурамали гӯштини тарзи озодро таҳия намояд. Барои дастгирии мураббиён ҷадвалҳои мураттабсозӣ ва албомҳои расмҳои гуштини тарзи озод омода сохта шуданд. Ба тақвими чорабиниҳои варзишии соли 1939 мусобиқоти шаш шаҳр ва умумииттифоқӣ дохил карда шуданд, Кумитаҳои варзишии ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ, вилоятӣ ва шаҳрӣ уҳдадор карда шуданд, ки ба тақвими варзишии соли 1939 мусобиқаҳои гӯштини тарзи озодро дохил созанд. Бо дарназардошти мазмуни муҳофизавиаш гӯштини тарзи озод ба маҷмӯи меъёрҳои ГТО (Омодаи Меҳнат ва Дифоъ) дараҷаи дуюм ҳамчун меъёри санҷишӣ ворид карда шуд.

Аз ҷониби раиси Кумитаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши шӯрои комиссарҳои халқии Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ қарор дар бораи дар ҳамаи ҷумҳуриҳои ИҶШС ташкил намудани тартиби омӯзиши самбочиён қабул гардид. Ҳамзамон, шуъбаи (сексияи) умумииттифоқии гӯштини тарзи озод (САМБО) сохта шуд, ки баъдан ба федератсияи самбо мубаддал гашт. Дар соли оянда аввалин чемпионати мамлакат аз рӯйи намуди нави варзиш гузаронида шуд.Оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ сабади нагузаронидани мусобиқоти ИҶШС гашт. Худи ҷанг як санҷиши қавӣ барои самбо дар шароити ҷангӣ гардид. Варзишгарону мураббиёни дар омодасозии ҷанговарону командирон фаъол буданду дар сафҳои армияи амалкунанда мубориза мебурданд. Самбочиён ба ордену медалҳо сазовор гардида буданд, аксари онҳо Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ шуданд.

Солҳои 1950-ум самбо ба саҳнаи байналмилалӣ ворид мегардаду самаранокии худро тасдиқ месозад.Соли 1957 самбочиёни советӣ бо дзю-дочиёни Маҷористон (Венгрия) қувваозмоӣ намуда, дар ду вохӯрии рафиқона бо ҳисоби 47:1 ғалабаи беҳамторо сазовор мегарданд. Баъди ду сол низ дар вохӯрӣ бо дзю-дочиёни Ҷумҳурии Демократии Германия (ГДР) самбочиён комёбии худро такрор сохтанд. Дар оғози бозиҳои олимпии Токио самбочиёни советӣ бо қоидаҳои дзю-до баромад намуда, дастаи яккачини Чехословакияро мағлуб намуданд ва баъдан бар қаҳрамонони Аврупо -тими яккачини Фаронса ғолиб омаданд. Соли 1964 самбочиёни советӣ дар бозиҳои олимпие, ки дар Токио мегузаштанд, мамлакати хешро муаррифӣ менамуданд. Соли 1966 дар ҷаласаи байналмилалии федератсияи гӯштингирии ҳаваскорӣ (Когнресси ФИЛА) самбо расман намуди варзишии байналхалқӣ эътироф шуд. Самбо дар тамоми ҷаҳон интишор мeёбад. Дар шаҳри Рига аввалин мусобиқаи байналмилалӣ оид ба самбо барпо мегардад, ки дар он варзишгарони Югославия, Ҷопон, Булғористон ва ИҶШС иштирок намуданд. Соли 1972 аввалин мусобиқаи кушоди Аврупо ва соли 1973 аввалин чемпионати ҷаҳон, ки дар он варзишгарони ёздаҳ мамлакат иштирок намуда буданд, гузаронида шуданд. Дар Испания, Юнон, Исроил, ИМА, Канада, Фаронса ва дигар давлатҳо федератсияҳои самбо ташкил мегарданд. Соли 1977 самбочиён аввалин бор дар бозиҳои паноамрикоӣ ширкат меварзанд ва ҳамон сол бори аввал Ҷоми ҷаҳон оид ба самбо баргузор мегардад. Соли 1979 аввалин мусобиқоти ҷаҳонӣ байни ҷавонон ва ду сол баъд аввалин мусобиқоти ҷаҳонӣ байни занон гузаронида мешавад. Ҳамчунин, соли 1981 самбо ба бозиҳои Боливарианиии Амрикои Ҷанубӣ ворид мегардад.

Рушди фаъолу баландравии нуфузи байналхалқии самборо сарфи назар намуда, онро солҳои 1970-1980 ба барномаи бозиҳои олимпӣ қабул накарданд.

Соли 1985 Қарори Кумитаи давлатии ИҶШС оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар бораи «Ҳолат ва чораҳои ташаккулёбии гӯштини самбо» қабул гардид, ки он сабабгори зиёдшавии шумораи мактабҳои варзишии тарғиботи самбо ва варзишгарони соҳибтаҷриба гардид. Зери сарварии Кумитаи давлатии варзиши ИҶШС силсилаи мусобиқоти самбо бо иштироки клубҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ барои ба даст овардани ҷоми Кумитаи олимпии ИҶШС гузаронида шуданд. Гӯштини самбо ягона намуди ғайриолимпии соҳиби дастгирии ҳамаҷонибаи давлати гардида буд. Солҳои 1990-ум давраи мушкилтарин барои самбо буд. Дар шароити бозсозиҳо якҳарбаҳои шарқӣ маъруфу машҳур гардиданд. Онҳо усулҳои тааҷҷубовари каратэ, айкидо, ушу ва ғайраро тарғиб менамуданд. Лекин, дар охирҳои солҳои 1990 аввалҳои солҳои 2000 намуди нав – “самбои ҷангӣ” барқарор мегардад. Ташаккулёбӣ ва рушди самбои ҷангӣ сабаби баҳодии

холисонаи самаранокии самбо дар таносуби намудҳои гуногун ва усулҳои якҳарбаҳои муҳорибавӣ гардиду омили пуриқтидори ташаккулёбии самбо. Соли 2002 Кумитаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Федератсияи Россия қарор дар бораи низоми нав самбои муҳорибавӣ (боевое самбо) ирсол намуд. Солҳои 2000-ум давраи аз ҳисоби федератсияҳои маҳаллии самбо, дар мадди аввал болоравии сатҳи дастгириҳои давлатӣ, зиёдшавии маблағгузорӣ, беҳбудии сатҳи омодасозии варзишгарон, баргузории чорабиниҳои варзишии оммавӣ рушди фаъоли самбо гардиданд.

Рушди самбо дар Тоҷикистон. Рушди гуштини самбо аз соли 1956 сарчашма мегирад. Яке аз аввалинҳо шуда Устоди варзиши СССР оид ба гӯштини классикӣ (юнонӣ-румӣ) ва гӯштини тарзи озод Азалшо Олимов ҳанӯз ҳангоми донишҷӯи Донишкадаи тарбияи ҷисмонии ш. Москва будан, дар Чемпионати ИҶШС оид ба самбо дар шаҳри Ленинград (Санкт-Петербург), дар вазни 75 килограмм Чемпиони ИҶШС гардид.

Ӯ соли 1957 бо даъвати Кумитаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон бо мақсади ташаккул ва рушди самбо ба Тоҷикистон меояд ва дар ш. Душанбе дар бинои театри опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ аввалин маҳфили гӯштини самборо ташкил менамояд. Нахустин шогирдони А. Олимов гӯштингирони гӯштини тарзи озод Гурминҷ Завқибеков, Элназаров, Элчибеков, Исмоил Ҳайдаралиев, Д. Додхудоев, Ғафор Мадамонов, Палтав Мирзоев, Холбобо Шарипов ва дигарон буданд. Баъди муддати кӯтоҳе гурӯҳ ба толори варзишии Хонаи афсарон, ки дар боғи фарҳангию истироҳатии ба номи В.И. Ленин воқеъ буд, гузашт. Аъзоёни гурӯҳ намояндагони касбу кори гуногун буданд. Як сол ҳам нагузашта, бо фармони Кумитаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон А. Олимов Раиси Кумитаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон таъйин мегардад ва бо ҳамин якумин маҳфили гӯштини самбо фаъолияти худро қатъ мекунад.

Соли 1967, баъди баргаштан аз сафи Армияи Советӣ, устоди варзиши ИҶШС оид ба самбо Абдуллоев Исмат Неъматович мутобиқи фармони мактаби варзишии ҷавонони ш. Душанбе мураббии маҳфили навтаъсиси гӯштини самбо таъйин мегардад. Бо сабаби вуҷуд надоштани толори варзишии намудҳои гӯштингирӣ машғулиятҳо дар хонаи ивази либоси (раздевалка) иншооти варзишии ҷамъияти варзишии «Динамо», ки масоҳаташ ҳашт ба чор метрро ташкил мекард, мегузаштанд. Нахустин шогирдони И. Абдуллоев динамочиён Ҳамза Холмуминов, Ғайбулло Саидов, Сайдалӣ Нозимшоев, Шеравлиё Мирзоавлиёев, Тағойкелди Ҳайдаров, Турсунбой Раҳматов, Саъдӣ Одинаев, Аҳтам Раҷабов, Муборакшо Иронов, Акбар Ғайратов, Носир Хусравов ва дигарон буданд. Мутобиқи тақвими ягонаи ҷумҳуриявӣ оиди баргузор намудани чорабиниҳои оммавии варзишӣ ҳар сол чемпионат ва мусобиқаҳои ҷумҳуриявии РСС Тоҷикистон оид ба гӯштини самбо мегузаштанд. Бо дарназардошти иҷроиши ин тақвим дар шаҳру навоҳии кишвар маҳфилҳои гӯштини самбо ташкил гардиданд. Дар ин радиф чемпионату мусобиқаҳои соли 1968 шавқмандии ҷавонони ҷумҳуриро эҳё намуданд, ки сафи хоҳишмандони гӯштини самбо хеле афзуд. Самбочиён ҳамасола дар мусобиқаҳои умумииттифоқӣ барои дарёфти мукофоти посдошти хотироти А. Талалушкин, В. Блюхер, кайҳонавардон Волкову Патсаев ва шаҳрҳои қаҳрамон, инчунин дар мусобиқаҳои ҷамъиятҳои варзишии марказии умумиттифоқӣ, Чемпионати ИҶШС, Ҷоми ИҶШС, Спартакиадаи халқҳои ИҶШС, Чемпионати Ҷаҳон, Ҷоми Ҷаҳон зӯрозмоиҳои байналмилалӣ фаъолона иштирок намуда, ғолибият ба даст меоварданд.

Баъд аз пош хӯрдани ИҶШС самбочиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун варзишгарони мамлакати соҳибистиқлол дар мусобиқаҳои байналмилалӣ, ба монанди Чемпионати Осиё, Ҷоми Ҷаҳон ва Чемпионати Ҷаҳон иштирок намуда, тавонистанд ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида мамлакати моро таҳти парчами Тоҷикистон муаррифӣ намоянд. Бо заҳмату меҳнати мураббиёни риштаи самбо паҳлавонони тоҷик, ба мисли Хайрулло Назриев, Саидаҳтам Раҳимов, Нурулло Лоиқов, Сайриддин Икромов, Акбаршо Саидшоев, Шералӣ, Хуршед ва Рауф Ҳукуматовҳо, Бобоҷон ва Муҳамад Маҳмадрасуловҳо, Фаридун ва Комроншоҳи Устопириён, Набимуҳаммад Хоркашев, Алишер Каримов, Ҷаҳонгир, Собир ва Сулаймон Сулаймоновҳо, Аминҷон Назаров,Давлатшо Бачабеков, Фарҳод Раҳматуллоев, Хушқадам Хусравов, Карим Мерганов, Нозим Охиров, Акмалидин Каримов, Далер Музофиров, Ҳамробек Шехов, Нуралӣ Шарипов, Наврӯз Саноев, Ибод Шайхов, Нусрат Имомов, Ҷомӣ Ҳасан, Шариф Қурбонов, Пардаев, Ҳотам Имомов, Каримов, Руслан Эктов ва Беҳрӯзи Хоҷазода дар мусобиқаҳои бонуфузи байналмилалӣ ғолиб ва ҷоизадори Осиё, Ҷоми Ҷаҳон ва Чемпионати Ҷаҳон гаштанд. Инчунин, самбочиёни тоҷик аз шавқу ҳаваси зиёд дар Чемпионати Ҷаҳон байни устодон (собиқадорон) қувваозмоӣ намуда, ба монанди Саймаҳмуд Маҳмарасулов, Хайрулло Назриев, Нурулло Лоиқов, Маҳмадшариф Сулаймонов, Абдусамад Шамсуллоев, Назриддин Саноев, Саламшо Муҳабатов, Маҳмадалӣ Мирзоев, Исмат Абдуллоев, Диловар Давлатов, Нарзулло Каримов, Аҳтам Раҷабов ҳар сол ғолиб ва ҷоизадори Чемпионати Ҷаҳон мегарданд.

Соли 2004 дар шаҳри Турсунзодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Чемпионати Ҷаҳон оид ба самбо баргузор гашт ва ҳамаи қаҳрамонони ин мусобиқа дар вазнҳои худ аз тарафи Кумитаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба унвони устоди варзиши дараҷаи байналмилалӣ сазовор гардиданд. Соли 2017 дар шаҳри Сочи Федератсияи Россия 41-умин Чемпионати Ҷаҳон оид ба самбо баргузор гардид, ки дар ин мусобиқаи бонуфузи ҷаҳон 89 кишвар ва беш аз 700 варзишгар иштирок намуданд. Дар ин мусобиқа варзишгарони 27 кишвар Ҷоизадори Чемпионати Ҷаҳон гардиданд. Дар ҳисоби дастаӣ тими Тоҷикистон мувофиқи натиҷа ва ҷойҳои ишғолнамудаи варзишгарони тоҷик, ба монанди Беҳрӯзи Хоҷазода дар вазни 74 кило ҷойи 1-ум, Акмалидин Каримов дар вазни 57 кило ҷойи 2-ум, Набимуҳаммад Хоркашев дар вазни зиёда аз 100 кило ҷойи 2-ум, ва Зафар Олимшоев дар вазни 82 кило ҷойи 3-юмро дар таърихи САМБО-и тоҷик аввалин маротиба ҷойи дуюм насиби тими Тоҷикистон гардид, инчунин дар мусобиқаи номбурда дар риштаи самбои размӣ Сорбон Латифов дар вазни 62 кило баромад намуда, сазовори ҷойи сеюм гардид. Аз тарафи Федератсияи дӯстдорони САМБО-и байналмилалӣ ба шореҳи варзиш, Корманди шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, раиси ассотсиатсияи журналистони варзиши Ҷумҳурии Тоҷикистон Нарзулло Латипов барои тарғиби самбо дар Тоҷикистон Сипоснома тақдим карда шуд. Соли 2018 бошад, тими мунтахаби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пойтахти мамлакати Руминия шаҳри Бухарест дар Чемпионати Ҷаҳон, ки 85 давлат иштирок дошт, бомуваффақият баромад намуда, Хушқадам Хисравов дар вазни 62 килограмм ҷойи аввалро ишғол кард ва сазовори унвони Чемпиони Ҷаҳон гардид. Акмалиддин Каримов дар вазни 57 килограмм ва Беҳрӯзи Хоҷазода дар вазни 74 килограмм сазовори ҷойи сеюм гардиданд.

АДАБИЁТ

1. Волков В.П. Курс самозащиты без оружия «Самбо». Учебное пособие для школ НКВД / В.П. Волков. -М, 1940. -Часть 1,2.
2. Программа по борьбе самбо для коллективов физкультуры. – М: Физкультура и спорт, 1954.
3. Андреев В.М. Борьба самбо. Учебно-наглядное пособие / В.М. Андреев. – Динамо: Спорткомбинат, 1961.
4. Кравченко В.А. Учебное пособие по боевому разделу самбо / В.А. Кравченко. -М., 1967. («Для служебного пользования»)
5. Гулевич Д.Н. Борьба самбо / Д.Н. Гулевич, Г.Н.Звягинцев. -М: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1968.
6. Правила соревнований по борьбе самбо. –М: Физкультура и спорт, 1956.
7. Харлампиев А.А. Борьба самбо / А.А.Харлампиев. -М: Физкультура и спорт, 1957.
8. Шамсиддинов М. Тараддуди самбочиёни тоҷик: (тайёрии самбочиёни тоҷик ба Спартакиадаи VIII СССР) / М. Шамсиддинов //Комсомоли Тоҷикистон. -1983, 29 июн.
9. Маҳмарасулов С. Самбо / С.Маҳмарасулов //Комсомоли Тоҷикистон.-1985,16 октябр.
10. Саидмӯъмин Раҳимов. Варзишгарро қадршиносӣ мебояд (Саидмуъмин – гӯштингири самбо)/ С. Раҳимов //Варзиш -1991, 9март.
11. Самбо: (захираи электронӣ) http://ru.sport-wiki.org/vidy-sporta/sambo/ (санаи муроҷиат 11.12.19с.)

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ САМБО ДАР ДУНЁ ВА ТОҶИКИСТОН

Мақола ба баррасии таърихи пайдоиш ва рушди самбо дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Самбо на танҳо намуди муҳорибавии варзишӣ ва усули муқовимат бо хасм бидуни истифодаи яроқ, балки тартиби тарбия ва рушди хусусиятҳои ахлоқию иродавӣ, ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ мебошад. Самбо на танҳо намуди муҳорибавии варзишӣ ва усули муқовимат бо хасм бидуни истифодаи яроқ, балки тартиби тарбия ва рушди хусусиятҳои ахлоқию иродавӣ, ватандӯстӣ ва шаҳрвандӣ мебошад. Самбо ашхоси дорои қудрати ҳифзи худ, оила ва ватанро тарбия менамояд.Самбо услубу усулҳои нисбатан фоиданоктарини муҳорибаҳои варзиши ва санъатҳои намудҳои миллии гӯштин ва силсилаи мухталифи муҳорибаҳоро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: самбо, таърихи пайдоиш ва рушди самбо, намуди муҳорибавии варзишӣ, самбо дар Тоҷикистон.

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ САМБО В МИРЕ И В ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящена изучению истории возникновения и развития самбо в Таджикстане. Самбо – боевой вид спорта, а также система защиты без оружия. Самбо впитало и продолжает впитывать в себя наиболее эффективные приёмы защиты и нападения, которые тщательно отбираются из различных видов боевых искусств. Вместе с приемами борьбы самбо впитало в себя и нравственные принципы народов, передавших самбо часть своей культуры. На протяжении своего существования самбо развивалось в двух направлениях: как массовый вид спорта и как средство подготовки кадров для спецподразделений и органов охраны правопорядка.

Ключевые слова: самбо, история появления и развития самбо, виды спортивной борьбы, самбо в Таджикистане.

HISTORY OF THE APPEARANCE AND DEVELOPMENT OF SAMBO IN THE WORLD AND IN TAJIKISTAN

This article is devoted to studying the history of the emergence and development of sambo in Tajikistan. Sambo is a combat sport, as well as a defense system without weapons. Sambo has absorbed and continues to absorb the most effective methods of defense and attack, which are carefully selected from various types of martial arts. Together with the methods of struggle, sambo absorbed the moral principles of the peoples who transmitted sambo to part of their culture. Throughout its existence, sambo has developed in two directions: as a mass sport and as a means of training personnel for special forces and law enforcement agencies.

Key words: sambo, the history of the emergence and development of sambo, types of wrestling, sambo in Tajikistan.

Сведения об авторах: ***Махмадрасулов Бободжон Саймахмудович*** - Филиал Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова в городе Душанбе, кандидат исторических наук, старший преподователь кафедры социально-гуманитарных дисциплин, Заслуженный тренер Республики Таджикистан. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Бохтар, 35/1. Телефон: **918-80-84-84.** E-mail: ***bobojonsport@mail.ru**
Махмарасулов Мухамед Саймахмудович – Таджикский технический университет им. М.С. Осими, ассистент кафедры физического воспитания, Мастер спорта международного класса Республики Таджикистан по борьбе самбо. **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г Душанбе, улица академиков Раджабовых 10. Телефон: **908-22-88-34**

Information about the authors: ***Mahmadrasulov Bobojon Saimahmudovich*** – Branch of the Moscow state university named after M.V Lomonosov. Lomonosov in the city of Dushanbe, candidate of historical sciences, head of the deportment of social and humanitarian disciplines, Honored trainer of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bohtar street, 35/1. Phone: **918-80-84-84.** E-mail: ***bobojonsport@mail.ru**
Mahmarasulov Mukhamed Saimahmudovich – Tajik Technical University named after M.S Osimi, assistant of the Department of physical education, master of sports of the international class of the Republic of Tajikistan in the fight again sambo. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Academician Rajabov Street 10. Phone: **908-22-88-34.**

УДК:930.85 (575.3)

ОСОРХОНА - МАХЗАНИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҲАНГӢ

Абдуназаров Х., Шарифов Ш.Ҷ.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав,
Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар замони ҷаҳонишавӣ ҳар як миллате, ки афроди он дар рӯҳияи худшиносӣ тарбия ёфта, ба осори таърихӣ-фарҳангии ниёгони худ арҷ мегузорад, он миллат ҳувияти хешро поянда нигоҳ дошта метавонад. Осорхонаҳо дар ин ҷода ҳамчун муассисаҳои илмӣ-фарҳангӣ нақши муҳим мебозанд. Музей ё худ ба истилои дигар осорхонаҳои аввалин ҳанӯз дар Юнони қадим пайдо гардида, бо пешрафти ҳаёти инсоният давра ба давра шаклҳои хубтару беҳтареро ба худ касб намудаанд. Вале дар ҳама давру замонҳо рисолати азалии осорхона гирдоварӣ, омӯзиш, таҳқиқу таблиғ, ҳифзу нигоҳдошти осори маданияту маънавиёти инсонҳо дар даврони гуногуни зинаҳои тараққиёташон мебошад.

Нақши осорхонаро дар тарбияи ахлоқӣ ва фарҳангии ҷомеа донишманди англис Ҷ. Рескин чунин арзёбӣ менамояд: «Осорхона ин маконест, ки тамошои он барои ҳамагон дастрас буда, дар он осори беҳтарин аз миёни офаридаҳои башар гирдоварӣ шудааст ва ашёи ин боргоҳ эҳтиром ба санъатро ба вуҷуд меоранд».

Пас аз сафар ба Россия ва дигар кишварҳои Аврупо мутафаккирони тоҷик Аҳмади Дониш ва Мирзо Сироҷ осорхонаро ҳамчун ганҷинае медонанд, ки он ҷо шоҳкориҳои ниёгон гирдоварӣ шуда, мақсад аз он муаррифии шукӯҳу шаҳомати таърихии давлатдорӣ буда, тамошобинонро дар рӯҳияи ифтихори миллӣ тарбият менамоянд.

Осорхона яке аз унсурҳои асосии робита бо тамошобин буда, ҳадаф аз он ташаккули фарди фаъоли ҷомеа, пайдо шудани анъанаҳои ахлоқӣ, зебоипарастӣ ва донишомӯзӣ дар шахс мебошад.Осорхонаро дар тамоми шаклҳои мавҷудияташ (таърихи кишваршиносӣ, этнографӣ, адабӣ, мероси хаттӣ) метавон рамзи ҷустуҷӯҳои инсонҳо, ишорае ба гузашта, раҳнамое барои оянда ё худ пайванди давру замонҳову тамаддунҳо номид.

Фаъолияти осорхонаҳо барои гиромидошти арзишҳои фарҳангӣ ва баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллӣ равона шудааст. Иттиҳоди Шӯравӣ бо дарназардошти ин арзишҳо аз оғози давлатдории худ ба фарҳанг ва нақшу таъсири осорхонаҳо дар ҷомеа таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамуд. Бинобар ин, соли 1931 съезди осорхонашиносон баргузор гардид, ки ҳадаф аз он муайян намудани самтҳои минбаъдаи фаъолияти осорхонаҳо буд.

Аввалин осорхонаҳои таърихӣ-кишваршиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1931 дар шаҳри Хуҷанд ва соли 1934 дар Душанбе толори намоишгоҳҳои худро барои бинандагон боз намуданд [1].

Таъсисёбии осорхонаҳо дар марказҳои вилоятҳо аз нимаи аввали солҳои 50–уми асри XX оғоз меёбад. Дар ин солҳо барои созмон додани осорхонаҳои мардумшиносӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ далелҳои таърихӣ пайдо мешаванд. Дар натиҷаи омӯзиши маводҳои илмии бойгонӣ маълум гардид, ки дар соли 1948 корманди илмии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, Антонина Константиновна Писарчик, якчанд маротиба ба шаҳру деҳоти водии Кӯлоб сафар намуда, дар як муддати кӯтоҳ зиёда аз 598 номгӯйи ашёҳои заруриро ба даст овард [2]. Бо ташаббус ва кӯшишҳои чунин шахсиятҳои барӯманди илми тоҷик, ба монанди А.К. Писарчик, А.А. Ершов, З. Шокиров. М. Ҳомидҷонов аввалин нигораҳои осорхонаи этнографии Донишкадаи таърихи Академияи илмҳои Тоҷикистон, аллакай дар солҳои 40-50–ум аз минтақаи шаҳру навоҳии Кӯлоб ҷамъоварӣ гардиданд [3].

1 августи соли 1968 дар шаҳри Кӯлоб осорхонаи вилоятии таъриху кишваршиносӣ дар заминаи Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи Камолиддин Беҳзод бо 300 бозёфт ва як шуъба ташкил дода шуда буд, ки ин аввалин осорхона дар минтақаи Кӯлоб ба ҳисоб мерафт. Бинои осорхона дар паҳлуи мақбараи мутафаккири бузург, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ қарор дошт, бинобар ин аксарияти эътиқодмандон дар баробари зиёрати бузургвор аз нигораҳои осорхона дидан менамуданд.Соли 1974 бо дастгирии Вазорати фарҳанги ҷумҳурӣ осорхонаи вилоятии таъриху кишваршиносии шаҳри Кӯлоб мақоми мустақилро соҳиб гашт. Осорхона дар он давра аз 4 шуъба иборат буд: давраи тоинқилобӣ, давраи шӯравӣ, табиат, санъати тасвирӣ. Дар ин давра нигораҳо ҷавобгӯи меъёрҳои муқарраргардида буда, давраҳои ташаккули таърихӣ ва ҳунарҳои мардумиро зина ба зина инъикос менамуданд [4].

Осорхонаи вилоятии таъриху кишваршиносии шаҳри Кӯлоб соли 1992 бо қарори ҳукумати иҷроияи шаҳри Кӯлоб ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ номгузорӣ шуд. Дар ин давра кормандон ва ходимони илмии осорхона бо мушкилиҳои зиёд дучор мувоҷеҳ гаштанд. Чунки бо номгузорӣ гардидани осорхонаи таъриху кишваршиносии шаҳри Кӯлоб, ҳама нигораҳои осорхона иваз карда шуданд. Он нигора ва экспонатҳое, ки дар замони Шӯравӣ дар осорхона ба маърази тамошо гузошта шуда буданд, дар ин давра моҳияти осорхонавии худро гум карда буданд, зеро он нигораҳо аз таърихи давраи тоинқилобӣ то замони шӯравиро таҷассум менамуданд. Акнун осорхона пурра ба ҳаёту фаъолият ва паҳлуҳои гуногуни зиндагиномаи олими бузурги фалсафа, илоҳиёт, адиби ширинкаломи форсу тоҷик аллома Мир Сайид Алии Ҳамадониро дар бар мегирад.

Осорхонаи мазкур аз чаҳор толор «Пирони кӯҳистони Хатлон», «Ганҷинаи Ҳазрати Амирҷон», «Аз таърихи бунёди мақбара» ва «Шуҳрати ҷаҳонии Алии Ҳамадонӣ» иборат аст. Осорхонаи мазкур чун меҳвари асосӣ 6 - осорхонаи ноҳиявии минтақа ва беш аз 24-осорхонаи ҷамъиятиро дар гирди худ муттаҳид намуда, дар мавридҳои зарурӣ ва лозима ба осорхонаҳои мазкур ҳам кумакҳои моддӣ-маънавӣ ва назариявию амалӣ мерасонанд.

Осорхонаи ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ яке аз осорхонаҳои калонтарини вилоят буда, масоҳати он якҷоя бо филиалаш зиёда аз 4 га ташкил карда, масоҳати толорҳои намоиши 730 метри мураббаъро ташкил медиҳад. Имрӯзҳо ба ҳамагон маълум аст, ки оромгоҳи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва осорхонаи файласуф яке аз ҷойҳои тамошобоби ҷумҳурӣ пазируфта шудааст. Аз ҷумла, аз сафоратхонаҳои Ҳиндустон, Эрон, Хитой, Россия, Амрико, Туркия ва дигар шахсиятҳои расмии корпусҳои дипломатии муқими Тоҷикистон аз осорхона ва оромгоҳи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ тамошо намуда, хотироти рангини хешро дар дафтари осорхона сабт намудаанд.

Тибқи нишондоди ҷадвали воҳиди кории осорхона кормандони осорхона дар якҷоягӣ бо кормандони хона-музейи шоири халқӣ С. Вализода ва кормандони мавсимӣ 35 нафарро ташкил медиҳанд. Аз ин миқдор, 14 нафар соҳиби маълумоти олӣ, 2 нафар соҳиби маълумоти миёнаи махсус ва 20 нафар соҳиби маълумоти миёна мебошанд [5].

Боғ–осорхонаи шӯриши Восеъ, бо қарори ҳайати мушовараи Вазорати фарҳанги ҶШС Тоҷикистон моҳи сентябри соли 1988 дар зодгоҳи қаҳрамони халқи тоҷик Восеъ дар арафаи ҷашни 100-солагии Шӯриши Восеъ бунёд ёфтааст. Боғ дар деҳаи собиқи Дараи Мухтор дар масоҳати 3,7 га доман густурда, саҳни намоишгоҳаш 540 $м^2$–ро дар бар мегирад. Боғ – осорхона аз 5 бахш иборат буда, 1754 адад экпонат ва нигораҳо ба маърази тамошо гузошта шудаанд. Бахши аввал аз таърихи диёр, ёдгориҳои асри санг, маъбади Буддоии Чепивол, шаҳри Мунки бостон, гӯшаҳои кадимаи ноҳияи Ховалинг ва бозёфтҳои нодир нақл мекунад. Бахши дуюм ба фаъолияти меҳнатии Восеъ, лавозимоти кору зиндагӣ ва харитаи амалиёти шӯриши мардум бо роҳбарии қаҳрамон бахшида шудааст. Дар бахши сеюм маҳсули эҷоди олимону адибони тоҷик ва нигораҳои нодир гирд оварда шудаанд. Бахши чорум аз хусуси хаёти халқ баъди сад соли Шӯриши Восеъ ва фарҳанги моддиву маънавии мардуми диёр ҳикоят мекунад [4].

Ҳарчанд, ки соли 1990 қарори комиҷроияи собиқ вилояти Кӯлоб дар бораи ташкил намудани осорхонаи Бобоюнус Худойдодзода дар ноҳияи Темурмалик баромада буд, вале то соли 1992 осорхона ба таври лозимӣ бо теъдоди воҳидҳои корӣ ба расмият дароварда нашуда буд. Бинобар ин, тибқи қарори маҷлиси машваратии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси дархосту талаби Кумитаи иҷроияи ноҳияи Совет (Темурмалик) аз 10 феврали соли 1992, таҳти № 29-01 ва Раёсати фарҳанги комиҷроияи собиқ вилояти Кӯлоб аз 20 феврали соли 1992, таҳти № 34, осорхонаи шоир ва ҳофизи халқ Бобоюнус Худойдодзода бо воҳидҳои корӣ фаъолияташро оғоз намуд [6].

Дар ин давра осорхонаи шоир ва ҳофизи халқ Бобоюнус Худойдодзода 200 метри мураббаъро ташкил дода, дар махзани он зиёда аз 1800 нигора мавҷуд буд, ки аксарияти онҳо ба ҳаёт ва фаъолияти шоир ва ҳофизи халқ бахшида шудаанд. Инчунин, дар назди осорхона нимпайкараи шоир гузошта шудааст, ки ба яке аз ҷойҳои фароғатӣ ва фарҳангии ноҳияи Темурмалик мубаддал гаштааст. Бӯҳрони сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки аввали солҳои 90-ум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукмфармо буд, бевосита таъсири манфии худро

ба шабакаи осорхонаҳои ҷумҳурӣ расонид. Дар натиҷаи норасоии маблағҳои буҷавӣ ва суст гардидани базаи моддӣ – техникӣ фаъолияти осорхона дар ин давра ғайриқаноатбахш ҳисобида мешуд. Дар даҳсолаи аввали соҳибистиқлолӣ вазъу ҳолати осорхонаҳои минтақаи Кӯлоб дар ҳолати ногувор қарор доштанд, ки ин, пеш аз ҳама, ба вазъи ноороми сиёсию иқтисодии ҷумҳурӣ алоқаманд буд. Соли 1999 осорхонаҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон ба ҳама мушкилоту камбудиҳо нигоҳ накарда, баҳри хуб пешвоз гирифтани 1100 - солагии ташкилёбии давлати Сомониён камари ҳиммат баста, ба муваффақиятҳои назаррас ноил гаштанд. Дар ин давра дар осорхонаҳои минтақаи Кӯлоб беш аз 14000 нигораҳои гуногун ба маърази тамошо гузошта шуда буданд. Аз ин миқдор қариб 7000 нигораҳо дар осорхонаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ нигоҳ дошта мешаванд.Мавриди зикр аст, ки маҳз дар солҳои истиқлолияти давлатӣ муяссар гашт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкили осорхонаҳо - ҳамчун махзани ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии ниёгон ва ба намоиш гузоштани онҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоянд. Дар ин раванд дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон бунёди «Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара» муассисаҳои давлатии осорхонаи «Ҳунармандон» - и шаҳри Кӯлоб, Мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии «Ҳулбук», «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб» ва «Осорхона – мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии ба номи Восеъ» гувоҳи ин ҳарфҳост [7].

Қобили зикр аст, ки таъсисёбии чунин муассисаҳои илмӣ - маърифатӣ дар минтақаи Кӯлоб аз зумраи он падидаҳои фарҳангие буд, ки дар арафаи ҷашни пуршукӯҳи 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб фаъолияти худро оғоз намуданд.Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара бо қарори Раиси ҳукумати ноҳияи Данғара, 11 сентябри соли 2001 таъсис ёфтааст [8]. Осорхонаи мазкур аз шуъбаҳои табиат, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, таърихи давраи қадим ва асрҳои миёна, таърихи замони шӯравӣ ва давраи истиқлолият иборат мебошад. Дар осорхонаи ҷумҳуриявии Данғара осори давраи асри санг (мезолит, неолит) ва асри биринҷ маҳфуз аст, ки солҳои 1953 - 1956 ва 70-уми асри XX аз ҷониби бостоншиносон дар деҳаҳои Тутқавул, Сайёд, Тегузак, Булён, Пушинг ва ғайра дарёфт шудаанд. Осорхонаи «Ҳунармадон»-и шаҳри Кӯлоб 1 феврали соли 2002 таъсис ёфтааст. Сарварии осорхонаро Арбоби ҳунари Тоҷикистон Ҷонибек Асозода ба уҳда дорад. Осорхонаи мазкур дар миқёси ҷумҳурӣ ягона осорхонаест, ки танҳо ҳаёт ва фаъолияти аҳли ҳунарро дар бар мегирад. Осорхона аз бахшҳои ҳунармандон, ҳунармандони зиндаёд, ҳунарҳои мардумӣ, театрӣ ва минётурӣ иборат аст [9].

Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ» 6 августа соли 2001 қабул гардид [10]. Он имконият дод, ки пеши роҳи ғайриқонунӣ аз кишвар баровардани асарҳои санъат, ҳунармандӣ ва ҳунарҳои бадеӣ ва дигар арзишҳои фарҳангӣ, ки сарвати фарҳангии миллӣ ба ҳисоб мераванд, гирифта шаванд. Яке аз воситаҳои асосии ҳифзи осори гузашта ин таъсиси мамнуъгоҳҳои таърихӣ ва фарҳангӣ мебошад. Мамнуъгоҳи таърихӣ-фарҳангии Ҳулбук бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июли соли 2002 дар асоси димнаи Ҳулбук-пойтахти асримиёнагии Хатлонзамин таъсис дода шуд.

Ин як дастоварди муҳиме буд дар соҳаи ҳифзу омӯзиш ва истифодаи мероси фарҳангии ниёгон. Аз рӯзи аввали кашфи ёдгорӣ, соли 1953 (Б. А Литвинский, Е. А Давидович) то соли 1991 дар ин ҷо бо сардории бостоншиноси шинохта Эркиной Ғуломова корҳои таҳқиқотӣ идома доштанд, ки бо иштирок дар онҳо аксари бостоншиносони тоҷик аввалин сабақи соҳавию касбӣ гирифтанд. Дар ҳамин радиф даҳҳо толору ҳуҷраҳои Қасри шоҳони Хатлони асрҳои IX - XI кушода гардида, ҳазорҳо бозёфтҳо кашф шуданд, ки шоҳиди бевоситаи санъати баланди ҳунармандони Хатлонзамин мебошанд [11]. Вале бо баҳонаи набудани макони нигаҳдорӣ (осорхона) ва ҳамчун адабиёти динӣ нест кардан ва ба Ӯзбекистону Федератсияи Россия бурдани ҳазорҳо нусха китоб, ҳуҷҷатҳои дастнавис ва нигораҳои тиллоӣ, нуқраву биринҷӣ ва аз ҳисоби аҳолии тахҷоӣ тарбия накардани мутахассисони осорхонашинос ҷиддитарин камбудиҳои ҳукуматдорон ва Вазорати маданияти онвақтаи Тоҷикистон мебошад [12].

Мутаассифона, ин бозёфтҳои нодир дар осорхонаҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва мамлакатҳои Аврупо ба маърази ҳазорҳо тамошобинон гузошта шудаанд.

Ба шарофати истиқлолияти кишвар ва сиёсати пешгирифтаи фарҳангии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омӯзиши таърих ва мероси ниёгон шароитҳои мусоид фароҳам оварда шуданд ва нисбати ҳифзу эҳёи онҳо чораҳои зарурӣ андешида шуда истодаанд. Масъалаи тармиму азнавсозии Мамнуъгоҳи таърихию фарҳангии Ҳулбук ба зиммаи Муассисаи давлатии «Иттиҳодияи илмӣ-истеҳсолӣ оид ба тармими ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузошта шуда буд. Дар натиҷаи санҷиши фаъолияти муассиса маълум гардид, ки девор ва дарвозаи Қалъаи Ҳулбук бо арзиши умумии 2.064.337 сомонӣ тармим ва барқарор гардида, ба мувозинаи Мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии таърихию фарҳангии Ҳулбук гузаронида шудааст

[13]. Мавриди зикр аст, ки маҳз дар солҳои истиқлолияти давлатӣ муяссар гашт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии фаъолияти осорхонаҳо муайян гардида, нақш ва мақоми онҳо ҳамчун марказҳои иҷтимоии нигоҳдорӣ, таҳқиқ ва таблиғи арзишҳои фарҳангӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» [14] (с. 2004, бо таҳрири нав соли 2012) ба таври мушаххас баён гардидаанд. Дар ин давра ба ташкили осорхонаҳо - ҳамчун махзани ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангии ниёгон ва ба намоиш гузоштани онҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд [15].

Қонуни номбурда ба он мероси таърихию фарҳангие дахл дошт, ки дар осорхонаҳои ҷумҳурӣ қарор доранд. Дар натиҷа, низоми кори осорхонаҳои ҷумҳурӣ дар чаҳорчӯбаи қонунӣ ба роҳ монда шуда, қонуншиканиҳо ва ҳодисаҳои номатлуби гумшавии экспонатҳо ба қадри имкон пешгирӣ карда шуданд.

Муассисаи давлатии «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб» дар асоси қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 2006, таҳти № 412, 28 декабри соли 2006 таҳти № 604, қарори ҳайати мушовараи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 декабри соли 2006 дар заминаи осорхонаи таъриху кишваршиносии ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонии шаҳри Кӯлоб бунёд ёфт.

Мутобиқи нишондоди Оинномаи Муассисаи давлатии «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб», 3 осорхона ва 5 иншооти намоишӣ, шомили муҷтамаъ мебошанд: Осорхонаи таъриху кишваромӯзии 2700 солагии Кӯлоб, Осорхонаи мероси адабӣ ва осори хаттии ба номи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Хона - музейи шоир ва ҳофизи халқ Сайдалӣ Ваизода, мақбараи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, санги сипосномаи назди мақбара, сағонаи шахси номаълум, хумдони даврони давлатдории Ҳахоманишиҳо ва Муҷассамаи 2700 - солагии Кӯлоб [16].Осорхонаи таъриху кишваршинос 2700-солагии Кӯлоб дар арафаи ҷашни 2700-солагии Кӯлоб сохта шуда, баъди ташрифи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон 7-уми сентябри соли 2007 дари худро ба рӯйи тамошобинон боз намуд. Дар осорхона зиёда аз 3 ҳазор нигора мутааллиқ ба давраҳои гуногун ба намоиш гузошта шуданд. Осорхонаи таъриху кишваршиносии 2700-солагии Кӯлоб шуъбаҳои таърих ва бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, санъати тасвирӣ, табиат, истиқлолият ва шуҳрати ҷангиро дар бар мегирад.

Дар Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб тибқи ҷадвали корбаст 58 нафар кормандон кор ва фаъолият менамоянд. Аз 58 нафар кормандон 28 нафарашон соҳиби маълумоти олӣ, 6 нафар маълумоти миёнаи махсус, 23 нафари дигар маълумоти миёна доранд. Яке аз самтҳои фаъолияти Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб, ҷамъоварӣ ва хариди бозёфтҳои нав мебошад. Дар натиҷаи корҳои таблиғотӣ ва фаҳмондадиҳӣ дар байни аҳолии шаҳру навоҳии Кӯлоб дар зарфи 5 сол ба комиссияи хариди нигораҳо беш аз 650 адад нигораҳо пешниҳод гардидаанд. Мувофиқи тавсияи мутахассисон ва салоҳдиди комиссия аз шумораи зикргардида беш аз 502 адади он ба маблағи қариб 200644 сомонӣ харидорӣ гардиданд.

Дар соли 2007 директори генералии Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб Ҳотам Асоев дар ҷамъомади байналмилалӣ бахшида ба 800 - солагии Мавлонои Рум дар шаҳрҳои Истанбул ва Кунияи Ҷумҳурии Туркия (аз 8 то 14 майи 2007) ва дар ҷамъомади байналхалқӣ, ки моҳи июни 2007 дар шаҳри Қазони Федератсияи Россия баргузор гардиданд, иштирок намуд. Ин сафарҳо ба таҷдиди мусбати кори осорхонаҳои Муҷтамаъ мусоидат намуд [17]. Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб вобаста ба ҷалби тамошобин ба осорхонаҳо баъд аз Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар яке аз мақомҳои аввалин қарор дошта, дар соли 2015 шумораи тамошобинони он ба 40000 нафар расид. Айни ҳол теъдоди нигораҳои осорхона 6000 адад мебошад.

Бо назардошти арҷгузорӣ ба хизматҳои арзандаи фарзандони фарзонаи халқи тоҷик бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2015 таҳти №571 дар пойгоҳи боғ – осорхонаи шӯриши Восеъ воқеъ дар мавзеи таърихӣ - табиии Дараи Мухтор «Осорхона-мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии ба номи Восеъ» таъсис дода шуд. Муассисаи мазкур аз осорхонаи таърихӣ - фарҳангӣ, ҷувозхона, боқимондаҳои хонаи Восеъ, чинорҳои чандинасра, дастниҳоли Восеи қаҳрамон - дарахти садда, чашмаи мусаффои Чирак ва мавзеи нотакрори табиӣ иборат мебошад.Мутаассифона, дар фаъолияти аксари осорхонаҳои минтақаи Кӯлоб камбудиҳои ҷиддӣ ба назар мерасанд. Кормандони аксар осорхонаҳо бо мактабу муассисаҳо алоқаи қавӣ надоранд, гӯшаю намоишҳои ҷолиб, намоишҳои сайёр хело кам созмон медиҳанд. Мутахассисони касбӣ, ки тавонанд дар боби беҳдошти фаъолияти осорхонаҳо саҳмгузор бошанд, намерасанд. Бозёфтҳои нав, хариди нигораҳо, пурра намудани осорхонаҳо бо нигораҳои нав мувофиқи мақсад нест, зеро дар ин самт маблағ ҷудо намегардад. Бо мақсади беҳбуд бахшидан ва тибқи талаботи замони нав ба роҳ мондани фаъолияти осорхонаҳо якчанд тавсияҳо пешниҳод менамоем: таъмин намудани осорхонаҳои минтақа бо мутахассисони баландихтисос ва роҳбаладҳои забондон; созмон додани экспедитсияҳои бостоншиносӣ баҳри такмили хазинаи

осорхонаҳо; гузоштани нигораҳои нав дар толорҳои намоишӣ ва ташвиқу тарғиби онҳо ба воситаи ВАО; ташкили намоишҳои мавзӯӣ, баргузории конфронсҳои илмӣ ва намоишҳои сайёр дар мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дигар муассисаҳо; гузоштани нигораҳои аслии таърихӣ ва ташаккул додани қобилияти эҷодии тамошобинон; ҷустуҷӯйи роҳу усулҳои муосири экскурсионӣ; ташкили намоишҳои осорхонавӣ дар мавзӯъҳои хосси тамошобинон; ороиши илмию бадеии толорҳои намоишӣ; таблиғи осори ниёгон ба воситаи мониторҳои кӯчаҳои марказӣ ва дар шакли тақвим чоп намудани ашёҳои пурарзиши таърихӣ-фарҳангии осорхонаҳо; нашри мақолаҳои илмӣ ва тарғиботӣ дар хусуси таърихи нигораҳои осорхонаҳо; нашри ҷузва (буклет)-ҳо бо тасвири нигораҳои беҳтарини осорхонаҳо.

АДАБИЁТ

1. Абдувалӣ Шарифзода. Истифодаи осорхонавии осори санъати тасвирӣ дар Тоҷикистон // Ахбороти осорхонаи миллӣ. -2014.
2. Сабиров К. Музей этнографии / К.Сабиров //Маориф ва маданият. – 1976, 5 окт.
3. Шарифов Шухратджон. Историко-краеведческий музей г. Куляба имени Хамадони / Ш. Шарифов //Вестник Таджикского национального университета. (научный журнал) – Душанбе: Сино, 2017. -№3/3. - С. 90-94.
4. Энсиклопедияи Кӯлоб. - Душанбе, 2006. -С. 370-371, 123-124
5. Ҳисобот оиди фаъолияти осорхонаҳои шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон. -2002. – С. 6.
6. Маҷлиси машваратии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (07. 08. 1992. № 4/9).
7. Иброҳимов З. Осорхона-муаррификунандаи шукӯҳи давлатдорӣ / З. Иброҳимов // Ахбороти Осорхонаи миллӣ. -2014.
8. Маълумотномаи Осорхона- мамнуъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара. (25. 06. 2015).
9. Маълумотнома оиди осорхонаи «Ҳунармандон» - и шаҳри Кӯлоб.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи берун баровардан ва дохил кардани сарватҳои фарҳангӣ» аз 6 августи соли 2001, таҳти № 42 // Паёми Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2001. - №7. – С. 511.
11. Музаффар Азизов. Ногузирии таъсиси осорхонаи Ҳулбук / М.Азизов //Ахбороти Осорхонаи миллӣ. 2004.
12. Абдувалӣ Шарипов. Осорхона ва осорхонашиносии Тоҷикистон / А. Шарипов //Ахбороти Осорхонаи миллӣ. -2004.
13. Қарори маҷлиси мушовараи ВФҶТ дар бораи баррасии фаъолияти Муассисаи давлатии «Иттиҳодияи илмӣ-истеҳсолӣ оид ба тармими ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ»
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи осорхонаҳо ва фонди осорхонаҳо» аз 3 июли соли 2012, таҳти № 838 // Паёми Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2012. – №7. – С. 688.
15. Иброҳимов З. Осорхона -муаррификунандаи шукӯҳи давлатдорӣ / З. Иброҳимов // Ахбороти Осорхонаи миллӣ. -2014.
16. Ҳисоботи хаттии «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб». -2006.
17. Ҳисоботи хаттии «Муҷтамаи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб». -2007.

ОСОРХОНА - МАҲЗАНИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ФАРҲАНГӢ

Дар мақолаи мазкур ҷараёни таъсис ёфтани осорхонаҳои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон давра ба давра дарҷ гардидааст. Дар он бо мисолҳои мушаххас ташаккулёбии осорхонаҳо дар замони шӯравӣ ва рушди минбаъдаи онҳо дар давраи истиқлолият дар миқёси минтақа инъикос ёфтааст. Ҳамчунин, бо мақсади беҳтар кардани фаъолияти ин муассисаҳо пешниҳоду тавсияҳо манзур гардидаанд.

Калидвожаҳо: осорхона, нигора, осорхона–мамнуъгоҳ, хона – осорхона, осорхонаи таъриху кишваромӯзӣ, бозёфти бостоншиносӣ.

МУЗЕЙ-КЛАДЕЗЬ ИСТОРИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ

В данной статье поэтапно освещается динамика развития музеев Кулябского региона Хатлонской области. В ней на конкретных примерах отражено развитие музейной сети в советскую эпоху и ее дальнейшее развитие на период суверенитета в районном масштабе. Также даны конкретные примеры и существенные рекомендации, с целью улучшения работы в данной области.

Ключевые слова: музей, экспонат, музей – заповедник, дом – музей, историко-краеведческий музей, археологическая находка.

MUSEUM OF THE HUNDRED OF HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS

The process of progressing of museums of Kulob territory of Khatlon Region remarked periodically in the following article. In relation to development the museums in Soviet Period and their subsequent progress in Independence Period in Region's area reflected with concrete examples on it. So, for making better the activities of these establishments were given the suggestions and the recommendations.

Key words: museums, exhibitions, museum - reservation, home - museum, historical – regional museum, archaelogical acquisitions.

Сведения об авторах: ***Абдуназаров Хушбахт*** -Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67 Телефон: **907 77 42 47**

Шарифов Шухратджон Джумъаевич – Педагогический колледж Кулябского государственного университета им.А.Рудаки, заведующий отделом науки. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. E-mail: **Shuhrat-kulob@mail.ru** Телефон: **918 – 30 – 90 – 04**

Information about the authors: ***Abdunazarov Khushbakht*** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of General History. **Address**: 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, st. Aini 67 Telephone: **907 77 42 47**

Sharifov Shukhratjon Dzhumaevich - Pedagogical College of Kulyab State University named after A. Rudaki, Head of the Department of Science. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov-16 St. E-mail: **Shuhrat-kulob@mail.ru** Phone: **918 - 30 - 90 - 04**

УДК:1/14 (091):297

«ИХВАН-УС-САФО» КАК РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКОЕ ОБЩЕСТВО МУСУЛЬМАНСКОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Файзуллоев Г. Ф.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Совершенно очевидно, что на протяжении многих веков трактаты школы «Ихван-ус-сафо» являются продукцией витрины уникальных достижений мусульманских мыслителей раннего средневековья, показавшей примеры синкретичного учения, созданного на основе синтеза античной мысли и исламской идеологии. Тайная религиозно-философская организация «Ихван-ус-сафо», основанная с целью популяризировать науку и философию среди широких слоев населения восточного мусульманского мира, имела своеобразную структуру, а её деятельность проходила в условиях строгой конспиративности. Как отмечают исследователи, авторы уникальных трактатов «Ихван-ус-сафо» утверждали, что необходимо соединить греческую философию и мусульманский шариат (свод религиозных, бытовых и гражданских законов, основанных на Коране), ссылаясь на сами трактаты.

Идея священного тайного союза сочинителей указанных трактатов, постаравшихся создать баланс между религией и идеалистической философией, представлялась им нитью, указывающей выход из тупика. Этот союз был положен в основу консолидации группы учёных и философов, политически связанных с исмаилитскими и другими кругами шиизма с целью популяризировать естественные науки и философию среди широких слоёв населения арабского халифата. По свидетельству некоторых исследователей, деятельность школы «Ихван-ус-сафо» не ограничивается только написаниями трактатов, она отличалась и своеобразной структурой. В общество принимались люди по рекомендации доверенных его членов и основателей. Все участники общества, которые входили в него совершенствовали свои знания и нравственные качества, последовательно проходя четыре ступени, каждая из которых отличалась своей особенностью. Всё это выражалось в том, что «на первой ступени числились новички в возрасте от пятнадцати до тридцати лет, обладавшие, по мнению руководителей организации, чистым нравом, понятливостью и сообразительностью; на вторую ступень допускались люди в возрасте от тридцати до сорока лет, имевшие определённые данные к руководящей работе, и обладавшие великодушным и мягким характером; на третьей ступени находились члены союза в возрасте от сорока до пятидесяти лет, обладавшие сильными волевыми качествами, способные «повелевать и запрещать», защищать учение организации от нападок идейных противников и распространять его среди населения; наконец, четвертой, высшей ступени («ступени совершенства») мог достигнуть лишь тот, кто был старше пятидесяти лет и кто благодаря своему нравственному и интеллектуальному совершенству был способен подняться к «высшему сонму» и слить свою душу с «мировой душой». Следует отметить, что общество «Ихван-ус-сафо» располагало большим штатом проповедников и имело разветвлённую сеть местных отделений, в которых была установлена строжайшая дисциплина и конспиративность.

Идейные противники «Ихван-ус-сафо» называли его членов «еретиками», в то время как его сторонники считали, что организация в действительности совершала отчаянную попытку спасти религию от угрожавшей ей опасности, стремилась вывести официальную религиозную доктрину из состояния кризиса и укрепить её пошатнувшееся влияние посредством философской инъекции. Из-за неприятия со стороны своих идейных противников религиозно-философская позиция «Ихван-ус-сафо была вынуждена несколько потесниться под натиском Багдадских правителей и официальных богословов-ортодоксов, а отчасти и иных воззрений. В силу сложившейся ситуации вокруг общества «Ихван-ус-сафо», оно никогда не стремилось взять реванш и занять лидирующее положение. Такая позиция характерна для тайных организаций, которые были созданы с перспективными целями.

Хотя в сближении позиции ислама и философии общество «Ихван-ус-сафо» играло известную роль, в то же время, это религиозно-философское движение также отражало, в первую очередь, реакцию свободомыслящей интеллигенции на острейшие противоречия общественной жизни, политическое бессилие этой интеллигенции и враждебное отношение к ней исламских фундаменталистов-ортодоксов. Оппозиционность «Ихван-ус-сафо» по отношению к халифатскому режиму Багдада сочеталась с осмыслением исламских ценностей с позиции философии и критики господствующей верхушки. В идейно-философской позиции «Ихван-ус-сафо» отражались как интеллектуально-рациональные идеи, так и морально-социальные устои. Отсюда стремление к сближению античной мысли с исламской идеологией и столь сильное влияние первой. Традиционно и в случае с обществом «Ихван-ус-сафо»,

которое является не исключением, все новые идейные школы и течения имели исламско-арабские корни, но вместе с тем они были связаны с немалым числом интеллектуалов персидского происхождения. Здесь особо надо отметить различие мнений западных и восточных исследователей относительно этнической принадлежности членов тайного общества «Ихван-ус-сафо». Если на Западе исследователи придерживаются мнения, что они являлись арабами, то иранский исследователь Забехулло Сафо, как и авторы «Доират ул- маорифи бузурги исломи», считают авторов трактатов персами. С одной стороны, данный факт, вроде бы, не является определяющим и важным. Но, в то же время, при выявлении идейных истоков и теоретических предпосылок формирования философских мыслей «Ихван-ус-сафо», он может сыграть немаловажную роль, так как учение представителей этих двух этнических групп имеет свои особенности, и поэтому мы вынуждены с этим считаться. Более того, общий вывод здесь может быть таким, что философская мысль в ходе своего развития развивается именно в контексте взаимодействия и противоположности различных культур.

При таком анализе становится очевидным, что в процессе формирования философских взглядов авторов трактата общества «Ихван-ус-сафо» влияние древнегреческой мысли было достаточно ощутимым. Если греческая философия выросла на почве античного рабовладельческого общества, то арабская философская мысль относится к эпохе феодализма. Однако было бы неверно представлять себе арабскую философию эпохи ислама таким образом, что в одночасье изменилось религиозное убеждение, жизненный уклад, и, соответственно, философское учение.

Безусловно, в этих философских трактатах, их авторы осмелились интерпретировать Коран или мусульманскую идеологию посредством синтеза и сравнения с другими идейными школами, но такой подход представителей шклолы «Ихван-ус-сафо» частично шёл вразрез с учением ортодоксального ислама. Многие комментарии в этих трактатах заимствованы из произведений и суждений античных мыслителей, особенно у Платона и Аристотеля. Но в их взглядах также встречаются концепции, согласно которым объединение всех религий и философских учений избавит религию от заблуждений, или же, они послужит достижению совершенства (в идеологии). Поэтому, в первую очередь, оправданной становится необходимость анализировать особенности идейно-теоретических основ философских воззрений представителей общества «Ихван-ус-сафо», которые также обосновываются тем, что идеологические корни философствования лежат как в условиях эпохи, так и зависят от влияния различных идей прошлого. На условиях эпохи, как политического, так и социально-культурного характера, исследователи останавливаются чаще всего, потому что здесь спорных вопросов меньше и, соответственно, найти идейно-теоретические основы и предпосылки легче. Но в то же время, оба эти фактора взаимосвязаны, поэтому мы сочли целесообразным, при выяснении истоков, рассмотреть их в единстве.

Безусловно, анализ истоков философских воззрений «Ихван-ус-сафо», должен начинаться с выяснения вопроса о том, к какой философской или внутри исламской идейной школе принадлежали члены «Ихван-ус-сафо». Исследователи, как на Западе, так и в отечественной науке, основываясь на разных доказательствах и доводах, относят общества «Ихван-ус-сафо» к самым различным религиозным течениям. В этом вопросе нет единства мнений, он остаётся открытым, а для нас он важен потому, что при разборе и анализе истоков в принадлежности к какому-нибудь течению лежат и теоретические, и идейные его основы. В предисловии к трактатам «Ихван-ус-сафо» ливанский исследователь Абдуннур отмечает: «В намерениях авторов этих «Трактатов» выразилась попытка обосновать идейное единство между различными религиозными сектами, политическими группировками, мусульманами, христианами, огнепоклонниками, иудеями, платониками, пифагорейцами и другими и направить их к единой цели - Абсолютной истине». Данное утверждение даёт нам основание говорить об идейной и мировоззренческой принадлежности авторов указанных трактатов.

В большинстве разработкок речь идёт о принадлежности авторов трактата школы «Ихван-ус-сафо» к исмаилитам. При этом убедительные доводы об этом можно обнаружить только у тех исследователей, которые имеют такое мнение или же находят им оправдание. Однако есть также мнение, что они принадлежат к мутазилитам, исноашаритам, карматам, перипатетикам (машоия), восточному мистицизму (суфизм), пифагорейцам, платоникам, неоплатоникам, зороастрийцам (зардуштия), газзалитам (газзолия) и т.п. Приступая к анализу этих мнений, важно также исходить из реалий периода существования общества «Ихван-ус-сафо», хотя и это не может дать исчерпывающего ответа.

Учёных, которые относят «Ихван-ус-сафо» к исмаилитам, достаточно много, и первый исследователь, обративший внимание на то, что авторы трактатов принадлежат к данному течению в исламе, был французский учёный С. Гуйард. Он утверждает, что авторы, в основном, ссылаются на философское осмысление первых исмаилитов, и указывает на связь авторов с Фатимидскими правителями. Другой исследователь - Казанова П. в 1898 году находит один из

этих трактатов, вернее, трактат «Расоил ул-джоме» и, по её утверждению, его содержание полностью совпадает с исмаилитскими воззрениями. В своей статье, вышедшей в 1915 году, П. Казанова утверждает, что она знакома с мнением Абу Хайяна Тавхиди о датировании трактатов IV веком, но не соглашается с этим. Она также упоминает о том, что единственный экземпляр трактатов, который вышел в то время в Бомбее, был ей доступен при исследовании, и в то же время она признаёт, что уверенности в его подлинности нет, но в любом случае она воспользовалась астрономическими подсказками о датировании трактатов 439/1047 годом.

Иранский иследрватель Хусейн Хамадани в 1932 г. в одной из своих статей о роли трактатов в литературе исмаилитов пишет о том, что трактаты служили исмаилитам как один из важнейших литературных источников и содержали исмаилитское вероучение. Он тоже высказался против мнения Абу Хайяна Тавхиди о датировании трактатов и считал, что они были написаны до правления Фатимидов, т.е. во времена сутр в истории исмаилитов. Большинство учёных ссылаются на следующее высказывание Абулхасан Джалолуддин Али ибн Кифти: «Поскольку члены общества «Ихван-ас-сафа» скрывали свои имена, то люди высказывали различные мнения об их принадлежности и согласно их предположениям, некоторые из авторов «Расоил» («Трактатов») были потомками имамов из рода Али ибн Абуталиба», но в то же время, они делают различные выводы.

Достоверные источники и исследовательские работы позволяют выявить характерные черты философствования группы единомышленников, образ которых отличается одержимостью исследовательского духа, склонностью к энциклопедическому охвату всех знаний, как современных им, так и прошлых эпох, и при этом не только господствовавших идей. Авторы трактатов выделяются тонкой наблюдательностью и остротой мысли. Этому способствовали несколько факторов, но самым главным здесь была исламская культура, которая впитала в себя многое из прошлого, что придало своеобразные черты её облику, на начальном этапе её становления. В то же время протестные формы один за другим выливаются в идейные течения, которые, по существу, появляются в результате плюрализма идей среди завоёванных арабами народов. Идейные же школы и течения в исламе появляются одни за другими на ранней стадии формирования ислама как мировой религии. Здесь роль исламской теологии и античной мысли бесспорна. Но всё же, арабская философия, по сути дела, не прошла этапа древности, который прошли её соседи (греки, египтяне и персы), хотя она успешно воспользовалась достижениями этих цивилизаций. Отсюда и её истоки теснейшим образом связаны с этим процессом.

В то же время, безусловно, на этом раннем этапе открытая противоречивая борьба в исламе привела к тому, что развернувшийся спор в раннесредневековом исламе между религией и наукой неспособен был дать конкретный результат. При рассмотрении, изучении и анализе идейно- теоретических основ философского учения «Ихван-ус-сафо» исследователи сталкиваются с процессом формирования своеобразной интеллектуальной мысли, отражающим как общие черты исламских религиозно-духовных воззрений, так и оригинальные, особенные идеи отдельной этой скрытой школы мусульманского средневековья. Она возникла не только на почве господствующей тогда исламской идеологии, но и под влиянием других цивилизаций, и здесь важны, прежде всего, духовные предпосылки и условия формирования идей этого общества.

Относительно целей авторов «Ихван-ус-сафо» большинство учёные считают, что, поскольку воззрения этих мыслителей состоят из синтеза прежних идейных школ Востока (с философскими учениями персов и индийцев) и греческой философии (в её неоплатоническом обличии), то нет сомнения в обоснованности утверждения Абу ат-Хайяна Тавхиди, который считает, что «шариат перемешался с невежеством и заблуждениями. Чтобы очистить шариат от этой скверны, необходимо омыть его философией, ибо философия суть мировоззренческая мудрость и одобряет самостоятельное творчество и каждый раз, когда греческая философия воссоединяется с шариатом арабов, достигается необходимое совершенство». Исследователи, оспаривая это высказывание Тавхиди, прежде всего, всесторонне рассмотрели и проанализировали «Трактаты» общества «Ихван-ус-сафо». По их мнению, на большинстве страниц «Трактатов» можно обнаружить высказывания Тавхиди. Преследование подобной цели, т.е. очищение шариата вынудило авторов «Ихван-ус-сафо», подобно философам - эклектикам и идейным школам, опереться на две основы: религию и философию. На основе этого, их воззрения достигли того предела, что «ни к одной из наук они не питали враждебности и не имели слепого пристрастия к какому-либо вероучению (мазхабу), ибо их воззрения и знания объединяли в себе воззрения и знания других».

Несомненно, средневековая эпоха мусульманского Востока, которая иногда многими исследователями сравнивается с периодом Ренессанса европейской культуры, отличается тем, что в этот период обретают жизнь новые идейные школы, и в учениях восточных мыслителей данного исторического времени бурно развиваются и достигают своего расцвета разные

отрасли науки и культуры. В целом, этот период стал переломным моментом в истории развития исламской цивилизации. К моменту возникновения трактатов «Ихван-ус-сафо», арабское захватническое нашествие под знаменем ислама и религиозного национализма, переживало не лучшие свои времена, и новая стадия формирования идейно-теоретических и религиозно-духовных ценностей начинается на почве коранической идеологии, которая выступала как базисная, т.е. основополагающая. Но также и слом культурных традиций народов, завоеванных арабами, которые за тысячелетия до них имели высокоразвитую культуру (на примере персов, египтян), вызвал к жизни новые идейные школы и течения, в том числе тайное религиозно-философское общество «Ихван-ус-сафо». Почва для появления разных форм идейных школ была заложена ещё при правлении первых правителей исламского халифата. Одни исследователи связывают появление различных интеллектуалов и идейных школ с разделением мусульман на суннитов и шиитов. Данный факт в действительности имеет место и в возникновении общества «Ихван-ус-сафо», вероятно, занимает не последнее место. Безусловно, на развитие философской мысли в исламе ещё на заре её распространения повлияли и другие факторы, о которых тоже не следует забывать.

Сам термин «арабо-мусульманская философия», частью которого по праву можно считать и трактаты «Ихван-ус-сафо», становится предметом спора и исследования многих философов. Такие исследователи, как Анри Корбэн и М. Степанянц, не соглашаются с такой формулировкой и, наверное, они правы, поэтому приведённые ими доводы заслуживают внимания. В качестве примера можно цитировать слова Степанянца, который, останавливаясь на толковании этого термина, пишет: «Термин «арабо-исламская» философия достаточно условен. Под ним подразумевается философия разных народов, входивших в состав Арабского халифата, писавших не только на арабском, но и на персидском языке. И хотя эта философия далеко не всегда была религиозной, развивалась она всё же в культуре, где доминировал ислам. Характер и содержание её определило то обстоятельство, что она возникла сразу же как и средневековая философия, со всеми её особенностями». Из этого вытекает вывод, что и на Западе, и на Востоке учёные поощряют сближение религии и философии, в то же время, известно и то, что в исламе немало видных личностей было против такой взаимосвязи, как в средние века, так и сегодня. Так, Абу Сулейман Сиджистани отрицает идею, предложенную обществом «Ихван ус-сафа» и другими философами о совместимости использования философских истин в рамках шариата и религии. Он считает, «что ни мусульмане, ни христиане, ни огнепоклонники не страшатся философии. Всем известно - ислам разделился на многочисленные секты. Эти секты на своём опыте убедились, что философия им ни к чему» (современные исследователи считают его своего рода Абеляром и Эразмом (Роттердамским), возросшим на мусульманской почве). Нас же, по болшому счёту, интересует не этот термин, а сам факт возникновения существенных философских школ в исламе и духовно-идейные истоки их возникновения на примере общества «Ихван-ус-сафо».

Далее, при выяснении этих предпосылок, опять-таки, было бы уместно, ссылаться на высказывание А. Корбэна о значении философского размышления в исламе: «Термины «фалсафа» и «файласуф», являющиеся арабской транскрипцией греческих слов и относящиеся к перипатетикам и неоплатоникам первых веков Ислама, не являются точными отражениями наших концептов «философы» и «философия». Различие между философией и теологией на Западе восходит к средневековой схоластике». Он, чётко объясняя смысл этих терминов, приходит к выводу, что «вот почему тот, кто механически переносит на исламский мир отношения между философией и религией, традиционно бытовавшие на Западе, совершает ошибку». Как видно, этот исследователь тесно связывает исламскую идеологию с философией и даже является сторонником такого взаимообогащения. Также верным и на счёт «Ихван-ус-сафо», по нашему мнению, является утверждение именно этого автора. Он при переводе названия общества и его трактатов пишет, что «оптимальный вариант перевода – «Ихван-ус-сафо», обладающие чистым сердцем и стойкие перед любым испытанием».

Важным является и тот факт, что А. Корбэн считает, что исламское исследование (тахкик) в начальном этапе своего развития неразрывно было связано с философией. Он, в частности, пишет: «Философское исследование (тахкик) чувствовало себя в Исламе «как у себя дома» потому, что здесь оно отражало фундаментальный смысл пророчества и пророческого Откровения, с его имплицитными герменевтическими проблемами. Философия в мире Ислама принимает форму «пророческой философии».

Интересным мы находим также такой факт, что образование халифата и его расширение в исследовании истоков развитии науки, в том числе философии, в мусульманском мире средневекового периода, является основополагающим. Период развития мусульманской философии начинается с образования Арабского халифата, т.е. династии Омейадов (661-750), и династии Аббасидов (750-1258), со столицей в Багдаде. Для развития науки в исламском халифате большое значение имела, конечно же, священная книга мусульман – Коран,

канонизированный текст которого был утверждён при халифе Османе (644-656), и священные истории, изложенные в хадисах Пророка Мухаммада.

Науки в халифате разделялись на древние и арабские. К древним наукам здесь причисляли в основном те отрасли и разделы, которые принадлежали не самим арабам, а завоёванным ими народам, также и науки, дошедшие из античности, которые называли «фалсафа» (философия). Древние науки делились на теоретические (точные, естественные, медицина и музыка) и практические (этика, экономика и др.). К исламским наукам, которые ещё назывались науками шариата, относились: мусульманское право (фикх), богословие (калам), грамматика (нахв), секретарское искусство (китаба), поэзия (аруд), история (таърих, ахбар), толкование Корана (тафсир). Люди, так или иначе, связанные с этими науками, также были разделены на правоведов (фукахи) и учёных (улама, куттаб). Правоведами, в основном, были арабы или же люди, знавшие арабский язык, которые занимались законоведением или толкованием Корана и получали образование у наставников-правоведов. Учёные же, в основном, происходили из неарабов, стремившиеся заниматься светскими науками, в том числе существовавшие в античности. Со временем это разделение всё больше и больше развивалось, но согласия между ними почти не было. Тем не менее, исследователи соглашаются с тем, что такое развитие науки имело огромное значение для создания и развития исламского общества (уммы), так как и первые и вторые группы свои теоретические познания получали в медресе и богословских кружках. В трактовке этих мыслей интересным кажется объяснение названия книги швейцарского востоковеда Меца Адама «Мусульманский ренессанс», который ограничивается периодом IX-X вв. исторического и культурного развития арабской империи. Хотя данный труд является больше историко- культурологическим исследованием, чем философским, но само название является привлекательным. Ценность такого высказывания состоит в том, что даже сегодня без обращения к нему не обходятся многие исследователи.

Для нас же, при изучении истоков философии в исламе, важным является, конечно, не само - название работы Меца и даже не её содержание, а интересным мы находим высказывание различных учёных вокруг этого названия. Так, например, академик В.В. Бартольд считал общим признаком европейского Ренессанса и расцвета мусульманской культуры - возрождение античной науки. По мнению Бартольда, ни о каком возрождении или ренессансе ислама не может быть и речи, так как сам по себе ислам тогда сформировался и распространялся. Но то, что исламская культура расцвела и достигла своего пика, этому способствовало возрождение и сближение греческой философии с исламом, является в эту эпоху бесспорным. Нельзя также не отметить высказывание этого учёного советского периода, который, ссылаясь на арабские источники, напоминает, что в эпоху расцвета мусульманской культуры существовала известная доля преклонения перед наукой древних - «илм ал-аваил».

О том, что общество «Ихван-ус-сафо» явилось религиозно-философской ячейкой, которая сформировалась в результате осмысления ценностей исламской идеологии, её сближения с наукой и внедрения в ней античных и доисламских традиционных идей, писали почти все исследователи и о чём свидетельствует утверждение большинства, как западных, так и русских исследователей. Изучение их взглядов во всех случаях показывает, что философское осмысление исламского мировоззрения и слияние его с античной мыслью для общества «Ихван-ус-сафо» было одним из важнейших моментов его целей. Представители этого общества сами многократно утверждают в своих трактатах, что «философские науки и пророческие законы - одно и то же».

Таким образом, при выявлении истоков философских воззрений «Ихван-ус-сафо» можно находить много подтверждений тому, что исламская идеология, по сути, на начальном этапе своего развития не выступала против развития науки. В этом плане заслуживает констатации мнение великого мыслителя XX столетия Мухаммада Икбал: «Начало интеллектуального замешательства в исламе можно заметить с момента самого пророка. Он часто молился: «О Аллах, всё как есть, так и его мне покажи». Развивая эту мысль, он также пишет, что «Работы (идеи) последователей эзотерической и не эзотерической интеллектуальной мысли в нашей культуре занимают очень важную главу. Они, по сути, являются представителями прекрасного движения последовательного концептуального и логического устройства, т.е. они готовы всем сердцем жертвовать ради истины. Сегодня это показывает ограниченность условия и несовершенство той эпохи (в которой зародилась исламская идеология), и по этой причине мы видим мало эффективности мыслительных (интеллектуальных) движений, случись это в другое время, это было бы эффективной мерой». Подтверждение этим высказываниям мы находим и у других исследователей.

Один из современных исследователей доктор Ориф Томир пишет, что общество «Ихван-ус-сафо» являлось тайным и скрывало имена своих членов именно потому, что оно хотело впервые в исламе сблизить религию с философией. По убеждению Орифа Томира, «Ихван-ус-сафа» («Братья чистоты») были первооснователями философского осмысления в исмаилитском

направлении ислама. Он пишет, что трактаты были написаны одним из исмаилитских имамов, и сведения, приводимые Абу Хайяном Тавхиди (933-1023) об их авторах и времени датирования (VI в. х. - X в. в г. Басре), абсолютно ошибочны. Ориф Томир утверждает, что правда здесь заключается в том, что трактаты общества «Ихван-ус-сафо» являлись сводом инструктирующих руководств в Фатимидским государстве и распространялись именно ими».

Вне всякого сомнения, само вероучение ислама, изложенное в священной книге, поощряло поиски новых знаний, так как последовательные принципы монотеизма, прямые указания коранических откровений или же характерная для ислама вера в пророков, также и само отношение учения ислама и его пророка к знанию, свидетельствуют об этом. О последнем много писали, как западные, так и русские учёные. К примеру, Е.А. Фролова, подробно останавливаясь на этом, пишет, что «Сам Пророк рассказывал о том, как явился к нему Джабраил с книгой и потребовал: «Читай!» Несмотря на уверения Мухаммада, что он не умеет читать, Джабраил настаивал: «Возвещай, ведь твой Господь - самый великодушный, который научил [человека письму] посредством калама, научил человека тому, чего он [ранее] не ведал» (Коран 96: 3-5).

Далее, приводя изречение пророка Мухаммеда: «Стремление к знаниям есть долг каждого мусульманина», Е.А. Фролова пишет, что «указание на необходимость знания является лейтмотивом Корана, утверждающего: «Неужели равны те, кто знают, и те, которые не знают? Воистину, внемлют наставлениям только разумом обладающие» (39: 9). Здесь она уверенно утверждает, что «иногда статус знания в учении Мухаммада выглядит более предпочтительным, чем статус веры. В хадисах говорится, что «перо учёных ценнее крови мучеников». «Нет лучшего богатства, чем мудрость, нет страшнее нищеты, чем невежество», - наставлял Имам Али. В качестве примеров, также можно привести изречение: «Знание открывает дорогу в рай», то есть «торжество знания», которое тщательно исследовано английским ориенталистом Францем Роузенталем, находит своё подтверждение и в его исследованиях. В случае же с местом знания в трактатах представителей общества «Ихван-ус-сафо» можно ссылаться на содержание самих трактатов, где написано: «Знай, о, мой брат! Лучшим достоинством человека является его разум и наиболее хорошим из его качеств является знание, или у каждой из этих добродетелей имеются свои свойства, свойством же разума является здравомыслие».

В анализе идейных предпосылок философии трактатов также важно и изучение параллелизма в ходе развития формирования тайного общества и его энциклопедических трудов. Данный процесс важен потому, что неизменное соотношение и сопутствие явлений, действий, аналогий, сходство, общность характерных черт, повторение, дублирование чего-либо и тому подобное, составляющие важный костяк идейных и теоретических истоков формирования и развития философской мысли «Ихван-ус-сафо», сопровождается научно-философскими методами, анализом и свободомыслием.

Углубляясь в аналих исламских истоков возникновения общества «Ихван-ус-сафо», можно обнаружить, что его представители используют параллелизм как средство обращения к своим духовным предпосылкам формирования, т.е. к античности и к восточной культуре, к исламским и доисламским цивилизациям арабов, и завоёванным ими народов. Вследствие такой взаимной связи явлений, обусловливающей изменение одних процессов, сопровождается трансформацией других, т.е. в нашем случае как античное и доисламское мировоззрение, так и мусульманская идеология подвергаются преобразованию. Здесь также уместно напомнить, что нашим мыслителям характерно то, что они, как и некоторые политические мыслители того периода, прибегали к идеям об идеальном обществе и совершенном государстве, которые имеют свои корни и характерные особенности.

Таким образом, при анализе идейных истоков мы постарались выявить некоторые особенности эпохи, относящиеся к обществу «Ихван-ус-сафо» и их трактатам, а также ход истории развития интеллектуальной мысли исламского мира по отношению к ним.

При наличии таких тенденциозных моментов в исследовании идейных истоков философии «Ихван-ус-сафо», обращает на себя внимание то обстоятельство, что часто здесь имеет место не просто естественное религиозное мышление, а тенденция философского осмысления тех или иных проблем. В исламском энциклопедическом словаре под называнием «Доират ул маорифи бузурги исломи» утверждается, что члены общества «Ихван-ус-сафо» были сильно увлечены философией и мудростью и были знакомы со многими великими произведениями греческих и древних мыслителей и как в таком случае должно быть в формировании их мировоззрения данный факт сыграл огромную роль», о чём уже нами выше было сказано.

Далее в указанном источнике сообщается о том, что в комментариях Абухаян Тавхиди к «Ихван-ус-сафо» говорится, что, по их мнению, если греческая философия и арабский шариат сойдутся в одно, то это уже будет совершенством. Такое утверждение часто цитируются исследователями, и это свидетелствуют о том, что общество «Ихван-ус-сафо» не ставит границу между философией и сводом законов шариата ислама, и тем более, если идёт речь о

греческой философии, оно хотя и было ограничено возможностями своей эпохи, но, тем не менее, старательно синтезировало их и вовлекло в свой арсенал разнообразные, разнородные, интелектуальные и научно-культурные достижения. Выражая всё это в своих трактатах, члены общества «Ихван-ус-сафо» тем самым актуализируют проблемы философии в религии, стремятся вовлечь в него всё больше людей. В данном случае показательно, что обращение к религиозному воспитанию, по их утверждению, призвано служить возрождению гуманистическо-рациональных качеств, в той форме, которая, в отличие от религиозного догматизма, оказалась бы приемлемой для широких слоев населения. Разумеется, это отнюдь не означает, что, по мнению авторов трактатов «Ихван-ус-сафо, религиозная идеология должна быть заменена рациональным способом аргументации, наоборот, методология рационализма, по учению авторов этих трактатов, привлекается ими с целью воспитания и обоснования структурного единства ислама. Таким образом, подводя итог вышеизложенному, можно отметить, что зарождение и последующее развитие некоторых основных научно-философских проблем раннесредневекового мусульманского учения происходило в тот период, когда изучение античного греко-римского философского наследия развивалось с удвоенным усилием, вследствие переводческой деятельности различных интеллектуалов. Такая деятельность началась, в основном, в IX веке, после перевода отдельных трактатов на арабский язык по астрономии и медицине. Вслед за этим, были переведены многочисленные труды античных мудрецов по различным отраслям знания и науки, в том числе математике, физике, этике, логике, географии и музыке и, конечно же, труды философско-мировоззренческого характера. В этот период осуществлялось приобщение исламских мудрецов к древнегреческой и римско-эллинистической философии и науке, которое, в основном, началось с активной комментаторской и переводческой деятельности. Всему этому способствовали редкостно благоприятные обстоятельства, созданные аббасидским халифом ал-Мамуном (правившим Халифатом в 813-833 гг.).

Необычно, но факт то, что седьмой Абассидский халиф Аль-Мамун был сыном Харуна аль-Рашида и персидской рабыни Мараджил, и, опять-таки, большую роль в успехе аль-Мамуна против его младшего брата Амина, сына араба Зубайды, в борьбе за престол тоже сыграли персы. Персидский генерал по имени Тахир привел его к власти, и учреждение знаменитого багдадского «Дома мудрости» историки тоже связывают с персами, т.е. Аль-Мамун стал энтузиастом греческой мысли по подсказке сына Тахира Талха. «Дом Мудрости» стал тем культурным центром, где занимались переводами иностранных, особенно греческих, книг на арабский язык. Были сделаны переводы санскритских и персидских произведений. Многие греческие книги уже появились в Ираке в сирийских переводах, и большинство первых переводов на арабский язык были сделаны христианами.

Итак, эти всевозможные варианты теоретико-философского осмысления членами общества «Ихван-ус-сафо», в определённой степени, заимствованы из греческой мудрости. Они сами, когда выдвигают свои идеи, стремятся обогатить их за счёт греческой философии. Этот метод ими использован при толковании даже простых элементов философского понятийного аппарата. К примеру, они сами, подойдя к толкованию слова «философия», пишут: философ, согласно учению греков означает «мудрец», соответственно, философия означает «мудрость». Мурдец - это тот, чьи дела скрыты, его ремесло (мастерство) прочное, его слова правильные, его поведение приемлемое, вера праведная, его нравы чистые, его знание истинное и мудрость тоже познание истиности вещей, и признание их родов, и сортов этих родов, особенностей этих вещей и поиск их причин, т.е. мудрец должен ответить на следующие вопросы: есть (бытие), что есть, сколько есть, из чего есть, какой есть, где есть, в каких условиях есть, почему есть и кто есть?»[15]. На основе таких логических рассуждений и решения проблем религиозно-философского характера авторы трактатов школы «Ихван-ус-сафо» формировали своё, отличающееся от других, познавательное поле, где обозначались и рассматривались формы и способы решения вопросов, связанных с теорией познания.

АДАБИЁТ

1. Артамонов С.Д. Сорок веков мировой литературы: в 4-х кн. / С.Д. Артамонов. -М.: Просвещение, 1997. - Кн.1: Литература древнего мира.
2. «Бузургони исмоилӣ». -Бейрут, 1964.
3. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих. - Душанбе, 1990.
4. Таърихи даъвати исмоилия. -Бейрут, 1952.
5. Литература Древнего мира: [Китай, Индия, Египет, Месопотамия, ... Месопотамия, Греция, Рим] / С.Д. Артамонов. –М.: Просвещение, 1997.
6. Кириленко Г.Г. Философия: Справочник студента... / Г.Г.Кириленко, Е.В. Шевцов. -М.: ООО «Издательство АСТ; Филологическое общество «СЛОВО», 2000.
7. Античная литература. Учебник для педвузов. 4-е, пересмотренное изд. Общая редакция. -М.:Просвещение,1986 С. 464
8. Маркс К., Энгельс Ф. Об античности.- М., 1932.

9. Рахимов А. Асосхои фалсафа / А.Рахимов. К.Расулов. - Душанбе. 2003.
10. Радциг С.И. История древнегреческой литературы / С.И. Радциг. - М.: Высшая школа. 1977. -381 с.
11. Тронский И.М. История античной литературы. Учебник / И.М.Тронский. – Издание 4-е, исправленное и дополненное. – М: Высшая школа, 1983.
12. Фалсафа. Иборат аз ду қисм. Қисми 1 ва 2. -Душанбе, 1997.
13. Ғаффорова М. Асосҳои фалсафа / М.Ғаффорова, Н. Салимов. - Д., 1999.
14. Таърих-ул-ҳукамо (нашри Лейпсиг, соли 1903).
15. Платон. Федон. Избранные диалоги. – М.: «Худ. лит-ра», 1965. – С. 125.

«ИХВОН-УС-САФО» ҲАМЧУН ҶОМЕАИ ДИНӢ – ФАЛСАФИИ АСРИМИЁНАГИИ ИСЛОМӢ

Дар мақола аслан дар бораи ҷамоаи «Ихвон–ус–сафо» маълумоти муфассал дода шудааст. Нақши намояндагони хилофати Аббосиён ва дигарон таъкид шуд аст. Инчунин қайд шудааст, ки ҷамоаи «Ихвон–ус–сафо» ба назари аксари донишмандон ба мазҳаби исмоилия робита доштааст.

Калидвожаҳо: исмоилия, шиа, мазҳаб, фалсафа, мелодӣ, таърих, аср, давра, ҳиҷрӣ, адабиёт, ҷомеа, фирқа.

«ИХВАН-УС-САФО» КАК РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКОЕ ОБЩЕСТВО МУСУЛЬМАНСКОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

В статье в основном речь идёт об обществе "Ихван-ус-Сафо",роли представителей правителя Аббасиян и других. Также подчёркнуто, что "Ихван-ус-Сафо", по мнению многих учёных, связано с исмаилитским течением.

Ключевые слова: исмаилия,шиа, течение, философия, эра, история, век, период, литература, общество.

"IKHVAN-US-SAFO" AS A RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL SOCIETY OF THE MUSLAND MEDIEVAL

The article basically it is about the community "Ikhwan-us-Sappho" the role of representatives of the Governor Аббасиян and others. Also emphasized that "Ikhwan-us-Sappho" in the opinion of many scientists associated with исмаилитскым over.

Key words: Ismailia, Shea, colleagues,, philosophy, era, history, century, period, culture, literature, society, Shea.

Сведения об авторе: ***Файзуллоев Гайратулло Фатхуллоевич*** – Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, преподаватель кафедры философии. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: **904-56-66-67**

Information about the author: ***Fayzulloev Gayratullo Fathulloevich*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, teacher of the Department of Philosophy. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Phone: **904-56-66-67**

УДК 172.12

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОИВУ ЭТИКИИ ФАЛСАФАИ ИБНИ БОҶА

Назаров С.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз намояндагони машшоияи шарқӣ Ибни Боҷа мебошад, ки дар Аврупо бо номи лотинигардонидашудаи Авемпасе ё Авемпас (Avempace) машҳур аст.

Ҳаёти нооромӣ Ибни Боҷа ба характери мероси илмӣ ва фалсафии ӯ таъсир расонидааст: дар рисолаҳои ӯ характери шитобкорӣ ва такроршавиҳо мушоҳида карда мешавад. Илова бар ин, қайд намудан зарур аст, ки як қатор ақидаҳои мутафаккир нотамом боқӣ мондаанд. Дар асоси таҳлили мазмуну мундариҷаи корҳои Ибни Боҷа метавон доираи ғояҳои фалсафиеро, ки ба эҷодиёти фалсафии ӯ таъсири амиқ расонидаанд, муайян намуд. Метавон гуфт, ки гарчанде ин ғояҳо хусусияти антиқӣ дошта бошанд ҳам, аз тарафи дигар, бо анъанаҳои фалсафии Шарқи мусулмонӣ алоқаманд мебошанд. Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки Ибни Боҷа ба ақидаҳои фалсафии Афлотун, Арасту, ал-Форобӣ, Ғазолӣ такя намуда, дар баъзе ҳолатҳо, онҳоро зери танқид қарор додааст.

Ибни Боҷа андешаҳои иҷтимоӣ-ахлоқиашро дар “Рисолат ал-вада” ва “Тадбир ал-мутаваҳҳид” баррасӣ кардааст. Рисолаи “Рисолат ал-вада” ба дӯсти файласуф, ки ба кишварҳои дур сафар менамуд, бахшида шудааст. Дар ин рисола як қатор масъалаҳое баррасӣ шудаанд, ки ҳамчун мавзӯи ақидаҳои парокандаи файласуф оид ба аввалин қувваи баҳаракатдароваранда, оид ба мақсади инсон, оид ба пайванди инсон бо ақлу хиради фаъол хизмат намудаанд.Рисолаи “Тадбир ал-мутаваҳҳид” нотамом буда, ба масъалаҳое бахшида шудааст, ки бо кадом роҳу воситаҳо файласуф ё гурӯҳи файласуфон метавонанд накукории олии зеҳнӣ ва ахлоқиро дар доираи ҷомеа, ки аз мукаммалият дур аст, ба даст оранд. Дар ин рисола оид ба роҳу воситаҳои ба даст овардани хушбахтӣ, ки маҳз хосси мутафаккирон ва файласуфон мебошад, сухан меравад.

Дар ин рисола Ибни Боҷа оид ба бадастории ҳастии абадӣ, яъне хушбахтӣ низ сухан меронад. Дар фарқият аз пешгузаштагон Ибни Боҷа дар ин тасаввурот ғояи “давлати накукор”-ро ворид намекунад. Таълимоти ӯ ба проблемаҳои имконият ва роҳҳои бадастории камолот аз тарафи файласуфон дар шаҳр-давлатҳои “мукаммал” ва

“номукаммал” равона карда шудааст [5,с.76].Маҳз шаҳри мукаммал метавонад шароити бадастории хушбахтиро таъмин намояд. Мувофиқи ақидаи Ибни Боҷа, танҳо ҳамон манзиле идеалӣ ба ҳисоб меравад, ки ҷиҳатҳои барзиёдативу камбудӣ надорад, ба монанди он, ки дар як даст шаш ангушт намешавад [8,с.205]. Ҳамин тариқ, ҷанбаи арзандагии онҳо – доштани шакли манзили наҷибона ба ҳисоб меравад.

Ибни Боҷа сифатҳои абстрактиро ба шаҳрҳои мавҷуднабуда, хусусиятҳои мукаммалро ба манзилҳои мавҷудаи воқеӣ нисбат медиҳад ва бо ин тарз як навъ идеалӣ буданро ба миён меорад. Аз ин рӯ, агар манзил камбудие дошта бошад, онро ба механизми дуруст ворид кардан мумкин нест. Мувофиқан, вақте ки Ибни Боҷа ин ё он манзилро бо бартарӣ ва камбудии онҳо ҷудо менамояд, ӯ ба худи манзил тамоми хусусиятҳои хосси чор навъи шаҳрҳои номукаммалро муайян менамояд. Дар чунин ҳолат оид ба чунин навъҳо, ба монанди “шаҳри ҷисмонӣ”, “шаҳри ороишӣ”, “шаҳри тахайюлотӣ”, “шаҳри хотира” сухан меравад [3,с.132]. Ба навъи якуми шаҳр танҳо шаклҳои ҷисмонӣ хос мебошанд, ки натиҷаи қабулнамоӣ тариқи узвҳо ба ҳисоб меравад ва ба истеҳсоли ашёҳо равона карда шудааст. Тамоми фикру хаёл ва амали одамон ба қонеъ намудани талаботҳои табиӣ ба хӯрок, либос, манзил равона карда шудааст. Дар ин самт, илова бар ин, дабдаба дар хӯрока ва хушбӯиву накҳат, нӯшидани шароб, шоҳмотбозӣ ва шикор барои хурсандӣ номбар карда мешаванд. Ибни Боҷа қайд менамояд, ки миқдори чунин одамон кам аст, онҳоро метавон дар қатори наслҳои ашрофон мушоҳида намуд.

Дар шаҳри ороишӣ бошад, амали одамон ба шаклҳои маънавӣ, ки ба қабул намудани умумӣ тааллуқ доранд, равона карда шудааст. Барои истиқоматкунандагони ин навъи шаҳр шаклҳои ҷисмонӣ низ муҳиманд, лекин, ба ин нигоҳ накарда, онҳо нисбатан рушдкарда буда, бештар ба ҷанбаи маънавӣ ва ахлоқӣ кӯшиш менамоянд. Масалан, дар шаҳри ҷисмонӣ мақсад либос аст, дар шаҳри ороишӣ бошад, нақшу нигори либос аст, зеро маҳз он ба мустаҳкам намудани шаклҳои маънавии қабули якҷоя мусоидат менамояд.

Ба шаҳри тахайюлотӣ чунин амали одамон, ки дорои мақсади тахайюлоти образҳои маънавӣ ё чун амалҳо, ки одамонро ба ҳаяҷон ва изтироб меоранд, дар одамон ҳиссиёти мусбӣ ва манфии мухталифро ба миён меорад, хос аст. Илова бар ин, ба ин доира метавон чунин амалҳои беруна, ба монанди қабули ҳокими пурдаҳшат ё бо худ гирифтани яроқу аслиҳа, ки тарсро ба миён меорад, ворид намуд. Дар чунин ҳолат, тарс ҳамчун ҳиссиёти манфӣ дар натиҷаи хатари воқеӣ ё тахайюлотӣ, ки ба ҳаёти организм, шахсият ва арзишҳои ҳифзшаванда таҳдид менамояд, ба миён меояд.

Қайд намудан зарур аст, ки ба шаҳри тахайюлотӣ қисман накукории зеҳнӣ хос аст, лекин дар як қатор бо ин, шаҳр ба сифати яроқ шаклҳои ҷисмонӣ ва маънавии ду навъи аввали шаҳрро истифода менамояд. Бо вуҷуди ин, ба шарофати эҳсосоти воқеӣ, накукории бардурӯғ, малака ва маҳорат, инсон қобилияти мукаммал намудани шакли маънавии худро ба даст меорад [8,с.65].

Аз рӯйи муҳиммият, мақоми созоворро “шаҳри хотира” ишғол менамояд, ки амали он бо шаҳодати зикр шакли мукаммали маънавиро ба даст овардааст. Дар зикр одамон идомаи ҳаёти худро мебинанд, ба хотири он муҷассамаҳои боҳашамат месозанд, шеърҳои зебо менависанд. Рисолаҳо эҷод менамоянд, қаҳрамониҳо нишон медиҳанд, зеро хотира ягона чизест, ки пас аз инсон боқӣ мемонад.Метавон қайд намуд, ки хусусиятҳо ва навъбандии шаҳрҳои номукаммал мувофиқи ақидаи Ибни Боҷа бевосита бо рафтор ва тарзи ҳаёти инсон алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, таълимоти “ақли фаъол” хеле муҳим аст. Инсон аз дигар махлуқот бо мавҷудияти ақл ва озодии ирода фарқ менамояд. Танҳо ақли инсон бо ёрии озодии ирода метавонад ҷаҳони воқеиро қабул намояд. Амал ва рафтори инсон пешакӣ муайян нагардида, балки аз худи инсон, яъне аз қобилияти интихоби ӯ вобаста аст.

Пайравии Ибни Боҷа ба муътазилизм ӯро ба рад намудани таъсири Худо ба амал ва рафтори инсон дар бадастории мукаммалият, аз он ҷумла, хушбахтӣ, оварда мерасонад. Лекин, маҳз Худо ба инсон ақл медиҳад. Дар фарқият аз таълимоти Форобӣ ва Ибни Сино, дар асоси таълимоти Ибни Боҷа бадастории хушбахтӣ аз тарафи фарди алоҳида, файласуф ҷой дода шудааст. Дар ин самт Ибни Боҷа фардиятро махсусан қайд менамояд. Барои бадастории хушбахтӣ ба файласуф зарур аст, ки бо “ақли фаъол” ягонагиро ба даст оварда, агар танҳо монад, аз ҷомеа дур гардад. Ибни Боҷа ҳар як фаъолиятро ба инсонӣ ва ҳайвонӣ ҷудо менамояд, дар баробари ин, инсон дар мубориза доимӣ бо табиати ҳайвонӣ ва хирадманду боандеша, ки дар ӯ мавҷуд аст, қарор дорад. Фарқияти инсон аз ҳайвон маҳз дар табиати хирадмандии ӯ зоҳир мегардад. Инсон, инчунин дорои сифатҳое мебошад, ки ба онҳо ҳукмфармо нест. Ибни Боҷа таъкид менамояд, ки табиати инсон амалҳои ӯро, ки бо интихоби озоди худ иҷро менамояд, тавсиф менамояд. Ҳар як амали инсон натиҷаи интихоби худи ӯ мебошад. Чунин озодии интихоб аз тамоми организмҳои зинда танҳо хосси инсон аст.

Мувофиқи ақидаи Ибни Боҷа воситаи асосии ба даст овардани хушбахтӣ ин гӯшанишинӣ мебошад, ки дар худ мукаммалгардии маънавиро таҷассум менамояд ва ба

бадастории ҳақиқати мутлақ оварда мерасонад. Чунин одамон, ҳатто ҳамчун истиқоматкунандагони шаҳрҳои номукаммал бегона боқӣ мемонанд. Дар ватан зиндагӣ карда, онҳо ба рафиқони худ, ҳамсоягони худ аз барои афкори худ бегона мегарданд.

Ба анъанаҳои фалсафаи классикии антиқа пайравӣ намуда, Ибни Боҷа қайд менамояд, ки инсон аз рӯйи табиати худ махлуқи иҷтимоӣ, шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аст, аз ин рӯ муттаҳид гардидан дар шаҳр барои инсон зарурати табиӣ мебошад, зеро агар нафаре на дар натиҷаи ҳолатҳои тасодуфӣ, балки дар асоси табиати худ берун аз давлат зиндагӣ мекунад, ӯ ё махлуқи рушднакарда дар маънои маънавиёт аст, ё инсони комил аст [8,с.59].

Қайд намудан зарур аст, ки чун навъбандии сохторҳои номукаммали давлатии Афлотун ва Форобӣ, шаҳрҳои номукаммали Ибни Боҷа низ ҳеҷ гоҳ дар шакли саҳеҳ ба чашм намерасад. Дар воқеият метавон танҳо пайвасти ин чор навъи шаҳрро мушоҳида намуд, ки дар он як ё якчанд унсурҳои нишондодашуда афзалият доранд. Ба шаҳри мукаммал зарур аст, ки тамоми чор тарзи ҳаётро фарогир бошад, вазифаи асосии мавҷудияти худ – бадастории хушбахтиро барои тамоми истиқоматкунандагон амалӣ намояд.Меҳвари "давлати идеалӣ" ҳоким ба ҳисоб меравад, ки дар худ мукаммалии ҷисмонӣ ва ахлоқиро пайваст намуда, накукор ё дорои сифатҳои зарурӣ: хирадмандӣ, адолатпарварӣ, ҷасурӣ, устувориву матонат, таҳаммулпазирӣ мебошад.

Ба монанди он ки дар бадани инсон ҳар як узв вазифаи худро иҷро менамояд, дар олам низ ҳар як ашё мавқеи муайян дорад, тамоми табақаҳои "давлати идеалӣ" бояд ба хотири тартибот бенуқсон вазифаҳои худро иҷро намоянд. Симои ҳоким аз тарафи файласуфони арабзабон дар шакли идеалигардонидашуда пешниҳод карда шудааст. Мувофиқи ақидаи мутафаккирон, ҳокими донишманду хирадманд ва адолатнок ҳамонест, ки на танҳо дорои донишҳои фалсафӣ аст, балки масъалаҳои ҳаётӣ ва маиширо хуб дарк менамояд. Илова бар ин, метавон саъю кӯшиши ҳокимро ба чунин илмҳо, ба монанди фалсафа, сиёсат ва таърих махсусан қайд намуд. Масъулияти раият аз он иборат аст, ки ба ҳоким тобеъ гардида, қарзи худро иҷро намоянд ва ба худтакмилдиҳӣ саъю кӯшиш намоянд.

Бо дарназардошти ин, Ибни Боҷҷа фарқияти байни ҳоким ва он нафаронеро, ки идора менамоянд, пешниҳод менамояд ва хусусиятҳои хосси муносибати тарафайни онҳоро ҳамчун муносибати "устод ва шогирд" муайян кардааст. Маҳз ҳоким вазифаҳоеро муайян менамояд, ки ба раият имконият медиҳад мақсадҳои муайянро ба даст орад [8,с.210].

АДАБИЁТ

1. Арипов М.К. Социальная утопия как течение общественно-философской мысли в Средней Азии / М.К.Арипов. -Ташкент, 1989. -232с.
2. Грязневич П.А. Развитие исторического сознания арабов (VI-VIII вв.) / П.А. Грязневич // Очерки истории арабской культуры V-XV вв. -М., 1982. -С.75-156.
3. Игнатенко А.А. В поисках счастья (Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья) / А.А. Игнатенко. –М., 1989. -154с.
4. Игнатенко А.А. Исламские концепции социально-экономического и политического развития: Ближний и Средний Восток // Философия и религия на зарубежном Востоке: XX век. -М., 1985.- С. 210-221.
5. Кирабаев Н.С. Политическая мысль мусульманского средневековья / Н.С. Кирабаев.-М., 2005. - 173с.
6. Корбен А. История исламской философии / А.Корбен. -М., 2010. -167с.
7. Сагадеев А.В. Философская робинзонада Ибн Туфайла / Сагадеев А В // Исследования по арабо-мусульманской культуре и философии. –М., 2009. -С. 320-353.
8. Средневековая арабо-мусульманская философия / Перевод А.В. Сагадеева. -М., 2010. -215с.
9. Туманян Т.Г. Этико-философские аспекты перипатетизма в социальной концепции Ибн Баджжи / Т.Г.Туманян // Этносоциум и межнациональная культура. –М., 2008. - № 3. -С 26-38.
10. Уотт У.М. Мусульманская Испания / У.М.Уотт, П.Какиа. –М., 1976. -317 с.

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОИВУ АХЛОҚИИ ФАЛСАФАИ ИБНИ БОҶА

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои иҷтимоӣ-этикии фалсафаи Ибни Боҷа мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳаёти нооромии Ибни Боҷа ба мероси илмӣ ва фалсафии ӯ таъсир расонидааст, зеро дар рисолаҳои ӯ шитобкорӣ ва такроршавии як қатор ақидаҳо мушоҳида карда мешавад. Илова бар ин, қайд намудан зарур аст, ки баъзе ақидаҳои мутафаккир нотамом боқӣ мондаанд. Ба ташаккули афкори фалсафии Ибни Боҷа ғояҳо хусусияти антиқӣ дошта ва анъанаҳои фалсафии Шарқи мусулмонӣ таъсири амиқ расонидаанд. Аз ин рӯ, метавон қайд намуд, ки Ибни Боҷа ба ақидаҳои фалсафии Афлотун, Арасту, ал-Форобӣ, Ғазолӣ такя намуда, дар баъзе ҳолатҳо, онҳоро зери танқид қарор додааст. Мувофиқи ақидаи Ибни Боҷа маҳз шаҳри мукаммал метавонад шароити бадастории хушбахтиро таъмин намояд.

Калидвожаҳо: иҷтимоӣ-этикӣ, шаҳри мукаммал, шаҳри номукаммал, шаҳри ҷисмонӣ, шаҳри ороишӣ, шаҳри тахайюлотӣ, шаҳри хотира, ҳоким, адолатпарварӣ, давлати идеалӣ.

СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИЛОСОФИИ ИБН БАДЖЖИ

В этой статье рассматриваются социальные и этические аспекты философии Ибн Баджжи. Автор потерждвет, что беспокойная жизнь Ибн Баджжи повлияла на его научное и философское наследие, поскольку в его трактатах наблюдаются поспешность и повторение некоторых идей. Также важно отметить, что некоторые точки зрения мыслителя остались незаконченными. Идеи античности и философские традиции мусульманского Востока оказали глубокое влияние на формирование философских идей Ибн Баджжи. Поэтому можно отметить, что Ибн Баджжа опирался на философские идеи Платона, Аристотеля, Аль-Фараби, Газали и в некоторых случаях критиковал их. По словам Ибн Баджжи, именно идеальный город может обеспечить условия для приобретения счастья.

Ключевые слова: социально-этические аспекты, совершенный город, несовершенный город, телесный город, город украшательства, город воображения, город памяти, правитель, справедливость, идеальное государство.

SOCIO-ETHICAL ASPECTS OF THE PHILOSOPHY OF IBN BAJJA

This article examines the social and ethical aspects of Ibn Bajja philosophy. The author confirms that the hectic life of Ibn Bajja influenced to his scientific and philosophical heritage, as in his treatises there is a haste and repetition of some ideas. It is also important to note, that some of the thinker's points of view have remained unfinished.The ideas of antiquity and the philosophical traditions of the Muslim East had a profound influence on the formation of the philosophical ideas of Ibn Bajja. Therefore, it can be noted that Ibn Bajja relied on the philosophical ideas of Plato, Aristotle, Al-Farabi, Ghazali and in some cases he criticized them. According to Ibn Bajja, only ideal city that can provide conditions for acquiring happiness.

Key words: socio-ethical, perfect city, imperfect city, corporal city, city of decoration, city of imagination, city of memory, ruler, justice, ideal state.

Сведения об авторе: ***Назаров Садулло Турахонович*** – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры онтологии и теории познания философского факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: **(+992) 900-96-06-08**. E-mail: **sadullo2688@mail.ru**

Information about the author: ***Nazarov Sadullo Turakhonovich*** - Tajik National University, assistant of the Department of Ontology and Theory of Knowledge of the Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 900-96-06-08**. E-mail: **sadullo2688@mail.ru**

УДК 1Ф

МАҲАКҲОИ АХЛОҚИИ ШОҲИ ИДЕАЛӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ ПАҲЛАВӢ

Камолов Ф.А.

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Масъалаи ахлоқи сиёсиву иҷтимоӣ дар фалсафаи ниёгони тоҷик таърихи хеле қадима дорад. Дар сарчашмаҳои зардуштӣ ва ахлоқии паҳлавӣ, ба монанди «Авасто», «Динкарт», «Бундаҳишн», «Минуи хирад», «Номаи Тансар», «Худойнома» ва тарҷумаҳои он, «Ардавирафнома», «Калила ва Димна», «Корномаи Ардашери Бобакон», «Андарзи Ушнари доно», «Андарзи Хусрави Қубодон», «Бахтиёрнома» ва ғайра афкори назарии ахлоқи сиёсиву иҷтимоии ниёгонамон баён шудааст. Осори паҳлавӣ чун сарчашмаи нодир аз ҷониби муҳаққиқон давоми солҳои тӯлонӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор гирифта, кашфиётҳои гуногун ба миён омада истодаанд. Дар «Авасто» ва осори паҳлавӣ консепсияи шоҳи идеалӣ дар робита бо истилоҳи «фар», хусусиятҳо ва маҳакҳои он оварда шудаанд, ки маҳз ниёгони мо дар замонҳои қадим осори мазкурро чун дастури давлатдорӣ истифода бурда, ба фарҳанг ва тамаддуни ҷаҳонӣ таъсири худро расонидаанд.

Шоҳи идеалӣ дар китоби «Авасто» ва осори паҳлавӣ чун намоянда, фиристода, соя ва таҷаллии Худо дар рӯйи замин ҳисоб мешуд, ки вай аз тамоми фазилатҳои ахлоқӣ бархӯрдор буда, мақоми баланди ҳунари сиёсатмадориву идоракунии мамлакатро дошт. Ин назария дар сарчашмаҳои паҳлавӣ бо истилоҳи «фар», «фарра», «фарраҳ» «фарри каёнӣ», «фарри эронӣ», «фарриманд», «фарри эзадӣ», «хурра», «қуч» ва «бахт» ёд шудааст.

Мувофиқи маълумоти «Авасто», ҷойгоҳ ва азамати шоҳ ба воситаи «фар» ба инсон ноил мешавад. Истилоҳи «фар» дар «Авасто» дар шакли «xvarƏnah», дар забони паҳлавӣ «xwarrah», дар монавӣ «farrah» аст. Калимаи «фарра» дар маънии хешкорӣ, бахту иқбол, нуру рӯшноии илоҳӣ омадааст. Дар «Авасто» «фарра» ҳам оташ аст ва ҳам чун мояи зиндагибахш маънидод мешавад. Фар фурӯғи эзадӣ аст ба дили ҳар кӣ битобад, аз ҳамагон бартарӣ ёбад, аз партави ин фурӯғ шахс ба подшоҳӣ расад, шоистаи тоҷу тохт гардад, осоишгар ва одил шавад, ҳамвора комёб ва пирӯзманд бошад [5,с.158]. Фарри эзадии шоҳ ба шаҳриёр кафолат медиҳад, ки андешаҳои сиёсии хешро барои табдил ёфтан ба шоҳи ормонӣ ё худ иедалӣ мустақилона ифода намояд.

Истилоҳи «фар» дар саҳифаҳои 99, 105, 110, 117, 130, 235, 236, 254, 256, 263, 265, 277, 299, 305, 312, 313, 323, 326, 330, 337, 346, 353, 357, 359, 369, 391, 405 то 408, 410, 414, 419, 431, 432, 438, 439, 448, 456, 467, 468, 479, 481, 486, 487, 490, 491, 494 то 501, 564, 583, 589, 593, 595, 597, 600, 602 то 605, 607, 631, 635, 872, 873 ва истилоҳи «фарра» дар саҳифаҳои 387, 418, 426-и китоби «Авасто» мавриди корбурд қарор гирифтааст.

Дар китобҳои қадимаи ниёгон омадааст, ки Аҳуромаздо ба баргузидагони худ фарро барои подшоҳӣ мебахшад. Аҳуромаздо шоҳро неруи маънавӣ бармегузинад, ки фарри шоҳӣ маҳсуб мешуд. Шоҳи баргузида мазҳари қудрати Худованд ва меҳру қаҳри эзадӣ ба шумор мерафт. Фарри эзадиро маъмулан далели ҳаққоният ва машрӯияти подшоҳон дар замони бостон донистаанд.

Истилоҳи **«фарриманд»** дар «Авасто» низ бисёр омадааст, ки он ба маънии соҳиби «фар» будани шоҳ далолат мекунад. Масалан, дар намуна аз дуои шоҳ Ҷамшед дар «Авасто» мушоҳида мекунем: «Ҷамшеди хуби рама дар пои кӯҳи баланд саросари

дурахшон ва заррини ҳукар бар тахти заррин, бар болаш заррин, бар фарши заррин, дар баробари Барсами густурда бо достон саршор ӯро бистуд… ва аз вай хостор шуд: Эй Андарвойи забардаст! Маро ин комёбӣ арзонӣ дор, ки фарримандатарини мардумон бошам, ки дар миёни мардумон ҳурчеҳр бошам, ки ба шаҳриёрии хеш ҷонварон ва мардумонро бемарг ва обҳо ва гиёҳонро нахушкиданӣ ва хӯрокҳоро накостанӣ кунам» [1,с.450].

Истилоҳи «фарриманд» дар саҳифаҳои 274, 277, 280, 281, 282, 329, то 343, 397, 402, 429, 431, 455, 457, 458, 470, 472, 481, 482, 490, 497, 498, 499, 547, 548, 589, 591, 600, 606, 630, 631, 633 то 637, 641, 642, 866, 872, 873, 886, 887 ва истилоҳи «фарримандӣ» дар саҳифаҳои 298, 315, 499 омадааст. Истилоҳи **«фарри эронӣ»** дар Авасто дар саҳифаҳои 481 то 483, 606, 631, 636 омадааст. Мафҳуми «фарри эронӣ» чун шоҳи бузурги соҳибхирад, тавоно, дорандаи фар ва дорои ахлоқи нек, ки бо тавоноии худ қувваи бадиро шикаста, онро фурӯ кӯбад, чи тавре ки аз забони Аҳуромаздо омадааст: «Ман фарри эрониро биёфаридам, ки аз сутур бархӯрдор, хуб рама, тавонгар ва фарриманд аст. Хиради нек оварида ва дорои хуб фароҳам омада бахшад, озро дарҳам шиканад ва душманро фурӯ кӯбад», ё дар банди дигар омадааст: «Фарри эронӣ Аҳримани пургазандро шикаст диҳад, хашми хунини дарфашро шикаст диҳад, бӯшоспи хоболударо шикаст диҳад, ях [бандони] дар ҳамафсурдаро шикаст диҳад, опӯши деврo шикаст диҳад, сарзаминҳои ониронро шикаст диҳад» [1,с.481].

Аз ин рӯ, Искандари Мақдунӣ ҳангоми забт кардани давлати Ҳахоманишиён барои нест кардани «Авасто» ва нобуд сохтани оташкадаҳо кӯшидааст, зеро Искандар хатари аз байн рафтани салтанаташро дар мавҷудияти «Авасто» ҳис карда, гумон дошт, ки шоҳони эронитабор бо истифода аз таълимоти «Авасто» боз ба сари қудрат оянд ва бар зидди лашкари Искандар биҷанганд ва тахти шоҳиро аз Искандар бозпас ситонанд.

Дар китоби муқаддаси зардуштиён фарри каёнӣ низ омадааст, он ба маънии фарри шоҳӣ, ки дар муқобили оммаи мардум буда, ҳар кас ки аз он насибаш бошад, ба шукӯҳи шоҳӣ мерасад ва азамати маънавӣ пайдо мекунад.

Истилоҳи **«фарри каёнӣ».** Аҳаммияти «фар» дар нуздаҳум Яшти «Авасто», яъне Зомиёд Яшт ё худ Каён Яшт махсус барои бузургдошти «фарри каёнӣ» ва як қатор подшоҳони даври бостон омадааст: «Фарри каёнии неруманди Маздо офаридаро меситоем, [он фар], бисёр сутуда, забардаст, парҳезкор, коромад ва чолокро, ки бартар аз дигар офаридагон аст…» [1,с.486].

Истилоҳи «фарри каёнӣ» дар саҳифаҳои 99, 105, 110, 117, 125, 130, 277, 329, 384, 398, 485 то 487, 498, 503, 606, 631, 636 зикр шудааст.

Мувофиқи таълимоти «Авасто» шоҳи парҳезгор, чусту чолок, забардаст ва соҳиби ахлоқи сутуданӣ соҳиби фарри каёнӣ мегашт, ки бо он шоҳ қудрати бемаҳдуд пайдо карда, ба азамати вай ягон инсон ва ё офарида баробар шуда наметавонист. Шоҳ бо фарри каёнӣ дар Эронзамин мутлақияти пурра ва бемаҳдудро доро буд, ки Аҳуромаздо онро ато мекард. Аҳуромаздо, ки «чандон фарри каёнӣ дар ӯст, ки метавонад ҳамаи сарзаминҳои ониронро (сарзаминҳои қабилаҳои ориёиён – *Ф.К.*) барканад ва дар худ фурӯ барад» барои шоҳи ормонӣ он фарро медиҳад [1,с. 498].

Дар «Корномаи Ардашери Бобакон» истилоҳи фар ва фарри худоӣ омадааст: «…Дастур [мушовир ва ё вазири Ардавон] гуфт, ки он фарри худоӣ аст, ки ҳанӯз биҳиш [ба Ардашер] нарасида бибояд ки ба вайсӯ борем [битозем] шояд, ки пеш аз он ки он фарра биҳиш бирасад, шоем [битавонем] гирифтан» [8,с.53].

Зардушт дар «Авасто» таълим додааст, ки шоҳ бояд хушахлоқ бошад ва мувофиқи таълимоти «пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» зиндагӣ кунад. Илова ба ин, шоҳро лозим аст, ки донишманд бошад ва барои ободонии ҷаҳон доимо кӯшиш кунад: «[Бишавад ки] фармонравоёни хуб ва нек кирдор ва донишвар…. бар мо фармон биронанд. Мабодо, ки фармонравоёни бад [бар мо] фармон биронанд. Покӣ аз ҳангоми зодан, мардумонро беҳтарин [кор дар зиндагӣ] аст. Бояд барои [ободонии] ҷаҳон кӯшид ва онро ба дурустӣ нигаҳбонӣ кард ва ба сӯйи рӯшноӣ бурд» [1,с.66].

Маънии васеи он қудрат, тавоноӣ ва қоҳирият аст. Ин маъниҳо сифатҳои Худовандро низ ифода мекунанд, ки шоҳ дар «Авасто» ҷанбаи малакутӣ (олами муқаддас) дорад. Шоҳ метавонад нисбат ба густариши фармонҳои эзадӣ дар ҷомеаи башарӣ иқдом кунад. Инсонҳо ба воситаи ӯ метавонанд андешаҳои аҳуроиро касб намоянд ва аҳриманро нобуд созанд. Дар «Динкард» омадааст, ки шоҳ ҳамаи хусусиятҳоро дар худ дорад ва одамӣ шакли дунявии Урмузд аст, неру ва ҳамаи сифатҳои одамон дар як шоҳи нек гирд омадаанд. [8,с.78] Шоҳ муқаддас аст ва ҷанбаи қудсӣ дорад, шоҳ ҳамнишини ситорагон, бародари хуршед ва моҳ аст [13,с.43]. Мувофиқи таълимоти Зардушт ҳокимияти идеалӣ мебоист тавассути инсони росткор, ки қодир аст ҷомеаро бо кирдори хуб ва донишмандона роҳбарӣ кунад. Наҷотбахши бузург ва ҳаким бошад [1,с.105].

Дар асоси таълимоти зардуштӣ шоҳи идеалӣ мебоист беҳтарин каси рӯйи замин бошад, ҳам аз ҷиҳати бурхӯрдорӣ аз сифоти инсонӣ ва минуӣ ва ҳам тавонотарин афрод дар уҳда гирифтани рисолати саҳмгузорӣ дар раиятпарварӣ ва ҳукмфармоӣ ба ҷомеаи башарӣ. Шоҳи идеалӣ беҳтарин ва волотарин аз лиҳози ахлоқӣ ва фазилатҳои маънавии пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек ва ҳам ба сабаби аз воҷиботи шоҳӣ бархӯрдор будан аст. Тибқи ҳикмати ахлоқии Зардушт шоҳ худ ҷилваи тамоми чеҳраи фазилатҳои ахлоқии камолёфта ба шумор меравад. Шоҳ илова ба доштани фар мебоист воҷибот ва хусусиятҳое дошта бошад, ки, аввалан, битавонад ҷойгоҳи шоҳиро ҳифз кунад, сониян, битавонад ниятҳои ормонии хешро муҳаққақ кунад.

Аз ҷумлаи воҷибот доштани қувва ва пайравӣ ба оин мебошад. Шоҳ ба воситаи қудрати муассир андешаҳои сиёсии хешро дар амалия татбиқ мекунад ва хостаҳои хешро оид ба идоракунии давлат иҷро менамояд.

Шоҳ бояд оинро бишносад ва ҳатто аз оини куҳан ҳимоят кунад. «Дар маънои фалсафӣ ва ҷаҳоншиносӣ оин дарки маънои «арта» ё «аша» аст. Манзур аз «арта» ё «аша» назми хосси ҳоким бар олами вуҷуд аст. Султон ва ҳоким бояд бо ин назм ошно бошад» [13,с.54]. Аша аз мақулоти дини зардуштӣ аст ва аз ҳамин сабаб шоҳ бояд бо дини зардуштӣ ошно бошад ва бо дастуроти он амал кунад.Тансар қайд кардааст, ки оин ва подшоҳӣ ҳаргиз аз якдигар ҷудо намешаванд ва ислоҳу фасод ва дурустиву бадахлоқӣ ҳарду як мизоҷ доранд [12,с.138]. Дар Яснои сиву панҷ хислатҳо барои шоҳон баён шудааст, ки дар маҷмӯъ чунин аст:

«…ба шаҳриёрон ва шаҳрвандон, ки ҷаҳонро обод кунанд ва ромиш бахшанд, шаҳриёреро аз он касе донем ва барои касе хосторем, ки беҳтар шаҳриёрӣ кунад» [1,с.200].

«Бишавад, ки аз шаҳриёри неки ту ҳамвора баҳравар шавем, бишавад, ки дар ду ҷаҳон шаҳриёри некӣ бар мо мардон ва занон фармонравоӣ кунад!» [1,с.209].

Барои шоҳ шудан ва фарри эзадиро соҳиб будан шаҳриёрро чаҳор маҳак, ба монанди нажод, солимӣ, ҳунар ва хирад лозим буд:

1. Нажод. Подшоҳ бояд асил ва нажодӣ бошад. Ҳифзи аслу насаб ва таборӣ бисёр муҳим буд. Тансар оиди масъалаи нажоди шоҳӣ чунин гуфтааст: «Ва ман боздоштам аз он ки ҳеҷ мардумзода (асили бузургзода) зани омма нахоҳад, то насаб маҳсур монад ва ҳар кӣ хоҳад мерос бар он ҳаром кардам» [12,с.138]. Албатта, барои нажодан шоҳ будан бояд эронитабор, яъне аз халқиятҳои эронитабори ориёӣ буд.

2. Солимӣ. Тану ҷисми солим доштан, зеро саломатӣ аз фарри эзадии шоҳ далолат мекунад [13,с.151]. Аз ин сабаб шоҳ аз ҳар гуна нуқси узви бадан солим бошад.

3. Ҳунар. Шоҳ бояд тавоноӣ ва истеъдоде дошта бошад, ки битавонад масъулиятҳои подшоҳиро анҷом диҳад. Шоҳ аз ҳунарҳои ҷангӣ, мисли аспсаворӣ, найзаандозӣ ва камонкашӣ варзида бошад. Дар шикоргарӣ ва паҳлавонӣ саромад бошад [13,с.47].

4. Хирад. Неруест, ки битавонад хубро аз бад ташхис кунад. Хирад барқароркунандаи тавозуни миёни имкон ва ормон аст. Дар «Минуи хирад» чунин омадааст: «Аз [ҳама] некиҳое, ки ба мардум мерасад, хирад беҳтар аст, зеро ки гетиро ба неруи хирад метавон идора кард ва минуро ҳам ба [неруи] хирад метавон аз они худ кард ва Урмузд ин офаридагони гетиро ба неруи хирад офаридааст ва идораи гетӣ ва мину ба хирад аст» [10, с.46-50]. Дар ҷои дигар омадааст: «Ҳар инсоне, ки аз хирад баҳравари бештар дорад, баҳрааш аз биҳишт бештар аст» [10,с.46-50]. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо, шоҳро лозим буд, ки ба масъалаи адолат ва додгарӣ аҳаммияти ҷиддӣ диҳад. Адолат ва ё додгарӣ аз нахустин сифатҳои шоҳи идеалӣ дониста мешуд, ки, албатта, худ он шохаи фарри шоҳӣ аст. Додгарӣ яке аз асоситарин хислатҳои шаҳриёрӣ ба ҳисоб меравад. Мафҳуми «адолат» ва «адолатгарӣ»-и шоҳи идеалӣ дар чаҳорчӯбаи фаҳми фарҳанги сиёсии маздоясноӣ ба панҷ маънӣ фаҳмида мешавад:

1. Шоҳи идеалӣ касе аст, бар пояи низоми «Аша» тибқи қонуниятҳои ахлоқӣ, ки ба адолат водор мекунад, дар дунё ҳукумат меронад.

2. Адолат ба сифати ростиву росткирдорӣ бар муқобили дурӯғ ва бедодгарӣ қарор мегирад. Шаҳриёри некро зарур аст, ки мазҳари адл ва ростӣ бошад. Аз ин ҷост, ки бар тахт нишастани шоҳи додгар маънии ғолиб омадани адолат бар дурӯғ ва нур бар торикӣ аст. Шоҳи одил таҳти фармонравоии худ ҷомеаро аз шарри дурӯғу бедодгарӣ эмин нигаҳ медорад.

3. Мафҳуми адолат ҳамчун ислоҳи худ, аз болои худ кор кардан, худдорӣ аз корҳои бад ва оиндорӣ фаҳмида мешавад. Шоҳи идеалӣ чун намояндаи «Аша» посдори ҳарами адолати иҷтимоӣ ва сиёсӣ, нигаҳбони назми динӣ ба шумор меравад. Ҳар фард мувофиқи ҳунару истеъдоди хеш соҳиби вазифа мешавад ва дар ин ҷо беадолатӣ ва дурӯғ замоне ошкор мешавад, ки фард дар ҷойгоҳи мувофиқ ва кори шоистаи худ қарор нагирад.

4. Шоҳи ормониро лозим аст, ки дар муносибот ба ҷамъият ва ё фард аз ҳадди инсоф нагузарад ва дар ҳар амалаш миёнаро интихоб карда, таносуб ва эътидолро нигаҳ дорад. Дар муносибат шоҳ ба халқ нобояд ифрот кунад. Эътидол рафтори ахлоқӣ буда,

сарчашмаи он фазилат мебошад. Риояти ҳадди эътидол низоми муносибатҳои иҷтимоиву сиёсиро танзим мекунад.

5. Адолат ҳамчун паймон фаҳмида мешавад, ки мувофиқи таълимоти «Авасто» шоҳи идеалӣ аз ҷониби Худо барои доварӣ, паймон ва додгарӣ баргузида шудааст ва боиста аст, то дар замин ба вазифаи додварзӣ, вафодорӣ ва нигаҳбонии паймон бар зидди дурӯғ амал намояд.

Дигар масъалае, ки боистаи шоҳи идеалӣ аст, кор кардан аз болои худ дар фазилати ахлоқӣ, санъати идоракунии давлат, нигаҳ доштани тартибот, назорат кардан дар иҷрои қонунҳои маздояснӣ дар тақсими вазифаҳои иҷтимоӣ ва ғайра мебошад. Ба дигар маъно гӯем, муайян намудани ҷойгоҳ ва мақоми ҳар гурӯҳи иҷтимоӣ бар асоси фарри вуҷудаш аст, ки ҳудуди озодӣ, масъулияти сиёсӣ ва иҷтимоии афроди ҷомеаро дуруст дарк кунад. Шахсони хирадманд ва фарзонагонро ба корҳои ҳукмрониву рӯҳонӣ, одамони ҷанговару бошуҷоатро ба корҳои лашкардориву сарбозӣ, аҳли дастварзонро ба корҳои кишоварзӣ, тиҷорат, косибӣ, ҳунармандӣ аз рӯйи адолат ва хиради хеш вобаста мекунад ва ягон кас аз вазифаи лоиқаш маҳрум намемонад. Масъалаи дигар ин аст, ки шоҳ бар зидди қувваҳои аҳриманӣ, хоҳ дар дохили кишвар бошад ва хоҳ берун аз он, доимо дар ҷанг аст. Ҷанги шоҳ ҳамчун ҷанги хайр бо шарр аст ва ӯ бо ёрии Аҳуромаздо бо пайравонаш ва ҷанговарону оммаи халқ мебошад. Шоҳ оини маздояснoиро ҳимоят мекунад ва дар навбати худ, аз пайравони Зардушт талаб менамояд, ки дар умури амнияти ҷомеа ва мубориза бар зидди қувваҳои аҳриманӣ ба вай кумак кунанд.

Агар шоҳ бо қувваҳои аҳриманӣ ҳамкорӣ кунад ва ситамгар бошад, он вақт фаррaро аз даст медиҳад, зеро «он чи аз мутуни бостонӣ ва «Шоҳнома» бармеояд, фарри эзадӣ ба ду тариқ аз дасти шоҳ мерафта: яке тамарруди мустақим дар баробари Худованд, яъне иддао ба худоӣ кардани шоҳ ва дигаре тамарруди ғайримустақим дар баробари Худо, яъне бедодгарӣ ба халқ (чун шоҳ ба унвони намояндаи Худо мувaззаф ба додгарӣ аст)» [13,с.61]. Мувофиқи маълумоти «Авасто», Ҷамшед – савумин подшоҳи Пешдодӣ чун иддаои худоӣ кард, фаррaро аз даст дод. (1,487). Фарри шоҳӣ ба Ҷамшед се маротиба дода мешавад, аммо Ҷамшед се маротиба ба хатогӣ даст мезанад ва аз фарр маҳрум мегардад. Илова бар ин, агар инсон бадахлоқ бошад, ҳеҷ гоҳ лоиқи фар намешавад. Афросиёб, шоҳи Тӯрон, барои ба ин фар соҳиб шудан бисёр кӯшишҳо мекунад, аммо комёб намешавад. Қиссаи муборизаи Афросиёб барои ба даст овардани фар ва нокомии ӯ дар нуздаҳумин Яшт, яъне «Зомиёд Яшт» ва ё «Каён Яшт»-и «Авасто» дар бандҳои 56-64 муфассал омадааст.

Вақте ки бедодгарии густурда ва тоқатфарсои шоҳ собит мешуд ва он исён маҳсуб мегашт ва агар шоҳ ба айби исён аз тахт фароварда мешуд, нишон аз маҳрум гаштан аз фарри эзадӣ буд [1,с.487].

Худкомагӣ, ситам ва нотавонии шоҳ дар барқарории осоиштагии ҷомеа омилҳои аз даст додани фарри эзадӣ маҳсуб мeёфт, ки «Аҳуромаздо аз шаҳриёр нек хоста, ки худкома набошад» [1,с.491]. Суруре, ки натавонад кишварро эмин ва мардумонро бидуни ситам нигаҳ дорад, бадтарин сурур аст [1,с.75].Бинобар ин, дар асотири қадимии Эрони куҳан агар шоҳ ситамгар шавад, фарри шоҳӣ аз ӯ ҷудо мегардад, вале аз хонадони ӯ хориҷ намешавад ва агар писаре дорад, ба ӯ мерасад. Фарра ба касоне, ки ситамгоранд ва рӯҳи аҳриманӣ доранд, насиб намешавад, чи тавре ки Заҳҳок ва Афросиёб борҳо барои ба даст овардани фарра кӯшиданд, вале ҳар бор ноком монданд.Мувофиқи таълимоти «Авасто» шоҳон ба ҳафт кишвар ҳукмронӣ мекарданд: «... ки дерзамоне аз они Ҳушанги Пешдодӣ буд; чунон ки бар ҳафт кишвар шаҳриёрӣ кард ва бар девону мардумони [дурванд] ва ҷодуёну париён ва кӯҳҳои ситамкор ва карапҳо чира шуд ва дусум аз девони мазандари дурвандони варинаро барандохт» [1,с.489].

«Аз он ки ... Таҳмурас... бар ҳафт кишвар шаҳриёрӣ кард», «... ки дерзамоне Ҷамшед хуб рама буд, чунон ки бар ҳафт кишвар шаҳриёрӣ кард» (1, 489)

«Афросиёби табоҳкор дар орзуи фарри Зартушт ҳама ҳафт кишварро бипаймуд» [1,с.500].

Иборaи ҳафт кишвар дар «Авасто» дар саҳифаҳои 297, 303, 323, 331, 337, 338, 373, 375, 392, 451, 489, 500, 586, 595, 626, 865 зикр шудааст.

Дар сарчашмаҳо шаҳриёрон шоҳаншоҳ низ номида мешуданд, зеро ҳукмфармоии шоҳон ба сарзаминҳои ҳафт кишвар қонуният дошт ва ҳар як кишвар ҳокими худро низ дошт ва ҳокимони онҳо сатрапҳои шоҳ маҳсуб мешуданд. Аз ин рӯ, шоҳи давлат ба болои шоҳони ҳафт кишвар чун шоҳӣ шоҳон ё худ шоҳаншоҳ қабул шуда буд.

Шоҳаншоҳии шаҳриёрон дар ҳафт кишвар дар осори ҳакимони асрҳои миёнаи тоҷик, аз ҷумла дар достонҳои «Искандарнома»-и Низомии Ганҷавӣ, «Оинаи Искандарӣ»-и Амир Хусрави Деҳлавӣ ва «Хираднoмаи Искандарӣ»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ низ зикр шудааст. Ҳамин тариқ, шоҳи идеалӣ «Авасто» ва осори паҳлавӣ бо вижагиҳои махсус ифода шудааст:

1.Мувофиқи таълимоти «Авасто» ва осори паҳлавӣ шоҳ бояд соҳиби фарри эзадӣ гардад, ки он фарри каёнӣ ва ё фарри эронӣ низ номида мешуд. Фар ба он шоҳ муяссар мешуд, ки бо қувваҳои аҳриманӣ зиддият дошта, барои нигоҳ доштани амнияти кишвар ва адолат мубориза барад.

2.Шоҳи идеалиро лозим меомад, ки барои соҳиб будан ба фар аз нажоди шоҳон бошад ва аз мардуми одӣ набошад. Тану ҷисми шоҳ бояд саломат ва аз нуқс орӣ бошад.

3.Шоҳи идеалиро зарур буд, ки дар ҳунарҳои ҷангӣ, мисли аспсаворӣ, найзаандозӣ ва камонкашӣ варзида бошад. Дар шикоргарӣ ва паҳлавонӣ саромад бошад.

4.Шарти дигар барои шоҳи ормонӣ будан, хирадманд будани шоҳ аст, зеро хирад неруест, ки битавонад хубро аз бад ҷудо кунад. Хирад барқароркунандаи тавозун миёни имкон ва ормон аст. Шоҳи хирадманд вақтҳои душворӣ амалҳои дуруст анҷом дода, мардумро аз азобу шиканҷа озод менамояд ва баҳри шукуфоии мамлакат чора меандешад.

5.Шарти дигар одил будани шоҳ аст. Шоҳ агар одил бошад ва ба дурӯғ роҳ надиҳад, ҳама росткирдор мешаванд. Ҳар як табақаи иҷтимоӣ мувофиқи ҷойгоҳи худ амал мекунад ва ҳар нафар шоистаи қудрату ҳунари хеш ба вазифаҳои муносиб ба кор гирифта мешаванд.

6.Шоҳи идеалӣ ҳамон ҳисобида мешуд, ки доимо аз болои худ кор мекунад ва хатогиҳои хешро ислоҳ намуда, ба оин ва фазилати ахлоқии давлатдорӣ бовафо мемонад.

7.Дар ҳолатҳои гуногун барои ҳалли масъалаҳо аз ҳадди эътидол намегузарад ва ифротгароӣ намекунад. Шоҳи ормониро лозим аст, ки дар муносибот бо ҷамъият ва ё фард аз ҳадди инсоф нагузарад ва дар ҳар амал ҳадди миёнаро интихоб карда, таносуб ва эътидолро нигаҳ дорад. Дар муносибат шоҳ ба халқ ифрот намекунад. Риояти ҳадди эътидол низоми муносибатҳои иҷтимоиву сиёсии шоҳро танзим менамояд.

8.Шоҳи идеалиро мебоист, аҳду паймонҳоро нашиканад ва ба ваъдаҳои додааш содиқ бимонад. Доимо барои беҳтар намудани вазъи мардум кӯшиш менамояд. Ба ноадолатӣ роҳ намедиҳад ва аз болои вазирону намояндагони худ ва лашкариёну рӯҳониён назорати доимӣ мекунад, то онҳо аз болои мардум зулмро раво набинанд.

9.Дар сарчашмаҳои мазкур, ба ҷуз аз маҳакҳои ахлоқӣ, боз таърихан қонунияти сиёсии шоҳон дар идораи ҳафт кишвар зикр шудааст, ки шаҳриёрон ҳамчун шоҳаншоҳон, яъне шоҳи шоҳони ҳафт кишвар маҳсуб дониста мешуданд ва ин масъала дар ақидаҳои ҳакимони асрҳои миёна, аз ҷумла Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Абдурраҳмони Ҷомӣ зикр шудааст.

АДАБИЁТ

1. Авасто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ / Тарҷумаи Ҷалил Дӯстхоҳ. –Теҳрон: Марворид, 1206. -Ҷ. 1, 2. - 526с.
2. Андарзи Ушнари доно. Тарҷумаи Рашид Ёсимӣ. [Манбаи электронӣ]. *URL:* www.tarikhfa.com
3. Андарзи Хусрави Қубодон / Матни паҳлавӣ бо тарҷума, ҳавошӣ ва фарҳанги паҳлавии Муҳаммад Мукрӣ. -Теҳрон, 1951. – 64 с.
4. Ардавирафнома. Тарҷумаи Рашид Ёсумӣ // Маҷаллаи «Мухр». -№ 1. -С. 9-16; -№ 2. -С. 149-156; -№ 3. -С. 241-248; -№ 4. -С. 365-371; -№ 5. -С. 465-472.
5. Ашраф Аҳмад. Ҳувияти эронӣ аз даврони бостон то поёни паҳлавӣ / Тарҷумаи Ҳамид Аҳмадӣ. –Теҳрон: Най, 2016. -142 с.
6. Бахтиёрнома. Тарҷумаи Дақоиқии Марвазӣ. –Теҳрон: Армуғон, 1926. – 88 с.
7. Бундаҳишн. Тарҷумаи Меҳрдод Баҳор. –Теҳрон: Тӯс, 1395. –237 с.
8. Динкард. Китоби савум. Тарҷумаи Фаридун Фазилат. –Теҳрон: Фарҳанги Деххудо, 2002. – 120 с.
9. Корномаи Ардашери Бобакон. Тарҷумаи Қосим Ҳошимӣ Нажод. –Теҳрон: Нашри Марказ, 1991. – 84 с.
10. Минуи хирад. Тарҷумаи Аҳмад Тафазулӣ. –Теҳрон: Тӯс, 2000. –138 с.
11. Насруллоҳ Абулмаолӣ. Калила ва Димна. Тасҳеҳ ва тавзеҳи Муҷтабо Минавӣ. -232 с. [манбаи электронӣ]. www.spadanasoft.com
12. Номаи Тансар ба Гӯшнасп / Тасҳеҳи Муҷтабо Минавӣ. –Теҳрон: Интишороти Хоразмӣ, 1975. – 251 с.
13. Таҳомӣ Муртазо. Шоҳи ормонӣ ва ормоншаҳрӣ //Маҷаллаи Ҷусторҳои таърихӣ. -Теҳрон, 2018. -С.43-63.

МАҲАКҲОИ АХЛОҚИИ ШОҲИ ИДЕАЛӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ ПАҲЛАВӢ

Мақола ба масъалаи маҳакҳои ахлоқии шоҳи идеалӣ дар сарчашмаҳои паҳлавӣ бахшида шудааст. Дар рафти таҳқиқ муаллиф масъалаи назария ва маҳакҳои ахлоқии шоҳи идеалиро дар осори паҳлавӣ таҳлил намудааст. Мувофиқи таълимоти «Авасто» ва осори паҳлавӣ шоҳ бояд соҳиби фарри эзадӣ гардад, ки он фарри каёнӣ низ номида мешуд. Фар он вақт ба шоҳ муяссар мешуд, ки бо қувваҳои аҳриманӣ зиддият дошта, барои нигоҳ доштани амнияти кишвар ва адолат мубориза барад. Ҳамин тариқ, дар осори мазкур як қатор маҳакҳо таъкид шудаанд, ба мисли солимии бадан, аз мардуми одӣ набудан, нуқсон надоштан, ҳунарҳои ҷангӣ, мисли аспсаворӣ, найзаандозӣ ва камонкашӣ доштан, дар шикоргарӣ ва паҳлавонӣ саромад будан, хирадманд, адолат, росткирдор, ислоҳкунандаи хатогиҳои худ, вафодор, мувозинати ҳадди миёнаро риоя кардан, зидди зулму ситам будан ва ғайра.

Калидвожаҳо: шоҳи идеалӣ, ахлоқ, сарчашмаҳои паҳлавӣ, фарри эзадӣ, фарри каёнӣ, маҳакҳо, хирадманд, адолат.

ЭТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ИДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ В ПЕХЛЕВИЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Статья посвящена этическим критериям идеального правителя в пехлевийских источниках. В процессе исследования автор проанализировал теорию и этические критерии идеального правителя в пехлевийских

источниках. Согласно учениям «Авеста» и пехлевийских источников, правитель должен иметь божий дар (фарри эзади), который также назывался «фарри каёни». Правитель, который сражался с дьяволской силой и боролся за безопасность и справедливость в стране, мог обладать таким божьим даром. Благодаря этому дару, правителю удавалось сразиться с дьявольской силой и тем самым обеспечить государственную безопаснотьи справедливости в стране. Таким образом, в упомянутых произведениях существуют такие критерии, как: обладание хорошим физическим здоровьем, быть благородного происхождения, не иметь физических и умственных отклонений, обладать военными способностями, уметь ездить верхом, метать копьём, стрелять из лука, уметь охотиться, быть борцом, обладать светлым умом, быть справедливым, честным и порядочным, обладать чувством меры и достоинства, самосовершенствоваться, бороться с несправедливостью и со злом.

Ключевые слова: идеальный король, этика, Авеста, пехлевийские, критерии, источники, божий дар, мудрость, справедливость.

ETHICAL CRITERIAS OF THE IDEAL KING IN PAHLAVI SOURCES

The article is devoted to the ethical criteria of an ideal ruler in pahlavi sources. In the process of research, the author analyzed the theory and ethical criteria of an ideal ruler in pahlavi works. According to the teachings of "Avesta" and pahlavi works, the ruler must have a divine talent (farri ezidi), which was also called as "farri kayani". The ruler who fought with devilish power and fought for security and justice in the country could have such a divine talent. Due to this divine talent, the ruler was able to fight the devilish force (ahremani power) and thereby ensure state security and justice in the country. Thus, in the mentioned works there are criteria such as: having good physical health; being of noble birth; not having physical and mental disabilities; having military abilities, being able to ride a horse, throw a spear, shoot a bow, be able to hunt, be a fighter and so on. In addition, an ideal king had to have a bright mind; to be fair, honest and decent; to have a sense of proportion and dignity, self-improvement; to fight against injustice and evil.

Key words: ideal king, ethics, Avesta, pahlavi sources, divine talent, criteria, wisdom, justice, self-improvement.

Сведения об авторе: ***Камолов Фарухджон Абдукадирович*** - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проспект И.Сомони 169. E-mail:: **foteh122010@gmail.com**

Information about the author: ***Kamolov Farrukhjon Abdukodirovich*** - Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce Candidate of Science in Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Languages. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I.Somoni Avenue, 169. Phone: **(+992) 92-847-86-16**

УДК:1/14 (575.3)

ТАҲЛИЛИ ФАЛСАФӢ ВА УМУМИИЛМИИ МАФҲУМИ ИТТИЛООТ

Камолов Ш.В.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар охири чоряки асри XX ва ибтидои асри XXI инсоният ба давраи нави рушди худ – марҳилаи бунёди ҷомеаи иттилоотӣ қадам монд. Ҳамзамон бо рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ба амал омадани инқилобҳои иттилоотӣ ва бо пайдоиш, гузариш ва диққати махсус ба ифодаи ҷомеаи иттилоотӣ, ки шиори асри мо гаштааст, мафҳуми иттилоот муҳаққиқони ҳама самтҳоро, аз гуманитарӣ то табиатшиносӣ, ба худ ҷалб намудааст. Бояд қайд намуд, ки иттиллот захираи муҳимми ҷомеаи муосир дониста шудааст ва махсусан истифодаи васеи манбаъҳои иттилоотӣ ба гузариши ҷомеа ба дараҷаи нави рушди худ – ҷомеаи иттилоотӣ оварада мерасонад. Технологияҳои иттилоотии муосир бошад, ба тамоми самтҳои ҳаёти инсонӣ реша давонда, ба таври муттасил муҳити моро дигаргун месозанд. Дар чунин шароит моро зарур меояд дар ҷомеи иттилоотӣ, ки захираи муҳимтарини ин ҷомеа иттилоот мебошад, кор ва зиндагиро омӯзем.Иттилоотонии ҷомеа бошад бо худ таҳаввулоти илмию техникӣ ва иқдисодию иҷтимоиро меорад, ки он, дар навбати худ, ҳаёту фаъолият ва тафаккуру арзишҳои инсониро дигаргун месозад [5,с.4]. Муттасилот ва суръати ин дигаргуншавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки асри XXI асри информатикаву иттилоот, технология ва ҷомеаи иттилоотӣ хоҳад буд. Гуфтан мумкин аст, ки иттилоот ба мафҳуми калидии манзараи муосири илмии олам мубаддал гаштааст.

Дар адабиёти муосири илмӣ мафҳуми иттилоот то ҳол ҳамчун мафҳуми умумиилмӣ шарҳ меёбад, агарчи як қатор файласуфон онро ҳамчун категорияи фалсафӣ эътироф намудаанд. Мафҳуми мазкур ҳанӯз дар фалсафати атиқа баррасӣ гардида буд. Масалан, дар фалсафаи Юнони қадим бо мафҳуми иттилоот монанд ва то дараҷае мувофиқ мафҳуми энтелехия (Entelechie; аз юн.en - «дар», telos - «мақсад» ва echein - «доштан; он чи ки дар худ мақсад, хадаф дорад») яке аз мафҳумҳои марказии фалсафаи Арасту, ифодакунандаи ягонагии чор сабаб, ва ё принсипҳои асосии ҳастӣ – материя, шакл, сабаби ҷорӣ (ҳаракат) ва мақсади мавҷуд аст. Иттилоот мафҳуми хеле васеъ буда, охири асри гузашта устуворона ба таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ, ҳамчун синоними калимаи байналмилалии «информатсия» ворид гаштааст. Мафҳуми информатсия аз калимаи лотинии «informatio» сарчашма гирифта, маънои маънидодкунӣ, фаҳмондадиҳӣ, баёнкунӣ, хабардоркунӣ ва ғайраро дорад. Калимаи «иттилоот» бошад, баромади арабӣ

дорад. Вожаҳои дигари арабиасоси «хабар», «ахбор», «маълумот» ва ғайра баъзе пахлуҳои ин мафҳумро маънидод менамоянд. Ибрози асосгузори кибернетика Норберт Винер оиди табиати иттилоот хуб маълум аст: «Иттилоот ин на материя ва на энергия. Ин сеюмин аст». Яъне, дар олам ба ҷуз материя ва энергия чизи дигаре, сеюмин аст, ки ин иттилоот мебошад. Ба ақидаи муҳаққиқон В.М. Глушков, Б.Б. Кадомтсев, А.Д. Урсул, Ю.И. Шемакин, К.К. Колин, «олами воқеиро се ҷузъиёти фундаменталӣ: материя, энергия ва иттилоот ташкил медиҳад, ки худкифоя буда, шаклҳои гуногуни зоҳиршавии воқеияти объективии новобаста аз шуури мо вуҷуддоштаро дар худ ифода менамоянд» [6,с.69].

Солҳои охир атрофи масъалаи иттилоот ва моҳияти он миёни олимон, файласуфон ва коршиносон баҳсҳо идома дошта, конфронсу симпозиумҳои гуногуни илмӣ баргузор шуда истодаанд. Аммо, новобаста ба он ки тавсифҳои гуногуни он аз нуқтаи назари илмҳои хусусӣ муайян гардидаанд, ин мафҳум то ҳол таърифи ягонаи умумиқабулро соҳиб нагаштааст.Вале вобаста ба соҳаи донише, ки таҳқиқот гузаронида мешавад, тавсифҳои зерини он муайян гардидаанд, ки ба ин ё он ҷанба ва ё паҳлуи ин мафҳуми бисёрмаъно равшанӣ меандозанд:

✓ Таъриф аз нуқтаи назари илмҳои кибернетикӣ: иттилоот ин ифодаи мазмунест, ки аз олами беруна дар раванди мутобиқшавӣ бо он ба даст меояд (Винер).

✓ Таъриф аз нуқтаи назари илмҳои физикӣ: иттилоот ин инкори энтропия (Бриллюэн).

✓ Таъриф аз нуқтаи назари информатикаи назариявӣ: иттилоот муошират ва робита, ки дар раванди он номуайянӣ бартараф мегардад (Шенон).

✓ Таъриф аз нуқтаи назари психология. иттилоот интиқоли гуногунрангӣ (Эшби).

✓ Таъриф аз нуқтаи назари химияи назариявӣ: иттилоот аслӣ, навгонӣ; иттилоот – ченаки мураккабии сохтор (Мол).

✓ Таъриф аз нуқтаи назари назарияи эҳтимолият: иттилоот эҳтимоли интихоб (Яглом).

✓ Иттилоот - ин маълумот оиди объект ва ҳодисаҳои олами атроф, ҷузъиёти онҳо, хосият ва ҳолати онҳо, ки норасоии дараҷаи номуайянӣ ва донишро дар онҳо кам мегардонад (Н.В.Макарова).

✓ Иттилоот – ин гуногунрангии инъикос (Урсул).

✓ Иттилоот – ин мазмуни рафти инъикос (Тузов).

✓ Иттилоот - маълумот дар бораи ягон ҳодиса, ашё, шахс, рӯйдод ва умуман муҳити атроф аст, ки сатҳи номуайянии дониши инсонро дар ҳамон самти омӯзиш кам менамояд (таъриф аз нуқтаи назари информатика.

✓ Иттилоот – ин моҳияти махсуси баҳамгузариши моддӣ ва идеалӣ мебошад (таъриф аз нуқтаи назари фалсафа).

Тавре маълум гашт, иттилоот хосияти бисёрмаъноӣ дошта, натиҷаи омезиши маъноҳои техникӣ ва муқаррарист. Дар баёну тафсирот ва адабиёти илмӣ дар маъноҳои гуногун ва ниҳоят васеъ истифода мегардад. Нахустибтидои вай дар осори гуногуни фалсафӣ ба он оварда расонид, ки вайро дар қатори материя ва энергия ба сифати мафҳуми ифодакунанадаи яке аз нахустасоси бунёдии олам баррасӣ намоянд. Дар истифодаи муқаррарӣ бошад, иттилоот ин маълумот, ахбор оиди чизе ва ё раванди интиқоли онҳо мебошад. Дар доираи эпистемологияи иттилоотӣ иттилоот бояд дар намуди абстрактӣ, универсалӣ ва умумӣ баррасӣ гардад. Дар чунин ҳолат иттилоот ҳамчун тарзи таҳвилу баёни дилхоҳ тағйирот (физикӣ ва ё иттилоотӣ) фаҳмида мешавад. Иттилоот ҳамчун таҳвили тағйиротҳои амалишуда дар муҳити материалӣ тавассути барандаи материалӣ мебошад [10,с.153].

Универсалӣ будани иттилоот имкон медиҳад онро дуруст барои ворид шудан ба дигар фазо (сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ) истифода бурд ва ин хусусият барои ҳалли масъалаҳои гуногуни илмҳои таҷрибавӣ боз ҳам васеътар истифода шуда истодааст [8,с.9].

Таҷрибаи рӯзгор ва дониши одамон нисбат ба ҳодисаҳои муҳити атроф дар ҳамбастагӣ бо азхудкунии иттилоот рушд ёфтааст. Маҳз ҳамин раванд ба ташаккул ёфтани инфосфера оварда расонидааст [5,с.7].

Иттилоот объекти физикӣ нест, аммо ҳангоми аз як ҷой ба ҷойи дигар ирсол додан, он дар ҷойи қаблӣ низ боқӣ мемонад, барои ирсол додан онро тавассути ягон барандаи моддӣ тасвир мекунанд ва новобаста аз намуди баранда, миқдори иттилооти интиқолёфта бетағйир мемонад. Воқеияти идеалӣ ба таври объективӣ вуҷуд дорад ва натиҷаи баҳамтасиррасонии объектҳои моддӣ мебошад. Чуноне ки қайд намудем, иттилоот объекти физикӣ набуда, балки барои зоҳиршавии худ ба объект ва ё раванди воқеияти физикӣ, ки барандагони он мебошанд, эҳтиёҷ дорад. Новобаста ба хосияти идеалӣ, иттилоот метавонад ба объектҳои моддӣ таъсир расонад. Воқеияти физикӣ ва идеалии олами атроф бо ҳамдигар дар алоқамандии зич буда, метавонанд ба якдигар таъсири амиқ расонанд. Воқеият хосияти дуалистиро дорост, чунки он ҳамзамон дар худ чи воқеияти физикӣ ва чи воқеияти идеалиро дар бар мегирад, ки хосияти инъикоси дуҷонибаро доранд. Дарк ва муайян намудани мафҳуми иттилоот бисёр душвор буда, дар шароитҳои

гуногун рангоранг зоҳир мешавад: дар низоми физикии табиати ғайризинда, низомҳои биологӣ, дастгоҳҳои техникӣ, низомҳои иҷтимоӣ ва шуури инсон. Ҳама гуна объектҳои дар олам вуҷуддошта, чи ашёҳо чи ғайриашёҳо (майдонҳои гравитатсионӣ, электромагнитӣ ва ғ), инчунин ҳама равандҳои ҳаракат ва тағйирёбии дохилии бо ин объектҳо баамаломада, воқеияти физикиро ташкил медиҳанд. Воқеияти идеалӣ ба таври объективӣ новобаста аз фаъолияти шуур вуҷуд дошта, ҳамчун ҷузъи муҳимми воқеият монанди воқеияти физикӣ буда, дар натиҷаи баҳамтаъсиррасонии объектҳо ва ё равандҳои физикӣ пайдо шуда, инъикоси хосиятҳои як объект ва ё протсессро дар сохтори дигар ифода менамояд. Хосияти бунёдии воқеияти физикӣ ва идеалӣ ин хусусияти инъикоси мутақобила мебошад, ки имконияти зоҳиршавии ҷанбаҳои гуногуни падидаи иттилоотро ташкил медиҳад. Агар дар натиҷаи баҳамтаъсиррасонӣ тағйирёбии баъзе хосиятҳои равандҳо рух диҳад, ин тағйиротҳоро ҳамчун яке аз намудҳои иттилооти динамикӣ бояд баррасӣ намуд.Табиати физикии барандагони иттилоот аҳаммияти калон надошта, муҳим он ки онҳо қобилияти дарки иттилоотро ба роҳи тағйирёбии мувофиқи сохтори дохилӣ (барои объектҳои физикӣ) ва ё ҷузъиётҳои худ (барои равандҳои динамикӣ) дошта бошанд.

Новобаста ба он ки иттилоот ба воқеияти олами идеалӣ мансуб аст, дар алоқамандӣ ба яке аз объект (ваё протсесс)-и физикӣ, он метавонад ба объект (протсесс)-и дигари олами физикӣ таъсир расонад, ки барандаи нави он мегардад. Ҳамин тариқ, раванди кӯчиши иттилоот аз як объект ва ё протсесси воқеияти физикӣ ба объект ва протсесси дигар амалӣ мешавад. Иттилооти физикӣ дар худ хосияти объективии воқеиятро, ки дар гуногунрангии тақсимоти материя ва ё энергия дар фазо ва ё вақт, инчунин дар ҷоришавии нобаробарии равандҳои динамикӣ дар табиати ғайризинда, низмоҳои техникӣ ва биологӣ зоҳир мешавад, ифода менамояд.

Иттилоот ба ҳама дараҷаҳои ташкили материя ва энергия дар олами моро иҳотакарда ҷорӣ мешавад, он нахустсабаби ҳаракати материя ва энергия буда, самти ин ҳаракатро дар фазо ва вақт муайян менамояд. Иттилоот падидаи бисёрҷонибаи воқеият буда, худро ба таври хосса дар шароитҳои гуногуни ҷорӣ гардидани равандҳои иттилоотӣ дар муҳитҳои гуногунранги иттилоотии табиати зинда ва ғайризинда нишон медиҳад: дар олами табиии ғайризинда, объектҳои техникӣ ва низоми табиати сунъии аз ҷониби инсон сохташуда, низомҳои биологӣ, инчунин дар ҷамъияти инсонӣ ва шуури инсон [6]. Аммо, метавон тахмин кард, ки баъзе қонуниятҳои бунёдии зоҳиршавии иттилоот, ки барои равандҳои иттилоотии дар объект, протсесс ва дилхоҳ ҳодисаи дар табиат амалишаванда умумӣ мебошад, вучуд дошта бошад. Иттилоот ҳамчун ченаки тартиботи сохторҳо ва ба ҳамробитадории онҳо хусусияти объективии на ҳама давраҳои ташкили материя мебошад. Ҳамчун атрибути материя иттилоот дар раванди худташкилёбии он ширкат намуда, ба пайдоиши олами зинда, ҳамчунин ба ташаккули гомеостаз ва падидаи идора мусоидат намудааст.

Дар асоси раванди худинкишофёбӣ ягонагии диалектикӣ ва муборизаи ба ҳам зидди тамоюлҳо: низом ва бенизомӣ ҷой дорад. Материя дараҷаҳои сифатии ташкил ва инкишофи аз поён ба болоро дорад. Ҳолати нисбатан устувори материяро сохторҳо, объектҳои пайдоиши табиӣ ва сунъӣ ташкил медиҳанд. Онҳо иттилооти сохториро ба вуҷуд меоранд. Раванди баҳамтаъсиррасонии байни сохторҳо мавҷуд аст. Равандҳо бо суръати шиддатнокии ҷараёнҳои иттилоотии ин дараҷаҳоро тағйирдиҳанда фарқ мекунанд. Махсусан дар ҷанбаи иттилоотӣ аз ҳама равшан иртиботи объектҳо ва протсессҳо зоҳир мешавад. Барои дарки таъсири мутақобилаи шаклҳои ҳаракат бо намудҳои материя назарияи инъикос нақши муайянкунандаро мебозад, чунки ҳама шаклҳои ҳаракат дар заминаи механизмҳои инъикоскунанда зоҳир мешаванд. Инъикос ин хосияти низомҳои моддӣ дар раванди таъсири мутақобилаи сабт ва қайд кардани пайгириҳои таъсири низоми дигар ва ҷамъ кардани онҳо дар сохтори худ мебошад. Ин шакли ғайрифаъоли инъикос асосан ба таъсири мутақобилаи физикии объектҳои табиати ғайризинда хос мебошад. Ҳатто дар субатом заррахо нишонаҳои муайяни ҳиссӣ мавҷуд аст: ҷалб ва теладиҳӣ, валентнокии атомӣ, робитаи молекулавӣ.

Инъикос яке аз хосиятҳои материямонанди фазо, вақт, ҳаракат, омили муҳимтарини муайянкунандаи хосияти таъсири мутақобила буда, шаклҳои он таърихан дар якҷоягӣ бо инкишофи материя рушд меёбад. Дараҷаҳои баланди инкишофи материя шаклҳои мукаммали инъикосро доро мебошанд. Ҳама маҳсули фаъолияти маърифатии инсон инъикоси фаъоли воқеият мебошад. На масса ва на энергия, балки дараҷаи ташкил инкишофро дар низоми қобилияти инъикосӣ тавсиф медиҳад. Мутаассиршавӣ дар табиати ғайризинда дар асоси инъикос, чун қоида, дар шароитҳои амиқи дорои характери статистикӣ ба амал меояд, барои ин на ҳама инъикос метавонад дар баҳамтаъсиррасонӣ амалӣ шавад. Ҷузъҳои низом дар натиҷаи инъикос ва мутаассиршавӣ дар асоси қонуниятҳои физика, химия ва қонунҳои эҳтимолият сохтори ботартиби афзалиятноки устуворро ба вуҷуд меоранд. Инъикос дар табиати ғайризинда мақоми мустақилона вуҷуд

доштанро надорад, вале дар шароитҳои муайян равандҳои худташкилёбии содалавҳона ва ҷоришавандаи суст пайдо мешаванд. Инъикоси намуди ғайрифаъоли хосси олами ғайриорганикӣ «заминаҳои генетикӣ» ва «асоси функсионалии» пайдоиши шаклҳои нисбатан олии инъикос дар табиати зинда ва ҷомеаи инсонӣ мебошад. Фаъолнокии инъикос дар он зоҳир шуд, ки организмҳои поёнӣ «ҳассосияти мақсаднокро» ба даст оварданд. Ибтидои мубаддалшавии инъикос ба омили сигналӣ-иттилоотӣ дар аксуламалҳои каталикии низомҳои пешазбиологӣ ба пайдоиши ҷанинҳои худташкили биологӣ ва худидоракунӣ хизмат намуд.

Таъсири сиклӣ-пайвастаи давомдори (континуум) вақтӣ-фазоии олам ба сохторҳои устувор ба тағйирёбии сифатӣ дар нахустасоси биологӣ, ба худташаккулёбии сохтории ҳамроҳикунандаи мураккабии хусусиятҳои функсионалии он бурда мерасонад. Дар мавриди низомҳои биологӣ инъикос ҳамчун қобилияти ба ин ва ё он таъсири ҳаётан муҳим ҷавоб додани организми зиндабуда, бо ҳамин он аз навъи инъикоси дар олами ғайриорганикӣ мушоҳидашаванда фарқ мекунад. Навъи содатарини инъикос дар олами низомҳои биологӣ мутаассиршавӣ мебошад. Мутаассиршавӣ воситаи махсуси мубодила ва ба муҳит мутобиқ шудани созвора (организм) аст. Дар зинаи мутаассиршавӣ инъикос хусусияти фаъол ва интихобӣ пайдо мекунад. Бе мутаассиршавӣ дар байни созвора ва муҳит ягон навъи робита барқарор намегардад. Созвораҳои зинда аз маҷмӯи асари таъсири мутақобила ва ҷудокунии ҷанбаи иттилоот оғоз мекунанд. Онҳо ба гуногунрангӣ мутаассир шуда, густариши аксуамалҳои мураккабро дар низоми созвораи зинда муайян менамоянд, ки аз ҳодисаҳои олами беруна пеш мегузаранд. Дар асоси функсияи мақсадноки нигоҳдории томияти худ, низомҳои зинда қобилияти мутаассиршавиро на танҳо ба арзиши мутлақи таъсирот, балки дар муносибат бо ҷузъиёти худ низ пайдо мекунанд. Бо болоравии дараҷаи ташкил, барои дуруст мутаассир ва мувофиқ шудан ба муҳити атроф, созвора бояд тавре иттилоотро оиди тағйирёбии ин муҳит қайд намояд, ки дар онҳо тадриҷан қобилияти рамзбандии иттилоот пайдо мешавад. Дар ин замина шакли нави сабабнокии иттилоотӣ пайдо мешавад. Ин сабабнокӣ бо роҳи рамзгузории аксуамалҳо ба таъсироти пешинаи ҳаводиси олами беруна, дархотиргирии онҳо дар рамзи генетикӣ бо имконияти истифода дар таъсироти ҷорӣ, дар раванди фаъолияти ҳаётӣ, амалӣ мешавад. Ин имкониятҳои нави муборизаро бо энтропия ба миён овард. Инъикоси пешсафи бевосита алоқаманд бо мувофиқшавӣ ва худомӯзӣ дар заминаи робитаҳои баръакс, минбаъд инкишофи прогрессивии организмҳои зинадаро муайян намуд. Атрибути асосии организмҳои зинда - ин мушахассии ташкилӣ мебошад. Он аз ду ҷузъи ба ҳам алоқаманд – ташкили сохторӣ ва функсионалӣ шакл мегирад. Модда бо тартиб мураккаб мегардад, ба зинаи низомҳои бисёр меафзояд, дар асоси инъикос робитаҳои баръакс дар шароити муҳити мубориз фаъолият менамояд. Муҳит ҳавасмандгардонии фаъолияти низом буда, муборизаро идома дода, ҳаракат ва худинкишофёбиро бунёд мекунад. Илова бар ин, инъикос ба ташкили функсионалӣ боис мегардад [1].

Шарти мавҷудияти иттилоот – ин мавҷудияти сарчашма, канали алоқа ва гирандаи иттилоот мебошад. Ин ба иттилооти оперативӣ тааллуқ дорад. Дар худи сохтори объектҳо иттилооти сохторӣ низ мавҷуд аст. Он дар ҳоле ба иттилооти оперативӣ мубаддал мегардад, ки гирандаи иттилоот ва канали алоқа пайдо мешавад. Иттилооти оперативӣ мазмуни ҳама намуди равандҳо, шаклҳои ҳаракати материя (дар шакли ҳаракати биологӣ дар асоси худтанзимкунӣ, дар ҳаракати иҷтимоӣ – дар заминаи фаъолияти иттилоотӣ-идоракунӣ)-ро ташкил медиҳад. Иттилооти оперативӣ сохторҳои нисбатан устувори намудҳои биологӣ, ташкили иҷтимоӣ, объектҳои зиёди ноосфераи тартиби моддӣ ва маънавиро тавлид ва мукаммал менамояд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки «иттилоот» яке аз мафҳумҳои бунёдӣ дар қатори мафҳумҳои «материя» ва «энергия» буда, аз рӯйи дараҷаи категорияҳои умумиилмӣ ва фалсафӣ баробармаъно мебошад. Онҳо мутақобилан ҳамдигарро пурра ва мутақобилан ҷанбаҳои гуногуни объектҳо, равандҳо ва ё ҳаводиси воқеияти физикии омӯхташавандаи илмро тавсиф мекунанд. Дар натиҷаи гуногунандешии дар боло зикршуда атрофи масъалаи иттилоот ва моҳияти он чунин хулосаҳо ба даст меоянд:

- ✓ Олами воқеиро се ҷузъиёти бунёдӣ-материя, энергия ва иттилоот ташкил медиҳад, ки худмустақил буда, намудҳои гуногуни воқеияти объективии новобаста аз шуури мо вуҷуддоштаро дар худ зоҳир менамоянд. Онҳо аз рӯйи дараҷаи категорияҳои умумиилмӣ ва фалсафӣ барбармаъно мебошанд.
- ✓ Иттилоот объекти физикӣ набуда, балки барои зоҳиршавии худ ба объект ва ё протсесси воқеияти физикӣ, ки ҳамчун барандагони он хизмат мекунанд, эҳтиёҷ дорад.
- ✓ Мафҳуми иттилоотро фаҳмидан ва муайян намудан бисёр душвор аст, зеро он худро дар шароитҳои гуногун: дар низомҳои физикии табиати ғайризинда, дар низомҳои биологӣ, дар воситаҳои техникӣ, дар низомҳои иҷтимоӣ ва шуури инсон ба таври гуногун зоҳир менамояд.

✓ Миқдори иттилоот ченаки мураккабии низомҳои ташкилшудаи дилхоҳ табиат буда, имкон медиҳад арзёбии миқдории дараҷаи ин мураккабият ба даст ояд.

✓ Иттилоот ба ҳама дараҷаҳои ташкили материя ва энергияи олами моро иҳотакарда ворид мегардад, он нахустсабаби ҳаракати материя ва энергия буда, самти ин ҳаракатро дар фазо ва вақт муайян менамояд.

✓ Ҳамчун атрибути материя иттилоот дар раванди худташкилёбии он ширкат варзида, ба пайдоиши олами зинда ва ба ин васила ба ташаккули гомеостазис ва падидаи идора мусоидат менамояд.

✓ Инъикос яке аз хосиятҳои материя, монанди фазо, вақт, ҳаракат буда, омили муҳимтарини муайянкунандаи характери баҳамтаъсиррасонӣ мебошад. Шаклҳои инъикос таърихан дар якҷоягӣ бо инкишофи материя рушд меёбанд. Дараҷаҳои баланди инкишофи материя шаклҳои ниҳоят мукаммали инъикосро доро мебошанд. Раванди мукаммалшавии хосиятҳои инъикос аз рӯйи хатти болоравии фаъолнокӣ ва интихобнокии инъикос омадааст. Ҳама намуди маҳсули фаъолияти маърифатии инсон инъикоси фаъоли воқеият мебошанд. На масса ва на энергия, балки дараҷаи ташкил инкишофи низоми қобилияти инъикосро тавсиф мекунад. Робита дар табиати ғайриорганикї дар заминаи инъикос ва шароити амиқи хусусияти статистикӣ, ҳамчун қоида, ба амал меояд, барои ин на ҳама инъикос метавонад дар баҳамтаъсиррасонӣ амалӣ шавад.

✓ Иттилооти оперативӣ сохторҳои устувори намудҳои биологӣ, ташкили иҷтимоӣ, аз ҷумла сохторҳои маънавӣ дар намуди ноосфера ва шуури сайёравиро ташкил, инкишоф ва мукаммал мегардонад.

Вобаста ба гуфтаҳои боло метавон тасдиқ намуд, ки воқеан иттилоот мақоми мафҳуми марказиро дар манзараи муосири илмии олам гирифта, саҳми он ҳатто дар қабули қарорҳои идоракунии истеҳсолот, ҷамъият, тафаккур ва ҳалли масъалаҳои рӯзмарра ба дараҷае афзудааст, ки он ба қатори ду омили ҳаётан муҳимми дигар - материя ва энергия шомил гаштааст. Ҳоло омилҳои сегонаи материя-энергия-иттилоот ба зумраи он ғизоҳое табдил ёфтаанд, ки инсони қарни нав мазмуну мундариҷаи ҳаёт ва фаъолияти ақлонию ҷисмонии худро дар такя ба онҳо ба низом овардааст.

АДАБИЁТ

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Р.Ф.Абдеев. - М.: ВЛАДОС, 1994. - 336 с.: 58 ил.
2. Асмус В.Ф. Античная философия / В.Ф.Асмус. - М.: Высш. шк., 1998. - 400 с.
3. Бриллюэн Л. Наука и теория информации / Л.Бриллюэн. - М.: Медиа, 1960. - 390 с.
4. Винер Н. Кибернетика и общество / Н.Винер. - М.: Изд-во иностр. лит., 1958. - 200 с.
5. Комилов Ф.С. Информатика ва технологияњои иттилоотї / Ф.С.Комилов. – Душанбе, 2016. – 480 с.
6. Колин К. К. Философские проблемы информатики / К.К.Колин. - М.: БИНОМ, 2010. - 264 с.
7. Кашлев Ю.Б. Информация. Дипломатия. Психология / Ю.Б.Кашлев. - М.: Известия, 2002. - 616 с.
8. Почепцов Г.Г. Информационно-политические технологии / Г.Г.Почепцов, - Москва: Центр, 2003. - 384 с.
9. Пузикова В.С. Информация и научная картина мира: автореферат диссертации на соискание усеной степени кандидата философских наук / В.С. Пузикова. - 2005 г.
10. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И.Ракитов. – Москва: Политиздат, 1991. – 287 с.

ТАҲЛИЛИ ФАЛСАФӢ ВА УМУМИИЛМИИ МАФҲУМИ ИТТИЛООТ

Дар мақолаи мазкур таърифҳои гуногуни мафҳуми иттилоот аз нуқтаи назари илмҳои кибернетикӣ, физикӣ, психологӣ тавсиф ёфта, иттилоот ҳамчун мафҳуми калидӣ дар манзараи муосири илмии олам баррасӣ гардидааст. Муаллиф параллели мафҳуми иттилоотро бо мафҳуми энтелехия дар фалсафаи Арасту таҳқиқ намуда, қайд менамояд, ки новобаста ба он ки иттилоот объекти идеалист, он ба объектҳои моддӣ метавонад таъсир расонад. Иттилоот бисёрҷониба буда, дар низомҳои гуногуни табиат бо роҳҳои гуногун интиқол меёбад. Дар мақола таносуби мафҳуми иттилоот бо мафҳуми инъикос нишон дода шудааст. Инчунин, дар мақола хосияти иттилоот, нақши он дар равандҳои биологӣ, иҷтимоӣ таҳлил гардидаанд. Иттилоот ҳамчун ченаки тартиби сохторҳо ва мутақобилаи онҳо хусусияти объективии ҳама давраҳои ташкили материя мебошад. Иттилоот дар ҳама дараҷаҳои ташкили материя ва энегрияи олами моро иҳотакардашуда ворид гардида, нахустсабаби ҳаракати материя ва энергия мебошад, ки самти ин ҳаракатро дар фазо ва вақт муайян менамояд. Ҳамчун атрибути материя иттилоот дар раванди худташкилёбии он ширкат намуда, ба пайдоиши олами зинда, ба ин васила, ба ташаккули гомеостаз ва падидаи идора мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: иттилоот, материя, энергия, энтропия, воқеият, инъикос, сохтор, объект, таъсир.

ФИЛОСОФСКИЙ И ОБЩЕНАУЧНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ ИНФОРМАЦИИ

В данной статье рассматриваются различные дефиниции понятия информации, с точки зрения кибернетических, физических, психологических, химических наук, и определяется статус информации как ключевого понятия в современной научной картине мира. Автор, исследуя параллельность понятия информации с понятием энтелехии в философии Аристотеля, отмечает, что хотя информация и является идеальным объектом, она может воздействовать на материальные объекты. Показано соотношение понятия информации с понятием отражения. Информация многогранна, она по-разному ведет себя в системах различной природы, также в статье анализируются свойства информации, её роль в биологических, социальных процессах. Информация как мера упорядоченности структур и их взаимодействия является объективной характеристикой на всех стадиях организации материи. Информация, пронизывая все уровни организации материи и энергии в окружающем нас мире, является первопричиной движения материи и энергии и определяет направление этого движения в

пространстве и времени.Как атрибут материи -информация -участвовала в процессах её самоорганизации, способствуя возникновению живого, и тем самым, становлению гомеостазиса и феномена управления.
Ключевые слова: информация, материя, энергия, энтропия, реальность, отражение, структура, объект, взаимодействие и др.

PHILOSOPHICAL AND GENERAL SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF INFORMATION

This article discusses various definitions of the concept of information from the point of view of cybernetic, physical, psychological, chemical sciences and determines the status of information as a key concept in the modern scientific picture of the world. The author, exploring the parallelism of the concept of information with the concept of entelechy in the philosophy of Aristotle, notes that although information is an ideal object, it can affect material objects. The relationship between the concept of information and the concept of reflection is shown.Information is multifaceted, it behaves differently in systems of various nature, also the article analyzes the properties of information, its role in biological, social processes. Information as a measure of the ordering of structures and their interaction is an objective characteristic at all stages of the organization of matter. Information, permeating all levels of organization of matter and energy in the world around us, is the root cause of the movement of matter and energy and determines the direction of this movement in space and time.As an attribute of matter, information participated in the processes of its self-organization, contributing to the emergence of the living and thereby the formation of homeostasis and the phenomenon of control.
Key words: information, matter, energy, entropy, reality, reflection, structure, object, interaction, etc.

Сведения об авторе: ***Камолов Шодмонджон Валихонович*** - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, ассистент кафедры философии. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г.Куляб, ул. С.Сафаров 16. Телефон: **904-10-14-17.** E-mail: **Shk_filosof@mail.ru**

Information about the author: ***Kamolov Shodmondzon Valikhonovich*** - Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki, Assistant Professor of the Department of Philosophy. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarov Street 16. Phone: **904-10-14-17.** E-mail: **Shk_filosof@mail.ru**

УДК:1(-091)

РАФТОРИ СОЗМОНӢ

Аниса Маҳмуд Умар
Донишгоҳи Кобули Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Рафтори созмонӣ як риштаи илмӣ аст, ки маҷмӯае аз мафоҳим ва истилоҳотро барои тавзеҳи рафтори инсонҳо дар созмонҳо фароҳам мекунад. Ба унвони мисол, рафтори созмонӣ ба ризояти шуғлӣ, тарзи талаққии афрод аз кор ва маҳалли корашон тавҷеҳи бисёр дорад. Рафтори созмонӣ ба амалкард ва ризояти шуғлии коркунон таваҷҷуҳи вежа дорад ва мавзӯоте чун рафтори ахлоқӣ, беҳбуди баҳравари истифода аз технология, кайфияти маҳсулот ва хадмот, танаввӯи неруи кор, тавозуни байни кор ва зиндагӣ ва мазияти рақобат дар иқтисоди ҷаҳониро дар бар мегирад. Ҳамчунин, рафтори созмонӣ меомӯзонад чӣ гуна бо муҳити печидае, ки инсонҳоро барои таҳаввул ба чолиш мекашад, мубориза кард.

Бидуни шак, дар асри ҳозир ҳама чиз ба сӯйи шинохт ва ҳамгирой дар ҳаракатанд ва ташкили ҳар созмон аз содатарин то печидатарин навъи он наметавонад аз асарбахшӣ ба дур бошад. Рафтори инсонҳо дар созмон ва мабоҳиси рафтори созмонӣ дар арсаи мудирият ва созмон аз аҳаммияти вежа бархӯрдор аст, ба тавре ки бидуни дар назар доштани он, ташкил ва тадовуми ҳар гуна созмоне ғайримумкин хоҳад буд.

Аз тарафи дигар, асри кунунӣ асри таҳаввулоти шитобанда ва ғайри қобили пешбинӣ мебошад, вазъияти кунунии мудирият дар ҷомеаи мо баёнгари адами тавозун миёни печидагиҳои рӯзафзуни созмонӣ ва адами тавоноии ин созмонҳо дар пешбинӣ ва муқобила бо ин таҳаввулот ва печидагиҳост.

Созмон иборат аст аз ҳамкории муштараки афрод барои анҷоми мақосиди муштараке, ки дар пеш доранд. Диққат дар таърифи фавқ аз созмон нишон медиҳад, ки робитаи муназзам ва мантиқӣ байни афрод ва вуҷуди ҳадафҳои муштарак ҳам ҷиҳати вазоифи гуногун, аз ҷумлаи авомиле ҳастанд, ки бидуни вуҷуди он эҷоди созмон мумкин нест. Созмонҳо ба ду навъанд – расмӣ ва ғайрирасмӣ.

Таърифи рафтори созмонӣ. Рафтори созмонӣ ба унвони риштаи илмӣ мутолиаи рафтори инсонҳо ва ҳамчунин шинохти авомили муассири фардӣ ва созмонӣ дар рафтори афрод дар маҳалли кор мебошад. Дар зимн рафтори созмонӣ риштае аз мутолиот аст, ки таъсири афрод, гурӯҳҳо, тимҳо ва созмон рӯёрӯӣ ва таомил байни онҳо барои истифода, тағйири беҳсозӣ, коромад ва асарбахше дар як муҳити пӯё дар ҷиҳати ҳадафҳои созмон бар асоси низоми арзишӣ-ахлоқӣ мебошад. Бояд тазаккур дод, ки рафтори созмонӣ аввалин бор дар авохири даҳаи 1940 ба унвони як дарс ва барномаи донишгоҳӣ матраҳ гардид ва дар даҳаи 1950 ва 1960 ба ҳадди камол расид.

Мабонии илми рафтори созмонӣ. Аз ҳудуди як қарн қабл мушовирин ва донишмандон ба баррасии систематикии мудирият таваҷҷуҳи рӯзафзун доштаанд. Бо вуҷуди ин ки дар авоили конуни таваҷҷуҳ бар шароити физикии кор, усули идора ва усули муҳандисии саноеъ мутамарказ буд, лекин алоқамандӣ дар даҳаи 1940 барои баррасӣ дар ин робита афзоиш ёфт. Имрӯз риштаи рафтори созмонӣ ба унвони як низоми илмӣ таваҷҷуҳи худро ба дарки илми рафтори афрод ва гурӯҳҳо дар созмонҳо маътуф намудааст. Рафтори созмонӣ мутолиаи таъсири афрод ва гурӯҳҳо ва сохторҳо бар рафтори як созмон аст, ки ҳадафи он ба кор бурдани ин дониш барои беҳбуди корои созмон аст. Рафтори созмонӣ илми мутолиа ва корбурди дониш дар бораи наҳваи бархӯрди мардум, афрод ва гурӯҳҳо дар созмонҳо мебошад. Ин кор бо рӯйкарди системавӣ анҷом мешавад. Яъне, равобит байни мардум ва созмонҳоро дар иртибот бо кулли афрод, гурӯҳҳо, созмонҳо ва системаҳои иҷтимоӣ ташреҳ менамояд ва ҳадафи он дастёбӣ ба аҳдофи инсонии созмонӣ ва иҷтимоӣ бо эҷоди равобити беҳтар мебошад. Дар созмонҳо ниёз ба шинохти рафтор, ба андоза ва навъи созмон вобастагӣ дорад. Манзур аз андозаи созмон теъдоди афроде мебошад, ки дар канори якдигар барои таҳаккуқи ҳадафҳои мушаххас мекушанд ва манзур аз навъи созмон узвияти довталабона ё ғайридовталабонаи афрод дар созмон аст.

Аз авохири қарни XIX, яъне зуҳури инқилоби саноатӣ, батадриҷ созмонҳои густурдатар шуданд ва гурӯҳҳои бисёре аз афрод ба сурати фародаст ва фурӯдаст дар онҳо ба кор машғул шуданд ва бо якдигар иртибот барқарор карданд. Дар ин замон чун имкони идора кардани созмонҳо ба шеваи гузашта вуҷуд надошт, дар мавриди падидаи рафтори созмонӣ ниёзи шадиде эҳсос шуд, зеро илова бар ихтилоф вусъат ва танаввӯи созмонҳо нисбат ба муассисаҳои қаблӣ, тафовутҳое ҳам дар шеваи раҳбарӣ ба вуҷуд омад, ки омили дигаре дар эҳсоси ниёз ба шинохти рафтори афрод маҳсуб мегардад.

Мудирияти рафтори созмонӣ чист? Мудирияти рафтори созмонӣ яке аз калидитарин ва зербиноитарин баҳсҳои мудириятӣ аст. Мудирияти рафтори созмонӣ бо бакоргирӣ ва истифода аз ҳавзаҳои мутааддиди илмӣ мекӯшад маҷмӯае аз мабонии аввалияи рафторшиносии фардӣ ва рафторшиносӣ дар муҳити созмониро ба мо биёмӯзад. Дар воқеъ рафтори созмонӣ зермаҷмӯаҳое аз равоншиносии иҷтимоӣ ва назарияҳои ангезиш ва таъврҳои мудириятӣ, шахсиятшиносӣ ва соир баҳсҳо аст, ки бо як бастабандии ҷадид ба касоне, ки алоқаманди ҳавзаи мудирият ҳастанд, арза мешавад.

Аҳаммияти рафтори созмонӣ. Рафтори созмонӣ метавонад авомили муассир бар чигунагии мудирияти мудиронро ошкор созад, аз ҷумлаи вазоифи ин риштаи илмӣ он аст, ки муҳити печидаи инсониро, ки мудирон дар он кор мекунанд, тавсиф намуда ва мушкилоти мавҷуд дар ин қаламравро таъриф намояд. Арзиши рафтори созмонӣ дар ин аст, ки ҷанбаҳои муҳимме аз шуғли мудиронро тафкик карда ва дар робита бо ҷанбаҳои инсонии мудирият дидгоҳҳои хоссеро пешниҳод намояд, аз қабили инсонҳо ба унвони муҳимтарин манобеи созмон ва инсонҳо ба унвони мавҷудоти мунҳасир ба фард.

Дар аҳаммияти мутолиаи рафтори созмонӣ метавон гуфт, ки рафтори созмонӣ дар мувоҷеҳа бо муҳити печидаи инсонӣ ва бо таваҷҷуҳ ба ҳазорон мутағайире, ки дар муровидот байни афрод ва гурӯҳ сурат мегирад, бояд он муҳитро тавсиф, дарк ва пешбинӣ ва то ҳудуде назорат намояд. Ҳадафи аслии рафтори созмонӣ ба ҷойи таҷвиз, тавсиф байни ду ё чанд мутағайир аст.

Огоҳӣ ва мутолиа ба мудирон кумак мекунад:

а) бидонанд, ки чӣ маҳоратҳоеро барои мудирият ва раҳбарӣ ниёз доранд;

б) аз таҷрибаи гузашта, ки дар муҳити кор бо он рӯ ба рӯ шудаанд, дарс бигиранд;

в) бидонанд чӣ гуна асарбахш амал кунанд ва чӣ гуна битавонанд бомуваффақият бар муҳити хориҷӣ асар бигузоранд;

г) бо дарки рафтори созмонӣ мудир медонад дар муҳити кор ба чӣ чизе бояд таваҷҷуҳ кунад.

Аҳдофи рафтори созмонӣ. Аҳдофи рафтори созмонӣ ба ин тартиб аст, ки мутолиаи муназзами рафторро ҷонишини тавзеҳоти шуҳудӣ мекунад. Яъне, бо истифода аз мадорики илмӣ, ки таҳти шароити назоратшудае ҷамъовари гардиданд, тавзеҳоти шуҳудиро ба шеваи муътадил ва маҳкам, ки бар асоси иллал ва маълул андоз гирӣ, таъбир ва тафсир шудаанд, бадал месозд. Ҳамчунин, аз дигар аҳдофи рафтори созмонӣ мутолиаи сохтор, вазоиф, амалкард, созмонҳо ва рафтори гурӯҳҳо ва афрод дар онҳо аст. Дар ҳақиқат, ҳадафи аслии чунин донише дастёбӣ ба асарбахшии созмон ва рифоҳи фард дар созмон аст ва дар ин хусус Стивен Роббинз дар китоби «Мабонии рафтори созмонӣ»-и худ се ҳадаф – тавзеҳ ва ташреҳ, пешбинӣ, назоратро ба унвони аҳдофи рафтори созмонӣ иброз намудааст.

Ӯ дар баҳси тавзеҳ мегӯед, ки барои дарки як падидаи коро бо иқдом ба тавзеҳ бояд оғоз кард пас аз он аст, ки метавонем ин идрокро барои тааюни илми марбута ба кор гирем. Бар ин асос, мудир бо истифода аз иттилооте , ки аз рафтори созмонӣ дорад,

метавонад посухҳои рафтории муайянро дар муқобили ин тағйир пешбинӣ кунад, вай метавонад пешбинӣ кунад, ки кадом бархӯрд муҷиби ҳадди ақалли муқовимат дар кормандон мешавад, то бо истифода аз ин иттилоот тасмими хешро бигирад.

Дидгоҳҳои мухталиф дар рафтори созмонӣ. Се дидгоҳи муосир, ки ба таври рӯзафзун бар рафтори созмонӣ асаргузоранд, иборатанд аз:

1. *Дидгоҳи системавӣ*, ки аввалин бор дар улуми физикӣ матраҳ шуд, созмонро ба унвони як система дар назар мегирад. Тибқи он як системаи созмонӣ, маҷмӯае аз аносири вобаста ба якдигар аст, ки ба унвони як кулл амал карда ва чаҳор навъи вурудӣ аз муҳит дарёфт мекунад – мавод, инсон, манобеи молӣ ва иттилоот. Созмон баъд аз дарёфти вурудиҳо онҳоро таркиб ва тағйири шакл дода ва дубора ба шакли мол ва хадамот суд ва зиён, рафтори коркунон ва иттилооти изофӣ вориди муҳит мекунад. Дар ниҳоят, система бар ҳасби хуруҷиҳо худ бозхӯрди лозимро дарёфт мекунад.

2. *Дастгоҳи иқтизоӣ*: дар ин дидгоҳ ақида бар ин аст, ки аксар мавқеиятҳо ва натоиҷ дар созмонҳо иқтизоӣ аст. Бад-ин маънӣ, ки робита байни маънӣ, ки робитаи байни ду мутағайир мумкин аст, таҳти таъсири мутағайири дигар қарор нагирад.

3. *Дидгоҳҳои таомулӣ* : дар ин дидгоҳ, ки ибтидо таҳти унвони равоншиносии иртиботӣ ироа гардидааст, фарз бар он аст, ки рафтори фард ҳосили муровидаи мудовим ва чандҷиҳатии вежагиҳои фард ва мавқеият мебошад ва саъй бар он дорад, ки чигунагии гузиниш, тафсир ва тағйири мавқеиятҳои мухталиф тавассути ашхосро ташреҳ намояд.

Улгуҳои рафтори созмонӣ иборат аз ташхис додани хусусиёти афрод, ки метавонем ҳар фардро бар асоси ин вежагиҳо табақабандӣ кунем, ки шомили панҷ назария мебошад, ки иборатанд аз:1. улгуи панҷ вежагии муҳим;2. улгуи вежагии ташхиси Котл;3. улгуи сифоти шахсӣ;4. улгуи абъоди шахсият;5. улгуи таносуби шуғл бо шахсиятҳо.

Нақши ахлоқ дар рафтори созмонӣ. Мавзӯоти ахлоқӣ ва рафтори ахлоқӣ аз ҷумлаи мавориди бисёр муҳим дар ҷаҳони имрӯз ба шумор меравад. Ин аҳаммият ба далели бетаваҷҷуҳии зиёд ба ахлоқ ва густариши рафторҳои ғайриахлоқӣ мебошад.

Вақте суҳбат аз ахлоқ мешавад, ҳадаф ин аст, ки ташхис диҳем чӣ чиз бад аст. Рафтори ахлоқӣ ё ғайриахлоқӣ таҳти таъсири авомиле, чун авомили фарҳангӣ, авомили созмонӣ ва авомили муҳитӣ мебошад, ки ин авомил, дар навбати худ, интизороти нақшро барои фард эҷод мекунад. Фард таҳти таъсири шахсият, арзишҳо, усули маънавӣ, ҷинсият як рафтори ахлоқӣ ё ғайриахлоқӣ аз худ нишон медиҳад.

Ҳиттаи рафтори созмонӣ. Дар як тақсимбандӣ мудирият ба ду ҳавзаи рафторӣ ва фарояндӣ тақсим мегардад. Ҳавзаи рафторӣ ба иллати рафтори хосси афрод дар созмонҳо таваҷҷуҳ дорад ва ҳавзаи фарояндӣ ё усули мудирият шомили фарояндҳои мудириятӣ, аз ҷумла барномарезӣ, созмондиҳӣ, назорат мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба ин тақсимбандӣ, рафтори созмонӣ таҳти таъсири фарояндҳои мудирият қарор мегирад. Дар воқеъ рафтори созмонӣ мутолиаи илми рафтор барои рафтори афрод дар созмонҳо бо тамаркуз бар рафтори фард ва гурӯҳ дар бофти созмонӣ аст. Дар сатҳи фард беш аз ҳама бар рӯйи тарзи талаққиҳои шуғлӣ, ангезиш, раҳбарӣ, тарроҳии шуғл, тафовутҳои фардӣ ва илали ғайбат, чархиши кор ва амалкард таъкид дорад, вале иддае муътақиданд, ки рафтори созмонии фард бархӯрди эҳтимолан маҳдудтаре бо масоил дорад ва бештар ба мутолиаи сирфан таҷрибӣ мепарозад.

Мабоҳиси мавҷуд дар рафтори созмонӣ. Дар баҳси рафтори созмонӣ метавон баҳсҳоеро лозим ба тазаккур донист:

1. Чӣ чиз дарки саҳеҳ ва асноди саҳеҳро тасҳил мекунад?
2. Чӣ чиз бар афрод, гурӯҳҳо ва ёдгирии созмонӣ таъсир мегузорад?
3. Чӣ авомил сабаби эҷоди ангезаи анҷоми кор дар афрод мешавад?
4. Чӣ авомиле таоруз ва фишорро барангехта мекунад?
5. Чӣ авомиле сабаби иртиботи муассир мешавад?
6. Чӣ авомил сабаби тасмимгирии муассир мешавад?
7. Чӣ гуна метавон гурӯҳи ҳамкорро барои кор кардан бо ҳамдигар ташвиқ намуд?
8. Чӣ чиз сабаби ёдгирии муассир мешавад?
9. Чӣ гуна метавон таоруз байни гурӯҳҳо ё байни мудиронро идора ва ҳал намуд?
10. Чӣ гуна метавон қудратро касб ва аз он ба таври муассир истифода намуд?
11. Чӣ навъ сохтори созмонӣ дар мавқеиятҳои вежа коротар ва муассиртаранд?
12. Чӣ гуна метавон ба гунаи муассир шуғлҳоро тарроҳӣ намуд?
13. Чӣ гуна мумкин аст системаҳои подоши созмон бар рафтори коркунон ва тарзи тафаккури онҳо таъсир бигузорад?
14. Чӣ гуна мудирон метавонанд ба таври муассир ба коркунони худ дар бархӯрд бо тағйирот кумак кунанд?

Рафтори созмонӣ ба унвони як заминаи мутолиа бештар аз ҷамъоварии назарияҳо ва моделҳои матлаб ироа дода ва ин ришта фурсатҳоеро барои корбурди чандин дидгоҳи мухталиф барои фаҳмидани ҳаводиси мушаххас дар созмон ироа медиҳад. Ҳамчунин, ин ришта заминаҳоеро барои фаҳму дарки печидагиҳои созмон ва мушкилоти созмонӣ ва ҳамчунин дарки ин матолиб фароҳам месозад.

Фард, гурӯҳ ва созмон се пояи аслии рафтори созмонӣ барои дониши рафтори созмонӣ асосӣ мебошанд. Барои ин ки бидонем афрод чаро ба гунаи хосси худашон дар созмонҳо тафаккур ва амал мекунанд, бояд маълумоте дар мавриди онон ба даст оварем, ҳамчунин матолибе дар мавриди созмон ҷамъоварӣ намуда ва таваҷҷуҳи дақиқ ба ҳар як аз ин авомил, мавзӯи аслии рафтори созмонӣ аст.

Дар натиҷа метавон гуфт, ки аҳаммияти мутолиаи рафтори созмонӣ дар ин аст, ки ин шеваи рафтор дар мувоҷеҳ шудан бо гурӯҳҳо ва муҳити печидаи инсонӣ бо таваҷҷуҳ бо ҳазорон мутағайире, ки дар муровидоти байни афрод ва гурӯҳҳо сурат мегирад, бояд он муҳитро дарк, пешбинӣ ва то ҳадде назорат намояд.

АДАБИЁТ

1. Андерсен А. Рафтори созмонии асарбахш / А. Андерсен; тарҷумаи Алиризо Ҷабборӣ ва Аббос Коҳилзода. – Теҳрон, 1377.
2. Барӯманд, Заҳро. Мудирияти рафтори созмонӣ. – Теҳрон: Паёми Нур, 1367.
3. Стивен Робинз. Мудирияти рафтори созмонӣ / Стивен Робинз; тарҷумаи Алӣ Порсиён, Муҳаммад Аъробӣ. – Теҳрон: Интишороти Муассисаи мутолиот ва пажӯҳишҳои бозаргонӣ, 1374.
4. Ризоиён, Алӣ. Мудирияти рафтори созмонӣ. – Теҳрон: Интишороти Донишкадаи мудирияти Донишгоҳи Теҳрон, 1372.
5. Мушаббакӣ, Асғар. Мудирияти рафтори созмонӣ. – Теҳрон: Тарма, 1377.
6. Ноилӣ, Муҳаммад Алӣ. Ангезиш дар созмонҳо. – Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Шаҳид Чимрон, 1372.

РАФТОРИ СОЗМОНӢ

Рафтори созмонӣ ба унвони як заминаи мутолиа бештар аз ҷамъоварии назарияҳо ва моделҳои матлаб ироа дода ва ин ришта фурсатҳоеро барои корбурди чандин дидгоҳи мухталиф барои фаҳмидани ҳаводиси мушаххас дар созмон ироа медиҳад. Ҳамчунин, ин ришта заминаҳоеро барои фаҳму дарки печидагиҳои созмон ва мушкилоти созмонӣ ва ҳамчунин дарки ин матолиб фароҳам месозад.Фард, гурӯҳ ва созмон се пояи аслии рафтори созмонӣ барои дониши рафтори созмонӣ асосӣ мебошанд. Барои ин ки бидонем афрод чаро ба гунаи хосси худашон дар созмонҳо тафаккур ва амал мекунанд, бояд маълумоте дар мавриди онон ба даст оварем, ҳамчунин матолибе дар мавриди созмон ҷамъоварӣ намуда ва таваҷҷуҳи дақиқ ба ҳар як аз ин авомил, мавзӯи аслии рафтори созмонӣ аст.Дар натиҷа метавон гуфт, ки аҳаммияти мутолиаи рафтори созмонӣ дар ин аст, ки ин шеваи рафтор дар мувоҷеҳ шудан бо гурӯҳҳо ва муҳити печидаи инсонӣ бо таваҷҷуҳ бо ҳазорон мутағайире, ки дар муровидоти байни афрод ва гурӯҳҳо сурат мегирад, бояд он муҳитро дарк, пешбинӣ ва то ҳадде назорат намояд.

Калидвожаҳо: рафтори созмонӣ, идоракунии одамон, санъати идоракунии рафтори одамон, асоси рафтори созмонӣ, идоракунии равандҳои иҷтимоӣ - психологӣ.

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Организационное поведение – это наука, которая изучает поведение людей в организациях, с целью практического использования полученных знаний для повышения эффективности трудовой деятельности человека. В настоящее время требуются новые подходы к управлению организаций. Содержание и набор действий и функций, осуществляемых в процессе управления зависят от типа организации , от размеров организации, от сферы ее деятельности, от уровня в управленческой иерархии и от функции внутри организации. По своим свойствам человеческий ресурс существенно отличается от любых других используемых организациями ресурсов, и, следовательно, требует особых методов управления. Поэтому научные основы организационного поведения и их применение на практике путем управления персоналом организаций превращаются в важное направление в области менеджмента. Данная статья посвящена изучению и рассмотрению организационного поведения на современном этапе.

Ключевые слова: организационное поведение, управление людьми, искусство управления поведением людей, основа организационного поведения, управление социально-психологическими процессами.

ORGANIZATIONAL BEHAVIOR

Organizational behavior is a science that studies the behavior of people in organizations, with the goal of practical use of the knowledge gained to increase the efficiency of a person's labor activity. New approaches to the management of organizations are currently required. The content and set of actions and functions carried out in the management process depend on the type of organization, on the size of the organization, on the scope of its activities, on the level in the management hierarchy and on the functions within the organization. According to its properties, a human resource is significantly different from any other resources used by organizations, and, therefore, requires special management methods. Therefore, the scientific foundations of organizational behavior and their application in practice by managing the personnel of organizations are turning into an important direction in the field of management. This article is devoted to the study and consideration of organizational behavior at the present stage.

Key words: organizational behavior, people management, the art of managing people's behavior, the basis of organizational behavior, management of socio-psychological processes.

Сведения об авторе: ***Аниса Махмуд Умар*** – Университет Кабул Исламской Республики Афганистан, преподаватель факультета социальных наук.

Information about the author: ***Anisa Mahmoud Umar*** - Kabul University of the Islamic Republic of Afghanistan, lecturer in the Department of Social Sciences.

УДК: 1/14 (575.3)

ИТТИЛООТ ВА ГУНОГУНИИ СИСТЕМАҲОИ ИҶТИМОӢ

Нодирхонов Г.Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бисёрҷиҳата ва гуногунии муносибатҳо ба масъалаҳои сохтмони иҷтимоӣ, пайдоиши нуқтаи назари нав, на танҳо назарияро нисбатан ғанӣ мегардонад, балки эҳтимолияти интихоби дурустро ҳангоми ҳалли вазифаҳои амалӣ дар масъалаи ташкили ҷомеа баланд мебардорад. Томас Мор «ҷомеаи накуӣ»- утопияро фикр карда баровард, ки худи ӯ ин ҷомеаро «ҳеҷҷоӣ» меномид. Сухан дар бораи системаи иҷтимоии хаёлие мерафт, ки дар амал иҷронашаванда ҳисоб мешуд. Агар сохтори хаёлӣ на ҳамчун орзую афсона, балки модели системаи иҷтимоӣ номгузорӣ шавад, тамоюли муайяни инкишофи иҷтимоӣ ва кӯшиши хиради инсониро инъикос кунад, пас он метавонад дар нақши лоиҳа баромад кунад, яъне роҳи оянда барои кӯшишҳои амалӣ дар соҳаи сохтмони сотсиалистӣ бошад.

Ба андешаи муаллиф, на ҳамаи сохтмони иҷтимоии хаёлӣ танҳо дар фикри эҷодкорон боқӣ монданд. Консепсияҳои ҷудогонаи он фақат бо каме ҷобаҷогузорию навовариҳои қисматҳои алоҳидаи он, принсипҳои ҷудогонаи он, аз назария ба амалия гузашт. Ба сифати намуна Германияи фашистӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ, Чин, Кореяи Шимолӣ, ИМА ва баъзеи дигар мамлакатҳоро мисол овардан мумкин аст.

Ба ақидаи К. Поппер, «системаи зиёди хаёлпарастӣ вуҷуд дорад» ва барои он дар амалия ҷорӣ намешавад, ки онҳо далелҳоро ба таври кифоягӣ ба назар намегиранд [9,с.74]. Утопия барои он хаёлӣ боқӣ мемонад, ки агар шароити воқеӣ, тамоилҳо, далелҳои воқеияти иҷтимоӣ ба таври кифоягӣ ба эътибор гирифта нашуда бошад. Барои ҳамин, суботи системаи иҷтимоиро ҳамчун идеали ҷамъият не, балки ҳамчун тариқи баҳогузорӣ ба ташаккули системаи иҷтимоӣ фаҳмидан мумкин аст.

Суботи системаи иҷтимоӣ, танҳо шакл ва воситаи муайянкунӣ ва самти ҳалли мушкилот ва зидиятҳо мебошад. Яке аз масъалаҳои муҳимми суботи системаи иҷтимоӣ на танҳо сохтори зеҳнӣ, инчунин воқеияти амалияи иҷтимоии мо, амалияи мамлакатҳои нисбатан тараққикардаи ҷаҳон мебошад.

Тадқиқотчӣ С. Липсет дар ибтидои солҳои 70-уми асри XX ба қатори давлатҳои босубот 13 мамлакат: Англия, Шведсия, Дания, Нидерландия, Белгия, Люксембург Австралия, Канада, Зеландияи Нав, ИМА, Швейтсария, Уругвайро дохил намуд [7,с.205].

Ба ақидаи ӯ, ин давлатҳо барои он босуботанд, ки давлати ҳуқуқбунёд ба иқтисоди инкишофёфта, дараҷаи баланди фарҳанги маънавӣ ва моддии аҳолӣ ҳифзи иҷтимоӣ ва фаъолияти иҷтимоӣ-сиёсӣ мебошад. Ӯ нисбат ба бесуботии давлатҳо муносибати хосси худро дорад. Бо вуҷуди ин, он вақт нисбат ба номгӯйи давлатҳои босубот тағйироти худро ворид мекунад. Дар ибтидои асри XXI дар қатори давлатҳои номбурда метавон Япония, Финландия, Фаронса, Германия, Италия, Норвегия, Исландия, инчунин Арабистони Саудӣ, Аморати Муттаҳидаи Араб, Тайван ва ғайраҳоро ном бурд. Ин мисолҳо далели онанд, ки имконияти принсипиалии комёб шудан ба суботи системаи иҷтимоӣ ба давраи муайяни инкишофи он вуҷуд дорад. Босуботӣ, ин хусусияти имконпазири ҷомеаи тоҷикистонӣ мебошад. Тоҷикистонро низ ба қатори ҷомеаи босубот ворид кардан мумкин аст. Ба сифати хулоса модели ҷомеаи босуботро тасвир кардан мумкин аст, ки ин номгӯй метавонад якчанд дараҷа дошта бошад.

1. Суботи ҷамъиятӣ системаи иҷтимоие мебошад, ки дараҷаи баланди мавҷудияти махсуси боварибахш дошта, ба таври мунтазам инкишоф ёфта, дар байни системаҳои дигари иҷтимоӣ мавқеи устувор дорад. Илова кардан мумкин аст, ки системаи иҷтимоӣ дар макросистемаи иҷтимоӣ мавқеи муҳим дошта, дар мавҷудияти он ҷомеаҳои дигар манфиатдор мебошанд. Ин системаи устувор дар давоми вақти тӯлонӣ мебошад.

2. Системаи босуботи иҷтимоиро аз мавқеи механизми таъминоти он инъикос мекунад. Аз ин нуқтаи назар босубот системаеро меҳисобанд, ки таъсири дохилию берунии характери гуногундоштаро қабул карда тавонад, устувории худро нигоҳ дошта тавонад ва қобил ба таҳаввулоти минбаъда бошад, ҳувияти махсуси худро нигоҳ дошта тавонад. Бо ҳамин, ташкили сохтории системаи иҷтимоӣ такмил ёфта, имконияти дарки дурусти таъсири минбаъдаи намудҳои гуногуни ғасбкунӣ дастгирӣ меёбад.

3. Дараҷаи мазкур ташаккули зинаи пештара мебошад. Дар дараҷаи сеюм технологияи дарки объект ва коркарди таъсири гуногун ба системаи иҷтимоӣ ва тағйироту дигаргуниҳои эволютсионӣ ташаккул меёбад. Система ба шарте босубот ҳисоб мешавад, ки агар хусусияти хосси зерсистемаи худ, унсурҳо ва микросистемаро самаранок истифода намуда, ҳифз намояд, мувозинат, устуворӣ ва сохтори алоқаҳои дохилию беруниро таъмин намояд, ба дараҷа ва суръати инкишоф ҷавобгӯ бошад.

4. Дараҷаи чорум масъалаи манбаи асосии комёбӣ ва нигоҳдории суботи ҷомеа ва инкишофи онро ҳал менамояд. Дар ин дараҷа ҳамон системае босубот тасдиқ карда

мешавад, ки манбаи дохилии ҳастии худ, қувваи ҳаракатдиҳандаи раванди мураккаби ичтимоӣ дар доираи мақсадҳои гуногуни мавчудияти чомеаро дошта бошад. Ба андешаи мо, маҳз ҳамин чиҳат хусусияти асосии дилхоҳ чомеа мебошад ва он дар шахсият, дар фаъолнокии эчодӣ ва фаъолнокии гурӯҳи ичтимоӣ тачассум меёбад.

Дар ҳақиқат тачрибаи таърихӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки мавқеи географӣ, боигарии захираҳои табиӣ, чиҳатҳо ва нишондодҳои физикӣ қобилияти ҳаётӣ доштан, самтнокӣ ва суръати инкишофи системаи ичтимоиро дар мадди аввал муайян намекунанд.

Хусусияти муҳим ва асосии чомеаи пасосаноатӣ ҳамчун шакли ибтидоии чомеаи иттилоотӣ дар он аст, ки он кайҳо боз на танҳо ба сифати назария, инчунин прогресси чамъиятӣ баромад мекунад, ки дар тамоми соҳаҳои сохти ичтимоии чомеаи муосир аз глобалӣ то давлатӣ ва аз хизмати маишӣ то фардиро фаро гирифтааст [5,с.104].

Масуди И. дар асари худ «Чомеаи иттилоотӣ ҳамчун чомеаи пасосаноатӣ» нишон медиҳад, ки нисбат ба чомеаи саноатӣ, ки дар он истеҳсолоти моддӣ аввалиндарача аст, дар чомеаи иттилоотӣ дар нақши аввал истеҳсоли дониш ва иттилоот меистад. Ҳангоми истеҳсоли оммавии иттилоот робитаи ичтимоии зарурӣ байни онҳо ба миён меояд. Барои ҳамин аҳаммиятнокии фаъолияти коммуникативӣ ва идоракунии ичтимоӣ меафзояд. Хамин тариқ, ҳар як инсон ба донишу иттилооти нав соҳиб шуда, қобилияти худро амалӣ мегардонад. И. Масуди инчунин раванди чаҳонишавиро ҳамчун қисмати чудонашавандаи гузариш ба чомеаи иттилоотӣ чудо менамояд, ки ин маънои ҳудуди миллӣ надоштани иттилоотро дорад [9]. Мунаққидони чомеаи иттилоотӣ, аз чумла Уебстер Ф. ва Мей К. қайд мекунанд, ки технологияи иттилоотию компютерӣ падидаи ғайриичтимоӣ аст, аз ин рӯ онҳо асосҳои таҳкурсии мавчудияти чомеаро тағйир дода наметавонанд. Онҳо, инчунин, исбот карданӣ мешаванд, ки мафҳуме, ки тарафдорони ғояҳои чомеаи иттилоотӣ ба он такя мекунанд, аниқ набуда, назардошти миқдории онҳо нодуруст аст. Тарафдорони ғояи чомеаи иттилоотӣ, ба ақидаи мунаққидон, аппарати категориалии онро дуруст коркард накардаанд, то ба онҳо имкон шавад коргаронеро, ки ба иттилоот сарукор доранд ва онҳоеро, ки тачҳизоти иттилоотиро истифода менамоянд, фарқ кунанд. Ба андешаи мунаққидон, тасдиқи умумӣ дар бораи он ки тағйироти миқдорӣ дар чараёни иттилоот ба тағйироти сифатии сохтори ичтимоӣ оварда мерасонад, сохтакорӣ мебошад. Барои ҳамин ҳам онҳо қайд мекунанд, ки афзоиши ҳачми иттилоот, чиҳати доимии раванди таърихӣ ба шумор меравад, аз ин рӯ иттилоотро аз нигоҳи сотсиологӣ прогрессивӣ шуморидан дар гумон аст, ва баръакс, афзоиши миқдории чараёни иттилоот азхудкунии сифатии иттилоотро барои одамон душвор мегардонад [6].

Дар қарни XX мутафаккирон, ба монанди Д. Белл [3], Э.Тоффлер [12], З. Бзежинский [4], ва М. Маклюэн [8] рушди интернетро таъкид намуда буданд. Ба ақидаи онҳо, рушди техникӣ ва ташаккули воситаҳои иртиботи электронӣ марҳила ба марҳила ба яке аз омилҳои таъсирноке табдил меёбад, ки дар зери таъсири он на танҳо фазои иқтисодӣ, балки фазои сиёсии чомеа низ ташаккул ёфта, барои рушди минбаъдаи демократия заминаҳои мусоид ба миён оварда мешавад [10,с.132]. Имрӯзҳо дар маркази диққати тадқиқотчиён масъалаҳои ичтимоӣ-фалсафе меистанд, ки бо омӯзиши чомеаи иттилоотӣ алоқаманданд. Консепсияи чомеаи иттилоотӣ дар ҳоли рушд аст, ки бевосита ба инкишофи технологияи иттилоотӣ робита дорад. Назариётчиёни консепсияи чомеаи иттилоотӣ қайд мекунанд, ки дар инкишофи муносибатҳои ичтимоӣ пешравии муҳим ба чашм мерасад ва дар натича иттилоот ба унсури чудонашавандаи алоқамандии байни онҳо табдил ёфтааст.

Нақши намоёни пешбарандаро фаъолнокии ичтимоии афрод, дарачаи инкишофи иқтисодӣ ва технологӣ, инчунин омилҳои маънавӣ ва зеҳнӣ мебозанд. Ҳолати ахлоқию рӯҳии чомеа, муттаҳидӣ, якдилӣ ва мақсаднокӣ дар ҳадди охир устуворӣ ва қобилияти ҳаётӣ доштани системаи ичтимоиро муайян мекунад. Ҳатто давлате, ки дорои фазои бузурги ҳаётӣ - ҳудуд нестанд, аз канданиҳои фоиданок ва дигар захираҳои табиӣ бой нест, имкониятҳои иқтидори молиявӣ ва саноатӣ надорад, ки ба мавқеи чаҳонӣ таъсир расонад, вале аҳолии фаъолу меҳнатдӯст дорад, мақсаду вазифаҳои чамъиятию умумидавлатиро амиқ пеш мебарад, арзишҳои маънавӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии чомеаи мазкурро қабул дорад ва эҳтиром мегузорад, ғояҳои умумимиллии онро дастгирӣ мекунад ва имкониятҳои манфиатҳои хусусии худро амалӣ менамояд, чунин давлат дар инкишофи худ ба муваффақиятҳои беназир шарафёб шуда, дар доираи ҳамкориҳои чаҳонӣ ба мавқеи босуботи арзанда соҳиб мешавад. Технологияи иттилоотӣ соҳаи махсусгардонидашуда ва зудтағйирёбандаи фаъолият ба ҳисоб меравад ва барои ҳамин вобаста ба хусусиятҳои хосси он муносибатҳои ташкилкунандагӣ истифода бурда мешаванд. Технологияи иттилоотӣ на танҳо манбаи ташаккули технологияи бонкӣ мегарданд, онҳо инчунин воситаи маҳдудияти чиддии ташаббусҳои тичоратӣ аз рӯйи арзиш, вақт, сифат ва амаликунонии он низ мешаванд [2,с.39]. Қулайгардонӣ ва такмили доимии технологияи иттилоотӣ дар амаликунонии лоиҳаҳои тичоратӣ ва комёбиҳои самараноки ҳадафҳои тичоратӣ муносибати калидӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ –пешвои миллат, Президенти ҶТ мухмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,26.12. 2018.
2. Багова С.А. Эффективное использование новых информационных технологий в банковской системе /С.А. Багова, К.Н. Бекирова // Маводи конференсияи байналмиллалии илмӣ-амалии «Масоили мубрами ташаккулдииҳии ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Ҳолат ва дурнамои инкишоф». (ш. Душанбе, 15 май 2018 с). –Душанбе, 2018. -С. 39.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д.Белл. - М.: Академия, 2004. -944 с.
4. Бжезинский З. Политические системы: США и СССР: сходство и различия, конвергенция или эволюция / З.Бжезинский, С. Хантингтон / пер. с англ.--М.: Прогресс, 1964. - Вып. 1.-214 с.
5. Гулов С.А. Социальные изменения и факторы формирования информационного общества в Республике Таджикистан / С.А. Гулов // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. - 2013.-№3/2 (108).-С.100-105.
6. Кастельс М. Информационная экономика: экономика, общество и культура / М.Кастельс. -М.: ГУВШЭ, 2000.-608с.
7. Липсет С. Политическая социология / С. Липсет. - М., 1972. - С.205.
8. Маклюэн М. Война и мир в глобальной деревне / М.Маклюэн, Ф.Квентин. М.: АСТ, Астрель, 2012. -226 с.
9. Масуда И. На пути к новому этапу становления общества / И. Масуда // США: ЭПИ. -М., 1983. -№6.
10. Маҳмадов А.Н. Наќш ва мавќеи интернет дар сиёсат /А.Н. Маҳмадов, А.Ҷ. Ибодов //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносї. -2014. -№3/8 (150). -С. 132-136.
11. Поппер К. Нищета историцизма / К.Поппер // Вопросы философии. -1992. -№8.- С. 74.
12. Тоффлер Э.Третья волна / Э.Тоффлер. -М.: АСТ, 2010. -784 с.

ИТТИЛООТ ВА ГУНОГУНИИ СИСТЕМАҲОИ ИҶТИМОӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба суботи системаи иҷтимоии ҷомеа, андешаҳои мутафаккирони машҳур оид ба ташкили ҷомеаи идеалӣ ва нақши технологияҳои иттилоотӣ дар ташкили ҷомеаи босубот маълумот дода шудааст.Мусаллам аст, ки суботи назариявии (идеалӣ) системаи иҷтимоиро аз суботи амалӣ (воқеӣ) мантиқан фарқ бояд кард. Консепсияи иҷтимоӣ-фалсафии субот танҳо модели муайянро фаро гирифтааст. Дилхоҳ модел хусусияти шартӣ, намунавӣ ва ба воқеият наздикро дар назар дорад. Моделсозии иҷтимоӣ барои ҳалли бисёр масъалаҳои воқеӣ қобили қабул аст ва имкон медиҳад, ки тамоюли мавҷудаи иҷтимоӣ ошкор шавад, падидаҳои барои ҷомеа нолозим бартараф карда шаванд.Технологияи иттилоотӣ соҳаи махсусгардонидашуда ва зудтағйирёбандаи фаъолияти инсон ба шумор рафта, дар таҳкими суботу амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муассир дорад.

Калидвожаҳо*:* субот, суботи идеалӣ, суботи воқеӣ, давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҷомеаи накукорон, муҳити иҷтимоӣ, системаи иҷтимоӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, ҷомеаи босубот, иттилоот, интернет.

ИНФОРМАЦИЯ И РАЗНООБРАЗИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена стабильности социальной системы общества, а также идеям известных деятелей по формированию идеального общества и соотношению технологической информации в формировании стабильного общества. Известно, что идеальная стабильность социальной системы отличается от реальной стабильности. Концепция социально-философской устойчивости включает определенную модель. Любая модель имеет в виду условно образцовый характер и близка к реальности. Но это невероятно со всеми недостатками и быть близко к реальности социального симулятора, чтобы решить многие проблемы, предоставляя возможность выявить социальную зависимость и отбросить ненужные события общества. Информационная технология является одной из специализированных и быстроменяющихся областей деятельности человека, в связи с её отличительной чертой играет большую роль в стабильности и безопасности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: стабильность, идеальная стабильность, реальная стабильность, общество добродетели, социальная среда, социальное общество, интеллектуальное общество, общество стабильности, информация, интернет.

INFORMATION AND DIVERSITY OF SOCIAL SYSTEM

The article is devoted to the stability of the social system of society, as well as the ideas of famous figures in the formation of an ideal society and the relationship of technological information in the formation of a stabile society. It is known that the ideal stability of a social system is different from real stability. The concept of socio-philosophical sustainability includes a certain model. Any model has in mind a conditionally exemplary character and is close to reality. But this is incredible with all the shortcomings and being close to the reality of a social simulator to solve many real problems, providing the opportunity to identify social dependence and discard unnecessary events in society.Information technology is one of the specialized and rapidly changing areas of human activity, in connection with its distinguishing feature it has an organized attitude and plays a big role in the stability and security of the Republic of Tajikistan.

Key words: stability, ideal stability, real stability, sociality of citizens, virtue society, social environment, social society, intellectual society, stability society, information, internet.

Сведения об авторе: ***Нодирхонов Гулназар Гулбозхонович*** -Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории философии и социальной философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 936-00-06-18.** E- mail**: Gulnazarigulbozkhon@mail.ru**

Information about the author: ***Nodirkhonov Gulnazar Gulbozkhonovich*** **-** Tajik national University, applicant for the department of the history of philosophy and social philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17**.** Phone: **(+992) 936-00-06-18**. E- mail: **Gulnazarigulbozkhon@mail.ru**

УДК 372.8: 004+794.9 (575.3)

КОМПЬЮТЕРНАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

Саидов С.А., Котибова Ш.П.
Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

XXI век – век бурного развития информационных и компьютерных технологий, уже реально изменивших нашу жизнь. Современный мир детей коренным образом отличается от той эпохи, в которой жили их родители. Одним из отличий этого непосредственно является игра. В наше время стремительно развивается индустрия компьютерных игр, которая ставит перед педагогами, учителями-предметниками, классными руководителями и родителями новые задачи: компьютерные игры имеют пользу или вред, как они влияют на всестороннее развитие школьника, следует ли называть это игровой деятельностью и в чём её отличие от традиционной сюжетно-ролевой игры.

Что же такое компьютерные игры и почему всё чаще обращаются к ним, прежде всего, педагоги и родители? В начале отметим, что **компьютерная игра** – это компьютерная программа, которая служит для организации процесса игры, связи участников игры между собой и которая сама выступает как партнёр. Компьютерные игры в жизни взрослых и детей играют немаловажную роль. Кто-то проводит за ними своё свободное время, для некоторых – это всплеск эмоций, снятие напряжения после будничных рабочих дней или учебного процесса в школе, а кто-то видит в них смысл жизни.

Первые компьютерные игры появились в 70-е годы XX века и на протяжении нескольких лет приобрели популярность на Западе, затем с развитием индустрии игр распространились по всему миру. Быстрому темпу распространения на рынке игр повлияли игровые видеоприставки марки «Дэнди», которые достаточно было подключить к телевизору.

Следует отметить, что компьютерные игры отличаются по цели и назначению, в связи, с чем сначала необходимо разделить их на развлекательные игры, а затем на игры обучающего характера. Это специальные программы, представляющие учебный материал в форме игр. Развлекательные игры не носят обучающий характер, в них преобладает информационный и развивающий потенциал, направленный, в первую очередь, на развитие памяти и мышления детей. Известные педагоги, психологи неоднозначно относятся к развлекательным играм. Так, например, психолог В. Рубцов отмечает: «… развлекательные игры вредны, поскольку приводят к бездумно-расточительной трате времени» [6,с.24]. Да и в нашем обществе отношение к компьютерным играм неоднозначно. Кто-то считает их вредными и предлагает ограничить к ним доступ. Другие видят в них пользу.

Компьютерные игры – вред или польза? Давайте рассмотрим каждую точку зрения.

В пользу компьютерных игр можно отнести:

1. Компьютерные игры способствуют развитию желания создавать что-либо, учат моделированию и нестандартному решению поставленных целей и задач.
2. В процессе игры можно ознакомиться с различными компьютерными программами и оценить свои возможности.
3. В ходе компьютерных игр у участников наблюдается быстрая реакция, сосредоточенность, а логические игры способны развивать мозг и память школьника.
4. Компьютер является центром развлечений, и компьютерные игры могут разнообразить свободное время школьника. Досуг проводится интересно и содержательно.

С другой стороны компьютерные игры способны отрицательно влиять на школьника. Отмечается, что:

1. Компьютерные игры, содержащие жестокий характер, учат детей насилию и агрессии.
2. Игры вызывают азарт и зависимость, нежелание общаться с родными, одноклассниками и друзьями, в результате чего у школьника снижается успеваемость.
3. Отсутствие контроля со стороны родителей за временем игры; в результате этого школьники стремятся увеличить времяпровождение за компьютерными играми, у них возникают серьёзные проблемы во взаимоотношениях с взрослыми.
4. Компьютерные игры лишают школьника живого контакта с окружающими. Компьютерная сеть поэтапно притягивает детей в виртуальный мир, большинство из них не выходят на улицу, они изолированы и больше времени проводят у мониторов.
5. Частое проведение времени за компьютерными играми отрицательно сказывается на здоровье школьника: ухудшается зрение, болят суставы и позвоночник.
6. При отсутствии компьютерных игр у школьника могут возникнуть раздражение, гнев,

пустота и стресс. Известные учёные выделяют следующую классификацию компьютерных игр:

Таблица 1. Классификация компьютерных игр.

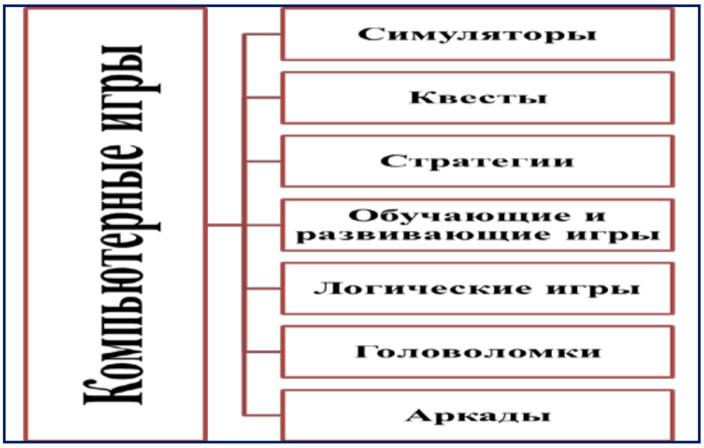

Рассмотрим некоторые из них.

Симуляторами называются такие компьютерные игры, в которых имитируется управление транспортным средством (авто и авиасимуляторы). Они дают возможность детям «реализовать» социальную роль, недостижимую в реальной жизни.

Стратегии – вид компьютерной игры, требующий от участников проектирования и выработки нужной стратегии для достижения поставленных целей, например, успех в военной операции.

Логические игры и головоломки представляют собой шахматы, шашки, в которых имеется мотивация на азарт. Она сопряжена с желанием участников выиграть у компьютера, подтвердить своё преимущество над современной техникой.

Учёные (педагоги, психологи, методисты) также определили, как долго школьник может находиться за компьютером. Для учащихся 1 класса – это 10 минут в день, 2-5 классов время должно занимать 15 минут в день, 6-7 классов – 20 минут, 8-9 классов – 25 минут, 10-11 классов – не более 30 минут. По мнению учёных, компьютерные игры должны быть для учащихся интересными и содержательными, способными развивать внимание, быструю реакцию, тренировать память. Также они должны быть осмысленными и простыми, иметь обучающий и развивающий характер.

В девяностые годы западными учёными был проведён ряд исследований о влиянии компьютерных игр на развитие школьника. Эти исследования продолжаются и в настоящее время, так как современные технологии способствовали изменению компьютерных игр.

Основными направлениями в исследовании данной проблемы учёные видят:

1. Воздействие компьютерных игр на специфику развития личности школьника.
2. Влияние игр на познавательные способности школьника.

Большинство научных трудов касается непосредственно второго направления, в котором рассматриваются вопросы взаимодействия ребёнка и компьютерных игр – выбор школьниками тех или иных игр в зависимости от склонностей, классификацию компьютерных игр, авторами некоторых из них являются сами школьники.

С целью использования компьютерной игры как средства развития познавательного интереса нами была разработана анкета и проведена в 3-4 классах гимназии №74 района Фирдавси города Душанбе. В анкетировании приняли участие 41 школьник (29 мальчиков и 12 девочек) с таджикским языком обучения, и с целью прозрачности результатов оно проводилось анонимно.

Учащимся младших классов были предложены следующие вопросы:

1. Играешь ли ты в компьютерные игры?
2. Любишь ли ты играть в интернет-игры («Мой мир», «В контакте» и др. сайты)?
3. Сколько времени ты проводишь, играя в компьютерные игры в выходные дни?
4. Напиши названия игр, в которые ты чаще всего играешь.

Анализ ответов учащихся показал следующее:

32 учащихся (78.0%) признались, что имеют дома современную технику и иногда играют в компьютерные игры. 9 школьников (22.0%) отметили, что не интересуются данными играми.

Диаграмма 1. Результаты ответов учащихся на вопрос № 1

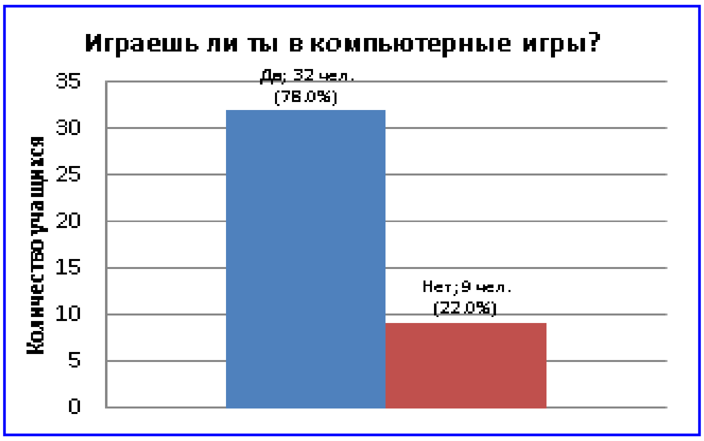

Диаграмма 2. Результаты ответов учащихся на вопрос № 2

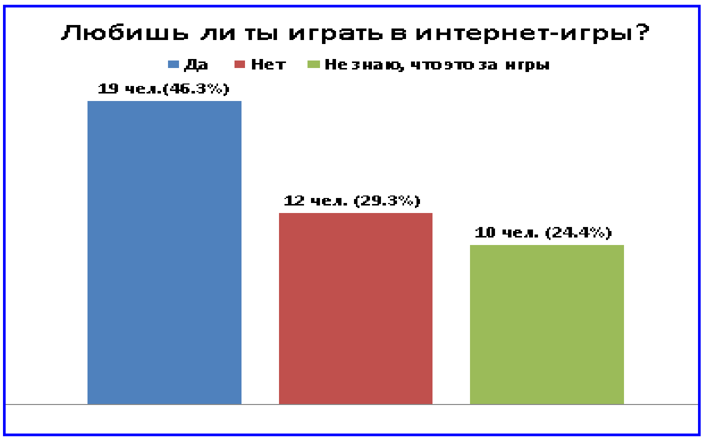

На вопрос «Любишь ли ты играть в интернет-игры («Мой мир», «В контакте» и др. сайты)?» утвердительно ответили 19 человек (46.3%). 12 чел. (29.3%) ответили «нет», 10 чел. (24.4%) не знают, что собой представляют интернет-игры.

Диаграмма 3. Результаты ответов учащихся на вопрос № 3.

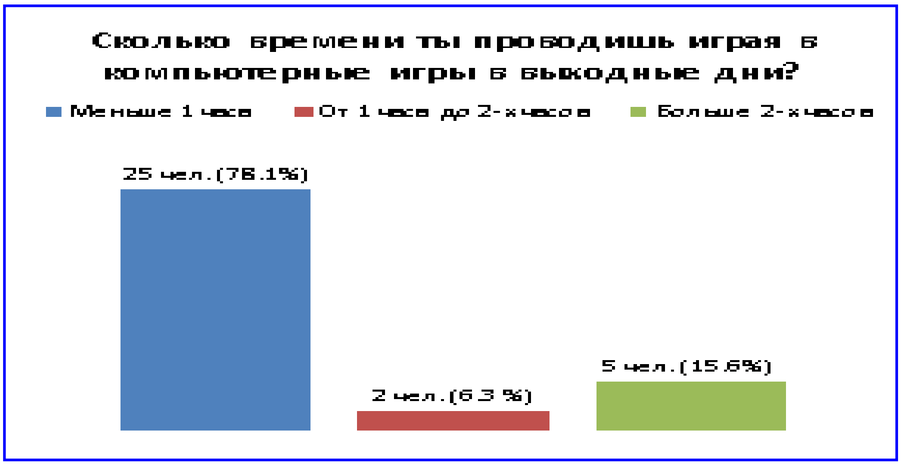

На вопрос «Сколько времени ты проводишь, играя в компьютерные игры в выходные дни?» Меньше часа на это уделяют 25 человек (78.1%), от часа до двух часов играют 2 чел. (6.3%), больше двух часов на компьютерные игры тратят 5 чел. (15.6%).

На вопрос о любимых компьютерных играх ответы были следующими: «Симуляторы» выбрали 16 чел. (39%), «Аркады» - 14 чел. (34%), «Головоломки» - 6 чел. (15%), «Стратегии» - 5 чел. (12%).Из проведённого опроса делаем вывод, что большинство младших школьников увлекается компьютерными играми, уделяя им разное количество времени. Учащиеся начальной школы осведомлены об интернет-играх и играют чаще в симуляторы, аркады, головоломки и стратегии.

Диаграмма 4. Результаты ответов учащихся на вопрос № 4.

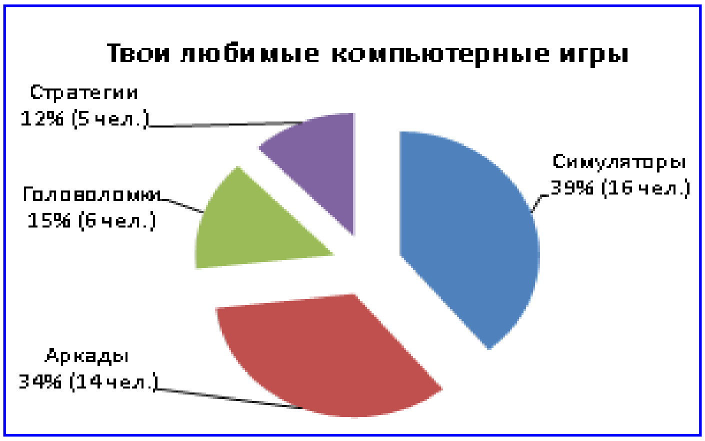

Также следует отметить, что компьютерные игры неодинаково влияют на школьников: некоторые формируют логическое мышление, а для других реальный окружающий мир забыт. Тут необходимо соблюдать основной принцип – не навреди. Компьютерные игры способны быть и полезными, и вредными. В настоящее время интерес школьников к компьютерным играм огромен, и учителям, родителям следует сосредоточить его в нужном направлении. Компьютер для детей станет и близким другом, и злейшим врагом – всё зависит от того, как долго и с какими целями дети проводят время у компьютера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Игра и её роль в психическом развитии ребёнка //Вопросы психологии №6 - 1966. - С. 62-68.
2. Галанина М., Лильин Е. Мы маленькие дети, нам хочется играть. Компьютерра, 1995, №41 (121), с. 38-39.
3. Джуди Солпитер. Дети и компьютер: настольная книга родителей. - М., 1996. – 192 с.
4. Новоселова С.Л., Петку Г.П. Компьютерный мир дошкольника. - М., Новая школа, 1997. – 126 с.
5. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. - М., Тривола, 1995.- 352 с.
6. Рубцов В.В. Ученик за компьютером: что можно, что нельзя. //Основы социально-генетической психологии М.-Воронеж, Модэк. 1996.- 234 с.
7. Симонович С.В., Евсеев Г.А. Занимательный компьютер: Книга для детей, учителей и родителей. - М., Инфорком-Пресс, 1998. - 368 с.
8. Фомичёва Ю.В., Шмелёв А.Г., Бурмистров И.В. Психологические корреляты увлеченности компьютерными играми //Вестник МГУ.- Сер. 14. Психология. 1991.- № 3. С.27-39.
9. Шапкин С.А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований. //Психологический журнал, 1999.- №1. С. 86-102.
10. Эльконин Д.Б. Психология игры.- М., Владос, 1999. – 360 с.

БОЗИИ КОМПЬЮТЕРӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ЗАВҚИИ ХОНАНДАИ ХУРДСОЛ

Дар замони муосир бозиҳои компютерӣ аз як тараф ҳамчун бозиҳои таълимӣ ва аз тарафи дигар ҳамчун бозиҳои шавқовар баррасӣ мешаванд, ки дар онҳо мақсадҳои таълимӣ гузошта нашудааст. Дар мақола мафҳуми «бозии компютерӣ» оварда шуда, таърихи пайдоиши он пешниҳод мегардад. Қайд карда мешавад, ки ин мафҳум дар муддати солҳои дароз дар Ғарб маъруфият ёфт, пас аз он дар тамоми дунё паҳн шуд. Муаллифон қайд менамоянд, ки чунин суръати баланди тараққиёти бозиҳои компютерӣ дар назди омӯзгорон, роҳбарони синфҳо ва волидайн масъалаҳои нав мегузорад: - бозиҳои компютерӣ чӣ фоида ё чӣ зарар доранд?- чӣ гуна онҳо ба ташаккули ҳаматарафаи хонандаи хурдсол таъсир мерасонанд? - оё онро фаъолияти бозӣ номидан мумкин аст ва фарқаш аз бозии нақшӣ-сужетии анъанавӣ дар чӣ мебошад. Бо сабаби дар ҷомеа якхела набудани фикрҳо оид ба бозиҳои компютерӣ аз тарафи муаллифон тарафҳои мусбат ва манфии онҳо баррасӣ гардидааст. Дар мақола таснифи бозиҳои компютерӣ низ дода шудааст. Инчунин баъзе бозиҳо, ки дар онҳо симуляторҳо, стратегияҳо, бозиҳои мантиқӣ ва муаммоҳо мебошад, тавсия дода мешаванд. Маълум шуд, ки пурсишнома байни хонандагони синфҳои 3-4-и гимназияи №74-и ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе оид ба бозиҳои кмпютерӣ гузаронида шудааст. Дар он 41 нафар мактаббачагон иштирок намудаанд. Ҷавобҳои хонандагон таҳлил шуданд ва дар асоси он 4 диаграмма пешниҳод шудааст, ки дар диаграмма натиҷаи таҳлилро дидан мумкин аст. Вобаста ба ин хулосаи даркорӣ низ бароварда шудааст.

Калидвожаҳо: бозиҳои компютерӣ, бозиҳои таъдимӣ ва шавқовар, зарар, фоида, таснифи бозиҳои компютерӣ, шавқи фаҳмиши дониш.

КОМПЬЮТЕРНАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

На современном этапе компьютерные игры рассматриваются с одной стороны как обучающие игры, с другой стороны - это развлекательные игры, т.е. не ставящие исходно образовательных целей. В статье дано определение понятия «компьютерная игра», история её появления. Отмечается, что она на протяжении нескольких лет приобрела популярность на Западе, затем распространилась по всему миру. Авторы отмечают, что стремительно развивающаяся индустрия компьютерных игр ставит перед педагогами, классными руководителями и родителями новые задачи: компьютерные игры имеют пользу или вред, как они влияют на всестороннее развитие младшего школьника, следует ли называть это игровой деятельностью и в чём её отличие от традиционной сюжетно-ролевой

игры. В связи с неоднозначным отношением в обществе к компьютерным играм авторами рассмотрены их положительные и отрицательные стороны. В статье дана классификация компьютерных игр, описаны основные виды игр, среди которых симуляторы, стратегии, логические игры и головоломки. Проведено анкетирование среди учащихся 3-4 гимназии № 74 района Фирдавси города Душанбе о компьютерных играх, в котором приняли участие 41 школьник. Проанализирован ответ учащихся, даны 4 диаграммы, где наглядно можно увидеть результаты, сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: компьютерные игры, обучающие и развлекательные игры, вред, польза, классификация игр, познавательный интерес.

COMPUTER GAME AS MEANS OF DEVELOPMENT COGNITIVE INTEREST OF JUNIOR PUOPILS

At the present stage, computer games are considered on the one hand as educational games, on the other hand, they are entertaining games, i.e. they do not set initial educational goals. The article defines the concept of "computer game", the history of its appearance. It is noted that it has gained popularity in the West for several years, then spread around the world. The authors notes that the rapidly developing industry of computer games poses new challenges for teachers, class teachers and parents: computer games have a benefit or harm, how they affect the comprehensive development of the younger pupil, whether it should be called a game activity and how it differs from the traditional story-role-playing game. In connection with the ambiguous attitude in society to computer games, the authors considers their positive and negative sides. The article gives a classification of computer games, describes the main types of games, including simulators, strategies, logic games and puzzles. A survey was conducted among pupils of 3-4 gymnasium № 74 of Firdavsi district of Dushanbe about computer games, which was attended by 41 pupils. Analyzed the pupil responses, this 4 chart, which clearly can be seen the results, made conclusions.

Key words: computer games, educational and entertaining games, harm, benefit, classification of games, cognitive interest.

Сведения об авторах: ***Саидов Сафарали Абдураимович*** –Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания,. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: **saidov_s@inbox.ru** Телефон **888888707**
Котибова Шарифамох Пирмахмадовна -Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания. **Адрес:** Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: **sharifa.kotibova@mail.ru** Телефон: **+992 904539954**

Information about the authors: ***Saidov Safarali Abduraimovich*** - Tajik State Institute after S.Ulugzoda, candidate of pedagogical science, associate professor of teaching methods,. **Address:** Tajikistan, 734019, Dushanbe City, Muhammadiev Street 17/6.E-mail: saidov_s@inbox.ru Телефон: **888888707**
Kotibova Sharifamoh Pirmahmadovna - Tajik State institute after S. Ulugzoda, candidate of pedagogical science, associate professor of teaching methods, **Adress:** 734019, Tajikistan, Dushanbe City, Muhammadiev street 17/6.
E-mail: **sharifa.kotibova@mail.ru** Tel: **+992 904539954**

УДК:372.881.116.11

О НЕКОТОРЫХ ФОРМАХ ОПТИМИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ – ФИЛОЛОГОВ

Ходжиматова Г.М., Нагзибекова М.Б.
Таджикский национальный университет

Совершенствование профессионально-методической подготовки студентов-таджиков, обучающихся на факультетах русского языка является одной из важных задач системы образования в Республике Таджикистан. «Профессионально-педагогическая подготовка студента – филолога в процессе обучения в вузе находится в прямой зависимости от уровня его теоретической подготовки как основы методического совершенствования, а также готовности его к участию в работе школы, т.е. чёткого осознания студентами – будущими учителями – теории и практики педагогического процесса как объекта их будущей деятельности [4,с.6]. Среди средств совершенствования преподавания русского языка выделяют критический анализ достижений в области образования, выявление неиспользованных резервов, изменение самого мышления вузовских работников, в том числе преподавателей русского языка. Методика преподавания русского языка в последние годы стала предметом теоретического исследования, а также экспериментальной проверки с целью интенсификации и оптимизации обучения русскому языку таджикских учащихся. Как известно, педагогическое мастерство учителя русского языка зависит от многих причин, в том числе и от методической подготовки и систематического повышения теоретического уровня.

В настоящее время сложилась довольно стройная система методических воззрений, которая идет по разным направлениям. Это и поднятие научно-теоретического уровня, что невозможно без увеличения объема вузовских научных исследований преподавателей и студентов. Это и совершенствование содержания обучения, предполагающее пересмотр учебников, программ основных курсов, спецкурсов и спецсеминаров, увеличение перечня факультативных курсов и дисциплин по выбору. Это и решительный отказ от устаревших методов преподавания, от

шаблонов в обучении и воспитании, оптимизация деятельности преподавателя, поиски более продуктивных форм и методов работы со студентами. Это и усиление внимания к формированию профессиональных знаний, умений и навыков, развитие творческих способностей студентов. Что касается обучения студентов-филологов, будущих преподавателей русского языка, для которых изучаемый язык является объектом будущей специальности, высказывается мнение о предпочтительности аспектного обучения такой категории учащихся. Аргументом в пользу такого обучения небезосновательно выдвигается необходимость более глубокого проникновения в языковые явления, осознание их в общей системе языка. Как отмечает А.В. Текучев, «говоря о профессиональной направленности преподавания лингвистических дисциплин в вузе и, прежде всего, курса современного русского языка, нельзя не учитывать того, что только с помощью методики и методистов, при условии хорошего знания школьной действительности и фактических потребностей школы, можно произвести квалифицированный отбор такого теоретического материала по языку, который, прежде всего, в обязательном порядке потребуется будущему преподавателю в школе при реализации им официальной школьной программы» [9,с.67].

При подготовке преподавателя русского языка, наряду со знанием предмета обучения особое внимание обращается на его мастерство и методическую зрелость. Опирается ли методическая зрелость (подготовленность) только на личный опыт, на природную «смекалку»? Или она зависит от своеобразия знаний и способностей человека? Источником методических знаний, умений и навыков является передовой опыт преподавания и методическая литература, обобщающая этот опыт и решающая теоретические вопросы обучения русскому языку. Без умения анализировать опыт (в том числе свой), выявляя в нем ценное и учитывая слабые стороны, без умения критически осмыслять научную и учебную литературу (в том числе учебник) - трудно говорить о глубокой подготовке высококвалифицированного, творческого преподавателя-русиста.

Психолого-педагогическая подготовка любого преподавателя высшей школы должна удовлетворять таким общим требованиям, как убежденность, психолого-педагогическая направленность, владение специальным предметом, эрудированность. В.А. Сластенин среди компонентов профессиограммы учителя выделил три общих (общественно-политические качества; социально-психологические, личностные качества; этико-педагогическая подготовка) и два, характеризующих конкретного специалиста (объем, состав и уровень специальной подготовки; содержание методической подготовки по специальности). Психолого-педагогическая подготовка предполагает овладение педагогической техникой, а именно: умение общаться с учащимися (индивидуальный подход), умение управлять своим вниманием и вниманием учащихся, умение чувствовать темп педагогического действия, достаточно высокой культурой речи.Для преподавателя русского языка предметом обучения является, как известно, практический русский язык. Поэтому одной из действенных мер методической подготовки преподавателя русского языка как неродного должна быть педагогизация содержания и самого преподавания русского языка. Профессиональная направленность касается программ и учебников русского языка, а также читаемых специальных курсов лингвистического и литературоведческого цикла, приближения их к тем задачам, которые решаются кафедрами русского языка факультетов русской филологии. Эта двуединая, лингвометодическая природа каждой лекции, каждого занятия должна отчетливо осознаваться и студентами, и преподавателями. Необходимо, чтобы лингвометодическая направленность пронизывала весь учебный процесс.

Из многих психических свойств человека характер и способности являются личностными. Любая профессиональная подготовленность предполагает особую направленность личности, ее внимания, памяти, сознания. У человека, как говорится, должна сложиться психика, соответствующая его деятельности. Естественно, педагогическая деятельность, в том числе школьная и вузовская деятельность преподавателя русского языка, обладает общими и отличительными чертами.Любая профессиональная деятельность предполагает не только обученность ей, но и наличие способностей, т.е. таких индивидуальных особенностей личности, которые направлены на активную деятельность в любой ситуации для овладения предметом деятельности. Поскольку педагогическая деятельность предполагает вариантность решения задач, творческое отношение к учебному процессу, постольку преподавательская деятельность не может не опираться на педагогические способности. «Обучение, как подлинно образовательный процесс, -писал С.Л. Рубинштейн, -тем именно и отличается от простой тренировки, что в нем через умения и знания формируются способности» [7].

В психологии различают научные, инженерные, художественные способности. Особое место в предметно-профессиональной типологии способностей занимают педагогические, а среди них методические. В содержание педагогических способностей выделяют пять компонентов: 1) способность передавать знания детям кратко и интересно; 2) способность

понимать ученика, основанная на наблюдательности; 3) самостоятельный и творческий склад мышления; 4) находчивость (или быстрота и точная ориентировка); 5) организаторские способности, необходимые для обеспечения системы работы самого преподавателя и создания хорошего учебного коллектива. Хотелось бы подчеркнуть, что педагогические способности обеспечиваются, с одной стороны, целенаправленностью деятельности, а с другой стороны, высоким уровнем всех компонентов психики. По мнению Н.В. Кузьминой, основными компонентами педагогической деятельности являются конструктивная, организаторская, коммуникативная и гностическая. Коммуникативная деятельность включает взаимоотношения педагога с учащимися, умения и навыки воспитания сознательной дисциплины и организации учебного коллектива, активности учащихся. «Конструктивная деятельность учителя, -пишет Н.В. Кузьмина, - это деятельность, связанная с отбором композиции, проектированием учебно-воспитательного материала, созданием планов; т. е. то основание, на котором строится организаторская и коммуникативная деятельность учителя» [5].

Конструктивная деятельность-мыслительная. Она есть система введения, закрепления и совершенствования языковых знаний, формирования умений и навыков речевого общения. Результаты учебной деятельности сказываются не сразу, поэтому важно умение видеть продвижение студента к конечной цели, динамичность и перспективность каждого педагогического шага.

По мнению Е.В. Андриенко область профессионального самосовершенствования определяется по выявлению специальных индивидуализированных способов деятельности с учетом ее общепедагогических видов: конструктивной, организаторской, коммуникативной и гностической. Технологическое обеспечение формирования профессионализма учителя связано с реализацией когнитивных, активно-деятельностных, гуманистических и психотерапевтических технологий. Когнитивные технологии обеспечивают содержательный аспект психолого-педагогической подготовки будущих учителей с приоритетным статусом формирования знаний. На уровне реализации активно-деятельностных технологий приоритетный статус получает формирование профессиональных умений и навыков [1,с.13]. Если преподаватель русского языка основным считает проверку сочинений, оценку знаний, контроль за конкретным речевым действием, то его организаторская деятельность будет бесперспективной, так как она не охватывает развития навыков и умений, осознания умения использовать имеющиеся знания, умения и навыки для формирования новых знаний, умений и навыков. Конструктивная деятельность опирается на осознание собственного опыта и развитие методического воображения. Она основывается на знании учебного процесса, его логике, трудности учебного материала, путях ее преодоления, учете особенностей конкретных учащихся. Естественно, что высококвалифицированный преподаватель должен владеть всеми компонентами педагогической деятельности.

Система овладения знаниями, умениями и навыками может быть представлена статически и динамически. При статистическом представлении учебный процесс рассматривается дихотомически - как начало и результат, как репродукция и продукция, как автоматическое и творческое в речевой деятельности. Такой взгляд на учебный процесс достаточно распространен в методической литературе, особенно при разграничении навыков и умений.

Представители другой точки зрения рассматривают учебную деятельность как многовекторную, развивающуюся. Так, Ю.К. Бабанский по степени проявления поискового начала выделяет три вида деятельности - репродуктивную, проблемно-поисковую (эвристическую), исследовательскую [3]. Еще ранее С.Л. Рубинштейн говорил об уровнях способностей. О трех уровнях мастерства педагога пишет Н.В. Кузьмина, подчеркивая, что мастерство начинается тогда, когда педагогические задатки осознаются в результате специального обучения, и только тогда, когда педагогическое образование соединяется с передовым опытом. Развитие и совершенствование педагогических способностей обнаруживаются в быстроте, глубине и прочности овладения учебным предметом и учебным процессом, приемами их анализа. Высшая, творческая ступень педагогической деятельности опирается на развитую методическую наблюдательность, методическое воображение и критическую оценку собственного опыта.

Действенным методом развития методического мышления является анализ методической литературы и знаний. Следует отметить, что в целом открытые занятия и их разбор (не считая анализа студенческих занятий во время педагогической практики) не проводятся систематически, а содержание разбора не учитывает развития методического мышления. Задача практического овладения языком предполагает высокий уровень сформированности у студентов-филологов речевых навыков и умений на базе глубоких лингвистических знаний и обильной речевой практики, а также развитую иноречевую интуицию. Овладение навыками и умениями в разных видах речевой деятельности на русском языке - аудировании, говорении, чтении, письме - представляет собой общую коммуникативную цель, которая ставится при

обучении как филологов, так и нефилологов. Однако для филологов изучаемый язык не только средство общения и не только дополнительное средство овладения своей будущей специальностью, но и объект научного познания.

Конечно, осмысление фактов языка и их функционирования направлено, прежде всего, на формирование навыков и умений речевой деятельности на русском языке и в то же время составляет основу профессиональной подготовки будущего специалиста. Поэтому расширение и углубление теоретических знании в области русского языка - насущный вопрос для изучающих его как специальность. Следовательно, при подготовке филологов-русистов одна из основных задач - формирование лингвистической компетенции.

Интенсивное развитие разных видов речевой деятельности в целях достижения высокого уровня практического владения языком немыслимо без широкого ознакомления учащихся с различными сторонами жизни народа - носителя изучаемого языка. Таким образом, широкое привлечение в учебный процесс страноведческой информации, касающейся жизни изучаемой страны, достижений ее науки, культуры, экономики, представляет собой непременное условие подготовки высококвалифицированных специалистов. Тем большее значение для будущего специалиста в области русской филологии имеет знакомство с современной культурой, с историко-художественными, архитектурными, литературными памятниками страны изучаемого языка. Так как ознакомление со страноведческими реалиями идет в процессе изучения русского языка и через его посредство, то лингвострановедение, понимаемое „как соизучение культуры при изучении языка", занимает существенное место в профессиональной подготовке филологов-русистов - и как материал для развития разных видов речевой деятельности, и как объект специального изучения, имеющий „несомненное гуманистическое, общеобразовательное, этическое значение".Лингвострановедческий подход к фактам языка имеет огромное коммуникативное, познавательное и воспитательное значение. Для филологической аудитории важно показать, что не только в языке, но и в фактах языка находит отражение национальная специфика народа - носителя языка. Широко признается коммуникативная ценность языка как средства общения. Таким образом, изучение и осмысление филологами-русистами языковых фактов и их функционирования обеспечивают достижение как коммуникативной, так и учебно-познавательной цели; лингвострановедение дает основу также для решения воспитательной задачи. Следовательно, подготовка филологов-русистов предполагает тесное взаимодействие коммуникативного, учебно-познавательного и воспитательного аспектов в процессе обучения.

Особую роль в профессиональной подготовке филологов - русистов получает использование в практике преподавания русского языка студентам-таджикам элементов сопоставительного анализа, «важно учитывать: 1) грамматические факторы, обусловленные особенностями выражаемых языковых средств в русском и таджикском языках; 2) специфические грамматические категории русского языка, отсутствующие в родном языке» " [10,с.68], что не только способствует более глубокому пониманию и усвоению материала и осуществлению одного из основных принципов дидактики - принципа опоры на известное, но и развивает у студентов навыки самостоятельного анализа изучаемого языкового материала.

Повышение профессионально-педагогической квалификации студентов-филологов преследует различные цели и задачи, обусловленные определенными требованиями к личности преподавателя, которые включают в себя не только глубокое и всестороннее знание преподаваемого предмета (в данном случае русского языка), но и умение наиболее эффективно и рационально организовать учебный процесс, умело сочетать его с воспитанием молодого поколения. Решение этих взаимосвязанных задач возможно лишь на основе принципа коммуникативности, успешную реализацию которому может обеспечить комплексно-аспектная организация, позволяющая наиболее оптимально сочетать практические и теоретические курсы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андриенко Е.В. Педагогический профессионализм как цель подготовки студентов в системе высшего педагогического образования//Педагогическое образование в современных условиях / Е.В. Андриенко //Материалы III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (29 октября 2014г.)/Под науч.ред Н.Д.Жидковой: Куйб. фил.Новосиб.гос.пед.ун-та. -Новосибирск: ООО Нело Пресс, 2014.- С 13-17.
2. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы / Ю.К. Бабанский. - М.: Просвещение, 1982. - 137 с.
3. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю.К. Бабанский. -М, 1985. - 208 с.
4. Боронова С.Б. Формирование орфографической компетенции студентов-филологв в процессе профессиональной подготовки: автореферат дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.08/ С.Б. Боронова. - Душанбе, 2017. -24 с.; Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя / Н.В.Кузьмина. — Л.: Знание, 1985. -32 с.
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения/ Н.В.Кузьмина. - М.: Высшая школа, 1990. -119 с.

6. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии Текст. / С. Л. Рубинштейн. СПб.: Питер, 2007. - 720 с.
7. Сластенин В.А.Профессионализм учителя как явление педагогической культуры / В.А.Сластенин //Педагогический профессионализм как фактор развития современного образования: Материалы международной научно-практической коференции. -Новосибирск: НГПУ, 2009. -С.3-19.
8. Текучев А.В. О роли методики преподавания русского языка в формировании профессиональной ориентации учителей-словесников.-Иванов, 1975.
9. Ходжиматова Г. М. Билингвальное описание терминологической лексики в процессе обучения русскому языку// Вестник Таджикского национального университета. -Душанбе, 2010. -№7(63).- С.66-70.

ОИДИ БАЪЗЕ ШАКЛҲОИ МУТОБИҚГАРДОНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ ТАЙЁРИИ КАСБӢ – МЕТОДИИ ДОНИШҶӮЁНИ ФИЛОЛОГ

Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои ташкили мувофиқи тайёрии касбии донишҷӯёни филолог баррасӣ гардидааст. Маҳорати педагогии омӯзгори фанни забони русӣ аз аксарият сабабҳо, аз ҷумла аз тайёрии методӣ ва баландбардории мунтазами сатҳи назариявӣ вобастагӣ дорад. Ҳамаи ин дар даврони муосир имконият медиҳад то оиди сохтори аниқи тамоми таъминоти таълимӣ – методии раванди тайёрии донишҷӯёни филолог масъалагузорӣ намоем, то ки тасаввуроти пурраро оиди ҳаҷми мавод ва усулҳои мувофиқи сохтори раванди таълимӣ – маърифатӣ ба даст орем. Дар мадди аввал баландбардории талаботҳо ба функсияи иртиботии забон меистад. Ҳангоми тайёрии касбии донишҷӯёни филолог бояд ҷанбаи забону мамлакатшиносии таълим ба ҳисоб гирифта шавад. Диққати махсус дар баробари дониши предмети таълим ба рушд ва такмили қобилиятҳои педагогии донишҷӯён дода мешавад, ки аз мушоҳидакории рушдёбандаи методӣ, тасаввуроти методӣ ва баҳоргузории танқидии таҷрибаи шахсӣ иборат мебошад.

Калидвожаҳо: тайёрии касбӣ, донишҷӯй - филолог, фаъолияти педагогӣ, қобилиятҳо, иртиботнокӣ, салоҳияти забонишиносӣ.

О НЕКОТОРЫХ ФОРМАХ ОПТИМИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ –ФИЛОЛОГОВ

В настоящей статье рассматриваются некоторые вопросы оптимальной организации профессиональной подготовки студентов- филологов. Педагогическое мастерство учителя русского языка зависит от многих причин, в том числе и от методической подготовки и систематического повышения теоретического уровня. Все это позволяет в настоящее время поставить вопрос о более точном построении всего учебно-методического обеспечения процесса подготовки студентов-филологов, которое бы давало достаточно полное представление как об объеме материала, подлежащего усвоению, так и о наиболее подходящих способах построения учебно-познавательного процесса. На первый план выдвигается повышение требований к коммуникативной функции языка. При профессиональной подготовке студентов-филологов следует учитывать также лингвострановедческий аспект обучения. Особое внимание обращается наряду со знанием предмета обучения на развитие и совершенствование педагогических способностей студентов, которые включают: развитую методическую наблюдательность, методическое воображение и критическую оценку собственного опыта.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, студент - филолог, педагогическая деятельность, способности, коммуникативность, лингвострановедение, лингвистическая компетенция

ABOUT SOME FORMS OF OPTIMIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL AND METHODICAL TRAINING OF STUDENTS – PHILOLOGISTS

In the present article some questions of the optimum organization of vocational training of students - philologists are considered. The pedagogical skill of the teacher of Russian depends on many reasons including from methodical preparation and systematic increase in theoretical level. All this allows to raise now a question of more exact creation of all educational and methodical ensuring process of training of students philologists which would give rather complete idea as of the volume of the material which is subject to assimilation and about the most suitable ways of creation of educational informative process. Increase in requirements to communicative function of language advances to the forefront. At vocational training of students philologists it is necessary to consider also lingvostranovedchesky aspect of training. Special attention is paid along with knowledge of a subject of training on development and improvement of pedagogical abilities of students which relies on the developed methodical observation, methodical imagination and critical evaluation of own experience.

Keywords: vocational training, student philologist, pedagogical activity, abilities, communicativeness, lingvostranovedeniye, linguistic

Сведения об авторах[:-***Ходжиматова Гульчехра Масаидовна*** - Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки 17
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор кафедры перевода и межкультурной коммуникации. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **mnagzibekova@mail.ru**. Телефон: **992-915-14-68-77**

Information about the authors: ***Khodzhimatova Gulchekhra Masaidovna*** - Tajik National University, doctor of pedagogical sciences, professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17
Nagzibekova Mehrinisso Bozorovna - Tajik National University, Doctor of Philology, Professor, Department of Translation and Intercultural Communication, **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **mnagzibekova@mail.ru**. Phone: **+ (992) 915-14-68-77**

УДК:371 (575.3)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ И СТРУКТУРЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ

Атакуллаев У.И.
Таджикский национальный университет

Закон Республики Таджикистан «Об образовании» определил структуру системы образования и образовательных учреждений. Система образования состоит из государственных образовательных стандартов и образовательных программ. Они определяют базовые требования к уровню образования выпускников учебных заведений.

Государственные стандарты образования утверждены Постановлением правительства Республики Таджикистан от 4 июня 1996 г. В них включены следующие показатели:

- обязательный минимум содержания соответствующей образовательной программы и условий ее реализации;
- минимальный и максимальный объем учебной нагрузки обучающихся;
- основные требования к уровню подготовки выпускников;
- сроки изучения обязательных программ;
- документы, подтверждающие уровень образования;
-формы и уровень образования;
-сеть действующих образовательных учреждений различных организационно-правовых форм и собственности;
-органы управления образованием, учреждениями и организациями сферы образования;
- обучающиеся и воспитанники;
- педагоги и другие работники;
- иные структуры, деятельность которых связана с получением и обеспечением образования.

Контроль за реализацией государственных образовательных стандартов и образовательных программ во всех общеобразовательных учреждениях, независимо от организационно-правовых форм и собственности, отраслевых принадлежностей осуществляет Министерство образования Республики Таджикистан.

Государственные стандарты общего среднего образования Республики Таджикистан, исходя из общих требований, целей, задач и принципов стандартизации Правительства Республики Таджикистан в части образовательных программ, утверждены Министерством образования Республики Таджикистан и изданы в двух книгах в 2003 и 2005 г.

Общеобразовательные программы определяют содержание соответствующего уровня образования. К общеобразовательным относятся программы:- дошкольного образования;- начального, общего, основного и общего среднего образования, начального, профессионального и среднего профессионального образования;- высшего профессионального образования;- профессионального образования после высшего профессионального образования; - дополнительного образования;- специального образования.

Нормативный срок изучения образовательных программ в государственных и негосударственных, в том числе частных, общеобразовательных учреждениях, определяется Законом «Об образовании» и соответствующим государственным стандартом.

Наряду с государственными учреждениями расширяется сеть и негосударственных образовательных учреждений на платной основе. Согласно Закону Республики Таджикистан «Об образовании» размеры стоимости обучения, в том числе платного, определяются образовательными учреждениями по согласованию с Министерством образования Республики Таджикистан и соответствующими ведомствами.

Принятие Национальной Концепции образования Республики Таджикистан является важным шагом в деле обогащения содержания образования.

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании», принятом в декабре 1993 года, и Концепции национальной школы 1995 года имелись существенные недостатки: с одной стороны, не было предусмотрено развитие экономики, науки и образования в республике в условиях перехода к рыночной экономике; с другой стороны, они были приняты без учета экономических и финансовых возможностей государства, не охватывались все ступени образования. Вот почему вновь возник вопрос о разработке и принятии Национальной Концепции образования.

Национальная Концепция образования является актуальным документом, определяющим политику государства в области образования, стратегии и тактики государства в развитии системы образования в новых экономических условиях. Национальная Концепция образования Республики Таджикистан определяет перспективные задачи политики государства в системе образования и регулирует направление ее развития как стратегически важной отрасли в

условиях новых общественных отношений. Согласно Концепции стратегической целью развития образования в Таджикистане является создание современного базиса образования на основе национальных и общечеловеческих ценностей и вхождение в единое международное образовательное пространство. Реализация указанной цели должна происходить при соблюдении следующих принципов:

- проведение фундаментальных исследований, имеющих высокое научное и практическое значение, раскрывающих сущность современного образования, охватывающих эффективные процессы воспитания и обучения на основе инновационных программ;
- разработка и усовершенствование новых стандартов государственного образования на основе имеющихся норм международного образования;
- создание реальной интеграции науки, образования и производства;
- непрерывная модернизация системы образования регулируется на основе признанных и достойных систем образования цивилизованного мира.

Основными аспектами реализации Национальной Концепции образования, правовую основу которых закрепляет государство, являются:

1. правовые аспекты: внесение изменений и дополнений в законодательство Республики Таджикистан в сфере образования; подготовка других нормативно-правовых актов, способствующих развитию образовательных учреждений, в том числе частных образовательно-воспитательных учреждений, достижение льгот в налогообложении сферы образования в целях обеспечения конкурентоспособности образования Республики Таджикистан;
2. экономические аспекты: признание приоритетности сферы образования в законе Республики Таджикистан «О государственном бюджете»; подготовка и утверждение современных норм оплаты труда работникам сферы образования; подготовка экономических программ по поддержанию развития сферы образования; создание конкуренции на рынке обслуживания сферы образования;
3. организационные аспекты: подготовка комплексной программы реализации Национальной Концепции образования Республики Таджикистан; дальнейшее усовершенствование государственных стандартов образования; подготовка Государственных программ по модернизации образования и привлечение всего общества к решению проблем образования; подготовка доклада Правительства Республики Таджикистан «Об интеллектуальном потенциале нации»; проведение медицинских мероприятий по предотвращению заболеваний в образовательных учреждениях в целях регулярной защиты здоровья детей и подростков; организация качественно новой статистической и информационной системы, соответствующей требованиям международных стандартов.

Образование превратилось в глобальную проблему нового тысячелетия. Оно в политической, экономической и социальной сферах является приоритетным. Республика Таджикистан как часть международного сообщества подписала ряд международных документов, которые касаются единого образовательного пространства и направлены на совершенствование эффективности и качества образования. Содержание, цель и задачи образования должны способствовать развитию человека нового общества, его мировоззрению, мышлению и созидательному творчеству.

Республика Таджикистан в области государственной политики образования является самостоятельной и опирается на статью 41 Конституции Республики Таджикистан, Закон РТ «Об образовании» и другие нормативно-правовые акты, принятые Правительством Республики Таджикистан и международным сообществом.

В Национальной Концепции образования описаны смысл и содержание от дошкольного и семейного образования до высшего, послевысшего и дополнительного образования.

Исходя из конституционных требований, в Национальной Концепции впервые конкретно определены задачи родителей в решении демографических проблем, воспитании здоровых детей, всесторонней их подготовке к школе, снижении уровня бедности населения.

В Концепции также определена роль дошкольных учреждений в обучении, воспитании и подготовке детей к школе. Исходя из новых задач, наряду с государственными дошкольными учреждениями, особое внимание уделено и созданию семейных, частных дошкольных учреждений.Содержание образования в семейных условиях направлено на освоение языка, развитие устной речи детей, которые способствовали бы подготовке детей к школе.

В помощь родителям выпущен «Путеводитель воспитателя».

В Национальной Концепции образования определены функции и задачи дошкольных учреждений, которые должны быть направлены на:- защиту здоровья детей;- создание условий для умственного, физического развития ребенка;- нравственное, культурное воспитание, гуманное отношение к детям;- подготовку детей к выполнению обязанностей перед родителями;- развитие менталитета детей к положительным действиям и предупреждение

различных недугов;- качественную и всестороннюю подготовку детей к школе;-уделение особого внимания одаренным детям.

В персональном звене цели и задачи образования должны быть направлены на широкое познание окружающего мира и деятельности человека, воспитание в духе любви к своей Родине, освоение основ знаний и нравственности, что является базисом для следующих ступеней образования. Именно в начальной школе закладывается любовь к школе, приобретению знаний, развивается самостоятельность и личность ребенка.

Для решения всех этих задач пришлось пересмотреть качество и содержание многих школьных учебников. За последние годы в отечественных полиграфических издательствах выпущено большое количество учебников для начальных школ, причем многие учебники изданы на интегрированной основе.

Недельная учебная нагрузка школьников в начальных классах по сравнению с первыми годами суверенитета республики сокращена с 5 до 2 часов. Это даёт возможность детям в свободное время заниматься укреплением и сохранением здоровья, рисованием, подвижными играми, чтением художественной литературы, посещением технических, творческих кружков и спортивных секций.

В Национальной Концепции образования особое место занимает изучение родного, русского, английского, арабского и других языков. В учебных планах образовательных учреждений увеличено количество часов по изучению языков. Параллельно с таджикским языком введен курс изучения персидского языка, что позволит ознакомиться с классической литературой и историческим наследием таджикского народа в прошлом.

Таджикистан как часть сообщества и член содружества Независимых Государств, входя в Евроазиатский экономический союз Исламских государств, подписал несколько экономических, социальных и военных соглашений со многими странами мира. Это требует подготовки специалистов, отвечающих международным стандартам, способных защищать интересы республики на международной арене. Наряду с историей и географией народов мира во всех образовательных учреждениях введено изучение истории и географии республики.

Основное образование (I-IX классы) в республике объявлено обязательным, и оно осуществляется за счет государственного бюджета.

Последующее обучение может быть платным и бесплатным. Учитывая, что многие страны мира перешли на 12-летнее образование, которое соответствует международному уровню образования, Национальная Концепция предусматривает переход к 12-летнему образованию.

В то же время переход к основному обязательному образованию способствовал снижению образовательного уровня населения республики. Ежегодно от 58 до 70 тысяч учащихся после окончания основной школы нигде не учатся и не работают. Они пополняют ряды безработных, неграмотных и правонарушителей в республике.Такая ситуация вызывает необходимость возвращения к всеобщему обязательному среднему образованию. В начальном, среднем и высшем профессиональном образовании также произошли существенные изменения. В их структуре нашли свое место лицеи, колледжи. Высшие учебные заведения переведены на многоуровневую подготовку специалистов.

Исходя из потребностей народного хозяйства республики в специалистах, пересмотрена классификация профессий. Педагогические учебные заведения переведены на подготовку специалистов по 2 и 3 специальностям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мирбабаев А.К. История мадраса Таджикистана / А.К. Мирбабаев. – Душанбе: Мерос, 1994. -74 с.
2. Национальная концепция образования Республики Таджикистан. – Душанбе: Матбуот, 2003. - 23 с.
3. Народное образование в СССР. Образовательная школа //Сборник документов (1917-1973гг.). - М.: Педагогика, 1974. – 559 с.
4. Народное образование в СССР. Статистический сборник. - М., 1989. – 432 с.
5. Негматуллаев Х. Народное образование Таджикской ССР за 20 лет / Х. Негматуллаев. – Сталинабад, 1949. - 47 с.
6. Ниезов А.М. Развитие средних профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан: автореф. дис. … канд. пед. наук / А.М. Ниезов. - Душанбе, 2006. - 21 с.
7. Николаев Ю. Формирование и рост индустриальных кадров в Таджикистане / Ю. Николаев. – Душанбе: Дониш, 1974. -268 с.
8. Ниёзматов Р.Т. К истории создания и развития педагогических учебных заведений / Р.Т. Ниёзматов. – Дешанбе, 1997. – 205 с.
9. Новое мышление в педагогике / под.ред. А.В. Петровского. - М., 1989. -160 с.

МУКАММАЛКУНИИ СИСТЕМА ВА СОХТИ МУАССИСАҲОИ МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Стандартҳои давлатии таълимии муассисаҳои миёнаи умумии ҶТ аз талаботҳои умумӣ, мақсадҳо, вазифа ва принсипҳои стандарткунонии Ҳукумати ҶТ дар қисмати барномаҳои таълимӣ аз ҷониби Вазорати маориф ва илми ҶТ тасдиқ карда шудааст ва дар 2 китоб солҳои 2003 ва 2005 ба чоп расидааст. Таълим ба яке аз масъалаҳои глобалии ҳазорсолаи нав табдил ёфтааст. Он дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. ҶТ ҳамчун қисми ҷамъияти байналхалқӣ якчанд ҳуҷҷатҳои байналхалқиро ба

имзо расонид, ки ба фазои ягонаи таълим ба мукаммалкунии сифатнокӣ ва босамари таълимӣ равона карда шудаанд. Мазмун, мақсад ва вазифаи таълим бояд ба рушди одам ба ҷамъияти нав, ҷаҳонбинии ӯ, тафаккур ва эҷодиёти бунёдкорона мусоидат намояд. Меъёри мӯҳлати азхудкунии барномаҳои таълимӣ дар муассисаҳои таълимии давлатӣ, ғайридавлатӣ, аз ҷумла хусусӣ, бо «Қонун дар бораи маориф» ва ба стандартҳои давлатӣ ҷавобгӯӣ муайян карда мешавад. Дар қатори муассисаҳои давлатӣ маҷмӯи муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ дар асоси пулакӣ васеъ мешавад. Тибқи «Қонун дар бораи маориф»-и ҶТ арзиши таълим, аз ҷумла пулакӣ, дар мувофиқа бо Вазорати маориф ва илми ҶТ ва идораҳои дахлдор муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: стандарт, муассисаҳои таълимӣ, дониш, таъсирнокӣ ва сифати дониш, иттиҳоди байналхалқӣ, фазо, таълимоти миёнаи умумӣ, саломатӣ, расмкашӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ И СТРУКТУРЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ

Государственные стандарты общего среднего образования Республики Таджикистан, исходя из общих требований, целей, задач и принципов стандартизации Правительства Республики Таджикистан в части образовательных программ, утверждены Министерством образования Республики Таджикистан и изданы в двух книгах в 2003 и 2005 г. образование превратилось в глобальную проблему нового тысячелетия. Оно в политической, экономической и социальной сферах является приоритетным. Республика Таджикистан как часть международного сообщества подписала ряд международных документов, которые касаются единого образовательного пространства и направлены на совершенствование эффективности и качества образования. Содержание, цель и задачи образования должны способствовать развитию человека нового общества, его мировоззрению, мышлению и созидательному творчеству.Нормативный срок изучения образовательных программ в государственных и негосударственных, в том числе частных, общеобразовательных учреждениях, определяется Законом «Об образовании» и соответствующим государственным стандартом. Наряду с государственными учреждениями расширяется сеть и негосударственных образовательных учреждений на платной основе. Согласно Закону Республики Таджикистан «Об образовании» размеры стоимости обучения, в том числе платного, определяются образовательными учреждениями по согласованию с Министерством образования Республики Таджикистан и соответствующими ведомствами.

Ключевые слова: стандарт, образовательное учреждение, образование, эффективность и качество образования, международное сообщество, пространство, общее и среднее образование, здоровье, рисование.

PERFECTION OF SYSTEM AND STRUCTURE GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN NEW CONDITIONS

The State standards of universal middle education of Republic of Tadjikistan, coming from general requirements, aims, tasks and principles of standardization of Government of Republic of Tadjikistan in part of the educational programs, are ratified by Department of education of Republic of Tadjikistan and published in two books in 2003 and 2005 Education grew into the global problem of new millennium. It is in political, economic and social spheres is priority. Republic of Tadjikistan as part of international association signed the row of international documents that touch single educational space and sent to perfection of efficiency and quality of education. The table of contents, aim and tasks of education, must assist development of man of new society, his world view, thinking and creative work. Normative term of study of the educational programs in state and non-state, including private, general establishments, determined by Law "On education" and corresponding state standard. Along with public institutions a network broadens and non-state educational establishments on requiring payment basis. According to Law of Republic of Tadjikistan "On education" cost of educating, including requiring payment, determined size by educational establishments on a concordance with Department of education of Republic of Tadjikistan and corresponding departments.

Key words: standard, educational institution, education, the effectiveness and quality of education, the international community, space, general and secondary education, health, drawing..

Сведения об авторе: ***Атакуллаев Усмон Исмаилович*** – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **907-71-47-90.** E-mail:**atakullaev@bk.ru**

Information about the author: ***UsmonIsmailovichAtakullaev*** - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Russian Language Department for non-philological faculties. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: **907-71-47-90**. E-mail: **atakullaev@bk.ru**

УДК:372.815.99

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОЙ ЛИЧНОСТИ В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Салиев О.К.

Институт предпринимательства и сервиса Таджикистана

Понятие «конкурентоспособность» является не новым для современной педагогики и психологии. В советское время о конкуренции и конкурентоспособности не могло быть и речи. В настоящее время в Республики Таджикистан в целом завершился этап общественного неприятия самого термина «конкурентоспособная личность» и наступила пора переосмысления и адекватной оценки действительной роли конкурентоспособной личности в различных сферах. Конкурентоспособность личности как значимая профессиональная характеристика все больше и больше привлекает внимание многих специалистов. Возникла другая крайность –

многообразие подходов и толкований термина «конкурентоспособность» в психологической науке. Более того термин этот становится часто употребляемым в других науках и областях общественной жизни. Высказывалось мнение о рассмотрении конкурентоспособности как национальной идеи. В отечественной педагогической науке рассмотрение феномена конкурентоспособности начато сравнительно давно.

Что же такое конкурентоспособность? Согласно словарю советских времен, под конкуренцией понимали антагонистическую борьбу между частными производителями за более выгодные условия производства и сбыта товаров, за получение прибыли. Кроме экономической, существует и биологическая конкуренция - отношения активного соревнования между лицами одного или разных видов за средства существования и условия размножения. За И.И. Шмальгаузеном, конкуренция - одна из форм борьбы за существование [25,с.25].

Конкурентоспособность - социально ориентированная система способностей, свойств и качеств личности, характеризующая ее потенциальные возможности в достижении успеха (в учебе, профессиональной и внепрофессиональной жизнедеятельности), определяющая адекватное индивидуальное поведение в динамически изменяющихся условиях, обеспечивающая внутреннюю уверенность в себе, гармонию с собой и окружающим миром [7,с.32].

Для формирования таких социально ориентированных качеств личности необходимы новые, инновационные по своей сущности условия, которые в традиционно функционирующей системе высшего образования создать не удается.

Однако, за сравнительно короткий период времени появилось множество толкований этого термина, подходов к определению содержания понятия. Сам это факт свидетельствует о том, что переход к рыночной экономике и те социально-экономические изменения, которые происходят в современной Республики Таджикистан, неизбежно приводят к необходимости глубокого и серьезного исследования проблемы конкурентоспособности личности. До конца не выявлена сущность конкурентоспособности как многоаспектной характеристики личности, которая, имея проекции практически на все сферы жизни человека, может выступить фактором активизации его жизнедеятельности (прежде всего профессиональной деятельности). Требуют определенного уточнения понятия «конкурентоспособная личность», «конкурентоспособность личности», «конкурентоспособное поведение», «конкурентные преимущества», «конкурентная среда» и др. Так, остаются открытыми вопросы: какие базовые свойства личности в наибольшей мере влияют на уровень конкурентоспособности; существуют ли личностные предпосылки к конкурентоспособности и каковы условия их реализации. До сих пор остается актуальным вопрос о возможности использования психолого-педагогических наработок зарубежных ученых.

Проблема конкуренции и конкурентоспособности, ее роль в развитии общества и человека привлекала внимание философов и психологов. Так, например, Ж.-Ж. Руссо утверждал, что страсти состязаться и выделяться мы обязаны тем лучшим и тем худшим, что в нас есть, нашими добродетелями и нашими пороками, нашими знаниями и нашими заблуждениями [3,с.219].

В девятнадцатом столетии социальные выгоды конкуренции широко подчеркивались многими школами социальных теоретиков - утилитаризмом, социал-дарвинизмом и социологией Спенсера. Таким образом, конкуренция принималась в качестве универсального и производительного элемента человеческих условий. Тем не менее, влияние конкуренции неоднозначно. Например, В.М. Бехтерев подчеркивал, что каждое общество не может избегнуть ни конкуренции, ни соперничества и борьбы, но в этом заключается залог его будущих успехов и совершенствований. Конкуренция создает более благоприятные условия для развития общества, но вместе с тем способствует росту социального неравенства [20,с.21]. Согласно словарям, понятие «конкуренция» (позднелат. concur-rentia - сталкиваться) означает:

1) соперничество, борьба за достижение лучших результатов на каком-либо поприще;

2) борьба между частными товаропроизводителями за более выгодные условия производства и сбыта товаров;

3) существенная черта различных видов деятельности, в которых происходит столкновение интересов (политика, экономика, наука, спорт и др.) [16, с. 196.].

Понятие «конкурентоспособность личности» вызывает интерес в психологии и педагогике уже с середины 90-х гг. прошлого века. Анализ исследований по данной проблеме выявил неоднозначность в понимании и многообразии моделей, в которых основополагающие характеристики и компоненты конкурентоспособной личности различны [4,с.19-30.].

По мнению Л.М. Митиной, «развитие конкурентоспособной личности - это развитие рефлексивной личности, способной организовывать свою деятельность и поведение в динамических ситуациях, обладающей новым стилем мышления, нетрадиционными подходами к решению проблем, адекватным реагированием в нестандартных ситуациях» [12,с.58]

Педагоги-исследователи предпринимают попытки выявить пути и средства, обеспечивающие формирование конкурентоспособности личности.

О.К. Филатов, Д.В. Чернилевский, Н.В. Борисова, С.Н. Широбоков и др. рассматривают проблему конкурентоспособности в педагогическом аспекте, определяя конкурентоспособность как качество подготовки специалиста.

По мнению Д.В. Чернилевского, главное условие успешной деятельности в любой области - это уверенность в своих силах. "Основные направления, по которым вырабатывается уверенность в себе:

1. Освоение и совершенствование профессионального мастерства.
2. Адекватное поведение в различных ситуациях человеческого общения.
3. Поддержание и укрепление здоровья и работоспособности.
4. Создание благоприятного внешнего облика, собственного имиджа" [23,с.18].

Лаптева, О.Е. Лебедева, Е.А. Ленской, А.И. Мищенко, З.И. Равкина, Д.И. Фрумина, Л.М. Митиной, Т.А. Стефановской, О.Ф. Чупровой и др. конкурентоспособность рассматривается как качество (характеристика) личности, в плане самоопределенности, самореализованности, самоудовлетворенности.

Необходимо заметить, что изначально термин «конкуренция» был синонимом понятия «соперничество», «соревнование», «состязание». Как считал В.И. Ленин, «конкуренция. является особой формой соревнования» [9]. Подобное толкование можно встретить и в настоящее время, как в отечественных, так и в зарубежных источниках.

Рассматриваемый термин был заимствован экономистами почти сразу после его появления. Но и в лексиконе экономистов в первое время это понятие употреблялось весьма вольно. Постепенно смысл его уточнялся, становился все более определенным, и в начале XX века слово «конкуренция» стало считаться научным термином, что дало ему возможность войти в круг основных понятий экономической теории.

В развитие экономического понятия «конкуренция» внесли значительный вклад такие зарубежные ученые экономисты, как С. Брю, Дж. Кейнс, А. Курно, К. Макконелл, А. Маршалл, Дж. Милль, Ф. Найт, М. Портер, Дж. Робинсон, Д. Рикардо, А. Смит, Ф. Хайек и др.

Так, Дж. Милль доказал, что конкуренция сама по себе является законом, который устанавливает правила регулирования [11,с.112]. Ф.А. фон Хайек считал, что «конкуренция ведет к лучшему использованию знаний и способностей людей и стимулирует рациональность [24,с.208]. Ф. Найт утверждает, что «конкуренция - это ситуация, в которой конкурирующих единиц много, и они независимы» [13,с.22]. Все вышеназванные ученые-экономисты отмечали многогранность данного понятия, в связи с этим его изучение требует детальных и обширных исследований с разных точек зрения, обобщения работ многих авторов.

Кроме экономической существует и биологическая конкуренция - соревнование между особями одного или разных видов за средства существования и условия размножения [21,с.24].

Понятие «конкуренция» тесно связано с понятием «конкурентоспособность». Так же, как и конкуренция, понятие «конкурентоспособность» - изначально категория экономическая, употребляемая при характеристике товаров или услуг.

Наряду с конкурентоспособностью товаров и услуг, конкурентоспособностью экономики, биологической конкуренцией особей в отечественной и зарубежной литературе говорится и о конкурентоспособности личности или специалиста.

Конкурентоспособность личности как значимая характеристика является предметом изучения разных областей науки - философии, психологии, педагогики и др.

В философском плане вопрос о конкурентоспособности личности напрямую касается важнейшего вопроса философии - вопроса о сущности человека, его месте в мире и о смысле человеческого бытия.

Проблема сущности человека, его роли и места в мире решалась еще античными философами, а также целой плеядой отечественных философов XIX-XX вв. Их труды послужили для нас методологической основой рассмотрения проблемы.

Так, русские мыслители XIX в. (Ф.М. Достоевский, В.В. Розанов и др.) главным назначением человека считали реализацию им своего нравственного потенциала, построение жизни на началах любви ко всему человеческому.

В. В. Розанов смыслом жизни считал стремление к достижению трех идеалов духовного назначения - истины, добра и свободы [17,с.80]. Важнейшее значение этих трех нравственных ориентиров в том, что обладающий ими имеет «неразрушимое ядро» для деятельности, т.е. они являются исходными условиями личностной конкурентоспособности человека.

Теоретический анализ философских трудов позволяет прийти к мысли о том, что личности присуще стремление к развитию, самоутверждению, к поиску себя и смысла своего существования, своего места в мире, т.е. философская идея усовершенствования личности и деятельности служит основой понятия «конкурентоспособный специалист».

Рассмотрев проблему формирования конкурентоспособности с философской позиции, нам представляется целесообразным рассмотреть исследуемую проблему с точки зрения психолого-педагогической науки. Следует сразу оговорить, что изучение понятия «конкурентоспособность» в педагогике и психологии является относительно новым направлением. Данное понятие вошло в психолого-педагогическую науку в связи с исследованиями зарубежных ученых Дж. Грейсона, К. О'Делла, Дж. Дьюи, Р. Мартенса, А. Маслоу, К. Роджерса, Э. Шострома и др., и именно этих ученых можно по праву считать основоположниками проблемы формирования конкурентоспособности будущего специалиста.

Так, К. Роджерс отмечает, что человеку «свойственна тенденция развивать все свои способности, чтобы сохранять и развивать личность» [18,с.128].

Г. Олпорт конкурентоспособность личности раскрывает через анализ феномена зрелой личности, отмечая при этом, что созревание человека - это процесс становления, непрерывно протекающий и продолжающийся в течение всей его жизни [13,с.113].

Дж. Грейсон и К. О'Делл отмечают, что характеристиками конкурентоспособности являются потребность в достижении успеха и уверенность в своих силах на основе осознания собственных способностей и возможностей [14,с.38].

Р. Мартенс в конкурентоспособной личности видит основной результат социализации. Успешная деятельность человека зависит от способностей, приобретенных им знаний, умений и навыков. Быть социально конкурентоспособным, по мнению Р. Мартенса, значит быть способным выполнять многие социальные роли [10,с.56].

Дж. Дьюи главную цель обучения видит в том, чтобы «подготовить молодежь к исполнению будущих обязанностей и реализации возможности преуспеть в жизни» [5,с.27].

Таким образом, представители гуманистической психологии видели человека активным творцом собственной жизни, обладающим свободой выбора, разрабатывающим и развивающим индивидуальный стиль жизни.

С середины 90-х гг. прошлого века проблема формирования конкурентоспособности личности стала вызывать интерес и у педагогов и психологов в связи с переходом России к рыночной экономике. Данный тезис наглядно подтверждается тем, что в настоящее время вместо слова «профессионализм» все чаще работодатели используют термин «конкурентоспособность» [1,с.52].

В то же время, анализируя работу А.Г. Шмелева «Продуктивная конкуренция» [25,с.54], мы обратили внимание на тот факт, что термины «конкуренция» и «конкурентоспособность» долгое время не вызывали позитивных ассоциаций. Причина этого, по мнению А.А. Ангеловского, лежит в социальных стереотипах, часть которых сформировалась в период советского строя [1,с.17].

Значительный вклад в изучение проблемы формирования конкурентоспособности подрастающего поколения внесли В.И. Андреев, В.С. Безрукова, Н.А. Борисова, А.П. Беляева, Л.М. Митина, А.И. Субетто, Н.В. Тамарская, О.К. Филатов, Ю.К. Чернова, Д.В. Чернилевский, В.В. Щипанов и др. Эти ученые показывают сложность и многогранность понятия. Например, В.И. Андреев конкурентоспособность связывает с творческим саморазвитием личности. В работах В.Л. Лаптева, О.Е. Лебедева, Е.А. Ленской, Л.М. Митиной, А.И. Мищенко, З.И. Равкина, Т.А. Стефановской, Д.И. Фрумина, О.Ф. Чупровой и других ученых конкурентоспособность рассматривается как качество (характеристика) личности в плане самоопределенности, самореализованности, самоудовлетворенности. Н.В. Борисова, О.К. Филатов, Д.В. Чернилевский и другие рассматривают проблему конкурентоспособности в педагогическом аспекте, определяя конкурентоспособность как качество подготовки специалиста.Однако несмотря на разнообразие подходов к рассмотрению данной проблемы, все вышеназванные ученые подчеркивают неоспоримую актуальность формирования конкурентоспособности личности или будущего специалиста.

Так, Л.М. Митина говорит, что «цель образования сегодня заключается в том, чтобы подготовить конкурентоспособную личность, востребованную на рынке труда» [11,с.4].

Современные педагоги-исследователи (Ю.А. Кореляков, Г.В. Шавырина и др.) подчеркивают, что «с целью реализации себя личностно, профессионально, социально, нравственно необходимы особые способности, позволяющие максимально расширить собственные возможности». Данные способности, как утверждают авторы, заложены в конкурентоспособной личности.

В.И. Андреев, в свою очередь, утверждает, что «необходимо формировать конкурентоспособную личность, подготовленную к самовыживанию, к конкурентной борьбе в различных жизненных ситуациях» [1,с.165]. Но в то же время, как справедливо отмечает автор, «нам нужна не вообще конкурентоспособная личность, а личность, чья конкурентоспособность достигается цивилизованными методами и средствами» [1,с.58].

Таким образом, анализируя возросший интерес педагогов и психологов к данной проблеме, можно с уверенностью утверждать, что в стране в целом завершается этап общественного неприятия самих терминов «конкуренция» и «конкурентоспособность». Наступает пора переосмысления и адекватной оценки действительной роли конкурентоспособной личности (специалиста) в разных сферах жизнедеятельности человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев В.И. Конкурентология: учебный курс для творческого саморазвития конкурентоспособности. – Казань: Центр инновационных технологий, 2004. –468 с.
2. Антология педагогической мысли в России первой половины 19 в. М., 1990. С. 219.
3. Афзалов Х. История педагогики таджикского народа / Х. Афзалов, Б. Рахимов. Душанбе, 1994. -190с.
4. Додонов Б.И. О системе «личность» // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общ. ред. Л.В. Куликова.СПб. 2002. с. 111.
5. Ермаков Д. Откуда и куда ведет компетентностный подход? // Народное образование. - 2008. - № 7.
6. Иванов Д.А. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании / Д.А.Иванов. -М.: Чистые пруды, 2007. - 32с.
7. Кагерманьян В.С., Гарунов М.Г., Семушина Л.Г. и др. Перспективные направления и методология обновления содержания различных видов подготовки студентов в вузе. -М., 1997.
8. Леонтьев А.А. Психолого-педагогические основы обновления методики преподавания иностранных языков: Лекция-доклад / А.А. Леонтьев. М.: Исслед-ский центр проблем качества подготовки специалистов, 1998. -24 с.
9. Лисовский В.Т., Дмитриев А.В. Личность студента. Л.: Изд-во ЛГУ, 1974. - 184 с.
10. Лутфуллоев М. Современная дидактика, образование, обучение, развитие, воспитание/М. Лутфуллоев/[Текст]/. -Душанбе. 2001. -336 с.
11. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. – М., Воронеж, 2002. – 115 с.
12. Назарова, И. В. Самостоятельная работа как средство профессионально-творческого саморазвития студентов: автореф. дис… канд. пед. наук / И.В. Назарова. – Саратов, 2011. – 22 с.
13. Олпорт Е. Становление личности. М., 2002., с.113.
14. Основы вузовской педагогики. Учеб. пособие для студентов ун-та / Под ред. Н.В. Кузьминой. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1972.
15. Рудакова Н.Н. Коммуникативная компетентность как показатель речевого развития детей дошкольного возраста / Н.Н. Рудакова // Детский сад: теория и практика. - 2013. - № 3.
16. Столин В.В. Самосознание личности. М., 1983. - 286 с.
17. Столяренко А.М. Психология и педагогика. Учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2001.
18. Сальникова О.А. Что включает в себя коммуникативная компетенция? / О.А. Сальникова // Начальная школа плюс ДО и ПОСЛЕ. - 2012 - № 7.
19. .Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М.: Народное образование, 1998.
20. Федорова Л.И. Игра: дидактическая, ролевая, деловая. Решение учебных и профессиональных проблем [Текст] / Л.И. Федорова. – М.: Форус, 2009. –176 с.
21. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Экспрессдиагностика личностной конкурентоспособности // Социально - психологическая диагностика развития личности и малых групп. -М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – С. 113–114.
22. Хайек Ф.А. Индивидуализм и экономический порядок. М., 2001., 208с.
23. Шарифов, Ф. Теория и практика интегрированного обучения на начальном этапе средней школы/ Ф. Шарифов /[Текст]. - Душанбе: Маориф, 1997 – 194с.
24. Шарифов Ф. Интегрированное обучение – основа развития и воспитания/ Ф. Шарифов /[Текст]. - Душанбе: Маориф, 1995. - 93 с.
25. Шоев Н.Н. Вариативные воспитательно-образовательные технологии и инновационные модели обучения в высшей школы. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 2005. – 310 с.
26. Шоев Н.Н. Методическое пособие по проведению педагогических экспериментов и оценки эффективности реализации воспитательно-образовательных технологий в высшей школе. – Душанбе: ИРФОН, 2004.

ТАШАККУЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ШАХСИЯТ ДАР АДАБИЁТИ ТАЪРИХ, ФАЛСАФА ВА РАВОНШИНОСИИ-ПЕДАГОГӢ

Дар мақолаи мазкур усулхои гуногуни омӯзиши истилоҳоти “рақобат” ва “рақобатпазир” мавриди баррасӣ карор дода шудааст. Масъалаи пайдоиш ва ташаккули масоили мубрами рақобатпазирӣ аз назари фалсафа, равоншиносӣ ва педагогӣ дар замони муосир хеле муҳим ва дорои аҳмияти бузургии илм мебошад. Дар замони шӯравӣ, рушди таҳсилоти олии касбӣ донишҷӯёнро бидуни рақобатпазирӣ мавриди муҳокима ва омӯзиш қарор дода намешуд, зеро заминаҳои иҷтимоию истеҳсолӣ барои татбиқи ин раванд ба инобат гирифта намешуд. Ҳар як хатмкунандаи макотиби олӣ ба оянда бовари дошт, ки дар бозори меҳнат талабот бо ихтисоси интихоб кардааш мавҷуд аст ва ба кор таъмин кардани мутахассис ягон мушкилоте надорад. Илова бар ин, дар тӯли солҳои зиёд дар кишвар таҳсилот на ба ифшои қобилиятҳо, ташаккули сифатҳои шахсӣ ва касбӣ, балки ба омӯхтани алгоритмҳои исботшуда равона карда шуда буд. Имрӯз, вобаста ба муносибатҳои бозорӣ, рақобат байни мутахассисони баландиҳтисос дар соҳаҳои мушаххас муносибатҳои инсонӣ ва дар бозори меҳнат аҳамияти бештар пайдо карда истодааст. Муаллифи мақолаи мазкур ба хулосае меояд, ки омӯзиши мушкилоти ташаккули рақобатпазирии шахсият яке аз масъалаҳои афзалиятноки педагогӣ буда, хамзамон омӯзгорон ва равоншиносонро зарур аст ба омӯзиш ва баррасии ин масъала таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, шахсият, технология, маърифат, болоиқаднок, имконият, эҷод, мутахассис.

ФОРМИРОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОЙ ЛИЧНОСТИ В ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЙ И ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье автор рассматривает разнообразие подходов к терминам «конкуренция» и «конкурентоспособность». Конкурентоспособность личности как значимая характеристика является предметом изучения разных областей

науки - философии, психологии, педагогики и др. Автор проблему формирования конкурентоспособности представляет и с философской позиции и с точки зрения психолого-педагогической науки.В советский период развития высшего профессионального образования студентов не рассматривали на предмет их конкурентоспособности, поскольку отсутствовали социально-производственные предпосылки для реализации данного качества. Каждый выпускник вуза был уверен в завтрашнем дне, в том, что он будет востребован на рынке труда и обеспечен работой по выбранной специальности. К тому же долгие годы в стране образование ориентировалось не на раскрытие способностей, формирование личностных и профессиональных качеств, а на усвоение отработанных алгоритмов решения разного рода задач.На сегодняшний день, в связи с переходом страны на рыночные рельсы, успех на рынке труда стал рождаться в конкурентной борьбе между потенциальными специалистами в той или иной сфере человеческих отношений. В результате этого проблема формирования конкурентоспособности встала в ряд приоритетных педагогических проблем, требующих срочного решения, а у педагогов и психологов возник интерес к изучению данной проблемы.
Ключевые слова: конкурентоспособность, личность, технология, образование, способность, возможности, творчество, специалист.

PROMOTION OF PERSONAL COMPETITION IN HISTORY, PHILOSOPHY AND PEDAGOGICAL EDUCATION

This article discusses the different approaches to studying the terms of “competitive” and “competitive”.The issue of the emergence and formation of pressing issues of competitiveness is very important in the modern world in terms of philosophy, psychology and pedagogy and has the great value of science. During the Soviet era, the development of higher education was not discussed and studied for students without competition, as social and production contexts for this process were not taken into account. Every university graduate has confidence in the future that there is a demand for his or her specialty in the labor market and no problem with hiring a specialist. In addition, for many years in the country, education has focused not only on revealing capabilities, developing personal and professional qualities, but on learning from proven algorithms. Today, in the context of market relations, competition between highly qualified professionals in the specific areas of human relations and the labor market is becoming increasingly important. The author of the article concludes that the study of the problem of forming a person's competitiveness is one of the priority pedagogical issues, and that teachers and psychologists should pay attention to the study and consideration of this issue.
Key words: competitiveness, personality, technology, education, competence, opportunity, creativity, specialist.

Сведения об авторе: ***Салиев Одилжон Курбонхолович*** **–** Институт предпринимательства и сервиса, старший преподаватель кафедры информационных систем в экономике. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: **988-40-59-79**

Information about the author: ***Saliev Odilzhon Kurbonholovich*** - Institute of Entrepreneurship and Service, Senior Lecturer, Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue. Phone: **988-40-59-79**

УДК:372.881116.11

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КОММУНИКАТИВНОГО, УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО И ВОСПИТАТЕЛЬНОГО АСПЕКТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ - ТАДЖИКОВ

Рахимова С.
Кулябский государственный универстет имени А. Рудаки

Обучение и воспитание - единый процесс; одну его сторону составляет приобретение учащимся системы общих и специальных знаний, умений, навыков; другую формирование его личности, выработка определенных нравственных норм, привычек, отношений. В процессе обучения необходимо воспитывать в учащихся чувство любви к людям, чувство ответственности за выполнение своего морального долга перед людьми, обществом, воспитывать резко отрицательное отношение к аморальным явлениям, воспитывать добросовестного труженика, человека высокой политической культуры, патриота.

Важнейшим залогом успешной работы с учащимися является его мировоззренческая подготовка. В формировании мировоззрения большую роль играют различные формы общественного сознания - философские, политические, нравственные, эстетические взгляды. Для качественной характеристики мировоззрения существенно наличие в нем не только знаний, но и убеждений. Именно в убеждениях наиболее ярко проявляются особенности структуры личности. Именно убеждения, вырастающие на основе знаний, являются источником активности личности.

Современное общество заинтересовано в том, чтобы личность усваивала не вообще любые нравственные нормы, а общественно ценные, соответствующие целям и идеалам общества, необходимые для утверждения и развития его идеологических позиций. Реализация нравственных принципов и норм, свойственных нашему обществу, отстаивание общественных интересов, служение обществу - вот что составляет основу нравственного воспитания будущих специалистов. Работы психологов подтверждают, что в основе нравственных свойств личности лежит интеллектуально-эмоциональная связь - единство знания и переживания. "Основные

виды деятельности формирующейся личности являются средствами воспитания, если они педагогически целесообразно организованы"[3,с.103]. Значит, к числу средств педагогического воздействия относятся основные виды деятельности, в которые можно включить детей в тех или иных целях, для решения той или иной задачи, а это значит, что мы должны знать как специфику этих видов деятельности, так и рациональные способы их осуществления.

В процессе преподавания необходимо учитывать повышенную эмоциональность молодежи, использовать эмоциональный фактор для оптимальной организации усвоения учебного материала. Учет эмоциональных особенностей учащихся поможет дать правильную оценку воспитывающих возможностей игровой деятельности на занятиях, позволит шире привлекать игровые задания в целях повышения эффективности обучения и развития творческих задатков личности. Известный психолог Л.И. Божович пишет: «что необходимым условием формирования познавательных интересов является организация у ребенка активной интеллектуальной деятельности [1,с.22]». Одним из средств развития познавательных интересов является изложение учебного материала. Он содействует поддержанию внимания учащихся, придает учебному материалу жизненный характер. В основу его должны быть положены такие принципы, как актуальность, проблемность, информативная ценность, доказательность.

Повышение качества учебно-воспитательного процесса в школе связывается с решением ряда задач. Одной из них является формирование идейно-нравственной позиции школьников. «Школа в состоянии воспитать человека, активно включающегося во все сферы жизни, лишь тогда, когда будет опираться на внутренние резервы ученика, развивать его природные задатки, творческую индивидуальность, наполнять его полезным содержанием, направленным на утверждение добра в реальной жизни. Только эффективная деятельность вызывает внутреннюю активность личности, побуждает ее к реальным действиям, но всякая деятельность может оказаться бесполезной, если она организована без учета интереса ребят, уровня развития коллектива, не несет в себе элементов новизны и романтики. Поэтому педагоги овладевают методикой проведения нетрадиционных форм работы с коллективом класса» [4,с.29]. Нравственное сознание учащихся формируется через вооружение их теоретическими и практическими знаниями, умениями и навыками в процессе всех видов классной и внеклассной деятельности в процессе изучения русского языка. Теоретические знания преподносятся учителем в соответствии с программными требованиями, а нравственные чувства у учащихся проявляются через нравственный опыт, приобретаемый в процессе общения учащихся с окружающей действительностью. Учитель должен первоначально оценить образовательно-воспитательные возможности содержания учебного материала и затем подобрать такие способы организации и приемы обучения, которые бы обеспечивали наибольшие педагогические воздействия на проявление эффективных компонентов нравственности учащихся.

Исследование сущности педагогического процесса, его составных компонентов помогает глубже раскрыть роль воспитания во всестороннем развитии личности школьника, определить технологию процесса воспитания учащихся школы. Фундаментальная идея современных педагогов (Ю.П. Азаров, М.Н. Скаткин, Н.Д. Хмель, Г.И. Щукина и др.) состоит в том, что педагогический процесс рассматривается как совместная деятельность учителя и учеников. Педагогическое мастерство тогда отвечает цели воспитания, когда оно всецело направлено на раскрытие способностей каждого ребенка в отдельности, когда помогает выявлять творческие дарования целостной, а не частичной личности, способной участвовать в создании таких отношений, когда свободное развитие каждого становится условием свободного развития всех. Отсюда - воспитание личности школьника следует рассматривать в целостном педагогическом процессе.

Педагогический процесс представляет взаимную деятельность взрослых и детей. Творческое решение учителем определенных воспитательных задач должно быть связано с пониманием некоторых сторон механизма педагогического процесса, заключенного в системе: цель - средство - результат.

Судьба тех преобразований, которые происходят в настоящее время в обществе, в немалой степени, зависит от того, какой вклад в дело обновления жизни внесет молодежь. В государственных решениях по вопросам воспитательной работы неоднократно отмечалось несовершенство форм и методов воспитательной работы с учащимся, отсутствие дифференцированного подхода и необходимой обратной связи, недостаточна ее результативность в теории и практике. Значительная роль в воспитании нравственных качеств личности учащихся принадлежит школе. Здесь складывается мировоззрение учащихся ,понимание того, что нравственные качества – это подлинно человеческое отношение между людьми –взаимопомощь, доброжелательность, честность, скромность и другие моральные качества. Очень важно, чтобы богатство содержания воспитания органически сочеталось с яркостью и эмоциональностью, задушевностью и страстностью всего учебно-

воспитательного процесса, чтобы формы и методы работы вызывали всеобщий интерес, вовлекали в активную деятельность всех учащихся. Очень важно, чтобы политическое, этическое и эстетическое воспитание у молодежи включало в себя идеал прекрасного.

Основным критерием эффективности воспитательной работы по праву принято считать нравственное развитие, выражающееся в качественных изменениях психической деятельности и в устойчивости нравственного поведения. «Воспитание является социальным, культурным, психологическим и педагогическим явлением и служит упорядочению образа жизни человека и развитию общества. Как целенаправленная деятельность человека, оно способствует развитию потенциала личности и его реализации в процессе жизнедеятельности и строительству культурной жизни общества. В этом смысле, воспитание является составной частью целей и задач государства, реализация которых служит интересам общества и каждого гражданина. Государство устанавливает такой порядок, который способствует жизнедеятельности человека и национальному воспитанию граждан.

Конечной целью и задачей национального воспитания является формирование всесторонне развитой личности, обладающей качествами гражданина своей Родины, личности, обладающей высоким морально-нравственным обликом, культурой и другими лучшими человеческими качествами» [6]. Как известно, при определении темы урока, обязательной задачей является постановка воспитательной цели. На уроках русского языка воспитательная цель реализуется подбором дидактического материала: это тексты различной тематики, ролевые игры, ситуативные задания, проблемные вопросы и другие виды заданий. Необходимо выработать у учащихся неприятие аморальных поступков, поведения. И бесспорно, убедительнее прозвучат выводы, подкрепленные в процессе работы над текстом. Отбор материала, предъявляемых лингвистических разделов на уроках русского языка, тематика учебных ситуаций являются чрезвычайно важными в развитии как речи, так и в воспитании. Преподаватель при отборе материала должен ориентироваться не только на изучение русского языка в соответствии с программой, но и обеспечение практического владения языком и повышения уровня культуры обучаемого. Основная работа обычно концентрируется вокруг изучаемого материала, и поэтому рационально предъявлять материал, находящийся в соответствии с интересами и потребностями учащихся. Естественно, содержание такого материала обеспечит активное участие учащихся во время учебного занятия.

Как известно, основным принципом методики преподавания русского языка признается коммуникативная ценность языка как средства общения. Для достижения коммуникативной цели как основной необходимо формирование умений пользоваться новыми способами приема и передачи информации, т.е. рецептивными и репродуктивно-продуктивными видами речевой деятельности. Рецептивные виды речевой деятельности - чтение и аудирование. Они объединены общей целью непосредственного понимания письменного текста или устного высказывания. Задача практического овладения языком предполагает высокий уровень сформированности у учащихся-таджиков речевых навыков и умений на базе глубоких лингвистических знаний и обильной речевой практики, а также развитую иноречевую интуицию. Овладение навыками и умениями в разных видах речевой деятельности на русском языке - аудировании, говорении, чтении, письме - представляет собой общую коммуникативную цель, которая ставится при обучении. Осмысление фактов языка и их функционирования направлено, прежде всего, на формирование навыков и умений речевой деятельности на русском языке. "Формирование различных речевых навыков достигается разными системами упражнений, так как в основе функционирования, а следовательно, и формирования разных видов речевой деятельности лежат разные психологические механизмы" [5,с.123]. Мы придерживаемся точки зрения Г.М. Ходжиматовой, которая считает, что «развитие умений и навыков аудирования, чтения, говорения и письма должно осуществляться во взаимной связи» [8,с.85]. Однако следует иметь и в виду кумулятивную функцию языка, которая свойственна ему как общественному явлению

Таким образом, изучение и осмысление учащимися-таджиками языковых фактов и их функционирования обеспечивают достижение как коммуникативной, воспитательной, так и учебно-познавательной целей. Взаимосвязь и взаимодействие данных аспектов проходит при целенаправленном обучении русскому языку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И.Божович //Вопросы психологии -1978. – №4. – С.23-31.
2. Григорьева, В.П. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности / В.П. Григорьева, И.А. Зимняя, В.А. Мерзлякова. - М.: Русский язык, 1985. - С.45.
3. Егоров Г. И. Эстетическое воспитание подростков во внеурочное время / Г.И.Егоров. - Ростов-на-Дону: Изд-во Рост.унта, 1978. –187с.

4. Каримова И.Х. Воспитание – дело творческое! //Русский язык и литература в школах Таджикистана / И.Х.Каримова. - № 2. – 2009. - С.29-32 .
5. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения /О.Д. Митрофанова. - М.: Русский язык, 1985. - 153с.
6. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан. -3 марта 2006 г. - № 94.
7. Салтовская Н.А. Нравственное воспитание на уроках физической культуры/Н.А. Сатовская. - [Электронный ресурс]. http://festival.1september.ru/articles/608744/
8. Тер- Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие /С.Г.Тер-Минасова. - М.: Слово, 2000. - 146 с.
9. Ходжиматова Г.М. Обучение научному стилю речи: монография/ Г.М.Ходжиматова. -Душанбе, 2009.- 117 с.
10. Ходжиматова Г.М. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов-таджиков в процессе изучения русского языка /Г.М.Ходжиматова //Вестник Таджикского национального университета.(Серия гуманитарных наук). -Душанбе, 2016. -№3/6 (211). - С.248-253
11. Шатилов С.Ф. Актуальные проблемы методики обучения русскому языку иностранных учащихся / С.Ф.Шатилов. - Л.: ЛГУ, 1985, - 56.

ҲАМОҲАНГСОЗИИ ҶАНБАҲОИ ОМӮЗИШӢ, ТАЪЛИМӢ - МАЪРИФАТӢ ВА ТАРБИЯВӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ БА ДОНИШҶӮЁНИ ТОҶИК

Дар ин мақола, муаллиф равобити мутақобилан муфид ва муассирии ҷанбаҳои омӯзишӣ, таълимӣ, таълимӣ ва тарбиявиро ҳангоми омӯзиши забони русӣ аз ҷониби донишҷӯёни тоҷик таҳлил мекунад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои коммуникатсионӣ зарур аст, ки малакаҳои истифодаи одатҳои нави қабул ва интиқоли иттилоот дар бораи фаъолияти ибтидоӣ зарур бошанд. Бо дарназардошти ноил шудан ба се вазифаи асосии омӯзиш - тарбияи коммуникатсионӣ, таълимӣ - маърифатӣ ва тарбиявӣ - дар робита ва ҳамкории онҳо, муаллифи мақолаи он мақсад дорад, ки ба ҳадафҳо дар чаҳор навъи фаъолиятҳо расад. Ин мақола баррасии муносибати намуди фаъолиятҳои ибтидоӣ равона гардидааст. Бо татбиқи бомуваффақияти ин принсип, интихоб ва пешниҳоди маводи таълимӣ ба ҳадафҳои омӯзиш дар марҳилаҳои мухталиф, ки ба сатҳи муайяни касбии забони рус дахл доранд, мувофиқ аст.

Калидвожаҳо: ҳадафҳои коммуникатсионӣ, таълимӣ ва тарбиявӣ; фаъолияти фароғатӣ; омӯзиш; маориф; раванди педагогӣ; забони русӣ; гӯш кардан; гуфтан, хондан; мактуб.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КОММУНИКАТИВНОГО, УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО И ВОСПИТАТЕЛЬНОГО АСПЕКТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ-ТАДЖИКОВ

В данной статье автор рассматривает взаимосвязь и взаимозависимость коммуникативного, учебно-познавательного и воспитательного аспектов в процессе изучения русского языка учащимися-таджиками. Для достижения коммуникативной цели необходимо формирование умений пользоваться новыми способами приема и передачи информации, т. е. рецептивными и репродуктивно-продуктивными видами речевой деятельности. Имея в виду достижение трех основных целей обучения - коммуникативной, учебно-познавательной и воспитательной - в их связи и взаимодействии, автор статьи считает необходимой целенаправленную работу над четырьмя видами речевой деятельности - аудированием, говорением, чтением, письмом. В статье обращается внимание на взаимосвязь видов речевой деятельности. При успешной реализации этого принципа отбор и презентация учебного материала отвечают целям и задачам обучения на разных этапах, соответствующих определенному уровню владения русским языком.

Ключевые слова: коммуникативные, учебные и воспитательные цели; речевая деятельность; обучение; воспитание; педагогический процесс; русский язык; аудирование; говорение; чтение; письмо.

INTERACTION OF COMMUNICATIVE, EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL ASPECTS IN THE PROCESS OF TEACHING RUSSIAN TO TAJIK STUDENTS

In this article, the author examines the relationship and interdependence of communicative, educational and educational aspects in the process of studying the Russian language by Tajik students. To achieve the communicative goal it is necessary to form skills to use new ways of receiving and transmitting information, i.e. receptive and reproductive - productive types of speech activity. In view of the achievement of the three main objectives of training-communicative, educational and educational - in their connection and interaction, the author considers it necessary to purposeful work on four types of speech activity - listening, speaking, reading, writing. The article draws attention to the relationship of types of speech activity. With the successful implementation of this principle, the selection and presentation of educational material meet the goals and objectives of training at different stages, corresponding to a certain level of Russian language proficiency.

Key words: communicative, training and educational purposes; speech activity; training; education; pedagogical process; Russian language; listening; speaking; reading; writing.

Сведения об авторе: ***Рахимова Савронби*** - Кулябский государственный универстет имени А. Рудаки, кандидат педагогических наук. **Адрес**: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова, 16

Information about the author: ***Rakhimova Savronby*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, candidate of pedagogical sciences. **Address***:* 735360, Republic of Tajikistan, the city of Kulyab, st. S. Safarova, 16

УДК: 371.01 (575.3)

ТЕХНОЛОГИЯ СИСТЕМАТИЗАЦИИ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫМ ЗНАНИЯМ, УМЕНИЯМ И НАВЫКАМ

Каримова И.Х., Ахмадбекова М.Г.
Академия образования Таджикистана,
Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова

Современные тенденции развития науки в целом, и педагогической науки в частности, настоятельно диктуют необходимость применения в ходе научно-исследовательской деятельности системного подхода, ибо основу современных инновационных информационных технологий составляет систематизация информации. В связи с этим особую актуальность приобретает систематизация методов обучения, которая позволяет логически обоснованно и дидактически целесообразно упорядочить методы обучения по их основным сущностным признакам. Именно поэтому система методов обучения характеризуется исходя из философских категорий сущности и явления, общего и единичного. При этом, сущность и общее - представляют собой систему, а явление и единичное - элементы данной системы. В практическом плане усвоение будущими учителями систематизированных методов обучения способствует формированию у них сознательного отношения к выбору методов обучения, ибо отсутствие систематизации при изложении характеристики методов обучения может привести к использованию приема «проб и ошибок» при их выборе и конкретизации.

При систематизации методов обучения каждым методом представлена его характеристика, обусловленная его сущностью, основным содержанием и формами по его проявлению. Гармоничность и взаимосвязь на основе их взаимообусловленности представлена и внутри самой системы по методам обучения. Если целостная система не представлена в виде логической связки, корректно обосновывающей всю систему, а взамен системы методов обучения представлен элементарный набор разрозненных методов, то отсутствие логической их взаимообусловленности дает на выходе терминологическую путаницу, которая проявляется отсутствием их систематизации, представленной хаотичным, фрагментарным подходом к их характеристике.

Глубокий анализ по характеристике обучающих методов в контексте дидактики, представлен И.Я. Лернером, которым указывается: «метод обучения является системой последовательного взаимодействия обучающих и обучаемых, направленного на организацию усвоения содержания образования. Вся совокупность методов обучения призвана обеспечить единство образования, воспитания и развития. Определение представлено всеми тремя признаками по обучающим методам, характеризуемых: целью, единством в преподавании и учении, характером по способу усвоения каждого элемента в содержании образования» [1,с.167].

Тем не менее, следует иметь ввиду, что данным определением не включено в его содержательную характеристику таких понятий, которые связаны с путями, способами и приемами, сориентированными в направлении процессуального аспекта процесса обучения, который рассматривается через его обучающие методы. Однако, положительная значимость представленного определения обусловлена содержанием в нем положения, по которому, значимость методов обучения обуславливается его призванием обеспечить образование, воспитание и развитие обучаемых, что свидетельствует о сориентированности методов обучения на реализацию трех функций обучения: образования, воспитания и развития. На этой основе можно констатировать, что методы обучения должны иметь образовательную, воспитательную и развивающую ценность.

Другая, не менее важная проблема, касающаяся методов обучения заключается в том, что: «Методы обучения на теоретическом, или общедидактическом уровне призваны обусловить разработку номенклатуры методов на методическом уровне и их реализацию в процессе обучения» [1,173]. Следовательно, методы обучения должны трансформироваться на уровне методики тех или иных учебных дисциплин, и таким образом находить свое воплощение в практике. Представление методов обучения на общедидактическом уровне и на уровне частных методов рассматривается на уровне определенного соотношения общего и единичного, где общее проявляется в единичном, а единичное не может существовать без общего.

В нашем исследовании речь идет о трансформации общих методов обучения в методы, используемые при компьютерном обучении или же методы обучения компьютерным знаниям, умения и навыкам, которые материализуются в ходе компьютерного обучения или же организации при компьютерной учебно-познавательной деятельности.

Следующей важной проблемой является проблема классификации методов обучения, которая изначально была представлена учеными- дидактами, авторами учебников по

педагогике своей ориентацией на поиск оптимальной классификации методов обучения. Ряд авторов: Ю.К. Бабанский, М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер и другие, включают в номенклатуру методов обучения сложные классификации, которые включают в себя несколько простых классификаций методов обучения. Безусловно, такой подход имеет право на функционирование. Однако, проблема классификации методов обучения не будет решаться без осознания того, что не может быть предельно идеальной классификации методов обучения, поскольку сам процесс обучения является многомерным, многосторонним, многоаспектным. И каждая из предложенных простых классификаций методов обучения не может одновременно и параллельно отразить все грани, все компоненты, все стороны, все аспекты и все атрибуты процесса обучения. В этом и заключается суть проблемы, ибо постоянное развитие наших знаний о процессе обучения, соответственно развивает и наше представление о методах обучения, в связи с чем, и появляются все новые и новые классификации в методах обучения, которые дополняют прежнюю номенклатуру методов обучения.

Выбор методов обучения должен быть направлен на организацию учебно-познавательной деятельности обучаемых. Ибо в процессе обучения главным действующим лицом должен стать сам ученик, сам ученический коллектив, т.к. только такой подход способствует реализации всех функций обучения: образовательной, воспитывающей и развивающей. Подобный подход требует полномасштабную реализацию принципа сознательности и активности обучаемых. Если же учитель ограничивается лишь методами работы, которые основаны только на руководящей роли учителя, без использования методов самостоятельной работы учеников, то реализация принципов сознательности и активности в обучающем процессе отсутствует. Использование подобного подхода в отношении учебной дисциплины «Информационные технологии» приводит к тому, что только сам учитель будет работать на компьютере, тогда как ученикам будет отводиться роль простых наблюдателей. К сожалению, такой подход приводит к тому, что активным станет сам учитель, а не ученики. И применение методов обучения в данном контексте не будет увязываться с активизацией обучающей деятельности учащихся, ибо они будут выступать в роли пассивных наблюдателей, которым требуется лишь отслеживать действия преподавателя, который выполняет за них все функциональные операционные действия в процессе обучения, игнорируя стимулирующие методы, связанные с долгом и ответственностью, убеждением в значимости учения, предъявлением требований, упражнениями в выполнении требований, поощрениями в учении, порицаниями недостатков при обучении.

Педагогическая требовательность как профессионально-педагогическое качество является одним из существенных и главных атрибутов профессионального мастерства учителя. Каждый обучаемый в отдельности и весь обучаемый коллектив в целом должны быть включены в активную и сознательную компьютерную учебно-познавательную деятельность, только такой подход способствует формированию компьютерной грамотности, формированию культуры общения с компьютером. Это в свою очередь предполагает оптимальный выбор методов обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам в соответствии с: целями и задачами компьютерного обучения; реализацией соответствующих принципов обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам. Педагогическая требовательность учителя информатики должна проявляться именно в организации компьютерной учебно-познавательной деятельности как по отношению отдельных учеников, так и к коллективу в целом.

Методы организации компьютерной учебно-познавательной деятельности это пути, приемы и способы приучения, упражнения, контроля в усвоении компьютерных знаний, умений и навыков. Введение в обучающий процесс рассматриваемых методов требует их направленности на приобретение качеств, связанных с самостоятельностью как по каждому отдельному участнику обучающего процесса, так и всего коллектива в целом при организации работы за компьютером. Преподавателем – как обучающим - требуется выстраивание, конструирование конкретной сочетаемости обучающих методов, которая активизировала бы весь коллектив учащихся. И в этом контексте системообразующими профессиональными личностными качествами преподавателя видятся его принципиальность, представленная строгой требовательностью. Основой педагогики сотрудничества рассматривается организация ежедневного контроля, направленного на оценивание всех без исключения обучающихся по усвоенным знаниям, умениям и навыкам в разрезе каждой темы. Ибо строгим предъявлением требований со стороны преподавателя у обучаемых по ходу учебно-познавательной деятельности формируются качества дисциплинированности, самоуправления, требовательности. Полномасштабная активизация обучаемых обеспечивается и кредитной системой обучения, хотя данное направление представлена еще рядом недочетов в плане поиска активизирующих средств и методов обучения, что требует организации дополнительных исследований в контексте формирования сплоченного педагогического коллектива

единомышленников. Ибо только сплочением коллектива преподавателей обусловлено формирование аналогичного коллектива из обучающихся.

При выборе методов обучения главным является учет возможностей учителя и возможностей учеников, а также влияние внешних условий. Поскольку учитель имеет в руках учебную программу, учебник, учебно-методические пособия, в которых задачи и содержания обучения синтезированы. Исходя из этого, мы имеем:

М1+(з1+с1+п1)+вп1+ву1+вф1

М2+(з1+с1+п1)+вп2+ву2+вф2

М3+(з1+с2+п1)+ вп3+ву3+вф3

Условные обозначения: М-метод; з-задача, с-содержание; п-принцип; вп-возможности преподавания (возможности учителя); ву-возможности учения (возможности ученика); вф-внешние факторы.

Итак, сравнивая эти три формулы мы выбираем первую. Ибо в нашем случае методы обучения представлены в виде оптимального выбора, опирающегося на высокий уровень: возможности преподавания; дидактической возможности учителя; учения дидактической возможности учеников; оптимального влияния внешних факторов. Это касается только данной дидактической ситуации. В других дидактических ситуациях выбор может быть осуществлен как в пользу наглядных, так и в пользу практических методов обучения, в зависимости от специфики той или иной дидактической ситуации. Почти все компоненты влияют на уровень темпа учебной работы. Например, если уровень работоспособности у учеников низкий, то темп учебной работы также должен быть низким, ибо это влияет на качество усвоения учебного материала. Или же, если уровень учебной подготовленности учеников по раннее пройденному материалу высокий, то можно выбрать высокий темп обучения и т.д.

Таким образом, учитель выбирает тот или иной метод обучения в зависимости от психолого-дидактического состояния реального ученического коллектива. Поэтому необходимо осуществлять постоянный анализ - изучение психолого-дидактического состояния класса на основе различных компонентов, вследствие чего у обучающихся формируется определенное представление - характеристика о реальных учебных возможностях своего класса. Применительно к нашему исследованию требуется отдельная характеристика каждой из перечисленных компонентов системы учебных возможностей ученического коллектива.

I. Уровень воспитанности ученического коллектива. Здесь в первую очередь следует отметить отношение учеников к учителю информатики. Они могут быть уважение, нейтральное, неуважение. Важным фактором в системе взаимоотношений «обучающий - обучаемый» представлено отношение преподавателя к учащемуся, которое рассматривается в виде исходного в данном виде взаимоотношений. Учитель должен соблюдать педагогическую этику, а ученик ученическую этику. В таком случае педагогический такт будет на должном уровне. Уровень воспитанности учеников на занятиях «Информационная технология» проявляется также и через их взаимоотношения. И если они основываются на дружбе и взаимопомощи, то можно использовать методы компьютерного взаимообучения, парного взаимообучения. В связи с чем проблема взаимоотношения между учениками является отнюдь не второстепенной.

II. Тип отношения учеников к учению. В данном случае речь идет об отношении учеников к занятиям «информационная технология», что проявляется путем ее востребованности у учеников. Это также проявляется и через их отношение к учителю информатики, к компьютерной технике и технологиям, в частности, через проявление ими бережного или не бережного, безразличного отношения. В этом плане главной задачей преподавателя является задача, сориентированная на формирование позитивного восприятия обучающимися своих учебных занятий, дисциплин через методы, связанные с убеждением значимости овладения компьютерными знаниями, умениями и навыками; предъявления требований; упражнений в выполнении требований; поощрения в случае успешного усвоения компьютерных знаний умений и навыков; а также порицания, в случае допущения недостатков при обучении.

III. Темп учебной работы. Представлен специфической особенностью дисциплины «Информационная технология», определяемой через знания и умения по овладению работой на компьютере, представленной через групповую и индивидуальную дифференциацию, в зависимости от уровня подготовленности учащихся, их практического опыта по владению компьютером. В связи с чем возникает проблема, требующая разработку различных вариантов по учебно-компьютерным задачам, обусловленные ориентацией на разные темпы обучения и темп учения. Обусловленные темпами работы за компьютером вариативные задания предполагают разработку индивидуальных, парных, групповых, общеклассных заданий с учетом урочной и внеурочной учебной работы на компьютере. Все эти дидактические меры способствуют равномерному усвоению компьютерных знаний, умений и навыков за счет применения индивидуального и группового подхода к компьютерному обучению.

IV. Уровень работоспособности. В нашем случае речь идет о компьютерной работоспособности, которая зависит от уровня сформированности компьютерных знаний, умений и навыков. Качество компьютерной работоспособности субъекта деятельности влияет и на качество компьютерной деятельности. Следовательно, необходим контроль и регулирование компьютерной работоспособности учеников, основанной на соблюдении режима работы на компьютере, которая не должна вредить здоровью обучающихся.

V. Сознательное соблюдение учебной дисциплины. На занятиях предмета «Информационная технология» сознательное соблюдение учебной дисциплины проявляется особым образом, проявляясь в строгом соблюдении правил по технике безопасности при работе на компьютере, норм, графиков и режима работы на компьютере. Все это требует от обучаемых сознательного соблюдения правил и принципов при осуществлении компьютерной деятельности.

VI. Учебная подготовленность по раннее пройденному материалу. Структура иерархии в системе компьютерных знаний, умения и навыков предполагает систематичное и последовательное их изучение.

Таким образом, оптимальный выбор методов обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам представлен множеством факторов, среди которых важную роль играют именно учет данной характеристики. При формировании компьютерного образования ведущую роль играет метод приучения компьютерным умениям и навыкам, при осуществлении которого учителем используется прием комментированного управления на основе наглядной демонстрации как надо работать на компьютере путем проговаривания вслух показа каждой операции, каждого своего действия, каждого нажатия кнопки, мыши на мониторе и т.д. Далее, учениками при осваивании обучающих действий и операций на компьютере также осуществляется их проговаривание вслух. Действия учеников за компьютером сопровождаются выполнением различных упражнений с целью закрепления усвоенных операций и последующего превращения их в навык. При выполнении таких упражнений высока роль репродуктивных методов, когда ученики выполняют те или иные операции, показанные учителем, при которых осуществляется плавный переход от работы на компьютере под непосредственным руководством учителя к самостоятельной работе за компьютером. В качестве стимулирования целесообразно в меру использовать и игровые упражнения. Контроль и самоконтроль практических действий и работ проверяется посредством выполнения лабораторных работ за компьютером.

Вместе с тем, учитывая практическую ориентированность дисциплины «Информационная технология», нельзя обособлять ее изучение от контекста ее теоретических знаний, ибо данный подход может способствовать отрыву практических навыков от теории и овладения обучающимися теоретическими знаниями. В этом плане практическим опытом по усвоению теоретических знаний в курсе «Информационная технология» важная значимость представлена сочетанием ряда методов: словесных проблемно – поисковых дедуктивных и т.д., которые осваиваются под контролем учителя. Хотя, наряду с ними, также можно использовать и вариант на основе сочетания методов: словесные репродуктивные индуктивные самостоятельная работа. К этим двум вариантам можно добавить и метод наглядности. В данном случае доминирующую роль играют словесные методы обучения, а в качестве вспомогательного могут выступать наглядные обучающие методы по усвоению компьютерных знаний, умений и навыков.

Не целесообразно упускать из виду и развивающий потенциал обучающих методов, ибо методы обучения, связанные с усвоением компьютера должны быть сориентированы в контексте реализации развивающей функции компьютерного обучения. Каждый используемый метод должен развивать определенные качества личности, при этом, не оказывая отрицательного действия на целостное личностное развитие обучающихся, что нередко представлено в практике обучения. Например, при чрезмерном увлечении компьютером, оказывающим отрицательное воздействие общее развитие учеников в плане их здоровья и физического развития. Преподавателю информатики, как и другим педагогам на основе внедрения разнообразных вариантов методов, направленных на освоение компьютера требуется учитывать задачи, способствующие всестороннему прогрессивному развитию личности учеников, и не допускать регрессивного их развития. В данном контексте уместно отметить, что словесные → проблемно – поисковые → дедуктивные методы обучения компьютерным знаниям способствуют развитию словесно-логического мышления школьников. Наглядно → репродуктивные → дедуктивные методы обучения компьютерным знаниям способствуют развитию наглядно-образного мышления. Методы самостоятельной работы → практически способствуют достижению самостоятельности мышления в процессе усвоения компьютерных знаний и в процессе учебной и вне учебной работы на компьютере.

Сочетание методов: наглядные → словесные → практические, способствуют развитию памяти; сочетание наглядно → репродуктивных; словесно → репродуктивных и практических → репродуктивных методов способствует усвоению компьютерных знаний, умений и навыков.

Словесно → практические обучающие методы по освоению компьютерных знаний, умений и навыков оказывают помощь в развитии как устной, так и письменной речи обучающихся. Составлением различных форм деятельности на компьютере, представленных планами, тезисами, конспектами, эссе, диктантами, сочинениями на компьютере содействуют развитию речевой деятельности. Наглядно → практические методы обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам способствуют формированию таких компьютерных знаний, умений и навыков, которые связаны с рисованием, черчением и геометрией. Составление таблиц, рисунков, схем, чертежей, графиков и т.д. на основе применения компьютерной технологии способно значительно повысить уровень по интеллектуальной культуре обучающихся. Все эти ситуации должны быть оптимально представлены межпредметной связью. При использовании словесно → практических обучающих методов может быть рассмотрена связь между учебным предметом «Информационная технология» и языковыми предметами, не ограничиваясь родным языком, а включением также и иностранных языков. Практическую пользу в этом плане может оказать электронная почта и Интернет, которыми обеспечивается эффективная внешняя связь, что представлено определяющим фактором, способствующим всестороннему развитию обучающихся в условиях глобализирующегося мира.

Специфическим потенциалом представлены практические обучающие методы по усвоению компьютерных знаний, умений и навыков. И здесь нецелесообразно обособляться только учебными задачами, рассматривающимися в учебниках, а совместно с учениками следует составить такие учебные задачи, которые имеют не только учебно-познавательную, но и жизненную ценность. Все эти задачи в совокупности должны повысить уровень по грамотности обучающихся в овладении компьютером. Ибо именно через внедрение различных вариантов обучающих методов осуществляется всестороннее развитие учащихся, тогда как однообразие обучающего процесса, представленного применением узкого круга обучающих методов оказывает задержку личностного развития школьников. Повышение у школьников уровня по компьютерной грамотности без ограничения в использовании как внутри предметных, так и межпредметных связей, способствует и переходу других предметов, представленных межпредметными связями, на качественно новый уровень обучения.

В целях развития волевых качеств личности следует составить задачи с различными уровнями сложности: низким, средним и высоким. Решение всех задач должно предполагать постепенность, поэтапность и систематичность на основе использования определенных комбинаций методов, ибо чрезмерно легкие или чрезмерно сложные задачи отрицательно влияют на психологическое состояние учеников и способствуют формированию отрицательного отношения к учению, в том числе и при освоении компьютера. Поэтому соблюдение норм, требований и правил принципов систематичности и последовательности являются объективно необходимым условием. Сборник дидактических задач по учебной дисциплине «Информационная технология» должен быть составлен с учетом данного условия.

Подготовка будущих учителей информатики к выбору оптимальных обучающих методов по усвоению компьютерных знаний, умений и навыков предполагает усвоение основ теории при педагогической деятельности, связанной с решением дидактических задач с постепенным нарастанием уровня их сложности. Для этого необходимо, чтобы будущие учителя знали о роли и месте методов обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам в формировании компьютерной грамотности школьников. Не менее важна их профессионально-педагогическая подготовка к оптимальному выбору методов обучения, а также овладение знаниями и умениями составлять комбинации, сочетания методов в зависимости от задачи, содержания и других исходных данных, составляющих конкретную дидактическую задачу. Особо значимостью здесь представлена их подготовленность, связанная с реализацией межпредметных связей, обусловленная владением определенного объема знаний, умений и навыков по данным предметам. В с чем с этим выдвигается проблема, предполагающая целесообразность их подготовленности по данному направлению, что актуализирует и проблему универсальной подготовки от будущего учителя информатики для полноценного выполнения своих профессионально-педагогических обязанностей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теоретические основы процесса обучения в советской школе / Под ред. Краевского В.В., Лернера И.Я. [Текст]. – М.: Педагогика, 1989. – 320 с.
2. Мирзоахмедов Ф., Боев Б., Шукурова З. Эффективные методы обучения (Методхои самараноки таълим) / Ф. Мирзоахмедов, Б. Боев и др. [Текст]. – Душанбе: Матбуот, 2008. - 240 с.
3. 102. Монахов В.М. Что такое новая информационная технология обучения? / В.М. Монахов [Текст] // Высшая школа. - 1990. - № 2. – С. 34-43.

4. Основы информатики и вычислительной техники: учебник для 10-11 классов средней школы / Составители Гейн А.Г., Житомирский В.Г. и др. [Текст]. - М.: Просвещение, 1991. – 254 с.
5. 112. Педагогика: Учебное пособие для студ. пед. ин-тов / Составители Баранов С.П., Болотина Л.Р., Сластенин В.А. и др. [Текст] - М.: Просвещение,1986. – 336 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ ТАСНИФИ МЕТОДҲОИ ТАЪЛИМИ ДОНИШҲО, МАҲОРАТУ МАЛАКАҲОИ КОМПЮТЕРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон технологияи таснифи методҳои таълими донишҳо, маҳорату малакаҳои компютериро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Тайёрии омӯзгорони ояндаи фанни информатика нисбати интихоби методҳои мувофиқи таълимӣ оиди азхудкунии донишҳо, маҳорату малакаҳо азхудкунии асосҳои назарияро ҳангоми фаъолияти педагогӣ пешбинӣ менамояд, ки бо ҳалли масъалаҳои дидактикӣ ва болоравии ботадриҷи сатҳи мураккабияти онҳо алоқаманд аст. Барои ин зарур аст, ки омӯзгорони оянда оиди нақш ва ҷойгоҳи методҳои таълими донишҳо, маҳорату малакаҳои компютерӣ дар ташаккули саводнокии компютерии донишҷӯён тасаввурот дошта бошанд. Инчунин тайёрии касбӣ – педагогии онҳо оиди интихоби мувофиқи методҳои таълим, инчунин азхудкунии донишу маҳоратҳо низ зарур аст.

Калидвожаҳо: донишҳои компютерӣ, технологияи таснифи методҳои таълим, азхудкунии донишҳои компютерӣ, интихоби методҳои таълим, ташаккули саводнокии компютерии мактаббачагон.

ТЕХНОЛОГИЯ СИСТЕМАТИЗАЦИИ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫМ ЗНАНИЯМ, УМЕНИЯМ И НАВЫКАМ

В данной статье автор рассматривает технологию систематизации методов обучения компьютерным знаниям, умениям и знаниям. Подготовка будущих учителей информатики к выбору оптимальных обучающих методов по усвоению компьютерных знаний, умений и навыков предполагает усвоение основ теории при педагогической деятельности, связанной с решением дидактических задач с постепенным нарастанием уровня их сложности. Для этого необходимо, чтобы будущие учителя знали о роли и месте методов обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам в формировании компьютерной грамотности школьников. Не менее важна их профессионально-педагогическая подготовка к оптимальному выбору методов обучения, а также овладение знаниями и умениями составлять комбинации, сочетания методов в зависимости от задачи, содержания и других исходных данных, составляющих конкретную дидактическую задачу. Особо значимостью здесь представлена их подготовленность, связанная с реализацией межпредметных связей, обусловленная владением определенного объема знаний, умений и навыков по данным предметам. В с чем с этим выдвигается проблема, предполагающая целесообразность их подготовленности по данному направлению, что актуализирует и проблему универсальной подготовки от будущего учителя информатики для полноценного выполнения своих профессионально-педагогических обязанностей.

Ключевые слова: компьютерные знания, технология систематизации методов обучения, усвоение компьютерных знаний, выбор методов обучения, формирование компьютерной грамотности школьников.

TECHNOLOGY OF SYSTEMATIZATION OF METHODS OF TEACHING COMPUTER KNOWLEDGE, SKILLS AND SKILLS

In this article, the author considers the technology to systematize methods of teaching computer knowledge, skills and knowledge. Preparing future informatics teachers to choose the best teaching methods for the assimilation of computer knowledge, abilities and skills involves assimilation of the fundamentals of the theory in pedagogical activity related to solving didactic problems with a gradual increase in their level of complexity. For this, it is necessary that future teachers be aware of the role and place of teaching methods of computer knowledge, skills in the formation of computer literacy of students. No less important is their professional and pedagogical preparation for the optimal choice of teaching methods, as well as the mastery of knowledge and skills to make combinations, combinations of methods depending on the task, content and other initial data that make up a specific didactic task. Of particular relevance is their preparedness associated with the implementation of intersubject communications, due to the possession of a certain amount of knowledge, skills in these subjects. In what a problem is being put forward with this, suggesting the appropriateness of their preparedness in this area, which also actualizes the problem of universal training from a future computer science teacher for the full implementation of their professional and pedagogical duties.

Key words: computer knowledge, technology to systematize teaching methods, mastering computer knowledge, choice of teaching methods, formation of computer literacy of schoolchildren.

Сведения об авторах: ***Каримова Ирина Холовна*** **–**Академия образования Таджикистана, доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С.Айни, 45. E-mail: **gumanizm@mail.ru**. Телефон: **(+992) 907-72-55-94**
Ахмадбекова Мадинахон Гайбуллаевна - Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры информатики. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1.Телефон: **92-710-23-45**

Information about the authors: ***Karimova Irina.Kholovna*** - Academy of Education of Tajikistan, doctor of pedagogical sciences, academician of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. S.Aini, 45 E-mail: **gumanizm@mail.ru**. Телефон: **(+992) 907-72-55-94**
Akhmadbekova Madinakhon Gaybullaevna - Khujand State University named after B. Gafurov, senior lecturer at the University Department of Informatics. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov pass 1. Phone: **92-710-23-45**

УДК:372.835.5 (575.3)

НИЗОМИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ- ВАТАНДӮСТӢ - ОМИЛИ ТАЪМИНИ СУБОТ ВА АМНИЯТ ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Шарифзода Файзулло, Мирзокаримзода Алишер Мирзовалӣ
**Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи Абдураҳмони Ҷомии АТТ,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.**

Дар шароити ҷаҳонишавии муосир, ки оламро бештар, босуръату бовусъат ва номуназзам тағйир медиҳад, муносибатҳои иҷтимоии байни миллатҳо, зуҳуроти ифротгароӣ ва ҳаросафканӣ вазъи ҳарбӣ-сиёсии ҷаҳонро муташанниҷ месозад. Дар чунин вазъият масъалаи тарбияи шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас зарурияти хосса пайдо мекунад. Бо назардошти ин вазъ ҳалли масъалаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас аз илми педагогика ва амалияи таълиму тарбия консепсия, назарияҳои дилхоҳу арзишмандеро тақозо мекунад.

Олимон, кормандон-мутахассисони педагогика (хосатан соҳаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ) борҳо таъкид намудаанд, ки тарбияи ватандӯстӣ ба такмилу таҷдид ниёз дорад ва ҳатто чанде пештар (солҳои 90 -уми садаи XX) ба таназзул рӯ ба рӯ шуда буд. Он солҳо дар рӯҳияю авзои як қисми мардуми мо ҳисси бетарафӣ ба ватани худ ҷо гирифта буд. Бепарвоии як қисми муайяни ҷомеа, хусусан,ҷавонон ба ҳадде расида буд, ки саркашӣ аз хизмат дар артиш як идда ҷавонони синну солашон ба даъвати аскарӣ мувофиқ ва ҳатто волидайни онҳоро ҳам фаро гирифта буд.

Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки аз ибтидои солҳои 2000-ум, вақте ки нақши зуҳуроти манфии ватангурезӣ дар кишварамон назаррас гардид, муносибат ба масъалаи тарбияи наврасону ҷавонон, аз ҷумла муносибат ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон тағйир ёфтан гирифт.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади баланд бардоштани нақши ҷавонон дар ҷомеа, фаъолгардонии мақоми онҳо дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии кишвар тадбирҳои амалӣ андешида истодааст. Дар ин муддати кӯтоҳ вобаста ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҷавонон, ҷиҳати ҳалли масъалаҳои муҳимми ҳаёти онҳо, инчунин татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон», Консепсияи миллии сиёсати ҷавонони Тоҷикистон, Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи рушди саломатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон қабул гардиданд, ки татбиқи онҳо боиси хеле боло гардидани нақши ҷавонон дар ҳаёти ҷомеа гардид.

Дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ як қатор қонунҳо, консепсияҳо ва барномаҳо дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ қабул ва амалӣ мегарданд, ки бевосита ё бавосита барои татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон мусоидат менамоянд. Қабули қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» мисоли равшани ин гуфтаҳо мебошад.

Дар ин росто, қабул гардидани Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2018 тақозои ҷомеа буда, идомаи тадбирҳои Ҳукумати кишвар мебошад.

Мусаллам аст, ки таваҷҷуҳ ва ғамхории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба ҷавонон рӯз аз рӯз зиёд мегардад. Зеро дар замони бархӯрди тамаддунҳо ва муқовимат ба даъвату тазодҳои ҷаҳони муосир, насли ҷавон ягона василаи устувор ва сарватест, ки метавонад дар раванди инкишофи худ ба муваффақият ноил гардад.

Табъу нашр ва пешниҳоди васоити таълимӣ, ки мухтавои дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиро инъикос ва тасвир карда тавониста, нақши давлат ва шахсиятро дар ҳалли тақдири халқи тоҷик бозгӯ намоянд, ба мақсад мувофиқ аст.

Такмили корҳо дар бахши тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии насли наврас, инчунин конфронсҳои илмию амалӣ доир ба ин мавзӯъ, ки солҳои охир баргузор гардиданд, ба ҳамаи ин мусоидат намудаанд. Агар таърихро хуб омӯзему далелу рақамҳоро таҳлил намоем, мебинем, ки таърихи мардуми Тоҷик ин таърихи задухӯрду ҷангҳоест, ки гузаштагони мо мардонагӣ, матонат ва қаҳрамониҳо нишон дода, душворию маҳрумиятҳои гӯшношунидаву ғайричашмдоштро аз сар гузаронидаанд. Бинобар ин, ба насли наврас фаҳмондани он, ки гузаштагони мо барои чӣ қаҳрамониҳо нишон додаанд, барои чи аҷдодони мо ва ҳамасрони мо ҳастии хешро барои Ватан фидо кардаанд, аҳаммияти калон дорад. Бо назардошти ин, яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлати Тоҷикистон дар соҳаи маориф тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии наврасону ҷавонон маҳсуб

меёбад. Вобаста ба ин зарурати коркард ва роҳандозии муносибатҳои нав ба муайянкунии афзалият ва принсипҳои ҳассосият ва муассирии тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ назаррас мегардад. Ватандӯстӣ-ҳиссиёти муқаддасест нисбат ба Ватан, омода будани шахс барои хизмат ба Ватан ва ҳимояи он. Барои амалӣ намудани ин принсипи эҳсосӣ иродаи мустаҳкам,тафаккури нави сиёсӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар асоси принсипҳои афзалиятдоштаи дастовардҳои умумиинсонӣ ва муқаддасоти он зарур аст. Шарти ҳатмии тарбияи солимии шаҳрвандон ин, пеш аз ҳама, ташаккул додани хислатҳои солим, эътиқоди муайян ба Ватан ва идеалҳои ватандӯстонаи тоҷиконе мебошад, ки аз рӯйи онҳо роҳи фаъолияти ҳар як инсон, ҳадафҳои ҳаётӣ ва пояҳои ахлоқии ӯ муайян мегардад. Дар шароити кунунӣ ташаккул додани ҳисси ватандӯстӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарин маҳсуб меёбад, ки хеле мураккаб ва пурмасъулият мебошад.Зеро ҳиссиёти муҳаббат ба ватан ин ҳиссиёти муҳофизати худ мебошад. Бинобар ин, дар дили ҳар як ҷавон ҳиссиёти оташинонаи дӯстдории ватанро бедор бояд намуд, на иҷборан бор кард.

Возеҳ аст, ки дӯст доштан ё дӯст надоштан аз рӯйи фармон имконнопазир аст. Он кори эҷодӣ аст, чунки ҷаҳони ботинии ҷавонон хеле мураккаб буда, ба ҳамон андоза тағйирёбанда аст. Бинобар ин ёрии фаъолонаи устодони ботаҷриба лозим аст.Кору фаъолияти муттасил дар самти тарбияи ватандӯстӣ ва ташаккули шахсияти ҷавонон аз омилҳои зерин иборат аст:

- тарбия дар асоси анъанаҳои ҷангию меҳнатии халқ, артиши миллӣ ва таърихи он;
- ташкил ва доир намудани машғулиятҳо дар осорхонаҳо, ташкили саёҳат ба ҷойҳои таърихӣ ва фарҳангӣ;
- ба наврасону ҷавонон омӯзондани ҷавҳари фолклор ҳамчун хиради олӣ ва ҳикмати гаронбаҳои халқ.

Тарбияи ватандӯстӣ дар шароити кунунӣ хеле муҳиму зарур буда, роҳу воситаҳои ташкили он зиёданд. Пеш аз ҳама, сарчашмаҳои хушкнашавандаи маънавиёти халқамонро метавон истифода бурд. Аз ҷумла, адабиёт (классикӣ ва муосир), санъат, фарҳанг, осори рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, фолкор ва амсоли инҳо.

Бояд зикр кард, ки тарбияи ватандӯстӣ ин фаъолияти бонизому мақсадноки мақомоти давлатӣ ва ташкилоту созмонҳо буда, ба ташаккули шахсияте равона шудааст, ки дорои хислату сифатҳои шаҳрванд-ватандӯст буда, дорои қобилият барои иҷрои уҳдадориҳои худ дар замони осоишта ва дар ҳолати ҷанг мебошад.Қисми таркибии тарбияи шаҳрвандон мутобиқи Қонун «Дар бораи уҳдадории умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ба шумор меравад. Дигаргун кардани системаи тарбия ва тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон бояд дар асоси дастовардҳои инсондӯстона ва, пеш аз ҳама, принсипҳои фарҳангӣ, ахлоқию иҷтимоӣ бунёд ёбад. Дар марҳилаи кунунӣ, дар шароити ҷаҳонишавӣ мо ба тарбияи ватандӯстӣ бештар бояд диққат диҳем.

Ба вуҷуд овардани системаи ягона, муттаҳид гардидани фаъолияти мақомоти давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ, собиқадорон, созмонҳои ҷавонон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар иттиҳодияҳои эҷодиро тақозо мекунад.

Таҳияи консепсияи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон дар қатори чорабиниҳои аввалиндараҷа буда, ҳамчун системаи ақидаҳо дар ташаккулёбии шаҳрванди ватандӯст дар шароити муосир мусоидат мекунад. Он ба таҳияи қонун дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон асос шуда метавонад, ки бунёди ҳуқуқӣ барои татбиқи сиёсати давлатӣ дар бахши тарбияи ватандӯстӣ ба ҳисоб хоҳад рафт.

Васеъ кардани ваколати комиссияи ҳукуматӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоии химатчиёни ҳарбӣ, шаҳрвандони аз хизмати ҳарбӣ рухсатшуда ва аъзои оилаашон, органҳои кории онҳо дар бахши тарбияи ватандӯстӣ ба мақсад мувофиқ аст. Пешниҳод карда мешавад, ки дар минтақаҳо шӯроҳои координатсионӣ (ҳамоҳангсоз) ташкил карда шавад. Тайёр кардани кадрҳо дар бахши тарбияи ватандӯстӣ, ҳамчунин андешидани чораҳо ҷиҳати коркард (таҳия)-и усули бархӯрду муносибати якхела ба ташкили кори тарбияи ватандӯстӣ, аз ҷумла ташкили курсҳо, мизҳои мудаввар дар мавзӯъҳои ватандӯстӣ ҳатмӣ аст. Дар шароити мураккаби байналмилалӣ, бояд кӯшиш намоем, то ҳисси ватандӯстии шогирдонро бедор карда, чунин рӯҳияву ҳолатеро ба вуҷуд орем, ки онҳо бетараф набошанд, баръакс ҳифзи ватани маҳбубамонро кафолат дода тавонанд.

Хизмат ба Ватан қарзи ҳар як шаҳрванд буда, мактаби мардонагӣ ва ҷавонмардӣ ба шумор меравад. Ҷиҳати омода намудани ҷавонон барои иҷрои ин қарз ва гузаштан аз ин мактаби ҷавонмардӣ маҷмӯи чорабиниҳоеро амалӣ намудан лозим аст, ки омилҳои зеринро ба назар гирад:

– баланд бардоштани ҳисси ватандӯстии ҷавонон, тарғиби худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихори миллии онҳо;

– ҳавасманд гардонидани ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таҳияи филмҳо ва барномаҳои театрии дорои хусусияти ватандӯстона;

– таҳкими имкониятҳо ва ба таври самарабахш амалӣ сохтани барномаи ихтиёриёни ҷавон дар самти ба хизмати ҳарбӣ ҷалб намудани ҷавонон ва ҳавасмандгардонии сарбозони ихтиёрӣ;

– ҳавасмандгардонии сарбозон тавассути таҳияи асарҳо, мақолаҳо (бахусус, дар матбуоти даврӣ), китобҳо ва намоиши филмҳои ватандӯстона тавассути кинотеатрҳо барои онҳо;

– баланд бардоштани фарҳанги маънавию сиёсӣ, маърифати ҳуқуқӣ ва омӯзиши таърихи пурғановати миллати худ.

Фаъолияти ҳама сохторҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятии муаррифишударо дар кори тарбияи ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ муайян бояд кард. Ҳисси ватандӯстӣ, чун анъана, дар раванди кор бо маводи таърихӣ, ки урфу одат ва анъанаи халқи тоҷикро мекушоянд, нишон додани корномаи ҷангӣ, ҳунару истеъдоди беҳтарин намояндагони халқ, сифатҳои ахлоқии намунавии арбобони давлатӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ташаккул ёфта, оштинопазир будан нисбат ба душманони халқ, эҳтиром гузоштан ба рамзҳои давлатӣ, аз қабили Парчам, Нишон ва Суруди миллиро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, системаи навшудаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ бояд ба манфиатҳои миллӣ ҷавобгӯ бошад. Системаи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ташаккул ва такмили дониш оид ба мафҳуми арзишҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва ҳисси ватандӯстиро дар раванди таълиму тарбия дар ҳама муассисаҳои таълимӣ новобаста аз шакли ташкилию идоравиашон пешбинӣ менамояд. Инчунин, аз ҷониби сохторҳои давлатӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳо низ корҳои оммавии ватандӯстона ба роҳ монда мешаванд. Бар замми ин, фаъолияти воситаҳои ахбори умум, муассисаю ташкилотҳои илмӣ, иттиҳодияҳои эҷодӣ ва дигар муассисаҳо ба баррасӣ ва инъикоси масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ, ташаккулу такомули шахсияти шаҳрванд ва муҳофизони Ватан нигаронида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Макаренько А.С. Воспитание Гражданина / А.С. Макаренько /Сост.Р.М Бескина, М.Д. М.Д.Виноградова. - М.: Просвещение, 1988. - 304 с.
2. Шахов А.Н. Военно-гражданские отношения гуманистического наполнения. Военная политика гуманитарный аспект / А.Н. Шахов. - М.: ГА ВС, 1993. - 580 с.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар остонаи асри 21.Душанбе 2000. - 32 с. Эмомали Рахмон. Республика Таджикистан на пороге XXI века. - Душанбе, 2000. - 32 с.
4. Ҷумъаев Б.У. Тарбияи шаҳрвандии хонандагон дар дарси таърихи халқи тоҷик: автореферат.дисс н.и.и / Б.У. Ҷумъаев. –Душанбе, 2004. - С.21.
5. Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
барои солҳои 2016-2018.

НИЗОМИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӮСТӢ - ОМИЛИ ТАЪМИНИ СУБОТ ВА АМНИЯТ ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои тарбияи шаҳрвандӣ ва ҳарбӣ – ватандӯстии ҷавонон бахшида шудааст. Дар мақола вазъи кунунии тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифта, асосҳои низоми тарбияи ватандӯстӣ баррасӣ шудаанд. Ояндаи давлату миллати мо ба насли ҷавон мансуб буда, маҳз ҷавонон дар байни дигар табақаҳои аҳолӣ бештар фаъол, инчунин умеду такягоҳи давлат мебошанд. Таъкид мегардад, ки низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон ташаккул додани маънавиёти воло, тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, ташаккулу такмили тахассусу маҳорати касбӣ, ташаккули ҳисси садоқат ва масъулият ба иҷрои уҳдадории ҳарбӣ ва конститутсионӣ, ҳамчунин тарбия, хислати омода будан ба рафъи ҳама гуна зуҳуроти номатлуб ва ғайричашмдошт дар ҷомеа равона мегардад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо маҷмуи чорабиниҳо дар самти тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ аз қабили ташкили нигораҳои осорхонавӣ дар мавзӯъҳои ҳарбӣ-таърихӣ ва фарҳангию таърихӣ, ташкили клубҳои ҳарбӣ-варзишӣ, иттиҳодияҳо, марказҳои таълимии сарбози оянда, ба таври васеъ гузаронидани рӯзҳои муҳофизи Ватан, бозиҳои ҳарбӣ-варзишӣ ва амсоли инҳо роҳандозӣ шуда, ба ин васила дар ниҳоди ҳар як ҷавон парвариш додани ҳисси ватандӯстӣ, далериву шуҷоат, нангу номуси ватандорӣ тамоми неруи худро истифода намоем.

Калидвожаҳо: бонизом, ватан, ватандӯстӣ, дастовардҳои маънавӣ, маълумот, муосир, насли наврас, садоқат ва масъулият, система, таълим, тарбия, тарбияи шаҳрвандӣ, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ҳуқуқ, ӯҳдадорӣ.

СИСТЕМА ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ – ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ И БЕЗОПАСНОСТИ В НЕЗАВИСИМОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящена рассмотрению вопросов гражданского и военно-патриотического воспитания моложежи. В статье изучается и анализируется сегодняшнее состояние воспитания подрастающего поколения в духе патриотизма и рассматриваются основы системы патриотического воспитания молодежи. Будущее нашего государства и нации принадлежит подрастающему поколению и именно молодежь по сравнению с другими слоями общества действуют активнее и является опорой государства. Констатируется, что система военно-патриотического воспитания молодежи – это формирование высшей нравственности, воспитание чувства патриотизма, формирование и усовершенствование специализации и профессионального мастерства, формирование чувства верности и ответственности при исполнении военных и конституционных обязанностей, также воспитания и подготовки к устранению всяких негативных проявлений в обществе. Для достижения этих целей предпринят комлекс мероприятий в направлении военно-патриотического воспитания, в том числе, организация музейных экскурсий на военно-историческую и культурно-историческую тематику, организация военно-спортивных клубов, объединений, центров по подготовке будущих солдатов, проведение дней защитника

Отечества, военно-спортивных игр, которые можно применить при воспитании чувства патриотизма и любви к Родине в сердцах подрастающего поколения..

Ключевые слова: дисциплинированность, родина, патриотизм, нравственные достижения, сведения, современность, подрастающее поколение, верность и ответственность, система, обучение, воспитание, воспитание гражданственности, право, обязанности.

MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION SYSTEM - STABILITY AND SECURITY FACTOR IN INDEPENDENT TAJIKISTAN

This article is devoted to the consideration of issues of civil and military-patriotic education of youth. The article studies and analyzes the current state of upbringing of the younger generation in the spirit of patriotism and examines the foundations of the system of patriotic education of youth. The future of our state and nation belongs to the younger generation, and it is young people who are more active in comparison with other sectors of society and are the pillar of the state. It is stated that the system of military-patriotic education of youth is the formation of higher morality, the upbringing of a sense of patriotism, the formation and improvement of specialization and professional skills, the formation of a sense of fidelity and responsibility in the performance of military and constitutional duties, as well as upbringing and preparation for eliminating any negative manifestations in society . To achieve these goals, a set of measures has been taken in the direction of military-patriotic education, including the organization of museum excursions on military-historical and cultural-historical subjects, the organization of military sports clubs, associations, centers for the training of future soldiers, the holding of days of Defender of the Fatherland, military-sports games that can be used in instilling a sense of patriotism and love for the motherland in the hearts of the younger generation ..

Keywords: discipline, homeland, patriotism, moral achievements, information, modernity, the younger generation, fidelity and responsibility, system, training, education, citizenship, law, obligations.

Сведения об авторах: ***Шарифзода Файзулло*** – Академия образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор, академик Академии образования Таджикистана.

Мирзокаримзода Алишер Мирзовали – Таджикский национальный университет, начальник цикла спецподготовки военной кафедры, соискатель НИИ развития образования Академии образования Таджикистан. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.Телефон: **93-166-18-80.**

Information about the authors: ***Sharifzoda Fayzullo*** **-** Academy of Education of Tajikistan, doctor of pedagogical sciences, professor, academician of the Academy of Education of Tajikistan.

Mirzokarimzoda Alisher Mirzovali - Tajik National University, head of the special training cycle of the military department, applicant for research institute for the development of education of the Academy of Education of Tajikistan. **Address**: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **93-166-18-80.**

УДК 372.851, 378.147

ОБЪЕКТИВИЯТИ САНҶИШИ ДОНИШИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ

Назаров А.П., Раҷабов Ҳ.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ,

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Масъалаи санҷиши объективонаи дониши хонандагон диққати олимону методистон ва омӯзгоронро ҳамеша ба худ ҷалб менамояд. Ҳар як фанни таълимӣ ва мавзӯъҳои дарсӣ салоҳиятҳои худро доранд. Ҳарчанд дарс шакли асосии ташкили ҷараёни таълим бошад ҳам, натиҷаи салоҳиятҳои мавзӯъҳои таълимдодашуда аз фанни математика дар натиҷаи гузаронидани корҳои мустақилона ва контролӣ (хаттӣ) муайян карда мешаванд. Ин ҷо сифатнокии таълим низ нақши бениҳоят муҳимро мебозад. Сифатнокии таълими фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ ҳамон вақт баланд бардошта мешавад, ки агар ба дониши хонандагон объективона баҳо диҳем. Айни замон омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ба технологияе ниёз доранд, ки бо истифода аз он меҳнати омӯзгор сабук карда шавад. Ва аз ҳама муҳим, объективияти санҷиши дониши хонандагонро аз фанни математика дар синфҳои сеюм таъмин карда тавонад. Чунин технологияро бо истифода аз технологияҳои информатсионии муосир ва забонҳои барномасозӣ коркард намудан мумкин аст. Ин ҷо нақши омӯзгорони фанни технологияи информатсионӣ ва донишҳои онҳо оиди забонҳои барномасозӣ, сохтан ва коркарди минбаъдаи барномаҳо хело муҳим аст. Дар мувофиқа бо методикаи таълими математика ва технологияи информатсионӣ ва бо ҳисоби салоҳиятҳои фанни математика дар синфи сеюм, дониши хонандагонро дар доираи ёфтани қимати ифодаҳои ададӣ, ҳалли масъалаҳои одӣ ва муодилаҳои одӣ санҷидан мумкин аст. Корҳои хаттӣ ва санҷишӣ бояд дар доираи салоҳиятҳо гузаронида шаванд. Тавре медонем, салоҳиятҳои фанни математика дар синфҳои сеюм дар доираи ададҳои натуралӣ аз 1000 то 100000 омӯзонида мешаванд.

Ҳар як омӯзгори фаннӣ дар назди худ мақсад мегузорад, ки пас аз ба хонандагон таълим додани гурӯҳи мавзӯъҳои муайяни пайдарпай, бо хонандагон кори хаттии санҷишӣ гузаронад, то натиҷаи бадастовардаи салоҳиятҳоро маълум намояд. Бо ин мақсад миқдори муайяни корҳои хаттиро зимни тайёр намудани нақшаи тақвимӣ ба инобат гирифта, ба он дохил менамояд. Айни замон омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ

ҳангоми гузаронидани кори хаттӣ аз фанни математика аз технологияи зерин истифода мебаранд. Дар тахтаи синфӣ ду варианти кори хаттиро навишта, хонандагонро вобаста ба сафҳои нишастаашон ба иҷрои яке аз ин вариантҳо вазифадор менамоянд. Навиштани кори хаттӣ дар тахтаи синфӣ худ вақтро талаб мекунад, яъне вақт сарф мешавад. Назорат аз болои рафтори хонандагон дар ҷараёни иҷрои кори санҷишӣ бо ин технология меҳнати зиёдро талаб менамояд. Инчунин, вақти зиёд ҳангоми санҷиш бо истифода аз ручкаи сурх зарур мегардад. Яъне, технологияи компютериеро бояд коркард намуд, ки бо истифода аз он зимни гузаронидани корҳои санҷишӣ ва мустақилона объективияти санҷиши дониш таъмин карда шавад. Оиди коркарди чунин технология дар синфҳои болоӣ мо пештар дар корҳои худ навишта будем [нигар 3-6]. Кори мазкур давоми мантиқии он корҳо ба ҳисоб меравад.

Кори хаттии якум дар синфи сеюм аз фанни математика ба ҷамъбасти мавзӯъҳои такрории синфи дуюм равона гардидааст. Технологияи коркарди кори хаттиеро барои фанни математикаи синфи сеюм дида мебароем, ки он аз ду ифодаи ададии якамала, аз ду ифодаи ададии дуамала ва як масъалаи дуамала вобаста ба амалҳои ҷамъ ва тарҳ иборат мебошад. Ифодаҳои якамала дар ҳолати умумӣ ин тавр навишта мешаванд:

$$p + pp \text{ ё } p - pp$$

Зимни коркарди барнома, дар доираи салоҳиятҳои фаннӣ, бояд онро ба инобат гирифт, ки қимати параметрҳои p ва pp дар доираи ададҳои натуралӣ то 1000 бошанд. Қимати фарқ (натиҷаи амали тарҳ) набояд адади манфӣ шавад. Қимати сумма (натиҷаи амали ҷамъ) низ аз 1000 зиёд набошад. Бо ин мақсад сатрҳои барномаи зеринро дар забони барномасозии PascalABC.Net коркард менамоем:

```
var p: double := 1351 * abs(sin(trv.Minute+trv.Hour) + cos(trv.Second+trv.DayOfYear) - sin(Milliseconds) - cos(trv.Millisecond) + cos(trv.Day)) + 307;
while p>850 do p:=p/2; p:=int(p); var pp:=int(p/3);
Label2.Text := FloatToStr(p)+' - '+FloatToStr(pp)+' =';
lb2a.Text :=FloatToStr(p); lb2b.Text :=FloatToStr(pp);
```

Ҷузъи идоракунии нишонаҳои Label2 барои дар шакли муколамагӣ инъикос намудани ифода истифода карда шудааст. Барои тартиб додан ва инъикос намудани ифодаи дуюм, ба ин матни барнома сатрҳои зеринро илова мекунем:

```
p:=p*(trv.Minute+trv.Second+3); while p>470 do p:=p/3; p:=int(p); pp:=int(p/1.5);
Label3.Text := FloatToStr(p)+' + '+FloatToStr(pp)+' =';
lb3a.Text :=FloatToStr(p); lb3b.Text :=FloatToStr(pp);
```

Барои дар шакли муколамагӣ инъикос намудани ифода ҷузъи идоракунии нишонаҳои Label3 истифода карда шудааст. Дар назди ҳар як ифода яктогӣ ҷузъи идоракунии матнҳои TextBox–ро илова мекунем, ки хонанда дар он қимати ифодаҳоро дохил мекунад.

Ифодаҳои дуамала дар ҳолати умумӣ ин тавр навишта мешаванд:

$$p + pp - ppp \text{ ё } p - pp + ppp$$

Зимни коркарди барнома, дар доираи салоҳиятҳои фаннӣ, талаботҳои сархати пештараро ба инобат мегирем. Қимати ифодаҳо набояд аз 1000 зиёд гарданд. Бо ин мақсад сатрҳои барномаи зеринро дар забони барномасозии PascalABC.Net коркард менамоем:

```
while p>519 do p := p/1.7; p := int(p); pp := int(p/1.9); var ppp := int(p/1.32);
Label4.Text := FloatToStr(p)+' + '+FloatToStr(pp)+' - '+FloatToStr(ppp)+' =';
lb4a.Text :=FloatToStr(p); lb4b.Text :=FloatToStr(pp); lb4c.Text :=FloatToStr(ppp);
```

Ҷузъи идоракунии нишонаҳои Label4 барои дар шакли муколамагӣ инъикос намудани ифода истифода карда шудааст. Айнан ҳамин тавр ифодаи дуюми дуамаларо тартиб дода, бо истифода аз ҷузъи идоракунии нишонаҳои Label5 дар шакли муколамагӣ инъикос менамоем.

Масъалаи зеринро дида мебароем ва онро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем:

“***Набиҷон*** *дар моҳи июн* ***P*** *саҳифаи китобро хонд. Моҳи июл назар ба моҳи июн* ***PP*** *саҳифа зиёдтар хонд. Моҳи август назар ба моҳи июн* ***PPP*** *саҳифа камтар хонд. Набиҷон ҳамагӣ чанд саҳифаи китобро хонд?*”.

Ҳалли ин масъала ба ифодаи $p + (p + pp) + (p - ppp) = 3p + pp - ppp$ оварда мерасонад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки қимати параметри ***PPP*** аз қимати параметри ***P*** бояд хурд бошад ва ҳангоми сохтани барнома инро бояд ба ҳисоб гирифт. Инчунин, бо мақсади таъмини объективият ва гуногун будани номи шахси китобро мехондагӣ (дар намуна ***Набиҷон***), дар матни барнома аз оператори интихоб истифода карда, номи чор нафар китобхонро дохил мекунем:

```
var Ном := 'Набиҷон ';
case 'a'+FloatToStr((p-int(p/4)*4)) of
'a1': Ном := 'Тахмина ';
'a2': Ном := 'Сипеҳр ';
'a3': Ном := 'Гулнора ';
```

Барои муайян намудани қимати параметрҳои масъала, аз матни барномаи зерин истифода мебарем:

```
p:=p*(abs(sin(trv.Month)+cos(trv.Millisecond))*489) + 23;
while p>87 do p := p/2.37; p := int(p);
pp:=pp*(abs(cos(trv.Minute)-sin(trv.Millisecond))*207) + 76;
while pp>12 do pp := pp/3; pp := int(pp)+1;
ppp:=ppp*(abs(cos(trv.Second)+sin(trv.Millisecond))*341) + 79;
while ppp>8 do ppp := ppp/2.3; ppp := int(ppp)+1;
```

Ин қисми барнома аз қисмҳои аввали барнома, ки параметрҳои ифодаҳоро муайян ва инъикос мекарданд, вобастагӣ дорад, зеро қимати параметрҳо аз он гирифта мешаванд ва бо истифода аз оператори бахшиш тағйир дода мешаванд. Барои дар шакли муколамагӣ илова намудан ва инъикос намудани матни масъала, ин қисми барнома ин аст:

```
Label7.Text := Ном+ 'дар моҳи июн ' + FloatToStr(p) + ' саҳифаи китобро хонд. Моҳи';
Label8.Text := 'июл назар ба моҳи июн ' + FloatToStr(pp) + ' саҳифа зиёдтар хонд.
Моҳи';
Label9.Text := 'август назар ба моҳи июн ' + FloatToStr(ppp) + ' саҳифа камтар хонд.';
Label10.Text := Ном+'ҳамагӣ чанд саҳифаи китобро хонд?';
lb7a.Text :=FloatToStr(p); lb7b.Text :=FloatToStr(pp); lb7c.Text :=FloatToStr(ppp);
```

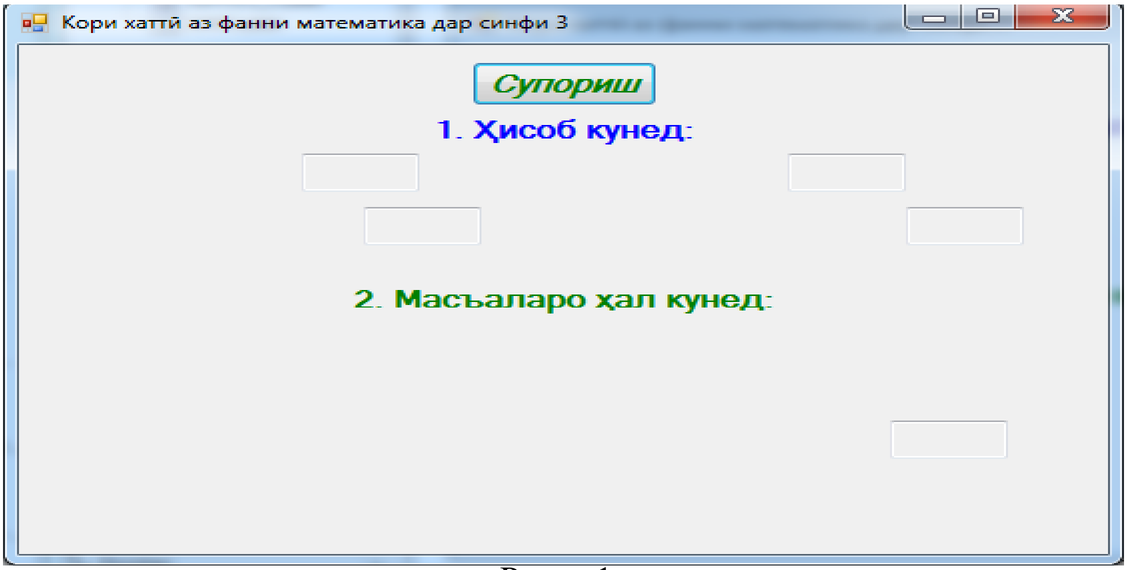

Расми 1.

Ба шакли муколамагӣ як тугмаи амриро илова карда, матни барномаҳои овардашударо бо тартиб ба протседураи ин тугма илова мекунем. Ба ин тугмаи амрӣ номи “Супориш”-ро медиҳем. Шакли муколамагии то ин қадам коркардшудаи лоиҳаи барнома дар Расми 1 оварда шудааст. Пас аз компилятсия намудан ва ба кор омода намудани барнома, бо пахши тугмаи “Супориш”, ба ҳар хонанда супоришҳои фардӣ дода мешавад. Намунаи яке аз вариантҳои супоришҳо пас аз пахши тугмаи “Супориш” дар Расми 2 оварда шудааст. Яъне, лоиҳаи барномаи кори санҷишии мазкур, аз яктараф, муҳтавои салоҳиятнокии хонандагонро дар самти таълими фанни математика ташаккул, инкишоф ва мустаҳкам намояд, аз тарафи дигар, объективияти санҷиши донишро таъмин намуда, меҳнати омӯзгорро сабук менамояд. Объективияти санҷиши дониши хонандагон ба мустақилияти хонандагон алоқаи зич дорад. Хонандагон бояд бе дахолати шахсони дигар худ мустақилона супоришҳои математикиро ҳал карда тавонанд. Ҳангоми истифодаи барномаҳои компютерӣ барои санҷиши дониши хонандагон, барномаи коркардшуда бояд дар доираи салоҳиятҳо коркард шуда бошад. Дар замони технологияҳои информатсионӣ омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар таълими фанни математика бояд аз технологияҳои компютерӣ ва барномаҳои таълимии компютерӣ васеъ ва дуруст истифода бурда тавонанд. Ба тамоили инкишофдиҳӣ, имконияти истифодаи техникаи компютерӣ ва гузаронидани корҳои мустақилонаю санҷишӣ бо истифода аз барномаҳои компютерӣ нуқтаи назари худро дошта бошанд ва барои бадастоварии салоҳиятҳо мустақилона рафтор карда тавонанд. Хонандагон бошанд, ба истифодаи дурусти компютер ва барномаҳои компютерӣ роҳандозӣ карда шуда, аз бозиҳои бемаънии компютерӣ, ки оқибат ба пастшавии сатҳи донишашон оварда мерасонанд, дур карда мешаванд. Шавқу ҳаваси хонандагон нисбат ба фанни математика ва компютер баланд бардошта мешаванд.

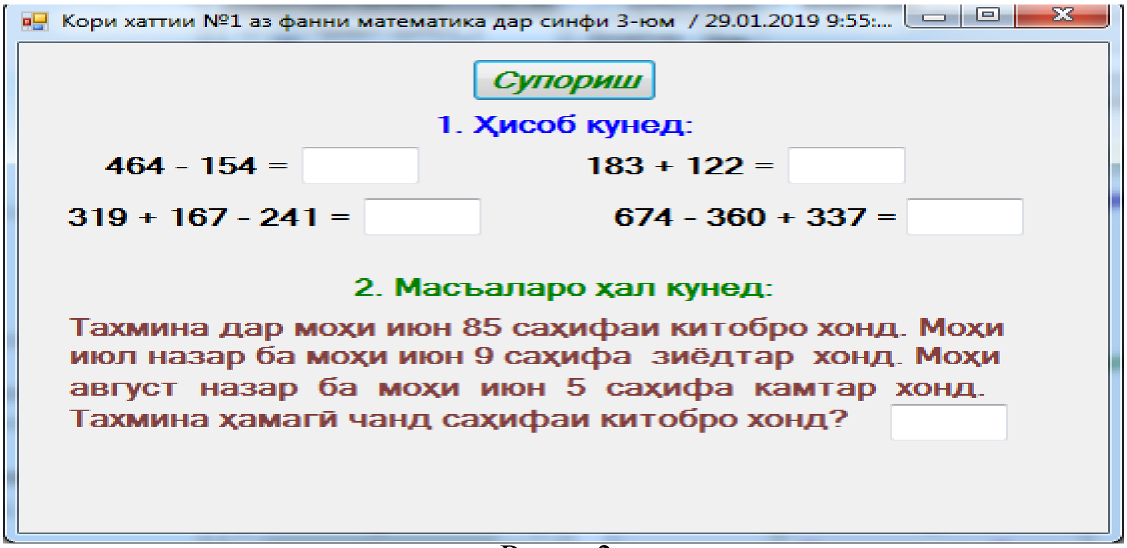

Расми 2.

Қадами оянда и коркарди лоиҳаи барнома санҷиши ҷавобҳои дохилкардаи хонанда ба ҳисоб меравад. Мо ин ҷо чунин мақсад гузоштаем, ки агар хонанда ҷавоби кадом супоришеро дохил карда бошад, барнома дар назди он супориш аз тарафи росташ дурустӣ ва нодурустии ҷавобро инъикос кунад. Барои ин мувофиқан ҳарфҳои “Д” ё “Н”–ро инъикос мекунем. Ба шакли муколамагӣ боз як тугмаи амриро бо номи “Санҷиш ва баҳо” илова мекунем. Барои коркарди матни барномаи он, дар аввал ба ҳар як супориш холҳо мегузорем. Масалан, барои ифодаҳои якамала, дар ҳолати дуруст иҷро шуданашон, 2 хол мегузорем. Барои дурустии ҳалли ифодаҳои дуамала 3 хол ва барои дурустии ҳалли масъала 4 хол медиҳем. Чунин шарт мегузорем, ки агар хонанда дилхоҳ ду ифодаро дуруст ҳал карда бошад, ё танҳо масъаларо дуруст ҳал карда бошад, пас тибқи баҳогузории анъанавӣ ба ӯ баҳои 3 (қаноатбахш) гузошта мешавад. Яъне, агар 4 хол ва на зиёда аз 9 холро ба даст оварда бошад. Дар ҳолати камтар аз 4 хол ба даст овардан, ба ӯ баҳои 2 (ғайриқаноатбахш) гузошта мешавад. Дар ҳолати 100%-и холҳоро ба даст овардан, яъне 14 хол, ба ӯ баҳои 5 (аъло) гузошта мешавад. Дар ҳолатҳои дигар, ба ӯ баҳои 4 (хуб) гузошта мешавад. Қайд мекунем, ки агар дар майдони ҷузъи идоракунии матнии TextBox ҷавоб нодуруст дохил карда шуда бошад, ё холӣ гузошта шуда бошад, пас дар ҳарду ҳолат ҳам хол дода намешавад. Бо ҳисоби ин шартҳо матни барномаи протседураи тугмаи амрии “Санҷиш ва баҳо” сатрҳои зерин шуда метавонанд:

```
procedure Form1.button2_Click(sender: Object; e: EventArgs);
begin
var хол : byte := 0; var Баҳо := '';
if LenGth(TextBox1.Text)>0 then if StrToInt(lb2a.Text)-StrToInt(lb2b.Text)=
StrToInt(TextBox1.Text)
then Begin хол+=2; lb2.Text := 'Д'; end else lb2.Text := 'Н';
if LenGth(TextBox2.Text)>0 then if StrToInt(lb3a.Text)+StrToInt(lb3b.Text)=
StrToInt(TextBox2.Text)
then Begin хол+=2; lb3.Text := 'Д'; end else lb3.Text := 'Н';
if LenGth(TextBox3.Text)>0 then if StrToInt(lb4a.Text)+StrToInt(lb4b.Text)-
StrToInt(lb4c.Text)=StrToInt(TextBox3.Text)
then Begin хол+=3; lb4.Text := 'Д'; end else lb4.Text := 'Н';
if LenGth(TextBox4.Text)>0 then if StrToInt(lb5a.Text)-
StrToInt(lb5b.Text)+StrToInt(lb5c.Text)=StrToInt(TextBox4.Text)
then Begin хол+=3; lb5.Text := 'Д'; end else lb5.Text := 'Н';
if LenGth(TextBox5.Text)>0 then if 3*StrToInt(lb7a.Text)+StrToInt(lb7b.Text)-
StrToInt(lb7c.Text)=StrToInt(TextBox5.Text)
then Begin хол+=4; lb7.Text := 'Д'; end else lb7.Text := 'Н';
if хол=14 then Баҳо := '5 (панҷ)' else
if хол>9 then Баҳо := '4 (чор)' else
if хол>=4 then Баҳо := '3 (се)' else Баҳо := '2 (ду)';
Label11.Text := 'Баҳоятон: '+Баҳо+' / '+IntToStr(хол)+' хол'
end;
```

Намунаи шакли муколамагии лоиҳаи барнома бо ҳисоби илова шудани тугмаи амрии “Санҷиш ва баҳо”, ба кор омода намудани он, пахши тугмаи амрии “Супориш” ва иҷрои як вариант дар Расми 3 оварда шудааст.

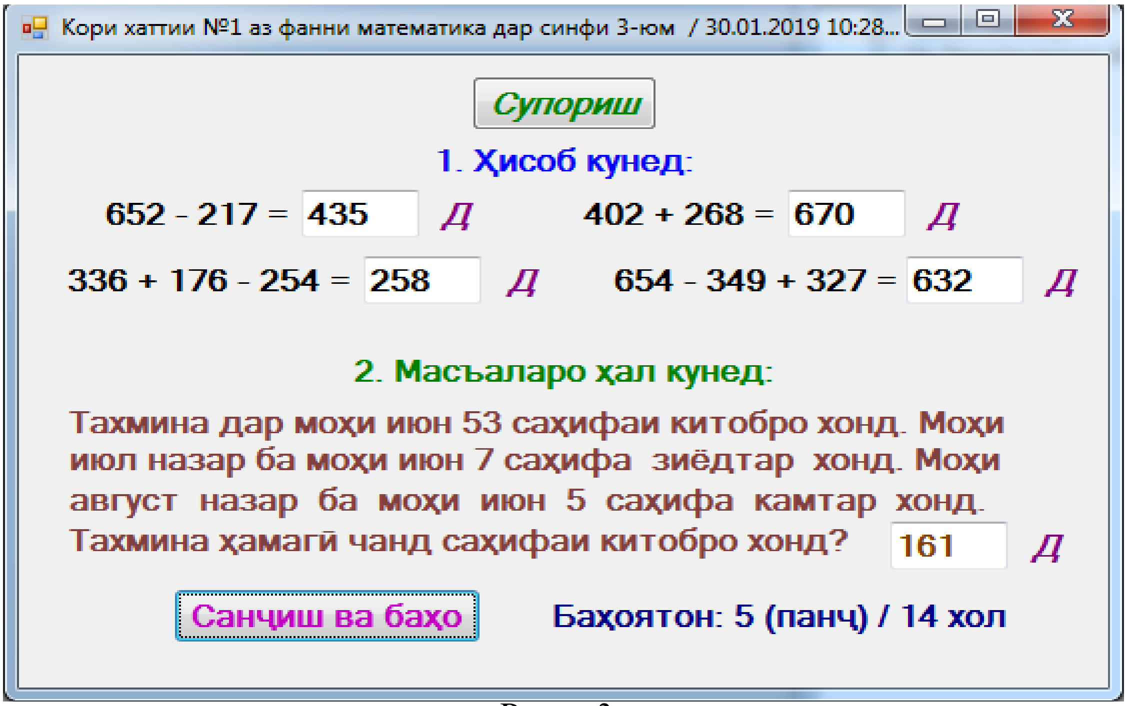

Расми 3.

Технологияи коркардшуда ба хонандагон имкон медиҳад, ки баҳои худро ҳамоно фаҳманд, агар хатогӣ содир карда бошанд ва вакт бошад, ислоҳ кунанд ва аз нав санҷанд, зиёда аз як вариантро иҷро кунанд. Ҳар як хонанда худ мустақилона варианти кори контролии худро иҷро мекунад, имкони аз ҳамдигар рӯйбардоркунии ҳалли мисолу масъала ва ҷавобҳо нест. Дар шароити кунунии рушди ҷомеа технологияи коркардшуда дастовардҳои қаблии дар соҳаи маорифи кишвар ва технологияҳои информатсионӣ бадастомадаро нигоҳ дошта, бо истифода аз имкониятҳои бавуҷудомадаи рушди соҳа, забонҳои нави барномасозӣ ва техникаҳои компютерӣ коркард шудааст ва ба муносибатҳои таҳсилоти босалоҳият роҳандозӣ гардидааст. Тавре аз технологияи коркардашуда мебинем, омӯзгор вақти худро сарфа менамояд, аз тахтаи синф ва бур истифода намебарад. Ҳама тавассути компютер ва экрани он идора карда мешавад. Барнома дар шакли визуалӣ-графикӣ, яъне бо истифода аз шакли муколамагӣ тартиб дода шудааст. Хонандагон дар шакли муколама бо компютер рафтор мекунанд.

Лоиҳаи коркардшудаи барномаро каме мукаммал менамоем. Пас аз оне, ки хонанда тугмаи амрии “Санҷиш ва баҳо”–ро пахш кард, барнома дида мебарояд, ки оё хонанда ягон ҷавобро дохил кардааст ё не. Агар ягон ҷавобро дохил карда бошад, пас он ҷавоб(ҳо)-ро санҷида, дурустиашро маълум карда, эълон менамояд ва баҳо мегузорад. Майдони ҷузъ(ҳо)-и идоракунии матнии TextBox-ро, ки дар он ҷавоб(ҳо) дохил карда шудаанд, ба реҷаи “Танҳо хондан” (ё “Танҳо дидан”) мегузаронад. Боз як ҷузъи идоракунии тугмаи амриро бо номи “Давомдиҳӣ” илова карда, дар рости тугмаи амрии “Супориш” ҷойгир мекунем. Агар хонанда ҷавоби нодуруст дохил карда бошад ва хоҳони ислоҳ кардани он бошад, пас ин тугмаи амриро пахш мекунад. Дар натиҷа нишонаи дурустии ҷавоб ва баҳо бардошта шуда, майдони ҷузъ(ҳо)-и идоракунии матнии TextBox, ки дар он ҷавоб(ҳо) дохил карда шуда буданд, ба реҷаи “Таҳриркунӣ” мегузаранд. Матни барномаи протседураи тугмаи амрии “Давомдиҳӣ” ин аст:

```
procedure Form1.button3_Click(sender: Object; e: EventArgs);
begin
TextBox1.ReadOnly := False; TextBox2.ReadOnly := False;
TextBox3.ReadOnly := False; TextBox4.ReadOnly := False;
TextBox5.ReadOnly := False; lb2.Text := ''; lb3.Text := '';
lb4.Text := ''; lb5.Text := ''; lb7.Text := ''; Label11.Text := '';
end;
```

Хулоса, технологияи нави коркардшуда барои ҷорӣ намудан дар ҷараёни таълим хело муфид мебошад. Технологияи коркардшуда, аз як тараф, ба арзёбии салоҳиятҳо ва таъмини объективияти санҷиши дониши хонандагон равона гардида бошад, аз тарафи дигар, имкони гузаронидани ҳама корҳои хаттиро дар синфи 3-юм аз фанни математика тавассути компютер фароҳам меорад. Ҳар як хонанда кори хаттиро дар назди компютер мустақилона иҷро карда, баҳои худро зуд мефаҳмад, ки барои баланд бардоштани сифати таълим заминаи устувор мегардад. Умуман, дар заминаи муносибати босалоҳият дар амал татбиқ намудани мазмун ва мундариҷаи фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ, пеш аз

ҳама, ба методикаи таълими фанни мазкур алоқамандӣ дошта, аз ҳар як омӯзгори ин фан талаб менамояд, ки вобаста ба имкониятҳои техникии мактаб, синфхонаҳои компютерии муҷаҳҳаз, шабакаҳои интернетӣ ва дохилӣ, дараҷаи фаҳмиши мавзӯъҳои фанни математика, интихоби методҳои босамари расонидани дониш ва дастовардҳои педагогии бевоситаи худ, малакаву маҳорати мавҷудаи худро дар дарсҳояш моҳирона истифода барад, бо истифода аз техникаҳои компютерӣ ва технологияҳои информатсионӣ объективияти санҷиши донишро таъмин карда тавонад.

АДАБИЁТ

1. Нугмонов М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки / М. Нугмонов. - Душанбе, 2011. - 290 с.
2. Родионов М.А. Пути и средства организации текущего самоконтроля младших школьников в процессе обучения математике / М.А. Родионов, Э.Х. Акчурина // Вестник Поморского университета. Серия Гуманит. и соц. Науки. -2008. -№3. -С. 95.
3. Назаров А.П. Методикаи таълими информатика / А.П. Назаров. -Душанбе, 2016. – 444 с. (А4).
4. Назаров А.П. Яке аз усулҳои таъмини объективияти санҷиши дониши хонандагон аз фанни математика дар мактабҳои миѐна / А.П. Назаров// Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 70 солагии профессор Б. Алиев. –Душанбе, 2014. – С. 84-88.
5. Назаров А.П. Технологияи таъмини объективияти санҷиши дониши хонандагон оиди ҳосила бо истифода аз технологияи компютерии ҳозиразамон / А.П. Назаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ. -2017. -№1/5. -С. 103-108.
6. Назаров А.П. Технология объективного контроля знаний учащихся по математике при проведении письменных контрольных работ / А.П. Назаров // Материалы X Юбилейной Международной научно-практической интернет-конференции (Мозырь, Республика Беларусь 27–30 марта 2018 г).- Мозыр. – С. 132 – 134.
7. Раджабов Т. и другие. Система самостоятельных работ как средство реализации дифференцированного обучения математики в начальных классах / Т. Раджабов [и др.] // Вестник Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, №3 (75), 2018 г., стр. 46 – 51.

ОБЪЕКТИВИЯТИ САНҶИШИ ДОНИШИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ МАТЕМАТИКА ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ

Дар мақолаи мазкур нақши технологияҳои информатсионию коммуникатсионӣ дар ҷараёни таълими фанни математика дар синфҳои 3-юм дар муносибати босалоҳият ва таъмини объективияти санҷиши дониши хонандагон омӯхта шудааст. Варианти сохтани барномаи компютерӣ барои гузаронидани кори контролӣ дида баромада шудааст. Дар синфҳои 3-юм аз фанни математика мавзӯъҳои зерин омӯзонида мешаванд (салоҳиятҳо): омӯхтани доираи ададҳо аз 1000 то 100000, хондан ва навиштани ин ададҳо, ёфтани қимати ифодаҳо дар доираи ин ададҳо, ҳалли муодилаҳои одӣ дар доираи ин ададҳо, ҳалли масъалаҳои матнӣ дар доираи ин ададҳо, шиносоӣ бо баъзе аз элементҳои геометрӣ ва татбиқи онҳо дар доираи ин ададҳо, ёфтани ҳалли нобаробариҳо дар доираи ин ададҳо. Амалия ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки варианти қоғазии гузаронидани корҳои контролӣ ва дар тахтаи синфӣ навиштани онҳо мушкилиҳои зиёдеро дар фаъолияти омӯзгор ба миён меоранд. Ҳангоми тайёр намудани мадракҳои қоғазӣ низ мушкилиҳои зиёде ба миён меоянд. Роҳи ҳалли ин мушкилиҳо ва раҳоӣ ёфтан аз онҳоро ёфтан мумкин аст, агар технологияҳои муосири компютерӣ ва информатсиониро дар ҷараёни таълим татбиқ намоем. Дар кори мазкур технологияи нави гузаронидани корҳои контролӣ эҷод карда шудааст, ки бо истифода аз он объективияти санҷиши дониши хонандагон аз фанни математика дар синфҳои 3-юм таъмин карда мешавад. Барномаи компютерӣ бо истифода аз забони барномасозии PascalABC.Net сохта шудааст. Варианти кори контролӣ ба ҳалли мисолу масъалаҳо оид ба амалҳои ҷамъ ва тарҳ равона гардида, аз ду ифодаи якамала, аз ду ифодаи дуамала ва як масъалаи дуамала иборат аст. Хонандагон имкон доранд, ки зуд баҳои худро фаҳманд, агар хатогӣ дошта бошанд, пас онҳоро ислоҳ кунанд, зиёда аз як вариантро дар давоми дарси кори контролӣ иҷро кунанд.

Калидвожаҳо: санҷиши дониш, объективияти санҷиш, математика, салоҳият, кори контролӣ, сифати таълим, барномасозӣ.

ОБЪЕКТИВНАЯ ПРОВЕРКА ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПО МАТЕМАТИКЕ ПРИ КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ПОДХОДЕ

В данной работе изучается роль информационных технологий в процессе обучения математики в 3-х классах в компетентностном подходе и обеспечение объективной проверки знаний учащихся. Рассматривается вариант разработки компютерной программы для проведения контрольной работы. В 3-х классах основные темы (компетентность) являются: изучение чисел в пределах от 1000 до 100000, читать и писать этих чисел, найти значения выражения в пределах этих чисел, решение простых уравнений в рамках этих чисел, решение текстовых задач в пределах этих чисел, применение элементов геометрии и реализации их в пределах этих чисел, нахождение решение неравенств в пределах этих чисел. Как показывает практика и наблюдение, бумажный вариант проведения контрольной работы на классной доске создаёт много трудности в работе учителя. При составлении бумажных карточек тоже создаются трудности. Для этого можно найти выход из проблемы, если применять современных компьютерных и информационных технологий. В настоящей работе разработано технология объективной проверки знаний учащихся при проведение контрольных работ по математике в 3-м классе на языке программирования PascalABC.Net. Вариант контрольной работы направлен на решение примеров и задач на сложение и вычитание, состоявщих из двух числовых примеров с одним операцием, из двух числовых примеров с двумя операциями и одна задача с двумя операциями. Разработанная технология направлена на обеспечение объективности проверки знаний учащихся по математике в 3-м классе. Учащиеся имеют возможность сразу узнать свою оценку, если имеют ошибки в решениях, то исправить их, решать более одного варианта в течение урока по контрольной работе.

Ключевые слова: проверка знаний, объективная проверка, математика, компетентность, письменная работа, качество знаний, программирование.

OBJECTIVE VERIFICATION OF KNOWLEDGE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN MATHEMATICS IN THE COMPETENCE APPROACH

In this paper we study the role of information technology in the learning of mathematics in 3 classes in the competence approach. The variant of development of the computer program for carrying out control work is considered. In 3 classes the main topics (competence) are: the study of numbers ranging from 1000 to 100000, read and write these numbers, find expression values within these numbers, the solution of simple equations within these numbers, the solution of text problems within these numbers, the application of geometry elements and their implementation within these numbers, finding the solution of inequalities within these numbers. As practice and observation, the paper version of the control work on the blackboard creates a lot of difficulties in the work of the teacher. When drawing up paper cards, too, difficulties are created. To do this, you can find a way out of the problem, if you apply modern computer and information technology. In this paper, the technology of objective testing of students knowledge during the control works on mathematics in the 3rd grade in the programming language is developed PascalABC.Net. The version of the control work is aimed at solving examples and problems of addition and subtraction, consisting of two numerical examples with one operation, two numerical examples with two operations and one problem with two operations. The developed technology is aimed at ensuring the objectivity of testing students ' knowledge of mathematics in the 3rd grade. Students have the opportunity to immediately know their assessment, if they have errors in decisions, then correct them, solve more than one option.

Key words: examination of knowledge, objective verification, mathematics, competence, written work, quality of knowledge, programming.

Сведения об авторах: ***Назаров Ахтам Пулатович*** – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат педагогических наук, доцент кафедры информационно-коммуникационных технологий. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 121. Телефон: **919-62-44-44; 935-16-61-01**. E-mail: **ahtam_69@mail.ru**

Раджабов Хаёт Холович – Институт развитие образования имени А. Джоми Академии образования Таджикистан, аспирант. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 45. Телефон: **935-04-66-65**

Information about the authors: ***Nazarov Akhtam Pulatovich*** **-** Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Information and Communication Technologies. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Phone: **919-62-44-44; 935-16-61-01.** E-mail: **ahtam_69@mail.ru**

Rajabov Khaet Holovich **-** Institute for the Development of Education named after A. Jomi Academy of Education of Tajikistan, graduate student. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 45. Phone**: 935-04-66-65**

УДК:37.0 (575.3)

РОҲҲОИ БОСАМАРИ БАЛАНДБАРДОРИИ СИФАТИ ТАЪЛИМ БО ИСТИФОДА АЗ ТАҶРИБАИ ПЕШҚАДАМИ ПЕДАГОГӢ

Иматова Л.М., Шарипова Н.Д.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои Истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи маориф бо роҳи гузаронидани ислоҳоти мухталиф ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 яке аз самтҳои муҳимми бомақсад ба роҳ мондани раванди таълиму тарбияи хонандагон дар муассисаи таълимӣ - ин таъмини заминаи илмию методии он маҳсуб меёбад [9].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, қайд мекунад, ки «…дар ин раванд як нуктаро дар назар бояд дошт: дар ҷаҳони муосир кишваре ба дастовардҳои бузург ноил мегардад, ки ба баланд шудани сатҳи маърифат дар ҷомеа таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда, техникаву технологияи навро ба таври васеъ дар амал ҷорӣ менамояд…» [4,с.4].

Таҳсилоти муосир таҷрибаи ғании педагогиро ҷамъоварӣ намудааст, ки дар баланд бардоштани сифати таълим ва маҳорати касбии омӯзгор нақши муассир дорад.
Мақсади ниҳоии ислоҳоти соҳаи маориф баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар мактаби муосир, такмили савияи донишандӯзии насли наврас ва дар мавриди муайян истифода бурдани маҳорату малакаи ҳосилшуда мебошад.

Кабинети методӣ дар ин самт нақшаи кор ва дурнамои корҳои методиро ҷиҳати пешбурди кори таълиму тарбия таҳия намуда, иҷрои онро таъмин месозад ва чунин вазифаҳоро дар бар мегирад:

1. Таҳия ва амалӣ намудани заминаи барномавию методии таълиму тарбия дар муассисаи таълимӣ.
2. Таҳияи барномаҳо, адабиёту дастурҳои таълимӣ-методӣ ва таълимӣ-амалӣ.
3. Ҷамъбаст ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами педагогӣ.
4. Ташкили ҳамкорӣ бо дигар муассисаҳои таълимӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии таъминоти барномавию методӣ.
5. Тайёр намудани мутахассисон ва баланд бардоштани тахассуси кормандони педагогии муассисаи таълимӣ [8,с.23].

Омӯзиш, ҷамъбаст, паҳнкунӣ ва ҷорисозии таҷрибаи пешқадами педагогӣ қисми ҷудонопазири корҳои методӣ дар муассисаи таълимӣ маҳсуб меёбад. Ин самт тавсифи мазмуни кори педагогро оид ба масъала, намоиши усул, муносибат, шаклҳои ташкили кори аз ҳама муносиб ва устуворро дар назар дошта, собит менамояд, ки чаро ҳамин метод ва усул барои ҳалли масъалаи интихобгардида муносиб ҳисобида мешавад.

Аксар маврид дар муассисаҳои таълимӣ ин қисмати душвортари амаликунии корҳои методӣ бо кормандони педагогӣ ҳисобида мешавад. Мақсади гузаронидани онро асосан ба низом овардани кор оиди ошкор кардан, омӯхтан ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар муассисаи таълимӣ дар асоси нишондодҳои илмӣ ташкил медиҳад.

Мактаби муосир таҷрибаи пешқадами педагогиро ҷамъоварӣ намудааст, ки бояд дар фаъолияти мушаххаси педагогӣ татбиқ карда шавад, вале дар бештар маврид номаълум боқӣ мемонад, зеро дар аксар муаллимон ва роҳбарон талабот ба омӯзиш ва татбиқи он ташаккул наёфтааст, дар интихоб ва таҳлили он малака ва қобилият вуҷуд надорад. Дар амалияи воқеӣ, муаллимон аксар вақт дар бораи зарурат ва мақсаднокии таҳлили таҷрибаи педагогии худ ва таҷрибаи ҳамкасбони худ андешаронӣ намекунанд [1,с.42].

Вазифаҳои асосии таъмини босамарии самти кор муайян мегарданд:- муҳайё намудани шароити мусоид, ки барои омӯзиш, чамъбаст, паҳнкунӣ ва ҷорикунонии таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар муассисаи таълимӣ мусоидат намояд;- кумак расонидан ба педагог барои муайян намудани мақсаднокӣ, пуррагӣ, мушаххасӣ ва илмияти таҷрибаи пешниҳодшуда;- истиснои иштибоҳу ғалатҳое, ки дар раванди кор мавриди ҷамъбасти таҷриба ба вуҷуд меоянд;- гурӯҳбандии роҳҳои босамари ташкили кор оид ба зоҳир кардан, омӯзиш, ҷамъбаст, паҳнкунӣ ва ҷорикунонии таҷрибаи пешқадами педагогӣ;- мусоидат намудан ба ташкили фаъолияти таҳқиқотӣ, ки ба фаҳмидагирии таҷрибаи омӯхташаванда, таҳлил ва муқоисаи натиҷаҳои он, шиносоӣ бо таҷрибаи пешқадами аҳли ҷомеа равона гардидааст [5].

Нишондиҳандаҳои таҷрибаи пешқадами педагогӣ инҳо буда метавонанд:

1. Нишондиҳандаи баланди миқдорӣ ва асосан сифатии натиҷаи раванди таълимӣ-тарбиявӣ оид ба самти муайяншуда. Аз ҷумла, пуррагӣ ва мустаҳкамии дониш, мавҷуд будани маҳорату малакаи мувофиқ, маҳорати истифодаи дониш дар вазъияти нав; фаъолии маърифатӣ, шавқу ҳавас ба дониш, саъю кӯшиши мустақилиятнокӣ дар ҳосил кардани дониш; дараҷаи маданият.

2. Муносибии таркиби таҷрибаи педагогӣ ба раванди таълиму тарбия (ноилшавӣ ба натиҷаҳои беҳтарин дар кори таълимӣ-тарбиявӣ дар мавриди сарфи муносиби неруи ҷисмонӣ ва ақлонӣ, сарфи босамари вақти омӯзгору хонандагон. Илова бар ин, бояд таҷрибаи мазкур барои ҳалли вазифаҳои дигари таълимию тарбиявӣ монеа нагардад).

3. Устуворӣ, амалкунии доимии таҷрибаи пешқадам. Бояд ба эътибор гирифт, ки муваффақияти босамари педагог дар кори таълимӣ-тарбиявӣ, ки дар як муддати кӯтоҳ арзи вуҷуд дошту минбаъд мавриди истифода қарор наёфт, ҳамчун таҷрибаи пешқадам ҳисобида намешавад.

4.Имконияти такрорёбӣ ва истифодаи эҷодкоронаи таҷрибаи пешқадами як педагог аз ҷониби дигарон. Васеъкунии истифодаи ин таҷриба то таҷрибаи оммавӣ.

5.Ояндадор будани таҷриба. Таҷрибаи пешқадам ҳама вақт бояд оянда дошта, дурнамои инкишофи он тасдиқ шуда бошад.

6.Аз ҷиҳати илмӣ асоснок будани таҷриба. Таҷрибаи пешқадам метавонад натиҷаи кори эҷодии педагог, ё ин ки бозёфти ӯ бо роҳи иштибоҳу ғалатҳо бошад. Лекин дар кадом мавриде набошад, чунин таҷриба ҳама вақт бояд асоси илмӣ дошта бошад. Яке аз вазифаҳои ҷамъбасткунии таҷрибаи пешқадами педагогӣ аз ҳамин иборат аст, ки ба он бояд мазмуни илмӣ дода шавад [8,с.15]

Дар мавриди мавҷуд будани ин нишонаҳо таҷрибаи мазкурро метавон ба таҷрибаи пешқадам шомил намуд, вале баъд бояд як бори дигар санҷид, ки ҳар як нишондиҳанда дар кадом дараҷа қарор дорад. Ин ҷо бояд қайд кард, ки тачрибаи пешқадами педагогиро аз дигар намуди фаъолияти кории педагог бояд фарқ намуд. Бинобар ин, дар зер иштибоҳотеро, ки дар ин маврид ба миён меоянд, манзур менамоем:

1. Бояд проблемаи педагогиро аз вазифаи педагогӣ фарқ намуд. Чунончи, педагог таҷрибаи пешқадами педагогиро ба нақша гирифта, барои ба даст овардани натиҷаи баланд дар баробари машғулиятҳои таълимӣ, боз машғулиятҳои иловагӣ мегузаронад, вақти онро зиёдтар мекунад. Ин тарзи кор метавонад натиҷаи хуби лаҳзаина биёварад (яъне вазифаи педагогии ҷорӣ ҳалли худро меёбад), вале ин маврид вазифаи боз ҳам муҳимтари педагогӣ аз мадди назар дур мемонад: нигоҳдошти саломатии асабӣ-рӯҳӣ ва инкишофи ҷисмонии кӯдакон.

2. Истифодаи оммавии баъзе шакл, метод ва усул, инчунин бе асоси илмию вақти пешакӣ муқарраршуда истифода намудани онҳо ҳамчун нишондиҳандаи таҷрибаи пешқадам ҳисобида намешавад. Масалан, кӯшиши аз ҳад зиёди истифодаи воситаҳои техникӣ дар машғулият, мавриде ки чунин заруриятро надорад; саъю кӯшиши бо кадом

роҳе набошад дар корҳои таълимӣ-тарбиявӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гаштан; таъсир расонидан ба кӯдакон бо усулҳои хукмфармоӣ; аз будаш зиёдтар нишон додани нишондодҳои ҳақиқии барорнокӣ ва ғайра.

3. Омӯзгорони пешқадам метавонанд дараҷаи баланди донишро дар муддати кӯтоҳ аз ҳисоби машғулиятҳои иловагӣ, истифодаи вақти бозию дилхушии хонандагон ноил гарданд. Кӯшишу ғайрати чунин омӯзгоронро ҳамчун ҷиҳати хубу арзанда қайд кардан ҷоиз аст, лекин он нишонаи асосии соҳибкасбии ӯ буда наметавонад ва он таҷрибаи пешқадам ҳам шуморида намешавад, чунки дар раванди он талабот риоя нагардидааст.

Омӯзиши таҷрибаи пешқадам. Барои омӯзиши таҷрибаи пешқадамро оғоз намудан, роҳбар, дар навбати аввал, бояд қисматҳоеро муайян намояд, ки ба талаботи он мувофиқанд. Ин қисматҳо чунин буда метавонанд:

- омӯзиши пурраи сохти фаъолияти педагогӣ (дар муддати дурударози вақт, шояд на як солро талаб кунад);
- омӯзиши сохти фаъолияти кории педагог оид ба ҳалли як масъала (шояд дар муддати як сол омӯхта шавад);
- истифодаи як усули босамар (вақти омӯзишро педагог муайян мекунад);
- таҷрибаи азхудкунии технологияи нав ва ё аз гузашта гирифта шуда, вале ба шароити муосир мувофиқшуда (масалан, методи лоиҳасозӣ, комплексӣ).

Ҳамин тариқ, барои омӯзиш дилхоҳ қисматҳо интихоб шуда метавонанд, ки аз ҷониби педагог дар системаи муайян истифода шуда, натиҷаи мусбат оварда, ба талабот ҷавобгӯ бошанд. Асосан, ба нақшаи корӣ ворид намудани омӯзиши ин ё он самти фаъолиятро талабот ба таҷрибаи пешқадам ба миён меорад.

Кор оид ба омӯзиши таҷриба чунин марҳилаҳоро дар бар мегирад:мақсад гузоштан (барои чӣ?);мазмунро муайян намудан (аз чӣ иборат аст?); муайян намудани методҳо (бо кадом шакл, роҳ, усул?);ташхиси натиҷа (чӣ тавр? чӣ натиҷа гирифт?) [3,с.76-88].

Давомнокии омӯзиши таҷриба аз ҳаҷми объекти таҳқиқшаванда вобастагӣ дорад. Кор метавонад бо шарҳу тавсиф дар давоми як рубъ (се моҳ) ва ё бо давомнокии як сол ва аз ин ҳам зиёдтар ба нақша гирифта шавад. Барои ба тартиб даровардани кор оид ба таҷрибаи пешқадам тартиб додани нақшаи дурнамо мақсаднок мебошад. Мавриди кор карда баромадани нақшаи дурнамо барои як сол ва амаликунии он, педагог метавонад дар охири сол таҷрибаи худро таҳлил ва тавсиф намояд. Вазифаи муовинони директор, роҳбари иттиҳодияи методӣ аз он иборат аст, ки дар интихоби маводи таълимӣ, намоишӣ, расмгирӣ, сабти видео кумак расонида, барои ҷамъбаст ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадам мусоидат намояд.

Ҷамъбасти таҷрибаи пешқадам. Тавсифи он.Ба тавсифи таҷрибаи пешқадам шурӯъ намуда, чунин талаботро бояд риоя кард:

- o мақсаднокӣ, имконияти аз худ намудани таҷрибаи мазкур аз ҷониби омӯзгорони дигар;
- o кӯтоҳу мушаххас кушода додани қисматҳои таҷриба (метод, усул, роҳ ва ғ.) дар асоси намунаи фаъолияти педагогии муаллифи таҷриба;
- o алоқамандии қисматҳои таҷриба бо баҳисобгирии талаботи илми педагогика ва психология;
- o шарҳи қисматҳо пайиҳам, бо алоқамандии мунтазами маъногии таҷрибаи пешқадами муайяншуда.
- o таҷрибаи пешқадам дар дохили муассисаи таълимӣ, дар сатҳи шаҳрӣ, ноҳиявӣ, вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва ғ. ба роҳ монда мешавад.

Нақшаи намунавии бароҳмонии омӯзиш, чамъбаст, паҳнкунӣ ва ҷорикунонии таҷрибаи пешқадами педагогӣ дар муассисаи таълимӣ

№	Самти фаъолият	Мазмуни фаъолият
1.	Зоҳир намудани намунаи фаъолияти педагогӣ ва ё таҷрибаи педагогӣ	Методҳои зоҳирнамоӣ: - таҳлили натиҷаи мониторинги сифати таълиму тарбияи хонандагон; - азназаргузаронии дарс, фаъолият дар муассисаи таълимӣ; - назорати бомақсад ва самарабахш; - мусобиқаи маҳорати касбӣ, конфронс, семинар ва ғ.; - таҳлили пурсишномаҳои педагогҳо.
2.	Омӯзиши таҷрибаи пешқадам	Методи омӯзиш. Таҳлили ҳуҷҷатҳо: таҳқиқи натиҷаи фаъолияти педагогӣ дар асоси муайян намудани сатҳи дониши хонандагон; муқоисаи ҳуҷҷатҳои муаллиф (мазмуни гуногундошта) бо нишондодҳои воқеӣ бо мақсади муайян намудани ҷонибҳои ғайримуқаррарии фаъолияти педагогии ӯ; маводи таълимӣ-методӣ, дидактикӣ; маводи аттестатсия ва диг… Саволнома. Таҳқиқоти сотсиологии муҳиммияти таҷрибаи омӯхташаванда

		барои ҳамкасбон, падару модарон (муҳим аст, вале ҳатмӣ нест). Таҳлил. Дар таҷрибаи муайяншуда ҷудо намудани хусусиятҳои умумӣ ва алоқамандии қисматҳои муайяншуда. Мушоҳида. Ҷамъ намудани ахборот мавриди мушоҳида. Муқоиса. Моҳияти онро мавриди гузаронидани муқоисаи ҳар як ахбороту далел дида баромадан. Методи худбаҳодиҳӣ. Методи баҳодиҳии педагог ба худ, имконияти худ, сифат, маҳорати педагогии худ байни дигарон. Ташхис. Муқарраркунии ҳолати объектҳои ташхисшаванда ва ғ.
	Ҷамъбасти таҷрибаи педагогӣ, тавсиф ва сатҳи он (дараҷа) (амалӣ, илмӣ, методӣ,)	Дараҷа ва шаклҳои ҷамъбаст. Амалӣ ва шакли ҷамъбаст: машғулияти кушод, дарси кушод, семинар-практикум, ҳисоботи эҷодӣ, намоишгоҳ, реферат, маълумотнома Методӣ ва шакли ҷамъбаст: хониши педагогӣ, мастер-класс, сабти видео ва ғ. Илмӣ, шакли ҷамъбаст: нашр, мақолаҳо, тезис дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, монография ва ғ.
.	Паҳнкунии таҷрибаи пешқадами педагогӣ	Методҳои паҳнкунӣ. - баромад дар Шӯрои педагогӣ, ки метавонад бо намоиши маводи аёнӣ (намоиши кор, сабти видео ва ғ.) пурра карда шавад; - тамошои гурӯҳӣ; - мактаби таҷрибаи пешқадам аз ҷониби ҳамон педагоге ташкил мегардад, ки системаи корро оид ба масъалаи муайян дошта бошад. Гузаронидани тамошои якчанд таҷриба дар назар дошта шудааст, ки баъд аз ҳар яке роҳбари мактаби таҷрибаи пешқадам мефаҳмонад, ки барои чӣ ӯ маҳз чунин амал намуд, дар амали худ чиро ба роҳбарӣ гирифт, намуна аз кор, нақшаи кориро намоиш медиҳад, ба саволҳои иштирокчиён ҷавоб медиҳад ва намунаи дар таҷрибаи педагогӣ истифода намудани ин ё он усул, шакли ташкилро пешниҳод мекунад, Пеш аз оғози намоиши дигар суҳбат гузаронида мешавад, ки барои шунавандагони МТП дар таҷрибаи амалӣ чӣ истифода шуд ва натиҷааш чӣ буд. Дар охири сол роҳбари МТП шунавандагонро даъват намуда, то кадом андоза маводро аз худ намудаанд, таҳлил менамояд. Миқдори шунавандагон набояд аз 3-4 нафар зиёд бошад. Мастер класс яке аз шаклҳои асосии паҳнкунии таҷрибаи пешқадам ба ҳисоб рафта, нақли педагогро дар бораи таҷрибаи эҷодии худ ва намоиши онро бо хонандагон бо истифода аз усулҳои алоҳидаи инноватсионӣ ва шаклҳои ташкили хонандагон дар назар дорад. Дар дафтари таҷрибаи пешқадам ҳар як педагог маҳаки асосии «навоварии» кори худро оид ба масъалаи мазкур шарҳ дода, бо таҷрибаи ҳамкасбон шинос мегардад. Баъд аз ин муҳокима ва баҳодиҳии мавод гузаронида мешавад. Пешниҳоди мавод дар дафтари методӣ қайд мегардад, ки ин низ яке аз шаклҳои таҷрибаи пешқадам ҳисобида мешавад. Аз ҷумла, конспекти маҷмӯи дарсҳо оид ба мавзӯъ, нақшаи дурнамои кор оид ба масъала ё мавзӯъ, маводи аёнӣ; Ҳисоботи эҷодӣ, ки дар раванди он корҳои зерин анҷом дода мешавад: - намоиши қисмҳои алоҳидаи таҷриба – машғулиятҳои шакли гуногун, кор дар ҳаёти ҳаррӯза; - намоиши ҷузъҳои технологияи педагогӣ (пайиҳамии амалҳо); - аниқкунии хусусиятҳои технологияи педагогӣ дар суҳбат бо муаллифи таҷриба; - таҳлили коллективонаи таҷриба зери роҳбарии муовини директори муассиса; - омӯзиши маводи методӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ; - намоиши мавзӯӣ ва шахсии муаллифи таҷриба; - вохӯрӣ бо хонандагоне, ки муаллиф бо онҳо кор бурдааст.

Дар ҷамъбаст, омӯзгор натиҷаи бадастомадаро мавриди баррасӣ қарор дода, барои минбаъд амалӣ намудани он дар муассисаҳои дигари таълимӣ, инчунин дар кадом шароит босамар ҷорӣ намудан ва аз кадом маводи чопшуда истифода намуданро ба ҳамкасбон тавсия медиҳад. Маводи чопшудаи омӯзгор дар кабинети методӣ ҷой дода мешавад [6].

Дар кабинети методӣ ташкили гӯшаи «Ба кумаки омӯзандагони таҷрибаи пешқадами корӣ» (тавсияҳо оид ба омӯзиш, ҷамъбаст ва паҳн намудани таҷриба, пешниҳоди рӯйхати мавзӯъҳо) ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар «Гӯшаи омӯзиши таҷрибаи пешқадам» маводи зерин ҷой дода мешавад:

1. Қарори шӯрои методӣ ва педагогии мактаб дар бораи омӯхтан ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадами педагогӣ.

2. Мақолаи сардвари мактаб, мудири кабинети методӣ доир ба фаъолияти педагогии омӯзгор.
3. Тавсифномаи омӯзгор.
4. Мақолаи ҳамкорон ё шогирдон дар бораи хислатҳои ҳамидаи омӯзгор.
5. Шарҳи ҳоли омӯзгор.
6. Намунаи эҷодиёт, дастоварди ва ихтирооти муаллим.
7. Аксҳои дарси омӯзгор.
8. Мукофотҳои омӯзгор.

АДАБИЁТ

1. Асроров Р. Худомӯзии педагогӣ дар системаи баландбардории муттасили ихтисоси омузгорон / Р. Асроров. - Душанбе, 1991.
2. Загвязинский В.И. Учитель как исследователь / В.И. Загвязинский. - М., 1997. -156 с.
3. Методы педагогических исследований / Под редакцией В.И. Журавлева. – М., 1972.-214с.
4. Паёми Президенти Љумњурии Тољикистон аз 24 апрели соли 2010.
5. Проблемы методологии педагогики и методики исследований / Под редакцией М.А. Данилова и Н.И. Болдырева. – М., 1971.-180с.
6. Путь к творчеству / Под редакцией А.М. Новиковой, А.Т. Куракина. – М., 1966.-147с.
7. Аркин Е.А. Творческий поиск, передовой опыт, новаторство / Е.А. Аркин //Советская педагогика - 1986.-С.43-52.
8. Туронов С.Ш. Кабинети методӣ: мазмун ва шаклҳои фаъолият / С.Ш. Туронов, Л.М. Иматова /Дастури методӣ.- Душанбе, 2012. -35 с.
9. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. [Манбаи электронӣ] : http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=117335
10. Юсуфбеков Р. Учитель - главная фигура школы / Р.Юсуфбеков. - Душанбе, 1968.

РОҲҲОИ САМАРАБАХШИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ БО РОҲИ ТАТБИҚИ ТАҶРИБАИ ПЕШҚАДАМИ ПЕДАГОГӢ

Мақсади ниҳоии ислоҳоти соҳаи маориф баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар мактаби муосир, такмили савияи донишандӯзии насли наврас ва дар мавриди муайян истифода бурдани маҳорату малакаи ҳосилшуда мебошад. Нақши кабинети методӣ дар амалӣ гаштани ҳадафу вазифаҳои ислоҳоти соҳаи маориф басо муҳим аст. Мазмун ва шаклҳои асосии кори кабинети методӣ, ки ба шумо пешниҳод мегардад, барои расонидани кумаки методӣ ба омӯзгорон дар баланд бардоштани маҳорати касбӣ, дастрас намудани навигариҳои таълим, ёрӣ расонидан ба омӯзгорони ҷавон, роҳҳои омӯзиши таҷрибаи пешқадам дар мактаб матраҳ гардидаанд. Дар ҷамъбаст, омӯзгор натиҷаи бадастомадаро мавриди баррасӣ қарор дода, барои минбаъд амалӣ намудани он дар муассисаҳои дигари таълимӣ, инчунин дар кадом шароит босамар ҷорӣ намудан ва аз кадом маводи чопшуда истифода намуданро ба ҳамкасбон тавсия медиҳад.

Калидвожаҳо: таҷрибаи пешқадами педагогӣ, роҳҳои босамар, заминаи илмию методӣ, сифати таълим, сатҳи маърифат, таҳсилоти муосир, маҳорати касбии омӯзгор, дурнамои корҳои методӣ, заминаи барномавию методӣ, усулҳои ташкили кор, мушаххасӣ ва илмият, таҷрибаи оммавӣ, азхудкунии технологияи нав, объекти таҳқиқшаванда, мақсаднокӣ, алоқамандии қисматҳои таҷриба, шакли ҷамъбаст, мактаби таҷрибаи пешқадам, гӯшаи омӯзиши таҷрибаи пешқадам.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ВНЕДРЕНИЯ ПЕРЕДОВОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА

Конечная цель реформы системы образования - повысить качество обучения и воспитания в современной школе, улучшить знания молодого поколения и использовать приобретенные навыки и компетенции. Роль методологического кабинета в реализации целей и задач образовательной реформы очень важна. Содержание и основные формы методической работы, предоставляемые вам, предназначены для оказания методической помощи учителям в повышении их профессиональных навыков, доступа к образовательным инновациям, помощи молодым учителям, способам изучения передового опыта в школе. Таким образом, учитель анализирует полученные результаты и рекомендует коллегам в дальнейшем применять их в других учебных заведениях, а также на каких условиях они могут эффективно использовать и публиковать какие материалы.

Ключевые слова: передовой педагогический опыт, эффективные способы, научно-методическая база, качество образования, уровень познания, современное образование, профессиональные навыки учителя, методическая работа, программно-методическая база, перспектива методических работ, конкретность и научность, программно-методическая основа, массовый опыт, изучение передовой технологии, объект исследования, целеустремленность, связь компонентов практики, школа передовой практики, уголок передовой педагогической практики

EFFECTIVE WAYS TO ENHANCE THE PROCESS OF STUDYING AND USING ADVANCED PEDAGOGICAL EXPERIENCE

The ultimate goal of reforming the education system is to improve the quality of education and upbringing in the modern school, improve the knowledge of the young generation and use the acquired skills and competencies. The role of the methodological office in the implementation of the goals and objectives of educational reform is very important. The content and the main forms of methodological work provided to you are intended to provide methodological assistance to teachers in improving their professional skills, access to educational innovations, helping young teachers, and ways to study best practices in school. Thus, the teacher analyzes the results and recommends that colleagues continue to use them in other educational institutions, as well as under what conditions they can effectively use and publish what materials.

Key words: advanced pedagogical experience, effective methods, scientific and methodological base, quality of education, level of knowledge, modern education, professional skills of a teacher, methodical work, program and methodological base, perspective of methodological works, specificity and scientific, program and methodological basis,

mass experience, the study of advanced technology, the object of study, determination, the connection of components of practice, a school of advanced practice, a corner of advanced pedagogical practice

Сведения об авторах: ***Иматова Лутфия Махмадуллоевна*** - Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни, доктор педагогических наук, профессор, зав.кафедрой общей педагогики. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121. Телефон: **934-66-20-02.** E-mail:**imatoval@mail.ru**
Шарипова Наргис – Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни, соискатель кафедры общей педагогики. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: **sharipova_n@mail.ru**

Information about the authors: ***Imatova Lutfiya Makhmadulloevna*** - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of General Pedagogy. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. Phone: **934-66-20-02**. E-mail: **imatoval@mail.ru**
Sharipova Nargis - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, applicant for the Department of General Pedagogy. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki Avenue. E-mail: **sharipova_n@mail.ru**

УДК: 372.853 (575.3)

ОМӮЗИШИ ПРОБЛЕМАВӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАРСҲОИ ФИЗИКА

Ахмедова З.П., Истамов Ф.Х., Насимова Ҷ.Б.
Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯзҳо физика дар байни илмҳои табиатшиносӣ мақоми аввалиндараҷаро соҳиб аст. Саҳми физика дар инкишофи илм, техника ва ҳаёти рӯзмарраи мардум хеле бузург буда, пешравӣ ва пешрафти ҷамъият маҳз аз он сарчашма мегирад. Тамоми соҳаҳои техникаи ҳозиразамон, аз қабили электроника, физикаи ҳаста, ракетасозӣ, радиотехника ва амсоли инҳоро бидуни физика ҳатто тасаввур ҳам карда намешавад. Ҷомеае, ки ҳар як узви он дар бораи ҳодисаҳои физикавӣ маълумоти пурра дошта, онро дарк менамояд ва дар лаҳзаи зарурӣ дониши худро дар амал татбиқ карда метавонад, ҷомеаи пешқадам мебошад. Бинобар ин, омӯзгори фанни физикаро зарур аст, ки бо истифода аз усулҳои пешқадами дарсгузарӣ донишҷӯёнро бо донишҳои физикавӣ тавре мусаллаҳ намояд, ки онҳо ҳодисаҳои табиатро дарк карда, онҳоро шарҳу эзоҳ бидиҳанд, инчунин дониши худро дар амал эҷодкорона татбиқ карда тавонанд. Бо мақсади беҳбуд бахшидан ба соҳаи маориф, инкишоф додани тафаккури эҷодӣ ва мустақилияти хонандагон имрӯзҳо бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо ташаббуси Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ усулҳои нави омӯзиш ва тарбия дар асоси муносибати босалоҳият татбиқ шуда истодаанд. Барои амалӣ шудани ин ташаббусҳо, пеш аз ҳама, зарурияти омода намудани омӯзгорони босалоҳият ба миён меояд. Омӯзгори оянда бояд дониши хуб дошта, дар рафти дарс аз усулҳои пешқадам ва муосир ба таври васеъ истифода намояд, ки яке аз ин усулҳои фаъол усули омӯзиши проблемавӣ ба шумор меравад.

Омӯзиши проблемавӣ ин усули ташкили фаъолияти донишҷӯён мебошад, ки ба андӯхтани маълумот бо роҳи ҳалли проблемаҳои амалӣ ва назариявӣ асос ёфтааст. Дар инкишофи таърихии худ омӯзиши проблемавӣ роҳи дурударозеро тай намудааст, ки ин аз ақидаҳои фалсафии Сукрот то замони имрӯза дар корҳои илмии тадқиқотчиёни имрӯза инъикос ёфтааст [1]. Албатта, ниёгони мо низ аз ин усул васеъ истифода менамуданд. Устодон проблемагузорӣ менамуданду шогирдон аз пайи эҷодкорона ҳал намудани он мешуданд. Зеро, асоси омӯзиши проблемавиро фикррониии дуруст ва эҷодкорона аз худ кардани дониш ташкил медиҳад. Тасдиқи ин гуфтаҳоро мо дар мисоли дарсомӯзии Абдураҳмони Ҷомӣ, дар «Панҷгонаи мутаҳаййира» дида метавонем.

Омӯзиши проблемавӣ ба амалиётҳои зерин асос меёбад: 1. ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ аз тарафи омӯзгор;2. таҳияи проблема ва ҳалли он;3. мустаҳкамкунии дониши қабулкарда [2].

Омӯзиши проблемавӣ чунин тарзи ташкили дарс мебошад, ки дар он омӯзгор бо ҳамроҳии шогирдон вазъияти проблемавиро ба вуҷуд меоварад. Вазъияти проблемавӣ ин ҳолатест, ки ихтилофи дониши андухта, малакаҳо, муносибатҳо ва талаботҳои мавҷударо тавсиф мекунад [3]. Вазъияти проблемавӣ дар асоси масъалаи проблемавӣ ба вуҷуд оварда мешавад. Масъалаи проблемавӣ ин масъалаи характери эҷодӣ дошта мебошад ва аз донишҷӯён қобилияти эҷодкориро талаб менамояд. Дар муқоиса аз масъалаи муқаррарӣ масъалаи проблемавӣ на танҳо дар асоси қиматҳои маълуми шарти масъала ёфтани қимати номаълуми онро талаб мекунад, балки барқароркунии алоқаҳои сабабу натиҷа, муайянкунии давомнокии омилҳо, ошкоркунии дараҷаи фаъоли ҳодиса, эҷоди роҳҳои гуногуни ҳал ва ғайраҳоро низ дар бар мегирад. Шогирдон бошанд, барои ҳалли ин вазъият мустақилона фаъолият намуда, ҳар яке фикру андешаҳои худро баён менамоянд.

Дар хотима омӯзгор фикру мулоҳизаҳои шогирдонро ҷамъбаст намуда, мавзӯи дарсро ба шогирдон мефаҳмонад. Дар натиҷа дониш маҳорат ва малакаи эҷодии хонандагон баланд гардида, қобилияти зеҳнии онҳо вусъат меёбад. Ҳамаи амалҳое, ки дар он хонанда мавқеи асосиро ишғол менамоянд, бояд аз тарафи онҳо мустақилона иҷро карда шаванд. Вазъияти проблемавӣ асосан дар қисматҳои омӯзиши мавзӯи нав ва мустаҳкамкунии он созмон дода мешавад, вале истифодаи он дар қисматҳои дигари дарс низ боиси шавқовар гаштани дарс шуда метавонад.Азбаски доираи омӯзиши фанни физика хеле васеъ аст, бинобар ин доир ба ҳар як мавзӯъ вазъиятҳои проблемавии зиёдеро ба вуҷуд овардан мумкин аст ва ин аз маҳорати омӯзгории устод вобаста мебошад. Масалан, истифодаи масъалаҳои характери амалӣ дошта, ҷустуҷӯи усули нави ченкунии бузургии физикӣ, ҳалли масъалаҳои эҷодӣ, шарҳи ҳодисаҳои табиӣ, гузаронидани таҷрибаҳои физикӣ ва ғайраҳо проблемаҳое мебошанд, ки аз онҳо вазъиятҳои проблемавии зиёдеро ба вуҷуд овардан мумкин аст.

Барои инкишоф додани фаъолияти зеҳнӣ масъалаҳои зеҳнӣ аҳаммияти калон доранд. Шарти асосии рушди қобилияти фикрии донишҷӯ дар он аст, ки ӯ масъаларо ҳамчун проблема қабул карда, мустақилона ба ҳал кардани он шурӯъ намояд. Бо ин мақсад аз масъалаҳои: бо саволи беасос, бо маълумоти нокифоя, шарташон нопурра, шарти зиёдатидошта, якчанд ҳал дошта, мазмунашон мухталиф, бе далел ва дорои ақидаи мантиқӣ истифода бурдан мумкин аст [4]. Барои ба бартариҳои усули проблемавӣ боварӣ ҳосил намудан, мо, пеш аз ҳама, доир ба ҳар як мавзӯи қисми механика вазъиятҳои проблемавӣ эҷод намуда, баъд дар дарсҳои худ истифода намудем. Ба сифати мисол, тарзи ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавиро аз қисми механика пешниҳод менамоем.

1. Дар мавзӯи «Системаи сарҳисоб»: баъди баёни мавзӯъ омӯзгор ба донишҷӯён бо саволи «Барои муайян кардани ҷойи вохӯрӣ аз кадом элементҳои системаи сарҳисоб истифода мебаранд?» муроҷиат менамояд. Мусаллам аст, ки ҷавобҳои донишҷӯён гуногун мешавад. Як қисми донишҷӯён барои интихоби ҷойи вохӯрӣ фақат ҷисми сарҳисобро интихоб менамоянду қисми дигари донишҷӯён ҷисми сарҳисоб ва олоти ченкунии вақтро. Табиист, ки донишҷӯёне ҳам ёфт мешаванд, ки барои интихоби ҷойи вохӯрӣ аз ҳамаи элементҳои системаи сарҳисоб истифода бурданро пешниҳод менамоянд. Устод фикру андешаҳои донишҷӯёнро ҷамъбаст ва таҳлил намуда, пешниҳоди ҳамаи донишҷӯёнро қобили қабул медонад, вале донишҷӯёне, ки барои интихоби ҷойи вохӯрӣ аз ҳамаи элементҳои системаи сарҳисоб истифода бурданро пешниҳод намудаанд, пурра ва комил дониста онро шарҳ медиҳад.

2. Дар мавзӯи принсипи нисбияти Галилей ба донишҷӯён масъалаи озод пешниҳод карда мешавад. Шумо тасаввур намоед, ки дар дохили киштӣ нишастаед, ба воситаи кадом таҷрибаҳо муайян менамоед, ки киштӣ ором аст, ё ҳаракати ростхаттаи мунтазам мекунад? Донишҷӯён дар гурӯҳҳои худ ин масъаларо муҳокима карда, фикру андешаҳои худро пешниҳод менамоянд. Баъди муҳокимаи фарзияҳои донишҷӯён ба воситаи шарҳи мавзӯи принсипи нисбияти Галилей ҷавобҳои хонандагон ҷамъбаст карда мешавад.

3. Мавзӯъ: Ҳаракат ва таъсири мутақобилаи ҷисмҳо. Пеш аз баёни мавзӯъ ба донишҷӯён бо саволи зерин муроҷиат карда мешавад: Ба фикри Шумо оё суръати ҳаракати ҷисм бо воситаи қувваи ба он гузошташуда доимӣ нигоҳ дошта мешавад? Донишҷӯён дар гурӯҳҳои худ кор карда, фарзияҳои худро пешниҳод менамоянд. Фикру андешаҳои донишҷӯёнро ҷамъбаст намуда, устод мавзӯъро бо қонуни инерсияи Галилей ва қонуни якуми Нютон пурра менамояд.

4. Ҳангоми омӯзиши қонунҳои Нютон ба донишҷӯён чунин масъаларо пешниҳод кардан мумкин аст. Ҳангоми бархӯрии автомобили боркаш бо автомобили сабукрав кадом автомобил бештар зарар мебинад? Табиист, ки донишҷӯён автомобили сабукрав бештар зарар мебинад, гуфта ҷавоб медиҳанд. Устод ҷавобҳои донишҷӯёнро таҳлил карда, ба онҳо қонуни сеюми Нютонро хотиррасон менамояд, ки мувофиқи ин қонун ба ҳарду мошин қувваҳои баробар таъсир менамоянд ва бояд ҳарду мошин як хел зарар бинанд. Дар натиҷа мухолифатии назария ва амалия ба вуҷуд меояд. Ин мухолифатро чӣ тавр бояд шарҳ дод? Масъаларо таҳлил карда, донишҷӯён дар раванди муҳокимаҳо ба хулосае меоянд, ки дар қонуни сеюми Нютон сухан дар бораи баробарии қувваҳо меравад, на дар бораи баробарии натиҷаи таъсири ин қувваҳо.

5. Мавзӯъ: Моменти инерсияи ҷисм нисбат ба тири чархзанӣ. Пеш аз баёни мавзӯи моменти инерсияи ҷисм нисбат ба тири чархзанӣ ба донишҷӯён саволи ҳаётии «Бо кадом сабаб конкибоз танҳо дастонашро ба болои сар карда ба осонӣ дар болои ях чарх зада метавонад?» пешниҳод карда мешавад. Баъди муҳокимаи донишҷӯён мафҳуми моменти инерсияи ҷисм нисбат ба тири чархзанӣ омӯзонида мешавад.

6. Дар қисми динамика аз рӯйи расм ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ омӯзонида мешавад. Аз рӯйи расм таҳлил кардани шарти масъала, муайян кардани қувваҳои ба ҷисм таъсиркунанда ва дар намуди вектори тасвир намудани қувваҳо.

Мувофиқи расм тартиб додани шарти масъала ва пешниходи усули ҳалли он. Ба сифати чунин мисол масъалаи зеринро дида мебароем:

Ҷамъи ду векторҳои қувваҳои ба ракета таъсиркунандаро, ки дар расм тасвир ёфтаанд, ҳисоб намоед. Донишҷӯён аз рӯйи расм бо истифода аз қоидаи ҷамъи вектории векторҳо ва ифодаҳои тригонометрӣ бояд ин масъаларо ҳал ва таҳлил намоянд.	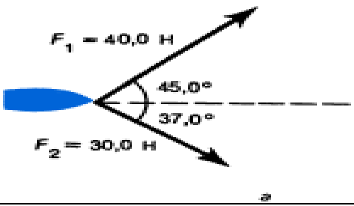

7. Дар мавзӯи қувваи чандирӣ пеш аз баёни мавзӯъ ба донишҷӯён саволи зерин пешниҳод карда мешавад: Оё ҳангоми параллел ва ё пайдарпай пайваст намудани ду пружинаи сахтиҳояшон маълум сахтии натиҷавӣ фарқ мекунад ё не?

8. Дар мавзӯи кори механикӣ устод дарсро бо пешниҳоди проблемаи зерин оғоз менамояд: Тасаввур намоед, ки Шумо бинои дуошёна сохта истодаед. Барои ин Шумо хишт фармоиш додед. Як мошин хишт оварданд. Онро кран дар муддати 10 дақиқа ба ошёнаи дуюм баровард. Вақте ки мошини дуюм омад, кран бо сабабҳои техникӣ аз кор баромад. Чӣ бояд кард? Хишти мошини дуюмро чӣ тавр ба ошёнаи дуюм баровардан лозим аст?

9. Дар мавзӯи қувваи соиш проблемаи ҳаётии баровардани ғӯлачӯбҳои калонҳаҷм ба ягон баландӣ пешниҳод карда мешавад.

10. Мавзӯъ: Қувваи архимедӣ. Ба се ҷисми аз моддаҳои гуногун сохташудаи ҳаҷмҳояшон баробар чӣ гуна қувваи архимедӣ таъсир менамояд?

11. Мавзӯъ: Раққосаки математикӣ: Проблемаи ба воситаи раққосаки математикӣ муайян кардани шитоби афтиши озод пешниҳод карда мешавад.

12. Мавзӯъ: Шитоби афтиши озод. Дар ин мавзӯъ масъалаи проблемавии зеринро истифода бурдан мумкин аст. Мувофиқи қонуни дуюми Нютон шитоб ба қувва мутаносиби роста аст. Ҳар чӣ қадаре ки қувваи вазнинӣ зиёд бошад, ҳамон қадар бояд шитоби афтиши озод афзояд. Аммо шитоби афтиши озод барои ҳамаи ҷисмҳо якхела аст? Ин номувофиқатиро чӣ тавр шарҳ додан мумкин аст?

Ҳамин тавр доир ба ҳамаи мавзӯъҳои қисми механика вазъияти проблемавӣ ба вуҷуд оварда, дарсро хеле шавқовар гузаронидан мумкин аст. Истифодаи вазъияти таълимӣ дар донишҷӯён маҳорати ҳамкорӣ, якҷоя кор кардан ва якдигарро гӯш карда тавонистан, маҳорати ташкил намудани мубоҳиса ва пешниҳоди возеҳи далелҳо, қобилияти баррасии ҳодисаҳо, маҳорати ошкор намудани робитаи сабабу натиҷа ва пешгӯии ҳодиса, қобилияти ошкор кардани шарҳи проблема ва маҳорати хулосабарориро пайдо мекунад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ташкил ва гузаронидани дарс бо истифода аз бавуҷудории вазъиятҳои проблемавӣ назар ба усули анъанавии таълим хеле мушкил, вале босамар мебошад. Барои ба вуҷуд овардани вазъияти проблемавӣ устод бояд пеш аз дарс омодагӣ бинад ва равиши дарсро қаблан тасаввур карда тавонад. Барои омодагӣ ба дарс вақти зиёд сарф мешавад, зеро фикр ва эҷод кардани вазъияти дарсӣ сода набуда, ин на ба ҳар омӯзгор муяссар мегардад. Омӯзгор ҳангоми эҷоди вазъияти проблемавӣ аз болои худ кор мекунад ва дар дарс ҳамчун омӯзгори босалоҳият рафтор менамояд. Дарс хуб мегузарад, шавқу завқи хонандагон доир ба фанни физика зиёд гардида, қобилияти зеҳнии онҳо инкишоф меёбад. Устод аз раванди дарс ҳаловат мебарад ва обрӯю эътибори ӯ дар байни шогирдон боло меравад. Гузашти вақт ҳис карда намешавад. Ҳамин тавр ин усул назар ба усули анъанавии гузаронидани дарс хеле пешқадам буда, дар он ҳамаи донишҷӯён фаъолона иштирок менамоянд. Дар дарс озодии худро ҳис карда, доир ба ҳар як мавзӯъ фикру андешаҳои худро озодона баён менамоянд.

Дар усули омӯзиши проблемавӣ маълумоти навро хонандагон дар раванди ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ мегиранд ва ҳамаи донишҷӯён дар дарс фаъол мебошанд. Бештари саволу супоришҳо дар шакли озод гузошта мешаванд, ки ба ҳаллу баррасии гуногуни масъалаҳо мусоидат мекунанд ва мутаносибан ба онҳо ҷавобҳои гуногун истифода мешаванд. Дар усули омӯзиши анъанавӣ бошад, мавод дар шакли тайёр аз тарафи омӯзгор дода мешавад, бинобар ин донишҷӯён на он кадар фаъол мебошанд. Омӯзгор, пеш аз ҳама, ба барнома аҳаммият медиҳад. Дар ин усули дарс супориш ва саволҳои бастаро истифода мебаранд. Аз роҳи тасдиқшудаи ҳал як кадам берун баромадани донишҷӯён ва пешниҳоди ягон тарзи дигари ҳал мумкин нест. Бинобар ин, барои муқоисаи усули омӯзиши проблемавӣ аз усули омӯзиши анъанавии гузаронидани дарс мо дар байни шогирдон аз фанни механика таҷрибаҳо гузаронидем. Таҷрибаҳо дар ихтисосҳои физикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дар Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуданд. Гурӯҳҳое, ки дар онҳо бо усули омӯзиши проблемавӣ дарс гузаронидем, гурӯҳҳои таҷрибавӣ номида, онро бо

гурӯҳҳое, ки бо усули анъанавии таълим таҳсил менамоянд, муқоиса намудем. Пас аз 6 моҳи таҳсил муайян карда шуд, ки натиҷаи донишомӯзии донишҷӯёни гурӯҳҳои таҷрибавӣ назар ба гурӯҳҳои анъанавӣ хеле хуб гардидааст, яъне онҳо фикри худро озодона баён карда метавонанд, моҳият ва мақсади савол, супориш ва ё масъалаи ба онҳо пешниҳодгардидаро тезтар мефаҳманд. Қайд кардан бамаврид аст, ки натиҷаи донишазхудкунии донишҷӯён бо воситаи супоришоти тестӣ, кори санҷишӣ, саволҳои имконпазир ва пурсиши қонун ва қоидаҳои асосӣ гузаронида шуд.

Натиҷаҳои донишазхудкунии донишҷӯёни ихтисосҳои физикаи донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Воситаи озмоишӣ	Гурӯҳи таҷрибавӣ	Гурӯҳи анъанавӣ
Супоришотитестӣ	73%	60%
Кори санҷишӣ	65%	52%
Саволҳои имконпазир	70%	45%
Қонун ва қоидаҳои асосӣ	64%	67%

Натиҷаҳои донишазхудкунии донишҷӯёни ихтисосҳои физикаи Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Воситаи озмоишӣ	Гурӯҳи таҷрибавӣ	Гурӯҳи анъанавӣ
Супоришоти тестӣ	63%	52%
Кори санҷишӣ	60%	58%
Саволҳои имконпазир	67%	53%
Қонун ва қоидаҳои асосӣ	55%	62%

Аз ҷадвалҳои 1 ва 2 дида мешавад, ки доир ба ҳамаи супоришҳое, ки ба донишҷӯён пешниҳод гардид, новобаста ба донишгоҳ, гурӯҳҳои таҷрибавӣ бартарӣ дошта, фақат дар аз худ намудани қоида ва қонунҳои асосии физика онҳо бо гурӯҳҳои анъанавӣ баробар мебошанд. Дараҷаи дарккунии супориш ва ё масъалаҳои мушкил аз тарафи гурӯҳҳои таҷрибавӣ баръало мушоҳида гардид. Ин натиҷаҳо бемуҳобот бартарии усули омузиши проблемавиро аз усули анъанавии таълим нишон медиҳад. Барои пурсамар гардидани дарс устодони муассисаҳои миёна ва олии кишварро зарур аст, ки дар дарсҳои худ аз ин усули омӯзишӣ истифода намуда, савияи дониши шогирдони худро баланд бардоранд.

АДАБИЁТ

1. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей / М.И. Махмутов. -М.: Просвещение, 1977. - 240 с.
2. Брушлинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение / А.В. Брушлинский. -М.: Знание, 1983. -96 с.
3. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы /В.Т. Кудрявцев. -М: Знание, 1991. -80 с.
4. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе / М. И. Махмутов. -М.: Просвещение, 1977. -97 с.
5. Малафеев Р.И. Проблемное обучение физике в средней школе / Р.И. Малафеев. – Москва: Просвещение, 1980.
6. Иванова Л.А. Активизация познавательной деятельности учащихся при изучении физики / Л.А.Иванова. - Москва: Просвещение, 1983.

ОМӮЗИШИ ПРОБЛЕМАВӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ДАРСҲОИ ФИЗИКА

Барои баланд бардоштани сифати таҳсилот аз усулҳои гуногуни омӯзиш истифода бурда мешавад. Омӯзиши проблемави ин усули ташкили фаъолияти донишҷӯён мебошад, ки ба андухтани маълумот бо роҳи ҳалли проблемаҳои амалӣ ва назариявӣ асос карда шудааст. Барои амалӣ шудани ин ташаббусҳо, пеш аз ҳама, зарурияти омода намудани омӯзгорони босалоҳият ба миён меояд. Омӯзгори оянда бояд усули омӯзиши проблемавиро дуруст аз худ карда, дар рафти фаъолияти минбаъдаи худ аз он ба таври васеъ истифода намояд. Дар усули омӯзиши проблемавӣ маълумоти навро хонандагон дар раванди ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ мегиранд ва ҳамаи донишҷӯён дар дарс фаъол мебошанд. Бештари саволу супоришҳо дар шакли озод гузошта мешаванд, ки ба ҳаллу баррасии гуногуни масъалаҳо мусоидат мекунанд ва мутаносибан ба онҳо ҷавобҳои гуногун истифода мешаванд. Ҳангоми омӯзиши проблемавӣ қобилияти фикррониии донишҷӯён инкишоф ёфта, шавқу ҳаваси онҳо ба омӯзиши физика зиёд мегардад. Омӯзгор ба шахси навовар табдил меёбад ва ӯ фақат ба барнома маҳдуд нашуда, балки дар раванди дарс ба таври васеъ аз комёбиҳои илмӣ – техникии муосир истифода мебарад.

Калидвожаҳо: омӯзиши проблемавӣ, вазъияти проблемавӣ, вазифаҳои проблемавӣ, сифати таҳсилот.

ПРОБЛЕМНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НА УРОКАХ ФИЗИКИ

Для повышения качества образования используются различные методы обучения. Проблемное обучение является методом организации деятельности студентов, который основан на приобретении знаний путем решения практических и теоретических проблем. Для реализации этих инициатив в первую очередь необходимо подготовить квалифицированных учителей. Будущий учитель должен хорошо усвоить проблемное обучение, и в своей будущей деятельности эффективно использовать этот метод. С помощью метода проблемного изучения ученики получают новую информацию в процессе решения теоретических и практических задач, и все ученики активно участвуют на уроке. Большинство вопросов и заданий приводятся в свободной форме, что способствует решению и рассмотрению различных вопросов и, соответственно, используются различные ответы на них. При проблемном обучении способность мыслить у студентов развивается и их интерес к изучению физики увеличивается. Преподаватель становится инновационным человеком, он не ограничивается только программой и широко использует в процессе обучения современные научно – технические достижения.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемные ситуации, проблемные задачи, качество образование , учитель.

PROBLEM LEARNING AND USING IT IN PHYSICS LESSONS

Various teaching methods are used to improve the quality of education. Problem learning is a method of organizing the activities of students, which is based on the acquisition of knowledge by solving practical and theoretical problems. In order to implement these initiatives, it is first of all necessary to train qualified teachers. The future teacher should bear in mind problem-based learning, and in its future activities to effectively use this method. In the method of problem study, students receive new information in the process of solving theoretical and practical problems, and all students actively participate in the lesson. Most of the questions and tasks are given in a free form, which contributes to the solution and consideration of various questions and, relatively, different answers to them. During problem-based learning the ability to think in students and develops their interest in the study of physics increases. The teacher becomes an innovative person, and he is not limited to the program, and widely uses modern scientific and technical achievements in the learning process.

Key words: problem learning, problem situations, problem tasks, education quality, teacher.

Сведения об авторах: ***Ахмедова Зебинисо Партововна*** **–** Институт технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица Борбад. E-mail: **Farhod Istamov@List.ru.** Телефон: **931-82-83-88**

Истамов Фарход Ходжамкулович - Таджикский национальный университет, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры методики преподавания физики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **Farhod Istamov@List.ru.** Телефон: **931-82-83-88**

Насимова Джавхарья Бароталиевна - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры методики преподавания физики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: **jnasimova@mail.ru.** Телефон: **938-81-05-23**

Information about the authors: ***Akhmedova Zebiniso Partovovna*** **–** Institute of Technology and Innovation Management in Kulyab. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Kulyab, Borbad street. Phone: **931-82-83-88**

Istamov Farkhon Khojamqulovich – Tajik National University, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of physics teaching methods. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. E-mail: **Farhod Istamov@List.ru**. Phone: **931-82-83-88**

Nasimova Javharya Barotalievna - Tajik National University, Senior Lecturer at the Department of Department of physics teaching methods. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Telephone: **938-81-05-23**

УДК:372.854 (575.3)

БАЪЗЕ ШАРОИТҲОИ ТАШАККУЛИ ВАҶҲҲОИ МАРОҚОВАРИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ ХИМИЯ

Холназаров С., Азимова Ш.Р.
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Кадом шароит дар асоси ташаккули ваҷҳҳо “мароқовар” гузошта мешавад? Чизҳоеро, ки сабаби бедор намудани мароқи хонандагон дар дарс мегарданд, мавриди таҳлил қарор медиҳем. Сабабҳои зерини пайдоиши мароқро ба фан (онҳо бо тартиби камшавии муҳиммияти онҳо ҷойгир шудаанд) қайд кардан мумкин аст:1) аз рӯи мазмун мароқовар аст;2) мароқовар тадрис мешавад;3) дорои аҳамияти амалӣ мебошад;4) ба ҷустуҷӯи мустақилона таҳрик медиҳад;5) барои дохилшавӣ ба муассисаи таҳсилоти олӣ зарур аст;6) ба таври осон азхуд карда мешавад.

Барои мо аҳамияти калонтарро се сабаби аввалин доро мебошанд, зеро масъалаи ташаккули ваҷҳҳои “мароқовар” мегарданд. Онҳоро дар ҷанбаи дарсҳои химия мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Ҳамин тавр, сабаби якум аз рӯи мазмун мароқовар аст. Кадом мавод аз рӯи мазмун барои хонандагон мароқовар аст? Таҳқиқот нишон медиҳад, ки маводи зерин мароқовар аст:- маводи хусусияти таърихидошта (таърихи кашфи нишондиҳандаҳо, ҷуфти галванӣ ва ғ.);- маводи зиндагиномавӣ дар бораи олимони бузург (Лавуазе, Менделеев, Бутлеров ва диг.);- нақлҳо дар бораи Кайҳон (мароқи зинда шиносшавиро бо таркиби химиявии Офтоб, Замин ва сайёраҳои дигар боис мешавад);- хонандагон муаммоҳои табиат (асрори “кӯҳи гирякунанда”, пайдоиши гало ва ғ.) – ро бодиққат гӯш мекунанд;- маводи химиявӣ, агар он ба таври дастрас ва ба таври аёнӣ баён карда шавад, боис мароқ мешавад,;- хонандагон ҳалли вазифаҳои маҳдудрро дӯст медоранд;- ба онҳо маводи валеологӣ хеле мароқовар аст;- мароқи калонро озмоиши химиявӣ боис мешавад.

Саволе ба миён меояд, ки барои чӣ мароқи устуворро маҳзи ҳамин лаҳзаҳо дар тадриси химия боис мешаванд? Барои он ки ба ин савол ҷавоб дода шавад, лозим аст таҳлил карда шавад, ки чӣ чиз зимни дарки ин мавод сурат мегирад ва қайд карда шавад, ки кадом фаъолияти хонандагон дар ин зимн ба мушоҳида мерасад. Зимни азхудкунии маводи таърихию зиндагиномавӣ тахайюл бо шунидани нақл, барои мисол, дар бораи С. Аррениус бедор мешавад, ки чӣ тавр ӯ кори дипломиро тайёр мекард, чӣ тавр ӯ таҷрибаҳоро мегузаронид ва чӣ гуна хулосаҳоро мебаровард; хонандагон низ натиҷаҳои мушоҳидаҳоро таҳлил карда, ҳамон роҳи мантиқиро тай намуда, робитаҳои сабабию натиҷавиро кушода дода, дар ин зимн онҳо эҳсосоти мусбат (хурсандӣ аз кашфиёт) – ро нишон медиҳанд. Донистани чизи нав дар бораи чизи аллакай маълум ҳамеша мароқовар

аст, аз ин рӯ нақлро дар бораи таркиби коинот хонандагон хеле бодиққат гӯш мекунанд. Дар раванди донистани чизи нав дар бораи чизи маълум хонандагон донишҳои касбшавандаро бо аллакай мавҷуд муқоиса намуда, он чизро мавриди таҳлил қарор медиҳанд, чӣ қадар донишҳои нав ба донишҳои кӯҳна мувофиқат мекунанд, яъне ин боиси кори ақл мешавад.Тавзеҳи муаммоҳои табиат боис мешавад, ки дар хонандагон мароқ зоҳир шавад. Муаммо бошад дар худ ихтилофро дар бар мегирад. Ҷавобро баромадан аз ихтилоф бо роҳи кушода додани робитаҳои сабабию натиҷавӣ медиҳад. Рафъи ихтилоф яке аз муҳаррикҳои қавитарини фикр ба ҳисоб меравад. Маводи химиявии ба таври дастрас баёнгардида метавонад мароқовар бошад. Маводи ба андозаи қобили қабул мураккаб, вале дастрас ба фикр имкон медиҳад, ки ба кор ворид шавад. Маводи аз меъёр сода ва каммазмун аз рӯи маъно дар баробари маводи дастнорас аз рӯи мураккабӣ кори ақлро бедор намекунад.

Дар пурсишномаҳо хонандагон ҳамеша озмоиши химиявиро ҳамчун омиле қайд мекунанд, ки мароқро боис мешавад. Дар раванди мушоҳида хонандагон он чизеро мавриди муқоиса қарор медиҳанд, ки то реаксия ва баъди реаксия вуҷуд дошта, онҳо танҳо натиҷаҳои таҷрибаро пешбинӣ мекунанд. Агар озмоиши намоишӣ чунон гузаронида шавад, ки он ба ихтилоф бо донишҳои мавҷуда ворид мешавад, он гоҳ он боиси мароқи калон мешавад, монанди муайянсозии муҳити маҳлули обии намакҳо бо кумаки нишондиҳанда. Ин имкониятро барои ҷустуҷӯи робитаҳои сабабию натиҷавӣ ҳангоми ҷавоб ба саволи: “Барои чӣ маҳлули хлориди руҳ лакмусро ранги сурх медиҳад, агар дар таркиби он ионҳои гидроген набошад?”.

Озмоише, ки хонандагон мустақилона дар вақти корҳои озмоишгоҳӣ ва амалӣ мегузаронанд, талаботро ба фаъолият пурратар қонеъ мегардонад: аввалан, на танҳо моҳияти озмоишро сарфаҳм рафтан лозим аст, балки инчунин, ба технологияи иҷрои таҷриба (бо назардошти техникаи бехатарӣ) сарфаҳм рафтан лозим аст; сониян, сабти натиҷаҳои мушоҳидаҳо, хулосаҳо зарур аст. Барои ин гузаронидани таҳлили натиҷаҳо, амалисозии робитаҳои сабабию натиҷавӣ, ҷамъбасткунӣ лозим аст; сеюм, ҳангоми гузаронидани таҷрибаҳо ба як андоза талабот ба фаъолияти ҷисмонӣ қонеъ гардонида мешавад. Баъди таҳлили маводе, ки боиси мароқ дар дарсҳои химия мешавад, он чизи умумие қайд карда шавад, ки ин мавод ба фикр кор медиҳад. Ин дар он зоҳир мешавад, ки муқоиса, таҳлил, ҷустуҷӯи робитаҳои сабабию натиҷавиро ёфтани баромад аз ихтилоф, бедор кардани тахайюл, пешбинӣ кардан зарур аст.Акнун сабаби дуюми пайдоиши мароқро ба фан, ки аз ҷониби Т.И. Шамова қайд шудааст мароқовар тадрис шудан, мавриди баррасӣ қарор медиҳем [5]. Дар бораи шаклҳои гузароидани дарс, ки боиси мароқ мешаванд, маълумот дар кори В.Д. Подласий оварда шудааст [4]. Ӯ ҳолатҳоеро қайд мекунад, ки боиси дар дарс пайдо шудани мароқ, фаъолнокии хонандагон мегардад:- назари худро дифоъ кардан;- дар мубоҳиса иштирок кардан;- гузоштани саволҳо дар назди хонандагон ва омӯзгор;- арзёбӣ кардани ҷавобҳои хонандагон;- арзёбӣ кардани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ;- машғул шудан бо таълими хонандагони қафомонда;- мустақилона интихоб кардани супоришҳои қобили қувва;- ёфтани якчанд вариантҳои имконпазири ҳалли вазифаҳо;- вазъиятҳои худсанҷиш;- таҳлили амалҳои маърифатии шахсӣ ва амалиявӣ;- ҳалли вазифаҳои маърифатӣ бо роҳи истифодаи маҷмӯии усули ба онҳо маълуми ҳал.

Дар ин вазъиятҳо чӣ чиз умумист? Мубоҳисаҳо, гузориши масъалаҳо, арзёбӣ, худтаҳлилкунӣ, ҷустуҷӯ, интихоб шаклҳое мебошанд, ки кори фикрро фаъол месозанд. Ҳамин тавр, агар дар дарси химия зимни омӯзиши истеҳсолоти химиявӣ масъалаҳои экологӣ муҳокима карда шуда, барои мисол, мубоҳисаро доир ба масъалаи “Киҳо бояд дар бораи вазъи экологии минтақа ғамхорӣ зоҳир кунанд – давлат ё халқ?”, он гоҳ ҷустуҷӯи далелҳое, ки дурустии нуқтаи назари интихобшударо тасдиқ менамоянд, хотираи ассотсиативиро маҷбур мекунад, то ки робитаи сабабию натиҷавӣ ҷустуҷӯ карда шуда, далелҳои муътариз таҳлил карда шаванд. Зарурати ифода кардани масъалаҳо хонандагонро маҷбур месозад, ки ихтилоотро дар донишҳои мавҷуд ҷустуҷӯ кунад. Барои мисол, баъди амсиласозии раванди ташаккулёбии иони аммоний, ки дар фланеграф ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, оид ба раванди мазкур саволҳо диҳанд. Дар хонандагон саволҳое пайдо мешаванд, ки дар асоси онҳо ихтилофот бо аллакай донишҳои мавҷуда қарор гирифтаанд: “Барои чӣ иони гидроген аз молекулаи об ба молекулаи нейтралии аммиак мегузарад?”Зимни арзёбии ҷавоби ҳамсинфон аз рӯи нақша аз ҷониби хонандагон:- дурустии ҷавоб;- пуррагии ҷавоб;-мантиқи ҷавоб:

Онҳо дар назди зарурати муқоиса намудани донишҳои худ бо донишҳои рафиқони худ таҳлил кардани ҷавоб ва далелнокии он қарор мегиранд. Баъди арзёбии хонанда пешниҳод карда мешавад, то ки ӯ ҷавоби рафиқашро арзёбӣ кунад. Дар вазъияти интихоби мустақилонаи супоришҳои қобили қувва, худсанҷиш, таҳлили супориш, муқоиса, пешбинии натиҷаҳои фаъолияти худ сурат мегирад.Ҳамин тариқ, хулоса баровардан мумкин аст, ки дар асоси майлу рағбати таълимӣ ба омӯзиши химия кори зеҳн, яъне

фаъолияти фикрӣ қарор мегирад.Оё чунин фаҳмиши майлу рағбат дуруст аст? Дар психология тасаввури дақиқ ва якмаъно дар бораи он ки майлу рағбат чист ва дар асоси он чӣ қарор дорад, вуҷуд надорад. Л.С. Виготский қайд мекунад, ки дар психологияи субъективистӣ майлу рағбат гоҳ бо фаъолнокии фикрӣ айният дода шуда, ҳамчун падидаи сифр зеҳнӣ баррасӣ мешуданд, гоҳ дар соҳаи эҳсосот ҷой дода шуда, ҳамчун хурсандӣ аз фаъолияти бедушворӣ суратгирандаи неруҳои мо муайян карда шуда, гоҳ аз табиати иродаи инсонӣ берун бароварда мешуданд. Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки дуруст он шуморида мешавад, ки дар асоси майлу рағбати таълимӣ фаъолнокии фикрӣ қарор мегирад.

Раванди бавуҷудоии майлу рағбат чӣ гуна аст? Е.П. Илин чунин тавзеҳ медиҳад: "Қаноатмандии мунтазами талабот муносибат (майлу рағбат)-и мусбатро ба объект ё фаъолияте эҷод мекунад, ки талаботро қонеъ мегардонад"[3]. Бинобар ин, зимни қонеъгардонии талаботи хонандагон дар дарсҳои химия ба фаъолияти фикрӣ муносибати мусбат (майлу рағбат) ба фан бедор мешавад.Ба чӣ чиз бояд фаъолнокии фикрӣ нигаронида шавад, то ки ангезаи "майлу рағбат" ташаккул ёбад? Тавре ки таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ин вазъиятҳои ҷустуҷӯи робитаҳои сабабию натиҷавӣ, вазъиятҳои баромадан аз ихтилоф, вақте ки муқоиса кардан лозим аст, яъне монандӣ ва фарқиятҳое ошкор карда шаванд, ки боиси тахайюланд ва вазъиятҳои пешбиникунӣ ва вазъиятҳои интихоб мебошанд. Ин ба амалиёти фаъолияти фикрӣ чӣ муносибат дорад?

Ба амалиёти фаъолияти фикрӣ муқоиса, таҳлил, синтез, инфиродӣ ва ҷамъбасткунӣ мансубанд.Муайян мекунем, кадом амалиёти фикрӣ дар вазъиятҳои ҷудо кардашуда ҳузур доранд. Ҷустуҷӯи робитаҳои сабабию натиҷавӣ чунин амалиёти фикрӣ, ба мисли таҳлил, синтез ва инфиродиро талаб мекунад.

Баромадан аз ихтилоф чунин амалиёт, ба мисли муқоиса, таҳлил, ҷамъбасткуниро талаб мекунад. Тахайюл аз ҷониби психологҳо ба амалиёти фикрӣ дохил намешавад, вале он ба сохтори равандҳои маърифатӣ мансуб аст. Дар вазъияти интихоб чунин амалиёти фикрӣ, ба мисли таҳлил ва синтез, муқоиса заруранд. Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки агар дар дарс фаъолнокии фикрие, ки ба вазъиятҳои зарин нигаронида шудаанд: ҷустуҷӯи робитаҳои сабабию натиҷавӣ, баромадан аз ихтилоф, пешбинӣ, тахайюлот ҳузур дошта бошад, он гоҳ ташаккулёбии ваҷҳҳо "мароқовар" ҷараён дорад. Ба иборан дигар, барои он ки дар дарс ваҷҳҳои "мароқовар" ташаккул дода шавад, эҷод кардани фаъолнокии фикрӣ лозим аст. Таҳти ин мо ҳолатҳоеро мефаҳмем, ки аз ҷониби омӯзгор дар дарс эҷод карда шуда, тақвият додани фаъолияти фикрии хонандгон, фаъолнокии онро талаб мекунанд.

Дар химия вазифаи камубеш мураккаб дар чаҳорчӯбаи барномаи таҳсилоти миёнаи умумӣ - ин омезиши вазифаҳои гуногуни маъмулӣ мебошад. Аз ин рӯ, рушди фаъолияти фикрӣ зимни ҳалли вазифаҳо дар ҳадди ақал аст, зеро усули маълуми зеҳнӣ исифода мешавад. Далели он, ки ҳалли вазифаҳо дар дарсҳои чархаи табиатшиносию математикӣ масъалаҳоро ҳал намекунад, хулосаҳои зерин низ гувоҳӣ медиҳанд: "Дар соҳаи зеҳнӣ ташаккулёфтагии нокифояи мустақилияти тафаккур, азхудкунии бошууронаи усулҳо ва тарзҳои кори зеҳнӣ қайд карда мешавад. Ба ҳисоби миёна тақрибан барои 1/3 кӯдакон азхудкунии мустақилонаи фаъолияти одитарин, вале нави зеҳнӣ, зимни омӯзиши маводи ҳатто номураккаб душвориҳои зиёдро ба миён меорад. Ин хонандагон аз рӯйи намуна дар сатҳи донистан амал карда, усули куҳнаи кори фикриро ба кор мебаранд ва агар ин усулҳо муносиб набошанд, онҳо фавран аз имконияти мустақилона фаҳмидани моҳияти амр рӯй мегардонанд. Дар онҳо (қисман бино ба номуваффақиятҳои шахсӣ, қисман бо сабаби он ки дар назди онҳо вазифаҳои махсус барои ҷустуҷӯи ҳалҳои мустақилона гузошта намешаванд) маҳоратҳои таҳлили маводи нави таълимӣ рушд наёфтаанд.

Ҳатто дар хонандагоне, ки дар онҳо малакаҳои зарурии таҳлили мавод мавҷуданд, саъй ба азхудкунии мустақилонаи он, чун қоида, танҳо дар мавридҳои аҳён ба мушоҳида мерасад. Дар хонандагон нигариш ба ноилшавӣ ба натиҷаи боэътимод бе майлу рағбати ба худи усули ноилшавии он бартарият дорад. Онҳо гӯё саъй мекунанд , то дарк кунанд ва фаҳманд, ки ба омӯзгор чӣ лозим аст, кадом ҷавобро ӯ мехоҳад шунавад. Ғайр аз ин, ҳангоми ҳалли вазифаҳои фаннӣ рушди тафаккур ғайри ҳадафмандона ҷараён мегирад, раванд аз ҷониби омӯзгор назорат нашуда, идора намешавад, зеро таҳлили ҳар як вазифаи ҳалшаванда дар бораи он ки кадом ҷанбаи тафаккурро он рушд медиҳад, амалан имконнопазир аст. Равшан аст, ки самарабахштар ин рушди ҳадафманди ҷанбаҳои гуногуни тафаккур мебошад. Бо назардошти он, ки сохтори равандҳои маърифатӣ эҳсосот, дарк, ҳофиза, тахайюл, тафаккурро дар бар мегирад, ба мақсад мувофиқ аст, ки бо рушди маҳз ҳамин ҷанбаҳои фаъолияти зеҳнӣ машғул шуд. Чӣ тавр инро амалӣ кардан мумкин аст? Аз ҷониби психологҳо машқҳои гуногуне таҳия шудаанд, ки ба рушди дарк, тахайюл, ҳофиза, тафаккур нигаронида шудаанд, вале ин вазифаҳо ва масъалаҳои саршикан донишҳоро намедиҳад. Вале агар барои машқҳое, ки аз ҷониби психологҳо пешниҳод шудаанд, мавод аз курси муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии химия истифода шавад, он

гоҳ дар баробари рушди ҳадафманди ҳамаи ҷанбаҳои равандҳои маърифтатӣ мустаҳкамшавии донишҳо доир ба химия сурат гирифта, маҳорати корбасти донишҳо дар вазъиятҳои ғайристандартӣ рушд меёбад, яъне тафаккур рушд мекунад (барои мисол, супориш барои рушди тахайюл – ба охир расонидани нақл, ки бо калимаҳои зерин сар мешавад: “Натрий худро ба об партофт”, нақл бо муодилаҳои реаксия тасвир карда шавад). Барои татбиқи чунин муносибати машқҳои рушддиҳанда доир ба химия таҳия шудаанд, ки ба туфайли онҳо рушди мақсадноки зеҳни хонандагон имконпазир аст.

Дар асоси вазифаҳое, ки бояд ин машқҳои рушддиҳандаро ҳаллу фасл намоянд ва маҳз амалиёти фаъолияти фикриро барои он ки хонандагон фаъолноктар ба вазъиятҳои фаъолияти фикрӣ мақсаднок рушд дода шаванд, яъне ангезаи “ваҷҳҳои” самарабахштар ташаккул ёбад, маҷмӯаи машқҳои рушддиҳанда (практикуми химиявию психологӣ) таҳия шудааст, ки бахшҳои зерин: а) рушди дарк; б) рушди ҳофиза; в) рушди тахайюл; г) рушди тафаккурро дар бар мегиранд. Супоришҳо ба тариқи зайл тартиб дода шудаанд. Барои рушди тафаккури ассоциативӣ аз ҷониби психологҳо супориши зерин пешниҳод карда мешавад: “Кӯпрукчаи барои гузариш байни мамфҳумҳои замин ва бел ёфта шавад”. Чунин супориш тафаккури ассоциативиро рушд медиҳад, вале аз нуқтаи назари дониши химия ягон нақшро намебозад. Пешниҳоди чунин супориш дар дарсҳои химия ин то дараҷаи назаррас талаф додани вақти қимат мебошад. Вале чунин супоришро ба тариқи зайл дигаргун кардан мумкин аст: “Кӯпрукчаи барои гузариш байни мафҳумҳои (H^4) ва об (H_20). ёфта шавад”. Зимни супориши вазифа ҷавобҳои зерин имконпазиранд: кислота (H* зимни диссоситсияи кислота дар об $HCl+H_2O \rightarrow H_2O+Cl$ ё ин ки $H_2SO_4+2H_2O \rightarrow 2H_3O+SO_4$ вале одитар ин тавр $HCl \rightarrow H^+Cl^-$ ва $H_2SO_4 \rightarrow 2H+SO_4^{2-}$ ба молекулаи об ворид шуда, иони гидрооксонийро ташаккул медиҳад $H^* + H_20$ -> H_3O^4). Ҷавобҳои дигар низ имконпазиранд. Бо чунин усул ҳамаи супоришҳо дар маҷмӯаи машқҳои рушддиҳанда тартиб дода шудаанд.Бо чунин машқҳо чӣ чиз ба даст оварда мешавад? Аввалан, рушди тафаккури ассоциативӣ сурат мегирад; сониян, хонандагон донишҳои химиявиро дар вазъияти ғайристандартӣ мубрам месозанд; сеюм, мустаҳкамунии донишҳо ҷараён мегирад.

Ҳамин тавр, дар кор бо маҷмӯаи мазкур “принсипи бисёрзаминавӣ” зоҳир мешавад, вақте ки ҳамзамон якчанд вазифаҳо ҳал мешаванд. Барои он ки таълими мақсадноки усули кори зеҳнӣ ба онҳо зарур буда, ваҷҳҳои “мароқовар” бо такя ба фаъолнокии фикрии хонандагон ба таври самарабахш ташаккул дода мешавад. Ин бо кумаки маҷмӯаи таҳияшудаи машқҳои рушддиҳанда имконпазир аст, ки аз рӯи он бояд ҳамон қадар ба таври мунтазам машғул шуд, чӣ қадаре ки бо практикуми химиявӣ.

АДАБИЁТ

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М., 1968.
2. Выготский Л С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л С. Выготский. –М.: Просвещение, 1981. -93 с.
3. Ильин Е.Л. Мотивация и мотивы / Е.Л. Ильин. – СПб.: изд-во Питер, 2002. - 508с.
4. Подласый И.Л. Педагогика / ИЛ.Подласый. - М: изд-во Владос., 2000.
5. Шамова Т.К. Активизация учения школьников / Т.К. Шамова. - М.: Педагогика, 1982.

БАЪЗЕ ШАРОИТҲОИ ТАШАККУЛИ ВАҶҲҲОИ МАРОҚОВАРИ ХОНАНДАГОН ДАР ДАРСИ ХИМИЯ

Муаллиф дар мақолаи худ шароити мароқовари хонандагонро дар дарси химия мавриди таҳқиқ қарор додааст. Қайд карда мешавад, ки маводи химиявии ба таври дастрас баёнгардида метавонад мароқовар бошад. Маводи ба андозаи қобили қабул мураккаб, вале дастрас ба фикр имкон медиҳад, ки хонанда ба кор ворид шавад. Маводи аз меъёр сода ва каммазмун аз рӯи маъно дар баробари маводи дастнорас аз рӯи мураккабӣ кори ақлро бедор намекунад. Муаллиф хулоса мебарорад, ки дар асоси майлу рағбати таълимӣ ба омӯзиши химия кори зеҳн, яъне фаъолияти фикрӣ қарор гирифта, барои он ки ангезаи “мароқовар” бо такя ба фаъолнокии фикрии хонандагон ба таври самарабахш ташаккул дода шавад, таълими ҳадафманди усули кори зеҳнӣ ба онҳо зарур аст.

Калидвожаҳо: шароити мароқовар, хонанда, дарси химия, фан, мазмун, масъалаи экологӣ, психология, фаъолнокии фикрӣ, тафаккур.

НЕКОТОРЫЕ УСЛОВИЯ ОБРАЗОВАНИЯ МОТИВОВ ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ХИМИИ

Автор в своей статье исследует условия заинтерсованности учащихся на уроке химии. Отмечается, что химический материал, изложенный доступным образом, может быть интересным. Сложный, но приемлемый и доступный материал, позволяет интеллекту настроиться на работу. Чрезмерно простой и малосодержательный материал, наряду с недоступным материалом, по сложности не побуждает работу интеллекта. Автор приходит к выводу, что в основе учебного желания к изучению химии лежит работа интеллекта, т.е. умственная деятельность, и для того, чтобы мотив “интересно” с опорой на умственную деятельность учащихся сформировался эффективным образом, необходимо их целнаправленное обучение методам интеллектуальной работы.

Ключевые слова: интересные условия, учащийся, урок химии, содержание, экологическая проблема, психология, умственная деятельность, мышление.

INTEREST CONDITIONS FOR PUPILS IN CHEMISTRY LESSON

The author in his article explores the conditions of pupil interest in a chemistry lesson. It is noted that the chemical material set forth in an accessible manner may be interesting. Complicated material to an acceptable extent, but accessible, allows the intellect to tune in to work. Excessively simple and low-content material along with inaccessible material in complexity does not induce the work of intelligence. The author comes to the conclusion that on the basis of the educational desire for the study of chemistry lies the work of intelligence, i.e. mental activity, and in order for the motive to be "interesting" based on the mental activity of students formed in an effective way, they need targeted training in intellectual work methods.

Key words: interesting conditions, pupil, chemistry lesson, content, environmental problem, psychology, mental activity, thinking.

Сведения об авторах: ***Холназаров С.*** **–** Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доктор педагогических наук, профессор. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Телефон: **917 06 02 08**
Азимова Шабнам Рахматуллоевна – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. Телефон: **988-54-50-67**

Information about the authors: ***Kholnazarov S.*** - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Doctor of Pedagogical Sciences, and Professor. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, st. Aini 67
Azimova Shabnam Rakhmatulloevna - Nosir Khusrav Bohtar State University, teacher. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, st. Aini, 67. Phone: **988-54-50-67**

УДК:37.0 (575.3)

АНДЕШАҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ВАТАНПАРВАРОНА ДАР АШЪОРИ АШӮР САФАР [1928-1997]

Саодати Раҳмоналӣ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Адабиёти тоҷик дар адабиёти ҷаҳон мавқеи устуворро касб намудааст. Бузургони адабиёти мо баъд аз худ меросе боқӣ мондаанд, ки ҷаҳони маъниро дар худ ҷой додаанд. Аз осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абуали ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Низоми Ганҷавӣ, Умари Хаём, Камоли Хуҷандӣ, Носири Хусрави Қубодиёнӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Абдураҳмони Ҷомӣ ва дигарон сар карда, то Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Ҷалол Икромӣ, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Лоиқ Шералӣ дар ин радиф чандин чеҳраҳои шинохтаро номбар кард, ки мавзӯъҳои Ватану ватандӯстӣ, садоқат ба миллат, паҳлавонӣ, ҳифз намудани хоки муқкадаси Ватан, ишқу муҳаббат, некиву накукорӣ, дӯстиву садоқат, зебогиҳои табиат, ҳурмати волидону калонсолон ва дигар мавзӯъҳои ахлоқиву тарбиявиро дар бар гирифта, бар зидди корҳои ношоиста, фиребгариву хиёнат, дуруғгӯӣ, дуздӣ, зулму золимӣ, бадбинӣ, душманӣ мубоаризаи оштинопазир мебурданд. Осори ин бузургони адабиёти тоҷику форс бо забонҳои машҳури дунё тарҷума шуда, миллати тоҷик ва адабиёти онро дар сатҳи байналмилалӣ баланд бардоштанд [2,с.65]. Агар ин шахсиятҳо бо назми худ, оламро тасхир карда бошанд, пас Ашӯр Сафар бо осори пурғановати ҳуд дар таълиму тарбияи насли ояндаи ин миллат хизмати арзанда намудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарварии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷашнвораҳое монади «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ, 600-солагии мутафаккир Абдураҳмони Ҷомӣ, 700-солагии Мир Саид Алии Ҳамадонӣ, ҷашни 1150-солагии А.Рӯдакӣ, 980-солагии Муҳаммад Ғаззолӣ, 800-солагии Ҷалолиддини Балхӣ, 1310-солагии Имоми Аъзам, 100-солагии устод Мирзо Турсунзода, 100-солагии Бобоҷон Ғафуров, 700-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, 2700-солагии Кӯлоби бостонӣ ва дигар классикони адабиёти тоҷик бо ҳамин ҳадафу ниятҳои нек баргузор гардида буданд.

Дар раванди ташаккули муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Консепсияи мактаби миллӣ» [1993] бо таҳрири нав «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [2006] ва ғайраҳо таҳия ва тасдиқ гардидаанд. Дар ин ҳуҷҷатҳо қайд карда мешавад, ки консепсияҳо бо таъмини маълумоти миллӣ, тарбиявӣ, эҳё кардани беҳтарин анъанаҳои халқи тоҷик, ҳифз кардани гурӯҳҳои этникӣ, ки дар ҷумҳурӣ зиндагӣ доранд, аз худ кардани боигарии миллӣ, тарбияи ҳаматарафа тараққиёфтаи маданӣ равона карда шудаанд. Ҳамзамон бояд зикр кард, ки солҳои 60-уми асри гузашта нисбати масъалаи мазкур осору монографияи олимони тоҷик, монанди М.Орифӣ «Аз таърихи фикрҳои педагогии халқи тоҷик дар асрҳои 16-18 [1962]», китоби дарсии Х.Авзалов, Б.Раҳимов «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик» [1994], Т.Атахонов, М.Лутфуллоев, Ф.Шарифов «Очеркҳои педагогӣ»[2005], монографияи М.Лутфуллоев «Эҳёи педагогикаи аҷам» [1997],

А.Паҳлавонов «Идеяҳои педагогии халқи тоҷик дар асрҳои 16 ва 18» [1994], К.Қодиров «Таърихи идеяҳои педагогии халқи тоҷик» [1998], Б.Раҳимов, А.Ҷӯраев «Этнопедагогикаи халқи тоҷик» [2008], К.Абдураҳимов «Идеяҳои педагогии Мир Саид Алии Ҳамадонӣ» [2006] ва дигарон ба чоп расидаанд.

Ашӯр Сафар 1-уми майи соли 1928 дар деҳаи Руботингаки деҳоти Сари Ғори собиқ ноҳияи Дашти Ҷум [ҳоло Шӯрообод] ба дунё омадааст. Таваллуди шоир дар ҷилди якуми «Энсклапедияи адабиёт ва санъати тоҷикон» 5-уми майи соли 1930 зикр шудааст, аммо мо ба маълумоти китоби «Кулоб энсиклопедия» такя намудем, ки далел ба гуфтаҳои мост [8,с.344]. Ашӯр Сафар шоири халқии Тоҷикистон буда, дорандаи Ҷоизаи давлатии ба номи А. Рӯдакӣ мебошад. Ӯ соли 1958 факултаи забон ва адабиёти тоҷики Донишкадаи давлатии педагогии шаҳри Кӯлобро ба охир расонида, дар вазифаҳои нозири шуъбаи маорифи шаҳри Кӯлоб, корманди адабии нашрияи «Ҳақиқати Кӯлоб», мухбири Радиои Тоҷикистон дар минтақаи Кӯлоб, мудири шуъбаи нашрияи «Ҳақиқати Кӯлоб», директори Хонаи пешоҳангони шаҳри Кӯлоб, директори Стансияи табиатшиносони ҷавони вилояти Кӯлоб кор кардааст. Ҳамзамон, солҳо дар макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ ва Омӯзишгоҳи педагогии ш. Кӯлоб аз забон ва адабиёти тоҷик дарс додааст.

Ашӯр Сафар аз ҷумлаи онҳоест, ки дар ҷодаи шеър умре содиқона раҳ паймуда, ба қуллаи мурод расидааст. Дар олами қисмату сарнавиштҳо акси эҳсосоти хешро меҷӯяд ва ба мардум пешкаш месозад. Ин эҳсосот тиҳӣ нест, балки маъниҳо, дарку дарёфтҳои дардолуди шоиронаанд, шодию ғамҳо, ғуссаю андуҳҳо, барору бебарориҳо баён месозанд, аз табъи худодод сарчашма мегиранд. Дунёи шоир пур аз шӯру ғавғо, пур аз муқаддасот аст, дунёест, ки хораш гул, сангаш болишти пар, хокаш зар метобад. Ашъораш бо содабаёнӣ, равонӣ ва банду басти ба дубайтию рубоӣ ва дигар жанрҳои адабӣ шабеҳ ҳамеша фарқ мекунанд, ӯ бар онест, ки фароғатҳо лаҳзаҳои азизу бебозгашти умранду бо ҳама сахтиҳояш дилпазиранд. Шоир ҳамвора кӯшидааст, ки бо забони сода ва бепироя, баёни возеҳу равшан, паёмҳои сареҳ дар сатҳи дарку дарояти ҳаммилатони хеш, хоса мухатабони ом эҷод кунад, биноан, аз бозиҳои забонӣ ва печидагиҳои маъноӣ ва лафзӣ парҳез кардаю дар пардохти шеърҳо аз розу рамзҳои мураккаб дурӣ намудааст. Аз вожагон ва ибораҳои корбурди миёни мардум маъмул истифода бурда, забони ашъорашро аз фишурдагии беш аз ҳад раҳоӣ бахшидааст. Дарунмояи шеъраш дардҳои мардуманд, аз хубиҳо ва забонҳои ҳастӣ дар камоли самимият ва соддагӣ бо хонанда сӯҳбат карда, онанро ба ҳусни хомнавъи дӯстӣ, зебоиписандӣ, мусбатгароӣ, накӯкорӣ ва дигар хислатҳои хуб тарғиб месозад. Ин аст, ки ин шоири шаҳир дар роҳ ва ростои шеъри ноб ва ноёб вуқуфи зиёд дошт ва соҳиби зеботарин ва дилнишинтарин ашъори мондагор гардид. Аз Ашӯр Сафар ба мо осори баланди пур аз панду насиҳат боқӣ мондааст, ки хонандагон метавонанд доир ба осори баъдеии ин шоири тоҷик маълумоти муфассал аз Китобхонаи миллии Тоҷикистон дастрас намоянд.

Падараш Сафар, асосан ба касби кишоварзӣ ва модараш Гулбегим ба тарбияи фарзандон машғул буданд. Хонавода аз 5 писар: Эмоммуҳаммад, Шакар, Ашӯр, Ниёз, Мурод ва ду духтар: Нигинамо ва Зумратбӣ иборат буд. Ашӯр Сафар дар ҳамин гуна хонадони аҳлу тифоқи деҳотӣ ба камол расида, номбардори хонавода ва, умуман, миллати тоҷик гардидааст. Чун падараш эҳсос намуд, ки муҳити деҳот барои илмомӯзии фарзандонаш созгор нест, соли 1939 ӯ ба аҳли хонаводааш ба шаҳри Кӯлоб кӯч баста, то охири умр дар заводи равғанбарории Кӯлоб фаолият намудааст [18,с.21].

Ашӯр Сафар баъди хатми муассиса [1951] ба Донишкадаи дусолаи муаллимтайёркунии шаҳри Кӯлоб дохил шуда, онро соли 1953 бо муваффақият хатм намуд ва худи ҳамон сол ба омӯзгорӣ оғоз намуд. Худи ҳамон сол Донишкада ба Донишгоҳ табдил меёбад, Ашӯр Сафар ба шуъбаи ғоибонаи факултети филологияи тоҷики ДДК дохил мешавад ва соли 1958 онро хатм мекунад. Ашӯр Сафар то охири ҳаёт дар вазифаҳои корманди шуъбаи маорифи минтақаи Кӯлоб, омӯзгор, рӯзноманигор ва дигар вазифаҳо адои хизмат намудааст. Ӯ 10-уми январи соли 1997 дар асари сактаи қалб дар беморхонаи шаҳри Кӯлоб даргузашт. Нахустмаҷмӯаи ашъори шоир –«Ибтидои роҳ» дар соли 1964 дар синни 34-солагии шоир аз нашр баромад. Ашӯр Сафар ба ин китоб ба дунёи рангини шеъру шоирӣ ворид гардида, муносибат ва таассурроти худро ба зиндагӣ ва рангомезиҳои табиати сеҳрноки Ватан баён кардааст. «Ибтидоӣ роҳ» хайёли шоирро ба дуриҳои дур бурда, дар ин мусофират ӯро бо ҳамдардону вафодорон ва ватандорону фидоиён ошно намудааст [18,с.33]. Дар замини баруманди назм ҳарфу ҳиҷоҳои шоир донаҳои меҳру садоқат ва хушаҳои бахту саодатро мемонанд [1,с.32]. Аз нахустин шеъри шоир бар меояд, ки ситоишгари меҳри поки Ватан-Модар аст: Маҷмӯаҳои баъдии шоир бо номҳои «Илҳом» (1970), «Самари умр» (1980), «Гули моҳтоб» (1984), «Ғазалҳо» (1986), «Холи Фатир» (1988), «Гулбоғ» (1990), «Китоби нохонда» (1993), «Рӯзи сиёҳ» (1994), «Хӯшаи нур» (1995) ва ғ. ба табъ расидааст. Агар мо китобҳои баъди марги шоир тарҷумаву нашршударо ба ҳисоб гирем, то имрӯз 26 китоби устод нашр шудааст.

Қуллаи кӯҳат, ки ҳамдӯши самост,

Як нишон аз сарбаландиҳои мост [11,с.7].

Меҳру муҳаббат ва садоқати шоир ба Ватан, ба ҳар як гиёҳу оби гили он дар шеъри шоир самимию дилкаш инъикос гаштааст. Вақте шоир дар бораи Ватан сухан меронад, беихтиёр кӯҳҳои сарбафалак, деҳаҳо, пайраҳаҳои кӯҳсор, дарёҳои азиму чашмаҳои сарду шаффофу кӯҳӣ, пахтазор ва амсоли инҳо пеши назар ҷилвагар мешавад. Шеърҳои «Қишлоқ», «Туро ман ҳамчу модар мепарастам», «Ба кишвари тоҷик», «Арзи меҳр» ва амсоли инҳо ҳиссаи ватандӯстиро боз ҳам мушаххастару табиитар ифода намудаанд. Дар ин шеърҳои шоир дар роҳи ободию осудагии Ватан бехатарию осоиш ва афзоиши мазмуну моҳияти инсонпарварии он худро масъул ва қарздор мешуморад. Инчунин, то шоир аз муҳабати зиёд нисбат ба Ватану ватандӯстӣ дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ, ки Ватан дар хатар буд, чандин соли умри худро сарфи ашъори ватанпарваронаву ватандӯстона ва оиди ҷанги шаҳрвандӣ кардааст. То кунун ашъори ҷудогонае аз шоирони номовар ва, ҳамчунин, мутавасситу гумном перомуни мавзӯи ҷанги дохилӣ мутолиа кардаам аммо ҳеҷ кадом аз онон ҷанге ба дил назад. Ҳар ки аз як зовия ва бо салиқаи хос ба ин фоҷеа назар кардааст [3,с.57].

Хоки ватанам сурмаи чашмони ман аст,
Рӯи Ватан оинаи рахшони ман аст.
Нури Ватан офтоби тобони ман аст,
Меҳри Ватанам дар дили ҷӯшони ман аст [14,с.20].

Мутаассифона, ҳеҷ шоире дар ин миён ба унвони як шоири миллӣ бо ин фоҷеа бархӯрд накардааст. Дидгоҳи шоири миллӣ ба ҳаводис ва падидаҳои иҷтимоӣ ва сиёсии перомуни худ бояд дидгоҳи ҷомеъ ва фарогир бошад. Шоирони мо дар раванди таҳаввулоти даҳаи навад, ки мунҷар ба ҷанги дохилӣ шуд, чандон бетафовут набуданд, аммо бисёре аз онҳо дар ин марҳала аз ҳар тарафе, ки буд худро на ҳамчун шоир, балки ҳамчун мардони сиёсӣ матраҳ мекарданд. Чунин равиш боис шуд, ки ба дунболи шурӯи даргириҳои дохилӣ онҳо натавонанд мавзеи мушаххас ва шоистае дар мукобили ин фоҷеа иттихоз кунанд. Дар ҳоле ки бузургони адабу форсӣ дар ин гуна маворид аз худ таҷрибаи созанда мантиқӣ ва ибратомӯзеро ба ёдгор гузоштаанд, аммо ҳеҷ шоири муосири тоҷик дар он рӯзгори талх ин таҷрибаро ба кор нагирифт [6,с.353].

Дар робита ба мавзеъгирии шоирони тоҷик дар баробари фоҷеаи ҷанги дохилӣ, ки таъсири баде ба Ватану миллат дошт, бидуни шак мавзеи Ашӯр Сафар, ки умри худро дар як шаҳристон сипарӣ кардааст, дар ҳақиқат сутуданист. Бо мутолиаи ашъори Ашӯр Сафар, ки дар фосилаи солҳои 1991 то поёни умраш иншо шудаанд, шуълаи умеде дар қалби одамон пайдо шуд. Дар муқоиса бо дигарон дар ашъори ин марди мунсиф пахлуҳои гуногуни фоҷеаи ҷанги дохилии Тоҷикистон бидуни мавзеъгирии ҷонибдорона аз гурӯҳи хосе мунъакис ёфтааст, ки баёнгари ватандӯсту ватанпарвар будани шоир аст. Падидае, ки мо солҳо дунболи он мегаштем, тасаввур намекардем, ки онро дар осори ин шоири маҳалӣ пайдо кунем [5,с.45]. Бо мутолиаи ашъори Ашӯр Сафар ба ин натиҷа расидан мумкин аст, ки ҳеҷ шоири дигаре монанди ӯ фоҷеаи ҷанги дохилиро ҳамчунин ҷомеъ ба тасвир накашидааст. Вижагии боризи ин даста аз ашъори Ашӯр Сафар ин аст ки шоир бо дидану чашидани таъми талхи он рӯзгори фитнахез аз наздик, ҳаводисро ба тасвир мекашад

Вижагии аз ин муҳимтар нигоҳи шоир ба ин ҳаводис аст. Ашӯр Сафар ба ҷанги бародаркуш ба унвони як фоҷеаи миллӣ нигоҳ карда, онро низ аз ҳамин зовия баррасӣ кардааст. Ӯ дар воқеъ аз ҳеҷ гурӯҳ, ҷабҳа, мактаб ва маҳалли хоссе чонибдорӣ накардааст. Шоир бидуни таваҷҷуҳ ба ин авомил дар маҷмӯъ воқеаҳои он солҳоро ба унвони як фоҷеаи миллӣ ба тасвир кашидааст. Муҳимтарин асари Ашӯр Сафар дар ин замина қасидаи “ Марсияи аём” аст. Қасида бо мавзӯи оғози фоҷеаи ҷанги дохилӣ даврони кинатузӣ, бадгумонӣ, бадбинӣ, душмантарошӣ ва бародаркушии миллати точик шурӯъ мешавад [4,с.87].

Ҳар рӯз ду се кушта биёранд ба нола,
Гӯӣ, ки кананд аз тани ман болу пари ман
Гаҳ гӯш кунам кар, ки надонам хабари шум
Лекин чӣ кунам, мешунавад гӯши кари ман[11,с.7].

Баъди баёни оғози фоҷеаи он рӯзгори сиёҳ, шоир ба аёми оромии гузашта, ки ҳама дар сояи лутфу меҳурубонӣ, камоли эътимод ва бародарӣ бо ҳам зиндагӣ мекардем руҷуъ мекунем: Аммо рӯҳи ғолиб бар ин гуна ашъор умдатан навмеди ва гилоя буда симои шоир танҳо ба унвони ровии ахбори он ҳаводиси талх зохир мешавад. Аксари ашъори давраи ахири шоир зери унвони “Рӯзи сиёҳ” дар “Гулчини ашъори Ашӯр Сафар”, ки тавассути интишороти “Алҳудо” дар соли 1998 дар Эрон мунташир шудааст, ба мавзӯи ҷанги дохилии Тоҷикистон ихтисос ёфтаанд, ки шоир бо ҳиммати баланд ҳаводиси талхи рӯзгори худро ба риштаи назм даровардааст:

З- ин пеш туро ҷониби ман буд гузар беш,
Бар ҷониби ту манъ намешуд гузари ман.
Будам ҳама дам баста миён дар ҳашари ту,
Буди ҳама дам баста миён дар ҳашари ман.

Буд хирмани ман дар бари кӯҳу камари ту,
Буд хирмани ту дар бари кӯҳу камари ман[7,с.76].

Ҳамин тавр, шоир ба дунболи шарҳи муфассали ин гуна ҳамёриву ҳамхонӣ ва ҳамбастагии миллӣ дар гузашта ба натиҷагирӣ аз фоҷеаи ҷанги дохилӣ мепардозад:

Имрӯз чиҳо кард қазову қадарат, бин
Аз хеш чӣ овард қазову қадари ман.
Хун рехт ахир аз сари ҳар найза чу аз нов,
Не нусрати ту ҳаст дар ин, не зафари манн [15,с.54].

Шоир дар ин қасида бо истифода аз санъати муқобила ва бо шеваи саҳли мумтанеъ абъоди мухталифи ин фоҷеаро ба тасвир кашидааст.

"Ту" ва "ман" дар маҷмӯъ "мо" ҳастем. Шоири дардошно дар ҳамчунин вазъияти асафборе ба ҳар ҷонибе, ки менигарад, худро мебинад, пас дуруст ба ин натиҷа мерасад, ки ин ҷанг ғолибу мағлуб надорад, балки идомаи он худкушист. Алиасғари Шеърдӯст, муҳаққиқи шеъри муосири точик дар ин замина менависад: "Лаҳни шоир дар касидаи "Марсияи аём", ки фарёди андуҳгинонае аст, ки дар такбехи бародаркушӣ бо хашме музоаф дармеомезад. Яке аз шигардхои вай дар ин қасида тақобул миёни "ман" ва "ту" дар ду мисраи байт аст, ки ҳам ишорате ба рӯ дар рӯи хам қарор гирифтани ду бародар, ду ҳамдин ва ҳамватан дорад, ҳам ба навъе ёдовари пайванди бародарӣ ва дӯстӣ аст. Ӯ бо доварии одилона на фақат дигарон, балки худро низ дар бародаркушиҳо шарик медонад ва сипас ҳам худро ва ҳам мухотабашро ба хотири бародаркушӣ ва ё ба таъбири вай "хешкушӣ" лаъну нафрин мекунад." Ашӯр Сафар дар мусаммати "Кӣ мегуфту кӣ мегӯяд? " бо диди ҳайрон аз тариқи суолгузорӣ бисёре аз масоилу паёмадҳои он рӯзгори талхро матраҳ мекунад. Ин навъ суолгузорӣ мавзӯро дар зеҳни мухотаб муассиртар ҷилва медиҳад. Суолоти шоир ба ин шакл аст: "Кӣ мегуфт ин биҳишти накд вайрон мешавад рӯзе?", "Ки мегуфт одам одам мекушад аз н- одамии хеш?", "Кӣ мегуфт оҳи мардум беасар мемонад ин миқдор?", "Кӣ мегуфт ӯ фирорӣ мешавад аз мулки дилбандаш?", "Кӣ мегуфт ашки шӯри чашми модарҳо шавад борон?" ва ба ҳамин тартиб меояд то он ҷо ки:

Кӣ мегуфт ин диёри шодмон ғампӯш мегардад,
Ба паҳлуи ғаме ҳар дам ғаме ҳамдӯш мегардад.
Ҷавоне, модаре, тифле аҷалоғӯш мегардад.
Чу қабристон ҳама бому дараш хомӯш мегардад,
Ба хок аз зӯри тупу тонк яксон мешавад рӯзе [7,с.72].

Ҳамин тавр, шоир дар ин мусаммати 28 бандии хеш, ки дар бораи фоҷеаи водии зархези Вахш суруда шудааст, ба тафсил ба шарҳи ҳаводиси дилхарош ва ҷонсӯзи он солҳои мудҳиш мепардозад. Ашӯр Сафар дар соли 1993 он даргириҳоро як ҷанги беҳадаф, хонумонсӯз ва паёмади онро низ мояи зиллат ва хории тамоми миллат арзёбӣ мекунад:

То раҳм ба дил замон надорад,
Ҷон дар баданам амон надорад.
Бар гӯш садои тир ояд,
Тирест, ки ӯ нишон надорад.
Хун рехта, рафту монд хундор,
Меъмори макон макон надорад.
Ту пираи каҳрамон чӣ ҷӯӣ,
Ҷангӣ шуда, каҳрамон надорад ! [13,с.87].

Шоир дар соли 1992 ба бархе ҳангомаҷӯёне, ки мардумро ба ҷанг ташвиқу таблиғ мекарданд, дар шеъри "Барои сулҳхоҳон аз ҳама бошад сухан беҳтар" гуфтааст:

Нидо додӣ, ки бархезу ба ҷанги худкушӣ омез,
Бигӯяд дил сари ин масъала бастан даҳан беҳтар.
Бародар ташнаи хуни бародар гаштааст имрӯз,
Раҳоӣ ҷустан аз тири камони Аҳриман беҳтар.
Аз он пироҳане к- одам ба тан пӯшад зи хунрезӣ,
Ба одам, шири одамхӯрда гар бошад, кафан бехтар [7,с.23].

Мутаассифона, дар он замон "гӯши суханшунав" кар шуда, ҷанги хонабарандоз иттифоқ афтод, ки таъми талхи онро ҳанӯз ҳам дар саросари кишвар мардуми мо мечашанд. Паёмадҳои ин ҷанг ҷуз хориву зиллат чизе барои мо ба бор наоварад. Шоир ба унвони як нозири оҷиз паёмадҳои ин ҷангро дар қасидаи "Манзараи рӯз" чунин ба тасвир мекашад:

Гушнаҳо дар ҳасрати дидори нон афтодаанд,
Байни ҳам дар ғайбати тунди замон афтодаанд.
Ҳар чи ояд бар забон гӯянд бешарму ҳаё,
Қадри худ аз ёд бурда, бедаҳон афтодаанд... [12,с.6].

Шоир дар мусаммати "Ситез" бо камоли эътиқоде, ки ба мақоми созандаи сухан ва суханвар дар ҷомеа дорад ва аз ин ки дар он аёми фитнахез натавонист пеши роҳи ин фоҷеаи миллиро бигирад, шеър ва шоирро мавриди накуҳиш ва мазаммат қарор медиҳад:

Ту пеши раҳи як ду камондор набастӣ,
Зӯрат нарасиду хапу ором нишастӣ.
Ё майл намуди ба раҳи ҷангпарастӣ,
Худ риштаи умед зӣ хонанда гусастӣ,
Шаҳҷоми пур аз бодаи моро бишикастӣ,
Аз пешаи нобоби ту ҷон бар ҳазар ояд [7,с.112].

Ба ҳамин тартиб шоир дар шеъри “Арӯси ноком” низ асароти харобиовари иҷтимоӣ ва равонии рӯзгори бародаркуширо бар хонаводаҳои орому осудаи тоҷик бисёр муассир ба қалам меорад. Фуру пошидани хонаводаҳо, афзоиши бадбинӣ ва душмантарошӣ аз якдигар, даъвои падару писар, оворагии миллат, тавҳину таҳқир ва туҳмати ҳамдиёрон бо баҳонаи ночиз ва беасос, қурбон шудани ҷавонмардон, беқадрии ҳунар ва ҳунарманд, рахт бастани шарму ҳаё аз чеҳраи мардум, болонишин шудани беҳунарон, густариши тазвиру риё ва дигар масоили ба ин монанд мавзӯи аслии осори Ашӯр Сафар дар поёни умраш мебошад. Ин мавзӯотро шоир дар қолаби қасида, мусаммат ва ғазал эҷод кардааст. Ба гуфтаи А. Шеърдӯст “Сурудани мусаммати баланд, ки гоҳ муштамал бар даҳҳо банд аст, нишон аз чирагии ӯ бар мусамматсароӣ дорад. Агар чирагии шоир набуд ром сохтани қолаби мусаммат дар баробари ҳар мавзӯе, ба вижа мавзӯоте сиёсӣ- иҷтимоии рӯз душвор менамуд. Нуқтаи ҷолиб ин аст, ки ҳеҷ шоире монанди Ашӯр Сафар ин гуна масоилро ҳамчунон ҷомеъ ва муассир матраҳ накардааст. Ин дастовард чизе ҷуз мавзеъгирии дурусти шоир дар баробари ин фоҷеаи миллӣ нест. Шоир дар баробари ин фоҷеа дар симои як муаллими ахлоқ ва як муслеҳи иҷтимоӣ зоҳир мешавад. Е муътакид буд, ки маҳалбозӣ ва маҳалгароӣ бадтарин беморӣи иҷтимоӣ дар миёни тоҷикон аст:

Аз рӯи ақли солим аз ростӣ амал нест,
Дар байни тангбинон ҷуз бозии маҳал нест,
Бадтар аз ин дар олам дар ҷони мо касал нест.
Дидем ҷӯраҳоро яктош бехиял нест,
Аз хеш дур н- оянд ин наъша дер ҳал нест,
Дар даҳри дун агарчи ашёи бебадал нест,
“Ҷое равам, ки гардун болои сар набошад,
Аммо чӣ метавон кард ҷои дигар набошад” [11,с.57].

Ашӯр Сафар дар ташаккули шахсият ватанпарвариро омили асосӣ мешуморад. Ба назари ӯ одам бояд ҳамеша дар ғами Ватан ғамгин ва дар шодияш шод бошад. Дар панду ҳикматҳои Ашӯр Сафар, ки як навъи зуҳуроти халқияти эҷодиёти ӯст, мазмунҳои умумиинсонӣ, аз қабили тарғиби илму дониш, рафоқату дӯстӣ ва кӯшишу малакка ҷой дорад, аммо ватанпарварӣ ҷои асосиро мегирад. Вай ақида дорад, ки барои дарки ҳақиқати зиндагӣ кас бояд ақлу донишро кор фармояд ва ватанпарвариро дар ҷои аввал монда, ягон гавҳари рӯи дунёро ба Ватан иваз накунад.

Як қатраи оби ӯ ба Кавсар надиҳам,
Зеро, ки Ватан азиз аз ҷони ман аст [11,с.3].

Дар ин мисраъҳо муҳаббату садоқат ба ватан ва соҳибватании мардумро, чунончи дар рубоии халқӣ мушоҳида мешавад, хело самимӣ ифода шудааст. Дар рубоии халқӣ [Хори Ватан аз лолаву райҳон хуштар, Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар …] таассуроти қаҳрамони лирикӣ оид ба Ватан бо роҳи муқобилгузории мафҳумҳои хору хок ва лолаю райҳону тахти Сулаймон баён гардидааст. Дар рубоии Ашӯр Сафар бошад, тасвирҳои тазодӣ ва ишоравӣ [санги Ватан ва кӯзаи зар, гарди Ватан ва фунту доллар, қатраи оби Ватан ва ҳавзи Кавсар] ба иродаи соҳибватан ишора доранд. Қаҳрамони лирикии шоир тақдири худро ба тақдири халқу Ватан сахт алоқаманд медонад ва барои хизмати онҳо аз дилу ҷон тайёр буданашро изҳор менамояд:

Як санги Ватан ба кӯзаи зар надиҳам,
Гарди раҳи ӯ ба фуннту доллар надиҳам.
Як қатраи оби ӯ ба Кавсар надиҳам,
Зеро, ки Ватан азиз аз ҷони ман аст [10,с.3].

Хулоса, аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ашъори шоир хушу гуворо ва дилкаш буда, саршори ақидаҳои ватандӯстиву ватанпарварӣ мебошад. Қайд намудан зарур аст, ки шоир дар корбасти унсурҳои ватанпарварӣ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Аз ин бармеояд, ки шоири зиндаёд, тӯли ҳаёти худ, дар ҷустуҷӯ ва омӯзиши роҳҳои ватандӯстию ватанпарварӣ буда, аз он намунаҳои беҳтаринро тавассути ашъораш дастраси омма гардонидааст. Шоир пеш аз ҳама, ба масъалаи дар рӯҳияи ифтихори миллӣ ва суннату арзишҳои миллӣ, ватандӯстию ватанпарварӣ тарбия ёфтани онҳо аҳамияти аввалиндараҷа додааст. Ба андешаи Ашӯр Сафар тарбияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ, қимати илму дониш дар ҳаёт ва зиндагии инсон, мавқеи омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас ташкил мекунанд. Маҳз ҳамин хизматҳои арзандаи шоири маҳбуби халқи тоҷик Ашӯр Сафарро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта, соли 1997 ӯро бо унвони «Шоири халқии Тоҷикистон» сарфароз намуд.

АДАБИЁТ

1. Абдураҳмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс. - Теҳрон: Иттилоот, 1375. – 1314 с.
2. Аттор Фаридуддин. Мусибатнома / бо тасҳеҳ ва эҳтимоми доктор Нурони Висол. – Теҳрон, 1959. – 560 с.
3. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро.–Теҳрон: Ховар,1338.– 431 с.
4. Зиёев Х.М. Биё, то қадри якдигар бидонем [Баррасиҳо аз ҳаёт ва эҷодиёти Мавлоно] / Х.М.Зиёев. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 128 с.
5. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Инсон ва имон. Ҷаҳонбинии тавҳидӣ. - Душанбе,1998. – 144 с.
6. Одилов Н. Мировоззрение Джалолиддина Руми / Н.Одилов. – Душанбе, 1974. – 174 с.
7. Сафар А. Ибтидои роҳ.-Душанбе: Ирфон,1964.-77 с, с.20
8. Кӯлоб энсиклопедия. -Душанбе: Сарредаксияи илмии энсиклопедияи миллӣ тоҷик.-2006.-с.344]
9. Ашӯр Сафар ва муҳитии адабии Кӯлоб [нимаи дуюми асри XX]. –Душанбе : «Шуҷоиён», 2011, с. 21
10. Сафаров А. Самари умр.-Душанбе: Ирфон, 1980. - 171 с.
11. Сафар А. Фарзанди аср.-Душанбе: Ирфон,1976.-1121с.
12. Сафар А. Гапи подор. -Душанбе: Ирфон, 1987. -С. 224.
13. Сафар А. Борони ҳидоят. -Душанбе: Адиб, 2008. -С. 336.
14. Сафар А. Хӯшаи нур. -Душанбе: Адиб, 1998. -С. 222.
15. Сафар А. Андешаи зиндагӣ. -Душанбе: Шарқи озод, 1997. -С. 64.
16. Турсунов А. Эҳёи аҷам / А. Турсунов. – Душанбе, 1984. – 205 с.
17. Ҳазратқулов М. Тасаввуф. Монография / М. Ҳазратқулов. – Душанбе, 1988. – 125 с.
18. Шафиев Ф. Ашӯр Сафар ва муҳити адабии Кӯлоб / Ф. Шафиев. - Душанбе: Шуҷоиён,-2011. -С. 162.

АНДЕШАҲОИ ПЕДАГОГӢ ВА ВАТАНПАРВАРОНА ДАР АШЪОРИ АШӮР САФАР

Муаллиф дар ин тадқиқот вижагиҳои хосаи педагогии андешаҳои педагогӣ ва ватанпарварона дар ашъори Ашӯр Сафар, ҳаводиси таърихӣ, сарчашмаҳои педагогӣ ва корбурди онро мавриди омӯзиш ва муқоисаи илмӣ қарор дода, дар заминаи тадқиқотҳои зиёди муҳаққиқони дохилию хориҷӣ, китобҳои педагогӣ, китобҳои ашъор, сомонаҳои интернетӣ, мазмун, моҳият, таърихи тавлид ва корбурди онҳоро дар асар ошкор сохтааст. Ашъори ватанпарварона асоси боэътимоди тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, ташаккули муносибати эҳтиёткорона ба осори фарҳангӣ – таърихӣ маҳсуб меёбад. Ба андешаи муаллиф «Вақте шоир дар бораи Ватан сухан меронад, беихтиёр кӯҳҳои сарбафалак, деҳаҳо, пайраҳаҳои кӯҳсор, дарёҳои азиму чашмаҳои сарду шаффофи кӯҳӣ, пахтазор ва амсолои инҳо пеши назар ҷилвагар мешаванд. Шеърҳои «Қишлоқ», «Туро ман ҳамчу модар мепарастам», «Ба кишвари тоҷик», «Арзи меҳр» ва амсоли инҳо ҳисси ватандӯстиро боз ҳам мушаххастару табиитар ифода намудаанд. Дар ин шеърҳои шоир дар роҳи ободию осудагии Ватан бехатарию осоиш ва афзоиши мазмуну моҳияти инсонпарварии он худро масъул ва қарздор мешуморад.

Калидвожаҳо: ванатпарварӣ, ватандӯстӣ, ашъор, Ашӯр Сафар, педагогика, инкишофи шавқу рағбат ба таърихи кишвари худ, осори фарҳангӣ – таърихӣ, рушди шахсияти насли наврас, маркази тарбияи ватандӯстӣ дар ҷомеа.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПАТРИОТИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ПОЭЗИИ АШУРА САФАРА

Автор в данной статье рассматривает особенности педагогических и патриотических идей в поэзии Ашура Сафара, и анализирует исторические события, педагогические источники и их использование на основе многочисленных исследований отечественных и зарубежных иследователей, учебников, поэтического наследия поэта, электронных источников раскрывает тему, содержание и использование данной ткематики в поэзии Ашура Сафара. Патриотическая тематика является надежной основой воспитания чувства патриотизма, формирования предусмотрительной основы воспитания чувства патриотизма и бережного отношения к культурно-историческому наследию народа. По мнению автора, когда поэт воспевает Родину, перед его глазами стоят высокие горы, села, горные тропы, могучие реки и ледяные и чистые родники, хлопковое поле и т.п.. Стихи «Кишлак», «Я тебя воспеваю как мать», «Таджикскому краю», «Признание в любви» выражают чувства любви к родине.

Ключевые слова: патриотизм поэзия, Ашур Сафар, педагогика, развитие интереса к истории своего края, культурно-историческое наследие, развитие личности подрастающего поколения.

PEDAGOGICAL AND PATRIOTIC IDEAS IN POETRY OF ASHUR SAFAR

The author in this article considers the features of pedagogical and patriotic ideas in the poetry of Ashur Safar, and analyzes historical events, pedagogical sources and their use on the basis of numerous studies of domestic and foreign researchers, textbooks, the poetic heritage of the poet, electronic sources, reveals the theme, content and use of this textbook in the poetry of Ashur Safar. Patriotic themes are a reliable basis for fostering a sense of patriotism, forming a prudent basis for fostering a feeling of patriotism and respect for the cultural and historical heritage of the people. According to the author, when the poet praises the Motherland, he sees high mountains, villages, mountain trails, mighty rivers and ice and clean springs, a cotton field, etc., verses “Kishlak”, “I sing you like a mother,” “Tajik land”, “Declaration of love” express feelings of love for the homeland.

Key words: patriotism, poetry, Ashur Safar, pedagogy, the development of interest in the history of his land, cultural and historical heritage, personality development of the younger generation.

Сведения об авторе: ***Саодати Рахмонали*** - Кулябский государственный университет имени А. Рудаки, ассистент кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734065, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. E-mail: **Saodat@mail.ru.** Телефон: **(+992) 918-13-30-90**

Information about the author: ***Saodati Rahmonali***–Kulob State University named after A. Rudaki, assistant of the Tajik language department. **Address:** 734065, Kulob town, street S. Safrov 16. Phone: **(+992) 918-13-30-90.** E-mail: **Saodat@mail.ru**

УДК:37.0.(575.3)

ИСТИФОДАИ ТИК БАРОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ТАЪЛИМӢ ВА ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ МАОРИФ

Мирзоев Р.Р., Файзалии Мирзоалӣ
Донишгоҳи тиҷорати Тоҷикистон

Бар ақидаи мо, ҷанбаи навбатии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълим ин таъмини сифати таълимоти умумӣ мебошад. Дар сохтори ташаккулёфтаи таълимоти умумӣ масъалаи дастрасии он дар сатҳи нисбатан баландтар назар ба муассисаи таълимии алоҳида ҳал карда мешавад. Ҳалли масъалаҳои саводнокии компютерии умум аз ҳисоби ташаккули донишҳои асосии истифодабарандаи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникаи ҳисоббарор дар байни донишҷӯён ва омӯзгорон. Мавҷуд будани фармоиши иҷтимоӣ аз ҷониби ҷомеа, ки ба васеъшавии воқеии андоза ва афзоиши сифати омодасозии мутахассисони баландихтисосе, ки дар сатҳи зарурӣ ТИК-ро дар фаъолияти касбиашон истифода мебаранд, боис мешавад. Барои амалисозии иттилоотонии маълумоти олии касбӣ, мактабҳои олӣ бояд амалҳои зеринро иҷро кунанд:гузариш ба омодасозии бисёрсатҳа, таълими модулӣ ва омӯзиши курсҳои байнифаннӣ;-истифодаи умуми компютерҳо;-ташкили бонкҳои маълумотии компютерӣ ва низомҳои иттилоотӣ;-автоматикунонии идоракунии раванди таълим ва назорати компютерии дониши донишҷӯён;-ҷорисозии технологияҳои нав ва технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим;-коркард ва азхудкунии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии мутобиқ: тесткунонии компютерӣ, низоми автоматии омӯзиш, иттиҳодияҳои таълимӣ-методӣ.

Иттилоотонии маориф имрӯзҳо ҳамчун қисми ҷудонопазири иттилоотонии ҷомеа ва дар маҷмӯъ ҳамчун омили шартии гузариш ба шакли ташкили баланди ҳастии маданият, вақте ки дар баробари рушди сохторҳои иттилоотӣ, ҷараёни технологиякунонии тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ба амал бароварда мешавад, баррасӣ мешавад. Ба вуҷуд омадани ҳар гуна захираҳои электронии таъйиноти таълимӣ дошта, заминаи бисёрсатҳаи иттилоотӣ дар шакли тасвирҳои графикӣ, маълумоти аудиовизуалӣ, садобарор, матнӣ ва ғ.-ро ҳамчун муҳити хосси инсон ташкил мекунад [5,с.4].Феълан, дар шароити иттилоотонии ҷомеа, вақте ки таркиб ва ҳаҷми захираҳои таъйиноти таълимӣ дошта тағйир меёбанд, дар соҳаи омодасозии мутахассисон дар мактабҳои олӣ тақсимоти талабот ба хизматрасониҳо ба амал меояд ва дар ҷараёни қабули қарор эҳтиёҷоти иттилоотӣ дар сатҳҳои гуногун меафзояд. Маълум аст, ки дар ҷаҳони муосир мунтазам ҷараёни мукаммалгардонии раванди маориф, ҷорисозӣ ва ҷустуҷӯи усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои муносиби таълим, ки ба эҳтиёҷоти амалии ҷомеа ҷавобгӯянд, гузашта истодааст. Дар соҳаҳои асосии фаъолият талабот ба мутахассисони баландихтисосе, ки диплом ва ихтисоси муайянро пас аз омодасозии махсус дар муассисаҳои таълимии маълумоти касбии иловагӣ ва олӣ гирифтаанд, бисёр аст ва маҳз онҳо қадр карда мешаванд. Нақши махсуси технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар рушди илмӣ-техникии ҷамъият ва маориф аз он иборат аст, ки ҷараёни гирифтани донишҳои нав, ҳамчунин паҳнкунӣ ва азхудкуниро дар ҷомеа метезонад. Ҳамин тариқ, баландшавии сифати зеҳни иҷтимоии ҷомеа ва захираҳои башарӣ шуда мегузарад [4,с.4]. Тамоюли навбатии истифодаи ТИК дар раванди таълим ин рушди низоми қатънашавандаи таълим мебошад, ки бояд ба воситаҳои самараноки баҳодиҳӣ ва муқоисаи сифати хизматрасониҳои маориф дар муассисаҳои таълимии гуногуни маҳалҳои гуногун такя кунад. Қумаки муҳим дар идоракунии таълим ин технологияҳои муосири мониторинг мебошад. Дар роҳи рушд ва ҷорисозии технологияҳои мониторингӣ бояд як қатор масъалаҳои таъминоти барномавӣ ва техникӣ, масъалаҳои кадрӣ (аттестатсияи кадрҳо, азнавтайёркунӣ, сатҳи нави омодасозӣ) ва масъалаҳои иҷтимоӣ-равонӣ (роҳҳои нави идоракунии сифати таълим, муносибатҳои мутақобилаи мактабҳои олӣ ва мақомоти идоракунӣ ва ғ.) ҳал карда шаванд. Аз ин лиҳоз, ҷорисозии зудтари технологияҳои мониторингӣ дар тамоми сохтори таълим онро дар назар дорад, ки масъулият ва захираҳо ба омӯзгоре, ки кори мазкурро иҷро мекунад, дода мешавад [4,с.24-25]. Баҳодиҳии самаранокии истифодаи технологияҳои муосири омӯзиш, бахусус технологияҳои иттилоотӣ, дар раванди таълим яке аз вазифаҳои навини касбии ҳайати профессорӣ-омӯзгории мактаби олӣ мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур зарурати асоснокунӣ ва интихобро барои мақсадҳои мазкури меъёрҳои самаранокии дидактикӣ пеш меорад, ки имкони гузаронидани санҷишҳои омӯзгории муайянро медиҳанд. Вале афсӯс, ки то ба имрӯз дар мактабҳои олӣ оид ба масъалаи мазкур роҳи ягона ёфт нашудааст. Ин бо таҳлили гузаронидашудаи адабиёти илмӣ-омӯзгорӣ, дар тафсири мафҳумҳои ба мисли «меъёрҳои самаранокии дидактикӣ» ва «самаранокии дидактикӣ» тасдиқ мегардад [2,с.46]. Компютеркунонии тамоми сатҳҳои маориф талаботи исроркоронаи замона ва вазифаи умумидавлатии иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон

мебошад. Яке аз самтҳои асосӣ дар компютеркунонии мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва маълумоти олӣ ин ҷорисозии васеи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар таълим мебошад. Амалияи истифодаи ТИК ҳамчун восита ва муҳити таълим дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ, нишон медиҳад, ки компютер дар бисёри ҳолатҳо барои омӯзиши фанни информатика истифода бурда мешавад. Дар омӯзиши фанҳои дигар танҳо тасодуфӣ истифода мешаванд. Барои истифодаи ТИК баландбардории сатҳи омодасозии касбии омӯзгорони мактабҳои миёна зарур аст, яъне мукаммалгардонии ташаккули маҷмӯи хусусиятҳои шахсӣ, ки сатҳи зарурии худташкилотиро дар фаъолияти касбии худ доир ба истифодаи ТИК таъмин мекунад [1,с.12]. Ғайр аз ин, низоми омодасозии муҳандисӣ-техникии ҳайати корӣ, ва маъмурони системавӣ лозим аст. Барои омодасозии донишҷӯён, доир ба ихтисосҳои зикргардида барномаҳои таълимӣ барои ҳайати маъмурӣ-идоракунӣ ва омӯзгорӣ зарур аст [4,с.9].

Тарафи дигари масъалаи компютеркунонии маориф ин эҳтиёҷи пурраи илмии ҳамаи тарафҳои компютеркунонии ҷараёни таълим мебошад. Ба вуҷуд омадани компютер тадқиқотҳои бунёдии худи раванди нави таълим (кори тӯлонӣ дар компютер), хусусияти хосси азхудкунӣ ва ҷараёни дарки иттилооти компютерӣ, тағйирот дар механизмҳои кори хотира, таҳияи меъёрҳои нави санитарӣ-гигиенӣ барои кор дар компютер, дар шароити мактаб, мактаби олӣ ва ғ.–ро фаъол гардонид. Ғайр аз ин, маводҳои компютерӣ, аз ҳисоби хусусияти хос доштанаш, ба миқдори зиёди навовариҳои методӣ ҳаёт бахшид. Таҳлил ва банизомдарории тамоми маҷмӯи коркардҳо, ошкор кардани асосҳои принсипиалӣ дар онҳо ва муттаҳидсозии онҳо ба низоми пурраи тасаввуроти илмӣ дар бораи илми омӯзгории асри XXI – ин ҳадди дуюми бузургтар ва муҳимтари масъалаи компютеркунонии маориф мебошад [3]. Аз як тараф, дар давраи ҳастии худ, инсоният хеле бисёр маълумот ва ҳолатҳои навро аз соҳаҳои гуногуни ҳаёт ҷамъоварӣ кардааст, ки зарурати банизомдарории онҳо ба вуҷуд омадааст. Аз тарафи дигар, ва васеъшавии ҳаҷми иттилоот мушкилиҳоро дар азхудкунӣ ба вуҷуд овард, ғайрисамаранок будани усулҳо ва муносибатҳои технологияҳои анъанавиро, ки дар педагогика истифода бурда мешаванд, ошкор намуд. Инро ба асос гирифта, Е.В. Ширшов дар кори диссертатсионии худ «Таъминоти низомӣ-дидактикии раванди таълимӣ дар мактабҳои олӣ дар шароити иттилоотонии ҷамъият» таҳлили пурраи тарҷеии на танҳо адабиёти равонӣ-омӯзгорӣ, балки аз ҷумла натиҷаҳои тадқиқотҳои илмиро дар соҳаи таъминоти умумиилмӣ ва дидактикии раванди таълимро гузаронид. «Таҳлили маводҳои нашршуда, - менависад дар кори худ Е.В Ширшов, - оид ба масъалаи мазкур нишон дод, ки дар адабиёти равонӣ-омӯзгорӣ ва илмӣ намудҳои таъминот ба мисли ташкилӣ, омӯзгорӣ, методӣ, дидактикӣ, технологӣ, иттилоотӣ ва пайвастшавии онҳо – иттилоотӣ-методӣ, ташкилӣ-омӯзгорӣ ва ғайра татбиқ ва баррасӣ мегарданд. Дар ин гуногуншаклӣ моҳияти мафҳуми «таъминоти низомӣ-дидактикӣ» ҳамчун гурӯҳи алоҳида дар илми омӯзгорӣ баррасӣ нашудааст» [5,с.26].

Ҳамин тариқ, ташкили дастрасии васеъ ва озод ба захираҳои зарурии таълимӣ, дар амал ба ҳамкории муассисаҳои таълимии сатҳҳои гуногун оид ба сохтани фазои маҳаллии таълимӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Ильясова Р.А. Теория и практика профессиональной подготовки будущих учителей к использованию информационно-коммуникативных технологий: автореф. дис. …докт. пед. наук / Р.А. Ильясова. - Республика Казахстан, Туркестан: МКТУ, 2010. – 55 с.
2. Кодиров К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе /К.Б.Кодиров, А.Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с.
3. Шарипов Ф.Ф. От информатики к информационной культуре / Ф.Ф. Шарипов. - Душанбе: Ирфон, 2009. - 187 с.
4. Шепелева Р.П. О создании единого информационного образовательного пространства на примере университетского комплекса ДВГУ // Проблемы современного образования. Информационные технологии в средней школе: Сб. материалов конф. 3-й Всероссийской научно-практической конф. г. Владивосток 5-6 ноября 2002 г. Владивосток, 2002 С. 4-25.
5. Ширшов Е.В. Системно-дидактическое обеспечение образовательного процесса в вузе в условиях информатизации общества: дис. … док. пед. наук / Е.В.Ширшов. – Архангельск: АГТУ, 2009. – 528 с.

ИСТИФОДАИ ТИК БАРОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ТАЪЛИМӢ ВА ИДОРАКУНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ МАОРИФ

Дар мақолаи мазкур, оид ба истифодаи ТИК барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва идоракунии раванди таълим дар низоми маорифи ҶТ маълумот дода шудааст. Коркарди барномаҳои компютеркунонӣ ва иттилоотонии мактабҳои таҳсилоти умумии миёна ва мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди низоми бефосилаи таълим, баҳодиҳии самаранокии истифодаи технологияҳои муосири иттилоотии таълимӣ дар раванди таълим, компютеркунонии соҳаи маориф, баланд бардоштани сифати таълим, омодасозии коркунони муҳандисӣ-техникӣ ва ғайра, воситаҳои асосии истифодабарии ТИК дар раванди таълим шуданд. Тибқи консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати инноватсионӣ дар соҳаи технологияҳои таълим яке аз афзалиятҳои асосии рушди он ба ҳисоб меравад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» нақши баландшудаи зернизомро, ки коркард ва ҷорисозии технологияҳои

нави таълимро дар амалияи мактабҳои олӣ дар шароити ислоҳоти сохторӣ-мазмунии маълумоти олӣ таъмин мекунад, нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: технология, ТИК, шабакаҳои ҳисоббарор, техникаи ҳисоббарор, интернет, МЭҲ, телекоммуникатсия.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ ДЛЯ РЕШЕНИЯ УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ И УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОМ ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье приведена информация об использовании ИКТ для решения учебных задач и управления процееса обучения в системе образования Республики Таджикистан. Разработка программ компьютеризации и информатизации средних общеобразовательных учреждений и высших учебных заведений Республики Таджикистан, развитие системы непрерывного образования, оценка эффективности использования современных образовательных технологий в процессе обучения, компьютеризация сферы образования, повышение качества обучения, подготовка инженерно - технических кадров и т.д. стали основными способами использования ИКТ в процессе обучения. В соответствии с концепцией развития профессинального образования в Республике Таджикистан инновационная политика в сфере технологий обучения является одним из основных приоритетов ее развития. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» показывает возрастающую роль подсистемы, которая обеспечивает разработку и внедрение новых технологий обучения в практику высших учебных заведений в условиях структурных реформ сферы высшего образования.

Ключевые слова: технология, ИКТ, вычислительные сети, вычислительная техника, интернет, ЭВМ, телекоммуникация.

USE OF ICT FOR SOLUTION OF EDUCATIONAL PROBLEMS AND MANAGEMENT OF THE LEARNING PROCESS IN THE EDUCATION SYSTEM

This article provides information on the use of ICT for solving educational problems and managing the learning process in the education system of the Republic of Tajikistan. Development of programs for computerization and informatization of secondary educational institutions and higher educational institutions of the Republic of Tajikistan, development of a continuing education system, evaluation of the effectiveness of the use of modern educational technologies in the learning process, computerization of the education sector, improving the quality of education, training of engineering and technical personnel, etc. became the main ways to use ICT in the learning process. In accordance with the concept of development of vocational education in the Republic of Tajikistan, an innovative policy in the field of educational technologies is one of the main priorities for its development. The Law of the Republic of Tajikistan “On Education” shows the growing role of the subsystem, which ensures the development and implementation of new educational technologies in the practice of higher educational institutions in the context of structural reforms in the field of higher education.

Key words: technology, ICT, computer networks, computer technology, Internet, computers, telecommunications.

Сведения об авторах: ***Мирзоев Рахмонали Раджабович*** – Таджикский государственный университет коммерции, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом дистанционного обучения. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Дехоти, ½. E-mail: **r_mirzoev1966@mail.ru**. Телефон: **918-63-62-37**
Файзали Мирзоали – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the authors: ***Mirzoev Rahmonali Rajabovich*** - Tajik State University of Commerce, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Distance Learning Department. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti Street 1/2. Tel.: **918-63-62-37.** E-mail: **r_mirzoev1966@mail.ru**
Faisali Mirzoali –Tajik National University, doctoral candidate Ph.D. of the University Department of Pedagogy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17

УДК:371. (575.3)

ШАКЛ ВА УСУЛҲОИ ҲАМКОРИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ ВА ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Олимова Г.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мундариҷаи ҳамкории мактаб ва истеҳсолот дар тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ гуногунмазмун мебошад ва тамоми раванди омӯзиш ва тарбияро дар мактаб дар бар мегирад. Тарбияи ахлоқӣ ба омӯзгор имконият медиҳад, ки мактаббачагонро бо бисёр касбу корҳо шинос намояд ва шавқу рағбати онҳоро нисбати он зиёд намояд. А.С. Макаренко дар ин бобат чунин мегӯяд: «Чизе ки мо ихтисоси баланд меномем, ин дониши қатъӣ ва мураттаб, маҳорат, санъат, дастони гул доштан, овози на он қадар баланд ва гапҳои беҳуда назадан, тайёрии доимӣ ба кор – ана ҳамин кӯдаконро бисёртар ба худ ҷалб мекунад» [1,с.107]. Дар меҳнати эҷодӣ, ки бо омӯзиш алоқаманд аст, тамоми қобилияти хонандагон ва хусусиятҳои ғоявӣ-ахлоқии шахсияти онҳо инкишоф меёбад. Махсусан, дар давраи гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ва ба даст овардани истиқлолият, дар ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, мутахассисони дараҷаи ихтисосашон баланд ва соҳибтаҷриба лозиманд. Барои ҳамин ҳам тарбияи истеҳсоливу ахлоқии ҷавонон хеле зарур аст. Мавҷудияти ояндаи давлати тоҷикон бе инкишофи ин номумкин аст. Омӯзгори таълими меҳнат дар тарбияи истеҳсолӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ нақши

асосиро мебозад. Тайёрии техникии тарбияи ахлоқӣ имконият медиҳад, ки хонандагон дар қонунияти умумии механизм ва истифодаи иншооти техникӣ, дурнамо ва роҳҳои пешравии техника дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот мавқеи худро муайян кунанд.

Барои бомуваффақият гузаронидани мавқеи касбӣ, омӯзгор мазмуни асосии назариявии ин равандро бо хонандагон бояд донад, истифодаи дурусти шакл ва усулҳои мавқеи касбии хонандагонро ба роҳ монад. Меҳнати одамоне, ки дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ машғуланд, шакли гуногуни фаъолиятро дар бар мегирад, ки дар вақти бо онҳо шинос шудан, хонандагон ба ҳаёти оянда, ба меҳнати эҷодӣ тайёр мешаванд.

Омӯзиши меҳнат ба хонандагон танҳо бо дарсҳои мактабӣ маҳдуд карда намешавад. Қариб 80%-и толибилмони синфҳои болоӣ дар як сол як бор дар бригадаҳои истеҳсолӣ, лагерҳои меҳнату беҳдошти ҷавонону наврасон ва дигар иттиҳодияҳои меҳнатии хонандагон кор мекунанд. Дар маҳфилҳои «Техникони ҷавон» ва дар клубҳои техникӣ ҳазорон толибилмон дар вақти холигӣ бо моделсозӣ, нақшакашӣ ва сохтани мошину асбобҳо машғуланд. Ин машғулиятҳо савияи фаҳмиши техникии толибилмонро баланд бардошта, муҳаббати онҳоро нисбат ба меҳнат ва техника меафзоянд, ташаббускорӣ ва тафаккури эҷодии онҳоро ривоҷу равнақ медиҳанд.Омӯзиши хонандагон ба малакаҳои меҳнатӣ ин тайёрии онҳо ба меҳнатро ифода намекунад. Шакли аз ҳама маъмули ҷалб намудани толибилмон ба меҳнати манфиатовари ҷамъиятӣ ва меҳнати самарабахш ин иттиҳодияи меҳнатии мактаббачагон мебошад.Иттиҳодияи меҳнатии мактаббачагон ин бригадаҳои истеҳсолии талабагон, лагерҳои меҳнату беҳдошти ҷавонону наврасон, коллективи меҳнатии хонандагони синфҳои болоӣ, ҷангалбонии мактабӣ ва ғ. бо принсипҳои ихтиёрӣ ва худидоракунӣ барои меҳнати истеҳсолии муштарак ва фаъолияти берунӣ ташкил карда шудаанд. Иттиҳодияи меҳнатии мактаббачагон дар тарбияи ахлоқӣ, самти касбии онҳо ҳангоми тайёрӣ ба мақоми эҷодӣ ва бошуур дар истеҳсолот нақши муассир доранд. Системаи тарбияи меҳнатӣ бояд тамоми шаклҳо ва усулҳоеро истифода барад, ки истифодаи оқилона ва мақсадноки кори фоиданоки иҷтимоӣро масъулият барои саҳми шахсии коллектив дар рушди некуаҳволии иҷтимоӣ, таъмин кунанд.

Шаклҳои тарбияи ахлоқӣ чунинанд:воситаҳои ҳавасмандкунии маънавӣ ва моддӣ;муаррифии имкониятҳо барои такмил додани қобилияти онҳо;тайёр намудани насли наврас ба меҳнат бо усулҳои тарбияи оилавӣ ва дар муассисаҳои таълимӣ;истифодаи воситаҳои ахбори умум барои тарбияи ахлоқӣ. Харламов И.Ф. шаклҳои нави равшанкунандаи фаъолияти меҳнатиро пешниҳод намудааст. Дар тарбияи фаъолияти меҳнатӣ ва эҳтироми арзишҳои моддӣ шаклҳои ташкили меҳнат нақши муҳим мебозанд. Муҳимтарини онҳо чунин мебошанд:

а) таъсиси бахшҳои талабагон барои анҷом додани кори муайян. Инҳо метавонанд гурӯҳҳои доимие бошанд, ки дарахтони мевадиҳандаро дар саҳни мактаб нигоҳубин кунанд. Гурӯҳҳои муваққатӣ барои корҳои тасодуфӣ, масалан барои тарроҳии бинои мактаб барои идҳои омадаистода, барои ҳамкорӣ бо роҳбарон ташкил карда мешаванд;

б) гирдоварӣ ва рушди анъанаҳои меҳнатӣ дар мактаб, ба монанди тайёрӣ ва баргузории иди анъанавии «Рӯзи меҳнат» дар мактаб, ё ин ки иди «Ҳамчун туҳфа ба мактаб», вақте ки талабагон асбобҳои аёнӣ месозанд, тарҳсозӣ мекунанд ва хиёбонҳои ёдгориро тарроҳӣ мекунанд;

в) дар солҳои охир кооперативҳои истеҳсолӣ дар мактабҳо ташкил карда шудаанд, ки дар онҳо талабагони синфҳои болоӣ фаро гирифта мешаванд ва барои меҳнати худ маблағи пулӣ туҳфа мегиранд;

г) шакли самараноки фаъолияти меҳнатӣ – ин вазифаҳои меҳнатии инфиродие мебошанд, ки ба талабагон аз тарафи омӯзгорон ва созмонҳои талабагӣ дода мешаванд.

Дар методикаи таълими меҳнат муайян кардани тартиби иҷрои кори пешниҳодшуда, тақсимоти масъулиятҳо байни талабагон, тақсимоти масъулият дар самтҳои ҷудогонаи меҳнат ва муайян кардани шакли ҷамъбасти натиҷаҳо ва иҷрои корҳо муҳим мебошад.

Намоиши амалии усулҳои меҳнат ва риояи қоидаҳои бехатарӣ дар вақти кори талабагон хеле муҳим мебошад. Идоракунии худи раванди меҳнат, ки ба толибилмон дар таҳия кардани усулҳои оқилонаи татбиқи он кумак мерасонад, аҳаммияти бузург дорад.

Шаклҳои асосии роҳбарии касбии туфайлӣ, ки тавассути он маълумоти касбӣ ва таълими касбии донишҷӯён амалӣ карда мешаванд, аз инҳо иборатанд: дарс дар семинарҳои омӯзишӣ, экскурсия ба корхона, гуфтугӯи роҳнамоии касбӣ, озмунҳо: "Беҳтарин касб", шомҳои техникӣ, ҳафтаи технологӣ ва меҳнат, омода кардани эссе, нашри албомҳо, монтажи аксҳо дар бораи касбҳо, маҳфилҳои мутахассисони оянда ва ғ.

Дарсҳо дар устохонаҳои омӯзишӣ шакли асосии ташкили идоракунии касб дар ҷараёни тарбияи меҳнатӣ мебошанд. Вобаста ба мундариҷаи он мушкилоти зерини роҳнамоии касбӣ бояд ҳалли худро ёбанд: - тарбияи муносибати масъулиятнок ба интихоби касб, ҳавасмандкунии дуруст ба фаъолияти касбӣ; - муносибати мусбат ба намудҳои гуногуни кор. Мисоли возеҳи истифодаи принсипҳои ҳисоби иқтисодӣ дар ташкили таълими истеҳсолӣ ва меҳнатии толибилмон, таҷрибаи устохонаҳои таълимии

мактаби миёнаи №56-и ноҳияи Синои шаҳри Душанбе мебошад. Аз лаҳзаи таъсисашон устохонаҳои мактабӣ бо истеҳсоли таҷҳизот барои лабораторияҳо дар муассисаҳои таълимӣ машғул мебошанд.Намунаи дигари ташкили хуби таълими истеҳсолӣ ва меҳнатӣ таҷрибаи мактаби №89 мебошад. Соли 2012 дар ин мактаб устохонаҳои хуби таълимӣ ва истеҳсолӣ таъсис дода шуданд. Дере нагузашта, дар онҳо истеҳсоли маҳсулоти бозоргир ташкил карда шуд. Бачаҳо аз истеҳсоли либосҳои гуногун, лавозимоти ошхона ва чанд маҳсулоти дигар сар карданд. Ин мактаб ягон корхонаи сарпараст надорад ва ҳеҷ гоҳ надошт. Аз ин рӯ, устохонаҳои омӯзишӣ ва истеҳсолӣ солҳо дар ҳисоби хоҷагӣ қарор доштанд ва дар асл онҳо як корхонаи хурди саноатӣ мебошанд, ки ҳама унсурҳои муҳимми сохтори корхона: истеҳсолот, фурӯш, таъминот ва дигар хизматрасониҳоро доранд. Ҳамаи ин ба талабагон имкон медиҳад, ки бо принсипҳои асосии ташкили истеҳсолоти муосир аз наздик шинос шаванд. Тавре ки дар боло қайд гардид, яке аз вазифаҳои асосии омӯзгор ва мактаб ин ташаккул додани муносибати мусбӣ нисбати меҳнат дар байни хонандагони мактаб мебошад. Самаранокии таълими меҳнат бо ҳавасмандкунии донишҷӯён алоқаманд аст. Бо мақсади муайян кардани дараҷаи ҳавасмандгардонии хонандагон дар синфи ҳаштуми мактаби миёнаи №82-и ноҳияи Синои шаҳри Душанбе омӯзиши соҳаи ҳавасмандгардонии хонандагон гузаронида шуд. Таҳлили маводҳоро гузхаронида, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳавасмандӣ дар хонандагони синфи 8 "Б" аз ҳама бештар ташаккул ёфтааст. Дар ин ҷо 74% кӯдакон шавқу ҳаваси зиёд ба таҳсил доранд. Дар синфи 8 «Д» 58% чунин талабагон ва дар синфи 8 «А» танҳо 54,2% кӯдакон ҳавасмандӣ ба меҳнату таҳсил доранд.

Хонандагони синфи 8 «Д», ба саволи: «Чаро таҳсил мекунед?» чунин ҷавоб доданд:

- Ман мехоҳам таҳсил кунам (6).
- Мехоҳам саводнок бошам (4).
- Мехоҳам дониши амиқи амиқ ба даст орам (5).
- Ин вазифаи ман аст (1).
- Ман мехоҳам мустақилона кор карданро ёд гирам (2).
- Ман мехоҳам доно бошам (1).
- Волидон маро маҷбур мекунанд (1).

Ҳамкории оила, мактаб ва ҷомеа шакли муҳимми тарбияи ҳамаҷонибаи насли наврас мебошад. Ҳоло тарбияи фарзанд дигар кори шахсии як оила набуда, он аз ҷомеа ҳам вобаста аст. Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» яке аз қадамҳои муҳим дар ин самт мебошад.Аз рӯйи таҳлили ҳамкориҳои мактаб бо волидон ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамкории муштарак байни оила ва мактаб шакли муҳимми тарбияи ахлоқии хонандагон мебошад. Мулоқоти волидон бо устодон яке аз шаклҳои муҳими ҳамкории оила ва мактаб мебошад. Маҷлисҳои умумии падару модарон дар мактабҳо дар тӯли сол бояд се-чор маротиба гузаронида шаванд ва дар он бояд масъалаҳои муҳимми марбут ба ҳаёти мактаб баррасӣ карда шаванд. Маҷлисҳои падару модарон дар як семоҳа бояд як ё ду маротиба гузаронида шаванд.

Одатан, дар маҷлиси падару модарон муаллим ду масъаларо баррасӣ мекунад: муваффақияти хонандагон ва рафтори онҳо дар мактаб ва тарғиби дониши педагогӣ. Барои муаллими нав кор ва камтаҷриба гузаронидани маҷлиси падару модарон мушкил аст, зеро дар синф хонандагони беинтизом ва қафомонда мавҷуданд. Муаллимони соҳибтаҷриба дар маҷлисҳои волидайн, одатан, тавсифи объективии синфро бо натиҷаҳои фаъолият ва рафтори хонандагон медиҳанд, инчунин онҳоеро номбар мекунанд, ки муваффақ нестанд ва ҳамзамон волидонро илҳом мебахшанд, ки агар онҳо якҷоя кор кунанд, онҳо метавонанд зуд ин вазъиятро ислоҳ кунанд. Агар ба падару модар танқид таъсир нарасонад, пас муаллим бояд аз созмонҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ барои кумак муроҷиат кунад. Таълими педагогии падару модарон ҳам қисми муҳимми кори омӯзгорон мебошад.Яке аз воситаҳои муҳим ва таъсирбахши тарбияи педагогии волидайн – ин суҳбати инфиродӣ бо онҳо мебошад. Дар ин раванд, муаллим вазифаҳои волидонро дар таълим оид ба ошкор кардани камбудиҳо ба таври возеҳу равшан баён мекунад, воситаҳои хуби таъсир расониданро ба хонанда бо назардошти хусусиятҳои ӯ ва шароити зиндагии оилавии ӯ қайд мекунад. Бо мақсади маърифатнок намудани волидону омӯзгорон дар бисёре аз муассисаҳои таълимӣ, хусусан дар муассисаҳои таълимии №89, 82, 56-и шаҳри Душанбе ва №1, 3-и шаҳри Ваҳдат, конфронсҳои волидон дар мавзӯъҳои мухталиф оид ба тарбияи ахлоқии хонандагони мактабҳо ва табодули таҷриба бо падару модарон баргузор карда мешаванд. Инчунин, муҳокимаи масъалаҳои алоҳидаи таълим (интизом, дӯстии кӯдакони калонсолтар бо хурдтар ва ғ.) гузаронида мешаванд. Таълими педагогии падару модарон бо назардошти синну соли кӯдакон ба роҳ монда мешавад. Мавзӯъҳо, мубоҳисаҳо, лексияҳо, конфронсҳо барои волидони кӯдакони синни томактабӣ, хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва мактабҳои миёна алоҳида таҳия карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки волидон як қатор саволҳоеро, ки ба тарбияи кӯдакони синну соли гуногун хосанд, матраҳ кунанд.Дар таълими педагогӣ баҳсҳо оид ба масъалаҳои тарбияи

ахлоқӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Барои маводи ибтидоӣ мақолаҳо аз маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ва дигар маводҳо истифода бурда мешаванд, ки ба шаклҳои таълими муайян бахшида шудаанд. Дар айни замон, дар бисёр муассисаҳои таълимии ҷумҳурии мо чунин шаклҳои тарбияи педагогии волидайн, ба монанди лексияҳои волидайн, донишгоҳи падару модарон, мактабҳои модарон ва падарон вуҷуд доранд. Кор бо волидон на танҳо дар муассисаи таҳсилоти умумӣ, балки дар ҷои зист ва корхонаҳо низ ба роҳ монда мешавад. Иттифоқҳои касаба дар якҷоягӣ бо мактаб шӯрои таблиғотии оила ва мактабро ташкил мекунад. Чунин шӯроҳо бо падару модарон рафтори кӯдаконро берун аз мактаб муҳокима мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Макаренко А.С. Педагогические статьи, документы, письма и выступления / А.С. Макаренко // Соч. в VII томах. – М., 1958. – 435с.
2. Харламов И.Р. Педагогика / И.Р. Харламов. – М.: Просвещение, 1990. – 405с.
3. Исоев С.И. Народные традиции и опыт по трудовому воспитанию детей в семье на примере Таджикистана: автореф. дисс. канд. пед. наук / С.И. Исоев. -М., 1980. – 23с.
4. Кушнер Ю.З. О трудовом воспитании молодёжи / Ю.З. Кушнер, В.А.Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1983. – 254с.
5. Нурмухамедов М. Управление организацией труда в промышленности / М. Нурмухамедов. – Душанбе, 1987. – 158с.

ШАКЛ ВА УСУЛҲОИ ҲАМКОРИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ ВА ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф шакл ва усулҳои ҳамкории волидайни хонандагони синфҳои болоӣ бо муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳуриро баррасӣ намудааст. Аз таҳлили кори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо волидайни хонандагон метавон хулосае баровард, ки ҳамкории оила ва мактаб шакли муҳимми тарбияи ахлоқии мактаббачагон мебошад. Мундариҷаи ҳамкории мактаб ва истеҳсолот дар тарбияи ахлоқии мактаббачагон гуногун мебошад ва он тамоми ҷараёни таҳсил ва тарбия дар мактабро фаро мегирад. Он ба омӯзгор имкон медиҳад, ки талабагонро бо бисёр касбҳо шинос намояд ва шавқу рағбати онҳоро нисбат ба меҳнат бедор намояд. Маърифати педагогии волидайн бо назардошти синну соли кӯдакон сохта мешавад. Мавзӯи суҳбатҳо, лексияҳо ва конфронсҳо барои волидайни кӯдакони синни томактабӣ, синни хурди мактабӣ ва синфҳои болоии мактаббачагон алоҳида коркард карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки дар назди волидайн як қатор масъалаҳои махсус оиди тарбияи кӯдакони синну соли гуногун гузошта шаванд. Дар маърифати омӯзгорӣ ҷойи намоёнро сӯҳбатҳо ва баҳсҳо оиди тарбияи ахлоқии мактаббачагон ишғол мекунанд.

Калидвожаҳо: тарбияи ахлоқӣ, хонанда, муаллим, волидайн, тарбияи истеҳсолӣ-меҳнатӣ, коллективҳои истеҳсолӣ, муассисаи таҳсилоташон умумӣ, ҷавонон.

ФОРМА И МЕТОДЫ ВЗАИМОСВЯЗИ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ И ПРОИЗВОДСТВА В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В настоящей статье автор рассматривает формы и методы взаимодействия общеобразовательных учреждений с родителями старшеклассников в нашей республике. Анализ работы школы с родителями позволяет сделать вывод, что совместная работа между семьёй и школой является важной формой нравственного воспитания школьников. Содержание нравственного взаимодействия школы и производства по нравственному воспитанию старшеклассников является разнообразным, охватывает весь процесс обучения и воспитания в школе. Содержание нравственного обучения даёт возможность учителю ознакомить учащихся со многими профессиями, воспитать интерес к ним. Педагогическое просвещение родителей строится с учётом возраста детей. Тематика бесед, лекции и конференций разрабатывается отдельно для родителей дошкольников, младших школьников и старшеклассников. Это даёт возможность поставить перед родителями ряд специфических вопросов для воспитания детей разного возраста. В педагогическом просвещении очень важное место занимают диспуты по вопросам нравственного воспитания школьников.

Ключевые слова: нравственное воспитание, старшеклассники, преподаватель, родители, производственно-трудовое воспитание, производственные коллективы, общеобразовательные учреждения, молодёжь.

FORMS AND METHODS OF INTERACTION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND MANUFACTURING TO THE MORAL UPBRINGING OF HIGH SCHOOL PUPILS

In the present article the author considers forms and methods of interaction of educational institutions with parents of high school pupils in our Republic. Analysis of the work of the school with parents leads to the conclusion that the joint work between the family and the school is an important form of moral education of schoolchildren. The content of moral cooperation between schools and the implementation of the moral education of pupils is diverse, covers the entire process of training and education in school. The content of moral education enables the teacher to acquaint students with many professions, to raise interest in them. Pedagogical education of parents is based on the age of children. Topics of conversations, lectures and conferences are developed separately for parents of preschool children, primary school children and high school students. This makes it possible to put in front of parents a number of specific issues for the education of children of different ages. In pedagogical education, a very important place is occupied by debates on the moral education of schoolchildren. In this article the author has tried to analyze the role of production teams in industrial education of the pupils with the aim of realizing social essence and features of labor education of working youth, patterns and trends of its improvement in the production team and improve its effectiveness in accordance with the requirements of the work, determining the role of production teams in production and labor education of pupils, revealing its specific features and functions, disclosure of the dialectic interrelation with other forms of education.

Key words: moral education, high school pupils, teacher, parents, industrial and labor education, production teams, educational institutions, youth.

Сведения об авторе: ***Олимова Гуландом*** - Таджикский национальный университет, преподаватель общеуниверситетской кафедры английского языка. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 93-521-96-96**

Information about the author: Olimova Gulandom - Tajik National University, lecturer at the University Department of English. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 93-521-96-96**

УДК:37.0. (575.3)

АСОСҲОИ ДИДАКТИКИИ ТАЙЁРИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Баротзода К.А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Барои ҳаматарафа инкишоф ёфтани донишҷӯён ва баланд бардоштани сатҳу сифати дониши онҳо дар низоми кредитии таҳсилот кори мустақилона нақши басо бузург мебозад. Бо мақсади дар донишҷӯён тарбия намудани мустақилият ин низом ҳатмӣ талаб менамояд, ки аввалан, дар тафаккури донишҷӯён мустақилият инкишоф дода шавад ва сипас ба донишҷӯён омӯзонидани роҳу усулҳои мустақилона тавассути роҳнамоии омӯзгор дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявии андухтаашон ниҳоят муҳим мебошад.

Кори мустақилона ин фаъолияти эҷодӣ ва инфиродии ҳар як донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар низоми кредитии таҳсилот ба ҳисоб рафта, ҳангоми иҷрои он шавқи донишандӯзии онон зиёд мегардад. Донишандӯзӣ аз донишҷӯён иҷрои кори мустақилонаро бо китоб ва омӯхтани адабиёти илмӣ, методӣ ва оммавиро тақозо менамояд. Лексия яке аз шаклҳои асосии ташкили таълим дар донишгоҳҳои олӣ ва мусаллаҳ намудани донишҷӯён бо системаи донишҳо ва маҳорати амалӣ, воситаи муҳимми тайёр намудани омӯзгорони оянда ба фаъолияти касбӣ ва дар ӯ ташаккул додани малакаҳои мустақилонаи маълумотгирӣ ҳисоб мешавад. Лексия нисбат ба китоби дарсӣ ва дигар шаклҳои донишгирии донишҷӯён бо он фарқ мекунад, ки маводи он ба донишҷӯён дар шакли шавқовар ва инкишофдиҳанда дастрас карда мешавад, лексия комёбиҳои илм ва техникаро фаро мегирад, донишҷӯёнро на танҳо бо ахбори навтарин, балки дар шакли дастрас баён намудани дониш шинос менамояд. Лексия донишҳои ҳосилшударо дар инкишоф нишон дода, алоқаи онҳоро бо ҳаёт ошкор месозад.Дар баробари ин, лексия ширкати донишҷӯёнро дар раванди таълим ба низом медарорад, диққаташонро мутамарказ менамояд, онҳоро маҷбур месозад, ки якбора якчанд **анализаторҳо,** таҳлилкунандаҳо ва имкониятҳоро ба кор баранд. Лексия донишҷӯёнро ба олами адабиёти ба ҳамон фан вобаста шинос намуда, онҳоро ба кори бонизоми эҷодӣ ҷалб намуда, нисбат ба фанни омӯхташаванда ҳавасманд мегардонад. Ҳамин тавр, лексия барои мустақилона ва ба таври эҷодӣ маълумотгирии донишҷӯён роҳбалад маҳсуб мегардад [2,с.3].

Дуруст аз худ намудани мазмуни лексия аз тайёрии пешакии донишҷӯ ба лексия вобастагӣ дорад. Аксар вақт донишҷӯён ба моҳияти он сарфаҳм нарафта, ба лексия пешакӣ тайёрӣ намебинанд, маводи дар китоби дарсӣ додашударо пешакӣ аз назар намегузаронанд.Донишҷӯ бояд пеш аз лексия бо мақсади пайдо кардани тасаввурот дар бораи мазмуни умумии лексияи оянда, дуруст дарк карда тавонистани он, фарқ кардани маводи китоби дарсӣ аз маводи тавассути лексия додаи омӯзгор, барномаи таълимӣ ё маводи китоби дарсиро бубинад. Ин ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки масъалаҳои дар китоби дарсӣ доданашударо муайян намуда, дар рафти лексия ба онҳо бештар эътибор диҳад. Кор дар болои лексия чунин маънӣ дорад, ки ба таври системанок ҳар рӯз баъд аз дарс лексияи навишташударо аз назар гузаронда, онро аз нав кор карда баромадан лозим аст, яъне барои пурмазмун ва мантиқан дурусту фаҳмо гардидани он баъзе чизҳоро аниқ кардан, мазмуни лексияро васеъ намудан ва баъзе чизҳоро илова кардан лозим меояд.

Одатан, дар болои мазмуни лексия кор карданро шартан ба се зина ҷудо менамоянд.

Зинаи якум – зинаи пешакӣ. Навиштаҷоти худро як бор хонда, дар ҳошияҳои дафтари лексия қайд кардан лозим аст, ки чиҳо аниқ ва чиҳо бояд илова карда шавад. Инчунин, дар ҳошия ҷумла ё калимаҳои нотамом, калимаҳои партофташуда ва ғайраҳоро низ бояд нишон дод. Баъд аз рӯйи китоби дарсӣ ва дигар сарчашмаҳо мавзӯъро хонда, ин камбудиҳоро нишон додан лозим аст. Корҳои техникиро низ иҷро кардан зарур аст. Аз ҷумла, дар зери фикрҳои мухталиф, ҷойҳои муҳимтарин, бобҳо, фаслҳо хат кашидан ва ғайраҳо.

Зинаи дуюм – зинаи асосӣ. Адабиёти тавсияшударо бодиққат хонда, онҳоро таҳлил карда, ҷойҳои асосиашро нишон додан, мазмуни лексияро дар асоси адабиёти хондашуда бо мисолҳо, қоидаву қонунҳо, исботҳо ва ғайра пурра кардан моҳияти ин зинаро ташкил медиҳад. Навиштаҷоти иловагиро ё дар ҳошияҳои конспект, ё дар варақу дафтари алоҳида

навиштан мумкин аст.

Зинаи сеюм – зинаи хотимавӣ. Баъди дохил намудани ҳамаи иловаю тағйирот конспектро бояд боз як бори дигар аз назар гузаронида, ба нақшаи лексия мувофиқ кунондан лозим аст. Бо мисолҳои аз ҳаёт, амалия ва таҷрибаи шахсӣ овардашуда мазмуни онро мустаҳкам намудан айни муддаост.

Чизи нофаҳморо ишора карда, бори якум, дуюм, сеюм, чорум ба он баргаштан лозим меояд, то замоне ки чизи нофаҳмо аниқ карда нашавад. Ҳамин тавр, ба таври доимӣ дар болои лексия кор бурдан, ба муаллими оянда мадад мерасонад, ки маводи барномаи таълимро амиқтар омӯзад ва аз худ намояд [2,с.3].

Ҳоло дар поён лексияи омӯзиши мавзӯи «Алоқамандии байнифаннӣ дар таълими биология»-ро зимни омӯзиши фанни методикаи таълими биология пешкаш менамоем, ки донишҷӯён аз сарчашмаҳои гуногун истифода бурда, мавзӯъро аз худ менамоянд.

Робитаи байнифаннӣ ҳангоми азхудкунии маводи назариявӣ (назария, қонунҳо, мафҳумҳо, далелҳо, методҳои илмӣ), ҳосил намудани малака ва маҳоратҳо (зеҳнӣ, умумитаълимӣ) ва шинос шудан бо проблемаҳои умумии хоҷагии халқ пайдо мешаванд. Алоқамандии фанни биологияро бо фанҳои ҷуғрофия (Ҷ), химия (Х), математика (М), физика (Ф), адабиёт (А), таърих (Т), нуҷум (Н) ва ғайраҳо чунин нишон додан лозим аст:

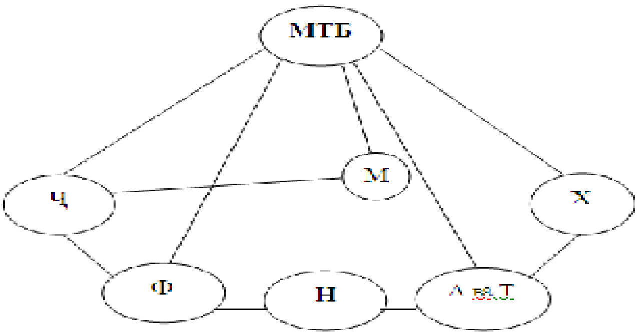

Алоқамандии байнифаннӣ дар таълими биология, яке аз қисмҳои асосии таълиму тарбия буда, он дар пешравии омӯзиши фанни мазкур аҳаммияти зиёд дорад. Муаллими биология дар рафти машғулиятҳои дарсӣ бояд ба алоқамандии байнифаннӣ диққати махсус дода, дониши хонандагонро ба ҳисоб гирад. Бо ёрии алоқаи байнифаннӣ муаллими биология дар ҳамкорӣ бо омӯзгорони дигар метавонад дар баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия ҳиссаи сазовори худро гузорад. Алоқамандии байнифаннӣ дар таълими биология, он вақт амалӣ гардонида мешавад, ки агар муаллими дарсдиҳанда оид ба алоқаи байнифаннӣ маълумоти пурра дошта бошад.

Аз рӯйи тавсияҳои методӣ ду намуди алоқамандии байнифаннӣ дар таълими биология фарқ карда мешавад:

дохилисиклӣ (алоқамандии биология бо фанҳои химия, физика, география, математика);

байнисиклӣ (алоқамандии биология бо фанҳои таърих, таълими меҳнат, забон ва адабиёт, тарбияи ҷисмонӣ).

Алоқамандии байнифаннӣ дар таълими фаслҳои алоҳидаи биология мувофиқи зинаҳои омӯзиши он ташкил карда мешавад, ки он ба барномаи таълимӣ мувофиқ кунонида шудааст. Банақшагирии алоқамандии байнифаннӣ ва дохилифаннии таълими биология аз рӯйи бобҳои алоҳида пешниҳод карда мешавад, ки он бо назардошти барномаи таълимӣ тартиб дода шудааст [1,с.4]. Аз рӯйи барнома қайд намудан мумкин аст, ки омӯзиши ҳар як мавзӯи таълимии биология дар алоқамандии байнифаннӣ мегузарад. Алоқамандии байнифаннӣ дар таълими биология дар он вақт самараи хуб дода метавонад, ки агар муаллим эҷодкорона мавзӯъҳоро дуруст интихоб намуда, мақсад ва вазифаҳои барномаи таълими биологияро пурра донад. Хусусиятҳои хосси алоқамандии фанро бо дигар фанҳо: биология ва физика, биология ва таърих, биология ва химия, биология ва география, биология ва математика, биология ва адабиёт ва дигаронро аз мадди назар дур кардан ҳеҷ мумкин нест.Байни биология ва химия ба осонӣ алоқаи байнифаннӣ барқарор мегардад (масалан, нақши биологии элементҳои химиявӣ, таъсири биологии моддаҳо, инчунин алоқаи зичи моддаҳои органикӣ бо объектҳои биологӣ, табиат ва ғайраҳо). Дар вақти баррасии муҳофизати муҳити атроф алоқаи биология бо химия боз зичтар зоҳир мегардад. Алоқа бо география ва геология дар вақти омӯхтани таърихи пайдоиши ҳаёт, паҳншавии организмҳои зинда ва муайян кардани синну соли ҷинсҳои кӯҳӣ ва ғайраҳо барқарор карда мешавад. Биология бо физика алоқаи ниҳоят зич дорад. Зимни омӯзиши обро ҷабидани реша, мубодилаи газҳо дар шушу бофтаҳо, хун ва ғайраҳо аз алоқамандии байни биология бо физика истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст [4,с.5].

Алоқаро бо математика дар вақти ҳалли масъалаҳо, сохтани графикҳо, ҷадвалҳои гуногун, генетика барқарор кардан хеле осон аст. Дар вақти таълими биология тафаккури мантиқӣ, ки зиёдтар ба математика хос аст, васеъ истифода мешавад.

Алоқа бо фанни таърих: зимни омӯзиши қонунҳо, таърихи ҳуҷайра ва ғайраҳо маълумотҳои гуногуни таърихӣ истифода бурда мешаванд. Истифодаи шеър, чистон ва панди ниёгон дар дарсҳои биология онро бо адабиёт пайванд менамояд. Ҳоло дар поён истифодаи алоқаи байни фанни биология ва физикаро зимни омӯзиши мавзӯи «Мубодилаи газҳо дар шушу бофтаҳо» дар синфи 9 дида мебароем, ки дар тайёрии касбии омӯзгорони оянда барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавқеи хосро мебозад. Дар барномаи таълимии анатомия (соли 2018) барои омӯзиши боби „Системаи нафаскашӣ" 5 соат вақт ҷудо шудааст, ки як соаташ барои таълими мавзӯи „Мубодилаи газҳо дар шуш ва бофтаҳо" мебошад. Дар шуш аз ҳаво ба хун гузаштани газҳо ва баръакс, аз хун ба ҳаво дохил шудани онҳо ба як қатор қонунҳои физика: фишори парсиалии газҳо, ҳодисаи диффузия ва ғайраҳо вобастагии зич доранд. Аз ин лиҳоз ба омӯзгор зарур аст, ки зимни таълими ин мавзӯъ ба алоқаи байнифаннии физика ва биология такя карда, ба хонандагон бо мисолҳои возеҳу равшан мубодилаи газро дар шушу бофтаҳо шарҳ диҳад. Шарҳ додан лозим аст, ки ҳавои дохили ҳубобчаҳои шуш ва хуни дар мӯйрагҳо ҷоришаванда танҳо бо ду қабати ҳуҷайраҳо, яъне ба девори ҳубобчаҳои шуш ва хуни мӯякрагҳо аз якдигар ҷудо шудаанд ва инчунин чандон ғафс набудани мембрана ба зуд гузаштани газ халал намерасонад. Мубодилаи пурраи газҳо дар байни ҳавои ҳубобчаҳои шушу хун ва дар муддати кӯтоҳ ҷорӣ шудани хун дар мӯйрагҳои шуш ҳамон вақт муяссар мешавад, ки барои беҳтар ва зудтар гузаштани газҳо шароит бошад. Масоҳати калони шуш дорои чунин шароит аст. Дар ҳақиқат, агар шуш паҳн гардад, сатҳи он ба ҳисоби миёна ба 90м^2 мерасад. Тамоми сатҳи шушро мӯйрагҳо фаро гирифтаанд. Масоҳати бузурги ба ҳам расидани хун ва ҳаво дар сурати чандон ғафс набудани қабати хуни дар мӯйрагҳо ҷоришаванда барои зуд аз оксиген сер шудани хун ва хориҷ шудани гази карбонат ёрӣ мерасонад. Мубодилаи газҳо дар шуш, дар байни ҳавои ҳубобчаҳои шуш ва хун озод мегузарад, зеро дар байни шиддати газҳо дар хун ва фишори парсиалии онҳо дар ҳаво фарқ аст. Дар ин лаҳза ба омӯзгор зарур аст, ки бо гузоштани проблема дарсро ба мавзӯъҳои физика алоқаманд карда, аз хонандагон фишори парсиалии газҳоро пурсад, то ки хонандагон ба мақсади мавзӯъ наздик шаванд. Сипас, омӯзгор ба хонандагон дар бораи фишори парсиалии газҳо маълумот дода, аз ҷадвали зерин истифода мебарад.

Фишори парсиалии оксиген ва гази карбонат дар ҳавои атмосфера ва алвеола ва шиддати онҳо дар хун

Газ	Фишори парсиалӣ ба ҳис.мм.сут.симобӣ			
	Ҳавои атмосфера	Ҳавои алвеолаҳо	Хуни варидӣ дар мӯйрагҳои шуш	Хуни шарёнӣ
Оксиген	159	100-110	40	102
Гази карбонат	0,2-03	40	47	40

Ба хонандагон аз курси физика ҳодисаи диффузияро ба ёд оварда, фаҳмонидан лозим аст, ки оксиген аз ҳавои ҳубобчаҳои шуш ба хун ва гази карбонат аз хун ба ҳавои ҳубобчаҳои шуш ба роҳи диффузия аз он сабаб имконпазир аст, ки фишори парсиалии оксиген дар ҳавои ҳубобчаҳои шуш ба 110 мм сутуни симоб баробар аст. Аз ҷадвал маълум мешавад, ки ба андозаи 70 мм сутуни симоб фарқи фишор ба вуҷуд меояд, ки он барои таъмин намудани оксиген ба организм кифоягӣ мекунад. Одам дар як дақиқа 350 мл оксиген истеъмол мекунад. Аммо дар вақти кор талабот ба оксиген меафзояд ва дар як дақиқа то ба 5000 мл мерасад. Барои он ки дар як дақиқа 250 мл оксиген ба хун гузарад, фарқи фишори парсиалӣ 1мм сутуни симоб буданаш кофист, ҳол он ки дар байни фишори парсиалии оксиген дар ҳавои ҳубобчаҳои шуш ва шиддати он дар хун 70 мм сутуни симоб фарқ аст, ки ин барои таъмин кардани талаботи максималии организм кифоягӣ менамояд. Барои пурра кардани ақидаи боло таркиби газҳоеро, ки ба воситаи ҳаво ба шуш дохил мешаванд (21% оксиген, 0,03% гази карбонат, 79% нитроген), ба хонандагон шарҳ додан лозим аст. Миқдори гуногунии оксиген ва дуоксиди карбон дар ҳавои нафасгирифта ва хориҷкарда ба мубодилаи газҳо дар ҳубобчаҳои шуш вобастагӣ дорад. Миқдори дуоксиди карбон дар мӯйрагҳои венагӣ ба ҳубобчаҳои шуш даромада, зимни нафасбарорӣ аз ҳубобчаҳои шуш ба хун дохил шуда, сипас бо роҳи химиявӣ ба гемоглобин пайваст мегардад. Дар натиҷа хуни воридӣ ба хуни шарёнӣ табдил меёбад [4,с.5].

Хун тавассути венаҳои шуш аввал ба даҳлези чапи дил, баъд ба меъдача ва ниҳоят ба доираи калони гардиши хун ҳаракат менамояд. Дар байни шиддати гази карбонати хун ва фишори парсиалии он дар ҳавои ҳубобчаҳои шуш фарқияти зиёд мавҷуд аст. Ин фарқият 6-7 мм сутуни симоб мебошад, ки аз хун ба ҳавои ҳубобчаҳои шуш гузаштани гази карбонатро таъмин менамояд. Оксиген аз мӯйрагҳои даври калони гардиши хун ба бофтаҳо медарояд. Дар хуни шарёнӣ нисбат ба ҳуҷайраҳои бадан оксиген зиёд аст, ки дар ҷараёни оксидшавии моддаҳои органикии организм зарур аст. Гази карбонат аз

ҳуҷайраҳо ба хун медароянд. Ҳамин тавр, дар бофтаҳои бадан хуни шарёнӣ ба хуни варидӣ мубаддал мегардад. Хуни варидӣ ба венаҳои даври хурди гардиши хун ба даҳлези рости дил дохил шуда, баъд ба меъдачаи рост ва аз он ҷо ба шуш меравад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи биология барои синфҳои 10-11. Султонов С., Давлатзода С., Баротзода К.А., Устоев М., Тавакалов Ғ., Маҳмадзиёев А [ва дигарон]. -Душанбе, 2018.
2. Воронин А.С. Самостоятельная работа студентов:учебно- методическое пособие для студентов/А.С. Воронин. -Екатеринбург,2005.
3. Зубайдов У.З. Тавсияҳои методӣ оид ба ташкили корҳои мустақилонаи буруназаудитории донишҷӯён / У.Зубайдов, С.Алимов. -Душанбе, 2014.
4. Зубайдов У.З. Методикаи таълими биология / У.З. Зубайдов, Баротзода К.А., М. Шарипов. - Душанбе, 2018
5. Максимова В.К. Межпредметные связи в обучении биологии / В.К. Максимова, Н.В. Груздева. - М., 1987.

АСОСҲОИ ДИДАКТИКИИ ТАЙЁРИИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

Дар ин мақола муаллиф оид ба системаи дидактикии тайёрии омӯзгорони оянда дар амалӣ гардонидани алоқаи байнифаннии биология бо физика дар асоси низоми кредитии таҳсилот маълумот додааст. Барои баланд бардоштани сатҳу сифати дониши донишҷӯён дар низоми кредитии таҳсилот кори мустақилона нақши басо бузург мебозад. Бо мақсади дар донишҷӯён тарбия намудани мустақилият ин низом ҳатмӣ талаб менамояд, ки аввалан, дар донишҷӯён мустақилият инкишоф дода шавад ва сипас ба донишҷӯён омӯзонидани роҳу усулҳои мустақилона тавассути роҳнамоии омӯзгор дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявии андухтаашон ниҳоят муҳим мебошад. Ӯ қайд намудааст, ки кори мустақилона ин фаъолияти эҷодӣ ва инфиродии ҳар як донишҷӯи муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар низоми кредитии таҳсилот ба ҳисоб рафта, зимни иҷрои он шавқи донишандӯзии онон зиёд мегардад. Донишандӯзӣ аз донишҷӯён иҷрои кори мустақилонаро бо китоб ва омӯхтани адабиёти илмӣ, методӣ ва оммавиро тақозо менамояд. Лексия яке аз шаклҳои асосии ташкили таълим дар донишгоҳҳои олӣ ва мусаллаҳ намудани донишҷӯён бо системаи донишҳо ва маҳорати амалӣ, воситаи муҳимми тайёр намудани омӯзгорони оянда ба фаъолияти касбӣ ва дар ӯ ташаккул додани малакаҳои мустақилонаи маълумотгирӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: корҳои мустақилона, кредит, низоми кредитӣ,омӯзгор, донишҷӯ, кори мустақилонаи донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгор, алоқаи байнифаннӣ.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ

В этой статье рассматриваются дидактические основы профессиональной подготовки будущего преподавателя в процессе обучения межпредметных связей биологии с физикой на условиях кредитной системы обучения.В статье представлены самостоятельные работы студентов на практических занятиях в соответствии с кредитной системой обучения. Автор отмечает, что самостоятельная работа играет большую роль во всестороннем развитии навыков и способностей студентов, а также в повышении уровня и качества их знаний. С целью воспитания самостоятельности у студентов эта система обязательно требует развития познания самостоятельности, а также методов самостоятельного обучения под руководством преподавателя, чтобы они могли применять полученные теоретические знания на практике. Автор отметил, что самостоятельная работа в кредитной системе обучения считается творческой и индивидуальной деятельностью каждого студента высшего учебного заведения наряду с его выполнением повышается их заинтересованность обучаться. Приобретённые знания требуют от студентов выполнения самостоятельной работы с помощью книг и изучения научной, методической и общественной литературы.В кредитной системе обучения самостоятельная работа студентов считается фундаментом повышения уровня и качества знаний учащихся.

Ключевые слова: самостоятельная работа, кредит, кредитная система обучения, преподаватель, студенты, самостоятельная работа студентов, самостоятельная работа студента под руководством преподавателя, межпредметные связи.

DIDACTIC FUNDAMENTALS OF FUTURE TEACHER TRAINING IN A CREDIT SYSTEM

The article presents the independent work of students in practical classes in accordance with the credit system of education (on the example of intersubject communications biology with physics). The author notes that independent work plays an important role in the comprehensive development of students' skills and abilities, as well as in improving the level and quality of their knowledge. In order to foster self-reliance among students, this system necessarily requires the development of knowledge of autonomy, as well as self-study methods through the guidance of a teacher, so that they can apply their theoretical knowledge in practice. The author noted that independent work in the credit system of education is considered to be the creative and individual activity of each student of a higher educational institution, along with its implementation, their interest to learn increases. Acquired knowledge requires students to perform independent work using books and studying scientific, methodological and public literature. In the credit system of education, independent work of students is considered the foundation for raising the level and quality of students' knowledge.

Key words: Independent work, credit, credit system of education, teacher, students, independent work of students, and independent work of a student with the guidance of a teacher.

Сведения об авторах: ***Баротзода Камолиддин Ашур*** – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, кандидат педагогических наук, доцент. **Адрес:** 734003 Республика Таджикистан, г Душанбе, проспект Рудаки, 121Телефон: **(+992) 934-05-04-46**

Information about the authors: ***Barotzoda Kamoliddin Ashur*** - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Ph.D., associate professor. **Address:** 734003 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121 Rudaki avenue Telephone**: (+992) 934-05-04-46**

УДК:372.800.4

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИТТИЛООТӢ ДАР ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Умаров А.Н, Хоҷаев Н.С., Одинаева Ф.Р., Шоназаров У.С.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ борҳо таъкид намудааст, ки «ояндаи мамлакат аз фаъолияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад». Дар хотир бояд дошт, ки танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд. Кадрҳои омӯзгорипо лозим аст, муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»-ро риоя намоянд:-шаъну шарафи касбии худро ҳифз намоянд; фаъолияти касбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии худро таҳким бахшанд;-барои рушди маҳорати касбии худ шароит муҳайё намоянд;-ташаббус ва таҷрибаи пешқадами худро дар амал татбиқ намоянд;-шаклу усулҳои самарабахши таълимро интихоб ва татбиқ кунанд;-барои такмили маҳорати касбӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рухсатии эҷодӣ истифода намоянд [1].

Пеш аз ҳама, касби худро дӯст доштан, яке аз фазилатхои асосӣ мебошад. Илму фарҳанг дунёи маънавии инсонро ғанӣ мегардонад. Бо мақсади амалӣ гаштани нақшаҳо ва тақвияти гуфтаҳои боло дар муассисаҳои таълимӣ ҷавонон аз рӯи фанҳои гуногун ва технологияҳои гуногуни муосир таълим мегиранд, ки ин метавонад малакаи зеҳнии онҳоро тақвият бахшад ҷаҳонбинии онҳоро васеъ мекунад.

Яке аз фанҳои таълимӣ технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ки дар тарбияи ахлоқию маънавии инсон, бахусус муҳассилини муассисаҳои таълимӣ воситаи асосӣ ба ҳисоб мераванд. Технологияҳои иттилоотӣ - компютер, камераҳо, фитаҳо, дастгоҳҳои видеоӣ ва шунавоӣ, ки имрӯзҳо дар аксари муассисаҳои таълимӣ дар раванди таълим истифода мешаванд, ҷараёни таълимро фаъол мегардонанд. Дар ин ҷараён аз омӯзгор танҳо таҷрибаи кофии истифодаи таҷҳизоти техникӣ, маҳорат ва интихоби дурусти яке аз воситаҳо дар дарсҳои ҳаррӯза талаб карда мешавад. Ҳоло информатика яке аз фанҳои омӯхташаванда, якуминдараҷа ва рӯзмарра мебошад, ки мактаби муосирро ба ҳаёт ва дархостҳои ҷомеа наздик месозад [2]. Мундариҷаи таълими информатика фақат бо омӯзиши технологияҳои информатсионӣ маҳдуд намешавад. На компютер, на технологияҳои информатсионӣ худ ба худ наметавонанд дар хонандагон сифатҳои лозима (зеҳнӣ, этикӣ ва ғ.)-ро ба миён оранд. Онҳо воситаҳои иловагӣ барои ҳалли масъалаҳои ҷаҳонбинӣ мебошанд, ки ҳалли онҳоро хонандагон фақат бо ёрии омӯзгори соҳибкасб ба даст меоранд.Вазифаи омӯзгор дар дарсҳои информатика дар хонандагон ташаккул додани салоҳияти иттилоотӣ мебошад. Дар барномаи таълимии фанни информатика чаҳор ҷиҳати парвариши тафаккури хонандагон пешбинӣ шудааст:

- ҷаҳонбинӣ - ташаккули тасвири системавию информатсионии олам, умумияти равандҳои идоракунӣ дар табиати зинда, ҷомеа ва техника;
- технологӣ - ташаккули тасаввурот дар бораи компютер ҳамчун воситаи универсалии информатсионӣ, рушди саводи компютерӣ ва фарҳанги информатсионии талабагон, омодасозии онҳо ба фаъолияти меҳнатӣ ва идома додани таҳсили касбӣ;
- алгоритмӣ- инкишофи тафаккури хонандагон доир ба пайдарпайии амалҳо;
- тадқиқотӣ- парвариши эҷодкорӣ ва таҳлилнамоӣ.

Дар ин амалиёт ба омӯзгор танҳо тартиби истифода бурдан аз тахтаҳои электрониро донистан лозим аст. Ё ин ки истифодаи видеороликҳо барои гузаронидани ҳалли мисолҳои математикӣ, ки кори эҷодии хонандагон ба ҳисоб меравад, хеле муфид мебошад. Омӯзгор ягон филм ё саҳнаи кӯтоҳҳаҷми (вобаста ба синну соли муҳассилин) илмӣ-оммавӣ, ё пандуахлоқиро тариқи навори видеоӣ намоиш дода, сипас ба тариқи хаттӣ нақл кардани онро ба зиммаи хонандагон вогузор менамояд [3].

Дарс ҳамон вақт натиҷаи дилхоҳ дода метавонад, ки агар муаллим фанни худашро хуб донад ва дар таълими он аз шаклу методҳои гуногун истифода бурда тавонад. Ҳамаи ин дар он вақт натиҷаи дилхоҳ дода метавонад, ки агар хонанда дар вақти дарс на мушоҳидачӣ, балки иштирокчиёни фаъол бошад. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) дар дарсҳо ҳангоми корҳои мустақилона хеле муҳим буда, қобилияти фикрронӣ, ҷумлабандӣ ва тарзи истифодаи дурусти имлоро дар толибилмон ташаккул медиҳад. Яъне, дар хонандагон маҳорати дуруст фикр рондану ҳамаҷониба муҳокима кардани рӯйдодҳо (бо истифода аз интернет) ё ягон маводи дар он дарс тариқи ТИ пешкашшуда ба вуҷуд меояд. Дар асоси арзишҳои инноватсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ асосан зарурати ба амал овардани чунин тадбирҳо ба миён меояд:- рушду такомули таҷрибаю маҳорати

инфиродӣ;- татбиқи таҷрибаи муосир;- аз худ кардани натиҷаи пажӯҳишҳои илмӣ;- усули озмоишӣ.

Яке аз ҳадафҳои асосии таълими инноватсионӣ ворид намудани тағйирот дар низоми маориф ва ҷорӣ намудани усулҳои нав мебошад. Инчунин, такмили маҳорати касбии омӯзгорон бо назардошти истифода аз техника ва технологияҳои иттилоотию инноватсионӣ, яке аз усулҳои нави таълим ба шумор меравад. Бахусус истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар зиёд намудани ҳавасмандии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шароити татбиқи низоми нав, баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагон ва дар тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, ворид гардидан ба арсаи ҷаҳонӣ ва ҷавобгӯй будан ба талаботи бозори меҳнат созгор мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.
2. Мирсаидов А.Б., Шоёқубов Ш.Ш. Таҳсилот ва омӯзгор дар фазои ҷомеаи иттилоотӣ.
3. Шарифов М. Истифодаи васоили техникӣ дар раванди таълими фанни ҷомеашиносӣ.
4. [Манбаи электронӣ]. www.maorif.tj
5. [Манбаи электронӣ]. www.google.com

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИТТИЛООТӢ ДАР ФАЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақолаи мазкур муаллифон оиди нақши технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим, ки талаботи замони муосир мебошад маълумот дода шудааст. Инчунин, дарҷ гардидааст, ки таълими инноватсионӣ, ки бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим сурат мегирад, метавонад дар баланд бардоштани малакаи зеҳнии хонандагон ва васеъ намудани ҷаҳонбинии онҳо саҳмгузор бошад. Яке аз ҳадафҳои асосии таълими инноватсионӣ ворид намудани тағйирот дар низоми маориф ва ҷорӣ намудани усулҳои нав мебошад. Инчунин, такмили маҳорати касбии омӯзгорон бо назардошти истифода аз техника ва технологияҳои иттилоотию инноватсионӣ, яке аз усулҳои нави таълим ба шумор меравад. Бахусус истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар зиёд намудани ҳавасмандии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шароити татбиқи низоми нав, баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагон ва дар тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, ворид гардидан ба арсаи ҷаҳонӣ ва ҷавобгӯй будан ба талаботи бозори меҳнат созгор мебошад.

Калидвожаҳо: таълими инноватсионӣ, технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ, такмили маҳорати касбии омӯзгорон, татбиқи низоми нав, баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагон.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В АКТИВИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

В данной статье авторами приведена информация по преподаванию информационно-коммуникационных технологий и методикам его обучения посредством компьютерной и другой технологии. Также приведены аргументы по целенаправленному использованию инновационных технологий обучения, способствующих повышению интеллектуального развития обучающихся и расширению их кругозора. Одним из основных целей инновационного обучения является внедрение изменений в систему образования и новых приёмов обучения. Также усовершенствование профессиональных качеств преподавателей с учетом использования новейших информационно-коммуникационных и инновационных технологий является одним из новых средств обучения.

Ключевые слова: инновационное обучение, новейшие информационно-коммуникационные и инновационные технологии, усовершенствование профессионального мастерства преподавателей, повышение качестыва знаний учащихся.

ROLE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN ACTIVATION OF EDUCATIONAL PROCESS

In this article, the authors provide information on the teaching of information and communication technologies and the methods of teaching it through computer and other technology. Arguments are also presented on the targeted use of innovative teaching technologies that contribute to enhancing the intellectual development of students and expanding their horizons. One of the main goals of innovative learning is the introduction of changes in the education system and new teaching methods. Also, improving the professional qualities of teachers, taking into account the use of the latest information, communication and innovative technologies, is one of the new teaching aids.

Key words: innovative training, the latest information and communication and innovative technologies, improving the professional skills of teachers, improving the quality of students' knowledge.

Сведения об авторах: ***Умаров А.Н.*** – Дангаринский государственный университет, преподаватель кафедры информатики, защиты информации и кибернетики. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, улица Шарифова, 3. Телефон: **887-77-77-16**

Ходжаев Н.С. –Дангаринский государственный университет,преподаватель кафедры информатики, защиты информации и кибернетики. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, улица Шарифова, 3

Одинаева Ф.Р. -Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры информатики, защиты информации и кибернетики. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, улица Шарифова, 3

Шоназаров У.С. - Дангаринский государственный университет, ассисент кафедры информатики, защиты информации и кибернетики. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Дангара, улица Шарифова, 3

Information about the authors: ***Umarov A.N.*** - Dangara State University, lecturer at the Department of Informatics, Information Security and Cybernetics. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Sharifova street, 3. Phone: **887-77-77-16**

Khodzhaev N.S. –Dangarinsk State University, lecturer at the Department of Informatics, Information Security and Cybernetics. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Sharifova street, 3

Odinaeva F.R. -Dangarinsk State University, Assistant of the Department of Informatics, Information Protection and Cybernetics. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Sharifova street, 3
Shonazarov U.S. - Dangarinsky State University, Assistant of the Department of Informatics, Information Security and Cybernetics. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Sharifova street, 3

УДК:372.800.2

ИНФОРМАТИКА ҲАМЧУН ИЛМ ВА ФАННИ ТАЪЛИМӢ

Мирзоахмедов Ф., Наимзода Насимҷон, Хайруллоев Д.
Донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Информатика ҳамчун илм дар асоси омӯзиши мақсадноки равандҳои иттилоотӣ ташаккул ёфтааст. Нахустин маротиба мафҳуми «информатика» солҳои 60-уми асри XX дар Фаронса тавассути ҳамҷояшавии ду калима information (информатсия, иттилоот) ва automatique (автоматика) ба вуҷуд омада, фаъолияти коркарди автоматикунонидашудаи иттилоотро бо ёрии МЭҲ (ЭВМ) ифода менамуд. Дар мамлакатҳои англисзабон, пеш аз ҳама ИМА, доираи ба ҳамин монанди масъалаҳоро бо мафҳуми «computer science», яъне илми компютерӣ ифода мекарданд.

Ба таъсири мутақобили илм ва фанни таълимӣ нигоҳ накарда, бе самти аниқи предмети илм ташаккули фанни таълимӣ ниҳоят мураккаб мегардад. Аз ин рӯ, моро зарур меояд, ки тарзҳои муосири ошкорсозии объект ва предмети информатикаро ҳамчун илм дида бароем ва муайян созем, ки кадоме аз онҳоро бо мақсади рушди минбаъдаи низоми тайёрии методии омӯзгорониояндаи информатика, ҳамчун асоси сохтори фанҳои таълимии мактаби миёна ва макотиби олӣ ворид намоем.

Информатикаро мисли дигар илми дилхоҳ бо тарзу усулҳои мухталиф ва мафҳумҳои гуногун ифода кардан мумкин аст. Вале аз сабаби рушди босуръати имрӯзаи илм таърифи мушаххаси аз тарафи умум эътирофгардидаи информатика вуҷуд надорад, зеро он таърифе, ки имрӯз ба назар пурраю фарогир ба назар мерасад, дарояндаи наздиктарин талаботро қаноатманд сохта наметавонад. Таҳти мафҳуми информатика илм дар бораи методҳои ҷамъоварӣ, коркардабарoӣ ва нигаҳдории иттилоот фаҳмида мешавад, вале вақтҳои охир баъзе муаллифон ба ин маънӣ истифодаи раванди коркарди донишро низ пешниҳод намудаанд.

Нақши зеҳнияти сунъӣ дар информатика бори аввал аз тарафи академик М.С. Поспелов [1] пешниҳод гардидааст. Дар робита бо ин, В.Д. Илин [2] таклиф кард, ки предмети информатика ҳамчун илм раванди ташкил, захиракунӣ ва истифодаи донишҳо ҳисобида шавад. К.К. Колин [3] бошад, информатикаро ҳамчун фанни умумиилмие тавсиф мекунад, ки хосият, қонуният, равандҳо, методҳо ва воситаҳои ташаккул, нигаҳдорӣ ва паҳнкунии донишҳоро дар табиат ва ҷамъият мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Аксар олимони америкоӣ информатикаро ҳамчун қисмати математикаи назариявӣ тавсиф мекунанд, ки ба туфайли мафумҳои алгоритмӣ гузариш ба информатикаро ба вуҷуд овардааст. Яке аз таърифҳои ҳаматарафаи информатика ҳамчун фанни таълимӣ дар ҳисоботи гурӯҳи экспертҳои америкоӣ оварда шудааст, ки дар он зери мафҳуми Discipline of Computing омӯзиши низомноки равандҳои алгоритмии барои тавсиф ва дигаргунсозии иттилоот, назарияи онҳо, таҳлил, лоиҳакашӣ, самаранокӣ, иҷроиш ва татбиқи онҳо фаҳмида мешавад. Мундариҷаи ҳар яке аз ин ҷанбаҳои раванди ғункунӣ, нигаҳддорӣ ва коркарди иттилоотро таҳлил намуда, қайд бояд кард, ки он бо ҷанбаҳои муайяни расмиятчигӣ алоқаманд аст. Вазифаи ғункунӣ ва нигаҳдории иттилоот бо масъалаи тасаввуроти аломатии он вобаста аст. Коркарди иттилоот ба имконияти табдилдиҳии расмии низомҳои аломатӣ асос ёфтааст. Ва ниҳоят, ҷанбаи коммуникативии иттилоот ба масъалаи интерпретатсияи ин низомҳо алоқаманд мебошад. Ҳамаи гуфтаҳои болоро ба эътибор гирифта, ба информатика чунин таъриф додан мумкин аст: информатика илми бунёдии табиие мебошад, ки объекти асосии он равандҳои дар муҳити атроф гузаранда ба ҳисоб рафта, предмети он низомҳои расмие мебошад, ки гардиши иттилоотиро амсиласозӣ намуда, бо ёрии амсилаҳои иттилоотӣ низоми расмиро дар низоми тарроҳии компютерӣ инъикос менамояд ва методологияи он озмоиши ҳисоббарорӣ мебошад. Дар зери мафҳуми низомҳои расмӣ объектҳои саҳеҳи математикӣ дар назар дошта мешаванд, ки таҳқиқи онҳо ба туфайли методҳои математикӣ амалӣ карда мешавад. Хусусияти хосси низомҳои расмие, ки алгоритмҳоро ба вуҷуд меоранд, дар он аст, ки ба туфайли онҳо ягонагии (детерминатсияи) алгоритмҳо таъмин карда мешавад. Имконияти дар ҳар қадам саҳеҳ истифода бурдани қоидаҳо низомҳои расмиро ба воситаи мувофиқи тавсифи бисёраъзогии мухталиф табдил додааст. Бисёаъзогие, ки ба туфайли низоми расмӣ ҳосил мешавад, ин маҷмӯи объектҳое мебошад, ки аз бузургиҳои ибтидоӣ бо ёрии пайдарпайии

имконпазири татбиқи қоидаҳо ба даст меоянд. Таҳти мафҳуми тарроҳии низоми компютерӣ инҳо дар назар дошта шудаанд:

• тарҳи умумии алоқаҳои иттилоотӣ ва идоракунӣ, тарзҳои ташкили раванди ҳисоббарорӣ дар низомҳои компютерӣ;

• маҷмӯи хосиятҳо ва тавсифоти асосии низомҳои компютерии барои истифодабаранда нисбатан мувофиқ ва муҳим.

Дар зери мафҳуми озмоиши ҳисоббарорӣ фаъолияти инсон дар назар дошта мешавад, ки он ба ҳалли масъалаҳо бо ёрии компютер алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, аз байни низомҳои мавҷуда низомҳои зерини мафҳумҳои асосии информатикаро ҷудо кардан мумкин аст: информатсия, равандҳои иттилоотӣ, низомҳои расмӣ, амсилаи иттилоотӣ (алгоритм, сохтори маълумоти мавҷуда), тарроҳии низоми компютерӣ, озмоиши ҳисоббарорӣ.

Ин ҷо зарур меояд, ки мафҳумҳои «технологияи иттилоотӣ» ва «технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ»-ро муайян намоем.

Ба ақидаи М. Марков [4], технология ин тарзи аз тарафи инсон амалӣ сохтани раванди мураккаби мушаххас мебошад, ки бо роҳи ба низомҳои пайдарпайи тартиб ва амалиёти алоқаманд тақсим кардани он ба дараҷаи муайян иҷро гардида, мақсад аз он ба даст овардани самаранокии баланд мебошад.Дар ҳамаи зинаҳои рушди ҷамъият технологияи иттилоотӣ вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

- таъмини мубодилаи иттилоотӣ дар байни одамон, коллектив ва институтҳо;
- инъикоси дараҷаҳои мувофиқи рушди низоми бақайдгирӣ.

Нигаҳдошт, коркард ва баёни иттилоотро иҷро карда, аз рӯйи моҳияти худ синтези методҳои бо иттилоот сарукор гирифтани одамон ва ба манфиати хеш истифода бурдани онро ташкил медиҳад.

Мафҳуми «технологияи иттилоотӣ»-ро В.М. Глушков [5] ба илм ворид намуда, ба он чунин таъриф додааст: «Технологияи иттилоотӣ раванде мебошад, ки ба коркарди иттилоот алоқаманд аст». Дар мавриди чунин муносибат кардан маълум мегардад, ки дар таълим технологияҳои иттилоотӣ ба таври доимӣ истифода мешуд, зеро таълим раванди баёни иттилоот аз омӯзгор ба хонандаро дар бар мегирад.Ҳар як низоми методии аз муаллифи худ ҷудошуда ва аз тарафи инсони дигар истифодашуда ба технология табдил меёбад, зеро он чӣ тавр коркард кардани иттилоот, чӣ тавр дигаргуншавӣ ва иттилоотро барои аз тарафи хонанда беҳтар азхуд шудани он тавсиф менамояд. Ин ҳам ба методикаҳои хусусӣ ва ҳам ба предмет ва ё мавзӯи дилхоҳ, аз қабили таълими проблемавӣ, таълими барномавӣ, «самти коммуникативӣ» (ва ё методи коммуникативӣ, ки дар таълими хориҷиён истифода мешавад) дахл дорад. Методистон технологияи иттилоотиро барои он ном набурдаанд, ки ин мафҳум ба пайдоиши техникаи ҳисоббарор алоқаманд буд (ҳарчанд ки дар ин бора дар таърифи технологияи иттилоотӣ ёдоварӣ карда намешавад). Замоне, ки компютерҳо ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтанду зарурати дар хусуси таълими технологияи иттилоотӣ сухан гуфтан пайдо шуд, маълум гардид, ки он кайҳо боз дар раванди таълим татбиқи амалии худро ёфтааст. Аз ин рӯ, мафҳуми «технологияи нави иттилоотии таълим» пайдо шуд ва бо гузашти вақт бо пайдоиши шабакаҳои пуриқтидори телекоммуникатсионӣ ва глобалии Интернет мафҳуми мушаххаси технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионии таълим арзи вуҷуд кард.Аҳаммияти ин мафҳум ҳанӯз пурра мушаххас нагардидааст, вале аксарият муаллифон бар ин назаранд, ки технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ (ТИК) масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

- технологияи иттилоотӣ дар базаи компютерҳои фардӣ;
- шабакаҳои компютерӣ ва воситаҳои алоқа, ки ба онҳо барои истеъмолкунанда муҳити муосиди корӣ хос аст.

Ин ҷо зарур аст, ки таърифи информатикаро ёдрас шавем. Информатика фанни маҷмӯӣ ва муҳандисӣ маҳсуб мегардад, ки:

- объекти он раванди дилхоҳи табиӣ ба ҳисоб меравад;
- предмети он технологияи иттилоотӣ-коммуникативӣ мебошад, ки ба туфайли низомҳои ҳисоббарорӣ амалӣ гардонида мешавад;
- методи асосии он озмоиши ҳисоббарорӣ ба ҳисоб меравад.

Асоси бунёдии информатикаро информология – илм дар бораи иттилоот ва алгоритмика (назарияи алгоритмҳо дар якҷоягӣ бо хулосаҳои фалсафии он, мушкилоти ба таври алгоритмӣ ҳалнашаванда ва ғайра), инчунин техникаи муосири компютерӣ ва пойгоҳи моддӣ-техникии он ташкил медиҳанд.

Хусусияти муҳимми информатика ин аст, ки истифодаи васеъ дошта, соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон: истеҳсолот, идоракунӣ, илм, маориф, таҳияи лоиҳаҳо, савдо, амалиётҳои пулию хазинавӣ, тиб, криминалистика, ҳифзи муҳити зист, санъатшиносӣ, маишат ва дигарҳоро фаро мегирад.Дар ин маврид дар асоси технологияҳои иттилоотӣ-

истеҳсолӣ такмил додани идоракунии иҷтимоӣ аҳаммияти муҳим дорад. Информатика он умумиятеро мавриди омӯзиш қарор медиҳад, ки ба гуногуншаклии сершумори равандҳои мушаххаси иттилоотӣ (технологӣ) хосанд. Ин технологияҳо объекти омӯзиши информатикаро ташкил медиҳанд.

Предмети информатика аз рӯи гуногуншаклии истифодаи он муайян карда мешавад. Технологияҳои информатсионие, ки дар намудҳои гуногуни фаъолияти инсон истифода бурда мешаванд (идоракунии равандҳои истеҳсолӣ, таҳқиқоти илмӣ, лоиҳасозӣ, амалиёти молиявӣ, маориф ва ғайра), аз як тараф, баъзе хусусиятҳои умумӣ дошта, аз тарафи дигар, комилан аз ҳам фарқ мекунанд. Дар робита бо рушди информатика масъалаи алоқамандӣ ва маҳдудияти он бо кибернетика ба миён меояд. Зеро информатика ва кибернетика умумияти зиёд дошта, он ба консепсияи идоракунӣ асос ёфтааст, вале бояд гуфт, ки кибернетика мавқеи информатикаро мутлақо танг карда ва ё ба таври дигар, ҷойи онро гирифта наметавонад.Яке аз роҳҳои маҳдуд сохтани информатика аз кибернетика ин ба соҳаи информатика мансуб донистани таҳқиқоти технологияҳои иттилоотии на дар низоми дилхоҳи табиӣ – биологӣ, техникӣ ва ғайра гузаронидашуда, балки танҳо таҳқиқоти дар низомҳои иҷтимоӣ гузаронидашуда маҳсуб меёбад. Ба ғайр аз ин, ба кибернетика таҳқиқоти қонунҳои умумии ҳаракати иттилоот дар низомҳои ихтиёрӣ мансуб буда, информатика ба ин асоси назариявӣ такя намуда, технология, усулҳо ва тарзҳои мушаххаси ҷамъоварӣ, нигаҳдорӣ, коркард, пешниҳод ва истифодаи иттилоотро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Принсипҳои кибернетикӣ аз низомҳои ҳақиқӣ вобаста набуда, принсипҳои информатика баръакс ҳамеша бо низомҳои ҳақиқӣ дар алоқаи технологӣ қарор доранд.

Амсиласозӣ ва алгоритмкунонӣ ду методи асосии информатика маҳсуб меёбанд.

Дар соҳаи маориф муайян кардани мавқеи предметии информатика, ки асосҳои бунёдии ин соҳаи донишҳои илмиро инъикос менамояд, хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар ҷадвали 1 сохтори соҳаи предметии информатика инъикос ёфтааст, ки он дар Конгресси II байналхалқии ЮНЕСКО «Маориф ва информатика» пешниҳод гардида буд. Ин тарҳи сохторӣ чор фасли асосиро дар бар мегирад: информатикаи назариявӣ;воситаҳои информатикунонӣ;технологияҳои иттилоотӣ;информатикаи иҷтимоӣ.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки информатикаи назариявӣ асосҳои фалсафии информатика, амсилаҳои математикӣ ва иттилоотӣ, алгоритмҳо ва методҳои коркард ва банақшагирии низомҳо ва технологияҳои иттилоотиро дар бар мегирад.

Ҷадвали 1. Асосҳои фундаменталии информатика

Информатикаи назариявӣ	Воситаҳои технологияҳои информатсионӣ				Технологияҳои информатсионӣ	Информатика и иҷтимоӣ
	Техникӣ Программ	Барномавӣ				
	Коркард, инъикос ва интиқоли маълумот	Низомҳо	Амалигардонии технологияҳо			
			Универсалӣ	Касбӣ-нигаронида		
Маълумот ҳамчун хусусияти семантикии материя. Маълумот ва эволютсия дар табиати зинда ва ғайризинда. Усулҳои андозагирии иттилоот, иттилооти макро ва микро Моделҳои математикӣ ва иттилоотӣ. Назарияи алгоритмҳо. Усулҳои стохастикӣ дар информатика. Озмоиши компютерӣ ҳамчун усули илмӣ таҳқиқ карда мешавад.	Компютерҳои фардӣ. Истгоҳҳои корӣ . Дастгоҳҳои воридкунанда/хориҷкунанда ва инъикоси иттилоот. Низомҳои аудио ва видеоӣ, низомҳои мултимедивӣ Шабакаи компютерҳо. Воситаҳои алоқа ва низомҳои компютерию	Низомҳои амалиётӣ ва муҳитҳо . Низом ва забонҳои барномавӣ. Олотҳои хидматӣ, низомҳои интерфейси корбар. Таъминоти барномавии коммуникатси-онии	Муҳаррирони матнӣ ва графикӣ Протсессори ҷадвали электронӣ. Воситаҳои моделсозии объектҳо, равандҳо, низомҳо. Форматҳои иттилоотӣ барои пешниҳоди маълумот ва дониш;	Низомҳои қадимтарин. Низомҳои татбиқи технологияҳо, автоматизатсияи ҳисобҳо, тарроҳӣ, коркарди маълумотҳ (баҳисобгирӣ, банақшагирӣ, идоракунӣ, таҳлил, омор ва ғайра). Низомҳои зеҳни сунъӣ (пойгоҳҳои дониш, низомҳои экспертӣ, ташхис, омӯзиш ва	Барномасозӣ, лоиҳасозӣ, моделсозӣ, таҳсилот, ташхис, идоракунӣ (объектҳо, равандҳо, низомҳо). Воридкунӣ /Хориҷкунӣ, ҷамъоварӣ, нигаҳдорӣ, коркард, пешниҳод ва баёни маълумот. Омодасозии ҳуҷҷатҳои матнӣ ва графикӣ, ҳуҷҷатҳои технологӣ, ҳамгироӣ ва истифодаи	Захираҳои иттилоотӣ ҳамчун омили рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа. Ҷомеаи иттилоотӣ-қонуниятҳо ва масъалаҳои ташаккул ва рушд. Инфрасохтор и иттилоотии ҷомеа. Масъалаҳои амнияти иттилоотӣ. Имкониятҳои нави рушди шахсият дар ҷомеаи иттилоотӣ. Масъалаҳои

Маълумот ва дониш. Ҷанбаҳои семантикии равандҳои интеллектуалӣ ва низомҳои иттилоотӣ. Низомҳои иттилоотии сунъӣ. Усулҳои муаррифии дониш. Шинохтан ва эҷодкорӣ ҳамчун равандҳои иттилоотӣ. Назария ва усулҳои таҳия ва тарроҳии низомҳо ва технологияҳои иттилоотӣ.	телеком-муникат-сионӣ	компют ерӣ, ҳисобба -рорӣ ва иттило-оти му-ҳит	луғатҳо; тасниф-кунанда-гон; тезисҳо. Воситаи ҳифзи иттилоот аз вайрон-шавӣ ва дастра-сии беи-ҷозат	ғайра) Низомҳои таъиноти таълимӣ	якҷояи захираҳои гуногуни иттилоотӣ. Муҳофизати иттилоот. Барномасозӣ, лоиҳасозӣ, моделсозӣ, таълимӣ, ташхис, идоракунӣ (объектҳо, равандҳо, низомҳо)	демократику-нонӣ дар ҷо-меаи иттило-отӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо. Фарҳанги иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии шахс

Дар фаҳмиши муосир информатика ҳамчун маҷмӯи самти илмие арзёбӣ мегардад, ки хусусияти байнифаннӣ дошта, рушди он ба рушди як қатор самтҳои илмии дигар таъсири назаррас дорад ва ин дар вазифаи интегративии информатика дар низоми илмҳо зоҳир мегардад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ информатика ҳамчун фанни бунёдии умумитаълимӣ ба ҳисоб меравад, ки дастовардҳои илмии инсониятро муттаҳид месозад. Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии муосир ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷомеа таъсир расонида, тағйироти куллиро на танҳо дар соҳаи истеҳсолот ва фаъолияти кории инсон, балки дар тамоми соҳаҳои иҷтимоиёт ба амал меоранд. Тамоюлҳои нисбатан муҳимми рушди информатика дар солҳои охир дар соҳаҳои зерин арзёбӣ мегарданд:

- дар методологияи илмӣ ҷабҳаи фалсафии нақши информатика дар

рушди табиат ва ҷомеа ба амал омада, фаҳмиши аҳаммияти умумиилмии муносибати иттилоотӣ ҳамчун методи бунёдии илмии маърифати илмӣ равнақ меёбад;

- дар информатикаи назариявӣ самти нисбатан ояндадор таҳқиқоти

хосиятҳои умумии иттилоот ҳамчун як зуҳуроти ҳақиқат, омӯзиши принсипҳои таъсири мутақобил дар табиат ва ҷомеа ва ҳамчунин қонуниятҳои асосии амалисозии равандҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои мухталифи иттилоотӣ афзалият пайдо кардааст;

- рушди воситаҳои иттилоотикунонӣ, рушди бемайлони истеҳсол ва

паҳншавии компютерҳои фардӣ, бунёди шабакаҳои ҷаҳонӣ ва минтақавии мубодилаи иттилоот дар назар дошта шудааст;

- дар технологияи иттилоотӣ васеъшавии куллии коршоямии

функсионалии онҳо дар бобати коркард ва истифодабарии тасвирҳо, иттилооти нутқ, ҳуҷҷатҳои матнии натиҷаҳои илмии ченкуниҳо ва мониторинги оммавӣ;

- дар соҳаи зеҳнияти сунъӣ ҷустуҷӯи методҳои самарабахши

тасаввуроти расмии дониш, аз ҷумланоравшан ва он ҷузъиёте, ки хуб ба расмият даровардa намешаванд ва истифодаи онҳо дар мавриди ҳалли автоматикунонидашудаи масъалаҳои мушкили соҳаҳои гуногуни иҷтимоиёт. Яке аз соҳаҳои фаъолияти инсон, ки дар он таъсири информатика аз ҳама бештар эҳсос мегардад, низоми маориф мебошад. Ҳамин аст, ки бо мақсади ташаккул додани асосҳои фарҳанги иттилоотии хонандагон фанни нави таълимӣ таҳти унвони «Асосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор» [6] ба вуҷуд омада, сипас номи «Информатика»-ро [7] гирифт.

Ҳамин тариқ, информатика дар замони муосир яке аз фанҳои комплексии муҳим ба ҳисоб рафта, дар асоси он амсилаҳои муосири таҳсилоти кушод ташаккул меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Поспелов Г.С. Искусственный интеллект – новая информационная технология / Г.С. Поспелов. -М.: Наука, 1988.
2. Ильин В.Д. Система порождения программ / В.Д. Ильин. - М.: Наука, 1989.
3. Колин К.К. Информатика в системе опережающего образования / К.К. Колин. - М.: Наука, 1990.
4. Марков А.А. Теория алгорифмов / А.А. Марков. - М. - Л.: Изд - во АН СССР, 1954. - 375с.
5. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики / В.М. Глушков. – М.: Наука, 1987. - 552 с.
6. Мирзоахмедов Ф. Основы информатики и вычислительной техники (метод. разработка) / Ф. Мирзоахмедов. - Душанбе: Изд-во «Знание» Тадж. ССР, 1986. -32 с.
7. Мирзоахмедов Ф. Информатика / Ф. Мирзоахмедов [и др.]. - Душанбе: Ирфон, 2011. -183с.

ИНФОРМАТИКА ҲАМЧУН ИЛМ ВА ФАННИ ТАЪЛИМӢ

Барои инсони соҳибмаълумот бе донистани технологияҳои иттилоотӣ ворид гардидан ба асри илму техникаи муосир ғайриимкон аст. Зеро фаъолияти одамон аз бисёр ҷиҳат аз дараҷаи иттилоотнокии онҳо,

қобилияти самаранок истифода карда тавонистани ин иттилоот вобастагӣ дорад. Имрӯз дар хусуси иттилоот ҳамчун дар бораи захираи стратегии ҷомеа, ҳамчун захираи муҳиме, ки сатҳи рушди давлатро муайян мекунад, сухан меронанд. Ва ин беҳуда нест, зеро имрӯз информатика тамоми соҳаҳои фаъолияти инсониятро фаро гирифтааст. Информатика мисли дигар соҳаҳои дониш бо дараҷаи баланди тағйирпазирии худ тавсиф меёбад. Илова бар ин, ба туфайли таъсирпазирии он ба дигар фанҳо интегратсияи дониш, ғояҳо ба вуқӯъ пайваста, имрӯз сарҳади аниқи илми информатикаро мушаххас муайян сохтан хеле мушкил аст. Аз ин ҷост, ки муаллифон дар ин мақола асосҳои бунёдии информатикаро ҳамчун илм ва фанни таълимӣ баррасӣ намудаанд.
Калидвожаҳо: иттилоот, ҷомеаи иттилоотӣ, информатика, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.

ИНФОРМАТИКА КАК НАУКА И УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТ

Для образованного человека вхождение в век науки и технологий без знания информационных технологий становится невозможным. Так как деятельность человека во многом зависит от степени его информированности. Одной из областей человеческой деятельности, испытывающей в настоящее время активное влияние информатики, является система образования. Информатика – это молодая научная дисциплина, изучающая вопросы, связанные с поиском, сбором, хранением, преобразованием и использованием информации в самых различных сферах человеческой деятельности. Информатика связана с вычислительной техникой, компьютерными системами и сетями, так как именно компьютеры позволяют порождать, хранить и автоматически перерабатывать информацию в таких количествах, что научный подход к информационным процессам становится одновременно необходимым и возможным.
Ключевые слова: информация, информационное общество, информатика, информационные технологии, информационно-коммуникационные технологии.

INFORMATICS AS A SCIENCE AND EDUCATIONAL SUBJECT

For an educated person, entering the age of science and technology without knowledge of information technology becomes impossible. Since human activity largely depends on the degree of his awareness. One of the areas of human activity that is currently experiencing the active influence of computer science is the education system. Informatics is a young scientific discipline that studies issues related to the search, collection, storage, transformation and use of information in various fields of human activity. Informatics is associated with computing, computer systems and networks, since it is computers that allow you to generate, store and automatically process information in such quantities that a scientific approach to information processes becomes both necessary and possible.
Key words: information, information society, informatics, information technology, information and communication technology.

Сведения об авторах: ***Мирзоахмедов Фахриддин*** – Таджикский государственный финансово-экономический университет, доктор технических наук, профессор кафедры математического и информационного моделирования. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14
Наимзода Насимджон – Бохтарский государственный университет, преподаватель кафедры информатики и информационно- коммуникационных технологий. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, город Бохтар, ул. Айни, 67. Телефон: **93-463-40-42**
Хайруллоев Диловар - Бохтарский государственный университет, преподаватель кафедры информатики. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, город Бохтар, ул. Айни, 67

Information about the authors: ***Mirzoakhmedov Fakhriddin*** - Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Technical Sciences, Professor of the Department of Mathematical and Information Modeling. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street
Naimzoda Nasimdzhon - Bokhtar State University, lecturer at the Department of Informatics and Information and Communication Technologies. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, st. Aini, 67.
Phone: **93-463-40-42**
Khayrulloev Dilovar - Bokhtar State University, teacher of the Department of Informatics. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, st. Aini, 67

УДК:372.861.3

ТАРБИЯИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Сайдаҳмадова С.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Солҳои охир муносибати инсон ба табиат хеле тезутунд шуда, дар рӯйи Замин тағйиротҳои гуногуни экологӣ ба вуҷуд омада истодааст. Ин тағйирот ба қазияи экологии умумибашарӣ табдил ёфта, халқҳои тамоми дунёро ба изтироб меоваранд. Яъне, инкишофи бошиддати илму техника ва фаъолияти инсон ба ифлосшавӣ ва дигаргуншавии қабатҳои Замин (атмосфера, гидросфера, литосфера) ва биосфера таъсири манфӣ расонда, ба фарсудашавии сарватҳои табиӣ ва бадтар шудани вазъи экологӣ оварда мерасонад.

Табиат хонаи мо буда, ҳар як шаҳрванд вазифадор аст, ки хонаи худро доимо тозаю озода нигоҳ дорад. Масъалаи тарбияи экологии хонандагон, яке аз масъалҳои асосии мактаб буда, заминаи он аз боғча ва синни хурди мактабӣ сарчашма мегирад. Барои тарбияи экологии хонандагон таълими фанҳои табиӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Масалан, ҳангоми омӯхтани фанҳои табиӣ талабагон бо табиати зинда ва ғайри зинда ошноӣ пайдо намуда, алоқаи зич доштани инсонро бо табиат дарк мекунанд. Яъне, дарк

менамоянд, ки инсон ҳам маҳсули табиат мебошад. Ҳаёти ӯ пайваста бо табиат, яъне дар оғӯши табиат мегузарад. Дар раванди дарсҳои табиатшиносӣ ба хонандагон маълумоти саҳеҳ оид ба экология дода, онҳоро дар рӯҳияи ватанпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, муҳаббат ба табиати Ватан ва сарватҳои табии он тарбия менамоем.Таҷрибаҳои чандинсолаи омӯзгорони фанҳои табиӣ нишон медиҳад, ки тарбияи экологии хонандагон бо усулҳои гуногун (саёҳат ба табиати маҳал,тоза нигоҳ доштани атрофи мактаб ва маҳал,ташкил ва гузаронидани маҳфили «Табиатдӯстони ҷавон», намоиши филмҳои таълимӣ оид ба экология), гузаронда мешавад. Яъне, чорабиниҳои ба тарбияи экологии хонандагон бахшидашуда, ҳангоми иҷрои корҳои беруназсинфӣ ба анҷом расонида мешаванд. Тартиб додани нақша ва ташкили корҳои тарбияи экологӣ ба сатҳи дониши касбӣ, таҷриба ва истеъдоди баланди омӯзгори фанҳои табиатшиносӣ вобастагӣ дорад. Ба иҷрои корҳои беруназсинфӣ хонандагоне, ки нисбат ба табиат ва сарватҳои он шавқу рағбати зиёде доранд, ҷалб карда мешаванд.

Масъалаи муҳофизати боигариҳои табиат, истифодаи оқилонаи онҳо, тозагии муҳити зист масъалаи асосии экология ба ҳисоб меравад. Мақсади асосии тарбияи экологии хонандагон фаҳмондани қонуниятҳои биосфера муносибати оқилона ба сарватҳои табиат: замин, обу ҳаво, муҳофизати хок, набототу ҳайвонот ва нафту газ, маъдан, ангишсангу торф ва ғайра мебошад. Ба хонандагон фаҳмондан лозим аст, ки ободии ҷаҳон ва тандурустии инсон, пеш аз ҳама, ба тозагии табиат вобастагӣ дорад. Ҳар як шарҳванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад дар шароити аз ҷиҳати экологӣ барои ҳаёт ва саломатии вай мусоид зиндагӣ кунад. Шиносоии бевоситаи хонанда бо табиат ва муносибати дуруст бо он барои тарбияи экологии ӯ аҳаммияти махсус дорад. Дарк намудани моҳияти табиат ҳамчун сарчашмаи қувваҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа ва зарурияти шиносоии наздик бо табиат билохира муносибати ояндаи инсонро бо муҳити зист муайян мекунад.

Масъалаи ҳозираи муносибати мутақобилаи ҷамъият ва табиат дар назди мактаб ва педагогика вазифаи нав гузошт. Тавассути тарбияи экологӣ насли наврасро аз муносибати нодуруст ба табиат боздоштан мумкин аст. Ҳаёт, худ имрӯз ҷорӣ намудани таълими экологиро тақозо мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои он, солимгардонии муҳити зист вазифаи умумидавлатӣ, кори тамоми мардум ва қарзи маънавии ҳар як шаҳрванд мебошад. Сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ба таъмини бартариҳои манфиатҳои экологии Ҷумҳурӣ бо назардошти пайвастагии илман асосноки инкишофи фаъолияти хоҷагӣ ва муносибати эҳтиёткорона ба табиат ва сарватҳои он, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва ҳифзи кафолатноки ҳуқуқи инсон барои муҳити солиму мусоиди зиндагӣ нигаронида шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати ҳамкории васеъ самарабахши байналхалқиро бо мақсади эмин доштани табиат ва амнияти умумӣ ва пурраи экологии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба асос мегирад. Мақсади тарбияи экологии хонандагон ташаккул додани ҳисси муҳаббат нисбат ба табиати маҳалли худ ва ҳамчун моликияти ҷамъиятӣ ҳифз намудани сарватҳои табиии Ватани худ мебошад. Барнома ва ҳар як мавзуи фанҳои табиатшиносӣ дар муасиссаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба тарбияи экалогӣ ва ҳифзи табиат вобаста карда шаванд.

Раванди таълиму тарбияи хонандагон дар муасиссаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба бедор намудани ҳисси масъулият дар нигоҳубини ҳайвонот, парандагон, ҳимояи боғҳо, ҷангалҳо, кӯҳҳо, муҳити зист ва дигар боигариҳои табиӣ равона карда шавад.

Ба муаллимони фанҳои табиатшиносӣ лозим аст, ки оид ба масъалаҳои муосири экологӣ суҳбатҳо, ҷамъомадҳо чорабиниҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо ва озмунҳоро бо мақсади баланд бардоштани маърифати экологии хонандагон ташкил намоянд. Тарбияи экалогиро мо метавонем дар шакли курсҳои махсус ва факултативҳо дар раванди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва барномаҳои таълимии таълимгоҳҳо ворид намоем.

АДАБИЁТ

1. Акрамов С.А. Асосҳои муҳофизати табиат / С.А. Акрамов. –Душанбе, 1991.
2. Абдусаломов Н.И. Масъалаҳои асосии муҳофизати табиати Тоҷикистон.
3. Никитин Д.П. Окружаюшая среда и человек / Д.П. Никитин, Ю.К. Новиков. –М.: Высшая школа, 1980.
4. Очилов М. Табиат хонаи мо / М.Очилов. – Душанбе: Ирфон, 1983.
5. Муњаббатов Х. Ганљинањои табиати Тољикистон / Х. Муњаббатов. –Душанбе: Ирфон, 1987.
6. Ашурова Д. Экологическое образование и воспитание молодёжи / Д.Ашурова //Вестник педуниверситета. - Душанбе, 1999. -№6
7. Ашурова Д. Экологическое воспитание учащихся. Методическое поособие на тадж.яз./ Д. Ашурова. –Душанбе: Навид, 2004. -41с.
8. Ашурова Д. Экологическое воспитание главная задача дня / Д. Ашурова //Вестник Института языков 4(8) 2012 6стр.

ТАРБИЯИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Мақолаи мазкур ба омӯзиши мавзӯи тарбияи экологии хонандагон бахшида шудааст. Солҳои охир муносибати инсон ба табиат хеле тезутунд шуда, дар рӯйи Замин тағйиротҳои гуногуни экологӣ ба вуҷуд омада истодааст. Ин тағйирот ба қазияи экологии умумибашарӣ табдил ёфта, халқҳои тамоми дунёро ба изтироб меоваранд. Яъне, инкишофи бошиддати илму техника ва фаъолияти инсон ба ифлосшавӣ ва дигаргуншавии қабатҳои Замин (атмосфера, гидросфера, литосфера) ва биосфера таъсири манфӣ расонда, ба фарсудашавии сарватҳои табиӣ ва бадтар шудани вазъи экологӣ оварда мерасонад. Раванди таълиму тарбияи хонандагон дар муасиссаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба бедор намудани ҳисси масъулият дар нигоҳубини ҳайвонот, парандагон, ҳимояи боғҳо, ҷангалҳо, кӯҳҳо, муҳити зист ва дигар боигариҳои табиӣ равона карда шавад. Ба муаллимони фанҳои табиатшиносӣ лозим аст, ки оид ба масъалаҳои муосири экологӣ суҳбатҳо, ҷамъомадҳо чорабиниҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо ва озмунҳоро бо мақсади баланд бардоштани маърифати экологии хонандагон ташкил намоянд. Тарбияи экологиро мо метавонем дар шакли курсҳои махсус ва факултативҳо дар раванди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва барномаҳои таълимии таълимгоҳҳо ворид намоем.

Калидвожаҳо: тарбияи экологии хонандагон, ҳифзи табиат, вазъи экологӣ, раванди омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, бедор намудани ҳисси масъулият дар нигоҳубини табиат.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ

Данная статья посвящена изучению темы экологического воспитания учащихся. В последние годы отношение человека к природе стало очень напряженным и на Земле происходят различные экологические изменения. Эти изменения превратились в огоромную мировую проблему и вызвают беспокойство миллионов людейт. То есть, ускоренное развитие науки и техники и деятельность человека приводят к загрязнению атмосферы и изменению земных слоев (атмосфера, гидросфера, литосфера) и биосферы, изношенности природных богатств и ухудшению экологического состояния. Процесс обучения и воспитания учащихся в средних общеоборазовательных учреждениях должен быть направлен на пробуждение чувства ответственности в деле защиты животных, птиц, защиты лесов, гор, окружающей среды и других природных богатств. Преподавателям естественонаучных дисциплин нужно организовать беседы относительно современных экологических проблем, внеклассные мероприятия, кружки и собрания с целью поднятия уровня экологического воспитания учащихся.

Ключевые слова: экологическое воспитание учащихся, защита природы, экологическое состояние, процесс изучения естественнонаучных дисциплин, воспитание чувства ответственности к защите природы.

ENVIRONMENTAL EDUCATION OF STUDENTS

This article is devoted to studying the topic of environmental education of students. In recent years, the attitude of man to nature has become very tense and various environmental changes are taking place on Earth. These changes have become a huge global problem and cause concern for millions of people. That is, the accelerated development of science and technology and human activities lead to atmospheric pollution and a change in the earth's layers (atmosphere, hydrosphere, lithosphere) and the biosphere, the deterioration of natural resources and environmental degradation. The process of training and education of students in secondary educational institutions should be aimed at awakening a sense of responsibility in protecting animals, birds, protecting forests, mountains, the environment and other natural wealth. Teachers of natural science disciplines need to organize conversations on contemporary environmental issues, extracurricular activities, circles and meetings in order to raise the level of students' environmental education.

Key words: environmental education of students, environmental protection, environmental status, the process of studying natural sciences, nurturing a sense of responsibility for environmental protection.

Сведения об авторе: ***Сайдахмадова Садбарг*** **–** Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, соискатель. **Адрес**: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова, 16.Телефон: **985-04-07-33**

Information about the author: ***Saydakhmadova Sadbarg*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, applicant. **Address**: 735360, Republic of Tajikistan, the city of Kulyab, st. S. Safarova, 16. Phone: **985-04-07-33**

УДК:372.8

ВОСИТАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТНОКИИ ҶАМЪИЯТӢ ВА ИСТЕҲСОЛИИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Расулова Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар ҷаҳони муосир рӯ овардан ба ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон ва дастгирии ташаббусҳои онҳо аз афзалиятҳои муҳимми сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҷавонони тоҷик чун нерӯи бузурги бунёдкору созандаи кишвар эътироф гаштаанд. Чернавин Н.С. фаъолиятнокиро чунин шарҳ додааст: фаъолиятнокӣ (иҷтимоӣ)-ифодаи фаъолияти ҷамъиятии фоиданоки одамон аст. Вале мо тасмим гирифтем, ки дар ин мақола воситаҳои ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон дар замони истиқлолиятро дида бароем $[3, с. 116-117]$.

Тоҷикистон аз нигоҳи синну соли аҳолӣ дар ҳоли рушди доимӣ қарор дошта, аз нисф зиёди аҳолии онро ҷавонон ташкил медиҳанд. Ба ин хотир, бе иштироки фаъолонаи ҷавонон рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангии кишварамонро тасаввур кардан нашояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавононро дар ҳаёти

сиёсиву иқтисодии мамлакат ба назар гирифта, дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 22 декабри соли 2016 пешниҳод намуданд, ки соли 2017 Соли ҷавонон эълон карда шавад. Ин иқдоми Пешвои муаззами миллат бо чунин далелҳо асоснок гардид: «Татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиқлолӣ дар меҳвари фаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Аксарияти аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки онҳо давомдиҳандаи корӯ фаъолияти насли калонсол, неруи созанда ва иқтидори воқеии пешрафти ҷомеа, хулоса, ояндаи миллат ва давлат мебошанд».

Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки ҷавонони зиёд баъди хатми Академияи вазорати корҳои дохилӣ ва донишгоҳу донишкадаҳои мамлакат имрӯз дар мақомоти корҳои дохилӣ фаъолият намуда, бо дарки баланди масъулиятшиносӣ дар таъмини ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ саҳми арзанда мегузоранд.

Бо мақсади ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои ҷавонон, додани имтиёз ва ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии онҳо дар ҷомеа қонунҳои зиёде қабул гардиданд. Аз ҷумла, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон», «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз хатми муассисаҳои олии таълимӣ» имкон медиҳанд, ки ҷавонон донишу малакаи андухтаашонро барои рушду инкишофи ҷомеа ва гулгулшукуфии Ватани азизамон равона созанд.Тавре Президенти кишвар дар Паёми худ зикр кардаанд: «Ҷавонон бояд аз ҳама қишрҳои ҷомеа бештар фаъол бошанд, ташаббусҳои созанда пешниҳод намоянд, рамзҳои давлатӣ, муқаддасоти миллӣ ва дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоии Тоҷикистони азиз бо дасту дили гарм ва неруи бунёдкорона ширкат варзанд, амнияти давлат ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳ доранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари муқаддасамон бошанд».

Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус дар миёни ҷавонони кишвар, мафкураи ягонаи миллӣ ҳамчун воситаи асосии ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад.

Бояд гуфт, ки ҷавонон ҳамчун қишри фаъоли аҳолии кишвар қодир ба татбиқи афзалиятҳои миллӣ барои рушди ҷомеа мебошанд. Ва чунин нуктаи назар ҳам ҳаст, ки аз мавқеву фаъолиятнокии ҷамъиятии ҷавонон дар ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ самту суръати рушди давлат вобаста мебошад. Аз ин рӯ, эҳёи мафкураи ягонаи миллӣ дар миёни ҷавонони тоҷик боиси пешгирии зуҳуроти номатлуб дар ҷомеа ва рушди миллату давлат хоҳад гашт.

Мардуми азияткашидаи тоҷик ҷанги таҳмилии шаҳрвандиро паси сар намуд ва сабақи талхеро аз бар кард. Ҷомеаи демократӣ мавҷудияти мафкураи ягонаро қатъиян инкор месозад, вале ҳувияти мардуми тоҷик ҳукмронии мафкураи ягонагии миллиро ҳамчун зарурате мисли талаботи инсон ба обу ҳаво тақозо менамояд. Набудани мафкураи қавии ягонаи муттаҳидкунанда дар ҷомеа, махсусан дар сарзамини тоҷикон, хеле ҳам хатарнок аст. Аз ин рӯ, чун мо дар зинаи сохтмони ҷомеаи навин қарор дорем, пас бояд барои дар дил ва мафкураи миллатамон ҷой додани мафҳумҳое, ба монанди наҷоти миллат, забони миллӣ, фарҳанги миллӣ, иқтисоди миллӣ, асъори миллӣ, бозори миллӣ ва ғайра кӯшиш намоем. Дар раванди ҷаҳонишавӣ дар ҷумҳурии мо мафкураи ягонагии миллӣ ва рушди он бояд ҳукмрон бошад. Ваҳдати миллӣ, миллатсозию давлатсозӣ бояд дар зери парчами ягонаи миллӣ бо эҳтироми фарҳангу арзишҳои миллӣ, аз қабили забони ягонаи миллӣ, қаламрави ягона, иқтисод ва тарзи ҳаёти ягонаи миллӣ, маънавиёт ва фарҳангу маърифати миллӣ ва монанди онҳо сурат гирад. Ин муқаддасоти миллӣ аз ҷониби давлат, ҳизбу ҳаракатҳо ва тамоми ҷомеа ҳифз ва инкишоф дода шавад, онҳо бояд муқаддасоти тамоми мардуми сокини Тоҷикистон гарданд. Мафкураи гурӯҳ, маҳал, синф ва ё ягон табақаи иҷтимоӣ дар ҷомеа аз мафкураи ягонаи миллӣ набояд боло бошад. Дар ҷомеаи мо бояд мафкураи ягонаи миллӣ тантана кунад ва устувор бошад.

Дар шароити ҷомеаи муосир ҷавонон қишри асосие мебошанд, ки ба онҳо лоиҳаҳои афзалиятноки миллӣ равона гардидаанд. Ҳамзамон, бояд ҷавононро на танҳо ҳамчун истеъмолкунандагони тадбирҳои иҷтимоӣ, балки инчунин, ҳамчун иштирокчии фаъол дар татбиқи он, таъмини сиёсат бо манфиатҳои ҷавонон баррасӣ намуд.

Имрӯз маҳз ҷавонон яке аз сарчашмаи асосии оромиву субот дар ҷомеа ба ҳисоб меравӣанд. Вобаста аз мавқеи худ, ҷавонон метавонанд ё омили бунёдсози таъмини рушди устувор, ё омили вайронкунанда баромад намоянд: ё интиқолдиҳандаи инноватсияҳои воқеӣ, ё ақидаҳои зиддиҷтимоӣ ва зиддиинсонӣ; ё неруи мусбати дигаргуниҳои мусоид, ё баромадкунандаи манфиатҳои ғаразноки як гурӯҳи демографӣ ва ғайра бошанд.

Ҷавонон объекти таваҷҷуҳи махсуси давлат мебошанд, вале, бо вуҷуди ин, ҳама ҷавонон гурӯҳи бемуҳофизи иҷтимоиянд ва хоҳанд монд, зеро онҳо дар ҳолати номуайянии интихоби тарзи ҳаёт ва мушкилоти гузариши синнусолӣ қарор доранд.

Хулоса, дар вазъияти кунунӣ раванди ҷаҳонишавӣ дар ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва таҳаввули маърифати нави ҳуқуқию сиёсии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон як навъ таъсири манфӣ расонида истодааст. Айни замон, таъмини роҳу воситаҳои асосии ташаккулу инкишофи худшиносии миллӣ, таҳкими муносибатҳои миллӣ дар баробари рушди бонизоми равандҳои ҷаҳонӣ, ҳифзи дастовардҳои сиёсӣ, тақвияти ваҳдати миллӣ ба мақсад мувофиқ аст. Ояндаи давлату миллати мо ба насли ҷавон мансуб буда, маҳз ҷавонон дар байни дигар табақаҳои аҳолӣ бештар фаъол, инчунин умеду такягоҳи давлат мебошанд, чунки зиёда аз 60 фоизи аҳолии кишвар ба ин гурӯҳ мансубанд.

Воситаи дигари ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон ин рушди иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ рушди устувори иқтисодиёти миллиро бе иштироки фаъоли ҷавонон тасаввур намудан ғайриимкон мебошад. Дар марҳилаи кунунии тараққиёти Тоҷикистон таваҷҷуҳи рӯзафзун ба соҳаҳои илму маориф, татбиқи васеи дастовардҳои илму техника ва технологияҳои муосир, таъмини робитаи амиқи илму истеҳсолот, татбиқи босамари нақшаҳои стратегии кишвар равона гардидааст, ки саҳми насли ҷавон дар амалӣ гардидани ин ҳадафҳо назаррас мебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки махзани илму ҳунари ҷавонони ҷумҳурӣ ин муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба шумор рафта, то замони истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 13 муассисаи таҳсилоти олӣ бо 70 ҳазор нафар донишҷӯ фаъолият мекард.Ҳоло бошад бо мақсади баланд бардоштани савияи дониши ҷавонон миқдори ин муассисаҳо ба 39 адад, ки аз ин миқдор 14 донишгоҳ, 16 донишкада, 3 филиали муассисаи таҳсилоти олии касбии Федератсияи Россия, Консерваторияи миллӣ, 4 муассисаи таълимии мақомоти қудратӣ фаъолият намуда, шумораи умумии донишҷӯёни онҳо ба 184,4 ҳазор нафар расонида шудааст.

Ҳанӯз аз давраҳои аввали соҳибистиқлолии Тоҷикистон ҷиҳати ҷалби ҷавонон ба таҳсил ва омӯзиши илм аз манотиқи дурдасти ҷумҳурӣ қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Нақшаи қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида, мавриди амал қарор дорад.

Масалан, агар дар Нақшаи қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли таҳсили 2016-2017 барои қабули донишҷӯён 1221 ҷой ҷудо гардида бошад, ин нишондиҳанда дар соли таҳсили 2017-2018 ба 1227 ҷой ва дар соли таҳсили 2018-2019 ба 1246 ҷой зиёд карда шуд. Ҳамзамон, ҷиҳати дастгирӣ ва ҳавасмандии ҷавонон ва насли наврас як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба таъсиси стипендияҳои Президентӣ ва номӣ, Стипендияи байналмилалии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дурахшандагон», Ҷоизаи давлатии ба номи Исмоили Сомонӣ барои олимони ҷавон, таъмини омӯзгорони ҷавон бо манзили истиқоматӣ ва қитъаи замини наздиҳавлигӣ, муқаррар гардидаанд, ки ҷиҳати рушди имкониятҳои иқтисодии онҳо заминаи устувор фароҳам меоранд.

Дар Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ҷавонони мамлакат ҳамчун асоси манфиатҳои миллию давлатӣ, яке аз омилҳои таъмини рушди давлат ва ҷомеа, захираи асосии меҳнатии Тоҷикистон муқаррар карда шудаанд.

Дар ин асос вобаста ба марҳалаи навини рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар, хусусан дар татбиқи ҳадафҳои созандаи Ҳукумат ва бо назардошти он, ки фаъолияти соҳибкорӣ яке аз рукнҳои асосии рушди иқтисодиёт ва воситаи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум ба ҳисоб меравад, самаранок истифода бурдани неруи созандаи ҷавонон, ниҳоят муҳим аст. Воситаи дигари рушди фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон ин Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2012 - 2020 ба рушди соҳибкорӣ дар байни ҷавонон мебошад, ки дар ин самт тадбирҳои назаррас андешида шудаанд.Соҳибкорони ҷавон дар ҷодаи ташаккулу таҳкими фаъолияти худ ба масъалаҳои соҳибкорӣ, рушди тиҷорат, технологияи инноватсионӣ, рушди шаклҳои муосири муносибатҳои иқтисодӣ тамоюл ва неруи созанда доранд.Ҷавонони тоҷик дар рушду таҳкими тадқиқоти илмиву ихтироот низ ширкати фаъолона намуда, дар рушди иқтисодиёти дар асоси технологияи муосиру инноватсионӣ фаъолияткунанда нақши арзанда доранд.

Ҷавонон барои аз худ кардани дастовардҳои навтарини илму техникаи ҷаҳони муосир бештар ҳавасманд буда, неруи фикрию зеҳнии қавӣ доранд ва корҳои илмию тадқиқотӣ, инчунин ихтирооти онҳо метавонанд ба рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат такон бахшанд.Дар соли 2016 дар ҷумҳурӣ 54 нафар ба рӯйхати навоварони наврас ва ҷавон ва 35 нафар ба рӯйхати ихтироъкорони ҷавони то 35-сола ворид карда шуда, навоварӣ ва ихтирооти худро пешниҳод намуданд. Мавриди зикр аст, ки ин раванд мунтазам густариш ёфта истодааст. Воситаи дигари ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятии ҷавононро сиёсати давлатии ҷавонон ташкил медиҳад. Ҳукумати мамлакат масъалаҳоеро, ки ба сиёсати давлатии ҷавонон алоқаманд мебошанд, дар маркази диққати худ қарор медиҳад ва барои

дастгирии иқдомоти бунёдкоронаи ҷавонони кишвари соҳибистиқлоламон тамоми чораҳои заруриро амалӣ мегардонад.Мо бояд барои ҷавонон чунин шароите муҳайё созем ва онҳоро тарзе тарбия кунем, ки фарзандони мо дар зиндагӣ роҳи дурустро интихоб намоянд, илму донишҳои муосирро аз худ кунанд, касбу ҳунарҳои замонавиро омӯзанд ва дар оянда мақоми арзандаи худро дар ҷомеа соҳиб шаванд.Дар ин росто, кумитаҳои ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ, кор бо занон ва оила, оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ, дигар сохтору мақомоти дахлдор, аз ҷумла роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро зарур аст, ки ба масъалаи истифодаи самараноки неруи созандаи ҷавонону бонувон, тарбияву интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳои хизмати давлатӣ аз ҳисоби ҷавонон ва духтарону бонувони лаёқатманд ва донишманду соҳибмаърифат, инчунин ташвиқи онҳо ба донишандӯзӣ, аз худ кардани касбу ҳунарҳои замонавӣ ва ташвиқи тарзи хаёти солим эътибори аввалиндараҷа диҳанд.

Сарвари кишвар ҳамчунин изҳор доштанд, ки имрӯзҳо дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллии мамлакат, инчунин, дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ ҷавонони бонангу номус содиқона хизмат ва кору фаъолият доранд ва дар рушди иқтисоди миллӣ ҳиссаи назаррас мегузоранд. Дар баробари ин, ҷавонон дар дохил ва хориҷи мамлакат таҳсил карда, соҳиби касбу ихтисосхое шуда истодаанд, ки барои Тоҷикистон бағоят зарур мебошанд. Бо ҳамин сабаб Ҳукумати мамлакат ташаббусу пешниҳодҳои созандаи ҷавононро ҳамеша дастгирӣ намуда, барои амалӣ гардидани онҳо имконият ва шароити мусоид фароҳам меорад.

Чунонки маълум аст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола дар моҳи май Рӯзи ҷавонон қайд карда мешавад. Ин падида низ зодаи даврони Истиқлолияти давлатӣ буда, бо иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дастгирии ҷавонон ва қадрдонӣ аз хизмату заҳматҳои онҳо ба нафъи Ватану миллат амалӣ мегардад.

Бо дарназардошти аҳаммияти ин масъалаҳо барои имрӯзу фардои Тоҷикистон ва вобаста ба он, ки ҷомеаи солим аз насли солим ташаккул меёбад, кормандони соҳаи маориф ва илм дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон пайваста чораандешӣ мекунанд.

Боиси хушнудист, ки барои ҳалли масъалаҳои ҷавонон дар даврони Истиқлолияти давлатӣ бо иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар самти маориф ва илм тадбирҳои мушаххас андешида шуда истодаанд. Ҳамчун намуна, чанд далелро мехостем, ки зикр намоем.

Имрӯз дар кишвари мо тамоми наврасону ҷавонон ба таҳсилоти умумӣ дастрасӣ дошта, бо сатҳи фарогирӣ дар ин зинаи таҳсилот Тоҷикистон дар сафи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ қарор дорад. Дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ низ дигаргуниҳои куллии миқдорӣ ва сифатӣ ба вуқӯъ пайваста, нишондиҳандаҳои кишвари мо дар ин самт дар даврони Истиқлолият то панҷ маротиба ва зиёда аз он боло рафтанд.

Соҳаи таҳсилоти иловагӣ дар радифи бисёр дастовардҳо мушкилоти зиёдро низ дорост. Аз ҷумла, дар як қатор шаҳру ноҳияҳо муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ то ҳол бинои алоҳидаи худро надоранд. Бар замми ин, баъзе муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ то ҳол мустақилияти молиявии худро надошта, воҳидҳои кории онҳо ихтисор шудаанд, ки ин, албатта, ба раванди таълиму тарбия ва фаъолияти бевоситаи марказҳо бетаъсир намемонад.Сабаби дигари ба таҳсилоти иловагӣ, аз ҷумла ба маҳфилҳо кам фаро гирифта шудани наврасону ҷавонон ин нокифоя будани заминаи моддӣ-техникӣ, норасоии таҷҳизот барои гузаронидани машғулиятҳо ва корҳои амалӣ ба шумор меравад. Ин амал барои иҷрои ҳидоятҳои Пешвои муаззами миллат такони ҷиддӣ мебахшад: “... аз устодону омӯзгорон ва падару модарон талаб карда мешавад, ки диққати наврасон ва хонандагону донишҷӯёнро барои аз бар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд, ба сатҳи азхудкунии фанҳои дақиқ бештар таваҷҷуҳ зоҳир кунанд, забонҳои хориҷӣ ва омӯзиши технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро ба роҳ монанд ва ба касбомӯзии шогирдону фарзандон эътибори ҷиддӣ дода, онҳоро дар рӯҳияи донишомӯзиву меҳнатдӯстӣ тарбия намоянд”.

Пешвои миллат зимни суханронииашон қайд намудаанд: “Ҷавонон неруи фаъолу боғайрат, қувваи созандаи ҷомеаи моро ташкил медиҳанд. Онҳоро хуб тарбия кардан ва ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намудан вазифаи муқаддаси ҳамаи аъзои ҷомеа аст. Зеро ҷавонон ободгарони Ватан, соҳибониояндаи Тоҷикистони мустақилу демократӣ ва такягоҳи боэътимоди давлати соҳибистиқлол мебошанд. Рушди минбаъдаи институтҳои демократӣ, аз ҷумла гуногунандешии сиёсиву мафкуравӣ, озодии эътиқод ва изҳори ақида, сухан, матбуот ва такмили дигар унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз вазифаҳои муҳиму доимии давлат мебошанд”.

Ба андешаи психологи машҳури рус С.Л. Рубинштейн, «мақсади тарбия танҳо аз мутобиқ сохтани инсон ба талаботи иҷтимоӣ иборат набуда, дар ӯ ташаккул додани мавқеияти ахлоқии ботинӣ бояд аз ҳадафҳои он низ бошад. Яъне, тарбияро метавон ҳамчун раванди муташаккили гузариши арзишҳои умумиинсонӣ ба нақшаи ботинӣ арзёбӣ намуд».Имрӯз дар ҳақиқат вақти он расидааст, ки ба ҷавонон таваҷҷӯҳи хосса равона

гардад, то ин қишри ҷомеа ба самти созандагӣ ва бунёдкорӣ сафарбар шуда, бад-ин васила ба сӯйи харобкорӣ, ифротгароиву тундгароӣ ва терроризм майл намудани онҳо пешгирӣ карда шавад.

Франклин Рузвелт дар ин маврид фармудааст: «Мо наметавонем ҳама вақт барои ҷавононамон ояндаеро бунёд кунем, вале метавонем ҳамеша онҳоро барои оянда омода созем». Аз ҳамин нуқтаи назар, беҳтар ва хубтар он аст, ки имрӯз давлат, ҷомеа, падару модарон имкониятҳои иқтисодии хешро барои рушди маънавию ҷисмонии насли наврасу ҷавон сарф намоянд, то онҳо барои замони оянда ҳамчун парчамбардори миллат омода бошанду зиндагии хешро мутобиқ ба диду назар, хоставу ормони хеш бунёд намуда, обрӯву эътибори Ватани худ - Тоҷикистони соҳибистиқлолро дар арсаи байналмилалӣ боло бардоранд ва мояи ифтихори наслҳои оянда бошанд.

Чӣ гуна рушд ёфтани малакаи зеҳнии ҷавонон аз муҳите, ки онҳо ба воя мерасанд, вобастагии амиқ дорад. Ҳамчунин, таъсири баъзе ҳодисаҳои беруна низ сабаб мешаванд, ки ҷавонон дар раванди рушд пешгом ва ё қафомонда, зиркӣ ва ё кундзеҳн бошанд.

Тавре таърихи ташаккули ҷаҳони муосир ва равандҳои гуногуни сиёсию идеологӣ нишон медиҳанд, бе такя ба ҷавонон ва тарбияи онҳо дар рӯҳияи зиракии сиёсӣ ва ифтихори миллию ватандӯстӣ ва ҷалби мунтазам ва иштироки бевоситаи онҳо дар эъмори давлатдорӣ, бунёди давлати аз ҷиҳати иқдисодӣ рушдкарда ва демократию ҳуқуқбунёд ва дар маҷмӯъ расидан ба ҷомеаи комили шаҳрвандӣ, ҳамзамон, таъмини сулҳу ваҳдати сартосарӣ душвор мебошад. Бешубҳа, бунёди як давлати аз ҷиҳати иқтисодию иҷтимоӣ ва баробар ба дигар давлатҳои мутараққӣ вақти тӯлониро талаб менамояд. Рушду нумӯи ҷомеаи муосир тақозо менамояд, ки дар ин раванд тарбияи ҷавонон ва дар рӯҳияи зиракии сиёсӣ, ки аҳаммияти стратегӣ дорад, бояд дар мадди аввал гузошта шавад.

Давлату Ҳукумати Тоҷикистон аз замони соҳибистиқлолӣ ҳамин равандро ба шакли томаш дарку фаҳм намуда, ҷавононро як қишри муҳим ва побарҷокунандаи сулҳу субот дар кишвар шинохт ва қадрдонӣ намуд. Ин буд, ки баъди чанд моҳи ба даст овардани Истиқлолият Сарвари давлат аз аввалинҳо шуда вохӯрии худро бо ҷавонон баргузор намуд. Сиёсати давлатии ҷавонон, нақш ва иштироки бевоситаи онҳо дар ҳаёти ҷомеа яке аз масъалаҳои асосӣ дар Паёмҳои ҳарсолаи Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ буда, ба ин мавзӯъ ҳамчун яке аз масъалаҳои асосии давлатдорӣ ва манбаи муҳимтарини ташаккули захираҳои инсонии кишвар таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир мегардад. Пешвои миллат, иброз доштаанд: "Ҳукумати кишвар ба ҷавонони бонангу номус ва ба эҳсоси гарми ватандӯстии онҳо боварии бузург дорад. Зеро ҷавонон воқеанояндаи неки Ватан ва идомадиҳандаи кору фаъолияти созандаи имрӯзиён мебошанд".

Раванди илму техника, ихтирооти нав ба нав аз ҷониби ҷавонон нишон медиҳад, ки имрӯзҳо дар тамоми манотиқи дунё таваҷҷуҳ ба ҷавонон дар мадди аввал меистад. Тибқи ҳисоботҳои оморӣ 50% аҳолии рӯйи оламро шахсони то 30-сола ташкил медиҳад. Дар 122 кишварҳои ҷаҳон сиёсати миллӣ ва давлатии ҷавонон бо дарназардошти низоми махсуси идоракунии давлатӣ татбиқ мегардад. Дар сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷавонон нақши калидӣ доранд. Сохти давлатдории навини тоҷикон, даврони Истиқлолият нишон медиҳад, ки дастовардҳои муҳимми иқтисодиву сиёсӣ, илмию фарҳангӣ ва техникиву истеҳсолӣ маҳз аз ҷониби ҷавонон сурат мегиранд.

Пешвои миллат дар роҳи бунёди давлати соҳибтамаддун ва нигоҳ доштану таҳким бахшидани Истиқлолияти давлатӣ нақши ҷавононро хеле бориз арзёбӣ менамоянд. Аз ҷумла, дар мулоқот бо ҷавонони кишвар соли 2013 Роҳбари давлат чунин таъкид намуда буданд: "Дар ҷаҳони муосир рӯ овардан ба масъалаи ҷавонон ва истифода аз имкониятҳои зеҳниву ҷисмонии онҳо яке аз шартҳои ноил гардидан ба инкишофи устувори давлат ва ҷомеа мебошад ва ҳамин буд, ки то имрӯз баҳри худташаккулёбӣ ва рушди ҷавонон тадбирҳои зиёде татбиқ гардиданд". Айни замон вобаста ба татбиқи афзалиятҳои сиёсати давлатии ҷавонон қарору қонунҳои зиёд, ба монанди Қонун "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон", Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон, Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2020, Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонони Тоҷикистон, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстии ҷавонони Тоҷикистон ва Барномаи рушди саломатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардида истодаанд. Боиси хушнудӣ ва сарфарозист, ки дар барқарор намудани сохти конститутсионӣ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон аввалин шуда ҷавонони далер ва ватандӯст саҳмгузор буданд. Сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукуматро ҷавонон дастгирӣ карда, дар ҷодаи истиқрори сулҳу ваҳдат ва ягонагӣ як қатор чорабиниҳои фарҳангию фароғатиро анҷом дода истодаанд. Метавон гуфт, ки дар тӯли 29-соли Истиқлолият дар рушду пешрафти Тоҷикистон дар баробари дигар қишри ҷомеа ҷавонон низ ҳамеша саъю талош намуданд.

Ҷавонони кишвар ҳамасола 23 май Рӯзи ҷавононро бо дастовардҳо ва саҳмгузорӣ дар пешбурди Ватани маҳбубамон истиқбол мегиранд. Дар самти дастгирии ҷавонон чандин санадҳо, консепсияву стратегия ва барномаҳои дахлдори давлатӣ қабул гардидаанд. Зери

роҳбарии Пешвои миллат ниҳоди машваратии Шӯрои миллии кор бо ҷавонон фаъолият менамояд, ки ин намунаи олии эътимоду боварӣ ва эҳтироми роҳбарияти олии мамлакат нисбат ба ҷавонони кишвар мебошад. Воситаи дигари ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятии ҷавонон маърифати ҳуқуқии онҳо мебошад. Маърифати ҳуқуқӣ ин донистани ҳуқуқ ва эътиқодмандӣ ба зарурати риояи он аст. Дар ин замина, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷавонон ҳамчун омили муҳимми таҳкими давлатдории миллӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолгардонии маърифати ҳуқуқии ҷавонон, ки онро ҷомеаи муосир тақозо менамояд барои Тоҷикистон аз лиҳози мавқеи иқтисодӣ ва демографии он бисёр муҳим арзёбӣ мегардад.

Тибқи омори расмӣ беш аз 70 фисади аҳолиро шахсони то 30-сола ташкил медиҳанд, яъне аҳолии Тоҷикистон ҷавон аст ва воқеист, ки аҳолӣ дар кишвар ҳамасола рӯ ба афзоиш дорад. Баъди ба даст овардани соҳибистиқлолии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон аҳамияти хосса зоҳир намуда истодааст. Институтҳои муҳимми кор бо ҷавонон дар сатҳи ҳукуматӣ ва муассисаҳои таълимӣ ташаккул ёфта, имрӯзҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии кишварамон иштироки фаъолона доранд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон", Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2020 ва Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои татбиқи амалии сиёсати давлатии ҷавононро фароҳам овардаанд. Мақсади асосии ин сиёсат таъмини шароити ҳуқуқӣ ва иқтисодиву иҷтимоии ҷавонон мебошад.

Барои он ки ҷавонон қонунҳоро риоя намоянд, бояд онҳо ҳуқуқу уҳдадориҳои шаҳрвандии худ ва қонунҳои амалкунандаро хуб аз худ кунанд. Аксари ҷавонони бонангу номуси кишвар дар пайи таҳсил, интихоби касб ва аз худ кардани техникаву технологияҳои муосир талош намуда, дар дохилу хориҷи мамлакат илму донишҳои муосир ва барои кишварамон заруриро аз бар карда истодаанд.

Қисме бо азму иродаи матин дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва сохтмонҳои бузурги кишвар заҳмат мекашанд, дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ, аз ҷумла дар ҳифзи марзу буми Ватан ва таъмини амнияту оромии давлат ва ҷомеа қарор доранд ва иддае парчами Тоҷикистони азизро дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ баланд мебардоранд.

Дар баробари ин, арҷгузорӣ ба ҳуқуқи инсон, махсусан наврасону ҷавонон, эҳтиром ба кафолати чунин ҳуқуқҳо ҳамеша дар меҳвари фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.Наврасону ҷавонони Тоҷикистон бо дарки баланди масъулият эҳсос менамояд, ки гаравидан ба гурӯҳҳои ифротӣ барои пешрафту шукуфоии кишвар монеаи ҷиддӣ эҷод менамоянд. Ҷавонон бояд соҳиби андешаи миллӣ ва посдори тамаддуни миллӣ, инчунин, дар пешрафти ҷомеа саҳмгузор бошанд. Бинобар ин, барои фароҳам овардани заминаи мусоид ҷиҳати омӯзиши илмҳои муосир ва таъриху адабиёти пурғановати тоҷик имконияту шароитҳои фаровон муҳайё шудаанд, ки насли ояндасози миллат имкон доранд бемамоният таҳсили илм ва фаъолияти самаранок намоянд.

Худшиносии миллӣ ба сифтати воситаи дигари ташаккули фаъолнокии ҷамъиятии ҷавонон хизмат мекунад. Худшиносии миллӣ ормони ҳазорсолаи халқи куҳанбунёду ҷафодидаи мост. Ҳатто дар зери юғи истилогарони аҷнабӣ ҳам андешаи миллӣ чун ахгари зери хокистар худафрӯзӣ дошт ва ҳамин андешаи фанонопазир халқи моро имкон дод, ки фарҳанг, маънавиёт, забон ва чеҳраи аслии худро аз умқи асрҳо то ба имрӯз бирасонад.

Дар тӯли қарнҳо абармардони миллат бо ҳар роҳу восита ҳувияти миллиро тарғиб мекарданду тавассути он рӯҳи халқро таҳким мебахшиданд. Вале ифшои ғояи миллӣ дар он давру замон коре сахт мушкил буд, зеро худшиносии миллӣ аз давлатдории миллӣ сарчашма мегирад ва дар оғӯши он нумӯ мекунад.

Танҳо баъди ҳазор соли сукути Сомониён, ки истеҳкоми воқеии ҳувияту худшиносии миллати мо буданд, бо таъсиси давлати нави миллиамон дар оғози асри пурталотуми бист ин кор боз рангу бӯ пайдо кард. Дар ин самт талошҳои устод Айнӣ бебаҳсу беназиранд. Ҷоннисориҳои фарзандони бузурги халқамон Нусратулло Махсуму Шириншо Шотемур ва ҳамсафу ҳаммаслаконашон далели равшани садоқат ба ин ормони ҷовидонаи миллат буд. Баъдан аллома Бобоҷон Ғафуров ҳамчун олими жарфнигару сиёсатмадори дурандеш, бо китоби «Тоҷикон», устод Мирзо Турсунзода бо фаъолияти густурдаи адабиву ҷамъиятӣ, устод Сотим Улуғзода бо умқи осори таърихиву ватандӯстӣ, ходимони барҷастаи илму адабу фарҳанг бо осори мондагори ҳувиятбахшояшон ба ин раванд такони ҷиддӣ бахшиданд. Метавон гуфт, ки дар охирин солҳои шӯравӣ ин падида хосси ҷомеаи мо шуда буд ва зуҳуроти миллатдӯстиву ватанхоҳии воқеӣ кам ба назар намерасид.

Бо вуҷуди ин, танҳо Истиқлолияти давлатӣ шароити таърихӣ ба вуҷуд овард, ки ғояи худшиносии миллӣ ба сатҳи сиёсати давлатӣ бароварда шавад. Сарвари давлати нави тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон, ки худ шахсест дар масоили худшиносиву худогоҳӣ басо ҳассос, бо ҳама иқдоми хеш сабақе аз ҳувияту бедории миллӣ медиҳад ва бозгӯ мекунад, ки дар

ҷаҳони печидаи имрӯз танҳо арзишҳои бузурги миллӣ чун ваҳдат, симои хосси ахлоқиву маънавӣ, донишандӯзӣ, соҳибҳунарӣ, миллатро пойдор нигоҳ медоранд.

АДАБИЁТ

1. Завадская Ж.Е. Воспитание социальной активности учащихся –важ нейшая задача учреждения профессионального образования / Ж.Е. Завадская //Между народный научно-популярный журнал "Мастерство online". -2015. - №3.
2. Словарь-справочник по обществоведению и основам Советского государства и права: Пособие для учащихся /Сост. Н.С. Чернавин. -М.: Просвещение,1985.-207с. -С.9,116-117.
3. Степанов Е.Н. Методика определения общественной активности / Е.Н. Степанов. -М.: Просвещение, 1974. -120с.
4. Общественная активность молодежи / Сост. В.Г. Мордкович – М.: Молодая гвардия, 1970. -320с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: Ирфон, 2018.-124с

ВОСИТАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТНОКИИ ҶАМЪИЯТӢ ВА ИСТЕҲСОЛИИ ҶАВОНОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақола оиди воситаҳои ташаккули фаъолнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон дар даврони истиқлолият сухан меравад. Идеологияи миллӣ, стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон, рушди милли иқтисод, дарки ҳуқуқии миллӣ ва худшиносии миллӣ ҳамчун воситаҳои асосии ташаккули фаъолнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон дар даврони истиқлолият баррасӣ мегарданд. Нақши махсуси истиқлолият дар ташаккулифаъолнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонони Тоҷикистон ошкор мегардад.

Калидвожаҳо: Паёмҳои Президент, истиқлолият, ташаккули ффаъолнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон, қонунҳо,идеологияи миллӣ.

СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ И ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ МОЛОДЕЖИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье речь идет о средствах формирования общественной и производственной активности молодежи в период независимости. Национальная идеология, стратегия государственной политики молодежи, экономическое национальное развитие, правовое национальное познание и национальное самосознание молодежи рассматриваются как основные средства формирования общественной и производственной активности молодежи в период независимости. Раскрывается особая роль независимости в формировании общественной и производной активности молодежи Таджикистана.

Ключевые слова: Полслания Президента, независимость, формирование общественной и производственной активности, законы, национальная идеология.

MEANS OF FORMING PUBLIC AND PRODUCTIVE ACTIVITY OF YOUTH DURING INDEPENDENCE

The article deals with the means of formation of social and industrial activity of youth in the period of independence. National ideology, the strategy of state policy of youth, economic national development, legal national knowledge and national self-awareness of youth are considered as the main means of formation of social and productive activity of youth in the period of independence. The special role of independence is revealed in the formation of social and derivative activity of the youth of Tajikistan.

Key words: President's message, independence, formation of social and industrial activity, laws, national ideology, etc.

Сведения об авторе: ***Расулова Нодира*** - Кулябский государственный университет им.А.Рудаки, ассистент кафедры педагогики. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16. Телефон: **985-56-35-54**

Information about the author: ***Rasulova Nodira*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, assistant of the Department of Pedagogy. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, S. Safarova street 16. Phone: **985-56-35-54**

УДК 546.07.7

ИНКИШОФИ ДОНИШИ ХОНАНДАГОН АЗ ФАННИ ХИМИЯ ДАР СИНФҲОИ 10-11

Ахмедова З.С.,Алимова М.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Донишҳои бунёдӣ мундариҷаи асосии барномаҳои химияи мактабиро ташкил медиҳанд, аз ҷумла дар синфи 8 "Мафҳумҳои аввалини химия", "Қонуни даврӣ ва системаи даврии элементҳои химиявии Д.И.Менделеев. Сохти атом", "Банди химиявӣ. Сохти модда"; дар синфи 9 "Диссотсиатсияи электролитӣ", "Қонуниятҳои асосии реаксияҳои химиявӣ. Истеҳсоли кислотаи сулфат"; дар синфи 10 "Назарияи сохти химиявии пайвастҳои органикӣ", "Табиати электронии банди химиявӣ."

Донишҳои бунёдӣ курси химия, ки онро хонандагон дар зинаҳои аввалини омӯзиши химия аз худ намудаанд, дар синфҳои болоӣ ташаккул меёбанд. Хонандагон ин донишҳоро асосан дар вақти омӯзиши мавзӯъҳои "Ҷамъбасти маълумотҳо дар бораи синфҳои асосии пайвастаҳои ғайриорганикӣ" (синфи 8); "Ҷамъбасти донишҳо дар бораи химияи ғайриорганикӣ" (синфи 9); "Ҷамъбасти донишҳои курси химияи органикӣ"(синфи 10) ва дар вақти омӯзиши қисмати "Химияи умумӣ" (ҷамъбаст ва амиқгардии донишҳо, синфи 11) фаъолона ва мустақилона истифода мебаранд [1, 3,с.45,51].

Лекин баъзан ин гуна ҳолат ҳам мешавад, ки инкишоф дар асоси донишҳо дар давоми як сол ба роҳ монда, дар синфҳои сарфи назар мешавад. Барои муайянкунӣ ба ҷадвали 2 муроҷиат менамоем. Дар он донишҳое, ки хонандагон дар вақти омӯзиши химия дар синфҳои 8, 9 бояд аз худ кунанд ва интихобан донишҳои бунёдӣ (назария, қонун, нуктаҳои асосии химия) ҷудо карда шудаанд, инчунин, маводҳои таълимие, ки дар асоси он донишҳои назариявии хонандагон инкишоф меёбанд, нишон дода шудаанд.

Тавассути ҷадвали 2 инкишофи донишҳои назариявии химиявии хонандагонро тасаввур намудан мумкин аст. Дар сутуни амудии ҷадвал маълумотҳо дар бораи умумияти мавзӯъҳои гузашта ва нав оварда шудаанд. Донишҳои бунёдӣ барои хубтар дарк кардани донишҳои нав мусоидат мекунанд. Ҳамин тавр, инкишофи донишҳо чун раванди инкишоф, ин на фақат гузаштан аз сода ба мураккаб, ҳаракати спиралвори раванди донишазхудкунӣ низ мебошад, ки дар он донишҳои бунёдӣ на фақат пурра, инчунин дар дараҷаи нави донишҳои назариявӣ аз нав дида баромада мешаванд.

Ҷадвали 2. Инкишофи дониши хонандагон ҳангоми омӯзиши химия дар мактаби миёна

Гурӯҳи донишҳо	Инкишофи дониш			
	Синфи 8	Синфи 9	Синфи 10	Синфи 11
Назария, қонун ва қонуниятҳои дар мактаби миёна омӯхта мешуда	Нуқтаҳои асосии таълимоти атому молекула; қонуни бақои массаи моддаҳо; қонун ва системаи даврии элементҳои химиявии Д.И.Менделеев; сохти атом; банди химиявӣ; сохти панҷараи кристаллӣ; қонуни Авогадро	Назарияи диссотсиатсияи электролитӣ; қонуниятҳои асосии реаксияҳои химиявӣ (вобастагии суръати реаксияи химиявӣ аз табиати модда, таъсири консентратсияи модда, катализатор, шароити омехташавии мувозинати химиявӣ)	Нуқтаҳои асосии назарияи сохти химиявии пайвастаҳои органикии А.М.Бутлеров; намудҳои банди химиявӣ (якчанда, дучанда, сечанда, ароматӣ, гидрогенӣ), табиати электронӣ ва асосноккунии хосияти моддаҳо	Ҷамъбаст ва мустаҳкамкунӣ ҳангоми омӯзиши қонунҳо ва назария, қонуни бақои массаи модда ва табдили энергия, хусусиятҳои сохти атоми элементҳои даври калон s-,p-,d-электронҳо, валенти атомӣ, вобастагии хосияти моддаҳо мода ва намудои банди химиявӣ, принсипи Ле-Шателе
Мафҳумҳои асосии курси химия	Моддаҳо (сода, мураккаб, тоза), элементи химиявӣ, формулаҳои химиявӣ, реаксияҳои химиявӣ, валентнокӣ, массаи атоми нисбии элемент,массаи молекулавии нисбӣ, ададаи Авогадро, массаи молярӣ, катализатор маҳлулҳо, индикатор, консентратсияи молярӣ, металлҳо ва ғайриметаллҳо, оксидҳои амфотерӣ ва гидроксидҳо, электроманфият и элементҳо, дараҷаи оксидшавӣ, банди ковалентӣ (қутбдор ва бекутб), ионӣ, панҷараи кристаллӣ	Диссотсиатсияи электролитӣ, электролит ва ғайриэлектролит, дараҷаи диссотсиатсияи электролитӣ,электролитҳои қавӣ ва заиф, реаксияи мубодилаи ионҳо,кислота, асос, намак,гидролиз, пайвастаҳои амфотерӣ, иони аммоний, банди металлӣ, панҷараи кристаллии металлӣ, хулаҳо, қатори электохимиявии шиддатноки металлҳо, электролиз, дуруштии об, коррозия ва ҳимояи металл аз коррозия, мувозинати химиявӣ, эффекти гармии реаксияҳои химиявӣ, термохимия,	Формулаи умумии молекулярии моддаҳои органикӣ, омӯзиши моддаҳои органикӣ ва гурӯҳи функсионалӣ,формулаи структурӣ, электронӣ, гомология, изомерия, таъсири мутақобилаи атомҳо дар молекула, изомеризатсия; sp^3-, sp^2-, sp-гибридизатсия, ҳосилшавии банд. Гази табиӣ ва маҳсулотҳои нафтӣ, крекинги нефт,синтези метанол ва этанол, гидролизи чарб, рибоза ва дезоксирибоза, ҳифзи муҳити атроф аз партовҳо	Аминопайвастаҳо, реаксияи Зинин, пайвастаҳои нитрогендор, гетеросиклӣ, пайвастаҳои калонмолекула, полимер, мономер, дараҷаи полимеризатсия, реаксияи полимеризатсия ва поликонденсатсия, полимерҳои термопластикӣ ва термореактивӣ, пласмасса, каучук, нахҳо

	(ионӣ,атомӣ, молекулавӣ)	аллотропия, адсорбсия, принсипи умумӣилмии истеҳсолот		
Маводҳои асосие, ки ҳангоми омӯзиши он инкишофи дониш ба вуҷуд оварда мешавад.	Сохт ва хосияти оксиген, гидроген, об, омӯзиши оксидҳо, асос, кислота, намак, хусусиятҳои асосии хосияти галогенҳо, хосият ва истифодаи кислотаи хлорид ва хлоридҳо, сохти атоми элементҳои гурӯҳи якуми системаи даврии элементҳои химиявии Д.И.Менделеев; реаксияи хосси (моддаҳои сода ва мураккаб) катионҳо ва анионҳо, маълумот дар бораи касбҳои химиявӣ			

Ин гуфтаҳоро бо мисолҳои мушаххас мефаҳмонем. Дар барномаи курси химияи синфи 8 омӯзиши нуқтаҳои асосии таълимоти атому молекула ва мафҳумҳои бо он вобаста оварда шудааст. Дар ин сатҳ хонандагон сараввал бо моддаҳо ва реаксияҳои химиявӣ шинос шуда, моҳияти онҳоро муайян мекунанд, истилоҳоти химиявӣ ва мафҳумҳои асосии мавзӯъро аз худ мекунанд. Дар дараҷаи атому молекулярӣ хонандагон яке аз қонунҳои асосии химия - қонуни бақои массаи моддаҳоро меомӯзанд. Дар асоси ин донишҳо хонандагон тартиб додани муодилаи реаксияҳои химиявиро меомӯзанд. Ин донишҳо дар вақти омӯзиши хосиятҳои оксиген ва ҳаво асосӣ ба ҳисоб меравaнд. Донистани таълимоти атому молекула дар вақти омӯзиши қонуни даврии Д.И. Менделеев ва акси он дар ҳолати ҷадвали элементҳои химиявӣ, инчунин дар вақти омӯзиши банди химиявии атомҳо дар молекулаҳо ва сохти модда ҳамчун дониши бунёдӣ баромад мекунад. Дар асоси омӯзиши таълимоти сохт моҳияти физикии қонуни даврии Д.И. Менделеев ва системаи даврии элементҳои химиявӣ, инчунин моҳияти мафҳумҳои омӯхташуда кушода мешаванд. Қонунияти тағйирёбии таркиб, сохт ва хосияти моддаҳои сода ва мураккаби аз элементҳои гуногуни химиявӣ ҳосилшуда, табиати электронии банди химиявӣ ва сохти кристаллии моддаҳо омӯхта мешавад. Ин донишҳои назариявӣ дар вақти пешгӯӣ намудани хосиятҳои моддаҳо ҳам дар синфи 8 ва ҳам дар синфҳои болоӣ ба кор меоянд [2,с.54; 6,с.159].

Дар синфи 9 дар асоси донишҳои бунёдии таълимоти атому молекула ва қонунҳои асосии химия қонуниятҳои асосии реаксияҳои химиявӣ ва муовизаи химиявӣ омӯхта мешавад. Ин донишҳо дар вақти омӯхтани маводҳои амалии мушаххас васеъ ва дар вақти омӯхтани равандҳои химиявие, ки дар асоси онҳо усулҳои саноатии ҳосил кардани моддаҳо дида мешавад, амиқтар мегарданд. Донистани қонуниятҳои реаксияҳои химиявӣ ва шароити амалигардии мувозинати химиявӣ дар вақти фаҳмонидани присипҳои умумии илмии истеҳсолоти химиявӣ дар синфҳои болоӣ ба кор меояд.

Дар синфҳои 10-11 донистани таълимоти атому молекула, қонунҳои асосии химия ва қонуниятҳои реаксияҳои химиявӣ инкишофи минбаъдаи худро дар вақти омӯхтани назарияи А.М. Бутлеров дар бораи сохти химиявии моддаҳои органикӣ дарёфт мекунанд. Ин донишҳо дар вақти омӯхтани намудҳои гуногуни реаксияҳои моддаҳои органикӣ (реаксияҳои гидрогенонӣ ва дегидрогенонӣ, гидрататсия ва дегидрататсия, этерификатсия, гидролиз, полимеризатсия ва ғайра), инчунин дар вақти дида баромадани самтҳои инкишофи синтези органикӣ ва муайян кардани робитаи генетикӣ дар байни синфҳои пайвастҳои органикӣ пурра мегарданд. Инкишофи донишҳо дар бораи қонуни даврӣ на фақат дар синфи 8, ки хонандагон аввалин бор бо ин мафҳум шинос мешаванд, инчунин

ҳангоми омӯзиши химия дар синфҳои минбаъда низ амалӣ мегардад. Илова бар ин, донистани қонуни даврӣ дар вақти омӯзиши гурӯҳҳои элементҳои химиявӣ ва инчунин ҳангоми муайян намудани таркиб ва хосияти моддаҳои сода ва мураккаб ба кор меояд. Фаҳмидани моҳияти қонуни даврӣ барои ба таври дедуктивӣ омӯхтани баъзе гурӯҳҳои элементҳои химиявӣ имкон медиҳад. Масалан, хосиятҳои химиявии умумии металлҳо чунин омӯхта мешавад [4,с.145,51].

Кушодашавии моҳияти илмии қонуни даврӣ барои инкишофи ҷаҳонбинии диалекто - материалистии хонандагон имконият медиҳад. Омӯзиш дар асоси қонуни даврӣ хосиятҳои пайвастҳои амфотерӣ имконият медиҳад, ки тасаввурот дар бораи гуногуншаклӣ ва умумияти пайдоиши моддаҳо, зиддиятнокии ҳодисаҳои табиат амиқтар гарданд.

Тасаввурот дар бораи банди химиявии атомҳо дар молекула ва сохти моддаҳое, ки сараввал дар синфи 8 пайдо шуд, дар синфи 9 ҳангоми омӯзиши моҳияти диссотсиатсияи электролитӣ пурра ва амиқ мегарданд. Донистани сохти зарраи моддаҳо, ки он на танҳо атом ва молекула, инчунин ион шуда метавонад, имконият медиҳад, ки донишҳо дар бораи қонуниятҳои гузариши реаксияҳои химиявӣ пурра гарданд, масалан, дар бораи то ба охир гузариши реаксияи муовизаи ионӣ, дар бораи равандҳои химиявие, ки дар саноат ба амал меоянд, маълумоти пурра гирифта мешавад [5,с.178,185].

Минбаъда донишҳо дар бораи диссотсиатсияи электролитӣ дар синфи 10 барои омӯзиши дедуктивии хосиятҳои кислотаҳои карбонӣ, фаҳмонидани шароити гузариши реаксияи гидролизи моддаҳои органикӣ ва пешгӯӣ намудани шароити ба амал омадани муовизаи химиявӣ дар реаксияҳои этерификатсия, нитронондан ва ғайра имконият медиҳад. Дар синфи 10 ҳангоми омӯзиши назарияи муосири сохти пайвастҳои органикӣ дар асоси тасаввурот оид ба табиати электронии банди химиявӣ ва ҷойгиршавии фазоии атомҳо дар молекула донишҳои пештар омӯхташуда дар бораи сохти модда ва намудҳои реаксия инкишоф меёбад. Ин донишҳои назариявӣ, дар навбати худ, дар вақти омӯхтани синфҳои пайвастҳои органикӣ ва ҳодисаҳои изомерия ба кор меояд. Муқоисакунии хосиятҳои пайвастҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ, насб кардани робитаи генетикӣ дар байни онҳо, омӯзиш ва фаҳмиши гардиши моддаҳои гуногун дар табиат барои ташаккули тасаввурот дар бораи вобастагии моддаҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ имконият медиҳад, эътиқоди онҳоро нисбати дарки муҳити атроф мепарварад.

Дар синфи 11 донишҳои назариявӣ ва мафҳумҳои дар рафти омӯзиши химия гирифташуда дар дараҷаи баланди ҷамъбастӣ дида мешавад ва барои онҳоро ба як низом даровардан ва мустақилона истифода бурдан аз ҷониби хонанда имконият медиҳад.

Нақши химия дар хоҷагии халқ, дар ҳалли масъалаҳои савдо ва барномаи энергетикӣ дар мисоли химияи карбон, ҳангоми омӯзиши баъзе хосиятҳои моддаҳои силитсийорганикӣ ва металлоорганикӣ, равандҳои нави технологии истеҳсоли пайвастҳо ва маводҳо бо хосиятҳои овардашуда дида мешавад. Ҳамин тавр, дар вақти ташаккули донишҳо назарияҳо, қонунҳо, мафҳумҳо ва маводҳои асосии амалӣ, ҳангоми муайянкунии вобастагии онҳо хонандагон истифобарии ин донишҳоро меомӯзанд. Ин ба сифати таълим ва рушди фаъолияти таълимию донишазхудкунии хонандагон таъсири мусбӣ зоҳир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Крутецкий В.Л. Психология обучения и воспитания школьников: Книга для учителей и классных руководителей / В.Л. Крутецкий. -М.: Просвещение, 1976. - 301 с
2. Иванова Р.Г. Изучение химии в 7-8 классах / Р.Г.Иванова, А.М. Черкасова. -М.: Просвещение, 1982. -224 с.
3. Зуева М.В. Совершенствование организации учебной деятельности школьников на уроках химии / М.В.Зуева, Б.В. Иванова. -М.: Просвещение, 1989. -157 с.
4. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование / П.И. Пидкасистый. -М.: Педагогика, 1980. - 240 с
5. Чертков И.Н. Методика формирования основных понятий органической химии / И.Н. Чертков. -М.: Просвещение, 1990. -191 с
6. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе / Г.М. Чернобельская. -М.: Гуманит. изд. цент ВЛАДОС, 2000. -336 с.

ИНКИШОФИ ДОНИШИ ХОНАНДАГОН АЗ ХИМИЯ ДАР СИНФҲОИ 10-11

Дар мақола такмили фаъолияти таълимӣ-методии омӯзгорони ҷавоне, ки аз фанҳои табиӣ тадрис менамоянд, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ҳангоми омӯзиши назарияи муосири сохти пайвастҳои органикӣ дар асоси тасаввурот оид ба табиати электронии банди химиявӣ ва ҷойгиршавии фазоии атомҳо дар молекула донишҳои пештар омӯхташуда дар бораи сохти модда ва намудҳои реаксия инкишоф меёбанд. Муаллифон нишон медиҳанд, ки истифодабарии фаъолияти таълимию донишазхудкунии хонандагон аз тарафи омӯзгор барои баланд бардоштани дараҷаи дарсазхудкунии хонандагон равона карда шудааст. Донишҳои бунёбии курси химия дар зинаҳои аввалини омӯзиши химия мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Нишон дода шуд, ки аз худ намудани донишҳои бунёдии курси химия, дар синфҳои болоӣ ташаккул меёбанд, ин донишҳоро асосан дар вақти омӯзиши химияи синфҳои 8, 9, 10 ва 11 фаъолона ва мустақилона истифода мебаранд. Илова бар ин, донишҳое, ки хонандагон дар вақти омӯзиши химия дар синфҳои 8, 9 бояд аз худ кунанд ва интихобан донишҳои бунёбӣ (назария, қонун, нуқтаҳои асосии химия) ҷудо карда шудаанд, инчунин маводҳои таълимие, ки дар асоси он донишҳои назариявии хонандагон

инкишоф меёбанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Таъкид шудааст, ки донишҳои бунёдӣ барои хубтар дарк кардани донишҳои нав мусоидат мекунанд.
Калидвожаҳо: мактаб, дониш, мавод, инкишоф, дарс, донишҳои бунёдӣ, дараҷаи дарсазхудкунӣ, донишҳои назариявӣ.

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ЗНАНИЙ ПО ХИМИИ ДЛЯ 10-11 КЛАССОВ

В статье рассмотрена учебно-методическая деятельность молодых преподавателей, преподающих естественные предметы в школе. При изучении современной теории органических соединений, основной природы химического элемента и атомной насыщенности атомной молекулы развиваются передовые знания о структуре вещества и типах реакции. Авторы отмечают, что использование учебной и воспитательной деятельности учителя направлено учителем для повышения уровня успеваемости учащихся. Изучение химии рассматривалось на первом этапе обучении химии. Показано, что формирование знания по химии развивается в старших классах, используя знания 8-9-ых классов по химии. Также в статье приведены результаты о того, что учащиеся должны обучаться химии в 8- 9 классах путем "маскировки" знаний (теория, право, ключевые пункты химии), учебных материалов, основанных на теоретических знаниях учащихся. Было показано, что "маскировочные" знания способствуют лучшему пониманию новых знаний и развитию знаний как процесса развития, а не просто передают простой, подход к обучению, когда знание становится новым этапом теоретического знания.
Ключевые слова: школа, знания, материалы, обучение, уроки, мастерство, уровень обучения, теоретические знания.

INCREASE THE LEVEL OF KNOWLEDGE IN CHEMISTRY FOR GRADES 10-11

The article considers the educational and methodical activities of young teachers who teach natural subjects in school. In the study of the modern theory of organic compounds, based on the nature of the chemical element and the atomic saturation of the atomic molecule, advanced knowledge of the structure of matter and types of reaction is developed. The authors note that the use of the educational and educational activities of the teacher is directed by the teacher to increase the level of student achievement. The study of chemistry, was considered at the first stage of teaching chemistry. It is shown that the formation of knowledge in chemistry is developed in the upper grades, using the knowledge of the 8th and 9th grades in chemistry. Also, in the article, the results are given, that students should be trained in chemistry in grades 8-9, should be selected and selected by masking knowledge (theory, law, key points of chemistry), educational materials based on theoretical knowledge of students. It has been shown that masking knowledge contributes to a better understanding of new knowledge and the development of knowledge as a development process, and not just convey a simple, sophisticated approach to learning, when knowledge becomes a new stage of theoretical knowledge.
Key words: school, knowledge, materials, training, lessons, skills, level of training, theoretical knowledge.

Сведения об авторах: ***Ахмедова Замира Сангинбаевна*** – Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, доцент кафедры общей химии и её преподавания. **Адрес:**735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: **amirjon-73@mail.ru.** Телефон: **927-61-44-59**
Алимова Мохира Абдухакимовна - Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, преподаватель кафедры общей химии и её преподавания. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: **927-01-60-16**

Information about the authors: ***Akhmedova Zamira Sanginbaevna*** - Khujand State University named after B. Gafurov, associate professor of the Department of General Chemistry and its teaching. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. E-mail: **amirjon-73@mail.ru.** Phone: **927-61-44-59**
Alimova Mohira Abduhakimovna - Khujand State University named after B. Gafurov, teacher of the Department of General Chemistry and its teaching. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. Phone: **927-01-60-16**

УДК:372.861.4

ФАРОГИРИИ БАКАЛАВРҲО БА ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ДАР ХОРИҶИ КИШВАР ТАВАССУТИ ИМКОНИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ-КОММУНИКАТСИОНӢ

Маҷидов Ҳ.,Сулаймонов У.И.
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рудакӣ

Таҳсилоти фосилавӣ тарзи амалигардонии раванди таълим бо истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад, ки таълимро дар масофа бе иштироки бевоситаи шахсии омӯзгор ва таълимгирандагон имконпазир мегардонад [1,с.1-2]. Таҳсилоти фосилавӣ зинаи нави рушди таҳсили ғоибона ва ҳам рӯзонаи таҳсил буда, дар он истифодаи технологияҳои иттилоотӣ таъмин шудааст. Фарқияти он аз намуди ғоибонаи таҳсил дар он аст, ки қисми муҳимми маводи таълимӣ на соҳибихтиёрона, балки пайваста бо муносибат бо омӯзгор дар реҷаи on-line (видеоконфронс, чат, вебинар, видеодарсҳо, скайп тамос бо телефон ва дар реҷаи off-line ба воситаи почтаи электронӣ ғайра) аз худ мешавад [7,с.5-14].

Дар системаи маълумотгирии муосир дар ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба таври интенсивӣ истифода бурда мешаванд. Яке аз шаклҳои боэътимоди маълумотгирӣ дар ҷаҳони имрӯза таҳсилоти фосилавӣ ба шумор меравад, ки бо хусусиятҳои зерини худ фарқ мекунанд:

➢ нисбат ба муассисаҳои таълимӣ дар масофаҳои гуногун ҷойгир будани таълимгирандагон;
➢ тақсимоти ғайримунтазами захираҳои моддӣ ва зеҳнӣ дар ҳудуди кишвар;
➢ мушкилоти иқтисодие, ки барои бевосита дар муассисаҳои олии мамлакат таҳсил намудан пеш меоянд;
➢ зарурияти гирифтани маълумоти дуюм ё иловагӣ дар ҷараёни фаъолияти асосӣ;
➢ ғайрисамарабахш будани таҳсили ғоибонаи анъанавӣ.

Инкишофи системаи таҳсилоти фосилавӣ махсусан дар муассисаҳои олии омӯзгорӣ бе коркарди амиқ ва асосноккунӣ дар амалияи муносибатҳои таъминоти таълимӣ-методии он ва ҳалли масъалаҳои методологӣ бо дарназардошти махсусиятҳои маълумотгирии омӯзгорӣ номумкин аст [4, с. 20-34].

Дар системаи маълумотгирии миёна ва олии аксар мамлакатҳои дунё таҳсилоти фосилавӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Махсусан инкишофи самарабахши технологияҳои иттилоотӣ – педагогии нав ва шаклҳои фаъоли ташкили он дар худи раванди таълим ба назар мерасанд. Нақши ҳалкунандаро дар амалияи истифодабарии системаи таҳсилоти фосилавӣ шабакаи сартосарии интернет мебозад. Дар асоси маълумоти навтарин [8], танҳо дар Аврупо зиёда аз 20 миллион одам истифодабарандагони шабакаи сартосарии интернет мебошанд. Мавқеи аввалро дар дунё дар масъалаи инкишофи телекоммуникатсия Финландия ишғол мекунад. Зиёда аз 25% - и аҳолии он ба таври мунтазам аз ин шабака бархӯрдор мебошанд. Дар ҷойи дуюм шаҳрвандони Норвегия (231,1 нафар аз 1000 нафар) дар ҷойи сеюм Исландия (227,3 нафар аз 1000 нафар) ва дар ҷойи чорум ИМА (203,4 нафар аз 1000 нафар) қарор доранд.

Бо дарназардошти мавқеи муҳим шабакаи сартосарии интернет дар ташаккули талабот ба технологияҳои нав ҳукумати ИМА онро қувваи ҳаракатдиҳандаи афзоиши дараҷаи иқтисодиёт дар мамлакат эътироф намудааст [5].

Дар ҷаҳон имкониятҳои компютерҳои фардӣ ва таъминоти барномавии онҳо бо суръати баланд пеш рафта истодаанд, ки онҳо барои ташкили таҳсилоти фосилавӣ шароитҳои мувофиқро фароҳам меоваранд. Теъдоди донишҷӯёне, ки тавассути ин низом таҳсил мекунанд, тадриҷан меафзоянд. Инчунин, теъдоди донишгоҳҳое, ки ба таври самарабахш ин низомро пазируфтаанд, зиёд мегардад. Ин низом бештар дар ИМА, Франсия, Испания, Хитой, Олмон татбиқи амалии худро ёфтааст. Масалан, дар Донишгоҳи кушодаи Британияи Кабир ҳамасола 20 ҳазор, донишгоҳи кушодаи Хагеин (Олмон) 50 ҳазор, коллеҷи INTEC – Кейнмаун (РАҶ) 68 ҳазор донишҷӯён тариқи фосилавӣ таҳсил доранд. Истифодабарии таҳсилоти фосилавӣ дар мамлакатҳои мутараққии олам далели шуҳрат пайдо намудани он дар сар то сари Кураи Замин ба ҳисоб меравад.

Дар ИМА 60%-и донишгоҳҳо ин низоми таҳсилро қабул намудаанд [2]. Дар Испания бошад, муддати зиёда аз 40 сол мешавад, ки маълумотгирии фосилавии донишгоҳӣ фаъолият дорад. Аз соли 1970 шурӯъ намуда, таҳсили фосилавӣ дар Аврупо мавриди амал қарор дорад. Дар базаи таҳсилоти фосилавӣ донишгоҳҳои кушода эътирофи бештар пайдо намудаанд. Дар марҳилаи кунунӣ дар Британияи Кабир барномаҳои таълимӣ барои гирифтани дараҷаи магистр дар соҳаи идоракунӣ ва истифодабарии таҳсилоти фосилавӣ зиёда аз 50%-ро ташкил медиҳанд. Мавқеи аввалро дар ин соҳа мактаби кушодаи тиҷоратии Донишгоҳи кушодаи Британияи Кабир ишғол мекунад.

Дар баробари ин қайд кардан бамаврид аст, ки системаи таҳсилоти фосилавӣ дар мамлакатҳои ҷаҳони сеюм дар ҳоли шаклгирӣ мебошад. Ин низом тарҳрезиҳои мундариҷавии маданӣ, педагогӣ ва дигар бахшҳои фарҳангии хосси мамлакатҳоро дар бар мегирад.

Дар Ҷопон ба инкишофи системаи таҳсилоти фосилавӣ диққати махсус дода мешавад. Солҳои зиёд истифодабарии технологияҳои компютериро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба таври кифоя ҷорӣ намуда, онҳо дар муассисаҳои олӣ ба таври васеъ роҳандозӣ менамуданд. Аз соли 1995 оғоз намуда, сиёсат дар системаи маълумотгирии ин давлат ба куллӣ тағйир ёфт. Аз ин давра сар карда, шабакаи сартосарии интернетро дар мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ ва миёнаи умумӣ пайваст намуданд. Барномаи мукаммали информатсиясозии мамлакат соли 2005 қабул карда шуд. Аз соли 2010 шабакаи оптикӣ – риштавӣ дар Ҷопон роҳандозӣ карда шуд [3]. Ба ақидаи мутахассисони ЮНЕСКО, Австралия дар соҳаи татбиқи васеи технологияҳои иттилоотӣ ва таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои миёна ва олӣ яке аз мамлакатҳои пешрафта ба ҳисоб меравад [8]. Шабакаи минтақавӣ–иттилоотии Австралиягӣ ва барномаи махсуси коркардашудаи он иштироки фаъоли омӯзгорон ва хонандагонро дар лоиҳаҳои гуногуни байналмилалӣ таъмин месозанд. Барномаи мазкур - ин ташаббуси донишгоҳҳои маҳаллии кишвар доир ба татбиқи интернет дар МТМУ мебошад. Ин барнома на танҳо маҳорати омӯзишии истифодабарандагонро пешбинӣ менамояд, балки методҳои истифодаи самарабахши захираҳо ва хизматрасониҳои интернетро низ пешниҳод месозад.Аксар донишгоҳҳои

ИМА ва дигар мамлакатҳои тараққикардаи олам на танҳо омӯзиши таҳсилоти фосилавӣ дар маҷмӯъ, балки онро дар гирифтани дараҷаҳои илмии бакалаврӣ ва магистрӣ дар самтҳои гуногун пешниҳод менамоянд. Донишгоҳи кушодаи Британияи Кабир 53 навъи курсҳои дараҷаашон гуногунро аз рӯйи ихтисосҳои махсус мавриди амал қарор медиҳад, ки аз рӯйи муҳлатҳояшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Курсҳои кӯтоҳмуддат барои тавсияи ҷаҳонбинии хусусӣ ё баландбардории ихтисос дар соҳаи махсус ва курсҳои мукаммал барои гирифтани сертификати муайян, диплом аз рӯйи тахассус пешбинӣ карда мешаванд.

Аз таҳлили татбиқи таҳсилоти фосилавӣ дар миқиёси олам бармеояд, ки дар аксари кишварҳо пойгоҳи муқтадири технологӣ барои инкишофи ин навъи таҳсил сохта шудааст. Дар қадамҳои минбаъда сохтани компютерҳои фардии боз ҳам тавоно, китобҳои электронӣ ва шабакаҳои ҳисоббарорӣ дар назар дошта мешавад. Инкишофи шабакаҳои коммуникатсионӣ ва пайдоиши серверҳо дар шабакаҳои интернет барои дар оянда боз ҳам тавсеа ёфтани технологияҳои нави таҳсилоти фосилавӣ, бо компютерҳои фардии муосир таъмин намудани донишгоҳҳо, коллеҷҳо, МТМУ дар ҷумҳурӣ ва хориҷи он имкон медиҳад.Дар ИМА, Британияи Кабир, Австралия, Канада, Олмон инкишофи шабакаҳои сартосарии интернет барои ташкили таҳсилоти фосилавӣ шароит муҳайё намудаанд ва ин раванд дар ҳоли афзоиш аст. Аксар лоиҳаҳои амалишавандаи маълумотгирии фосилавӣ дар база ё зери ҳимояи ширкатҳои компютерии абарқудрат – IBM, Apple, Des, Sun, Novel, Microsoft ва ғайра амалӣ мегарданд.

Яке аз лоиҳаҳои машҳури хориҷии таҳсилоти фосилавӣ Донишгоҳи кушодаи Британияи Кабир мебошад. Дар он омӯзиш дар шакли телеконференсияҳои компютерӣ солҳои 80-уми асри гузашта оғоз ёфта буд. Идеяи асосии технологии ин лоиҳа пешниҳоди супоришҳо, натиҷаи иҷроиши онҳо тавассути почтаи электронӣ ва ҳамзамон муҳокимаи онҳо дар телеконфронсҳо мебошад. То миёнаи солҳои 1990 дар ин курсҳо зиёда аз 5 ҳазори донишҷӯёне, ки бо компютерҳои хонагӣ таъмин буданд, таҳсил мекарданд.

Дар Аврупо айни замон суръатафзоии пайваст намудани мактабҳо ба ҷамъиятҳои иттилоотӣ идома дорад. Бо ин мақсад мактабҳоро бо воситаҳои гуногуни муошират дар шабакаҳо таъмин намуда, истифодабарии васеи мултимедиаро дар амалияҳои педагогӣ ба танзим дароварда, миқдорӣ истифодабарандагон ва хизматрасониҳои таҳсилоти фосилавиро зиёд менамоянд.

Дар вақтҳои охир дар таҳсилоти фосилавӣ нақши видеоконференсияҳо зиёд шуда истодааст. Ин падида айни замон дар базаи муассисаҳои олӣ ва касбӣ сурат мегирад. Ҳамин тавр, таҳсилоти фосилавӣ маълумотдиҳандаи инкишофи глобалӣ GDLN (Global Development Learning Netvork) 50% - и омӯзандагонро дар зиёда аз 40 мамлакати дунё, аз он ҷумла, дар маркази омӯзиши шабакавии Академияи идоракунии назди президенти Украина муттаҳид сохтааст. Видеоконференсияҳо ба таври васеъ дар раванди таълим дар Литва дар маркази омӯзиши фосилавии Донишгоҳи технологии Каунасс, дар Донишгоҳи гуманитарии Москва ва Донишгоҳи Полтаваи Ҷумҳурии Украина истифода бурда мешаванд.

Ба сифати муҳимтарин базаҳои рушди иттилоотонӣ дар Федератсияи Россия тӯли 20 соли охир мошинаҳои электронии ҳисоббарори тариқи барномаҳои муосир амалкунанда, шабакаи сартосарии интернет, китобҳои электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ–коммуникатсионӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд [9,с.88].

Дар солҳои 90-уми асри гузашта дар базаи Донишкадаи электронӣ-мошинсозии Москва дар якҷоягӣ бо Донишгоҳи Ню-Йорки ИМА омодагии фосилавии гурӯҳи донишҷӯён аз рӯйи ихтисоси «Информатика ва техникаи ҳисоббарор» ташкил карда шуд, ки онҳо баъди хатм дипломи магистри илмҳои ҳисоббарориро соҳиб мешуданд. Дастовардҳои байналмилалӣ дар самти таҳсилоти фосилавӣ дар муассисаҳои олии Россия ба таври васеъ ба роҳ монда шудаанд. Инчунин, дар ин ҷо лоиҳаҳо дар базаи корпоратсияи маълумотдиҳии LINK бомуваффақият дар ҳоле қарор доранд, ки айни замон дар донишгоҳҳои кушода аз рӯйи низоми таҳсилоти фосилавӣ ҳазорҳо донишҷӯён таҳсил доранд.Дар мавқеи дуюм дар лоиҳаи Донишкадаи маълумотдиҳии фосилавӣ Донишгоҳи давлатии иқтисодиёт, омор ва информатикаи ш. Москва қарор дорад. Дар ин лоиҳаи россиягии таҳсилоти фосилавӣ зиёда аз 50 ҳазор донишҷӯён иштирок мекунанд, ки барои онҳо шароитҳои зарурии китобҳои электронӣ сохта шудаанд [4].

Инчунин, як лоиҳаи дигари маълумотгирии фосилавӣ соли 1996 дар назди Донишгоҳи технологии Россия таъсис дода шуд, ки он фарогири 120 МТМУ-и шаҳрҳои Масква, вилоятҳои назди он, Челябинск гардид. Мақсади ин лоиҳа омодагии фосилавии хонандагони МТМУ барои дохилшавӣ ба муассисаҳои олӣ буд.

Дар доираи ин лоиҳа барои дохилшавандагони муассисаҳои олии Федератсияи Россия китобҳои дарсӣ аз информатика, математика, забони англисӣ бо истифодаи тестҳо, китобҳо ва маҷмӯаи машқҳои электронӣ сохта шуд. Нақши калидиро дар маълумотгирии фосилавӣ курсҳои информатика ва технологияҳои иттилоотӣ мебозанд. Онҳо имкон

медиҳанд, ки технологияи компютерӣ бо истифодаи шабакаи сартосарии интернет ва китобҳои электронӣ бо ташкили технологияҳои компютерии қабул ва супоридани имтиҳонҳо коркард карда шаванд.Дар таҳсилоти фосилавии муосир китобҳои электронӣ бо истифодаи методҳои компютерии тестиронии донишҳо ба таври васеъ ба роҳ монда шудаанд. Дар марҳилаи муосир қариб дар аксар муассисаҳои олии Федератсияи Россия, ки шуъба ё факултаҳои информатика доранд, технологияи таҳсилоти фосилавӣ ҷорӣ шудаанд, ки дар онҳо ба ин ё он шакл имтиҳонҳои қабул ҷорӣ мешаванд.

Дар ин самт Академияи гуманитарии муосир, ки дар он зиёда аз 200 ҳазор донишҷӯёни ватанӣ ва хориҷӣ таҳсил доранд, ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардидааст. Академия дар самти омӯзиши таҳсилоти фосилавӣ дар 350 шаҳрҳои Россия ва 60 шаҳрҳои ИДМ марказҳои таълимӣ таъсис додааст, ки дар ҳоли рушд мебошанд [6]. Академияи гуманитарии муосири Федератсияи Россия дорои захираҳои бойи илмӣ – педагогӣ ва техникӣ мебошад, ки он тариқи технологияи маълумотдиҳии кайҳонӣ амал намуда, имкон медиҳад, ки донишҷӯёнро новобаста аз маҳалли зисташон ба таълим фаро гиранд.

Солҳои охир барои системаи маълумотдиҳии Федератсияи Россия гузариши корҳо аз рӯйи интегратсияҳои шабакаҳои телекоммуникатсионии компютерӣ ва таъминотӣ илмӣ-методии раванди таълим дар асоси истифодабарии воситаҳои муосири иттилоотӣ характернок мебошанд. Дар ин система дастовардҳои самарабахши муттаҳидгардида тавассути технологияҳои навтарин ба мушоҳида мерасад. Фазои маълумотгирии кушода барои қисмати зиёди аҳолӣ дастрас мебошад. Фарқияти муҳим дар низоми таҳсилоти фосилавӣ он аст, ки донишҷӯён имконият доранд, ки бе иштирок дар муассиса таҳсил намуда, соҳиби маълумоти олӣ ва ихтисоси дилхоҳ гарданд.

Дар амалияи маълумотгирии кушода ва фосилавӣ, ки имрӯзҳо бо суръати баланд дар ҳоли рушд мебошад, се навъи технологияҳоро ҷудо намудан мумкин аст: кейс-технология, ки имрӯзҳо дар Федератсияи Россия татбиқ ёфта истодааст, ба коркард ва ҷорӣ намудани стандарти маводҳои таълимӣ-методӣ асос ёфтааст. Натиҷаи ин технология дар муассисаҳои таълимӣ сохтани фонди воситаҳои таълимӣ-амалӣ барои донишҷӯёни ҳамаи курсҳо мебошад. Ин воситаҳои таълимӣ, ки таълимгирандагонро бо барномаҳо ва нишондодҳои методӣ таъмин мекунанд, барои аз худ намудани маводҳои таълимӣ ёрӣ мерасонанд. Ҳамаи курсҳо дар нақшаҳои таълимӣ аз рӯйи ихтисосҳо, ки стандарти маълумотгирии онҳоро муайян месозад, муттаҳид карда шудаанд.

Нақшаҳои амалкунанда дар асоси истифодабарии принсипи модули сохташуда, бо назардошти дархост ва талаботи стандарти муассисаҳои олӣ ташаккул меёбанд. Айни замон кейс-технологияҳо дар амал татбиқи васеъ доранд.

Шабакаи компютерии донишгоҳи федералии RUNET, ки шабакаи заминавӣ дар системаи маълумотгирӣ ба ҳисоб меравад, алоқаи байни ҳамаи минтақаҳои асосии Федератсияи Россияро таъмин месозад. Кори шабакаҳои заминавӣ (такягоҳӣ) дар базаи шохаҳои федералӣ сохта мешавад, ки онҳо дар марказҳои илмӣ – маълумотдиҳии Федератсияи Россия ҷойгир мебошанд. Шабакаи мазкур бо шохаҳои минтақавии худ дар базаи марказҳои интиқоли маълумот (зиёда аз 100 марказҳо дар ҳамаи минтақаҳои асосӣ), марказҳои интернетӣ (26 марказҳо дар базаи донишгоҳҳои махсусгардонидашуда) метавонанд, сатҳи минтақавии шабакаҳои байни ҳам алоқаманди муассисаҳои маълумотдиҳандаро бо суръати интиқоли маълумотҳо таъмин менамоянд.Ҳамин тавр, дар Федератсияи Россия дар воқеъ асосҳои телекоммуникатсионии системаи маълумотдиҳии кушода сохта шудаанд. Шарти асосии истифодаи самарабахши ин шабакаҳо пуррасозии босифати иттилоот барои тақвияти раванди таълим мебошад.

Воситаҳои иттилоотии системаи маълумотдиҳии Федератсияи Россия маҳз сохтани ин гуна базаи иттилоот ва шароитҳои сифатан навро барои инкишофи ҳамаи системаҳои маълумотрасонии кишвар тақозо менамоянд.

Новобаста аз он ки шабакаи сартосарии интернет ҷанбаҳои мусбат ва манфиро доро мебошад, баамалоӣ ва инкишофи шабакаҳои компютерии глобалӣ (ҷаҳонӣ) бешубҳа аҳаммияи фавқулода дорад. Фазои иттилоотии мавҷуда метавонад хизматрасониҳои маълумотдиҳиро дар доираҳои васеъ пешниҳод намояд.

АДАБИЁТ

1. [Электронный ресурс]. www.fosilavi.tj
2. Анастази А. Психологическое тестирование / А.Анастази. -М., 1982.
3. Крук Б.И. Избранные главы теории практики дистанционного обучения / Б.И. Крук, О.Б. Журавлева, Е.Г. Струкова. -2017. -182 с.
4. Трайнев В.А. Дистанционное обучение и его развитие / В.А. Трайнев, В.Ф. Гуркин, О.В. Трайнев. –Москва, 2007. -294 с.
5. Василенко Л.А. Интернет в информатизации государственной службы России: Социологические аспекты / Л.А. Василенко. - М., 2000.
6. М.Е. Вайндорф-Сысоева. Методика дистанционное обучение / М.Е. Вайндорф-Сысоева, Т.С. Грязнова, В.А.Шитова. – Москва: Юрайт 2019. - 194 с.

7. Мирбобоев Р. Таҳсилоти фосилавӣ / Р. Мирбобоев, Б. Одинаев, А. Авғонов [ва диг.]. – Душанбе, 2015. – 24 с.
8. Смольникова И.Л. Информационное технологии и образование [Электронный ресурс]. www.informatika.ru
9. Умеренкова Г.М. Опыт использования / Г.М. Умеренкова, Е.А. Черткова. – 2002. -274 с.

ФАРОГИРИИ БАКАЛАВРҲО БА ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ ДАР ХОРИҶИ КИШВАР ТАВАССУТИ ИМКОНИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ – КОММУНИКАТСИОНӢ

Яке аз шаклҳои боэътимоди маълумотгирӣ дар ҷаҳони имрӯза таҳсилоти фосилавӣ ба шумор меравад. Мақолаи мазкур пайгирӣ аз фарогирии бакалаврҳо ба таҳсилоти фосилавӣ дар хориҷи кишвар тавассути имкониятҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мебошад. Таҳлили адабиётҳо нишон дод, ки дар аксар мамлакатҳои дунё таҳсилоти фосилавӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Нақши ҳалкунандаро дар амалияи истифодабарии системаи таҳсилоти фосилавӣ шабакаи сартосарии интернет мебозад. Миқдори донишҷӯёне, ки тавассути ин низом дар хориҷи кишвар таҳсил мекунанд, тадриҷан меафзояд. Дар миқёси олам махсусан дар давлатҳои Аврупо ва Федератсияи Россия базаи муқтадири технологӣ барои инкишофи ин навъи таҳсил сохта шудааст. Айни замон суръатафзоии пайваст намудани мактабҳо ба ҷамъиятҳои иттилоотӣ дар Аврупо идома дошта, миқдори истифодабарандагон ва хизматрасониҳои таҳсилоти фосилавиро зиёд менамоянд. Фазои маълумотгирии кушода барои қисмати зиёди аҳолӣ дастрас мебошад. Фарқияти муҳим дар низоми таҳсилоти фосилавӣ он аст, ки донишҷӯён имконият доранд, ки бе иштирок дар муассиса таҳсил намуда, соҳиби маълумоти олӣ ва ихтисоси дилхоҳ гарданд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти фосилавӣ, технологияҳои муосир, нақшаҳои таълимӣ, реҷаи on-line, реҷаи off-line, муассисаҳои таълимӣ, таълимгирандагон, шабакаи сартосарии интернет, давлатҳои Аврупо, Федератсияи Россия, барномаҳои муосир, китобҳои электронӣ, омӯзиш, курсҳо, захираҳои иттилоотӣ, кейс-технология.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ БАКАЛАВРОВ К ДИСТАНЦИОННОМУ ОБУЧЕНИЮ ЗА РУБЕЖОМ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Дистанционное обучение является одной из самых надежных форм обучения в современном мире. Эта статья направлена на отслеживание поступления студентов посредством дистанционного обучения за рубежом с помощью возможностей информационных и коммуникационных технологий.Анализ литературы показал, что в большинстве стран дистанционное обучение широко используется. Решающую роль в использовании систем дистанционного обучения играет глобальная сеть Интернет. Число студентов, обучающихся за рубежом по этой системе, неуклонно растет.Во всем мире, особенно в европейских странах и Российской Федерации, создана мощная технологическая база для этого вида образования. В настоящее время подключение школ к информационному обществу в Европе продолжает ускоряться, увеличивая количество пользователей и услуг дистанционного обучения. Открытое пространство для получения информации доступно большинству населения.Важным отличительным свойством в системе дистанционного образования является то, что студенты имеют возможность учиться без посещения учебного заведения и получать высшее образование и любую специализацию.

Ключевые слова: дистанционное обучение, современные технологии, учебные планы, онлайн, оффлайн, учебные заведения, учащийся, сеть интернет-доступа, европейские страны, Российская Федерация, современные программы, электронные книги, обучение, курсы, информационные ресурсы, тематические технологии.

UNDERGRADUATE COVERAGE FOR DISTANCE EDUCATION ABROAD THROUGH INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Distance education is one of the most reliable forms of education in the modern world. This article aims to track undergraduate enrollment in distance learning abroad through information and communication technology opportunities. The literature review has shown that in many countries, distance learning is widely used. A decisive role in the use of distance learning systems is the global network of the Internet. The number of students studying abroad through this system is steadily increasing. Around the world, especially in European countries and the Russian Federation, a powerful technological base for this type of education has been developed. Currently, the connection of schools to information society in Europe continues to accelerate, increasing the number of users and distance learning services. An open reading space is available to most of the population. The important difference in the system of distance education is that students have the opportunity to study without attending the institution and get a higher education and any specialization.

Key words: distance education, modern technologies, curricula, on-line, offline, educational institutions, learner, internet-access network, European countries, Russian Federation, modern programs, e-books, training, courses, information resources, case technology and so on.

Сведения об авторах: ***Маджидов Хамид*** -Таджикский государственный университет коммерции, профессор кафедры «Высшая математика и естественные наук». **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан. г. Душанбе, улица Дехоти 1/2, Телефон: **(+992) 904594041**. E-mail: **hamidmajidov@mail.ru**
Сулаймонов Убайдулло Исматуллоевич - Кулябский государственный университет имени Абуабдуллоха Рудаки, докторант Ph.D 2-го курса кафедры компьютерных наук. **Адрес:** 735360, Республика Таджикситан г. Куляб, улица С. Сафаров 16. Телефон: **(+992) 985-86-68-67.** E-mail: **ubaydullo-1992@ mail.ru**

Information about the authors: ***Madjidov Khamid*** - Professor of the Department "High Mathematics and Memory of Science" Tajik University of Commerce. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan. d Dushanbe, st. Village 1/2, Phone: **(+992) 904594041.** E-mail: **hamidmajidov@mail.ru**
Sulaimonov Ubaidullo Ismatulloevich - Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Ph.D. student of the 2nd year of the Department of Computer Science. **Address:** 735360, Republic of Tadzhiksitan, Kulyab, S. Safarov Street 16. Телефон: **(+992) 985-86-68-67.** E-mail: **ubaydullo-1992@ mail.ru**

УДК:372.861.4

ЭҲСОНУ МУРУВВАТ ВА РАҲМУ ШАФҚАТ - САБАБИ ОБОДИИ РӮЗГОРИ ИНСОН

Каҳорова Н.Ш.
Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Эҳсону мурувват, раҳму шафқат ва инсофу адолат вожаҳои шарифу биҳиштӣ буда, бояд шабу рӯз вирди забони мардум бошанд, зеро онҳо, бино ба таъкидҳои фозилону донишмандон, яке аз сабабҳои асосии тараққиёти бонизоми иҷтимоъ ва рушди маънавии инсонҳо ба шумор меравaнд.Бинои боҳашмати зиндагӣ, барои он ки, ба қавли шоир, аз боду борон ва тӯфону бухронҳо газанд наёбад, бояд пойдевори қавию амиқ ва устуворе дошта бошад. Ва чуноне ки ҷумлаи бузургон фармудаанд, ин пойдевори сангину мустаҳкам эҳсону мурувват ва раҳму шафқат будааст. Бе ҷуду карам ва раҳму шафқат зиндагӣ хушку пажмурда ва берангу бӯй мешудааст. Эҳсону мурувват ва раҳму шафқат мисли борони найсон рӯзгори одамонро софу беғубор, тару тоза ва пурфайзу ботароват нигоҳ медоштааст. Барои мисол, боғу чаманҳо, раставу гулгаштҳо тару тоза ва сабзу хуррам бошанд, дили касро ба ваҷд меоранд, гоҳе ки хушку пажмурдаву бенур шаванд, табъи одамро хира месозанд. Рӯзгори инсон низ бояд ҳамеша тару тоза, озодаву гуворо ва рӯҳнавозу дилангез бошад ва ба дидаҳо нуру ба дилҳо гармӣ бахшад. Чунин рӯзгори ҳамешасабз, аз ҷумла ба шарофати ҷуду карам ва раҳму шафқат муяссар мегаштааст. Ин аст, ки Сайидои Насафӣ гуфта:

Чаман аз рангу бӯ, чун шуд тиҳӣ, булбул фано гардад,
Сароеро, ки ҷуд аз вай равад, мотамсаро гардад [1, с.212].

Бино ба қавли бузургон ҷуду карам ва раҳму шафқат фазилатҳои зиёде дошта, минҷумла одамонро ҳимоят мекунанд, дар шебу фарози ҳаёт ба онҳо сипар мешаванд, ҳар гуна ранҷу озорҳо ва балою офатҳоро аз сари эшон дур меандозанд. Ин маънӣ дар ҳикояти зерини ҳаким Низомии Ганҷавӣ хеле барҷаста ифода ёфтааст:

Дар қисса шунидаам, ки боре,
Будаст ба Марв тоҷдоре.
Дар силсила доштӣ саге чанд,
Девонафашу чу дев дар банд.
Шаҳ чун шудӣ аз касе бар озор,
Додеш бар он сагони хунхор.
Буд аз нудамои шаҳ ҷавоне,
Дар ҳар ҳунаре тамомдоне.
Тарсид, ки шоҳи ошносӯз,
Бегона шавад, бад-ӯ яке рӯз.
Ҳар рӯз шудию гӯсфанде,
Дар матраҳи он сагон андохтӣ.
Рӯзе ба тариқи хашмнокӣ,
Шаҳ дид дар он ҷавони хокӣ
Фармуд ба сагдилони даргоҳ
То пеши сагон барандаш аз роҳ.
В-он сангдилон сагӣ намуданд,
Бастанду бад-он сагонаш доданд.
Чун мунъими худ шинохтандаш,
Дум лобакунон навохтандаш.
Сагбон чу аз ин сухан шуд огоҳ,
Омад бари шоҳу гуфт, к-эй шоҳ
Ӯ дар даҳани сагон нишаста
Дандони сагон ба муҳр баста.
Шаҳ монд шигифт, к-он ҷавонмард,
Чун буд к-аз он сагон наёзард?
Гуфто: сабаб он ки пеш аз ин банд,
Додам ба сагон наволае чанд.
Додӣ ба сагонам аз як озор,
В-ин буд, ки набуд саг ошнохор.
Саг дӯст шуду ту ошно на,
Сагро ҳаққи ҳурмату туро на.
Мақсудам аз ин ҳикоят он аст,
К-эҳсону деҳиш ҳисори ҷон аст [2, с.350].

Эҳсон, ҷуду карам ҷавонмардро аз марг наҷот дод. Сагони одамхор ба касе амон намедоданд, аммо, чун аз ин ҷавонмарди ҳушёру донишманду рамузфаҳм эҳсон диданд, аз дасти муборaки ӯ нон хӯрданд, варо навозиш карданд.

Раҳму шафқат ва инсофу адолат, ки одамон дар бисёр маврид онҳоро фаромӯш менамоянд, муҳимтарин василаи ободии рӯзгори инсон маҳсуб меёбанд.

Агар дар ичтимоъ раҳму шафқат ва эҳсону мурувват бошад, пас миёни одамон якдилӣ, якдигарфаҳмӣ, ҳамдардӣ, иттиҳоду иттифоқ, ваҳдату ягонагӣ, дӯстию бародарӣ, меҳру муҳаббат ва ҳурмату эҳтиром ба вучуд хоҳад омад, зеро нодиртарин омиле, ки беҳтар аз ҳама гуна тарғиботу ташвиқот ва шиору даъватҳо дар ин замонаи пурошӯбу ноҳамвор одамонро бо ҳам мепайвандад, онҳоро бо ҳамдигар дӯсту бародар ва ғамхору меҳрубон мегардонад, раҳму шафқат, инсофу адолат ва эҳсону мурувват мебошад.

Дар ин се ҳикояти диловези Саъдии бузургвор намунаи олии раҳму шафқат тасвир ёфтааст, ки умедворем дар ин чо овардани онҳо малоли хотири хонандагони азиз нахоҳад шуд:

Яке аз бузургони аҳли тамиз,
Ҳикоят кунад з-ибни Абдулазиз.
Ки будаш нигине дар ангуштарӣ,
Фурӯ монда дар қиматаш чавҳарӣ.
Қазоро даромад яке хушксол,
Ки шуд бадри симои мардум ҳилол.
Чу дар мардум орому қувват надид,
Худ осуда будан мурувват надид.
Ба як ҳафта нақдаш ба тороч дод,
Ба дарвешу мискину муҳточ дод.
Фитоданд дар вай маломаткунон,
Ки дигар ба дастат наёяд чунон.
Шунидам, ки мегуфту борони дамъ,
Фурӯ медавидаш ба ораз чу шамъ.
Маро шояд ангуштарӣ бе нигин,
Нашояд дили халқе андӯҳгин.

* * *

Чунон қаҳтсоле шуд андар Димишқ,
Ки ёрон фаромӯш карданд ишқ.
Дар он ҳол пеш омадам дӯсте,
Аз ӯ монда бар устухон пӯсте.
Бад-ӯ гуфтам, охир туро бок нест,
Кушад заҳр чое, ки тарёк нест.
Нигаҳ кард ранчида дар ман фақеҳ,
Нигаҳ кардани олим андар сафеҳ.
Ман аз бенавоӣ наям рӯйзард,
Ғами бенавоён рухам зард кард.

* * *

Шабе дуди халқ оташе барфурӯхт,
Шунидам, ки Бағдод ниме бисӯхт.
Яке шукр гуфт, ки дар он хоку дуд,
Ки дӯкони маро газанде набуд.
Чаҳондидае гуфт, эй булҳавас
Туро худ ғами хештан буду бас.
Писандӣ, ки шаҳре бисӯзад ба нор,
Агарчи сароят бувад бар канор? [3,с.42-50].

Дар ин се ҳикоят раҳму шафқат, дилсӯзию ғамхорӣ ва ҳамдардӣ нисбат ба ҳамдигар хеле таъсирбахш ба тасвир омадааст. Чунонки дар ин ҳикоёт дидем, дар сахтию машаққат, тангдастӣ, бенавоӣ, нотавонӣ, офату фалокатҳо, маҳрумиятҳо аз дур тамошо накардан, худро дар канор нагирифтан, балки ғаму шодии халқро ғаму шодии худ донистан, баробари халқ будан, ҳамроҳи халқ гиристан ва ғайра аз беҳтарин хислатҳоест, ки одамизод бояд дошта бошад. Танҳо дар ҳамин сурат миёни одамон ваҳдату ягонагӣ барқарор хоҳад шуд.

Қаҳрамонони ин се ҳикоят ду гурӯҳи бо ҳам мухолифанд: як гурӯҳ бепарво, сангдил, бераҳму шафқат, дар зиндагӣ танҳо ғами худро мехӯранд, ба он чи дар гирду атроф рӯй медиҳад, коре надоранд, сӯхтори шаҳре, қаҳтии мамлакате, бенавоии халқе заррае ба онон таъсир намерасонад; гурӯҳи дигар раҳиму шафиқ, дилсӯзу ғамхор буда, танҳо дар ғами худ не, балки бештар дар ғами дигарон ҳастанд, дар пойи касе хоре халад, азият мекашанд, чун шуниданд, ки шаҳре даргирифт, дар кучое қаҳтӣ шуд, мардумоне афтодаю бенавоянд, тамоми вучудашон ба дард меояд, дилашон меларзад, нон дар гулӯяшон дармемонад.

Ва беҳтарин, марғубтарин расми ҳамдардӣ, дилсӯзию ғамхорӣ, раҳму шафқат ва ваҳдату иттиҳод онест, ки дар он шеъри овозадору офоқгири Шайх Саъдии Шерозӣ гуфта шуда:

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту ки аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ [4,с.57].

Ин шеъри бағоят арзишманд бояд бо оби тилло дар раставу хиёбонҳо, гулгашту боғҳо, пештоқи мактабҳою донишгоҳҳо, бемористону дармонгоҳҳо, идораю муассисаҳои давлатӣ, корхонаҳо сабт шавад.

АДАБИЁТ

1. Миробид Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. –Душанбе: Ирфон, 1977. -С. 212.
2. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Ҷилди 2. Лайлӣ ва Маҷнун. –Душанбе: Ирфон, 1982. -С. 350.
3. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт, ҷилди 4. –Душанбе: Адиб, 1990. -С. 42-50.
4. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт, ҷилди 3. –Душанбе: Адиб, 1990. -С. 57.
5. Сиддиқов. Саъдии Шерозӣ ва “Гулистон”-и ӯ. Дар кит: Саъдии Шерозӣ. Куллиёт. –Душанбе: Адиб, 1990. -Ҷилди 3. -С. 5-19.
6. Х. Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик.–Маориф: Душанбе, 1977. -Қисми 2. 394 с.
7. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум / Б. Ғ. Ғафуров. –Душанбе: Ирфон, 1983. -780 с.
8. Шукуров М. Мактаби одамият / М. Шукуров. –Душанбе: Адиб, 1991.

ЭҲСОНУ МУРУВВАТ ВА РАҲМУ ШАФҚАТ - САБАБИ ОБОДИИ РӮЗГОРИ ИНСОН

Дар ин мақола дар бораи эҳсону мурувват ва раҳму шафқат, ки аз сифатҳои наҷиби инсонҳо маҳсуб меёбанд, сухан меравад. Муаллиф бо такя бар фармудаҳои донишмандони пешин аҳаммияти ин сифатҳои маънавиро дар рӯзгори одамон ва тарбияи ахлоқию маънавии онҳо нишон додааст. Мақолаи мазкур имкон хоҳад дод, ки хонандагон моҳияти тарбиятии ин арзишҳои маънавиро ба хубӣ дарк бинамоянд.

Калидвожаҳо: тарбияи ахлоқӣ, арзишҳои маънавӣ, тарбияи ахлоқию маънавӣ, моҳияти тарбиятӣ, ободии рӯзгори инсон.

МИЛОСЕРДИЕ И СОЧУВСТВИЕ - ОСНОВЫ БЛАГОПОЛУЧИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ЖИЗНИ

В данной статье рассматривается понятие совести, милосердия и сочувствия, которые являются основами нравственного поведения человека. Автор, опираясь на высказывания классиков таджикской литературы, показывает значение этих нравственных качеств в моральном воспитании современной молодёжи. Данная статья позволяет читателям хорошо осмыслить воспитательное значение этих нравственных ценностей.

Ключевые слова: нравственное воспитание, моральные ценности, морально-нравственное воспитание, воспитательная сущность, благополучие человеческой жизни.

MERCY AND COMPETENCE ARE THE BASES OF WELL-BEING OF HUMAN LIFE

This article discusses the concept of conscience, mercy and sympathy, which are the foundations of a person’s moral behavior. The author, relying on the statements of the classics of Tajik literature, shows the importance of these moral qualities in the moral education of modern youth. This article allows readers to well understand the educational value of these moral values.

Key words: moral education, moral values, moral education, educational essence, well-being of human life.

Сведения об авторе: ***Кахорова Наврacта Шукурбоевна*** – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзаде, преподаватель кафедры теории и истории русской литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6Телефон: **919-00-79-19**

Information about the author: ***Kakhorova Navrasta Shukurboevna*** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzade, teacher of the Department of Theory and History of Russian Literature. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadieva Street. Telephone: **919-00-79-19**

УДК:372.800.4

САТҲИ МУТОБИҚАТИ МАЪЛУМОТИ ОЛИИ ИҚТИСОДӢ ДАР РАВАНДИ АЗХУДКУНИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КАСБИИ КОМПЮТЕРӢ

Қодиров Ҷ.А.
Донишгоҳи давлатии молиявию иқтисодии Тоҷикистон

Барои дарки сатҳи мутобиқати таркиби амалкунандаи маълумоти иқтисодӣ бо мақсадҳо ва вазифаҳои азхудкунии технологияҳои касбии компютерӣ аз ҷониби донишҷӯёни макотиби олӣ, зарурати баррасии масъалаҳои марбут ба он, ки ба мафҳуми нақши технологияҳои компютерӣ дар салоҳиятҳои касбии иқтисодчӣ ва мавқеи азхудкунии ин технологияҳо дар тайёр кардани мутахассисони ин соҳа дар макотиби олӣ чӣ тавр саҳм гузошта мешавад.

Азбаски ин масъала барои маълумоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан нав аст (ислоҳот дар самти баланд бардоштани самаранокии технологии таҳсилоти олии касбӣ, дар кишварамон аз ибтидои солҳои 2000 -ум оғоз ёфтааст), аввал, ақидаҳо ва натиҷаҳои

таҳқиқотро дар кишварҳое, ки муддати нисбатан дароз барои омӯхтани технологияҳои иттилоотӣ дар доираи ихтисосҳои иқтисодӣ машғул мебошанд, таҳқиқ менамоем. Баъдан, иқдомҳое, ки дар Тоҷикистон барои расидан ба сатҳи муайяни натиҷаҳо дар рушди малакаҳои кор бо технологияҳои компютерӣ ва информатсионию коммуникатсионӣ (ТКИК) дар донишҷӯёни тахассуси иқтисодӣ қабул карда шудаанд, таҳқиқ хоҳанд шуд.

Таҳлили адабиёти илмӣ оид ба масъалаи нишондодашуда ба мо имкон дод, ки тасрифи (парадигмаи) зеринро барои донишҷӯён оид ба азхудкунии ТКИК дар ихтисосҳои иқтисодӣ муайян кунем, ки дар доираи он ду омили асосӣ ҷиҳати истифодаи касбии технологияҳои компютерӣ ва иттилоотию коммуникатсионӣ барои донишҷӯёни ихтисоси иқтисодӣ заруранд:

1. Малака ва салоҳиятнокии ТКИК;
2. Таъминоти техникӣ ва барномавии раванди таълим дар ихтисосҳои иқтисодӣ.

Дар айни ҳол, барои расидан ба омили аввал омили дуюм истифода мешавад. Азбаски дар шароити муосир талабот ба сатҳи малака ва салоҳияти донишҷӯ-иқтисодчӣ меафзояд, мураккабии сатҳи техникӣ ва барномавӣ низ мутаносибан меафзояд. Аз нуқтаи назари амалӣ, чунин вазъ, ба андешаи коршиносон, бо тақозои бозори меҳнат алоқаманд аст. Дар натиҷаи демократикунонии ТКИК, коргарон бояд малакаҳои зарурӣ дошта бошанд, ки барои ба даст овардани он бо назардошти талаботи доимотағйирёбанда ба зуҳуроти нав, дар давраи кӯтоҳи таълим ба соҳаи технологияҳои компютерӣ ва информатсионию коммуникатсионӣ меъёри муайяни вақти ҷудо карда мешавад. Инчунин, бо назардошти вазъи кунунии бозор, ширкатҳое, ки ТИК-ро истифода мебаранд, талош доранд малакаҳои техникӣ, соҳибкорӣ, идоракунӣ ва шахсиро (аз ҷумла малакаи муоширaт, сарварӣ, кори тимӣ ва ҳалли мушкилот) бо ҳам мувофиқат намоянд. Ин хулосаро натиҷаҳои таҳқиқот дар як қатор кишварҳои Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР): ИМА, Канада, Ирландия ва Британияи Кабир тасдиқ мекунанд [1].

Пас мавқеи ТКИК дар таркиби маълумоти олии иқтисодии муосир чӣ гуна аст?

Як қатор таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар бозори муосири меҳнат ниёз ба мутахассисоне вуҷуд дорад, ки омодаанд қарорҳои оқилонаи истеҳсолиро аз нуқтаи назари иқтисод ва идоракунӣ қабул намоянд. Ба ибораи дигар, имрӯзҳо аз мутахассиси соҳаи иқтисодиёт на танҳо қобилияти кор кардан бо молия ё гузаронидани аудити хуб, балки муҳандис-иқтисодчӣ-менеҷер буданро тақозо менамояд. Дар асоси ин, се ҷузъи таркибӣ ва асосии тайёр намудани иқтисодчиён ва иқтисодчиён-менеҷерҳо (идоракунандагон) махсус ҷудо карда мешаванд: омодасозии (истеҳсолӣ) муҳандисӣ; омодасозии идоракунӣ (менеҷмент); таълимоти иқтисодӣ [8].

Дар доираи мушкилоте, ки мо таҳқиқ менамоем, бояд мафҳуми таълими муҳандисиро ошкор намоем, ки ба қисми аввали ташаккули малакаҳои технологияҳои компютерӣ ва иттилоотию коммуникатсионӣ нигаронида шудааст.Умуман, омодасозии муҳандисии иқтисодчӣ мустақиман ба чунин фанне, ба монанди «Иқтисодиёти муҳандисӣ», ки дар пайвастагии илмҳои иқтисодӣ, техникию табиӣ ҷойгир аст, бо омӯзиши фаъолияти иқтисодии муҳандисӣ нигаронида шудааст ва барои таъмини рақобатпазирии маҳсулот ва истеҳсолот машғул мебошад [4]. Як қатор муҳаққиқон, аз ҷумла В.В.Кочетов, А.А.Колобов, И.Н.Омелченко ва дигарон дар бораи ин фан ҳамчун омӯзиш барои муҳандисон, ҷиҳати ташаккули низоми донишҳои иқтисодии онҳо барои татбиқи технологияҳои захирасарфакунанда ва каммасраф, бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ин ё он истеҳсолот дар шароити бозор, сухан меронанд [3].

Вале, мо бояд қайд намоем, ки дар таркиби умумии ин фан, таълими муҳандисии иқтисодчӣ як мавзӯи хеле мушаххас аст ва ба намудҳои алоҳидаи истеҳсолот нигаронида шудааст. Аммо дар ин ҷо ба ҷузъҳои пешбари он нақши асосии технологияҳои иттилоотӣ дар ташаккули малакаҳои касбии мутахассисони соҳаҳои иқтисодӣ тааллуқ дорад. Хусусияти таъсири ТКИК ба раванд мазкур қобилияти баланд бардоштани эътимоднокӣ дар ҷараёни таълим мебошад, ки он имкон медиҳад ҳаҷмро зиёд намояд ва вақтро барои азхудкунии маълумоти касбӣ ва рушди малакаҳои мутахассисони соҳаҳои иқтисодӣ коҳиш диҳад [5].

Бори дигар вижагиҳои масъалаи омодасозии муҳандисони иқтисодчиро, ки асосан ба таҳияи системаҳои компютерӣ барои татбиқи ҳуҷҷатҳои тарҳрезӣ ва технологӣ тамаркуз мекунанд баён намоем [4].Қисми дуюми такмили малакаҳои иқтисодчиён дар самти ТКИК дар чорчӯбаи мустақими таълими иқтисодӣ асос ёфтааст. Дар ин ҳолат, сухан дар бораи самте, ба монанди «тайёрии математикӣ» меравад. Ин намуди таълим бо фанни технологияи информатсионӣ зич алоқаманд аст. Он далелеро изҳор намудан мумкин, ки аксар вақт фанҳои таълими малакаҳои ибтидоӣ дар соҳаи технологияҳои компютерӣ ва информатсионию коммуникатсионӣ дар доираи барномаи таълимии макотиби олӣ «Математика ва информатика» ном бурда мешавад.

Имрӯзҳо бисёр муҳаққиқон дар бораи бо ном математикунонии илмҳои иқтисодӣ сухан меронанд, яъне нақши математика дар фанҳои марбут ба назарияи иқтисодӣ

меафзояд. Раҷабов М.А. ба сифати сабаби математиконидани иқтисодиёт афзоиши якбораи шумораи истифодаи компютерҳои баландсуръат ва дигар дастгоҳҳои махсусро, ки барои як қатор равандҳои зеҳнӣ ҳамчун роҳи омӯзиш мебошанд, номбар мекунад. Ин раванд ба пайдоиши мушкилоти нав дар таъмини математикии ин равандҳо ва дастгоҳҳо мусоидат менамояд, ки дар навбати худ, таҳқиқотро дар соҳаи математика ҳавасманд менамояд. Таҳқиқотчии мазкур талаботи Стандарти давлатии федералии таҳсилоти Федератсияи Россияро барои солҳои 2000-ум омӯхта, хулоса мебарорад, ки математика барои тамоми ихтисосҳои иқтисодӣ ҳамчун як фанни ҳатмии таълимӣ муқаррар карда шудааст. Вобаста ба тахассуси иқтисодӣ аз 5 то 10% вақти умумии раванди таълим ба ин фан ҷудо шудааст. Раҷабов М.А. таъкид мекунад, ки омӯзиши фанни математика бояд тавассути амалӣ намудани алоқаи бисёрҷанба байни математика ва технологияҳои информатсионӣ ба роҳ монда шавад [7].

Яке аз мафҳумҳое, ки бояд дар таркиби маълумоти олии иқтисодӣ мавҷуд бошад ва тавассути он мувофиқати арзёбии ин мафҳум ба ҳадафҳои азхудкунии ТКИК аз ҷониби донишҷӯён ба даст ояд, ин фарҳанги иттилоотӣ мебошад. Мафҳуми фарҳанги иттилоотӣ қобилияти аз ҷониби донишҷӯ истифода бурдани технологияҳои иттилоотӣ, инчунин воситаест, ки барои паҳн кардани иттилоот маҳорат ва қобилияти нававарии якҷоя бо гурӯҳ дар як лоиҳаи кор карданро мефаҳмонад [2]. Ин мафҳум аз он ҷиҳат муҳим аст, ки дар заминаи он як қатор назарияҳо, ки мушкилоти таълими фанҳои ба технологияҳои иттилоотӣ дар макотиби олӣ алоқамандбуда ва инчунин таркиби ин намуди омӯзишро таҳлил менамояд. Ҳангоми таҳқиқот дар самти коркарди фарҳанги иттилоотии донишҷӯён-иқтисодчиён, саводнокии иттилоотӣ ва салоҳияти иттилоотӣ як ҷанбаи васеи масъалаҳо дар худи таълими иқтисодӣ қайд карда шудааст ва тавассути он имкон медиҳад, ки мувофиқати ҷараёни таълим дар макотиби олӣ бо вазифаҳои аз худ кардани технологияҳои муосири компютерӣ аз ҷониби донишҷӯён таҳлил карда шаванд. Ҷанбаҳои зикршуда ё омилҳои таҳлилро шартан ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: техникӣ ва дидактикӣ-методологӣ [2].

Стандартҳои таълимӣ яке аз манбаъҳои арзишманд ва аҳаммиятноки таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ дар робита бо маълумоти олии иқтисодӣ ба мақсаду вазифаҳои азхудкунии технологияҳои компютерию иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар сатҳи олӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин самт, ҳамчун намуна барои баррасӣ, мо стандартҳои таҳсилоти ихтисосҳои иқтисодии Федератсияи Россияро интихоб кардем. Сабаби ин интихоб дар он аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бомуваффақият фаъолият мекунанд, ки онҳо ё муассисаҳои муштараки таълимии Тоҷикистону Русия (масалан, Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон) ё филиалҳои макотиби олии Россия (филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В.Ломоносов ва ғайра) мебошанд. Дар ин муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, донишҷӯён мувофиқи стандартҳои таҳсилотии Россия ва Тоҷикистон, инчунин дар мувофиқа бо Стандартҳои таҳсилоти давлатии федералии маълумоти олии Россия (СТДФ МО) таҳсил мекунанд.

Ғайр аз ин, интихоби сарчашмаҳои тадқиқоти назариявии масъалаи мазкур аз он вобаста аст, ки макотиби олии Россия дархости квотаҳо барои таҳсилро аз шаҳрвандони Тоҷикистон қабул мекунанд. Маъракаи квота ҷудокунӣ барои довталабони тоҷик ҳамасола тибқи созишномаи байни вазоратҳои маорифи Русия ва Тоҷикистон гузаронида мешавад, ки он дар натиҷаи мулоқотҳои сершумор дар сатҳи сарони давлатҳо, ҳукуматҳо ва парлумонҳо ба тавсиб расидааст. Соли 2018 12 муассисаи таҳсилоти олии Русия дар ярмаркаи макотиби олӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Хуҷанд ширкат варзиданд. Тибқи баъзе гузоришҳо, шумораи умумии номзадҳо барои соҳиб шудан ба квотаҳо аз ҷониби Тоҷикистон аз панҷ ҳазор нафар зиёд буд. Маълумотҳо инчунин тазаккур медиҳанд, ки ҳоло дар макотиби олии Россия беш аз 18000 шаҳрванди Тоҷикистон таҳсил менамоянд [6].

АДАБИЁТ

1. Competencies for the knowledge economy. [Электронный ресурс]. http://www.oecd.org/innovation/research/1842070.pdf.
2. Годочкин Е.Ю. Проблемы преподавания информатики и информационных технологий экономическим специальностям в ВУЗах /Е.Ю.Годочкин. //Молодой ученый. -2011. -№11. -Т.1. -С.67-69.
3. Кочетов В.В. Инженерная экономика /В.В.Кочетов, А.А.Колобов, И.Н.Омельченко. -М.: МГТУ им Баумана, 2005. -667с.
4. Лепеш Г.В. Инженерная составляющая экономического образования /Г.В.Лепеш //Технико-технологические проблемы сервиса. -2017. -№3 (41). -С.3-6.
5. Лепеш Г.В. Применение информационных технологий при подготовке инженерных кадров /Г.В.Лепеш //Технико-технологические проблемы сервиса. -2016. -№3(37) -С.14-23.
6. Мирсаидов Н. Российские вузы начали квотную компанию в Таджикистане /Н.Мирсаидов. [Электронный ресурс]. http://infoshos.ru/ru/?idn=20444.
7. Раджабов М.А. Математическая подготовка бакалавров-экономистов в условиях информатизации образования /М.А. Раджабов //Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. -2016. -Т.10. -№3. -С.90-93.

8. Фирсова Е.Ю. Формирование готовности экономистов-менеджеров к профессиональной деятельности /Е.Ю. Фирсова //Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Психолого-педагогические науки. -2012. -№1(17). -С.202-207.

САТҲИ МУТОБИҚАТИ МАЪЛУМОТИ ОЛИИ ИҚТИСОДӢ ДАР РАВАНДИ АЗХУДКУНИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КАСБИИ КОМПЮТЕРӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи асосҳои назариявии истифодабарии технологияҳои компютерӣ ва иттилоотиву коммуникатсионӣ дар ихтисосҳои самти иқтисодии макотиби олии кишвар таҳқиқ шудааст. Доир ба масъалаи мазкур дар Тоҷикистон барои расидан ба сатҳи муайяни натиҷаҳо дар коркарди малакаҳои кор бо технологияҳои компютерӣ ва иттилоотиву коммуникатсионӣ дар донишҷӯён шурӯъ аз солҳои 2000 оғоз гардида буд, ки то инҷониб зина ба зина доираи фаъолияти худро мустаҳкам гардонида истодааст. Инчунин, дар мақола таҳлилҳо ҷиҳати ба вуҷуд овардани малакаҳои фарҳанги иттилоотӣ, саводнокии иттилоотӣ ва салоҳияти иттилоотӣ барои ихтисосҳои самти иқтисодӣ гузаронида, масъалаҳои таркиби маълумоти иқтисодӣ, баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: фарҳанги иттилоотӣ, дидактикӣ, методологӣ, технологияи иттилоотӣ-компютерӣ, иқтисодӣ, саводнокӣ, технология, ихтисос, коммуникатсия, стандарт, иқтисоди муҳандисӣ, рақобатпазир.

УРОВЕНЬ СООТВЕТСТВИЯ ВЫСШЕГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОСВОЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В данной статье автором рассматриваются основные теоретические вопросы использования компьютерных и информационно-коммуникационных технологий при обучении специалистов экономических специальностей вузов. Относительно данной проблемы с 2000-ых годов в Таджикистане проделана огромная работа для достижения определенного уровня результатов в разработке умений и навыков у студентов при работе с компьютерными и информационно-коммуникационными технологиями, укрепляет рамки своей деятельности. Также в статье рассмотрены работы относительно формирования навыков информационной культуры и информационной компетентности у студентов экономических специальностей.

Ключевые слова: информационная культура, дидактический, информационный, методологический, информационно-коммуникационные технологии, экономический, грамотность, технология, специальность, коммуникация, стандарт, инженерная экономика, конкурентоспособность.

LEVEL OF COMPLIANCE OF HIGHER ECONOMIC EDUCATION IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPUTER TECHNOLOGIES

In this article, the author considers the main theoretical issues of the use of computer and information and communication technologies in the training of specialists in economic specialties of universities. A lot of work has been done in Tajikistan regarding this problem since the 2000s to achieve a certain level of results in developing skills in working with computer and information and communication technologies, and is strengthening the scope of its activities. Also, the article discusses the work on the formation of information culture skills and information competence among students of economic specialties.

Keywords: information culture, didactic, information, methodological, information and communication technologies, economic, literacy, technology, specialty, communication, standard, engineering economics, competitiveness.

Сведения об авторе: ***Кодиров Джаъфар Ашурович*** **–** Таджикский государственный финансово-экономический университет, преподаватель. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: **qodirov_1978@List.ru**. Телефон: **919271313**

Information about the author: ***Kodirov Dzhafar Ashurovich*** - Tajik State University of Finance and Economics, lecturer. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov Street. E-mail: **qodirov_1978@List.ru.** Phone: **919271313**

УДК: 37+51+53

ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ АЛГОРИТМӢ ДАР ДОНИШҶӮЁН

Восидов Ш.Ю., Нугмонов М., Ҷӯраев Х.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Марҳилаи кунунии рушди моделсозии математикӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ тавсиф карда мешавад. Технологияҳои нави иттилоотӣ ба самаранокии таълими математикии масъалаҳои таълимӣ таъсири назаррас доранд. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини самаранокии таълим он аст, ки чӣ гуна рушди рӯҳии донишҷӯ дар ҷараёни таълим таъмин карда мешавад. Аз ин рӯ, дар машғулиятҳои аудиторӣ дар омӯзиши ҳама гуна мавзӯъ, тафаккури донишҷӯёнро ташаккул додан лозим аст. Ҳангоми истифодаи моделсозии математикии масъалаҳои таълимӣ метавон гуфт, ки ҷараёни омӯзиши он бояд ба қобилияти фикрронии мантиқӣ, қобилияти истифодаи амалҳои эҷодкорона дар ҳалли мушкилот оварда расонад.

Вазъи воқеии ҳалли масъалаҳо чунин аст, ки аксарияти онҳо бо алгоритмҳои муайян ҳал карда мешаванд ва ҳалли фаврии онҳо одатан аз донистани формулаҳои муайян ва қобилияти татбиқи онҳо вобастагӣ дорад. Дар ин ҳолат, мушкилии асосии супориш тавассути афзоиш додани амалиёти ҳалли мушкилот, ба таври ададӣ иҷро карда мешавад. Бисёр марҳилаҳои ҳалли чунин масъалаҳо дар донишҷӯён тавсифи мустақилонаи амалиётро мегиранд ва дар бораи ҳар кадоми онҳо фикр намекунанд.

Тағйироти куллие, ки дар системаи маориф ба амал меояд, бо дарки нави мақсадҳо, арзишҳои таълимӣ, инчунин зарурати гузариш ба таҳсилоти давомдор, таҳия ва истифодаи технологияҳои нави таълим вобаста ба сохт ва татбиқи муносиби раванди таълим, бо назардошти кафолати мақсадҳои дидактикию методӣ ба вуҷуд омадаанд [1,с.21]. Яке аз вазифаҳои методии муассисаи таълимӣ ташаккули қобилияти донишҷӯ, инкишофи зеҳнии ӯ мебошад. Ҷузъи муҳимми рушди зеҳнии инсон, пеш аз ҳама, тафаккури алгоритмист. Имконияти бузургтарин барои ташаккули маданияти алгоритмии донишҷӯён дар байни илмҳои табиӣ - математика мебошад.

Таҳлили стандарти таълими математика ба мо имкон медиҳад, ки чунин хулоса барорем: ташаккули қобилияти алгоритмии донишҷӯён ҳадафи муҳимми таҳсилоти олӣ дар зинаҳои гуногуни таълими математика мебошад. Ҳалли мушкилоти таълимӣ дар моделсозӣ бидуни алгоритм имконнопазир аст.

Қобилияти ҳалли масъалаҳои таълимӣ, таҳияи раванди ҳалли он, фарзияҳои эмпирикӣ пешниҳод кардан ва натиҷаҳои фаъолиятро пешгӯӣ кардан, таҳлил ва дарёфти роҳҳои оқилонаи ҳалли масъала тавассути оптимизатсия, тафсилоти алгоритми таҳияшуда, алгоритмро дар шакли расмӣ ба забони иҷрокунанда муаррифӣ намудан, ба мо имкон медиҳад, ки сатҳи инкишофи қобилияти алгоритмии донишҷӯёнро санҷем [2,с.15].

Аз ин рӯ, ба қобилиятҳои алгоритмии донишҷӯ диққати махсус додан лозим аст. Азбаски қобилияти алгоритмӣ дар тамоми ҳаёт таҳти таъсири омилҳои беруна инкишоф меёбад, он гоҳ дар раванди таъсири иловагӣ метавонад сатҳи рушди худро афзоиш диҳад. Зарурати ҷустуҷӯи воситаҳои нави таъсирбахши рушди қобилияти алгоритмии донишҷӯён ва аҳаммияти он барои рушди минбаъдаи ҷомеаи иттилоотӣ иборат мебошад.

Усули самараноки ташаккули қобилияти алгоритмии донишҷӯён дар тарҳрезии математикии масъалаҳои таълим, омӯзиши сохти алгоритмҳои рекурсивӣ ва истифодаи онҳо дар ҳалли гурӯҳи зиёди масъалаҳои таълимӣ аз бахши алгоритмӣ ва инчунин назарияи алгоритмҳо вобаста мебошад [3].

Моделсозии математикӣ дар доираи ҳалли масъалаҳои таълимӣ дар мактабҳои олӣ барои рушди тафаккури алгоритмӣ зарур аст. Санъати тартиб додани масъалаҳои намунавӣ ин як маҳорати махсуси фикррониӣ - тафаккури алгоритмиро талаб мекунад, ки донишҷӯ, чун қоида, дар ибтидо соҳиби он нест. Мо чунин мешуморем, ки ин маҳорат, яъне қобилияти худкории ҳалли ин ё он масъала як вазифаи муҳимми таълимӣ аст. Тафаккури алгоритмӣ як системаи амалҳо ва усулҳои равоние мебошад, ки ба ҳалли масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ нигаронида шудааст, ки алгоритмҳоро ҳамчун маҳсули мушаххаси фаъолияти инсон ба даст меоранд [5,с.8]. Ин услуби тафаккур бо дақиқӣ, итминонӣ, шаклпарастӣ тавсиф меёбад ва чун қоида, бо фаъолияти назариявӣ алоқаманд аст. Он ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки мушкилотро на танҳо дар соҳаи назариявӣ, балки дар ҳама соҳаҳои фаъолият ҳал кунад, масалан, дар моделсозии математикии масъалаҳои таълимӣ, ки ба таври анъанавӣ баррасӣ карда мешавад. Тафаккури алгоритмӣ танҳо бо технологияи компютерӣ алоқаманд нест, зеро худи мафҳуми алгоритм, гарчанде ки интуитивӣ бошад, хеле пеш аз пайдошавии аввалин компютер ба вуҷуд омадааст. Дар ҳалли аксар масъалаҳои таълимӣ донишҷӯ бо ин ё он роҳ ягон усули алгоритмиро истифода мебарад, гарчанде ки марҳилаҳои инфиродии ин раванд метавонанд табиӣ бошанд. Тафаккури амалиётӣ чараёни ҳалли масъалаҳои амалӣ мебошад, ки боиси ташаккули модели ақлии маҷмӯи амалҳои пешниҳодшудаи донишҷӯ - нақшаи амалиёт бо объектҳо ва равандҳои воқеӣ мегардад. Дар навбати худ, мафҳуми услуби алгоритми тафаккур ба хусусиятҳои тафаккури амалиётӣ таъсир мерасонад. Дар байни ин хусусиятҳо, пеш аз ҳама, ҷиҳатҳои амалии он фарқ мекунанд. Дар баробари истифода бурдани тафаккури фаврӣ дар ҳалли масъалаҳои гуногуни таълимӣ, донишҷӯ бояд на танҳо амалиётро ба нақша гирад, балки инчунин захираҳоро (иттилоотӣ, техникӣ) ҳангоми ҳалли онҳо интихоб намояд.

Мақсади асосии омӯзиши ҳама гуна фанҳо омӯзиши назария ва татбиқи амалии он мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми машғулиятҳо таваҷҷуи асосиро ба намунаҳои ҳалли масъалаҳо равона кардан зарур аст. Ҳангоми баррасии масъалаҳои маъмул аҳаммияти амалии маводи таҳқиқшуда ба назар мерасад. Ҳалли ин масъала бояд бо таҳлили шароити мушкилот оғоз карда шавад. Биёед ҳамаи амалҳоро тавассути мисол, ҳангоми ҳалли масъалаи мушаххас аз курси "Математикаи ҳисоббарорӣ" шарҳ диҳем.

Мисоли 1. Нишон диҳед, ки барои системаи

$$\begin{cases} 10.3x_1 + 17.2x_2 + 13.4x_3 = 13.6, \\ 4.5x_1 - 1.6x_2 - 10.3x_3 = -22.1, \\ 9.2x_1 + 2.5x_2 - 3.7x_3 = 17.5, \end{cases}$$

протссеси итератсионӣ наздикшаванда аст. Миқдори итератсияро, ки барои ёфтани ҳалли тақрибии он бо саҳеҳии $\varepsilon = 0.0001$ зарур аст, муайян кунед. Ҳалли системаро бо истифодаи алгоритми муайян пешниҳод мекунем. Ин алгоритм чунин аст:

1. Системаро ба шакли нормалӣ меорем:

$$\begin{cases} x_1 = -0.2717x_2 + 0.4022x_3 - 1.9022, \\ x_2 = -0.1000x_1 - 0.0222x_3 + 0.4889, \\ x_3 = 0.4369x_1 - 0.1553x_2 + 2.1456. \end{cases}$$

2. Матритсаи шакли нормалии система намуди

$$\alpha = \begin{pmatrix} 0.0000 \ -0.2717 \ 0.4022 \\ -0.1000 \ 0.0000 \ -0.0222 \\ 0.4369 \ -0.1553 \ 0.0000 \end{pmatrix}.$$

-ро дорад. Барои он шарти наздикшавии раванди итератсиониро менависем [9, саҳ. 14]:

$$\|\alpha\|_2 = \max(0.5369; 0.4270; \ 0.4244) = 0.5369 < 1,$$

ки раванди итератсионӣ наздикшаванда мебошад.

3. Мувофиқи шарти теорема [9, с.14] норма-вектори озодӣ системаро ҳисоб мекунем, яъне $\beta = (-1.9022; \ 0.4882; \ 2.1456)$:

$$\|\beta\|_2 = 4.5360.$$

4. Барои муайян кардани миқдори тартиби итератсия нобаробарии [9, саҳ. 16]

$$\left\| x_n - x_n^{(k)} \right\| \le \frac{\|\alpha\|^{k+1}}{1 - \|\alpha\|} \|\beta\|$$

-ро истифода мебарем. Дар ин ҳолат ҳосил мекунем:

$$\frac{0.5369^{k+1}}{1-0.5369} * 4.5360 \le 0.0001.$$

Хулоса, барои муайян намудани миқдори қадами итератсионӣ нобаробарии $k > 34$ ҷой дорад.Ҳамин тариқ, барои ёфтани ҳалли тақрибии система бо саҳеҳии $\varepsilon = 0.0001$ миқдори қадами итератсионӣ на камтар аз $k = 35$ аст.

Мисоли 2. Ҷуфти харгӯшҳо ҳар моҳе ду харгӯшча (нар ва мода) таваллуд мекунад. Харгӯшҳои навзод бошад, баъди ду моҳи таваллудашон ба наслдиҳӣ сар мекунанд. Агар дар аввали сол як ҷуфти харгӯшҳои навзод мавҷуд бошад, пас дар як сол чӣ қадар харгӯш пайдо мешавад?

Ин масъаларо математики машҳури италиявӣ - Леонардо Фибоначи гузоштааст.

Масъала ба мавзӯи «Муодилаи фарқии хаттии тартиби дуюми якҷинса бо коэффитсиентҳои доимӣ» тааллуқ дорад. Барои ҳал намудан алгоритми зеринро истифода мебарем:

1) Шарти аввалаи додашударо муайян менамоем: Аз шарти масъала бармеояд, ки $y_0 = 1$ ва $y_1 = 1$, буда, $k = 12$ моҳ аст.

2) Муодилаи фарқиро тартиб медиҳем:

$$y_{13} - y_{12} - y_{11} = 0.$$

Ҳалли ин муодила дар 12 моҳ миқдори харгӯшҳоро пешниҳод мекунад.

3) Барои ҳал кардани ин муодилаи фарқӣ гузориши $y_k = t^k$–ро истифода мебарем. Дар натиҷаи гузориш муодилаи характеристикиро ҳосил мекунем:

$$t^2 - t - 1 = 0.$$

4) Муодилаи квадратиро ҳал мекунем: $t_{1,2} = \frac{-1 \pm \sqrt{5}}{2}$.

5) Ҳалли умумии ин муодилаи фарқиро ба намуди

$$y_{12} = C_1 \frac{(1+\sqrt{5})^{12}}{2^{12}} + C_2 \frac{(1-\sqrt{5})^{12}}{2^{12}}$$

ифода кардан мумкин аст, ки C_1 ва C_2 – доимиҳои дилхоҳ, $y_k^{(1)} = \frac{(1+\sqrt{5})^{12}}{2^{12}}$ ва $y_k^{(2)} = \frac{(1-\sqrt{5})^{12}}{2^{12}}$ ҳалли фундаменталии системаи фарқӣ мебошанд.

6) Доимиҳои C_1 ва C_2 аз шартҳои аввала муайян карда мешаванд, ки ҳалли системаи

$$\begin{cases} C_1 + C_2 = 1, \\ C_1 \frac{1+\sqrt{5}}{2} + C_2 \frac{1-\sqrt{5}}{2} = 1, \end{cases}$$

яъне $C_1 = \frac{\sqrt{5}+1}{2\sqrt{5}}$; $C_2 = \frac{\sqrt{5}-1}{2\sqrt{5}}$ мебошад.

7) Миқдори харгӯшҳо дар 12 моҳ ба $y_{12} = 233$ аст.

Ҳамин тариқ, тафаккури алгоритмӣ имконият медиҳад, ки донишҷӯ масъала ва мисолҳои таълимиро дуруст ва мушаххас моделсозӣ намояд, ҳал ва татбиқ кунад.

АДАБИЁТ

1. Батршина Г.С. Формирование и развитие логико-алгоритмического мышления учащихся начальной школы / Г.С. Батршина // Информатика и образование. - 2010. – №9. – С. 21-23.

2. Цукарь А.Я. Схематизация и моделирование при решении текстовых задач / А.Я. Цукарь // Математика в школе. - 2013. – № 5. – С. 15.
3. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – М., 2009. – 113 с.
4. Аляев Ю.А. Алгоритмизация и языки программирования: учебно-справочное пособие / Ю.А. Аляев, О.А. Козлов. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 320 с.
5. Зорина Л.Я. Дидактические основы формирования систем знаний старшеклассников. - М., 1978.
6. Павлова Н.Н. Логические задачи / Н.Н.Павлова // Информатика и образование. - №1. - 1999.
7. Понамарева Е.А. Основные закономерности развития мышления / Е.А. Понамарева //Информатика и образование. - №8. - 1999.
8. Антонова Н.А. Необходимость повышения уровня алгоритмической культуры студентов информационных специальностей в системе профессиональной подготовки [Электронный ресурс]. http://www.rusnauka.com/NTSB_2012/Pedagogica/antonovoy.doc.htm
9. Ҷӯраев Х.Ш. Усулҳои ададӣ / Х.Ш. Ҷӯраев. – Душанбе: Дақиқ, 2014. -Фасли 2.- 76 с.

ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ АЛГОРИТМӢ ДАР ДОНИШҶӮЁН

Бояд қайд кард, ки марҳилаи кунунии рушди моделсозии математикӣ бо татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар ҳалли масъалаҳои таълимӣ тавсиф карда мешавад. Технологияҳои нави иттилоотӣ ба самаранокии таълими математикии масъалаҳои таълимӣ таъсири назаррас доранд. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини самаранокии таълим он аст, ки чӣ гуна рушди рӯҳии донишҷӯ дар ҷараёни таълим таъмин карда мешавад. Аз ин рӯ, дар машғулиятҳои аудиторӣ дар омӯзиши ҳама гуна мавзӯъ, тафаккури донишҷӯёнро ташаккул додан лозим аст. Ҳангоми истифодаи моделсозии математикии масъалаҳои таълимӣ метавон гуфт, ки ҷараёни омӯзиши он бояд ба қобилияти фикррониии мантиқӣ, қобилияти истифодаи амалҳои эҷодкорона дар ҳалли мушкилот оварда расонад. Вазъи воқеии ҳалли масъалаҳо чунин аст, ки аксарияти онҳо бо алгоритмҳои муайян ҳал карда мешаванд ва ҳалли фаврии онҳо одатан аз донистани формулаҳои муайян ва қобилияти татбиқи онҳо вобастагӣ дорад. Дар ин ҳолат, мушкилии асосии супориш тавассути афзоиш додани амалиёти ҳалли мушкилот, ба таври ададӣ иҷро карда мешавад. Бисёр марҳилаҳои ҳалли чунин масъалаҳо дар донишҷӯён тавсифи мустақилонаи амалиётро мегиранд ва дар бораи ҳар кадоми онҳо фикр намекунанд. Усули самараноки ташаккули қобилияти алгоритмии донишҷӯён дар тарҳрезии математикии масъалаҳои таълим, омӯзиши сохти алгоритмҳои рекурсивӣ ва истифодаи онҳо дар ҳалли гурӯҳи масъалаҳои таълимӣ аз бахши алгоритмӣ ва инчунин назарияи алгоритмҳо вобаста мебошад. Дар мақола зарурияти ҳалли масъалаҳои типикӣ дар мисоли курси «Математикаи ҳисоббарорӣ» мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: алгоритм, ташаккулдҳӣ, модели масъалаҳои таълимӣ, ҳалли масъала.

ФОРМИРОВАНИЕ АЛГОРИТМИЧСЕКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Современный этап развития математического моделирования характеризуется внедрением информационных технологий в решение учебных задач. Новые информационные технологии оказывают существенное влияние и на эффективность обучения математического моделирования учебных задач. Один из важнейших показателей эффективности обучения заключается в том, как обеспечивается психическое развитие студента в процессе обучения, в частности, развитие его мыслительных способностей. Следовательно, на занятиях по любому предмету, в процессе обучения, необходимо развивать мышление студента. Применительно математического моделирования учебных задач можно сказать, что сам процесс его изучения должен приводить к умению логически, доказательно мыслить, умению от стереотипных действий творчески подходить к решению любой задачи. Настоящая ситуация в вузе такова: большинство задач решается по определенным алгоритмам, и быстрое их решение обычно зависит от знания формул и умения их применять. При этом основное усложнение задачи производится за счет увеличения действий решения, усложнения чисел. Многие этапы решения таких задач у студентов приобретают автоматический характер, они не задумываются над каждым из них. Понятие алгоритма является одним из основных при формировании математического моделирования учебных задач. Более того, алгоритмическая способность является необходимой частью научного взгляда на математическое моделирование учебных задач. В статье рассматривается необходимость начала решения типовых задач с разбором условий их данных на примере курса «Вычислительная математика».

Ключевые слова: алгоритм, формирование, модель учебных задач, решение задач.

FORMATION OF ALGORITHMIC THINKING AT STUDENTS

The current stage of development of mathematical modeling is characterized by the introduction of information technology in solving educational problems. New information technologies have a significant impact on the effectiveness of teaching mathematical modeling of educational problems. One of the most important indicators of the effectiveness of training is how the mental development of the student is ensured in the learning process, and, in particular, the development of his mental abilities. Therefore, in the classroom on any subject, in the learning process, it is necessary to develop the student's thinking. As applied to mathematical modeling of educational problems, it can be said that the process of studying it should lead to the ability to think logically, reasonably, the ability to use stereotyped actions, and be creative in solving any problem. The real situation at the university is as follows: most tasks are solved by certain algorithms, and their quick solution usually depends on knowledge of the formulas and the ability to apply them. In this case, the main complication of the problem is made by increasing the action of the solution, complicating the numbers. Many stages of solving such problems among students take on an automatic character; they do not think about each of them.The concept of an algorithm is one of the main ones in the formation of mathematical modeling of educational problems. Moreover, algorithmic ability is a necessary part of the scientific view on the mathematical modeling of educational problems.The article discusses the need to start solving typical problems with analysis of the condition of its data on the example of the course "Computational Mathematics".

Key words: algorithm, formation, model of training problems, problem solving.

Сведения об авторах: ***Восидов Шамсиддин Юсуфович*** – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры вычислительные машины, системы и сети. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **917-23-29-18.** E-mail: **shamsiddinn_85@list.ru**

Хайрулло Шарофович Джураев – Таджикский национальный университет, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры вычислительных машин, систем и сетей. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) **917-30-70-60.** E-mail: **hayrullo_58@mail.ru**
Нугмонов Мансур – Академия образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор, член.- корр. АОТ, профессор кафедры методики преподавания математики. Телефон: **938-64-76-29.** E-mail: **nugmonov@mail.ru**

Information about the authors: *Vosidov Shamsiddin Yusufovich* - Tajik National University, assistant of the department computing machines, systems and networks. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **917-23-29-18.** E-mail: **shamsiddinn_85@list.ru**
Khairullo Sharofovich Dzhuraev - Tajik National University, Ph.D. in Physics and Mathematics, Associate Professor of the Department of Computing Machines, Systems and Networks. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 917-30-70-60.** E-mail: **hayrullo_58@mail.ru**
Nugmonov Mansur - Academy of Education of Tajikistan, doctor of pedagogical sciences, professor, member.- corr. AOT, professor at the Department of Mathematics Teaching Methods. Phone: **938-64-76-29.** E-mail: **nugmonov@mail.ru**

УДК:372.800.4

УСУЛҲОИ ИСТИФОДАИ ТИК-И МУОСИР ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

Одинаева С.А., Файзалии Мирзоалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба ҳазорсолаи сеюми рушди тамаддун гузариши ҷомеаи индустралӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ хос аст, ки бо тағйирёбии сохтори тақсимоти ҷамъиятии меҳнат, гузариши маркази вазнинӣ аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба соҳаи эҷоди маҳсулотҳои иттилоотӣ ва амалкарди мутақобилаи иттилоотӣ, гузаронидани фаъолияти иттилоотӣ ва робитаҳои иттилоотӣ, татбиқи равандҳои фаъолияти иттилоотӣ ва технологияҳо фарқ карда меистад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ дараҷаи рушди ақлонии аъзоёни он захираи муҳиму асосии стратегӣ, омили муҳимтарини рушди иқтисод мегардад, ки мақоми таҳсилотро хеле баланд мебардорад, талаботҳои навро нисбати дараҷа ва сифати он афзоиш медиҳад.

Таҳлили тамоюлҳои муосири рушди таҳсилот, ки дар замони муосир барои тамоми ҷамоаи башарият хос буда, сиёсатро дар соҳаи таҳсилот дар аксари кишварҳо муайян мекунад, ба ташаккули низоми навгаштаи таҳсилот таъкид мекунад, ки имконоти технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро татбиқ мекунад.

Информатизатсияи глобалии ҷомеа муҳити иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва иқтисодиро ташаккул медиҳад, ки дар асоси донишҳо сурат мегирад. Зимнан, захираи муҳимтарини он инсон мегардад, ки қодир аст донишҳо дастрас карда, онҳоро истифода намояд, ҳамчунин дар раванди эҷод ва истифодаи донишҳои нав иштирок кунад. Омодагии чунин инсон фақат дар низоми нави таҳсилот имкон дорад, ки ба рушди пешбарандаи фард нигаронида шудааст [1, с.6].

Информатизатсияи таҳсилот раванди таъмини тамоми соҳаҳои таҳсилот бо назария ва амалияи коркард ва истифодаи ТИК-и муосир мебошад, ки ба татбиқи ҳадафҳои таълиму тарбия ва рушд нигаронида шудаанд. Ба масъалаҳои информатизатсияи раванди таҳсилот дар марҳилаҳои гуногуни рушди он бисёр муҳаққиқони психология, фалсафа ва педагогика, аз қабили Б.С. Гершунский, А.Н. Тихомиров, Н.Ф. Тализина, И.В. Роберт, А.И. Ракитов, Р.Ф. Абдеев [6] машғул гаштаанд.

Дар ҳалли проблемаи таълими технологияҳои компютерӣ чунин муҳаққиқон саҳм гузоштаанд: Г.Р. Громов, В.И. Гритсенко, В.Ф. Шолохович, О.И. Агапова, О.А. Кривошеев, С. Пейперт, Г. Клейман, Б. Сендов, Б. Хантер ва дигарон.

Таҳлили васеи вижагиҳо ва имконоти истифодаи ТИК дар раванди таҳсилот дар таълифоти И. В. Роберт, С. В. Панюкова, А. А. Кузнетсова, А. Ю. Кравтсова ва дигарон ҷой дорад.

Воситаҳои ТИК - барномавӣ, барномавӣ-дастгоҳӣ ва техникӣ, ки дар заминаи техникаи микропротсессорӣ, ҳисоббарорӣ ва ҳамчунин воситаҳои муосир ва низоми интиқоли иттилоот, табодули иттилоотӣ мебошад, ки амалиётро оид ба ҷамъоварӣ, маҳсулнокӣ, таҷаммӯъ, ҳифзу нигоҳдошт, коркард, интиқоли иттилоот ва имконоти дастрасӣ ба захираҳои иттилоотии шабакаҳои компютерии маҳаллӣ ва ҷаҳониро таъмин мекунанд.

Ба воситаҳои ТИК мансубанд:

- ЭВМ, ПЭВМ, маҷмӯаи таҷҳизот барои ЭВМ-и тамоми синфҳо;
-шабакаҳои иттилоотӣ;
-асбоб ва васоити вориднамой-хориҷнамоии иттилоот;
-васоит ва асбобҳои манипулятсияи иттилооти матнӣ, графикӣ, аудиовизуалӣ;
- васоит барои ҳифзу нигоҳдошти бойгонии шаклҳои матнӣ, графикӣ ва ё овозии калонҳаҷм ба рақамӣ ва баръакс;

- низоми интеллекти сунъӣ;
- низоми графикаи мошинӣ;
-маҷмӯаҳои барномавӣ (забонҳои барномасозӣ, трансляторҳо, компиляторҳо, низомҳои амалиётӣ, маҷмӯаи барномаҳои амалӣ ва ғайра);
-васоити муосири алоқа, ки амалкарди мутақобилаи иттилотии истифодабарандагонро чи дар сатҳи маҳаллӣ (масалан, дар доираи ташкили як ва ё якчанд ташкилотҳо) ва чи дар сатҳи ҷаҳонӣ (дар доираи шабакаи ҷаҳонии иттилотии Интернет) фаро мегиранд;
-васоити электронии таъйиноти таҳсилотӣ, ки дар заминаи технологияҳои мултимедӣ, гиперматн, гипермедиа, телекоммуникатсия ба роҳ монда мешаванд [5].

ТИК-и таъйиноти таҳсилотӣ дошта истифодаи онҳоро ҳамроҳ бо маводи таълимӣ-методӣ, меъёрӣ-техникӣ ва ташкилӣ-инструктивӣ пешбинӣ мекунад, ки татбиқи технологияи мувофиқи истифодаи педагогии имконоти дидактикии онҳоро таъмин мекунад. Татбиқи ин имконот заминаҳои интенсификатсияи раванди таҳсилотро эҷод намуда, ҳамчунин методикаеро фароҳам меорад, ки ба рушди ақлу зеҳни (интеллекти) омӯзанда, ба мустақилияти ҷалб ва муаррифии донишҳо, ба рушди фаъолияти зеҳнии он нигаронида шудааст. Дар коркардҳои барномавии муосир, ки барои таълим нигаронида шудаанд, фаъолона имконоти мазкур истифода мешаванд, ки имкон медиҳад чунин навъҳои фаъолияти таълимӣ ташкил карда шаванд:

1. Қайду сабт, ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдошт, коркарди иттилоот, ки дар шакли рақамӣ пешниҳод гаштааст, оид ба объектҳои омӯхташаванда, падидаю зуҳурот, равандҳо, аз ҷумла, ба тариқи воқеӣ интиқолёбанда, ки дар навъҳои гуногун пешниҳод гаштааст.

2.Муколамаи интерактивӣ - амалкарди мутақобилаи истифодабаранда бо низоми барнома (барномавӣ-дастгоҳӣ), ки бо татбиқи васоити рушдкардаи пешбурди муколама (диалог) (масалан, имконоти саволгузорӣ намудан дар шакли озод, бо истифодаи калимаи «калидӣ», дар шакли маҷмӯи маҳдуди рамзҳо ва ғайра); зимнан имкони интихоби вариантҳои махсуси маводи таълимӣ, реҷаи кор бо онҳо. Реҷаи интерактивии амалкарди истифодабаранда бо ЭВМ бо он фарқ карда меистад, ки дархости он амали ҷавобии барномаро ба бор меорад ва баръакс репликаи ахирӣ аксуламали истифодабарандаро талаб мекунад.

3.Визуализатсияи компютерии иттилооти таълимӣ – муаррифии аёнии объект дар экран, қисматҳои таркибии он ва ё амсилаҳои он, ҳангоми зарурат - дар ракурсҳои гуногуни имконпазир, бо тамоми ҷузъиёт, бо имкони намоиши қисматҳои таркибии ба ҳам алоқаманд; визуализатсияи компютерии раванди омӯхташаванда - намоиши аёнии раванди мазкур дар экран ва ё тамсилаи он, аз ҷумла, дар олами воқеӣ ноаён, зимни зарурат - дар рушд, дар ҳаракати замонӣ ва фазоӣ, муаррифии ташреҳи графикии қонунмандии тадқиқшавандаи раванди омӯхташаванда.

4. Идоракунии тамсилаҳои гуногун, низомҳо, падидаҳо, равандҳои инъикосшаванда дар экран аз ҷумла ба тариқи воқеӣ гузаранда;

5.Назорати автоматикунонидашудаи (худназоратии) натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ, тасҳеҳ аз рӯйи натиҷаҳои назорат, машқу тамрин, гузаронидани тестҳо.

Имконоти имконпазири мазкури иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ шароит фароҳам меоранд, ки дар раванди таълимӣ чунин вазифаҳои асосии ин воситаҳо муайян карда шаванд:

- *иттилоотӣ-маълумотномавӣ,* аз ҳисоби пешниҳоди иттилооти гуногунҷанба (зимни истифодаи базаи маълумотҳо, васоити телекоммуникатсия ва алоқа) дар экран, аз ҷумла, маводи назариявӣ, расму аксҳо, нақшаҳо, алгоритмҳо, методҳои ҳалли вазифаю супоришҳо ва ғайра);

-намоишӣ-моделиронӣ (амсилавӣ), дар асоси намоиши аёнии мавод, визуализатсияи компютерии обеъкти омӯхташаванда ва қисматҳои таркибии он; моделиронии таҷрибаҳои воқеӣ, имитатсияи корҳои лабораторӣи гуногун, объектҳо, падидаю зуҳурот;

-инфиродигардонӣ ва тафриқаи раванди азхудкунии маводи таълимӣ ва корҳои мустақилонаи муҳассилин, аз ҳисоби афзудани вазифаҳои мураккабии гуногундошта, додани маълумотҳо ва ёрию мусоидатҳо;

-назоратӣ, аз ҳисоби татбиқи назорати объектӣ бо алоқаи мутақобила, арзёбии донишҳо, малакаҳо ва қобилиятҳо бо иштибоҳоти ташхисӣ, гузаронидани худназораткунии донишҳо, малакаҳо ва қобилиятҳо;

-тасҳеҳӣ, аз ҳисоби татбиқи машқу тамринҳо дар раванди таълим, машваратҳо ва дигар навъи ёрию мусоидатҳо;

- ташхисӣ, аз ҳисоби воқифгардонии омӯзгор оид ба натиҷаҳои таълим, оид ба иштибоҳоти зуд-зуд дучоршаванда;

-идорашавӣ, раванди идорашавии автоматишудаи фаъолияти таълимӣ зимни татбиқи қайду сабт, ҷамъоварӣ, таҳлил, ҳифзу нигоҳдошти маълумот оид ба муҳассилин, фиристодани мавод ва иттилооти зарурӣ бо шабака: раванди мувофиқи таълим аз ҳисоби

имконоти кори давравӣ ва ё кор бо суръати муайян;

-равандҳои автоматишудаи коркарди натиҷаҳои таҷрибаи лабораторӣ, сохтани графикаҳо, ҷадвалҳо ва диаграммаҳо; дарёфти иттилоот дар шароитҳои воқеии раванд ва ё падида, ки имкон медиҳад дар экрани компютер маълумотҳои экспериментӣ бароварда шаванд ва коркарди онҳо ба роҳ монда шавад [7] .

Истифодаи ТИК дар раванди таълим имкон барои муваффақшавӣ ба ҳадафҳои зерини педагогӣ ба бор меорад:

1. Татбиқи фармоиши иҷтимоии ҷомеа дар шароитҳои информатизатсия, глобализатсия ва коммуникатсияи оммавӣ. Ҷомеа ба он манфиатдор аст, ки низоми таҳсилоти умумӣ ба хатмкунандагони беҳтарини худ дараҷаи зарурии омодагиро дар соҳаи информатика, информатизатсия ва технологияҳои коммуникатсионӣ таъмин кунад ва низоми таҳсилоти касбӣ тайёр намудани мутахассисони касбиро нисбати татбиқи имконоти ТИК дар тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ таъмин намояд.

2. Рушди шахсияти муҳассилин, тайёрию омодагии ӯ ба фаъолияти ҳаётии хубу гуворо ва форам дар шароитҳои ҷомеаи муосири иттилоотии коммуникатсияи оммавии ҷомеа ва ҷаҳонишавӣ.

Муваффақшавӣ ба ҳадафи мазкури педагогӣ истифодаи ТИК-ро дар рушди тафаккури муҳассилин, дар онҳо ташаккул додани низоми донишҳо, ки имкон медиҳад сохтори фаъолияти ақлонӣ ва зеҳнӣ сурат гирад. ТИК имкони гузаронидани ҷамъоварӣ, коркард, маҳсулнокӣ, интиқол, бойгоникунии маълумот, фаъолият оид ба пешниҳод ва дарёфти донишҳоро таъмин мекунад. Зимни ин амал муҳассил имкон ба даст меорад, ки ҳамзамон иттилооти гуногуннавъро аз байни сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ дарку фаҳм намояд. Ин имкон медиҳад, ки ҳалли мувофиқ пайдо гардад ва вариантҳои ҳаллу фасл дар вазъу ҳолатҳои мураккаб пешниҳод карда шаванд. Гузашта аз ин, зимни амалкарди мутақобилаи иттилоотӣ рушди қобилиятҳои коммуникативӣ имконпазир аст, малакаҳои гузаронидани фаъолияти иттилоотӣ-ҷустуҷӯӣ ва экспериментали-тадқиқотӣ дар муҳити предметӣ ба роҳ монда шавад.

3. Интенсификатсия, афзоиши самаранокӣ ва сифати раванди таҳсилотӣ дар ҳамаи дараҷаҳои низоми таҳсилот. Такмили самаранокӣ ва сифати раванди таҳсилотӣ метавонад аз ҳисоби татбиқи имконоти ТИК таъмин гардад, ки дар боло зикр гашта буданд. Зимнан ангезаҳои водоркунандаи дарёфти таҳсилот рушд мекунанд, ки дар ин маврид тақвияти фаъолияти зеҳнӣ бо истифодаи ТИК сурат мегирад, алоқаҳои байнипредметӣ аз ҳисоби истифодаи васоити муосири коркарди иттилоот, аз ҷумла аудиовизуалӣ ҳам ба миён меояд. Мақоми махсусро имконоти татбиқи идеяи таҳсилоти озоду кушод дар заминаи истифодаи захираҳои иттилоотии тақсимотӣ касб мекунад.

Зимни истифодаи захираҳои васеи васоити ТИК дар раванди таълим моҳиятан нақши омӯзгор ва омӯзанда тағйир меёбад. Нақши омӯзгор ҳамчун сарчашмаи ягонаи иттилооти таълимӣ ба самти куратор (роҳбар) ва ё мураббӣ майл мекунад. Омӯзгор аллакай вақти худро барои интиқоли иттилоот, нақлу ҳикояти такрории маводи таълимӣ, хабар додан оид ба маҷмӯи донишҳо сарф намекунад. Ин вақт барои ҳалли вазифаҳои эҷодӣ ва идорӣ сарф мегардад [4]. Нақши омӯзанда ҳамчун «истифодабаранда»-и иттилооти фактографии таълимӣ ва ё дар сурати беҳтар, ҳамчун иштирокчии вазъу ҳолати ба тариқи проблемавӣ гузошташудаи таълимӣ низ тағйир меёбад. Он ба роҳи нисбатан мураккаби ҷустуҷӯ, интихоби иттилоот (масалан, аз рӯйи аломатҳои муайян, ки тавассути омӯзгор пешниҳод шудааст), коркарди он (имкон дорад дар ҳаҷми калон дар вақти нисбатан камтар) ва интиқол додан.

Истифодаи иттилооти таълимӣ, ки ба тариқи мустақилона дастрас гаштааст, раванди таълимро аз дараҷаи «истифодаи ғайрифаъоли иттилоот» ба дараҷаи «табдили фаъоли иттилоот» интиқол медиҳад, дар варианти нисбатан муосиртар - ба дараҷаи гузориши мустақилонаи вазифаи таълимӣ (проблема), пешниҳоди фарзия барои ҳалли он, санҷиши дурустии он ва ташаккули хулосаю натиҷаҳо оид ба қонунмандии мавриди назар мегузаронад. Зимнан ташкили шаклҳо ва навъҳои фаъолияти инфиродӣ, гурӯҳӣ ва дастаҷамъона бо истифодаи васоити информатизатсия муҳим мебошад [7].

Чуноне ки дар боло зикр шуда буд, имконоти ТИК, ки амсиласозӣ ва имитатсияи сюжетҳои таълимӣ, объектҳо, равандҳо, падидаҳоро дар экран фароҳам меоранд, татбиқи навъҳои нави фаъолияти таълимиро бо шаклҳо ва методҳои муаррифӣ ва ҷалби донишҳо таъмин мекунанд (қайду сабт, ҷамъоварӣ, ҳифзу нигоҳдошт, коркарди иттилоот; визуализатсияи иттилооти таълимӣ; идоракунии объектҳои воқеӣ; идоракунии инъикоси моделҳои (амсилаҳои) объектҳои гуногун дар экран; назорати автоматикунонидашуда ва худназораткунӣ). Истифодаи тақсимоти захираҳои иттилоотии Интернет ба муҳассил ва муаллим имкон медиҳанд, ки ғайр аз татбиқи навъҳои зикршудаи фаъолияти таълимӣ ҳамчунин ҷустуҷӯи иттилоотро ба роҳ монанд, аз ҷумла аудиовизуалӣ, дар базаҳои маълумотҳои гуногун, дар сомонаҳои интернетӣ дар реҷаи муколамаи вақту замони воқеӣ.

Ҳамин тариқ, имконоти дидактикӣ ва технологии истифодаи ТИК дар раванди таълим ба тағйирёбии сохтор, навъҳои фаъолияти таълимӣ ва шаклҳои амалкарди мутақобилаи байни муҳассил ва муаллим, муаллим ва ТИК мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Аганова О.И. О трех поколениях компьютерных технологий обучения /О.И.Аганова, А.О.Кривошеев, А.С.Ушаков// Информатика и образование. -1994. -№ 2. -С. 34.-40.
2. Высоцкий И.Р. Компьютер в образовании /И.Р.Высоцкий //Информатика и образование.- 2000. - №1. -С.86.
3. Высоцкий И.Р. Компьютер на уроках /И.Р.Высоцкий, И.П. Данилова //Информатика и образование. – 1999. №7.
4. Дворецкая А.В. Основные типы компьютерных средств обучения/А.В.Двредкая //Пед. технологии. - 2004. - №2.- С.32-37.
5. Олимов И. И. Проблемаьои ташаккул ва тайёрии донишљўён ба саводнокии компютерї: автореф… дис. кан. пед. наук/И.И.Олимов.- Душанбе, 2004. -31с.
6. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования/И.В.Роберт.- М. -Школа-Пресс, 1994.-205с.
7. Шарифов Ҷ.Ш. Модели мутахассиси оянда /Ҷ.Ш. Шарифов. - Д.: Педагог,18.01.2002.

УСУЛҲОИ ИСТИФОДАИ ТИК-И МУОСИР ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

Дар даврони муосир азхудкунии технологияҳои иттилоотӣ – иртиботӣ асоси баландбардории сифати таълим арзёбӣ гардидааст, чунки истифодабарии онҳо имконият фароҳам меорад то самаранокии раванди таълим баланд бардошта шавад. Дар шароитҳои иттилоотонии раванди таълим аҳамияти салоҳиятнокиииттилоотӣ – иртиботии мутахасссисон баланд мегардад, чунки технологияҳои иттилоотӣ дар раванди таълим ба ташаккули намои муосири иттилоотии ҷаҳон таъсири калон мерасонанд. Истифодабарии салоҳиятноки ТИК таъсиррасониро ба ташаккули иқтидори эҷодии донишҷӯӣ афзун менамоянд. . Барои баландбардории самаранокии технологияҳои нави иттилоотӣ – иртиботӣ дар раванди таълим бояд сифати воситаҳои электронии таълим ва таъминоти барномавӣ баланд бардошта шавад. Дар мақола муаллифон методҳои истифодабарии ТИК-ро дар раванди азхудкунии технологияҳои иттилоотӣ баррасӣ намудаанд.

Калидвожаҳо: захираҳои иттилоотии таълимӣ, технологияҳои инноватсионӣ, раванди таълимии макотиби олӣ, ташаккули барномаҳои тайёрӣ ва бозомӯзии мутахасссисон.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИКТ В ПРОЦЕССЕ ВЛАДЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ

В современный период владение информационно - коммуникационными технологиями является основой повышения качества образования, так как использование средств ИКТ позволяет повысить эффективность образовательного процесса. В условиях информатизации образования возрастает значение информационно-коммуникативной компетентности специалистов, так как информационные технологии в учебном процессе оказывают существенное влияние на формирование современной информационной картины мира. Компетентное использование ИКТ увеличивает воздействие на формирование творческого потенциала студента. Для повышения эффективности применения новых информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе необходимо повышать качество электронных учебных пособий и программного обеспечения. В статье авторами рассмотрены методы использования современных информационно - коммуникационны технологий в процессе владения информационными технологиями.

Ключевые слова: образовательные информационные ресурсы, инновационные технологии,образовательный процесс вуза, формирование программ подготовки и переподготовки специалистов.

METHODS OF USING MODERN ICT IN THE PROCESS OF OWNING INFORMATION TECHNOLOGIES

In the modern period, the possession of information and communication technologies is the basis for improving the quality of education, since the use of ICT allows to increase the effectiveness of the educational process. In the context of informatization of education, the importance of information and communication competence of specialists is growing, since information technology in the educational process has a significant impact on the formation of a modern information picture of the world. The competent use of ICT increases the impact on the formation of the student's creative potential. To increase the effectiveness of the application of new information and communication technologies in the educational process, it is necessary to improve the quality of electronic textbooks and software. The authors examined the methods of using modern information and communication technologies in the process of ownership of information technology.

Key words: educational information resources, innovative technologies, the educational process of the university, the formation of training and retraining programs for specialists..

Сведения об авторах: ***Одинаева С.А.*** **–** Таджикский национальный университет, кандидат физико-математических наук, заведующая кафедрой математического и компьютерного моделирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **safa_37@mail.ru** Телефон: **918-85-70-83**
Файзали Мирзоали **–** Таджикский национальный университет, докторант Ph.D. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.Телефон: **985-43-54-14**

Information about the authors: ***Odinaeva S.A.*** - Tajik National University, candidate of physical and mathematical sciences, head of the department of mathematical and computer modeling. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. E-mail: **safa_37@mail.ru.** Phone: **918-85-70-83**
Fayzali Mirzoali - Tajik National University, Ph.D. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **985-43-54-14**

УДК:372.881

РОҲУ ВОСИТАҲОИ ИНКИШОФ ДОДАНИ НУТҚИ МУРАТТАБИ МАКТАБИЁНИ ХУРДСОЛ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Қаюмова О.Э.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Бо шахси ҳусни баёни хуб доштаву маданӣ суҳбат намудан ба шунаванда роҳат мебахшад. Барои ин талабагони синфҳои ибтидоиро чунин бояд тарбия намоем, ки нутқи маданиро ҳанӯз дар синфҳои ибтидоӣ ёд бигиранд. Вазифаи таълими ибтидоӣ дар баробари ёд додани хондану навиштан, тарбияи маънавӣ ва инкишофи нутқи мураттаб мебошад, ки то қадри имкон дар ҳукми грамматика бояд бошад. Аз тарафи дигар, хонандаи нутқи равону ҷолиб дошта дар ифодаи фикр душворӣ намекашад, ҳамчунин фикри дигаронро низ тезу осон аз бар мекунад. Ин бошад, гарави талабаи пешқадам шудан аст. Оиди масъалаи мазкур дар ҷумҳурии мо олимони бисёр кори тадқиқотӣ бурдаанд, ки мо А. Қозиҷонов, Ф. Қурбонова, Р. Давлатова, Ф. Шарипов, Н. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, К. Рустамов, С. Шербоев, М. Лутфуллозода ва дигаронро номбар карда метавонем. Олимони бурунмарзӣ Н.С.Рождественская, А.А. Кустараева, М.Р. Львов, Т.Т. Рамзаева ва нафарони дигар бобати масъалаи мазкур асарҳои илмию методӣ ба чоп расонидаанд. Ба ақидаи А.В.Текучев, «ҳамон нутқро нутқи мураттаб меномем, ки он дар асоси қонуниятҳои грамматикаву мантиқ ташаккул ёфта, дорои яклухтии мазмун ва мавзӯъ мебошад. Ҳамчунин, онро ба қисмҳои начандон калони мазмуни мустақилдоштаву байни ҳам алоқаманд ҷудо кардан мумкин аст» [5, с.78].

«Ду ва зиёда ҷумлаҳои бо ҳам алоқамандшуда, - мегӯянд М.Лутфуллоев,-мазмуни муайянеро ифода карда, нутқи алоқанокро ташкил медиҳанд» [4, с.263].

Олими тоҷик С.Аминов бобати мафҳуми матн таъкид мекунад, ки «матн (нутқи алоқанок) ҳамчун объекти фанни забоншиносӣ гурӯҳи ҷумлаҳоеро дар назар дорад, ки аз рӯйи мазмун ва намудҳои гуногуни алоқамандии лексикиву грамматикӣ ба ҳам марбутанд. Мавзӯъ ва ғояи ягона дошта, дар бораи ҳодисае, ашёе маълумоти комил медиҳанд. Онҳо одатан оғоз ва анҷоми худро доранд» [1, с.96]. Одатан ба нутқи алоқанок ҳикояву мақола, асарҳои бадеиву илмӣ, ахбору ҳисобот ва ғайра дохил мешаванд. Дар шароити мактабӣ, дар таълими ибтидоӣ нақли мураттаб дар кадом шаклу намуд ифода меёбад?

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар хонандагони синни хурди мактабӣ ташаккулёбии нутқи монологӣ аз муаллим заҳмати фаровон, кори мунтазам ва таҳияи машқҳои махсусро тақозо мекунад. Дар таълими ибтидоӣ гоҳо як-ду ҷумла низ нутқи мураттабро ташкил карда метавонад, ба шарте ки тарҳи ахбор дошта бошад. Ба он бештар зарбулмасалу мақол, чистону тезгӯякҳо дохил мешаванд. Дар таълими ибтидоии забони модарӣ нутқи мураттаб дар чунин шаклу намудҳо ифода меёбад:

-ҷавоби ҳаматарафа ба саволҳои муаллим ва ҳамсабақон: (ҳамчунин ҷавобҳо дар раванди суҳбат);

-машқҳо оид ба масъалаи таҳлили асари қироатшуда, омӯзиши маводи грамматикӣ, машқҳои мақсади омӯзиши луғати навро дошта, ки ҷавобгӯи талаботҳои болоӣ шуда метавонанд;

-ба роҳ мондани мушоҳида (дарозмуддат) ва дар заминаи он мураттаб сохтани ахбор;

-нақли шифоҳӣ (муфассал, мухтасар, интихобӣ ва эҷодӣ);

-нақли шифоҳии мактабиён доир ба мавзӯе, ки дар заминаи расмҳои ашёиву мазмуннок, мушоҳидаҳои табиат (дар асоси нақшаи пешакӣ додашуда) ҷараён мегирад;

-аз ҷумлаҳои бетартиб мураттаб сохтани матни алоқанок, ҳикоя;

-давом додани ҳикоя, ки оғоз ва анҷоми он оварда шудааст;

-аз рӯйи мазмуни расм ва саволҳо мураттаб сохтани матни алоқанок;

-аз ёд хондани порчаҳои назмию насрӣ ва навиштани онҳо аз хотир;

-эҷод намудани ҳикоячаҳои начандон калон (порчаҳои шеърӣ);

-навиштани намудҳои гуногуни нақли хаттӣ (муфассал, мухтасар, интихобӣ, бо овардани аввали ҳикоя ва бо супоришҳои грамматикӣ);

-даровардани тағйиротҳои эҷодӣ ба нақл (нақли интихобӣ, эҷодӣ, вобастакунии нақл бо мазмуни расм, нақл аз номи қаҳрамони асар, аз номи худ);

-таҳияи сенарияи афсонаву ҳикоячаҳои ҷолиб (дастҷамъона ва дар таҳти назари муаллим);

-офаридани нақш дар саҳначаҳо;

-расмкашӣ ба воситаи сухан;

-навиштани тақриз ба мазмуни асари қироатшуда;

-навиштани мақола ба рӯзномаи мактабӣ;

-навиштани иншо (аз рӯйи мазмуни асари хондашуда, мушоҳида ва расмҳои мазмуннок).

Машқҳои дар боло зикршуда дар шакли диологу монолог сурат мегиранд. Дар он натиҷаи мушоҳидаҳо, мазмуни асарҳо, маводи китоби дарсиву адабиёти бачагона, фаъолияти рӯзмарраи бачагон дар оилаву мактаб, таассуроти филмҳои тасвириву бадеӣ ва ғайра ҳамчун мавод истифода мешаванд.

Аз рӯйи дараҷаи мустақилиятнокӣ ва фаъолияти эҷодии хонандагон машқҳои инкишофи нутқи мураттабро ба гурӯҳҳои зер ҷудо кардан мумкин аст:

1. Машқҳои тақлидӣ ё худ машқҳо аз рӯйи намуна.
2. Машқҳои ҷумлабандӣ.
3. Машқҳои эҷодӣ.

Бояд тазаккур дод, ки машқҳо бидуни овардани маълумоти назариявӣ ба талабагон пешкаш мегарданд. Омӯзгорро зарур аст, ки нақшаи дурнамои инкишофи нутқро мураттаб созад, ки дар он принсипҳои аз осон ба мушкил гузаштан, пайдарпайиву муназзамӣ, илмият ва ғайра ба эътибор гирифта шуда бошанд. Маҳз чунин коргузорӣ якрангиву такрорёбии машқҳоро пешгирӣ менамояд. Чун он дар асоси нақшаи дурнамо сурат мегирад, як машқ давоми машқи дигар шуда, машқи пешина барои иҷрои машқи нав замина тайёр мекунад. Маҳз чунин банақшагирӣ муназзамӣ, пайдарпайӣ, рангорангӣ ва ҷолибияти машқҳоро таъмин мекунад. Ҳамчунин, ҳангоми мураттаб сохтани машқҳо имконоти ақливу зеҳнии хонандагонро бояд ба эътибор гирифт. Ин бошад, танҳо тавассути муносибати инфиродӣ нисбати шогирдон даст медиҳад. Ҳангоми мураттаб сохтани машқҳо вариантнокии онҳоро низ бояд дар назар дошт, зеро онҳо имкони ташкили таълими тафриқавиро ба миён меоранд.

Машқҳои барои талабагони пешқадам тавсияшаванда бидуни супоришҳо боз шарҳи иҷрои машқро талаб мекунанд, ки он танҳо тавассути амалиёти мантиқӣ - муҳокимарониву хулосакуниҳо даст медиҳад. Ҳамчунин, онҳо ҳаҷман калону мураккабтар буда, аз саволу маслиҳатҳои раҳнамунсозанда ориянд. Дар машқҳои барои талабагони миёнахон таҳияшуда дар баробари маводу супориш саволҳои раҳнамунсозанда доранд, ки дар он тарзу тариқи иҷрои супориш тавзеҳ ёфтааст.

Гуногунрангии машқҳо дар жанру хусусиятҳои забонӣ, дар шаклу мазмуни мавод ифода меёбад. Маҳз чунин муносибат фаъолияти кории талабагонро тезонида, дар онҳо ба роҳ мондани муҳокимаву муқоиса, ҷамъбасту хулосакунӣ барин амалиётҳои мантиқиро тақозо мекунад. Ҳамчунин, аз ҷиҳати мустақилиятнокӣ машқҳои мазкурро ба машқҳои кор аз рӯйи намуна, ҷумлабандӣ ва эҷодӣ ҷудо кардан дуруст аст.

Ба гурӯҳи машқҳо аз рӯйи намуна нақли мазмуни асари хондашуда, аз ёд хондани порчаҳои назмию насрӣ, истифодаи намудҳои гуногуни нақл, аз қабили шифоҳиву хаттӣ, ботинию зоҳирӣ, навиштани мактубу барқия ва ғайра дохил мешаванд.

Дар машқҳои конструктивии ҷумлабандӣ машқҳои тартиб додани матни алоқанок, ба қисмати додашудаи матн илова намудани ҷумлаҳои мустақилона тартибдода ва ғайра дохил мешаванд. Машқҳои эҷодӣ қариб ба пуррагӣ мустақилияти хонандагонро тақозо мекунад. Масалан, даровардани тағйироту иловаҳо ба нусхаи аслии матн, навиштани сенарияи ҳикояву афсонаҳо, расмкашӣ ба воситаи сухан, намудҳои гуногуни иншо, навиштани тақризчаҳо ва ғайра.

Саволе ба миён меояд, ки манбаи асосии ташаккул ва инкишофи нутқи алоқаноки хонандагонро чӣ ташкил медиҳад? Пеш аз ҳама, ин таҷрибаи ҳаётии худи бачагон, фаъолияти онҳо дар мактабу хона, мушоҳидаҳои махсус ташкил кардаи муаллиму худи хонандагон, таассуроти сайру саёҳатҳо, бозиҳои гуногун ва мазмуни асарҳои мутоилакардаи бачагон мебошад. Манбаи дигар мазмуни маводи китобҳои дарсиву адабиёти бачагона, ҳамчунин мазмуни кинофилмҳо, барномаҳои бачагонаи садо ва симо аст. Муҳим аст, ки хонандагон дар нақли мазмуни асар илова намудани натиҷаи мушоҳида, таассуроти сайру саёҳат ва намоишномаи бачагонаи садову симоро омӯзанд. Ҳамчунин, муаллим бояд мавзӯъҳоеро пешкаш намояд, ки он барои даровардани иловаҳо имкон фароҳам орад. Аз қабили, "Шаҳри (деҳаи) ман", "Тоҷикистон-кишвари зебоманзар", "Дӯсти наздики ман", "Бозии дӯстдоштаи мо" ва ғайра. Инкишофи нутқ ва тафаккури мактабиёни хурдсол ташаккули як қатор маҳорату малакаҳоро дар назар дорад, ки бидуни он машқҳои мазкур дар таълим натиҷаи дилхоҳ дода наметавонанд. Кадом маҳорату малакаҳо дар инкишофи нутқи алоқаноки хонандагон нақш доранд?

Олим-методисти рус М.Р.Лвов дар таълими нутқи мураттаби мактабиёни хурдсол ба инобат гирифтани омилҳои зерро махсус таъкид мекунад:

1. Маҳорати идрок намудани мавзӯъ, фаҳмидану муайян намудани ҳудудҳои ҷараёни ҳодисаву воқеаҳои таркиби матн.
2. Маҳорати гирд овардани мавод.
3. Маҳорати бомавриду нишонрас ҷойгузорӣ намудани мавод дар нақли мураттаб.
4. Маҳорати истифода карда тавонистани воситаҳои образноки забон-санъатҳои лафзӣ.

5.Маҳорати даровардани ислоҳу такмил дар нақли мураттаб.[5,159]

Аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, ки дар инкишофи нутқи мактабиёни хурдсол ташаккули маҳорату малакаи махсус лозиманд, ки онҳо тавассути машқҳои махсус даст медиҳанд.

Маҳорати идрок намудани моҳияти мавзӯъ ба фаҳмидани мазмуни ашёвӣ (предметӣ)-и асар ва аниқ кардани ҳудуди ҳар як қисми он, маҳорати муайян кардани оғозу анҷоми нақл ва ғайра вобастагӣ дорад. Дар ташаккули маҳорати мазкур аз хониш ва таҳлили мазмуни асар маҳсулнок истифода кардан лозим аст. Маҳз тавассути дар асоси нақша муайян намуданн ҳудуди ҳар як қисми асар ва баръакс, дар асоси матни ба қисмҳо ҷудокардашуда тартиб додани нақша маҳорати мазкур ба даст меояд. Ин бошад, истифодаи машқҳои ба ҳамин масъала марбутбударо тақозо мекунад.

Маҳорати гирд овардани мавод, интихоби калима ва ҷумлаҳои барои нақл ногузир, фарқ кардани фикрҳои асосӣ аз фикрҳои дуюмдараҷа тавассути машқҳои такрору мақсаднок мустаҳкам мешавад. Машқҳои тайёрӣ ба нақл, ки муддати тӯлониро тақозо мекунанд, бояд ҳамаҷиҳата фикр карда шаванд, аз ҷараёни дарсҳои забони модарӣ барои гузориши онҳо вақт чудо намуда, истифодаи маҳсулноку бомақсади онҳо таъмин карда шавад. Он бошад, ба нақшаи тавзеҳии дарс даровардани машқҳои мазкурро дар назар дорад. Масалан, агар аз талабагон мушоҳидаи фаророасии фасли баҳорро талаб намоем, лозим меояд, ки бачагон тағйиротҳои табиатро ҳар рӯз мушоҳида кунанд ва натиҷаи онро дар дафтари махсус сабт намоянд. Дар лаҳзаи кор аз болои мавод маҳорати интихобу ҷобаҷогузории он мавқеи муҳим дорад, аз қабили ҷудо кардани фикри асосӣ, ҷумлаву қисмҳои муҳимми матн ва муназзаму пайдарпай нақл карда тавонистани онҳо.

Барои ноил шудан ба мақсади болоӣ маҳорати аз нақли муфассал ба нақли мухтасар гузаштан, дар асоси мухтасаргардониҳои такрор ҷудо карда тавонистани фикри асосӣ, ҷумлаҳои истифодашаванда ва ғайра ногузир аст. Маҳз тартиб додани нақшаи нақл имкон медиҳад, ки маводи таҳлилшуда муназзам баён гардад.

Бисёр муҳим аст, ки нутқи хонанда ҷолибу таъсирбахш бошад. Барои он интихоби воҳидҳои забонӣ, воситаҳои образноки забон ва ғайра муҳиманд. Маҳз тавассути ба роҳ мондани машқҳои луғавии маъноӣ ва алоқаманд намудани онҳо бо машқҳои ҷумласозӣ имкони дар нақл дуруст истифода шудани намунаҳои ҷолибу таъсирбахши забонӣ имконпазир мегардад.Туфайли коргузориҳои мазкур нутқи хонанда ба меъёрҳои забони адабӣ ҷавобгӯ, ҷолибу таъсирбахш гардида, диққати шунавандаро ба худ ҷалб менамояд.

Хулоса, бояд машқҳои инкишофи нутқ ба талаботҳои болоӣ ҷавобгӯ бошанд, дар хонандагон маҳорати дуруст баён кардани фикрро тарбия намояд. Албатта, талабагон маҳорати мазкурро ба зудӣ аз бар карда наметавонанд. Аз ин рӯ, омӯзгор ҳангоми тайёрӣ ба машғулият гузориши машқҳоро ба эътибор гирифта, тибқи нақшаи дурнамо онҳоро ба нақшаи тавзеҳиаш дохил менамояд, роҳу восилаҳои беҳтарини гузориши онҳоро кор карда, пешкаши хонандагон месозад. Ҳангоми тартиб додани нақшаи тавзеҳии дарс муаллим бояд равшан донад, ки мақсади таълимии машқ чист? Он ба талаба чӣ медиҳад? Чиро меомӯзанд? Чӣ тавр ба инкишофи нутқи мураттаби бача таъсир мерасонад? Ҳамчунин, ӯ мавриди истифодаи машқҳои инкишофи нутқро дар силсилаи машқҳои таълимӣ муайян менамояд. Масалан, супориш дода шудааст, ки дар асоси расми саҳифаи китоби дарсӣ (синфи 3 саҳ.16) ҳикоя тартиб дода шавад. Мақсади машқи мазкур омӯзонидани маҳорати идроки мазмуни расм ва ташаккули маҳорати дар нақл равшану ҷолиб, муфассалу пайдарпай нақл намудани мазмун, истифодаи бомавриди воситаҳои образноки забон мебошад.

Намунаи нақли талаба; *«Дар расм фасли тирамоҳи заррин тасвир шудааст. Табиат ранги зар гирифтааст. Талабагон сӯйи мактаб мешитобанд.*

Ин фаслро айёми шаҳдрез меноманд, зеро деҳқон ҳосили бо ранҷ бадастовардаашро ҷамъ мекунад. Ангурҳои сурху сияҳ, зарду сафед пухта мерасанд, хурмою анҷир асал барин ширин мешаванд. Барги дарахтон сурхчатобу зард шуда, дар назар чун зар метобанд, зери дарахтон афтода, гилеми рангинро мемонанд.

Тирамоҳ! Ту оғози таҳсил, серкории деҳқонон, пурбор гардидани хирманҳо, офарандаи ризқу рӯзии моӣ! Ту аҷаб фасли гуворой. Хуш омадӣ, тирамоҳ!» [9, 225].

Талабагон тибқи принсипҳои дидактикӣ донишу малакаҳоеро аз бар мекунанд, ки дар инкишофи нутқ ва тафаккури онҳо бетаъсир намемонад. Бояд ҳар як маҳорати азбаршуда барои ташаккул ва такомули маҳорати минбаъда замина тайёр кунад, имконият фароҳам орад. Пас машқҳоро тавре бояд мураттаб сохт, ки машқи пешниҳодшуда давоми мантиқии машқҳои пешина бошад.

Бояд дар хотир дошт, ки кори инкишофи нутқи мураттаби мактабиёни хурдсол бояд ба муҳлати дуру дароз ба нақша гирифта шавад, зеро маҳз чунин муносибат имкони истифодаи машқҳои гуногунро ба миён меорад, ки ба он аз машқҳои одитарини тартиб додани ҳикоя (бо калимаву ҷумлаҳои додашуда) то навъи нақли хаттиву иншо дохил мешаванд. Таносуби машқҳои истифодашавандаро бояд ба ҳисоб гирифт, зеро он имкон медиҳад, ки муаллим ба кадом навъи машқ - даҳонӣ ё хаттӣ бештар эътибор диҳад.

Маълум аст, ки нутқи даҳонӣ нисбати нутқи хаттӣ бештар истифода мегардад, зеро нақли даҳонӣ асосу таҳкурсии нақли хаттиву иншо мебошад.

Маълум аст, ки дар таълими ибтидоӣ нақли шифоҳӣ дар шаклҳои гуногун: нақли мазмуни матн, мушоҳида, баёни ҳодисаву воқеаҳо, расмкашӣ ба воситаи сухан, нақли мазмуни расмҳо ва ғайра ифода меёбанд. Вазифаи бисёр муҳимми муаллим боз дар он аст, ки шогирдонаш чи дар муҳити мактаб ва чи берун аз он барои бо забони адабӣ ҳарф задан кӯшиш намоянд. Нақли даҳониву хаттӣ, нақл аз ҳаёту фаъолият, ифодаи фикр, дониш бояд ба кори муқаррарии бачагон табдил ёбад.

Одатан, дар таълими мактабӣ нақли хаттиву иншо дар ибтидо тарҳи ҳикояро гирифта, дар он бештар нақл дар бораи чизе мавқеъ мегирад, зеро хусусияти синнусолии хонандагон инро тақозо мекунад. Вале, бо баробари инкишофи ақлу зеҳн дар нақли бачагон унсурҳои тасвири табиат, воситаҳои образноки забон, унсурҳои санъати лафзӣ, маҳорати муҳокимаву муқоиса, ҷамъбасту хулосакуниҳо мавқеъ пайдо мекунанд.

Принсипи муназзамии таълим тақозо дорад, ки ҳар як фаъолият дар таълим қадаме ба пеш нисбати фаъолияти пешина бошад. Аз осон ба мушкил, аз сода ба мураккаб, аз маълум ба номаълум гузаштан асоси ташаккули ҳама гуна маҳорату малака мебошад. Муназзамии таълимро бидуни нақшаи дурнамо тасаввур кардан мумкин нест. Бояд муаллим донад, огоҳ бошад, ки дар соли таҳсили равон шогирдонаш ба кадом душвориҳо дучор меоянд, барои бартараф кардани онҳо кадом роҳу василаҳо муҳиму асосианд, соли оянда боз кадом душвориҳо пеш омада метавонанд. Агар муаллим душвориҳоро пешгӯӣ карда тавонад, барои бартараф намудани он имрӯз тайёрӣ бинад, дар таълим натиҷаҳои хуб ба даст меорад. Муҳити нутқ барои инкишофи ҳаматарафаи мактабиён шароити мусоид фароҳам меорад. Бидуни муҳити нутқ ҳеҷ кадом матн дар инкишофи нутқи мураттаби хонандагон имконоти дилхоҳ фароҳам оварда наметавонад. Аз ин рӯ, дар синф, пеш аз ҳама, муҳити нутқро ба миён оварда, намунаҳои беҳтарини забонӣ мавриди таҳлилу омӯзиш бояд қарор гиранд. Хулоса, ҳар як калима – луғати навомӯхташуда бояд дар машқи ҷумлаю иборасозӣ, дар нақлу гуфтугӯ мавриди истифода қарор гирад. Агар луғатҳои нав тавассути машқҳо такрор наёбанд, тез аз хотир мебароянд, аз ин рӯ, дар гурӯҳи луғати бемаҳсул мемонанд.

Машқҳои мазкури ҷумласозиро (намуна, калимабандӣ ва эҷодӣ) аз ҳам ҷудо таълим додан дуруст нест, хатои маҳз мебошад, зеро онҳо якдигарро пурра мекунанд, такмил медиҳанд. Аз ин рӯ:

-барои он ки бача забони нави тоҷикиро омӯзад, бояд намунаҳои забониеро пешбарӣ кард, ки аз забони устодони сухан, адибони классику муосир гирифта шуда бошанд. Бояд дар синф муҳити забономӯзиро фароҳам овард;

-дар мактаб бояд нутқи адабӣ ҳукмфармо бошад. Талаба ҳар сари қадам (хоҳ дар суханронӣ, дар навиштаҷоти мактаб) рӯҳияи забони адабии тоҷикиро эҳсос намояд;

-машқҳои ҷумласозии якрангу якмазмун бачаҳоро дилгир месозанд. Аз ин рӯ, машқҳоро гуногунранг бояд ба роҳ монд, ки тавассути он талаба зебоӣ ва шаҳомати забони модариашро эҳсос намояд, ба омӯхтани забон бо шавқу бо меҳр даст занад;

- гӯшаеро бояд тартиб дод, ки тарзи нодурусту дурусти истифода ва талаффузи калимаҳо нишон дода шаванд;

-гуфторҳои ҷолиб, ки саршори тасвир ва тавсифи ашёвиву табиатан аз китоб гирифтаву омӯхта, аз они худ карда шаванд. Бо истифода аз воситаҳои тасвири бадеӣ тартиб додани ҷумлаҳо дар ҷараёни машқҳои забони модарӣ мавқеи махсус пайдо мекунад [9, с.197].

Таълими забони модарӣ вазифаи бузургест, ки бидуни муҳаббат ба забон, ба Ватан, ба халқ имконнопазир аст.

АДАБИЁТ

1. Аминов С. Материалҳои грамматикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ дар синфи 2 / Дастури таълимӣ-методӣ/ С.Аминов, Р.Давлатова. - Душанбе: Маориф, 1976. - 196с.
2. Давлатова Р. Материалҳои дидактикӣ оид ба грамматика, имло ва инкишофи нутқ дар синфи 3. Дастури таълимӣ-методӣ / Р.Давлатова. - Душанбе: Маориф, 1979. -213с.
3. Лутфуллоев М.Р. Асосҳои таълими ибтидоии забони модарӣ. -/ Китоби дарсӣ / М.Лутфуллоев. - Душанбе: Собириён, 2007. - 463 с.
4. Львов М.Р. Речь младших школьников и пути её развития / Учебник для студентов. – М.: Просвещение, 1975. - 258с.
5. Стандарти таҳсилоти ибтидоӣ. –Душанбе, 2017.
6. Шарипов Э. Хусусиятҳои хосси омӯхтани адабиёти бадеии классикӣ дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълимӣ-методӣ / Э.Шарипов, Ш.Б.Махкамова. - Хуҷанд, 2001. - 71 с.
7. Шарифов Э. Методикаи инкишофи нутқи мактабиёни хурдсол. Дастур таълимӣ-методӣ / Э.Шарипов. - Хуҷанд: Хуросон, 2008. -271с.

7.Шарифов Э. Роҳу усулҳои тавзеҳи маҷоз ва воситаҳои образҳои забон дар таълими ибтидоии забони модарӣ. Дастури таълимӣ-методӣ / Э.Шарифов, М.Азимова - Хуҷанд: Хуросон, 2009. - 72 с.

8.Шарифов Э. Воҳидҳои фразеологӣ ва усулҳои таълими он дар синфҳои ибтидоӣ / Дастури таълимӣ-методӣ/ Э.Шарифов. - Хуҷанд: Хуросон, 2006.- 81с.

РОҲУ ВОСИТАҲОИ ИНКИШОФ ДОДАНИ НУТҚИ МУРАТТАБИ МАКТАБИЁНИ ХУРДСОЛ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ

Маълум аст, ки инсон дар тӯли ҳаёташ забон меомӯзад, таҷрибаи зиндагӣ меандӯзад. Хишти аввали ташаккулу такомули нутқ дар синфҳои ибтидоӣ гузошта мешавад. Медонем, ки нутқи ҳаматарафа инкишофёфта сабақомӯзии шогирдонро осон менамояд ва дар тарбияи ҳаматарафаи онҳо имконият фароҳам меоварад. Ҳамин тавр, ҳар қадар забон, ҳусну таровати суханро шогирдони мо тезтар дарк намудаву аз бар намоянд, ҳамон қадар донишомӯзии онҳо тезу осон мешавад. Барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ ба кори инкишофи нутқ, ифоданокии нақлу хониши хонандагон эътибори ҷиддӣ медиҳад ва дар ҷараёни таълим дар мадди назар доштани онро махсус таъкид менамояд. Дар мақола таъкид меравад, ки маҳз машқҳои луғатомӯзӣ имконият фароҳам меоранд, ки нутқи хонандагони хурдсоли мо аз зинаҳои аввали таълим ташаккул ёбад. Дар ин роҳ нақши роҳбаладии омӯзгор басо калон аст, то нутқи мураттаби эшон сайқал ёбад ва дар таълиму ҳаёти ояндаашон аз он самарабахш истифода карда тавонанд. Муаллиф доир ба ташаккули тафаккури мантиқӣ ва аҳаммияти амалиёти мантиқӣ дар фаъолияти маърифатии бачагони синни хурди мактабӣ маълумотҳо овардааст.

Калидвожаҳо: ҳамгиро, нутқи мураттаб, лексика, грамматика, машқҳои конструктивӣ, ҷумлабандӣ, воситаҳои образноки забон.

ПУТИ И СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Автором рассмотрена проблема развития речи учащихся младших классов. Самые ранние ступени формирования и развития речи закладываются в начальных классах. Развитие речи – одна из важнейших проблем в начальной школе. Эту проблему следует считать самой актуальной потому, что развитие речи учащихся, привитие им активных навыков и умений практического пользования языком как средством общения выдвинуто в качестве основной, первостепенной задачи обучения младших школьников. Таким образом, речь способствует развитию мышления. Учебная программа начальной школы направлена на развитие речи, на выразительность чтения учащихся младших классов и подчеркивает важность процесса обучения. В статье подчеркивается, что словарные упражнения позволяют нам формировать речь наших младших школьников с ранних этапов обучения. Таким образом, роль учителя начальных классов очень важна для улучшения их речи и эффективного использования ее в процессе обучения. Автор предоставил информацию о развитии логического мышления и важности логических операций в дошкольных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: интеграция, связная речь, словарный запас, грамматика, конструктивные упражнения, словарные упражнения,

WAYS AND MEANS OF DEVELOPMENT OF COHERENT SPEECH OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE NATIVE LANGUAGE

The Author considers the problem of speech development of primary school students. The earliest stages of formation and development of speech are laid in the primary classes. Speech development is one of the most important problems in primary school. This problem should be considered the most urgent because the development of students ' speech, instilling in them active skills and abilities of practical use of language as a means of communication is put forward as the main, primary task of teaching younger students. Thus, speech contributes to the development of thinking. The primary school curriculum focuses on the development of speech, on the expressiveness of reading of primary school students and emphasizes the importance in the learning process. The article emphasizes that vocabulary exercises allow us to form the speech of our younger students from the early stages of training. Thus, the role of the primary school teacher is very important to improve their speech and use it effectively in the learning process. The author provided information on the development of logical thinking and the importance of logical operations in preschool educational institutions.

Key words: integration, coherent speech, vocabulary, grammar, constructive exercises, vocabulary exercises,

Сведения об авторе: ***Каюмова Омина Эргашевна*** – Худжандский госсударственный университет имени Б.Гафурова, старший преподаватель кафедры теории и методики обучения родному языку. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: (**+992) 938-33-40-44**

Information about the author: ***Kayumova Amina Ergashevna*** - Khujand State University named after B. Gafurov, Senior Lecturer, Department of Theory and Methods of Teaching the Mother Language. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. Phone: (**+992) 938-33-40-44**

УДК:37.0 (575.3)

САЁҲАТ-ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ ТАФАККУР ВА САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОН

Булбулов Ҷ, Саидиброимов Ш.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев,

Филиали Донишкадаи ҷумҳуряивии такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи ВМКБ

Ҷомеаи кунунӣ, ки мо дар он ҳаёт ба сар мебарем, ҷомеаи куллан тағйирпазир мебошад, ки заҳмату талоши зиёдро дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ аз мо талаб дорад. Бахусус, агар ба пешрафти соҳаи маориф назар афканем, имрӯз барои ҷомеа хонандагони дорои дониш, маҳорат ва малакае лозиманд, ки масъалаҳо, проблемаҳои касбӣ ва ҳаётиро ҳал карда тавонанд. Чунин пешравӣ дар назди омӯзгорон вазифа гузоштааст, ки хонандагонро ба дарёфти воситаҳо ва роҳи ҳалли душворию проблемаҳои ҳаётӣ ва ҷамъиятӣ омода намоянд. Дар ин гуна мавридҳо хонандагон бояд воситаҳои самаранокро

интихоб ва қарори худро асоснок карда тавонанд. Бо дарназардошти пешрафти бемайлони соҳаи маориф, баробар намудани сифати таълиму тарбия ба тақозои замон Донишкадаи такмили маълумоти касбии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ҳоло Филиали ДҶТИБКСМ дар ВМКБ) ҳанӯз аз соли 2013 дар ҳамкорӣ бо Фонди Тоҷикистонии Оғохон барномаеро бо номи «Педагогикаи иртиботӣ» дар муассисаҳои таълимии интихобӣ ҷорӣ намуд, ки он ба рушди салоҳиятнокии хонандагон нигаронида шудааст. Ҷорӣ гардидани муносибати босалоҳият ба таълим аз солҳои 2017 давоми мантиқии ин барнома аст. Яке аз сабабҳои асосии тағйирот дар муносибати таълим, ҷорӣ намудани барномаи "Педагогикаи иртиботӣ" ва ҳам "Муносибати босалоҳият ба таълим" талабот ва нақшаҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мебошад. Дар ин Стратегия омадааст: "Низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятнокӣ асос ёфтааст, бояд ба хонандагон имконияти аз худ намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятнокии қарорҳо, нақшагирии пешравӣ дар касб, илмомӯзӣ дар давоми тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмин намояд" [11,с.13]. Бо истифода аз педагогикаи иртиботӣ дар асоси стратегияи номбурда омӯзгорро лозим аст, ки дар таълими хонандагон ба рушди салоҳиятҳои онҳо диққати асосӣ равона кунад, на ба гирифтани дониш. Хонанда ҳанӯз дар даврони мактабхонӣ барои дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифтааш кӯшиш мекунад ва ҷараёни таълимро ба ҳаёти худ мувофиқ менамояд. Рушди салоҳиятҳои хонанда боиси рушди ҳаматарафаи тафаккури ӯ мегардад.

Яке аз муҳаққиқони машҳури муносибати босалоҳият ба таълим, Хуторской А.В. чунин ибрози андеша намудааст: "... мо мафҳуми салоҳиятҳои таълимиро ҳамчун як тартиб ворид менамоем, на ба хотири он ки яку якбора дар синфи ёздаҳум ин салоҳиятҳо ба даст оварда шаванд, балки имконияти пайдарпай рушд додан ва ё ҳадди имкон самти ҷараёни таълим ба салоҳиятнокӣ оварда расонад" [9,с.29].

Маҳз дар истифодаи усули педагогикаи иртиботӣ нақши омӯзгор дигар аст. Ӯ дар синф манбаи ҳамаи донишҳои фаннӣ набуда, роҳнамо ва пешбар аст. Омӯзгор барои хонандагон донишҳои тайёрро пешкаш накарда, онҳоро водор месозад, ки худашон ин донишҳоро аз ҳаёти иҷтимоию иқтисодии маҳалли худ биомӯзанд ва роҳҳои беҳбуди такмилу инкишофро ҷустуҷӯ намоянд. Педагоги рус К.Д.Ушинский чунин қайд кардааст: «Вазифаи муаллим аз он иборат нест, ки ба кӯдак маводи тайёрро диҳад, балки ӯро ба фикркунӣ водор намояд».

Аз ин лиҳоз, дар асоси стратегияи мазкур, гузариш аз модели донишандӯзӣ ба модели салоҳиятнокӣ нигаронидашуда» вазифаи муассисаи таълимӣ мебошад. Ин талаботҳо ба дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон дар зери мафҳуми «**салоҳият**» истифода мешаванд. Вазифаи асосии педагогикаи иртиботӣ муҳайё сохтани шароити мусоид барои таълими босифат – ташаккули салоҳиятҳои асосии хонандагон ба ҳисоб меравад. Педагогикаи иртиботӣ дорои 5 стратегия ё модел: **Саёҳат, ҳамгироии фанҳо, даъвати мутахассис ба дарс, тадқиқот ва чорабиниҳои беруназсинфӣ** мебошад, ки ҳар кадомашон усули фаъоли таълим буда, дар рушди тафаккур, хирад ва салоҳиятҳои хонандагон мусоидат мекунанд. Дар ин мақола мо асосан чанд андешаро дар бораи методи саёҳат бо истифода аз ақидаҳои педагоги донишманд, мутафаккир, файласуф, шоир ва сайёҳи машҳури тоҷик Ҳаким Носири Хусравӣ Қубодиёнӣ хоҳем ронд. Қайд кардан муҳим аст, ки саёҳат ҳамчун усули дарс дар таълим ҳанӯз аз даврони Иттиҳоди Шӯравӣ маълум аст. Мутаассифона, он вақт дар ин намуди дарс диққати асосӣ ба ташаккули шахсият ва рушди салоҳиятҳо дода нашуда, мақсад азхудкунии мазмун ва мундариҷаро дар бар мегирифт. Омӯзгор саёҳатро асосан бо мақсади иҷрои барномаи таълимӣ ташкил намуда, ба самаранокии он кам диққат медод. Аммо усули педагогикаи иртиботӣ аз омӯзгорон ва хонандагон тайёрии пухтаи пешакиро тақозо менамояд. Дар рафти амалисозии саёҳат алоқамандии назария бо ҳаёт пурра равшан гардида, салоҳиятнокии хонандагон вобаста ба маҳоратҳои шахсии онҳо рушд меёбанд ва дар ташаккули тафаккур ва хиради хонандагон низ нақши бориз мебозад. Усули **саёҳат** асосан аз намудҳои зер иборат аст:

Дарс-саёҳати тематикӣ ё мавзӯӣ, ки ба ягон мавзӯи мушаххаси барнома бахшида мешавад. Он хонандагонро бо истифодабарии амалии ҳодисаҳо, ки дар мавзӯъ омӯхта мешаванд, ё пайдоиши ин ҳодисаҳо дар табиат шинос мекунад.

Дарс-саёҳатҳои комплексӣ-маҷмӯӣ - дар мавзӯъҳои ба ҳам монанди якчанд фан гузаронида мешаванд. Масалан: забони тоҷикӣ, русӣ, англисӣ. Чунин якҷокунӣ имконият медиҳад, ки масъалаи алоқаи байни фанҳо ҳал шуда, самаранок ташкил намудани саёҳат низ таъмин шавад. Масалан, ташкил намудани чунин саёҳат дар Боғи фарҳангӣ ва фароғатии шаҳри Хоруғ, ҷойҳои таърихии шаҳр ва монанди инҳо бисёр муфид аст.

Дарс-саёҳатҳои шифоҳӣ ҳамчун роҳи воридшавӣ ба мавзӯи нав буда, вазифаи он муайян намудани мақсади омӯзиши мавзӯъ ва баланд бардоштани шавқу ҳаваси

хонандагон мебошад.Сайёҳи машҳури тоҷик, адиб ва мутафаккир Носири Хусрав ҳаёти хешро дар сафар ва саёҳат гузаронида, истифодаи ин усулро дар таълим низ зарур мешуморад. Муҳимтарин ҳаракати фикриеро, ки Носири Хусрав дар осори худ овардааст, ин аст, ки ӯ ба масъалаи таълим таваҷҷуҳи хосса дошта, бо усулҳои фаъол, аз ҷумла, саёҳат, омӯхтан ва таълим додани илмро талқин мекард. Мутафаккир бар зидди методи кӯр-кӯронаи таълиму тарбия, аз қабили аз бар намудани дониш баромада, пешкаш мекунад, ки илму дониш бояд бо усули фаъол омӯхта шавад. Ӯ истифодаи саёҳатро талқин намуда, баён мекунад, ки танҳо ба тариқи назариявӣ таълим додани мавзӯъ кифоя нест. Шогирдон донишро аз дидан ва мушоҳида кардани ашё беҳтар аз худ мекунанд, на аз тариқи хондани лексия. Ба тариқи назариявӣ таълим додани мавзӯъ ҳам таълимгиранда ва ҳам таълимдиҳандаро дилгир мекунад. Аммо саёҳат усулест, ки дарсро барои хонанда шавқовару дилчаспкунанда мегардонад:

Макун бовар суханҳои шунида,
Шунида кай бувад монанди дида.

Дар ин бора Носири Хусрав дар «Сафарнома» низ овардааст: «Ва ман агарчӣ бисёр (дар бораи хон ва бори султон) шунида будам, ҳавас буд, ки бар райи алъайин (чашмони) (хеш), бубинам» [7,с.78]. Файласуф диданро аз шунидану хондан авлотар медонад. Чун инсон дар бораи чизе мехонад ва ё мешунавад дар ӯ танҳо дониши назариявӣ пайдо мешавад, вале дониш ва фикрронӣ пурра инкишоф намеёбад. Барои инкишофи тафаккур, қобилияти эҷодкорӣ, омӯзиш ва тадқиқот бо чашм дидану мушоҳида ва таҳлилу тадқиқ намудани ашё ё муҳити зист лозим аст.

Барои ноил шудан ба чунин мақсад вобаста ба мавзӯъ баъзан гузаронидани дарс дар муҳити атроф бо роҳи сайру гашт дар табиат хуб аст, ки педагогон ин методро методи саёҳат меноманд. Маҳз барномаи «Педагогикаи иртиботӣ» ба ин фикрҳои мутафаккир пурра мувофиқ буда, усули саёҳатро на ба тариқи анъанавӣ, балки бо роҳи фаъол дар дарсҳо истифода намудан тавсия медиҳад.Мушоҳида намудани дарсҳои омӯзгорон, суҳбатҳои фардӣ ва гурӯҳӣ ба хонандагону омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ оид ба амалигардонии саёҳат чун модели «Педагогикаи иртиботӣ» собит намуд, ки хонандагон дар навиштани иншо, эҷоди ҳикояҳо, тасвири табиат ва амсоли инҳо мушкилӣ мекашанд, аммо агар онҳо ба саёҳати маҳал баромада, табиати онро хуб биомӯзанд, он вақт навиштани иншо, нақлу ҳикоя, шеъру мақола ва ғайра барои онҳо ҳам осон ва ҳам шавқовар мешавад.

Ҳаким Носири Хусрав андӯхтани донишро бо роҳи истифодаи амалии он талқин мекунад, ки ин худ педагогикаи иртиботӣ ё муносибати босалоҳият ба таълим аст. Мутафаккир қайд мекунад, ки агар инсон донишро оқилона мавриди истифода қарор диҳад, он гоҳ метавонад, ки ҳам замин ва ҳам осмонро дар зери тасарруфи худ дарорад. Яке аз далелҳои исботи ин фикри Ҳакими бузург омӯхтану мавриди истифода қарор ёфтани коинот аст. Имрӯз инсон кайҳонро омӯхта, онро моҳирона мавриди истифода қарор додааст. Барои расидан ба ин гуна муваффақият муаллимро лозим аст, ки хонандагонро ба омӯхтани дониш, истифодаи он ва фикррронӣ ҷалб намояд, то онҳо ба сохтани ояндаи бомуваффақият тайёр бошанд. Сарчашмаи ҳама гуна муваффақиятҳо мактаб аст:

Дарахти ту гар бори дониш бигирад,
Ба зер оварӣ чархи нилуфариро.

Дар солҳои аввали роҳандозӣ намудани барномаи педагогикаи иртиботӣ ҷиҳати натиҷагирӣ аз амалишавии барнома моҳи майи соли 2014 мо гурӯҳи корӣ дар ҳайҳати директори ДТМК, Ҷ. Булбулов, мушовирон Ш. Саидиброҳимов, К. Мамадназарбеков, Б. Зоолишоева, мутахассиси шуъбаи мониторинг К. Парпишоев ба мактабҳои интихобии шаҳру ноҳияҳои ВМКБ сафар намудем. Аз суҳбатҳо бо маъмурият, омӯзгорону хонандагон, мушоҳидаи дарсҳо аён гардид, ки омӯзгорони муасссисаҳои таълимӣ аз стратегияи саёҳат истифода бурда истодаанд. Дар 29 нақшаи дарсии мавриди шиносоӣ қарордодашудаи омӯзгорони математика, биология, физика, забони тоҷикӣ ва таърихи халқи тоҷик саёҳат қайд гардидааст. Ин омӯзгорон хонандагонро ба саёҳат бароварда, таассуроти хонандагонро оид ба саёҳат дар парвандаҳои худ ҷой додаанд. Саёҳат дар дарсҳои адабиёти тоҷик, таърих, география, физика биология ба Чашмаи Носири Хусрав (МТМУ-и № 11, н. Шуғнон), Неругоҳи хурди барқии деҳа (МТМУ-и № 18, н. Рошткалъа), қалъаи Кофирқалъа (МТМУ-и № 35, н. Роштқалъа), Боғи фарҳангӣ-фароғатии ш. Хоруғ ва Боғи ботаникии ВМКБ (МТМУ-и № 5 ва 7-и ш. Хоруғ) ва амсоли инҳо анҷом дода шудаанд. Масалан, омӯзгори забон ва адабиёти тоҷики МТМУ-и рақами 35-и ноҳияи Роштқалъа Мавлододов Фозил дарси адабиёти тоҷикро дар синфи 9 бо усули саёҳат гузаронид (навори дарс дар бойгонии донишкада мавҷуд аст). Аввал дар синф омӯзгор ба хонандагон мақсади дарс-саёҳатро фаҳмонда дода, онҳоро ба 3 гурӯҳ ҷудо намуд. Ба ҳар гурӯҳ супоришҳои алоҳида дода шуданд. Аз ҷумла, супориш дода шуд, ки гурӯҳи 1 ба «Деҳаи мо дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ»; гурӯҳи 2 «Деҳаи мо деҳаи зеботарин» ва

гурӯҳи 3 «Деҳаи мо дар даврони истиқлолият» дар рафти саёҳат диққат диҳед. Шумо метавонед расмҳои дилхоҳро кашед. Хонандагон бо худ дафтар, қалам, қоғазҳо ва дигар маводҳои лозимиро гирифта, ба саёҳат баромаданд. Онҳо дар ҳамроҳӣ ба омӯзгор ба баландӣ баромада, деҳаи худро тамошо карданд. Сипас, ба онҳо супориш дода шуд, ки дар гурӯҳҳо фикрҳои худро баррасӣ намуда, корҳои худро муаррифӣ намоянд. Ин фаъолият амалӣ гардида, расмҳо низ кашида шуданд.

Баъд аз тамом шудани саёҳат хонандагон ба синф омада, таассуроти худро оид ба саёҳат навиштанд. Баъд аз инъикоси дарс хонандагон супориш гирифтанд, ки оид ба мавзӯи додашуда иншои тасвирӣ нависанд. Чунин дарсҳо баъд аз ҷорӣ шудани педагогикаи иртиботӣ дар муассисаҳои таълимӣ зиёд шуда, дар рушди салоҳиятҳо, эҷодкорӣ, фикррониӣ, мустақил, ҳал карда тавонистани проблемаҳои ҷойдошта, амалӣ гардонидани назария дар амал ва амсоли инҳо мусоидат мекунанд.Мушоҳидаҳо собит намуданд, ки одатан саёҳатҳо дар охири чорякҳо ва омӯзиши ҷамъбастии бобҳо бо мақсади мустаҳкамкунии донишҳо оид ба маводи омӯхташуда ва дар амал татбиқкунии он гузаронида мешаванд. Ҳама вақт самаранокии саёҳат аз интихоби дурусти объекти омӯзиш вобастагӣ дорад. Объекти омӯзишӣ бояд бо мавзӯи дарс ва барномаи таълимӣ мувофиқ бошад. Ҳар як дарс-саёҳат ба таври мушаххас пешакӣ ба нақша гирифта шуда, барои гузаронидани он тайёрӣ дида мешавад.

Дар маҷмӯъ, ҷузъиёти асосӣ ва ҷудонашавандаи саёҳат мавзӯъ ва объекти саёҳат мебошад. Мавзӯи саёҳат ва объект дар алоқамандӣ бо ҳам интихоб карда мешаванд, то ки дар давоми вақти ҷудошуда хонандагон объектро мавриди мушоҳида қарор дода, таҳлил карда тавонанд. Мавзӯи саёҳат вобаста ба мавҷудияти объектҳои мувофиқ ва дар маҳал мавҷудбуда, дар мувофиқа бо нақшаи таълимӣ ва ҷадвали дарсӣ ба нақша гирифта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятнокӣ (дастур барои омӯзгор). Модули 4. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе, 2016.-65 с.
2. Банақшагирии дарс дар асоси стандартҳо, китоби дарсӣ ва замимаҳо (дастур барои омӯзгор). Модули 2. Мураттибон: Ф.Ниёзов, А.Алиев, Б.Нусратов, Э.Ҷонмирзоев, Н.Қодиров, М.Иргашева, Қ.Зиёев. -Душанбе, 2016.-73с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя. -М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
4. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик (осори педагогӣ, ҷилди 6) / М.Лутфуллоев. –Душанбе, 2015. - 704 с.
5. Мединцева И.П. Компетентностный подход в образовании / И.П. Мединцева // Педагогическое мастерство: материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, декабрь 2012 г.). -М.: Буки-Веди, 2012.
6. Нозир Арабзода. «Носири Хусрав» (ба истиқлоли 990-солагии зодрӯзи шоир). Тадқикоти назарияи фалсафӣ. - Душанбе: Маориф, 1994. -176 с.
7. Носири Хусрав. Куллиёт (осори фалсафӣ, ҷилди 3). – Душанбе: Нодир, 2004. -353 с.
8. Низоми таълими салоҳиятнокӣ (Дастур барои омӯзгор). Модули 1. Мураттибон: Ниёзов Ф., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ.- Душанбе, 2016.-36с.
9. Піявский С.А. Научно-ориентированное обучение / С.А. Піявский /Доклады 4-й Всероссийской дистанционной августовской педагогической конференции "Обновление российской школы" (26 августа - 10 сентября 2002 г.). [Электронный ресурс]. http://www.eidos.ru/conf/)
10. Сафин Д. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол. Дастури таълимӣ / Д.Сафин, Р.Мусина, Қ.Мухторӣ, С. Қурбонов [ва диг.]. -Душанбе, 2007. - 376 с.
11. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. -Душанбе, 2012.
12. Усулҳои Педагогикаи иртиботӣ. Дастури таълимӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Донишкадаи такмили маълумоти касбии ВМКБ-2014.
13. Файзулло Шарифзода. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 543 с.
14. Хуторской А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций/ А.В. Хуторской // Интернет-журнал "Эйдос". - 2005. - 12 декабря. [Электронный ресурс]. http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm.
15. Шогунбек Б. Усули муосири таълим ва истифодаи он дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик / Б. Шогунбек, Б.Имомназаров. –Душанбе, 2017. - 111 с.
16. Саидиброимов. Системаи дидактикии Носири Хусрав. – Душанбе: Ирфон, 2014. -178 с.

САЁҲАТ - ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ ТАФАККУР ВА САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОН

Усули педагогикаи иртиботӣ имконият медиҳад, ки омӯзгорон ва хонандагон бо тайёрии пухтаи пешакӣ ва навоварӣ ба дарс ҳозир шаванд. Дар рафти амалисозии моделҳои педагогикаи иртиботӣ, аз ҷумла саёҳат алоқамандии назария бо ҳаёт пурра равшан гардида, салоҳиятнокии хонандагон вобаста ба маҳоратҳои шахсии онҳо рушд меёбанд ва дар ташаккули тафаккур ва хиради хонандагон низ нақши асосӣ мегузоранд. Омӯзгорон бояд ба рушди салоҳиятҳои онҳо диққати асосӣ равона кунад, на ба гирифтани дониш. Хонанда ҳанӯз дар даврони мактабхонӣ роҳҳои дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда кӯшиш мекунад ва чараёни таълимро ба ҳаёти худ мувофиқ менамояд. Рушди салоҳиятҳои хонанда боиси рушди ҳаматарафаи тафаккури ӯ мегардад. Дар педагогикаи иртиботӣ нақши омӯзгор дигар аст. Ӯ дар синф манбаи ҳамаи донишҳои фаннӣ набуда, роҳнамо ва пешбар аст. Омӯзгор барои хонандагон донишҳои тайёрро пешкаш накарда, онҳоро водор месозад, ки худашон ин донишҳоро аз ҳаёт биомӯзанд ва роҳҳои беҳбуди такмилу инкишофро ҷустуҷӯ намоянд. Аз ин лиҳоз, дар асоси стратегияи мазкур «Гузариш аз

модели донишандӯзӣ ба модели салоҳиятнокӣ нигаронидашуда» вазифаи муассисаи таълимӣ мебошад. Ин талаботҳо ба дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагон дар зери мафҳуми «салоҳият» истифода мешаванд. Дар мақола паҳлуҳои мубрами фаъолияти номбурда пурра кушода дода шуда, бо мисолҳои амиқ амалӣ намудани он нишон дода шудааст.
Калидвожаҳо: педагогика, иртибот, ҳамкорӣ, салоҳият, тафаккур, ҳамгиро, ҳамкорӣ, тафаккур, хирад, маҳорат.

ЭКСКУРСИЯ - КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ И КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ

Подход «Коммуникационной педагогики» позволяет учителям и ученикам приходить в класс с заранее приготовленной подготовкой и с инновациями. На протяжении внедрения моделей «коммуникационной педагогики», в том числе и поход (туризм), теория пересекается с практикой и в итоге компетенция студентов развивается в соответствии с их личными навыками, а также играет ключевую роль в формировании мышления и интеллекта учащихся. Учителя должны сосредоточиться на развитии компетенций учащихся, а не на получении знаний. Находясь в школе, ученик пытается применить полученные знания и адаптировать процесс обучения к условиям своей жизни. Развитие компетенций студента приводит к всестороннему развитию его мышления. Именно в этом заключается роль учителя в использовании метода «коммуникационной педагогики». Он - проводник и лидер в классе, а не источник всех научных знаний. Преподаватель не предоставляет учащимся готовые необходимые знания и поощряет их к изучению социальной и экономической жизни общества и поиску путей ее усовершенствования. Соответственно, в рамках этой стратегии, «Переход от модели, основанной на знаниях, к модели, основанной на компетенциях» является функцией образовательного учреждения. Эти требования применяются к знаниям, навыкам и способностям учащихся под термином «компетенция». В статье полностью раскрыты наиболее актуальные аспекты этой деятельности и представлены примеры их реализации.
Ключевые слова: педагогика, коммуникация, сотрудничество, компетентность, мышление, интеграция, сотрудничество, нравственность, умение.

EXCURSION IS A KEY FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' THINKING AND COMPETENCIES

The “Communicational Pedagogy” approach allows teachers and students to come to the classroom with pre-prepared training and with innovations. Throughout the introduction of the “communicational pedagogy” models, including hiking (tourism), the theory intersects with practice and as a result, student’s competence develops in accordance with their personal skills and plays a key role in the formation of students' thinking and intellect. Teachers should focus on developing student competencies, rather than on the provision of knowledge. While at school, the student is trying to apply the knowledge and adapt the learning process to the conditions of life. The development of student competencies leads to the comprehensive development of his thinking. Precisely, this is the role of the teacher to use the method of “communicational pedagogy”. He is a guide and leader in the classroom, and not only the source of all knowledge. Teacher does not provide students with the necessary knowledge and encourages them to study the socio-economic life of society and looking for ways to improve it. Accordingly, within the framework of this strategy, “The transition from a knowledge-based model to a competency-based model” is a function of an educational institution. These requirements apply to students' knowledge, skills and abilities under the term “competency”. The article fully discloses the most relevant aspects of this activity and presents examples of their implementations.
Key words: pedagogy, communication, cooperation, competence, thinking, integration, cooperation, wisdom, ability.

Сведения об авторах: ***Булбулов Джума*** - Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева, Доктор педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Ленина, 28. Телефон: **(+992) 935-00-62-43.** E-mail: **juma.bulbulov1955@gmail.com**
Саидиброимов Шозодаиброим – Филиала Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников системы образования ГБАО, кандидат педагогических наук, заведующий отделом науки и образования. **Адрес:** 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Бандали Сабзалиева, 116. Телефон: **(+992) 935-00-62-43.** E-mail: **juma.bulbulov1955@gmail.com**

Information about the authors: ***Bulbulov Juma*** - Khorog State University named after M. Nazarshoev, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, Lenin street, 28. Phone: **(+992) 935-00-62-43.** Email**: juma.bulbulov1955@gmail.com**
Saidibroimov Shozodaibroim - Branch of the Republican Institute for Advanced Studies and Retraining of Education Workers of GBAO, Candidate of pedagogical sciences, head of the department of science and education. **Address:** 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, 11.Bandali Sabzalieva street. Phone: **(+992) 935-00-62-43**

УДК: 159.9: 371 (575.3)

ОМОДАГИИ ПСИХОЛОГИИ БАЧА БА ТАҲСИЛ ДАР МАКТАБ ВА МЕТОДҲОИ ТАШХИСНАМОИИ ОН

Алиев М.Т.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омодагии бача ба таҳсил дар мактаб яке аз нишонаҳои муҳимми рушди психикии бача дар марҳалаи синни томактабӣ ба шумор рафта, заминаи таҳсили бомуваффақияту бомароми бача дар мактаб мебошад. Ҳар қадаре ки бача ба тағйироту мушкилиҳои ба таҳсил алоқаманд хубтар омода бошад, раванди ба таҳсил дар мактаб мутобиқшавии ӯ ҳамон қадар зудтару осонтар сурат мегирад. Айни замон байни муҳаққиқон андешаҳо доир ба «омодагӣ ба таҳсил дар мактаб» гуногунанд. Ба ақидаи А. Анастази фаҳмиши омодагӣ ба таҳсил дар мактаб ин: «азхудкунии малака, дониш, маҳорат, маром ва дигар

тавсифи рафторҳое ба шумор меравад, ки барои шароити муносибати оптималии азхудкунии барномаи мактабӣ заруранд» [1,с.28]. И. Швантсара омодагӣ ба мактабравиро нисбатан васеътар, ҳамчун бадастории чунин дараҷаи инкишофе, ки дар он бача барои иштирок дар таълими мактабӣ қодир мешавад, маънидод карда, компонентҳои ақлӣ ва иҷтимоиро ба сифати компонентҳои омодагии бача ба таҳсил дар мактаб муқаррар карда, шарҳ додааст [1,с.30].

Ҳанӯз солҳои 60-уми асри XX Л.И. Божович қайд намуда буд, ки «омодагӣ ба таҳсил дар мактаб аз дараҷаҳои муайяни фаъолияти фикрӣ, шавқу ҳавасҳои маърифатӣ, ихтиёран идора карда тавонистани фаъолияти фикрӣ, фаъолияти маърифатии худ ва мавқеи иҷтимоии мактаббача вобаста аст» [1,с.38]. Ба ҳамин монанд А.И. Запорожетс қайд менамояд, ки омодагӣ ба таҳсил дар мактаб худ як системаи умумии ба ҳам алоқаманди бача мебошад, ки ба он хосияти мароми ӯ, дараҷаи инкишофи фаъолияти маърифатии таҳлилу хулосабарорӣ, дараҷаи ташаккули механизмҳо, идораи иродавии ҳаракатҳо низ дохил мешаванд [10].

Г.Г. Кравсов, Е.Е Кравсова, омодагии бача ба таҳсил дар мактабро таҳлил карда, хусусияти умумӣ доштани онро қайд кардаанд. Онҳо системаи муносибатҳои байниҳамдигарии бачаро бо олами иҳотакарда дида баромада, нишондиҳандаҳои омодагии психологӣ ба таҳсилро, ки бо инкишофи намудҳои гуногуни муносибати бача бо олами иҳотакарда алоқаманд аст, ҷудо мекунанд. Дар чунин маврид тарафҳои асосии омодагии психологии бачаро ба таҳсил дар мактаб се шакли муносибат: муносибат бо калонсолон, муносибат бо ҳамсолон ва муносибат бо худ ташкил мекунад [12].

Айни замон, ба таври умумӣ амалан тасдиқ гаштааст, ки омодагӣ ба таҳсил дар мактаб – раванди бисёрқисма буда, тадқиқотҳои психологии комплексиро талаб мекунад. Аз рӯйи нишондодҳои А.А. Венгер, А.Л. Венгер [2] ва дигарон таркиби омодагии психологиро ба чунин қисматҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1). *Омодагии шахсӣ ба таҳсил дар мактаб.* Ба ин қисмат, ташаккулёбии омодагии бача барои ишғол намудани мавқеи нави иҷтимоӣ – ҳолати дорои ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои нави мактаббача буда, дохил мешавад. Ин омодагӣ дар муносибати бача бо мактаб, бо фаъолияти таълимӣ, бо муаллим ва бо худи бача ифода меёбад [4,с.282]. Ба омодагии шахсӣ дараҷаи муайяни инкишофёбии соҳаҳои маром дохил мешавад. Л.И. Божович чунин дараҷаи инкишофёбии маромеро аз ҳам фарқ кардааст, ки он маромҳои маърифатӣ ва иҷтимоӣ, инкишофи кофии ҳаракатҳои бошуурона ва қисман ақлии бачаро дар бар мегирад. Ӯ яке аз қисматҳои асосии омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактабро аз иҷрои нақшаи маромҳо, ки бо мақсади дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ пайдо ва ишғол кардани мавқеъ, фарогирандаи «маромҳои васеъи иҷтимоӣ, яъне талабот ба муошират бо дигарон ва талабот ба худбаҳодиҳии бача мебошад», иборат медонад [1,с.45].

Е.О. Смирнова муайян кардааст, ки барои фаъолияти созандаи бача вуҷуд доштани муносибати солими шахсӣ бо калонсолон муҳим аст [13].

Чунин намуди муносибат бо талаботи бача ба ҳамҳиссӣ ва аҳаммиятдиҳии калонсолон ва қаноатмандии ӯ тавсиф дода мешавад. Барои бачагоне, ки ба чунин зинаи муносибат расидаанд, диққат додан ба калонсолон, кӯшиши бодиққат шунидани суханони онҳо ва ба он сарфаҳм рафтан, инчунин, боварӣ ба чунин намуди муносибат аз ҷониби калонсолон нисбат ба худ хос аст. Қайд кардан зарур аст, ки агар маромҳои маърифатӣ ба таҳсил то андозае хусусӣ ва хос гашта бошанд, он гоҳ омодагӣ ба таҳсил дар мактаб алоқаманд буда, иҷрои маромҳои муносибат бо калонсолонро таъмин мекунад.

Ин талаботҳо дар якҷоягӣ барои ба вуҷуд омадани муносибати нави бача бо олами иҳотакарда шароит муҳайё мекунанд, ки онро Л.И. Божович «мавқеи ботинии хонанда» номидааст [1,с.40]. «Мавқеи ботинӣ» ба бача имконият медиҳад, ки ӯ ба раванди фаъолияти таълимӣ ҳамчун субъекти фаъол дохил шуда, дар ташаккулёбии шуур ва иҷрои хоҳишу мақсади худ саҳм гузорад.

Гуткина Н.И. дар асоси натиҷагирӣ аз тадқиқотҳои худ таъкид менамояд, ки «инкишофи сусти маърифатнокӣ, монеаи асосии омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб аст» [9].

2). *Омодагии ақлӣ.* Ҳангоми омӯхтани қисмати омодагии ақлии психологии бача ба таҳсил дар мактаб на ба дараҷаи азхудкунии донишҳо, балки ба дараҷаи инкишофи раванди ақлӣ такя кардан лозим аст. Чуноне ки Л.И. Божович менигорад, «…азхудкунии фанни дилхоҳи таълимӣ аз бача қобилияти ҷудо кардан ва предмети шуури худ қарор дода тавонистани ташкилкунандаҳои асосии дониши ӯро талаб мекунад» [1,с.45]. Ин бошад, ҳатман дараҷаи муайяни ҷамъбасткуниро талаб карда, ба бошуурона аз худ карда шудани маводи таълимӣ мусоидат мекунад. Бо ин восита тафаккур функсияи пешбаранда шуда, кори дигар функсияҳоро муайян мекунад.

Омодагии психологӣ танҳо бо инкишофи тафаккур маҳдуд нашуда, барои бача инкишофи чунин протсессҳои маърифатӣ, ба монанди: идрок, диққат, тасаввурот ва хотир зарур мебошанд. Инкишофи идрок дар эҷодкорӣ, сарфаҳмравӣ, предметӣ будани он ва

дараҷаи баланди ташаккулёбии амалҳои идрокшаванда зоҳир мешавад. Диққати бачагон дар лаҳзаҳои дохилшавӣ ба мактаб бояд ихтиёрӣ ва дорои мутамарказият, ҳаҷми лозимӣ, устуворӣ, тақсимот ва кӯчонидан бошад. Сабаби асосии дар оғози соли таҳсил ба мушкилиҳои гуногун гирифтор гаштани мактаббача, маҳз пурра инкишоф наёфтани диққати ӯ мебошад. Дар зинаи аввали таҳсил ба хотираи бача талаботи калон гузошта мешавад. Барои аз уҳдаи азхудкунии барномаи мактабӣ ба хубӣ баромада тавонистани бача, бояд дар ӯ хотири ихтиёрӣ ташаккул дода шавад, то ин ки ӯ усулҳои гуногуни маводи таълимиро аз худ намуда, дар мавриди зарурӣ онҳоро аз нав барқарор карда тавонад. Илова ба қисматҳои зикргардида, инкишофи нутқи бачаро қайд кардан зарур аст. Нутқ бо тафаккур алоқаи зич дошта, дараҷаи инкишофи тафаккурро инъикос менамояд.

Барои дар мактаб бомуваффақият таҳсил кардан на танҳо инкишофи протсессҳои психикӣ, балки «маромҳои бевосита ба фаъолияти таълимӣ, талабот ба фаъолияти ақлӣ, ба маҳорату малака ва донишҳои нав алоқамандбуда» низ муҳим аст. Чуноне ки Л.С. Виготский қайд мекунад, «таълим ҳамон замон сермаҳсул мешавад, ки агар он ба доираи наздиктарини инкишоф мувофиқ ояд» [5]. Агар дараҷаи инкишофи психикии бача чунин бошад, ки «доираи наздиктарини инкишофи ӯ» аз дараҷаи барои азхудкунии барномаи таълимии мактаб талабкардашаванда паст бошад, он гоҳ бача ба таври психологӣ ба мактаб омода ҳисоб карда намешавад, зеро ӯ бо сабаби мувофиқ наомадани «доираи наздиктарини инкишоф» аз уҳдаи аз худ намудани маводи таълимӣ набаромада, ба доираи қафомондаҳо ворид мешавад.

3). *Омодагии иҷтимоию психологии бача ба таҳсил.* Ин омодагӣ ташаккули сифатҳоеро дар бар мегирад, ки ба воситаи онҳо бачагон бо ҳамсолон ва калонсолон муошират карда метавонанд. Е.О. Смирнова дар асоси натиҷагирӣ аз тадқиқотҳои худ ба хулосае меояд, ки бача дар раванди муошират бо калонсолон фаъолияти пешбарандаро аз худ менамояд ва ин ба ӯ имконият медиҳад, ки донишҳои нав ба навро аз худ кунад ва оҳиста – оҳиста ба намуди нави фаъолияти пешбаранда омода гардад [13].

Нишондодҳои бадастовардаи Е.Е. Кравсова моҳияти муошироти бача бо калонсолонро ҳамчун баробарии инкишофи психикии бача тасдиқ мекунанд [12]. Тасдиқи ин нуқтаи назарро дар натиҷагирии як қатор тадқиқотҳои дигар низ [1; 2; 3; 11] мушоҳида кардан мумкин аст. Муошироти «демократӣ», «ғамхории беғаразона»-и бача бо калонсолон ба ташаккули муонисабати «фаъоли мусбӣ» нисбат ба калонсолон мусоидат намуда, сарчашмаи ба вуҷуд омадани тамоюли рафтори бевоситаи ӯ мегардад. Муошироти бача бо ҳамсолон бо омилҳои генетикӣ алоқаманд буда, бо чунин ҷанбаи дар муошироти бача – калонсол зоҳиршаванда, ки дар он калонсол дар зинаи бо бача баробар баромад мекунад, зоҳир мешавад. Ин бошад, барои инкишофи муошират бо ҳамсолон аҳаммияти ҳалкунанда дошта, ба омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб таъсир мерасонад. Бо мақсади ташхис намудани дараҷаи омодагии психологии бачагони 6-7-сола ба таҳсил дар мактаб, мутахассисони илми психология як қатор методу усулҳои ташхиснамоии ба ин давраи синнусолӣ мувофиқро кор карда баромадаанд, аз ҷумла методикаҳои зерин:

1. Суҳбати экспериментали муайян кардани мавқеи ботинии мактаббача (мет. Н.И. Гуткина) [8].
2. Методикаи ташхиси мароми таълимии хонандагон (мет. М.Р. Гинзбург) [6].
3. Методикаи ташхиси омодагии психологӣ ба мактаб (мет. Керн-Йирасек) аз ҷумлаи онҳо мебошад [11].

Ташхиси дараҷаи омодагии психологии бачагони 6-7-сола танҳо ба таври инфиродӣ гузаронида мешавад. Пеш аз оғоз намудани раванди ташхиснамоӣ ташхискунанда бо озмудашаванда робитаи эмотсионалӣ барқарор намуда, муҳити солиму боварии муоширатнамоиро муҳайё мегардонад. Дар оғоз бо озмудашаванда методикаи суҳбати эксперименталӣ доир ба муайян кардани мавқеи ботинии мактаббача ба таҳсил дар мактаб, сипас методикаи ташхиси мароми хонанда ва дар охир методикаи ташхиси омодагӣ ба таҳсил дар мактаб гузаронида мешавад.

1. Суҳбати экспериментали муайян кардани «мавқеи ботинии мактаббача» (мет. Н.И. Гуткина).

Мақсади ташхис: муайян кардани муносибати озмудашаванда ба таҳсил дар мактаб.

Тарзи гузаронидани суҳбат. Суҳбат дар фазои орому осуда ба таври инфиродӣ гузаронида шуда, ҷавобҳои озмудашаванда дар протокол қайд карда мешаванд.

Ном ва насаби бача: ____

Таърихи рӯз ва вақти гузаронидани ташхис:

№	Саволҳои ташхисӣ	Ҷавобҳои озмудашаванда	Ташкилёфта + Ташкилнаёфта - Номаълум +/-
1	Ту ба мактаб рафтан мехоҳӣ?		
2	Боз як соли дигар дар боғча (хона) мондан мехоҳӣ?		

	(хоҳиши бача)		
3	Дар боғча кадом машғулиятҳо ба ту бештар писанд буд? Барои чӣ? (ҳисси маърифатӣ)		
4	Бароят китоб хондани дигаронро дӯст медорӣ? (ҳисси маърифатӣ)		
5	Худат аз дигарон хоҳиш менамоӣ, ки барои ту китоб хонанд? (ҳисси маърифатӣ)		
6	Кадом китобҳоро дӯст медорӣ? (ҳисси маърифатӣ)		
7	Чаро ба мактаб рафтан мехоҳӣ? (маънидодкунии хоҳиш)		
8	Кӯшиш менамоӣ, ки кори барои ту мушкилро то ба охир анҷом диҳӣ ё аз бахри иҷрои он мегузарӣ? (муносибат ба мушкилӣ)		
9	Лавозимоти мактабӣ (қалам, дафтар, китоб) – ро дӯст медорӣ?		
10	Агар дар хона ба ту истифода бурдани лавозимоти мактабиро иҷозат диҳанду ба мактаб рафтан намонанд, ба ин розӣ мешавӣ? Чаро?		
11	Агар ҳозир бо бачагон бозии «мактабхонӣ» кунӣ, дар кадом нақш бозӣ кардан мехоҳӣ: муаллим ё талаба? Чаро?		
12	Дар бозии «мактабхонӣ» кадом шароит барои ту бештар писанд аст, мехоҳӣ, ки дарсҳо дарозтар бошанд ё мехоҳӣ танаффус бошад? Чаро?		

Мазмуни суҳбати экспериментали аз рӯйи хусусиятҳои хосси нишондодаи «мавқеи ботинии мактаббача» муайян карда мешавад [8]. Саволҳои №№2-8 ва 10-12 асосӣ буда, саволҳои №1 ва №9 бо сабаби мазмуну моҳияти маълумотдиҳӣ надоштанашон асосӣ шуморида намешаванд, зеро ба онҳо қариб ҳамаи озмудашавандагон ҷавоби тасдиқӣ медиҳанд.

Агар бача хоҳиши мактабравӣ дошта бошад, пас ба саволи 2 ҷавоби радкунанда медиҳад. Вале барои хулосаи дақиқ баровардан ба он диққат додан лозим аст, ки бача хоҳиши мактабравии худро чӣ гуна маънидод мекунад (ҷавоби саволи №7). Як қисми бачагон хоҳиши мактабравиашонро бо хондан, навиштан ва ҳисоб карданро ёд гирифтан, қисми дигар бо халос шудан аз хонанишинӣ ё боғчаравӣ, ки ба дигар кардани мавқеи иҷтимоӣ ва мазмуни фаъолияти таълимӣ алоқаманд нест, маънидод мекунанд.

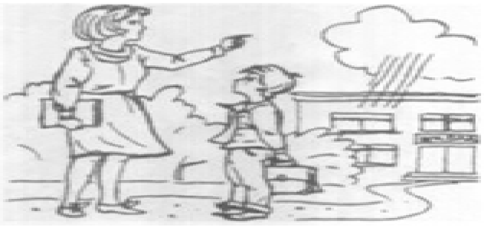

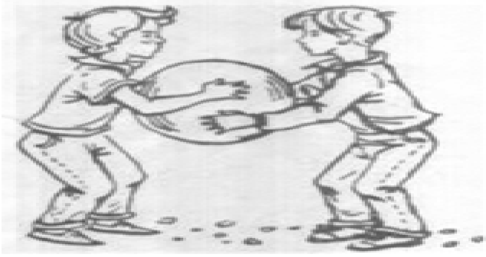

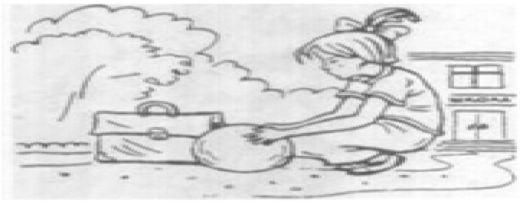

Мазмуну моҳияти саволҳои №№3, 4, 5 барои муайян кардани ҳисси маърифатӣ ва ҷавоби саволи №6 барои омӯзиши дараҷаи инкишофи ин ҳиссиёти муҳимми озмудашавандагон равона карда шудааст. Ба воситаи ҷавоби саволи №8 доир ба тарзи муносибати бача ба бартарафнамоии мушкилиҳои пешоянда маълумот ҳосил кардан мумкин аст. Агар бача айни замон он қадар хоҳиши ба мактаб рафтан надошта бошад, пас ба саволи №10 ҷавоби тасдиқӣ медиҳад. Ҳамин тариқ, ташаккулёбии «мавқеи ботинии мактаббача» нисбат ба таҳсил дар мактаб ҳангоми ҷавоб гуфтан ба саволҳои №№11-12 зоҳир мегардад: бачагон на дар нақши муаллим, балки дар нақши талаба баромад карданро афзалтар шуморида, таманнои онро доранд, ки мазмуни бозӣ ба фаъолияти воқеии таълимӣ (хондан, навиштан, ҳал кардани мисолҳо ва ғ.) ҳамоҳанг бошад. Дар сурати ташаккул наёфтани ин ташкила бачагон дар нақши муаллим баромад карданро интихоб намуда, ба ҷойи машғул шудан ба фаъолияти таълимии муайян танаффус ва бозиҳои гуногунро афзалтар мешуморанд. Таҳлили ҷавобҳои озмудашавандагон доир ба ташаккулёбӣ (+) ё ташаккул наёфтани (-), ҳамчунин номаълум (+/-) будани «мавқеи ботинии мактаббача» ба таҳсил дар мактаб маълумот медиҳад.

2. *Методикаи ташхиси мароми хонанда (мет. М.Р. Гинзбург).*

Мақсади ташхис: муайян кардани мароми бартаридоштаи таълим.

Тарзи гузаронидан: инфиродӣ.

Лавозимот: расмҳои ба талаботи методика мувофиқ.

Расмҳои зарурӣ барои муайян кардани мароми бартаридоштаи таълим.

Барои муҳайё кардани фазои солиму боваринок, бартараф намудани тарсу ҳарос ва барпо кардани муошироти созанда, бо озмудашаванда робитаи эмотсионалӣ барқарор карда шуда, доир ба фаъолияти минбаъда дастур дода мешавад.

Нишондод: «Ҳозир ман ба ту ҳикояеро нақл менамоям».

№1. «Як гурӯҳ писарбачаҳо (духтарбачаҳо) бо ҳам дар бораи мактаб суҳбат мекарданд». Писарбачаи (духтарбачаи) якум гуфт: «Маро модарам маҷбур менамояд, ки ба мактаб равам. Агар модарам намешуд, ман ба мактаб намерафтам».

Тадқиқотчӣ ба рӯйи миз, назди бача расми зани ба бачаи ҷузвдондор хитоб кардаистодаро мегузорад (варақаи №1, мароми зоҳирӣ).

Писарбача (духтарбача)-и дуюм гуфт: «Ман барои он ба мактаб меравам, ки дарстайёркуниро дӯст медорам. Агар мактаб ҳам намешуд, ман ҳатман хонданро ёд мегирифтам».

Тадқиқотчӣ ба рӯйи миз расми бачаи дар парта нишастаро мегузорад (варақаи № 2, мароми таълим).

Писарбача (духтарбача)-и сеюм гуфт: «Ман барои он ба мактаб меравам, ки он ҷо хушию хурсандист, бачаҳо бисёранд ва бо онҳо бозӣ кардан мумкин аст».

Тадқиқотчӣ ба рӯйи миз расми ду бачаи бо тӯб бозӣ кардаистодаро мегузорад (варақаи № 3, мароми бозӣ).

Писарбача (духтарбача)-и чаҳорум гуфт: «Ман барои он ба мактаб меравам, ки одами калон шудан мехоҳам. Ҳангоми мактабхонӣ худро калонсол ҳис мекунам, то мактабхонӣ бошад, хурдакак».

Тадқиқотчӣ ба рӯйи миз расми ду бачаи пушт ба пушти ҳам истодаро мегузорад, дар дасти бачаи калонтар ҷузвдон ва дар дасти бачаи хурдтар бозича тасвир ёфтааст (варақаи № 4, мароми мавқеъгароӣ).

Писарбача (духтарбача)-и панҷум гуфт: «Ман барои он ба мактаб меравам, ки хондан даркор аст. Бе дониш ҳеҷ кор карда наметавонӣ, вақте савод меомӯзӣ, аз уҳдаи ҳар кор мебароӣ ва ҳар касе хоҳӣ мешавӣ».

Тадқиқотчӣ ба рӯйи миз расми марди ҷузвдондорӣ ба сӯйи бино рафтаистодаро мегузорад (варақаи № 5, мароми иҷтимоӣ).

Писарбача (духтарбача)-и шашум гуфт: «Ман барои он ба мактаб меравам, ки он ҷо баҳои панҷ мегирӣ».

Тадқиқотчӣ ба рӯйи миз расми бачаи дар дасташ дафтари кушодаи баҳои панҷдоштаро мегузорад (варақаи №6, мароми гирифтани баҳо).

Пас аз нақл кардани ҳикоя тадқиқотчӣ аз бача мепурсад:

- Ба фикри ту кадоме аз онҳо ҳақ мебошад? Чаро? (интихоби якум);
- Ту бо кадоме аз онҳо бозӣ кардан мехостӣ? Чаро? (интихоби дуюм);
- Ту бо кадоме аз онҳо якҷоя мактаб хондан мехостӣ? Чаро? (Интихоби сеюм).

Озмудашаванда интихобҳояшро пайдарпай анҷом медиҳад. Агар мазмуни ҷавобҳои озмудашаванда пурра набошад, барои воқеӣ будани ҷавоби озмудашавандаро санҷидан, ба ӯ саволи иловагӣ: «Ин бача чӣ гуфта буд?»-ро додан зарур аст.

Таҳлили натиҷаҳо: Тадқиқотчӣ ҷавобҳои (интихобҳо) озмудашавандаро дар ҷадвал ҷойгир намуда, баҳогузорӣ менамояд.

Ҷадвали 1. «Муайян кардани мароми таълим» дар гурӯҳи мактаббачагони 7 – сола

№ Т/Т	Номгӯйи маромҳо	Озмудашавандагон									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Таълим										
2	Иҷтимоӣ										
3	Мавқеъгароӣ										
4	Бозӣ										
5	Зоҳирӣ										
6	Баҳо										
Зинаи мароми таълим											

Калиди методика:

- Мароми таълим (хоҳиши таҳсил доштан) – 5 хол;
- Мароми иҷтимоӣ – 4 хол;
- Мароми мавқеъгароӣ – 3 хол;
- Мароми баҳо – 2 хол;
- Мароми бозӣ – 1 хол.
- Мароми зоҳирӣ – 0 хол;

Мароми бартаридоштаи таҳсилнамоӣ дар мактаб аз рӯйи шумораи холи баландтарин муайян карда мешавад. Дар баробари ин, дар озмудашаванда метавонанд маромҳои дигар низ бартарӣ дошта бошанд. Мавҷуд набудани интихобҳо гувоҳи дар озмудашаванда шакл нагирифтани мароми таҳсил мебошад.

3. Методикаи ташхиси дараҷаи омодагӣ ба таҳсил дар мактаб (мет. Керн-Йирасек).

Ташхис дар шакли суҳбат ба таври инфиродӣ гузаронида мешавад.

Мақсади ташхис: муайян кардани дараҷаи омодагии ақлии бача ба таҳсил дар мактаб (воқифияти умумӣ).

Методикаи мазкур аз 20 савол иборат буда, барои муайян кардани дараҷаи воқифияти умумии озмудашаванда равона карда шудааст.

1.Кадоме аз ин ҳайвонҳо калон аст – асп ё саг? (асп = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 5 хол).

2. Одамон саҳаргоҳон наҳорӣ мекунанд. Бегоҳӣ чӣ кор мекунанд? (хӯроки шом, шӯрбо, гӯшт ва ғ. мехӯрем = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 3 хол).

3.Рӯзона кӯчаҳо равшананд, шабона чӣ? (торик = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 4 хол).

4.Осмон кабуд аст, алаф чӣ? (сабз = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 4 хол).

5.Гелос, нок, себ, олу ва ғ. – дар якҷоягӣ чӣ номида мешаванд? (мева = 1 хол, ҷавоби нодуруст = - 1 хол).

6.Чаро дар чорраҳа чароғак мегузоранд? (барои он ки мошинҳо бо ҳам барнахӯранд (ва ғайра) = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 1 хол).

7.Душанбе, Москва, Хуҷанд чиҳоянд? (шаҳрҳо = 1 хол, истгоҳ = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 1 хол).

8.Ҳозир соат чанд шуд? (ҳафту бист дақиқа, понздаҳ дақиқа кам дувоздаҳ ва ғайра = 4 хол, нишон додани соати пурра, ё чаҳоряк ҳиссаи он = 3 хол, чанд будани соатро надонистан = 0 хол).

9.Бачаи говро гӯсола мегӯянд. Бачаи саг ва бачаи гӯсфанд чӣ ном дорад? (кучукча, баррача = 4 хол, танҳо як ҷавоби дуруст = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 1 хол).

10.Саг бештар ба гурба монанд аст ё ба мурғ? Онҳо аз кадом ҷиҳат бо ҳам монананд? (ба гурба, зеро онҳо чор пой, пашм, дум ва нохун доранд (ҳадди ақал як аломати монандиро гуфтан кифоя аст) = 0 хол, ба гурба (бе нишонаҳои монандӣ) = - 1 хол, ба мурғ = - 3 хол).

11.Чархгиракҳо (тормозҳо) барои автомобил чӣ лозиманд? (ду ё се сабабро нишон додан: ҳангоми аз баландӣ ба поён фаромадан, барои мошинро нигоҳ доштан, барои бо мошини дигар барнахӯрдан = 1 хол, як сабабро нишон додан = 0 хол, ҷавоби нодуруст = - 1 хол).

12.Болға ва табар ба ҳамдигар чӣ монандӣ доранд? (ду ё се аломати монандиро нишон додан: онҳо аз чӯб ва оҳан сохта шудаанд, асбобҳои дуредгарианд, бо онҳо мех кӯфтан мумкин аст ва ғайра = 3 хол, як аломати монандӣ = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

13.Гурба ва санҷоб бо ҳам чӣ монандӣ доранд? (ду ё се аломати монандӣ: онҳо 4 пой, дум, пашм доранд, дар болои дарахтон гашта метавонанд =3 хол, як аломати монандӣ = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

14.Мехи одӣ аз мехи печдор чӣ фарқ дорад? (мех ҳамвор мебошад, вале мехи печдор ҳамвор нест = 3 хол, мехро бо болға мекӯбанд, мехи печдорро тоб медиҳанд = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

15.Футбол, теннис, оббозӣ ва ба баландӣ ҷаҳидан чист? (варзиш, тарбияи бадан = 3 хол, бозӣ (машқ, гимнастика) = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

16.Кадом намуди нақлиётро медонӣ? (се намуди нақлиёти заминӣ + самолёт ё киштӣ = 4 хол, танҳо нақлиётҳои заминӣ = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

17.Пиронсолон аз ҷавонон чӣ фарқ доранд? (ҳадди ақал се нишонаи мавҷударо номбар кунад: одами пир оҳиста-оҳиста роҳ мегардад, мӯяш сафед аст, дар даст асо дорад, бисёр бемор мешавад, рӯяш пурожанг аст, чашмонаш хира мебинанд = 4 хол, як ду аломат = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

18.Барои чӣ одамон ба варзиш машғул мешаванд? (барои он ки зебо, бардам, солим бошанд = 4 хол, як сабаб = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

19.Чаро одами коргурезро шахси ганда мегӯянд? (ҷавоби таҳлилкорона: бояд каси дигар ба ҷойи ӯ кор кунад = 4 хол, вай танбал аст, пул намеёбад, ки хӯрокворию либос харад = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

20.Барои чӣ ба лифофа (конверт) марка мечаспонанд? (бо ин восита ҳаққи хизматрасониро пардохт мекунанд = 5 хол, агар чунин накунем, шахси мактубгирандаро ҷарима мекунанд = 2 хол, ҷавоби нодуруст = 0 хол).

Баъди гузаронидани пурсишнома суммаи холҳо муайян ва озмудашавандагон ба панҷ гурӯҳ ҷудо карда мешаванд:

1.+ 24 хол ва зиёда аз он – дараҷаи баланди инкишофи тафаккури калимагӣ – мантиқӣ;

2.аз + 14 то + 23 хол – аз миёна баланд;

3.аз 0 то + 13 хол – миёна;

4.аз -1 то -10 хол – аз миёна пасттар;

5.- 11 хол ва аз он кам – дараҷаи пасти тафаккури калимагӣ – мантиқӣ.

Мувофиқи таснифот бачагони аз 13 то 24 хол гирифта ба таҳсил дар мактаб омодабуда ҳисобида мешаванд. Аз ҷавобҳои озмудашаванда ҳамонаш дуруст шуморида мешавад, ки то қадри имкон таҳлилкорона буда, моҳияти саволи додашударо ифода карда тавонад. 15 ҷавоби дурусти озмудашаванда нишонаи дараҷаи баланди инкишофи тафаккури калимагӣ – мантиқии ӯ мебошад. Натиҷаҳои ташхис дар ҷадвал сабт карда шуда, аз рӯйи он зинаи камолоти ақлии озмудашаванда муайян карда мешавад.

Ҷадвали 2. Муайян кардани зинаи камолоти ақлии мактаббачагони 7 – сола

Ном ва насаб	Холҳо	Зинаи камолот

Дар асоси натиҷаҳои бадастовардашуда дараҷаи омодагии психологии озмудашавандагон ба таҳсил дар мактаб ба таври умумӣ чунин баҳогузорӣ карда мешавад:

- агар озмудашаванда аз рӯйи методикаи *муайян кардани мавқеи ботинӣ* – дараҷаи баланди омодагӣ, вале аз рӯйи методикаи – *муайян кардани мароми бартаридоштаи таълим* – дараҷаи миёна ё паст нишон дода бошад, дараҷаи мароми омодагии озмудашаванда ба таҳсил дар мактабро *миёна* шуморидан мумкин аст;

- агар озмудашаванда мувофиқи методикаи *муайян кардани мавқеи ботинӣ* дараҷаи миёнаи омодагӣ, вале мувофиқи методикаи *муайян кардани мароми бартаридоштаи таълимӣ* дараҷаи *баландро* нишон дода бошад, мароми омодагии озмудашаванда ба таҳсил дар мактаб *баланд* баҳогузорӣ карда мешавад. Зеро мувофиқи ақидаи аксарияти муаллифон, устувории мароми мактабӣ яке аз нишондодҳои муҳимми омодагии бача ба таҳсил дар мактаб ба шумор меравад;

- агар озмудашаванда *дараҷаи баланди омодагии маромӣ*, вале *дараҷаи миёнаи омодагии ақлиро* нишон дода бошад, ба таври умумӣ ба ӯ баҳои *баланди* омодагӣ ба таҳсил дар мактабро сазовор донистан мумкин аст, зеро чуноне ки аксарияти муаллифон (Л.И. Божович, Н.И. Гуткина, Т.А. Нежнова, М.Р. Гинзбург ва диг.) нишон медиҳанд, омодагии маромӣ шарти асосии омодагии бача ба таҳсил дар мактаб ба шумор меравад;

- агар озмудашаванда *дараҷаи паст ва миёнаи омодагии маромӣ*, вале *дараҷаи баланди омодагии ақлии* таҳсилро нишон дода бошад, омодагии психологии ӯ ба таҳсил дар мактаб *миёна* баҳогузорӣ карда мешавад;

- ҳангоми *паст будани дараҷаи омодагии маромӣ ва миёна будани омодагии ақлӣ*, омодагии психологии озмудашаванда ба таҳсил дар мактабро *паст* баҳогузорӣ намудан зарур аст;

- б*аланд будани дараҷаи омодагии маромӣ ва ақлӣ*, нишонаи омодагии *баланди* психологии озмудашаванда ба таҳсил дар мактаб мебошад.

Натиҷаҳои бадастовардашударо дар ҷадвали №3 ҷойгир намуда, доир ба дараҷаи омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб хулосабарорӣ ва озмудашавандагонро ба таври тафриқавӣ ба гурӯҳҳои дараҷаи умумии омодагии психологиашон: паст, миёна ва баланд ҷудо намудан мумкин аст.

Ҷадвали 3. Ҷадвали умумии дараҷаи омодагии психологии бачагони 7–сола ба таҳсил дар мактаб

Ном ва насаб	Суҳбати эксперименталӣ доир ба муайян кардани	Муайян кардани	Методикаи муайян кардани	Дараҷаи умумии омодагии

	мавқеи ботинии мактаббача	мароми таҳсил	зинаи камолот (Я. Йирасек)	психологии бача ба мактаб

Ҳангоми интихоби методикаҳои ташхисӣ ва амалӣ гардонидани ташхиси омодагии психологии бачагони синни 6-7 – сола ба таълими мактабӣ бояд принсипи ягонагии ташхис ва ислоҳи инкишофи психика ба назар гирифта шавад. Ташхис бояд на барои интихоби бачагон, балки ба назорати инкишофи психикии онҳо бо мақсади ислоҳ намудани камбудиҳои мушоҳидашуда равона карда шавад. Бачагоне, ки худро дар байни дигар одамон дуруст баҳо дода наметавонанд, маҳорати муошираткунӣ надоранд, рафтори озодонаи онҳо суст инкишоф ёфтааст, дараҷаи маромнокии онҳо паст аст, дар протсесси таълим ҳатто бо дараҷаи хуби омодагии ақлӣ ҳам дучори душвориҳо мегарданд. Чунин тартиби маъмулӣ ба гурӯҳҳо тақсим кардани бачагон, сабаби яктарафа шарҳ додани омодагии психологии бача мегардад. Зеро ин барои муайян кардани чунин хусусиятҳо, ба монанди фаъолии маърифатӣ, дараҷаи ихтиёрнокӣ, маромнокӣ, хусусиятҳои шахсии муайяни психофизиологии бача имконият намедиҳад, вале аз мушоҳида ва омӯзиши хонандагони синфҳои якум маълум мегардад, ки мушкилиҳои дар давраи таълим ба бача воҳӯранда на ҳама вақт ба омодагии психологии ӯ таъсир расонида метавонад. Омӯзиши амалии протсессҳои маърифатӣ ва комёбии таълим имконият медиҳад, ки чунин ҷиҳатҳоро ҷудо кунем:

- инфиродикунии (хусусиятҳои ҳар талабаро ба эътибор гирифта дарс гузаштан) ҷараёни таълим имконият медиҳад, ки барои бача шароитҳои максималии мусоид муҳайё шаванд;
- сари вақт муайян накардани камбудиҳо ва нуқсонҳо: агрессия, изтиробнокӣ, ҳисси беқадрӣ, хоҳиши ба мактаб нарафтан, нуқсонҳо дар қисми худшиносӣ, ки дар худбаҳодиҳии паст ё баланд зоҳир мегарданд, мушкилӣ дар муносибат бо муаллим ва ҳамсолону ҳамсинфон, садди роҳи босамар аз худ кардани барномаи таълимӣ мегардад;
- мукаммал инкишофёбии бача дар равиши таълим, ба ташкили шароитҳои мусоид ва комёбии фаъолии хонандагони синфҳои якум кумак мерасонад;
- сари вақт ҷудо намудани гурӯҳи хонандагони ба мактаб мутобиқнашуда ва андешидани чораҳои лозимӣ, мутобиқнашавии онҳоро пурра бартараф накунад ҳам, оқибатҳои ногувори онро то андозае паст мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
2. Венгер Л.А. Домашняя школа / Л.А. Венгер, А.Л. Венгер. - М.: Знание, 1994.
3. Волков Б.С. Как подготовить ребенка к школе / Б.С. Волков, Н.В. Волкова. – М., 2004.
4. Волков Б.С. Возрастная психология: Учебное пособие для вузов / Б.С.Волков, Н.В. Волкова. – М.: Академический Проект, 2008. – 668 с.
5. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский // Собр. соч.: в 6т. -М.: Просвещение, 2004. -Т.4.
6. Гинзбург М. Р. Исследование учебной мотивации школьников по методике Психологическая готовность к школе / М. Р. Гинзбург. – 4-е изд., перераб. и дополн. – СПб.: Питер, Серия «Учебное пособие», 2004.
7. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как?/ Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: Масс-медиа, 1995.
8. Гуткина Н.И. Диагностическая программа по определению психологической готовности детей 6-7 лет к школьному обучению / Н.И. Гуткина. – 3-е изд., переработанное. – М.: МГППУ, 2002.– 68с.
9. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе / Н.И. Гуткина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2000.– 184с.
10. Запорожец А.В. Подготовка детей к школе. Основы дошкольной педагогики / А.В. Запорожец /Под редакцией А.В. Запорожца, Г.А. Марковой. – М., 1980. – С. 250-257.
11. Керн А. Модификация Я. Йирасека, Н.И. Гуткина «Психологическая готовность к школе» / А.Керн. – М.: НПО «Образование», 1996.
12. Кравцов Г. Г. Психология и педагогика обучения дошкольников. **Учебное пособие /** Г. Г.Кравцов, Е. Е. Кравцова**.** – М., 2013.
13. Смирнова Е. О. Общение дошкольников с взрослыми и сверстниками. Учебное пособие / Е. О. Смирнова. – М., 2012.

ОМОДАГИИ ПСИХОЛОГИИ БАЧА БА ТАҲСИЛ ДАР МАКТАБ ВА УСУЛҲОИ ТАШХИСНАМОИИ ОН

Дар мақола фикру андешаҳои як қатор муҳаққиқони бо масъалаи омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб машғулшуда мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Айни замон тасдиқ карда мешавад, ки омодагӣ ба таҳсил дар мактаб раванди серпаҳлу буда, тадқиқотҳои психологии комплексиро талаб мекунад. Андешаҳо оид ба муайян кардани омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб гуногунанд. Масалан, А.А. Венгер, А.Л. Венгер ва як қатор муҳаққиқони дигар таркиби омодагии психологӣ ба таҳсил дар мактабро аз қисматҳои: омодагии шахсӣ, ақлӣ, иҷтимоию психологӣ иборат медонанд. Ба омодагии шахсӣ дараҷаи муайяни инкишофёбии маромҳои иҷтимоӣ, маърифатӣ, инкишофи ба ин синну сол кофии рафторҳои бошуурона ва ақлии бача дохил мешавад. Омодагии ақлӣ аз рӯйи дараҷаи инкишофи равандҳои маърифатӣ: идрок, диққат, хотир, тафаккур, нутқ, омодагии иҷтимоию психологӣ бошад аз рӯйи дараҷаи муоширату муносибати мактаббача бо калонсолону ҳамсолон муайян карда мешавад. Илова ба тафсирнамоиҳои назариявии дараҷаи омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб истифодаи як қатор усулҳои ташхиснамоии он, аз ҷумла: суҳбати экспериментали муайян кардани мавқеи ботинии мактаббача

(мет. Н.И. Гуткина); методикаи ташхиси мароми таълимии хонандагон (мет. М.Р. Гинзбург); методикаи ташхиси омодагии психологӣ ба мактаб (мет. Керн-Йирасек), баррасӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: мактаббача, омодагӣ, адаптатсия, омодагии шахсӣ, омодагии ақлӣ, омодагии иҷтимоӣ-психологӣ, инкишоф, маром.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ РЕБЁНКА К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ И МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ

В статье рассматривается мнение групп исследователей, работающих над проблемой психологической готовности ребёнка к обучению в школе. В данный момент утверждается, что готовность к обучению в школе – это процесс многогранный, который требует комплексного психологического исследования. Существуют самые различные мнения исследователей по определению психологической готовности ребенка к обучению в школе. Например, А.А. Венгер, А.Л. Венгер и ряд других психологов предлагают к структуре психологической готовности к обучению к школе относить: личностную, интеллектуальную и социально-психологическую готовность. К личностной готовности относится степень определенного развития социальных и познавательных мотивов, достаточный уровень развития для этого возраста сознательного поведения, а также умственное развитие ребенка.Умственная готовность определяется степенью развития познавательных процессов: восприятие, внимание, память, мышление, речь, а социально-психологическая готовность степенью общения и взаимоотношений школьника со сверстниками и со взрослыми. К тому же для теоретической интерпретации уровня психологической готовности ребенка к обучению в школе необходимо использование ряда диагностических методик, в том числе: экспериментальная беседа определения внутреннего статуса школьника (мет. Н.И. Гуткина); методика диагностики учебных мотивов школьника (мет. М.Р. Гинзбург); методика диагностики психологической готовности к школе (мет. Керн-Йирасек).

Ключевые слова: школьник, готовность, адаптация, личностная готовность, социально-психологическая готовность, интеллектуальная готовность, развитие, мотив.

PSYCHOLOGICAL READINESS OF THE CHILD FOR SCHOOL AND DIAGNOSTIC METHODS

The article discusses the opinion of groups of researchers working on the problem of psychological readiness of the child to school. At the moment, it is argued that the readiness to study at school is a multi-faceted process that requires a comprehensive psychological study.There are various opinions of researchers to determine the psychological readiness of the child to study at school. A.A. Wenger, A.L. Wenger and a number of other psychologists suggest to the structure of psychological readiness for school to include: personal, intellectual and socio-psychological readiness.Personal readiness refers to the degree of a certain development of social and cognitive motives, a sufficient level of development for this age of conscious behavior, as well as the mental development of the child. Mental readiness is determined by the degree of development of cognitive processes: perception, attention, memory, thinking, speech. Socio-psychological readiness is determined by the degree of communication and relationships of the student with peers and adults. In addition, for the theoretical interpretation of the level of psychological readiness of the child to study at school, it is necessary to use a number of diagnostic techniques, including: experimental conversation to determine the internal status of the student (met. N. I. Gutkin); the technique of diagnostics of educational motivation of the student (met. M. R. Ginzburg); methods of diagnostics of psychological readiness for school (met. Kern-Jirasek).

Key words: schoolboy, readiness, adaptation, personal readiness, social and psychological readiness, intellectual readiness, development, motive.

Сведения об авторе: ***Алиев Мирзоали Таварович*** – Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 901-11-55-61.** E-mail: **mirzoali-aliev@mail.ru**

Information about the author: ***Aliyev Mirzoali Tavarovich*** - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 901-11-55-61.** E-mail: **mirzoali-aliev@mail.ru**

УДК:37.0 (575.3)

РАВИЯИ ШАХС ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИНКИШОФИ ТАФАККУР

Обидёри Шамсулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони муосир аз наврасон хислатҳои олии шахсиятро талаб менамояд. Зеро давлати соҳибистиқлоли мо бо дастгирии ҷавонон мустаҳкаму дурахшон хоҳад шуд. Барои дастгирии давлати соҳибистиқлоламон дар навҷавонони имрӯза беҳтарин хусусиятҳои психологиро ташаккул додан лозим аст. Шахсияти навҷавонон, ки аз ҷамъи хусусиятҳои психологӣ иборат аст, бешубҳа дар зери таъсири муҳити солим ташаккул меёбад. Барои ташаккули шахсияти дурусти навҷавонон муҳити солим бояд, пеш аз ҳама, дар оила, дар мактаб ва дар ҷомеа вуҷуд дошта бошад. Муҳити мувофиқ боиси ташаккулёбии хислатҳои олии шахсияти навҷавонон шуда, метавонад равияи мусбиро дар онҳо пайдо намуд. Зеро равияи шахс, дар навбати худ, яке аз қисматҳои таркибии шахсияти навҷавонон аст.

Равияи шахс – ин системаи арзишҳои шахс, маҷмӯи талаботҳои асосии ӯ, маромҳои устувори рафтор ва сифати асосии низомофарини шахс мебошад. Системаи арзишҳои шахс асоси муносибатҳои гуногунранги шахс ба воқеият мебошад. Чунин хусусиятҳои равияи шахсро фарқ мекунанд:

1. Аҳаммияти иҷтимоӣ доштани муносибатҳои шахс, дараҷаи арзиши ҷамъиятӣ доштани онҳо - дар доираи ахлоқ будани рафтори ҳаррӯзаи ӯ, мувофиқати рафтори шахс ба ғояҳои пешқадами иҷтимоӣ, баландғоягии шахс.

2. Гуногунрангии талаботҳои шахс, доираи шавқу ҳавасҳо ва муайян будани шавқу ҳавасҳои асосию марказӣ - мақсаднокии шахс.

3. Дараҷаи устувории муносибатҳо - принсипнокии шахс, ягонагии шахс.

Арзиш аҳаммиятнокии ҳодисаҳои муайянро барои одам ифода менамояд. Ҳам мақсадҳои асосии зиндагӣ ва ҳам принсипҳои ташкили он (поквиҷдонӣ, шаъну шараф ва ғ.) мисоли арзиш шуда метавонанд. Арзишҳо ҳудуди имконпазири усулҳои ҳалли мушкилоти ҳаётро муайян менамоянд. Мутобиқшавии иҷтимоии шахс, қабл аз ҳама, шиносоии ӯ бо системаи арзишҳои муайяни умумиятҳои иҷтимоӣ мебошад. Миёни ин арзишҳо арзишҳои пойгоҳӣ (асосӣ) мавҷуданд, ки барои ҳамин гурӯҳи одамон бунёдианд ва инчунин фавқуларзишҳо вуҷуд доранд. Озодии шахс, озодии халқ, ҳаёти одамони наздик, шаъну шараф – аз ҷумлаи номгӯйи нопурраи он фавқуларзишҳо мебошанд, ки барои бисёр одамон аз худи зиндагиашон дида муҳимтаранд.

Аммо одамон баъзан арзишҳои объективан аҳаммиятнокро кам баҳогузорӣ мекунанд, баръакс, арзишҳои замонавӣ, бонуфуз, мудшударо бештар аҳаммиятнок меҳисобанд. Фавқуларзишҳои хаёлию қалбакӣ низ мавҷуданд.

Одамон туфайли равияи худ қодиранд монеаҳоро бартараф намоянд, ҷидду ҷаҳд ба харҷ дода, бо роҳи интихобкардаи худ бираванд. Аммо ин роҳ ҳамеша дар ҳудудҳои муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ ва арзишҳои иҷтимоӣ қарор дорад. Ҳамин тавр, рафтори шахсро равияи ӯ муайян мекунад. Равияи шахс маҷмӯи водоркунандаҳо ва мақсаду маромҳои дуру наздикро муайян мекунад, ки онҳо фаъолияти шахсро ба низом медароранд.Оид ба инкишофи тафаккур сухан ронда бояд қайд намуд, ки аваллин нишонаҳои типҳои тафаккурро С.Л. Рубинштейн нишон дод, ки бо хусусиятҳои ҷамъбасткунӣ алоқамандӣ доранд [11]. Мавриди зикр аст, ки дар илми психология ду типи тафаккурро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: эмпирикӣ ва назариявӣ. Асосан донишҳои эмпирикӣ ва назариявиро аз қадим фарқ мекарданд. Ҳатто Гегел ду типи тафаккурро аз ҳам ҷудо карда, онҳоро ҳиссӣ ва зеҳнӣ номида буд [4,с.25]. Тафаккуре, ки дар асоси мафҳумҳои эмпирикӣ ба амал меояд, аз ҷониби В.В. Давидов ҳамчун тафаккури ҳиссӣ-эмпирикӣ номида шуд. Монанди ҳамин тафаккуре, ки дар асоси мазмуни мафҳумҳо амалӣ мегардад, номи зеҳнӣ-назариявиро гирифт [5,с.90-98]. Типи эмпирикии тафаккур ба ҳалли масъалаҳои амалӣ равона шудааст. Бо ёрии он дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои зоҳирӣ ва камаҳммияти ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода мешавад. Дар натиҷа, масъалаи фикрӣ бо роҳи хато ва нодуруст ҳал мегардад. Баъзан, ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ аз ҷониби озмудашаванда то ба охир бурда расонида намешавад. Умуман, дорандагони типи эмпирикии тафаккур дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикри вақти бисёртар сарф карда, супоришро хато ҳал мекунанд ва ё аз уҳдаи ҳалли масъалаи фикрӣ намебароянд. Хулоса, типи эмпирикии тафаккур имкон намедиҳад, ки масъалаи фикрӣ ба таври бояду шояд ҳал гардад.

Типи назариявии тафаккур, баръакси типи эмпирикӣ, дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои муҳим, алоқамандии ботинии ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода, имкон медиҳад, ки масъалаи фикрӣ тез ва дурусту бехато ҳал карда шавад. Дар тадқиқотҳои В.В. Давидов нишон дода мешавад, ки типи назариявии тафаккур дорои се унсури таркибӣ мебошад: таҳлили назараиявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия. Таҳлили назариявӣ ба он равона шудааст, ки дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ қонуниятҳои ботинии байни ашё ва ҳодисаҳо ошкор гардида, сипас супоришҳои якҷинса тез, дурусту бехато ҳал карда шаванд. Банақшадарорӣ имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаи фикрӣ пайдарпайии амалҳое тартиб дода шаванд, ки ба ҳалли дурусту бехатои супориш оварда расонад. Рефлексия амалӣ намудани худназорат ба ҷараёни фикрии худ мебошад [5,с.199-200].

Мазмуну мундариҷаи унсурҳои тафаккури назариявиро ба инобат гирифта, дар тадқиқотҳои В.В.Давидов ва шогирдони ӯ чунин зинаҳои инкишофи тафаккур муайян карда шудаанд: 1) зинаи эмпирикӣ; 2) зинаи аналитикӣ; 3) зинаи банақшадарорӣ; 4) зинаи рефлексия. Ин зинаҳои инкишофи тафаккур вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим инкишоф меёбанд [5,с.53]. Дар навбати худ, унсурҳои ташаккулёфтаи тафаккури назариявӣ, яъне таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия боиси он мешаванд, ки дар насли наврас намудҳои дигари тафаккур (ба мисли тафаккури математикӣ, физикӣ ва ғайра) ташаккул ёбанд [7,с.56-57]. Дар тадқиқотҳои Р. Атохонов нишон дода шудааст, ки дар ибтидо кӯдакон дорои зинаи эмпирикии тафаккуранд. Сипас, вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим ва фаъолии азхудкунии дониш, маҳорат ва малака дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ зинаи аналитикӣ, дар хонандагони наврас зинаи банақшадарорӣ ва дар хонандагони синну соли калони мактабию донишҷӯён зинаи рефлексия ташаккул меёбад [2,с.28-29].

Ҷараёни инкишофи зинаҳои тафаккурро таҳлил намуда истода, маълум карда шуд, ки агар озмудашаванда дорои зинаи эмпирикӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд. Агар озмудашаванда дорои зинаи аналитикӣ бошад, пас дар ӯ фақат маҳорати амалигардонии унсури таҳлили назариявӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии банақшадарорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд [8,с.83]. Агар озмудашаванда дорои зинаи банақшадарорӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии унсурҳои таҳлили назариявӣ ва банақшадарорӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии рефлексия мавҷуд нест [7,с.52-60]. Монанди ҳамин, агар озмудашаванда дорои зинаи рефлексия бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии унсурҳои таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия ташаккул ёфтааст [6,с.43-49]. Пас тафаккури назариявии ташаккулёфта гуфта, асосан зинаи рефлексиявии инкишофи тафаккур дар назар дошта мешавад, зеро ҳамаи унсурҳои типи назариявии тафаккур (таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия) ба пуррагӣ мавҷуданд.

Дар тадқиқотҳои Давидов В.В., Атохонов Р. ва шогирдони онҳо, ки кӯшиши омӯхтани хусусиятҳои психологии ташаккули ин ё он зинаи инкишофи тафаккур карда мешуд, аз аввал кӯшишҳои сохтани чунин методикаҳое карда мешуд, ки ташаккули зинаи эмпирикии тафаккури озмудашавандаро муайян намоянд. Баъдтар барои аниқтар омӯхтани зинаи эмпирикии тафаккури озмудашаванда, методикаҳое сохта мешуданд, ки дараҷаи ташаккули зинаи аналитикии тафаккури озмудашавандаро зоҳир намоянд. Зеро дар ҳолати баръакс, яъне агар зинаи аналитикии тафаккури озмудашаванда ташаккул наёфта бошанд, пас ӯ дорои танҳо зинаи эмпирикии тафаккур аст.

Монанди ҳамин, ташаккули зинаҳои аналитикӣ, банақшагирӣ ва рефлексияро муайян намуда, дараҷаи инкишофи тафаккури назариявиро меомӯхтанд, зеро дараҷаи баланди инкишофи тафаккури озмудашаванда ин типи назариявии тафаккур мебошанд.

Бо мақсади ошкор намудани алоқамандии равияи шахс ва зинаи инкишофи тафаккур аз методикаҳои ташхисӣ истифода намуда, як гурӯҳи хонандагони синфи 10-уми муассисаи таҳсилоти миёнаи уумиро омӯхтем. Барои ташхиси типи тафаккури «озмудашудагон аз методикаи «Зарб» истифода намуда, зинаи аналитикии типи назариявии тафаккурро ошкор намудан мумкин аст» [1,с.75-76]. Барои ташхиси равияи навҷавонон аз саволномаи Басс Б. истифода бурда шуд [10,с.115-119].

Ҳамин тавр, методикаи ташхиси равияи шахсии Б. Бассро бо хонандагони навҷавон, яъне толибилмони синфи 10 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода карда, чунин натиҷаро ба даст овардем.

Диаграммаи 1.

Аз маводҳои ҷамъовардаамон маълум мешавад, ки аз 25 нафар навҷавонони дар тадқиқот иштирок карда 7 нафараш дорои равияи шахсӣ, 10 нафар дорои равияи ҷамъиятӣ ва 8 нафар дорои равияи корӣ мебошанд. Пас, маълум мешавад, ки дар қисми бештари хонандагони навҷавоне, ки дар ташхис ширкат варзиданд, бештарашон дорои равияи ҷамъиятӣ мебошанд. Ин маълумотҳои бадастовардаи мо ба ҳақиқати объективӣ наздиканд, зеро аксарияти мардуми Тоҷикистон дар ҳаёти ҳаррӯзаашон нишонаҳои равияи ҷамъиятиро зоҳир менамоянд. Албатта, равияи ҷамъиятӣ доштани қисми зиёди пурсидашудагон хуб аст. Аз тарафи дигар, боиси афсӯс аст, ки равияи кории навҷавонони ташхискардаамон нисбатан камтар аст, ин ҳама нишонаи он аст, ки навҷавони пурсидашуда ба масъалаҳои корӣ чандон диққат намедиҳанд. Нишондиҳандаи 7 нафар дорои равияи шахсӣ доштан низ хуб аст.

Дар баробари ин, методикаи ташхиси зинаи аналитикии “Зарб”-ро бо хонандагони навҷавон, яъне толибилмони синфи 10 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода карда чунин натиҷаро ба даст овардем.Аз маводҳои ҷамъовардаамон маълум мешавад, ки аз 25 нафар навҷавонони дар тадқиқот иштирок карда 19 нафараш дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур, 6 нафар дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанд. Пас, маълум мешавад, ки дар қисми бештари хонандагони навҷавоне, ки дар ташхис ширкат варзиданд, бештарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мебошанд.

Диаграммаи 2.

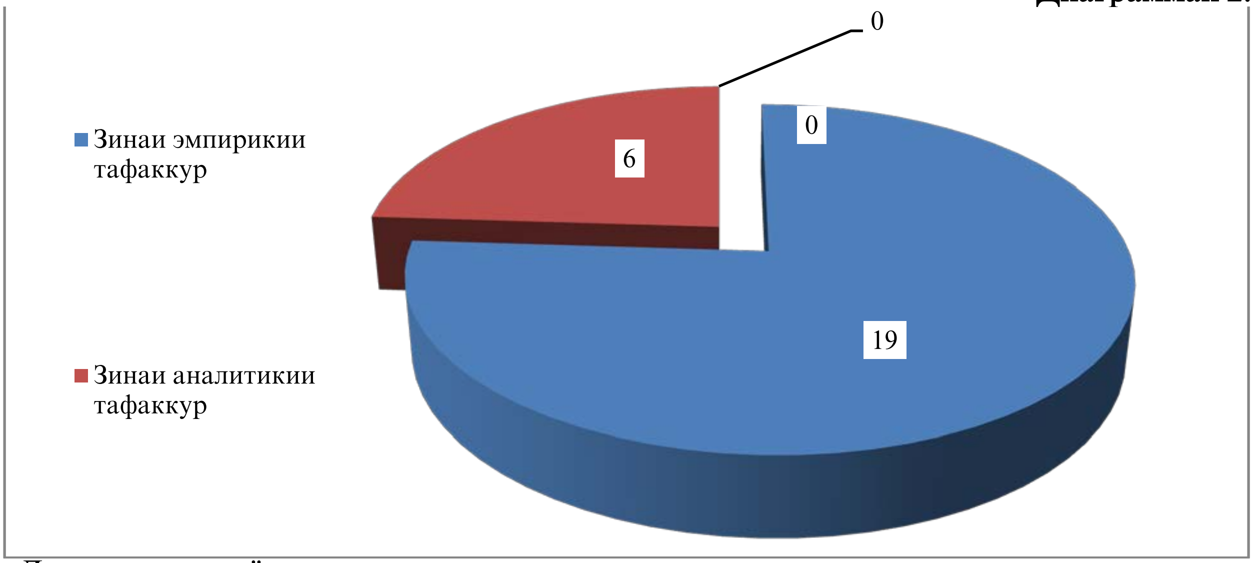

Дар натиҷаи қиёс намудани маълумотҳои ин ду методикаи ташхисии равияи шахс ва зинаи инкишофи тафаккур ошкор кардем, ки:

1) дар 8 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои равияи корӣ мебошанд, 4 нафараш дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанду 4 нафари дигарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мебошанд;

2) дар 7 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои равияи шахсӣ мебошанд, 2 нафараш дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанду 5 нафари дигарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мебошанд;

3) дар 10 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои равияи ҷамъиятӣ мебошанд, ҳамаашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккуранд.

Пас, ин маълумотҳоро таҳлил карда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки озмудашавандаҳои дорои равияи ҷамъиятӣ одатан дорандаи зинаи эмпирикии инкишофи тафаккуранд. Дар баъзе аз озмудашавандаҳое, ки дорои равияи шахсӣ мебошанд, зинаи аналитикии инкишофи тафаккур ташаккул меёбад. Зинаи аналитикии инкишофи тафаккур нисбатан бештар дар озмудашавандаҳое мушоҳида мегардад, ки дорои равияи корӣ ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Н.К. Тафаккур: ташхис ва инкишоф / Н.К. Амонов. - Душанбе, 2014. – 176 с.
2. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / Р. Атаханов /Под научной ред. Действительного члена РАО, профессора В.В. Давыдова. – Москва- Рига, 2000. -208 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений: в 6-ти т. Т.2. / Л.С. Выготский /Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
4. Гегель Г.В. Ф. Сочинения. – М. – Л.: Госиздат, 1929.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
6. Давыдов В.В. Уровень планирования как условие рефлексии // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования / В.В. Давыдов, А.З. Зак. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 43-49.
7. Исаев Е.И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников / Е.И. Исаев // Вопросы психологии. – 1984. - № 2. – С.52-60.
8. Ле Тхи Кхань Кхо. Динамика умственного развития младших школьников в различных условиях обучения: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – М., 1985. – 123 с.
9. Личко А.Е. Паталогии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – Медицина. – М., 1977. - 284 с.
10. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / Под отв. ред. А.Ф. Кудряшова. – Петрозаводск: Изд-во «ПЕТРОКОМ», 1992. – 318 с.
11. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. -М.: АН СССР, 1958. -148 с.

РАВИЯИ ШАХС ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИНКИШОФИ ТАФАККУР

Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки алоқамандии маҳорати баланди фикронии навҷавонону равияи шахсии онҳо зоҳир карда шавад. Маълумотҳои бадастоварда аз он шаҳодат медиҳанд, ки типҳои тафаккур ва равияи шахс бо якдигар дар алоқамандӣ мебошанд ва ба якдигар таъсири муайян мерасонанд. Равияи шахс бештар дар зери таъсири муҳити иҳотакарда ташаккул ёфта истода, аз тафаккури одам, ки протсесси муҳимми маърифатии шахс ба ҳисоб меравад, наметавонад вобастагӣ надошта бошад. Бинобар ин, дар кори мазкур сухан дар бораи равияи шахсӣ, чараёни инкишофи тафаккури навҷавонон ва алоқамандии байни онҳо меравад. Имрӯзҳо суръати баланди тараққиёти илму техника талаб менамояд, ки дар навҷавонони имрӯза маҳорату малакаи баланди фикрронӣ ташаккул дода шавад. Тадқиқотҳои психологон нишон медиҳанд, ки қобилияти баланди фикррони дар навҷавононе мушоҳида мешавад, ки дорои типи назариявии тафаккур мебошанд. Типи назариявии тафаккур худ дорои зинаи аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия аст. Барои ташаккул додани зинаҳои баланди тафаккур, яъне зинаи аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия дар навҷавонон, мебояд мазмун ва мундариҷаи таълимро тағйир диҳем. Дар раванди таълим бояд дар навҷавонон хусусиятҳои инфиродӣ, ба мисли равияи шахс ва тафаккурашон ташаккул ёбанд.

Калидвожаҳо: навҷавонон, қобилияти фикррнонӣ, методикаи ташхисӣ, тафаккур, эмпирикӣ, аналитикӣ, банақшадарорӣ, рефлексия, равияи шахсӣ, равияи корӣ, равияи ҷамъиятӣ.

НАПРАВЛЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ

В данной статье делается попытки выявления взаимосвязи между мышлением и направленностью личности юношей. Полученные факты свидетельствуют о том, что типы мышления и направленность личности взаимосвязаны и влияют друг на друга. Направленность личности формируется под влиянием окружающей среды и связана с мышлением, так как мышление является важнейшим познавательным процесом личности. Соответственно, в данной работе говорится о мышлении, направленности личности и их взаимосвязи у юношей. Эти дни быстрое развитие науки и техники требует от юношей высокого уровня умения и навыков мышления. Психологические исследования показывают, что высокий уровень умения и навыки мышления наблюдаются у юношей, которые имеют теоретический тип мышления. Теоретическое мышления имеет аналитический, планирующий и рефлексирующий уровни. Для формирования высокого уровня теоретического мышления небходимо изменить суть и содержание обучения юношей. В процессе обучения необходимо развивать особенности личности юношей, такие как направленность личности и мышления.

Ключевые слова: юность, умственные способности, диагностические методики, мышления, эмпирический, аналитический, планирующий, рефлексия, личностная направленность, общественная направленность, деловая направленность.

PERSONALITY FOCUS AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THINKING

This article attempts to identify the relationship between thinking and the focus of the young people. Complete facts show that the types of thinking and the focus of personality are interrelated and influence each other. The focus of personality is shaped by the environment and is related to thinking, as thinking is the most important cognitive percussion of personality. Accordingly, this work refers to the thinking, orientation of the person and their relationship in the young peopls. These days the high speed of development of science and technology requires from the young people a high level of skill and thinking skills. Psychological studies show that high skill levels and thinking skills are observed in yunushas who have a theoretical type of thinking. Theoretical thinking has analytical, planning and reflexing levels. In order to form high levels of theoretical thinking it is necessary to change the essence and content of young training. In the learning process, it is necessary to develop the personality features of young men, such as the focus of personality and thinking.

Key words: youth, mental abilities, diagnostic methods, thinking, empirical, analytical, planning, reflection, personal orientation, social orientation, business orientation.

Сведение об авторе: ***Обидёри Шамсулло*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **919-07-63-00**

Information about the author: ***Obidyory Shamsullo*** - Tajik National University, magistor of the Department of Psychology, Faculty of Philosofy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919-07-63-00**

УДК:371. (575.30

ТАЛАБОТ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ҲОЛАТ ВА ХИСЛАТИ ФАРД

Азизова П.У.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ба ҳамагон маълум аст, ки инсон ҷузъе аз табиат буда, ҳаёту фаъолияти вай ба қонунҳои умумии он тобеъ мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба ин, воситаҳои педагогие, ки қабул гардидаанд, бояд ба ҷараёни инкишофи табиии кӯдак ҳамоҳанг бошанд, инкишофи вайро ҳамчун организми зинда барномае идора мекунад, ки тавассути генҳо интиқол мeёбанд. Ба ҷараёни генҳо таъсири муҳите, ки инсон дар он зиндагонӣ мекунад ҳамроҳ мешавад, он вақт ҷараёни иҷтимоишавӣ ба амал мепайвандад. Дар ин ҷараён ҳаёт чун қонеъгардонии талаботи хусусиятҳои фард, ки ниёзи ӯро нисбат ба чизе ё сарчашамаи неруҳои равонӣ ва фаъолнокии инсон инъикос мекунад, гузошта мешавад. Таҳлили таҳқиқот доир ба ин масъала нишон медиҳанд, ки дар таҳияи назарияи талабот Л.И. Божович, Г.Г. Дилегинский, Д.А. Кикнадзе, А.В. Петровский ва дигарон саҳми назаррас гузоштаанд.

Қариб барои ҳамаи муҳаққиқони номбаршуда он чиз умумӣ мебошад, ки талабот ин ҳолати махсуси психикии фард ҳамчун «шиддатнокӣ», «ғайриқаноатмандӣ» – инъикоси ноҳамоҳангӣ дар байни ҳолати дохилӣ ва шароити берунии фаъолияти вай; дар майлу рағбат ва шавқу ҳаваси ӯ мебошад.

Дар асоси талаботи ботинӣ дар ҷараёни фаъолият инсон соҳиби таҷрибаи муайян ва сифат мешавад ва дар ин асос ба таври озодона ва мустақилона ҳаёти худро идора карда, ҳамзамон маҳорати худро барои анҷом додани он инкишоф ва тағйир дода, худро ташаккул медиҳад. Ин лаҳза барои педагогика муҳимтарин ҳисобида мешавад, чунки инсон на танҳо дар асоси барномаи ирсии дар вай гузошташуда, балки таҳти таъсири муҳити атроф ва вобаста ба таҷриба, сифат ва маҳоратҳое, ки ҳамчун худинкишофдиҳӣ дар психикаи вай инкишоф ёфтаанд, рушд меёбад.

Талабот ба худиникшофдиҳӣ чун кӯшиш, манфиат ба инкишофи худ зоҳир мегардад. Шахсият дар ҷараёни қонеъ гардонидани талабот, дар идрок ва худшиносӣ, дар худтасдиққунӣ, худбаёнкунӣ, худмубрамсозӣ, тарбия ва худтарбиякунӣ рушд меёбад [1,с.124]. Дар адабиёти психологӣ-педагогӣ мафҳуми «талабот» асосан ба ҷойи маъноҳои зерин истифода бурда мешавад: ҳамчун объекти муҳити атроф, ки барои ҳаёту фаъолияти муътадили инсон лозим мебошад; ҳамчун ҳолати равоние, ки норасоии чизеро инъикос мекунад; ҳамчун хислатҳои бунёдии шахсият, ки муносибати ӯро нисбат ба олам муайян мекунад, ё ба таври дигар гӯем, талабот ҳамчун объекти ҳолат ва хислат намоён мешавад.

Дар нимаи дуюми қарни XX таснифи анҷомдодаи А. Маслоу маъруфияти зиёде касб карда буд, ки мутобиқи он талабот ба талаботи физиологӣ; амниятӣ; ба ишқ ва фаъолнокии иҷтимоӣ; ба эҳтиромкунӣ ва худэҳтиромкунӣ; ба худмубрамсозӣ ҷудо карда шуда буданд. Ин зинаи талаботи ниҳоӣ ва универсалие мебошад, ки нисбат ба ҳар як шахс истифода бурда мешавад, фақат бо фарқи он ки талабот ба худмубрамсозӣ дар аксари ашхос ҷойи худро ба зинаҳои бисёр сода ва паст додааст. Зинаи баъдӣ фақат он вақт маъно пайдо мекунад, ки қаблан амалӣ карда шавад [2].

Н.К. Чуховский панҷ намуди талаботро ҷудо кардааст, ки инҳо мебошанд: худмуҳофизатӣ, худмуҳофизатии навъ, талаботи маърифатӣ, талаботи маърифатии иртиботӣ, талабот ба маънои зиндагӣ (ҳамчун сатҳи баланди талаботи нигаронидашуда).

Таснифи П. Ф. Симонов, ба назари мо, идеалӣ мебошад, чунки имкон медиҳад, ки ҳамаи талаботи инсонро дар се сатҳи муҳим ҷамъ биоварем: биологӣ, иҷтимоӣ ва идеалӣ. Барои таҳқиқоти мо муҳим он аст, ки муҳаққиқ ҳар як талаботро ба ду навъ ҷудо мекунад – ҳифозат ва инкишоф. Ӯ бо ин кори хеш механизми инкишофи диалектикии талаботи инсонро мекушояд. Масъалаи таснифи талабот то ба ҳол баҳсбарангез аст, аз ин рӯ, «дар илми муосир таснифҳои гуногун истифода бурда мешаванд: аз рӯйи соҳаи фаъолият (талабот ба кор, дарк, муошират, нашъунамо); доир ба объекти талабот – моддӣ, маънавӣ, эстетикӣ, этикӣ ва монанди инҳо; аз рӯйи нақши функсионалӣ – доминатӣ, фаръӣ, марказӣ ва музофотӣ, устувор ва антуативӣ; доир ба субъекти талабот – инфиродӣ, гурӯҳӣ, коллективӣ, иҷтимоӣ» [3,с.519].

Масалан, С.Б. Каверин матритсаи таснифи талаботи худро бо таваҷҷуҳ ба принсипҳои фаъолиятӣ ва доминантӣ бунёд кардааст. Принсипи аввалин дар таснифи вай муқаррарот дар бораи он мебошад, ки инкишофи шахсият дар фаъолият мебошад. Бо такя ба ин барои инкишофи шахсият чор талабот: кор, муошират, дарк, инкишоф барои навъи фаъолият асоснок карда мешаванд. Барои мо принсипи дуюм ҷолиб аст – принсипи афзалияти муаллиф. Ба андешаи ӯ талабот бояд дар шакли зинагӣ, пайдарҳам мутобиқ ба зинаи пухта расидагии иҷтимоии онҳо бояд бунёд карда шаванд. Талаботи нисбатан баланд нисбат ба талаботи пасттар нақши роҳбарикунандаро касб мекунанд, дар сурате ки онҳо ба таври кофӣ муташаккилтар бошанд, дар ғайри ин сурат – мавқеи асосиро мувофиқҳо ишғол мекунанд ва агар онҳо шакли хеле вайроншударо касб кунанд, пас баъзе талаботи сатҳи баланд метавонанд аслан шакл нагиранд.

Муҳаққиқ диққатро ба «як чизи муҳим барои таҷрибаи тарбия – ҳолат» ҷалб мекунад, ки моҳияташ дар он аст, ки талаботи сатҳи якум модарзодӣ мебошанд, «худ ба худ арзи ҳастӣ мекунанд» – хориҷ аз таъсиррасонии махсус – ҳамчун натиҷаи ҷараёни умумӣ шомили соҳаи иҷтимоӣ мебошанд. Талаботи сатҳи олӣ дар ҳаҷми умум на ба ҳар як инсон хос мебошанд ва дар натиҷаи тарбия арзи ҳастӣ мекунанд (ташаккул меёбанд), пуррагӣ ва шиддатнокии онҳо дар бораи сатҳи олии инкишофи шахсият гувоҳӣ медиҳанд» [4,с.124]. Ин ғоя то ба ҳол муҳим аст, ба он хотир ки тағйирёбии як талабот боиси тағйир ёфтани тамоми соҳаҳои талаботи шахсият мегардад. Б.С. Каверин дар ин робита қайд мекунад, ки «равияҳои ба ҳам алоқаманд бо таваҷҷуҳ ба мураккаб шудани талабот афзоянда буда, ба он табдил меёбанд, ки дохили якдигар мешаванд, то ба он андоза, ки дохили якдигар шуда, ба як чизи воҳид табдил меёбанд, яъне – талаботи эҷодкорӣ, талабот ба кори эҷодӣ, ки дар худ тамоми сатҳи олии талаботи шахсиятро ҷамъ намудаанд, мубаддал мешаванд» [4,с.127].

Маълум аст, ки дар ҳаёти ҳамарӯза ҳамеша вақт, қувва, имконот ва маҳоратҳо маҳдуд мебошанд, аз ин рӯ, аз он ки барои қонеъ гардонидани кадом талабот онҳо равона карда шудаанд, ба сатҳи инкишофи шахсият вобастагӣ дорад: агар талаботи олӣ шакл нагирифта бошанд, ҷойи онҳоро талаботи пасттар ишғол мекунанд. Ин бисёр муҳим аст, ки дар ҷараёни тарбия, масалан агар талаботи маънавӣ шакл нагирифта бошад, муоширати хонанда метавонад аз назари иҷтимоӣ ғайримуносиб бошад, метавонад ба муоширати виртуалии воқеият тағйир дода шуда бошад, ки баробар ба марги талабот ба муошират мебошад, ки ин навъи муошират гузариш ба зинаи нисбатан пасти муошират мебошад. Дар ин масъала Л.И. Божович қайд мекунад, ки «ҳалқаи марказӣ дар ташаккули шахсият инкишофи соҳаи водоркунандаи инсон, талаботи вай, хоҳиш, кӯшиш, ниятҳояш мебошанд» [5,с.63].

Донишмандони зерин -Б.Т. Лихачев, К. Левин, А.Н. Леонтев, Е.П. Илин, Л.Н. Коган, Г.А. Сукерман ва дигарон таҳқиқоти худро ба ин хели талабот бахшидаанд. Онҳо асосан дар бораи масъалаҳои таносуби биологӣ, модарзодӣ ва иҷтимоии талабот, дар бораи имкониятҳои инкишофи онҳо, иқтидорӣ тарбия баҳсу мунозира кардаанд.

Дар ин робита Б.Т. Лихачев менависад, ки талабот аввал дар соҳаи биологӣ дар шакли ғаризаҳо, сипас дар психика, эҳсос ва ирода зоҳир шуда, тадриҷан дар соҳаи маънавии шахсият пухта расида, дар ангезаҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ ва фаъолияту рафтори он зоҳир мегарданд [6,с.85]. Мутобиқ ба андешаҳои Г.А. Сукерман, «ҷараёни худинкишофдиҳӣ ҳамзамон бо ҳаёт оғоз мегардад, аммо инсон солҳои тӯлонӣ – ба қудрат тамоми зиндагӣ – субъекти вай шуда наметавонад – оне, ки ташаббускор ва ҳидояткунандаи ин ҷараён аст» [7,с.62].

Талабот намунаҳои ҳаёту фаъолиятро барномарезӣ мекунанд, инсонро ба паст кардани шароити маишиаш, бунёд намудани шаклҳои нави зиндагӣ водор мекунанд, чунки онҳо ба оянда нигаронида шудаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки ба шарофати ҳамешагии худ нисбатан меъёрҳои муҳимми инкишофи шахсият буда, барномаи ин инкишофро пеш мебаранд. А.С. Макаренко дар ин робита навишта буд: «Маънои амиқтарини кори тарбиявӣ дар интихоби талаботи инсон мебошад» [8,с.43].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки талаботи олӣ дорои хусусияти вижа мебошанд, бахусус он ки ҳамаи талаботи боқимондаро ташкил карда, рафторро ба хотири инкишофи шахсияти хонандагони синфҳои болоӣ хислати прогрессивӣ дода, фаъолияти онҳоро ба он равона мекунад ва ҷузъи ҷудонашавандаи компоненти худинкишофдиҳӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар ҷараёни тарбия бояд чунин шароите бунёд намоем, ки онҳо ба ташаккули талаботи олӣ дар ягонагии интегративӣ ҳамчун талабот ба худинкишофдиҳии хонандагон мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ

1. Азизова П.У. Талабот ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи худинкишофдиҳии шахсияти хонандагони синфҳои болоӣ / П.У. Азизова //Маводи конференсияи илмӣ-назариявии вилоятӣ дар мавзӯи «Занон ва рушди илми муосир». –Бохтар, 2019. -С.123-126.
2. Маслоу А.Г. Новые рубежи человеческой природы /А.Г. Маслоу. – М.: Смысль, 1994. – 480 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, -1983. – 840 с.
4. Каверин С.Б. О психологической классификации потребностей / С.Б. Каверин // Вопросы психологии. – 1987. - №5. – С.121-129.
5. Божович Л.И. Психологические закономерности в формировании личности в онтогенезе /Л.И. Божович //Вопросы психологии. – 1976. - №6. – С. 15-19.
6. Лихачев Б.Т. Педагогика: курс лекций / Б.Т. Лихачев. – М.: Прометей, 1996. – 462 с.
7. Цукерман Г.А. Психология саморазвития /Г.А. Цукерман, Б.М. Мастеров. – М.: Интерпракс, 1995. – 288 с.
8. Макаренко А.С. Собрание сочинений в 7-и т. Т.4. Книга для родителей / А.С. Макаренко. – М.: Изд-во АПН РСФС, 1957. – 552 с.

ТАЛАБОТ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ҲОЛАТ ВА ХИСЛАТИ ФАРД

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар илми педагогика талаботро ҳамчун ҳолат ва хислати фард дар худиникшофдиҳӣ муҳимтарин масъала ҳисобидааст, зеро ки инсон на танҳо дар асоси барномаи ирсии дар вай мавҷудбуда, балки таҳти таъсири муҳити атроф ва вобаста ба таҷриба, сифат ва маҳоратҳое, ки ҳамчун худинкишофдиҳӣ дар психикаи вай инкишоф ёфтаанд, рушд меёбад. Муҳаққиқ ба адабиёти психологӣ-педагогӣ рӯ оварда, мафҳуми талаботро ҳамчун объекти муҳити атроф, ки барои ҳаёту фаъолияти инсон лозим мебошад, ҳамчун ҳолати равоние, ки муносибати ӯро нисбат ба олам муайян мекунад ё ба таври дигар, ҳамчун объекти ҳолат ва хислат нишон додааст.

Калидвожаҳо: педагогика, тарбия, худинкишофдиҳӣ, талабот, шахсият, рушд, маҳорат, сифат, психика, илми муосир, таъсири муҳит.

ЗАПРОС КАК ОБЪЕКТ СОСТОЯНИЯ И ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА

В данной статье автор приводит свое мнение о том, что в педагогической науке запрос рассматривается как состояние и характер человека в саморазвитии, так как человек развивается не только на основе своей наследственной программы, но также и под воздействием окружающей среды и в зависимости от практики, качества и умений, которые возложены в его психике. Автор обращаясь к психолого-педагогической литературе, показывает понятие запроса как объекта окружающей среды, который нужен для жизни и деятельности человека и как психическое состяние определяет его отношение к миру.

Ключевые слова: педагогика, воспитание, саморазвитие, запрос, личность, развитие, умения, качество, современная наука, влияние окружающей среды.

REQUEST AS AN OBJECT OF STATE AND CHARACTER OF A HUMAN

In this article, the author gives his opinion that in pedagogical science the request is considered as the state and character of a person in self-development, since a person develops not only on the basis of his hereditary program, but also under the influence of the environment and depending on practice, quality and skills that are vested in his psyche. The author, referring to the psychological and pedagogical literature, shows the concept of query as an object of the environment, which is necessary for human life and activity and how a mental state determines his attitude to the world.

Keywords: pedagogy, education, self-development, request, personality, development, skills, quality, modern science, environmental impact.

Сведения об авторе: ***Азизозва Парвина Убайдуллоевна*** - Бохтарский государственный университет им.Н.Хусрава, преподаватель кафедры педагогики и психологии. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни 67. Телефон: **911-05.-67-05**

Information about the author: ***Azizozva Parvina Ubaidulloevna*** - Bohtar State University named after N. Khusrava, teacher of the Department of Pedagogy and Psychology. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bohtar, Aini Street 67. Phone: **911-05.-67-05**

УДК:37.0 (575.3)

МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАЪЛИМӢ АЗ РӮЙИ УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ

Абдуллоева Н.С.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров

Барои ташкил ва гузаронидани дилхоҳ машғулият ва ё фаъолият таҳия ва амалигардонии барномаҳои ҷолиб, мушаххас ва стратегӣ бояд омода кунем. Ҳар як фаъолият пеш аз оғоз зинаҳои гуногуни таҳиягардиро бо роҳу усулҳои беҳтарин мегузарад, то таҳкурсии устувор ва мувофиқи мақсад барпо намояд. Дар ҳамин асно, барои бомуваффақият амалӣ гардондани дилхоҳ машғулият барномарезии он зарур аст. Машғулиятҳои бо усулҳои интерактивии таълим гузаронидашаванда бошад, дастурҳои (модулҳои) махсуси кориро талаб мекунанд, то ҳар як қадами татбиқи чорабиниҳои банақшагирифташуда, маълумот ва иттилооти омодагашта ба таври возеҳ ва равшан, ҳамчунин ҷолибу дақиқ ба кӯдакон расонида шавад. Масалан, вақт ва давомнокии машғулият, мавзӯъҳои машғулият, кори гурӯҳӣ, ташкили бозӣ дар нақшҳо ва ғайра [10,с.51]. Ҳоло якчанд дастурҳои фаъолият оид ба ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои омӯзишӣ бо усули интерактивии таълим аз рӯйи принсипи "Ҳамсол бо ҳамсол", ки барои ҳама гуна синну сол барои кор ва баланд бардоштани сатҳи дарккунӣ ва ташаккули малакаҳо тавсия гаштааст дарҷ мегардад [5,с.51]. Дастурҳои мазкур бо назардошти ташаккул ва инкишофи фаъолияти зеҳнию маърифатии кӯдакон, инкишофи малакаҳои муносибат, сарварию идоравии онҳо ва мутобиқ гардонидани онҳо ба тазодҳои ҷомеаи муосир таҳия гаштааст.

Боварии комил дорем, ки мавриди ташкили машғулиятҳо, чорабиниҳои омӯзишӣ аз рӯйи дастурҳои зерин бурдбориҳо ва муваффақиятҳои бепоёнро дар фаъолияти кор бо кӯдакон ноил мегардонад. Дастурҳои зерин фаъолияти намунавӣ буда, бо назардошти таҷриба ва аҳаммиятнокии онҳо нисбат ба насли ҷавон таҳия гаштаанд. Тартиби гузаронидани машғулиятҳо бо қадамҳои махсус муқарраргашта муайян гаштаанд, ҳамчунин усулҳои амалигардонии ҳар як қадами машғулият низ дар қавсайн нишон дода шудааст.

Маълумот дар бораи тартиби истифодабарии усулҳои таълимӣ дар шароити муносибати коммуникативии таълими забони хориҷӣ ба шахсияти кӯдакон нигаронида мешавад. Акнун мавзӯъ хушку холӣ баён карда намешавад, балки он ба муоширати зиндаи байни кӯдакон табдил меёбад, ки дар он андешаҳои кӯдакон, шавқу ҳавас, ҳиссиёту хоҳишҳои худро ошкоро баён карда метавонанд. Вазифаҳои асосии мураббӣ: муносибати эҳтиромона ба кӯдакон, муҳайё кардани муҳити солими психологӣ, хайрхоҳӣ нисбат ба шогирдон, барҳам додани нобоварӣ, дудилагӣ ва шармгинии кӯдакон ҳангоми баёни фикри худ, парвариши боваринокӣ дар кӯдакон, бартараф кардани тарсу ҳароси шогирдон аз тарзи баёни фикр ва мустақилона ифода кардани он ва монанди инҳо. Бигузор, ҳангоми баёни фикри худ кӯдакон озодона сухан кунанд. Дар ҷараёни нутқ ислоҳ кардани ғалатҳои талаффузу хатогиҳои ҷумлабандии кӯдакон, агар фаҳмиши нутқро халалдор насозад, тавсия дода намешавад. Барои ислоҳи хатогиҳо вақти алоҳида ҷудо карда мешавад.

Таълими коммуникативӣ бо усули интерактивӣ дар инкишофи ҳар чор навъи фаъолият як низоми муайяни ҳамгироӣ пеш меорад: шунавоӣ, гуфтор, хониш ва хат. Аз ин

рӯ, матни интихобшаванда боядвобаста ба хусусиятҳои муошират ва гуфтугӯи байни кӯдакон мураттаб шавад [5,с.58]. Таълими коммуникативӣ ташкили омӯзиши забонро ҳамчун қолаби (модели) раванди муошират дар назар дорад. Он дар шаклҳои диалог, полилог, кори дунафара, муҳовара, кори гурӯҳӣ, вазъиятҳои нутқӣ, ташкили бозиҳо (бозиҳои касбӣ, нақшофарӣ) ташкил карда мешавад. Аз ин рӯ, онро ба гурӯҳи методҳои омехта дохил мекунанд.

Методи коммуникативии таълим ба методи бевосита шабоҳат дорад, чунки он ба тариқи амалӣ омӯхтани забонро талаб карда, шарҳ додани онро қариб истифода намекунад. Ҳамзамон, ба принсипи бошуурона такя мекунад, вале инкишофи фаъолияти нутқро вазифаи аввалиндараҷа медонад. Масалан, ба омӯзиши дуруст аз ҷиҳати сарфӣ баён кардани андешаи кӯдакон диққати асосӣ намедиҳанд, чунки грамматика дар ин метод, барои инкишофи нутқ хизмат мекунад. Қабл аз он ки ин метод маъмул гашт, мо дар илми методика такя ба ин принсипро тарғиб менамудем, ки онро принсипи тамоили коммуникативӣ доштани таълими забон мегӯянд. Ин принсип яке аз принсипҳои асосии фанни методикаи таълими забон маҳсуб меёбад.

Талаботи ин принсип ба моҳияти методи коммуникативии таълим хеле шабоҳат дорад. Ин принсип огоҳ менамояд, ки дар раванди таълим машқҳои нутқӣ бояд сербор бошанд, вагарна мо ҳосил кардани инкишофи нутқи шифоҳӣ-гуфтугӯиро фаромӯш мекунем. Як воситаи муҳимми фаъолияти иртиботӣ (коммуникатсия) ин тавассути омӯхтани фарҳанги кишвар ба роҳ мондани раванди таълим мебошад. Аз ин лиҳоз методи коммуникативӣ ба таълими адабиёт, таърих, ҷуғрофия, урфу одатҳо, санаҳои таърихӣ эътибори хосса медиҳад [5,с.60].

Мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки ҳанӯз аз марҳилаи аввал, дар гурӯҳҳои хурди томактабӣ методи коммуникативии таълимро ҷорӣ намудан мумкин аст. Бино ба назари пайравони ин метод, барои кӯдакони синни 6-сола аз малакаи навишту хониш дида, нутқи шифоҳӣ осонтар аст. Аз ин лиҳоз, пеш аз ҳама, малакаи шунавоӣ ва гуфторро бояд ҳосил кард, ки ин ҳам кӯдакро ҳавасманд мегардонад ва ҳам омӯзиши забонро барои вай шавқовар мегардонад. Омӯхтани хат ва хониш барои кӯдаки хурдсол заҳматталаб аст, барои вай бештар вақт ҷудо кардан лозим ва ин малакаҳоро дар заминаи нутқи шифоҳӣ инкишоф додан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар амалӣ намудани методи коммуникативӣ дар таълими забон шартҳои зайлро бояд ба эътибор гирифт: «Ҳангоми баёни мавзӯъ, пешниҳоди калимаи нав, намунаи нутқӣ, бо тамоми функсияаш ворид бояд кард, ки кӯдакон онро дар муошират бинанд». Мисол, предмет ё ашёро ном гирифтед, бояд дар бораи ранг, ҳаҷм, миқдор, ҷойи предмет низ бояд маълумот дод, то ки кӯдакон аз ибтидо истифодаи калимаро дар муошират фаҳманд ва худ истифода кунанд [8,с.80]. Ҳангоми такрор бояд машқҳо бештар тамоили коммуникативӣ дошта бошанд ва вобаста ба ҷараёни муошират шароитҳои воқеӣ супоришҳо дода шаванд. Зарур аст, ки дар ҷараёни муошират ҳар як кӯдак фаъолона ширкат варзад [2,с.128].

Хулоса, аҳаммияти дастурҳои намунавӣ дар он аст, ки тартиби гузаронидани машғулиятҳо бо қадамҳои махсус муқарраргашта муайян мегардад. Маълумот дар бораи тартиби истифодабарии усулҳои таълимӣ дар шароити муносибати коммуникативии таълими забон ба шахсияти кӯдакон нигаронида мешавад, таълим ба шахсияти кӯдак рӯ меоварад. Акнун мавзӯъ хушку холӣ баён карда намешавад, балки он ба муошират зиндаи байни шогирдон табдил меёбад, ки дар он кӯдак фикр, шавқу ҳавас, ҳиссиёту хоҳишҳои худро ошкоро баён карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. Монография / В.А. Артемов. -М., 1969. -314 с.
2. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. Монография / Б.В. Беляев. -М.,1965.-413 с.
3. Божович Л.И. Психическое развитие школьника и его воспитание. Монография / Л.И. Божович, Л.С. Славина. -М.: Знамя, 1979. -96 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. I. Лексикология, фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологии мактабҳои олӣ. –Душанбе: Ирфон, 1973. -254 с.
5. Исенина Е.И. Механизм речевого слуха в обучении восприятию иностранной речи / Е.И. Исенина //Иностранные языки в школе. -1975. - №2. -148с.
6. Лутфуллоев М. Дидактикаи муосир. Монография / М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2001. -209 с.
7. Миралиев Қ. Нақши усулҳои интерактивии таълим дар ташаккул ва рушди ҳаёти ҷавонон /Монография /Қ.Миралиев. –Душанбе,2005. -66 с.
8. Пассов Е.И. Условия речевые упражнения для формирования грамматических и фонетических навыков. Монография / Е.И. Пассов. -М., 1978.-300 с.
9. Сайфуллоев Х.Ғ. Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон дар татбиқи усулҳои интерактивӣ. Китоби дарсӣ / Х.Ғ. Сайфуллоев. –Душанбе, 2014.-19с.
10. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения. Учебник для педагогических вузов / Н.Д. Гальскова. -М.: Аркти, 2003. -192 с.
11. Консепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Санаи қабул: 25.01.2017, №28 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мориф” // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2004. -№5. -Мод.345; -2005. -№12. -Мод. 655; - 2006. -№12. -Мод. 546. -2008. -№6. -Мод. 465; -2009. -№3. -Мод.81; -№ 5. -Мод.336; -№7-8. -Мод. 500; Қонуни ҶТ аз 25.03.11с. №709).

МАШҒУЛИЯТҲОИ ТАЪЛИМӢ АЗ РӮЙИ УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ

Барои ташкил ва гузаронидани дилхоҳ машғулият ва ё фаъолият таҳия ва амалигардонии барномаҳои ҷолиб, мушаххас ва стратегӣ бояд омода кунем. Ҳар як фаъолият пеш аз оғоз зинаҳои гуногуни таҳиягардиро бо роҳу усулҳои беҳтарин мегузарад, то таҳкурсии устувор ва мувофиқи мақсад барпо намояд. Дар ҳамин асно, барои бомуваффақият амалӣ гардондани дилхоҳ машғулият барномарезии он зарур аст. Машғулиятҳои бо усулҳои интерактивии таълим гузаронидашаванда бошад, дастурҳои (модулҳои) махсуси кориро талаб мекунанд, то ҳар як қадами татбиқи чорабиниҳои банақшагирифташуда, маълумот ва иттилооти омодагашта ба таври возеҳ ва равшан, ҳамчунин ҷолибу дақиқ ба кӯдакон расонида шавад. Боварии комил дорем, ки мавриди ташкили машғулиятҳо, чорабиниҳои омӯзишӣ аз рӯйи дастурҳои зерин бурдбориҳо ва муваффақиятҳои бепоёнро дар фаъолияти кор бо кӯдакон ноил мегардонад. Дастурҳои зерин фаъолияти намунавӣ буда, бо назардошти таҷриба ва аҳаммиятнокии онҳо нисбат ба насли ҷавон таҳия гаштаанд. Тартиби гузаронидани машғулиятҳо бо қадамҳои махсус муқарраргашта муайян гаштаанд, ҳамчунин усулҳои амалигардонии ҳар як қадами машғулият низ дар қавсайн нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: машғулиятҳои таълимӣ, усулҳои интерактивии таълим, аҳаммияти дастурҳои намунавӣ, чорабиниҳои омӯзишӣ, воситаҳои такмили тайёрии касбӣ, раванди таълим.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА ЗАНЯТИЯХ

Интерактивные методы обучения являются одним из важнейших средств совершенствования профессиональной подготовки. Использование интерактивных методов является самым эффективным путем обучения, который способствует оптимальному усвоению нового и закреплению старого материала. Учащимся легче вникать, понимать и запоминать то, что они смогли изучить, если они станут субъектами учебного процесса. Методические разработки по любой дисциплине обязательно должны включать в себя интерактивные методы обучения. Учебный процесс, опирающийся на использование интерактивных методов обучения, организуется с учетом включенности в процесс познания всех учащихся. Совместная деятельность означает, что каждый вносит свой особый индивидуальный вклад, в ходе работы идет обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Организуются индивидуальная, парная и групповая работа, используется проектная работа, ролевые игры, осуществляется работа с документами и различными источниками информации. Интерактивные методы основаны на принципах взаимодействия, активности обучаемых, опоре на групповой опыт, обязательной обратной связи.

Ключевые слова: интерактивные методы обучения, учебные занятия, значение примерных инструкций, учебные мероприятия, средств совершенствования профессиональной подготовки, процесс обучения.

APPLICATION OF INTERACTIVE TEACHING METHODS IN LESSONS

Interactive teaching methods are one of the most important means of improving vocational training. Using interactive methods is the most effective way of learning, which contributes to the optimal assimilation of new and consolidation of old material. It is easier for students to delve into, understand, and remember what they were able to learn if they became subjects of the learning process. Methodological developments in any discipline must necessarily include interactive teaching methods. The educational process, based on the use of interactive teaching methods, is organized taking into account the inclusion of all students in the cognitive process. Joint activity means that everyone makes his own special individual contribution, in the course of work there is an exchange of knowledge, ideas, ways of activity. Individual, pair and group work is organized, project work, role-playing games are used, work is done with documents and various sources of information. Interactive methods are based on the principles of interaction, student activity, reliance on group experience, and mandatory feedback.

Key words: interactive teaching methods, training sessions, the value of sample instructions, training activities, training improvement tools, the learning process.

Сведения об авторе: ***Абдуллоева Н.С.*** **–** Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики. Адрес:735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова 1

Information about the author: ***Abdulloeva N.S.*** - Khujand State University named after B. Gafurov, applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1

УДК: 372.3/.4

МУДИРИЯТИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИИ ТОМАКТАБӢ ВА РУШДУ ТАКМИЛИ ОН ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР

Каримова М.С.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ҳар як шахс дар ҳаёти худ аз марҳилаҳои рушд мегузарад. Таҳсилот ба шахс кумак мекунад, ки аз ҳамаи сатҳу дараҷаҳо гузарад. Тамоми низоми таҳсилоту маориф робитаи марҳилаҳои рушди инсонҳоро аз кӯдакони синни томактабӣ то калонсолон фаро мегирад. Тибқи ин марҳилаҳо, як низоме сохта мешавад, ки мувофиқи синну сол ба баъзе муассисаҳои таълимӣ тақсим карда мешавад. Чунин воҳидро типологияи муассисаҳои таълимӣ меноманд. Кӯдак қисми зиёди айёми хурдию туфулияти худро ҳамчун муҳассилу тарбиятгир ва донишҷӯ мегузаронад. Вай аз таҷрибаи муҳити дӯстона ва эътимоднок,

эҳтироми ҳуқуқ ва шаъну шарафи инсон ё таҷрибаи таҳсил дар муҳити бехавфу оромӣ бархӯрдор гашта, аз бисёр ҷиҳатҳо муваффақияти ӯ дар ҷомеа ба ҳамин марҳилаҳо вобаста аст. Дар айни замон, таҳсилоти муосири томактабӣ доираи васеи паҳлуҳоро барои рушди гуногунҷанбаи кӯдакон пешбинӣ мекунад. Кӯдаке, ки ҳанӯз дар марҳилаи аввали низоми таълимӣ ба ҷаҳон одат накардааст, ба аввалин муассисаи таълимии худ - парваришгоҳ, хурдсолони томактабӣ, кӯдакистон ва ғайра дохил мешавад. Моҳияти ин мавзӯъ бо он вобаста аст, ки тарбияи ҳамаҷонибаи комил ва рушду такмили кӯдакони то синни 7-сола бо низоми таълиму тарбияи томактабӣ таъмин карда мешавад. Пас аз таҳлили ҳолати таҳсилоти томактабӣ дар мисоли қаламрави шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон дар охири соли 2019, шуъба ва раёсатҳои маориф, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии иҷроия як қатор мушкилотро муайян карданд: таълими томактабӣ дар кишвари мо то давраи пешин хеле муваффақ буд. Пас аз ин, бо сабаби ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997), бисёр муассисаҳои томактабӣ баста шуданд ва биноҳои онҳо фурӯхта шуданд ё ба дигар муассисаҳои маҳаллӣ дода шуданд. Баъдтар, вазъи таваллуд ба эътидол омад ва ба зудӣ боғчаҳои кӯдакон кифоят намекардагӣ ҳам шуданд.

Барои рафъи ҳамаи ин мушкилот ислоҳоти амиқи ин низом зарурати воқеӣ шуда монд, ки бояд саривақт ва пайдарпай гузаронида шавад. Мушкилоти маблағгузорӣ иборатанд аз: таҷҳизоти нокифояи кӯдакистонҳо, фарсудагии заминаи моддию техникӣ, мавҷуд набудани сатҳи зарурии заминаи таълимию методӣ дар баъзе муассисаҳои томактабӣ, набудани компютерҳо ва пайвастшавӣ дар қисме аз кӯдакистонҳо.

Дар баъзе кӯдакистонҳо маблағгузории асосӣ аз ҳисоби волидон сурат мегирифт, ки ин низ яке аз проблемаҳои таълими томактабӣ буд. Мушкилот бо ҳайати омӯзгорон: бояд зикр кард, ки ҷадвалҳои нави кадрҳо бо маҳдудиятҳое, ки сохторҳои молиявӣ муқаррар карда буданд, вазъро нигаронкунанда карда буд. Илова бар ин, дар ҷадвалҳои штатии шуъбаҳои маориф ҷойгоҳи мутахассисон ва методистҳо оид ба масъалаҳои таълими томактабӣ мавҷуд набуд. Вазифаҳои кормандони номбаршударо мутахассисони дигар ё методистони бидуни таҳсилоти касбӣ иҷро мекарданд. Меъёрҳои касбии омӯзгор дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ бояд тағйир дода шаванд. Низоми таълим, ки самти фаъолияташ таҳсилоти томактабӣ мебошад, ба сифати таълиму тарбияи томактабӣ мустақиман таъсир мерасонад. Пас аз таҳияи меъёрҳои нав ин мушкилоти таълими томактабӣ ҳаллу фасл карда мешаванд. Шабакаи муассисаҳои таълимии томактабӣ ба ниёзҳои волидони кӯдакони синни томактабӣ комилан ҷавобгӯ набуданд, зеро гурӯҳҳо дар муассисаҳои томактабӣ аз ҳад зиёд буданд. Мушкилоти таҳсилоти томактабӣ бо нарасидани ҷойҳо аз ҷониби аксари коршиносон ҳамчун мубрамтарин баррасӣ карда мешаванд.

Кӯдакистонҳо ҳоло хеле зиёд шудаанд, аксарияти онҳо навбатҳо доранд, баъзе кӯдакон барои ба боғча рафтан имконият надоранд. Дар айни замон рафтан ба кӯдакистон омили муҳимми иҷтимоишавии кӯдак ба ҳисоб меравад ва таҳсилоти томактабӣ бояд шумораи ҳадди имконпазири кӯдаконро фаро гирад. Бо сабаби аз ҳад зиёд будани гурӯҳҳо дар кӯдакистонҳо, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ба меъёрҳои зарурии педагогӣ, моддӣ, техникӣ ва санитарӣ пурра ҷавобгӯ буда наметавонанд. Проблемаи сифати таълими томактабӣ дар солҳои охир на танҳо аҳаммият, балки мубрамият ҳам пайдо кард. Дар шароити муосири ислоҳоти соҳаи маориф, таҳсилоти томактабӣ низоми кушода ва рушдкунанда мебошад. Натиҷаи асосии фаъолияти он бояд ҳамкории муваффақона бо ҷомеа бошад, ки дарку фаҳми дурусти он барои муассисаи таълимии томактабӣ воситаи пурқуввати иҷтимоигардонии шахс мебошад.

Чуноне муҳаққиқи тоҷик, профессор Иззатова М.И. зикр мекунад, «ташаккул ва рушди муассисаҳои таълимии томактабӣ дар Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ташкили Давлати Шӯравӣ бо тамоюлҳои умумии хусусияти иҷтимоию сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ, рушди илми педагогика ва мантиқи дохилии назария ва амалияи таълими томактабӣ вобаста буд» [3,с.6].

Зарурати ислоҳ ва ҷорисозӣ бо мақсади зиёд кардани шумораи кӯдакони аз 1 то 6-сола, ки хизматрасониҳои таълимии томактабӣ мегиранд, барномаҳои мақсадноки миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллиро таҳти уновни «Рушди низоми таҳсилоти томактабӣ» ва «Рушди зерсохторҳои ҷамъиятии маҳаллӣ»-ро бо маблағгузориҳои муайян талаб мекунад [1]. Ҳамчунин аз нав дида баромадани мазмуну мухтаво ва мундариҷаи таълим дар кӯдакистонҳо, таҳия ва татбиқи усулҳои нав ва технологияҳои педагогӣ низ зарурати воқеӣ гаштааст. Мониторинги дархостҳои падару модарон дар соҳаи таълим ва тарбия нишон медиҳад, ки волидон дар бораи шаклҳои ҳамкорӣ байни кӯдакистонҳо ва оила ба қадри кофӣ огоҳ нестанд ва то ҳадди имкон дар корҳои муштарак иштирок мекунанд.

Шаклҳои муфидтарини ҳамкорӣ аз нуқтаи назари волидон инҳоянд: машварати инфиродӣ ва кумак ба оила, семинарҳо ва машғулиятҳои амалӣ, вохӯрию мулоқотҳои падару модарон зимни намоиши кушоди чорабиниҳо, тадбирҳои муштараки машқу тамринӣ ва бозиҳо бо ширкати волидайн. Дар ҷараёни ҳамкорӣ, тақрибан аксарияти

волидайн мехоҳанд маҳорати худро оид ба донишу маълумотҳо дар бораи фарзандашон баланд бардоранд: аксаран мехоҳанд дар бораи шеваю роҳҳои тарбияи фарзанд дар оила маълумоти бештар гиранд; зиёдтар аз нисфи онҳо ба такмили малакаҳои худ дар соҳаи омӯзиши шахсияти кӯдак ва амалияи тарбияи оилавӣ манфиатдоранд. Илова ба боғчаҳои маҳаллӣ, форматҳои ғайридавлатӣ низ мавҷуданд - кӯдакистонҳои хусусӣ ва хонаводагӣ.

Яке аз шартҳои муҳим барои идоракунию мудирияти самарабахши кӯдакистонҳо дар айни замон, фаъолиятҳоеро, ки ба ташкили кори муштараки ҳамаи иштирокчиёни он ҷиҳати афзоиши сифати раванди омӯзишу парвариш ва амалҳои мутобиқгардонии муассисаҳои томактабӣ ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудаанд, баррасӣ менамоем [5]. Мувофиқи ин, дар таҷрибаи кору фаъолияти муассисаҳои томактабӣ ғояҳои идоракунию мудирияти педагогӣ, ки маҷмӯи принсипҳо, воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои идоракунии раванди педагогиро ҷиҳати қонеъ кардани ниёзҳои хонандагон ва волидони онҳо фаро мегиранд, ҷорӣ карда мешаванд.

Таҳлили самтҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти кӯдакистонҳо дар динамикаю ҷараёни рушд мувофиқи мурочиатҳои хаттию таҳлилӣ бояд гузаронида шавад. Вазифаи банақшагирӣ ба равиши низомнок асос ёфтааст. Ҳамасола дар асоси таҳлили кори муассисаи таълимии томактабӣ дар давраҳои муайян бояд нақшаи кории солонаи муассиса таҳия карда шавад, ки тамоми паҳлҳои корҳои тарбиявии муассисаҳои томактабиро фаро гирад ва пайвастагию пайдарҳамии онро таъмин кунад.

Таҳсилоти томактабӣ як ҷузъи таркибии ҳатмии низоми давомдори таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Низоми томактабӣ дорои системаи идорашаванда ва идоракунанда аст. Системаи идоракунию мудирияти сифати таҳсилоти томактабӣ мавҷудияти амсилаи (модели) идеалии чунин таълим ва муайян кардани сохтори муносибу мувофиқи идоракунии чунин амсила (модел)-ро пешбинӣ мекунад. Фаъолияти дурусти идорию мудирияти роҳбар ба фаъол гардидани неруи касбии омӯзгорон мусоидат намуда, дар иҷрои вазифаҳои дар назди муассисаи томактабӣ буда мусоидат карда метавонад.

Имрӯз ҳадафҳои таълими томактабӣ аз рушди панҷ зарфияту нер ва тавонмандии асосии шахс иборат аст: маърифатӣ, муоширатӣ (иртиботӣ), эстетикӣ (санъатӣ), арзишӣ (ахлоқӣ) ва ҷисмонӣ. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ (шаҳр, ноҳия) бояд шароити муайяни ташкилию педагогиро фароҳам оваранд.

АДАБИЁТ

1. Бурд М.А.Влияние методов семейного воспитания на познавательное и социальное развитие детей 5-7 лет: автореф.канд.пед.наук /М.А.Бурд. -М., 2011. -26 с.
2. Волкова В.А. Создание системы мониторинга как средства управления /В.А.Волкова //Управление дошкольным образовательным учреждением. -2014. -№ 3. -С.43-47.
3. Иззатова М.И. Становление и развитие дошкольных образовательных учреждений в Таджикистане (1924-2004 гг): автореф. докт.пед.наук /М.И.Иззатова. -Душанбе, 2014. -48 с.
4. Колодяжная Т.П. Управление современным дошкольным образовательным учреждением: практическое пособие для руководителей ДОУ, студентов пед. учеб. заведений, слушателей ИПК Часть 2/Т.П.Колодяжная. -Ростов-н/Д.: Изд-во Учитель, 2012. -224 с.
5. Рыбалова И.А. Мониторинг качества образования и управленческая команда в ДОУ /И.А.Рыбалова //Управление дошкольным образовательным учреждением. -2015. -№ 4. -С.10-23.
6. Шемятихина Л.Ю. Развитие персональной компетентности руководителя в управлении ДОУ: дис.…канд.пед.наук /Л.Ю. Шемятихина. -Екатеринбург, 2004.
7. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе /Г.И. Щукина. -М.: Просвещение,1986. -144 с.
8. Эрлих О.В. Модель согласования целей субъективного педагогического процесса в условиях современной школы: дис…канд. пед.наук /О.В.Эрлих. -СПб., 1999.
9. Юдин Э.Г.Системный подход и принципы деятельности: методологические проблемы современной науки /Э.Г.Юдин. -М.: Наука, 1978. -391 с.
10. Юревич С.Н. Организационно-педагогические требования подготовки учителя к профессионально-творческой деятельности в условиях современной школы /С.Н. Юревич. - Магнитогорск: МГПИ, 1998. -24 с.
11. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе /И.С.Якиманская. -М.: Сентябрь, 1996. -96 с.

МУДИРИЯТИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИИ ТОМАКТАБӢ ВА РУШДУ ТАКМИЛИ ОН ДАР МАРҲИЛАИ МУОСИР

Мақола ба баррасии вижагиҳои идоракунии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва рушду такмили он дар марҳилаи муосир бахшида шудааст. Ба андешаи муаллиф, ҳар як шахс дар ҳаёти худ аз марҳилаҳои рушд мегузарад. Таҳсилот ба шахс кӯмак мекунад, ки аз ҳамаи сатҳу дараҷаҳо гузарад. Тамоми низоми таҳсилоту маориф робитаи марҳилаҳои рушди инсонҳоро фаро мегирад. Муаллиф меафзояд, ки тибқи ин марҳилаҳо, як низоме сохта мешавад, ки мувофиқи синну сол ба баъзе муассисаҳои таълимӣ тақсим карда мешавад. Чунин воҳидро типологияи муассисаҳои таълимӣ меноманд. Кӯдак қисми зиёди айёми хурдию туфулияти худро ҳамчун муҳассилу тарбиятгир ва донишҷӯ мегузаронад. Вай аз таҷрибаи муҳити дӯстона ва эътимоднок, эҳтироми ҳуқуқ ва шаъну шарафи инсон ё таҷрибаи таҳсил дар муҳити бехавфу оромӣ бархӯрдор гашта, аз бисёр ҷиҳатҳо муваффақияти ӯ дар ҷомеа ба ҳамин марҳилаҳо вобаста аст. Андешаҳои худро ҷамъбаст карда, муаллиф ба хулосае меояд, ки мутаассифона, қаблан мақомоти идории пешина қодир набуданд дар заминаи нав низоми таълими томактабии ба онҳо додашударо ташаккул диҳанд, ки ба вазъияти бухронии пешина вобастагӣ дошт. Аз ин рӯ, мо фаъолиятеро ҳамчун яке аз шартҳои муҳимтарини идоракунии самарабахши муассисаҳои томактабӣ ҳисобида метавонем, ки он фаъолиятест, ки ба ташкили

кори муштараки тамоми иштирокчиёни он ҷиҳати баланд бардоштану афзоиши сифати ҷараёни таълим ва фаъолиятҳои мутобиқгардонии кӯдакистонҳо ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, муасисаҳои таҳсилоти томактабӣ, рушду такмил, кӯдакистонҳо, шароити тағйирёбанда, масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, кори муштарак, иштирокчиён, шарти муҳимтарин, идоракунии самарабахш, ҷараёни таълим.

УПРАВЛЕНИЕ ДОШКОЛЬНЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ И ЕГО РАЗВИТИЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Статья посвящена рассмотрению особенностей управления дошкольными образовательными учреждениями и их совершенствованию и развитию на современном этапе. По мнению автора, каждый человек в своей жизни проходит этапы развития. Он начинает предпринимать эти шаги от рождения до совершеннолетия. Образование помогает человеку пройти все уровни и уровни. Вся система обучения и воспитания охватывает этапы развития человека от дошкольного до раннего взрослого возраста. Автор добавляет, что система будет построена в соответствии с этими этапами, которые будут разбиты на несколько учебных заведений по возрасту. Эта единица называется «типология образовательных учреждений». Ребенок проводит большую часть своего детства и обучения в качестве педагога. Он основан на опыте дружественной и надежной среды, уважении прав человека и достоинства или опыте в безопасной и надежной среде, и во многом его успех в обществе зависит от этих этапов. В то же время современное дошкольное образование предоставляет широкий спектр возможностей для всестороннего развития детей. Обобщая свои взгляды, автор приходит к выводу, что, к сожалению, предыдущие административные органы не смогли сформировать новую систему дошкольного образования, которая была связана с докризисной ситуацией. Поэтому мы считаем эту деятельность одним из важнейших условий эффективного управления дошкольными учреждениями, которое направлено на организацию совместной работы всех участников по повышению качества образовательного процесса и адаптации детских садов к изменяющимся социально-экономическим условиям.

Ключевые слова: управление, дошкольное образование, развитие и совершенствование, детские сады, изменение условий, социально-экономические проблемы, совместная работа, участники, важнейшее условие, эффективное управление, образовательный процесс.

MANAGEMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND ITS DEVELOPMENT AT THE PRESENT STAGE

The article is devoted to the consideration of the management features of preschool educational institutions and their improvement and development at the present stage.According to the author, every person in his life goes through the stages of development. He begins to take these steps from birth to adulthood. Education helps a person pass all levels and levels. The entire system of training and education covers the stages of human development from preschool to early adulthood.The author adds that the system will be built in accordance with these stages, which will be divided into several educational institutions by age. This unit is called the typology of educational institutions. The child spends most of his childhood and education as a teacher and student. It is based on the experience of a friendly and reliable environment, respect for human rights and dignity, or experience in a safe and reliable environment, and in many respects its success in society depends on these stages. At the same time, modern preschool education provides a wide range of opportunities for the comprehensive development of children.Summarizing his views, the author comes to the conclusion that, unfortunately, the previous administrative bodies could not form a new system of preschool education, which was connected with the pre-crisis situation. Therefore, we consider this activity one of the most important conditions for the effective management of preschool institutions, which is aimed at organizing the joint work of all participants in improving the quality of the educational process and adapting kindergartens to changing socio-economic conditions.

Keywords: management, preschool education, development and improvement, kindergartens, changing conditions, socio-economic problems, joint work, participants, the most important condition, effective management, educational process.

Сведения об авторе: ***Каримова Махбуба Самариддиновна*** - Технологический университет Таджикистана, преподаватель. **Адрес:** 734061, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Н.Карабаева 63/3. Телефон: **988-26-35-35**

Information about the author: ***Karimova Makhbuba Samariddinovna*** - Technological University of Tajikistan, teacher. **Address:** 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, N. Karabaev street 63/3. Telephone: **988-26-35-35**

УДК:372.833

МУНОСИБАТҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ ОИД БА ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ ФАНҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ МУАССИСАҲОИ МАЪЛУМОТИ УМУМӢ

Шаъбоналии Латиф
Коллеҷи технологии шаҳри Душанбе,
Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи А.Ҷомии АТТ

Маълумоти иқтисодӣ таърихан дар алоқамандии ногусастанӣ бо тарбияи динӣ тараққӣ карда омадааст, ки адабиёти то давраи мо омадарасида гувоҳи онанд. Бояд гуфт, ки дар мадрасаҳои Бухоро танҳо илмҳои динӣ таълим дода мешуд, дигар илмҳоро ҳар кас ба таври худ, бо худомӯзӣ аз худ мекард. Ҳатто забону адабиёт таълим дода намешуд, ки дар бораи илмҳои иқтисодӣ ҳоҷати гап ҳам нест. Чи хеле ки устод С. Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ қайд мекунад, дар мадрасаҳои Бухоро муҳлати асосии таълим ҳаждаҳ сол буд, ки бо тамом ба омӯзиши илмҳои динӣ бахшида шуда, барои «муллои хуб шудан»

мебоист, ин марҳиларо гузар кард. Дар қисматҳои ҷудогонаи фанҳои динӣ хусусан дар қисмати закот аз боби иқтисод каме пойдортар буд, ки он ҳам назарногир менамуд. Аз охири асри XVIII то солҳои 90-уми асри XX дар Россия, баъдтар дар Тоҷикистон чунон тағйиротҳои ҷиддие ба амал омаданд, ки аввал дар Россия пошхӯрии муносибатҳои феодалӣ-крепостноӣ, барпошавии сохти сармоядорӣ ва баъд сохти коммунистӣ (дар Тоҷикистони мо низ), ки вобаста ба ин ҳам талабот ба одамони босавод, маълумотнок, ки донишҳои чуқур ва устувор, аз ҷумла дар соҳаи иқтисод дошта бошанд, афзун мешавад.

Маҳз аз ин давра сар карда болоравии ташкили муассисаҳои таълимӣ шурӯъ мегардад, ки дар шакли гимназияҳои тиҷоратӣ ва муқаррарӣ, омӯзишгоҳҳо ва пансионҳо ба вуҷуд омада, ки дар нақша ва барномаҳои таълимии онҳо фанҳои равияи иқтисодӣ дохил карда мешаванд, аз ҷумла дар Россия фанҳои муҳосибӣ, ҷуғрофияи сиёсӣ ва тиҷоратӣ, назарияи тиҷорат, иқтисод (обчакорӣ, боғпарварӣ, заминдорӣ, хонасозӣ), арифметикаи тиҷоратӣ, иқтисодӣ сиёсӣ, омор ва мисли инҳо. Ба барқарорсозии маълумоти иқтисодӣ дар ҷаҳон кори илмии Адам Смит таъсири бузурге доштааст, ки «Тадқиқот оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» ном дошт, ки дар он аввалин бор ба таври системанок асосҳои илми иқтисод гузошта шудаанд. Омӯзиши иқтисоди назариявии А. Смит дар чоряки аввали асри XIX омили ҳатмии тарбияи ашрофон, маълумоти гимназиявӣ ва донишгоҳии ҳамагон гашта буд.

Дар солҳои 60-уми асри XIX педагоги машҳури рус К.Д. Ушинский дар кори илмии худ, ки «Дар бораи маълумоти камералӣ» ном дорад, вазифаи тайёр намудани насли наврасро ба ҳаёти иқтисодии ҷомеа пеш гузоштааст. Аз ҷумла ӯ менависад: «Манфиати иқтисодии инсоният ва алоқамандии одамон ба ин манфиат-ана мавзӯи илми хоҷагидорӣ». Баъдтар К.Д. Ушинский пешниҳод намуд, ки илми хоҷагидорӣ карданро, ки вай бояд одами муқаррариро ба он баландие барорад, ки аз он баландӣ пештар фақат як нобиға эҳтиёҷоти мардум ва имконоти қонеъ намудани онҳоро медонист, бояд аз худ намуд.

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар Россия системаи ботамом фарогири таълимоти тиҷоратӣ ба вуҷуд омад, ки он дар худ омӯзишгоҳҳои тиҷоратӣ, донишкадаҳои тиҷоратӣ, мактаб ва синфҳои савдогарӣ, курсҳои тиҷоратиро фаро мегирфт. Чунин система дар асоси анъанаҳои миллии таълимоти тиҷоратӣ, ки ҳанӯз дар байни садсолаи 18 зери таъсири талаботи савдо ва саноати Россия ба тоҷирони ихтисосманд ба вуҷуд омада буд, ташаккул ёфтааст. Дар солҳои 20-уми асри XX идеяҳои таълими иқтисодӣ қисми таркибии воқеии таълимоти политехникӣ гашта буд. «Аз нуқтаи равонашаванда дар раванди тарбия ғамхории хоҷагидорона намудан, - қайд намудааст А.С. Макаренко дар «Очерки кори колонияи Полтава»,- мо бо назарияи материализми таърихӣ ботамом ризоем, тамоми шаклҳои ҳаёти мо ва ташкили он аз хоҷагӣ ва хоҷагидорӣ баромадааст».

Дар солҳои 30-40-ум ғанигардонии мазмуни маълумоти умумии хонандагонро танҳо бо баъзе омилҳои донишҳои иқтисодӣ аз ҳисоби курсҳои таълимии ҷамъиятшиносӣ пешбинӣ намуда буданд.

Дар солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум ислоҳоти демократии маориф, мазмуни донишҳои политехникии маълумоти мактабиро муайян намуд, ки баъзе самтҳои иқтисодиро дар бар мегирифт: хонандагон бояд дар қатори ҳосил намудани таҷриба дар истеҳсолот, боз дар зиндагӣ роҳнамои муайяни иқтисодиро аз бар мекарданд.

Дар охири солҳои 60-ум аз нав дида баромадани мазмуни маълумот ба пурзӯр намудани омилҳои иқтисодӣ дар рафти таълим аз силсилаи фанҳои маълумоти умумӣ бархӯрд намуд. Масъалаи ҷорӣ намудани фанни нав бардошта шуда буд, ки ба таъмини таълими донишҳои иқтисодии мактаббачагон мусоидат мекард. Тадқиқотҳое, ки бевосита бо маълумоти иқтисодӣ алоқаманданд, аввалин бор аз ҷониби Пономарёв Л.Н., Эйнштейн Л.Е., гузаронида шуданд, масъала аз ҷониби онҳо ҳамчун далели асосии тараққиёти хоҷагии халқ, ҳамчун шарти ҳатмии ташкили меҳнат ва истеҳсолот пешниҳод карда шуд. Дар илми педагогика донишҳои иқтисодӣ ва тарбия қисми таркибии тарбияи ҷамъиятӣ буда, онро Болдирев Н.И. ҷудо намудааст. Ба муҳиммияти он, ҳатмӣ буданаш вобаста ба ҷиҳатҳои иқтисодии ҳаёт ва ташкили коллективи бачагона Лихачев Б. Т. низ рӯй овардааст.

Дар солҳои 90-ум амалигардонии ислоҳоти куллии маориф, устуворӣ ва тараққиёти он шурӯъ гардид. Зарурияти мустаҳкамкунӣ ва баландбардории сифати таълим, ки бо рушди иқтисодиёт алоқаманд мебошад, дар мадди аввал масъалаи умуман стандартикунонии маориф ва қисман маълумоти иқтисодиро пеш гузошт. Вазъияти баамаломадаи муосири иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар кишвар зарурияти фикр карда баромадани муносибатҳои назариявӣ ва ҳалли амалии он оид ба тайёр намудани мутахассисони дараҷаи миёнаро муайян мекунад. Парадигмаи муосири маориф гузаштан аз донишҷамъкунӣ ба фаъолиятнокӣ, самтгирии шахсӣ иборат мебошад.Дар раванди тайёр намудани мутахассисон нақши асосиро шиносоӣ бо ташаккули шахсияти вай ва фарҳанги касбии он, ки имкони моҳиятан сабукгардонии раванди одаткунонӣ дар муҳити касбиро иҷро мекунад. Ин тағйиротҳои ҷиддиро дар таъмини сифати тайёр намудани мутахассис талаб

мекунад. Имрӯзҳо маълумоти касбии сифатнок воситаи ҳифозати иҷтимоӣ, кафолати устувории худмуайянкунии одам дар давраҳои гуногуни ҳаёт мебошад. Таъйиноти вазифавии маълумоти иқтисодиро муайян намуда, Любимов Л.Л. менависад: «Илми иқтисод бо паҳноии бениҳояти масъалаҳои омӯхташаванда фарқ мекунад. Бисёриҳо ҳанӯз ҳам фикр мекунанд, ки ин илм дар бораи он аст, ки бо маблағҳои пулии ҷамънамудаи худ чӣ бояд кард, ё илм дар бораи бозори қоғазҳои қимат мебошад. Лекин, пеш аз ҳама, иқтисодиёт илми хабардиҳанда, яъне илм дар бораи муайянкунии хусусияти хоҷагиҳои хонаводагӣ, ширкат ва давлат, вақте ки онҳо қарорҳои иқтисодӣ қабул мекунанд, мебошад". Иқтисоддонҳо зуҳуроти аслии доимо такрорёбандаро, ки бо рафтори инсонӣ алоқаманд аст, кофта меёбанд. Агар ин зуҳуроти доимӣ ёфта шавад, иқтисоддон рафтори харидорон ё истеҳсолкунандаҳо, ширкатҳо ё ҳукуматҳоро пешгӯӣ карда метавонад. Иқтисоддонҳо донишҳои аз ин зуҳурот пайдонамудаи худро дар шакли қолаб созмон медиҳанд. Қолаб имкон медиҳад, ки зуҳуроти додашударо рӯпӯш карда, онҳо аз аввал дар шакли аслӣ омӯзанд. Любимов Л.Л. менависад: «Он ҷо ки ҷомеа ин илмро эътироф намуд ва кӯшиши пайгирӣ намудани нишондиҳандаҳои онро карда бошад, он некуаҳволии инсон, неруи илм, фарҳанг, тиб, ҳаҷми истеҳсолоти мол ва хизматрасониҳоро устуворона зиёд намуда, масъалаҳои истифодаи табиат ва эҳтиёт намудани онҳоро бомуваффаққият ҳал мекард. Ва баръакс, он ҷо ки ҷомеа ба ҷойи ин илм шиорҳои метафизикии диктаторҳои навбатиро мегузошт, он ба гирдоби дохилии ҷангҳо, қашшоқшавии оммавӣ, заволёбии ҷисмонӣ ва маънавии аҳолӣ ғӯтавар мешуд».

Муносибатҳои нави иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки дар ҷомеаи мо ташаккул меёбанд, ба чунин сифатҳои шахсият, ба монанди мустақилият ва омода будан ба таваккал кардан ва соҳибкорӣ, ташаббускорӣ ва салоҳиятнокӣ, ки қобилият ба пешниҳоди афкори тоза, қабули қарорҳои босаводонаи иқтисодӣ, одат карда тавонистан ба тезтағйирёбии ҳаёти рӯзмарра, кӯшиши доимӣ ба маълумотгирии бетанаффус талаботи баландеро тақозо мекунанд. Профессор И.А. Сасова қайд мекунад: «Маълумоти иқтисодӣ дар маънои васеаш раванд ва натиҷаи азхудкунии донишҳои иқтисодӣ ва маҳоратҳоро пешниҳод намуда, ташаккулёбии ситфатҳои аҳамиятноки иқтисодӣ ва рафтор, дохил гаштан ба муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки ба корманди истеҳсолоти муосир ва пешгӯикунанда хос мебошад ва дар фаъолияти худ манфиатҳои шахсӣ ва ҳам ҷамъиятиро, ки ба баландбардорӣ ва самаранокии истеҳсолот, ҷобаҷогузорӣ, иваз ва истифодаи боигариҳои моддӣ ва маънавиро ба роҳбарӣ мегирад, пешниҳод мекунад. Маълумоти иқтисодӣ системаи педагогӣ буда, ҳадафнокии мазмуни роҳҳо, воситаҳо ва шаклҳои азхудкунӣ, амиқӣ, васеъ намудани донишҳо ва маҳоратҳои иқтисодӣ, ташаккулёбии афкор ва фарҳанги иқтисодӣ, моҳир будан ба муоширати касбӣ, тарбияи ташаббуснокӣ, соҳибкорӣ, муносибати эҷодкорона ба кор бо мақсади гирифтани натиҷаи ниҳоӣ бо хароҷоти камтарини ҳама намудҳои захираҳоро дар худ ифода мекунад.

Фаъолияти системаи таълимоти миёнаи касбӣ аз мавҷудияти системаи муайяни шароитҳои бо ҳам алоқаманд вобастагӣ дорад, ки ба онҳо омилҳои зеринро дохил намудан мумкин аст:

Якум, сиёсат дар соҳаи маълумоти миёнаи касбӣ, ки ба баландбардории самаранокии фаъолияти он равона карда шудааст.

Дуюм, аз ҷониби ҷомеа ва давлат эътироф ва муқаррар гардидани ченак, андоза, меъёрҳо, стандартҳои таълим.

Сеюм, шароитҳои объективӣ, ки ба бадастоварии сифати муайяни таълим мусоидат мекунад ва маҳз сатҳи сифати омодасозии муаллимону хонандагон, сифати барномаҳои таълимӣ, маводи дидактикӣ ва методӣ, сатҳи моддӣ-техникӣ, иҷтимоӣ-маишӣ ва инфрасохтори иттилоотии маълумоти миёнаи касбӣ аз онҳо вобастаанд.

Чорум, технологияҳои мушаххаси равандҳои ташкили таълиму тарбия.

Мутахассисони дорои маълумоти миёнаи касбӣ ҳамчун мутахассисони дорои маълумоти олӣ ба категорияи кормандоне дохил карда мешаванд, ки ба меҳнати фикрӣ машғуланд ва дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ кор мекунанд. Мазмуни асосии фаъолияти мутахассиси зинаи миёна дар баҳогузорӣ, интихоб ва амалисозии варианти нисбатан самараноки маҷмӯи ҳалли имконоти вазифаҳои касбӣ, яъне дар ҳалли вазифаҳои ташхисӣ, зиёдтар дар намуди алгоритмишуда ҳосил мегардад.

Яке аз самтҳои тайёрии мутахассисони таълими миёнаи касбӣ тайёрии мутахассисони соҳаи иқтисодӣ мебошад. Дар системаи иқтисодии давлат онҳо вазифаи муҳосибон, кормандони зинаҳои миёнаи соҳаи молиявию қарзӣ, хадамоти андоз, менеҷмент ва мисли инҳо мебошанд. Аз назари таърихӣ стандарт аз рӯйи моҳияти худ дар эволютсия воситаҳои балоиҳадарорӣ ва бамеъёргирии мазмуни таълимро ифода мекунад.

Дар Россия стандарти давлатии балоиҳадарории маориф аввалин бор соли 1997 ҳамчун талаботи муваққатӣ ҷорӣ карда шуда буд. Дуюм маротиба (то рӯзҳои мо охирин ба ҳисоб меравад) насли стандартӣ аз 1-сентябри соли 2000 ҷорӣ карда шудааст.

Фарқияти нисбатан назарраси байни насли стандартҳо аз рӯйи гурӯҳи ихтисосҳои иқтисодӣ чунин дида мешавад:

1. Дар боби **«Хусусияти умумии ихтисос»** муҳлати азхудкунии барномаи асосии омӯзишии касбӣ ҳангоми таълими рӯзона, базаи таълимии қабул, намудҳои асосии фаъолияти муҳосиб нисбатан муфассал қайд гардида, инчунин аввалин бор имконияти давом додани хониш аз ҷониби хатмкунанда маънидод шудааст.

2. Дар боби **«Талаботи дараҷаи омодасозии хатмкунанда»** талаботҳои умумӣ ба саводнокии хатмкунанда ва талабот ба сатҳи омодасозӣ оид ба фанҳои умумиихтисосӣ ва фанҳои махсус нисбатан васеътар пешниҳод гардида, самтҳои касбазхудкунӣ ҳам дорад.

Ба фанҳои умумиихтисосӣ аз рӯйи тахассуси «Иқтисодиёт ва баҳисобгирии муҳосибӣ» дохил мешаванд: назарияи иқтисодӣ; иқтисодиёти ташкилот (муассиса); менеҷмент; омор; маркетинг; таъминоти ҳуҷҷатгузорӣ дар идоракунӣ; назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ; молия, гардиши пул ва қарз; асосҳои кори бонкӣ; бизнес-банақшадорорӣ; таъмини ҳуқуқии фаъолияти касбӣ; бехатарии фаъолияти зиндагӣ; андоз ва андозбандӣ; аудит; технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти тахассусӣ.

Дар натиҷаи аз худ намудани барномаи асосии ихтисосӣ -«Иқтисодиёт ва баҳисобгирии муҳосибӣ» (аз рӯйи соҳаҳо) хатмкунанда бояд ба иҷрои фаъолияти таҳлилу баҳисобгирӣ, иқтисодӣ, молиявӣ-назоратӣ тайёр буда, дар мутобиқат бо хусусияти тахассусӣ тайёр бошад ва нуктаҳои зеринро донад:

1. Ҳуқуқҳои асосӣ, уҳдадорӣ ва масъулияти муҳосиб.
2. Самтҳои амалгардонии баҳисобгирии муҳосибӣ.
3. Талаботи асосӣ барои бурдани ҳисобу китоби муҳисобот:

- санадҳои меъёрӣ, ки муносибати муассиса ва давлатро муайян мекунанд;
- вазъи ҳуҷҷатгузорӣ дар бораи баҳисобгирии маълумоти аввалия ва ҷамъбастии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ.

4. Принсипҳои ташкили баҳисобгирӣ ва таҳлили молиявӣ ва идоракунӣ:

- мазмун ва намудҳои таҳлили фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ.

АДАБИЁТ

1. С.Айнӣ. Ёддоштҳо. -Душанбе, 1949.
2. Гарчикова И.Н. Менеджмент. Учебник / И. Н.Гарчикова. -2-е изд. М.,1995.-480с.
3. Гросс П. Тайны древних наук / П.Гросс, О.Диксон. –М.: Рипол классики, 2001. -416с.
4. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент / Т.Б. Ғаниева. - Иборат аз VIII қисм. –Душанбе, 2005-2014.
5. Дуракова И.Б. Управление персоналом: Отбор и найм / И.Б. Дуракова. – Воронеж: Из-во ВГУ, 1998. - 184с.
6. Исломов С. Таърихи назариёти иқтисодӣ / С. Исломов. –Душанбе: Ирфон, 2001. -336.
7. Исматов Б. Асосҳои назарияи иқтисод. Васоити таълимӣ / Б. Исматов. -Душанбе, 2002. -Қ. 2. -500с.
8. Котлер Ф. Маркетинг менеджмента / Ф.Котлер. Пер. с англ. -СПб.: Питер, 2003. -752с.
9. Медведов В. Г. Основы менеджмента. Учебно-методичесие пособие 1-2ч. / В. Г. Медведов. -М.: Дека, 2002; Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон / Б.Ғ. Ғафуров. -Душанбе: Ирфон, 1998. -Қ.1,2. -416с.
10. Управление организацией. Учебник / под.ред. Поршнева А.Г. - М.: ИНФРА – М., 1999.
11. Эргашев А. Курси назарияи иқтисодӣ (Микроиқтисод) китоби дарсӣ / А. Эргашев, Ҳ. Муҳадбердиев. -Душанбе, 2003. -510с.

МУНОСИБАТҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ ОИДИ ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ ФАНҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ МУАССИСАҲОИ МАЪЛУМОТИ УМУМӢ

Масоили гуногуни ҷанбаҳои иқтисодӣ дар ҳар як давру замон мавриди баҳс қарор доранд. Муаллифи мақолаи мазкур низ дар мақола аз гузаштаи бою ғании ниёгонамон фаровон истифода бурда, манфиати муносибати консептуалиро оид ба омодасозии фанҳои иқтисодӣ дар шароити муассисаҳои маълумоти миёнаи умумиро яке аз масъалаҳои муҳим ҳисобидааст. Аз ин рӯ, вобаста ба масъалаи зикршуда ақидаҳои олимони гуногун оварда шудаанд. Қайд карда мешавад, ки мутахассисони соҳаи иқтисод бояд манфиати иқтисодии халқу миллатро ба таври умумӣ ҳифз намоянд. Дар ҳақиқат маълумоти иқтисодӣ ҷузъи муҳимми педагогӣ буда, роҳҳо шаклҳо воситаҳои васеъ намудани донишҳои иқтисодӣ, маҳорати иқтисодӣ, ташаккулёбии афкор фарҳангии иқтисодӣ хароҷоти камтарини ҳама захираҳои моддӣ ба он тобеанд.

Калидвожаҳо: самаранок, омӯзиш, динӣ, тараққӣ, фанҳо, педагогӣ, муассиса, шароит, мутахассис, иқтисодӣ.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В УСЛОВИЯХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Различные экономические вопросы обсуждались и до сих пор обсуждаются испокон веков. Автор этой статьи также использует богатый опыт наших предков и рассматривает важность концептуального подхода к подготовке специалистов по экономическим дисциплинам в условиях общеобразовательных учреждений. Авторский анализ и исследования точен и актуален для нашего и будущего времени. Следует отметить, что не каждый экономический эксперт занимается экономическим развитием общества. Автор старается в данной статье отражать взгляды ученых разных национальностей по данному вопросу. Отмечается, что специалист в области экономики обязан защищать экономические интересы своей нации в целом. Экономическое образование, по сути, является важным педагогическим компонентом, и все способы, формы, инструменты для расширения экономических знаний, экономических навыков, формирования экономической культуры и минимальных затрат всех материальных ресурсов служат основой экономического образования. Делается вывод, что данная статья является актуальной в

современном обществе и полезна всем, кто занимается экономическими дисциплинами, особенно преподавателям, студентам, экономистам.
Ключевые слова: эффективность, религиозный, развитие, преподавание, дисциплины, педагогический, учреждение, специалист, экономический, условие.

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE TRAINING OF SPECIALISTS OF ECONOMIC DISCIPLINES UNDER CONDITIONS OF GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The author of this article also draws on the rich experience of our ancestors and considers the importance of a conceptual approach to the training of specialists in economic disciplines in general educational institutions. Author's analysis and research are accurate and relevant for our and future times.It should be noted that not every economic expert is engaged in economic development of society. The author tries in this article to reflect the views of scientists of different nationalities on this issue. It is noted that a specialist in the field of economics is obliged to protect the economic interests of his nation as a whole. Economic education, in fact, is an important pedagogical component, and all methods, forms, tools for expanding economic knowledge, economic skills, the formation of an economic culture and the minimum costs of all material resources serve as the basis for economic education. It is concluded that this article is relevant in modern society and is useful to everyone involved in economic disciplines, especially teachers, students, economists.
Key words: efficiency, religious, development, teaching, discipline, condition.pedagogical, institution, specialist, economic, condition.

Сведения об авторе: ***Шаъбонали Латиф*** - Технологический колледж города Душанбе, ассистент кафедры финансов и учета, соискатель НИИ им. А.Джами Академии образования Таджикистана. Телефон: **908-77-96-06**

Information about the author: ***Shabonali Latif*** - Technological College of the city of Dushanbe, assistant of the Department of Finance and Accounting, applicant for the A. Jami Research Institute of the Academy of Education of Tajikistan. Phone: **908-77-96-06**

УДК : 519.3

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ ИЗОПЕРИМЕТРӢ

Идиев Ғ.А., Туманова Ш.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаҳои изопериметрӣ аз замонҳои хеле қадим пайдо шуда, диққати инсониятро ба худ ҷалб намудаанд. Дар бораи масъалаҳои изопериметрӣ қисса ва ривоятҳои зиёде мавҷуданд. Ба назар гирифтани моҳияти масъалаҳои изопериметрӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсоният ёрӣ мерасонанд. Масалан, фарз мекунем, ки чоркунҷаи росткунҷа дода шудааст ва периметри он доимӣ мебошад:

$x+y=\frac{p}{2}$ (p-периметри чоркунҷа буда, доимӣ мебошад).

Тавре маълум аст, масоҳати ин шакли геометрӣ бо формулаи

$$s=xy \quad (1)$$

ёфта мешавад. Агар периметр доимӣ бошад, масъаларо ин тавр навиштан мумкин аст:

$$s=xy, \quad (2)$$
$$x+y=\frac{p}{2}. \quad (3)$$

Талаб карда мешавад, ки x ва y -ро тавре интихоб намудан лозим аст, ки масоҳати калонтарин ҳосил шавад.

Барои иҷрои ин кор аз баробарии $y=\frac{p}{2}-x$ ҳосил мекунем:

$$s=x\left(\frac{p}{2}-x\right).$$

Дар натиҷа масоҳат ба функсияи яктағйирёбанда табдил меёбад. Аз баробарии

$$s=x\left(\frac{p}{2}-x\right)$$

меёбем

$$s'=-2x+p/2$$

ё

$$2x-\frac{p}{2}=0\ .$$

Аз ин ҷо $x=\frac{p}{4}, y=\frac{p}{4}$.

Аз ин мисоли одӣ мебинем, ки масоҳати калонтарин ҳангоми ба квадрат табдил ёфтани росткунҷа ҳосил мешавад.

Ба ҳамин монанд бе душворӣ нишон додан мумкин аст, ки агар шакл секунҷа бошад, ҳангоми баробар будани тарафҳо масоҳати калонтарин пайдо мешавад.

Акнун дар намуди умумӣ масъалаи изопериметриро ин тавр гузоштан мумкин аст.

Қоидаи зарбшавандаҳои Лагранж барои масъалаи изопериметрӣ

Дар масъалаҳои изопериметрӣ талаб карда мешавад, ки системаи чунин функсияҳои $y_1(x), y_2(x), \dots y_n(x)$ ёфта шаванд, ки экстремуми функсионали зеринро

$$J[y_1,y_2,\dots,y_n] = \int_a^b F\left(x,y_1,y_2,\dots,y_n,y'_1,y'_2,\cdots,y'_n\right)dx \ (4)$$

таъмин намоянд ва тобеи шартҳои

$$\int_a^b \psi_k\left(x,y_1,y_2,\dots,y_n,\ y'_1,y'_2,\cdots,y'_n\right)dx = \ell_k \ (k=\overline{1,m}, m<n) \ (5)$$

бошанд (ℓ_k -доимиҳои додашуда).

Агар функсияҳои ψ_k ($k=\overline{1,m}$) ба қадри кофӣ суфта бошанд, он гоҳ барои ҳалли ин масъала қоидаи зарбшавандаҳои Лагранжро истифода мебаранд:

Функсияҳои номаълуми $y_i(x)(k=\overline{1,n})$, ки тобеи шартҳои (2) мебошанд, бояд системаи муодилаҳои дифференсиалии зеринро

$$\Phi_{y_i} - \frac{d}{dx}\Phi_{\acute{y}_i} = 0 \ (i=1,2,\dots,n) \ (6)$$

қаноат кунонанд. Дар ин ҷо функсияи $\Phi[y]$ намуди зерин дорад:

$$\Phi = F + \sum_{k=1}^{m}\lambda_k\psi_k \,. (7)$$

Бе душворӣ дида мешавад, ки системаи (3) системаи муодилаҳои Эйлер барои функсионали

$$J(y) = \int_a^b \Phi dx \ (8)$$

мебошад. Доимиҳои $\lambda_1,\lambda_2,\dots,\lambda_m$–ро зарбшавандаҳои Лагранж меноманд. Доимиҳои ихтиёрии ҳалли умумии системаи муодилаҳои (3) $(c_1,c_2,\dots,c_{2m})$ ва зарбшавандаҳои Лагранжро аз шартҳои канории

$$y_k(a)=A_k,\ y_k(b)=B_k(k=1,2,\dots,n)$$

ва шартҳои изопериметрии (5.2) (2) меёбанд.

Мисоли 1. Чунин хатти каҷи $y=y(x)$ $(y(a)=0, y(b)=0$ дарозиаш ℓ (*ℓ – доимии додашуда*) ёфта шавад, ки ҳамроҳи порчаи $a\le x\le b$ фигураи масоҳаташ калонтаринро маҳдуд мекунад. (Ріс.1., Расми 1.)

Расми 1.

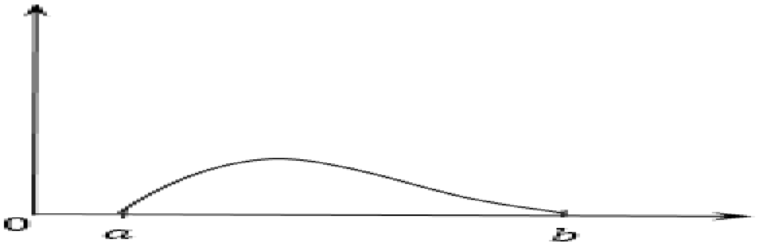

Ҳал. Ин масъала ба масъалаи ёфтани қимати калонтарини функсионали

$$S(y) = \int_a^b y(x)\,dx$$

(масоҳати фигура)

ва шарти изопериметрии

$$\int_a^b \sqrt{1+[y'(x)]^2}dx = \ell$$

(дарозии хатти $y=y(x), a\le x\le b$) оварда мешавад. Дар ин ҳолат функсионали (5) намуди зерин мегирад:

$$J = \int_a^b\left(y+\lambda\sqrt{1+y'^2}\right)dx$$

Азбаски $\Phi = y+\lambda\sqrt{1+y'^2}$ аз x вобастагӣ надорад, бинобар муодилаи Эйлер барои функсионали J чунин $\Phi - y'\Phi_{y'} = c_1$ аст, яъне:

$$y+\lambda\sqrt{1+y'^2} - \frac{\lambda y'^2}{\sqrt{1+y'^2}} = c_1$$

ё

$$y - c_1 = -\frac{\lambda y'^2}{\sqrt{1+y'^2}}.$$

Барои ин муодиларо ҳал кардан ишорат мекунем: $y' = tgt$.

Дар натиҷа ҳосил менамоем:

$$y - c_1 = -\lambda cost, dx = \frac{dy}{tgt} = \lambda costdt: \lambda = xsint + c_2.$$

Аз ин муодилаҳо параметри t –ро хориҷ намуда, ҳосил мекунем:

$$(x - c_2)^2 + (y - c_1)^2 = \lambda^2.$$

Доимиҳои C_1, C_2, ва λ аз шартҳои канории $y(a) = 0, y(b) = 0$ ва шарти изопериметрии

$$\int_a^b \sqrt{1+y'^2}dx = \ell$$

муайян карда мешаванд.

Инак, хатти каҷи $y = y(x)$ камони даврае мебошад, ки аз нуқтаҳои $(a, 0), (b, 0)$ гузашта, дорои дарозии ℓ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Эльсгольц Л.Э. Дифференциальные уравнения и вариационное исчисление/ Л.Э. Эльсгольц. -М.: Наука, 1969.
2. Понтрягин Л.С. Обыкновенные дифференциальные уравнения / Л.С. Понтрягин. - М.: Наука, 1970.
3. Матвеев Н.М. Методы интегрирования обыкновенных дифференциальных уравнений / Н.М. Матвеев. -М.: Высшая школа, 1967.
4. Филиппов А.Ф. Сборник задач по дифференциальным уравнениям/ А.Ф. Филиппов. -М.: Наука, 1965.
5. Цлаф Л.Я. Вариационное исчисление и интегральные уравнения / Л.Я. Цлаф. –М.: Наука, 1970.
6. Гельфанд И.М. Вариационное исчисление / И.М. Гельфанд, С.В. Фомин. -М.: Наука, 1969.
7. Лаврентев М.А. Курс вариационного исчисления / М.А. Лаврентев, Л.А. Люстерник. –М.: Гостехиздат, 1950.
8. Краснов М.Л. Вариационное исчисление / М.Л. Краснов, Г.И. Макаренко, А.И. Киселев. –М.: Наука, 1973.
9. Рауфов И.Ш. Масофаи байни хатҳои суфта дар ҳамворӣ / И.Ш. Рауфов, Ғ.А. Идиев. -ШТН-и ДТТ, 2004с.

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ МАСЪАЛАҲОИ ИЗОПЕРИМЕТРӢ

Дар мақола оиди масъалаҳои изопериметрӣ, ки аз замонҳои хеле қадим пайдо шуда, диққати инсониятро ба худ ҷалб намудаанд, маълумот дода шудааст. Дар бораи масъалаҳои изопериметрӣ қисса ва ривоятҳои зиёде мавҷуданд. Татбиқи масъалаҳои изопериметрӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи инсоният ёрии амалӣ мерасонанд. Дар мақолаи таҳияшуда якчанд мисолҳои мушаххас оварда шудаанд, ки имконияти хуби таҳқиқотӣ доранд. Тавассути мисолҳои додашуда имконият фароҳам оварда мешавад, ки мо ба ҳалли масъалаҳои изопериметрӣ рафта расем. Ба ҳамин монанд, бе душворӣ нишон додан мумкин аст, ки агар фигураи додашуда шакли секунҷаро дошта бошад, ҳангоми баробар будани тарафҳо масоҳати калонтарин пайдо мешавад. Инчунин, масъалаҳои изопериметриро аз рӯйи қоидаи ба зарбшавандаҳои сода ҷудо кардан бо методи Лагранж ҳисоб намудан мумкин аст. Асосан, дар ҳолате қоидаи зарбшвандаҳои Лагранжро истифода мебаранд, ки функсияи додашуда ба қадри кофӣ суфта бошад.

Калидвожаҳо: масъалаҳои изопериметрӣ, хатти каҷ, функсия, шартҳои канорӣ, экстремум, функсионал.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИЗОПЕРИМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

Данная статья посвящена решением изопериметрических задач и методы их решения. Изопериметрические задачи называются задачи об отыскании геометрической фигуры максимальной площади при заданном периметре. Ещё в древней Греции среди таких экстремальных задач, были и вариационные задачи. В данной статье приведены несколько конкретных задач, которые имеют научные исследование. С помощью таких конкретных примеров мы сталкиваемся к решению изопериметрических задач.Таким образом, с легко можно показать, что если задано несколько треугольников и среди этих треугольников равнобедренный треугольник имеет больше площади, чем других.Кроме того, изопериметрические задачи можно решать с помощью правила множителя Лагранжа для изопериметрических задач.

Ключевые слова: изопериметрические задачи, кривая линия, функция, краевые условия, функционал, экстремум.

ISOPERIMETRIC INEQUALITY LEARNING MEHOD

This article deals with isoperimetric problems which have been raised since long ago and have had humanitarian attention. There are a lot of stories and narratives about isoperimetric problems. Matching isoperimetric problems to humans daily routine can have practical function.Some specific examples are given in the provided articles, that have good research facilities. By the given examples, facilities are provided to solve isoperimetric problems.Similarly, it is easy to demonstrate that if a shape is triangle, it would have greater area if its sides are equal. Isoperimetric problems can be solved by Lagrange method as well. Basically, Lagrange multipliers method is used, when the function is differentiable enough.

Key words: isoperimetric inequality, curve, function, edge condition, extremum, functional.

Сведения об авторах: ***Идиев Гуфрон Ахмадович*** **–** Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры математического и компьютерного моделирования. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 985-29-69-39.** E-mail: **g.idiev-66@mail.ru**

Туманова Шарифамо Саторовна – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры математического и компьютерного моделирования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: **(+992) 985-81-56-47**

Information about authors: ***Idiev Gufron Ahmadovich*** – Tajik National University senior lecturer of the Department of Mathematical and computer modeling. **Adress:** 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17. Phone: **(+992) 985-29-69-39.** E-mail: **g.idiev-66@mail.ru**
Tumanova Sharifamo Satorovna - Tajik National University is an aging lecturer at the Department of Mathematical мmodeling and computer Science at Tajik National University. **Adress:** 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave. 17, Tel: **985-81-56-47**

УДК:372.854

ОМЕЗИШИ МЕТОДҲОИ АНЪАНАВӢ ВА ҒАЙРИАНЪАНАВӢ ҲАНГОМИ ҲАЛЛИ ВАЗИФАҲОИ ТАЪЛИМӢ ВА ТАРБИЯВӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Уроқов М.Д., Сайфуддинов Ф.Ш.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Рушди усулҳои омӯзиши таълим як шарти ташаккул ва пешрафти илм буда, аз тафаккури ақлонии омӯзгор дарак медиҳад. Омӯзгорон тавассути усулҳои омӯзишӣ фаъолияти таълимии худро ба хонандагон ва донишҷӯён ошкор намуда, тамоми қобилияти методиро истифода мебаранд.

Дар адабиёти илмӣ методҳои таълим бо тарзҳои гуногун оварда шуда, ба гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд. Олимон бештар ба се гурӯҳи нисбатан бузургтар аҳаммият медиҳанд: 1) методи анъанавӣ; 2) илмӣ-тадқиқотӣ; 3) методи ғайрианъанави (ҳозиразамон)-и таълим. Ҳоло мо методи анъанавии таълимро дида мебароем, ки солҳои зиёд дар ҷараёни таълими фанҳои гуногун, махсусан дар таълими фанни химия истифода шудааст. Хусусияти ин метод аз он иборат аст, ки ҳангоми дарси химия муаллим нисбат ба хонандагон фаъол мебошад. Муаллим аксар мавридҳо ба шогирдон «луқмаи тайёр»-ро пешниҳод менамояд, яъне ба воситаи ҳикоя, суҳбат, лексия, фаҳмондадиҳӣ, намоишдиҳӣ, корҳои озмоишӣ ва ғайра моҳияти мавзӯъро ба хонандагон баён менамояд. Диққати шогирдон ба муаллим нигаронида шуда, онҳо мавзӯъ ва ҳалли масъалаю машқҳоро аз худ менамоянд. Методҳои анъанавии таълим, аслан, ба се гурӯҳ ҷудо карда мешаванд.

М.С.Пак ба ҷои супоришҳои маърифатӣ дар ташкили мотиватсияи (ваҷҳҳои) омӯзиши химия, системаи методҳоеро, ки ба “ дарки тавлиди мотивҳои нав”, “ муҳиммии мотивҳои мавҷуда ” таваҷҷуҳ доранд, тавсия медиҳад [6, с.27].

Бо ин мақсад озмоиши анъанавии химиявӣ, санҷиши тестӣ, инчунин методҳои ғайрианъанавӣ ҳамчун модели эҷодии масъалаҳои химиявӣ, бозиҳои дидактикӣ хизмат карда метавонанд. Дар системаи методии Н.Н. Суратаева кор аз рӯйи нақшаи такягоҳӣ, конспекти такягоҳӣ, ташаккули ҳолати химиявии табиат, ки барои омӯзонидани таъсиррасонии ҳаётии кӯдакон ва калонсолон васеъ истифода бурда мешавад, ба роҳ монда шудааст. Чунин система барои ёрӣ расонидан ба кӯдакон дар раванди дарс истифода мешавад [8,с.13-16].

Конспектҳои такягоҳӣ, аз тарафи Ҳисайнов Т., Носиров Саймуҳамад, Муқимова Марҳабо омӯхта шудаанд. Ҳар яки онҳо дарси навишти конспект ва кори методии худро тавсия медиҳад, ҳангоми иҷрои супориши мустақилона бо истифода аз конспектҳои такягоҳӣ муҳокимаи натиҷаҳои корро бо мақсади такмили он ва мустаҳкам намудани натиҷаҳо тавсия мекунанд. Дар рафти муҳокима хонандагон имконият пайдо менамоянд, ки фикри худро баён намуда, фикрҳои гуногунро муҳокима карда, нуқтаи назари худро ҳимоя намоянд, ки ин аҳаммияти тарбиявии калон дорад. Дастури графикие, ки аз тарафи Н.Е. Кузнетсова ва И.М. Титова коркард шудааст, дар муассисаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад. Лекин афсӯс, ки на ҳамаи омӯзгорони фанни химия аз онҳо бохабаранд.

Ба ақидаи И.Т. Шамова, системаи усулҳои таълимӣ ин таъсири ҳамдигарии педагог ва кӯдакон, яъне методҳои таълим, дар натиҷаи муносибати маърифатии омӯзгор ба миён меояд. Бояд зикр кард, ки болоравии сифати таълим ин методҳои коркардашудаи педагог мебошад, ки аз ҳамкории муаллим ва хонандагонро ташаккул медиҳад [4,с.20-22].

Ба таҳқиқоти соҳаи методикаи химия такя намуда, мо боварӣ ҳосил намудем, ки сохтани системаи методӣ ва истифодаи онҳо риояи ҳамон шароитҳоро дар назар дорад, ки бояд ҳар як методи мушаххасро эҷодкорона истифода намоем:

- мақсаднокии педагогӣ ва психологӣ, функсионалии муайяни система;
- равона намудани система ба ташкили фаъолияти муаллими химия ва хонандагон: ба муносибат, ҳамкорӣ дар кори амалӣ, гӯш додан, аз нав эҳё кардан, муҳокима, истифодаи дониш;

- мувофиқати система ба синну сол, имкониятҳои хонандагон, хусусияти хосси тафаккур, эҳсосот, таҷрибаи ҳаётӣ;

- мувофиқати система ба имкониятҳои фардӣ, умумимаърифатӣ, тайёрии педагогии муаллими химия, сатҳи эҷодию рушди методӣ.

Раванди таълим ва тарбия, системаи мураккаби ҳамкорӣ мебошад: муаллим, метод, дониш; таҷрибаи ҳаётии муносибатҳои ҷамъиятӣ- роҳҳои худтарбия. Муваффақиятнокии таълим ва тарбия аз рӯйи дараҷаи амалӣ намудани қонуниятҳои алоқаи ҳамдигарӣ ва ба ҳамдигаргузарии тарафҳои шахсӣ ва фаннии фаъолият муайян карда мешавад.

Аз ин ҷо бисёр таҳқиқотчиён (Н.Е. Кузнетсова, Т.С. Назарова, Г.И. Слободчиков, И.М. Титова, Т.И. Шамова, И.С. Акимская ва дигарон) диққати зиёд ба муносибати ба шахсият равонакардашуда медиҳанд, ки ғояҳои асосиаш инҳо мебошанд:

- таъмини рушди шахсият ба воситаи ташкили фаъолият;
- ягонагии алоқаи ҳамдигарии тарафҳои шахсӣ ва фаннии фаъолият;
- баҳисобгирӣ ва итоат дар ҳар сатҳи рушди шахсият, вобаста ба шавқ ва қобилияташ;
- ташаккули тасаввурот дар бораи фаъолияти шахсии аҳаммиятнок.

Ба фикри мо, амалӣ намудани принсипҳои муносибати таваҷҷуҳ ба шахсият, бе баҳисобгирии муносибати системавӣ ғайриимкон аст. Мо дар назди худ мақсади дида баромадани моҳияти муносибати системавиро ҳамчун сатҳи умумиилмии методологӣ нагузоштем. Ин дар таҳқиқотҳои зиёд иҷро карда шудааст. Барои мо муҳим вазифаҳои асосии муносибати система маҳсуб меёбад, аз ҷумла:

- коркарди воситаҳои пешниҳоди методҳои таълими химия ва методҳои тарбия ҳамчун система;
- таҳқиқи гуногунии система (дар ҳолати мо амали якҷояи методҳои таълим ва тарбияи анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ);
- сохтани модели ҷамъбастии система.

Истифодаи муносибати системавӣ дар таҳқиқот амали якҷояи методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавиро дар раванди таълими химия, маънои ҷудо намудани қисмҳои таркибии аломатҳои система ва робитаҳои байни онҳо, муайян кардани шароит ва принсипҳои мавҷудияти самаранок ва рушди системаро дорад.

Омӯзгор дар он вақт ба таври ҳақиқӣ таълим ва тарбия менамояд, ки қувваи дохилии кӯдакро бедор карда, барои фаъолияти мустақилона ҳавасманд намояд. Барои ин бояд омӯзгор ҳамаи системаи методҳои таълим ва тарбияро истифода намояд.

Чи хеле ки Л.С. Виготский қайд менамояд, "ҳама гуна тарбия, дар охир, худтарбия мебошад". Худи таъсиррасонии тарбиявӣ қисмати берунии раванди педагогӣ-ташкил ва мавҷудияти воситаҳои тарбиявӣ, шакл, методҳо, усулҳоро муаррифӣ менамояд. Худтарбиякунӣ бошад, қисмати дуюм, дохилии раванд, яъне ин фаъолияти рӯҳии кӯдак аст [5,с.17]. Доир ба ин масъала шарҳи графикии он В.Н. Арканова маълумот медиҳад, ки ба таври аёнӣ ду қисмати якҷоя амалкунандаро дар раванди таълим нишон медиҳад: таълим ва тарбия барои иҷрои вазифаи умумӣ якҷоя шудаанд [1,с.67-73].

Якҷоя амал кардани методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ ба воситаи ташкили шаклҳои таълим (аз ҳама зиёдтар дар дарс) имкониятҳои ҳалли вазифаҳои тарбиявиро ба воситаи методҳои таълим ва вазифаҳои дидактикии методҳои тарбия, роҳҳои аз худ кардани мазмуни фанни химияро дар бар мегирад. Дарс барои омӯзгорони химия, ба монанди дигар муаллимони фаннӣ, давраи асосии ташкили раванди таълиму тарбия, дар баробари кори беруназсинфӣ мебошад. Ин далелро бисёр системаҳои таълиму тарбия қабул доранд. Масалан мактаби В.А. Краковская маълумот медиҳем, ки қисмати зиёди кори тарбиявиро аслан "корҳои калидии умумимактабӣ" дар бар мегиранд, дарс низ бояд ба системаи тарбиявӣ дохил карда шавад. Дар ин ҷо нуқтаи назари тарбиявӣ иҷро карда мешавад: муайян кардани нуқтаи назари маънавӣ, тарбияи интизомнокӣ, масъулият, худидоракунӣ, хушмуомилагӣ ва ғайраҳо.

Ба он нигоҳ накарда, ки шаклҳои ташкили фанни химия дар нақша пурра нишон дода шудаанд, ба омӯзгор дар интихоби шакл ва воситаҳои таълим вобаста ба истифодаи маҷмӯи методҳои таълим ва тарбия озодӣ дода мешавад.

Ҳангоми якҷоя амал намудани методҳои таълими анъанавӣ ва тарбиявӣ, омӯзгорони фанни химия сарчашмаи муҳим, ё ин ки миёнарави асосӣ ҳангоми аз худ кардани дониш, инчунин расонидани таъсири тарбиявӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Арканова В.Н. Методы и приёмы сочетания образного и логического мышления на уроках химии / В.Н. Арканова, И.А. Тришкина // Химия: методика преподавания в школе. -2003. -№6.-С.67-73.
2. Загвязинский В.И. Проблемы методов образования в современной общеобразовательной школе / В.И. Загвязинский. - М.: Педагогика, 1980.
3. Кирюшкин Д.М. Методика обучения химии. Учеб. пособие для пед. институтов / Д.М. Кирюшкин, В.С. Полосин. - М.: Просвещение, 1970.
4. Шамова И.Т. Урок. Психолого-педагогические аспекты его конструирования / И.Т. Шамова, Л.М. Перминова //

Химия в школе. -1990. -С.20-22.
5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. - М.: АПН РСФСР, 1957. -С.517.
6. Пак М.С. Методы обучения химии в средней школе / М.С. Пак. - С.-Петербург: Образование, 1995. -С.27.
7. Кузнецова Н.Е. Методика преподавания химии: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по хим. и биол. спец./ Н.Е. Кузнецова, В.П. Гаркунов [и др.]. - М.: Просвещение, 1984.
8. Суртаева Н.Н. Педагогические технологии: технология естественного обучения / Н.Н. Суртаева // Химия в школе. - 1998. С.13-16.
9. Холодная О.В. Методы работы // Образование в современной школе / О.В. Холодная. - 2001.
10. Дейнова Т.К. Методика переработки и применения дополнительной литературы в обучении химии / Т.К. Дейнова. - СПб., 1994.

ОМЕЗИШИ МЕТОДҲОИ АНЪАНАВӢ ВА ҒАЙРИАНЪАНАВӢ ҲАНГОМИ ҲАЛЛИ ВАЗИФАҲОИ ДИДАКТИКӢ ВА ТАРБИЯВӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Аз маводи мазкур бармеояд, ки истифодаи якҷояи методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ ба воситаи ташкили шаклҳои таълим аз ҳама зиёдтар дар дарс имкониятҳои ҳалли вазифаҳои тарбиявиро ба воситаи методҳои таълим ва вазифаҳои дидактикии методҳои тарбия, роҳҳои аз худ кардани мазмуни фанни химияро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: омӯзиши химия, якҷояшавӣ, методҳои таълим, раванд, муҳокима, донишҳо, бозиҳои дидактикӣ, методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ,таҳқиқоти мустақилона.

СМЕШИВАНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ И НЕТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ РЕШЕНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ И ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ЗАДАЧ В ХИМИЧЕСКОМ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Этот материал подразумевает, что сочетание традиционных и нетрадиционных методов через формирование образовательных форм включает в себя возможности для решения образовательных задач с помощью методики преподавания и обучения методов обучения и способов, которыми изучается содержание химии науки.

Ключевые слова: изучение химии, интеграция, методология, методология, процесс, дискуссия, знания, танец, традиционные и неформальные методы, самостоятельные исследования.

MIXING TRADITIONAL AND NON-TRADITIONAL METHODS FOR SOLVING DIDACTIC AND EDUCATIONAL TASKS IN THE CHEMICAL EDUCATIONAL PROCESS

This material implies that the combination of traditional and non-traditional methods through the formation of educational forms includes the possibilities for solving educational problems using the methods of teaching and learning teaching methods and the ways in which the content of the chemistry of science is studied .Kalidvozaño. Izucheniye khimii, integratsiya, metodologiya, metodologiya, protsess, diskussiya, znaniya, tanets, traditsionnyye i neformal'nyye metody, samostoyatel'nyye issledovaniya.

Key words: the study of chemistry, integration, methodology, methodology, process, discussion, knowledge, dance, traditional and informal methods, independent research.

Сведения об авторах: ***Уроков Мирзомурод Давлатмуродович*** - Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, ассистент кафедры химии. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16
Сайфуддинов Фируз Шарофиддинович - Кулябский государственный университет имени А.Рудаки, ассистент кафедры химии. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова 16

Information about the authors: ***Urokov Mirzomurod Davlatmurodovich*** - Kulyab State University named after A. Rudaki, assistant of the Department of Chemistry. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, 16 S. Safarova street
Sayfuddinov Firuz Sharofiddinovich - Kulyab State University named after A. Rudaki, assistant of the Department of Chemistry. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, 16 S. Safarova street

УДК: 372.87.0(575.3)

ҶАНБАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ МУНОСИБАТҲОИ САЛОҲИЯТНОК ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ

Норов Ф.Ф.
Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар замони муосир соҳаи маориф бузургтарин сохторест, ки рушду инкишофи тамаддуни инсониятро дар умум танзим менамояд. Иқтидорҳои зеҳнӣ, фарҳангӣ ва рӯҳии инсон, пеш аз ҳама, дар натиҷаи аз худ кардани илму маърифат ташаккул меёбанд. Таваҷҷуҳи асосӣ барои гирифтани таълимоти босифат ва муосир дар он зоҳир мегардад, ки маориф заминаи асосӣ барои ҳалли муаммоҳои иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ва нигоҳ доштану такомули илму фарҳанг, саноат ва технология мебошад.

Дигаргуниҳои назаррасе, ки ҳоло дар соҳаи маориф ба вуқӯъ омада истодаанд, пеш аз ҳама, бо арзёбӣ гардидани натиҷаҳои самарабахш дар раванди таълим ва аз он ҷумла таълими бадеӣ вобастаанд. Натиҷаҳои муҳимми фаъолияти педагогӣ ин на танҳо аз тарафи хонандагон ба даст овардани маҷмӯи донишҳои умумӣ, балки маҳорати дар амал татбиқ кардани онҳо мебошад. Зеро дар ҳаёти воқеӣ бе қобилияти худтакмилдиҳиву иҷро намудани вазифаи муайян ва ҳалли масъалаҳои ҳаётиву касбӣ фаъолияти самаранок бурдан ғайриимкон аст. Дараҷаи омодагии хатмкунандаи муосир бо хусусиятҳои салоҳиятнокиаш, яъне ба кадом салоҳиятҳои муайян ҷавобгӯ буданаш баҳо дода мешавад. Аз ин лиҳоз муайян кардани заминаҳои пайдоиши назарияи салоҳияту салоҳиятнокӣ ва

татбиқ гардидани муносибатҳои салоҳиятнок дар соҳаи маориф ба мақсад мувофиқ мебошад. А.В. Хуторский салоҳиятнокиро ҳамчун "маҷмӯи талаботҳои иҷтимоиву меъёрӣ, ки нисбат ба омодагии таълимии хонанда, баҳри фаъолияти сифатнок ва самаранок бурдани ӯ равона мегарданд", баррасӣ намудааст [1,с.32]. Ба ақидаи И.А. Зимняя, салоҳиятнокӣ чун иқтидори равонии нав, ба монанди дониш, тасаввурот, алгоритми амалҳо, тартиби муайяни арзишҳову муносибатҳо, ки дар раванди фаъолияти инсон бо изҳори салоҳиятнокӣ амалӣ гардонида мешавад [2,с.26]. Ҳамин тавр, салоҳиятнокӣ ин изҳори баланди салоҳиятҳои шахсӣ ба ҳисоб рафта, он як намуд сифатест, ки дар раванди фаъолият зоҳир гардида, дар он ташаккул меёбад.

Аввалин маротиба таҳқиқоти муаммоҳои салоҳиятнокӣ дар конфронси бо номи "Салоҳият: таҳлил, танқид ва арзёбӣ" асоси илмӣ пайдо карда буд, ки он дар Донишгоҳи давлатии иёлоти Пенсилванияи ИМА соли 1980 баргузор гардида буд. Инкишофи ҷанбаҳои назариявиву амалии салоҳиятнокӣ дар соҳаи маоиф баъдтар дар якчанд форумҳои муҳимми педагогӣ татбиқ карда шуданд. Дар "Конфронси байналмилалӣ оид ба муаммоҳову арзёбии салоҳиятнокӣ дар соҳаи маориф", ки моҳи марти соли 1980 дар шаҳри Лексингтони иёлоти Кентуккии ИМА баргузор гардид, ҷанбаҳои асосии илмиву назариявии салоҳиятнокӣ муҳокима гардиданд.

Марҳилаи муҳим дар инкишофи назарияи салоҳиятнокӣ ин коркард шудани консепсияи мутахассисони соҳаи педогогика, ки дар асоси татбиқ гардидани муносибатҳои салоҳиятнок бо унвони (Competency – Based Teacher Education), яъне – таълимоти босалоҳияти педогогӣ ба ҳисоб мерафт. Ин самт аз миёнаҳои солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-ум асри XX дар таълимоти олии педогогии ИМА пешсаф ҳисобида мешуд. Дараҷаи салоҳиятнокии фаъолияти омӯзгор дар изҳори се намуд сифатҳои инфиродии шахсият арзёбӣ мегардид -"донистан, кор кардан, мавҷуд будан", ки он на танҳо нишон додани малакаҳои асосӣ, балки таҳлили ҷамъи донишҳо ва изҳор кардани маҳорати баланди касбиро дар бар мегирифт.

Ҷомеаи имрӯза як қатор талаботҳоро нисбати тарбияи муосир гирифтан ва рақобатпазир будани инсон пешниҳод менамояд. Аз ин лиҳоз, раванди таълиму тарбия на танҳо ҳамчун воситаи инкишофи инфиродии инсон, балки он ба механизми асосии пешбарандаи ҷомеа матраҳ карда мешавад.

Ба ақидаи як қатор олимони соҳа, ба монанди В.К. Загвозкин, А.Г. Каспржак, И.А. Зимняя ва дигарон, муносибатҳои салоҳиятнок дар раванди таълим ҳамчун дастоварди сифати нав дар соҳаи маориф муайян карда мешаванд. Дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо муносибатҳои салоҳиятнок дар соҳаи маориф васеъ паҳн шуда, дар бисёр давлатҳои Аврупо онҳо дар сатҳи стандартҳои давлатии таълимӣ амалӣ гардонида шудаанд.

Доктори илмҳои равоншиносӣ, профессор, академики АТР Зимняя И.А се марҳилаи асосии инкишофи муносибатҳои салоҳиятнокро ҷудо кардааст.

Марҳилаи 1-ум солҳои 1959-1970-ро дар бар мегирад. Дар ин давра мафҳуми "салоҳият" дар баъзе доираҳои илмӣ истифода мешавад. Шарти ҷудо кардани мафҳумҳои салоҳият ва салоҳиятнокӣ ба вуҷуд омада, намунаи мафҳуми "салоҳияти иҷтимоӣ ва салоҳиятнокии иҷтимоӣ" коркард карда мешавад.

Дар соли 1952 барои муайян кардани хусусиятҳои инфиродии инсон равоншинос Р. Уайт дар муносибат мафҳуми "салоҳият"–ро ҳамчун воситаи самарабахши ҳамоҳангии инсон нисбат ба муҳити атроф ворид месозад. Соли 1965 Н. Хомский профессори забоншиносии Донишгоҳи технологии Массачусетси (ИМА) мафҳуми салоҳиятнокиро ба назарияи забонҳо ворид месозад.

Марҳилаи 2-юм солҳои 1970-1990–ро дар бар мегирад. Аз рӯйи нишондоди Р. Боясис бо номи "Менеҷери босалоҳият" дараҷаи салоҳият ва салоҳиятнокӣ дар ин давра назарияву амалияи идораи истеҳсолотро пурра фаро гирифта буд.

Соли 1984 Ҷ. Равен, профессори фахрии Донишгоҳи Эдинбург (Шотландия) таълифоти худро бо номи "Салоҳиятнокӣ дар ҷомеаи муосир" ба нашр мерасонад. Дар асари худ муаллиф салоҳиятнокиро ба намудҳо ҷудо карда, онҳоро гурӯҳбандӣ менамояд. Ҷ. Равен салоҳиятнокиро чун муваффақият дар ҳаётӣ иҷтимоӣ маънидод мекунад. Ба ақидаи ӯ, салоҳиятнокӣ ин зуҳуротест, ки аз шумораи зиёди қисматҳо таркиб ёфтааст ва баъзеи ин қисматҳо аз ҳамдигар вобаста нестанд. Баъзе қисматҳо ба хусусияти шуурнокӣ ва фикрронӣ ва баъзеи дигар ба эҳсосот вобаста карда мешаванд, ин қисматҳо чун тартибдиҳандаи ахлоқи ҳамида якдигарро иваз карда метавонанд [3,с.253].

Марҳилаи 3-юм солҳои 1990-2001-ро дар бар мегирад, ки аллакай дараҷаи салоҳият ва салоҳиятнокӣ пурра дар раванди таълим истифода шуда, дар соҳаи маориф муносибатҳои босалоҳият татбиқ мегарданд. Дар маводҳои СММ оид ба самти маориф илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО) доираи салоҳиятҳое оварда шудаанд, ки ҳамчун натиҷаи дилхоҳ дар самти маориф арзёбӣ карда мешаванд. Кумита оид ба соҳаи маорифи Шӯрои Аврупо мафҳуми " салоҳиятҳои калидӣ"-ро ворид месозад, ки баҳри ҳифзу нигоҳ доштани ҷомеаи

демократӣ ва ҷавобгӯ будан ба тағйиротҳои иқтисодиву талаботҳои нави бозори меҳнат нигаронида мешаванд. Дар "Лоиҳаи соҳаи маорифи Аврупо" 39 намуди гуногуни салоҳият пешниҳод шудааст. Аз ин миқдор 6 намуд муҳимтарин салоҳиятҳо муайян шудаанд, ки онҳо ҳамчун салоҳиятҳои асосии калидӣ дар фикррониву фаъолиятҳои иҷтимоии инсон зарур дониста мешаванд: 1) омӯхтан; 2) ҷустуҷӯ кардан; 3) фаъолият бурдан; 4) дуруст фикр рондан; 6) мутобиқ шудан.

Бисёре аз муҳаққиқон қайд менамоянд, ки салоҳиятнокӣ таркиби мураккаб дорад. Ба ақидаи И.А. Зимняя, салоҳиятнокӣ дорои якчанд хусусиятҳои муайян мебошад:

-омода будан ба изҳори салоҳиятҳо (ҷанбаҳои мақсаднок);

-доир ба салоҳиятнокӣ доштани донишҳои маънавӣ (ҷанбаҳои маънавӣ);

-таҷрибаи изҳори салоҳиятнокӣ дар ҳолатҳои хуш ва ногувор (ҷанбаҳои ахлоқӣ);

-муносибат нисбат ба мазмуни салоҳиятнокӣ ва замимаҳои он (ҷанбаҳои арзишиву маънавӣ);

-тариқи эҳсосу ирода танзим намудани равандҳо ва натиҷаҳои изҳори салоҳиятнокӣ [3,с.39].

Салоҳиятнокӣ дар худ дорои қисматҳои маънавӣ (дониш) ва ҳам равандӣ (маҳорат) мебошад.

Дар мувофиқат ҷудо кардани мазмуну мундариҷаи таълимот ба умумифаннӣ (барои ҳамаи фанҳо), байнифаннӣ (барои доираи муайяни фанҳо) ва фаннӣ (алоҳида барои фанни омӯзишӣ), дар раванди таълим салоҳиятҳо ба калидӣ, байнифаннӣ ва фаннӣ ҷудо мешаванд. Салоҳиятҳои калидӣ ба ҳамаи фанҳо тааллуқ дошта, ҳамчун заминаи асосии омӯзиш муваффақияти иҷтимоии хонандаро муайян месозанд. Хусусияти салоҳиятҳои калидӣ дар он зоҳир мегардад, ки инсон аз ҳалли муаммоҳои ҳаётиву касбӣ ва иҷтимоӣ ба хубӣ баромада метавонад. Салоҳиятҳои калидӣ дар зери таъсири оила, муассисаи таълимӣ, муҳит ва аз таҷрибаи ҳамарӯзаи шахсии хонанда ташаккул меёбад. Салоҳиятҳои фаннӣ бошанд, дар чорчӯбаи фанҳои омӯзишӣ ташаккул меёбанд, яъне истифодаи донишро нисбат ба фанни муайян таъмин менамоянд. Салоҳиятҳои фаннӣ дар раванди азхудкунии мазмуну мундариҷаи фан ташаккул меёбанд. Салоҳияти байнифаннӣ ба хонанда имконият медиҳад, ки омодагиву имконият ва истифодаи доннишҳоро аз ячкчанд фанни омӯзишӣ муаррифӣ намояд. Воқеияти ташаккули салоҳиятҳои байнифаннӣ асосан дар раванди таълим, агар дар он алоқаи байнифаннӣ зиёд бошад, ба вуқӯъ меоянд. Шарти асосии ташаккулёбии салоҳиятҳои байнифаннӣ, ин малакаи азхудкарда ба ҳисоб меравад, ки барои истифодаи маҷмӯи донишҳо дар фаъолияти амаливу касбии оянда заруранд.

Аз сабаби тағйироти муносибатҳову арзёбиҳо нисбат ба сатҳу сифати маълумоти бадеӣ дар азхудкунии барномаҳои таълимӣ аз фанни санъати тасвирӣ, ҷанбаҳову меъёрҳои арзёбии нишондиҳандаҳои салоҳиятнокиро муайян кардан лозим аст.

1. Ҷанбаи маърифатӣ (дараҷаи соҳиб будан ба донишу маҳорат ва малака ё худ бохабар будан аз мазмуну мундариҷаи салоҳиятнокӣ), ки онро чунин тасаввур кардан мумкин аст:

- қобилияти дар намуди умумӣ дида тавонистани маҷмӯи ашёҳои тасвиршуда;

- қобилияти интихоб намудани андозаи муайяни қоғаз вобаста аз намуди композитсия;

- малакаҳои моҳирона интихоб намудани андозаи расм, бандубаст ва таҳранги он;

- малакаҳои истифода аз воситаҳои муассири хат, ранг ва нишон дода тавонистани тобишҳои асосии симо;

- қобилияти истифода карда тавонистани услубҳои муассири композитсионӣ (симетрия ва ассиметрия) вобаста аз хусусияти мақсадҳо;

- қобилияти ҷудо карда тавонистани сужаи асосии композитсионӣ истифода аз воситаҳои муассир: хат, тазод, вазн, равшанӣ, умумият, ҷузъиётбандӣ ва ғайраҳо;

- қобилияти тартиб дода тавонистани композитсияҳои статикӣ ва динамикӣ, бо истифода аз ҳаркатҳои амудӣ, уфуқӣ ва диоганалӣ;

- қобилияти моҳирона истифода кардани таносубҳои усули бадеӣ ва ҷудокуниву ягонасозии қисматҳои асар;

- қобилияти истифодаи имкониятҳои тазодноқиву тобиш барои ҳалли вазифаҳои композитсионӣ;

- қобилияти мустақилона ташаккул додани мақсадҳои композитсионӣ ва пайдарпай ба иҷро расонидани он;

- қобилияти умумият дода, ба итмом расонидани корҳои композитсионӣ, инчунин дар корҳои графикӣ қайд намудани ашёҳои асосӣ ва дуюмдараҷа дар композитсия.

2. Инкишофи шахсият бештар дар ҷанбаҳои зерин изҳор мегардад:

1. Омодагӣ барои изҳори салоҳиятнокӣ, муташаккилии устувор ва ҳавасмандӣ дар фаъолияти бадеӣ (ҷанбаи мақсадгузорӣ):

- мавҷудияти талаботҳои пурарзиш дар муносибати бадеӣ ва алоқа бо санъат.

2. Малакаи изҳори салоҳиятнокӣ дар ҳолатҳои гуногун (ҷанбаи ахлоқӣ):

- малакаи мушоҳида кардани ҳақиқати муҳити атроф, қобилияти дидан ва дарки зебоӣ дар санъат;
- мавҷудияти малакаи мустақилона фаъолияти эҷодӣ бурдан;
- мавҷудияти салиқаи бадеӣ ва малакаҳои таҳлилу арзёбиҳои асарҳои санъати тасвирӣ.

3. Муносибат нисбат ба мазмуни салоҳиятнокӣ ва объекти замимавии он (ҷанбаи арзишиву маънавӣ):
- муносибат бо санъат ҳамчун шарти муҳим ва озод барои инкишофи ҳаматарафаи шахсияти хеш;
- дарки баланди фаъолияти эҷодӣ чун қисми ҷудонопазири ҳаёти хеш.

4. Танзими рӯҳиву иродавии равандҳои изҳори салоҳиятнокӣ;
- инкишофи доираи фикррони наврас;
- инкишофи сифатҳои эҳсосиву иродавӣ, ки барои амалӣ гардонидани таҷрибаҳо дар ҷодаи санъат ва фаъолияти ҳамарӯза заруранд;
- инкишофи ҳаматарафаи сифатҳо ва ҷавҳарҳои табиии шахсияти хонанда: фикррони композитсионӣ, хотираи биниш, тасаввурот, дарки эстетикии ҳақиқат ва санъат, диққат ва мушоҳидакорӣ [4,с.10].

Салоҳиятнокӣ ба монанди ҳамҷоя намудани сифатҳои шахсият аст, ки онро ташхис кардан душвор мебошад. Бо мақсади дар амал татбиқ намудани раванди мониторинг, ки дар он омодагии хонанда санҷида мешавад, бояд маҷмӯи воситаҳоеро коркард кунем, ки барои санҷиши салоҳиятнокии хонанда мувофиқ бошанд. Воситаҳои арзёбӣ бояд ҳам мазмун ва ҳам қисматҳои омодагии фаъолияти хонандаро фаро гиранд, ки дар ҳолатҳои лозимӣ истифодаи салоҳиятҳоро талаб менамояд. Роҳи мазкур якчанд меъёрҳои муайяни салоҳиятнокиро пешбинӣ менамояд, ки онҳоро бо нишондиҳандаҳои мувофиқ арзёбӣ кардан мумкин аст.

Меъёрҳои муайян – нишонае мебошанд, ки дар асоси онҳо дараҷаи салоҳиятнокии хонанда арзёбӣ мегардад. Нишондиҳанда ё худ индикатор – ин ба фаҳмиш дастрас будан, он чизе мебошад, ки мавҷудияти ягон амалро нишон медиҳад. Нишондиҳандаҳо ба монанди ченакҳоеанд, ки меъёрҳои муайянро изҳор намуда, нисбат ба сифату шумораи он тавсиф медиҳанд. Яъне, он нишонаи зоҳирии санҷиши меъёрҳои муайян мебошад [5, с.32]. Индикаторҳоро мо ҳамчун нишондиҳандаи объективии ифодаи мушаххасоти арзёбигардида матраҳ менамоем, ки дар раванди мушоҳидаҳо аз болои рафти иҷроиши вазифаҳо ва ё бо роҳи таҳлили натиҷаҳои фаъолият ошкор мегарданд. Масалан, аз рӯйи иҷроиши вазифаҳои эҷодиву композитсионӣ. Ғайр аз ин, ахборот барои арзёбӣ гардидани дараҷаи муташаккилии нишондиҳандаҳои салоҳиятнокӣ аз рӯйи саволномаҳои пешниҳодшуда низ муайян карда мешавад.

Ҷадвали меъёрҳои арзёбигардандаи нишондиҳандаҳои салоҳиятнокӣ.

№	Салоҳиятнокӣ	Меъёрҳои муайян	Нишондиҳандаҳо (индикатор)
1	2	3	4
1	Ҷанбаи маърифатӣ	Мавҷудияти дониш, қобилиятҳо, малакаҳои фаннӣ	Иҷроиши вазифаҳои таълимӣ. Аз уҳдаи иҷроиши вазифаҳои омӯзишӣ баромада тавонистан
2	Ҷанбаи мақсадгузорӣ	Дар муносибат бо санъат талабот зоҳир кардан	Ташриф овардан ба намоишгоҳҳои асарҳои бадеӣ ва осорхонаҳо, шиносоӣ бо рассомон ва асарҳои онҳо. Шавқу ҳавас зоҳир кардан нисбат ба касби рассомӣ, ба ғайр аз машғулиятҳои дар муассисаи таълимӣ, инчунин иштирок кардан дар маҳфилҳои рассомӣ ва озмунҳо.
3	Ҷанбаи ахлоқӣ	Мушоҳидакорӣ, қобилияти дидани зебоӣ дар воқеияти муҳити атроф ва дарки баланди санъат мебошад, ки сифати ченаки нишондиҳандаҳои салоҳиятнокии мазкур ба ҳисоб меравад. Инчунин, иҷрои вазифаҳои композитсионӣ низ ба ташаккулёбии салоҳиятҳои мазкур мусоидат мекунанд. Малакаҳои мустақилона фаъолияти эҷодӣ	Инъикоси хусусиятҳои асосӣ ва қиёфавии асари бадеӣ: тасвири симои инсон бо назардошти ашёҳои муҳити атроф, аз рӯйи мушоҳида тасвир кардани биноҳо бо назардошти ҳақиқатнигории муҳит. Дар композитсияҳо мавҷуд будани ашёҳо бо назардошти торикиву рӯшноии муҳит: тасвири инсон бо назардошти сару либос ва лавозимотҳо, тасвири бино бо назардошти дару тиреза ва ҷузъиётҳои меъморӣ. Мавҷудияти сифатнокӣ дар расмҳое, ки аз асл тасвир мешаванд. Мавҷудияти роҳҳои зиёди ҳалли масъалаҳои композитсионӣ дар ангораҳо, интихоби мувофиқ ва муносиби ангора, ҳалли масъалаҳои обурангнокии симо, вобаста аз нияту мақсадҳои гузошташуда. Қобилияти

		бурдан, тартиб додани ангора ва аз рӯйи он офаридани асари бадеӣ, ки ҳамчун нишондиҳандаи салоҳиятҳои мазкур мебошад. Мавҷудияти салиқаи бадеӣ ва малакаҳои таҳлилу арзёбии асарҳои санъати тасвирӣ.	таҳлилу таҳқиқ кардан ва бо кадом восита изҳор гардидани мазмуни асарро дарк кардан. Доштани ақидаи махсус ва далелнок ҳимоя кардани мавқеи худ. Қобилияти умумият додани гуфтаҳои худ ва ҷамъбасту баҳогузорӣ кардани он. Инчунин, аз рӯйи имконият муайян кардани муваффақиятҳои минбаъда.
4	Ҷанбаи арзишиву маънавӣ	Дарк кардани фаъолияти эҷодӣ чун қисми ҷудонашавандаи ҳаёти шахсӣ	Аз рӯйи тасаввурот ва инчунин аз мазмуни номи мавзӯъ офаридани композитсияи бадеӣ: “Эҷодкорӣ дар мавзӯи афсонаҳо”.
5	Танзими эҳсосиву иродавии равандҳо ва натиҷаҳои изҳори салоҳиятнокӣ	Инкишофи тафаккури зеҳнии хонанда ва тараққӣ додани сифатҳои эҳсосиву иродавӣ, ки барои амалӣ гардонидани мақсадҳо дар фаъолияти эҷодӣ ба кор меоянд. Рушди сифатҳои ботинӣ ва ҳаматарафаи ҷавҳари табиии шахсияти ӯ: фикррониии композитсионӣ ва хотираи визуалӣ, рушди тасаввуроти фазоӣ. Дарк кардани мазмуни бадеии асарҳои санъати тасвирӣ, инчунин зебоиҳои ҳақиқати муҳити атроф. Мавҷудияти хусусият ва диққати мушоҳидакорӣ, дар сифати нишондиҳандаҳои салоҳиятнокии мазкур воситаҳои фаъолияти мустақилонаи композитсионӣ, ки дар намуди иҷрои вазифахои амалӣ гузаронида мешавад ба мақсад ба мақсад мувофиқ мебошад.	Иштироки фаъол дар олим-пиадаву озмунҳо ва маҳфилу семенарҳо, фаъолияти ҷустуҷӯиву таҳқиқотӣ бурдан дар соҳаи санъат. Саривақт ва босифат иҷро намудани вазифаҳои синфӣ, инчунин дар муҳлати муайян ба иҷро расонидани вазифаҳои хонагӣ доир ба ҷамъ намудани маводҳо барои тартиб додани композитсия. Босифат ба иҷро расонидани корҳои мустақилона доир ба тасвири расм аз рӯйи асл ва тартиб додани ангораҳои бадеӣ. Изҳор намудани қобилиятҳои умумият додани мушоҳидаҳо ва офаридани симои бадеӣ. Маҳорати бо тобишҳои рангоранг оро додани қиёфаҳои бадеӣ. Изҳори муносибати кунҷковиву ҳавасмандӣ нисбат ба ҳақиқати муҳити атроф ва ашёҳои гуногуни табиат. Дар натиҷаи мушоҳидаҳои гузаронидашуда, тартиб додани композитсияҳои гуногун: масалан, хонандагони синфи-7 дар жанрҳои гуногуни санъати тасвирӣ, ба монанди манзаранигорӣ, чеҳранигорӣ, натюрморт ва ғайра бояд аз уҳдаи тартиб додани ангораҳо, ки хусусиятҳои инъикоси мазмуни асосии композитсияро ифода мекунанд, баромада тавонанд.
6	Ҷанбаи натиҷавии дастовардҳо	Таҳлили корҳои мустақилона ва амалии хонандагон: натиҷаҳои омӯзиши расмкашиву мусаввирӣ, натиҷаҳои таҳлили корҳои композитсионӣ ва тасвирҳое, ки дар муҳити фазои кушод, яъне дар табиат ба иҷро расидаанд. Инчунин, маълумот додан доир ба иштирок дар озмуну намоишҳои асарҳои бадеии наврасон.	Мувофиқи санҷишҳои ҷамъбастии солона ба хонандагон холҳо гузошта мешаванд. Раванди холгузорӣ, инчунин аз рӯйи таҳлили корҳои синфӣ ва вазифаҳои берунaзсинфии мустақилонаи хонандагон арзёбӣ мегардад. Омӯзгор барои холгузорӣ шумораи иштироки хонандагонро дар озмунҳои муассисавӣ ва байнимуассисавӣ, инчунин иштирок дар намоишҳои асарҳои бадеии наврасон, ки бахшида ба рӯзҳои ҷашнии муайян гузаронида мешаванд, ба ҳисоб гирифта, баҳогузорӣ менамояд. Аз тарафи маъмурияти муассисаи таълимӣ ташкилу ба роҳ мондани намоишҳои асарҳои рассомонӣ ҷавон, маҳфилҳои расмкашиву ҳунарҳои мардумӣ ва дигар чорабиниҳои берунaзсинфӣ ба инкишофи қобилияҳои эҷодиву зеҳнӣ ва баланд бардоштани салоҳиятҳои бадеии хонандагон таъсири мусбӣ хоҳанд расонид.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои самарабахши донишҳои азхудкардаи хонандагон ва омодагии онҳо барои фаъолияти мустақилона бо изҳор кардани салоҳиятҳои фанниву бадеӣ, ҳамчун

зуҳуроти муҳим арзёбӣ мегарданд. Раванди таълимоти бадеӣ барои ташаккул ёфтани салоҳиятҳои калидӣ ва фанниву байнифаннӣ мусоидат мекунад.

Салоҳиятҳои байнифаннӣ дар раванди азхудкунии маҷмӯи фанҳои махсус ташаккул меёбанд, ки ташкилдиҳандаи барномаи таълимии муассиса ба ҳисоб мераванд.

Ба таркиби салоҳиятҳои байнифаннӣ дохил мешаванд:

- дониш, маҳорат, малака;
- дарк кардани алоқамандӣ байни фанҳои гуногун ва омодагии равонии истифодаи донишҳо дар азхудкунии фанҳои дигар;
- дарк кардани зарурат ва имконияти ҳамаҷониба истифода бурдани донишҳои байнифаннӣ дар фаъолияти касбӣ;
- таҷрибаи дар фаъолияти эҷодӣ истифода кардани донишҳо аз фанҳои мухталиф;
- аз уҳдаи ҳалли вазифаҳои эҷодиву графикӣ ба хуби баромадан ва ба худ боварӣ доштани хонанда, дар имконияти истифодаи донишҳои азхудкардаи байнифаннӣ;
- изҳори ҳавасмандӣ ва хоҳиш барои аз худ кардани фанҳои гуногун, рушди сифатҳои худтакмилдиҳӣ ва худомӯзӣ кардан [6,с.8]. Яке аз шароитҳои бомуваффақият ташаккул ёфтани салоҳиятҳои байнифаннӣ, ки дар раванди азхудкунии мазмуни фан ба миён меояд, ин алоқаманд будани он бо дигар фанҳо мебошад. Масалан, ҳангоми дар вазифаҳои эҷодии мусаввирӣ барои бо ранг нишон додани дурнамои ҳавоӣ ва муҳити фазоӣ, бояд донишҳои азхудкардаи худро аз расмкашӣ истифода карда тавонад. Ҳангоми офаридани манзараи гуногунмазмун дар композитсия, бояд донишу маҳорате, ки дар раванди расмкашӣ ва мусаввирӣ аз худ карда мешаванд, истифода шавад. Ба ғайр аз ин, таҳлилҳои асарҳои рассомон ва воситаҳои муассире, ки бо он дар асар дурнамои ҳавоӣ нишон дода шудааст, ба дуруст тартиб додани композитсия мусоидат мекунад. Ҳангоми иҷроиши супоришҳои композитсионӣ, ки бо тасвири манзара алоқаманд мебошад, аз хусусиятҳои мушоҳидакорӣ ва таҷрибаҳое, ки дар раванди тасвир кардан аз асл ба даст меоянд, моҳирона истифода кардан лозим аст. Дарк кардани алоқамандӣ байни фанҳои гуногун ва таҷрибаи истифодаи донишҳо барои аз худ кардани фанҳои нав, ки як навъ ташаккулёбии қобилияти якҷоя истифода кардани донишҳо дар фаъолияти эҷодӣ мебошад, ба ташаккулёбии салоҳиятҳои байнифаннӣ мусоидат мекунад.

Салоҳиятҳои фаннӣ дар худ ҳам ҷанбаи маърифатӣ, яъне дараҷаи соҳиб будан ба дониш, маҳорат, малака ва ҳам хусусиятҳои ташаккулдиҳандаи шахсияти хонандаро доро мебошанд. Нишондиҳандаҳои ташаккули шахсиятро дар ҷанбаҳои зерин дидан мумкин аст: маърифатӣ, ахлоқӣ, арзишиву маънавӣ, танзими раванди эҳсосиву иродавии натиҷаҳои изҳори салоҳиятнокӣ.

Дар ҷанбаҳои гуногун, масалан ахлоқӣ, меъёрҳои муташаккилии салоҳиятнокӣ, асосан дар мавҷуд будани салиқаи бадеӣ ва малакаҳои таҳлилу арзёбии асарҳои санъати тасвирӣ зоҳир мегарданд. Барои арзёбӣ гардидани меъёрҳо, бояд нишондиҳандаҳои муассири объективии мушаххасот муайян карда шаванд. Дар ҳолати мазкур ин қобилияти таҳлил кардани мазмуну мақсади асари бадеӣ мебошад; доштани ақидаву нуқтаи назари муайян; ба таври мустанад ҳимоя кардани мавқеи худ; қобилияти умумият бахшидан ба гуфтаҳо ва ҷамъбасту баҳогузорӣ кардани он; маҳорати муайян кардани роҳҳои минбаъдаи такомули асари бадеӣ.

Малакаву маҳоратҳои зикргардида, асосан бо роҳи мушоҳидакорӣ дар раванди иҷроиши вазифаҳои амалӣ ё бо таҳлили натиҷаҳои фаъолият, масалан, аз рӯйи иҷроиши корҳои композитсионӣ татбиқ мегарданд. Инчунин, маълумотро доир ба дараҷаи муташаккилии нишондиҳандаҳои салоҳиятнокӣ аз рӯйи суолномаҳои санҷишӣ ва таҳлили корҳои мустақилонаи хонандагон ба даст овардан мумкин аст.

Ҷудо кардани меъёрҳои муташаккилии салоҳиятҳои фаннӣ ва нишондиҳандаҳо барои арзёбӣ кардани дараҷаи нишондиҳандаи салоҳиятнокӣ на танҳо барои арзёбӣ гардидани сифати таълими бадеӣ, балки он барои муайян кардани роҳҳои рушду такомули маълумотҳои азхудкардаи бадеӣ равона карда шудааст. Тадбирҳои мақсадноке, ки барои ташаккули малакаи таҳлили воситаҳои бадеӣ равона гаштаанд, мунтазам ба ташаккулёбии салиқаи бадеӣ ва малакаҳои таҳлилу арзёбиҳои асарҳои санъати тасвирӣ мусоидат мекунанд. Татбиқ гардидани салоҳиятҳои мазкур, пеш аз ҳама, ба баланд гардидани донишу малака дар ҷодаи офаридани асарҳои бадеӣ равона гардидааст ва он, инчунин, ба ташаккулёбии салоҳиятҳои байнифаннӣ мусоидат мекунад.

Омӯзиши санъати тасвирӣ дар хонандагон, пеш аз ҳама, хусусиятҳои эҷодкориву дарки эстетикии воқеият ва нозукиҳои санъатро инкишоф дода, онҳоро ба фаъолияти амалии мустақилона ҳидоят месозад.

Фанни санъати тасвирӣ дар соҳаи маориф падидаи муҳимест, ки ба таълиму тарбияи зебоипарастӣ ва гирифтани донишҳои бадеӣ нигаронида мешавад. Маҳорату малакаи андухтаи хонандагон барои ташаккул додани дарки баланди зебоипарастӣ ва ҳифз намудани арзишҳои фарҳанги милливу умумиҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Дар раванди омӯзиши фанни мазкур хонандагон намудҳои калидии эҷодиёти бадеии тасвирро аз худ

менамоянд. Ин, дар навбати худ, ба кушодани қобилиятҳои эҷодии онҳо мусоидат карда, шароити мусоидро барои ташаккул додани малакаҳои эҷодии хонанда фароҳам меорад. Малакаҳои бадеие, ки дар раванди омӯзиши фарҳанги милливу умумиҷаҳонӣ ба даст омадаанд, дар хонандагон салиқаи бадеиро ташаккул дода, инчунин барои дуруст муайян кардани сатҳи маданиятнокиашон кумак мерасонанд. Таҳлили арзишҳои бадеӣ, барои инкишоф додани шуурнокӣ ва таҷрибаи эҳсосиву эстетикии насли наврас воситаи муҳим ба ҳисоб рафта, он нишондиҳандаи дараҷаи баланди фарҳангдӯстии шахсият ба ҳисоб меравад [7,с.8].

Ба шарофати муносибатҳои салоҳиятнок дар раванди таълим ба натиҷаҳои дилхоҳ соҳиб шудан мумкин аст, инчунин мавҷудияти салоҳиятнокӣ дар хонандагон имконият медиҳад, ки онҳо аз ҳар гуна ҳолатҳои ногувор ва муҳимми зиндагӣ баромада тавонанд.

Дар раванди машғулиятҳои назариявиву амалӣ аз фанни санъати тасвирӣ хонандагон салоҳиятҳои зерини фанниро соҳиб мешаванд:

1. Салоҳиятҳои эстетикӣ – қобилият ва омодагии хонанда ба дарки санъат ва бо эҳсоси баланд муҳокима кардани асарҳои бадеӣ, ки чунин хусусиятҳоро рушд медиҳанд:

- завқу салиқаи эстетикиву бадеӣ – қобилияти дарки зебоӣ ва ҳис кардани он, фаҳмиши зуҳуротҳои эстетикии воқеият ва санъат, инчунин дуруст арзёбӣ кардани он;

- талабот зоҳир кардан нисбат ба муоширaт бо арзишҳои бадеиву эстетикӣ;

2. Салоҳиятҳои арзёбикунанда – қобилияти дарк кардани арзишҳои эстетикӣ, мулоҳизаронӣ ва ақидаҳо оид ба таҳлили асарҳои гуногуни санъати тасвирӣ; изҳори шавқу ҳавас нисбат ба санъати тасвирӣ, анъанаҳои бадеиву ҳунарҳои мардумии миллӣ ва дастовардҳои фарҳанги ҷаҳонӣ; дарк кардани хусусиятҳои фарҳанги бадеии ҷаҳони муосир: ин қобилият имконият медиҳад, ки хонанда нуқтаи назари худро бо далелҳои муайян нисбат ба намудҳои гуногуни асарҳои санъати тасвирӣ ироз намояд.

Дар раванди омӯзиши мавзӯъҳои гуногун ва дар таҳлили асарҳои санъат, диққати худро ҳамеша ба таркиби инсонпарваронаи санъат, яъне ба ирози чунин арзишҳо, ба монанди зебоӣ, некӣ, ҳақиқат, эҷодиёт, табаият, ватандӯстӣ, арзёбиҳои табиат ва арзёбиҳои ҳаёти инсон равона сохтан лозим аст.

3. Салоҳиятҳои эҷодӣ, пеш аз ҳама, барои инкишофи таҷриба дар фаъолияти эҷодӣ равона карда мешаванд: донистани қонуниятҳои умумии санъати тасвирӣ, худтакмилдиҳии шахсият, яъне дар самти фаъолгардонии қобилиятҳои эҷодии хонандагон бо роҳи бурдани фаъолияти амалӣ.

Агар мо ба таркиби мафҳуми “эҷодиёт” назар андозем, маълум мегардад, ки эҷодиёт – ин шакли олии фаъолнокӣ, мустақилият, қобилияти офаридани чизи нав мебошад. Эҷодиёт дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсон зарур аст: илмӣ, бадеӣ, истеҳсоливу техникӣ, хоҷагидорӣ ва ғайра. Яке аз масъалаҳои муҳим барои омӯзгорон ин инкишоф додани қобилиятҳои эҷодкорӣ ба ҳисоб меравад.

Кӯдакон аз хурдсолӣ ҳамеша ҳаракати изҳор намудани эҷодкорӣ мекунанд ва ин хислат ба ҳамаи кӯдакон хос буда, эҷодкорӣ меъёри инкишофи кӯдак ба ҳисоб меравад.

Амалӣ гардонидани қобилиятҳои эҷодии наврасон, пеш аз ҳама, барои пурмазмуну рангоранг гардидани ҳаёти онҳо ва таъсири он ба ҳамсолону ҷомеа басо муҳим мебошад. Ташаккул ёфтани қобилиятҳои эҷодкорӣ дар синну соли мактабӣ шарти муҳимест барои рушди минбаъдаи шахсияти хонанда. Инсоне, ки фаҳмишҳои баланд ва шавқу ҳаваси доимӣ нисбат ба эҷодиёт зоҳир менамояд ва дорои қобилияти амалигардонии мақсадҳои эҷодии худ мебошад, бештар ба шароитҳои дигаргуншаванда ва талаботҳои ҳаёт мутобиқ мешавад. Инчунин, инсоне, ки дорои салоҳиятҳои эҷодӣ мебошад, ба осонӣ фаъолияти мустақилонаи худро барпо месозад ва бештар ба худтакмилдиҳиву худтарбиякунӣ қодир аст.

АДАБИЁТ

1. Хуторский А.В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: (пособие для учителя) / А.В. Хуторский. - М.:ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. -120 с.
2. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования: (теорет.-методол. аспект) / И.А. Зимняя // Высш. образование сегодня. –М.: Логос, 2006. -№8. -С.20-26.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования: (научная статья) / И.А. Зимняя // Высш. образование сегодня. –М., 2003.-№ 5.- С.34-39.
4. Долгих Н.Н. Педогогические условия обеспечения непрерывности становления профессиональной компетентности преподавателя изобразительного исскуства: автореф. дис. конд. пед. наук / Н.Н. Долгих. -Томск, 2005. -19 с.
5. Борытко Н.М. Методология и методы психолого-педагогических исследований: Учеб. пособие/ Н.М. Борытко / Под. Ред. Н.М. Борытко. -М.: Академия, 2008. -320 с.
6. Сергеев И.С. Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: Практ. пособие / И.С. Сергеев, В.И. Блинов. - М.: научная редакция «Психология и педогогика», 2007. -15 с.
7. Ортобекова А.М. Изобразительно-художественное творчество: Методическое пособие для учит. / А.М. Ортобекова, Д.А. Акматов. -Бишкек: Билим-компьютер, 2018. -80. с.

ҶАНБАҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ МУНОСИБАТҲОИ САЛОҲИЯТНОК ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАННИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ

Татбиқ гардидани муносибатҳои салоҳиятнок дар соҳаи маориф, пеш аз ҳама, барои қонеъ кардани талаботҳои ҷомеаи муосир, бо мақсади омода сохтани насли созандаву бунёдкор ва рақобатпазир дар бозори меҳнат нигаронида шудааст. Зеро ҳар як давраи таърихӣ вобаста аз талаботи ҷомеа тартибу низоми махсуси худро дар ҳама самт пешниҳод менамояд. Дар мақолаи мазкур доир ба сарчашмаҳои асосии татбиқи муносибатҳои салоҳиятнок дар соҳаи маориф ва марҳилаҳои таърихии инкишофи он маълумот дода шудааст. Муаллиф иброз медорад, ки салоҳиятнокӣ - ин изҳори баланди салоҳиятҳои инфиродӣ ба ҳисоб рафта, он сифатест, ки дар раванди фаъолият зоҳир гардида, дар он ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, татбиқи муносибатҳои салоҳиятнок дар раванди таълиму тарбия на танҳо ҳамчун воситаи инкишофи инфиродии инсон, балки ҳамчун механизми фаъоли пешбарандаи ҷомеа матраҳ карда мешавад. Дар мақола инчунин оид ба ҷанбаҳои меъёрии нишондиҳандаҳои салоҳиятнокии хонандагон, ки дар раванди таълими санъати тасвирӣ арзёбӣ мегарданд, мисолҳову тавсияҳо оварда шудаанд. Инчунин, муаллиф доир ба салоҳиятҳои фаннӣ, байнифаннӣ ва умумифаннӣ маълумоти муайян дода, моҳияти салоҳитяҳои эстетикиву эҷодиро таҳлил намудааст. Ба ақидаи Норов Ф. Ф., инсоне, ки фаҳмишҳои баланд ва шавқу ҳаваси доимӣ нисбат ба эҷодиёт зоҳир менамояд ва дорои қобилияти амалигардонии мақсадҳои эҷодии худ мебошад, бештар ба шароитҳои дигаргуншаванда ва талаботҳои ҳаёт мутобиқ мешавад. Инчунин, инсоне, ки дорои салоҳиятҳои эҷодӣ мебошад, ба осонӣ фаъолияти мустақилонаи худро барпо месозад ва бештар ба худтакмилдиҳиву худтарбиякунӣ қодир аст.

Калидвожаҳо: салоҳииятнокӣ, салоҳият, ҷанба, умумифаннӣ, байнифаннӣ, нишондиҳанда, арзёбӣ, гурӯҳбандӣ, композитсия, динамика, статика, эҷодиёт, эстетика, мушоҳидакорӣ.

НАУЧНО - ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Необходимость внедрения компетентностного подхода в сфере образования вызвана, прежде всего, необходимостью удовлетворения требований современного общества. Цель данного явления направлена на подготовку и воспитание конкурентоспособного поколения, которое способно реализовать свою деятельность вопреки условиям быстроменяющегося темпа социальной жизни, так как каждая историческая эпоха выдвигает свои нормативы и требования в любой сфере человеческой деятельности и особенно в образовании. В данной статье даётся информация об основных источниках осуществления компетентностного подхода в сфере образования, а также приведены сведения об исторических этапах развития компетентностного подхода в педагогической науке. Автор излагает, что компетентность – это высщее проявление индивидуальной компетенции, то есть это те качества, которые выражаются в процессе деятельности и постепенно в нём развиваются. Исходя из этого применение компетентностного подхода в процесе обучения и воспитания понимается не только как средство развития личностных качеств человека, но и он является активным механизмом для развития и продвижения общества. В статье излагаются рекомендации и сведения о критериях оценки и аспектах показателей компетенции учащихся в процессе обучения изобразительному искусству. Автор разделяет компетенции на метопредметные, межпредметные и предметные, а также анализирует суть эстетическо-творческих компетенций. По мнению Норова Ф.Ф., наличие глубокого желания с проявлением интереса к творчеству дает возможность человеку реализовать свои творческие замыслы, и, в отличие от других он имеет возможность адаптироваться к требованиям экономическо-информационного общества. Человек, который владеет творческой компетенцией, благоразумно и с лёгкостью умеет организовать свою деятельность и преимущественно способен к саморазвитию и самореализации.

Ключевые слова: компетентность, компетенции, аспект, метапредметный, межпредметный, ценности, классификация, композиция, динамика, статика, творчество, эстетика, наблюдательность.

SCIENTIFIC - THEORETICAL ASPECTS OF THE COMPETENCE APPROACH IN THE TEACHING OF THE SUBJECT OF FINE ART

The need to introduce a competence-based approach in the field of education is primarily due to the requirements of modern society. The goal of this phenomenon is to prepare and nurture a competitive generation that is able to carry out its activities despite the conditions of the rapidly changing pace of social life, as each historical epoch puts forth its own standards and requirements in any sphere of human activity and especially in education. This article provides information on the main sources of the implementation of the competence-based approach in the field of education, as well as provides information about the historical stages of the development of the competence-based approach in pedagogical science. The author states that competence is the highest manifestation of individual competence, that is, these are qualities that are expressed in the process of activity and gradually develop in it. Proceeding from this application of the competence approach, in the process of training and education is accepted not only as a means of developing the personal qualities of a person, but also it is an active mechanism for the development and advancement of society. The article sets out recommendations and information on the evaluation criteria and aspects of indicators of students' competence in the process of teaching fine arts. The author divides competences into subject-specific, interdisciplinary, and subject-matter, and also analyzes the essence of aesthetic-creative competences. According to F.F. Norov, the presence of a deep desire with a manifestation of interest in creativity gives an opportunity to a person to realize his creative ideas, which, unlike others, has the ability to adapt to the requirements of an economic-information society. A person who possesses creative competence wisely and easily knows how to organize his activities and is predominantly capable of self-development and self-realization.

Key words: competence, competence, aspect, metasubject, interdisciplinary, values, classification, composition, dynamics, statics, creativity, aesthetics, observation.

Сведения об авторе: ***Норов Фирдавс Фарходович*** **-** Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, аспирант. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 45. Телефон: **(+992) 927-58-25-03.** E-mail. **norovfirdavs@mail.ru**

About the autor: ***Norov Firdavs Farkhodovich*** – Institute for Educational Development, Abdurahman Jami, Tajik Academy of Education, graduate student. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 45. Phone: **(+992) 927-58-25-03.** E-mail. **norovfirdavs@mail.ru**

УДК 341.211/214(575[1].3)

ТАРБИЯИ ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ХУДОГОҲОИИ МИЛЛИИ ҶАВОНОН – ЯКЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ МУҲИМ

Ахмедова М.С., Мелиев С.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2016) бо дарназардошти нақши арзишманди ҷавонон дар эъмори ҷомеаи тозаистиқлол соли 2017-ро Соли ҷавонон эълон намуд. Пешвои миллат аз ҷумла қайд намудаанд: "Ҷавонони мо, дар ҳар ҷое ки бошанд, бояд ҳисси баланди миллӣ дошта бошанд, ба Ватан, миллат, давлати соҳибистиқлоли худ ва забону фарҳанги миллии худ ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва ҳушёру зирак бошанд" [1-1,2,3].

Ҳамзамон, Сарвари давлат зимни суханронии хеш таъкид намуданд, ки марҳалаи имрӯзаи рушди давлатдории миллиро шаш самти асосӣ муайян менамоянд:

1. ҳифзи давлатдории миллӣ;
2. ҳамаҷониба баланд бардоштани маърифати сиёсӣ, ҳуқуқӣ, хештаншиносӣ ва худогоҳии миллӣ;
3. ба таври огоҳона муттаҳид намудани мардуми кишвар дар атрофи ғояи "Тоҷикистони соҳибихтиёр – Ватани ягонаи мо";
4. рушду такомули фарҳанг ва ризоияти миллӣ;
5. сиёсати "Рӯ овардан ба ҷавонон";
6. Ҳифзи ҳувияти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ [2-1.2.3]

Лозим ба ёдоварист, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ, бархӯрди тамаддунҳо ҳифзи ҳувияти миллӣ аҳаммияти муҳим ва аввалиндараҷа пайдо менамояд. Оиди ин масъала Сарвари давлат дар Консепсияи миллии тарбия соли 2006 низ таъкид намуда буданд, ки ин санад бо дарназардошти анъанаю суннатҳои арзишманди миллати тоҷик ва халқияту миллатҳои дигари Тоҷикистон таҳия гардидааст. Он имконият медиҳад, ки тамоми аҳолии Тоҷикистон новобаста аз маҳаллу миллат ва нажод, роҳҳои гуногуни тарбияро барои инсони комил будан интихоб ва амалӣ намоянд [4,с.3].

Мақсад ва вазифаи ниҳоии тарбияи миллӣ ташаккули инсони комил ва бонангу номус маҳсуб меёбад. Дар Консепсия омадааст: "Тоҷикистон давлати соҳибихтиёр, демократӣ ва ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона ба шумор меравад. Дар ин кишвар ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурӣ, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ ва вазъи иҷтимоӣ баробар тарбия мегиранд. Ҳамаи шаҳрвандон метавонанд фарзандонро дар рӯҳияи башардӯстӣ тарбия намоянд, ба шарте ки он хилофи арзишҳои умумидавлатии Тоҷикистон ва манфиатҳои кишвар набошанд".

Анъана ва суннатҳои воло, арзишҳои миллии халқи тоҷик, ки дар давоми қарнҳо ба тарзи ҳаёти мо ворид шудаанд, менталитет ё маҷмӯи сифатҳои онро ташкил медиҳанд. Ҷавҳар, хосият ё маҷмӯи сифатҳои тоҷикон аз илму донишомӯзӣ, заҳматписандию таҳаммул, тадбирҷӯӣ, худшиносӣ, талоши фарҳангӣ, шикастанафсӣ, касбу ҳунаромӯзӣ, дӯстию рафоқат, иззату эҳтироми волидон ва шахсони калонсол, некӣ ва некукорӣ, адлу адолатҷӯӣ, дастгирии ятимону муҳтоҷон, канораҷӯӣ аз ҳирсу ҳасад, кибру ғурур, кинаю адоват, хиёнат ва аҳдшиканӣ ва ғайра иборатанд [5,с.66].

Унсурҳои таркибии тарбияи миллӣ аз тарбияи ғоявӣ, тарбияи миллӣ, тарбияи хештаншиносӣ ва худогоҳии миллӣ, тарбияи ватанпарастӣ, тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ, маърифатӣ, ҳуқуқӣ, гуманистӣ, зебоипарастӣ, меҳнатдӯстӣ, иқтисодӣ, экологӣ, сиёсӣ, ҷисмонӣ, таҳаммул ва тоқатпазирӣ, масъулиятшиносӣ ва тарбияи ҳаёти солим ва ғайраҳо иборат мебошанд, ки дар ин равандҳо мувофиқи талаботи консепсияи миллии тарбия дар ҷумҳурӣ ба таври бояду шояд аз тарафи ҳамаи муассисаю ташкилотҳои марбута мунтазам кор рафта истодааст. Ба тарбияи хештаншиносию худогоҳии миллии ҷавонон дар ҷумҳурӣ диққати зиёд дода мешавад. Зеро тавассути тарбияи хештаншиносӣ ва худогоҳии миллӣ шаҳрванд бояд мутааллиқи миллат, давлати соҳибистиқлол, соҳиби Ватан ва ҳуқуқу озодӣ будани худро дарк кунад ва ба онҳо арҷ гузорад. Донад, ки рисолати ӯ дар назди давлат, ҷамъият ва оила аз чӣ иборат аст. Бахри иҷрои онҳо ҷидду ҷаҳд намояд. Муваффақиятҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва оила пайваста тавонад.

Шаҳрвандон бояд мавқеияти худро донанд ва онро ҳимоя намоянд, аз таърих ва фарҳанги миллии худ бохабар бошанд ва онҳоро гиромӣ доранд. Ҳамаи ин аз бедории миллии шаҳрванд ба миён меояд ва ӯро ба сӯйи ифтихори миллӣ ҳидоят менамояд. Барои хизмат кардан ба Ватан ва миллат сафарбар мекунад, ҳамчун фарди худогоҳ водор менамояд, ки истиқлолияти давлатии кишвари хешро чун гавҳараки чашм ҳимоя намояд ва дар ҷодаи ғанӣ гардонидани фарҳанги моддиву маънавии миллат саҳм гузорад,

ифтихори миллат бошад. Тарбияи хештаншиносӣ ва худогоҳии миллӣ ба тарбияи ватанпарастӣ зич алоқаманд мебошад. Ватанпарастӣ арзиши муқаддас ва аз ҳама муҳимми тарбия буда, он дар мафҳуми диёр, макон, кишвар, сарзамин ва Ватан низ ифода меёбад."Фаромӯш набояд кард, – таъкид мекунад Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, – танҳо шахси воқеан ватандӯст метавонанд дилсӯзона ва бо тамоми ҳастӣ ҳифзи амният ва ободии Ватани худро таъмин созанд" [6,с.72].

Сиёсати "Рӯ овардан ба ҷавонон", ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сифати яке аз самтҳои асосии марҳилаи имрӯзаи рушди давлатдории миллӣ муайян гардидааст, аз он нуқтаи назар бағоят муҳим аст, ки ҷавонон нисбат ба калонсолон аз баландию нишебии таъриху тамаддуни миллати хеш огоҳии камтар дошта, сатҳи маърифати сиёсӣ, ҳуқуқӣ, худшиносӣ ва худогоҳии миллиашон нисбатан сусттар мебошад. Аз ҳамин рӯ, иддае аз ҷавонон ба ҷониби ҳизбу ҳаракатҳои бегона мегараанд.

Паёмбари ислом ҳазрати Муҳаммад (с) гуфтаанд: "Ҳуббул ватани мил ҳовиятил имони" -яъне муҳаббат ба Ватан аз гӯшаи имон аст.

Худшиносии миллӣ ин аз ҷониби шахс дарк шудани мансубияти хеш ва умумияти муайяни миллӣ ба шумор рафта, сохтори он мураккаб аст. Қабл аз ҳама, он бидуни ҳисси масъулият дар назди давлату ҷомеа моҳияти мушаххас надорад. Ба ибораи дигар, он дар баробари дарки ҳуқуқҳо, эътирофи уҳдадориву масъулияти шаҳрвандиро тақозо мекунад. Агар шаҳрванди Тоҷикистон, новобаста аз макони зист, омодагии хешро баҳри ҳифзи манфиатҳои он равона намуда, воқеан аз ин манфиатҳо пуштибонӣ намоянд, бешак дар замири ӯ муҳимтарин унсури хештаншиносии миллӣ нуҳуфта аст.

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамояд: "Фаромӯш набояд кард, ки танҳо шахси воқеан ватандӯст метавонад дилсӯзона ва бо тамоми ҳастӣ ҳифзи амният ва ободии ватани худро таъмин намояд". Зеро ватанпарастӣ ва худшиносии миллӣ арзиши муқаддас ва аз ҳама муҳимтарини тарбия мебошад, ки он дар мафҳумҳои диёр, макон, кишвар сарзамини Ватан низ ифода меёбад. Имрӯз проблемаҳои эҷодиёти дастҷамъонаи афроди ҷомеа ба проблемаҳои азнавсозии демократии ҳаёти ҷомеа, ба фаъолияти муштараки инсонҳо робитаи мустаҳкам пайдо намудааст. Рушди ҳамачонибаи илм дар густариши фарҳанги миллӣ мавқеи назаррас дорад, ҷаҳонбинии инсонро ташаккул медиҳад. Забон, адабиёт, таърих манбаъҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, осори арзишманди динию ёдгориҳои таърихӣ, асарҳои санъат, барномаҳои радио, оинаи нилгун ва компютер, шабакаи интернет, воситаи ахбори умум дар тарбияи ахлоқию маънавии инсон нақши бориз дорад.

Тарбияи миллии маънавии инсон ба тарбияи ахлоқии шаҳрванд қаробат дорад. Бояд қайд намуд, ки ҳарду аз ҳамдигар ғизо мегиранд ва дар тарбияи шаҳрвандӣ вазифаи муштаракро иҷро менамоянд. Аҳли зиёи мамлакат, алалхусус адибону драматургон, филмбардорон, офарандагони намоишномаҳои телевизиониро зарур аст, ки маҳсули арзишманд ва ҷавобгӯ ба талаботи рушди ҳувияти миллиро рӯйи кор оранд, то ҷавонони моро ба роҳи росту ватанпарастӣ раҳнамун созанд. Дар замири насли ҷавони мо меҳру садоқат ба Ватан-модар, хештаншиносӣ, фидокорӣ, ҳувияти миллӣ, ҷасорат, ваҳдату мардонагиро тарбия намоянд. Дар тарбияву таҳкими ҳисси ватандӯстӣ ва худогоҳию худшиносии миллӣ саҳми устодону омӯзгорон бениҳоят бузург аст. Вазифаи асосии омӯзгор, аз он иборат мебошад, ки бештар дар дарсҳои тарбиявӣ ба шогирдон дар мавзӯъи қаҳрамониҳои Шерак, Томирис, Спитамен, Абӯмуслим, Муқаннаъ, Маҳмуди Торобӣ, Бадр Тархуни Хатлонӣ, Темурмалик, Низаки Заранчӣ, Бармаки Балхӣ, Кисбистони Шумонӣ, Яқуб ибни Лайс, Исмоили Сомонӣ, Абӯиброҳими Мунтасир, Деваштич, Восеъ суҳбат намуда, оиди қаҳрамоиниҳо ва корнамоҳои абармардони тоҷик барои барқарор намудани сохти нави давлатӣ дар Тоҷикистон -Нусратулло Махсум, Шириншоҳ Шоҳтемур, Ҳоҷӣ Раҳматулло Бобоҷонов, Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода ва қаҳрамононе, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ бо корнамоиву ҷасорат музаффариятҳои Ватанро ҳимоя намудаанд, ибрози ақида намуда, бо ин восита дар замири ҷавонон ҳисси худшиносии миллӣ ва ватанпарастии онҳоро баланд бардошта, барои дар оянда ба яке аз ватандӯстиро ҷо мекунад. Дар ин радиф Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз намудаанд: "Забону фарҳанги мо оинаест, ки роҳи тӯлонии тайшудаи тоҷиконро бо ҳама шебу фарозҳо дар худ инъикос кардааст".

Дар Паёми имсолаи худ Президенти мамлакат қайд намуданд: "Ғамхории Ҳукумат нисбат ба ҷавонон танҳо бо Соли ҷавонон маҳдуд намешавад. Баръакс, ҳамаи масъалаҳои вобаста ба наврасону ҷавонон минбаъд низ самти муҳимтарини фаъолияти мо хоҳад буд".

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22 декабри соли 2016. Ҷумҳурият, 2016, 22 декабр №252,(23074).
2. Эмомалӣ Раҳмон суханронии Сарвари давлат дар ҷашни 20-солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 16 ноябри соли 2012. -№241 (2222448).

3. Эмомалӣ Раҳмонов Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз чаҳор ҷилд, ҷилди 4. Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2002. -20 с.
4. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастури методӣ -Душанбе, 2006. -28 с.
5. Қаноатов В. Ватанпарварӣ ва хештаншиносии миллӣ. Дастури методӣ /В. Қаноатов. – Душанбе: Деваштич, 2017. -117 с.
6. Эмомалӣ Раҳмон Сиёсати рӯ овардан ба ҷавонон. Суханронӣ дар машварат бо зиёиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 матри соли 2006. – Душанбе: Маърифат, 2006. -28 с.
7. Собирӣ Ш. Андешаҳои ашхоси бузург. Дастури таълимӣ /Ш. Собиров. –Душанбе: Ашуриён, 2006. -167 с.
8. Шосаидзода С.Ҳ. Нақши фарҳанг дар таҳкими ҳисси ватанпарварӣ ва худшиносии миллӣ /С.Ҳ. Шосаидзода //Маҷаллаи Паёми донишкадаи забонҳо. -2016. -№ 3(23). -168 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Забон омили ҳастии миллат / Эмомалӣ Раҳмон // Паёми донишҷӯ №2 (48) – 216 октябр 1,-2,3.
10. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017.

ТАРБИЯИ ХЕШТАНШИНОСӢ ВА ХУДОГОҲИИ МИЛЛИИ ҶАВОНОН – ЯКЕ АЗ МАСЪАЛАҲОИ МУҲИМ

Дар мақолаи мазкур муаллифон арзишҳои нави тарбияи хештаншиносии ҷавононро яке аз масъалаҳои муҳимми ҷомеа арзёбӣ намудаанд. Масоилҳои хештаншиносии миллӣ аҳамияти хосса дошта, омиле мебошанд, ки миллатро дар фазои ягонаи маънавӣ ва иҷтимоӣ – фарҳангӣ муттаҳид менамояд. Вазифаи аввалиндараҷаи замони муосир нигаҳдории ягонагии умумимиллӣ ва солимгардонии маънавии ҷомеа маҳсуб меёбад. Ташаккули хештаншиносии миллии ҷавонон дар марҳилаи кунунии таърихии ба нигоҳдории ягонагии фазои фарҳангӣ ва маънавӣ ва ягонагии мамлакат равона карда шуда, самти афзалиятнок дар низоми тарбияи ҷавонони мамлакат маҳсуб меёбад. .Инчунин, муаллиф аз Консепсияи миллии тарбия, ки 3 марти соли 2006 қабул гардида буд, ёдрас менамояд, ки санади мазкур дар тарбияи ҷавонон аҳаммияти зиёд дорад.

Калидвожаҳо: ташаккули хештаншиносии миллииҷавонон, тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, ташаккули ғояи миллӣ, тарбияи худшиносиит миллӣ, арзишҳои анъанавӣ.

ВОСПИТАНИЕ САМОСОЗНАНИЯ И САМОПОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

В данной статье авторами рассмотрены новые ценности воспитания самосознания и самопознания молодежи в современных условиях, так как проблемы национального самосознания имеют особое значение и национальное самосознание является фактором, связывающим нацию в целое духовное и социокультурное пространство. Важнейшей задачей сегодняшнего дня является сохранение общенационального единства и духовное оздоровление общества. Формирование национального самосознания молодежи на современном историческом этапе направлено на сохранение единого культурного и духовного пространства и целостности страны и является приоритетным направлением в общей системе воспитания моложежи страны. В статье также авторы напоминают о принятой в Республике Таджикистан Национальной концепции воспитания от 3-го марта 2006 года, в которой обращается огромное внимание на воспитание подрастающего поколения.

Ключевые слова: формирование национального самосознания молодежи, воспитание любви к Отечеству, формирование национальной идеи, воспитание национального самосознания традиционные ценности.

EDUCATION OF SELF-CONSCIOUSNESS AND SELF-KNOWLEDGE OF YOUTH

In this article, the authors examined the new values of the education of self-awareness and self-knowledge of young people in modern conditions, since the problems of national self-awareness are of particular importance and national self-awareness is a factor connecting the nation into a whole spiritual and sociocultural space. The most important task of today is the preservation of national unity and the spiritual improvement of society. The formation of national youth self-awareness at the modern historical stage is aimed at preserving a single cultural and spiritual space and the integrity of the country and is a priority in the general system of educating the youth of the country. The article also recalls the National Concept of Education adopted in the Republic of Tajikistan of March 3, 2006, which draws great attention to the education of the younger generation.

Key words: the formation of national self-consciousness of youth, the cultivation of love for the Fatherland, the formation of a national idea, the education of national self-awareness, traditional values.

Сведения об авторах: ***Ахмедова М.С.*** **- *Т***аджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес: 7**34025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **98-590-3377**

Мелиев С.С.**- Т**аджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, преподаватель кафедры истории. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6

Information about the authors: ***Akhmedova M.S.*** - Tajik National University, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the university department of pedagogy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **98-590-3377**

Meliev S.S. - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod, teacher of the Department of History. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadieva street

УДК:372.800.4:378

ТАҲЛИЛИ КОМПЮТЕРИКУНОНӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ТИК ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИИ МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Мирзоев Р.Р., Шамсуллоева Т.З.
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақши технологияҳои иттилоотии муосир, дар вақтҳои охир коммуникатсионӣ низ, дар таҷдид ва мукаммалгардонии низоми таълимии ташаккулёфта дар ду даҳсолаи охир фаъол мемонад. Вале фаъолнокии аз ҳама баландро дар вақти ба амалияи раванди таълим ҷорӣ сохтани компютерҳои инфиродии на он қадар гаронарзиш ва аз ин лиҳоз дастрас ба шабакаҳои маҳаллии ҳисоббарорӣ (ШМҲ) якҷояшуда ва дастрас шудан ба шабакаи ҳисоббароии ҷаҳонии Интернет, ба даст овард. Барои амалисозии муваффақи барномаи таҷдиди маълумоти миёна, миёнаи махсус ва олӣ, ки дар бисёри ҳолатҳо ба «интернеткунонӣ» ва компютеркунонии он асос меёбад, ғайр аз таҷхизонидани техникии муассисаҳои таълимӣ бо воситаҳои техникаи ҳисоббарорӣ (ВТҲ), боз омодасозии ба ҳама талаботи муосир ҷавобгӯи ташкилкунандагони низоми таълим ва омӯзгорон лозим мешавад [1,с.5]. Таҳлили тамоюлҳои муосири ҷорисозӣ ва истифодабарии ТИК дар раванди таълимии мактабҳои олӣ нишон медиҳад, ки равандҳои зикргардида, дар маҷмӯъ, ҳамчун қадами мантиқӣ ва зарур дар рушди ҷаҳони иттилоотии муосир тавсиф меёбанд. Ба тамоюлҳои муосири мазкур метавон инҳоро дохил кард: таъсисёбии марказҳои илмии махсус, ки бевосита бо масъалаҳои иттилоотонӣ ва компютеркунонии маориф машғуланд; пайдоиши корҳои илмӣ, илмӣ-методӣ, нашрияҳои даврии махсус, пайдоиши ҳар гуна консепсияҳо ва моделҳои таркибӣ-ташкилии компютеркунонии маориф.

Асоси нави технологии сохтани низоми муҳити инфиродии иттилоотӣ-таълимӣ, ки бо истифодаи имкониятҳои дидактикии муосири ТИК ташкил шудааст ва захираҳои иттилоотии шабакаи Интернет, имкониятҳои нави мукаммалгардонии низоми маълумоти олиро медиҳад. Ғайр аз ин, аҳаммиятнокии гузариши корҳои тарбиявӣ дар мактабҳои олии омӯзгорӣ ба марҳилаи нав бо истифодаи воситаҳои техникӣ, бо зарурати ҷорисозии тарбияи шхсиятмеҳвар, ки ҳамкориии омӯзгор ва донишҷӯро дар назар дорад, пайдо шудааст [4]. Бо ин мақсад дар педагогикаи муосир доимо ҷараёни мукаммалгардонии низоми таълим, ҷустуҷӯ ва ҷорисозии шаклҳо, воситаҳо ва усулҳои беҳтарини таълим ба амал бароварда мешавад. Раванди иттилоотонии соҳаи маориф таҳияи роҳҳои истифодаи иқтидори технологияҳои иттилоотии таълимро на танҳо барои рушди шахсияти донишҷӯён, балки дар онҳо ташаккул ёфтани маҳорат, дониш ва малакаи таҳияи стратегияи ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳои амалӣ ва таълимиро фаъол мегардонад. Дар раванди таълим ҷорӣ сохтани технологияҳои иттилоотии омӯзиш, метавонад барои ташаккули шакли тамоман нави таълими бефосила асос шавад, ки ба худбаҳодиҳии амалӣ такя мекунад ва бо воситаҳои техникӣ нигоҳ дошта шуда, бо натиҷаҳои худбаҳодиҳии амалиёти худтаълимии шахс далелнок карда мешавад [2,с.5].

Аввалин натиҷаҳои истифодаи МЭҲ дар раванди таълим, муносибати мухталифро ба худи ақидаи истифодаи компютер ҳамчун воситаи таълим ба миён гузошт. Самаранокии истифодаи ҳар гуна воситаҳои компютерӣ дар раванди таълим аз имкониятҳои техникӣ вобаста аст. Вале омилҳои муайянкунанда дар ин ҳолат роҳҳо, принсипҳо ва талаботи педагогие мебошанд, ки дар асоси таҳия ва истифодаи воситаҳои компютерии таълим гузошта шудаанд. Аз ин лиҳоз ҷустуҷӯи доимии технологияҳои нави таълим лозим аст, ки имкониятҳои истифодаи васеи дидактикии ТИК-и муосирро медиҳанд [3,с.37]. Бо вуҷуди ин, донишҷӯён наметавонанд мустақилона дониш омӯзанд ва онро мустаҳкам кунанд, чуноне ки ин ҳангоми дарсҳои амалӣ дар ҳузури омӯзгор мегузарад. Компютер танҳо метавонад кори истифодабарандаро ҳангоми мавҷуд будани таъминоти барномавӣ-таълимии мувофиқ барои омӯзиши мавзӯи муайян роҳбарӣ кунад ва нақши омӯзгорро дар ин ҳолат иҷро кунад [5,с.75]. Дарк кардан зарур аст, ки иттилоотонии соҳаи маориф пеш аз ҳама, раванди тағйирёбии усулҳо ва шаклҳои ташкилии таълим дар шароити ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, раванди зикргардида дар вақт бо рушди НТҲ ва технологияҳои коммуникатсионӣ мувозӣ карда шуда, оғози худро аз миёнаи асри XX мегирад. Дар монографияи коллективии муаллифон зери роҳбарии В.П. Тихомиров дар таърихи иттилоотонии маориф то соли 2000 чор марҳила қайд карда мешавад:

давраи солҳои 1950-70 бо он хос аст, ки компютеркунонӣ тамоман ба самаронокии таълим, бо сабаби сатҳи паст будани рушди НТҲ ва паҳншавии маҳдуди он, таъсир нарасонид;

давраи солҳои 1970-80 бо он хос аст, ки ҳангоми коркарди воситаҳои барномавии омӯзишӣ, рӯоварӣ ба ҷараёнҳои беихтиёрона дар идоракунии фаъолияти таълимӣ-

маърифатӣ ҳосил шуд. Пайдоиши компютерҳои инфиродӣ бошад, имкон дод, ки коркард ва санҷиши тарзҳои гуногуни идоракунии фаъолияти маърифатии таълимгиранда оғоз гардад. Вале бо вуҷуди ин ҳам, таъсири компютеркунонӣ ба низоми маориф хеле паст мемонад;

давраи солҳои 1980-90 бо он хос аст, ки парадигмаи робитаи мутақобилаи истифодабаранда бо компютер ва васеъшавии имкониятҳои дидактикии техникаи компютерӣ тағйир меёбад. Имкониятҳои истифодаи боз ҳам самараноки тамомияти вазифаҳои низомҳои таълимии компютерӣ ҳамчун восити ташаккули воситаҳои интерактивии идоракунии фаъолияти маърифатӣ пайдо мешаванд. Назарияи омӯзиш бо ёрии компютер бо роҳи инфиродӣ-фаъолона ғанӣ мегардад;

ба давраи солҳои 1990-2000 ҳақиқатан паҳншавии умумии компютерҳои инфиродии пуриқтидор ва функсионалӣ ва рушди захираҳои шабакаи Интернет рост меояд, ки ба рушди бошиддат ва ҷорисозии равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф мусоидат мекунад. Дар асоси ТИК технологияҳои худомӯзишӣ ва лоиҳакашии роҳи хусусии таълим, таълимоти фосилавӣ босуръат рушд карданро оғоз намуданд.

Дидан душвор нест, ки марҳилакунонии зикргардида пайдоиши рушди НТҲ, техникаи микропротсессорӣ ва воситаҳои даромад-баромади иттилоотро [7,с.66], ҳамчун асоси технологии ТИК инъикос менамояд. Вале дар марҳилаи муосир, нақши назаррасро стратегияҳои маориф ва истифодаи ТИК дар раванди таълим низ иҷро мекунанд. Муносибат ба воситаҳои нави омӯзиш ва робитаи мутақобила дар ҷомеаҳои омӯзгорон ва аз ҷониби давлат тағйир меёбанд.

Б.Е. Стариченко чор давраи рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсиониро дар таълим ҷудо мекунад [6,с.121]. Ба давраи якум ӯ дастгоҳҳои машқи компютер ва барномаҳои назоратро мансуб медонад, ки аз онҳо истифодаи воситаҳои компютерии омӯзиш оғоз гардидаанд. Дар асоси сохти онҳо алгоритмҳои одӣ меистоданд, ки дар амалишавӣ на он қадар душвор мебошанд ва захираҳои ҳисоббарории бисёрро талаб намекунанд. Вале алҳол дар ҳамин марҳила ТИК яке аз вазифаҳои муҳимми дидактикиро ҳал намуданд – таъмини инфиродикунонии омӯзиш ҳангоми шакли ташкилии гурӯҳӣ доштани раванди таълим. Истифодабарии онҳо имкон медод, ки суръат, ҳаҷм ва амиқии машқ ва назорат инфиродӣ гардад ва бо ин дар амалияи таълимии воқеӣ, муқаррароти назариявии илми омӯзгорӣ амалӣ шавад. Бисёри тадқиқотчиёни ватанӣ ва хориҷӣ ба самаранокии баланд доштани шаклҳои мазкури ТИК бовар карданд.

ТИК-и давраи дуюмро мумкин аст ба истифодабарии зиёди тарҳсозии компютерӣ вобаста кард. Моделҳои сохтаи компютерӣ ҳамчун маводҳои таълимии аёнӣ, имконияти омӯзиши қонуниятҳои дохилии равандҳо ва низомҳоро фароҳам меоваранд. Ҳамин тариқ, аз истифодабарандаи беғайрати иттилооти таълимӣ, ки чун қоида дар шакли ҷавобҳо, қоидаҳо ва қонунҳои тайёр пешниҳод мегардид, таълимгиранда ба тадқиқотчие, ки мустақилона дар рафти фаъолияти амалӣ ҳақиқати навро барои худ муайян мекард, мубаддал мешуд. Бешубҳа, татбиқи чунин моделҳо барои донишҷӯ омили пурзӯри фаъолнок гардидани фаъолияти таълимӣ-маърифатии ӯ ва баландшавии мустақилият ҳангоми амалисозии он мебошад.

Давраи сеюми ТИК дар маориф дар асоси рушди телекоммуникатсияҳои компютерӣ ва захираҳои иттилоотии шабакавие, ки барои таъйиноти маълумотӣ ва таълимӣ мебошад, ташаккул ёфтааст. Ҷорисозии Интернет ба амалияи таълимӣ, ба васеъгардии сарҳадҳои дар аввал муайяншуда оварда расонид. Ба туфайли алоқаи ҳангоми истифодабарӣ одӣ ва фаврӣ, бори аввал дар бораи ташкили ғайримарказонидашудаи раванди таълим сухан рафт – маълум шуд, ки омӯзиш барои таълимгиранда дар ҳар ҷойи ба ӯ маъқул ва ҳар вақти барои ӯ бамаврид имконпазир аст. Ҳамин тариқ, технологияи таълимоти фосилавӣ ба вуҷуд омад. Робитаи байни таълимгиранда ва омӯзгор вобаста ба ҷой ва вақти муайянкардашуда қать гардид. Ба донишҷӯ дастрасии зуд ба захираҳои номаҳдуд ва навшавандаи иттилоотӣ муяссар гардид, ки ҷустуҷӯи фаъоли мустақилона ва аз худ кардани иттилооти заруриро дар назар дошт. Солҳои охир ба ном wiki-захираҳои хусусияти таълимӣ ва маълумотӣ дошта, машҳур шудаанд, ки аз ҷониби худи таълимгирандагон метавонанд таҳия шаванд – бо ин, имтиёзи омодасозии маводҳои таълимӣ аз ҷониби мутахассисони соҳаи маҳдуд аз байн меравад ва таълимгиранда дар ин ҳолат, натанҳо истифодабаранда, балки эҷодкунандаи иттилоот мешавад. Ба туфайли технологияҳои компютерии телекоммуникатсионӣ, замина барои пурра дур шудан аз дидактикаи классикии гурӯҳӣ ҳангоми ташкили ҷараёни таълим ба вуҷуд омад.

Ниҳоят, ТИК-и давраи чорум ба худ воситаҳои таълим ва назоратро дар асоси низомҳои ҷузъи зеҳни сунъӣ дошта гирифт. Чунин низомҳо тамоми корҳои ҷории омӯзишро ба таври муфассал назорат бурда, иттилоотро дар бораи давраҳои пештара нигоҳ медоранд ва мустақилона дар бораи қадами минбаъда қарор қабул мекунанд. Муҳим он аст, ки қабули қарори мазкур барои шароити дидактикии хусусии муайян муносиб мебошад. Ба ибораи дигар, ҳар як марҳилаи раванди таълимӣ бо барномаи

компютерӣ ба хусусиятҳои хосси таълимгиранда мутобиқ мешавад ва бо ин самаранокии максималии таълимро таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. -М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
2. Кодиров К.Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе / К.Б. Кодиров, А. Мирзоев. - Душанбе, 2006. -138 с.
3. Красильникова В.А. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: Учебное пособие / В.А. Красильникова. - М.: ООО «Дом педагогики», 2006. - 231 с.
4. Мавлоназаров С.С. Воспитательный процесс в педагогическом вузе с использованием компьютерных технологий / С.С. Мавлоназаров // Вестник Института языков. - 2012. - Т.1. - №5-1. - С. 78-80.
5. Современные информационно-коммуникационные технологии в дополнительном образовании сельских школьников: Сборник научных и методических работ. - Арзамас: АГПИ, 2007. 324 с.
6. Стариченко Б.Е. Настало ли время новой дидактики? / Б.Е. Стариченко // Образование и наука. - 2008. - № 4. - С. 117-126.
7. Фисун А.П. Теоретические и практические основы человеко-компьютерного взаимодействия: базовые понятия человеко-компьютерных систем в информатике и информационной безопасности: Монография / А.П. Фисун, Л.А. Гращенко, В.В. Митяев [и др.]; под ред. д.т.н. А.П. Фисуна; Орловский государственный университет. – Орел, 2004. – 169 с.

ТАҲЛИЛИ КОМПЮТЕРИКУНОНӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ТИК ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИИ МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои муосири ҷорисозӣ ва истифодабарии ТИК дар раванди таълимии мактабҳои олӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, ки равандҳои зикргардида, дар маҷмӯъ, ҳамчун қадами мантиқӣ ва зарур дар рушди ҷаҳони иттилоотии муосир тавсиф меёбанд. Ба тамоюлҳои муосири мазкур метавон инҳоро дохил кард: таъсисёбии марказҳои илмии махсус, ки бевосита бо масъалаҳои иттилоотонӣ ва компютеркунонии маориф машғуланд; пайдоиши корҳои илмӣ, илмӣ-методӣ, нашрияҳои даврии махсус, пайдоиши ҳар гуна консепсияҳо ва моделҳои таркибӣ-ташкилии компютеркунонии маорифи ҶТ. Таҳлили инноватсияҳои технологӣ дар низоми маълумоти олии Тоҷикистон дар асоси ТИК, ошкоркунии ҳаматарафаи таркиби мафҳумҳои асосии соҳаи фаннӣ ва робитаи мутақобилаи онҳоро дар назар дорад.**Калидвожаҳо:** технология, ТИК, шабакаҳои ҳисоббарор, техникаи ҳисоббарор, интернет, мэҳ, телекоммуникатсия.

АНАЛИЗ ПРОЦЕССА КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗОВ

В данной статье авторами рассмотрены современные тенденции внедрения и использования ИКТ в учебном процессе вузов и отмеченные процессы в общем характеризуются как логический и важный шаг в развитии современного информационного общества. К данным современным тенденциям можно отнести: организацию специализированных научных центров, которые непосредственно занимаются вопросами информатизации и компьютеризации сферы образования; написание научных и научно-методических работ, специализированных периодических изданий, появление различных концепций и структурно-организационных моделей компьютеризации сферы образования Республики Таджикистан. Анализ инновационных технологий в системе высшего образования республики на основе ИКТ подразумевает выявление структуры основных предметных понятий и их взаимомосвязь.

Ключевые слова: технология, ИКТ, вычислительные сети, вычислительная техника, интернет, ЭВМ, телекоммуникация.

ANALYSIS OF THE COMPUTERIZATION PROCESS AND THE USE OF ICT IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

In this article, the authors examined current trends in the introduction and use of ICT in the educational process of universities and the processes noted are generally characterized as a logical and important step in the development of the modern information society. These current trends include: the organization of specialized research centers that are directly involved in the issues of informatization and computerization of the education sector; writing scientific and scientific-methodical works, specialized periodicals, the emergence of various concepts and structural-organizational models of computerization of the education sector of the Republic of Tajikistan. The analysis of innovative technologies in the higher education system of the republic on the basis of ICT implies revealing the structure of basic subject concepts and their interconnection.

Key words: technology, ICT, computer networks, computer technology, Internet, computers, telecommunications.

Сведения об авторах: ***Мирзоев Рахмонали Раджабович*** – Таджикский государственный университет коммерции, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом дистанционного обучения. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Дехоти, 1/2. Телефон: **918-63-62-37.** E-mail: **r_mirzoev1966@mail.ru**
Шамсуллоева Т.З. - Таджикский национальный университет, докторант общеуниверситетской кафедрыв педагогики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Дуанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the authors: ***Mirzoev Rakhmonali Rajabovich*** - Tajik State University of Commerce, Ph.D., associate professor, head of the department of distance education. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 1/2 Dekhoti Street. Phone: **918-63-62-37.** E-mail: **r_mirzoev1966@mail.ru**
Shamsulloeva T.Z. - Tajik National University, doctoral student at the University Department of Pedagogy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Duanbe city, Rudaki avenue, 17

УДК:372.8:378

САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Мирзоева М.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои олии таълимӣ гузариш аз низоми анъанавии таҳсилот ба низоми кредитӣ дар ҳама зинаҳои таҳсилот дар муассисаҳои олии касбӣ ба пуррагӣ роҳандозӣ гардидааст. Аз ҷумла дар муассисаҳои олии таълимии мамлакат марказҳои таҳсилоти фосилавӣ ташкил карда шудаанд. Маркази таҳсилоти фосилавӣ барои идомаи таҳсил ба донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимии кишвар баҳри аз худ намудани нақша ва барномаҳои таълимӣ мусоидат менамояд ва раванди таълимро низ дар ин самт рӯз аз рӯз беҳ гардонида, мушкилоти ҷойдоштаро пайдарпай ҳаллу фасл карда истодааст. Дар маркази таҳсилоти фосилавӣ омӯзгорон маводҳои таълимиро дар шакли электронӣ, ки барои донишҷӯён заруранд, дар сомонаи махсуси ба ин низом хос ҷой медиҳанд. Маҷмӯи донишҳои ҳатмӣ барои азхудкунӣ, аз рӯйи ихтисос, ки мутобиқ ба Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ ва нақшаҳои таълимии дахлдорро дар бар мегиранд, ҳамзамон қисмати таркибии маҷмӯи таълимию методии электрониро ташкил менамоянд. Онҳо дар муҳити таълимию иттилоотии электронӣ ҷойгир карда шудаанд [1,с.28].

Маҷмӯи маводҳои таълимию методии электронӣ ба низоми муайян даровара шудаанд. Дар сомонаи махсуси муассисаи олии таълимӣ баҳри бақайдгирии донишҷӯ, барномаҳои таълимӣ, барномаҳои кории фанҳо (силлабусҳо), бонки лексияҳо, саволномаҳои тестии фаннӣ, супоришҳо, адабиётҳо ва дар навбати худ, назорати дониши донишҷӯён бо мақсади самаранокии азхуднамоии фанҳои таълимӣ ва қисматҳои он пешбинӣ шудааст. Дар ин раванд маркази фосилавӣ бояд самтҳои зеринро таъмин намояд:

1. Таҳсилоти фосилавӣ кори мустақилонаи донишҷӯ, аз ҷумла худомӯзӣ, азхудкунии нақша ва барномаҳои таълимӣ, иҷроиши саривақтии КМРО, назорати донишомӯзии донишҷӯёнро назорат карда, супоридани фосилаҳоро (рейтинг), таъмини донишҷӯёнро бо маводи зарурӣ (асосӣ) дар раванди таълим, ки махсус барои таҳсил дар низоми таҳсилоти фосилавӣ таҳия гардидаанд, таъмин мекунад.
2. Таҳсилоти фосилавӣ тарзи амалигардонии раванди таълимро бо истифода аз усулҳои инноватсионии таълим, яъне техника ва технологияи муосири иттилоотӣ ва коммуникатсиониро дар бар гирифта, омӯзишро дар масофа бе иштироки омӯзгор амалӣ мегардонад, таълимгирандаро дар ин раванд ба омӯзиши мустақилона сафарбар менамояд.

Муҳити таълимию иттилоотии электронӣ сохтори барномавию техникии дар худ захираҳои иттилоотӣ ва таълимии электронӣ, маҷмӯи технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, воситаҳои дахлдори технологиро дар бар мегирад, ки азхуднамоии барномаҳои таълимиро аз ҷониби донишҷӯ новобаста аз макони ҷойгиршавии ӯ таъмин менамоянд. Муҳити таълимию иттилоотии электронӣ (муҳити таҳсилоти фарогир) дорои қоидаҳои ягона ва алгоритмҳо (маҷмӯи намунавии функсияҳои хизматрасонӣ, бақайдгирии рафти ҷараёни таълим, батанзимдарории захираҳои иттилоотии муҳит) мебошад ва амалҳои зеринро таъмин менамояд:

- ✓ истифодабарандагони тамоми дараҷаҳо;
- ✓ нигоҳдорӣ, таҷдид ва банизомдарории захираҳои таълимию методӣ;
- ✓ дастгирии ташкилию иттилоотии ҷараёни таълим бо истифода аз технологияи таҳсилоти фарогир;
- ✓ ҳамкории мутақобилаи иштирокчиёни ҷараёни таълим бо истифодаи технологияи таҳсилоти фарогир;
- ✓ арзёбии раванди таълим дар низоми таҳсилоти фосилавӣ.

Низоми рейтингӣ (холдиҳӣ) - низоми марҳила ба марҳила дар рафти машғулиятҳои дарсӣ, иҷроиши корҳои мустақилона (КМРО ва КМД), ҷамъбастнамоии холҳои бадастовардаи донишҷӯён ва дар ин замина ба имтиҳонҳо иҷозат гирифтани онҳо мебошад. Миқдори умумии холҳои бадастовардаи донишҷӯён барои иҷозат гирифтан барои иштирок дар имтиҳони ҷамъбастӣ аз ҳар як фанни таълимӣ бояд на камтар аз 25 холро дар бар гирад, агар аз ин камтар бошад, ба имтиҳони фаннӣ роҳ ёфта наметавонад. Дар асоси холҳои бадастовардаи донишҷӯ ифодаи ададӣ ва ҳуруфии дараҷаи азхудкунии барномаҳои фанҳои таълимӣ, сатҳи донишандӯзӣ ва натиҷаи фаъолияти таълимии онҳо муайян карда мешавад.

Ҷараёни таълим, асосан бо истифода аз технологияи иттилоотиву коммуникатсионӣ тариқи шабакаи интернетӣ ҳамкории бавоситаи (дар низоми таҳсилоти фосилавӣ) донишҷӯро бо омӯзгор ва дар ин замина иртиботи байниҳамдигарии донишҷӯёнро бо якдигар дар асоси ташкили базаи коркарди маълумотҳо, ки бо номи «сервер» дар маркази таҳсилоти фосилавӣ ҷойгир аст, роҳандозӣ менамояд.

Таълими электронӣ ин ташкили фаъолияти таълимӣ бо истифодаи иттилооти дар бонки маълумот маҳфузбуда ва дар татбиқи барномаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ истифодашаванда мебошад. Коркарди он тариқи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникӣ, инчунин шабакаҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ анҷом дода мешавад, ки интиқоли маълумоти муайяншуда тариқи хатҳои алоқа ва ҳамкории донишҷӯро бо омӯзгор, ҳайати таълимию ёрирасон ва ҳамзамон иртиботи байниҳамдигарии донишҷӯёнро бо кабинети таълимӣ-методӣ таъмин менамояд [4,с.51].

Тютор омӯзгорест, ки ба донишҷӯён аз фанни муайян дарс медиҳад, машғулиятҳои семинарӣ, амалӣ ва машваратҳо мегузаронад, инчунин ба корҳои курсӣ, таҷрибаомӯзии онҳо роҳбарӣ мекунад. Технологияи таҳсилоти фосилавӣ ва дастрас гардонидани манбаъҳои иттилоотии электронӣ бо истифодаи технологияҳои ҳозиразамони иттилоотию коммуникатсионӣ ва моҳворавӣ амалӣ гардонида мешавад.

Ташкили ҷараёни таълим бо истифодаи усулҳои навтарини тайёр кардани мутахассисони дорои маълумоти олии гуманитарӣ ва техникӣ, аз ҷумла дар ихтисосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор, менеҷмент, ҳуқуқ, иқтисод, математика ва ғайраҳо, ки дар дохил ва хориҷи кишвар тайёр карда мешаванд, мусоидат менамояд.

Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ барои бо маводи таълимӣ ва методӣ пурра таъмин намудани ҷараёни таълим ҷавобгӯ аст. Барои ҳар як ихтисос бояд маводҳои таълимии зерин омода карда шаванд:

➢ барномаи намунавии таълим аз тамоми фанҳои таълимии омӯхташаванда (мувофиқи нақшаҳои таълимии амалкунанда);

➢ барномаи кори мушаххаси фан (силлабус);

➢ мавод барои корҳои мустақилонаи донишҷӯён, саволҳо ва тестҳо, намунаи рефератҳо, корҳои курсӣ ва дипломӣ (рисолаҳои хатм), китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ дар намуди чопӣ ва электронӣ;

➢ дастрас будани матни лексияҳои омӯзгорон;

➢ мавод барои гузаронидани таҷрибаомӯзӣ: нақша ва барномаҳои таҷрибаомӯзии таълимӣ ва истеҳсолӣ, шаклҳои ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ ва амсоли инҳо.

Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҷараёни таълимро бояд чунон ташкил намояд, ки ба ҳар як донишҷӯ барои аз худ намудани фанҳои дар нақшаи таълим дарҷёфта, соҳибкасб гардидани ӯ мувофиқи талаботи қонунҳои амалкунанда, стандартҳои давлатии таҳсилот ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ шароити мусоид фароҳам оварда тавонад, то ин ки барои донишҷӯ тибқи низоми таҳсилоти нав, яъне таҳсилоти фосилавӣ, баҳри аз худ намудани нақша ва барномаҳои таълимӣ мусоидаткунанда бошад.

Муассисаи таълимӣ метавонад таҳсилоти фосилавиро аз рӯйи як ё якчанд барномаҳои таълимӣ қисман ва ё ин ки пурра амалӣ гардонад. Аз рӯйи баъзе самтҳо ва ихтисосҳо барномаҳои таҳсилоти иловагии касбӣ мумкин аст бо қарори қисми таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои аз худ кардан бо истифода дар ҳаҷми пурраи таълими фосилавӣ маҳдуд карда шаванд.

Барномаҳои таълимии таҳсилоти фосилавӣ дар он сурат амалӣ гардида ҳисобида мешаванд, ки барои барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва воситаи технологияи таҳсилоти фосилавӣ на кам аз 80 дарсади ҳаҷми соатҳои фанҳои умумигуманитарӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, риёзӣ ва фанҳои илми умумитабиӣ бояд иҷро гардад. Ташкили раванди таълим барои гирифтани таҳсилот дар шуъбаи рӯзона бо истифода дар ҳаҷми пурраи таълими фосилавӣ ҳангоми ба ҳисоб гирифтани талаботи муайяншуда ба ташкили раванди таълим барои гирифтани таҳсилот роҳ дода мешавад.

Дар шуъбаи ғоибона (фосилавӣ) бошад, сессияи шиносоӣ метавонад бо истифода аз технологияи таълими фосилавӣ ба роҳ монда шавад. Дар ин давра бояд курси муқаддимавӣ оид ба истифодаи технологияи таҳсилоти фосилавӣ гузаронида шавад, ки масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

❖ тартиби таҳсил бо истифода аз технологияи таҳсилоти фосилавӣ;

❖ шарҳи технологияи муосири иртиботию иттилоотӣ ҷиҳати табодули иттилоот байни донишҷӯ ва муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (почтаи электронӣ, кор бо барномаи moodle дар муҳити таҳсилоти фосилавӣ);

❖ банақшагирии корҳои мустақилона дар давоми семестр (давомнокии семестр, тақсимоти он ба марҳилаҳо, муҳлати иҷро ва ирсоли корҳои назоратӣ, омодагӣ ба сессияи санҷишию имтиҳонӣ, истифодаи маводи таълимӣ, машварат бо омӯзгорон);

❖ талабот оид ба иҷрои корҳои назоратӣ, лабораторӣ, корҳои (лоиҳаҳои) курсӣ, машғулиятҳои семинарӣ ва амалӣ;

❖ тартиби баҳодиҳӣ барои назорати ҷорӣ ва аттестатсияҳои фосилавӣ;

❖ дастрасӣ ба маҷмӯи таълимию методии электронӣ, рамз ва логин барои кор дар муҳити таҳсилоти фосилавӣ ба воситаи барномаи moodle.

Ҷараёни таълим дар низоми таҳсилоти фосилавӣ чунин сурат мегирад:

а) дарсҳои аудиторӣ: лексияҳо; дарсҳои амалӣ (семинарҳо, коллоквиумҳо); корҳои лабораторӣ;

б) машғулиятҳои беруназсинфӣ: - мусоҳибаҳо (машваратҳо)-и фардӣ;

кори мустақилона бо роҳбарии устод;- ташкил ва гузаронидани конференсия ва амсоли инҳо;

в) назорати сатҳи донишандӯзии донишҷӯён:- санҷиши иҷрои супоришҳои додашуда; гузаронидани аттестатсияҳои фосилавӣ; гузаронидани санҷишҳои тестӣ (дар шакли хаттӣ ё компютерӣ) аз фанҳои омӯхташаванда; ҳимояи корҳои курсӣ ва ғайра.

г) аттестатсияи ҷорӣ: санҷиш ва ё имтиҳони ҷамъбастии тестӣ аз фанҳои алоҳидаи таълимӣ;

ғ) аттестатсияи ҷамъбастӣ:- ҳимояи ҳисобот оид ба натиҷаи таҷрибаомӯзӣ;- имтиҳонҳои давлатӣ аз фанҳои тахассусӣ;- ҳимояи кори дипломӣ.

Супоришҳо барои корҳои мустақилона ба донишҷӯ ба воситаи технологияҳои фосилавии таълимӣ (кейс-технологӣ: Интернет - технологӣ) фиристода мешаванд. Барои таъмини раванди таҳсилоти фосилавӣ дар баробари захираҳои анъанавии иттилоотӣ, чунин воситаҳои таълими фосилавӣ, аз қабили китобҳои махсус бо мувофиқ кардани мултимедӣ, маҷмӯаҳои электронии таълимию методӣ, китобҳои электронии воридшуда, китобҳои таълимӣ, барномаи компютерӣ, машғулияти амалии компютерӣ, маҷмӯи тестҳои санҷишӣ, видеофилмҳои таълимӣ, сабтҳои аудиёӣ, марказҳои дигаре, ки барои бурдани барнома аз рӯйи алоқаи каналҳои телекоммуникатсионӣ пешниҳод шудаанд, истифода мешаванд [3,с.67].

Назорати ҷорӣ ва аттестатсияи фосилавии таълимгирандагон ва ҳамчунин аттестатсияи ҷамъбастии хатмкунандагон аз ҷониби муассисаи таълимӣ бо назардошти низоми кредитии таҳсилот, инчунин бо истифода аз воситаҳои электронӣ (саволномаи электронӣ ва ғайра), ки пешравии шахс ба воситаи онҳо имконпазир аст, амалӣ гардонида мешавад. Вобаста ба интихоби технологияи таҳсилоти фосилавӣ муассисаи таълимӣ бояд теъдоди муайяни ҳуҷраҳои ба таври махсус ҷиҳозонидашудае, ки гузаронидани рафти таълимро мутобиқи тамоми стандартҳои давлатии таҳсилот имконият медиҳад, дошта ва дар ин замина тамоми ҳучраҳо ва ҷойҳои корӣ бояд ҷавобгӯи талаботи муайянгардида низоми мазкур бошанд.Мақсади арзёбии сатҳи рушди технологияи таҳсилоти фосилавӣ аз муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушд барои марҳилаҳои оянда, табодули таҷрибаи беҳтарин дар байни сохторҳои муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, иборат мебошад, ки онҳо бояд чунин хусусиятҳоро доро бошанд:

- ✓ стратегия ва идора дар самти рушди технологияи таълими фосилавӣ;
- ✓ таъминоти таълимию методӣ;
- ✓ муҳити таълимию иттилоотии электронӣ;
- ✓ дастгирии донишҷӯён ва ҳайати омӯзгорон;
- ✓ нишондиҳандаҳои миқдории татбиқи технологияи таҳсилоти фосилавӣ ва ғайраҳо.

Вазифаҳои арзёбӣ дар ташкили ҷараёни таълим бо истифодаи технологияи таҳсилоти фосилавӣ аз чунин равандҳо иборатанд:

- баҳодиҳии таъсири татбиқи технологияи таълимӣ ва натиҷаҳои он;
- амалисозии роҳу усулҳои ҳавасмандгардонии кормандон ҳангоми ташкили ҷараёни таълим бо истифодаи технология дар таҳсилоти фосилавӣ;
- муайян намудани ҳадафҳои рушди технологияи таҳсилоти фосилавӣ, назорати суръати рушд, муайян намудани пешсафон.
- дастовардҳои таълимии донишҷӯён;
- фаъолнокии донишҷӯён дар муҳити электронии иттилоотиву таълимӣ ва ғайр.

Дар маҷмӯъ, таҳсил дар низоми таҳсилоти фосилавӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар раванди таълими низоми ғоибона буда, мутахассисони ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯро дар самтҳои мухталифи хоҷагии мамлакат омода менамояд. Дар ин росто бояд қайд намуд, ки низоми қабулгардида (фосилавӣ) тавассути барномаи moodle, ки дар раванди таълим ва омӯзиши фанҳои пешбинигардида бо осонӣ иртиботи омӯзгор ва донишҷӯро ба монда, иҷроиши супоришҳо ва аз худ намудани раванди таълимро инъикос менамояд. Дар мавриди дигар ташкили раванди таълим тавассути низоми фосилавӣ барои таълими ғоибона яке аз шартҳои низоми мазкур буда, ҷараёни татбиқи самаранокии таълим маҳз тавассути он амалӣ гардонида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Рахимов Н.Т. Дистанционное образование в Худжанде / Н.Т. Рахимов // Образование: стратегия перемен // Материалы научно-практической конференции ТТУ. – Душанбе, 2000. – С.85-86.
2. Попов В.В. Дистанционное образование в свете креативной педагогики / В.В. Попов // Дистанционное образование. - 1997. - №3. – С. 30.
3. Журавлева О.Б. Дистанционное обучение: концепция, содержание, управление / О.Б. Журавлева, Б.И. Крук. – Новосибирск: Изд-во Сиб.гос.ун-та телеком.и информатики, 2001. - 128 с.

4. Колмогорова Е.В. Педагогические основы дистанционного обучения / Е.В. Колмогорова; под ред. Б.И. Крук, Е.В. Колмогорова. – Новосибирск: Веди, 2005. - 320 с.

САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Дар мақолаи мазкур роҳҳои густариши раванди таълим тавассути низоми нави таълим –таълими фосилавӣ пешниҳод гардида, роҳҳои самараноки таълим пешниҳод гардидаанд. Рафти омӯзиши фанҳои таълимӣ ва ба роҳ мондани иртиботи донишҷӯ бо омӯзгор, иҷроиши нақша ва барномаҳои таълимӣ пешниҳод гардида, дар ин самт усулҳои пешниҳод ва иҷроиши онҳо низ роҳандозӣ гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки дар низоми фосилавии таҳсил дар таълими ғоибона ин истифодаи дуруст ва оқилонаи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ мебошад, ки аз он бевосита омӯзгор ва донишҷӯ бояд ба таври васеъ истифода намоянд. Дар ин асос шабакаи интернет низ яке аз самтҳои афзалиятноки ин раванд буда, дар ин замина барномаи moodle низ барои омӯзиши раванди таълим муҳим мебошад. Дар раванди таълим супоришҳо, намунаи тестҳо. Саволҳо, адабиётҳо ва дигар супоришҳо барои донишҷӯён аз ҷониби омӯзгорон пешниҳод шуда, сари вақт иҷро ва амалӣ гардонида мешаванд, ки ин бевосита ба раванди таълим мусоидат менамояд. Ҳамаи ин ба иҷроиши нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳои таълимии ҷойдошта мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: таълими фосилавӣ, услуб, технологияи коммуникатсионӣ, супориш, ҷараён, равия, роҳҳо, тараққиёт, нақш, барнома.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОБУЧЕНИЯ ПРИ ДИСТАНЦИОННОЙ СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ

В данной статье предлагаются пути развития процесса обучения при помощи новой системы обучения, т. е. дистанционной системы обучения и указываются эффективные пути обучения. Прослеживается связь студента с преподавателем в ходе обучения различным дисциплинам, предлагаются пути и способы усвоения учебной и рабочей программ. Необходимо отметить, что при дистанционной системе обучения на заочном отделении многое зависит от умения студента и преподавателя правильно и плодотворно пользоваться коммуникационной технологией, услугами которой должны пользоваться очень широко и студенты и преподаватели. На этой основе сеть Интернет также является одним из новых направлений этого процесса, особенно программа moodle. Процесс обучения показывает, что отношения студент и преподаватель в системе дистанционного обучения играют важную роль. В основе выявления связей развивается процесс обучения, заданий, примерный перечень тестов. Вопросы, литература, а также другие задания преподавателя для студентов становятся общедоступными и вовремя выполняются, что способствует процессу обучения. Все это способствует выполнению действующих планов и учебных программ.

Ключевые слова: дистанционное обучение, метод, коммуникационная технология, задание, процесс, направление, пути, развитие, роль, программа.

LEARNING EFFICIENCY AT REMOTE LEARNING SYSTEM

This article suggests ways to develop the learning process using the new learning system, a distance learning system, and indicates effective learning paths. The connection of the student with the teacher during the training of disciplines is traced, ways and methods of mastering the curriculum and work program are offered.It should be noted that with the distance learning system in the correspondence department, much depends on the ability of the student and teacher to correctly and fruitfully use communication technology, the services of which should be used very widely by both students and teachers. In this basis, the Internet network is also one of the excellent areas of this process, especially the moodle program.The learning process reflects that the identification of relationships, i.e., the student and teacher in the distance learning system plays an important role. The basis for identifying relationships is developing a learning process, assignments, and a sample list of tests. Questions, literature, and other tasks of the teacher for students become publicly available and completed on time, which contributes to the learning process. All this contributes to the implementation of existing plans and training programs.

Key words: distance learning, method, communication technology, task, process, direction, paths, development, role, program.

Сведения об авторе: ***Мирзоева Малохат*** - Кулябский государственный университет им.Абуабдуллоха Рудаки, ассистент кафедры психологии. **Адрес:** 734360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, город Куляб, улица С. Сафарова 16. Телефон: **918 97-29-91**. E-mail: **mirzoeva.1988@bk.ru**

I**nformation about the author:** ***Mirzoeva Malohat*** - Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, assistant of the Department of Psychology. **Address:** 734360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab city, S. Safarova street 16. Phone: **918 97-29-91.** E-mail: **mirzoeva.1988@bk.ru**

УДК:372.815.99

АҲАММИЯТИ ФАРҲАНГИ ИРТИБОТӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПСИХОЛОГӢ - ПЕДАГОГӢ

Тошзода Савриддини Ҳомид
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Васеъшавӣ ва тағйиротҳои сифатии характери робитаҳои байналмилалии давлати мо, байналмилигардонии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ омӯзиш ва азхудкунии забони русиро дар фаъолияти амалӣ ва зеҳнии инсон, дар ҳамкории фарҳангӣ бо мамлакатҳои хориҷ дарвоқеъ мубрам мегардонад. Зоҳиран, донистани забонҳои асосии муошират байналмилалӣ кафолати болоравӣ дар зинаи касбии мутахассис, рушди салоҳиятнокии касбии ӯ мегардад. Дар сурати афзоиши нақши забони русӣ дар ҷаҳони муосир ҳамчун воситаи муошират байналмилалӣ сатҳи донистани он бадасторӣ, инъикос ва интиқоли иттилооти барои соҳаи фаъолияти касбӣ зарурӣро муайян месозад, омӯзиши забони

русиро бояд ба сифати шарти зарурии рушди шахсияти ҷудогона ва инчунин давлати сермиллат баррасӣ намуд. Нақши дилхоҳ забон бо мавқеи он дар ҷомеа ва давлат муайян карда мешавад. Забон метавонад воситаи байналмилалии муошират гардад. Забони русӣ дар ин ҳошия дар нақши забони фаромиллӣ ва паҳнкунандаи фарҳанги умумиинсонӣ баромад намояд, ки ҳаҷми зиёди функсияҳои ҷамъиятиро иҷро менамояд.

Таълими забонҳои хориҷӣ дар Тоҷикистон алҳол давраи душвор ва мураккаби азнавсозӣ, азнавбаҳогузории арзишҳо, азнавдидабароии мақсадҳо, вазифаҳо, методҳо ва маводҳоро аз сар мегузаронад. Ғайричашмдошт барои худ омӯзгорони забони русӣ дар маркази диққати ҷомеа қарор гирифтанд: миқдори зиёди мутахассисон дар соҳаҳои гуногуни илм, фарҳанг, тиҷорат, техника ва соҳаҳои дигари фаъолияти инсон омӯзиши фаврии забони русиро ҳамчун василаи истеҳсолот талаб намуданд.Байни ҳолатҳои муҳимме, ки оиди судмандии мубрамияти омӯзиши забони русӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (инчунин дар дигар мамлакатҳо низ), далолат менамояд, метавон номбар инҳоро кард: 1) ҷаҳонишавии равандҳои ҳамгироии ҷамъиятӣ; 2) ҳамгироии байнидавлатӣ дар соҳаи маориф; 3) дастрасӣ ба таҷриба ва донишҳои ҷаҳонӣ, манбаҳои зиёди иттилоотӣ, ба таҳсилоти сифатнок дар мамлакат ва дар хориҷи кишвар.

Инчунин, маълум аст, ки талаботи ҷамъиятӣ ба маълумоти сифатноки забонӣ бинобар сабаби ин ва ё он ҳолат дар сатҳи давлатӣ метавонад дастгирӣ наёбад.

Дар шароити муосир тағйиротҳои дорои характери иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҷомеа бевосита ба азнавташкилкунӣ ва азнавсозии институтҳои иҷтимоӣ меоранд. Махсусан ин ба соҳаи маориф дахл дорад, ки тайёрии касбии мутахассисони ояндаро таъмин месозад. Дар алоқа бо ин, аз нав дида баромадани системаи арзишҳо ва баъзе аз амсилаҳои таҳсилот мувофиқи мақсад аст.Таҳсилоти анъанавӣ, ки интиқоли иттилоот ва донишҳоро дар бар мегирад, тадриҷан номатлуб ва бесамар арзёбӣ мегарад. Ин бевосита бо афзуншавии ҳаҷми иттилооти нав, истифодабарии технологияҳои нави иттилоотӣ дар фаъолияти касбӣ, инкишофи технологияҳои компютерӣ, ба даст овардани донишҳои нав, коркард ва азнавкунии онҳо алоқаманд аст.

Салоҳият дар таҳсилот маҷмӯи донишҳо, маҳорату малакаҳое мебошад, ки дар раванди таълими ин ва ё он фан ташаккул меёбад, инчунин қобилият оиди иҷрои ягон гуна фаъолият.Шарти пешакии (заминаи) рушди муносибати салоҳиятнок «салоҳиятҳои асосие» мебошанд, ки асоси азнавкунӣ ва мукаммалгардонии соҳаи моарифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мегарданд. Муносибати салоҳиятнок пешбинӣ менамояд, ки ба донишҷӯ дар амал бояд он чиро омӯхт, ки ӯ дар ҳаёт ва фаъолияти меҳнатии худ бояд анҷом диҳад. Ва асосӣ дар ин ҷода - на имлои забони русӣ, балки он аст, ки чӣ гуна бо ёрии имло ҳиссиёт ва талаботҳои худро ифода намояд. Муносибати салоҳиятнок – ин аксуламали мувофиқи соҳаи маълумоти олии касбӣ ба тағйиротҳои шароитҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва равандҳои ҷаҳонишавӣ мебошад. Афсӯс, ки дар барномаҳои таълимии тайёрии мутахассисони оянда талаботҳои наве, ки ҷомеа ва бозори меҳнат пешниҳод месозанд, ба ҳисоб гирифта намешаванд.

Махсусияти таълими салоҳиятнок аз он иборат аст, ки чунин маҳоратҳое ташаккул дода мешаванд, ки барои дар сатҳи касбӣ ҳал намудани масъалаҳои аниқи амалӣ мусоидат менамоянд. Дар ин сурат таълим дорои характери таҳқиқотӣ мегардад, фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ бошад, воситаи азхудкунӣ мегардад.

Барои илм ва таҷрибаи педагогӣ муносибати салоҳиятнок падидаи нав намебошад. Дар асарҳои педагогони рус, ба монанди В.В. Давидов, В.В. Краевский, А.Н. шукин ва дигарон тарзҳои фаъолият ҷамъбаст ва таҳлил мегарданд, ки ба ташаккул ва азхудкунии чунин маҳоратҳо равона карда шудаанд [1]. Лекин, ҳангоми батартибдароии стандартҳои таълимӣ ва барномаҳои намунавӣ муаллифон муддати тӯлонӣ ба азхудкунии маҳоратҳо сарфаҳм намерафтанд. Ана барои ҳамин барои татбиқи муносибати салоҳиятнок бояд ба таҷрибаи дигар мамлакатҳо такя намуда, инчунин ҳувияту анъаноти миллӣ ва ниёзҳои халқи тоҷикро ба ҳисоб гирифт.Дар таҷрибаи омӯзиши забони русӣ салоҳиятнокӣ мафҳуми асосӣ мебошад, чунки он донишҳо, маҳорату малакаҳоро якҷо ҷамъ намуда, як қатор донишҳо ва маҳоратҳои забонӣ ва иттилоотиро ҳамгиро намуда, ба туфайли он мазмуни таҳсилот дар асоси натиҷаи банақшагирифташуда ташаккул меёбад.

Муносибати салоҳиятнок дар раванди педагогӣ, аз рӯйи ақидаи намояндагони низоми таълимии Ғарб, ба воситаи ангезаи худинкишофдиҳии шахсият ба роҳ монда мешавад. Натиҷаҳои татбиқи он дар дигар мамлакатҳо нишон медиҳад, ки он ба тамоми талаботҳои низоми таҳсилоти умумӣ ва касбӣ, ки нисбати донишҷӯёни хатмкунанда пешниҳод мегардад, ҷавобгӯ мебошад.

Дар низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми татбиқ ва инкишофи муносибати салоҳиятнок дарки он ба амал меояд, ки барои тайёрии мутахассиси ихтисосманд аллакай интиқоли одии донишҳо, маҳорату малакаҳо кифоят намекунад. Дар шароитҳои муосир мутахасссиси баландихтисос бояд дорои таҷрибаи эҷодӣ, лоиҳавӣ – конструктивӣ ва маънавӣ – шахсиятӣ бошад ва амру дастурамалҳоро аз боло интизор

набошад. Муносибати салоҳиятнок имконият медиҳад, ки раванди педагогиро аз нав ташкил намуда, шароитҳои заруририро барои афзоиш ва рушди иқтидори шахсият, тайёрии хатмкунанда барои қабули мустақилонаи қарорҳо ва амаликунии маҳсулнок ҳам дар ҳаёти шахсӣ ва ҳам фаъолияти касбӣ фароҳам орем. Истилоҳоти «салоҳият» ва «салоҳиятнокӣ» мафҳумҳои асосии муносибати салоҳиятнок мебошанд. «Салоҳиятнокӣ» - донишҳо, таҷриба дар ин ва ё он соҳа. Азбаски донишҳо худ аз худ ба амалисозии фаъолият мусоидат наменамоянд, он гоҳ ба таърифи Ҷ. Бергоун розӣ мешавем, ки мегӯяд: «Салоҳиятнокӣ қобилият ва тайёрӣ ба иҷрои вазифаҳо мебошад. Он аз донишҳо, маҳоратҳо, дарк ва ирода иборат мебошад». Ҷон Равен менависад: «Салоҳият – ин қобилияти махсусгардонидашуда мебошад, ки барои иҷрои самараноки амали аниқ дар соҳаи аниқ зарур аст ва аз донишҳои ихтисосҳои маҳдуд, навъи махсуси малакаҳои фаннӣ, усулҳои тафаккур, инчунин дарки масъулият барои амалҳои худ иборат мебошад». Салоҳиятҳоро аз рӯйи намуд гурӯҳбандӣ намуда, Ҷон Равен аз ҳама муҳиммашонро қайд менамояд, ки «бартарияти сатҳи баланди ташаббускорӣ, қобилияти ташкили дигар одамонро барои бадастории мақсадҳои гузошташуда, тайёрӣ ба баҳогузорӣ ва таҳлили оқибатҳои иҷтимоии амалҳои худ ва ғайраро пешбинӣ менамояд» [2, с. 318].Дар марҳилаи муосир яке аз шарҳҳои васеъ паҳнгардидаи ин истилоҳот таърифи зерин мебошад:

– «салоҳият-доираи ягон гуна ваколатҳо, ҳуқуқҳо; мувофиқати шахс ба вазифаи ишғолнамудааш; қобилияти амалисозии фаъолият дар мувофиқа бо талабот ва чашминтизориҳои иҷтимоӣ;

– салоҳият – соҳиб будан ба донишҳо, маҳоратҳое, ки барои татбиқи ин ваколатҳо заруранд» [3, с. 19].

Дар адабиёти муосир салоҳият ҳамчун «натиҷаи ниҳоии раванди таълим баррасӣ мегардад», салоҳиятнокӣ бошад ҳамчун «салоҳият дар амал» шарҳ дода мешавад [4, с. 27].

Ба назари мо, салоҳият маҷмӯи донишҳо, маҳорату малакаҳо мебошад, ки онҳоро инсон дар раванди таълим ба даст овардааст. Салоҳиятнокӣ – хусусияти интегралии шахсият, яъне ин маҳорати шахсият дар ҷодаи барқарор кардани муносибат ва рафтор дар ҷомеа, азхудкунии вокеияти воқеӣ дар мувофиқа бо стандартҳои дар ҷомеа қабулгардида, ин дастовардҳои шахсият, хусусиятҳои он, ки қобилият ба фаъолнокиро дар асоси салоҳияти ташаккулёфта муайян месозад. Таҳқиқот дар соҳаи салоҳият ба тақсимоти муносибати салоҳиятнок оварданд, ки дар баробари муносибатҳои шахсиятӣ – фаъолиятнокӣ ва иҷтимоӣ – фарҳангӣ [5, с. 99] ҳангоми асосноксозии методологии назария ва амалияи таълими забон ва дигар фанҳо диққатҷалбкунанда аст.Амалисозии муносибати салоҳиятнок аз рӯйи чор самт амалӣ мегардад:

1. Ташаккули салоҳиятҳои асосӣ, ки тайёрии мутахассисро бо воситаи иҷрои стандартҳои давлатии таълимӣ, рушди донишу маҳоратҳои интегративӣ, аз ҷумла аз рӯйи ихтисосҳои муҷовир (ҳамҳудуд); тайёрии иттилоотӣ иртиботӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ пешбинӣ менамояд.

2. Ташаккули салоҳиятҳои ҷамъбастии фаннӣ, ки имконият медиҳанд мазмуни фанҳои гуногунро ҳангоми масъалаҳои амалӣ истифода барем. Ин самт бо универсаликунонии соҳаи таълим алоқаманд аст. Ҷаҳонбинии шахсият васеъ гардида, маҳоратҳои ҷустуҷӯ ва дарёфти қарорҳои мувофиқи масъалаҳои гуногун, саволҳо ва масоили фаъолияти ҳаётӣ ташаккул меёбанд.

3. Ташаккули салоҳиятҳои касбӣ ба воситаи татбиқи самтнокии таҷрибавии маълумотнокӣ. Салоҳиятҳои касбӣ бо характери ташкилии таълими касбӣ асоснок гардидаанд. Онҳо дар фарқият аз салоҳиятҳои ҷамъбастии фаннӣ имконият медиҳанд, ки дар фаъолияти касбӣ донишу маҳоратҳои аниқ оиди фанҳои омӯхташуда самаранок истифода бурда шаванд. Ин самт дар рушд ва такмили низоми анъанавии маълумоти олии касбӣ ифода меёбад.

4. Азхудкунии маҳоратҳои ҳаётӣ тайёрии шахсиятро ба иҷтимоишавӣ пешбинӣ менамояд, ки аксаран назар ба тайёрии касбӣ хеле муҳим арзёбӣ мегарданд. Малакаҳои фаъолияти ҳаётӣ барои ҳар як мутахассис барои иҷтимоишавии муваффақ зарурӣ мебошанд.

Муносибати салоҳиятнок ба таҳкурсиҳои зерин асос меёбанд, ки сифати таҳсилоти муосирро муайян месозанд ва дар ҷадвали №1 [6] оварда шудаанд:

Ҷадвали 1. Усулҳои ташаккули салоҳиятнокӣ

Натиҷаи пешбинишуда, ки дар доираи муносибати салоҳиятнок ифода ёфтааст	Усулҳои ташаккул
Салоҳиятнокии иттилоотӣ ва забонӣ (донистан)	Кор бо сарчашмаҳои гуногуни иттилоот, рушди тафаккури танқидӣ, ташкили амаликунии мутақобилаи гурӯҳӣ
Салоҳиятнокии фаннӣ – амалӣ ва	Ташкили фаъолияти лоиҳавӣ, эҷодӣ, таълимӣ -

нутқӣ (маҳорати анҷом додан)	амалӣ
Салоҳиятнокии иҷтимоӣ (якҷоя зистан)	Ташкили амаликунии мутақобилаи гурӯҳӣ, мубоҳисаҳо
Салоҳиятнокии шахсиятӣ (будан)	Ташкили кори мустақилона, баҳогузории дастовардҳо, худназораткунӣ, фаъолияти худомӯзӣ

Дар мувофиқа бо вазифаҳои маълумоти олии касбӣ амаликунии муносибати салоҳиятнок ба ташаккули салоҳиятҳои зарурӣ равона карда шудааст. Азнавсозиҳои бузургмиқёс ба соҳаи инноватсияҳо дахолат намуданд. Масъала оиди зарурияти ташаккули «салоҳиятҳои» касбӣ ғайр аз донишу маҳоратҳо дар мутахассисони оянда, аз ҷумла қобилияти истифодаи онҳо дар фаъолияти касбӣ ва ҳамарӯза хеле ҷиддӣ арзёбӣ мегардид.

Нисбати салоҳиятнокии касбӣ чунин талаботҳо, ба монанди тайёрии академӣ ва касбии хатмкунанда пешниҳод мегарданд. Аз рӯйи воқеият салоҳиятнокии касбӣ таркиботи касбият мансуб мегардад.

Салоҳиятнокии касбӣ касбияти мутахассиси ояндаро муайян месозад, ки он аз тайёрӣ ба иҷроиши фаъолият дар соҳаи касбӣ ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам амалӣ иборат мебошад. Талабот ба тайёрии назариявӣ ва амалии мутахассиси оянда бо ҳуҷҷати асоснокгардидаи тайёрӣ ба фаъолияти касбӣ – тавсифоти ихтисоснокӣ муайян мегардад, ки он аз маҳорати хатмкунанда, уҳдадориҳои функсионалии ӯ ва тавсифоти меҳнат иборат мебошад.Ғайр аз доштани салоҳиятҳои касбӣ мутахассиси оянда бояд дорои қобилиятҳои иртиботӣ ва ташкилӣ ва шахсияти дар воқеъ хушахлоқ ва инсондӯст бошад.

Фармоишгарони асосии низоми таҳсилоти касбӣ давлат, ҷомеа, бозори меҳнат ва ғ. мебошанд. Онҳо салоҳиятҳои зарурӣ ва асосии мутахассиси ояндаро муайян месозанд. Пурсиши номзадҳо яке аз талаботҳои кордиҳандагон маҳсуб меёбад.

Дар мувофиқа бо талаботҳои таҳсилоти олии касбӣ ва намудҳои асосии фаъолияти мутахассисон қариб 10-15 салоҳият ошкор гардид, ки бо онҳо варақаи пурсиши кордиҳандагони ташкилотҳо тартиб дода шуд. Аз рӯйи натиҷаҳои бадастомада он салоҳиятҳое интихоб гардиданд, ки бе онҳо амаликунии муваффақи фаъолияти меҳнатӣ имконнопазир аст. Таркибдиҳандаҳои боз ҳам муҳимми салоҳиятнокии касбӣ салоҳиятҳои иттилоотӣ ва забонӣ мебошанд.

Салоҳиятнокии иттилоотӣ донишҳо, маҳорату малакаҳои махсус мебошанд, ки истифодабарии онҳо бо ёрии технологияҳои нави иттилоотӣ ба ҳалли самараноки масъалаҳои касбӣ мусоидат менамояд. Ҳамин тариқ, салоҳиятнокии касбии забонӣ ин касбият ва малакаҳои муоширати корӣ бо забони русӣ мебошад.

Мутахассис бояд дорои чунин сифатҳои касбӣ бошад, ки салоҳияти касбиро тавсиф менамоянд. Ба онҳо метавон тавсифҳои зеринро нисбат дод:мақсаднокии касбии шахсият; тафаккури касбӣ ва худогоҳии касбӣ.

Бояд қайд намуд, ки танҳо ҳангоми риояи тамоми шароитҳои ташкилӣ – педагогии таълимӣ мунтазам ва мақсаднок метавон салоҳиятҳои касбии донишҷӯёнро ба таври муносиб ташаккул дод. Таҳсилоти касбӣ тайёрии забонии донишҷӯёнро пешбинӣ менамояд, он бошад, дар навбати худ, фарҳанги нутқи касбӣ ва корӣ, фарҳанги фардиро, ки аз арзишҳои воло бармеояд, ташаккул медиҳад, инчунин сифатҳои шахсии мутахассиси ояндаро муайян месозад.

Мутахассиси оянда бояд шахсияти мутаносиб рушдёфта бошад, чунки симо ва зеҳни ӯ асоси ташаккули мутахассиси воқеӣ мебошад, ки тайёр аст фаъолияти касбиро дар ҷодаи худ амалӣ созад. Омӯзиши забони муошироти байналмилалӣ, яъне омӯзиши забони русӣ, дар макотиби олии Тоҷикистон аз тайёрии забонӣ ва касбии мутахассиси оянда, иқтидори ақлонӣ ва маънавии он маншаъ мегирад.

Таълими забони русӣ дар макотиби олӣ дар шароитҳои муносибати салоҳиятнок, дар навбати аввал, ба азхудкунии пурраи маҳоратҳо ва усулҳои муошират дар соҳаи касбӣ равона карда шудааст, ки дар навбати худ, ба инсон имконият медиҳад, то ки фаъолияти ҳаётии муваффақонаро ҳам барои манфиати худ ва ҳам барои манфиати ҷомеа таъмин намояд.Чи хеле ки дар боло гуфта гузаштем, ташаккули салоҳияти касбӣ дар шароитҳои муайяни ташкилӣ – педагогӣ амалӣ карда мешавад. Бинобар ин, дар марҳилаи муосир барои низоми таҳсилоти олии касбӣ масоили муайянсозӣ ва асосноксозии илмии шароитҳои ташкилӣ–педагогии ташаккули касбияти хатмкунандагони макотиби олӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад, ки ба салоҳиятнокии касбӣ – иртиботии онҳо асос меёбад.

Барои ташаккули муносиби салоҳиятнокии забонии касбӣ–иртиботии мутахассисони оянда бояд чунин шароитҳои педагогӣ ба вуқӯъ оварда шаванд, ки татбиқи самараноки ин равандро таъмин менамоянд ва имконият медиҳанд, ки сифати тайёрии касбии онҳоро баланд бардорем. Л.С. Виготский қайд намуда буд, ки «бояд пешакӣ шароитҳоеро, ки барои рушди сифатҳои мувофиқи рӯҳӣ заруранд, фароҳам орем, ҳарчанд онҳо барои амаликунии мустақилона «ҳоло пухта нарасидаанд»» [7,с.24].

Таҳлили назариявии сарчашмаҳои илмӣ–методӣ аз рӯйи мавзӯи таҳқиқшаванда ва таҷрибаи тайёрии амалии донишҷӯёни макотиби олӣ ҳамчун мутахассисони оянда имконият фароҳам овард, ки шароитҳои мувофиқи ташкилӣ – педагогӣ муайян карда шаванд, ки дар раванди таълими донишҷӯён асосан ба ташаккули касбияти онҳо равона карда шудаанд. Барои ташаккули самараноки касбияти донишҷӯёни макотиби олӣ бояд шароитҳои зерини педагогӣ фароҳам оварда шаванд:

1.Фазои иттилоотӣ – таълимии макотиби олӣ инкишоф дода шавад. Барқарорсозии касбият бояд дар натиҷаи тайёрии иттилоотӣ – компютерии мутахассиси оянда ба вуқӯъ ояд, ки натиҷаи он салоҳияти иттилоотӣ гардад, ки барои мутахассиси оянда оиди ҳалли масъалаҳои касбӣ зарур аст.

Муҳтавои чунин тайёриро метавон ба тарзи зерин тасаввур намуд:

– омӯзиши курси информатика ҳамчун илми бунёдӣ, ки ба шиносоӣ бо ҷанбаҳои асосии зеҳнии он дар соҳаи фаъолияти минбаъдаи касбӣ равона карда шудааст, ба мутаҳаррикии донишҷӯён мусоидат хоҳад кард;

– таҷрибаи истеҳсолӣ аз забони русӣ - бадастории таҷрибаи бурдани муколама ва гуфтушунидҳо, гузаронидани машваратҳо ва конференсияҳо аз ҷониби донишҷӯён дар соҳаи фаъолияти минбаъдаи касбӣ.

Имрӯз барои он ки маводи омӯхташавандаро хуб аз худ намоем, метавон аз барномаҳои таълимӣ аз шабаки Интернет ва ё барандагони электронӣ истифода бурд, ки аёният, схемаҳо, кластерҳо, тасвирҳо, графикҳо ва ғ. пешниҳод месозанд.

2. Муқаррарсозии ҳамгирои байнифаннии таълими модулӣ. Имрӯз ҷомеа ба мутахассисоне ниёз дорад, ки дорои қобилияти ташаккули мустақилонаи салоҳиятҳои касбии худ ва татбиқи онҳо дар амал мебошанд.

Дар таҳқиқоти мазкур мо кӯшиш намудем, раванди ташаккули касбияти мутахассисониояндаро ҳангоми омӯзиши забони русӣ баррасӣ намоем, ки қобилият ва хоҳиши иштирок дар иртиботи фарҳангиро доранд.

Афсӯс, ки тайёрии мутахассисиояндаи ихтисосманд ҳангоми низоми анъанавии таълим кофӣ намебошад.

Муносибати салоҳиятнок нисбати омӯзиши забони русӣ имконият медиҳад, ки сатҳи азхудкунии забони омӯхташаванда ошкор карда шавад, ки ин нишондиҳандаи рушди шахсият мебошад (сатҳи донишҳои махсус, азхудкунии усулҳои амалкунӣ бо маводи забонӣ ва қобилияти истифодабарии донишҳои азхудкардашуда дар ҳолатҳои ғайристандартӣ). Стратегияи татбиқи системаи методии ташаккули салоҳияти забонии донишҷӯён аз интихоби воситаҳои дидактикӣ иборат аст (гузориши масъалаҳо бо баҳисобгирии мушкилоти азхудкунии мафҳумҳои забонӣ аз ҷониби донишҷӯён, мураккабияти истифодабарии мустақилонаи онҳо дар ҳолатҳои ғайристандартӣ; истифодабарии масъалаҳо барои тафриқаи падидаҳои берунаи ба ҳам муносиб оиди гурӯҳбандии маводи омӯхташуда).

Татбиқи низоми ташаккули салоҳияти забонии мутахассисони оянда ба ташаккули маҳоратҳои сафарбарии донишҳо, идоракунии фаъолияти худ, азхудкунии тарзҳои нави амалкунӣ бо маводи китобӣ ва дар асоси он ба даст овардани донишҳо равона карда шудааст. Маҳакҳои тартибдиҳии салоҳияти забонии мутахассисони оянда маҳоратҳои ташхиси воҳиди забонӣ, муқоисаи он бо воҳидҳои берунаи зоҳиран бо ҳам монанд, азхудкунии тарзҳои амалкунӣ ва дар асоси он бадастории донишҳои нав мебошад.

Л.В. Шерба чунин меҳисобад, ки барои илми лингвистика (забонишиносӣ) забон «системаи воситаҳои забонӣ мебошад, ки дар муоширати нутқӣ истифода бурда мешавад»; барои психолингвистика объекти омӯзиш «маҷмӯи рӯйдодҳои забонӣ ва ё ҳолатҳои забонӣ мебошад»; лингвистикаи иҷтимоӣ маҷмӯи васеи масоилеро меомӯзад, ки бо табиати иҷтимоии забон, функсияҳои ҷамъиятии он, механизмҳои таъсиррасонии омилҳои иҷтимоӣ ба забон ва бо он нақше, ки забон дар ҳаёти ҷомеа мебошад, алоқаманд аст; фарҳанги забономӯзӣ забонро ҳамчун хориқаи фарҳанг меомӯзад [8].

Истилоҳи «фарҳанги забономӯзӣ» дар даҳсолаи охир ба миён омад. Агар фарҳангшиносӣ худогоҳии инсонро нисбат ба табиат, ҷомеа, таърих, санъат ва дигар соҳаҳои ҳастии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таҳқиқ намояд, забоншиносӣ бошад, ҷаҳонбиниро баррасӣ менамояд, ки дар забон дар намуди амсилаҳои менталии тасвири забонии ҷаҳон инъикос меёбад, яъне фарҳанги забономӯзӣ ҳам забон ва ҳам фарҳангро дар бар мегирад, ки бо ҳам дар муколама ва амаликунии мутақобила қарор доранд.

Гузориш ва асосноксозии масоили фарҳанги иҷтимоӣ дар миёнаҳои асри XX ба вуқӯъ омад. Маҳз ҳамон вақт олимон тавонистанд алоқаи мутақобилаи ногусастании забон, тафаккур ва фарҳангро барқарор созанд.

Дар таҳқиқоти худ мо ба муносибати иртиботӣ такя менамоем, ки мақсади асосии он таълими иртиботи забонӣ мебошад. Дар ин сурат маълумотҳо оиди психолингвистика, оиди он ки забон якхела нест ва ин падида серҷанба аст: забон - ин системаи аломатҳо, қисматҳои сатҳҳои гуногун, ки онҳоро шумурдан мумкин аст, нутқ – ин раванди

истифодабарии қисматҳои системаи забонӣ барои муошират мебошад. Илова бар ин, мувофиқати қисматҳои забонӣ, ки барои муошират истифода бурда мешаванд, хеле сершуморанд. Раванди таълим, ки дар асоси барномаи курс ташкил карда мешавад, ба ташаккули сатҳи салоҳиятнокии забонӣ, ба ташаккули салоҳиятнокии забонии касбӣ – иртиботии мутахассисони оянда равона карда шуда, барои рушди фарҳанги муошироти умумӣ ва ғайризабонии муошират ба роҳ монда шудааст. Нақши муҳимро дар ташаккули салоҳиятнокии забонии касбӣ – иртиботӣ таҷрибаи тарҷумонӣ мебозад. Дар таҷрибаи тарҷумонӣ алоқаи мутақобилаи назария ва амалия ба вуқӯъ меояд. Мо муттаҳидсозии донишҳои назариявиро, ки донишҷӯён дар давраи таълим бо истифодаи амалии онҳо дар фаъолияти меҳнатӣ аз худ менамоянд, муҳим арзёбӣ менамоем.

3. Истифодаи шаклу методҳои инноватсионии ташаккули салоҳиятҳои касбӣ. Методҳои инноватсионии таълим ба фаъолноксозии фаъолияти маърифатии донишҷӯён имкон медиҳанд. Азнавташкилкунии фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён бо роҳи татбиқи воситаву методҳо ва шаклҳои инноватсионӣ таркиботи муҳимми рушди таҳсилоти касбӣ арзёбӣ мегардад. Инноватсия (аз забони лотинӣ *in* - в, *novus* -нав) - навгонӣ, навигарӣ маънидод мегардад. Технологияи таълим (аз забони юнонӣ: *techne* - санъат, маҳорат, *logos* - калима, таълимот) – маҷмӯи шаклҳо, методҳо, усулҳо ва воситаҳои таълим мебошад, ки ба ташаккули донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо дар субъекти таълим равона карда шудааст, ки барои азхудкунии фанни муайяни таълимӣ заруранд.

Технологияҳои инноватсионӣ (ТИ) – усулҳо ва методҳои моҳиятан нави амаликунии мутақобилаи омӯзгорон ва донишҷӯён мебошад, ки дастовардҳои самараноки натиҷаи фаъолияти педагогиро таъмин менамоянд. Имкониятҳои мувофиқи татбиқи муносибати инноватсиониро нисбати ташаккули касбияти мутахассисони оянда технологияи ташкили раванди педагогӣ дар асоси машғулиятҳои амалӣ бо баромад ба объекти омӯхташаванда пешниҳод месозад. Таълим дар ин гуна машғулиятҳо дар асоси дарки шахсии объекти омӯхташаванда аз ҷониби донишҷӯён гузаронида мешавад, ки ин имконият медиҳад, то малакаҳои касбӣ дар амал бо баҳисобгирии донишҳои назариявии бадастовардашуда татбиқи худро ёбанд.

Дар илми ватанӣ дар низоми маориф ташаббускорони омӯзиши иртиботи байнифарҳангӣ омӯзгорони фанни забонҳои хориҷӣ гардиданд, ки якумин шуда дарк намуданд, ки барои муошироти самаранок бо намояндагони фарҳангҳои дигар донистани танҳо забонҳои хориҷӣ кофӣ нест. Бинобар ин, таълими забонҳои хориҷӣ дар аксарияти макотиби олӣ бо фанни «Кишваршиносӣ» пурра карда шуд, ки донишҷӯёнро бо таърих, урфу одатҳо, анъанаҳо, сохти иҷтимоии мамлакати забони омӯхташаванда ошно месозад.

Бо мақсади ташаккули мувофиқи салоҳиятҳои касбӣ дар донишҷӯён метавон пешниҳод сохт, ки дар раванди омӯзиши курси забони англисӣ факултативи «Кишваршиносӣ» ворид карда шавад.

Кишваршиносӣ фанни ҷуғрофӣ мебошад, ки бо омӯзиши маҷмӯии мамлакатҳо, инчунин ноҳияҳои бузург ва гурӯҳбандиҳои минтақавӣ машғул аст; маълумотҳои гуногунро дар бораи табиати онҳо, аҳолӣ, хоҷагидорӣ, фарҳанг ва сохти иҷтимоӣ мураттаб месозад. Курси факултативии «Кишваршиносӣ» ба рушд ва ташаккули салоҳияти забонии касбӣ - иртиботӣ, иҷтимоӣ – фарҳангӣ, кишваршиносии донишҷӯён, ташаккули таҷрибаи фаъолияти эҷодии мутахассисони оянда, ғанигардонии захираи луғавии онҳо, инкишофи маҳорати гӯшкунӣ ва хониши матнҳо мусоидат менамояд.

Омӯзгор бояд машғулиятҳоро аз фанни забони русӣ ҳам дар шакли фаъол ва ҳам дар шакли интерактивӣ (амаликунии мутақобила) гузаронад, дар машғулиятҳо технологияҳои инноватсиониро бо мақсади татбиқи муносибати салоҳиятнок дар таълим истифода барад. Инчунин, бояд дар ёд дорад, ки афзалияти муҳимми истифодабарии муносибати салоҳиятнок дар раванди педагогӣ гузариш аз технологияҳои анъанавии таълим ба технологияҳои инноватсионӣ, интерактивӣ мебошад.

Ҷомеаи муосир талаботҳои навро нисбати сифати таҳсилот дар мувофиқа бо талаботҳои иқтисод ва арзишҳову муносибатҳои иҷтимоӣ пешниҳод месозад.

Пас, имрӯз дар раванди таълими касбии фанни забони русӣ ташаккули қобилиятҳои иттилоотӣ ва иртиботии мутахассисони оянда мубрам арзёбӣ мегардад. Бинобар ин, бояд таҷрибаи методистони пешбари Тоҷикистон оиди татбиқи методҳои фаъол ва интерактивии таълими забони русӣ методҳои инноватсионии таълим ва технологияҳои татбиқи муносибати салоҳиятнок фаъолона мавриди истифода қарор гиранд.

АДАБИЁТ

1. Воробьёв В.В. Лингвокультурология: Теория и методы / В.В. Воробьёв. -М., 1997. -331 с.; Габидулина А. Интегрированный урок /X кл./ А. Габидулина //Народное образование. - 1990. -№12. -С.150; Клинберг Л. Проблемы теории обучения: Пер. с нем. / Л. Клинберг. -М.: Педагогика, 1984. -255 с.; Образцов П.И. Профессионально-ориентированное обучение русскому языку на неязыковых факультетах вузов: учебное пособие / П.И. Образцов, О.Ю. Иванова. -Орел: ОГУ, 2005. -114 с; Азимов Э.Г. Новый словарь методических

терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. -М.: Издательство ИКАР, 2009. -448 с.
2. Чапаев Н.К. Структура и содержание теоретико-методологического обеспечения педагогической интеграции: дис. … д-ра пед. наук / Н.К. Чапаев. – Екатеринбург, 1998. – 462 с.
3. Кадыров С. Теоретические основы проблем межпредметных связей / С. Кадыров // Мат.-лы межд. науч.-теор.конфр. (Модернизация учебно-воспитательной работы в процессе межпредметных связей). -Душанбе: Сино, 2000.
4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: 2-е изд., доработанное. / С.Г. Тер-Минасова. – М.: МГУ, 2004. – 624 с.
5. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / И.Л. Колесникова, О.А. Долгина. Cambridge University Press, Русско-Балтийский информационный центр БЛИЦ, СПб., 2001. – 224 с.
6. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования / А.Я. Данилюк. – Ростов-на-Дону, 2000. – 80 с.; Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова, – М.: Изд. «Советская энциклопедия», 1966, – 608 с.
7. Бонк Н.А. Учебник английского языка в 2- х частях; 4.1. / Н.А. Бонк, Г.А. Котий, Н.А. Лукьянова – М.: ДеКонт-ГИС, 1998. – 637 с.
8. Товбаева М.М. Научно-методические основы интегрированного обучения русскому языку в таджикской школе: дис. … канд. пед. наук / М.М. Товбаева. – Душанбе, 2010. – 170 с.
9. Багарядцева М.С. Интегрированное обучение студентов экономических специальностей иноязычному монологическому высказыванию на основе текстов профессионального содержания: дис. … канд. пед. наук / М.С. Багарядцева. Екатеринбург, 2004. – 225 с.; Кадыров С. Теоретические основы проблем межпредметных связей / С. Кадыров // Мат.-лы межд. науч.-теор.конфр. (Модернизация учебно-воспитательной работы в процессе межпредметных связей). Душанбе: Сино, 2004.

АҲАМИЯТИ ФАРҲАНГИ ИРТИБОТӢ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТНОКИИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ТАҲҚИҚОТҲОИ ПСИХОЛОГӢ – ПЕДАГОГӢ

Мақолаи мазкур ба баррасии аҳамияти фарҳанги иртиботӣ дар ташаккули салоҳиятнокии касбии донишҷӯён дар таҳқиқотҳои психологӣ – педагогӣ бахшида шудааст. Дар низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми татбиқ ва инкишофи муносибати салоҳиятнок дарки он ба амал меояд, ки барои тайёрии мутахассиси ихтисосманд аллакай интиқоли оддии донишҳо, маҳорату малакаҳо кифоят намекунад. Дар шароитҳои муосир мутахасссиси баландихтисос бояд дорои таҷрибаи эҷодӣ, лоиҳавӣ – конструктивӣ ва маънавӣ – шахсиятӣ бошад ва амру дастурамалҳоро аз боло интизор набошад. Муносибати салоҳиятнок имконият медиҳад, ки раванди педагогиро аз нав ташкил намуда, шароитҳои зарурииро барои афзоиш ва рушди иқтидори шахсият, тайёрии хатмкунанда барои қабули мустақилонаи қарорҳо ва амаликунии маҳсулнок ҳам дар ҳаёти шахсӣ ва ҳам фаъолияти касбӣ фароҳам орем.

Калидвожаҳо: фарҳанги иртиботӣ, татбиқ ва инкишофи муносибати салоҳиятнок, мутахасссиси баландихтисос, раванди педагогӣ, фаъолияти касбӣ.

ЗНАЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В СТАНОВЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Данная статья посвящена рассмотрению значения коммуникативной культуры в становлении профессиональной компетентности студентов в психолого-педагогических исследованиях.В системе образования Республики Таджикистан при внедрении и развитии компетентностного подхода происходит осознание того, что для подготовки квалифицированного специалиста уже не хватает обычной трансляции знаний, умений и навыков. В современных условиях квалифицированный специалист должен обладать творческим, проектно-конструктивным и духовно-личностным опытом, а не ждать указаний или инструкций свыше. Компетентностный подход дает возможность реорганизовать педагогический процесс, создать необходимые условия для роста и развития потенциала личности, подготовки выпускника самостоятельно принимать решения и продуктивно действовать как в личной жизни, так и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная культура, внедрение и развитие компетентностного подхода, квалифицированный специалист, педагогический процесс, профессиональная деятельность

VALUE OF COMMUNICATIVE CULTURE IN THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL RESEARCH

This article is devoted to the consideration of the importance of communicative culture in the formation of professional competence of students in psychological and pedagogical research. In the education system of the Republic of Tajikistan, when introducing and developing a competency-based approach, it is realized that the usual translation of knowledge, skills and abilities is no longer enough to train a qualified specialist. In modern conditions, a qualified specialist should have creative, design-constructive and spiritual-personal experience, and not wait for instructions or instructions from above. The competency-based approach makes it possible to reorganize the pedagogical process, create the necessary conditions for the growth and development of the individual's potential, prepare the graduate to make decisions independently and act productively both in personal life and professional activity.

Key words: communicative culture, implementation and development of a competency-based approach, qualified specialist, pedagogical process, professional activity

Сведения об авторе: ***Тошзода Савриддини Хомид*** **–** Таджикский национальный университет, соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **903-21-21-27**

Information about the author: ***Toshzoda Savriddini Khomid*** –Tajik National University, applicant for the university department of pedagogy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: **903-21-21-27**

УДК:37.0:371

ДУШВОРТАРБИЯГӢ ВА ОМИЛҲОИ АВВАЛИНИ САР ЗАДАНИ ОН

Кӯчибоев Ш.И.,Ғафурова Н.Н.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Таърихи тамаддун далели он аст, ки аз қадимулайём тамоми халқияту миллатҳо ба масъалаи таълиму тарбия аҳаммияти аввалиндараҷа медоданд, зеро халқҳои маърифатпарвари ҷаҳон ба хубӣ дарк намудаанд, ки камолоти маънавию ҷисмонии шахс, ба ин ё он мартаба ноил гардидани ӯ аз таълиму тарбия вобастагии ногусастанӣ дорад. Аз ин рӯ, дар ҳама давру замон бузургони мо ва халқҳои дигар ба ин масъалаи ҳаётан муҳим эътибори ҷиддӣ дода, афкори басо бикр баён намудаанд, ки ҳеҷ гоҳ куҳна нахоҳад шуд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар ҳама давру замон гузаштагони халқи тоҷик ва дигар халқҳо оиларо заминаи асосии таълиму тарбияи фарзанд ҳисобидаанд.

Дар асоси гуфтаҳои гузаштагони халқи тоҷик ва дигар халқиятҳо гуфтан мумкин аст, ки дар раванди таълиму тарбия волидайн ҳамон вакт муваффақ мегарданд, ки барои рушди ҷисмонӣ ва ақлонии кӯдак шароити мусоид фароҳам оваранд. Мақсад, вазифа ва роҳҳои амалӣ намудани онро ба хубӣ дарк намоянд, аз усулҳои дурусти тарбия истифода намуда, нисбати кӯдак талаботи ягона дошта бошанд, бо рафтору кирдору гуфтори худ дар назди фарзандон намуна бошанд.

Асоси муносибати волидайн ва фарзандонро бояд муҳаббат ва боварӣ, ки ба эҳтироми тарафайн асос ёфтааст, ташкил намояд. Дар асоси ҳамин гуфтаҳои ниёгон гуфтан мумкин аст, ки оила асоси бунёди шахсияти кӯдак ба ҳисоб меравад.

Оилаи хуб беҳтарин мактабест, ки дар он мактаб кӯдак лабханд, хушҳолӣ, хушхулқӣ, худдорӣ ва бурдборӣ, вазифашиносӣ ва ахлокро меомӯзад, инкишоф ва такомул мeёбад, роҳ меёбад, ворид мешавад. Баръакс, оилаи номуносиб бадтарин мактабест. Дар ин гуна оилаҳо ба таълиму тарбияи фарзанд беэътиноӣ зоҳир менамоянд ва дар ин оилаҳо кӯдакони душвортарбия ба воя мерасанд.

Омӯзиши масъалаҳои бачагони душвортарбия яке аз муаммоҳои марказии илмҳои педагогика ва психология ба шумор меравад. Зеро ин масъала ба муҳокима ва баррасии илмӣ ва ҳам амалӣ ниёз дошта, натиҷаҳои хуб метавонад ба бор оварад. Омилҳои сар задани ин масъала, пеш аз ҳама, ба вазъи иқтисодӣ ва муҳити номусоид вобаста мебошад.

Дар ин асно метавон ҳодисоти солҳои 90 – уми кишварро ба ёд овард, ки на танҳо ба соҳаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ, балки дар масъалаҳои маориф ва илму фарҳанг низ як қатор мушкилотро ба миён гузошт. Насли наврас ба душвориҳо дучор гардид.

Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар таълиму тарбияи насли наврас оила, мактаб ва аҳли ҷамъиятчигӣ ба камбудие роҳ доданд, ки дар натиҷа бачагони душвортарбия ба воя расиданд. Масъалаи бачагони душвортарбия дар ҳамаи давру замон вуҷуд дошт ва вобаста ба он мутахассисони соҳаи педагогика ва психология фикру ақидаҳои худро мунтазам баён менамуданд ва имрӯз ҳам баён намуда истодаанд.

Дар шароити кунунӣ масъалаи бачаи «душвор» яке аз масъалаҳои муҳимми рӯз ба ҳисоб меравад. зеро шумораи чунин бачагон рӯз то рӯз зиёд гардида истодааст. Дар асл мафҳуми «душвортарбия» аллакай баъди ба охир расидани ҷанги якуми ҷаҳонӣ, тахминан солҳои 20-уми асри гузашта масъалагузорӣ шуда буд. Дар ин давраи таърихӣ нишондиҳандаҳои вайроншавии оилаҳо, гуруснагӣ, ятим мондани фарзандони солиме, ки дар оилаҳои солим зиндагӣ мекарданд, то ба дараҷае афзуда буд. Ҳамин тавр, ин мафҳум аз солҳои 30-юми асри XX ба илм ворид карда шудааст.

Доир ба ин масъалаи муҳим, психолог - педагогони машҳури ҷаҳонӣ аз ҷумла: К. Роҷерс, Л.С. Алексеева, А.С. Макаренко, С.Т. Шатский, П.П. Блонский, Л.С. Виготский, В.Н. Сорока - Росинский, Э.Г. Костяшкин, Ю.П. Азаров, В. Леви, В.А. Сухомлинский, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, олимон Маҳмудов Ш.К., Абдурашидов Н. ва дигарон корҳои илмию тадқиқотии худро ба анҷом расонидаанд.

Дар мақолаи мазкур мо хостем баъзе сабабҳои ба вуҷуд омадани душвортарбиягии насли наврас ва муносибат бо кӯдакони душвортарбияро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Мафҳуми «душвортарбия» вобаста ба шароитҳои мавҷудаи ташаккулёбии ҷамъиятӣ, дигаргунии шароити зиндагӣ, моҳияти тасаввурот ва нишонаҳои он доимо тағйир ёфта меистад. Оид ба ин масъала педагоги машҳури шӯравӣ А.С. Макаренко навишта буд, ки "нуқсондории шуур – ин, албатта, нуқсондории шахс набуда, ин – нуқсондории кадом як ҳодисаҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, хулоса, пеш аз ҳама муносибатҳои вайроншудаи байни шахс ва ҷамъият, байни талаботҳои шахс ва талаботҳои ҷамъият аст" [4]. Дар "Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ»-и Қ.Б. Қодиров, М.Т. Давлатов, С.Х. Расулов душвортарбиягӣ чунин шарҳ дода шудааст: "**душвортарбиягӣ** – дуршавӣ дар рафтор ва психикаи кӯдаку хонандагоне, ки диққати махсуси омӯзгорон,

волидайн ва роҳу воситаҳои инфиродии таъсиррасониро барои бартараф намудани он талаб мекунад" [2,с.50].

В.А. Сухомлинский дар китоби худ "Мудрость родительской любви" - душвортарбиягонро чунин шарҳ додааст: "**Душвортарбиягон** - ин кӯдаконеанд, ки дар ташаккулёбии онҳо рафтори ғайримуқаррарии аз меъёр берун, қафомонӣ дар ақл, ҳиссиёт ва маънавиёт мушоҳида мегардад" [6,с.72-73].

Фикрҳои дар боло овардашударо ҷамъбаст намуда гуфтан мумкин аст, ки: душвортарбия – ин шахсест, ки майл ба раванди ҳаракатҳои манфӣ дорад.

Дар кӯдакони душвортарбия чунин хусусиятҳои манфиро мушоҳида кардан мумкин аст: қаҳру ғазаби зиёд, ноустуворӣ дар вазъиятҳои нисбатан душвор, якравии аз ҳад зиёд, табъи хираву зуд - зуд ивазшаванда, нооромиву беқарорӣ, гӯш накардани наздикон, аз ҷумла волидайн, бобою бибӣ.

Бояд дар хотир дошт, ки бача худ аз худ ҳеҷ гоҳ ба чунин ҳолат ва хусусиятҳои ғайримуқаррарӣ гирифтор намегардад. Сабабгори ин ҳама, пеш аз ҳама, худи калонсолон ва оила мебошад, ки бесабаб дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ бачаро зери танқиду таҳдид ва сарзанишҳои рӯзмарра қарор медиҳанд. Аз ин ҷо мебояд, дар раванди тарбия вобаста ба ҳар давраи синнусолӣ муносибати мувофиқро пеша кард.

Психолог Божович Л.И. мегӯяд, ки "агар ба муттаҳидшавии хонандагони синни хурди мактабӣ фаъолияти якҷоя мусоидат намояд, дар синни наврасӣ бачагонро муоширати васеъ бо ҳамсолон муттаҳид месозад" [1,с.121]. Психологон ба хонандагони душвортарбия асосан онҳоеро мансуб менамоянд, ки бо онҳо муносибати олӣ барқарор намудан, таъсири тарбиявӣ расонидан дар назди омӯзгор ва дигар шахсони воқеӣ як қатор муаммою масъалаҳоро ба вуҷуд меорад.

Мувофиқи ақидаи психологи америкоӣ К. Роҷерс, "барои кор бо кӯдакони ба қавли ӯ "серташвиш" бояд чунин шароитҳоеро фароҳам овард, ки онҳо билкул ба инкишофи шахсияти кӯдак мусоидат намоянд, ӯро барои рӯй гардонидан аз шаклҳои манфии рафтору мақсадгузориҳо ва пеша намудани равияҳои нав водор намоянд" [1,с.34].

Дар илми психология чунин аломатҳои муҳимтарини наврасони душвортарбия муайян карда шудаанд, ки мазмуну муҳтавои "кӯдакони душворро" нишон медиҳанд.

Аломати якумро мавҷудияти дуршавӣ аз меъёрҳои рафтор ё худ каҷрафторӣ дар кӯдакон ва наврасон ташкил медиҳад. Меъёр ва дараҷаи каҷрафторӣ тавассути тестгузаронӣ ва усулҳои махсуси эксперименталӣ муайян карда мешавад. Каҷрафтории наврасон на танҳо дуршавиро аз меъёру талаботҳои мақбули умумибуда ифода мекунанд, балки барандаи заминаю сарчашмаҳои рафтори ношоям, вайроншавии меъёрҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд, ки метавонанд ба субъекти рафтор, ба инкишофи шахсияти ӯ, ба одамони гирду атроф ва умуман ба ҷамъият таҳдид кунанд. Баҳри тавсифи каҷрафторӣ чунин мафҳумҳои махсусро истифода мебаранд: рафтори **деликвентӣ** ва рафтори **девиантӣ.**

Рафтори **деликвентӣ** - ин маҷмӯи рафторҳои ношоям, айбу гуноҳ, ҳуқуқвайронкуниҳои хурдро мефаҳманд, ки аз ҳуқуқвайронкуниҳои ҷиддӣ ва табиати ҷинояткорона дошта куллан фарқ мекунанд.

Рафтори деликвентӣ ё деликвентсия аз калимаи лотинии "**delictum**" гирифта шуда, маънои рафтори ношоям, гуноҳро дорад. Ҳамчунин, аз калимаи англисии "**delinquency**" гирифта шуда, маънои ҳуқуқвайронкунанда, айбдор, қабоҳатро дорад. Рафтори деликвентӣ яке аз шаклҳои рафтори девиантӣ ба шумор меравад.

Рафтори девиантӣ - рафтору амалҳое мебошад, ки бар зидди меъёрҳои маънавӣ - ахлоқӣ равона карда шудааст.

Рафтори девиантӣ кирдору амалҳое мебошад, ки он аз ҳуқуқвайронкуниҳои хурд оғоз меёбад. Он одатан аз дарсгурезиҳо сар зада, сипас ба корҳои манфӣ, аз ҷумла оворагардиҳо оварда мерасонад.Яке аз шаклҳои назарраси душвортарбиягии ноболиғон ин рафторҳои зиддиҷамъиятӣ мебошад. Ду самти рафтори зиддиҷамъиятиро олимони соҳа фарқ кардаанд:

1. Дараҷаи тоҷиноӣ. Ин ҳолатест, ки ноболиғ ҳоло субъекти ҷиноят нагаштаасту рафтори иҷтимоии ӯ дар зинаи ҳуқуқвайронкуниҳои хурд қарор дорад, ба монанди вайрон кардани меъёрҳои ахлоқ, беҳудагардӣ, оворагардӣ, танбалӣ ва ғайра.

2. Дараҷаи ҷиноӣ, вақте ки ноболиғ ба субъекти ҷиноят мубаддал гардидаасту амалҳои ҷиноятӣ содир менамояд.

Доир ба масъалаи мазкур афкору ақидаҳои олимони соҳаи педагогика ва психология хеле зиёд дарҷ гардидааст. Аз аксари ақидаҳои олимони соҳа хулоса бароварда гуфтан мумкин аст, ки дар душворарбия гаштани насли наврас бешубҳа оила сабабгор аст.

Педагоги барҷастаи рус А.С. Макаренко мегӯяд: "Рафтори шумо худ ҳар лаҳза нақши ҳалкунанда дорад. Фикр накунед, ки кӯдакро танҳо дар вақтҳои муошират намудан, ёд додан, фармон додан тарбия менамоед. Шумо фарзанди худро дар ҳар як лаҳзаи ҳаёт, ҳатто ҳангоми дар хона набуданатон ҳам тарбия менамоед. Баҳри тарбиянамоӣ вақти

бисёр лозим нест, балки истифодаи ками вақте ки оқилона сарф мешавад, лозим мегардад” [4].

АДАБИЁТ

1. Давлатов М. Дастури психологияи амалӣ. Дастур барои донишҷӯён / М.Давлатов, С.Расулов. –Душанбе: Собириён, 2004.
2. Қодиров Қ.Б. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ / Қ.Б.Қодиров, М.Т.Давлатов, С.Х. Расулов. - Душанбе, 2008.
3. Қодиров С. Психологияи иҷтимоӣ. Китоби дарсӣ / С.Қодиров, М.Давлатов. –Душанбе: Сино, 2004.
4. Макаренко А.С. Воспитание детей в семье. Воспитательное значение детской литературы // Избр. Пед. Соч. в 2-х томах. Т.2. – А.С.Макаренко. -М: Педагогика, 1977 – С. 5 – 145; 240 – 242.
5. Раҳмонова Д.З. Асосҳои педагогии фаъолияти равоншинос дар мактаб. Дастури таълимӣ-методӣ / Д.З.Раҳмонова, М.Мухторова. - Хуҷанд, 2018.
6. Сухомлинский В.А. Мудрость родительский любви. Книга для родителей / В.А. Сухомлинский - Москва: Молодая гвардия, 1988.

ДУШВОРТАРБИЯГӢ ВА ОМИЛҲОИ АВВАЛИНИ САР ЗАДАНИ ОН

Дар мақолаи мазкур оиди масъалаи душвортарбиягӣ ва сабабҳои сар задани он дар давраҳои гуногуни ҳаёт маълумот дода шудааст. Муаллиф дар мақолаи хеш доир ба саҳми арзанда доштани оила дар таълиму тарбияи насли наврас, ҳамчунин беэътибории оила ба таълиму тарбия ба душвортарбиягӣ оварда расонидани кӯдак ибрози назар намуда, ақидаҳои олимонро бобати масъалаи душвортарбиягӣ овардааст. Имрӯз масъалаи хонандагони душвортарбия диққати тамоми қишрҳои ҷомеаро ба худ ҷалб намуда, ин масъала сари вақт, ҷиддӣ рафтор карданро талаб менамояд. Баҳри тавсифи каҷрафторӣ чунин мафҳумҳои махсусро истифода мебаранд: рафтори **деликвентӣ** ва рафтори **девиантӣ.** Фикрҳои дар боло овардашударо ҷамъбаст намуда гуфтан мумкин аст, ки: душвортарбия шахсест, ки майл ба раванди ҳаракатҳои манфӣ дорад.

Калидвожаҳо: тарбия, душвортарбия, душвортарбиягӣ, хусусияти манфӣ, насли наврас, педагогӣ – психологӣ, муошират, муносибат.

ТРУДНОВОСПИТУЕМОСТЬ И ФАКТОРЫ ИХ ПРОЯВЛЕНИЯ

Данная статья посвящена проблеме воспитания трудных детей и причинам ее возникновения на разных возрастных этапах. Автор раскрывает понятие девиантное поведение и деликвитное поведение. Автором проанализированы источники и взгляды многих ученых о проблеме трудновоспитуемых детей. В настоящее время отмечается рост девиантного поведения учащихся. Автор указывает, что одной из причин возникновения девиантного поведения учащихся является неблагоприятные условия в семьи. Огромную роль он отводит роли семьи в воспитании ребенка. Семья является одним из важных факторов, влияющих на формирование отклонений в поведении детей. В современном мире проблема трудновоспитуемых детей затронула все слои общества: семью, школу, государственные структуры. Таким образом, автором предложен системный подход по работе с детьми с девиантным поведением.

Ключевые слова: трудновоспитуемый, трудновоспитуемость, отрицательные особенности, подрастающее поколение, общение, отношение.

DIFFICULTY IN EDUCATION AND FACTORS OF THEIR MANIFESTATION

This article is devoted to the problem of education of difficult children and causes at different age stages. The author reveals the notion of deviant behavior and deliquite behavior. The author analyzes the sources and views of many scientists on the problem of difficult children. Currently, there is an increase in deviant behavior of students. The author points out that one of the causes of deviant behavior of students is unfavorable conditions in the family. A huge role is given to the role of the family in the upbringing of the child. Family is one of the important factors influencing the formation of deviations in the behavior of children. In today's world, the problem of difficult children affected all layers of society: family, school, government agencies. Thus, the author proposes a systematic approach to work with children with deviant behavior.

Key words: difficult-to-educate, difficult-to-educate, negative behavior, younger generation, communication, attitude.

Сведения об авторах: ***Кучибоев Шухратджон Икромбоевич*** **–** Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры социальной и профессиональной психологии. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1. Телефон: **927-78-26-40**

Гафурова Наргиза Нурмамадовна **–** Худжандский государственный университет имени Б.Гафурова, соискатель кафедры социальной и профессиональной психологии. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г.Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1

Information about the authors: ***Kuchiboev Shukhratjon Ikromboevich*** - Khujand State University named after B. Gafurov, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of social and professional psychology. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1. Phone: **927-78-26-40**

Gafurova Nargiza Nurmamadovna - Khujand State University named after B. Gafurov, applicant for the Department of Social and Professional Psychology. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov passage 1

УДК:372.851.1.2.3

ТАҲЛИЛИ СОТСИОЛОГИИ МУНОСИБАТИ ДОНИШҶӮЁН НИСБАТИ АРЗИШҲОИ ФАРҲАНГИ БАДАН ВА ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Давлатбоева С.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии АТТ

Асри XXI асри ҷустуҷӯю пажӯҳишҳои асрори илм ва ҷомеаи босуръат тағйирёбанда маҳсуб ёфта, шахси комилро ба кофтуковҳои илмию эҷодкорӣ водор месозад. Дар чунин муҳит шахс мавқеи созандагии худро бештар тақвият бахшида, онро устувор месозад ва дар рушду нумӯи ҷомеа ва дарёфти мавқеи хеш дар ҳаёт саҳми арзанда мегузорад. Тағйироти навини ҷомеа муносибати одамонро ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ дигаргун месозад ва онро ба беҳдошти саломатӣ ва манфиати инсон равона месозад. Шароитҳои нави иҷтимоию иқтисодӣ, техникӣ, фарҳангӣ, натиҷаи дастовардҳои илму техника дар марҳилаи кунунӣ дар устувор гардонидани муносибатҳои насли муосир ба тарбияи ҷисмонию варзиш ва ташаккули фарҳанги варзиш фазои мусоидро фароҳам меорад. Ва арзишмандии тарбияи ҷисмонию варзиш сол аз сол мавқеи худро дар шароити инкишофи босуръати ҷомеа ва ҳаёти инсонӣ бештар устурвор мегардонад.

Дар замони муосир тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои тамоми ҷомеа ва ҳар як инсони алоҳида аҳаммияти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ пайдо мекунанд, сифатҳои муҳимми иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва равонии онҳоро рушд мебахшанд, ба ташаккули ҳамаҷониба ва тарбияи комили онҳо таъсири мусбат мерасонанд. Тарзи ҳаёти солим, ғамхорӣ нисбат ба ташаккули ҷисмонӣ ва зебоии зоҳирии хеш дар замони муосир низ аҳаммияти муҳим пайдо кардааст. Афзоиши арзишҳои ҳаёт, саломатӣ, дарозумрии фаъол ва истифодаи хусусиятҳои фардиро метавон ҳамчун меъёри пешрафти иҷтимоии ҷомеа арзёбӣ намуд [3].

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки мавзӯи интихобшудаи мақола барои ибрози андешаҳои илмии сотсиологӣ хеле муҳим пазируфта мешаванд. Маҳз, дар чаҳорчӯбаи муносибати сотсиологӣ масъалаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор додан амри зарурист, зеро сотсиология ба омӯзиши моҳияти ҳодисот ва равандҳои ҷамъиятӣ замина мегузорад.

Ҳамин тавр, дар доираи муносибати сотсиологӣ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун зуҳуроти фарҳанги умумии ҷомеаи башарӣ амал мекунанд. Албатта, рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши бадан ба ташаккули шахсияти замони муосир нигаронида шудаанд. Имрӯзҳо даҳҳо таърифи ин мафҳум вуҷуд дорад, ки бисёре аз онҳо аз ҳамдигар тафовути калон доранд. Барои муаррифии аниқ ва дақиқтари мазмуни мафҳуми мазкур онро бо мафҳуми "фарҳанг" муқоиса кардан мувофиқи мақсад мебошад. Фарҳанг дар натиҷаи фаъолияти моддӣ ва маънавии инсон муаррифӣ шудааст; арзишҳои моддӣ ва маънавӣ рӯз ба рӯз пойдор гардида, онҳо дар муҳити иҷтимоӣ ҳамчун интиқолдиҳандаи арзишҳои фарҳангӣ амал мекунанд, арзишҳои наверо, ки барои рушди фарҳанги наслҳои оянда заруранд, ба вуҷуд меоранд. Ба падидаҳои фарҳанги ҷисмонӣ (ҳамчун унсури фарҳанги умумӣ) усул, намуд ва натиҷаҳои фаъолияти инсон тааллуқ доранд, ки барои тағйир додани табиати шахс равона шудаанд [1,с.67]. Ин он қисми фарҳанги умумиест, ки мустақиман на ба объектҳои табиати беруна, балки ба худи шахс, ки ҷузъи табиат арзёбӣ мегардад, ба сифат, имконият ва қобилиятҳои ӯ таъсир мегузорад. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки фарҳанги ҷисмониро ҳамчун дастовард, арзишҳои маънавӣ ва моддӣ муайян кардан имконпазир мебошад. Ҳама чизҳои дар боло номбаршуда сохтори шуури ҷамъиятиро ташкил медиҳанд [5].

Гузашта аз ин, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун воситаҳои муҳимми тарбияи шахси замони муосир аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи фарҳанг ва варзиш дар маркази таваҷҷуҳ қарор доранд. Дар навбати худ, варзиш ҷузъи ҷудонашаванда ва ҷудонопазири тарбияи ҷисмонӣ пазируфта шуда, восита ва усули тарбияи ҷисмонӣ, системаи ташкил ва гузарондани мусобиқаҳо оид ба машқҳои гуногуни ҷисмонӣ ва омода намудани машғулиятҳои таълимию тамринӣ маҳсуб меёбад. Варзиш фаъолияти рақобатӣ ва омодагӣ ба он арзёбӣ мегардад. Аз ин рӯ, он мактаби худтарбиядиҳӣ ва муоширати байнишахсӣ эътироф карда мешавад. Варзиш одамонро водор месозад, ки доираи имкониятҳои худро васеъ созанд [2,с.75]. Ташаккули қобилиятҳои ҷисмонӣ ва малакаҳои серҳаракатии инсон ба манфиатҳои моддӣ ва тағйиротҳои ҷисмонии ӯ мусоидат мекунад ва дар маҷмӯъ он бисёр тамоюлҳои арзишманди инсонро низ ба тағйирот дучор мегардонад.

Қайд намудан лозим аст, ки нерумандӣ, чобукӣ, тобоварӣ ва як қатор аксуламалҳои вазифаҳои инъикосёфтаи инсон бо натиҷаҳои зуҳуроти баланди фардӣ, ба монанди шаъну шараф, шуҳратмандӣ ва сермаҳсулӣ робитаи назаррас доранд [4]. Ҷузъи маънавии тарбияи ҷисмонии шахсият маҷмӯи донишҳо дар соҳаи рушди комили ҷисмонӣ, намоиши ҳамкории мутақобилаи иҷтимоӣ, мавҷудияти эътиқодҳои мувофиқ дар шакли идеалҳои худташаккулдиҳии ҷисмонӣ ё маҳорати баланди варзишӣ, дарки шаклҳои ноил гардидан

ба онҳо арзёбӣ мегардад. Таҳқиқоти сотсиологии В.И.Столяров, М.А.Кутепов, М.А. Арвисто саҳми босазои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ҳамчун воситаи муассири ташаккул, рушд ва иҷтимоии шахс нишон доданд. Онҳо қайд кардаанд, ки маҳз варзиш онҳоро шахсияти баркамол ва дорои принсипҳои ҳаётӣ (мустақил, ҳадафманд) гардонидааст. Фаъолияти махсуси варзишӣ онҳоро ба дараҷаи чунин комёбиҳо тавассути меҳнатдӯстӣ, пуртоқатӣ, иродаи устувор муваффақ гардонид ва онҳо ҷавононро ба фаъолияти пурсамари варзишӣ даъват менамоянд.Ба назари мо, неруи нисбатан фаъоли ҷамъият ҷавонон мебошанд. Агар дар одамон ҳавасмандӣ ба фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ – варзишӣ ташаккул ёбад, онҳо ба дарки зарурати он ҳамчун ҷузъи асосии манбаи саломатӣ ҳамчун сарчашмаи ҳаёти солим ноил гарданд, онро П.Ф. Мегафт «ҳиссиёти баланди комёбӣ» меномад [5,с.76].

Гузаронидани пурсишнома, суҳбат, мушоҳида, таҳлили вазъи таълим, корҳои оммавии тарбияи ҷисмонӣ – солимгардонӣ ва варзишӣ дар муасисаҳои таҳсилоти олии мамлакат имконият фароҳам овард, то ки вазъи воқеии сатҳи фарогирии донишҷӯёнро ба шаклҳои мухталифи машқҳои ҷисмонӣ, доираи ҳавасмандии онҳо ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш муайян ва инъикос карда шавад. Дар таҳқиқоти сотсиологӣ муҳиммияти таъсироти омилҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ ба сатҳи серфаъолиятии тарбияи ҷисмонӣ-варзишии донишҷӯён қайд гардидааст. Манфиатнокии аз ҳама бештарро амалиёти мутақобилаи чунин омилҳо, монанди ҷинсият, синну соли донишҷӯён, бахши таҳсил ва ихтисоси муассисаи макотиби олӣ ташкил медиҳад. Ҷалби мунтазами инсон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши бадан дараҷаи камолоти иҷтимоию биологии инсонро таъмин месозад. Хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии нишондодҳои фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ба вақт ва иштирок дар машғулиятҳои мунтазам донишҷӯён алоқаманд мебошад. Донишҷӯёни дар таҳқиқот иштирокдошта вобаста ба муносибат ба тарбияи ҷисмонӣ ва дараҷаи фаъолияти онҳо дар машғулиятҳои ҷисмонӣ ва варзиш шартан ба 3 гурӯҳ ҷудо карда шуданд:

- гурӯҳи 1 - донишҷӯёне, ки дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва– варзишӣ нишондиҳандаи пасти иштирок доранд ва сарфи вақти онҳо аз 3- соат дар як ҳафта зиёд нест (28,1%);
- гурӯҳи 2 - донишҷӯёне, ки дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш иштироки фаъол доранд ва сарфи вақти онҳо 6 соат дар як ҳафтаро ташкил медиҳад (15,1%);
- гурӯҳи 3 - донишҷӯёне, ки фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ – варзишии самарабахш зоҳир накарданд ва вақти холии худро ба машғулиятҳои ҷисмонӣ– варзишӣ сарф накардаанд (28,1%).

Ба хотири тасаввуроти дуруст дар бораи сатҳи иштирок дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳосил намудан нишондодҳои машғулиятҳои доимӣ таҳлилу хулосабарорӣ карда шуданд. Таҳлили нишондодҳои сатҳи устувории фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиширо чунин маънидод мекунад (нигаред ба ҷадвали 1):

Ҷадвали 1. Муносибати донишҷӯёни ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш

Муносибат ба фаъолияти тарбияи ҷисмонию варзиш			Донишҷӯён
	Занон	Мардон	
Мунтазам машғуланд	36,9%	12,6%	21,8%
Номураттаб шуғл меварзанд	44,5%	53,5%	50,1%
Дар вақти холӣ ба машғулият шуғл намеварзанд	18,6%	33,9%	28,1%

Натиҷаи таҳлили нақшаи 1 нишон медиҳад, ки донишҷӯён ба таври зерин шуғл меварзанд:- 21,8% ба таври мунтазам;- 50,1% ба таври номураттаб;- 28,1% дар вақти холӣ ба машғулиятҳои ҷисмонӣ шуғл намеварзанд. Таҳлили нишондодҳои таҳқиқоти амиқи иҷтимоӣ собит месозад, ки муносибати донишҷӯён ба тарбияи ҷисмонию варзиш дар бисёр маврид ба ҳавасмандӣ ва шавқу завқи онҳо алоқамандӣ дорад. Сатҳи ҳавасмандӣ ва афзудани шавқу завқ омили муҳимми ҷалби шахсият ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонию варзиш арзёбӣ гардида, дар раванди иштирок ва ташкили самарабахши машғулиятҳо донишҷӯён ба машқҳои амалӣ фаро гирифта мешаванд ва тавассути онҳо замина барои тақвият бахшидан ба нишондодҳои тарбияи ҷисмонию варзиши онҳо гузошта мешавад, ки дар раванди ташаккули маҳорати ҷисмонию варзиш хеле муфид арзёбӣ мегардад. Натиҷаи таҳқиқот собит месозад, ки 73,2% донишҷӯёни пурсидашуда аҳаммияти иҷтимоии тарбияи ҷисмониро дар сатҳи баланд арзёбӣ карда, онро ҷузъи муҳимми фарҳанги умумибашарӣ меҳисобанд (нигаред ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун ҷузъиёти зарурии фарҳанги умумии донишҷӯ			Ҷамъи донишҷӯён
	Занон	Мардон	
Ҳа	73,3%	72,9%	73,2%
Не	12,5%	6,6%	8,8%
Мушкилӣ мекашам	10,1%	18,5%	15,3
Ҷавоб нест	4,1%	2,0%	1,7%

Чи тавре ки аз нишондодҳои нақшаи 2 маълум мегардад, бештар аз 18 % донишҷӯёни пурсидашуда нисбати муайян намудани мақоми тарбияи ҷисмонӣ дар ташаккули шахсияти инсон ба душворӣ дучор гардиданд. Ба назари мо, ин гуна вазъият, дар навбати аввал, аз сатҳи пасти огоҳии донишҷӯён аз моҳияти иҷтимоии тарбияи ҷисмонӣ дарак медиҳад.

Ҳавасмандӣ нисбати тарбияи ҷисмонӣ – падидаи иҷтимоӣ буда, он дар тӯли ҳаёти инсон ташаккул меёбад (нигаред ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Рушди ҳавасмандӣ ба тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии тахассусҳои омехта дар раванди таҳсил

Ҳавасмандӣ батарбияи ҷисмонӣ	Тахассуси муассисаҳои таҳсилоти олӣ			Ҳамаи донишҷӯён
	гуманитарӣ	техникӣ	омехта	
Афзун гардид	19,8%	18,9%	6,6%	15,7%
Бетағйир монд	66,3%	59,0%	60,5%	62,1%
Паст шуд	12,8%	14,3%	32,2%	18,9%
Ҷавоб нест	1,1%	2,9%	0,7%	3,3%

Таҳлили натиҷаи ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ 15,7% донишҷӯёни пурсидашуда ҳавасмандии худро ба тарбияи ҷисмонию варзиш изҳор намуданд; 62,1% донишҷӯён ҳавасамандии худро бетағйир эътироф намуданд, 18,9% донишҷӯёни пурсидашуда ҳавасмандии хешро паст ҳисобиданд, 3,3% донишҷӯён нисбати ҳавасмандии хеш чизе баён накарданд.

Ҳамзамон, нишондиҳандаҳое ташвишоваранд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии тамоюли омехта дар давраи таҳсил ҳавасмандии танҳо 3 - ҳиссаи донишҷӯёнро нисбат ба тарбияи ҷисмонӣ нишон медиҳанд ва онҳо вазъи ғайриқаноатбахши ҳавасмандии донишҷӯёнро баррасӣ менамоянд. Ҳамзамон қайд намудан зарур аст, ки ба ташаккули ҳавасмандии донишҷӯён ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш омилҳои бисёри беруна низ таъсиррасон мебошанд (нигаред баҷадвали 4).

Ҷадвали 4.

Омилҳои рушди ҳавасмандӣ ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	Тамоюли муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ			Ҳамаи донишҷӯён
	гуманитарӣ	техникӣ	омехта	
Бехатар гардидани сифати машғулият	38,0%	35,8%	50,8%	40,9%
Имконияти хоста гирифтани намуди варзиш	37,7%	36,7%	32,2%	35,6%
Ба таври ҳозиразамон таҷҳизонидани захираҳои моддӣ	20,1%	18,6%	14,3%	17,9%
Эълони (реклама) машғулият	2,7%	2,6%	1,9%	2,5%
Ҷавоб нест	1,5%	6,6%	0,8%	3,1%

Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки зарурияти бехатар намудани сифати гузаронидани машғулиятҳои (машқҳои) ҷисмонӣ амри зарурист; 40,9% донишҷӯёни пурсидашудаи тахассуси гуманитарӣ – техникӣ баланд гардидани ҳавасмандӣ ба фаъолияти тарбияи ҷисмонию варзишро мусбӣ қайд мекунанд; 50,8% зарурати баланд бардоштани сифати гузаронидани машғулияти тарбияи ҷисмониро эътироф мекунанд; 17,9% ба таври ҳозиразамон таҷҳизонидани захираҳои моддӣ; 35,6% имконияти хоста гирифтани намуди варзишро ҷонибдорӣ намуданд. Ба андешаи мо, тақвият бахшидан ба сатҳи омодагии тахассусии омӯзгорон, бою ғанӣ гардонидани захираи моддию техникӣ, истифодаи усули машғулиятҳои ғайрианъанавӣ дар татбиқ намудани имкониятҳои ҷисмонии одамоне, ки ба варзиш шуғл варзиданро доранд, имконият фароҳам меорад. Ҳамзамон, омили самарабахши баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯён ба фаъолияти ҷисмонӣ ва варзиш (16,9%) имконияти гузаронидани машғулиятро дар иншоотҳои муосир фароҳам меорад.

Нишондиҳандаҳои бадастомада шаҳодат медиҳанд, ки донишҷӯёни пурсидашуда ба аҳаммияти ташвиқоту тарғиботи фаъолият ва эълони машғулияти машқҳои ҷисмонӣ на он қадар таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд; танҳо 2,5% пурсидашудагон бар он ақидаанд, ки эълони хуб ба баланд бардоштани ҳавасмандӣ ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мусоидат мекунад. Ва дар ин маврид таваҷҷуҳ зоҳир нанамудан ба эълонҳои варзишӣ дар ҷомеаи мо арзи вуҷуд дорад. Сатҳи пасти сифати эълонҳои мавҷуда ба донишҷӯён имконият намедиҳад, ки арзиши воқеӣ ва таъсири онро фаҳманд ва дарк намоянд. Чи тавре ки таҳқиқот нишон медиҳанд, сатҳи ташаккулёфтаи ҳавасмандии донишҷӯён ба фаъолияти ҷисмонӣ ва варзишӣ аз бисёр ҷиҳатҳо бо имконияти интихоби намуди варзиш ва шаклҳои дигари ташкили серфаъолиятии ҷисмонӣ муайян карда мешавад. Барои баланд бардоштани сатҳи

машғул шудан ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш лозим аст, ки афзалиятнокии интихоби шаклҳои машқҳои ҷисмонӣ дар муассисаҳои касбӣ ва илмӣ дида баромада шавад (нигаред баҷадвали 5).

Ҷадвали 5.

Шаклҳои серфаъолияти ҷисмонӣ	Тахассуси муассисаҳои олӣ			Ҳамаи донишҷӯён
Клубҳо оиди ҳавасмандӣ ба варзиш	гуманитарӣ	техникӣ	омехта	
	17,6%	16,6%	18,2%	17,4%
Машғулияти мустақилона	21,3%	23,1%	17,8%	20,9%
Машғулиятҳои варзишӣ	27,7%	37,8%	31,0%	32,1%
Истироҳати фаъол; саёҳат, бозиҳо, оббозӣ	30,4%	16,3%	31,4%	25,8%
Чорабиниҳои варзишӣ ва солимгардонӣ	1,2%		О,8%	0,7%
Ҷавоб нест	1,8%	6,2%	0,8%	3,1%

Натиҷаи нақшаи 5 собит месозад, ки нишондиҳандаҳои бадастомада дар бораи ҳавасмандии бештари донишҷӯён ба машғулиятҳои сексионӣ аз рӯйи намудҳои варзиш шаҳодат медиҳанд: 32,1% пурсидашудагон шаклу усули машғулиятҳоеро интихоб мекунанд, ки барои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шароити мусоид муҳайё менамоянд. Гузашта аз ин, шакли сексионии машғулияти донишҷӯёни техникии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва касбиро ба худ ҷалб мекунад; 37,8% пурсидашудагон метавонистанд барои машғулият намудҳои сексиониро интихоб намоянд. Ин гуна тақсимоти натиҷаҳои бадастовардашудаи таҳқиқот аз он сабаб пайдо гардидааст, ки ҳайати техникии олиро асосан мардон ташкил медиҳанд (74% донишҷӯёни пурсидашуда), ки онҳо ба машғулиятҳои тамоили варзишӣ бартарият медиҳанд. Ба донишҷӯёни тамоюлҳои гуманитарӣ ва тахассусҳои омехта, ки дар он асосан духтарон таҳсил мекунанд (82% пурсидашаванда), дар бештар маврид ба онҳо машғулиятҳои тамоюли солимгардонӣ хос мебошад; таваҷҷуҳи бештар аз 31% пурсидашудагон танҳо ба саёҳат, гардиш, бозиҳо аз рӯйи низомномаи озод зоҳир карда шудааст; 18,2% донишҷӯён хоҳиши дар намудҳои клуби аз рӯйи хавасмандӣ ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш машғулият гузаронанро иброз намуданд. Теъдоди зиёди донишҷӯён мехоҳанд, ки дар вақтҳои холӣ намудҳои муттасили машғулиятро истифода баранд: 20,9% пурсидашудагон ин гуна намуди машғулиятро нисбатан махс мешуморанд.

Махсусан ҳавасмандии ниҳоят сусти донишҷӯён нисбати чорабиниҳои оммавии варзишӣ ва солимгардониро қайд кардан зарур аст. Ташкилкунандагони корҳои оммавии тарбияи ҷисмонӣ – солимгардонӣ, клубҳои варзишии муассисаҳои таҳсилоти олӣ, ба фикри мо, бояд муносибати худро тағйир дода, аз чорабиниҳои қолабӣ ба монанди спартакиадаҳо даст кашанд. Амалия нишон медиҳад, ки дар бисёр ҳолатҳо донишҷӯёни ба фаъолияти мусобиқавӣ суст тайёр карда шуда, дар онҳо ширкат меварзанд ва мусобиқаҳо дар байни донишҷӯён аз рӯйи намудҳои ғайриоммавии варзишӣ гузаронида мешаванд. Ин мусобиқот вақти бисёреро мегиранд ва моҳиятан ҳавасмандиро нисбати фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ – варзишӣ паст мекунанд. Аксарияти донишҷӯёни пурсидашуда ба ташкил намудани хизматрасонии пулакӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуданд.

Ҷадвали 6. Интихоби хизматрасонии пулакӣ дар ташкили фароғати донишҷӯён (бо %)

Намудҳои хизматрасонии пулакӣ	Тахассуси муасиссаҳои таҳсилоти олӣ			Ҳамаи донишҷӯён
	гуманитарӣ	техникӣ	омехта	
Маҳс	48,4%	30,6%	48,4%	42,5%
Ҳаммоми буғӣ	23,4%	21,5%	18,2%	21,3%
Ҳавз	19,5%	30,0%	23,6%	24,3%
Корти теннис	4,6%	4,2%	2,7%	3,9%
Кирояи ашёҳо	0,6%	1,3%	2,7%	1,5%
Консултатсияи мутахассис	0,9%	2,6%	2,3%	1,9%
Тренажёрҳо	1,5%	7,8%	1,2%	3,6%

Бештари пурсидашавандагон (88,1%) ба супоридани ҳаққи хизмат ва мунтазам истифода бурдани шаклҳои солимгардонӣ.Аз рӯйи ақидаи донишҷӯён, талабот, ҳавасмандӣ ва сабабҳои ба фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ – варзишӣ шуғл варзидан аз рӯйи дараҷаи захираҳои моддӣ - техникӣ, тамоили раванди таълим, корҳои ташкилии оммавии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, машғулиятҳои мустақилона муайян карда мешаванд (нигаред ба ҷадвали 7).

Ҷадвали 7. Сабабҳои монеъшаванда ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии гуногун (бо %)

Сабабҳои монеъшаванда ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	Тахассуси муассисаҳои олӣ			Ҳамаи донишҷӯён
	Гуманитарӣ	Техникӣ	Омехта	
Нарасидани вақт	41,9%	5,5%	47,6%	48,3%
Нарасидани дониш дар ташкил намудани				

машғулиятҳои мустақилона	11,6%	6,5%	13,2%	10,2%
Нарасидани ашёҳо ва либосҳои варзишӣ	7,0%	8,8%	7,8%	7,8%
Набудани имконияти интихоби намуди варзиш	5,5%	6,6%	9,3%	7,0%
Ташкили сусти кори оммавии тарбияи ҷисмонӣ, солимгардонӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ	7,3%	3,9%	3,5%	5,0%
Дар бораи сабабҳо фикр накардаам	26,7%	13,0%	18,2%	19,6%
Ҷавоб нест		5,2%	0,4%	2,1%

Маҷмӯи омилҳои объективӣ ва субъективии татбиқ намудани фаъолияти тарбияи ҷисмонию варзишӣ ва қаноатманд намудани талаботи мавҷудаи шахсиятро дида баромада, тасдиқ кардан мумкин аст, ки сари вақт бартараф намудани камбудиҳо, мустаҳкам намудани тарафҳои маърифатӣ ва маънавӣ дар бисёр маврид аз сатҳи ба роҳ мондани машғулиятҳои тарбияи ҷисмонии донишҷӯён вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Балабанова Л.И. Самооценка и самоконтроль – основа развивающего обучения. Профессиональное образование. – 2002. - 1. - С. 23.
2. Горелов А.А. Научные проблемы гуманитарных исследований / А.А. Горелов, О.Г. Румба, В.Л. Кондаков . – 2008. – Вып. 6. – С. 28-33.
3. Горелов А.А. К вопросу об использовании самостоятельной физической тренировки в образовательном пространстве современного вуза / А.А. Горелов //Физическое воспитание студента. – 2013. – Вып. 01.
4. Лубышева Л.И. Маърӯза оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш / Л.И.Лубышева. – М., 2000.
5. Никифоров Г.С. Психология здоровья: Учебник для вузов / Г.С. Никифоров. - СПб.: Питер, 2006.-606 с.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба“Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”(аз 30 июни соли 2012, №334).-Душанбе: Ирфон, 2012. - 82 с.
7. Пономарёв Н.А. Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ: Дастури таълимӣ / Н.А. Пономарёв. - С.П.Б. 1998 (ба заб.русӣ).
8. Савельева Л.А. О значении пауз активного отдыха в жизни студентов / Л.А. Савельева //Материалы Междунар. науч.- практич. конф., 25-26 апреля 2008 г. / МВД РФ, Бел ЮИ. – Белгород, 2008.
9. Столяров В.И. Сотсиологияи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш: (проблемаҳои асосӣ, раҳёфт ва консепсияи муосир) / В.И. Столяров. – М , 1999 (ба заб.русӣ).

ТАҲЛИЛИ СОТСИОЛОГИИ МУНОСИБАТИ ДОНИШҶӮЁН НИСБАТИ АРЗИШҲОИ ФАРҲАНГИ БАДАН ВА ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Муаллиф дар мақола хусусиятҳои ҷомеаи босуръат тағйирбандаро дар замони муосир тасвир намуда, дар бораи мавқеи созандагии шахс дар шароити рушду нумӯи ҷомеа тавассути дарки аҳаммияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар беҳдошти саломатӣ, рушди камолоти маънавӣ ва ҷисмонии ӯ ва муҳиммияти он барои ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти баркамол иттилооти муфид пешниҳод месозад. Дар мақола инчунин, дар бораи устувор гардонидани муносибати насли муосир ба тарбияи ҷисмонию варзиш, дарки арзишмандии он, ҷалби насли ҷавон ба варзиш, аҳаммияти иҷтимоӣ ва иқтисодии он дар шароити инкишофи босруъати ҷомеа ва ҳаёти инсонӣ пешниҳодҳои муфид ироа менамояд, ки ба ташаккули сифатҳои муҳимми иҷтимоӣ, ҷисмонӣ ва равонии онҳо шароити мусоид фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, шуғл, солимӣ, арзишҳои ҳаёт, саломатӣ, дарозумрӣ, сотсиология, мусобиқа, рақобат.

АНАЛИЗ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ УЧАЩИЙСЯ МОЛОДЕЖ К ЦЕННОСТЯМ КУЛЬТУРЫ ТЕЛА И ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В статье автор описывает характеристики быстроменяющегося общества в современную эпоху и конструктивную позицию человека в контексте развития и процветания общества через понимание важности физического воспитания и спорта для улучшения здоровья, нравственного и физического развития и его значимости в жизни человека. Автор дает ценные советы по вовлечению современного подрастающего поколения в активные жизненные процессы, в том числе через занятия физическим воспитанием и спортом, осознание его ценности, социально-экономической значимости в контексте развития социальной и культурной жизни. Здоровое физическое и психическое окружение создает благоприятную атмосферу для полноценной человеческой жизни. Статья предоставляет необходимую информацию о значимости здорового образа жизни, заботе о здоровье, о внешней и внутренней красоте молодого поколения и активного долголетия и развития. По мнению автора, физическое совершенство подрастающего поколения является одним из главных критериев социального прогресса общества.

Ключевые слова: физическое воспитание, физкультура, занятие, оздоровление, жизненные ценности, здоровье, долголетие, социология, соревнование, конкуренция.

ANALYSIS OF SOCIOLOGICAL APPROACHES STUDENTING YOUTH TO THE VALUES OF BODY CULTURE AND PHYSICAL EDUCATION

In the article, the author describes the characteristics of a rapidly changing society in the modern era and the constructive position of a person in the context of the development and prosperity of society through an understanding of the importance of physical education and sports for improving health, the development of moral and physical development and its significance in human life. The author gives valuable advice on involving the modern younger generation in active life processes, including through physical education and sports, awareness of its value, socio-economic significance in the context of the development of social and cultural life. A healthy physical and mental environment creates a favorable atmosphere for a full human life. The article provides the necessary information about the importance of a healthy lifestyle, caring for health, the external and internal beauty of the young generation and active longevity and development.

According to the author, the physical perfection of the younger generation is one of the main criteria for the social progress of society.

Key words: physical education, sport, employment, health, life values, health, longevity, sociology, competition.

Сведения об авторе: ***Давлатбоева Сарвиноз*** - Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 45. Телефон: **917-22-19-87**

Information about the author: ***Davlatboeva Sarvinoz*** - Institute for the Development of Education Abdurahman Jami, of the Academy of Education of Tajikistan. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 45. Phone: **917-22-19-87**

УДК:37.034+342(575,3)

ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ОИД БА ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ДУХТАРОН

Сафарова М.Д., Ҳасанова Х.А,
Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи ба номи А.Ҷомии АТТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша дар баромадҳояшон таъкид менамоянд, ки: «ҷавонон мояи ифтихор ва сарбаландии Тоҷикистони азиз мебошанд. Мо ба ҷавонон эътимоди комил дорем, дастгирии самимонаи онҳоро аз сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат қадрдонӣ мекунем ва нақши арзишмандашонро дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти кишвар эҳсос менамоем. Ҷавонони тоҷикро мебояд зираку ҳушёр буда, барои ҳимояи манфиатҳои халқи тоҷик ва давлати тоҷикон омода бошанд» [9,с.180].

Дониши одам дар бораи муҳит ҳар қадар афзунтар гардад, бояд ӯ дар бораи одам ҳам ҳамон қадар бештар донад. Беэътиноӣ нисбат ба ин талабот таносуби байни дониш ва ахлоқро вайрон мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки одам дар бораи муҳити атроф, ҷаҳони воқеи дониши бисёре гирифта бошад ҳам, аммо моҳияти одамро аз ҷиҳати маънавию психологӣ ва эстетикӣ дуруст сарфаҳм намеравад. Бидуни дониш ва афкоре, ки мартабаи одамро дар олами зинда баланд мебардорад. Зеро доштани дониши муайян асоси маданияти ахлоқиро ташкил менамояд [10,с.455].

Дар тарбияи ахлоқӣ ташаккули нозуктарин ҳиссиёти маънавӣ - ғамхорию меҳрубонӣ, қарзу вазифаи инсонӣ аҳаммияти аввалиндараҷа доранд. Принсипҳои одам ба одам дӯст, рафиқ ва бародар талаб мекунад, ки ҳар як шахс аз хурдсолӣ нисбати шахси дигар ғамхору меҳрубон бошад. Зеро инсондӯстӣ бе меҳрубонию ғамхорӣ ба одам вуҷуд дошта наметавонад. Мо дар корҳои тарбиявӣ бораи одамгарӣ сухан гуфта, ҳисси шарики дигарон буданро дар шуури ҷавонону духтарон бедор мекунем ва шахсиятҳои худпарастро пешгирӣ мекунем. Масалан, дар корҳои фарҳанги сароидани суруди фалак, шашмақом, хор, драма ҷавонписарону духтаронро на фақат майлу рағбати умумӣ, балки ҳиссиёти умумӣ низ муттаҳид мегардонад.

Ташаккули ахлоқ ё тарбияи маънавии шахсият на фақат ба донистани меъёр, қоида ва принсипҳои ахлоқ, инчунин ба ҳатман риоя кардани онҳо вобаста аст. Амалӣ гардидани ин вазифаҳо, пеш аз ҳама, бар дӯши мактабу муаллимон аст. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи миёнаи умумӣ метавонанд ба шогирдони худ меъёри ахлоқ, қоида ва талабот ба рафтори шахсиятро дуруст баррасӣ намоянд. Меъёр ҳамчун ифодаи муносибатҳои муайян, амри ахлоқии ҷамъият ба рафтору хислатҳои шахсият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ ва шахсӣ, инчунин дар алоқа ва ҳамкорӣ бо одамон мебошад.

Мувофиқи қоидаи ахлоқ ҳар як шахс дар ҷомеа бояд софдилона муносибат кунад, одамони меҳнатиро эҳтиром намояд, ба моликияти хусусӣ ва умумиҷамъиятӣ ва табиат сарфакорона рафтор кунад, ба давлату халқи худ содиқ бошад, коллективи меҳнатиро дӯст дорад, бовиҷдон, ростқавл, хоксор бошад, шарафу шухрати дигаронро дастгирӣ намояд. Ахлоқи ҷомеаи демократӣ муносибатҳои зиёдро дар бар мегирад. Агар онҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунем, он гоҳ дар бораи мазмуни корҳои тарбиявӣ нисбати ташаккули тарбияи ахлоқии духтарон тасаввуроти возеҳ пайдо карда метавонем. Тарбияи ахлоқии духтарон асосан чунин муносибатҳои ташаккули маънавиётро фаро мегирад:

- муносибат нисбати ғояҳои давлати худ: садоқат ба идеалҳои демократӣ; фаҳмидани дурнамои инкишофи ҷаҳонӣ; дуруст изҳор намудани воқеаҳои дохили кишвар ва арсаи байналхалқӣ; расидан ба қадри инсон; оштинопазирӣ нисбати душманони сулҳу озодии халқҳо;
- муносибат ба Ватан, ба мамлакат ва халқҳои дигар: муҳаббат ба кишвари худ, эҳтироми рамзҳои давлатӣ: суруди миллӣ, нишон ва парчами давлатӣ, дӯстӣ ва бародарӣ бо ҳамаи сокинони он, оштинопазирӣ нисбати кинаву адоватҳои миллӣ ва нажодӣ;
- ҳамфикрии бародарона бо ҳамаи давлатҳо, бо ҳамаи халқҳо;

- муносибат ба меҳнат: меҳнати софидилона баҳри худ ва ҷомеа; манфиати зиёд овардан ба давлат; мубориза бо вайронкунандагони интизоми меҳнат;

- муносибат нисбати комёбиҳои ҷамъиятӣ: кӯшиши ҳар фард барои муҳофизат ва афзунгардонии комёбиҳои иҷтимоӣ; ҳифзи табиат;

- муносибат бо одамон: ёрии дӯстонаи байниҳамдигарӣ ва коллектив; муносибати башардӯстона ва эҳтироми ҳамдигарӣ; одам ба одам дӯст, рафиқ ва бародар; эҳтироми аҳли хонавода, ғамхорӣ ба кӯдакон;

- муносибати худӣ: баланд бардоштани шуурнокӣ, тоқатнопазирӣ нисбати вайронкунандагони тартиботи ҷамъиятӣ; шарафмандӣ ва ҳақгӯӣ, ахлоқи ҳамида, фурӯтанӣ дар ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ ва ғайра.

Ахлоқ дар ҷомеа асосан на ба чорабиниҳои ҳуқуқӣ ё маъмурӣ, балки тибқи афкори ҷамъиятӣ, тибқи изҳори он ё маҳкумкунии рафтори шахсият муайян карда мешавад.

Дар мактаб аз синфҳои поёнӣ сар карда, ба якҷоя нишастани писару духтарон, якҷоя дарс тайёр кардан, саёҳат намудан, дар корҳои ҷамъиятӣ иштирок доштан онҳоро аз бармаҳал бедоршавии ҳирси ҷинсӣ бозмедорад. Айёми ба балоғатрасӣ тарбияи ҷинсӣ эътибори хосса тақозо мекунад. Дар ин лаҳза, ҳатто каме пештар, роҷеъ ба рӯйдодҳои таҳаввули анатомӣ-физиологӣ ва табиӣ ба наврасон фаҳмондан шарт аст. Ин ҷо нақши волидайн, муаллимон ва духтури муассиса муассир аст. Тарбияи ахлоқӣ муҳимтарин иқдоми пешгирӣ аз осебҳои равонӣ ва иҷтимоӣ дар ҷомеа аст. Баъд аз хонавода мактаб дувумин ниҳоди тарбиявии кӯдакон аст, ки бояд бо омӯзишҳои дурусти худ маҳоратҳои шаҳрвандиро ба донишомӯзон ёд диҳад [3,с.749].

Интизоми муассиса асоси интизоми ахлоқии пешқадами умумиҷамъиятиро инъикос дорад, ки он аз интизоми меҳнат, таълими коллективӣ, муҳофизати моликияти хусусӣ ва ҷамъиятӣ, таҳқир накардани шахсияти одамонро фаро мегирад. Ҳамаи ин зимни бошуурона рафторкунӣ бояд сурат гирад. Нишондодҳои дараҷаи интизомнокии бошууронаи духтарон дар дохили муасисса, берун аз он, дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, дар рафтори шахсӣ тибқи худназоратӣ, мубориза бо беинтизомии дигарон ва вайронкунандагони он муайян карда мешавад. Нишонаҳои беиродагӣ ва беинтизомӣ: коҳилӣ, дуруғгӯӣ, гарданшахӣ, беҷуръатӣ, дудилагӣ,чоплусӣ, бахилӣ, суханчинӣ (хабаркашӣ), бемасъулиятӣ ва ғайраҳо.

Натиҷаи дилхоҳ додани суҳбати этикӣ аз бисёр ҷиҳат ба мавзӯи баҳси тавсияшуда иштиёқманд будани донишҷӯён вобастагӣ дорад. Барои ҳамин ҳам муаллим ҳангоми омодагӣ гирифтан дар барномаи суҳбат ба шогирдонаш хондани маводҳои ба мавзӯъ дахлдорро зикр мекунад, то ки духтарон рӯҳан ба мавзӯи суҳбати этикӣ тайёр бошанд.

Суҳбатҳои этикӣ бо ду роҳ- индуктивӣ ва дедуктивӣ гузаронида мешаванд. Дар дарс бештар роҳи индуктивӣ (аз ҷузъ ба кулл) истифода бурда мешавад. Дар суҳбат аз далелҳои возеҳ ва мушаххас сар мекунанд. Дар асоси таҳлили далелҳо муаллим ба хулосаҳои ахлоқӣ, ба тасвияи мафҳумоти ахлоқӣ меорад. Дар дарс суҳбати дедуктивӣ ҳам имконпазир аст. Суҳбати дедуктивӣ аз мафҳуми ахлоқӣ бо далелҳои возеҳи проблемавӣ (аз кулл ба ҷузъ) ва бештар ба хулосаҳои амиқ мегузаранд.Хусусияти гузаронидани суҳбати этикӣ бо духтарон боз дар он аст, ки дар он нақшофарӣ, хондани таъсирноки порчаҳо аз асарҳои бадеӣ ва сухангӯиро низ дохил кардан мумкин аст. Дар ҳамин радиф зимни суҳбати этикӣ мубодилаи афкорро ҳам фаромӯш набояд кард. Баъди гузаронидани суҳбати этикӣ муаллим, роҳбарони синф барои тақвият додани маънои падидаҳои ахлоқӣ, нормаҳои рафтор фаъолияти амалии духтаронро ташкил мекунанд.

Аммо донишҳои этикӣ барои рафторҳои ахлоқӣ фақат замина мегузоранд. Чунки дар асоси инкишофи ахлоқии шахсият ташакккули таҷрибаҳои ахлоқии ӯ ниҳон аст. Бояд дар назар дошт, ки ин ҷо на ҳамаи таҷрибаи рафтори одам, балки, пеш аз ҳама, он амалиёти ахлоқӣ, ки барои ӯ аҳаммияти муайян дорад ва зарурати зеҳнӣ ва эҳсосотиро ба миён меорад, синтез карда мешавад. Ташаккули таҷрибаи ахлоқ ба тарбияи ҳисси маданӣ ҳамроҳӣ мекунад. Одами маданӣ ҳамеша рафтори оқилона дорад. Мазмуни асосии тарбияи ахлоқиро ҳисси амиқи ватандӯстӣ ташкил медиҳад. Ватандӯстӣ ин эҳсосоти баланди инсонӣ, қисмати ҷаҳонбинӣ ва муносибати шахсият нисбати кишвари азиз, нисбати башардӯстӣ мебошад [8,с.233].

Дар системаи тарбияи ахлоқӣ муҳим он аст, ки дар духтарон ахлоқи ҳамида устувору пойдор гардад. Ин ҳамон вақт имконпазир мегардад, ки мо барои машққунии шогирдон шароит муҳайё кунем. «Ҳар чӣ бештар рафтори наҷибонаи бедоркунии хоҳиш, саъю кӯшиши шахсият ба идеали ахлоқӣ яке аз қоидаҳои тиллоии тарбияи наврасон» мебошад [12,с.201].

Тавассути дигар шаклҳо (дарс, маҳфил, хониши беруназсинфӣ ва ғ.) ҳам тарбияи ахлоқро метавон ба роҳ монд. Аз ин шаклҳои тарбия мо хониши беруназсинфиро ба тарзи мухтасар шарҳ медиҳем, зеро он ҳам ба хусусияти тарбияи ахлоқии духтарон бештар мувофиқат мекунад.

Хониши беруназсинфӣ. Толибилмон мувофиқи тавсияи барномаи таълимӣ ва пешниҳоди муаллимон бо асарҳои беҳтарини бачагона, асарҳои илмию бадеӣ, илмию оммавӣ, ки дар рӯзнома ва маҷаллаҳо нашр мешаванд, шинос мегарданд. Хуб мешуд, агар муаллимон роҷеъ ба ташаккул додани тарбияи ахлоқии шогирдон порчаҳои ахлоқии асарҳои зерини ниёгонро, ки аз китобхонаи муассиса дастрас кардан мумкин аст, низ тавсия медоданд: «Калила ва Димна», «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Ахлоқи Муҳсинӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ ва ғайраҳо. Ин асарҳо аз панду ҳикматҳои ҳокимонаву ҳикояту саргузаштҳои ибратбахш иборатанд. Аз онҳо чандин насл сабақи зиндагӣ омӯхта, дарси ахлоқу одоби ҳамида гирифтаанд.

Ба методҳои ташаккули таҷрибаи рафтори ахлоқии духтарон омӯхтан, омӯзонидан ва машқ қимати хосса доранд.

Ёд додан (омӯхтан). Азбаски духтарон, хусусан дар бисёр масъалаҳо таҷрибаи ҳаётӣ надоранд, ба онҳо омӯзонидани қоидаҳои рафтори ахлоқӣ лозим аст. Таъкиди пандомези зайли Саъдии Шерозӣ мисол шуда метавонад: « Таом он гаҳ хӯранд, ки иштиҳо ғолиб ояд ва сухан он гаҳ гӯянд, ки зарурат бошад ва сар он гаҳ ниҳанд, ки хоб ояд, суҳбат он гаҳ кунанд, ки шавқ ба мунтаҳо бирасад».

Яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим дар мауассиса муҳайё кардани вазъиятҳои махсуси тарбиявӣ мебошад. Донишҷӯён ҳар яке аз он шакли ба худ маъқулро интихоб мекунанд. Дар ин ҷо вазифаи тарбиятгар идора карда тавонистани вазъият мебошад. Чунки ҳар вазъият хусусиятҳои худро дорост. Агар яке хусусияти ҳиссиёти ахлоқии ватандустӣ дошта бошад, дигаре хусусияти барангезиши ҳисси мулоҳизакунӣ, рафтору амал, ғамхорӣ байни ҳамдигар ва ғайраро дорад.

Акнун духтарон рафторҳои ахлоқии ботини худ: виҷдон, қадру қимат, шарму ҳаёро дарк ва идора карда метавонанд. Вай акнун ба калонсолон ҷой додану надодан, ба бозӣ рафтан ва ё дар назди бемор нишастан, ба ҳамсоли қафомондааш дасти ёрӣ дароз карданро дарк мекунад. Барои ҳамин ҳам дар муассиса ташкил кардани вазъиятҳои озодона интихобкунии машғулият, аз қабили рассомӣ, сурудхонӣ, мусиқинавозӣ, шуъбаҳои шоҳмотбозӣ, дамкабозӣ, варзиш, поси хотир, мададрасонӣ, пайшиносӣ, гулу ниҳолпарварӣ ва ғайра хеле заруранд. Онҳо нафақат воситаи муҳими ташаккулдиҳии рафтори ахлоқӣ, инчунин нишондиҳнадаҳои маънавиёти зоҳиран ва ботинан дуруст тарбияёбии духтарон низ ба шумор меравад.

Анъана, суннатҳои воло, арзишҳои миллии халқи тоҷик, ки дар давоми асрҳо ба тарзи ҳаёти мо ворид шудаанд, минталитет ё маҷмӯи сифатҳои онро ташкил медиҳанд. Шаҳрванд бояд қадру қимати худро донад ва онро ҳимоя намояд, аз таърих ва фарҳанги миллат бохабар бошад ва онҳоро гиромӣ дорад. Худогоҳӣ аз бедории миллии шаҳрванд ба миён меояд ва ӯро ба сӯйи ифтихори миллӣ ҳидоят менамояд [4].

Дар системаи корҳои беруназсинфии муасисса ба шаклҳои гуногуни тарбияи эстетикӣ эътибори зиёд дода мешавад. Муаллимони пешқадам ин майли онҳоро ба инобат гирифта, ба мақсади тарбияи ахлоқӣ, эстетикии духтарон дар корҳои беруназсинфӣ шаклҳои мувофиқро ба нақша мегиранд.

Нисбати тарбияи дарки зебоишиносии духтарон васеъ истифода бурдани азёдкунии порчаҳои назмӣ ва насрӣ, намоиш додани манзараҳои табиат, кӯҳсорону чашмасорон, пахтазорҳои беканор, шӯхобҳои кӯҳии ҳаётбахш, хониши мурғони озодбол, боғу марғзорҳои сабзу хуррами диёр барояшон хеле муфид аст.

Ташкил кардани саёҳат ба табиат, экскурсия ба осорхонаҳои таърихӣ, боғи ҳайвонот, маҳфили ҳаваскорон ба мақсад мувофиқ мебошад. Духтарон ҳангоми экскурсия бо ашё ва ҳодисаҳои воқеӣ аз наздик шинос мешаванд. Фаслҳои табиати солро мушоҳида ва муқоиса мекунанд, гиёҳҳои шифобахш меғундоранд, гербария месозанд, аз нигораҳои ҷамъовардаашон намоишгоҳҳо ташкил менамоянд. Дар ҳамин радиф дар онҳо ҳисси ватандӯстӣ, муҳофизати табиат, ёдгориҳои таърихӣ ва афзунгардонии неъмат ва сарватҳои табиат низ тарбия дода мешавад. Ҳамаи ин чӣ дар тарбияи фикрию ахлоқӣ ва чӣ дар тарбияи муштараки эстетикӣ саҳми зиёд мегузорад.

Гербарт чунин системаи тарбияи ахлоқиеро кор карда баромадааст, ки бо интеллектуализми худ фарқ мекунад. Дар ин системиа ӯ ҷойи асосиро фаъолияти муаллим, ки ба воситаи таълим дар шуури талаба мафҳуми ахлоқиро дохил мекунад, ишғол менамояд. Фарқи тарбияи ахлоқӣ аз таълим дар он аст, ки ин тарбия ҳиссиёт ба рӯҳи бача бевосита таъсир расонида, ҳиссиёт, хоҳиш ва рафтори ӯро ба роҳ мемонад [5,с.99-100].

Донишҷӯён дар маҳфилҳои ҳаваскорони муассиса шеърҳо аз ёд кардан, аз порчаҳои бадеӣ, саҳначаҳо ва нақшҳо офаридан, дар ҳузури омӯзгорон ва ҳамсабақон дар рӯзҳои ид ва ҷамъомадҳои анъанавӣ баромад карданро дӯст медоранд.

Ҷойи муҳимро дар ҳаёти ҷавондухтарон хониши беруназсинфӣ ва иштирок дар конференсияи илмию амалӣ ишғол менамояд. Донишҷӯён дар қатори машғулиятҳои таълимӣ аз хониши асарҳои бадеӣ сабақи аввалини бошуурона таҳлилкуниро мегиранд. Онҳо бо масъалҳои асосии асари бадеӣ шинос шуда, ба образҳои он эътибор медиҳанд. Ин

шакли кор ба таври пурра истифода бурда мешавад. Конференсияи илмию амалӣ, ки аз ҷониби китобдори китобхона ва муаллим баргузор мегардад, нишон медиҳад, ки духтарон ба муҳокимаи асарҳои бадеӣ иштиёқи зиёд доранд. Муҳокимаи китобҳо ба онҳо муқоиса кардани фаъолияти худ бо образҳои гуногуни бадеиро имкон медиҳанд.

Дар тарбияи зебоипарастии духтарон дидану таҳлил кардани кинофилмҳои бадеӣ нақши муассир дорад. Аз ин хотир, муаллимон бояд зуд-зуд коллективона намоиши кинофилмҳоро барои дастпарварони худ ташкил кунанд. Пеш аз тамошои филм муаллим духтаронро ба кадом масъалаҳо эътибор доданашонро огоҳ мекунад ва баъди дидани он ҳатман онҳоро муҳокима мекунанд. Сухани муқадиммавиро, одатан, муаллим оғоз намуда, сипас ба муҳокимаи озод мепардозанд.Дар тарбияи зебопарастии донишҷӯён тамошои намунаи санъати меъморӣ, кандакорӣ, нақшу нигорҳои санъати волои миллӣ, ки қасру биноҳо, чойхонаю меҳмонхонаҳо, биною театрҳо, пайкараю муҷасаммаҳои шаҳрҳо зебу зинат медиҳанд, аҳаммияти зиёди эстетикӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик. Воситаи таълимӣ / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. - Душанбе: Маориф, 1994. -192 с.
2. Аҳмади Дониш. Порчаҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ». –Сталинобод, 1957.
3. Воҳид Ғаффорӣ, Зафар Сайидзода. Эмомалӣ Раҳмон дар оинаи замон. - Душанбе: Контраст, 2015. -804 с.
4. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таҳти №94, 3 марти соли 2006.
5. Константинов Н.А. Таърихи педагогика. Китоби дарсї / Н.А. Константинов, Е.Н. Мединский, М.Ф. Шабаева. – Душанбе: Маориф, 1982. -504 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. апрели соли 2016.
7. Раҳимов Б. А.С. Макаренко дар бораи тарбия / Б. А. Раҳимов. - Душанбе: Маориф, 1991. -115 с.
8. Раҳимов Х. Педагогика. Китоби дарсӣ / Х. Раҳимов, А. Нуров. -Душанбе: Ирфон, 2011 – 520 с.
9. Раҳмон Э. Чеҳраҳои мондагор. – Душанбе: Эр-Граф, 2016.-364с.
10. Сухомлинский В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ / В.А. Сухомлинский. - Душанбе: Маориф, 1982. – Ҷ. 1. - 622 с.
11. Сухомлинский В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ. Китоби дарсӣ / В.А. Сухомлинский. -Душанбе: Маориф, 1983. - Ҷ.2. – 431 с.
12. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Учебник / В.А Сухомлинский. -М., 1972.- 368 с.

ПЕДАГОГИКАИ ХАЛҚӢ ОИД БА ТАРБИЯИ АХЛОҚИИ ДУХТАРОН

Мақолаи мазкур ба масъалаи тарбияи ахлоқии духтарон дар даврони муосир бахшида шудааст. Ҷавондухтарон пешбарандаи давлату миллат мебошанд, зеро онҳо ояндаи Тоҷикистони соҳибистиқлол мебошанд. Тарбияи ахлоқии онҳо дар оила хеле зарур ва ҳатмӣ мебошад. Муҳаббати самимӣ байни падару модар омили муҳимми тарбияи ҷавондухтарон ба шумор меравад. Педагогикаи халқӣ оиди тарбияи ахлоқии духтарон масъалаҳои муҳимро ба миён гузоштааст. Дар тарбияи зебопарастии донишҷӯён тамошои намунаи санъати меъморӣ, кандакорӣ, нақшу нигорҳои санъати волои миллӣ, ки қасру биноҳо, чойхонаю меҳмонхонаҳо, биною театрҳо, пайкараю муҷасаммаҳои шаҳрҳо зебу зинат медиҳанд, аҳаммияти зиёди эстетикӣ доранд

Калидвожаҳо: ҷавондухтарон, тарбия, ахлоқ,касбу ҳунар, оила, муасисса, шарму ҳаё, зебошиносӣ, волидон, муаллимон, ҳукумат,ҷомеа.

НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА О НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ ДЕВУШЕК

Данная статья посвящена изучению проблем нравственного воспитания девушек на современном этапе. Изучение традиционных воззрений народов относительно личности девушек показало, что представление об их моральном облике возникло благодаря накоплению многовекового опыта. Личность девушек должна обладать множеством совершенств и народные традиции формирования морального облика девушек представляют собой ту часть культуры, которая эффективно может быть использована в процессе их морально-этического воспитания и особую роль в этом процессе играет семья и родители. Взаимная любовь и взаимопонимание между родителями является важной основой семейного воспитания. В народной педагогике данной проблеме также уделяется большое внимание.

Ключевые слова: молодые девушки, воспитание ,нравственность, семья, учреждение, эстетика, стыдливость, родители ,педагоги, правительство, общество.

PEOPLE'S PEDAGOGY ON MORAL EDUCATION OF GIRLS

This article is devoted to the study of the problems of moral education of girls at the present stage. A study of the traditional views of peoples regarding the personality of girls showed that the idea of their moral appearance arose due to the accumulation of centuries-old experience. The personality of the girls should have many excellence and the folk traditions of the formation of the moral image of girls represent that part of the culture that can be effectively used in the process of their moral and ethical education and the family and parents play a special role in this process. Mutual love and understanding between parents is an important basis for family education. In pedagogy, much attention is also paid to this problem.

Keywords: young girls, education, morality, family, institution, aesthetics, bashfulness, parents, teachers, government, society.

Сведения об авторах: ***Сафарова М.Д.*** **-** Исследовательский институт развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана, соискатель. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 45

Хасанова Холбиби Авазовна **–** Исследовательский институт развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана, соискатель. **Адрес:** 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Айни 45. Телефон: **900-00-82-27.** E-mail: **Kholbibi.hasanova.64@inbox**

Information about the authors: ***Safarova M.D*** - Institute for the Development of Education Abdurakhman Jami of the Tajik Academy of Education, applicant. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 45
Khasanova Holbibi Avazovna - Institute for the Development of Education Abdurakhman Jami of the Tajik Academy of Education, applicant. **Address:** 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini street 45.. Phone: **900-00-82-27.** E-mail: **Kholbibi.hasanova.64@inbox**

УДК:372.851.1.2.3

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯ ДАР ЁДГИРИИ РИЁЗӢ

Заҳро Рафъат
Донишгоҳи Балхи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Нақши технология дар омӯзиши риёзӣ ва бознамоиҳои чандгона ва таҷассуми эҷодшуда ба кумаки компютер мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони мухталифе қарор гирифтааст. Вале Нажод ва ҳамкорон аҳаммияти таҷассум дар омӯзиши риёзиётро мавриди таъкид қарор додаанд. Онҳо бо баёни ин, ки як тасвири арзишмандтар аз ҳазор калима аст, нақши омӯзиши мубтанӣ бар таҷассумро дар омӯзиши дақиқ ва сареъ ва сареҳи мафоҳими мавриди назар бармешуморанд [4]. Бознамоиҳо ва ироаҳои чандгонаи мавзӯоти риёзӣ, метавонад пайванд ва иттисолот миёни мафоҳими мухталифи риёзиро маҳкамтар намуда ва ёдгирии амиқтаре дар донишомӯзон эҷод намояд.

Серпил ва ҳамкорон таҷассумро ба сурати илме, ки дар он фард иттисол ва пайванди дусӯя миёни як сохтори дарунӣ ва бархе авомили беруниро барқарор месозад, таъриф мекунанд. Як амали таҷассум шомил ҳар сохти зеҳнӣ аз шайъ ё фароянддоест, ки фард бо шайъ ё вақоеи даркшуда ба василаи як манбаи берунӣ муртабит месозад. Бар ҳамин асос, таҷассум метавонад шомили сохт, бар пояи бархе воситаҳои берунӣ, аз қабили навиштае аз ашё ё вақоеъ бошад. Ҳамин тавр, амали таҷассум тарҷума ва интиқол аз берун ба зеҳн аст. Таҷассум равиши чорасоз ва манбаи неруманде барои донишомӯзон дар анҷоми риёзиёт аст. Равиши мофавқ равишҳои мухталифи тафаккур дар риёзиёт, ки аз тафаккури мантиқӣ ва забоншинохтӣ аз дастварзии намодӣ ва суннатӣ аз ҷабри қадимӣ натиҷа мешавад. Рӯйкарди истифода аз таҷассуми донишомӯзонро омода мекунад, то мабоҳиси риёзиётро, ки маҷмӯае аз сохторҳо ва мафоҳими муҷаррад аз дидгоҳҳои мухталиф мебошад, мавриди баррасӣ қарор диҳад [5].

Таҷассум, фароянди намоиши намудорӣ ё тасвири ҳақоиқ, дастуруламалҳо, фароянддо додаҳо, сохторҳои созмонӣ, маконҳо, тасалсулҳо, таъмимҳо, назарияҳо, эҳсосот ва нигаришҳо аст. Доманаи равишҳои таҷассум аз фароҳам намудани таъкиди намудорӣ дар матн аз тариқи пурранг кардан то эҷоди намудори комил ва намоишҳои ғайришифоҳӣ дар навасон аст [6]. Метавон гуфт, ки ба унвони мисол таҷассумҳои илмӣ дар дарс, ироаи иттилоот ба равиши ҷадид барои тасреи идроки донишомӯзон мебошад. Ин таҷассумҳо мумкин аст шомили шабеҳсозии як қонуни илмӣ, гурӯҳбандии ҷадиде аз иттилоот, ки аносири табйини илмиро равшантар месозад, ё равиши бадеъ аз созмондиҳии додаҳо (ба унвони мисол, истифода аз рангҳо ба унвони шохиси ҳарорат) бошад. Таҷассумҳо роҳнамоҳои намодӣ, назири ранг, нишона ва садоро барои кумак ба ташхиси донишомӯзон дар аносири барои идроки натоиҷи ношӣ аз он мавриди истифода қарор медиҳанд. Ҳамчунин, аъмоли мушобеҳ бо воқеият, мисли шабеҳсозӣ, ки дар бархе маворид барои имтиҳони фарзия ва ҳал метавон аз он истифода кард, муфид аст [7].

Таҷассум боис мешавад ҳатто бо нигоҳи кӯтоҳ ба вақоеи мухталиф бардоште аз онҳо дошта бошем [8]. Мафҳуми як таҷассум мумкин аст аз мушоҳидаи марбута мутафовит бошад. Ба унвони мисол ҳангоме аст, ки муаллим доираеро бо тарсими нокомили он рӯйи табло нишон медиҳад, тасвири рӯйи табло доира нест, зеро ки доира ба таври комил тарсим нашудааст. Албатта, барои фарде, ки медонад доира маҷмӯае аз нуқот дар сафҳа аст, ки аз нуқтаи марказӣ ба як фосила ҳастанд, тасвир рӯйи табло барои дарки ин ки муаллим дар бораи «доираи риёзиётӣ» суҳбат мекунад, кофӣ аст. Бо вуҷуди ин, барои донишомӯзе, ки ҳаргиз қаблан аз мафҳуми доира иттилое надорад, шакл рӯйи табло мумкин аст маъноҳои дигаре дошта бошад. Бинобар ин, тасаввуроти дидорӣ ба таври ҳатмӣ метавонанд барои қонеъ кардани худи фард аз дурустии як иборат дар риёзиёт кофӣ бошанд, машрут ба он ки фард дониши кофӣ аз он чи ки онҳо нишон медиҳанд, дошта бошад [9]. Мазоёе, ки барои истифода аз таҷассум ва бознамои чандгона дар омӯзиши риёзӣ матраҳ шудааст, ба кумаки компютер беҳтар таҳаққуқ хоҳад ёфт. Дар бархе маворид ва мавзӯоти риёзӣ ҳатто метавон гуфт, ки бидуни истифода аз компютер ва нармафзорҳои омӯзишӣ, таҷассум ва шуҳуди ғайр мумкин аст. Компютер абзори аслӣ барои таҳқиқ ва корбурди риёзиёт аст. Нармафзорҳои компютерӣ метавонанд таҷассуми ашёи риёзиро ба содагӣ фароҳам созанд. Агар чунин таҷассум ва намоише мавҷуд набошад, ёдгирӣ ба маротиб мушкилтар мешавад [10].

Бозхӯрди ироашуда тавассути компютер. Бозхӯрди эҷодшуда тавассути компютер ва таомул ва дастварзии донишомӯзон бо мавзӯоти риёзӣ дар компютер таъсири зиёде дар ёдгирии донишомӯзон дорад. Бозхӯрд аксуламале ба рафтори ёдгирии донишомӯз аст ва шомили аксуламали шифоҳӣ ва ғайришифоҳӣ, аз қабили тазаккур додан, ҷалби таваҷҷуҳ кардан ва пешниҳод додани мароҳили баъдӣ аст [11]. Компютер барои басти тавоноии зеҳни инсон мавриди истифода қарор мегирад. Компютерҳо инъитофпазир буда, мутаносиб бо суръат ва тавони ёдгиранда ба ӯ бозхӯрд медиҳанд, ҳамчунин қодир ба иҷрои равишҳои тадриси моҳиронае ҳастанд, ки тавассути зеҳни инсонӣ ироа шудааст. Масалан, аз тариқи бозхӯрд ба хатоҳои ёдгиранда муҷиби ёдгирии ӯ мешаванд. Нармафзори компютерӣ иддаоҳои омӯзишгарони мухталифро барои ёдгирандагони гуногун ироа мекунад. Компютерҳо метавонанд соир абзори кумаки омӯзиширо низ густариш диҳанд [12]. Метавон гуфт, ки бозхӯрди ироашуда ба донишомӯз ба манзури огоҳӣ аз хатоҳои вай дар ҳалли масъала, муҷиб мешавад дониши нодурусте, ки донишомӯз дар зеҳни худ дорад, тасҳеҳ шавад. Донишомӯзон иттилооти дуруст ва ё нодурустеро, ки барои ҳалли масъала ба кор мебаранд, ба сурати дониш дар зеҳни худ захира доранд [13]. Ба назар мерасад, ки полоиши зеҳни донишомӯз аз донишҳо ва боварҳои нодуруст аз тариқи бозхӯрдҳои бамавқеъ ва саҳеҳ, равиши муносибе барои донишомӯзони муваффақ ва халлоқ дар омӯзиши риёзӣ аст. Навъи бозхӯрд ва таомули донишомӯзон низ аҳаммият дорад. Агарчи дарёфти бозхӯрд аз сӯйи ҳамсолон ва ё муаллим низ метавонад муассир бошад, вале вежагии таомули муҳитҳои ёдгирӣ бар асоси компютер, худ огоҳии донишомӯзон дар бораи бадфаҳмиҳо ва хало дар дониш миёни ёдгирандагони ҳамсол ва низ тасҳеҳи дониши қаблии онҳоро тасҳил менамояд [14]. Дастабандии анвои бозхӯрдҳои ироашуда тавассути компютер ба сурати зер аст:

- огоҳӣ аз натиҷа ба маънои бозхӯрде, ки баён мекунад, оё як роҳи ҳалли дуруст аст, ё хайр. Барои донишомӯзони қавӣ огоҳӣ аз натиҷаи мумкини ҳадди ақалли бозхӯрд аст;
- огоҳӣ аз натиҷаи дуруст, ки роҳи ҳалли дурустро ироа медиҳад. Ин равиш барои донишомӯзон бо дониши қаблии андак, тавоноии кам, иштибоҳоти зиёд ва аҳдофи ёдгирии нисбатан сода пешниҳод мешавад;
- тамрин то ёфтани ҷавоби саҳеҳ аз донишомӯзон мехоҳад, то он қадр саъй кунанд, то ҷавоби дурустро ба даст оваранд. Ин равиш барои донишомӯзон бо тавоноии кофӣ барои ҳал, тамрин ва барои корҳои печида арзишманд шинохта шудааст;
- ҳамкориҳои мубтанӣ бар дастуруламал шомили тафсире аз роҳи ҳалли саҳеҳ, тасҳеҳи хатоҳо, ё баёни роҳнамои аслӣ мебошад [11].

Муҳити технологӣ ба таври ҳадафманд тарроҳӣ шудааст, ки таомули озмоиш, мушоҳидаи муҷаддад, тасҳеҳ ва иҷроро рушд диҳад. Фарзияҳо аҷзои фаъоле ҳастанд, ки барои сохтани равобит ва тақвияти истидлол мавриди истифода қарор мегиранд. Бинобар ин, зарур аст технологияи омӯзишии муносиб мутобиқ бо усули омӯзиши дурустро ба кор гирем [3].

Ҳадафи пажӯҳиши ҳозир таъйини таъсири технология дар ёдгирии риёзӣ барои табйини чигунагии истифода аз он аст. Роиҷтарин навъи технологияи мавриди истифода дар ёдгирии риёзӣ нармафзорҳои омӯзишӣ ҳастанд. Бинобар ин, дар ин таҳқиқ нармафзори омӯзишӣ ниогароф, ки навъи нармафзори таомулии пӯё аст, ба унвони абзори технологӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Фарзия аслӣ ва саволот ин таҳқиқ ба сурати зер аст:

Фарзия: истифода аз нармафзори омӯзиши ниограф бар дарки мафҳумии донишомӯзон таъсир дорад.

Равиш ва тарҳи таҳқиқ: аз ҷомеаи омории донишомӯзони давраи пешдонишгоҳии як шаҳри як синф ба унвони гурӯҳи озмоиш ва синфи дигар ба унвони гурӯҳи кназоратӣ интихоб шуданд. Дар ин пажӯҳиш аз равиши намунагирӣ дар дастрас истифода шудааст, мутағайири мустақил низ истифода аз нармафзори омӯзишӣ аст, ки рӯйи гурӯҳи озмоиш эъмол шудааст. Тарҳи пажӯҳиш тарҳи пешозмун – пасозмун бо гурӯҳи назорат мебошад (тарҳи гурӯҳ назорати нобаробар) [15].

Баҳс ва натоиҷ. Ба манзури баррасии фарзияи пажӯҳиш аз равиши таҳлили ковириатсия истифода шуд. Ин равиш асароти як ё чанд мутағайири мустақилро рӯйи мутағайири вобаста ва ҳамчунин асароти як мутағайири ҳамроҳро, ки метавонад ба унвони як мутағайир таъсиргузор бар мутағайири вобаста бошад, баррасӣ мекунад.

Ҷадвали 1. Озмуни Левин, мутағайири вобастаи пасозмун

Сатҳи маънодорӣ	Дараҷаи озодӣ гурӯҳи аввал	Дараҷаи озодӣ гурӯҳи дувум	F
0/77	1	16	3/584

Озмуни Левин нишондиҳандаи ҳамгинии ворёнсҳо дар ду гурӯҳ – озмоиш ва назорат аст. Арзёбии фарзи сифр тавозӣ байни ҳар кадом аз мутағайирҳои ҳамроҳ бо мутағайири мустақил нишон дод, ки F марбут ба тавозии пешинаи таҳсилӣ (F=0/071 ва p>05/0)

маънодор намебошад. Бинобар ин фарзи сифри тавозӣ дар бораи пешинаи таҳсилӣ ва мутағайири мустақил пазируфта мешавад. Ҳамин тавр, F марбут ба нумароти пешозмун (F=0/021 ва p>05/0) маънодор намебошад. Бинобар ин, фарзи сифр тавозии нумароти пешозмун бо мутағайири мустақил пазируфта мешавад ва аз ин рӯ, аз таҳлили ковириатсия истифода мегардад.

Ҷадвали 2. Хулосаи муҳосиботи таҳлили ковириатсия

Манбаъ	Маҷмӯи маҷзурҳо	Дараҷаи озодӣ	Миёнгини маҷзурҳо	F	Сатҳи маънодор
Нумраи пешинаи таҳлилӣ	2/384	1	2/384	0/278	0/606
Нумраи пешозмун	1/202	1	1/202	0/142	0/712
Мутағайири мустақил	65/630	1	65/630	7/795	0/015
Хато	118/416	14	8/458		
Маҷмӯъ	3685/973	18			
Маҷмӯи ислоҳ	206/767	17			

Ҳамон тавр, ки аз ҷадвали фавқ мулоҳиза мешавад, сатҳи маънодори мутағайири мустақил баробари 0/015/ мебошад (p>0/05). Чун миқдори сатҳи маънодорӣ барои мутағайирҳои нумраи пешинаи таҳсилӣ ва нумраи пешозмун, ба тартиб баробари 0/606 ва 0/712 ва ҳарду бештар аз 0/50 аст, аз ин лиҳоз ин ду мутағайир асари чандоне ба мутағайири вобаста, яъне нумароти пасозмун надоранд. Метавон гуфт, ки ду мутағайири фавқ нумраҳои пасозмунро таҳти таъсир қарор надодааст ва танҳо омили истифода аз нармафзори омӯзишӣ дар гурӯҳи озмоиш боиси афзоиши нумароти пасозмун шудааст. Бинобар ин, фарзияи пажӯҳиш таъйид мешавад ва метавон гуфт, ки истифода аз нармафзори омӯзишии неограф бар дарки мафҳумии донишомӯзон аз тереограф муассир аст.

Бо истинод ба натоиҷи ин пажӯҳиш, посухи ин пурсиш ба ин сурат мебошад, ки дар истифода аз нармафзорҳои омӯзишӣ комилан бо истифода аз компютер сурат гирад. Балки бояд соир равишҳои омӯзишӣ, аз қабили пурсиш ва посух, суханронӣ, ҳалли масоил бидуни истифода аз компютер ва бисёре аз равишҳои муносиби дигар низ истифода намуд.

Натоиҷи ин таҳқиқ ҳокӣ аз он аст, ки нумароти пасозмуни донишомӯзони гурӯҳи озмоиш ба таври маънодор аз нумароти пасозмуни донишомӯзони гурӯҳи назорат беҳтар аст. Мусоҳиба бо донишомӯзон ва мушоҳидоти синфӣ ошкор намуд, ки донишомӯзон раванд ва чигунагии роҳи ҳалро комилан наметавонистанд дарк кунанд ва ё бархе аз онҳо интизор доштанд, то муаллим ва ё соир ҳамсинфон матолибро ба таври шифоҳӣ барои онҳо тавзеҳ диҳанд.Дар класҳои дарс донишомӯзон бо вежагиҳо ва сабкҳои ёдгирии мухталиф вуҷуд доранд. Ҳанг ва ҳамкорон навъи дастабанди аз донишомӯзон ва сабкҳои мухталифи ёдгирӣ тавассути донишомӯзонро ба сурати зер баён мекунанд:

- донишомӯзони мустақил, маводи омӯзишии мутаносиб бо суръати худ ва мутолиаи фардиро тарҷеҳ медиҳанд ва ба кори инфиродӣ бештар тамоюл доранд, то ин ки ба соир донишомӯзон рӯйи лоиҳаҳои дарсӣ кор кунанд;
- ёдгирандагон вобаста ба муаллим ва ҳамсолони худ ба унвони марҷаи роҳнамо менигаранд ва тарҷеҳ медиҳанд, ки як марҷае ба онҳо бигӯяд, ки чӣ тавр масоилро ҳал кунанд;
- ёдгирандагони рақобатталаб талош мекунанд, ки беҳтар аз ҳамсолони худ ифои нақш кунанд ва барои маълумоти таҳсилии худ тасдиқ дарёфт кунанд;
- ёдгирандагони ҷамъӣ, маълумотро аз тариқи мушорикат ва ташрики масоӣ бо муаллим ва ҳамсолон ёд мегиранд;
- ёдгирандагони канорагир, фаъолитҳо ва баҳсҳои классиро бо ангеза ҳамроҳӣ намекунанд;
- ёдгирандагони мушорикатӣ, ба фаъолиятҳо ва баҳсҳои синфӣ алоқаманд ҳастанд ва муштоқ ҳастанд, ки то ҳадди имкон фаъолияти синфӣ анҷом диҳанд. Онҳо алоқаи шадиде барои дастёбӣ ба интизороти муаллим доранд ва суханронӣ дар баҳсҳои гурӯҳии кӯчак ва лоиҳаҳои гурӯҳиро тарҷеҳ медиҳанд [17].

Истифодаи мутлақ аз технологияи омӯзишӣ ва бидуни талфиқи технологияи омӯзишӣ бо соир равишҳои тадрис ва ёдгирӣ наметавонад муҷиби ризоят ва ёдгирии беҳтари донишомӯзон бо сабкҳои ёдгирии мухталиф шавад. Истифода аз равишҳои тадриси мухталиф дар синф метавонад кумаке ба ёдгирии донишомӯзон бо тавоноиҳои мухталиф бошад. Танҳо гузоштани донишомӯзон бо компютере, ки дар он ҳатто аз пешрафтатарин нармафзорҳои омӯзишӣ ҳам истифода шуда бошад, равиши омӯзишии оқилонае ба шумор намеравад. Иртибототи инсонӣ ва иҷтимоии ҳоким бар синфҳои дарс, ки дар усул ва стандартҳои риёзиёти мадрасаҳо таҳти унвони стандарти иртиботот баён шудааст,

вежагии муҳимме аст, ки истифодаи сирф аз технологияи онро дар маърази нобудӣ қарор хоҳад дод. Матолиб ва мавзӯоти омӯзишӣ ва бавежа хусусиёти ахлоқӣ ва иҷтимоиеро, ки донишомӯзон аз ҳамсолон ва муаллими худ ёд мегиранд, наметавон бо ҳеҷ навъи технология ҷойгузин сохт. Метавон гуфт, ки агарчи компютер вежагиҳое дорад, ки истифода аз он дар омӯзиши риёзиёти имрӯза зарурӣ ба назар мерасад, вале дар ин пажӯҳиш истифодаи мутлақ ва бидуни талфиқи он бо соир равишҳои омӯзишӣ ва мамониат аз баҳс ва табодули назари ксинфӣ муфид нахоҳад буд. Дар истифода аз компютер набояд фақат онро омилие барои муваффақият дар назар дошта бошем, балки бояд фазои омӯзишии мавриди назар ва вежагиҳои нармафзорҳои омӯзишӣ ва муҳиммтар аз ҳама, таносуби онҳо бо сатҳи савод ва маҳорати донишомӯзонро дар назар дошта бошем.

Бинобар ин, синфҳои бо шароити омӯзишӣ ва донишомӯзон бо пешинаи таҳсилии мухталиф равишҳои мутафовит ва мухталифе барои истифода аз технология дар омӯзишро эҷоб мекунанд ва истифода аз технология наметавонад танҳо рамзи муваффақият бошад ва агар шароит ва авомили дигарро дар назар нагирем, чи басо монеи истифода аз соир равишҳои омӯзишии муносиб низ мешавад.Суръати мутаносиб ва ёдгирии ҳар донишомӯз ва низ ёдгирии сареъ нисбат ба адами истифода аз компютер ва пӯёии ашколи риёзӣ, ки таҷассуми роҳаттар ва бознамоиҳои чандгонае аз мавзӯоти риёзиро имконпазир месозад, аз мазоёи тадрис бо истифода аз нармафзор, аз қабили бозхӯрд ва таомули донишомӯзон бо компютер мебошад. Бояд ин мазоё ва мушкилоти истифода аз технологияро мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, саъйи ба ҳадди ақал расондани мушкилот, таъкид ва истифодаи бештар аз мазоё ва таъсироти мусбат дошта бошем. Дар ин пажӯҳиш бархе мазоёи истифода аз навъи нармафзори таомулии пӯё, ки технология муносибе барои истифода дар омӯзиши риёзӣ ба шумор меравад, мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта ва пешниҳодот ва роҳкориҳое барои истифода ва таъкид бар ин мазоё дар ҳолоти адами истифода аз технология ироа шудааст. Таҳқиқот дар заминаи истифода аз дигар технологияҳо дар омӯзиши риёзӣ метавонад абъоди бештаре аз таъсироти технологияро равшантар созад.

АДАБИЁТ

1. Kimmins D. Technology in School Mathematics: A Course for Prospective Secondary School Mathematics Teachers, Department Mathematical Sciences Middle Tennessee State University, 2005, pp.1-5.
2. Henry B. Current use of ICT in mathematics education, MScTL-08, 2008, pp.1-7.
3. Bos B., Virtual math objects with pedagogical, mathematical, and cognitive fidelity, Computers in Human Behavior, Vol.2009, No.25, 2009, pp. 521–528.
4. Valinejad F., Aminifar E. and Bakhshalizadeh S., The impact of th NEWGRAPH educational software on the conceptual perception of graph theory, Proceedings of International Conference on Science and Mathematics Education (CoSMEd), 2009, pp.280-287.
5. Serpil K. Cihan K.A., Sabri A., Ahmet I., the Role of visualization approach on student’s conceptual learning, Education Faculty, Atatürk University, Erzurum-Turkey, 2008, pp.1-6.
6. Goliath Group. Visualization for middle school students’ engagement in science learning, Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching, Accessed 2/05/2009,2009.
7. Gilbert J.K. Visualization: Theory and Practice in Science Education Springer Science and Business Media B.V., 2008.
8. Soto C.A. and Osorio V.L., Prototypes and Learning of Geometry, A Reflection on its Pertinence and its Causes, Center for Research and Advanced Studies (CINVESTAV) of the IPN (National Polytechnic Institute), 2008, pp. 1-5.
9. Brating K. Studies in the Conceptual Development of Mathematical Analysis, Doctoral dissertation, Department of Mathematics, Uppsala University, 2009.
10. Quinlan J.E. Profiles of Software Utilization by University Mathematics Faculty, Doctoral dissertation, The Ohio State University, 2007.
11. Goliath Group.,Global Feedback in Active Math, (Adaptive Learning Environment for Mathematics), Journal of Computers in Mathematics and Science Teaching, Accessed 2/05/2009, 2009.
12. Gyongyosi E. Continuing Education for Mathematics Teachers of Secondary Education to Use Computers More Effectively and to Improve Education, University of Debrecen, Hungary, 2008, pp.1-5.
13. Schoenfeld A.H., Mathematical problem solving, School of Education, Department of mathematics, University of California, Berkeley, California, Academic Press, INC, 1985.
14. Ding N. Visualizing the Sequential Process of Knowledge Elaboration in Computer-Supported Collaborative Problem Solving, Computers &
1. Education, Vol.2009, No.52, 2009, pp.509–519.
15. Диловар Алӣ. Мабонии назарӣ ва омили пажӯҳиш дар улуми инсонӣ ва иҷтимоӣ. – Теҳрон: Рушд, 1385.
16. Полл Ҷорҷ. Чӣ гуна масъала ҳал кунем / Полл Ҷорҷ; тарҷумаи Аҳмад Ором. – Теҳрон: Куҳан, 1377.
17. Huang C.J., Chen H.X. and Chen C.H., Developing argumentation processing agents for computer -supported collaborative learn.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯ ДАР ЁДГИРИИ РИЁЗӢ

Дар омӯзиши риёзӣ аз технологияҳои мутафовите дар тӯли таърих истифода шудааст. Аксари таҳқиқоте, ки дар бораи нақши технология дар омӯзиши риёзӣ сурат гирифтааст, ағлаб ба баёни мазоёи кullӣ аз технология пардохтаанд. Дар ин мақола бархе мазоёи талфиқи технологӣ дар омӯзиши риёзӣ ва бахусус ду мазияти муҳим - таҷассум ва бозхӯрд ироа шудааст. Бархе улгуҳое, ки дар тадрис бидуни истифода аз технология, бо таваҷҷуҳ ба мазоёи талфиқи технология метавон иқтибос намуд, бо таваҷҷуҳ ба натоиҷи ҳосил аз таҳлили камӣ ва кайфии таҳқиқи ҳозир баён хоҳад шуд. Агарчи абъоди мухталифи таъсири

технологӣ ба таври мукаррар мавриди таъкид қарор гирифтааст, вале муаллим бояд нақши ҳомӣ дар истифодаи муносиб аз технология тавассути донишомӯзонро дошта бошад. Бакоргирии технология дар дарси риёзӣ барои анҷоми риёзиёт набояд мунҷар ба сардаргум шудан ва маҳдуд шудан ба вежагиҳои фаннӣ шавад.
Калидвожаҳо: технология, нармафзорҳои омӯзишӣ, ёдгирии риёзӣ.

РОЛЬ ИНФОРМЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИЗУЧЕНИИ МАТЕМАТИКИ

Информационные технологии играют очень важную роль в изучении математики и облегчают доступ к информации и открывают возможности для учебной деятельности. Также информационные технологии помогают при создании новых программно-методических комплексов, направленных на качественное повышение эффективности урока. При процессе обучения математике компьютер является мощным инструментом, позволяющим решать новые, ранее не решенные дидактические задачи. В школе компьютер дает возможность учителю оперативно сочетать разнообразные средства, которые способствуют более глубокому и осознанному усвоению изучаемого материала, позволяет организовать процесс обучения по индивидуальным программам. Также использование новых информационных технологий позволяет заменить многие традиционные средства обучения и такая замена оказывается эффективной.
Ключевые слова: технология, информационные технологии, изучение математики.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE STUDY OF MATHEMATICS

Information technology plays a very important role in the study of mathematics and facilitates access to information and opens up opportunities for learning activities. Also, information technologies help in creating new program-methodological complexes aimed at a qualitative increase in the effectiveness of the lesson. In the process of teaching mathematics, a computer is a powerful tool that allows you to solve new, previously unsolved didactic problems. At school, a computer enables the teacher to quickly combine a variety of tools that contribute to a deeper and more conscious assimilation of the material studied, and allows you to organize the learning process according to individual programs. Also, the use of new information technologies allows replacing many traditional teaching aids, and such a replacement is effective.
Key words: technology, information technology, the study of mathematics.

Сведения об авторе: ***Захро Рафъат*** – университет Балх Исламской Республики Афганистан, преподаватель.
Information about the author: ***Zahro Raf'at*** - Balkh University of the Islamic Republic of Afghanistan, teache

УДК:372.800.4

ДОИР БА ЗАРУРАТИ ОМӮЗИШИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР МУҲИТИ SCRATCH

Кароматулло Ҳабибуллозода
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар замони муосир ягон соҳаро наметавон бе истифодаи технологияҳои компютерӣ тасаввур кард. Масъулияти таҳия намудани барномаҳои нав ва автоматизатсия намудани кори ин ё он соҳаро барномасозони моҳир ба уҳда доранд. Маҳз онҳо дар ҳал намудани масъалаҳои душвор барномаҳои мухталиф кашф менамоянд ва бо ин раванд соҳаи технологияи иттилоотӣ ва иртиботӣ (ТИИ)-ро дар ҷаҳон рӯз то рӯз рушду густариш медиҳанд. Дар мувофиқа бо ин, талабот ба барноманависони моҳир дар бозори меҳнат низ зиёд мегардад. Бинобар ин, тайёр намудани мутахассисони варзидаи соҳаи ТИИ яке аз масъалаҳои асосӣ дар замони муосир ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соҳаи ТИИ дар ҳолати рушду густариш қарор дошта, дар аксари муассисаҳои олии кишвар омода намудани мутахассисон соҳаи мазкур ба роҳ монда шудааст. Дар ин росто бо роҳи сода шинос намудани донишомӯзон бо барномасозӣ ва омӯхтани асосҳои барноманависӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.

Омӯзиши барномасозӣ дар муҳити Scratch [1-6]-ро олимони хориҷӣ ба монанди М. Резник, Ҷ. Мелон, А. Монрой-Эрнандес, К. Бреннан ва олимони рус, ба монанди: Э.А. Еремин [2], А.Н. Петрова, Ф. В. Шкарбан, Э. Р. Уразалиев ва ғайра дар корҳои илмиашон мавриди баҳсу баррасӣ қарор додаанд. Мутаассифона, то ҳол дар ҷумҳурии мо омӯзиши забони мазкур мавриди баҳс қарор дода нашудааст. Ҳамаи олимони номбаршуда, бар он ақидаанд, ки забони Scratch на танҳо имконияти ба таври сода омӯхтани дастурҳои асосии барномасозӣ (дохилкуниву хориҷкунӣ, алгоритмҳои хаттӣ, шартӣ ва даврӣ ва ғайра)-ро фароҳам меорад, балки ба донишомӯзон имконияти фикр карданро низ муҳайё месозад. Аз як тараф, омӯзиши забони мазкур сода буда, аз ҷониби дигар бисёр шавқовар аст. Муҳити Scratch метавонад санъати барномасозиро ба донишҷӯён фароҳам оварда, маҳорат ва малакаи донишҷӯёнро барои навиштани барнома баланд бардорад.

Мақсади мақола таҳлил, баррасӣ ва ба таври сода омӯзиши асосҳои барномасозӣ дар муҳити Scratch мебошад. Scratch – ин забони визуалии барномасозӣ мебошад, ки зиёда аз 50 забонҳои гуногуни дунёро пуштибонӣ менамояд. Бета версияи забони мазкур соли 2003 таҳти Scratch 0.1 пайдо шудааст. Ҳоло бошад, версияи 3.5- и он истифода бурда мешавад.

Ҳар як версияи он дорои вижагиҳои хос мебошад. Ҳоло бошад, имкониятҳои асосии версияи охирони онро дида мебароем. Тавре ки медонем, қадами аввал таҳия намудани

барнома алгоритмҳои хаттӣ мебошад, ки аз муарриффикунии тағйирёбандаҳо, дохилкунӣ – хориҷкунӣ ва амалҳои арифметикиву мантиқӣ иборатанд. Ҳоло ин амалҳоро бо роҳи сода дар муҳити Scratch мавриди баҳс қарор медиҳем. Дар ҷадвали зерин блокҳои мувофиқи онҳо оварда шудаандт.

№	Блок	Маъно ва мафҳум
1		Амалҳои арифметикӣ (+,-, *,/) Мисол. Суммаи ду адад. 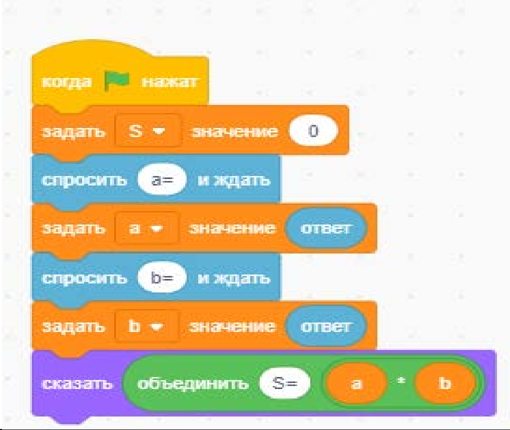
2		Ба даст овардани ададҳои тасодуфӣ аз порчаи додашуда. Ба намуди пешфарз аз порчаи [1,10].
3	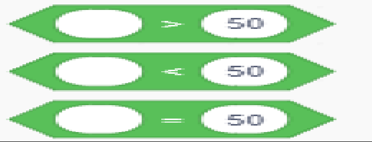	Амалҳои муқоисакунӣ (>, <, =)
4	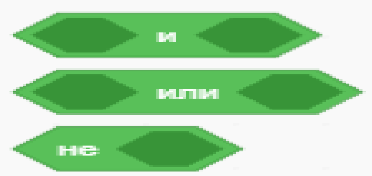	Амалҳои мантиқӣ (ва - якҷоякунӣ, ё - зарб ва не - инкор)
5	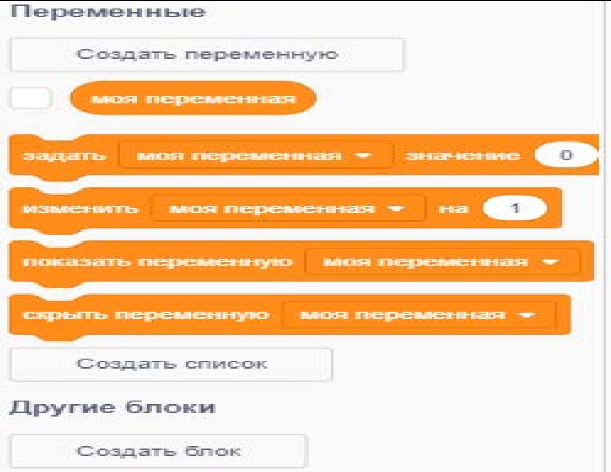	Блоки тағйирёбандаҳо. Дар ин ҷо истифодабаранда метавонад тағйирёбандаҳои лозимиро муаррифӣ намуда, истифода барад.

	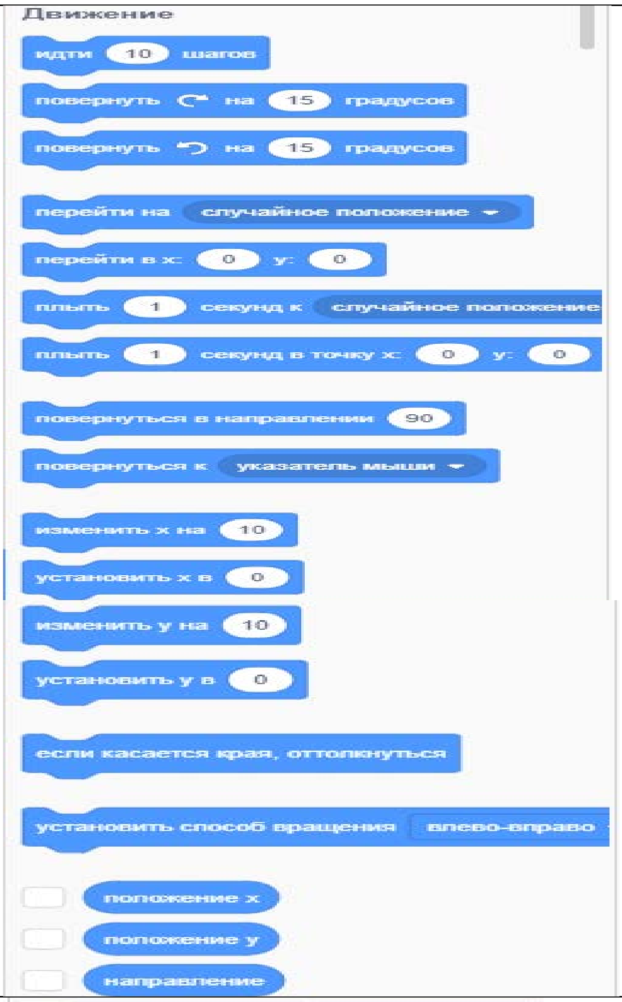	Ҳаракатҳо. Дар ин ҷо ҳаракатҳои гуногун, ба монанди ҳаракат ба андозаи қадамҳои додашуда, гардишҳо, тағйирёбии координатаҳо ва ғайра амалӣ карда мешаванд.
	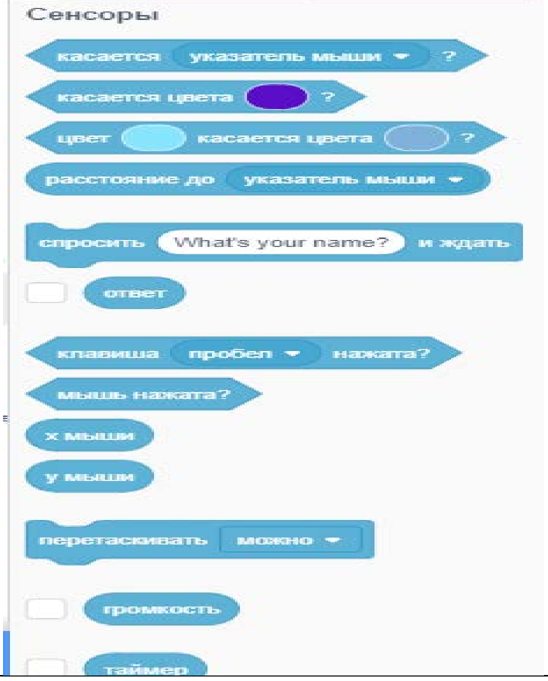	Амалҳое, ки дар равзанаи сенсорӣ ичро кардамешаванд. Дар ин ҷо метавон амалҳои дохилкуниву хориҷкунӣ ва пахши тугмачаҳои клавиатураро амалӣ намуд.

<table>
<tr><td></td><td>
</td><td>Шакли зоҳирӣ. Бо истифода аз ин фармонҳо метавон ягон иттилоотро хориҷ намуд. Дар ин ҷо мумкин аст ранги замина, шакли зоҳирии объектҳо ва ғайраро тағйир дод.</td></tr>
<tr><td></td><td>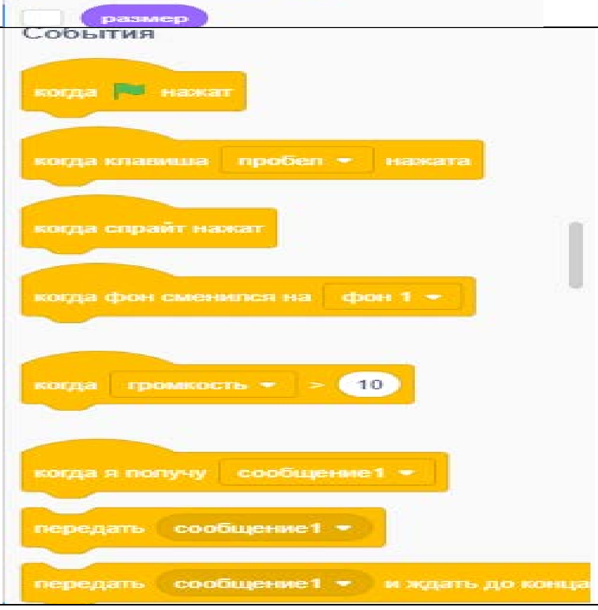
</td><td>Ҳодисаҳо. Дар ин ҷо ҳодисаҳои гуногун, ба монанди пахш намудани байрақча (иҷроиши барнома), пахши ягон тугмачаи муш ва ғайра амалӣ карда мешаванд.</td></tr>
</table>

Қадами оянда омӯхтани алгоритмҳои шартӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло бошад, блокҳои мувофиқи онро меорем:

<table>
<tr><td>№</td><td>Блок</td><td>Маъно ва мафҳум</td></tr>
<tr><td></td><td>
</td><td>Оператори шартии содаё нопурра. Мисол.</td></tr>
</table>

		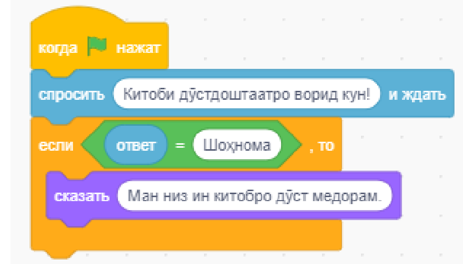
		Оператори шартии пурра. Мисол. 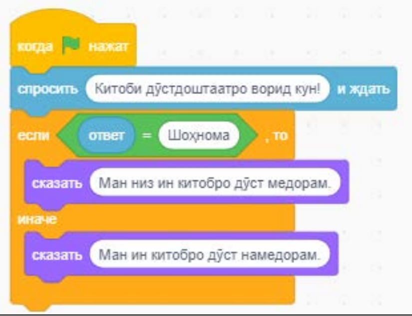

Яке аз намуди алгоритмҳо – алгоритмҳои даврӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҷадвали зерин ин дастурҳо бо шарҳу тавзеҳашон оварда шудаанд.

№	Блок	Маъно ва мафҳум
1	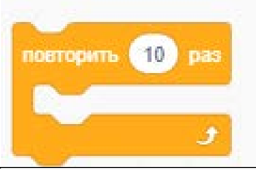	Оператори даврӣ
2	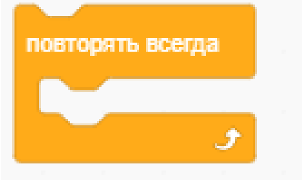	Оператори даврии беохир 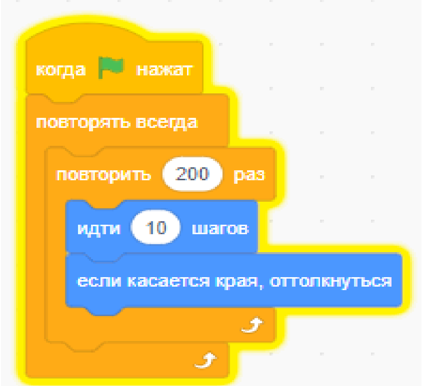
3	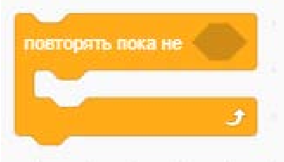	Оператори даврии ҳанӯз. Аз порчаи аз 1 то 100 чоп намудани 10 адади тасодуфӣ. 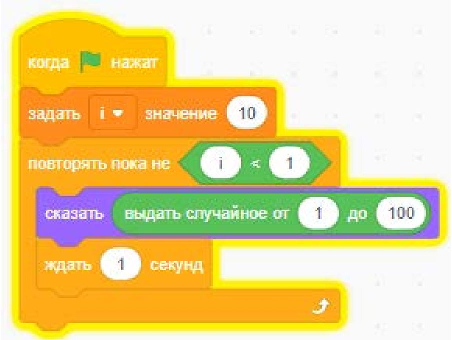

Илова бар ин, дар Scratchдастурҳои идоракунии дигар низ мавҷуд мебошанд:

№	**Блок**	**Маъно ва мафҳум**
1		**Интизор шудан ба миқдори сонияҳои додашуда**
2		**То иҷро гардидани ягон шарт мунтазир шудан**

3		**Боздоштани иҷроиш**
4	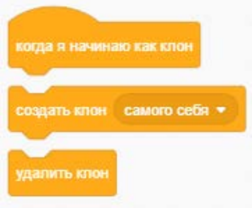	**Сохтан, боздоштан ва нест намудани клоун**

Ҳоло блокҳои овардашударо истифода намуда, барномаи экскурсия дар шаҳрро месозем, ки шакли умумии он чунин аст:

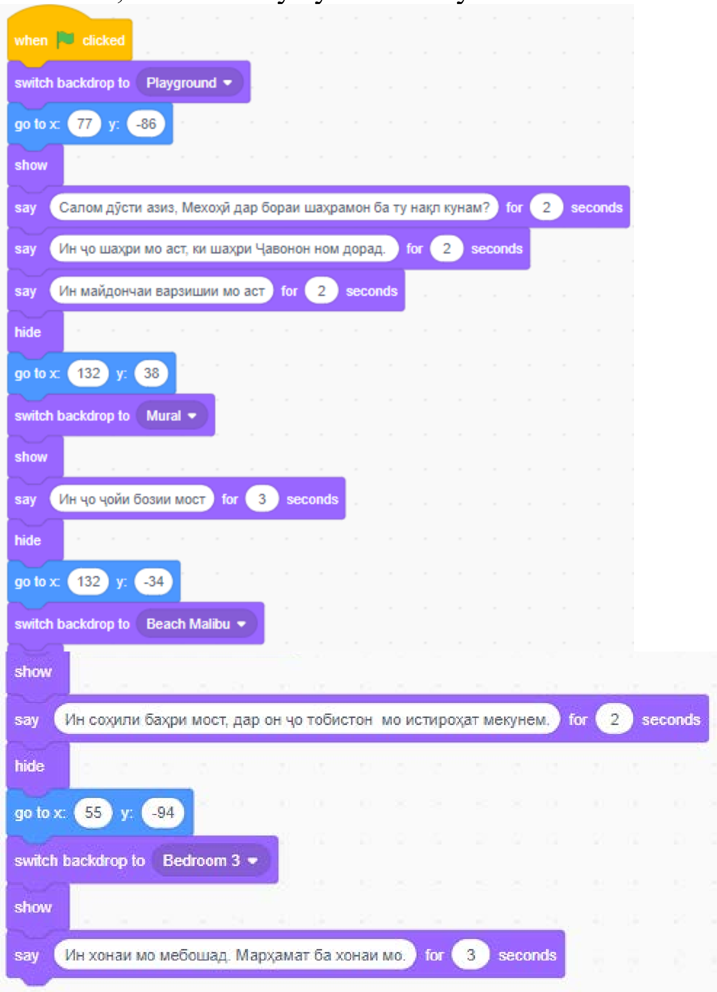

Тавре дида мешавад, дар ин ҷо бо содагӣ барномаи экскурсия дар шаҳр сохта шуд. Дар вақти сохтан, қариб аз ҳамаи дастурҳои дар ҷадвалҳо овардашуда истифода шудааст. Бо чунин усул сохтани барнома ва омӯхтани дастурҳои асосии барномасозӣ хело қулай буда, донишомӯзонро метавонад, барои омӯхтани дастурҳои дигари барномасозӣ ҳавасманд гардонад. Пас аз иҷроиш барнома шаклҳои зеринро соҳиб мешавад:

Қайд кардан бамавид аст, ки яке аз масъалаҳои асосии тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, бедор намудани завқи онҳо нисбати таҳия намудани барномаҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Ҳангоми истифодаи Scratch донишомӯзон метавонанд, аз як тараф асосҳои барноманависиро омӯзанд, аз тарафи дигар, бо таҳия намудани барномаҳои гуногун бо услуби бозиҳои компютерӣ завқ, дониш ва малакаи худро баланд бардорад. Амалҳои мазкур боиси таҳия намудани муҳити созгор барои омӯзиши барноманависӣ гардида, донишҷӯёнро ҳамчун мутахассиси варзида ба воя мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Шкарбан Ф.В. Программирование для начинающих: AliceandScratch: учебное пособие / Ф.В. Шкарбан. - Симферополь: ИП Хотеева Л.П., 2017. - 120 с.
2. Eremin E.A. Sreda Scratch – pervoeznakomstvo / E.A. Eremin // Informatika. – 2008. – № 20 (573). – P. 16–28.
3. Petrova, O.M. Z dosvidu vykorystannyaob'ektno-orientovanogoseredovyshchaprogramuvannya Scratch / O.M. Petrova // Komp'yuter u shkoli ta sim'ï. – 2009. – № 6. – P. 25–27.
4. Сайт проекта Scratch [Электронный ресурс]. - URL: http://www.scratch.mit.edu
5. [Электронный ресурс]. https://scratch.mit.edu/projects/73710190
6. [Электронный ресурс]. https://younglinux.info/scratch/

ДОИР БА ЗАРУРАТИ ОМӮЗИШИ БАРНОМАСОЗӢ ДАР МУҲИТИ SCRATCH

Дар мақола зарурати омӯзиши барномасозӣ дар муҳити Scratch мавриди баҳс қарор дода шудааст. Сохта тавонистани барнома низ маҳорат буда, яке аз вазифаҳои асосии хатмкунандагони ихтисосҳои муҳандисӣ-барномасозӣ мебошад. Тавре ки медонем, мувофиқи барномаи таълимӣ дар аксар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар ҳал намудани масъалаҳои душвор талаб карда мешавад, ки на ҳамаи донишҷӯён аз уҳдаи он мебароянд. Дар натиҷа, баъзе донишҷӯён аз рафти дарс қафо монда, метавонанд дониши лозимиро ба даст наоранд. Донистани ақаллан дастурҳои як забони барномасозӣ метавонад барои омӯхтани дигар забонҳо кумак намуда, муваффақияти донишҷӯро таъмин намояд.

Калидвожаҳо:барномасозӣ, раванди таълим, соҳаи ТИ, Scratch, операторҳо.

О НЕОБХОДИМОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ПРОГРАММИРОВАНИЯ В СРЕДЕ SCRATCH

В статье обсуждается необходимость изучения программирования в среде Scratch. Создание программы также является умением и одной из основных задач выпускников инженерных и программных специальностей. Как известно, учебные планы высших учебных заведений страны учат решать сложные проблемы, которые не могут быть приняты некоторыми студентами. Знание хотя бы одного языка программирования может помочь освоению другогоязыка и обеспечить успех обучающегося.

Ключевые слова: программирование, учебный процесс, область ИКТ, Scratch, операторы.

ON THE NEED TO STUDY PROGRAMMING IN A SCRATCH ENVIRONMENT

This article discusses the need to learn programming in Scratch. Creating a program is also an art and one of the main tasks of graduates of engineering and software specialties. As you know, the curricula of higher educational institutions of the country teach to solve complex problems that cannot be accepted by some students. Knowing at least one programming language can help you learn another language and ensure student success.

Key words: programming, ICT field, Scratch, operators, university.

Сведения об авторе: ***Кароматулло Хабибуллозода*** **–** Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, соискатель. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, улица Айни, 67**.** E-mail: **ddb.mi-11@mail.ru**

Information about the author: ***Karomatullo Khabibullozoda*** **-** Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, applicant. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar city, Aini street, 6**7.** E-mail: **ddb.mi-11@mail.ru**

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Карамова И.И. Экономико - политические причины отказа эмира Бухары от присоединенных территорий Западного Памира в первой четверти XX века………………………………………………… *5*

Кароматулло Хайруллозода Академик А.П.Окладников - исследователь памятников первобытной истории Северного Таджикистана………………………………………………………………………. *8*

Абдуфаттох Шарифзода Государственная независимость и ее значение……………………………… *12*

Махмадшоев Р.М. Деятельность международных научных экспедиций в Афганистане………………….. *18*

Фармонова Д.Ж. Историческая роль XVI Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан в укреплении взаимоотношений стран Центральной Азии………………………………………………… *24*

Шарипов С.С, Шарипов А.Н. Дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъ ва дурнамо... *28*

Исматова Н.Ш. Густариши ҳамкориҳои амниятӣ, иқтисодӣ ва гуманитарии Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон.. *33*

Самиев Х.Д., Баротов И.И., Ван Л.Л. Мактаби байналмилалшиносии Чин: манбаъҳо ва самтҳои омӯзиш…………………………………………………………………………………………………… *39*

Шукурзода Абдулҳакими Ҳ. Миллати таърихӣ-сиёсӣ ва масъалаи ҳувияти миллии тоҷикон........... *45*

Ғайратова Ф.А. Терроризми байналхалқӣ: моҳият ва ҷанбаҳои омузиш…………………………….. *51*

Шарипов А.Н., Собиров С. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули Артиши миллии Тоҷикистон *54*

Норов И.С. Нақши Л.С. Явич дар рушди илми ҳуқуқ ва қонунгузории Тоҷикистони Шӯравӣ......... *59*

Саидов С.М. Нақши Афғонистон дар тащдиди воқеаҳои сиёсӣ ва муносибатҳои дипломатии хонигариҳои Осиёи Марказӣ бо мамолики ҳамҷавор дар асрҳои XVIII-XIX, ибтидои асри XX (бар мабнои сарчашмаҳо).. *62*

Ёров А. Ш. Сиёсати тиҷоратии Русия дар Аморати Бухоро – давраҳо ва марҳилаҳои он (нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX)……………………………………………………………… *69*

Кушо Фаҳим Тавсеа ва рушди маорифи Афғонистон дар замони раҳбарияти Ҳомид Карзай (солҳои 2001-2014).. *73*

Меҳробиддин Сиддиқӣ, Муҳаммад Содиқ Усён Баррасии ҷунбиши адабии давраи Сомониён…… *77*

Мирзоалиева М.А. Таърихи андоз ва боҷу хироҷситонӣ дар замони шоҳигарии Ҳахоманишҳо....... *79*

Каримова Зарнигор Тағйироти мусбӣ ва оғози давраи нави ҳамкориҳои Тоҷикистону Ӯзбекистон. *84*

Қурбонова З.И. Хатарҳои навини ҷаҳонӣ ва таъсири онҳо дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ. *88*

Қараев Ф.К., Хукматова М. С. Инъикоси ҷанги бузурги ватанӢ дар асарҳои профессор А.М.Мухторов *91*

Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло Бунёди неругоҳҳои барқи обии хурду бузург дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар ҳаёти иқтисодии кишвар ……………………………………………… *95*

Бадалов Исфандиёр Хоҷагии қишлоқи вилояти Кӯлоб баъд аз Ҷанги Бузурги ватанӣ (солҳои 1946-1950)... *97*

Исуфов Ш. В. Аз таърихи сохтмони колхозӣ дар вилояти Кӯлоб (солҳои 1930-1940)......................... *103*

Файззода Рамазон Хурсанд, Баротова С.Ҷ., Абдуназаров Хушбахт Аз таърихи тадқиқоти писта ва инкишофи соҳаҳои хоҷагии ҷангал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон... *106*

Маҳмадрасулов Б.С., Маҳмарасулов С. Таърихи пайдоиш ва рушди самбо дар дунё ва Тоҷикистон *110*

Абдуназаров Хушбахт, Шарифов Ш.Ҷ. Осорхона - махзани ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ.......... *114*

ФАЛСАФА - ФИЛОСОФИЯ

Файзуллоев Г. Ф. «Ихван-ус-сафо» как религиозно-философское общество мусульманского средневековья…………………………………………………………………………………………….. *119*

Назаров С.Т. Ҷанбаҳои ичтимоиву этикии фалсафаи Ибни Боҷа *126*

Камолов Ф.А Маҳакҳои ахлоқии шоҳи идеалӣ дар сарчашмаҳои паҳлавӣ…………………………….. *129*

Камолов Ш.В. Таҳлили фалсафӣ ва умумиилмии мафҳуми иттилоот…………………………………… *134*

Аниса Маҳмуд Умар Рафтори созмонӣ.. *139*

Нодирхонов Г.Г. Иттилоот ва гуногунии системаҳои иҷтимоӣ……………………………………….. *143*

ПЕДАГОГИКА

Саидов С. А., Котибова Ш. П. Компьютерная игра как средство развития познавательного интереса младшего школьника…………………………………………………………………………………... *146*

Ходжиматова Г.М., Нагзибекова М.Б. О некоторых формах оптимизации учебного процесса в системе профессионально-методической подготовки студентов –филологов………………………………………. *150*

Атакуллаев У.И. Совершенствование системы и структуры общеобразовательных учреждений в новых условиях………………………………………………………………………………………………. *155*

Салиев О.К. Формирование конкурентоспособной личности в историко-философской и психолого-педагогической литературе………………………………………………………………………………. *158*

Рахимова Савронби Взаимодействие коммуникативного, учебно-познавательного и воспитательного аспектов в процессе обучения русскому языку учащихся – таджиков…………………………………….. *163*

Каримова И.Х., Ахмадбекова М.Г. Технология систематизации методов обучения компьютерным знаниям, умениям и навыкам………………………………………………………………………….. *167*

Шарифзода Файзулло, Мирзокаримзода Алишер Мирзовалӣ Низоми тарбияи ҳарбӣ- ватандӯстӣ -

омили таъмини субот ва амният дар Тоҷикистони соҳибистиқлол…………………………………… 173
Назаров А.П., Раҷабов Ҳ.Х. Объективияти санҷиши дониши хонандагон аз фанни математика дар синфҳои ибтидоӣ дар муносибати босалоҳият.. 176
Иматова Л.М., Шарипова Н.Д. Роҳҳои босамари баландбардории сифати таълим бо истифода аз таҷрибаи пешқадами педагогӣ ……………………………………………………………………….. 182
Ахмедова З.П., Истамов Ф.Х.,Насимова Ҷ.Б. Омӯзиши проблемавӣ ва истифодаи он дар дарсҳои физика………………………………………………………………………………………………….. 187
Холназаров С., Азимова Ш.Р. Баъзе шароитҳои ташаккули ваҷҳҳои мароқовари хонандагон дар дарси химия... 191
Саодати Раҳмоналӣ Андешаҳои педагогӣ ва ватанпарварона дар ашъори Ашӯр Сафар [1928-1997] 195
Мирзоев Р.Р., Файзалии Мирзоалӣ Истифодаи ТИК барои ҳалли масъалаҳои таълимӢ ва идоракунии раванди таълим дар низоми маориф... 201
Олимова Г. С. Шакл ва усулҳои ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва истеҳсолот дар тарбияи ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ.. 203
Баротзода К.А. Асосҳои дидактикии тайёрии касбии омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсилот………………………………………………………………………………………… 207
Умаров А.Н, Хоҷаев Н.С., Одинаева Ф.Р., Шоназаров У.С. Нақши технологияҳои муосири иттилоотӣ дар фаъолгардонии раванди таълим.. 211
Мирзоахмедов Фахриддин, Наимзода Насимҷон, Хайруллоев Диловар Информатика ҳамчун илм ва фанни таълимӣ.. 213
Сайдаҳмадова Садбарг Тарбияи экологии хонандагон………………………………………… 217
Расулова Нодира Воситаҳои ташаккули фаъолиятнокии ҷамъиятӣ ва истеҳсолии ҷавонон дар замони истиқлолият... 219
АхмедоваЗ., Алимова М. Инкишофи дониши хонандагон аз фанни химия дар синфҳои 10-11 ……. 225
Ҳамид Маҷидов,Сулаймонов У.И. Фарогирии бакалаврҳо ба таҳсилоти фосилавӣ дар хориҷи кишвар тавассути имкониятҳои технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ.................................... 229
Қаҳорова Н.Ш. Эҳсону мурувват ва раҳму шафқат - сабаби ободии рӯзгори инсон………………… 234
Қодиров Ҷ.А. Сатҳи мутобиқати маълумоти олии иқтисодӣ дар раванди азхудкунии технологияҳои касбии компютерӣ... 236
Восидов Ш.Ю., Нугмонов М., Ҷӯраев Х.Ш. Ташаккули тафаккури алгоритмӣ дар донишҷӯён.... 239
Одинаева С.А., Файзалии Мирзоалӣ Усулҳои истифодаи тик-и муосир дар раванди таълими технологияи иттилоотӣ.. 243
Қаюмова О.Э. Роҳу воситаҳои инкишоф додани нутқи мураттаби мактабиёни хурдсол дар раванди таълими забони модарӣ.. 247
Ҷумъа Булбулов, Шозодаиброҳим Саидиброимов Саёҳат-омили асосии рушди тафаккур ва салоҳиятҳои хонандагон... 251
Алиев М.Т. Омодагии психологии бача ба таҳсил дар мактаб ва методҳои ташхиснамоии он……. 255
Обидёри Шамсулло Равияи шахс ва таъсири он ба инкишофи тафаккур ……………………………… 263
Азизова П.У. Талабот ҳамчун объекти ҳолат ва хислати фард ………………………………………… 267
Абдуллоева Н.С. Машғулиятҳои таълимӣ аз рӯйи усулҳои интерактивӣ.. 270
Каримова М.С. Мудирияти муассисаҳои таҳсилотии томактабӣ ва рушду такмили он дар марҳилаи муосир………………………………………………………………………………………….. 272
Шаъбоналии Латиф Муносибатҳои консептуалӣ оид ба омода намудани мутахассисони фанҳои иқтисодӣ дар шароити муассисаҳои маълумоти умумӣ 275
Идиев Ғ.А., Туманова Ш.С. Методикаи омӯзиши масъалаҳои изопериметрӣ……………………… 279
Уроқов М.Д., Сайфуддинов Ф.Ш. Омезиши методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ ҳангоми ҳалли вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ дар раванди таълими химия.. 282

Норов Ф.Ф. Ҷанбаҳои илмӣ-назариявии муносибатҳои салоҳиятнок дар раванди таълими фанни санъати тасвирӣ 284
Ахмедова М.С., Мелиев С.С. Тарбияи хештаншиносӣ ва худогоҳоии миллии ҷавонон – яке аз масъалаҳои муҳим.. 292
Мирзоев Р.Р., Шамсуллоева Т.З. Таҳлили компютерикунонӣ ва истифодабарии ТИК дар раванди таълимии мактабҳои олӣ... 295
Мирзоева М. Самаранокии таълим дар низоми таҳсилоти фосилавӣ.. 298
Тошзода Савриддини Ҳомид Аҳаммияти фарҳанги иртиботӣ дар ташаккули салоҳиятнокии касбии донишҷӯён дар таҳқиқотҳои психологӣ – педагогӣ... 301
Кӯчибоев Ш.И.,Ғафурова Н.Н. Душвортарбиягӣ ва омилҳои аввалини сар задани он.................... 308
Давлатбоева С. Таҳлили сотсиологии муносибати донишҷӯён нисбати арзишҳои фарҳанги бадан ва тарбияи ҷисмонӣ... 311
Сафарова М.Д., Ҳасанова Х.А. Педагогикаи халқӣ оид ба тарбияи ахлоқии духтарон.................... 316
Заҳро Рафъат Нақши технология дар ёдгирии риёзӣ………………………………………………… 320
Кароматулло Ҳабибуллозода Доир ба зарурати омӯзиши барномасозӣ дар муҳити *scratch*... 324

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5 лет.

Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство образования и науки Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета» основан в 1990 г. Выходит 8 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в «Перечень рецензируемых научных изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, на соискание ученой степени доктора наук» ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: исторические науки и археология (07.00.00), философские науки (09.00.00) и педагогические науки (13.00.00). Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2019. № 10 Ч. II

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.Ибодова
Редактор таджикского языка: Ш.Абдуллоева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Редактор английского языка: М.Асадова

**Издательский центр
Таджикского национального университета
по изданию научного журнала
«Вестник Таджикского национального университета»:**
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.comj
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70х108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 41, 75 усл. п.л. 41, 75
Подписано в печать 25.12.2019 г. Заказ №2019/04-01
Отпечатано в типографии ТНУ
734025, г.Душанбе, ул.Айни, 32.